

ISSN: 1308-5549

Çankırı Karatekin Üniversitesi
**İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi**

Çankırı Karatekin University
**Journal of the Faculty of Economics &
Administrative Sciences**

Cilt/Volume: 13

Sayı/Issue: 3

Güz/Fall 2023

Sahibi / Owner

(Çankırı Karatekin Üniversitesi Adına)
(On Behalf of Çankırı Karatekin University)
Harun Çiftçi (Rektör/Rector)

Editör / Editor

Ela Özkan Canbolat, Çankırı Karatekin Üniversitesi,
TR

Alan Editörleri / Area Editors

Esra Erenler Tekmen, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR
Hasan Dünder, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR
Hülya Ünlü, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR
Pembe Güçlü, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR
Rıfat Karakuş, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR
Firdes Şeyda Kahraman, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR
Emine Çeliksoy, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR
Derya Özarlan, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR
Bedri Münir Özdemir, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR
Hüseyin Ongan Arslan, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR
Burçin Demirbilek, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR
Abdullah Baş, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Afrim Hoti (University of Phristina)
Prof. Dr. Arch Woodside (Boston College)
Prof. Dr. Aydın Özkan (Huddersfield Business School)
Prof. Dr. Cenk Sözen (Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Domingo Ribeiro-Soriano (University of Alcalá)
Prof. Dr. J. Augusto Felicio (Lisbon School of Economics and Management)
Prof. Dr. Pineiro Chouso Juan Ramon (Universidade de Santiago de Compostela)
Prof. Dr. R. Arzu Kalemci (Çankaya Üniversitesi)
Prof. Dr. Zhongqi Jin (Middlesex University London)
Doç. Dr. Bardhok Bashota (University of Phristina)
Doç. Dr. Francis Rico C. Domingo (De La Salle University)
Doç. Dr. Hatice Yazgan (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Harun Yıldız (Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim Muradov (Dnipro Teknoloji Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim Bozkurt (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. İrge Şener (Çankaya Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Fatih Öztarsu (Hankuk University Of Foreign Studies)
Doç. Dr. Rudra Pradhan (Vinod Grupta School of Management)
Doç. Dr. Vesna Poposka (Makedonya Cum. Uluslararası Vizyon Üniversitesi)
Dr. Ayhan Özkan (Ankara Valiliği)
Dr. Öğretim Üyesi Şuayip Turan (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Sekretarya / Secretary

Ömer Faruk Uğurlu, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Dergi Yazışma Adresi / Correspondence Address

Çankırı Karatekin
Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dergisi Uluyazı Kampüsü, Çankırı
TÜRKİYE

Tel: +90 376 218 9542

Fax: +90 376 218 9546

E-mail: iibfdergi@karatekin.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ckuiibfd>

4 Aylık Hakemli Süreli Sosyal Bilimler Dergisi

Dergimiz yılda dört kez (Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında) yayınlanan hakemli bir dergidir. Her cilt iki sayı içermektedir. Bu dergide öne sürülen fikirler makale yazarına aittir. Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilemeden hiçbir alıntı yapılamaz. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Yazım kurallarına

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ckuiibfd/writing-rules> adresinden ulaşılabilir.

Makale gönderme adresi:

<http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd>

The refereed journal is published four times yearly (March, June, September, & December). Each volume consists of four issues.

The views expressed in this journal are those of the authors. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

The journal publishes manuscripts both in Turkish and English.

Author guidelines are at

<http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd>

Manuscripts should be sent to:

<http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd>

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Akın KOÇAK

Aydın ÖZKAN

Ayşegül ATEŞ

Bahtıően KAVAK

Carlos A. Albornoz

Cumhur ERDEM

Gülçin ÖZKAN

Hülya ÜLKÜ

İsmail TUNCER

Kemal YILDIRIM

Nilgün KUTAY

Ömer TORLAK

Yusuf Ziya TAŐKAN

Ankara Üniversitesi

Hull University

Akdeniz Üniversitesi

Hacettepe Üniversitesi

Facultad de Economía y Negocios Univesidad del
Desarrollo

Abant İzzet Baysal Üniversitesi

York University

World Bank

Mersin Üniversitesi

Anadolu Üniversitesi

Dokuz Eylül Üniversitesi

İstanbul Ticaret Üniversitesi

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES of the ISSUE

Dergimizin bu sayısında yayınlanan makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us to evaluate the articles published for current issue of the Journal.

Hakem

Adem Özbek
Ahmet Koncak
Akansel Yalçinkaya
Ali Samir Merdan
Alşe İlgün Kamanlı
Aslı Geylan
Aydın Beraha
Barış Kavcar
Barış Öztuna
Berna Tarı Kasnakoglu
Burak Keskin
Bülent Çekiç
Cem Saatçioğlu
Cenk Sözen
Deniz Aytaç
Dilek Balak
Ebubekir Keklik
Ejder Ayçin
Emine Çetinel
Emrah Koparan
Emrah Özdemir
Erdal Bayar
Eylem Bayrakçı
Fatih Bayram
Fatih Güler
Ferhat Çağrı Aras
Gökhan Ak
Haşim Bağcı
İbrahim Bozkurt
İlhan Sağsen
Kadri Cemil Akyüz
Kayhan Pusane
Kıvanç Bozkuş
Korhan Karacaoğlu
Mehmet Özkan

Üniversite

Gümüşhane Üniversitesi
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doğuş Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Hitit Üniversitesi
Beykent Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Amasya Üniversitesi
Milli Savunma Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Isparta Uygulamalı Bilimler Fakültesi
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Karadeniz Teknik Üniversitesi
İstanbul Topkapı Üniversitesi
Aksaray Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Işık Üniversitesi
Artvin Çoruh Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Milli Savunma Üniversitesi

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES of the ISSUE

Dergimizin bu sayısında yayımlanan makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us to evaluate the articles published for current issue of the Journal.

Hakem

Melih Sever
Merve Suna Özel Özcan
Metin Özkara
Muhammed Veysel Kaya
Murat Düzer
Mustafa Mehmet Gökoğlu
Mustafa Tayfun Üstün
Müge Borazan Çelikbıçak
Nazife Zeynep Çakır
Nur Çağlar ÇetinkaYA
Ozan Büyükyılmaz
Rabia Arzu Kalemci
Selma Karabaş
Serkan Dirlik
Sevdiye Ersoy Yılmaz
Şule Tuzlukaya
Şükran Kahveci
Tahir Bilirli
Talip Arsu
Tuba Bekiş
Tuğba Sarı
Ülkühan Bike Esen
Ünal Sığı
Vahap Göksu
Vakur Sümer
Vedat Yılmaz
Yasin Öztürk
Yasin TAŞPINAR
Zeynep Ayfer Bozat
Zeynep Erhan Bulut
Zuhal Şenyuva

Üniversite

Süleyman Demirel Üniversitesi
Kırıkkale Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Çankaya Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Atılım Üniversitesi
İstanbul Gelişim Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Aksaray Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Ostim Teknik Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
İstanbul Topkapı Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Başkent Üniversitesi

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / ABSTRACTING and INDEXING

Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi aşağıdaki veri tabanları/bibliyografya/indeksler tarafından taranmaktadır:

Çankırı Karatekin University Journal of the Faculty of Economics & Administrative Sciences is indexed by:

- AcademicKeys (2014-)
- Advanced Sciences Index (ASI) (2014-)
- Akademik Dizin (2012-)
- Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index) (2012-)
- Araştırmax (2012-)
- Business Source Corporate Plus (EBSCO) (2012-)
- CiteFactor (2014-)
- Directory of Open Access Journals (DOAJ) (2015-)
- EconBiz (RePEc) ve ECONIS (2014-)
- EconLit (2014-)
- Electronic Journals Library (WZB) (2014-)
- Gale - Cengage (Academic OneFile) (2015 -)
- Index Copernicus (2012-)
- Islamic World Science Citation Center (ISC) (2014-)
- J-Gate (2014-)
- Journal Index (2014-)
- Jour Informatics (2014-)
- JournalTOCs (2015-)
- Open Academic Journals Index (OAJI) (2014-)
- Proquest (2012-)
- Public Affairs Information Service (PAIS International) (2012-)
- Scipio (2012-)
- Scientific Indexing Services (SIS) (2014-)
- SHERPA/RoMEO (2014-)
- TUBITAK-ULAKBİM (Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı) (2015-)
- Türk Eğitim İndeksi (Index of Turkish Education) (2014-)
- UlrichsWeb (2012-)
- Worldwide Political Science Abstracts (WPSA) (2012-)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makalesi

Salih AYDIN

Finansal Okuryazarlık ve Öz-Yeterlilik Tutumunun Bireylerin Finansal Davranışları Üzerindeki Etkisi: Türkiye'deki Aktif Nüfus Üzerine Kanıtlar

The Effect of Financial Literacy and Self-Efficacy Attitudes on Individuals' Financial Behaviors: Evidence on Active Population in Türkiye. 770

Halil Hakdan ÖZ, Fetullah BATTAL

İnanç Duygusal Bağlılığı Etkiler Mi? Etkileşim Adaletinin Rolü

Does Faith Affect Emotional Commitment? The Role of Affective Justice 794

Cihan DABAN

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Afrika Kıtasına Etkileri: Berlin Afrika Konferansı Örneği

The Effects of the 1877-1878 Otoman-Russian War on the African Continent: The Case of the Berlin Africa Conference 828

Canan Gamze BAL, Zehra ÖZGEN

Kriz Yönetimi ve Afetler: Elazığ Depreminden Yansımalar

Crisis Management and Disasters: Reflections from the Elazığ Earthquake..... 854

Seyhun TUTGUN, Yunus SAVAS

Kurumsal Kalite ve Finansal Gelişmenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Sahra Altı Afrika Ülkeleri Örneği

The Impact of Institutional Quality and Financial Development on Economic Growth: The Case of Sub-Saharan African Countries..... 979

Şükran SİRKİNTİOĞLU YILDIRIM, Leyla DURUKAN

İmalatçı KOBİ'lerin Dijital Dönüşümü: KOSGEB Desteği Özelinde Nicel Bir Araştırma

Manufacturer SMEs' Digital Transformation: A Quantitative Study on KOSGEB Support 905

İrem KAPTANGİL ÇALIŞIR, Kerem KAPTANGİL

Dijital Vatandaşlık ve Siber Zorbalık Arasındaki İlişkide Aleksitiminin Düzenleyici Etkisi

Moderating Effect of Alexitimia on the Relationship Between Digital Citizenship and Cyber Bullying 931

Ferhat PEHLİVANOĞLU, Cemil ERARSLAN, Mehmet Emin YARDIMCI, Melike KÖKEN

Food Crisis and Competitive Analysis of Selected Agricultural Products in Türkiye

Gıda Krizi ve Türkiye'de Seçilmiş Tarımsal Ürünlerin Rekabet Analizi..... 953

Melike TURHAN

Girişimcilikte Dijitalleşme: Kadın Girişimciler Üzerinde Nitel Bir Araştırma

Digitalization in Entrepreneurship: A Qualitative Study on Women Entrepreneurs 976

Caner DİLBER

Ekonomik Büyümenin Sektörel Belirleyicilerinin İş Gücü Açısından Değerlendirilmesi: Panel Veri Analizi

Evaluation of the Sectoral Determinants of Economic Growth in terms of the Labour Force: Panel Data Analysis 1008

Tayfun ÖZTAŞ, Gülin Zeynep ÖZTAŞ

A Comparative Analysis of Factors Affecting the Selection of English Grammar Checkers with FUCOM and BWM

İngilizce Dil Bilgisi Denetleyicilerinin Seçiminde Etkili Olan Faktörlerin FUCOM ve BWM ile Karşılaştırmalı Analizi..... 1026

Yasemin Şükran UÇAR, Rabia Arzu KALEMCİ

Kurumsal Mantıkların Örgütsel Alanlarda Yapılanma Süreci: Türk Deniz Ticareti Sektörü Örneği

The Structuring Process of Institutional Logics in Organizational Fields: The Case of Turkish Maritime Trade Sector 1052

Ahmet TURUS, Serdar AYKUT

Sosyal Hizmet Uzmanlarının Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

Examining the Attitudes of Social Workers towards Syrian Refugees 1082

Şahver OMERAKI ÇEKİRDEKÇİ

Brand Crisis Communication and Consumer Brand Engagement on Social Media: The Case of Frontline Employee Generated Crisis

Sosyal Medyada Marka Krizi İletişimi ve Tüketici Marka Etkileşimi: Çalışanlarının Yarattığı Kriz Örneği..... 1114

Pelin YILIK, Abdulkadir YÜKSEL

Türkiye’de Sağlık Çalışanlarının Refah Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma

A Study on Welfare Levels of Healthcare Care Workers in Türkiye 1135

Başak TOPALER

Gelişmekte Olan Bir Ekonomide Yeni Girişimlerin Hayatta Kalması ve Erken
Dönem Başarısını Etkileyen Unsurların Niteliksel Karşılaştırmalı Analiz
Yöntemiyle İncelenmesi: Türkiye Yeni Girişim Ekosistemi

*Examining the Factors that Affect the Survival and Success of New Ventures in
the Context of an Emerging Market Through Qualitative Comparative Analysis ...* 1158

Handan BOYALI

Yerel Yönetimlerde Kent Konseylerine Katılımın Politika Yayılım Modeline
Göre İncelenmesi

*Examination of Participation in City Councils in Local Governments According
to the Policy Difference Model.....* 1181

Serap BARIŞ, Hilal ŞEKER

Yüksek Gelirli Ülkelerde Ekonomik Politika Belirsizliği ve Ekonomik Büyüme
İlişkisi

*The Relationship of Economic Policy Uncertainty and Growth in High-Income
Countries.....* 1202

Gamze GÜNER KİBAROĞLU, Meral KIZRAK

The Moderating Role of Self-Efficacy: Exploring the Impact of Social
Undermining on Emotional Exhaustion Among Gray-Collar Workers

*Öz Yeterliliğin Düzenleyici Rolü: Gri Yaka Çalışanları arasındaki Sosyal
Zayıflatmanın Duygusal Tükenmeye Etkisinin İncelenmesi* 1221

Jacques KABANO, Adem ÖZER

Revisiting Democracy as A Right Protected by International Law: Challenges
Brought by African Military Coups

*Demokrasiyi Uluslararası Hukukla Korunan Bir Hak Olarak Yeniden Gözden
Geçirmek: Afrika Askeri Darbelerinin Getirdiği Zorluklar.....* 1245

Derleme

Burçin DEMİRBİLEK

Su Diplomasisi ve Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on Water Diplomacy and Its Practices 1275

Esra ÇINAR

Do Blue-Collar Employees Need Social Network and Social Capital?

Mavi Yakalı Çalışanların Sosyal Ağa ve Sosyal Sermayeye İhtiyacı Var Mı? 1295

Bibliyometri

Nalan SABİR TAŞTAN, Kürşat TAŞTAN, Sinan YILMAZ

Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile Örgüt Kuramına İlişkin Genel Bir Değerlendirme

A General Review of Organization Theory by Bibliometric Analysis Method 1313

Biyografi

İsmet SARIBAL

II. Abdülhamid Döneminden Bir Bürokrat: Hacı İsmail Hakkı Bey'in Sergüzeşti

A Bureaucrat from the Period of Abdulhamid II: Serguzeşt of Hacı Ismail Hakkı Bey 1342

Kitap İncelemesi

Andaç KARABULUT

George Orwell'in Bin Dokuz Yüz Seksen Dört Eserinde Ulusal ve Uluslararası Güvenlik Yaklaşımı Üzerine İnceleme

A Review on National and International Security Approach in George Orwell's Nineteen Eighty-Four Works 1368

Araştırma Makalesi

**Finansal Okuryazarlık ve Öz-Yeterlilik Tutumunun Bireylerin
Finansal Davranışları Üzerindeki Etkisi: Türkiye'deki Aktif
Nüfus Üzerine Kanıtlar**

Salih AYDIN

*Artvin Çoruh Üniversitesi, Borçka Acarlar MYO
salihaydin@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3817-1169*

Öz

Bu çalışmada bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri ve öz-yeterlilik tutumlarının finansal davranışları üzerindeki etkisi ve bireylerin demografik değişkenlerinin finansal davranışları üzerinde herhangi bir farklılık ortaya koyup koymadığı incelenmiştir. Araştırma kapsamında aktif nüfus içerisinde yer alan toplam 427 bireye ulaşılmıştır. Bireylerin verdikleri cevaplar SPSS yardımıyla analiz edilmiştir. Finansal okuryazarlık ve öz-yeterlilik ile finansal davranış arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi için regresyon analizi yapılmıştır. Demografik değişkenlerin finansal davranışlarda farklılık ortaya çıkartıp çıkarmadığını tespit etmek için ise T testi ve ANOVA testi yapılmıştır. Finansal davranış, finansal okuryazarlık ve öz-yeterlilik ölçeklerinin kullanıldığı bu çalışmada bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri ve öz-yeterlilik tutumları ile finansal davranışları arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bireylerin iyi bir finansal yönetim davranışı sergilemesi için finansal okuryazarlık düzeylerini artırmaları ve öz-yeterliliğe sahip olmaları gerekmektedir. Aynı zamanda bireylerin finansal davranışlarında cinsiyet, yatırım varlığı, meslek grubu, kişisel gelir düzeyi, tasarruf oranı ve gelir yeterlilik durumlarına göre istatistiksel anlamda %5 önem düzeyinde farklılıklar tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Finansal okuryazarlık, öz-yeterlilik, finansal davranış, aktif nüfus

Jel Sınıflandırma Kodları: D14, G41, G53, O15

The Effect of Financial Literacy and Self-Efficacy Attitudes on Individuals' Financial Behaviors: Evidence on Active Population in Türkiye¹

Abstract

In this study, the effects of individuals' financial literacy levels and self-efficacy attitudes on their financial behaviors and whether the demographic variables of individuals make any difference on their financial behaviors were examined. Within the scope of the research, a total of 427 individuals in the active population were reached. The answers given by the individuals were analyzed with the help of SPSS. Regression analysis was performed to determine the relationship between financial literacy and self-efficacy and financial behavior. T-test and ANOVA test were used to determine whether demographic variables cause differences in financial behaviors. In this study, in which financial behavior, financial literacy and self-efficacy scales were used, a positive relationship was determined between individuals' financial literacy levels and self-efficacy attitudes and financial behaviors. In order for individuals to exhibit good financial management behavior, they need to increase their financial literacy level and have self-efficacy. At the same time, statistically significant differences at 5% level were determined in individuals' financial behaviors according to gender, investment assets, occupational group, personal income level, savings rate and income adequacy status.

Keywords: Financial literacy, self-efficacy, financial behavior, active population

JEL Classification Codes: D14, G41, G53, O15

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 07.08.2022 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 15.09.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Aydın, S. (2023). Finansal okuryazarlık ve öz-yeterlilik tutumunun bireylerin finansal davranışları üzerindeki etkisi: Türkiye'deki aktif nüfus üzerine kanıtlar. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 770-793. DOI: 10.18074/ckuifbd.1158790.

1. Giriş

Bir bireyin temel finansal ve ekonomik kavramları anlama ve kullanma becerisi, uygun bir ekonomik refah seviyesine ulaşmada etkili olmaktadır. Bireyler, sahip olduğu bilgi ve becerilerle gelişmiş bir finansal sistemin sunduğu fırsatlardan yararlanırken aynı zamanda riskleri de doğru bir şekilde dikkate alırlar (Di Salvatore, Franceschi, Neri ve Zanichelli, 2017, s. 2).

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yeni icatlar ve değişimler bireylerin bilgiye ulaşım hızını ve kalitesini olumlu anlamda etkilemiş, finansal piyasa araçlarının çeşitliliğinin artmasını sağlamıştır. Günümüz finans dünyası, son yıllardaki inovasyon ve küreselleşmenin etkisiyle, her türlü finansal ihtiyaç ve duruma uygun, çok çeşitli ürün ve hizmeti sunmaya başlamıştır. Yeni teknolojiler ve finans piyasalarının her geçen gün değişimlere daha fazla entegre olması ile birlikte bireylerin finansal hizmetlere ulaşımı kolaylaşmıştır. Bireylerin finansal piyasalara olan ilgisinin artması ve gelecek planlamalarında ortaya çıkan kaygılar, ekonomik kararların alınmasında gerekli olan finansal bilgi ihtiyacını ön plana çıkarmıştır. Bilhassa teknoloji ve iletişim sektöründe yaşanan gelişmeler ve serbest piyasa ekonomisinin piyasalarda hâkimiyetini sağlaması ile finansal piyasaların popülaritesi giderek daha fazla artmıştır (Kılınç ve Antepli, 2020, s. 96). Bilinçsiz bir birey ekonominin farklı konjonktürde olduğu dönemlerde nasıl davranacağını tam anlamıyla bilememektedir. Bu nedenle bireylerin finansal bilgi ihtiyacını karşılayacak şekilde finansal okuryazarlık düzeylerini artırmaları bireylere birçok fayda sağlayacaktır (Er ve Çetintaş, 2018, s. 62).

Finansal piyasaların gelişmesi ve küreselleşme ile birlikte dünyanın bir ucunda meydana gelen finansal değişim kısa süre içerisinde tüm dünyayı etkileyebilmektedir. En son 2008 yılında ABD’de başlayan mortgage krizi zamanla tüm dünya ekonomilerini etkilemiş ve küresel finans krizi şekline dönüşmüştür. Bu krizin kısa sürede tüm dünyayı etki altına almasının nedenleri olarak küreselleşme olgusu, bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, spekülasyon faaliyetleri sayılabilir. Krize neden olan bütün bu nedenler dünya ekonomik sisteminde, ülkelerin ve dolayısıyla bireylerin finansal krizlerden veya olumsuz ekonomik olaylardan kaçınmasını imkânsız hale getirmektedir. Bu durumda finansal kriz ve her türlü ekonomik olumsuzluklara karşı hazırlıklı olmak gerekmektedir (Baltacı ve Kütük, 2020, s. 847).

Bireylerin finansal bilgi düzeylerini yükseltmek için verilen finansal okuryazarlık eğitimleri bireylere farklı kazanımlar sağlamaktadır. Ancak her bireyin finansal okuryazarlık eğitimleri sonucunda elde edeceği bilgi düzeyi farklılık taşıyabilir. Bir bireyin mali durumunu başarılı bir şekilde yönetme ve mali hedeflere ulaşma kapasitesini göstermesi olarak da tanımlanan finansal öz-yeterlilik kavramı burada önem kazanmaktadır. Davranışsal psikolojide genel olarak öz-yeterlilik kavramı, bireyin belirli bir görevi yerine getirebileceğine daha geniş anlamda hayatın zorlukları ile başa çıkabileceğine olan inancıdır (Farrell, Fry ve Risse, 2016, s. 85).

Öz-yeterlilik, bir bireyin zorluklar karşısında ne kadar sabrettiğini, gelecek hakkında iyimser veya kötümser bir tavır içerisinde olduğunu, bireyin kendini geliştiren veya kendini sınırlandıran bir eğilim gösterdiğini açıklamaktadır. Kişisel finans kapsamında öz-yeterlilik kavramı, finansal yönetim kapasitesi daha yüksek olan bireyler herhangi bir finansal zorlukla karşılaştığında zorluklardan kaçan değil, o zorluklar ile mücadele ederek onların üstesinden gelen bireyi tanımlar (Farrell, Fry ve Risse, 2016, s. 85-86).

Daha düşük borç, daha az finansal sorun daha düşük finansal stres, iyi tasarruf yönetimi ve finansal huzur iyi bir finansal öz-yeterliliğin getirileridir (Chong, Sabri, Magli, Abd Rahim, Mokhtar ve Othman, 2021, s. 908). İyi derecede finansal öz-yeterliliğe sahip bireyler finansal karar verme için bilgi edinme yetenekleri, akılcı seçimler yapma yetenekleri ve iyi finansal kontrole sahip olma yetenekleri olan bireylerdir (Hadar, Sood ve Fox, 2013, s. 305). Bireyin finansal durumunu yönetmesi için finansal bilgi ve finansal okuryazarlıktan fazlasına ihtiyacı vardır. Birey finansal bilgi ve finansal okuryazarlığın yanında kendi yetenekleri konusunda bir özgüven duygusuna ihtiyaç duymaktadır. Bu kişisel nitelik psikolojide öz-yeterlilik olarak tanımlanmaktadır (Xiao, Ford ve Kim, 2011, s. 401).

2. Literatür Özeti

Finansal okuryazarlık, bireylerin ekonomik hayata katılımını sağlamak ve sağlıklı finansal kararlar verebilmeleri için gerekli olan finansal bilgi düzeyidir. Finansal okuryazarlık bireylerin temel tüketim bilinci olarak bilinmektedir. Bu nedenle finansal okuryazar olmak doğru ve yerinde karar almak demektir. Finansal okuryazarlık düzeyi yüksek olan bir birey finansal davranışlarını bu anlamda olumlu sergiler (Demir ve Ürgüp, 2022, ss. 75-76).

2.1. Finansal Okuryazarlık – Finansal Davranış İlişkisi

Finansal okuryazarlık, toplumu oluşturan bireylerin ve ailelerin finansal refah düzeylerini artırmada yardımcı olacak finansal bilgiye sahip olma ve bu bilgileri kullanma durumlarını ifade etmektedir (Bağcı ve Arabacı, 2019, s. 70).

Kişisel finansın kötü yönetimi ciddi sosyal ve toplumsal sorunlara yol açabilir. Olumlu finansal davranışlar finansal doyuma katkıda bulunarak bireylerin yaşam doyumlarının artmasını sağlar (Osman, Madzlan ve Ing, 2018, s 63).

Finansal refah mevcut ve beklenen yaşam standardını sürdürme yeteneği hakkında bir algı olarak tanımlanır. Bu finansal refahı elde etmek için, kişinin finansal geleceği kendi değerlendirmesi açısından tahmin edilmesi gerekir. Bu hedef, ancak kişi yeterli donanımına sahip olduğunda ve finansal geleceği güvence altına almak için sorumlu bir finansal davranışta bulunduğu gerçeğe gerçekleştirilebilir. Finansal okuryazarlık, finansal davranışı etkileyen önemli bir değişkendir (Ingale ve Paluri, 2022, s. 131).

Bir bireyin finansal davranışının, finansal okuryazarlık düzeylerinin, yani finansal planlama, servet birikimi, borç ve emeklilik hükümlerine ilişkin konularda bilinçli bir karar vermek için bilgiyi anlama ve işleme yeteneği tarafından etkilendiği ileri sürülmektedir. Finansal okuryazarlığa sahip bir birey, para yönetimi ile ilgili temel kavramları anlama, finansal kurum, sistem ve hizmetler hakkında bilgi sahibi olma, finansal kuruluşların etkin ve sorumlu yönetimini sağlayan analitik beceriler gibi bir dizi yetenek ve tutumdan yararlanma potansiyeline sahiptir. (Pahlevan Sharif, Ahadzadeh ve Turner, 2020, s. 675).

Llewellyn'e (2012) göre finansal okuryazarlık, bireyin temel finansal kavramları yorumlama, anlama ve bilgiye dayalı kararlar vermek için bilgiyi uygulama becerisini içerir. Bu nedenle, finansal cehalet veya finansal bilgi eksikliği, bir kişiyi finansal sorunlara katkıda bulunan yanlış finansal karar vermeye yönlendirebilir (Zulaihati, Susanti ve Widyastuti, 2020, s. 653).

Finansal okuryazarlık, doğru finansal davranışta bulunmak için gereken insan kaynaklarını tanımlar. Uygun finansal davranış, kişinin olumsuz finansal davranışlardan ve sorunlardan kaçınmasını sağlayabilir. Mali durumlarında refah içinde yaşamak isteyen bireylerin sadece yüksek finansal okuryazarlığa sahip olmaları değil, aynı zamanda iyi finansal yönetim becerilerine sahip olmaları gerekir. İyi bir finansal yönetim, sağlıklı bir finansal duruma ulaşmanın anahtarıdır. Finansal problemler sadece kredi kullanımındaki hatalardan değil, çoğu zaman finansal planlama eksikliğinden kaynaklanmaktadır. İyi bir finansal okuryazarlık ile işbirliği yapılan iyi bir finansal yönetim, finansal refahını iyileştirmek için maksimum finansal fayda sağlayacaktır (Yuesti, Ni ve Suryandari, 2020, s. 885).

Mudzingiri, Muteba Mwamba ve Keyser (2018) finansal okuryazarlık düzeyi düşük olan üniversite öğrencilerinin daha fazla kendine güvenen, riski seven ve sabırsız bir kişilik özelliğine sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Bu tür finansal davranışların ise dünyada yaşanan ekonomik krizlerin temel nedenleri arasında sayıldığı da araştırmacılar tarafından vurgulanmıştır.

Chaulagain (2017), Nepal'de mikro düzeyde kredi kullanan yatırımcıların finansal davranışları ile finansal okuryazarlıkları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda yatırımcıların finansal okuryazarlıkları ile finansal davranışları arasındaki kuvvetli derecede bir ilişkinin olduğu kanıtlanmıştır.

Bağcı ve Kahraman (2020), bireylerin aldıkları finansal eğitimlerin finansal okuryazarlık üzerinde ciddi bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde finansal okuryazarlık ile bireylerin finansal davranışları arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı görülmektedir. Bu kapsamda çalışmadaki hipotezlerin ilki aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H1: Finansal okuryazarlık ile bireylerin finansal davranışları arasında anlamlı bir pozitif ilişki vardır.

Öz-yeterlilik, kişinin yaşamın çeşitli yönlerini etkilemek için davranışları yürütme kapasitesine olan inancını ifade eder. Öz-yeterliliğin finansal davranış üzerinde olumlu bir etkisinin olmasını beklemek için farklı sebepler mevcuttur. Öz-yeterlilik, hedef belirleme, hedefe ulaşma ve mücadele etme gibi kavramlarla yakından ilişkilidir. Bu beceri ve niteliklerin, optimal finansal davranışa ulaşmada kritik bir rol oynaması beklenmektedir (Tang, 2021, s. 3).

2.2. Öz-Yeterlilik – Finansal Davranış İlişkisi

Öz yeterlik, bireyin başarılarını ve becerilerini kritik durumlarda kullanma becerisine olan inancıdır. Öz-yeterlik yapısı, finansal yönetim bağlamında uygulanmış ve finansal öz-yeterlik olarak adlandırılmıştır. Finansal öz yeterliliği yüksek olan bireylerin daha iyi finansal kararlar vermesi beklenir ve finansal zorluklarla çok daha kolay mücadele edebilir (Mulasi ve Mathew, 2021, s. 122).

Herawati, KusumaDewi, Wahyuni ve Savitri (2020), Endonezya’da eğitim gören öğrencilerin öz-yeterlilikleri ile finansal davranışları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda öğrencilerin finansal öz-yeterliliklerinin finansal davranışları üzerinde doğrudan etkisi tespit edilmiştir.

Danes ve Haberman’a (2007) göre finansal okuryazarlık ve öz yeterlilik, kişinin finansal davranışını etkileyen iki öğedir. Öz-yeterlik, arzu edilen sonuçlara ulaşmak için gerekli görülen bir dizi eylemi organize etme ve yürütme yeteneğine olan inancı olarak tanımlanabilir. Kişinin finansal davranışı ile ilgili olarak öz yeterlilik, finansal davranışı daha iyi bir davranışa doğru değiştirme yeteneğine sahip olduğuna dair bir inanç olarak tanımlanabilen finansal yeterliliktir. Qamar, Khemta ve Jamil, (2016) daha yüksek finansal öz yeterliliğin daha az finansal sorunla ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

Palmer, Richardson, Goetz, Futris, Gale ve DeMeester (2021) öz düzenleme ve öz yeterliliğin bireylerin finansal davranışları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 693 sağlıklı evlilik ve ilişki eğitimi alan bireyler üzerinde yapılan bu çalışmada öz düzenleme ve öz yeterliliğin bireylerin finansal davranışları ile pozitif bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma finansal eğitim, danışmanlık ve koçluk müdahalelerini, farkındalık veya ilişki eğitimi gibi geniş tabanlı öz-düzenleme programlarıyla birleştirerek, müşterilerin finansal yönetim davranışlarında daha önemli gelişmeler gerçekleştireceğini göstermektedir.

Buana ve Patrisia (2021), 250 iktisat öğrencisi üzerinde yaptıkları çalışmada finansal okuryazarlık, finansal öz yeterlik ve sosyal ekonomik statünün öğrencilerin finansal davranışları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada finansal

okuryazarlığın ve öz yeterliliğin öğrencilerin finansal davranışları üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Kim, Falconier ve Conway (2022), finansal eğitim programına katılan 478 kişinin finansal öz yeterlilikleri ve bireylerin finansal davranışları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada kadın ve erkek bireylerin finansal öz yeterlilikleri ile finansal davranışları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde bireylerin öz yeterlilikleri ile bireylerin finansal davranışları arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı görülmektedir. Bu kapsamda çalışmadaki hipotezlerin ikincisi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H2: Öz yeterlilik ile bireylerin finansal davranışları arasında anlamlı bir pozitif ilişki vardır.

Bireylerin sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri için sahip olduğu kaynakları rasyonel bir şekilde tüketmelidir. Olumlu finansal davranış sergileyen farklı demografik özelliklere sahip bireyler yaşamları boyunca olumlu davranışlarının sonuçlarından faydalanırlar. Bu davranışı olan bireyler planlı bir hayat sürerek güven bir finansal gelecek yaşamak isterler (Kutbay ve Bağcı, 2020, s. 109).

2.3. Finansal Davranış – Demografik Değişken İlişkisi

Bireylerin finansal davranışlarında meydana gelebilecek farklılıklarda birçok faktör etkili olabilmektedir. Bu faktörlerden birisi de bireylerin cinsiyetleridir. Beckman ve Menkhoff'a (2008) göre kadınların finansal karar alma süreçlerinde erkeklere göre daha düşük risk profili ile hareket etmektedir. Abdullah, Fazlı ve Muhammad Arif (2019), cinsiyetin bireylerin finansal davranışlarında farklılığa sebep olduğunu ve bu durumun bireylerin farklı finansal refah seviyelerine sahip olmasına etki ettiğini belirtmişlerdir. Sabri, Mokhtar, Ho, Anthony ve Wijekoon (2020), erkek bireylerin kadın bireylere göre ilerleyen dönemlerdeki finansal işlemleri daha iyi planladıklarını belirtmişlerdir.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde bireylerin finansal davranışlarında cinsiyetlerine göre farklılıklar tespit edilmiştir. Bu kapsamda çalışmada aşağıdaki şekilde hipotez oluşturulmuştur.

H3a: Bireylerin finansal davranışlarında cinsiyetlerine göre farklılık vardır.

Bireylerin finansal davranışlarına etki eden faktörlerden birisi de bireylerin yaşlarıdır. Mokhtar, Sabri ve Ho (2020), yaşın planlama, parayı yönetme, ürün seçme ve bilgi sahibi olma üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Araştırmacılara göre yaş olarak diğer gruplardan önde olan bireylerin bilgi düzeyleri daha yüksek olduğu için finansal davranışları da diğer gruplardan farklılaşmaktadır. Henager ve Cude (2016), diğer gruplarda yer alan bireylere göre

yaşlı bireyler uzun vadeli finansal davranış sergilerken, genç bireyler daha kısa vadeli finansal davranışlarla hareket etmektedir. Xiao, Chen ve Sun'a (2015) göre yaşlı bireyler genç bireylere göre daha yüksek düzeyde finansal okuryazarlığa sahiptir ve finansal kapasiteleri yaşlı bireylerin daha yüksektir.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde bireylerin finansal davranışlarında yaşlarına göre farklılıklar tespit edilmiştir. Bu kapsamda çalışmada aşağıdaki şekilde hipotez oluşturulmuştur.

H3b: Bireylerin finansal davranışlarında yaşlarına göre farklılık vardır.

Çalışmada bireylerin finansal davranışları ile finansal okuryazarlıkları ve öz yeterlilikleri arasındaki ilişkiyi tespit etmeye yönelik H1 ve H2 hipotezleri oluşturulmuştur. Bununla birlikte bireylerin finansal davranışlarının demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini ölçmek için H3a, H3b, H3c, H3d, H3e, H3f ve H3g hipotezleri oluşturulmuştur.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri ve öz yeterlilikleri ile finansal davranışları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmaya Türkiye'de aktif nüfus içerisinde yer alan bireyler dâhil edilmiştir. Aktif nüfus, kurumsal olmayan çalışma çağında ve gücündeki nüfustur. Bir diğer tanıma göre aktif nüfus, doğrudan veya dolaylı olarak üretime katkı sağlayabilme çağındaki ve gücündeki nüfustur (Yamak, Küçükkale ve Tanrıöver, 2021, s. 302). Anakütleyi temsil edecek örneklem sayısını belirlemek için aşağıdaki formül kullanılmıştır.

$$n = \frac{NPQZ^2}{(N-1)d^2 + PQZ^2}$$

Bu formülde;

n = Örnek kütle büyüklüğü,

N = Ana kütle hacmi,

P = Bir takım psikolojik faktörlerin hisse senedi alım-satımını etkileme ihtimali,

Q = Bir takım psikolojik faktörlerin hisse senedi alım-satımını etkilememe ihtimali (1-P),

Z = % (1- α) düzeyinde Z test değeri,

α = Önem düzeyi,

d = Hata (tolerans) payını göstermektedir.

Türkiye'de çalışma çağındaki nüfus yaklaşık 55 milyon civarındadır. Formül yardımıyla yapılan işlem sonucunda 400 sayılı örneklem için yeterli görülmektedir. Bu çalışmada 427 örnekleme ulaşılmıştır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket seçilmiştir. Araştırma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bireylerin demografik değişkenlerini tespit etmeye yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerini tespit etmeye yönelik sorular yer almaktadır. Sarıgül (2015) tarafından oluşturulan Finansal Okuryazarlık Ölçeği bu çalışmada bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerini tespit etmek için kullanılmıştır. Üçüncü bölümde bireylerin öz yeterlilik düzeylerini belirlemeye yönelik sorulara yer verilmiştir. Chen, Gully ve Eden (2001) tarafından geliştirilen Öz Yeterlilik Ölçeği bu çalışmada bireylerin öz yeterlilik düzeylerini tespit etmek için kullanılmıştır. Son bölümde ise bireylerin finansal davranışlarını tespit etmeye yönelik sorular katılımcılara sorulmuştur. Erişen ve Yılmaz (2021) tarafından geliştirilen Finansal Yönetim Davranışı Ölçeği bu çalışmada bireylerin finansal davranışlarını ölçmek için kullanılmıştır. Bireylerin finansal okuryazarlık, öz yeterlilik ve finansal davranışlarını ölçmeye yarayan sorularda 5’li Likert kullanılmıştır. 1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum ve 5: Kesinlikle Katılıyorum şeklinde oluşturulan seçeneklerden en uygununu işaretlemeleri bireylerden istenmiştir.

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde SPSS programından yararlanılmıştır. Finansal okuryazarlık ve öz yeterliliğin bireylerin finansal davranışları üzerindeki etkisini tespit etmek için Regresyon Analizi yapılmıştır. Aynı zamanda bireylerin demografik değişkenleri ile finansal davranışları arasında farklılık olup olmadığını analiz etmek için T-Testi ve ANOVA uygulanmıştır.

Çalışmada analiz edilmek istenilen hipotezlere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Araştırmada Test Edilmek İstenen Hipotezler

Hipotez Kodu	Hipotez
Hipotez 1	Finansal okuryazarlık ile bireylerin finansal davranışları arasında anlamlı bir pozitif ilişki vardır.
Hipotez 2	Öz yeterlilik ile bireylerin finansal davranışları arasında anlamlı bir pozitif ilişki vardır.
Hipotez 3a	Bireylerin finansal davranışlarında cinsiyetlerine göre farklılık vardır.
Hipotez 3b	Bireylerin finansal davranışlarında yaşlarına göre farklılık vardır.
Hipotez 3c	Bireylerin finansal davranışlarında yatırım varlığına göre farklılık vardır.
Hipotez 3d	Bireylerin finansal davranışlarında meslek grubu değişkenine göre farklılık vardır.
Hipotez 3e	Bireylerin finansal davranışlarında gelir durumları değişkenine göre farklılık vardır.
Hipotez 3f	Bireylerin finansal davranışlarında tasarruf düzeyi değişkenine göre farklılık vardır.
Hipotez 3g	Bireylerin finansal davranışlarında gelir yeterlilik durumu değişkenine göre farklılık vardır.

4. Bulgular ve Değerlendirme

Toplam 427 kişinin katılım gösterdiği çalışmada elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir. Tablo 2’de aktif nüfus içerisinde yer alan bireylerin demografik değişkenlerine göre dağılımları verilmiştir. Demografik değişkenlerin ölçülmesinde kullanılan sorular Chong vd., (2021) çalışmasından elde edilmiştir.

Tablo 2: Demografik Değişkenlere Ait Frekans Analizi Sonuçları

	Kategoriler	N	%
Cinsiyet	Kadın	91	21,3
	Erkek	336	78,7
Yaş	25 yaş altı	25	5,9
	25-34 yaş arası	128	30,0
	35-44 yaş arası	170	39,8
	45-54 yaş arası	80	18,7
	55 yaş ve üzeri	24	5,6
Eğitim Durumu	Lise ve öncesi	40	9,4
	Önlisans	37	8,7
	Lisans	226	52,9
	Lisansüstü	124	29,0
Medeni Durum	Evli	290	67,9
	Bekâr	137	32,1
Aylık Gelir Düzeyi²	4253 TL ve altı	25	5,9
	4253 TL-7000 TL arası	56	13,1
	7001 TL-9000 TL arası	54	12,6
	9001 TL- 11000 TL arası	67	15,7
	11001 TL ve üzeri	225	52,7
Yatırım Durumu	Var	374	87,6
	Yok	53	12,4
Meslek	Özel Sektör Çalışanı	126	29,5
	Kamu Sektörü Çalışanı	158	37,0
	İşsiz	26	6,1
	Kendi İşinin Patronu	67	15,7
	Diğer	50	11,7
Tasarruf Düzeyi	Tasarruf yapamıyorum	94	22,0
	Gelirim % 10’undan azını	85	19,9
	Gelirim % 10-%20 arasını	116	27,2
	Gelirim % 21-%30 arasını	50	11,7
	Gelirim %30’undan fazlasını	82	19,2
Gelir Yeterlilik Durumu	Yeterli ve tasarruf edebilecek düzeyde	126	29,5
	Birçok ihtiyacım için yeterli	125	29,3
	Sadece temel ihtiyaçlarım için yeterli	133	31,1
	Hiç yeterli değil	43	10,1

² Çalışma ile ilgili verilerin toplandığı dönem itibariyle asgari ücret net 4253 TL olduğu için çalışmada bu tutar dikkate alınmıştır.

Tablo 2'ye göre araştırmaya katılan bireylerin %78,7'si erkek, %21,3'ü kadınlardan oluşmaktadır. Tesadüfi olarak farklı sosyal medya araçları yardımıyla bireylere çalışma gönderilmiştir. Aynı zamanda çalışmaya katılan bireylerin büyük çoğunluğu 25-44 yaş aralığında olan bireylerdir. Çalışmaya katılan bireylerin eğitim durumlarına göre dağılımlarına bakıldığında bireylerin büyük çoğunluğunun en az lisans düzeyinde bir eğitim seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Yaklaşık %68'i evli olan bireylerin yarısından fazlasının gelir düzeyi 11.000 TL üzerindedir. Bunun yanında araştırmaya katılım gösteren bireylerin yaklaşık %88'i en az bir yatırıma sahip bireylerden oluşmaktadır. Özel sektör ve kamu sektöründe çalışan bireylerin ağırlıklı olduğu çalışmada bireylerin %22'si herhangi bir tasarruf yapmadıklarını belirtmişlerdir. Son olarak da elde edilen gelirin yeterlilik durumuna bakılmıştır. Araştırmaya katılım gösteren bireylerin sadece %10'u gelirlerinin hiç yeterli olmadığını belirtmiştir. Sadece temel ihtiyaçlarının gelirleri ile karşılayanların oranı ise %31'dir.

Çalışmada aktif nüfus içerisinde yer alan bireylere ait demografik dağılımlar Tablo 2'de aktarıldıktan sonra çalışmanın yapılacak olan analizler için uygun olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda çalışmada kullanılan değişkenlere ait güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. Güvenirlik analizinde değişkenlerin alacakları oranlara göre analize uygun olup olmadığına yönelik farklı çalışmalarda farklı sınırlandırmalar yapılmıştır. Kalaycı (2018), çalışmasında Alpha (α) katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenirliliğini aşağıdaki şekilde yorumlamıştır.

$0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise ölçek analiz için güvenilir değildir.

$0.40 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçeğin analiz için güvenilirlik seviyesi düşüktür.

$0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçeğin analiz için güvenilirlik düzeyinin oldukça yeterli olduğu yorumu yapılır.

$0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçeğin analiz için mükemmel düzeyde güvenilir olduğuna karar verilir.

Tablo 3: Güvenirlik Analizi ve Sonuçları

Boyutlar	Cronbach's Alpha	İfade Sayısı
Finansal Okuryazarlık	0,704	8
Öz-Yeterlilik	0,834	8
Finansal Davranış	0,715	11

Tablo 3 incelendiğinde çalışmada kullanılan bütün ölçeklerin güvenilirlik düzeyi oldukça yeterli bulunmuştur. Bu kapsamda çalışmanın analize uygun olduğu söylenebilir.

Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için veri setine ait çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılabilir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin -3 +3 değerleri arasında olması o veri setinin normal dağılım gösterdiğini açıklamaktadır (Kalaycı, 2018, s.209).

Çalışmada kullanılan verilere ait normal dağılım sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Normallik Testi Sonuçları

Alt Ölçekler	Minimum	Maksimum	Çarpıklık	Basıklık
Finansal Okuryazarlık Ölçeği	1	5	-0,229	0,480
Öz-Yeterlilik Ölçeği	1	5	-0,145	0,809
Finansal Davranış Ölçeği	1	5	0,121	0,017

Tablo 4 incelendiğinde çalışmada kullanılan veri setinin normal dağılım gösterdiği görülmektedir. Veri seti normal dağılım gösterdiği için farklılık analizlerini yaparken parametrik testlerden yararlanılmıştır. İki seçenekli değişkenlerin analizinde Bağımsız T Testi, ikiden fazla seçenekli değişkenlerin analizinde ANOVA testi yapılmıştır.

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü görmek için yapılan korelasyon analizi sonuçlarına Tablo 5'te değinilmiştir. Çalışmada Finansal Davranış bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Öz-Yeterlilik ve Finansal Okuryazarlık ise çalışmanın bağımsız değişkenleridir. Tablo 5 incelendiğinde çalışmada kullanılan Finansal Okuryazarlık, Öz-Yeterlilik ve Finansal Davranış ölçeklerinin tümünün birbirleri ile pozitif anlamlı bir ilişkisinin olduğu görülmektedir. Bu değişkenler arasındaki ilişki 0,01 ve 0,05 anlamlılık düzeylerinin ikisinde de anlamlı çıkmıştır.

Tablo 5: Korelasyon Analizi Sonuçları

		Finansal Okuryazarlık	Öz-Yeterlilik	Finansal Davranış
Pearson Korelasyonu	Finansal Okuryazarlık	1,000	0,208	0,206
Pearson Korelasyonu	Öz-Yeterlilik	0,208	1,000	0,297
Pearson Korelasyonu	Finansal Davranış	0,206	0,297	1,000

H1 ve H2 hipotezlerinin test edilmesinde regresyon analizi kullanılmıştır. Bağımlı değişken üzerinde bağımsız değişkenlerin etkisini belirlemek için yapılan regresyon analizinde bağımsız değişken sayısına göre yapılan analiz değişmektedir. Çalışmada, bağımlı değişken üzerinde birden fazla bağımsız değişkenin etkisini incelemek için çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Çoklu regresyon

analizinin basit doğrusal regresyon analizinden farkı, modelde birden fazla bağımsız değişken olmasıdır. Çoklu doğrusal regresyon modeli aşağıdaki gibi ifade edebilir (Gençtürk, 2009, s. 131).

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{i1} + \beta_2 X_{i2} + \dots + \beta_n X_{in} + \epsilon_i \quad (1)$$

Y: Bağımlı değişken

X: Bağımsız değişken

β_0 : Bilinmeyen regresyon sabiti

β_1 : Birinci bağımsız değişkenin katsayısı

β_2 : İkinci bağımsız değişkenin katsayısı

β_n : n. bağımsız değişkenin katsayısı

ϵ : Hata terimi (Gözlenen değer-Tahmin edilen değer)

Çoklu doğrusal regresyon modeli doğrultusunda çalışmada kullanılan değişkenlerle birlikte model aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

$$\text{Finansal Davranış} = \beta_0 + \beta_1 \text{Finansal Okuryazarlık} + \beta_2 \text{Öz-Yeterlilik} + \epsilon_i \quad (2)$$

Oluşturulan model kapsamında çalışmanın regresyon analizi sonuçları Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Regresyon Analizi ve Sonuçları

Bağımlı Değişken: Finansal Davranış				
Model	B	Standart Sapma	t	p (sig.)
Constant	1,654	0,253	6,513	0,000
Finansal Okuryazarlık	0,169	0,053	3,210	0,001
Öz-Yeterlilik	0,276	0,049	5,671	0,000

$$\text{Finansal Davranış} = 1,654 + 0,169 \text{Finansal Okuryazarlık} + 0,276 \text{Öz-Yeterlilik} + \epsilon_i \quad (3)$$

Tablo 6’da aktif nüfus içerisinde yer alan bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri ve öz-yeterlilik tutumlarının finansal davranışları ile ilişkisinin sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlara göre 0,05 anlamlılık düzeyinde bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında istatistiksel anlamda bir ilişki tespit edilmiştir. Bu kapsamda oluşturulan hipotezlerin değerlendirmesi aşağıdaki gibi yapılmaktadır.

H1: Bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri ile finansal davranışları arasında anlamlı bir pozitif ilişki vardır. H1 hipotezi değerlendirildiğinde p (sig.) 0,05 anlamlılık düzeyinde bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri ile finansal davranışları arasında anlamlı pozitif bir ilişki tespit edilmiştir ($0,001 < 0,05$). Bireyler finansal okuryazarlık düzeylerini artırması finansal davranışlarını olumlu anlamda etkilemektedir.

H2: Öz yeterlilik ile bireylerin finansal davranışları arasında anlamlı bir pozitif ilişki vardır. H2 hipotezi değerlendirildiğinde p (sig.) 0,05 anlamlılık düzeyinde bireylerin öz-yeterlilik tutumları ile finansal davranışları arasında anlamlı pozitif bir ilişki tespit edilmiştir ($0,000 < 0,005$). Bireylerin öz-yeterliliklerinin yükselmesi bireylerin finansal davranışlarını da olumlu anlamda yukarı çıkaracaktır.

Yapılan regresyon analizi sonucunda H1 ve H2 hipotezi kabul edilmiştir. H3a, H3b hipotezlerinin test edilmesinde farklılık analizleri kullanılmıştır. Çalışmada, bireylerin finansal davranışlarını etkileyen demografik faktörlere göre farklılık analizlerini yapabilmek için öncelikle veri setinin normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir.

Tablo 7’de bireylerin finansal davranışlarında cinsiyetlerine göre farklılık olup olmadığı incelenmiştir.

Tablo 7: Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılık Analizi

Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	P
Kadın	91	3,5075	0,55365	0,045*
Erkek	336	3,3764	0,53510	

Tablo 7 incelendiğinde aktif nüfus içerisinde yer alan bireylerin finansal davranışlarında cinsiyet değişkenine göre istatistiksel anlamda farklılık tespit edilmiştir ($0,045 < 0,05$). Kadınların erkeklere göre finansal davranış ortalamaları yüksek çıkmıştır. Kadınları finansal yönetimlerine verdikleri önem erkeklere göre daha yüksektir.

Tablo 8’de bireylerin finansal davranışlarında yaş değişkenine göre farklılık olup olmadığı incelenmiştir.

Tablo 8: Yaş Değişkenine Göre Farklılık Analizi

Yaş	N	Ortalama	Standart Sapma	P
25 yaş altı	25	3,4255	0,49496	0,127
25-34 yaş arası	128	3,3118	0,56314	
35-44 yaş arası	170	3,4182	0,54261	
45-54 yaş arası	80	3,4670	0,53709	
55 yaş ve üzeri	24	3,5682	0,41379	

Tablo 8 incelendiğinde bireylerin yaşlarına göre finansal davranışlarında herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir. Bu kapsamda, farklı yaş gruplarında yer alan bireylerin finansal davranışları benzerlik göstermektedir.

H3a ve H3b hipotezlerinin değerlendirildiği Tablo 7 ve Tablo 8'e göre H3a hipotezi kabul edilmiş H3b hipotezi reddedilmiştir.

Bu iki hipotezin dışında araştırmada kullanılan diğer demografik değişkenlerin bireylerin finansal davranışlarında farklılık ortaya çıkarıp çıkarmadığı H3c, H3d, H3e, H3f ve H3g hipotezlerinde değerlendirilmiştir.

Tablo 9'da bireysel yatırımcıların yatırım varlığı değişkenine göre finansal davranışlarında farklılık olup olmadığı incelenmiştir.

Tablo 9: Yatırım Varlığı Değişkenine Göre Farklılık Analizi

Yatırım Varlığı	N	Ortalama	Standart Sapma	P
Evet	374	3,4465	0,53092	0,000*
Hayır	53	3,1063	0,52306	

Tablo 9'a göre herhangi bir yatırımı olan bireyler ile yatırım sahibi olmayan bireylerin finansal davranışları farklılık göstermiştir. Yatırım sahibi bireylerin finansal davranışları herhangi bir yatırımı olmayan bireylerin finansal davranışlarına göre daha olumludur.

Tablo 10'da bireylerin mesleki durum değişkenine göre finansal davranışlarında farklılık olup olmadığı gösterilmiştir.

Tablo 10: Meslek Grubu Değişkenine Göre Farklılık Analizi

Meslek Grubu	N	Ortalama	Standart Sapma	P
Özel Sektör Çalışanı	126	3,5029	0,53378	0,004*
Kamu Sektörü Çalışanı	158	3,3429	0,46873	
İşsiz	26	3,1049	0,59179	
Kendi İşinin Patronu	67	3,4342	0,63377	
Diğer	50	3,4655	0,55272	

Tablo 10 incelendiğinde bireylerin çalıştıkları sektörlerle göre finansal davranışlarında istatistiksel anlamda yani %5 önem düzeyinde farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılığın hangi gruplar arasında gerçekleştiğini öğrenmek için Post Hoc testlerinden Tukey testi yapıldığında işsiz olarak kendilerini gösteren yatırımcıların oluşturduğu grubun bu farklılığa neden olduğu tespit edilmiştir. İşsiz bireylerin finansal davranışları diğer gruplarda yer alan bireylerin finansal

davranışlarından daha olumsuzdur. İşsiz bir şekilde yaşayan bireylerin sağlıklı bir finansal yönetim davranışı sergileyemediği söylenebilir.

Tablo 11’de bireylerin gelir durumlarına göre finansal davranışlarında farklılık olup olmadığı gösterilmiştir.

Tablo 11: Kişisel Gelire Göre Farklılık Analizi

Kişisel Gelir	N	Ortalama	Standart Sapma	P
4253 TL altı	25	3,1600	0,58404	<i>0,000*</i>
4253 TL – 7000 TL arası	56	3,2679	0,48398	
7001 TL – 9000 TL arası	54	3,3384	0,48312	
9001 TL – 11000 TL arası	67	3,2877	0,48792	
11001 TL ve üzeri	225	3,5160	0,55542	

Tablo 11 incelendiğinde bireylerin finansal davranışlarında %5 önem düzeyinde kişisel gelirlerine göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu farklılığa neden olan grupları tespit etmek için yapılan Tukey testi sonucunda 11001 TL ve üzeri gelire sahip bireylerin finansal davranışlarının diğer gruplardan farklılaştığı görülmektedir. En yüksek gelir grubuna sahip bireylerin finansal davranışları diğer gruplara göre daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir.

Tablo 12’de bireylerin finansal davranışlarında tasarruf düzeylerine göre farklılık olup olmadığı gösterilmiştir.

Tablo 12: Tasarruf Düzeyi Değişkenine Göre Farklılık Analizi

Tasarruf Düzeyi	N	Ortalama	Standart Sapma	P
Tasarrufum yok	94	3,1025	0,51482	<i>0,000*</i>
Gelirim %10’undan daha azını	85	3,4374	0,48420	
Gelirim %10-%20 arasını	116	3,5494	0,48319	
Gelirim %21-%30 arasını	50	3,4400	0,55537	
Gelirim %30’undan daha fazlasını	82	3,4889	0,57401	

Tablo 12 incelendiğinde bireylerin finansal davranışlarında %5 önem düzeyinde tasarruf düzeylerine göre anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılığa neden olan grupları tespit etmek için yapılan Tukey testi sonucunda herhangi bir tasarrufu olmayan bireylerin finansal davranışlarının diğer gruplardan farklılaştığı tespit edilmiştir. Herhangi bir tasarrufu olmayan bireylerin diğer bireylere göre daha düşük düzeyde bir finansal yönetim davranışı sergilediği söylenebilir.

Tablo 13’te bireylerin finansal davranışlarında gelir yeterlilik durumuna göre farklılık olup olmadığı gösterilmiştir.

Tablo 13: Gelir Yeterlilik Durumu Değişkenine Göre Farklılık Analizi

Gelir Yeterlilik Durumu	N	Ortalama	Standart Sapma	P
Yeterli ve tasarruf edebilecek düzeyde	126	3,4971	0,56295	
Birçok ihtiyacım için yeterli	125	3,5084	0,55552	0,000*
Sadece temel ihtiyacım için yeterli	133	3,2939	0,47196	
Hiç yeterli değil	43	3,1712	0,51319	

Tablo 13 incelendiğinde bireylerin finansal davranışlarında %5 önem düzeyinde gelir yeterlilik durumlarına göre anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılığa neden olan grupları tespit etmek için yapılan Tukey testi sonucunda “yeterli ve tasarruf edebilecek düzeyde” ve “birçok ihtiyacım için yeterli” cevaplarını veren bireyler ile “sadece temel ihtiyaçlarım için yeterli” ve “hiç yeterli değil” diyen bireyler arasında gerçekleşmiştir. “Yeterli ve tasarruf edebilecek düzeyde” ve “birçok ihtiyacım için yeterli” cevabını veren bireylerin finansal yönetim davranışı düzeyleri “sadece temel ihtiyaçlarım için yeterli” ve “hiç yeterli değil” cevabını veren bireylerin finansal davranış düzeylerinden daha yüksek çıkmıştır.

Tablo 14’te hipotezlerin genel değerlendirmesi yapılmıştır. Tablo 14’e göre bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri ve öz-yeterlilik tutumları ile finansal davranışları arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Yine Tablo 14’e göre bireylerin finansal davranışlarında cinsiyet, yatırım varlığı, meslek grubu, kişisel gelir düzeyi, tasarruf oranı ve gelir yeterlilik durumlarına göre istatistiksel anlamda %5 önem düzeyinde farklılıklar tespit edilmiştir.

Tablo 14: Araştırmada Test Edilen Hipotezlerin Genel Değerlendirmesi

Hipotez	Durum	Sonuç
Hipotez 1	Finansal okuryazarlık ile bireylerin finansal davranışları arasında anlamlı bir pozitif ilişki vardır. (Regresyon Analizi)	Kabul
Hipotez 2	Öz yeterlilik ile bireylerin finansal davranışları arasında anlamlı bir pozitif ilişki vardır. (Regresyon Analizi)	Kabul
Hipotez 3a	Bireylerin finansal davranışlarında cinsiyetlerine göre farklılık vardır. (T Testi)	Kabul
Hipotez 3b	Bireylerin finansal davranışlarında yaşlarına göre farklılık vardır. (ANOVA)	Ret
Hipotez 3c	Bireylerin finansal davranışlarında yatırım varlığına göre farklılık vardır. (T Testi)	Kabul
Hipotez 3d	Bireylerin finansal davranışlarında meslek grubu değişkenine göre farklılık vardır. (ANOVA)	Kabul
Hipotez 3e	Bireylerin finansal davranışlarında gelir durumları değişkenine göre farklılık vardır. (ANOVA)	Kabul
Hipotez 3f	Bireylerin finansal davranışlarında tasarruf düzeyi değişkenine göre farklılık vardır. (ANOVA)	Kabul
Hipotez 3g	Bireylerin finansal davranışlarında gelir yeterlilik durumu değişkenine göre farklılık vardır. (ANOVA)	Kabul

5. Sonuç ve Öneriler

Bireylerin finansal davranışlarına etki eden faktörler arasında finansal okuryazarlık ve öz-yeterlilik kavramları ön plana çıkmaktadır. Kişisel finansın kötü yönetimi sonucu ciddi sosyal ve toplumsal problemler ortaya çıkabilir. Bunun yanında olumlu finansal davranışlar ise bireyin finansal anlamda kendini rahat hissetmesinin önünü açar. Bireyin olumlu finansal davranışlar sergileyebilmesi için finansal okuryazarlık düzeyini yukarı çıkarması gerekmektedir. Çünkü iyi bir finansal okuryazarlık düzeyine sahip bir birey para ile ilgili kavramları anlama, analiz etme ve yorumlama yeteneğine sahip olur.

Finansal davranışa etki eden bir diğer faktör olan öz-yeterlilik bireyin finansal işlemlerin riskli olduğu durumlarda ön plana çıkar. Çünkü birey sahip olduğu becerilerini bu kritik durumlarda kullanarak olumlu bir finansal davranış sergileyebilir. Çünkü finansal öz-yeterliliği yüksek olan bireyler finansal işlemlerinde daha pozitif adımlar atar.

Bu çalışmada aktif nüfus içerisinde yer alan bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri ve öz-yeterlilik tutumları ile finansal davranışları arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri ile finansal davranışları arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerini yükseltmeleri ile finansal davranışlarını olumlu anlamda ilerletecekleri söylenebilir. Yuesti vd., (2020), iyi bir finansal yönetim performansının gerçekleştirilebilmesi için finansal okuryazarlık düzeyinin yüksek olması gerektiğini belirtmiştir. Mudzingiri vd., (2018)'e göre finansal okuryazarlık düzeyi düşük olan üniversite öğrencilerinin daha fazla kendine güvenen, riskli ve sabırsız bir kişilik özelliğine sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Bu tür finansal davranışların ise dünyada yaşanan ekonomik krizlerin temel nedenleridir. Chaulagain (2017), yatırımcıların finansal okuryazarlıkları ile finansal davranışları arasındaki kuvvetli derecede bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde çalışmada elde edilen sonuç ile literatür benzer sonuçlar vermektedir.

Çalışmada elde edilen bir diğer sonuç ise bireylerin öz-yeterlilik düzeyleri ile finansal davranışları arasındaki pozitif yönlü ilişkidir. Herawati vd., (2020), öğrencilerin finansal öz-yeterliliklerinin finansal davranışları üzerinde doğrudan etkisini tespit etmişlerdir. Danes ve Haberman (2007)'e göre finansal okuryazarlık ve öz yeterlilik, kişinin finansal davranışını etkileyen iki öğedir. Qamar vd., (2016), daha yüksek finansal öz-yeterliliğin daha az finansal sorunla ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Palmer vd., (2021), öz yeterliliğin bireylerin finansal davranışları ile pozitif bir ilişkisi olduğu tespit etmişlerdir. Buana ve Patrisia (2021), finansal okuryazarlığın ve öz yeterliliğin öğrencilerin finansal davranışları üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisinin olduğu tespit etmişlerdir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde bu çalışma ile paralel sonuçların elde edildiği görülmektedir. İyi bir

öz-yeterlilik düzeyine sahip bireylerin finansal davranışlarının da olumlu olacağı söylenebilir.

Çalışmada aynı zamanda bireylerin finansal davranışlarında cinsiyet, yatırım varlığı, meslek grubu, kişisel gelir düzeyi, tasarruf oranı ve gelir yeterlilik durumlarına göre istatistiksel anlamda %5 önem düzeyinde farklılıklar tespit edilmiştir. Kadınların erkeklere göre, yatırım sahibi olan bireylerin yatırımı olmayanlara göre geliri yüksek olanların diğer gelir gruplarına sahip bireylere göre gelir yeterlilik durumları yüksek olanların diğer bireylere göre finansal davranışları daha olumludur. İşsiz bireylerin diğer bireylere göre ise finansal davranışları daha olumsuz seyretmektedir.

Elde edilen bu sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki öneriler gelecekteki çalışmalar ve ilgililer için yapılabilir.

- Finansal okuryazarlığın finansal davranışlar üzerindeki etkisinin yüksek olması nedeniyle okullarda bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerinin yükseltilmesine yönelik girişimler yapılabilir.
- Ailenin bireyler için ilk öğretmen olması nedeniyle iyi bir finansal yönetimin aile içerisinde çocuklara kazandırılması ile finansal yönetim kalitesi artırılabilir.
- Aktif nüfus içerisinde yer alan bireylerin finans uzmanları ile iletişime geçmesi sağlanarak iyi bir finans eğitiminin tabana yayılması sağlanabilir.
- Tasarruf noktasında ülkemizdeki eksikliğin giderilmesi için özellikle genç nüfusa tasarrufun önemi anlatılarak genç nüfusu tasarrufa yönlendirmek gerekir.

Bu hususların yanında çalışmada bireylerin psikolojik faktörlerinin dikkate alınmaması çalışmanın kısıtlarından birisidir. Bireyler duygu ve düşüncelerinden bağımsız bir şekilde finansal işlemlerinde hareket edemez. Bireylerin duygu ve düşüncelerini de için alan bir çalışmanın ilginç sonuçlar çıkaracağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abdullah, N., Fazli, S. M. ve Muhammad Arif, A. M. (2019). The Relationship between Attitude towards Money, Financial Literacy and Debt Management with Young Worker's Financial Well-being. *Pertanika Journal of Social Sciences & Humanities*, 27(1), 361-378.
- Bağcı, H. ve Arabacı, S. M. (2019). Finansal Okuryazarlık Düzeyinin ve Finansal Okuryazarlığı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(3), 68-88.
- Bağcı, H. ve Kahraman, Y. E. (2020). The Effect of Gender on Financial Literacy. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 492-503.

- Baltacı N. ve Kütük E.. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Seviyelerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Doğu Karadeniz Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(3), 846-857.
- Beckmann, D. ve Menkhoff, L. (2008). Will women be Women? Analyzing the Gender Difference Among Financial Experts. *Kyklos*, 61(3), 364-384.
- Buana, S. ve Patrisia, D. (2021). The Influence of Financial Literacy, Financial Self Efficacy, and Social Economic Status on Financial Management Behavior on Students of The Faculty of Economics, Padang State University. *Financial Management Studies*, 1(2), 71-80.
- Chaulagain, R. P. (2017). Relationship Between Financial Literacy and Behavior of Small Borrowers. *NRB Economic Review*, 29(3), 33-53.
- Chen, G., Gully, S. M. ve Eden, D. (2001). Validation of a New General Self-Efficacy Scale. *Organizational research methods*, 4(1), 62-83.
- Chong, K. F., Sabri, M. F., Magli, A. S., Abd Rahim, H., Mokhtar, N. ve Othman, M. A. (2021). The Effects of Financial Literacy, Self-Efficacy and Self-Coping on Financial Behavior of Emerging Adults. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(3), 905-915.
- Danes, S. M. ve Haberman, H. (2007). Teen Financial Knowledge, Self-Efficacy, and Behavior: A Gendered View. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 18(2), 48-60.
- Demir, M. ve Ürgüp, S. E. (2022). İhtiyaç Kredisi Talepleri Anında Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi: Sivas İlinde Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (94), 73-90.
- De Bassa Scheresberg, C. (2013). Financial Literacy and Financial Behavior among Young Adults: Evidence and Implications. *Numeracy*, 6(2), 1-21.
- Di Salvatore, A., Franceschi, F., Neri, A. ve Zanichelli, F. (2018). Measuring The Financial Literacy of The Adult Population: The Experience of Banca d'Italia. *Bank of Italy Occasional Paper*, (435), 1-23.
- Er, B. ve Çetintaş, M. (2018). İşçilerde Finansal Okuryazarlık: Finansal Bilgi, Tutum ve Davranış Eksenli Bir Araştırma. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 61-71.
- Erişen, M. A. ve Yılmaz, F. Ö. (2021). Finansal Yönetim Davranışı Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Journal of Academic Value Studies*, 7(3), 194-202.

- Farrell, L., Fry, T. R. ve Risse, L. (2016). The Significance of Financial Self-Efficacy in Explaining Women's Personal Finance Behaviour. *Journal of Economic Psychology*, 54, 85-99.
- Hadar, L., Sood, S. ve Fox, C. R. (2013). Subjective Knowledge in Consumer Financial Decisions. *Journal of Marketing Research*, 50(3), 303-316.
- Henager, R. ve Cude, B. J. (2016). Financial Literacy and Long-and Short-Term Financial Behavior in Different Age Groups. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 27(1), 3-19.
- Herawati, N. T., KusumaDewi, L., Wahyuni, M. A. ve Savitri, N. L. A. (2020). Financial Self Efficacy: A Mediator in Advancing Financial Behavior among Accounting Students. *Journal of Academic Finance*, 11(2), 226-241.
- Gençtürk, M. (2009). Finansal Kriz Dönemlerinde Makroekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 127-136.
- Ingale, K. K. ve Paluri, R. A. (2022). Financial Literacy and Financial Behaviour: A Bibliometric Analysis. *Review of Behavioral Finance*, 14(1), 130-154.
- Kalaycı, Ş. (Ed.). (2018). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (8th ed.). Dinamik Akademi.
- Kilinç, E. ve Antepli, A. (2020). Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından Kamu Çalışanlarının Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 95-109.
- Kim, J., Falconier, M. K. ve Conway, C. A. (2022). Relationships Among Emotion Regulation, Financial Self-Efficacy, and Financial Management Behaviors of Couples. *Journal of Family and Economic Issues*, 1-14.
- Kutbay, A. Y. ve Bağcı, H. (2020). Finansal Davranışlar, Finansal Gerginlik Ve Yaşam Memnuniyeti Arasındaki İlişkiler: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 103-128.
- Mokhtar, N., Sabri, M. F. ve Ho, C. S. F. (2020). Financial Capability and Differences in Age and Ethnicity. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(10), 1081-1091.
- Mudzingiri, C., Muteba Mwamba, J. W. ve Keyser, J. N. (2018). Financial Behavior, Confidence, Risk Preferences and Financial Literacy of University Students. *Cogent Economics & Finance*, 6(1), 1-25.

- Mulasi, A. ve Mathew, J. (2021). Role of Financial Literacy in Predicting Financial Behaviour: The Mediating Role of Financial Self-Efficacy. *Indian Journal of Economics and Business*, 20(2), 121-131.
- Osman, Z., Madzlan, E. M. ve Ing, P. (2018). In Pursuit of Financial Well-Being: The Effects of Financial Literacy, Financial Behaviour and Financial Stress on Employees in Labuan. *International Journal of Service Management and Sustainability*, 3(1), 55-94.
- Qamar, M. A. J., Khemta, M. A. N. ve Jamil, H. (2016). How Knowledge and Financial Self-Efficacy Moderate The Relationship Between Money Attitudes and Personal Financial Management Behavior. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 5(2), 296-308.
- Pahlevan Sharif, S., Ahadzadeh, A. S. ve Turner, J. J. (2020). Gender Differences in Financial Literacy and Financial Behaviour Among Young Adults: The Role of Parents and Information Seeking. *Journal of Family and Economic Issues*, 41(4), 672-690.
- Palmer, L., Richardson, E. W., Goetz, J., Futris, T. G., Gale, J. ve DeMeester, K. (2021). Financial Self-Efficacy: Mediating the Association Between Self-Regulation and Financial Management Behaviors. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 32(3), 535-549.
- Sabri, M. F., Mokhtar, N., Ho, C. S., Anthony, M. ve Wijekoon, R. (2020). Effects of Gender and Income on Malaysian's Financial Capability. *Malaysian Journal of Consumer and Family Economics*, 24, 124-152.
- Sarıgül, H. (2015). Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Ölçeği: Geliştirme, Geçerlik ve Güvenirlilik. *Journal of Management and Economics Research*, 13(1), 200-218.
- Tang, N. (2021). Cognitive Abilities, Self-Efficacy, and Financial Behavior. *Journal of Economic Psychology*, 87, 102447.
- Xiao, J. J., Ford, M. W. ve Kim, J. (2011). Consumer Financial Behavior: An Interdisciplinary Review of Selected Theories And Research. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 39(4), 399-414.
- Xiao, J. J., Chen, C. ve Sun, L. (2015). Age Differences in Consumer Financial Capability. *International Journal of Consumer Studies*, 39(4), 387-395.
- Yamak, R., Küçükkale, Y. ve Tanrıöver, B. (2021). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Yuesti, A., Ni, W. R. ve Suryandari, N. N. A. (2020). Financial Literacy in the COVID-19 Pandemic: Pressure Conditions in Indonesia. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(1), 884-898.

Zulaihati, S., Susanti, S. ve Widyastuti, U. (2020). Teachers' Financial Literacy: Does It Impact on Financial Behaviour?. *Management Science Letters*, 10(3), 653-658.

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Çalışma için Artvin Çoruh Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'nun 29.07.2022 tarihli toplantısından onay alınmıştır. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

The Effect of Financial Literacy and Self-Efficacy Attitudes on Individuals' Financial Behaviors: Evidence on Active Population in Türkiye

Extended Abstract

1. Introduction

New inventions and changes in information along with communication technologies have positively affected the speed and quality of individuals' access to information while increasing the diversity of financial market instruments. Today's financial world, with the effect of innovation and globalization in recent years, has started to offer a wide variety of products and services suitable for all kinds of financial needs and situations. With the integration of new technologies and financial markets with changes day by day, individuals' access to financial services has become easier. The increasing interest of individuals in financial markets and the concerns arising in their future planning have brought the need for financial information necessary in making economic decisions to the fore. Especially with the developments in technology and communication sector as well as the dominance of the free market economy in the markets, the popularity of financial markets has increased.

2. Method

In this study, the relationship between individuals' financial literacy levels, self-efficacy and financial behaviors was examined. Individuals in the active population in Turkey were included in the study. The active population is the population of non-institutional working age and strength. According to another definition, the active population is the population with the age and power to contribute directly or indirectly to production.

A questionnaire was chosen as the data collection tool in the research. The research consists of four parts. In the first part, there are questions to determine the demographic variables of individuals. In the second part, there are questions to determine the financial literacy levels of individuals.

SPSS program was used in the analysis of the data obtained in the research. Regression Analysis was conducted to determine the effect of financial literacy and self-efficacy on individuals' financial behaviors. At the same time, T-Test and ANOVA were applied to analyze whether there was a difference between demographic variables and the financial behaviors of individuals.

3. Results and Discussion

78.7% of the individuals participating in the research are men and 21.3% are women. The study was sent to the individuals randomly with the help of different social media tools. At the same time, the majority of the individuals participating in the study are individuals between the ages of 25-44. Considering the distribution of the individuals participating in the study according to their educational status, it is seen that the majority of the individuals have at least an undergraduate level of education. More than half of the individuals, 68% of whom are married, have an income level of over 11,000 TL. In addition, approximately 88% of the individuals participating in the research consist of individuals with at least one investment. In the study, in which individuals working in the private and public sectors are predominant, 22% of the individuals stated that they could not make any savings. Finally, the adequacy of the income obtained was examined. Only 10% of the individuals who participated in the research stated that their income was not sufficient at all. The ratio of those who meet only their basic needs with their income is 31%.

The results of the relationship between financial literacy levels and self-efficacy attitudes of individuals in the active population with their financial behaviors are given. According to these results, a statistically significant relationship was found between the dependent and independent variables at a significance level of 0.05. The evaluation of the hypotheses created in this context is made as follows.

H1: There is a significant positive relationship between individuals' financial literacy levels and their financial behaviors. When the H1 hypothesis was evaluated, a significant positive correlation was found between the financial literacy levels of individuals and their financial behaviors at the p (sig.) 0.05 significance level ($0.001 < 0.05$). Increasing individuals' financial literacy levels positively affects their financial behaviors.

H2: There is a significant positive relationship between self-efficacy and financial behaviors of individuals. When the H2 hypothesis was evaluated, a significant positive correlation was found between individuals' self-efficacy attitudes and financial behaviors at p (sig.) 0.05 significance level ($0.000 < 0.005$). The increase in the self-efficacy of individuals will also increase the financial behaviors of individuals in a positive way.

4. Conclusion

In this study, the relationship between financial literacy levels, self-efficacy attitudes and financial behaviors of individuals in the active population was examined. In the study, a positive relationship was determined between the financial literacy levels of individuals and their financial behaviors. It can be said that individuals will improve their financial behaviors positively by increasing their financial literacy levels.

Another result obtained in the study is the positive relationship between individuals' self-efficacy levels and their financial behaviors. Herawati et al., (2020) determined the direct effect of students' financial self-efficacy on their financial behaviors.

In the study, at the same time, statistically significant differences at the 5% level were determined in the financial behaviors of individuals according to gender, investment assets, occupational group, personal income level, savings rate and income adequacy status. The financial behaviors of women who have a higher income than men, those who have investments compared to those who do not have investments, and those who have higher income adequacy levels than those with other income groups have more positive financial behaviors than other individuals. The financial behaviors of unemployed individuals are more negative than other individuals.

Araştırma Makalesi

İnanç Duygusal Bağlılığı Etkiler Mi? Etkileşim Adaletinin Rolü

Halil Hakdan ÖZ

Sorumlu Yazar, Bağımsız Araştırmacı
hllhakdan95@gmail.com, ORCID: 0000 0002 1970 6105

Fetullah BATTAL

Bayburt Üniversitesi, İİBF
fbattal@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000 0002 2895 0193

Öz

Bu araştırmanın çalışanların liderlerine olan inançlarının ifade eden ruhsal liderliğin inanç boyutu ile çalışanların duygusal bağlılıkları arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkide etkileşim adaletinin aracılık rolünü ilk olarak incelemesi bakımından literatüre katkı yapacağı düşünülmektedir. Böylelikle söz konusu çalışma ruhsal liderliğin inanç boyutuyla duygusal bağlılık arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkide etkileşim adaletinin aracılık rolünü incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda kullanılmak üzere araştırma evrenini oluşturan Bayburt'ta Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilkokullarda görev yapan öğretmenlere anketler çevrimiçi olarak gönderilmiştir. Elde edilen 263 veriye IBM SPSS 21.0 ve AMOS 24.0 istatistik programları vasıtasıyla araştırma modeli doğrultusunda frekans analizi, DFA (doğrulayıcı faktör analizi), güvenilirlik analizi, korelasyon analizi ve YEM (Yapısal eşitlik modeli) analizleri uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre araştırmadaki tüm değişkenlerin birbirleriyle anlamlı, orta düzeyde ve pozitif bir ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca ruhsal liderliğin inanç boyutu duygusal bağlılığı anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemekle beraber, etkileşim adaletinin bu etkide kısmi aracılık rolü bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ruhsal liderlik, inanç, duygusal bağlılık, etkileşim adaleti

Jel Sınıflandırma Kodları: M10, M12, M54

Does Faith Affect Emotional Commitment? The Role of Affective Justice¹

Abstract

It is thought that this research will contribute to the literature in terms of examining the relationship between the belief dimension of spiritual leadership, which expresses the belief of employees in their leaders, and the emotional commitment of employees, and the mediating role of interactional justice in this relationship. Thus, this study was conducted to examine the relationship between the belief dimension of spiritual leadership and emotional commitment and the mediating role of interaction justice in this relationship. Translated with www.DeepL.com/Translator (free version) Surveys were sent online to teachers working in primary schools affiliated with the Ministry of National Education in Bayburt, which constitutes the research universe, to be used in line with the purpose of the research. Frequency analysis, CFA (confirmatory factor analysis), reliability analysis, correlation analysis and SEM (Structural equation model) analysis were applied to 263 data obtained in line with the research model utilizing IBM SPSS 21.0 and AMOS 24.0 statistical programs. According to the findings, all the variables in the study have a significant, moderate and positive relationship with each other. In addition, although the belief dimension of spiritual leadership significantly affects affective commitment, interactional justice has a partial mediating role in this effect.

Keywords: Spiritual leadership, belief, affective commitment, interactional justice

JEL Classification Codes: M10, M12, M54

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 13.10.2022 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 08.09.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Öz, H. H. ve Battal, F. (2023). İnanç duygusal bağlılığı etkiler mi? Etkileşim adaletinin rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 794-827. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1188873

1. Giriş

İnsan her ne kadar materyalist bir evrende yaşıyor olsa da, aslında varoluş kökleri ruha dayanmaktadır (Ketenci ve Topuz,2013). Anderson (2000)'a göre ruh kelimesi Latince nefes kelimesine karşılık gelen "*spiritus*" kelimesinden diğer dillere türetilmiştir. Ruh kısaca canlıları cansızlardan ayıran, canlının kendisi ile derin bağlantısı olan ve canlı olmanın doğasındaki gerçekliğin farkında olan bir güç olarak tanımlanmaktadır (Fairholm, 1997). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere ruh, canlıları diğer her şeyden ayıran en önemli faktördür. Böylece ruh ve ruhsallığın günümüze kadar gizemini ve popüleritesini sürdüren bir umman olduğu söylenebilir. Öyle ki insanlık tarihi incelendiğinde bu tespitin bir abartı olmadığı anlaşılmaktadır. Dini, askeri ve sosyolojik açıdan insanlığın dönüm noktası kabul edilen birçok olayın yaşanmasındaki en önemli mihenk taşının ruhsallığa dayandığı ve gücünü bundan aldığı görülmektedir (Frager, 2018). Ruhsallığın insan için ne kadar önemli bir potansiyel teşkil ettiğine yönelik olarak Mahatma Gandi ve öne sürdüğü felsefesi örnek gösterilebilir. Öncüsü olduğu satrasyaha (pasif direniş) felsefesi ve bu felsefenin insanlar üzerindeki manevi etkileri sayesinde ülkeleri bağımsızlığını elde etmiştir. Aksi şekilde; ütöpik olsa bile; her şeyi, bilinç de dahil olmak üzere, ruhaniyetten ayrı olarak tanımlayan, maddenin var olan tek gerçek olduğunu ifade eden materyalist bir yaklaşımın insanı ne kadar sığ bir kalıba soktuğu bugün yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır (Lenin, 1993). George Orwell "1984" adlı romanında materyalist yaklaşımın, insanlığı sosyal yaşamda, yönetim biçiminde ve çalışma hayatında nasıl bir psikolojik ve sosyolojik bir çöküntüye maruz bıraktığını tasvir etmektedir (Orwell, 1949). Konu ruh ve din ilişkisi bakımından incelendiğinde de insanın salt materyalist bir varlık olmadığı görülmektedir. Ruhun din ile ilişkisi ilk olarak ruh sağlığı ve din açısından incelenmiştir. Ruhsal hastalıklarla ilgili bilinen ilk hastanenin milattan sonra 490'lı yıllarda Kudüs'te bir dini mezhep tarafından kurulduğu dikkate alındığında (Apaydin, 2010) aradan geçen zaman arasında bu iki olgu arasındaki ilişkinin ne denli kuvvetlenmiş olduğu anlaşılacaktır. Din ve ruh kavramları geçmişten günümüze birçok filozof, din adamı, aydın ve toplumun önde gelen kanaat önderleri tarafından incelenen bir kavram olmuştur. Antik Yunan filozoflarında Platon ruhun insanı ölümsüz yapan bir idea olduğunu (Platon) ifade etmesiyle insana dünya ötesi bir anlam katmıştır. Semavi dinlerde ortak olarak ruhu insanın ayrılmaz bir parçası olarak görmesi ise ruhun dinsel boyutunu ortaya koymaktadır (Slater, Hall ve Edwards, 2001) Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam dinlerinde insanın manevi gelişiminde, psikolojik iyi oluşunda ruhun önemli bir etken olduğu ifade edilmektedir (Dalhat, 2015).

Dini, askeri ve siyasi gibi sosyal yaşamın birçok alanında varlığı hissedilen ruhsal iklimin veya maneviyatın yönetim biliminde var olması veya var olduğunun kabul edilip literatürde yerini alması ise 2000'li yılların başlarına dayanmaktadır (Fry, 2003). Söz konusu bu olgu çalışanların gerek iş yaşamında gerekse özel yaşamlarında yüksek motivasyona sahip ruhsal hedefler oluşturması nedeniyle,

birçok çalışanı bir arada tutan güç olarak ifade edilmektedir (Beehner, 2018). Bu şartlar altında liderlere düşen görev ise çalışanları oluşturulan manevi hedefler doğrultusunda ilerlemeye cesaretlendirecek bir çalışma ortamı oluşturmaktır. Böylelikle iş yerine hâkim olan ortak bir manevi iklim ortamı oluşturulabilecektir (Garg, Punia ve Jain, 2019). Örgütlerdeki ruhsal iklim atmosferinin ilerlemesi noktasındaki gelişmelerin ise üç ayrı kesime faydası olmaktadır. Bunlar bireysel, örgütsel ve sosyal fayda olarak ifade edilmektedir (Moore ve Casper, 2006). İş yerlerindeki ruhsal iklim ortamının, çalışanların potansiyellerini, performanslarını, motivasyonlarını ve özgüvenlerini artırması bireysel anlamda faydayı oluşturmaktadır (Ke, Zhang, Yan ve Fu, 2017). Ruhsal iklimin hâkim olduğu örgütlerde örgütsel karlılığın ve üretkenliği ruhsal iklimi göz ardı eden örgütlerden fazla olması örgütsel anlamda faydayı (Pandey, Gupta ve Kumar, 2016), ve son olarak örgütsel sosyal sorumluluk ile kar maksimizasyonunun elde edilmesi ise sosyal faydayı oluşturmaktadır (Garg, 2017).

Ruhsal liderlikle beraber ortaya çıkan bir diğer kavramda iş yeri ruhsallığıdır. İş yeri ruhsallığı iş yerlerindeki ruhsal gelişmelere karşı iş yerlerinin sırf ekonomik yerler olmadığını ifade etmektedir (Fry, vd., 2007). İş yeri ruhsallığı örgütlerin çalışanların doğal dengelerinin gözetilerek yeniden inşa edilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Garg, 2018). Böylelikle çalışanların ruhsal durumlarının anlaşıldığı, çalışanların inanç ve düşüncelerine önem verilen bir iklimin oluşturulması amaçlanmaktadır (Ashmos ve Duchon, 2000). Böylelikle iş yeri ruhsallığının yüksek olduğu örgütlerde ruhsal liderlik algılamalarının daha net anlaşılması sağlanabilecektir. İş yeri ruhsallığı ile çalışanlar arası sağlıklı ilişkilerin olduğu, çalışanların ihtiyaçlarının önemsendiği ve çalışanlara birey olarak önem verilen bir iş yeri kültürü kastedilmektedir (Neal, 2018). Bu bakımdan ruhsal liderlik kavramı çeşitli motivasyonlar açısından incelenmesi gerekli ilginç bir konuyu teşkil etmektedir. Çünkü örgütlerde sırf ekonomik aktivitelerden ziyade ruhsal gelişmelere doğru bir değişim yaşanmaktadır (Fry, Latham, Clinebell ve Krahnke, 2017). Böylelikle bu durum örgütsel liderlik literatüründe yeni bir liderlik yaklaşımının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Klasik örgüt, yönetim ve liderlik teorilerinin aksine ruhsal liderlik teorisi örgütlerdeki çalışanların ruhsal yönleri ile ilgilenmektedir (Fairholm, 1997). Ruhsal liderler çalışanların amaçlarını, yaşama yükledikleri anlamı ve de işe olan bağlılıkları ile ilgili önceliklerini anlayabilirlerse onları tam anlamı ile tatmin edebileceklerdir (Milliman, 2003). Diğer bir açıklama ile ruhsal liderlik teorisinde, çalışanların fiziksel, zihinsel, duygusal ve ruhsal doyumlarının maksimize edilmesini amaçlamaktadır. Böylelikle çalışanların üretkenliği, işe ve örgüte olan bağlılığı artırılabilir (Geh, 2014). Bu liderler çalışanları ödül, ceza ve terfi gibi dışsal motivasyon araçları ile değil; aksine çalışanların bireysel çıkarlarının da üstünde herkesin refahını konu alan ortak amaçlar gibi içsel motivasyon araçlarını kullanmaktadır (Dehler ve Welsh, 1994: 20).

İnanç ile çalışanların gerçekleştirmek istedikleri yaygın hedefler kastedilmektedir. Böylelikle liderler çalışanları bu hedeflere ulaşmak için organize ederek harekete geçirebilirler (Crosby ve Bryson, 2018). İnanca sahip çalışanlar nereye gitmek istediklerini bilen ve istediklerini elde etmenin yollarını bilen bir vizyona sahiptirler (Fry, 2013) Böylelikle ruhsal liderliğin inanca boyutu çalışanları diri ve dinç tutmaktadır (Özgan ve Bozbayındır, 2013).

Bu çalışma ruhsal liderliğin inanca boyutu ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkinin ve bu ilişkide örgütsel adaletin içsel motivasyonuna yönelik olan etkileşim adaleti boyutunun aracılık etkisini incelenmektedir. Ruhsal liderlik üzerine yapılan alan incelemesi sonucunda görülmektedir ki, yapılan çalışmaların çoğu özel sektör çalışanları üzerinde yoğunlaşmaktadır (Chen ve Yang 2012; Diafri ve Noordin, 2017; Fry ve Matherly, 2006; Gupta, Kumar ve Singh, 2014; Mansor, İsmail, Alwi ve Anwar, 2013; Nasina ve Pin, 2011). Bu bakımdan kamu çalışanları ve özellikle öğretmenler bağlamında bir örneklem üzerinden yapılan çalışmanın az sayıda olduğu görülmektedir. Böylelikle bu çalışma hem bu yönüyle hem de inanca ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkide etkileşim adaletinin aracılık etkisini inceleyen başka bir çalışmanın olmayışı nedeniyle literatüre yapacağı katkı bakımından diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir.

Ayrıca konu ile ilgili olarak kamu sektöründe yapılan çalışmaların az olmasının iki nedeni bulunmaktadır (Cregard, 2017). Birincisi ruhsal liderliğin, kar amacı gütmeyen kamu sektörlerindeki çalışanların refahı ve topluma hizmet konusundaki endişelerini örtük olarak yok ettiği düşüncesidir. İkinci nedeni ise genellikle kar amacı taşımayan kuruluşların liderlerinin çalışanlarını motive edemediğine dair varsayım oluşturmaktadır (Sapta, Rustiarini, Kusuma ve Astakoni, 2021). Ancak bu noktada ruhsal liderliğin çalışanları farklı yollardan motive ettiği göz ardı edilmektedir. Mowday ve arkadaşlarının geliştirmiş oldukları tek boyutlu duygusal bağlılık modelinde çalışanların örgüte duygusal bağlılıklarının diğer bağlılık türlerinden (devam bağlılığı ve normatif bağlılık) daha çok örgüt yararına olduğu belirtilmektedir. Duygusal bir bağla örgüte bağlı olan çalışanların işleri ile özdeşleştiklerini ve işlerini severek yaptıkları ifade edilmektedir (Mowday, Steers ve Porter, 1979).

2. Kavramsal Literatür ve Hipotezlerin Geliştirilmesi

2.1. Ruhsal Liderlikte İnanca Teorisi

Liderlik belirlenen ortak amaçlara ulaşmak için diğerlerini etkileyerek harekete geçirmek olarak tanımlanmaktadır (Crosby ve Bryson, 2018). Literatürdeki çeşitli liderlik türleri örgütlerin karar verme ve strateji oluşturma gibi önemli unsurları üzerinde ve çalışanlar üzerindeki etkide önemli rol oynamaktadır (Hughes, Lee, Tion ve Legood, 2018). Araştırmacılar da bu doğrultuda birçok çalışma ile liderlerin dinamik ve karmaşık sistemlerdeki rollerini açıklayan teoriler üretmektedirler (Dinh, Lard, Gardner, Meuser, Liden ve Hu, 2014). Böylelikle bu

konuya yönelik bilgideki gelişmeler çeşitli tipteki liderlik türlerinin ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Ancak bu noktada her örgütün farklı zaman ve durumlarda kendi yapılarına uygun liderlik tarzlarını doğru bir şekilde anlaması önemli bir hususu oluşturmaktadır (Yammarino ve Dansereau, 2011). Bu yüzden yöneticilerin örgüte hangi liderlik tarzını adapte etmeleri gerektiğine dikkatli karar vermeleri gerekmektedir (Bush, 2017).

Ortaya konan liderlik teorilerine bağlı olarak liderlik türlerinin sınıflandırılmasında kullanılan yaklaşımlardan biri de etik ve ahlaki değerlere dayalı liderliktir. Bu tür liderlik teorileri pozitif ve insancıl davranışlar üzerine odaklanmaktadır. (Dinh vd., 2014). Bu nedenle bu liderlik türlerinin diğer liderlik türlerine göre daha kısa sürede problemlere çözüm bulması beklenmektedir. Etik ve ahlaki değerlere dayalı birçok liderlik teorisi (etik liderlik, hizmetkâr liderlik, otantik liderlik) vardır. Bu çalışmada ruhsal liderlik teorisi incelenmektedir. Günümüzde liderler örgütün ekonomik performansını ihmal etmeksizin sürekli yeni iş modelleri geliştirme ihtiyacı gibi kalıcı bir zorluk ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu yüzden ruhsal liderliğin çalışanların refahını, örgütün ekonomik performansını ve de kurumsal sosyal sorumluluğu aynı düzlemde yürütebileceğine inanılmaktadır (Fry, Vitucci ve Cedillo, 2005; Fry ve Cohen, 2009).

Fairholm (1996, 1997) örgütsel liderlik bağlamında ruh ve liderlik kavramlarını birlikte kullanarak ruhsallık kavramını ortaya atan ilk araştırmacıdır. Ondan sonraki araştırmacılar ruhsal liderlik teorisine geçerli bir model oluşturmak için çaba sarf etmişlerdir (Fry, 2003). Fry ruhsal liderlik teorisini dönüşümcü liderlik (Bass ve Avolio, 1994), karizmatik liderlik (House ve Shamir, 1993), ilke merkezli liderlik (Covey, 1991) ve hizmetkâr liderlik (Greenleaf, 1997) teorileri üzerine inşa etmiştir. Ve aynı zamanda bu güne kadar en kapsamlı şekilde araştırılan ruhsal liderlik modelini oluşturmaktadır (Fry vd, 2005). Ruhsal liderlik sürecinde (a) liderler ve takipçileri arasında inanç, umut, görüş birliği, fedakârlık ve sevgi olarak nitelendirilen içsel bir etkileşim söz konusu olması, (b) çalışanlar tarafından anlam yüklenen bir ruhani esenliğin var olması (c) bireysel ve örgütsel bazda üretkenlik, örgütsel bağlılık ve yaşam tatmini gibi olumlu sonuçların teşvik edilmesi varsayılmaktadır (Fry ve Nisiewicz, 2013). Bu varsayımlar sayesinde oluşturulan ruhsal iklim ortamında çalışanlar kendi deneyimleri sonucu elde etmiş oldukları bilgileri ve iş yapma biçimlerini diğerlerine yardım etmek amacıyla kullanabilecek ve tüm çalışanların birbirleri ile daima bağlantı halinde olabilmesi sağlanabilecektir (Giacolone ve Jurkiewicz, 2003).

Ruhsal liderlik odaklı bir bakış açısıyla diğer liderlik teorileri incelendiğinde takipçileri en çok etkileyen unsurun lidere ve belirlenen ortak hedefe olan inanç olduğu görülmektedir (Dinh, Lord, Gardner, Meuser, Liden ve Hu, 2014). Ayrıca ruhsal liderliğin inanç boyutunun içsel motivasyonlar üzerinde oldukça etkili olması (Fry, 2013), bu çalışmada ruhsal liderliğin inanç boyutunun seçilmesinin nedenini oluşturmaktadır. Sonuç olarak ise ruhsal liderlik teorisi içsel motivasyon

modelinde geliştirilen nedensel bir liderlik teorisi olarak ifade edilmektedir. Ve bu teori daha önce de bahsedildiği üzere görüş birliği, inaç, karşılıklı sevgi ve fedakârlık içeren bir yapıdan oluşmaktadır (Fry, 2013). Ruhsal liderlik toplam beş boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar Fry ve Cohen (2009) tarafından inanç, adanmışlık, vizyon, üyelik ve görev çağrısı olarak ifade edilmektedir. Bu çalışmada ruhsal liderliğin inanç boyutu kullanılacaktır. İnanç boyutunun kullanılmasının nedeni çalışanların içsel motivasyonlarını harekete geçirip çalışanları duygusal açıdan etkileyebilmesi, böylelikle duygusal olarak iş yerine bağlanmayı sağlayabilmesidir. Konu ile ilgili olarak Bozkuş ve Gündüz (2016) ruhsal liderliğin inanç boyutu ile duygusal bağlılığın içsel motivasyonları harekete geçirmesinden dolayı bu iki kavram arasında bir ilişkinin olabileceğini belirtmiştir. bu tip liderlik yaklaşımında liderler ve takipçileri arasında iyi bir uyum, bağlılık ve üretkenliğin olması gerekmektedir. Böylece inanç ile örgütte bütünlük, hümanizm, etik ve saygılı bir iklimin yaratılmasını sağlayabilir (Lee, Lovelace ve Manz, 2014).

2.2. Duygusal Bağlılık

Bağlılık, bireyin bazı hedefler için hareket etmesine izin veren güç olarak tanımlanmaktadır (Meyer ve Herscovitch, 2001). Bu yüzden çalışanların örgütün hedefleri doğrultusunda içsel bir motivasyonla çalışması ve örgütün başarısını arzulaması örgüt için hayati bir durum olarak değerlendirilmektedir. Böylece örgütsel bağlılık çalışmaları 1956 yılında başlamış ve sonrasında birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir (Oyinlade, 2018). Örgütsel bağlılık, çalışanların örgüte karşı olan bağlılığın ve aidiyetin gücünü ifade etmektedir (Steers, 1977). Allen ve Mayer (1990) ise örgütsel bağlılığı çalışanların örgüte karşı oluşturduğu psikolojik bağlılık durumu olarak tanımlamaktadır. Ayrıca örgütsel bağlılık; (a) çalışanların örgütsel amaçlara inanması ve kabul etmesi (b) örgütün amaçları doğrultusunda istekli bir biçimde çaba sarf edilmesi (c) örgütün bir parçası olunması yönündeki devamlı isteklilik hali şeklinde ifade edilen üç ana faktör ile karakterize edilmektedir (Mowday, Steers ve Porter, 1979). Ayrıca örgütsel bağlılık duygusal, normatif ve devam bağlılığı boyutlarında oluşmaktadır Meyer ve Herscovitch, 2001). Bu çalışmada ruhsal liderliğin inanç boyutu çalışanların isteğe bağlı bir şekilde örgüte bağlılık göstermeleri ve liderin paylaştığı inancın duygusal olarak takipçilerinin de hissettiğinden dolayı duygusal bağlılık boyutu kullanılmıştır. Duygusal bağlılık çalışanların örgütsel amaçları önemsemesi ve benimsemesi, söz konusu amaçlara duygusal olarak bağlanma ve örgütün beklentileri ile çalışan davranışları arasında bir uyum olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca duygusal bağlılığın örgütsel bağlılık boyutlarından çalışanları motive eden en güçlü boyut olduğu ifade edilmektedir. Örgütsel değer ve normları kabul etme, örgütsel devamlılığı sürdürme noktasında içten bir inanç duyma olarak ifade edilmektedir (Meyer ve Allen, 1997)

2.2.1. İnanç ve Duygusal Bağlılık

Ruhsal liderliğin inanç boyutu manevi değerler üzerinden çalışanları motive edilerek, çalışanlara örgütün vizyonu ve kültürünü inşa etmeleri ve çalışan bağlılığı yaratmaları için ilham verilmektedir. Böylece örgütteki bireyler arasında, takım çalışmalarında ve örgütsel hedeflere uyum sağlama noktasında ortak bir görüş ve değerler bütünü oluşturulmaktadır (Arsawan, Koval, Rajiani, Rustiarini, Supartha ve Suryantini, 2021). Ayrıca inanç tüm çalışanların benimsediği ortak hedefler belirlemede önemli bir etkeni oluşturmaktadır. Lider çalışanlar ve örgütsel çıkarlar açısından ortak bir hedef belirleyerek bu hedefe ulaşma noktasında örgütte ortak bir inanç birliğinin kurulmasını sağlayabilir. Böylelikle tüm çalışanları koordine bir şekilde ortak bir hedefe ulaşma konusunda motive etme gücü elde edebilir. Ayrıca belirlenen hedefe ulaşma noktasında oluşturulan inanç çalışanların örgüte bağlanmasını pozitif etkileyebilecektir. Çünkü çalışanlar hedeflerine ancak buldukları örgütte ulaşacaklarına inanmaktadırlar. Bunu örgütün onlara sunmuş olduğu bir fırsat olarak değerlendireceklerdir (Arsawan vd., 2021). Nihayetinde de ortak inançlar çalışanların örgüte bağlılık oluşturmalarını yaratacaktır (Fry ve Cohen, 2009). Önceki çalışmalarda da ortaya konmaktadır ki dürüstlük, çalışanlar arasında uyum oluşturma ve hümanist bir bakış açısı çalışanların başarıları üzerinde pozitif bir etki yaratmaktadır (Reave, 2005). Bu bağlamda önceki araştırma sonuçları ruhsal liderliğin inanç boyutunun duygusal bağlılık üzerinde bir etkisi olduğunu desteklemektedir (Fry ve Matherly, 2006; Fey ve Slocum, 2008; Mansor vd., 2013). Fry ve Matherly (2006) inancın örgütsel bağlılığın önemli bir yordayıcısı olduğunu ifade etmektedirler. Yapılan açıklamalardan hareketle;

H1: İnanç duygusal bağlılığı anlamlı olarak etkilemektedir.

2.3. Etkileşim Adaleti

Örgütsel adalet bireylerin, örgüte karşı sarf ettikleri zaman ve emek girdileri karşılığında elde ettiklerinin psikolojik olarak değerlendirildiği bir süreç olarak ifade edilmektedir (Choi, 2013). Ayrıca örgütsel adalet Homans (1961) tarafından geliştirilen değişim teorisi temelleri üzerinden sistematize edilen ve Adams (1965) tarafından geliştirilen eşitlik teorisi ile bağlantılı bir kavram olarak görülmektedir. Bireylerin örgüte katkıları ile elde etmiş oldukları ödüllerin veya cezaların oranlaması tatmin edici olduğunda, çalışanların adalet algılamaları yükselmekte, bu durumda örgüt açısından pozitif sonuçlar doğurmaktadır (Adams, 1965). Ancak çalışanların örgüte olan katkılarına karşılık ulaşmış olduğu ödüller veya cezalar arasında bir orantısızlık söz konusu olduğunda, çalışanlar adaletsizliği fark ederek memnuniyetsizlik hissine kapılmaktadırlar. Homans (1961) da değişim teorisinde benzer bir yaklaşımla çalışanların kendilerini diğer çalışanlarla karşılaştırarak adalet algılamalarını şekillendirdiğini ifade etmektedir. Buna göre çalışanlar kendilerinin örgüte olan katkıları ve elde ettiği kazanımları diğer çalışanlar ile karşılaştırmaktadır. Ve aradaki oransal farkın minimize edilmesi durumunda adil

bir algılamının, maksimize edilmesi durumunda ise adaletsiz bir algılamının meydana geldiğini ifade etmektedir.

Örgütsel adalet araştırmacıları adalet algılamalarıyla ilgili olarak dağıtım, işlem (süreç) ve kişiler arası adalet kavramları üzerinde yoğunlaşmaktadırlar (Luthans, 1996). Bunlardan dağıtım adaleti sonuçlar üzerine odaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle dağıtım adaleti ulaşılan ödüllerin/cezaların adil olup olmadığına yönelik algılamaları kapsamaktadır (Greenberg, 1990). İşlem adaletinde ise iş akışı sırasındaki işlemlere yönelik adalet algılamaları değerlendirilmektedir (Konovsky, 2000). Örgütsel adaletin kişiler arası ya da etkileşim adaleti olarak adlandırılan boyutu ise, çalışanların birbirleri ile ya da yöneticileriyle olan ilişkilerindeki adalet algılamalarına dönük bir yargılama biçimi olarak ifade edilmektedir (Greenberg, 1987). Örgütsel adaletin dağıtım ve işlem adaleti boyutları daha ziyade dışsal motivasyonla ilgiliyken, etkileşim adaleti boyutu çalışanların içsel motivasyonları üzerinde bir etki yaratmaktadır (Lee ve Jang, 2013).

2.3.1. İnanç ve Etkileşim Adaleti

Ruhsal liderliğin çalışanların içsel motivasyonlarını etkilemesinden (Fry, 2013) kaynaklı olarak bu çalışmada ruhsal liderliğin inanç boyutunun örgütsel adaletin etkileşim adaleti boyutuyla anlamlı bir ilişkisinin olabileceği tahmin edilmektedir. İnançın örgüt içerisinde oluşturmuş olduğu etik iklim sayesinde gerek çalışanların birbirleriyle olan ilişkilerinde, gerekse çalışanların yöneticileriyle olan ilişkilerinde insani değerlere karşı duyarlı, sevgi ve saygı ortamı oluşturması etkileşim adaleti algılamalarını olumlu yönde etkileyecektir. Ayrıca bu kavram Homans (1961) ve Adams (1965) tarafından geliştirilen teorilerle de uyum sağlamaktadır. Şöyle ki, tüm çalışanlar tarafından benimsenmiş ortak bir amaç üzerinden oluşturulan değer, fikir, inanış ve umut birliği yaratması (Cregard, 2017), çalışanlar arasında bir bütünlük oluşturacaktır. Böylece çalışan ilişkilerinde pozitif sonuçların meydana gelmesi sağlanacak olup, eşitlik teorisindeki karşılaştırmadan kaynaklı orantısız fark azalarak etkileşim adaletine yönelik adillik algılamaları pozitif yönde etkilenecektir. Ayrıca ruhsal liderlik teorisinde bireysel başarılarından ziyade takım ve örgüt başarısının ön planda tutulması (Giacolone ve Jurkiewicz, 2003), çalışanlar arasında yardımseverlik kültürünün oluşmasını sağlayarak çalışan ilişkilerinde herkesin tatmin olunması sağlanabilecektir. Ve sonuç olarak çalışanların örgüt ilişkilerine olan katkıları ile elde edeceği kazanımlar arasındaki oran çalışanlarca memnuniyetle karşılanacaktır. Yapılan açıklamalardan hareketle;

H2: İnanç etkileşim adaletini anlamlı şekilde etkilemektedir.

2.4. Etkileşim Adaleti ve Duygusal Bağlılık İlişkisi

Araştırmalar adalet algılamalarının çalışanların tutum ve davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Ponnu ve Chuhah, 2010). Çünkü çalışanlar örgüte katmış olduklarına karşılık, örgütten arzu ettiklerini

istemektedirler. Ve eğer örgütten arzu ettiklerini alamazlarsa örgütle ilgili her şeyden ve örgütten uzaklaşma eğiliminde bulunabilirler. Bu bağlamda adalet çalışanların kendilerini örgüte ait hissetmesi noktasında oldukça önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle örgütteki bireye karşı diğer çalışanların veya yöneticisinin davranışındaki eşitlik, o bireyin kendisini örgüte ait hissetmesi noktasında önemli bir etkeni oluşturmaktadır (Suliman ve Al Kathairi, 2012). Diğer bir ifadeyle örgütsel ilişkilerdeki adalet algılamaları çalışanların örgüte, çalışma arkadaşlarına ve yöneticilerine karşı gönüllü bir şekilde faydalı olmasını, örgütsel amaçları desteklemesini ve örgüte karşı bağlılık duygusu geliştirmesi noktasında önemli bir faktörü oluşturmaktadır. (Mowday, Steers ve Potrer, 1979).

Yapılan bu açıklamaları önceki çalışmalar da desteklemektedir. McFarlin ve Sweeney (1992) tarafından örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik olarak yapılan çalışmada, örgütsel adaletin tüm boyutlarının (dağıtım, işlem ve etkileşim adaleti) örgütsel bağlılığı anlamlı bir şekilde etkilediği görülmüştür. Bir diğer çalışmada da benzer şekilde örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Dubinsky and Levy, 1989). Yine Lind and Tyler (1988) etkileşim adaletinin uzun dönemde örgüt ile çalışan arasındaki ilişkinin kalitesi ve bağlılık üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu vurgulamaktadır. Jang ve arkadaşları (2021) örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide, örgütsel adaletin tüm boyutlarının bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aynı zamanda işlem adaleti ve kişiler arası adaletin bağlılık üzerindeki etkisinin, dağıtım adaletinden daha fazla olması araştırma sonucunda elde edilen bir diğer bulgudur. Yapılan açıklamalarda hareketle;

H3: Etkileşim adaleti duygusal bağlılığı anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

2.5. Etkileşim Adaletinin Aracılık Rolü

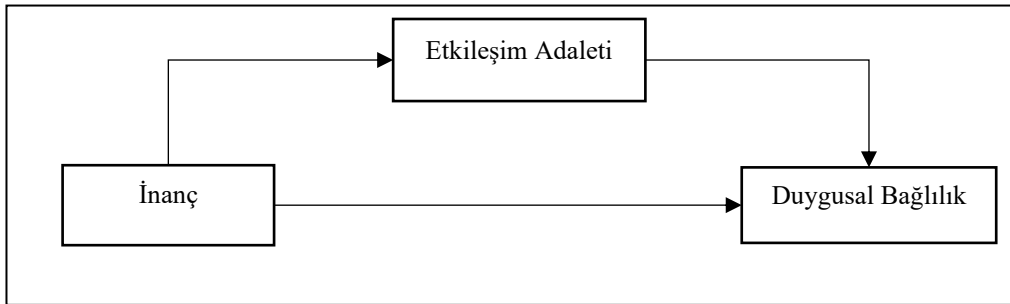
Örgütte ruhsal lider öncülüğünde oluşturulan manevi iklim çalışanların belirlenen hedefler doğrultusunda inanç birliği içerisinde çaba sarf etmesini sağlamaktadır (Oyinlade, 2018). Örgütte oluşan söz konusu manevi inançlar belirlenen hedeflerin çalışanlar tarafından içselleştirilmesini sağlayabilecektir. Böylece çalışanları motive eden gücün para, terfi ve ikramiye gibi dışsal motivasyon araçları değil söz konusu içselleştirilmiş amaçların gerçekleştirilmesine yönelik çalışanların içsel motivasyonları olacaktır. Öyle ki bu durum çalışanların buldukları konumdan daha üst bir konumda çalışma fırsatı sunan diğer örgütlerin tekliflerini kabul etmemelerine bile ne olabilir. Çünkü çalışanlar için artık önemli olan içselleştirmiş oldukları hedeflerdir. Bu nedenle ruhsal liderlikte herkesin benimseyeceği ve karşılığının maddi şeylerle ölçülemeyeceği ya da diğer örgütlerce çalışanlara sunulamayacak hedef kazanımların belirlenmesi gerekmektedir. Böylelikle manevi değerler çalışanların içsel motivasyonlarını artırarak sadakatlerini ve örgüte katmış oldukları değeri artıracaktır. (Fry ve Cohen, 2009). Ve bu durum neticesinde çalışanların örgüte karşı hissetmiş oldukları bağlılık duyguları artmış olacaktır.

Yine ruhsal liderlik teorisinde açıklanan manevi bir çalışma ortamının olması örgütteki çalışanlar arasında bir harmoninin yaratılmasını sağlayarak çalışanları arası ilişkilerde üst düzey bir iletişim ve yardımlaşma ağını meydana getirmektedir (Neal, 2018). Böylece çalışanları etkileşim adaleti algılamaları yükselecektir Ayrıca etkileşim adaleti çalışanların örgüte karşı duygusal bağlılıkları üzerinde önemli bir faktörü oluşturmaktadır (Rezaiean vd., 2010) Sonuç olarak ise manevi duyguları tatmin edilmiş, adalet algılamaları artırılmış çalışanların örgüte olan bağlılıkları derin bir şekilde artırılabilir. Yapılan açıklamalardan hareketle;

H4: İnanç ve duygusal bağlılık arasındaki ilişkide etkileşim adaletinin aracılık rolü vardır.

3. Yöntem

Bu çalışmanın yöntem bölümünde, Bayburt'taki öğretmenlere basit tesadüfi örneklem yöntemine göre çevrimiçi şekilde gönderilen anket aracılığı ile veriler toplanmıştır. Yine bu bölümde araştırma modeli, araştırmada kullanılan ölçekler, araştırmanın amacı doğrultusundaki gerekli istatistik analizler ve analiz sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

3.1. Evren, Anakütle ve Etik Kurul İzni

Bu çalışmanın amacı Bayburt ilindeki ilkökul ve lise öğretmenlerinin ruhsal liderlik boyutlarından inanç düzeylerinin duygusal bağlılığa olan etkisini ve bu etkide etkileşim adaleti algılamalarının aracılık etkisini belirleyebilmektir. Söz konusu çalışmada veri toplama aracı olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket formunun araştırma amacı doğrultusunda örneklem grubuna uygulanması için Bayburt Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu tarafından tarih ve 77 nolu sayılı karar ile Etik Kurul Onayı verilmiştir. Araştırmanın evreni Bayburt ilinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilkökul ve ortaokulda görev yapan 550 öğretmen oluşturmaktadır. Bayburt'ta ilkökul, ortaokul ve liselerde görev yapan toplam 1300 öğretmen bulunmaktadır. Bunların 550'si ilkökul ve ortaokullarda görev yapmaktadır. Ayrıca anakütleyi %95 güven aralığında, %5 önem seviyesinde

temsil etme kapasitesine sahip 233 öğretmen araştırmaya çevrimiçi bir şekilde katılım göstermiştir.

3.2. Araştırma Kullanılan Ölçekler

Araştırmanın bağımsız değişkeni olan ruhsal liderliğin inanç boyutunu ölçmek amacıyla ruhsal liderlik kuramının öncüsü olan Fry vd. (2014) tarafından geliştirilen ruhsal liderlik ölçeği Gündüz'ün (2014) çalışmasından uyarlanılarak kullanılmıştır. Ruhsal liderlik ölçeği 21 ifadeden oluşmakla birlikte inanç boyutu 8 ifadeden oluşmaktadır. Yine araştırmanın bağımlı değişkeni olan duygusal bağlılığı ölçmek amacıyla Meyer vd. (1993) tarafından geliştirilen Dağlı, Han ve Elçiçek (2018) tarafından Türkçe'ye çevrilen örgütsel bağlılık ölçeğinin 6 ifadeden oluşan duygusal bağlılık boyutu kullanılmıştır. Son olarak araştırmanın aracı değişkenini oluşturan etkileşim adaletini ölçmek için Colquitt'in (2001) geliştirmiş olduğu örgütsel adalet ölçeğinin 7 ifadeden oluşan etkileşim adaleti ölçeği Elma'nın (2013) çalışmasından uyarlanılarak kullanılmıştır.

3.3. Analiz ve Bulgular

3.3.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılım gösteren öğretmenlerin cinsiyet, medeni durum, yaş, aylık gelir, eğitim durumu ve görev süresinin yer aldığı bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Öğretmenlere Ait Demografik Bilgiler

Yaş	Kişi	(%)	Aylık Gelir	Kişi	(%)
22-27	42	18,0	8250 TL ve altı	18	7,7
28-33	59	25,4	8251 TL-10.000 TL	102	43,8
34-41	83	35,6	10.001TL-12.500TL	82	35,2
42 yaş ve üzeri	49	21,0	12.501TL ve üzeri	31	13,3
Cinsiyet	Kişi	(%)	Mesleki Deneyim	Kişi	(%)
Kadın	141	60,5	5 yıldan az	40	17,2
Erkek	92	39,5	5-10 yıl	72	30,9
Medeni Durum	Kişi	(%)	11-15 yıl	49	21,0
Evli	158	67,8	16-20 yıl	30	12,9
Bekar	75	32,2	20 yıldan fazla	42	18,0
Mezuniyet	Kişi	(%)			
Lisans	199	85,4			
Lisansüstü	34	14,6			

Buna göre katılımcıların yaşları incelendiğinde çoğunluğu 34-41 yaş aralığındadır %35,6. Böylece araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğunlukla orta yaş olarak tabir edilen yaş aralığında olduğu görülmektedir. Cinsiyet durumları incelendiğinde katılımcıların çoğunluğu kadındır %60,5. Katılımcıların medeni durumları incelendiğinde çoğunluğunun evli olduğu görülmektedir %67,8. Mezuniyet durumları incelendiğine katılımcıların çoğunluğunun lisans mezunudur %85,4. Çalışmaya katılım sağlayan öğretmenler çoğunlukla 8251 TL ve 10.000 TL aralığında ücret almaktadır %43,8. Katılımcıların mesleki deneyimleri incelendiğinde en fazla 5-10 yıl aralığında %30,9, en az 16-20 yıl aralığında %12,9 deneyime sahip oldukları görülmektedir.

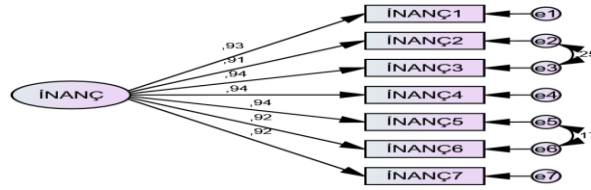
3.3.2. Ölçeklere İlişkin Faktör Analizi Bulguları

Yerel literatür incelemesi yapıldığında araştırmada kullanılan tüm ölçeklere ilişkin Türkçe uyarlama çalışmalarının mevcut olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu araştırmada kullanılan ölçeklere doğrulayıcı faktör analizi AMOS istatistik programı aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca inanç ölçeğine ilişkin yapılan güvenilirlik analizinde Croanbach Alpha değerinin (,964) güvenilir seviyede olduğu görülmüştür. Öncelikle araştırmanın bağımsız değişkenini oluşturan inanç ölçeğine doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Söz konusu ölçeğe ilişkin gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi bulguları tablo 2’de yer almaktadır. Doğrulayıcı faktör analizinde her bir ifadenin, 50 veya üzerinde bir faktör yüküne sahip olması gerekmektedir (Yaşlıoğlu, 2017). Söz konusu oranın altında bir faktör yüküne sahip ifadeler küçük olandan başlayarak analiz dışında bırakılmalı ya da gerekli modifikasyon düzenlemeleri yapılmalıdır. Bu açıklamalar doğrultusunda inanç ölçeğine ilişkin DFA analizinde tüm ifadelerin faktör yükünün, 50’nin üzerinde olmasına rağmen analiz sonucunda bazı modifikasyon önerilerinin olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre tablo 2’de inanç ölçeğine ilişkin DFA bulgularının modifikasyon öncesindeki ve sonrasındaki bulguları yer almaktadır.

Tablo 1: İnanç Ölçeğine İlişkin Uyum İndeksi Sonuçları

İndeksler	Referans Değeri	Modifikasyon Öncesi Değerler	Modifikasyon Sonrası Değerler
CMIN/DF	$0 < \chi^2/sd \leq 5$	4,722	2,341
SRMR	<,10	,0774	,0348
CFI	$\geq,90$,969	,991
IFI	$\geq,90$,969	,991
TLI	$\geq,90$,954	,983
RMSEA	<,05-≤,08	,127	,076

Ayrıca Şekil 2’de inanç ölçeğine ilişkin DFA analizinin modifikasyon yapılmış hali yer almaktadır. Şekil 2’de de görüldüğü üzere inanç ölçeğine ilişkin tüm ifadelere ait faktör yükleri 0,50’nin üzerinde yer almaktadır.

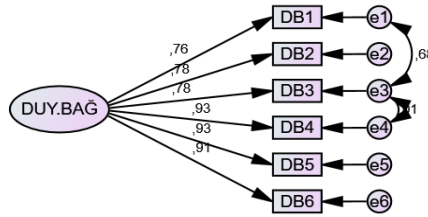
Şekil 1: İnanca İlişkin DFA

Araştırmanın bağımlı değişkenini oluşturan duygusal bağlılık ölçeği 6 ifade ve tek boyuttan oluşmaktadır. Duygusal bağlılık ölçeğine ilişkin Croanbach Alpha değerinin (.969) güvenilir seviyede olduğu gözlemlenmiştir. Bağımlı değişken için de daha önce bahsedilen doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Duygusal bağlılık ölçeğine ait tüm ifadelerin faktör yüklerinin, 50’nin üzerinde olduğu görülmüştür. Analizde önerilen modifikasyonların öncesi ve sonrası tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 2: Duygusal Bağlılık Ölçeğine İlişkin Uyum İndeksi Sonuçları

İndeksler	Referans Değeri	Modifikasyon Öncesi Değerler	Modifikasyon Sonrası Değerler
CMIN/DF	$0 < \chi^2/sd \leq 5$	4,978	2,676
SRMR	<,10	,0701	,0243
CFI	$\geq,90$,981	,994
IFI	$\geq,90$,982	,994
TLI	$\geq,90$,969	,987
RMSEA	<,05- $\leq,08$,131	,074

Tablo 3’de duygusal bağlılık ölçeğine ilişkin DFA analizinde modifikasyon öncesinde referans değerlerinin dışında olanlar, önerilen modifikasyonların yapılmasıyla kabul edilebilir aralık değerlerine ulaştığı görülmüştür. Ayrıca modifikasyon sonrası duygusal bağlılık ölçeğine ait DFA analizinde tüm ifadelerin faktör yüklerinin, 50 olduğu görülmüştür.

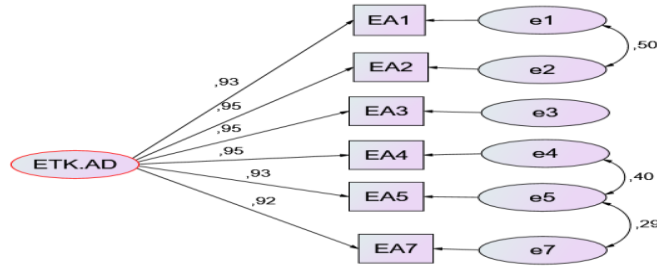
Şekil 2: Duygusal Bağlılık Ölçeğine İlişkin DFA

Araştırmanın aracı değişkenini 7 ifade ile etkileşim adaleti oluşturmaktadır. Söz konusu ölçeğe ait Croanbach Alpha değerinin (.980) güvenilir düzeyde olduğu görülmüştür. Etkileşim adaleti ölçeğine de yukarıda ki iki ölçekte olduğu gibi DFA uygulanmıştır. Ayrıca etkileşim adaletine ilişkin uygulanan doğrulayıcı faktör analizinde bir ifadenin modifikasyon sonrasında da uyum indekslerini referans değerlerinin dışına taşıması nedeniyle analiz dışında tutulmuştur. Buna göre ölçeğe ilişkin 6 ifade ile gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizinde önerilen modifikasyonların yapılmadan ve yapıldıktan sonraki uyum indeksi değerleri tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 3: Etkileşim Adaleti Ölçeğine İlişkin Uyum İndeksi Sonuçları

İndeksler	Referans Değeri	Modifikasyon Öncesi Değerler	Modifikasyon Sonrası Değerler
CMIN/DF	$0 < \chi^2/sd \leq 5$	12,205	1,825
SRMR	<,10	,1050	,0545
CFI	$\geq ,90$,955	,998
IFI	$\geq ,90$,956	,998
TLI	$\geq ,90$,926	,995
RMSEA	<,05-≤,08	,220	,060

Tablo 4’de etkileşim adaletine ilişkin doğrulayıcı faktör analizinde modifikasyon öncesinde uyum indekslerinin referans değeri aralıklarının dışında olanların önerilen modifikasyonların yapılmasının ardından kabul edilebilir aralıklarda olduğu görülmüştür. Ayrıca şekil 4’de etkileşim adaletine ilişkin her bir ifadeye ait faktör yüklerinin, 50’nin üstünde hesaplandığı görülmüştür.

Şekil 3: Etkileşim Adaleti Ölçeğine İlişkin DFA

Tablo 5’e göre AVE (Ortalama açıklanan varyans) değerinin 0,50 veya daha fazla olması beklenirken CR (Birleşik Güvenirlilik) değerinin AVE değerinden büyük olması beklenmektedir. Bu yönüyle faktörlerin yapıyı en az 0,50 düzeyinde

açıkladığını söylemek mümkündür (Hair vd., 2019: 9). Ayrıca yapı güvenirliliği (CR)'nin 0,60'tan yüksek olduğu durumlarda AVE değerinin 0,50'den düşük olmasının kabul edilebilir değerlere sahip olduğu belirtilmiştir (Hair vd., 1998 akt., Yılmaz & Kınaş 2020: 445). Bu durum bileşik güvenirliliklerin yüksek olduğunu dolayısı ile 0,5'ten küçük olan AVE (0,421) sınır değerinin kabul edilebileceğini ortaya koymaktadır

Tablo 5: Ölçeklere İlişkin Güvenirlilik, Birleşik Güvenirlilik ve Ortalama Açıklanan Varyans Değerleri

Kavram	Cronbach Alfa	CR	AVE
İnanç	,964	0,887	0,573
Duygusal Bağlılık	,969	0,925	0,627
Etkileşim Adaleti	,980	0,896	0,511

3.3.3. Hipotezlerin testi

Araştırmada yer alan değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünün ve gücünün test edilmesi amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Böylelikle korelasyon analizi aracılığıyla inanç, duygusal bağlılık ve etkileşim adaleti arasındaki ilişkilerin gücü ve yönü belirlenmiştir. Ayrıca araştırma verilerin histogram ve yaprak testleri yapılmasının ardından normal dağılmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle korelasyon analizinde Spearman korelasyon tekniği kullanılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizi

Ölçekler	X	SS	1	2	3
İnanç	4,048	1,00	1		
Duygusal Bağlılık	3,645	1,21	,664**	1	
Etkileşim Adaleti	3,598	1,23	,613**	,748*	1

$p < ,01^{**}$; $p < ,05^{*}$

Tablo 6 incelendiğinde öğretmenlerin inanç düzeylerinin yüksek olduğu (ort.=4,048) görülmüştür. Yine öğretmenlerin duygusal bağlılıklarının (ort.=3,645) ve etkileşim adaleti algılamalarının (ort.=3,598) yüksek olmamakla birlikte ortalamanın üstünde olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca tablo 6'da inanç ile duygusal bağlılık arasında %99 önem seviyesinde anlamlı ($p < ,01$) orta düzeyde ve

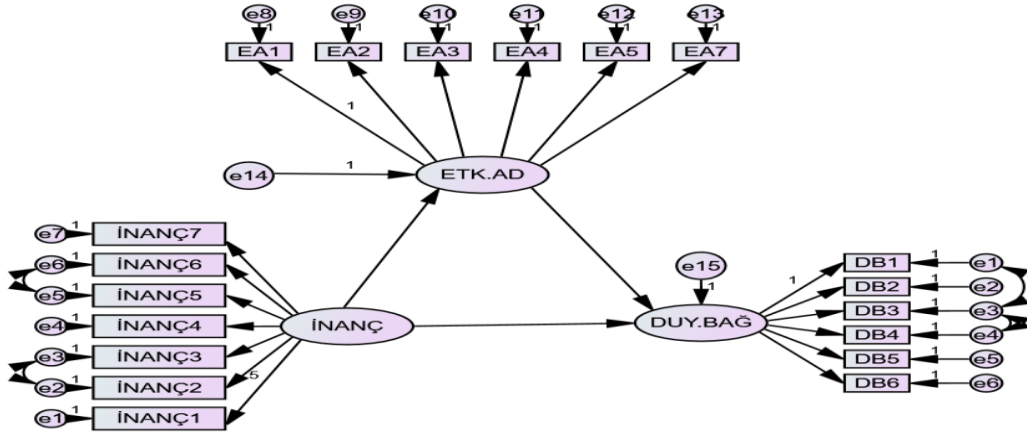
pozitif bir ilişkinin olduğu ($r=,664$), yine inanç ile etkileşim adaleti arasında %99 önem seviyesinde anlamlı ($p<,01$), pozitif ve orta düzeyde bir ilişkinin olduğu ($r=,613$) görülmüştür. Ayrıca son olarak duygusal bağlılık ve etkileşim adaleti arasında %95 önem seviyesinde anlamlı ($p<,01$), pozitif ve orta düzeyde ($r=,748$) bir ilişkinin var olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar ışığında öğretmenlerin liderlerine karşı olan inançlarının artması onların duygusal bağlılıklarını ve etkileşim adaleti algılamalarının olumlu bir yönde değiştirecektir.

Model testinden önce bağımlı değişkeni sabit tutarak (Duygusal Bağlılık Düzeyi) bağımsız değişkenler arasındaki çoklu doğrusallık probleminin olup olmadığına bakılmıştır. Bu sebeple VIF ve tolerans değerleri ortaya koyulmuştur. Araştırmanın VIF ve tolerans değerlerine ilişkin sonuçlar Tablo 7’de gösterilmiştir. VIF değerleri 10’un altında ve tolerans değerleri de 0,10’un üzerindedir. Bu bulgulara dayanarak araştırmada çoklu doğrusal bağlantı probleminin bulunmadığı söylenebilir.

Tablo 7: Değişkenler Arası Çoklu Doğrusallık Sonuçları

<i>Bağımsız Değişkenler</i>	<i>Tolerans Değeri</i>	<i>VIF</i>
Etkileşim Adaleti	,852	5,774
İnanç	,569	3,288

Araştırmada yer alan ölçeklerin birbirleri ile olan ilişkilerinin gücünün ve yönünün ortaya koyulmasının ardından hipotezler test edilmiştir. Araştırmanın bağımlı değişkeni olan duygusal bağlılık eksojen (dışsal), bağımsız değişkeni olan inanç ve aracı değişkeni olan etkileşim adaleti endojen (içsel) değişkenleri oluşturmaktadır. Araştırmanın bağımsız değişkeninin bağımlı değişkene etkisinde aracı değişken üzerinden dolaylı bir şekilde etkisini ölçmek için Sobel testi uygulanmıştır. Sobel testi söz konusu değişkenlere ait standart hata değerleri ile düzeltilmemiş regresyon katsayıları (β) aracılığıyla hesaplanmaktadır (Sobel, 1982). Ayrıca bu testler genellikle bootstrap tekniği ile -1 ile +1 güven aralığında hesaplanmaktadır. Böylelikle bu teknikte birlikte yapısal eşitlik modellemelerinde p değerinin tekelsel kısıtlayıcı olmasının önüne geçilmektedir. Bu sayede tüm değişkenlerin direkt veya doğrudan etkileri belirli bir güven aralığında test edilerek artırma ve azaltma etkileri çok daha spesifik bir şekilde belirlenmektedir (Bayram, 2010).

Şekil 5: Araştırma Genel Modelinin Kestirim Sonuçları

Şekil 5’de araştırmanın genel modelinin AMOS programı yardımıyla analiz edildiği son hali görülmektedir. Ayrıca modele ait uyum iyiliği değerleri referans değerleri aralığında olduğu için herhangi bir ifade analiz dışına atılmamış veya modifikasyona yapılmamıştır. Modele ait uyum iyiliği sonuçları tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8: Modelin Uyum İndekslerine İlişkin Değer Aralıkları

İndeksler	Referans Değeri	Ölçüm Modeli
CMIN/DF	$0 < \chi^2/sd \leq 5$	3,149
SRMR	<,10	,0465
CFI	$\geq ,90$,950
IFI	$\geq ,90$,950
TLI	$\geq ,90$,941
RMSEA	$< ,05 - \leq ,08$,067

Araştırmanın genel modeline ait standardize regresyon katsayılarının bootsrap yöntemine göre düzeyleri tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9: Modelin Kestirim Sonuçları

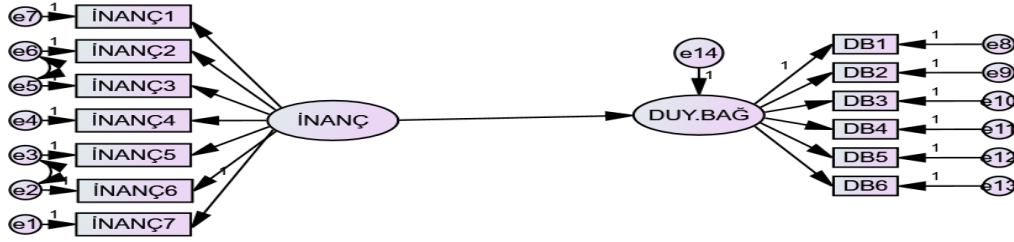
Hipotez	Bağımlı Değişken	Bağımsız değişken	Standardize R. Y.	Alt Düzey	Üst Düzey	P
H1	DUY. BAĞ	<-- İNANÇ	,227	,172	,354	,000
H2	ETK. AD	<-- İNANÇ	,662	,562	,846	,000
H3	DUY. BAĞ	<-- ETK. AD	,629	,468	,784	,000

Tablo 9’da hipotez sonuçlarıyla ilgili bulgular incelendiğinde inancın duygusal bağlılığı pozitif (.227) ve anlamlı ($p \leq .05$) bir şekilde etkilediği görülmüştür. Böylelikle H1 kabul edilmiştir. Bu sonuca göre öğretmenlerin liderlerine inanmaları onların duygusal bağlılıklarını artırabilecektir. Yani lidere duyulan inanç duygusal yönden öğretmenlerin örgüte olan bağlılıklarını artırmada önemli bir etkeni oluşturmaktadır.

Yine tablo 9 incelendiğinde inanç etkileşim adaletini pozitif (.662) ve anlamlı ($p \leq .05$) bir şekilde etkilemektedir. Bu sonuç doğrultusunda H2 kabul edilmekle beraber, lidere karşı hissedilen inanç duygusunun takipçilerin etkileşim adaleti algılamalarını olumlu yönde etkilediği söylenilebilir.

Tablo 9’daki bulgulardan hareketle etkileşim adaleti ile duygusal bağlılık arasında pozitif (.629) ve anlamlı ($p \leq .05$) bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu durum etkileşim adaleti algılamalarının çalışanların duygusal bağlılıklarını artırdığı şeklinde yorumlanabilir. Böylelikle H3’de kabul edilmiştir.

Araştırmada Baron ve Kenny (1986) tarafından geliştirilen yol modeli yardımıyla son olarak inancın duygusal bağlılığa etkisinde etkileşim adaletinin aracılık rolü incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın aracı değişkeni olan etkileşim adaleti modele dahil edilmemiştir. Sonrasında ise etkileşim adaletinin araştırma modeline dahil edildiği şekil 5’göre uyum iyiliği değerleri ve kestirim sonuçları aktarılmıştır.

Şekil 4: İnanç ve Etkileşim Adaleti Algılamaları Arasındaki İlişki

Yukarıdaki şekil 6’da ve aşağıdaki tablo 10’da yer alan uyum iyiliği değerleri incelendiğinde model değerlerinin kabul edilebilir seviyede olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 10: Aracısız Modelin Uyum İndekslerine İlişkin Değer Aralıkları

İndeksler	Referans Değeri	Ölçüm Modeli
CMIN/DF	$0 < \chi^2/sd \leq 5$	3,661
SRMR	<,10	,765
CFI	$\geq,90$,955
IFI	$\geq,90$,955
TLI	$\geq,90$,943
RMSEA	<,05-≤,08	,064

Ruhsal liderliğin inanç boyutunun duygusal bağlılığa olan etkisinde etkileşim adaletinin aracılık etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen yapısal eşitlik analizinin standardize regresyon katsayıları Tablo 11’de yer almaktadır.

Tablo 11: Aracısız Modelin Standardize Regresyon Katsayıları Düzeyleri

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Standardize R. Y.	Alt Düzey	Üst Düzey	P
DUY. BAĞ	<---İNANÇ	,644	,417	,782	,000

Tablo 11'deki bulgular neticesinde etkileşim adaleti araştırma modeli dışında tutulduğunda inanç ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkinin orta seviyede ($\beta=,644$) ve anlamlı ($p \leq ,05$) olduğu görülmüştür. Böylece aracı değişken olan etkileşim adaleti modelden çıkarıldığında bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinde anlamlı bir değişiklik meydana gelmektedir.

Araştırmanın son hipotezini oluşturan H4'ün test edilmesi amacıyla Şekil 5'de de görüldüğü üzere aracı değişken olarak modele dahil edilen etkileşim adaletinin durumunun yer aldığı sonuçlar Tablo 12'de gösterilmiştir. Etkileşim adaleti algılamalarının inanç ve duygusal bağlılık arasındaki ilişkide aracılık rolünü ortaya koyabilmek için ilk olarak etkileşim adaleti daha öncede ifade edildiği gibi modelin dışında tutulmuştur. Böylece inancın etkileşim adaleti üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Daha sonrasında ise aracı değişken etkileşim adaleti modele dahil edilerek analiz tekrarlanmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre inanç duygusal bağlılığı pozitif bir şekilde etkilemekte ve aracı değişken etkileşim adaleti bu etkiyi değiştirmiştir ($\beta= ,227$ ve $p \leq ,05$). Ayrıca etkileşim adaletinin, inancın duygusal bağlılığa etkisinde bir değişim meydana getirmesi hasebiyle kısmi aracılık etkisine sahip olduğu söylenilebilir.

Tablo 12: Aracılı Modelin Standardize Regresyon Katsayıları Düzeyleri

Hipotez	İlişki	Aracısız Doğrudan Etki	Aracılı Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	P
H4	İN-ETK-AD.-DUY. BAĞ	,644	,227	Kısmi aracı	,000

Bu bulgular doğrultusunda H4 kabul edilmiştir. Sonuç olarak inancın duygusal bağlılık üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmakla beraber etkileşim adaleti algılamasından kaynaklı ayrıca bir dolaylı etkisi de söz konusudur.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmanın modeli, söz konusu alan ile ilgili son zamanlardaki çalışmalardan faydalanılarak oluşturulmuştur. Böylece araştırmanın güncel literatüre katkı

sağlayacağı düşünülmektedir. Bu araştırmayı diğerlerinden ayıran en önemli özelliğin kavramları daha spesifik bir şekilde incelemesidir. Yani ruhsal liderliğin bir boyutu olan inancın, örgütsel bağlılığın bir boyutu olan duygusal bağlılığa etkisini ve bu etkide örgütsel adaletin bir boyutu olan etkileşim adaletinin aracılık etkisinin araştırılması bu kavramların daha derinden incelenmesini sağlayabilecektir. Son zamanlarda gerçekleştirilen çalışmalar ruhsal liderliğin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Örnek olarak Djaelani, Sanusi ve Triatmanto (2021) tarafından yapılan araştırmada ruhsal liderliğin vizyon, inanç ve adanmışlık boyutlarının her birinin örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca söz konusu çalışmada en büyük etkinin inanç ile duygusal bağlılık arasında olduğu görülmüştür. Yine literatür incelendiğinde inancın duygusal bağlılık üzerindeki etkisinin ruhsal liderliğin diğer boyutlarına nazaran daha fazla olduğu görülmektedir (Fry ve Matherly, 2006; Fey ve Slocum, 2008; Mansor vd., 2013).

Araştırmada elde edilen bulgulardan ilk olarak demografik özellikler incelenmiştir. Buna göre araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğunlukla orta yaş olarak tabir edilen 34-41 yaşları arasında olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturmakla beraber yine çoğunluğun evli olduğu belirlenmiştir. Ayrıca araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğunlukla 5-10 yıl arasında tecrübeye sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin daha önce Türkçe uyarlamaları yapıldığında ölçeklere doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde ölçeklerdeki ifadelerin faktör yüklerinin %50 ve üzerinde olanlar dahil edilmiştir. Etkileşim adaletindeki bir ifadenin faktör yükünün %50'nin altında olması nedeniyle çıkarılıp analiz tekrar yapılmıştır. DFA'de araştırma ölçeklerinin uyum iyiliği indeksleri referans değer aralıklarında olduğu görülmüştür. Ardından araştırma veri setinin normallik testleri sonucunda normal dağılım göstermediği SPSS aracılığıyla yapılan normallik testleri ile belirlenmiştir. Bu nedenle araştırma ölçeklerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin gücünü ve yönünü belirleyen korelasyon (ilişki) analizi Spearman tekniği kullanılarak hesaplanmıştır. (Heiman, 2013). Korelasyon (ilişki) analizinde tüm değişkenlerin birbirleri ile anlamlı, pozitif ve orta düzeyde bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür.

Hipotezlerin test edilmesi amacıyla literatürle uyumlu bir şekilde Baron ve Kenny'nin (1986) oluşturmuş olduğu teori üzerinden araştırma modeli tasarlanmıştır. Böylelikle araştırma değişkenleri arasındaki direkt ve dolaylı etkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Şekil 5'de araştırma modelinin nihai durumu yer almaktadır. Buna göre bağımsız değişken inanç bağımlı değişken duygusal bağlılığı anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir. Yine inanç ve aracı değişken etkileşim adaletini anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir. Son olarak ise etkileşim adaleti duygusal bağlılığı anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir. Bu

sonuçlar aslında araştırmanın H1, H2 ve H3 hipotezlerinin doğrulandığını göstermektedir. Bu sonuçlar çalışanların liderlerine inanmaları onların örgüte karşı duygusal bir bağlılık oluşturacağı ve yine etkileşim adaleti algılamaları çalışanların duygusal bağlılık düzeylerini artıracacağı şeklinde yorumlanabilir. Son olarak H4'ün yani etkileşim adaleti algılamalarının aracılık etkisi test edilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada lidere karşı duyulan inançla duygusal bağlılık arasındaki ilişkide etkileşim adaletinin kısmı aracılık rolünün olduğu belirlenmiştir. Yani ruhsal liderliğin inanç boyutu duygusal bağlılık üzerinde anlamlı pozitif bir etkiye sahip olmakta, etkileşim adaleti de duygusal bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olmakta ve araştırma genel modelinde inanç ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkiye etkileşim adaleti aracı değişken olarak dahil edildiğinde etkide bir azalma meydana gelmektedir. Böylece H4 kabul edilmiştir.

Bu çalışmada elde edilen sonuçların literatür ile benzerlik göstermektedir. (Mansor, vd.,2013; Fry ve Matherly, 2006; Saptu, vd., 2021; Jufrizen, 2019). Ancak literatürde hem ruhsal liderlik hem de boyutlarının örgütsel bağlılık ve boyutları üzerindeki etkisinde örgütsel adalet veya boyutlarının aracılık rolünü inceleyen bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu araştırmanın bu noktada yerel veya uluslararası literatüre katkı yapacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu araştırma için genel ölçeklerin alt boyutlarının seçilmesi rassal bir şekilde yapılmamıştır. Yani ruhsal liderliğin inanç boyutu ile örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık boyutu içsel motivasyonlar üzerinde bir etkiye sahip olduğundan (Bozkurt ve Gündüz) bu iki kavramın birbiri ile ilişkili olabileceği tahmin edilmiştir. Yapılan alan incelenmesinde ruhsal liderliğin inanç boyutunun örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık boyutu ile daha çok ilişkili olduğu belirlenmiştir. Liderin takipçileri arasında ortak bir hedefe ulaşma konusunda inanç birliği oluşturması sadece lideri etkileyen bir durum olmaktan çıkıp tüm çalışanların ortak bir inanç birliği etrafında koordine bir şekilde çalışmasını sağlayabilecektir. Böylece takipçiler için örgüte olan bağlılık devam bağlılığı veya normatif bağlılık olmaktan çıkıp ideallerini gerçekleştirebileceğine inandığı duygusal bağlılığa dönüşmektedir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre işletmelerde çalışanların algıladıkları ruhsal liderlik ve bu liderliğin alt boyutu olan lidere inanç konusunun oldukça kritik bir öneme sahip olduğu modelde görülmektedir. Buna göre çalışanlar örgüt içerisinde yönetici veya lider olarak algıladıkları kişilere inanırlarsa örgüte yönelik duygusal bağlarının anlamlı bir şekilde ve pozitif yönde arttığı görülecektir. Başka bir ifadeyle çalışanların lidere olan inançlarının zayıflaması onların örgüte yönelik duygusal bağlılıklarına zarar verebilecektir. Bu nedenle çalışanların inançlarının güçlü olması için ruhani liderliğin çalışanlara hissettirilmesi örgüt açısından önemlidir. Örgütün duygusal bağlılığını etkileyen bir diğer husus ise ruhani liderliğin beraberinde ayrıca etkileşim adaletinin örgüt içinde algılanmış olmasının gerekliliğidir. Buradan hareketle sadece çalışanların ruhani lidere duyduğu inanç üzerinden duygusal bağlılıklarının artmadığı aynı zamanda etkileşim adaletinin olduğu durumlarda çalışanların duygusal bağlılıklarının güçlendiği görülmektedir.

Bu sonuçlara benzer olarak literatürde ikili ilişkiler yönünden benzer sonuçların olduğu görülürken (Bozkuş ve Gündüz, 2016; Sapta, Rustiarini, Kusuma ve Astakoni, 2021; Sharma ve Kumra, 2020; Bal, 2014; Crow, Lee, Joo, 2012) bu çalışmada olduğu gibi üç kavramın eşgüdümlü olarak incelendiği bir çalışmanın olmadığı dolayısıyla gelecekteki araştırmacılar için özgün bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Sosyal bilimler alanında birçok çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlardan ilki çalışmanın Belirli bir il ile sınırlı tutulması ve anket yöntemi sonucunda dikey kesit analizi ile elde edilmiş olmasıdır. Bu veri toplama tekniğinin anlık duygusal durumu ölçesi sebebiyle ileride yapılacak olan çalışmaların farklı şehirlerde ve test tekrar yöntemini kullanılarak yapılması çalışmanın güvenilirliğini artırması yönüyle tavsiye edilebilir. Ayrıca çalışmanın sadece okullarda değil kademeli olarak orta kademe, lise ve üniversitelerde benzer bir model ile doğrulanması ve bu modellerin arasındaki farklılaşmanın anlamlı olup olmadığı gelecekte tartışılabilir.

Kaynakça

- Adams, J. S. (1965). Inequity in social exchange. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 2, pp. 267–299). New York, NY: Academic Press.
- Allen, N. J. & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of occupational psychology* 63(1), 1-18.
- Anderson, P. (2000). This place hurts my spirit! *Journal for Quality and Participation*, 23(4), 16-17.
- Apaydin, H. (2010). Ruh sağlığı-din ilişkisi araştırmalarına bir bakış. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10(2), 59-77.
- Arsawan, I. W. E., Koval, V., Rajiani, I., Rustiarini, N. W., Supartha, W. G., & Suryantini, N. P. S. (2021). Leveraging knowledge sharing and innovation culture into SME's sustainable competitive advantage. In *International journal of productivity and performance management: Vol* (pp. 1–24). In Press.
- Ashmos, D. & Duchon, D. (2000). Spirituality at work: A conceptualization and measure. *Journal of Management Inquiry*, 134-145.
- Baron, R. M. & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173.

- Bass, B. M. & B. J. Avolio (1994). *Improving Organizational Effectiveness through Transformational Leadership*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bal, V. (2014). Örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık ilişkisi: Manisa'daki eğitim kurumlarında bir araştırma. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 1-9
- Bayram, N. (2010). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş AMOS uygulamaları*. Ezgi Kitabevi.
- Beehner, C. G. (2018). *Spirituality, sustainability, and success: concepts and cases*. Springer.
- Bush, T. (2017). Leadership and context: Why one-size does not fit all. *Educational Management Administration & Leadership*, 46(1), 3-4.
- Bozkuş, K., & Gündüz, Y. (2016). Ruhsal Liderlik ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Modellenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(1), 405-420.
- Cacioppe, R. (2000). Creating spirit at work: Re-visioning organization development and leadership – Part I. *Leadership & Organization Development Journal*, 21 (1), 48-54.
- Cerrahoğlu, İ. (1997). *Tefsir Usulü*. Ankara: TDV Yayınları.
- Chen, C. Y., & Yang, C. F. (2012). The impact of spiritual leadership on organizational citizenship behavior: A multi-sample analysis. *Journal of Business Ethics*, 105(1), 107-114.
- Choi, N. (2013). *The effect of perceived organizational justice on organizational commitment in the police agency* (Master thesis). Graduate School of Public Administrative. Seoul National University.
- Covey, S. R. (1991). *Principle-centered Leadership*. New York: Fireside.
- Cregard, A. (2017). Investigating the risks of spiritual leadership. *Nonprofit Management & Leadership*, 27 (4), 533-547.
- Crosby, B. & Bryson, J. (2018). Why leadership of public leadership research matters: And what to do about it. *Public Management Review*, 1265-1286.
- Crosby, B. C. & Bryson, J. M. (2018). Why leadership of public leadership research matters: And what to do about it. *Public Management Review*, 20(9), 1265-1286.

- Crow, M. S., Lee, C. B. & Joo, J. J. (2012). Organizational justice and organizational commitment among South Korean police officers: An investigation of job satisfaction as a mediator. *Policing: an international journal of police strategies & management*, 35(2), 402-423.
- Dalhat, Y. (2015). The Concept of al-Ruh (Soul) in Islam. *International Journal of Education and Research*, 3(8), 431-440.
- Dehler, G. & Welsh, M. (1994). Spirituality and organizational transformation: Implications for the new management paradigm. *Journal of Managerial Psychology*, 19(6), 17-26.
- Derveze, İ. (2011). *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayat*. (M. Yolcu, Çev.) İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Diafri, F. & Noordin, K. (2017). The impact of workplace spirituality on organizational commitment: A case study of Takaful agents in Malaysia. *Humanomics*, 33 (3), 384-396.
- Dinh, J. E., Lord, R. G., Gardner, W. L., Meuser, J. D., Liden, R. C. & Hu, J. (2014). Leadership theory and research in the new millennium: Current theoretical trends and changing perspectives. *The Leadership Quarterly*, 25(1), 36-62.
- Djaelani, A. K., Sanusi, A. & Triatmanto, B. (2021). Spiritual leadership, job Satisfaction, and its effect on organizational commitment and organizational citizenship behavior. *Management Science Letters*, 11(3), 3907-3914.
- Dubinsky, A. J., Levy, M. (1989). Influence of organizational fairness on work outcomes of retail salesperson, *Journal of Retailing*, 65(2), 221-252.
- Elma, C. (2013). The predictive value of teachers' perception of organizational justice on job satisfaction. *Eğitim Arastirmalari-Eurasian Journal of Educational Research*, 51, 157-176.
- Fairholm, G. W. (1996). Spiritual leadership: Fulfilling whole-self needs at work. *Leadership and Organization Development Journal*, 17(5), 11-17.
- Fairholm, G. W. (1997). *Capturing the hearth of leadership: Spirituality and community in the new American workplace*. Wesport, CT.: Praeger.
- Fairholm, G. W. (2011). *Real leadership: How spiritual values give leadership meaning: How spiritual values give leadership meaning*. ABC-CLIO.
- Fragar, R. (2018). *Kalp, Nefs ve Ruh*. Sufi Kitap.

- Fry, L. W. (2003). Toward a theory of spiritual leadership. *The Leadership Quarterly*, 14, 693-727.
- Fry, L. W. (2013). Spiritual leadership and faith and spirituality in the workplace. In Neal, J. (Eds), *Handbook of Faith and Spirituality in the workplace* (pp. 697–704). Springer.
- Fry, L. W. & Cohen, M. P. (2009). Spiritual leadership as a paradigm for organizational transformation and recovery from extended work hours cultures. *Journal of Business Ethics*, 84(S2), 265–278.
- Fry, L. W. & Matherly, L. L. (2006). Spiritual leadership and organizational performance: An exploratory study. *Annual Meeting of the Academy of Management*.
- Fry, L. W. & Matherly, L. L. (2006). Spiritual leadership and organizational performance: An exploratory study. *Tarleton State University–Central Texas*.
- Fry, L. W. & Slocum, J. J. W. (2008). Maximizing the triple bottom line through spiritual leadership. *Organizational Dynamics*, 37(1), 86–96.
- Fry, L. W. & M. Nisiewicz. (2013). *Maximizing the Triple Bottom Line through Spiritual Leadership*: Stanford: Stanford Business Books.
- Fry, L. W., Latham, J. R., Clinebell, S. K. & Krahnke, K. (2017). Spiritual leadership as a model for performance excellence: A study of Baldrige award recipients. *Journal of Management, Spirituality & Religion*, 14(1), 22–47.
- Fry, L. W., Nisiewicz M. & Vitucci, S. (2007). *Transforming Police Organizations through Spiritual Leadership: Measurement and Establishing a Baseline*. Tarleton State University.
- Fry, L. W., Vitucci, S. & Cedillo, M. (2005). Spiritual leadership and army transformation: Theory, measurement, and establishing a baseline. *The Leadership Quarterly*, 16(5), 835–862.
- Garg, N. (2017). Workplace spirituality and employee well-being: An empirical exploration. *Journal of Human Values*, 23(2), 129–147.
- Garg, N., Punia, B. K. & Jain, A. (2019). Workplace spirituality and job satisfaction: Exploring mediating effect of organization citizenship behaviour. *Vision: The Journal of Business Perspective*, 23(3), 287–296.

- Garg, N. (2018). Promoting organizational performance in Indian insurance industry: The roles of workplace spirituality and organizational citizenship behaviour. *Global Business Review*, 834-848.
- Geh, E. Z. (2014). Organizational spiritual leadership of worlds “made” and “found”: An experiential learning model for “feel.”. *Leadership & Organization Development Journal*, 35(2), 137–151.
- Giacolone, R. A. & C. L. Jurkiewicz. (2003). Toward a Science of Workplace Spirituality. (Ed. R. A. Giacolone and C. L. Jurkiewicz) in *Handbook of Workplace Spirituality and Organizational Performance*, (3–28). New York: M. E. Sharpe.
- Greenberg, J. (1987). A taxonomy of organizational justice theories. *Academy of Management Review*, Vol. 12, pp. 9-22.
- Greenberg, J. (1990). Organizational Justice: Yesterday, Today and tomorrow, *Journal of Management*, 16, pp. 399-432.
- Greenleaf, R. K. (1977). *Servant Leadership: A Journey into the Nature of Legitimate Power and Greatness*. New York: Paulist Press.
- Gupta, M., Kumar, V. & Singh, M. (2014). Creating satisfied employees through workplace spirituality: A study of the private insurance sector in Punjab (India). *Journal of Business Ethics*, 122(1), 79–88.
- Han, B., Dağlı, A. & Elçiçek, Z. (2018). Örgütsel Bağlılık Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(68), 1788-1800.
- Heiman, G. (2013). *Basic statistics for the behavioral sciences*. Cengage Learning.
- Homans, G. C. (1961). *Social behavior: Its elementary forms*. New York, NY: Harcourt. Brace & World.
- House, R. J. & Shamir. B. (1993). Toward an Integration of Transformational, Charismatic, and Visionary Theories. (Ed. M. Chemmers and R. Ayman) in *Leadership Theory and Research: Perspectives and Directions*, (81–107). Orlando, FL: Academic Press.
- Hughes, D. J., Lee, A., Tian, A. W., Newman, A. & Legood, A. (2018). Leadership, creativity, and innovation: A critical review and practical recommendations. *The Leadership Quarterly*, 29(5), 549–569.

- Jang, J., Lee, D. W. & Kwon, G. (2021). An analysis of the influence of organizational justice on organizational commitment. *International Journal of Public Administration*, 44(2), 146-154.
- Jang, J., Lee, D. W. & Kwon, G. (2021). An analysis of the influence of organizational justice on organizational commitment. *International Journal of Public Administration*, 44(2), 146-154.
- Jason A. Colquitt. (2001). On The Dimensionality of Organizational Justice: A Construct Validation of A Measure. *Journal of Applied Psychology*, Volume: LXXXVI, Issue: 3, 386-400, p. 387.
- Jufrizen, J., Sari, M., Nasutian, M. İ., Radiman, R. & Wahyuni, S. F. (2019). The strategy of spiritual leadership: The role of spiritual survival, workplace spirituality and organizational commitment at private universities. *International Journal of Research in Business and Social Science (2147-4478)*, 8(1), 64-72.
- Ke, J., Zhang, F., Yan, X. & Fu, Y. (2017). The effect of university teachers' workplace spirituality on employee engagement: Professional commitment as mediator. *Creative Education*, 8(13), 2147.
- Ketenci, T. & Topuz, M. (2013). Aristoteles ve Augustinus' un insan anlayışları üzerine. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (20), 1-18
- Konovsky, M. (2000). Understanding procedural justice and its impact on business organizations. *Journal of Management*, 26, pp. 489–511.
- Lee, J. & Jang, C. (2013). A study on the moderating effect of organizational justice on the job characteristics and organizational effectiveness of police officers. *Korean Association of Public Safety and Criminal Justice Review*, 22, 252–284.
- Lee, S., Lovelace, K. J. & Manz, C. C. (2014). Serving with spirit: An integrative model of workplace spirituality within service organizations. *Journal of Management, Spirituality & Religion*, 11(1), 45–64.
- Lenin, V. I. (1993). *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*.(Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları.
- Luthans, Freed. (1996). *Organizational Behavior*. New York: McGraw Hill Book Companion.

- Mansor, N., Ismail, A. H., Alwi, M. A. M. & Anwar, N. (2013). Relationship between spiritual leadership and organizational commitment in Malaysians' oil and gas industry. *Asian Social Science*, 9(7), 179.
- McFarlin D. B, Sweeney P. D (1992). Distributive and procedural justice as predictors of satisfaction with personal and organizational outcomes. *Academy of Management Journal*., 35(3), 626-637.
- Meyer, J. P. & Herscovitch, L. (2001). Commitment in the workplace: Toward a general model. *Human resource management review*, 11(3), 299-326.
- Meyer, J. P., Allen, N. J. & Smith, C. A. (1993). Commitment to organizations and occupations: Extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78, 538-551.
- Meyer, J. & Allen, N. (1997). *Commitment in The Workplace: Theory Research And Application*. London: Sage Publications.
- Milliman, J., Czaplewski, A. J. & Ferguson, J. (2003). Workplace spirituality and employee work attitudes: An exploratory empirical assessment. *Journal of Organizational Change Management*, 16(4), 426-447.
- Moore, T. W. & Casper, W. J. (2006). An examination of proxy measures of workplace spirituality: A profile model of multidimensional constructs. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 12(4), 109-118.
- Mowday, R. T., Steers, R. M. & Porter, L. W. (1979). The measurement of organizational commitment. *Journal of vocational behavior*, 14(2), 224-247.
- Moxley, R. S. (2000). *Leadership and Spirit*. Jossey-Bass
- Nasina, M. D., Pin, D. & Pin, K. (2011). The workplace spirituality and affective commitment among auditors in big four public accounting firms: Does it matter? *Journal of Global Management*, 2 (2), 216-226.
- Neal, J. (2018). Overview of workplace spirituality research. In *The palgrave handbook of workplace spirituality and fulfillment* (1st ed)., pp. 3-57. Palgrave Macmillan.
- Oyinlade, A. O. (2018). Relations of Job Structure to Affective Organizational Commitment. *Journal of Human Resources Management and Labor Studies* 6 (1), 13-32.
- Orwell, G. (1949). *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* (Çev: Celal Üster), Can Yayınları: İstanbul

- Özgan, H. & Bozbayındır, F. (2013). Öğretmenlerin ruhsal liderlik algıları ile motivasyonları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 70-83.
- Pandey, A., Gupta, R. K. & Kumar, P. (2016). Spiritual climate and its impact on learning in teams in business organizations. *Global Business Review*, 17 (3_suppl), 159S–172S.
- Ponnu, C. H. & Chuah, C. C. (2010). Organizational commitment, organizational justice and employee turnover in Malaysia. *African Journal of Business Management*, 4(13), 2676-2692.
- Platon. (2012). *Menon*. (A. Cemgil, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi
- Reave, L. (2005). Spiritual values and practices related to leadership effectiveness. *The Leadership Quarterly*, 16(5), 655–687.
- Rezaiean, A., Givi, M. E.; Givi, H. E. & Nasrabadi, M. B., (2010). The Relationship between Organizational Justice and Organizational Citizenship Behaviors: The Mediating Role of Organizational Commitment, Satisfaction and Trust Research, *Journal of Business Management*, Vol.4, pp.112-120.
- Saka, Ş. (1991). *Kur'an'ı Kerim'in Davet Metodu*. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Samad, S. A. A. (2015). Konsep Ruh dalam Perspektif Psikologi Pendidikan Barat dan Islam. *Fenomena*, 215-228.
- Sapta, I. K. S., Rustiarini, N. W., Kusuma, I. G. A. E. T. & Astakoni, I. M. P. (2021). Spiritual leadership and organizational commitment: The mediation role of workplace spirituality. *Cogent Business & Management*, 8(1).
- Sharma, P. K. & Kumra, R. (2020). Relationship between workplace spirituality, organizational justice and mental health: mediation role of employee engagement. *Journal of Advances in Management Research*, 17(5), 627-650
- Sobel, M. E. (1982). Asymptotic confidence intervals for indirect effects in structural equation models. *Sociological methodology*, 13, 290-312.
- Steers, R. M. (1977). Antecedents and outcomes of organizational commitment. *Administrative science quarterly*, 22(1), 46-56.
- Slater, W., Hall, T. & Edwards, K. (2001). Measuring religion and spirituality: Where are we and where are we going? *Journal of psychology and theology*, 4-21.

Suliman, A. & Al Kathairi, M. (2012). Organizational justice, commitment and performance in developing countries: The case of the UAE. *Employee Relations*, 35(1), 98-115.

Veysel, A. & Ertan, H. (2008). Duygusal Bağlılık İçsel Motivasyon İlişkisi: Antalya'da Beş Yıldızlı Otellerde Bir İnceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 135-156.

Yammarino, F. J. & Dansereau, F. (2011). Multi-level issues in evolutionary theory, organization science, and leadership. *The Leadership Quarterly*, 22(6), 1042–1057.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Çalışma için Bayburt Üniversitesi Etik Kurulu'nun 13.04.2022 tarihinde yapılan toplantısında 73-77-78 numaralı kararlar ile onay alınmıştır. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Does Faith Affect Emotional Commitment? The Role of Affective Justice

Extended Abstract

1. Introduction

Beliefs refer to the common goals that employees want to realise. Thus, leaders can mobilise employees by organising them to achieve these goals (Crosby & Bryson, 2018). Employees with beliefs have a vision of where they want to go and know the ways to achieve what they want (Fry, 2013). Thus, the belief dimension of spiritual leadership keeps employees alive and vigorous (Özgan & Bozbayındır, 2013). This study examines the relationship between the belief dimension of spiritual leadership and emotional commitment and the mediating effect of the interaction justice dimension of organisational justice towards intrinsic motivation in this relationship. As a result of the literature review on spiritual leadership, it is seen that most of the studies are focused on private sector employees (Chen & Yang 2012; Diafri & Noordin, 2017; Fry & Matherly, 2006; Gupta, Kumar, & Singh, 2014; Mansor, Ismail, Alwi, & Anwar, 2013; Nasina & Pin, 2011).

In addition, there are two reasons why there are few studies on the subject in the public sector (Cregard, 2017). The first one is the idea that spiritual leadership implicitly eliminates the concerns of employees in the non-profit public sector about their welfare and service to the society. The second reason is the assumption that leaders of non-profit organisations are generally unable to motivate their employees (Sapta, Rustiarini, Kusuma, & Astakoni, 2021). However, at this point, it is ignored that spiritual leadership motivates employees in different ways. In the unidimensional affective commitment model developed by Mowday and colleagues, it is stated that the emotional commitment of employees to the organisation is more for the benefit of the organisation than other types of commitment (continuance commitment and normative commitment). It is stated that employees who are emotionally attached to the organisation are identified with their jobs and do their jobs with love (Mowday, Steers and Porter, 1979).

2. Method

In this study, the questionnaire technique was used as a data collection tool. In order to apply the questionnaire form to the sample group in line with the research purpose, the Ethics Committee Approval was given by Bayburt University Scientific Research Ethics Committee with the date and decision numbered 77. The population of the study consists of 550 teachers working in primary and secondary schools affiliated with the Ministry of National Education in Bayburt province. There are a total of 1300 teachers working in primary, secondary and high schools in Bayburt. 550 of them work in primary and secondary schools. In addition, 233 teachers, who have the capacity to represent the main population at 95% confidence interval and 5% significance level, participated in the research online.

In order to measure the belief dimension of spiritual leadership, which is the independent variable of the study, the spiritual leadership scale developed by Fry et al. (2014), the pioneer of spiritual leadership theory, was adapted from Gündüz's (2014) study. Although the spiritual leadership scale consists of 21 statements, the belief dimension consists of 8 statements. Again, in order to measure emotional commitment, which is the dependent variable of the research, the emotional commitment dimension of the organisational commitment scale developed by Meyer et al. (1993) and translated into Turkish by Dağlı, Han and Elçiçek (2018), consisting of 6 statements, was used. Finally, for the purpose of measuring interaction justice, which constitutes the mediating variable of the research, the interaction justice scale consisting of 7 statements of the organisational justice scale developed by Colquitt (2001) was adapted from Elma's (2013) study.

3. Results and Discussion

The results obtained in this study are similar to the literature. (Mansor, et al., 2013; Fry & Matherly, 2006; Sapta, et al., 2021; Jufrizen, 2019). However, there is no study in the literature that examines the mediating role of organisational justice or its dimensions in the effect of both spiritual leadership and its dimensions on organisational commitment and its dimensions. It is thought that this research will contribute to the local or international literature at this point. In addition, the selection of the sub-dimensions of the general scales for this research was not done randomly. In other words, since the belief dimension of spiritual leadership and the emotional commitment dimension of organisational commitment have an effect on intrinsic motivations (Bozkurt and Gündüz), it was estimated that these two concepts may be related to each other. In the field study, it was determined that the belief dimension of spiritual leadership was more related to the affective commitment dimension of organisational commitment.

4. Conclusion

According to the results obtained from the study, it is seen in the model that the issue of spiritual leadership perceived by the employees in the enterprises and the sub-dimension of this leadership, belief in the leader, has a very critical importance. Accordingly, if employees believe in the people they perceive as managers or leaders in the organisation, it will be seen that their emotional bonds towards the organisation increase significantly and positively. In other words, the weakening of employees' belief in the leader may harm their emotional commitment to the organisation. For this reason, the organisation needs to make employees feel spiritual leadership with the aim of strengthening their beliefs. Another issue affecting the emotional commitment of the organisation is that spiritual leadership should be accompanied by the perception of interaction justice in the organisation. From this point of view, it is seen that not only the emotional commitment of the employees increases through their belief in the spiritual leader, but also the emotional commitment of the employees is strengthened when there is interaction justice. In addition, it can be discussed in the future whether the study is validated with a similar model not only in schools but also gradually in secondary schools, high schools and universities and whether the differentiation between these models is significant.

Derleme

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Afrika Kıtasına Etkileri: Berlin Afrika Konferansı Örneği

Cihan DABAN

Selçuk Üniversitesi, İİBF

dabancihan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2890-2415

Öz

Tarihte yaşanmış birçok olay, imparatorlukların politikalarından kaynaklanmıştır; çünkü imparatorluk sistemiyle sınırları genişletme politikası uygulanmış ve bu durum birçok imparatorluğun birbiriyle savaşmasına sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda Osmanlı ve Rusya imparatorlukları zikredilebilir. Osmanlı'nın kuzeyinde etkili olan Rusya, 1552'de Kazan Hanlığı'nın merkezi olan Kazan'ı ele geçirerek güneye doğru sınırlarını genişletme politikasını uygulamaya başlamış ve güneyinde bulunan Osmanlı ile yüzyıllarca aralıklı birçok savaş gerçekleştirmiştir. Kafkaslardan Balkanlara, Orta Doğu'dan Afrika'ya kadar büyük bir güç haline gelen Osmanlı, Rusya'nın bu politikasını büyük oranda engelleyebilirdi. Fakat 19. yüzyılda Osmanlı'nın hem Avrupa güçleri hem de Rusya ile gerçekleştirdiği savaşlar, geçmişteki savaşlara göre daha şiddetli olmuştur. Özellikle Balkanlar bölgesinde yaşanan savaşlarda genellikle Osmanlı ile Rusya karşı karşıya gelmiştir. Bu nedenle Rusya'nın en büyük imtihanı güçlü bir Osmanlı'nın Balkanlar'daki varlığı olmuştur. Bununla birlikte Avrupalılar tarafından sömürgeciliğin yayılıyor olması da önemli bir süreç olarak gözlemlenmiştir. Bu nedenle Osmanlı sadece Rusya ile değil, sömürgeci Avrupa imparatorluklarıyla da savaşmıştır. Afrika'nın kuzey bölgesinin büyük bir kısmı başta olmak üzere, Afrika'nın birçok bölgesinde etkili olan Osmanlı, sömürgecilerin bu kıtaya girmesini uzun yıllar boyunca engelleyebilmiştir. Fakat 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, hem Balkanlar'daki hem de Afrika'daki dengelerin değişmesine sebebiyet verdi. Savaşı fırsat olarak gören sömürgeci Avrupalılar 1884-1885 yıllarında Berlin'de Afrika Konferansı düzenleyerek kıtayı paylaşmaya başladılar. Bu bağlamda makale 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda zayıf düşen Osmanlı'yı gözlemleyen sömürgecilerin Afrika kıtasını nasıl paylaştıklarını ve sömürgeleştirdiklerini kaleme almaktadır.

Anahtar kelimeler: Afrika kıtası, osmanlı, rusya, 1877-1878 savaşı, berlin afrika konferansı

Jel Sınıflandırma Kodları: F51, F53, F54

The Effects of the 1877-1878 Ottoman-Russian War on the African Continent: The Case of the Berlin Africa Conference¹

Abstract

Many incidents that happened in history arose from policies of empires; because the policy of border expansion with the imperial system was implemented, and this caused many empires to fight each other. Correspondingly, the Ottoman and Russian empires can be mentioned. Russia, which was influential in the north, commenced to implement the policy of expanding its borders to the south by capturing Kazan, the centre of the Khanate of Kazan, and carried out many intermittent wars with Ottomans for centuries, which was in the south. The Ottoman Empire, which became a great power from the Caucasus to the Balkans, from the Middle East to Africa, prevented this policy of Russia to a large extent. However, in the 19th century, the wars that Ottomans had against European powers and Russia were severer than those in the past. Especially in the wars in the Balkans region, Russia and Ottomans confronted generally. For this reason, Russia's greatest challenge was the presence of a powerful Ottoman Empire in the Balkans. In addition to this, the spread of colonialism by the Europeans was also observed as an important process. Consequently, the Ottomans fought not only with Russia, but also with the colonialist European empires. The Ottoman Empire, which was influential in many parts of Africa, especially in the northern part of Africa, was able to prevent the colonialists from entering this continent for many years. Yet, the Ottoman-Russian War of 1877-1878 led to a change in the balance in both the Balkans and Africa. Seeing the war as an opportunity, Colonist Europeans held the African Conference in Berlin in 1884-1885 and started to share the continent. In this context, the article examines how the colonialists, who observed the weakened Ottoman Empire in the 1877-1878 Ottoman-Russian War, shared and colonized the African continent.

Keywords: Africa continent, ottoman russia, war of 1877-1878, berlin african conference

JEL Classification Codes: F51, F53, F54

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Daban, C. (2023). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Afrika kıtasına etkileri: Berlin Afrika Konferansı örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 828-853. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1273625.

1. Giriş

1299 yılında bugünkü Bilecik ilinin Söğüt ilçesinde bir beylik olarak kurulan Osmanlı beyliği, 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet (II. Mehmet) önderliğinde İstanbul'u fethedip Bizans'ı yenerek imparatorluk haline gelmiştir. Bu fetih Osmanlı'nın yükselme döneminin başlangıç yılını temsil etmesi sebebiyle de önem taşımaktadır. Yavuz Sultan Selim liderliğinde 1517 yılında gerçekleşen Büyük Mısır Seferi ile Osmanlı, Memlûk devletine son vererek bu devleti Osmanlı'nın topraklarına katmayı başarmıştır (İnalçık, 2017, s. 12-19).

Giderek sınırlarını genişleten Osmanlı, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566), Kanuni tarafından Sokullu Mehmet Paşa'nın görevlendirilmesiyle yapılan seferler sayesinde en geniş sınırlarına ulaşabilmiştir. Özellikle 1551 yılında Avusturya-Osmanlı arasında yaşanan Erdel sorununun çözümü için Erdel Seferi'ne gönderilen Sokullu Mehmet Paşa, hem Erdel'i hem de Erdel çevresindeki 12 kaleyi ele geçirmeyi başarmıştır. 1552 yılında da Tamışvar Kalesi'ni ele geçiren Sokullu Mehmet Paşa, bu girişimle sınırları daha da genişletebilmiştir. Yaptığı seferlerle başarılı olan Sokullu Mehmet Paşa, Kanuni tarafından çeşitli görevlere getirilmiştir. 1561 yılında vezirliğe yükselen Sokullu Mehmet Paşa, Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın 1565 yılında ölmesi üzerine bu yıl sadrazamlık makamına atanmıştır. Sokullu Paşa, 1566 yılında Kanuni'nin son seferi olan Sigetvar/Zigetvar Seferi'ne çıkmıştır. Zigetvar kuşatılmadan bir-iki gün önce Padişah Kanuni hayatını kaybetmiş; ancak Sokullu Paşa bu durumu gizli tutmuş Zigetvar Kalesi'nin fethedilmesinden sonra Padişah'ın oğlu II. Selim (Sarı Selim) gelene kadar kimseyle paylaşmamıştır (Afyoncu, 2009, ss. 354-355).

Babasının yerine geçen II. Selim, Sokullu Paşa'yla çalışmaya devam etmiştir. II. Selim'in öldüğü 1574 yılına kadar Sokullu Paşa, birçok ayaklanmayı bastırıldığı gibi Akdeniz'de, Avrupa'da, Asya'nın bazı bölgelerinde önemli başarılar elde etmiştir. II. Selim'in yerine geçen oğlu III. Murat da Sokullu Paşa'yla çalıştı; fakat 1579 yılında Sokullu Paşa'nın öldürülmesinden dolayı bu birliktelik uzun sürmemiştir. Sokullu Paşa, 15 yılı bulan sadrazamlık görevi boyunca önemli yerler ele geçirdi. Afrika'dan Tunus ve Fas olmak üzere Avrupa'da ve Asya'nın bazı bölgelerinde egemenlik tesis ederek Osmanlı'nın en geniş sınırlarına ulaşmasını sağladı (Pazan, 2019, s. 19).

Yükselme döneminde Osmanlı, Balkanların tamamında etkili olurken, Orta Avrupa, Kuzey Afrika, Kafkasya, Hicaz, Mezopotamya ve Anadolu'daki etki alanıyla birlikte büyük bir imparatorluk haline dönüşmüştür. Balkanlarda etkili olan Osmanlı, bu dönemde sömürgeciliği yaymakta olan Avrupa devletlerinin güneye inmesini büyük oranda engelleyebilmişken, aynı zamanda Rusya'nın da güneye inmesini engelleyebilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı'ya karşı düşman cephesi de genişlemiştir. Bu cephe sadece sınırları dışında değil, sınırlarına kattıkları topraklarda yaşayan azınlık halkların ayaklanma ve isyanlarıyla da gözlemlenebilmiştir. Bu bağlamda sınırları içinde Sırp ve Yunan azınlıkları örnek

verilebilirken, sınırları dışında ise sömürgeci Avrupa güçleri ile Rusya'dan bahsetmek mümkün görülmektedir. Yükselme döneminin son bulduğu 1579 yılından başlamak üzere 1699 yılına kadar geçen süreçte Osmanlı, iç karışıklıklardan ve dış güçlerden dolayı gerileme dönemine geçmiştir (Köse, 2019, ss. 166-171).

13. yüzyılda Avrupalı güçlerle Osmanlı arasında başlayan savaşlar I. Dünya Savaşı'na kadar devam etti. Bu yüzyıllar arasında Bizans İmparatorluğu başta olmak üzere, Venedik, Sırp, Bulgar, Eflak, Bosna, Kutsal Roma Cermen, Fransa, Portekiz, Macar, İspanya, Avusturya ve İngiltere gibi birçok güçlerle savaşı (Tekdemir, 2018, ss. 34-35). Avrupalı güçlerin yanı sıra Rusya'yla da çatışma ve savaşlar eksik olmamıştır. Rusya 1200 yıllarından itibaren Altınordu Hanlığına (Tatarlara) bağımlı olan Moskova Prensiğinden ibaret iken Altınordu Hanlığının zayıflamasının ardından 16. yüzyıl başlarından itibaren güçlenmeye başlamıştır. Daha açık bir ifadeyle Rusya'nın büyük güç olmasının esas başlangıcını 1552 yılı olarak almak mümkündür (Türkoğlu, 2022, ss. 136-138).

Ruslar, Korkunç İvan döneminde 1552 yılında Kazan Hanlığının merkezi olan Kazan'ı ele geçirmekle güçlenmiştir; çünkü bu tarihten itibaren Ruslar devamlı büyümüş ve yeni topraklar elde etmeye başlamıştır. Bu büyümeyle Rusya, Osmanlı sınırlarına kadar ilerleyebilmiştir. Rusya, Kazan Hanlığını ele geçirdiğinde ilk kez Türk ve Müslüman uyruklu vatandaşlara sahip olmuştur. Elde ettiği yeni topraklarla birlikte hem Türk kökenli hem de Müslüman halkların sayısı da giderek artmıştır. Osmanlı'yla sınır olan Rusya, 1556 yılında da Osmanlı'ya bağlı olan Kırım Hanlığının egemenliğindeki Astarhan Hanlığına son vermiştir. Bunun üzerine Osmanlı, Astarhan Hanlığını geri almak için Rusya'ya karşı seferler düzenlemiştir. Seferler kısa sürede bir çatışmaya dönüşmüş ve 1568-1570 yıllarını kapsayan dönemde Osmanlı ile Rusya arasında bir savaşın patlak vermesine neden olmuştur. Savaş, Osmanlı'nın mağlubiyetiyle son bulmuş olsa da Ruslar açısından Osmanlı büyük bir tehdit olarak görülmüştür. Bu tarihten itibaren iki güç arasında savaşlar devamlı etkisini gösterebilmiştir. İkinci büyük savaşlardan biri de Moskof Seferi olarak bilinen 1676-1681 Osmanlı-Rus Savaşı olmuştur. Bu savaş beş yıl devam etmiş olup Osmanlı'nın galibiyetiyle sonuçlanmıştır (Hazar, 2018, ss. 13-14).

Astarhan Seferi'nden I. Dünya Savaşı'na kadarki süreçte Osmanlı-Rusya arasında küçük savaşlar dışında on iki büyük savaş gerçekleşmiştir. Bu savaşların büyük bir kısmını Ruslar kazanmış olsa da Rusya, Avrupa coğrafyasında giderek genişleme politikasında başarılı olan Osmanlı'dan her zaman çekinmiştir. Bu nedenle Rusya, zaman zaman Avrupalı güçlerle ittifak kurarak Osmanlı'ya karşı savaşmıştır (Köse, 2020, ss. 64-67).

Avrupalı güçlerden Avusturya, kendi yönetimi altındaki Macarlara karşı sert politik uygulamalar sergiliyordu ve onlara ağır vergiler yüklemişti. Bunun üzerine Osmanlı yanlısı ve Macar devlet adamı olan Tökeli İmre'nin girişimiyle Avusturya'ya karşı Osmanlı'dan yardım talep edildi. Bu talep üzerine Osmanlı

Macarlara yardım ederek Avusturya'yla savaşa girdi. II. Viyana Kuşatması olarak bilinen bu savaş Temmuz 1683 tarihinde başladı ve Osmanlı'nın mağlup edilmesiyle Eylül 1683 tarihinde son buldu. Osmanlı'nın bu savaşı kaybetmiş olması Avrupa'da büyük bir coşkuyla karşılanmıştır; çünkü yenilmez olarak gördükleri Osmanlı'nın mağlup edilmiş olması Avrupa'da yeni ittifaklara yol açtı. II. Viyana Kuşatmasından sonra birçok Avrupa devleti Osmanlı'ya karşı ittifak kurarak saldırıya geçti. Bu durumu fırsata çeviren Ruslar da 1686 yılında Avrupa'daki ittifaka katıldı. Ardından Osmanlı'ya karşı saldırıya geçerek Kırım ve Azak bölgelerine saldırdı. Kırım'da başarılı olamayan Rusya, Azak bölgesini ele geçirebildi. 1700 yılına kadar süren bu savaş Rusların zaferiyle İstanbul Antlaşmasıyla son buldu (Kaya, 2018, ss. 353-355).

Osmanlı-Rusya arasında birçok savaş yaşanmıştır. 1710-1711 yıllarında yaşanan Prut Savaşı, 1735-1739 yıllarında gerçekleşen Osmanlı ile Rusya-Avusturya Savaşı, Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla son bulan 1768-1774 yıllarında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı, yine 1787-1792 yıllarında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı yaşanmıştır. 19. yüzyılda da devam eden Osmanlı-Rus savaşları gerçekleşmiştir. Bu yüzyılda dört büyük savaşın gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Bu savaşlar arasında 24 Nisan 1877 tarihinde başlayıp 3 Mart 1878 tarihine kadar devam eden savaş, hem Osmanlı hem de Afrika kıtası için büyük bir kırılma noktası oldu; çünkü bu savaşta yenilgiye uğrayan Osmanlı, yenilgiyi sadece kendi topraklarında yaşamamış olup Avrupa ve Afrika topraklarına da bu yenilgiyi hissettirmiştir (Çiçek, 2021, ss. 43-49).

O dönem Rumi takvim baz alındığı için tarih 1293 yılını gösteriyordu. Bu nedenle 1877 ve 1878 yıllarında gerçekleşmiş olan bu savaş tarihi kayıtlara 93 Harbi olarak geçmiştir. Hem Avrupa'da hem de Afrika'da etkili bir güç olan Osmanlı, 93 Harbi'nden sonra bu bölgelerden geri çekilmek zorunda kaldı. İç karışıklıkların getirdiği anlaşmazlıklar, azınlık halkların özerk ve bağımsız olma istekleri ile yönetimde yaşanan sarsıntılar Osmanlı'nın çok geçmeden zayıflamasına ve özellikle Avrupalı güçlerin 1884-85 yıllarında Almanya'nın başkenti Berlin'de Uluslararası Berlin Afrika Konferansı'nın toplanmasına yol açtı. Konferansa Avrupa ülkeleriyle birlikte Rusya da katılım gösterdi. Bu bilgiler ışığında makale Osmanlı'nın aleyhine sonuçlanan 93 Harbi'nden sonra sömürgeci Avrupalı güçlerin zaman kaybetmeden 1884-85 Berlin Afrika Konferansı'nın düzenlenmesini, bu konferans ile Afrika kıtasını nasıl ve ne şekilde paylaştıklarını ve kıtaya yönelik saldırı faaliyetlerini ne ölçüde gerçekleştirdiklerini irdelemiştir (Durmaz, 2015, ss. 110-114).

2. Osmanlı'nın Afrika'daki Etkisi Üzerine Genel Bir Bakış

Asya kıtasından göç eden Türkler, dünyanın farklı bölgelerine özellikle de batıya yöneldiler. Bu göç vesilesiyle hem Avrupa hem de Afrika kıtalarına yerleşerek birçok bölgeyi zamanla kendilerine yurt edindiler. Türklerin Afrika'ya yönelik ilk adımları bugünkü Mısır topraklarına gerçekleşti. 9. yüzyılda bu bölgeye ayak basan

Türkler, zamanla güçlenerek burada bir devlet kurmayı başardılar. Abbasilerin Türk komutanlarından Ahmed bin Tolun 868 yılında Mısır topraklarında Tolunoğulları Hanedanlığını ilan ederek ilk Türk devletini kurdu. Bu devlet 905 yılına kadar egemenliğini sürdürdü. Bu yıl yaşanan iç karışıklık ve anlaşmazlıklar sebebiyle devlet zayıfladı ve Abbasilerin payitahtı Bağdat'a bağlanmak zorunda kaldı. Takvimler 935 yılını gösterdiğinde yine bir Türk komutan olan Muhammed bin İhşit tarafından bölgede İhşidiler Hanedanlığının kurulduğu ilan edildi. Bu hanedanlık Mısır'da kurulan ikinci Türk devleti olarak bilinmektedir (Kavas, 2013, ss. 21-32).

Fakat bu devletin egemenliğine de çok geçmeden Fatımiler tarafından son verildi. Şii İsmailî inancından olan Fatımiler, Arap kökenli yeni bir idareydi. Baş merkezleri bugünkü Tunus idi. Kısa sürede bölgede genişleyerek ilerleyen Fatımiler Fas topraklarından itibaren Mısır'a doğru harekete geçtiler. Bu vesileyle Mısır'daki İhşidiler'in yönetimine son verdiler. Çok geçmeden 1171 yılında Fatımileri ise Türklerin de yer aldığı Kürt kökenli Selahaddin-i Yusuf bin Eyyûbi'nin liderliğindeki ordu yıktı. Bu yıkımla birlikte Fatımilerin yerini Eyyûbiler Devleti aldı. Yaklaşık yüz yıl boyunca bölgedeki egemenliğini koruyabilen Eyyûbiler de Memlûkler tarafından yıkılarak tarihe karıştı. Böylece bölgede 1250 yılında Memlûkler Devleti kuruldu. 267 yıl boyunca bölgede egemenliğini sürdüren Memlûkler de 1517 yılında Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim önderliğindeki ordu tarafından yıkılarak tarih oldu. Memlûkler Devletinin yıkılmasından sonra hem Mısır topraklarında hem de bu topraklar dışında Osmanlı'nın hâkimiyeti giderek geniş bir yankı buldu. 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadarki süreçte Osmanlı, bugünkü Fas Krallığı'ndan başlamak üzere kıtanın doğu bölgesinde yer alan Somali'ye kadar bugünkü Afrika haritasında mevcut on üç devletin topraklarında egemen olmayı başardı (Kavas, 2017, ss. 17-21).

Osmanlı'nın Kuzey Afrika'da özellikle Libya, Tunus ve Cezayir'e denk düşen Berberi Kıyısı ile ilişkileri 16. yüzyılın başlarında başlar. Berberi kıyıları yaklaşık yetmiş beş yıl boyunca Akdeniz'in kontrolü için birbiriyle savaş halindeki Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları arasındaki sınır bölgesi olmuştur (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, 21 Mart 1882). Nitekim Berberilerin yardımıyla Osmanlı, Batı Akdeniz'de üstünlüğü elde edebilmiş ve bazı kaynaklara göre 16. yüzyıl Akdeniz'ine "Osmanlı Gölü" adı verildiği belirtilmektedir. Bu girişimle birlikte Osmanlı, Afrika'nın kuzey bölgesinde (Mısır'dan Fas'a) önemli bir güç haline gelmiştir. Buradan Afrika'nın iç kesimlerine doğru egemenlik kurmaya başlayan Osmanlı, uzun yıllar sonrasında 1800'lerin başlarından itibaren Çad Gölü havzasına ve buradan da Kanim-Bornu Sultanlığı ile bugünkü Nijerya'nın büyük bir kısmında etkili olabilmeyi başardı (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), 30 Ekim 1894).

Bornu, bugünkü Nijerya'nın kuzeydoğusunda ve Çad Gölü'nün güneybatısında bulunan bir sultanlıktı. Önemli bir stratejik konuma sahip olan Bornu, hem batı hem de doğu komşularının saldırı hedefindeydi. Bu saldırılara karşı Sultanlık,

Osmanlı'dan yardım istemiştir. Osmanlı tarafından yardım çok geçmeden sağlanmıştır. Bu yardımla birlikte Osmanlı hem Orta ve Batı Afrika'da hem de Doğu Afrika bölgesine yönelik bir genişleme politikasını elde edebilmiştir (Minawi, 2018, ss. 48-53).

Osmanlı, sadece Bornu Sultanlığına yardım etmekle Doğu Afrika bölgesine yönelmemiştir. Esas itibarıyla 1517 yılında Mısır'da egemenlik tesis eden Yavuz Sultan Selim'in girişimleriyle de bir yönelmenin söz konusu olduğu gözlemlenmiştir. Daha açık bir ifadeyle Mısır'ın alınması ile birlikte Doğu Afrika sahillerine doğru uzanan bir hâkimiyetin de ilk adımları atılmış oldu. Bu dönem, Avrupa sömürgeciliğinin hız kazanmaya başladığı dönem olarak da bilinir. Memlûk Hanedanlığını ortadan kaldırarak Mısır'a egemen olan Osmanlılar, böylece Memlûklere ait bulunan Kızıldeniz sahillerindeki toprakların da hâkimiyetini ele geçirmiş oldu. Dolayısıyla güneyde bugünkü Sudan'a tekabül eden Nübya ile de sınır teşkil etti. Nübya sahillerinde bulunan Sevakin Limanı, bölgenin en önemli ticaret limanıydı. Zamanı net olmamakla birlikte bu liman da Osmanlıların egemenliğine geçmiştir. Sevakin Limanı'nın yanı sıra Afrika Boynuzu'ndaki ülkelerin dünyaya açılan kapısı olan Musavva Limanı da önemli bir ticaret limanı ve şehri olarak kullanılmaktaydı. Her iki liman da zamanla Osmanlıların egemenliği altına girdi. Böylece Osmanlı; Afrika'nın doğu, batı, kuzey ve orta kesimlerinin birçok bölgesinde egemenliğini kurmayı başarabildi (Akalin-Parlaz, 2015, ss. 13-18).

Osmanlıların Güney Afrika bölgesine ulaşmaları diğer bölgelere göre daha geç oldu. Her bölgede dini faaliyetleri artırma ve bölgedeki barışı sağlama adına hareket eden Osmanlı, bilhassa sömürgeci Avrupa devletleriyle de mücadele etti. 15. yüzyıldan itibaren yayılmaya ve hızlanmaya başlayan sömürgecilik politikası, Osmanlı'nın Afrika'da etkili olduğu bölgelere geç girebilmiştir. Ancak Güney Afrika bölgesine Osmanlı'nın geç ulaşmasından dolayı sömürgecilik denilen vahşet bu bölgeye çoktan girmişti. Yine de Osmanlı, Güney Afrika bölgesine yönelik faaliyetlerini eksik bırakmadı (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), 25/Z/1312).

Kıtanın en güneyinde yer alan bugünkü Güney Afrika Cumhuriyeti'ne diplomatik temaslarda bulunmak üzere büyükelçileri ve din âlimlerini göndermekte başarılı olmuştur. Diplomatik açıdan ilk temas 1850'lerde gerçekleşmiştir. 6 Ekim 1852 tarihinde Osmanlı'nın Londra Büyükelçiliği'ne bağlı bir konsolos vekilinin Cape Town'a konsolos olarak atanmasıyla ikili ilişkilerde ilk temas başladı (Tandoğan, 2013, ss. 116-120). Dini açıdan ise ikili ilişkilerin gelişmesinde Kürt asıllı din âlimi Ebubekir Efendi görevlendirilmiştir. Ümit Burnu'nda Hindistan ve Malezya asıllı Müslümanlar 1805 yılından itibaren İngiliz sömürsü altında yaşamaktaydılar. Ancak kendi aralarında da dini uygulama konusunda anlaşmazlıklar yaşıyorlardı. Dini uygulamadaki anlaşmazlıkların çözümü için toplumun kanaat önderleri İngiliz valiliğine başvurarak kendilerine bir din âlimi atanmasını istediler. Bu istek üzerine İngiliz valiliği harekete geçerek Osmanlı ile temaslarda bulundu. Bunun üzerine

Osmanlı tarafından Ebubekir Efendi bu bölgedeki Müslümanlara din eğitimi vermesi için görevlendirildi. 16 Ocak 1863 tarihinde Cape Town'a ulaşan Ebubekir Efendi'nin faaliyetleri sayesinde bugünkü Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Osmanlı izlerine rastlamak mümkündür (Gençoğlu, 2016, ss. 26-33).

1850'lerden itibaren Osmanlı'nın genel durumuna bakıldığında, Osmanlı birçok cephede savaş halindeydi. Dolayısıyla Osmanlı, hem sömürgeci Avrupa devletlerinin Afrika'ya girmelerini hem de Rusya'nın güneye inme politikasını engellemek için mücadele etmekteydi. Bunların yanı sıra Osmanlı'da yaşanan iç karışıklıklar, anlaşmazlıklar, azınlıkların özerk ve bağımsız olma istekleri ile ekonomik sıkıntılar gibi durumlar Osmanlı'nın zayıflamasına neden oluyordu. Tüm bu politik gelişmelere ek olarak Avrupa sömürgeciliğinin hızlanmış olması da Osmanlı'yı zor durumda bırakmıştı. Bu sebeplerden dolayı 19. yüzyıl çağı Osmanlı açısından büyük bir hayal kırıklığı olarak görüldü. Özellikle de Osmanlı ile Rusya arasında yaşanan savaşların büyük bir kısmının kaybedilmiş olmasıyla birlikte harekete geçen sömürgeci Avrupa devletlerinin saldırıları da Osmanlı'yı çok kötü etkiledi. Tüm bunlara rağmen sömürgeci Avrupa devletleri o dönemde istedikleri gibi Afrika kıtasına giremediler. Fakat 93 Harbi, Rusya'dan ziyade sömürgeci Avrupa devletleri için büyük bir fırsat olarak değerlendirilmiştir; çünkü bu savaşla birlikte Afrika kıtasının kapıları sömürgeci Avrupa devletlerine tamamen açılmıştır. Bu nedenle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na (93 Harbi) giden süreç ve 93 Harbi üzerine tarihsel ve olgusal bir analiz yapmak önemli olacaktır (Efe ve Kızıl, 2018, ss. 316-321).

3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na (93 Harbi'ne) Giden Süreç Üzerine Tarihsel Bir Analiz

Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa ve Afrika topraklarında sömürgeci Avrupa güçleriyle savaşırken, Balkan ve Kafkaslarda Rusya ile savaştı. Osmanlı ile Rusya arasındaki ilk siyasi ve diplomatik münasebetler 1492 yılında başlamış olsa da istenilen düzeyde ikili ilişkiler geliştirilememiştir. Bu açıdan iki güç arasında dalgalı bir çatışma ve savaş hâsıl olagelmiştir. İlk Osmanlı-Rus Savaşı Ukrayna'nın Ruslara karşı Osmanlı'dan yardım istemesiyle başladı. Çehrin Seferi olarak bilinen bu savaş 1677-1678 yıllarında gerçekleşti. Bu tarihten itibaren tam iki yüz yıl boyunca Osmanlı-Rusya arasında çatışma ve savaşlar dalgalı; ama şiddetli bir şekilde devam etti. En şiddetli savaş ise bir yıl devam eden 93 Harbi oldu (Özcan, 1993, ss. 249-251).

17. yüzyıldan itibaren Rusya, politik hamlelerle İstanbul'u almayı, Anadolu üzerinden Akdeniz'e inmeyi, Kafkaslar ve İran üzerinden de Basra Körfezi'ni ele geçirmeyi amaçlamıştır. 18. yüzyılda Osmanlı'nın Rusya ile girdiği savaşlarda ağır kayıplar alması Osmanlı'nın dağılma dönemine girmesine neden oldu. Ruslar, dağılma dönemini fırsat bilerek Osmanlı'ya karşı saldırıya geçtiler. 1768 yılında başlayan savaş, netice itibarıyla Osmanlı'da yaşanan iç anlaşmazlıklar da söz konusu olunca Osmanlı, Ruslara karşı savaşı kaybetti. 1774 yılında Küçük

Kaynarca Antlaşması'yla son bulan bu savaşta Osmanlı ağır bir yenilgi alarak bazı topraklarını kaybetti. Bu antlaşma uyarınca Osmanlı; tarihte ilk kez tazminat vermekle yükümlü oluyor. Karadeniz Türk Göl'ü olmaktan çıkartılıyor. Ruslar, yüzyıllar boyunca hedeflediği sıcak denizlere inme politikasını bu antlaşma ile bir nebze de olsa gerçekleştirebiliyor. Kırım, Osmanlı'dan alınarak bağımsızlığına kavuşturuluyor. Ruslar, kapitülasyonlardan yararlanabiliyor. En can alıcı şart ise Osmanlı, hem iç işlerinde hem de dış ilişkilerinde müdahaleye açık bir konuma getirilmiş oluyordu (Dördüncü, 2001, ss. 74-78).

Osmanlı, antlaşmadan 13 yıl sonra kaybetmiş olduğu Kırım'ı geri almak için harekete geçerek 1787 yılında Ruslara karşı savaş ilan etti. Ancak bazı Avrupa devletlerinin Rusya'nın yanında yer almasıyla birlikte Osmanlı yine yenilgiye uğradı. 1792 yılında Osmanlı-Rusya arasında Yaş Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla savaş son bulsa da genel kanıya göre Osmanlı'da dağılma dönemi de bu antlaşma ile başlamış oldu (Yüksel, 2019, ss. 629-630).

Padişah III. Selim (1789-1807) saltanatında 1792'den 1805 yılına kadarki süreçte Osmanlı-Rusya arasında herhangi bir savaş yaşanmadığı gibi barışçıl bir ortamın tesis edildiği gözlemlenmiştir. Fakat Ruslara destek vermekle bilinen Eflak ve Boğdan beylerinin III. Selim tarafından görevden alınmasıyla birlikte iki devlet arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bu durum üzerine Ruslar harekete geçerek Eflak ve Boğdan bölgelerine girmeye, Sırp isyanını desteklemeye ve Balkan halklarını kışkırtmaya çalıştı. Rusların Balkanlardaki durumlara müdahale etmesi nedeniyle Fransa Osmanlı'nın yanında yer almıştır. Fransa'nın desteğiyle III. Selim Rus müdahalesine karşılık 22 Aralık 1805 tarihinde boğazları kapatarak Rusya'ya savaş ilan etmiştir (Efe ve Kızıl, 2018, ss. 311-313).

Fransa'ya karşı İngiltere de Rusya'ya destek vermiştir. Fakat çok geçmeden Fransa'nın da 1807 yılında Rusya'ya destek vermesiyle birlikte Avrupa'da güç dengesi sorunu ortaya çıkmıştır. Nihayetinde İngiltere ve Osmanlı; Fransa'nın Ruslara destek vermesi karşılığında birbirleriyle yakınlaşmıştır. Ancak çok geçmeden Fransa-Rusya arasında da anlaşmazlıklar yaşanmış ve Fransa tekrar Osmanlı'nın yanında yer almak istemiştir. Bu istek karşısında Osmanlı, Fransa'ya güvenmeyerek Rusya ile masaya oturmayı tercih etmiştir. Böylece Osmanlı-Rusya Savaşı 28 Mayıs 1812 tarihinde imzalanan Bükreş Antlaşması ile son bulmuştur. Antlaşma uyarınca; uzun tartışmalara konu olan Tuna Nehri iki devlet arasında sınır sayılacaktır (Düzcü, 2016, ss. 185-189). Rusya; Eflak ve Boğdan'dan çekilecek, bu bölgelerden Osmanlı, 2 yıl vergi almayacak ve Besarabya bölgesini de Ruslara verecektir. Sırlar içişlerinde serbest bırakılacaktır, gibi maddeler uyarınca iki devlet antlaşma sağlamıştır. Nitekim Avrupa güçleri tarafından Osmanlı'nın yalnız bırakılmış olması, Sırların içişlerine karışılmamasının kabul edilmesi ve bazı toprakların Ruslara bırakılması gibi durumlardan dolayı Osmanlı'nın zayıfladığı ve müttefik sorunu yaşadığı da bu antlaşma ile ortaya çıktığı gözlemlenmiştir (Uzun, 2020, s. 194).

Bu olaylardan 16 yıl sonra Osmanlı-Rusya arasında tekrar bir savaş başladı. Tarihi kayıtlara 1828-1829 Savaşı olarak geçen bu savaşın koşulları da Osmanlı açısından ağır bir faturayla ödenmiştir. Genel kaniya göre 1362 yılında kurulduğu öngörülen Yeniçeri Ocağı, artık ne padişahı ne de diğer kurumları dinlemez olmuştu. Dahası saltanat yönetimine müdahale etmekle de kendi gücünü göstermeye çalışıyordu. Bunun üzerine tahta geçen II. Mahmut, kontrol edilemez hale gelen Yeniçeri Ocağı'nın yerine; daha modern ve teknolojik açıdan daha ileri olan düzenli bir ordunun kurulmasını öngörüordu. Kendinden önce de başlayan modern ordu çalışmalarının nihayete erdirilmesi için gayret gösteren II. Mahmut, Mayıs 1825 tarihinde yeni bir ordunun kurulacağını fermanla ilan etti. Fakat bu durum Yeniçeriler tarafından isyanla karşılanırsa da Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ocağı olarak adlandırılan düzenli ordu Haziran 1826 tarihinde kuruldu, kısa süre sonra da yaşanan ayaklanmalar, isyanlar ve çatışmalar sonunda Yeniçeri Ocağı tamamen ortadan kaldırıldı (Çetin ve Doğan, 2018, ss. 1176-1177).

Osmanlı'daki bu iç olaylar diğer güçlerce de yakından takip edilmiş ve çok geçmeden 1827 yılında Rusya, İngiltere ve Fransa üçlüsünün donanmaları, Navarin Limanı'nın önüne gelerek Osmanlı ve Mısır donanmalarına saldırmışlardır. Bu üç ülkeyi müttefik yapmaya iten en önemli faktör ise 1821 Mora ayaklanmasından sonra meydana gelen siyasi ortamla ilgilidir. Bu siyasi ortam da Rumların bağımsızlıklarını ilan etmesiyle alakalıdır. Rumlara ise İngiltere, Fransa ve Rusya destek vermeye çalışmışlardır. Dolayısıyla bu üç ülke Osmanlı'ya bir nota vererek Yunanistan'ın iç işlerinde bağımsız olmasını istemişlerdir. Bunu reddeden Osmanlı'nın tutumuna karşı da üç ülke birleşerek Navarin Olayını gerçekleştirmişlerdir (Örenç, 2012, ss. 50-62).

Bunun üzerine Osmanlı, olayı protesto ederek savaş tazminatının verilmesi gerektiğini duyurmuştur; fakat uluslararası arenada yalnızlaştırılan ve kendi iç işlerinde de karışıklıklarla boğuşan Osmanlı'ya karşı bu güçler daha da ileriye giderek donanmayı yakmışlardır. Bu durum karşısında Osmanlı barış istemek zorunda kalmıştır. 1829 yılında Osmanlı-Rusya arasında Edirne Barış Antlaşması imzalanarak savaşa son verilmiştir. Antlaşma uyarınca Osmanlı; savaş tazminatı vermeyi kabul ediyor; Rusya hem Tuna'da hem de Karadeniz'in doğu sahilini ele geçirmekle birlikte Osmanlı'da yaşayan Ortodoks halklarının himayesini de üstlenmiş oluyordu. Bu savaşta da görünen o ki Osmanlı, gitgide dağılma eşiğine daha da yaklaşmaktadır. Dolayısıyla 1853-1856 yıllarında Osmanlı-Rusya arasında gerçekleşen Kırım Savaşı beklenmedik bir anda Osmanlı'nın zaferiyle neticelense de çok geçmeden Osmanlı'ya karşı dış güçler arasındaki denge politikasında yaşanan değişiklik Osmanlı'yı zayıf düşürmekten kurtaramadı (Turan, 1994, ss. 442-443).

Kırım Savaşı'nın Osmanlı tarafından kazanılmasının en önemli gelişmesi Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı'ya destek vermesindedir. Bu iki devlet; giderek büyük bir güç haline dönüşen Rusya'nın Avrupa'dan çekilmesini ve Akdeniz'e inmemesini

sağlamak adına Osmanlı'ya destek vermişlerdir. Kırım Savaşı'nın başlamasını öngören bahane ise Rusya tarafından ortaya atılmıştır. Daha açık bir ifadeyle Osmanlı'yı 'Hasta Adam' olarak gören Rusya, Osmanlı'nın tamamen ortadan kaldırılmasını ve sıcak denizlere inmesinin gerçekleşmesi gerektiğinin kanısına vararak, Osmanlı'dan Ortodoksların koruyuculuğunun kendilerine verilmesini istemiştir. Bu talep Osmanlı tarafından reddedilmiştir. Talepleri reddedilen Rusya ise bu bahane üzerinden zaman kaybetmeden Eflak ve Boğdan'ı işgale başlamıştır. Bu işgalin durması ve Rusya'nın geri çekilmesi adına Osmanlı, İngiltere ve Fransa, Rusya'ya nota verse de Rusya bu talebe olumlu bir karşılık vermemiştir. Dahası 30 Kasım 1853 tarihinde Osmanlı donanması Rusya tarafından Sinop'ta batırıldıktan sonra hem boğazlar tehlikeye girmiş hem de Rusya Balkanlara doğru harekete geçmiştir (Uluerler, 2018, ss. 331).

Bu tehlike karşısında İngiltere ve Fransa, Rusya'ya savaş ilan ederek resmen Osmanlı'nın yanında savaşa katılmıştır. Üç yıl süren savaşın sonunda 1856'da Paris Barış Antlaşması imzalanarak savaşa son verildi. Rusya'nın talebi üzerine imzalanan bu antlaşma uyarınca Osmanlı'nın; bir Avrupa devleti sayılacağı kararlaştırıldı. Ayrıca Avrupa hukukundan yararlanacağı da kabul edildi. Rusya'nın Akdeniz'e inmesi engellendi. Daha önce Türk Göl'ü olmaktan çıkan Karadeniz, tarafsız bir deniz olarak kabul edildi. Gayrimüslimlere yönelik Islahat Fermanı'nın ilan edilmesi de kararlaştırıldı. Islahat Fermanı ile Osmanlı, hem Avrupa devletlerinin hem de Rusya'nın Osmanlı'daki yabancılar üzerinde hak talep etmemesini ve iç işlerine karışmamasını hedefledi; ancak beklediği gibi olmadı. Bu antlaşmadan sonra Rusya daha da geniş bir çember çizdi. Osmanlı'ya karşı izlediği Panslavizm politikasını Balkanlardaki Slav halkları üzerinde daha da çok yoğunlaştırarak 1877-1878 Osmanlı ile girdiği savaşa kadar geniş bir faaliyet sürdürdü (Keleş, 2008, ss. 184-188).

4. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın (93 Harbi'nin) Sebep ve Sonuçları Üzerine Olgusal Bir Analiz

Paris Barış Antlaşması'ndan sonra Rusya, Osmanlı'ya yönelik politik uygulamasında bilindiği gibi daha çok Panslavizm politikasını ön plana çıkartmıştır. Osmanlı'nın hem dağılma sürecinde olması hem de Avrupa'da yaşanan çatışmaların savaşa dönüşmesi, Rusya'nın bu durumdan fırsat kollamaya başlamasını sağladı. Özellikle de Temmuz 1870'te başlayan ve Mayıs 1871 yılına kadar devam eden Fransa ile Prusya (Almanya) arasındaki savaşta Fransa'nın yenilmiş olması Avrupa'daki dengelerin de değişmesine neden oldu. Bu dengelerin yanı sıra Rusya, 1853 Kırım Savaşı'nın intikamını almak için hazırlıklara koyuldu. Avrupa'nın karmaşık siyasi ortamından faydalanan Rusya, desteklediği Balkan halklarını da yavaştan yavaşta Osmanlı'ya karşı isyana teşvik etti. Çok geçmeden Bulgar ve Hersek isyanlarına müdahale eden Rusya, bu yönüyle Osmanlı'yı Avrupa'da yalnızlaştırmak için yoğun bir faaliyet başlattı. Bilhassa Mayıs 1876'da meydana gelen Bulgar isyanını suiistimal ederek on binlerce Bulgar'ın Türkler

tarafından katledildiği yönünde yanlış haberler yapan Rusya, bu haberle Avrupa'daki siyasi ortamı da etkilemeyi başarabildi (Burma, 2012, ss. 76-79).

1860-1880 yılları arası dönemde Avrupa'daki siyasi ortamda Fransa ve Almanya genişleme politikasını izlerken, İngiltere ise sömürgecilik faaliyetlerini artırma gayreti içerisindeydi. Nitekim İtalya topraklarındaki şehir devletleri arasında yaşanan çatışmalar da önemli bir gündem oluşturmuştu. Bu çatışmalar sonucu İtalya'nın birleşmesi söz konusu oldu; ancak şiddetli çatışma ve savaşlarla bu birleşim sağlanabildi. Bir yandan İtalya topraklarındaki savaşlar, diğer yandan Fransa ve Almanya arasındaki çatışmalarla birlikte genişleme politikası, öbür taraftan da Belçika'nın ve İngiltere'nin sömürgecilik faaliyetlerine verdiği yoğun çaba Avrupa'nın Osmanlı ile olan ikili ilişkilerini unutturmuş vaziyetteydi (Alganer ve Çetin, 2014, ss. 102-103).

Bu olaylar gerçekleşirken Osmanlı yönetiminde de anlaşmazlıklar yaşanıyordu. Daha açık bir ifadeyle İstanbul'da eğitim gören medrese öğrencilerinin hem ayaklanması hem de dönemin Sadrazamı Mahmut Nedim Paşa'yı istememeleri büyük bir yankı uyandırmıştı. Dolayısıyla Nedim Paşa hakkındaki rüşvet iddiaları da yaygınlık kazandığı gibi tepkilere de neden oldu. Yine İstanbul'daki Ruslarla iş birliği içerisine girdiği iddiaları da gündem olduğu gibi Nedim Paşa'nın halk arasında Nedimov olarak anılması da tepkilerden biridir. Bu olaylar üzerine Padişah, Sadrazam Nedim Paşa'yı azletti, yerine ise Mehmet Rüştü Paşa'yı atadı. Onun kabinesinde de Seraskerliğe (Milli Savunma Bakanlığı/Genelkurmay Başkanlığı) Hüseyin Avni Paşa, Adliye Nazırlığına (Adalet Bakanlığı) da Mithat Paşa'yı atadı. Avni ve Mithat paşaların Sultan Abdülaziz'e güvenleri olmaması sebebiyle onu tahttan indirdiler. Onun yerine de Sultan V. Murad'ı tahta çıkarttılar. 1876 yılında Osmanlı yönetiminde yaşanan bu olaylar Balkanlardaki halkların cesaretlenmesini ve Rusların bu halkları kışkırtmasını da sağladı (Akyıldız, 2003, ss. 374-376).

Bu karmaşık siyasi ortamda Rusya, Osmanlı'yı yalnızlaştırmada başarılı bir politika izleyebilmiştir; çünkü Rusya'nın tahrikleri neticesinde İngiltere de Bulgar isyanında Osmanlı'ya yönelik olumsuz bir politika benimsedi. Osmanlı'nın yalnızlaşıyor olmasını gören Rusya, yeni bir hamle ile Balkanlarda Sırbistan ve Karadağ halklarını Osmanlı'ya karşı kışkırtarak savaşmalarına sebebiyet verdi. Vergi vermek istemeyen halkın Hersek'te başlattığı ayaklanma ve isyan kısa sürede genişleyerek Bosna, Karadağ, Bulgaristan ve Sırbistan'a kadar ulaştı. İlk kıvılcımlar Sırbistan ve Karadağ'da yaşayan Slav kökenli halkların Osmanlı'ya savaş açmasıyla başladı. Slavlar Osmanlı'ya karşı yenilince Rusya Balkanlara gönüllüler göndermeye başladı. Rusya'nın yayılmacılığına karşı harekete geçen İngiltere, Balkan bunalımını görüşmek üzere İstanbul'da bir konferansın düzenlenmesini istedi. Fakat bu süreç V. Murad'ın akli dengesinin bozulmasına denk gelmiş olmasından ve yönetimde değişikliğin yaşanmış olmasından dolayı süreci olumsuz etkiledi (Karasu, 2019, ss. 204-215).

V. Murad'ın yerine II. Abdülhamit tahta geçti. II. Abdülhamit İstanbul Konferansı'nın düzenleneceği tarihte 23 Aralık 1876'da Birinci Meşrutiyet'i ilan etti. Meşrutiyet parlamenter rejim olduğundan ve bütün Osmanlı yurttaşları Meclis'e temsilcilerini göndereceklerinden Balkanlarda ıslahata gerek kalmamış oluyordu; fakat bu fikir düzenlenen İstanbul Konferansı ile uyuşmadı (Bolat, 2014, s. 18).

Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya olayların diplomatik yöntemlerle çözülmesi adına Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Aralık 1876 tarihinde Osmanlı'nın da yer aldığı İstanbul'da bir konferans düzenlediler. Bu konferans için her ne kadar diplomatik yöntemlerle çözüm denilse de galip olan Osmanlı olmasına rağmen mağlup olan Osmanlı'yı gibi kararlar alındı. Konferans'ta alınan kararlar uyarınca Osmanlı; Sırbistan ve Karadağ ile anlaşma sağlayacak ve bu devletlere toprak verecektir. Bulgaristan, Hristiyan valiler tarafından beşer yıllık sürelerle tayin edilip yönetilecektir. Bulgarlar için genel af ilan edilip, Bulgarca resmi dil olarak kabul edilecektir. Müslüman halkların elindeki tüm silahlar toplatılacaktır. Türk ordusu sadece büyük merkezlerde konuşlandırılacaktır, gibi maddeler konferansın kararları arasındaydı (Hacıoğlu, 2020, ss. 189-190).

Bu kararlara bakıldığında Osmanlı'nın istiklaline ve toprak bütünlüğüne aykırı olduğu apaçık ortadaydı. Bu nedenle Osmanlı tarafından bu kararlar reddedilmiştir. Bu kararlarla Osmanlı'nın Avrupa devletleri tarafından da desteklenmediği, yalnızlaştırıldığı kanaatine varan Rusya, Osmanlı'ya karşı başlatacağı savaşın hazırlıklarını da hızlandırmaya başladı. Osmanlı'nın bu kararları reddetmesi neticesinde Avrupa devletleri durumu tekrar gözden geçirmek adına 31 Mart 1877 tarihinde Londra'da toplanarak Londra Protokolü'nü imzaladılar; fakat bu protokolde de alınan kararlar İstanbul Konferansı'ndan farklı değildi. Bir savaşa girmek pahasına da olsa Osmanlı, bu kararları da reddetti. Rusya ise bu durumu tam bir fırsata çevirerek Avrupa'nın hukukunu müdafaa edeceği iddiasıyla harekete geçip 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı'ya savaş ilan etti (Kulat, 1962, ss. 591-592).

Rusya'nın bu savaşı başlatmaktaki en önemli amacı Osmanlı'yı tamamen Avrupa'dan ve Balkanlardan çıkartmak, sıcak denizlere inmek ve Osmanlı'nın elinde olan bu bölgedeki toprakları kendi topraklarına katmak istemesi olmuştur. Bir diğer amacı ise 1853-56 yıllarında Kırım Harbi olarak bilinen bu savaşta Rusya'nın büyük bir yenilgi almış olmasından kaynaklanmaktadır; çünkü Rusya bu savaşta resmi kaynaklara göre 450.015 asker kaybederek mağlup olmuştur. Bu sebeplerle Rusya, Avrupa devletleri ile Osmanlı arasındaki siyasi kriz ortamını fırsata çevirerek Osmanlı'ya savaş açmış oldu (Nalçacı, 2012, ss. 149-151).

Savaş açılır açılmaz Osmanlı İngiltere'ye başvurup Rusya'nın 1856 Paris Antlaşması'nı bozduğunu bildirerek İngiltere'den yardım istedi; fakat İngiltere, hem Osmanlı'nın yönetimindeki anlaşmazlıklara hem de Rusya'nın kendisine verdiği güvenceye dayanarak savaşa karışmamıştır (Aydın, 2002, ss. 81-85). Bunun üzerine Ruslar Osmanlı'ya iki cepheden saldırmaya başladı. Kafkaslar ve Tuna

cephelerinden saldırıya geçen Ruslar, çok geçmeden istedikleri hedefe ulaştılar. Kafkas cephesinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı yenilgiye uğratan Rus kuvvetleri 1877 yılının Kasım ayında Kars'ı ele geçirip Erzurum'a doğru ilerlediler. Balkanlar bölgesine Tuna cephesinden saldırıya geçen Rus kuvvetleri, Gazi Osman Paşa tarafından savunulan Plevne'yi kuşattılar. Yaklaşık beş ay sonra kuşatma Rusların üstünlüğüyle sonuçlandı. Plevne'den sonra Edirne'yi de alan Ruslar, Çatalca'ya kadar ilerlediler. Bu durum üzerine II. Abdülhamit Parlamentoyu kapatarak Meşrutiyet yönetimine son verdi. Ardından daha fazla kayıp olmaması için Ruslarla 3 Mart 1878 tarihinde Yeşilköy'de Ayastefanos Barış Antlaşması imzaladı. Ayastefanos'a göre; Karadağ, Romanya ve Sırbistan bağımsız devletler oluyordu. Bulgaristan özerk bir prenslik olmakla birlikte sınırları çok genişletilerek, Makedonya'ya da içine alan, Arnavutluk'a ve güneyde Ege Denizi'ne kadar uzanan büyük bir Bulgaristan kuruluyordu. Dahası hem Rusya hem de Avusturya'nın denetiminde Bosna ve Hersek'te ıslahat yapılacaktı. Bunların yanı sıra Osmanlı Ermeniler için de ıslahat yapacaktı. Bu ıslahatla birlikte Rusya, Ermeni sorununa da el atmış olacaktı. Bunlara ek olarak Batum, Ardahan, Kars, Eleşkirt Vadisi ve Beyazıt Kalesi de Ruslara verilecekti (Gencer, 1991, s. 225).

Bu gelişmeler göz önüne alındığında Rusya, Kafkaslardan Balkanlara ve Avrupa'nın bir kısmına kadar olan bölgede büyük bir güç olarak ortaya çıkıyordu. Bu durumdan rahatsız olan Avusturya ve İngiltere birlikte hareket ederek Ayastefanos Barış Antlaşması'na karşı çıktılar; çünkü bu antlaşma ile Rusya Akdeniz'de güçlü bir konuma geliyor ve İngiltere'nin bu bölgedeki durumunu tehlikeye sokuyordu. Bunun üzerine İngiltere, Osmanlı ile 28 Mart 1878'de görüşmelere başladı. Görüşmeler sonunda 4 Haziran 1878 tarihinde İstanbul Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre; Batum, Kars ve Ardahan'ın silah ile muhafaza edilmesini ve savunulmasını isteyen Osmanlı, bunun karşılığında Kıbrıs'ın yönetimini İngiltere'ye bırakmaya razı oldu. Rusya'ya sadece Avusturya ve İngiltere karşı çıkmadı; diğer Avrupa devletlerinden Fransa, İtalya ve Almanya da karşı çıktılar. Bu karşı çıkışlar kısa sürede Rusya üzerinde baskı oluşturmaya başladı. Baskılar sonucu 1878 yılının 13 Haziran'ında Berlin Kongresi'nin toplanmasına karar verildi (Hazar, 2018, ss. 30-32).

Bir ay sonra 13 Temmuz 1878 tarihinde ise kongrede alınan bir kararla Berlin Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya Osmanlı, Rusya, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya ve İtalya katıldı. Antlaşmaya göre Osmanlı; kendisine bağlı olan Romanya, Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan'ı ayrı ayrı birer prenslik olarak tanıdı. Sınırları Ayastefanos Antlaşması ile çizilen Bulgaristan'ın üç bölgeye ayrılmasına karar verildi. Karara göre birinci bölge Osmanlı'ya bırakılacak; sadece iç işlerinde serbest olacaktır. İdari açıdan bağımsız olan ikinci bölge, sadece siyasi ve askeri konularda Osmanlı'ya tabi kalacaktır. Üçüncü bölgede ise ıslahat yapılmak koşuluyla Osmanlı'ya bağlı Makedonya bölgesi olarak ayrılacaktır (Ahmetaj, 2011, ss. 71-72).

Altmış dört maddeden oluşan bu antlaşmanın diğer bazı maddelerine bakıldığında; Osmanlı'nın Yunanistan'a bir miktar toprak vermesi, Avusturya tarafından Bosna ve Hersek topraklarının işgal edilmesi, Karadağ'ın bağımsızlığının kabul edilmesi öngörüldü. Dahası Sırbistan'ın bağımsızlığının tanınması ve Romanya'nın bağımsızlığının kabul edilmesi de işbu antlaşmanın maddeleri arasındaydı. Savaş tazminatının bir kısmını karşılamak üzere Rusya'ya; Batum, Kars ve Ardahan bırakılacak, Ermenilerin bulunduğu bölgelerde ıslahat yapılacak, savaş tazminatı olarak da Osmanlı ve Rusya, kendi aralarında imzalayacakları bir anlaşmayla karar verecektir, gibi ilkeler yer aldı. 8 Şubat 1879 tarihinde Osmanlı ile Rusya arasında yapılan İstanbul Antlaşması'na göre Osmanlı, yedi yıl içinde Rusya'ya eşit yirmi bir taksitte olmak üzere 802.500.000 frank verecektir. Ancak daha sonra bu tazminat gözden geçirilmiş ve 14 Mayıs 1882 tarihinde yapılan yeni bir antlaşmaya göre Osmanlı, yıllık 350.000 liralık taksitlerle Osmanlı lirası olarak Rusya'ya ödeme yapacak ve aşar vergisini de bu açıdan teminat olarak gösterecektir (Gencer, 1992, ss. 516-517).

93 Harbi, Ayastefanos Antlaşması ile son bulacakken, bazı Avrupa devletlerinin müdahalesi sonucu Berlin Kongresi'nin toplanmasına yol açtı. Bunun temel sebebi Akdeniz ve Osmanlı topraklarında güçlü bir Rusya'nın istenmemesinden ve Avrupa'ya yönelik bir tehdit oluşturmamasından kaynaklıdır. Daha açık bir ifadeyle Avrupa devletleri kendi çıkarlarını zedeleyecek ve tehlikeye atacak bir politik adımı engellemek istemişlerdir. Dolayısıyla Rusya'ya karşı yenilen Osmanlı'nın zayıfladığını ve dağılarak parçalanma sürecine girdiğini gören sömürgeci Avrupa devletleri, esas itibarıyla Rusya ile birlikte Osmanlı topraklarını paylaşmak istemişlerdir. Sömürgeci Avrupa güçleri açısından Osmanlı, hem Balkan ve Avrupa topraklarında hem de Afrika'nın birçok bölgesinde kendilerine büyük bir tehdit olarak görülmekteydi. Bu nedenle Osmanlı'nın Rusya'ya karşı yenilgiye uğramış olması, sömürgeci güçler için bu tehdidin de ortadan kalkacağına sinyalleri olmuştur. Hiç zaman kaybetmeyen sömürgeci güçler önce Berlin Kongresi ve ardından Berlin Antlaşması ile Osmanlı'nın tamamen zayıflamasını sağlamışlardır. Zayıflatmanın yanı sıra Rusya'ya tazminat vermesi için de bağımlı hale getirerek güçlü bir Osmanlı'yı ekonomik açıdan da zayıflatmışlardır. Akabinde Afrika'daki durumu da analiz eden sömürgeci Avrupa güçleri, yine zaman kaybetmeden 1884 yılının Kasım ayında Almanya'nın başkenti Berlin'de toplanarak yaklaşık dört ay sürecek olan Berlin Afrika Konferansı'nı düzenlediler. Bu konferansta alınan kararlar neticesinde Afrika'nın sistematik olarak sömürgeleştirilmesine ve paylaşılmasına yönelik yeni politik adımlar atılmaya başlanmıştır (Akalın ve Parlaz, 2015, ss. 161-171).

5. 1884-1885 Berlin Afrika Konferansı Üzerine Genel Bir Analiz

Afrika kıtasının sömürgeleştirilme süreci bu konferansla başlamamıştır. Kıtaya yönelik sömürgecilik politikası milattan öncesine kadar götürülebilmektedir. Ancak bu dönemde kıtanın Akdeniz ve kıyıları boyunca bir sömürgeleşme sürecine maruz

kaldığı ve sonrasında da yavaştan yavaşta sömürölmeye başlandığı bilinmektedir. Nitekim aktörler değiştikçe kıtaya yönelik sömürgecilik politikalarında da değişkenlik gösterildiği gözlemlenmiştir. Coğrafi keşifler çağıyla birlikte sömürgeciliğin Afrika kıtasına yerleşmeye başladığını belirtmek mümkündür. Nitekim bu tarih 15. yüzyıla denk gelmektedir. Bu yüzyıldan itibaren özellikle sömürgeci Avrupa devletlerinin Afrika'daki zenginlikleri keşfederek kıtaya yönelik politik faaliyetlerini artırmaya başladığı da gözlemler arasındadır. 19. yüzyıla kadar yoğun bir faaliyet olmasa da 19. yüzyılın sonlarında düzenlenen Berlin Afrika Konferansı ile sömürgecilik olgusu; tarihinin en yoğun politik uygulamasıyla özellikle de Afrika kıtasında hayata geçmeye başlamıştır. Bu konferanstaki önemli gelişmelerden biri de şüphesiz yeni kurulmuş (İtalya, Belçika, Almanya) devletlerin konferansta yer almış olmasıdır; çünkü yeni devletlerin yer almış olması sömürgecilik faaliyetlerinin hem daha da genişlemesi hem de sömürgeciler arasında rekabetin daha da derinleşmesi anlamına gelmektedir (Daban, 2017, ss. 71-78).

15. yüzyıldan bu yana Afrika'da ve dünyanın çeşitli bölgelerinde sömürgecilik faaliyetleriyle ön planda olan Portekiz, İspanya, Hollanda, Fransa ve İngiltere gibi güçler, oldukça büyük topraklara sahip olmuşlardı. Bu güçler gibi İtalya, Belçika ve Almanya da yeni topraklar elde etmek istiyordu. Özellikle de Almanya Şansölyesi Otto von Bismarck yeni topraklar elde etmeyi bir an önce arzuluyordu. Bu devletler Afrika'daki ham madde kaynaklarına el koymayı, kendi kültürel değerlerini de bu kıtanın halklarına benimsetip asimile etmeyi amaçlarken, Osmanlı daha çok din üzerinden hareket edip, hem barışçıl bir ortam oluşturmayı hem de Osmanlı halkları ile Afrika halkları arasında kültürel etkileşimi sağlamayı amaçlamıştır (Minawi, 2018, ss. 21-25).

Osmanlı'nın kendine şiar edindiği İslam'ı yayma politikası Afrika kıtasında da etkisini gösterdi. Afrika'nın kuzeyinden içlerine doğru yayılan bu dini uygulama sayesinde Afrika toprakları uzun yıllar boyunca sömürgeci güçlerden korundu. Ancak bu korunma Osmanlı'nın egemen olduğu bölgelerde etkili oldu. Bu nedenle Osmanlı'nın etkili olamadığı bölgeler sömürgeci Avrupa güçlerinin sömürüsüne maruz kaldı. Bu bölgeler ise genel itibariyle Afrika'nın kuzeybatısı ile Batı ve Güney Afrika kıyıları olarak açıklanabilir. Bilindiği gibi Osmanlı'nın 1877-78 yıllarında Rusya'ya karşı yenilmiş olması sömürgeci Avrupa güçlerini harekete geçirdi (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), 20/S/1321).

Zayıflayan ve ardından dağılan bir Osmanlı'nın Afrika'dan geri çekileceği şüphesizdi. Bunun üzerine Afrika'nın paylaşılması ve bölüşülmesi için sömürgeci güçler ilk kez uluslararası nitelik kazanacak bir konferansın toplanmasını sağladılar. Bundan yaklaşık 139 yıl önce 15 Kasım 1884'te bir Cumartesi günü Bismarck tarafından merkez Berlin'in Wilhelmstrasse'teki resmi konutta uluslararası bir konferans düzenlendi. Tarihi kayıtlara Berlin Batı Afrika Konferansı olarak geçen bu konferansa, başlangıçta Osmanlı davet edilmese de sonrasında Osmanlı'yı temsilen Berlin Büyükelçisi Mehmed Said Paşa ile Sefaret

Müsteşarı Orhan Efendi katıldı. Osmanlı ile birlikte toplamda on dört devlet Berlin Konferansı'na katılmıştır. Bunlar; Portekiz, İspanya, Hollanda, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Amerika Birleşik Devletleri, Avusturya, Danimarka, İsveç-Norveç, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'dur (Şahin, 2018, ss. 249-250).

Konferansın toplanmasındaki asıl amaç Osmanlı'nın yenilmiş olmasından kaynaklanmamaktadır. Daha açık bir ifadeyle Osmanlı, 93 Harbi'nde yenildiği için konferans toplanmış değildir; ancak Osmanlı'nın yenilmiş olması konferans açısından önemli bir fırsat oluşturduğu iddia edilebilir. Söz konusu Osmanlı gibi büyük bir gücün zayıflamış olması, Afrika'dan geri çekilmesine yol açtığı gibi önemli bir boşluğu da beraberinde getirdiği gözlemlenmiştir. Bu yönüyle konferansın asıl amacı, *sözlü işgal* ilkesinin *fiili işgal* ilkesine dönüştürmeyi sağlamak olmuştur. Daha net bir ifadeyle gelişigüzel değil, sistematik bir şekilde kıtanın sömürülmesi hedeflenmiştir. Nitekim 1870'li yıllara kadar kıtadaki sömürgecilik politikası kâşiflerin gezip görmelerine dayanan *sözlü* çıkarımları üzerineydi. Bu açıdan kâşifler, keşfettikleri bölgeleri kendilerine finansör olan devlet adamlarına veya hükûmet yetkililerine bildiriyor ve onların adına o bölgeleri tahsis ediyordu. Bu duruma verilebilecek en iyi örnek Belçika Kralı II. Leopold'tur (Craven, 2015, ss. 31-38).

Konferans, özelde Kongo ve Nijer nehirleri üzerinde yapılması planlanan ticaret serbestliğine dair toplanmış olsa da genel olarak Afrika'nın paylaşılmasına yönelik toplanmıştır. Başlangıçta Batı Afrika'daki ticaretin geliştirilmesi ve bununla ilgili hazırlanacak kanunların sömürgeci güçler için eşit oranda faydalanmasını da sağlamayı öngörmüştür. Ruslara karşı yenilmiş, kendi içinde dağılmaya ve parçalanmaya doğru giden bir Osmanlı'yı görmezden gelen sömürgeciler, Berlin'de hem Batı Afrika sorunuyla ilgili bir konferansın düzenleneceğini hem de Osmanlı'nın zayıf düştüğünü Osmanlı'ya bildirmek amacıyla bir rapor hazırladılar. Bu doğrultuda İstanbul'a ilk olarak Madrid Sefareti 11 Ekim 1884 tarihinde bu raporu bildirdi (Gücüm, 2019, s. 71).

Ardından konferansta ele alınacak en önemli üç husus da 5 Kasım 1884 tarihinde Osmanlı'ya bir telgrafla bildirildi. İlki, Kongo ve Nijer nehirlerinde ticaret serbestliğinin oluşturulacağı; ikincisi, birçok devletin sınırlarından geçen nehirler üzerindeki gemi trafiğine serbestlik sağlanması; üçüncüsü, Afrika kıyılarında gerçekleştirilecek toprak himayelerinin yeniden gözden geçirilmesi üzerineydi. Telgrafla bildirilen bu üç husustan sonuncusu, aslında konferansın temel amacını ortaya koymaktaydı. Şöyle ki; Afrika'da Osmanlı'nın etkili olmadığı bölgeler başta olmak üzere, etkili olduğu yerlerden de çekileceğinden dolayı o bölgelerin fiili olarak işgal edileceğinin mesajıydı. Bu politik uygulama ile fiili işgalin resmileşeceğinin ve sömürgecilerce sistematik bir uygulamaya dönüşeceğinin de sinyalleri olmuştur. Dahası toplanacak olan konferansa Osmanlı davet bile edilmedi; ancak bu hususta Osmanlı ısrarcı bir tavır sergilemeye koyulmuş ve İngiltere'den destek almaya çalışmıştır. İngiltere 1878 yılından beri Osmanlı'nın

toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçmiş, hatta Osmanlı'ya ait Kıbrıs ve Mısır gibi stratejik öneme sahip yerleri işgal ederek ele geçirmişti. Fakat Osmanlı'nın 1884-85 Berlin Afrika Konferansı'na katılmasını desteklemiştir; çünkü Almanya ve Fransa'nın yakınlaşmış olması, İngiltere açısından bir tehdit olarak algılanmış ve yalnız kalmamak adına zayıf olsa da Osmanlı'yı desteklemeyi tercih etmiştir. Dahası Afrika'da toprakları olmayan Avusturya ve Rusya gibi devletlerin konferansa davet edilmiş olması, Afrika'da toprakları bulunmasına rağmen Osmanlı'nın davet edilmemiş olması da İngiltere'yi endişelendirmiştir. Osmanlı, sadece İngiltere ile değil, Almanya ile de iletişime geçerek konferansa katılmak istediğini her fırsatta belirtmiştir. Bunun hem Almanya'nın olumlu yanıtı hem de İngiltere'nin desteği ve Osmanlı'nın da ısrarcı tutumu neticesinde Osmanlı, konferansa katılabilmektedir (Maden, 2013, ss. 267-270).

15 Kasım 1884'te başlayan konferansın açılış konuşmasını Almanya Şansölyesi Bismarck yaptı. Nehirler üzerindeki serbest seyrüsefer kuralından başlamak üzere Bismarck'ın en çok üzerinde durduğu bir diğer konu ise konferans sonrası Afrika'da gerçekleşecek işgalin hangi şartlarla yapılabileceği üzerinedir. Yaklaşık dört ay süren Berlin Afrika Konferansı, toplamda 7 bölümden ve 38 maddeden oluşmuştur. İlk 25 maddesi Kongo Nehri ile ilgili iken, 8 maddesi Nijer Nehri üzerindeki seyrüsefer özgürlüğü ile ilgilidir. Geriye kalan 5 madde ise daha çok toprak kazanımlarını ilgilendirmiştir. Kongo ile ilgili 25 maddenin yer almış olması, esas itibariyle sömürgeci güçler arasında en çok anlaşmazlığın yaşandığı bölgelerden biri olarak kayıtlara geçmiş olmasındandır.²

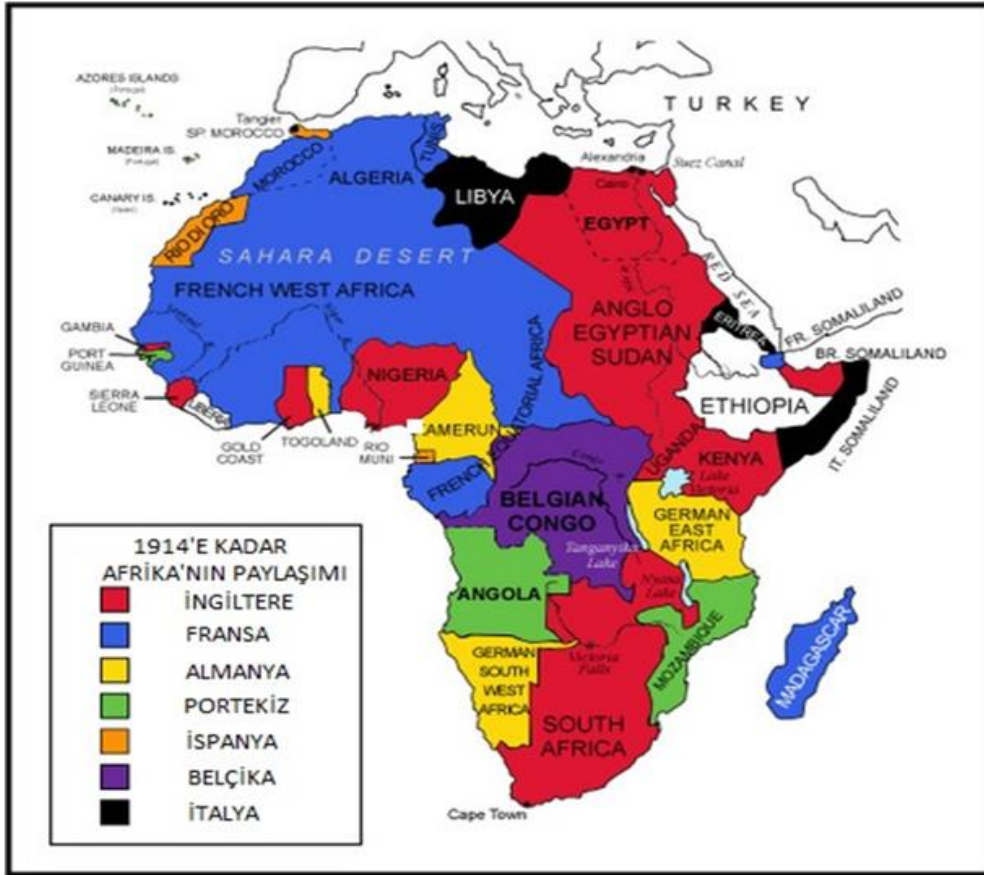
Kongo bölgesi bir devletin değil, bir bireyin mülkü devriyesi olarak ele geçirilmiş olması anlaşmazlıkları artırmıştır. Şöyle ki; Kongo bölgesinde bulunmuş ve bölgeyi gözlemleyerek makalelere konu eden Henry Morton Stanley'in çalışmalarını fark eden Belçika Kralı II. Leopold'un, çok geçmeden Stanley'e her türlü desteği vermiş olması ve hiç zaman kaybetmeden de Eylül 1876 tarihinde Brüksel Coğrafya Konferansı'nı düzenleyerek Kongo'nun şahsi mülke dönüşmesini sağlamasından kaynaklanmıştır. Konferansa yaklaşık kırk coğrafya bilimlerinde eğitim görmüş uzman katıldı. Konferans sonunda bir Uluslararası Afrika Topluluğu'nun kurulmasına ve II. Leopold'a Kongo topraklarında hak iddia etme yolunun açılmasına karar verildi. Böylece II. Leopold, Stanley'i Kongo'nun keşfi için görevlendirerek bölgedeki çalışmalarına başladı. Fakat Portekiz'in de bölgede bulunmuş olması iki devlet arasında anlaşmazlıklara yol açtı. Stanley'in Amerikalı bir gazeteci olması ABD'nin de duruma müdahale etmesinin yolunu açtı. Bu durumlardan hareketle Kongo üzerinde ciddi anlamda anlaşmazlıklar yaşanmış, bu

²General Act of the Berlin Conference on West Africa, 26 February 1885, <https://loveman.sdsu.edu/docs/1885GeneralActBerlinConference.pdf> (Erişim 22 Ağustos 2022).

anlaşmazlıkların çözümü için de Berlin Afrika Konferansı'nın ilk 25 maddesi bu konuya ayrılmıştır (Johnson, 2014, ss. 30-32).

Nitekim hem Kongo hem de Nijer Nehirleri üzerinde uzlaşan sömürgeciler, esas itibarıyla Afrika'nın paylaşılmasını ve bölüşülmesini ön gören 6. bölümde yer alan 34. ve 35. maddeler üzerinde yoğunlaştılar. Bu her iki madde sömürgeciler için Afrika'da yeni toprakların kazanılmasına yöneliktir. 34. maddeye göre; Afrika sahillerinde bir bölgede egemenlik tesis etmiş olan devlet, mevcut sahip olduğu bu bölge dışında veya o ana kadar sahipsiz olan bölgelerden yeni bir toprak ele geçirdiğinde, diğer imzacı devletlere bildirecektir. 35. maddeye göre; işbu antlaşmayı imzalayan devletler, Afrika kıtasında işgal ettikleri yerlerde, koşullar gerektirdiğinde hem serbest ticareti hem de nakliye işlemlerini, konferans metninde öngörülen şartlarda muhafaza etmek amacıyla bir otoritenin oluşturulabileceğini kabul etmekle yükümlüdürler. 7. bölümde yer alan diğer üç maddenin özeti ise şöyledir; işbu antlaşmaya imza atan devletler ileride yararlı olduğunu öngören hükümleri ve geliştirmeleri ortak bir uyumla gerçekleştirebileceklerdir. Ayrıca işbu antlaşmaya sonradan katılmak isteyen yeni devletler olursa Almanya'ya diplomatik yollarla bildirecek ve Almanya da bu bildirmeyi imzacı diğer devletlere ileticektir. Tüm devletler işbu antlaşmayı imzaladıktan sonra antlaşma metninin birer nüshası her bir devlete verilecek ve saklanacaktır. Böylece antlaşma sağlanmış olacak ve Afrika'nın paylaşım esasları kâğıt üzerinde de belirlenmiş olacaktır, ifadelerine yer verilmiştir (Kocamaz, 2015, ss. 60-61).

İşbu antlaşma sonrası Afrika kıtası sömürgeci güçlerce işgal, ilhak ve sömürülmeye başlandı. Sömürgeciler tarafından işgal ve ilhak faaliyetleri Osmanlı'ya da zaman zaman bildirildi. Ekim 1889'da İstanbul'daki Alman sefaretî tarafından Mehmed Said Paşa'ya bugünkü Kenya'da yer alan Witu bölgesinin kuzeyinden başlamak üzere Zanzibar Sultanlığına ait toprakların Almanya'nın himayesine geçtiğine dair antlaşmanın 34. maddesine atıfla Osmanlı yönetimine iletilmiştir. Yine Aralık 1890 yılında İngiltere de aynı bölgede egemenlik tesis ettiğinde İstanbul'daki İngiliz sefaretî aracılığıyla Osmanlı yönetimine antlaşmanın aynı maddesine atıfla bildirilmiştir. Bunların yanı sıra Fransa'nın Kuzey ve Batı Afrika bölgelerindeki sömürü faaliyetleri, İtalya'nın Habeşistan ve Libya'yı işgali, yine İngiltere'nin Orta ve Güney Afrika bölgelerindeki işgal faaliyetleri de Osmanlı tarafından izlenmekle kalmamıştır. Esasen Osmanlı bu süreçte müdahale etmek isteseydi de müdahale edemezdi; çünkü yönetimde başlayan anlaşmazlıklarla birlikte sınırları içinde yaşanan iç karışıklıklar, isyanlar ve azınlık sorunları giderek artmış ve Osmanlı'nın parçalanmasına yol açmıştı. 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı'na kadar Afrika kıtasının genel durumuna bakıldığında; çok hızlı bir şekilde sömürüldüğünü harita 1 göstermektedir (Gücüm, 2019, s. 77).

Harita 1: 1884'ten 1914'e Giden Süreçte Afrika'nın Genel Durumu

Kaynak: <https://mrjolivettesworldhistoryclass.weebly.com/africa.html> (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2023).

Osmanlı'nın yanı sıra I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte sömürgeci Avrupa devletleri arasında da anlaşmazlıklar gün yüzüne çıktı. I. Dünya Savaşı'na katılan devletler İtilaf ve İttifak olarak ikiye ayrıldılar. Almanya'nın yanında İttifak safında savaşa katılan Osmanlı, bu savaşta da kaybetmiş ve birçok imparatorlukla birlikte haritadan silinmiştir. Almanya'nın da yenilmiş olması hem 1884-85 Berlin Afrika Konferansı Antlaşmasını sonlandırmış hem de Afrika'daki Alman sömürge bölgeleri üzerinde yeni bir rekabet yarışı ve savaşın başlamasına sebebiyet vermiştir. Bu tarihten itibaren 1960'lı yıllara kadar Afrika kıtası özellikle İngiltere ve Fransa öncülüğünde doğrudan sömürge bölgelerine dönüştürülmüş ve tarihte görülmeyen çatışma ve savaşlara sahne olagelmiştir. Sömürgeciliğin zirve yaptığı bir yüzyıl olarak kayıtlara geçmiştir. Kısacası 20. yüzyıl çağında Osmanlı'nın Ruslara ve kısmen de Avrupalı güçlere karşı savaş kaybetmiş olması, esas itibarıyla sömürgeci güçlerin adım adım Afrika kıtasını talan etmesine sebebiyet vermiştir. Bu nedenle 93 Harbi'nin tek kaybedeni Osmanlı değil, aynı zamanda Afrika kıtası da olmuştur (Gücüm, 2019, ss. 77-78).

6. Sonuç

Osmanlı'nın aleyhine sonuçlanan 93 Harbi, dünya haritasının siyasi yapısını da olumsuz etkiledi. Osmanlı'nın Kızıldeniz'deki nüfuzunu ve Mısır bölgesindeki askeri faaliyetlerini de büyük oranda olumsuz etkileyen bu savaş, Kuzey ve Doğu Afrika bölgelerindeki dengelerin adım adım değişmesine de sebebiyet verdi. Dolayısıyla 93 Harbi'nden sonraki gelişmeler çözülmenin de kapısını açtı; çünkü bu durumu gözlemleyen sömürgeci Avrupa devletleri zaman kaybetmeden harekete geçtiler. Özellikle 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra İngiltere, Akdeniz'de Kıbrıs'ı ele geçirmiş ve Mısır'ı da işgal ederek Osmanlı'nın Afrika'daki gücünün tamamen zayıflamasına yönelik politikalar yürütmeye başlamıştır. Fakat işbu antlaşmadan sonra Osmanlı'nın Avrupa devletlerine olan ihtiyacı arttığından sömürgeci güçlere karşı Osmanlı, bir mücadele içerisine girememiştir. Esas itibariyle sadece ihtiyacı arttığından değil, yönetimdeki iç anlaşmazlıktan kaynaklı sorunlar sebebiyle de mücadele edememiştir.

93 Harbi'nden sonra Osmanlı'nın Rumeli ve Kafkasya'da uğradığı kayıplar da sömürgeci Avrupa devletlerini harekete geçirdi. Nitekim Osmanlı'nın İngiltere'ye karşı Akdeniz'deki gücünü koruyamamış olması da bu açıdan önemli bir faktör olarak görülmektedir. Kıbrıs ve Tunus'un ardından 1882'de Mısır'a yerleşen İngiltere, buradan Doğu Afrika bölgesine de yönelmeye başladı. Bu yönelme diğer sömürgeci Avrupa devletleri tarafından da izlendiği için onlar da Afrika kıtasına yönelik politik adımlar atmaya başladılar. Çok geçmeden sömürgeci devletler birbirlerine karşı bir savaşa girmek adına anlaşmak üzere 1884-1885 yıllarında Berlin Batı Afrika Konferansı'nı düzenlediler. İşbu konferanstan sonra hem Afrika kıtası fiili işgale uğradı hem de Afrika'nın siyasi, fiziki, filolojik ve teolojik açılardan bir değişimi ve dönüşümü söz konusu oldu. Fiili işgalle birlikte büyük sorunlar da ortaya çıktı. Bu sorunların başında ise halkların bölünmesi oldu. Daha açık bir ifadeyle sömürgeci devletler tarafından işgal edilen yerlere yapay sınırlar çizildi. Bu yapay sınırlar din, dil, ırk ve etnik köken gibi önemli hususlar göz önüne alınmadan, sadece sömürgeci devletlerin çıkarları doğrultusunda gerçekleşti. Bu nedenle ayrı topraklarda yaşaması gereken halklar aynı topraklarda, aynı topraklarda yaşaması gereken halklar da ayrı topraklarda yaşamaya mahkûm edildi (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), 16/M/1309).

Yapay sınırların çizimine karşı ayaklanan Afrika halkları, zamanla siyasi oluşumlar kurarak sömürgeci devletlere karşı birleşmeyi başarabilmişlerdir. Özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra hareketlenen ve II. Dünya Savaşı sırasında ilan edilen Atlantik Beyannamesi ile bağımsızlıklarını talep eden Afrika halkları, sömürgeci devletleri zor durumda bırakmayı da başarabilmişlerdir. Savaş sonrası başlayan bağımsızlık hareketleri 1960 yılına kadar şiddetli bir şekilde devam etti. Birleşmiş Milletlere taşınan bu sorun, BM Genel Kurulu'nun gündemine alınarak 1514 sayılı Karar Tasarısı ile vücut buldu. 14 Aralık 1960 tarihinde kabul edilen Karar Tasarısı'na göre; "Sömürge Ülkelerine ve Halklarına Bağımsızlık Verilmesine

İlişkin Bildirge” kabul edilmiş oldu. Böylece Afrika halklarının bağımsızlık için haklı mücadelesi küresel alanda da kabul görmüş oldu.³

Savaş sonrası dönemden itibaren haklı bağımsızlıkları için mücadele eden halklar 1950’lerden sonra bağımsızlıklarını kazanmaya başladılar. Takvimler Mayıs 1963 tarihini gösterdiğinde bağımsızlığını kazanmış veya elde etmiş 32 devlet bulunuyordu. Bu devletler, sömürgeleşmemiş Etiyopya’da birlik ve beraberliklerini daha da güçlendirecek bir birliğin kurulmasında karar kıldılar. Böylece Etiyopya’nın başkenti Addis Ababa’da 25 Mayıs 1963 tarihinde Afrika Birliği Örgütü’nün kurulduğunu ilan ettiler. Örgütün nihai ilkeleri arasında sömürgeciliği önlemek, bağımsızlığını kazanan ve kazanacak olan tüm Afrika ülkelerini tanımak, gelenek ve göreneklere sahip çıkmak, sınırları muhafaza etmek gibi önemli ilkeler yer aldı. Fakat “sınırları korumak” ilkesi ile ilgili ciddi tartışmalar yaşandı. Afrika Birliği Şartı’nın IV. ilkesinde yer alan “bağımsızlığını kazanan ülkelerin sınırlarına saygı gösterilecek ve önceden çizilmiş sınırlar kabul edilecektir” ifadesi, Örgüt içindeki en büyük tartışmalardan biri oldu.⁴ Çünkü bu ilke, uti possidetis sorununu ortaya çıkarttı. “Neye sahipsen ona sahip çık” ya da “hangi topraklara sahipsen o topraklara sahip çık” anlamına da gelen uti possidetis ilkesi ile daha önce sömürgecilerce çizilmiş olan sınırlar kabul edildi. Bu durum ise Afrika halkları arasında sınır çatışmalarını da beraberinde getirdi (Mirzayev, 2017, ss. 33-34). Bu anlayış ise 1960’lardan bu yana Afrika halkları arasında kriz, şiddet, çatışma ve zaman zaman savaşların çıkmasına neden oldu. Kısacası Osmanlı egemenliğindeki Afrika’da sınırlar kati bir şekilde çizilmezken, sömürgeci Avrupa devletleri tarafından başlatılan fiili işgal ile yapay sınırlar çizilmiş ve bu sınırlar zamanla sert bir uygulamaya dönüşerek bağımsızlığını kazanan Afrika liderleri tarafından da uygulanagelmiştir. Bu nedenle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nı sadece Osmanlı değil, Afrika halkları da kaybetmiştir. Bu kaybediş başlangıcı 1884-1885 yıllarında toplanan Berlin Batı Afrika Konferansı ile resmileştiği gibi, bugün Afrika’da devam eden birçok sorunun temelinde de Berlin Batı Afrika Konferansı’nda kararlaştırılan ilkeler ve bu ilkeler üzerinden uygulanan sömürgecilik faaliyetleri yatmaktadır.

Kaynakça

Afyoncu, E. (2009). Sokullu Mehmed Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, İstanbul, 354-355.

³ United Nations, “Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples: General Assembly Resolution 1514 (XV) of 14 December 1960”, <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Independence.aspx> (Erişim 30 Eylül 2022).

⁴ OAU, Organization of African Unity. “Border Disputes Among African States”, https://au.int/sites/default/files/decisions/9514-1964_ahg_res_1-24_i_e.pdf, (Erişim 30 Ağustos 2022). ss. 16-17.

- Ahmetaj, M. (2011). *Berlin Kongresi ve Sonuçlarının Osmanlı Devleti ve Arnavutlar Üzerindeki Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akalın, D.-Parlaz S. (2015). *XIX. Yüzyılda Doğu Afrika'da Osmanlılar ve İtalyanlar*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Akyıldız, A. (2003). Mahmud Nedim Paşa, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27, Ankara, 374-376.
- Alganer, Y. ve Çetin, M. (2014). Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketi. *İstanbul Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), İstanbul,102-103.
- Aydın, M. (2002). 1876 Bulgaristan Ayaklanmasının Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(12), 81-85.
- Bolat, M. (2014). 1876-1914 Arası Osmanlı Devleti Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 1-13.
- Burma, M. (2012). Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 76-79.
- Craven, M. (2015). Between Law and History: The Berlin Conference of 1884-1885 and the Logic of Free Trade. *London Review of International Law*, 3(1), 31-38.
- Çetin, S. ve Doğan, A. (2018). Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusunun Kurulması ve Amasya'ya Yansımaları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(3), 1176-1177.
- Çiçek, H. (2021). XVIII.-XIX Yüzyıllar Osmanlı-Rus Münasebetlerine Dair Önemli Bir Kaynak: 83/1 Numaralı ve 1113-1309/1701-1891 Tarihli Rusya Ahidname Defteri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 127(250), 37-66.
- Daban, C. (2017). *Dekolonizasyon Süreci ve Sonrası Afrika*. İstanbul: Açılım Kitabevi Yayınları.
- Dördüncü, M. (2001). 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 74-78.
- Durmaz, F. (2015). 93 Harbi'nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 110-114.

- Düzcü, L. (2016). Tuna Sınırını Yeni Baştan Düzenlemek/Tahdîd-i Hudûd: Osmanlı'nın Rusya ile İmtihani (1812-1818). *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3),185-189.
- Efe, H.-Kızıl, M. (2018). Osmanlı'nın Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusya'nın "Sıcak Denizlere İnme Politikası" Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırları. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 297-334.
- Gencer, A. İ. (1991). Ayastefanos Antlaşması. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 4, İstanbul, 225.
- Gencer, A. İ. (1992). Berlin Antlaşması. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5, İstanbul, 516-517.
- Gençoğlu, H. (2016). *Güney Afrika'da Osmanlı İzleri*. İstanbul: Tezkire Yayınları.
- Gücüm, K. (2019). 1884-1885 Berlin Konferansı ve Kongo Örneği: Afrika'nın Sömürgeleştirilmesi Karşısında II. Abdülhamid Yönetimi. *Teori Dergisi*, Nisan, 69-82.
- Hacıoğlu S. (2020). 1876 İstanbul Konferansı'na Sunulan Doğu ve Batı Bulgaristan Vilayetleri Önerisi. *Troyacademy Dergisi*, 5(2), 187-217.
- Hazar, N. (2018). *Sovyet Tehdidinin Gölgesinde Türk Dış Politikası: Kuzey Afrika Örneği*. Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yayınları.
- İnalcık, H. (2017). *Osmanlı ve Avrupa: Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri*. İstanbul: Kronik Kitap Yayınları.
- İnbaşı, M. (2019). Osmanlı Devleti Kuruluş Dönemi: Beylikten Devlete (1299-1453), S. H. Özkan (Ed.), *Osmanlı Tarihi I (1299-1774): Siyasi Tarih-Kültür ve Medeniyet içinde* (14-47), İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.
- Johnson, S. (2014). King Leopold II's Exploitation of the Congo From 1885 to 1908 and Its Consequences. *HIM 1990-2015*.
- Karasu, D. (2019). *Mahmud Nedim Paşa (1818-1883)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 204-215.
- Kavas, A. (2013). *Osmanlı-Afrika İlişkileri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kavas, A. (2017). *Geçmişten Günümüze Afrika*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kaya, A. İ. (2018). Osmanlı Belgeleri Işığında Tökeli İmre'nin Osmanlı Himayesindeki Mücadelesi ve Osmanlı Devleti'nden Sağlanan Parasal Yardımlar. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 62, 345-374.

- Keleş, E. (2008). Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 23(23), 184-188.
- Kocamaz, G. (2015). 1884-1885 Berlin Konferansı ve Afrika'nın Avrupalı Devletler Tarafından Paylaşımı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köse, E. (2019). Zirveden İniş ve Klasik Düzeni Devam Ettirme Çabaları (1606-1699), Özkan, S. H.(Ed.), *Osmanlı Tarihi I (1299-1774): Siyasi Tarih-Kültür ve Medeniyet içinde (166-171)* İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.
- Köse, K. (2020). Rus ve Osmanlı Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin 1569 Astarhan Seferi. *Genel Türk Tarihi Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 63-76.
- Kulat, Yuluğ T. (1962). 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin Sebepleri. *Belleten Dergisi*, 26(103), 591-592.
- Maden, F. (2013). Büyük Güçlerin Berlin Antlaşması'nın Uygulanmasına Yönelik Baskıları. *History Studies*, 5(1), 267-286.
- Minawi, M. (2018). *Osmanlılar ve Afrika Talanı: Sahra'dan Hicaz'a İmparatorluk ve Diplomasi*. (çev. Ayşen Gür), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Mirzayev, F. (2017). General Principles of International Law: Principle of Uti Possidetis Juris. *Moscow Journal of International Law*, 3, 31-39.
- Nalçacı, M. (2012). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sürecinde Rusya Ordusu. *Tarih Dergisi*, 54, 149-172.
- Örenç, A. F. (2012). 1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması. *Tarih Dergisi*, 46, 50-62.
- Özcan, A. (1993). Çehrin Seferi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 8, İstanbul, 249-251.
- Pazan, İ. (2019). *Cevâhırı'l-Menâkıb: Sokollu Mustafa Paşa'nın Hayatı*. İstanbul: Bilnet Yayınları.
- Şahin, G. (2018). Afrika'nın Sömürgeleştirilme Sürecinde Berlin Konferansı (1884-1885) ve Afrika Basınına Yansımaları. *History Studies*, 10 (1), 247-268.
- Tandoğan, M. (2013). *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tekdemir, A. (2018). Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları Sırasında Askerî Nakliyatı ve Karşılaşılan Problemler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 118 (232), Ocak-Şubat, 34-35.

Turan, Ş. (1994). Edirne Antlaşması. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 10, İstanbul, 442-443.

Türkoğlu, İ. (2022). Kazan Hanlığı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25, Ankara, 136-138.

Uluerler, S. (2018). Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Rus-İran Yakınlaşmasına Karşılık Osmanlı'nın İngiltere ile İzlediği Politikanın Esasları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(1), Ocak, 331.

Uzun, Ö. F. (2020). *1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi'nde Rus Ordusunun Tuna Harekâtı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 194.

Yüksel, S. (2019). Küçük Kaynarca'dan Yaş Antlaşması'na Kadar Eflak-Boğdan Üzerinde Osmanlı-Rus Nüfuz Mücadelesi. *Belleten Dergisi*, 83(297), 605-632.

Arşiv Belgeleri

BOA, Osmanlı Arşivi. *Y.PRK.A.*, 6/74, 16/M/1309.

BOA, Osmanlı Arşivleri. *BEO*, 642/48089, 25/Z/1312.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Y.PRK.AZF.*, 47/93, 20/S/1321

BOA, Osmanlı Arşivleri. *Y.PRK.SRN-1/47*, 21 Mart 1882.

BOA, Osmanlı Arşivleri. *Y.A.HUS-311/91*, 30 Ekim 1894.

İnternet Kaynakları

General Act of the Berlin Conference on West Africa, 26 February 1885, <https://loveman.sdsu.edu/docs/1885GeneralActBerlinConference.pdf> (Erişim 22 Ağustos 2022).

OAU, Organization of African Unity. "Border Disputes Among African States", https://au.int/sites/default/files/decisions/9514-1964_ahg_res_1-24_i_e.pdf, (Erişim 30 Ağustos 2022).

UN, United Nations, "Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples: General Assembly Resolution 1514 (XV) of 14 December 1960", <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Independence.aspx> (Erişim 30 Eylül 2022).

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

The Effects of the 1877-1878 Otoman-Russian War on the African Continent: The Case of the Berlin Africa Conference

Extended Abstract

1. Introduction

The world history is full of wars and conflicts. A peace treaty was definitely signed after each conflict or war. There are many reasons for wars, yet one of the most important reasons is to obtain wealth. The factor that triggers the desire for wealth is the presence of weak agents in the areas where underground and ground resources are abundant. The biggest breakdown in the world history is the colonialism policy that was directed towards underground and ground resources. As is known, the geographical starting point of colonialism policy that has influenced the world history since the middle of the 14th century was Europe. Yet, Africa is the first place among the areas it settled. The coming of colonialism to Africa took some time. The principal reason for this was the existence of the Ottoman Empire which was a great power between the continents of Europe and Africa and which also challenged colonists. Among the biggest empires of the world, the Ottoman Empire made war the most against Russia in its territory. Having made sixteen big wars against Russia, the Ottoman Empire suffered the greatest defeat in the war against Russia in the years 1877-1878 due to the domestic disturbances. The negative effects caused by this war not only influenced the Ottomans, but also the peoples in Africa. The colonist European states organised the Berlin Conference in the years 1884-1885 without wasting time and signed a treaty that foresaw the sharing of Africa. Although there is no direct impact of the Russo-Turkish War on the Conference, the defeat of the Ottoman Empire caused the Conference to address a wider domain in a more systematic way.

2. Evaluation and Discussion

The Berlin Conference has an unforgettable past in historical sense. The decisions made in the Conference has resulted in the formation of the world map. After the Conference, the colonist European states began capturing lands in Africa without delay. Each state dominated the lands they captured and drew the borders as per their command. More clearly, when the borders were drawn, the ethnicities, religion, and beliefs and values were disregarded. This situation led to the assimilation, division and deterioration of the social structure. The effort to divide and assimilate the social structure begot the appearance of grouping against the colonists and thus conflicts. These conflicts in fact ignited the spark for the independence movements. Gaining gradually wider reverberations, the independence movements started to yield results from 1950s. As of 1960s, African peoples who earned independence are able to found their states. Yet, with the independence, the utmost topic of debate has been the artificial borders drawn by the colonists. The leaders of the states declared the artificial borders non-negotiable and that they were accepted as they are and therefore prompted new conflicts. This eristic declaration has become one of the main reasons for conflicts today.

3. Conclusion

Africa witnessed the worst incidents of history with the Berlin Conference. The change of borders, the division of communities, the emergence of new conflict areas, and depending on these, the impact on political, economic and sociocultural fields came into question. The acceptance of the artificial borders by African leaders as they are, gave rise to the political power struggles. The drawing of artificial borders and organisation of the Berlin Conference which induced those borders are the underlying causes of the negative factors including the emergence of nepotistic practices with the authoritarian powers, the occurrence of military coups, the practices of economic inequalities and the occurrences of inequalities of investments in the area and the appearance of terrorist groups.

Araştırma Makalesi

Kriz Yönetimi ve Afetler: Elazığ Depreminden Yansımalar

Canan Gamze BAL

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF
cgbal@ksu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1031-2588

Zehra ÖZGEN

Sorumlu Yazar, Bağımsız Araştırmacı
zehraozgen85@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7362-0839

Öz

Kriz yönetimi; krizi meydana getiren durumların önlenmesi veya ülke çıkarları gözetilerek oluşabilecek zararını en az seviyeye indirmek amacıyla yapılması gereken hazırlıkların planlı bir şekilde yönlendirilmesidir. Afet yönetimi ise; afet öncesi, afet anı ve afet sonrası evrelerinden oluşan süreçlerin tümüdür. Bu çalışmanın amacı, doğal afetlerin sebep olduğu kriz yönetim sürecinde kamu kurumlarının izledikleri strateji yöntemini değerlendirmektir. Bu çerçevede, 24 Ocak 2020 tarihinde Elazığ'da meydana gelen depremde afet öncesi yapılan hazırlıklar, afete müdahale ve afet sonrası iyileştirme sürecinde kamu kurumlarının rolü önem kazanmaktadır. Bu nedenle, deprem bölgesinde faaliyet gösteren kamu kuruluşlarında görevli üst düzey yöneticilerle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sonucunda afet öncesi, afet anı ve afet sonrası baz alınarak oluşturulan tema ve kategoriler altında toplamda 256 anlamlı görüş bildirilmiştir. Afet teması altında belirlenen müdahale kategorisi birinci, iyileştirme kategorisi ikinci, hazırlık kategorisi üçüncü, risk azaltma kategorisi dördüncü sırada yer almaktadır. Bu verilere göre, afet anında gerçekleştirilen müdahale aşamasının ön plana çıktığı bulgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Kriz yönetimi, afet yönetimi, doğal afetler

Jel Sınıflandırma Kodları: H12, H84, Q54

Crisis Management and Disasters: Reflections from the Elazığ Earthquake¹

Abstract

Crisis management; It is a planned directing of the necessary preparations in order to prevent the situations that cause the crisis or to minimize the damage that may occur by taking into account the interests of the country. Disaster management is; It is the whole of the processes consisting of pre-disaster, disaster and post-disaster phases. The aim of this study is to evaluate the strategy method followed by public institutions in the crisis management process caused by natural disasters. In this context, the role of public institutions in the pre-disaster preparations, disaster response and post-disaster recovery processes in the earthquake that occurred in Elazığ on January 24, 2020 becomes important. For this reason, face-to-face interviews were held with senior executives working in public institutions operating in the earthquake zone. As a result of the interviews, a total of 256 meaningful opinions were expressed under the themes and categories based on the pre-disaster, the moment of the disaster and the post-disaster. The response category determined under the disaster theme is the first, the recovery category is the second, the preparedness category is the third, and the risk reduction category is the fourth. According to these data, it has been found that the intervention phase carried out at the time of the disaster comes to the fore.

Keywords: Crisis management, disaster management, natural disasters

JEL Classification Codes: H12, H84, Q54

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 29.03.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 25.07.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Bal, C. G. ve Özgen, Z. (2023). Kriz yönetimi ve afetler: Elazığ depreminden yansımalar. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3) 854-878. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1273197

1. Giriş

Günümüzde kriz sözcüğü, günlük konuşma dilinde en yaygın şekilde kullanılan terimlerden biridir. Kriz kelimesi sadece bir anlamı ifade etmemekle birlikte birçok tanımı vardır ve köken olarak Yunancaya dayanmaktadır. Yargı ve karar anlamlarına gelen kriz sözcüğünün özü, bireyin bir karara varması gerektiği halde bir karara varılmadığıdır (Milasinovic ve Kesetovic, 2008).

Krizler tanım olarak; büyük çaplı, aniden beliren, ciddi boyutlu, olumsuz gelişmelerdir. Kriz yönetimi ise, duruma göre değişen bir idare şeklidir. Açık ve net belirlenmiş görevleri kapsar, organizasyon içinde yapısal anlamda bazı değişimler gerektirir. Krize müdahale; krizin oluşmasını önleme, krizin değerlendirilmesi, krizin yönetim şekli ve krizin sona erdirilmesi olmak üzere bu gibi alanlardaki sorumlulukları kapsamalıdır (Groh, 2014, s. 49).

Doğal afetlerden kaynaklanan krizler, insanların ilk anda nasıl tepki vereceklerini bilemedikleri için başa çıkabilme konusunda en çok zorlandıkları durumlardan biridir. Kriz yönetiminde otoritenin sağlanması, iyi bir planlama yapılması ve kararların hızlı bir şekilde alınması çok önemlidir. Afetlerden kaynaklanan krizler, resmi ve sivil kuruluşların yanı sıra diğer birçok alanda faaliyet gösteren uluslararası ve gönüllü kuruluşların da katıldığı, kaosun üst sınırdaki yaşandığı ortamlar olması sebebiyle doğru bir koordinasyon gerektirir. Tüm hazırlıkların tamamlanmasının ardından devletin unsurları ve yardım kuruluşlarının da katılımıyla afetin yaşandığı bölgede çalışmalara başlanır (Leblebici, 2014, s. 458).

Doğal afetlerden biri olan deprem ele alındığında ise; afet riskini en aza indirmek amacıyla yapılan çalışmalar arasında, deprem bölgesinde yapılması planlanan binaların o bölgenin coğrafi koşullarına uygun şekilde inşa edilmesi gerekir. Deprem meydana geldikten sonra arama kurtarma ekiplerinin bölgeye sevk edilmesi, sağlık kuruluşları tarafından ilk yardım çalışmalarının yürütülmesi, depremde zarar gören afetzedelere gıda, barınma gibi temel ihtiyaç malzemelerinin hızlı ve planlı bir şekilde ulaştırılması önem arz eder. Daha sonrasında ise, hasar tespit çalışmalarının başlatılması ve normal hayata dönüş aşamasına geçiş için gerekenlerin süratle yapılması acil önlemler almayı zorunlu kılmaktadır (Mavi, 2020, s. 33).

Bu araştırmanın amacı; kurumların doğal afet kaynaklı kriz durumlarında nasıl bir strateji izlediklerini öğrenmektir. Yapılan bu çalışma için gerekli olan etik kurul izinleri alınmıştır. Araştırma, deprem bölgesi olan Elâzığ ilinde bulunan kamu kurumlarında gerçekleştirilmiştir. 24 Ocak 2020 tarihinde Elâzığ'da meydana gelen ve merkez üssü Sivrice ilçesi olan 6.8 büyüklüğündeki depremin yarattığı krizin kurumlar tarafından ne şekilde yönetildiği konusunda bilgi edinmek amacıyla, bölgede sekiz ayrı kurumla görüşmeler yapılmıştır. Bu kapsamda anket formunda yer alan açık uçlu sorular, yönetici statüsünde çalışan katılımcılara yüz yüze yapılan görüşmelerde yöneltilmiş olup ses kaydı alınarak nitel araştırma yönteminden

yararlanılmıştır. Bu bağlamda elde edilen verilerin, doğal afetlerden kaynaklanan krizlerden biri olan depremin kamu kurumlarında nasıl bir strateji uygulanarak yönetilmesi halinde daha verimli olabileceği sorularına cevap aranmıştır.

2. Literatür Araştırması

2.1. Kriz ve Kriz Yönetimi

Kriz, tehlike arz eden bir durumun en üst seviyeye ulaştığı doruk noktasındaki çözülmesi güç olan dönemi açıklamaktadır. Yine kriz; kişinin veya örgütün öncelikli hedeflerini, imajını ve yaşam koşullarını yüksek düzeyde tehdit eden ve istenmeyen bir durumdur. Bireye veya organizasyona zarar verme ihtimali yüksektir, müdahale gerektirir ve kendiliğinden sona ermez. Kriz kurumlar açısından yöneticiler, hissedarlar ve iş görenler tarafından ileri seviyede dikkat çeken, aniden ortaya çıkan ve bir örgütün hedeflerini, itibarını, iç ve dış çevresiyle ilişkisini negatif anlamda etkileyen beklenmeyen bir durumdur (Mitroff, 1987, s. 283; Duden, 2002, s. 901; Holaday, 2006, s. 124).

Kriz yönetimi; aniden gelişecek bir kriz anında, kriz uyarı işaretlerinin alınarak analiz edilmesi ve kuruluşun kriz dönemini en az kayıpla atlatabilmesi için gerekli olan önlemlerin alınmasını kapsayan çalışmalardır. Başka bir tanıma göre kriz yönetimi; muhtemel bir krize karşı önceden kriz sinyallerinin alınması, bu öngörülerin değerlendirilmesi ve işletmenin kriz anından en asgari zararlar kurtulabilmesi amacıyla gereken hazırlıkların yapılması ve problemleri çözebilme sürecidir. Kriz yönetimi, karar verme birimi tarafından olası bir krize karşı nasıl tepki verileceğini ve bu krizden hangi yöntemleri uygulayarak kurtulmanın mümkün olacağını belirlemek amacıyla alınan kararları ve eylemleri ifade eder (Hermann, 1972, s. 13; Pearson ve Clair, 1998, s. 61; Dayton, 2009).

Etkin bir kriz yönetimi, olası bir krize karşı önlem almayı ve kriz oluşmadan önce plan yapmayı gerektirir. Kriz yönetimi kavramı; hükümetler, ulusal ve uluslararası gönüllü kuruluşlar veya diğer yerel departmanlar tarafından yapılan olası bir krize karşı hazırlık ve krizin vereceği hasarı en aza indirmek amacıyla sarf edilen gayretlerden oluşur. Türkiye'de krizlere hazırlık planlaması çoğunlukla yerel yönetimler aracılığıyla yasal bir zorunluluk olarak yerine getirilmektedir. Kamusal sorumluluk adı altında, hazırlık ve planlama, yöntem ve standartlarını açıklayan Afet Yasası ile bütün il yönetim birimlerine dağıtılmıştır (Petak, 1985; Sezgin, 2003, s. 181; Balamir, 2004).

Aniden ortaya çıkan kriz durumlarının kolayca aşılabilmesi için önceden hazırlıklı olunması gerekir. Krizin çıkma ihtimalini tamamıyla önleyecek bir metot bulunmamaktadır. Kriz zamanlarında kararların hızlı bir şekilde alınıp uygulamaya geçilebilmesi amacıyla idari anlamda bazı düzenlemelere gerek duyulmaktadır. Bu dönemlerde otoritenin tek elden yürütülmesi ve hiyerarşik yapıya uyulması zamanı verimli kullanma açısından oldukça önem arz etmektedir. Drucker (1999, s. 18);

hıyerarşının gereksız olduğu söylemlerını doğru bulmadığını ve her kuruluşta otoritenin varlığının olması gerektiğini belirtmektedir. Kriz dönemlerinde kurumda çalışan herkesin hıyerarşıyı şartsız koşulsuz kabul etmesi gerektiğini vurgulamıştır (Tack, 1994, s. 91; Rosenthal ve Kouzmin, 1997, ss. 277-279).

Kriz, olumsuz sonuçlarının yanı sıra iyi yönetildiği takdirde yararlı hale gelip fırsata dönüşebilir. Krizi başarılı şekilde yöneten bir yöneticinin kendisini ve örgütünü daha da güçlendirerek krizden kurtulması mümkündür. Çünkü krizler, örgütlere kendilerini gözden geçirme olanağı sunduğu için, değişim ve gelişim ihtiyacı ortaya çıkabilir. Kriz dönemleri, örgütte çalışanların kendi bilgi ve becerilerini geliştirebilmeleri açısından da ayrıca bir imkân sağlamaktadır (Tutar, 2000, ss. 95-96; Baltaş, 2002, s. 27; Dinçer, 2004, s. 424).

2.2. Kriz Yönetiminin Aşamaları

Kriz birçok aşamadan meydana gelen, karmaşa ve güçlüklerle çevrili bir dönemdir. Krizi ortaya çıkaran evrelerin süresi, krizin türü meydana gelme sebebi ve büyüklüğu ile ilgilidir. Krizlerin belirlenmesi, ilerlemeden engellenmesi ve kriz meydana geldikten sonra etkilerinin azaltılabilmesi, tedbir alınabilmesi için krizlerin evreler şeklinde değerlendirilmesi lazımdır (Filiz, 2007, s. 11).

Kriz yönetimi; kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır.

2.2.1. Kriz Öncesi

Birinci aşama krizlere karşı hazırlıklı olmak, önlem almak ve erken uyarı sinyallerinin farkında olmaktır. Örgütler, önleyici tedbirler almalı ve krizin önceden sezilmesi konusunda uyarıcı bir sistem geliştirmelidir. Kriz yönetimindeki bu ilk aşama öngörme ve sezme becerilerinin gelişmiş olması sayesinde kolayca aşılabilir. Kriz yönetiminin kriz öncesi aşaması, en fazla gayret sarf edilmesi ve en çok dikkat edilmesi gereken aşamadır. Burada öne çıkan, iyi bir planlama yapılması ve olası bir krizin önlenmeye çalışılmasıdır. Sadece uzmanlığa veya tecrübeye güvenmek felaketi hazırlayan bir yöntemdir. Krize hazırlık ve öngörü geliştirmek, krizin iyi yönetilmesi için çok etkilidir.

Rutin olarak planlama yapmak zamandan tasarruf sağladığı için son derece değerlidir (Pauchant ve Mitroff, 1992, s. 163; Can, 1999, s. 318; Waryjas, 1999; Mitroff, 2001, s. 40; Akat vd., 2002, s. 413;).

2.2.2. Kriz Anı

İkinci aşama, ortaya çıkan krizle müdahale etmek için kuruluş tarafından uygulanan eylemleri ifade eder. Bu aşamada krizin organizasyondaki diğer birimleri etkilememesi için hasar tespit kontrolleri yapılır ve gereken önlemler alınır. Kriz bu yönüyle çok dikkat edilmesi gereken bir evrededir çünkü günümüzde kuruluşların kendi alt ve üst sistemleri birbirine oldukça bağımlı bir ilişki içerisinde. Bu yüzden de krizin iyi yönetilerek kuruluştaki diğer yan birimlere yayılmaması stratejik bir öneme sahiptir. Alınan kararların uygulanabilirliği açısından bilgi alışverişinin doğru kanallar üzerinden yapılması ve kriz merkezindeki karar verme biriminin bilişsel yetenekleri yüksek derecede önem arz etmektedir. Bu evrede alınan önlemler, meydana gelen krize karşı tepki gösterme ve krizi kontrol altına almaya çalışarak krizden en az zararla kurtulmayı amaçlar (Smart ve Vertinsky, 1977, s. 640; Cooley, 1994; Tutar, 2000, s. 93; Smith, 2000; Mitroff, 2001; Genç, 2005, ss. 350-351).

2.2.3. Kriz Sonrası

Bu aşamada ise artık kriz sona ermiştir. Kuruluş yaşanan bu krizden dersler çıkarmalı ve bu duruma sebep olan faktörleri iyi belirlemelidir. Fakat örgütler kimi zaman zayıf yönlerini fark edip hatalarını kabullenmek yerine bu durumu örtme eğilimine girebilirler. Yöneticiler bazen işletmelerinin asla zarar görmeyeceği konusunda hatalı bir inanca sahip olabilirler ve kararlarını bu yönde alabilirler. Bu da yeni bir krizin oluşmasını engelleyecek önleyici tedbirlerin alınmasını güçleştirecektir. Bir kuruluşta görevini kasıtlı olarak kötüye kullanan veya ihmâl gibi durumlar haricinde şahısları suçlama yoluna gidilmemelidir. Bu bakış açısının yerine hangi hataların veya eksiklerin bu duruma neden olduğu konusunda dersler öğrenmeli, yaşanan krizin etkileri azaltılmalı ve ileride yaşanması olası bir kriz için bazı düzenlemelere gidilmelidir.

Kuruluş, kriz yönetim politikalarını gözden geçirip gerekirse yeniden yapılanma süreci izleyerek, gelecekte oluşacak bir kriz ihtimaline karşı kendini daha da güçlendirebilir. Örgütlerin bir sorun gerçekleşmeden önce, kriz yönetim ekiplerini oluşturmaları, olası bir krize karşı tedbirli olmak açısından büyük önem taşımaktadır (Pauchant vd., 1988; Sagan, 1993, s. 46; Smith, 2000; Mitroff, 2001, s. 41; Luecke, 2009, s.56).

2.3. Afet ve Afet Yönetimi

Toplumun bütünü ya da bazı bölümleri için fiziki, ekonomik ve sosyal anlamda hasarlar yaratan, hayatın olağan akışının ve insani eylemlerin durmasına veya aksamasına neden olan, zarar gören toplumun başa çıkma becerisinin yetersiz kaldığı tabiat, teknoloji ya da beşerî faktörlü duruma afet adı verilmektedir. Diğer bir tanıma göre afet, yaşanan hadisenin kendisi değil yarattığı ve sebep olduğu neticedir. Afetler, toplumların önceden tedbir almış olsalar bile doğurduğu sonuçlar

itibariyle çaresiz kaldıkları büyük boyutlu felaketlerdir. Günümüze gelindiğinde ise afet olayına bakış açısının, insan yaşamının aniden ortaya çıkan durumlarla normal rutinlerinden sapmasına neden olan acil ve verimli biçimde iyileştirme gayretleri ile normal yaşamlarına devam etmesini amaçlamaktadır. Etkili bir afet yönetimi anlayışı; afet öncesi, afet anı ve afet sonrası gerek görülen bütün faaliyetleri içermektedir. (Geray, 1978; Schramm, 1993, s. 13; Şahin ve Sipahioğlu, 2002, s. 15; Wisner, Blaikie, Cannon ve Davis, 2003, s. 10; Kirschenbaum, 2004, s. 2; Demirci ve Karakuyu, 2004; Afad, 2014; Sever ve Değirmenci, 2019, s. 4).

Doğal afetler ise, kişilerin hayatına negatif anlamda etki ederek can ve mal kaybının oluşmasına sebep olan ve meydana gelmesine çoğunlukla doğal faktörlerin neden olduğu doğa olaylarıdır. Doğal afetler arasında insan yaşamını en çok etkileyen ve büyük yıkımlara sebep olabilen tabiat olayı depremlerdir. Bu durumun oluşmasına neden olan unsurlar arasında, depremlerin önceden bilinmemesi, bu sebeple de önlenemez olması ve önemli derecede can ve mal kaybına sebep olması gibi birçok faktörden bahsetmek muhtemeldir. Türkiye, afetlerden en fazla etkilenen ve afetlerin sebep olduğu hasarlara büyük oranda maruz kalan ülkeler arasında bulunmaktadır. Özellikle de depremler ve diğer doğal kaynaklı afetler ülkemizin önemli bir bölümü için tehdit oluşturmaktadır ve bu durum Anadolu coğrafyasının bir gerçeğidir (İzbrak, 1991; Şahin vd., 2002; Genç, 2007, ss. 201-226; De Haen ve Hemrich, 2007; Karakuş, 2013; Baytiyeh ve Naja, 2013; Rij, 2016).

Ülkemizde afetlerin sık görülmesi nedeniyle, bir afet yönetimi sistemi oluşturulması hayati önem taşımaktadır. Buna karşılık, geçmişten günümüze kadar devam eden sürece bakıldığında afet yönetimi yalnızca afet sonrasında enkaz kaldırma çalışmaları ve afetten zarar görenlere sağlanan yardımlar şeklinde anlaşılmış, afet öncesini de kapsayan bir yöntem oluşturulmamıştır. Türkiye'deki afet yönetimine bakış açısının aksine, afet yönetimi anlayışı birçok alanı kapsayan, uzmanlığa ihtiyaç duyan, birden çok evresi bulunan ve zaman ayrılması gereken bir yönetim biçimidir. Bu bağlamda ülkelerin, afetlere karşı önlemlerini almaları, bir afet yönetimi modeli geliştirmeleri ve bu konuda yeterli miktarda bütçe ayrılması zorunluluğu, öğrenilen tecrübelerin neticesinde gelişen genel bir anlayıştır (Çeber, 2005, s. 1).

Bir afetin büyüklüğü; yol açtığı can kayıpları ve sebep olduğu toplumsal, maddi ve manevi zararlarla ölçülebilir. Fakat basında afetin büyüklüğü, maddi ve manevi kayıplardan daha çok, afetin yol açtığı can kaybı ve yaralanmaların oranıyla sınırlandırılır. Afetler, genelde olumsuz öğeler barındırmaları sebebiyle, toplumsal, politik, mali ve beklenmeyen bir anda, önlenmesi mümkün olmayan, insan hayatında ve yaşandığı bölgede hasara yol açan olaylardır. Bu bağlamda, psikolojik anlamda olumsuz duygular oluşturur ve toplumların hafızalarında ciddi etkiler bırakırlar (Yavaş, 2001, ss. 118- 138; Ergunay, 2009, s. 4).

3. Araştırma Metodolojisi

Bu araştırmanın amacı; kamuda faaliyet gösteren kurumların afetlerde krizi nasıl yönettiklerini öğrenmektir. Elâzığ depremi çerçevesinde yapılan bu çalışmada afet kaynaklı oluşan krizler için kamu kurum ve kuruluşlarında bir araştırma yapılmıştır. Afetten önce ne gibi hazırlıkların yapıldığı ve bu kapsamda ne tür önlemlerin alındığı, afet anında nasıl müdahalede bulunulduğu ve afetten sonra olumlu ya da olumsuz anlamda hangi değişimlerin yaşandığı sorularına cevap aranmıştır. Bu amaç doğrultusunda kuruluşların afet öncesi, afet anı ve afet sonrası olmak üzere depremle ilgili hangi çalışmaları yaptıkları ele alınarak nitel bir değerlendirme yapılmıştır.

3.1. Etik Çerçeve

Gerçekleştirilen bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği” yörüngesi kapsamında uyulması gereken bütün kurallara uyulmuştur. Etik kurul izin belgesi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu’nun 29.08.2022 tarih ve 2022/39 sayılı 2 no’lu kararı ile alınmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmada araştırmanın hedef kitlesi, sekiz farklı kamu kuruluşunda yönetici statüsünde görev yapan ve alanında uzman bireylerden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında görüşme sağlanan yöneticilerin çalıştıkları kurumlardaki görev tecrübelerinin 10 yıldan fazla olduğu gözlemlenmiştir. Görüşme yapılacak kişi ve kuruluşlara kartopu örneklem yöntemi izlenerek ulaşılmış ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kapsamında görüşmeler standart bir biçimde gerçekleştirilmiştir.

3.3. Verilerin Toplanması

Bu çalışmada, hedef kitleye yöneltilen sorular için bir görüşme formu oluşturulmuştur. Nitel araştırmalarda, görüşme formunun hazırlanması araştırmacılar için, yapacağı her bir görüşme açısından kolaylık sağladığı gibi süreçleri benzer şekilde yönetme imkânı yaratır. Bununla birlikte, görüşmeler neticesinde varılmak istenen hedeften çok sapmamak için planlı ve programlı ilerleyerek bu süreç garanti altına alınmış olur (McCracken, 1988; Kuzu, 2013).

Görüşme formunun hazırlanması sürecinde ilk olarak çalışılacak konu ile alakalı detaylı bir literatür taraması yapılarak oluşturulan soruların çalışmanın amacına uygun olup olmadığı hakkında uzman görüşlerine başvurulmalıdır (Myers, 2013).

Görüşme formunda yer alan sorular oluşturulurken Myers’in yukarıda belirtilen adımları baz alınmıştır. Sorular oluşturulmadan önce kriz yönetimi stratejileri hakkında geniş bir alan yazın taraması yapılmıştır. Araştırmacı tarafından konuyla

ilgili olduğu düşünülen sorular belirlenmiş ve uygunluk açısından uzman görüşlerinden yararlanılmıştır. Sorular düzenlenerek hedef kitleye uygulanacak forma getirilmiştir.

3.4. Verilerin Değerlendirilmesi

Görüşme yapılması planlanan şahıs ve çalıştığı kurumla ilgili görüşme gerçekleşmeden önce bilgi edinilerek görüşmeye hazır bir şekilde gidilmesi önemli bir detaydır (Myers, 2013). Yapılacak görüşmelerin ses kayıt cihazı kullanılarak gerçekleştirilmesi araştırmacı, katılımcı ve görüşmenin kaliteli geçmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Görüşmelerin kayıt altına alınarak yapılması, katılımcının konuştuklarının tamamına sahip olma imkânı sağladığından büyük önem taşımaktadır. Elde edilen verilerin analiz aşamasında araştırmacıya büyük bir kolaylık sağlanmış olacaktır. (Edwards ve Skinners, 2009; Myers, 2013).

Görüşme yapılacak kişi ve kuruluşlarla ilgili öncesinden bilgi toplanmış ve organize bir şekilde görüşmelere gidilmiştir. Katılımcılardan izin alınarak görüşmeler ses kayıt cihazı yardımıyla yapılmıştır. Bir sonraki aşamada oluşturulacak transkripsiyon için dikkatle kaydedilmiştir (Bernard, 2000). Bu aşamada, görüşmenin tüm detaylarını analiz edebilme açısından katılımcının ifade ettiği her sözcük eksiksiz olarak yazıya dökülmüştür. Yapılan görüşmelerin ortalama süresi 30 dakika olarak belirlenmiştir.

3.5. Verilerin Analizi

Araştırma neticesinde görüşme formu ile toplanan nitel veriler MAXQDA 2022 yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma derinlemesine görüşme yöntemiyle yapılmış ve fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Fenomonoloji araştırmacısı, çalışmasını yaparken incelediği olgunun ya da olayın ne şekilde ve nasıl gerçekleştiğini ve bunu tecrübe edenler tarafından hangi anlamları taşıdığını açıklamaya çalışmaktadır (Bogdan ve Biklen, 2007; Patton, 2014).

Görüşme formunun içerik analizi; Simonovic, S.P. (2015)'in Afet Öncesi (hazırlık ve risk azaltma), Afet Anı (müdahale) ve Afet Sonrası (iyileştirme) olmak üzere afet yönetim süreci baz alınarak gerçekleştirilmiştir. Afet ana tema olarak belirlenmiş; Hazırlık, Risk Azaltma, Müdahale ve İyileştirme kategorileri altında kodlar oluşturulmuştur.

Analiz aşamasında elde edilen verilerin mantıksal bir şekilde oluşturulması ve toplanan verileri açıklayan temaların belirlenmesi amaç edinilmiştir. Bu sürecin sonunda içerik analizi yapılmasına karar verilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu çalışmada verilerden çıkarılan kavramlara göre kodlama türü esas alınarak tümevarım yaklaşımı kullanılmıştır (Strauss ve Corbin, 1990; Patton, 2014).

Analizin ilk aşamasında veri seti araştırmacı ve alanında uzman akademisyenler tarafından okunarak kodlamalar yapılmıştır. Bu aşamada iki nitel araştırma uzmanının görüşlerine başvurulmuş ve kod listesi oluşturulması konusunda görüş birliğine varılmıştır.

İkinci aşamada temaların bulunması amaçlanmıştır. Oluşturulan kodları açıklayan ve uygun olan ifadeler bulunarak tek başlık altında kategorilendirilmeye çalışılmış ve tematik kodlama adımı izlenmiştir.

İçerik analizinin üçüncü aşamasında ise, katılımcılardan elde edilen veriler ilgili temaya ve kodlara göre düzenlenerek sınıflandırılmıştır. Bu süreçte katılımcının cevapları bir ekleme ya da yorum yapılmadan orijinal haliyle kod ve temaya aktarılmıştır.

3.6. Geçerlilik ve Güvenilirlik

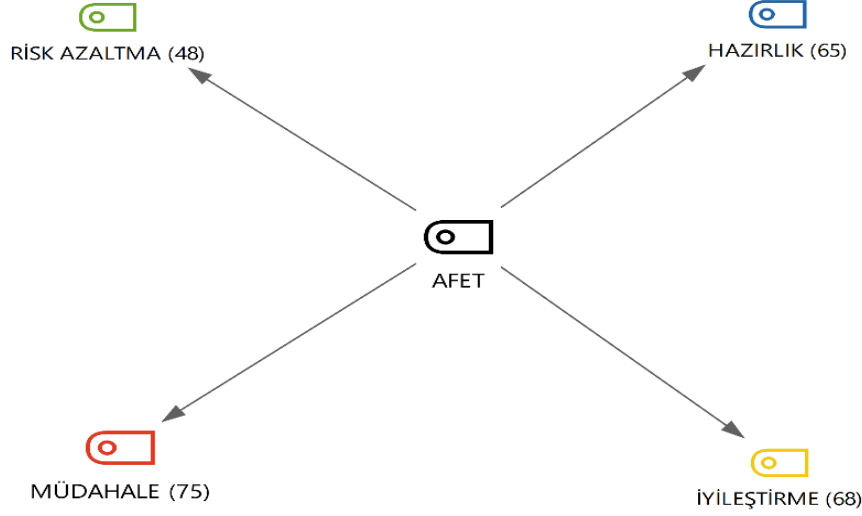
Bu nitel çalışmada; araştırma boyunca yapılan tüm işlemler açıklanmış, objektif bir bakış açısı kullanılmış, sonuçlar detaylı bir şekilde rapor edilmiş, sürecin her aşaması esnek ve şeffaf bir şekilde yönetilmeye çalışılmıştır (Yıldırım vd., 2016). Elde edilen verilerin analiz edilmesinde MAXQDA nitel veri yazılım programı kullanılarak araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğinin artırılması sağlanmaya çalışılmıştır (Silverman, 2010, ss. 251-266; Creswell, 2015, s. 253).

Ayrıca kodlamaların doğruluğu hakkında dört akademisyenin görüşü alınmıştır. Kodlar arası tutarlılık oranının %80'in üzerinde olması yapılan kodlamanın yüksek bir güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, araştırmacı ve nitel araştırma alanında iki uzmanın aynı veri setini okuyarak birbirinden bağımsız olarak yaptığı kodlamada kodlar arası uyum oranı %82 olarak hesaplanmıştır (Miles ve Huberman, 2015, s. 64).

Güvenilirlik = Görüş Birliği Sayısı / Toplam Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı Sayısı

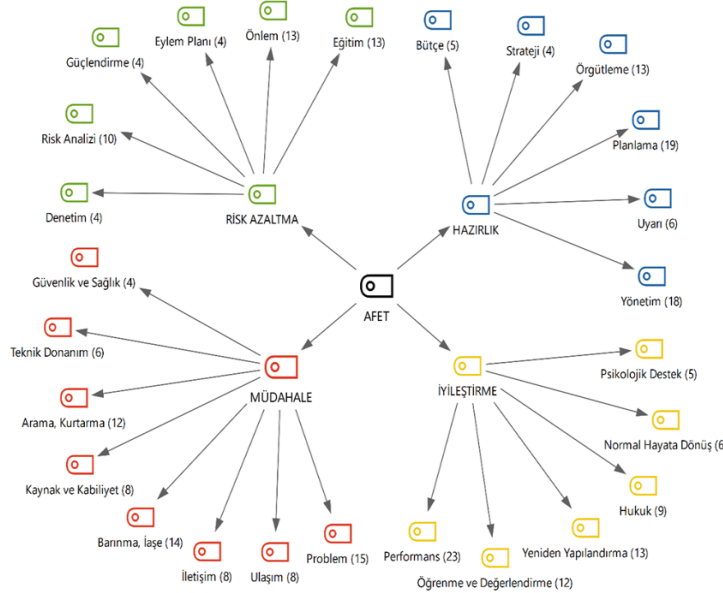
3.7. Bulgular ve Yorum

Kamu kurumlarında görev yapan üst düzey yöneticilerle yapılan görüşmelerde katılımcılara toplamda 12 soru yöneltilmiştir. Afet teması altında dört kategori belirlenmiş ve katılımcılardan elde edilen verilere göre kodlar oluşturulmuştur. Sekiz katılımcıya ait görüşme formları okunarak uzmanların da görüşlerine başvurulmuştur. Fikir birliği sonucunda oluşturulan tema ve kategoriler kod sayılarıyla birlikte Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Tema ve Kategorilere İlişkin Hiyerarşik Kod Alt Kod Modeli

Şekil 1’de görüldüğü üzere görüşmeler sonucunda afet teması altında dört alt kategori belirlenmiştir. Bu kategoriler; hazırlık, risk azaltma, müdahale ve iyileştirme olarak adlandırılmıştır. Afet öncesi, afet anı ve afet sonrası baz alınarak oluşturulan tema ve kategoriler altında toplamda 256 anlamlı görüş belirtilmiştir. Bu görüşlerin çoğunluğunu afet anında uygulanan müdahale aşamasındaki kodlamalar oluşturmaktadır. İkinci sırada afet sonrası hayata geçirilen iyileştirme aşaması, üçüncü sırada afet öncesi uygulanan hazırlık aşaması ve dördüncü sırada ise risk azaltma aşaması yer almaktadır.

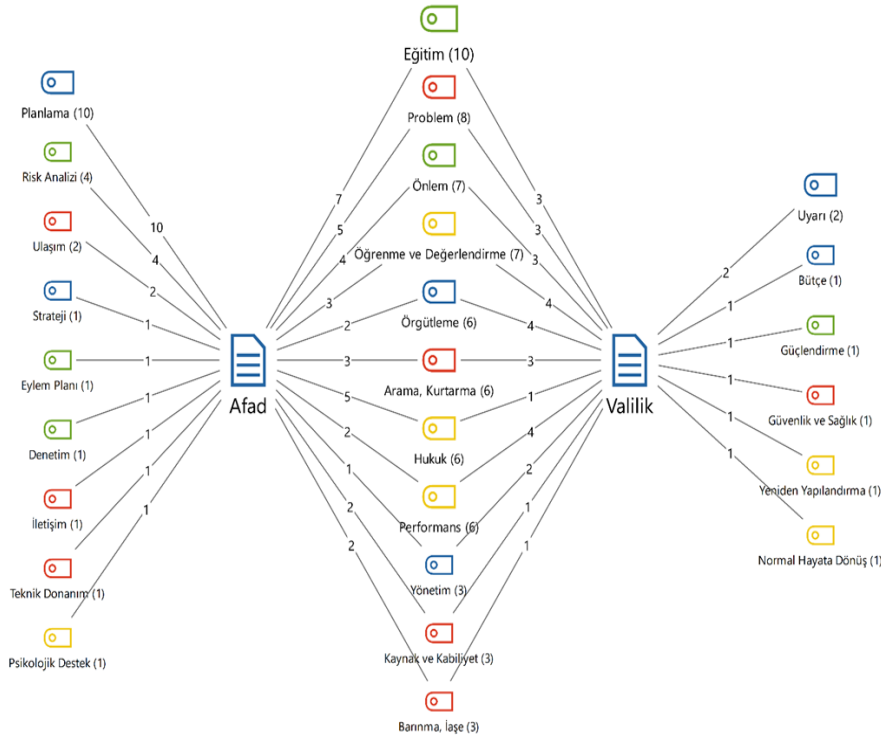
Şekil 2: Tema, Kategori ve Kodlara İlişkin Hiyerarşik Kod Ağacı

Şekil 2’de görüşme formu sonucunda oluşturulan tema, kod ve kategoriler yer almaktadır. Afet öncesi hazırlık kategorisi altında altı alt kod oluşturulmuştur. Araştırmada görüşülen katılımcılardan elde edilen veriler doğrultusunda; planlama kodunun 19, yönetim kodunun 18, örgütlenme kodunun 13, uyarı kodunun 6, bütçe kodunun 5 ve strateji kodunun 4 defa vurgulandığı görülmektedir.

Afet öncesi risk azaltma kategorisi altında altı alt kod oluşturulmuştur. Araştırmada görüşülen katılımcılardan elde edilen veriler doğrultusunda; eğitim kodunun 13, önlem kodunun 13, risk analizi kodunun 10, denetim kodunun 4, güçlendirme kodunun 4 ve eylem planı kodunun 4 defa vurgulandığı görülmektedir.

Afet anı müdahale kategorisi altında sekiz alt kod oluşturulmuştur. Araştırmada görüşülen katılımcılardan elde edilen veriler doğrultusunda; problem kodunun 15, barınma ve iâşe kodunun 14, arama kurtarma kodunun 12, kaynak ve kabiliyet kodunun 8, iletişim kodunun 8, ulaşım kodunun 8, teknik donanım kodunun 6, güvenlik ve sağlık kodunun 4 defa vurgulandığı görülmektedir.

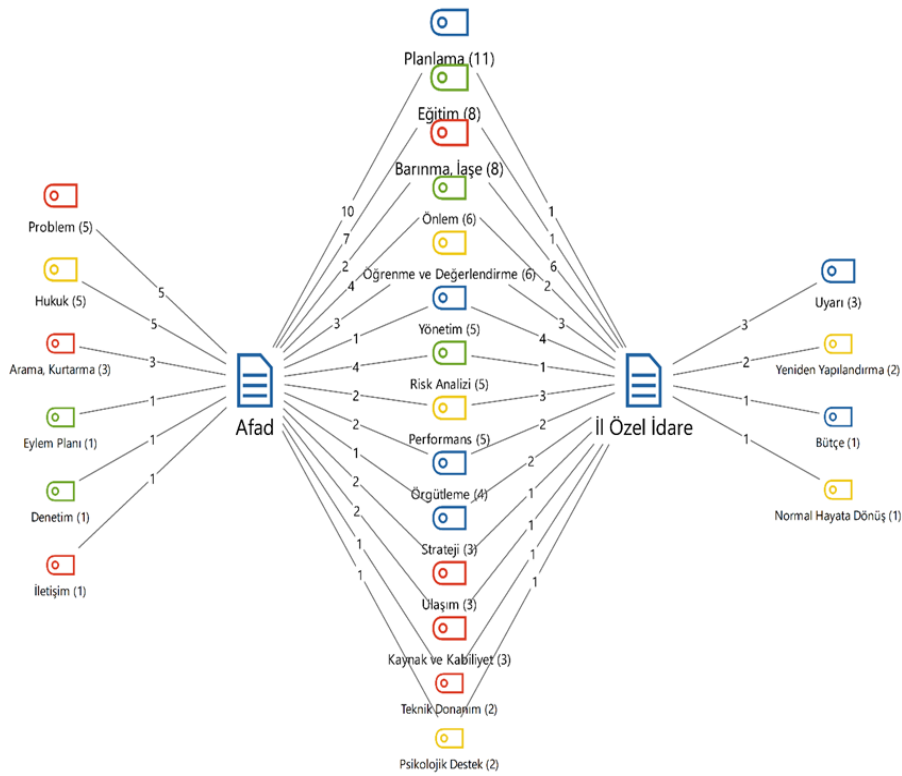
Afet sonrası iyileştirme kategorisi altında altı alt kod oluşturulmuştur. Araştırmada görüşülen katılımcılardan elde edilen veriler doğrultusunda; performans kodunun 23, yeniden yapılandırma kodunun 13, öğrenme ve değerlendirme kodunun 12, hukuk kodunun 9, normal hayata dönüş kodunun 6 ve psikolojik destek kodunun 5 defa vurgulandığı görülmektedir.

Şekil 3: AFAD ve Valilik Kodlamalarına İlişkin İki Vaka Modeli Analizi

Her iki kurumda görev yapan katılımcıların kriz yönetimi ve afetler konusunda belirtmiş oldukları söylemler doğrultusunda; çoğunlukla ortak kodlarda görüş bildirdikleri görülmektedir. Ortak görüş bildirilen kodların başında eğitim gelmekle birlikte; söylemde yoğunluk olarak farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Kesişen kodların yanı sıra ortak olmayan kodlamalarda iki vaka modelinde görülmektedir.

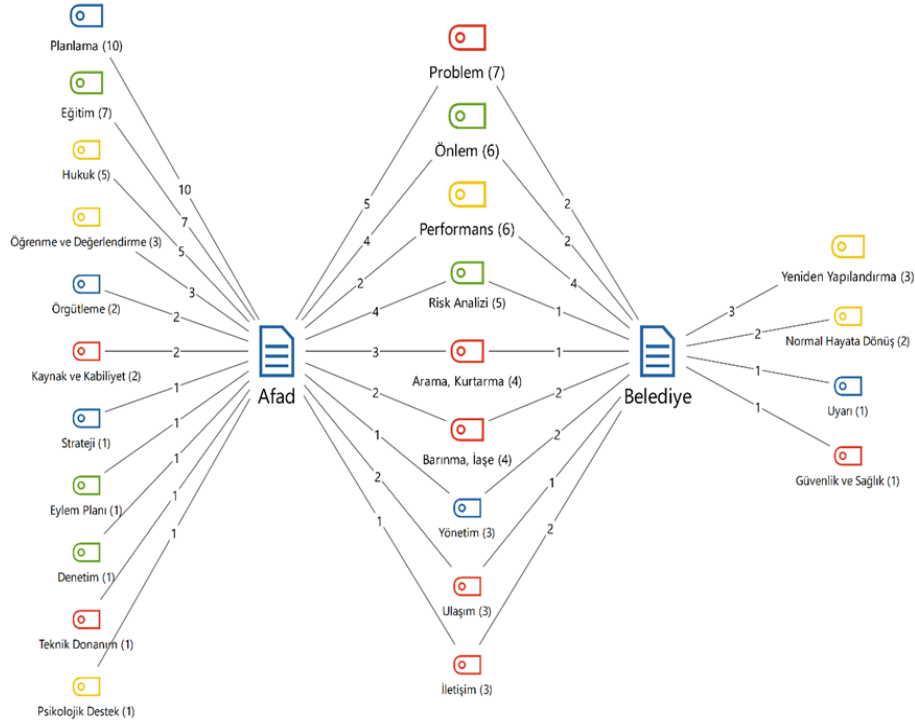
Buna göre AFAD; planlama, risk analizi, ulaşım, strateji, eylem planı, denetim, iletişim, teknik donanım ve psikolojik destek kodlarını kullanmıştır. Elazığ Valiliği ise; uyarı, bütçe, güçlendirme, güvenlik ve sağlık, yeniden yapılandırma ve normal hayata dönüş kodlarını kullanmıştır.

Şekil 4: AFAD ve İl Özel İdare Kodlamalarına İlişkin İki Vaka Modeli Analizi

Her iki kurumda görev yapan katılımcıların kriz yönetimi ve afetler konusunda belirtmiş oldukları söylemler doğrultusunda; çoğunlukla ortak kodlarda görüş bildirdikleri görülmektedir. Ortak görüş bildirilen kodların başında planlama gelmekle birlikte; söylemde yoğunluk olarak farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Kesişen kodların yanı sıra ortak olmayan kodlamalarda iki vaka modelinde görülmektedir.

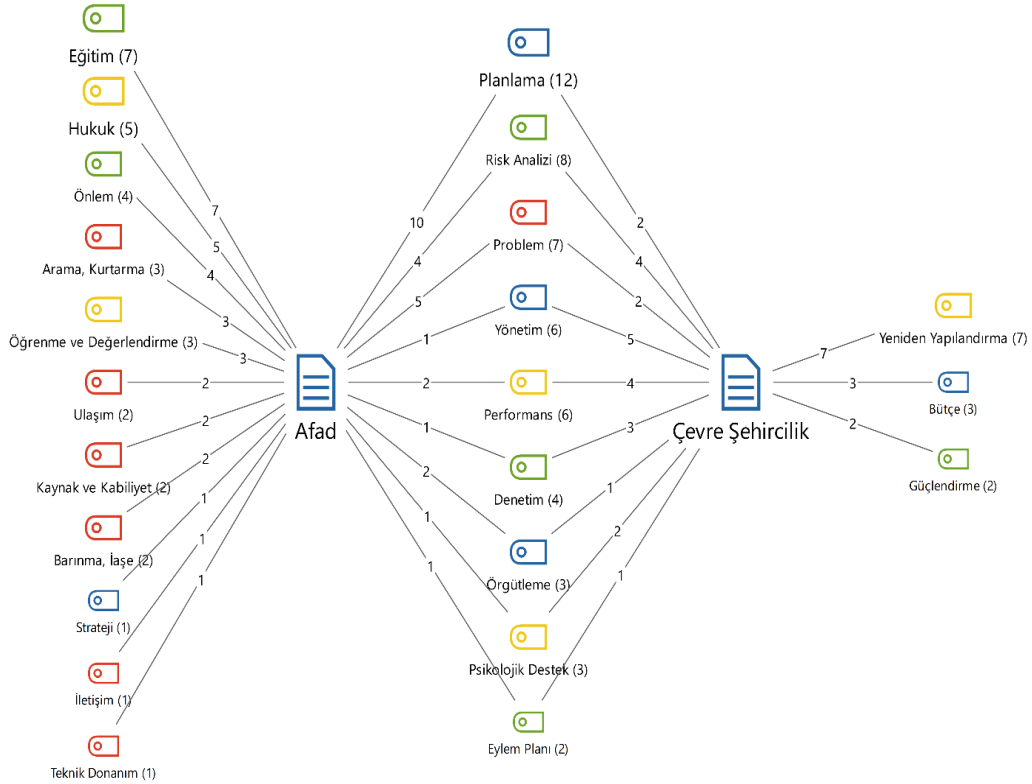
Buna göre AFAD; problem, hukuk, arama kurtarma, eylem planı, denetim ve iletişim kodlarını kullanmıştır. Elazığ İl Özel İdaresi ise; uyarı, yeniden yapılandırma, bütçe ve normal hayata dönüş kodlarını kullanmıştır.

Şekil 5: AFAD ve Belediye Kodlamalarına İlişkin İki Vaka Modeli Analizi

Her iki kurumda görev yapan katılımcıların kriz yönetimi ve afetler konusunda belirtmiş oldukları söylemler doğrultusunda; çoğunlukla ortak kodlarda görüş bildirdikleri görülmektedir. Ortak görüş bildirilen kodların başında problem gelmekle birlikte; söylemde yoğunluk olarak farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Kesişen kodların yanı sıra ortak olmayan kodlamalarda iki vaka modelinde görülmektedir.

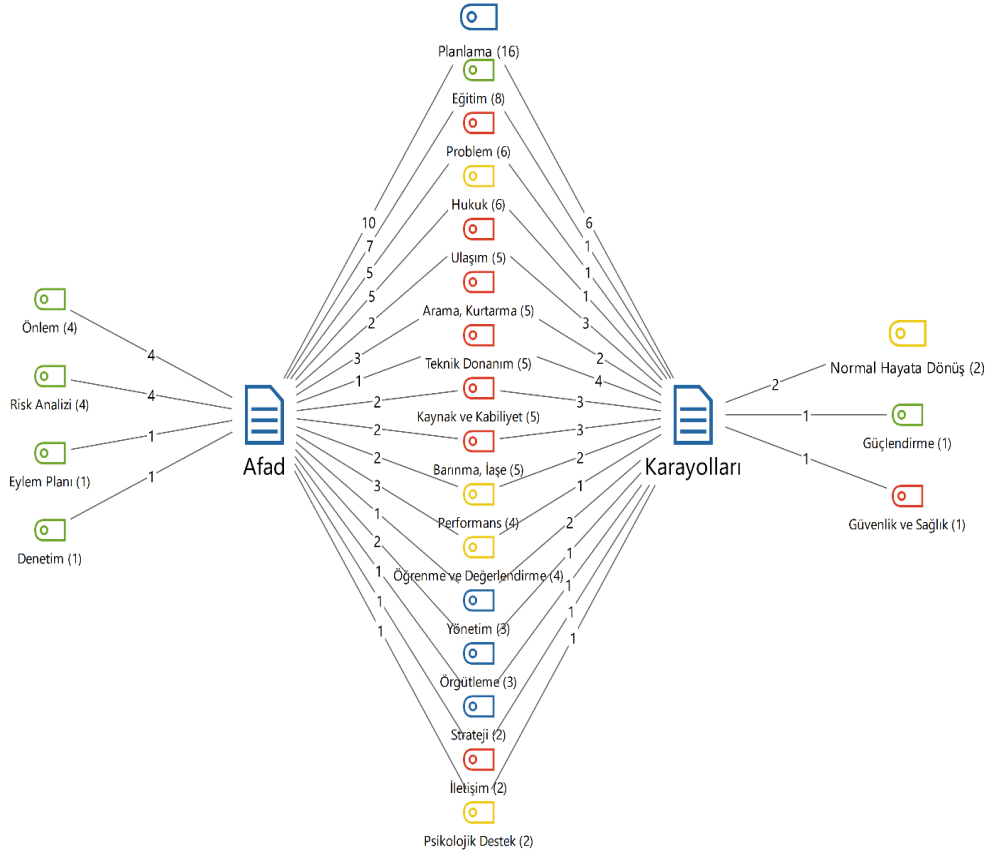
Buna göre AFAD; planlama, eğitim, hukuk, öğrenme ve değerlendirme, örgütlenme, kaynak ve kabiliyet, strateji, eylem planı, denetim, teknik donanım ve psikolojik destek kodlarını kullanmıştır. Elazığ Belediyesi ise; yeniden yapılandırma, normal hayata dönüş, uyarı, güvenlik ve sağlık kodlarını kullanmıştır.

Şekil 6: AFAD ve Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü Kodlamalarına İlişkin İki Vaka Modeli Analizi

Her iki kurumda görev yapan katılımcıların kriz yönetimi ve afetler konusunda belirtmiş oldukları söylemler doğrultusunda; çoğunlukla ortak kodlarda görüş bildirdikleri görülmektedir. Ortak görüş bildirilen kodların başında planlama gelmekle birlikte; söylemde yoğunluk olarak farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Kesişen kodların yanı sıra ortak olmayan kodlamalarda iki vaka modelinde görülmektedir.

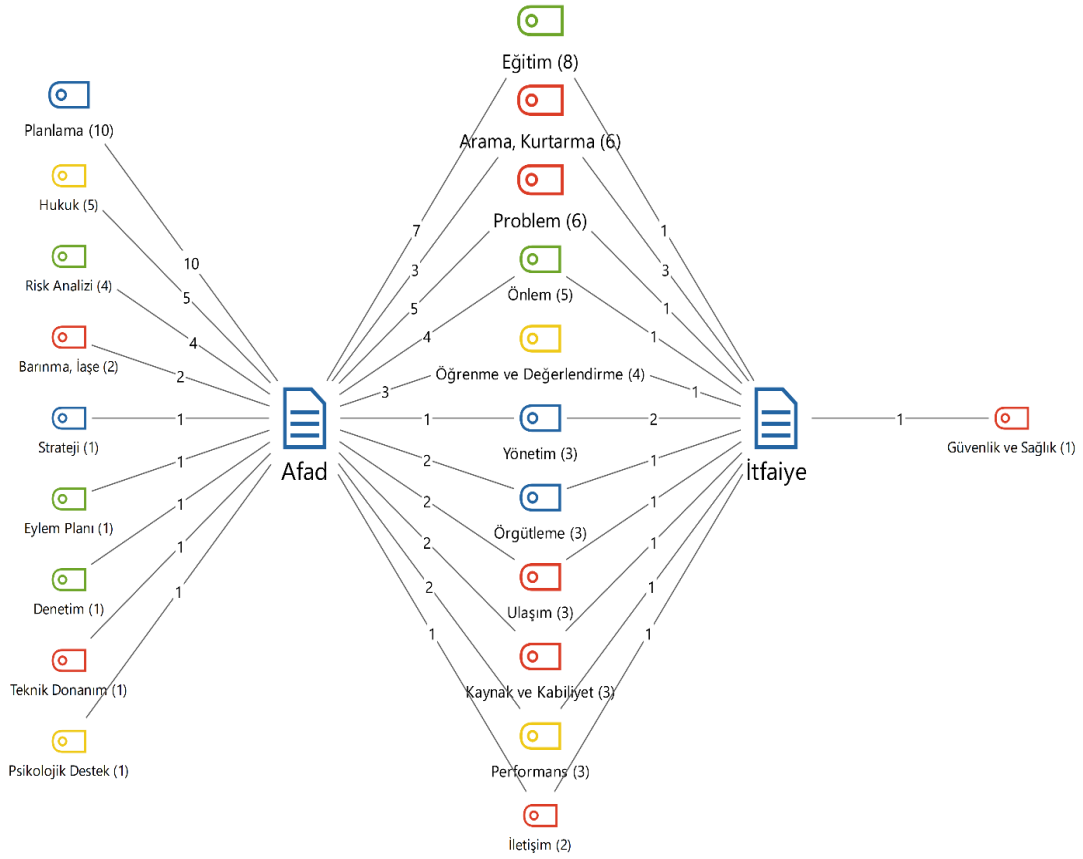
Buna göre AFAD; eğitim, hukuk, önlem, arama kurtarma, öğrenme ve değerlendirme, ulaşım, kaynak ve kabiliyet, barınma iâşe, strateji, iletişim ve teknik donanım kodlarını kullanmıştır. Elazığ Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü ise; yeniden yapılandırma, bütçe ve güçlendirme kodlarını kullanmıştır.

Şekil 7: AFAD ve Karayolları Kodlamalarına İlişkin İki Vaka Modeli Analizi

Her iki kurumda görev yapan katılımcıların kriz yönetimi ve afetler konusunda belirtmiş oldukları söylemler doğrultusunda; çoğunlukla ortak kodlarda görüş bildirdikleri görülmektedir. Ortak görüş bildirilen kodların başında planlama gelmekle birlikte; söylemde yoğunluk olarak farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Kesişen kodların yanı sıra ortak olmayan kodlamalarda iki vaka modelinde görülmektedir.

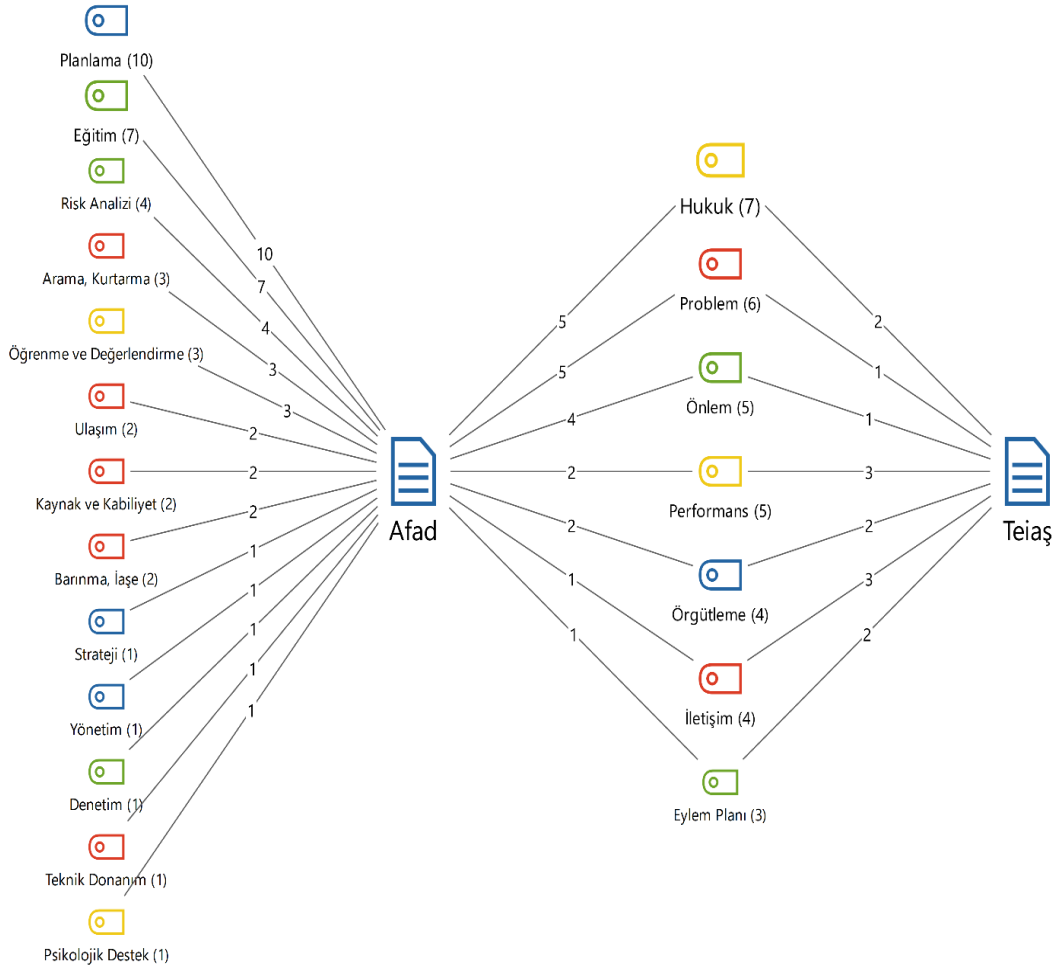
Buna göre AFAD; önlem, risk analizi, eylem planı ve denetim kodlarını kullanmıştır. Elazığ Karayolları Bölge Müdürlüğü ise; normal hayata dönüş, güçlendirme, güvenlik ve sağlık kodlarını kullanmıştır.

Şekil 8: AFAD ve İtfaiye Kodlamalarına İlişkin İki Vaka Modeli Analizi

Her iki kurumda görev yapan katılımcıların kriz yönetimi ve afetler konusunda belirtmiş oldukları söylemler doğrultusunda; çoğunlukla ortak kodlarda görüş bildirdikleri görülmektedir. Ortak görüş bildirilen kodların başında eğitim gelmekle birlikte; söylemde yoğunluk olarak farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Kesişen kodların yanı sıra ortak olmayan kodlamalarda iki vaka modelinde görülmektedir.

Buna göre AFAD; planlama, hukuk, risk analizi, barınma iaşe, strateji, eylem planı, denetim, teknik donanım ve psikolojik destek kodlarını kullanmıştır. Elazığ İtfaiye Müdürlüğü ise; güvenlik ve sağlık kodunu kullanmıştır.

Şekil 9: AFAD ve TEİAŞ Kodlamalarına İlişkin İki Vaka Modeli Analizi

Her iki kurumda görev yapan katılımcıların kriz yönetimi ve afetler konusunda belirtmiş oldukları söylemler doğrultusunda; çoğunlukla ortak kodlarda görüş bildirdikleri görülmektedir. Ortak görüş bildirilen kodların başında hukuk gelmekle birlikte; söylemde yoğunluk olarak farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Kesişen kodların yanı sıra ortak olmayan kodlamalarda iki vaka modelinde görülmektedir.

Buna göre AFAD; planlama, eğitim, risk analizi, arama kurtarma, öğrenme ve değerlendirme, ulaşım, kaynak ve kabiliyet, barınma iaşe, strateji, yönetim, denetim, teknik donanım ve psikolojik destek kodlarını kullanmıştır. Elazığ TEİAŞ Bölge Müdürlüğü ise; kesişen kodlar dışında bir kod kullanmamıştır.

Şekil 10. Kriz Yönetimi ve Afetler Kavramına Ait Kelime Bulutu

Görüşmeler sonucunda katılımcılardan elde edilen veriler doğrultusunda, deprem temasının öne çıktığı görülmektedir. Bunun yanı sıra; afet, kriz, müdahale ve AFAD gibi sözcükler sıklıkla kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, verilerin kelime bulutu aracılığı ile görselleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan kelimelerin konu ile uyumlu olduğu görülmüştür.

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın amacı, kriz yönetimi ve afetler konusu ele alınarak Elâziğ depremi üzerine bir araştırma yapmaktır. Bu bağlamda, deprem bölgesinde bulunan kamu kurumlarında görev yapan üst düzey yöneticilerle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sonucunda elde edilen verilerin analiz edilmesinde MAXQDA nitel veri yazılım programı kullanılmıştır.

Bu çalışmada, kamu kuruluşlarında afetlerle ilgili karşılaşılan sorunlar ve bu süreçte izlenmesi gereken çözüm yolları belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan görüşmelerden elde edilen temel bulgu, kamu kuruluşlarının afetlere müdahale etme konusunda benzer görüşlere sahip olduklarıdır. Ortak görüş bildirilen önemli noktalardan biri,

afetlere karşı toplumdaki bilinç düzeyinin arttırılarak olası kaza ve kayıpların önüne geçileceği konusudur. Bu doğrultuda; afet konusunda verilen eğitimlerin yaygınlaştırılması ve toplumdaki farkındalığın geliştirilmesinin son derece önemli olduğu vurgulanmıştır.

Katılımcıların ifade ettikleri diğer bir önemli husus ise; plan ve planlamanın doğru bir şekilde uygulanmasıdır. Afet öncesinde yapılan plan ve bu planlamanın afet sürecinde güncel tutulması yaşanan krizin daha iyi yönetilmesini sağlamaktadır. Bu nedenle plana değil de planlamaya güvenmenin doğru bir yöntem olduğu belirtilmiştir. Türkiye afet müdahale planı sayesinde hangi kuruluşun nerede ve ne zaman görev alacağı planlar sayesinde belirlenmiştir.

Yapılan görüşmeler sonucunda afet veya bir kriz oluşmadan önce alınacak önlemlerin toplumun en küçük yapı taşı olan aile bireylerinin eğitilmesiyle gerçekleştirileceği ifade edilmiştir. Verilen eğitimler neticesinde mesafe kaydedildiği ve aile afet planı, afet çantası gibi kavramların oluştuğu belirtilmiştir. Aileden başlanarak toplumun tüm katmanlarını bilgilendirme yapmak suretiyle tedbirlerin alınmasının doğru olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda tatbikatlar yapılarak olası bir afet anında bilinç düzeyinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Kuruluşların en başta kendi personellerini eğitmesi, krizin ciddi sorunlar yaşanmadan yönetilmesi konusunda büyük avantajlar sağlamıştır.

Katılımcılar, afet anlarındaki kaos ortamında oluşan bazı güvenlik sorunlarının varlığından bahsetmişlerdir. Bu nedenle hırsızlık ve yağmalamaya karşı alınacak önlemler konusunda dikkat edilmesi gereken hususlar dile getirilmiştir. Afetten etkilenen insanların olumsuz bir durumla karşı karşıya gelmemesi için güvenlik dışında ayrıca sağlık konusunda alınan önlemlere değinilmiştir. Afet sonrası herhangi bir salgın hastalık oluşmasına karşın içme sularından numune alınmış ve böylece olası bir tehlikenin önüne geçildiği belirtilmiştir.

Afet anında oluşan kargaşa ortamında insanların panik ve korkuyla kaçışarak yollara çıktıkları için ulaşım ile ilgili yaşanan sıkıntılar sıklıkla dile getirilmiştir. Araçlarıyla yollara çıkan insanlar trafiğin tıkanmasına ve ulaşımın aksamasına sebep olmuşlardır. Bu nedenle İtfaiye, Ambulans, AFAD ve UMKE görevlilerinin müdahale konusunda ciddi sorunlar yaşadığı ifade edilmiştir. Bir diğer konu ise, haberleşmenin sorunsuz bir şekilde sağlanmasının afetten etkilenen insanlara acil müdahale edilmesi açısından son derece önemli olduğudur. Bu bağlamda diğer insanların telefon hatlarını gereksiz yere meşgul etmemeleri ve haberleşmeyi internet üzerinden yapmaları istenmiştir.

Ülkemizde uygulanan bütünleşik afet yönetimiyle afet öncesi, afet anı ve afet sonrası müdahale planları hazırlanmıştır. Böylece afet yönetimi; afet öncesi (zarar azaltma ve hazırlık), afet anı (müdahale) ve afet sonrası (iyileştirme) evrelerinden oluşmaktadır. Özellikle 1999 Marmara depreminden sonra yapı denetim sisteminin getirilmesi, Dask sigorta sisteminin geliştirilmesi gibi yasal düzenlemelere

gidilmiştir. Bu noktada bir afet meydana gelmeden önce oluşacak zararı en az seviyeye indirmek amacıyla risk analizleri yapılmaya başlanmıştır.

Son olarak katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda varılan ortak çözüm önerilerinin başında eğitim ve bilinçlenmenin geldiği görülmektedir. Yapılan görüşmeler sonucunda dile getirilen bir diğer sorun da dışarıdan gelen yardımların dağıtımında yaşanan sıkıntılardır. Bu açıdan bakıldığında ise, organizasyonun ne kadar önemli olduğu ve koordinasyonu sağlayacak yetkin kişilere ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Örgütlemenin doğru bir şekilde yapılması bu tür sorunların yaşanmaması için son derece önem arz etmektedir. Eğer bir afet ya da kriz durumunda kimin nerede ve nasıl görev alacağı önceden belirlenmiş ise müdahale aşamasında aksama ve gecikmeler yaşanmayacaktır. Bu da gerçekleşecek zararı ve kayıpları en az seviyeye indirmeye yardımcı olacaktır.

Ayrıca doğal afetlere karşı önceden koruyucu önlemlerin alınması hem maddi hem manevi kayıpların asgari düzeyde atlatılmasını sağlayacaktır. Bu çalışmanın bulguları, kamu kurumlarının afet durumlarında krizi nasıl yönettikleri hakkında bir fikir vermektedir. Genel olarak araştırma kapsamında edinilen bilgiler doğrultusunda; deneyimlenen tecrübeler, karşılaşılan sorunlar ve eksiklikler belirlenmiştir. Bu bağlamda, literatürdeki gelecek araştırmalar için temel oluşturabilir.

Kaynakça

- AFAD, (2014). *Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü*. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Ankara.
- Mavi, E. E. (2020). Afet kriz yönetiminde sosyal medya: 30 Ekim 2020 İzmir depremi. *Karadeniz İletişim Araştırmaları Dergisi*, 10 (2), 31-50.
- Akat, İ. & Budak, G. (2002). *İşletme yönetimi*. İzmir: Fakülteler Kitabevi.
- Balamir, M. (2004). İstanbul Büyükşehir Deprem Master Planında Risk Sektörleri. D. Malzhan, T. Plapp, (eds.) *Afetler ve Toplum: Tehlike Değerlendirmesinden Risk Azaltımına* içinde (339-348), Logos Verlag Berlin
- Baltaş, Z. (2002). *Krizde fırsatları görmek: Yöneticiler için krizde yönetim el kitabı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Baytiyeh, H. & Naja, M. (2013). Promoting earthquake disaster mitigation in through civic engagement. *Disaster Prevention and Management*, 22(4), 340-350.

- Bernard, H. R. (2000). Sosyal araştırma yöntemleri: Niteliksel ve niceliksel yaklaşımlar, *Sage Journals*.
- Bogdan, R., & Biklen, S. K. (2007). *Qualitative research for education: An introduction to theories and method*. Boston, USA: Allyn & Bacon.
- Bruce, W. (2009). *Crisis management*, Dayton Moynihan Küresel İlişkiler Enstitüsü, Syracuse Üniversitesi Uluslararası Barış Ansiklopedisi için Hazırlandı, Oxford University Press, London.
- Can, Halil. (1999). *Organizasyon ve yönetim*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cooley, E. (1994). İletişim ve karar vermede disiplinler arası bir ekibin yetiştirilmesi, küçük grup araştırması, *Sage Journals*. 25(1), 5-25.
- Creswell, J. W. (2015). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (3. Baskıdan Çeviri). M. Bütün ve S.B. Demir (Çev. Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çeber, K. (2005). *Mali yönüyle afet yönetimi*, Yüksek Lisans Tezi, SDÜ, Isparta.
- De Haen, H. & Hemrich, G. (2007). The economics of natural disasters: Implications and challenges for food security. *Agricultural Economics*. 37(1), 31-45.
- Demirci, A. & Karakuyu, M. (2004). Afet yönetiminde coğrafi bilgi teknolojilerinin rolü. *Doğu Coğrafya Dergisi*. 9(12), 67-101.
- Dinçer, Ö. (2004). *Stratejik yönetim ve işletme politikası*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Drucker, P. F. (1999). *21. Yüzyıl için yönetim tartışmaları*, İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Duden. (2002). *Almanca evrensel sözlük* (3. baskı). (Ed. Günther Drosdowski ve diğerleri), Dudenverlag, Mannheim/Viyana/Zürih.
- Edwards, A. & Skinner, J. (2009). *Qualitative research in sport management*. Oxford: Elsevier.
- Ergünay, O. (2009). *Afet yönetimi: Genel ilkeler, tanımlar, kavramlar*. DSİ: Ankara.
- Maryann A. W. (1999). *Baskı Altında Etkin Kriz Yönetimi*. KMZ Rosenman (KattenMuchinZavisRosenman).
https://katten.com/files/19748_effective%20crisis.pdf s.1-16.

- Filiz, E. (2007). *Türk kamu yönetiminde kriz yönetimi*. İstanbul: Alfa Yayınları
- Genç, F. N. (2007). Türkiye’de doğal afetler ve doğal afetlerde risk yönetimi. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 5(9), 201-226.
- Genç, N. (2005). *Yönetim ve organizasyon, çağdaş sistemler ve yaklaşımlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Geray, C. (1978). Marmara’daki son depremden ders alabilecek miyiz? *Kent Kooperatifçiliği, Türkiye Kent Kooperatifleri Merkez Birliği Süreli Yayını*, 109 (111), 6-7.
- Groh, M. (2014). Strategic management in times of crisis. *American Journal of Economics and Business Administration*, 6 (2), 49-57.
- Hermann, C.F. (Ed.) (1972). *International Crises: Insights from Behavioral Research*. New York: Free Press., s. 3-17.
- Holladay, J. & Coombs, T. (2006). Unpacking the halo effect: reputation and Crisis Management. *Journal of Communication Management*, 10(2), 123-137.
- İzbrak, R. (1991). *Yerbilimi bilgileri*. İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Karakuş, U. (2013). Depremi yaşamış ve yaşamamış öğrencilerin deprem algılarının, metafor analizi ile incelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(29), 97-116.
- Kirschenbaum, A. (2004). *Chaos organization and disaster management*, Marcel Dekker, USA.
- Kuzu, A. (2013). Veri toplama yöntem ve araçları. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi Dergisi*, s.93-116.
- Leblebici, Ö. (2014). Afetlerde kamu yönetiminin rolü ve toplum temelli afet yönetimine doğru. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 457-477.
- Luecke, R. (2009). *Kriz yönetimi, felâketleri önleme becerinizi geliştirin*. (Çeviren: Önder Sarıkaya), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- McCracken, G. (1988). *The long interview: (Qualitative research methods, Vol.13)*. USA:Sage
- Mitroff, I. (1983). Effective crisis management. *Academy Of Management, University of Southern California*, 1(4), 283-292

- Milasinovic, S. & Kesetovic, Z. (2008). Crisis and crisis management, a contribution to a conceptual & terminological delimitation. *Megatrend Revija*, 5(1), 167-185.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (2015). *Nitel veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Mitroff, I. (2001). *Managing crises before they happen: what every executive and manager needs to know about crisis management*. Amacom Editions, New York.
- Myers, M. D. (2013). *Qualitative research in business and management*. Sage Publications, London.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev. Ed.) Ankara: Pegem Akademi.
- Pauchant, T. C. & Mitroff, I. I. (1988). Crisis Prone Versus Crisis Avoiding Organizations Is your company's culture its own worst enemy in creating crises? *Industrial Crisis Quarterly*, Published by: Sage Publications, Inc. 2(1), 53-63.
- Pauchant, T. C. & Mitroff, I. I. (Eds.) (1992). Crisis management as an ethical activity: Myths and methods. *Transforming the crisis-prone organization: Preventing individual, organizational and environmental tragedies* içinde (pp. 184–193). San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.
- Pearson, C. M. & Clair J. A. (1998). Reframing crisis management. *The Academy of Management Review*, 23 (1), 59-76.
- Petak, W. J. (1985). Emergency management: A challenge for public administration. *Wiley Journals*, 45(1), 3-7.
- Rij, E.V. (2016). An approach to the disaster profile of people's Republic of China 1980-2013. *Emergency and Disaster Reports*, 3(4), 1-48.
- Rosenthal, U. & Kouzmin, A. (1997). Crises and crisis management; toward comprehensive government decision making. *Journal of Public Administration Research and Theory*. 7(2), 277-304.
- Sağan, S. D. (1993). *Güvenliğin sınırları: Organizasyon, kazalar ve nükleer silahlar*. Princeton: Princeton Üniversite Basını.
- Schramm, D. (1993). *Overview of disaster management*. Emergency Türkiye '93 First International Disaster Relief and Prevention, Civil Defence, Public Security and First Aid Exhibition, November 23- 27.

- Sever, R. & Değirmenci, Y. (2019). Temel Kavramlar. R. Sever, (Ed.), *Afetler ve Afet Yönetimi içinde* (2-13). Ankara: Pegem Yayınları.
- Sezgin, F. (2003). Kriz Yönetimi. *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 181-195.
- Silverman, D. (2010). *Doing qualitative research* (3rd. Ed). Great Britain: Sage Publications Ltd.
- Smart, C. & Vertinsky, I. (1977). Kriz karar birimleri için tasarımlar. *Administrative Science Quarterly*, 22(4), 640-657.
- Smith, D. (2000). Kriz yönetim ekipleri: Operasyonel krizlerin yönetimindeki sorunlar. *Risk Yönetimi*, 2(3), 61-78.
- Strauss, A. L., & Corbin, J. (1990). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Sage Publications, Inc.
- Şahin, C. & Sipahioğlu Ş. (2002). *Doğal afetler ve Türkiye*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Tack, P. B. (1994). *Kriz zamanı yönetimi*. İstanbul: İlgı Yayıncılık.
- Tutar, H. (2000). *Kriz ve stres ortamında yönetim*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Wisner, B., Piers Blaikie, P., Cannon, T. & Davis, L. (2003). *At risk naturel hazards people's vulnerability and disasters*. London: Routledge.
- Yavaş, H. (2001). Doğal afet yönetimi ve yerel gündem 21 çalışmaları kapsamında İzmir'de deprem riski. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 118-138.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Çalışma için Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 29.08.2022 tarihinde yapılan 39 numaralı toplantısında 2 nolu karar ile onay verilmiştir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Crisis Management and Disasters: Reflections from the Elazığ Earthquake

Extended Abstract

1. Introduction

Crises caused by natural disasters are crisis situations caused by events that seriously affect and disrupt the activities of normal life and require urgent intervention. In this study, it is aimed to evaluate the strategy method followed by public institutions in the crisis management process caused by natural disasters. In this context, the role of public institutions in the pre-disaster preparations, disaster response and post-disaster recovery processes in the earthquake that occurred in Elazığ on January 24, 2020 becomes important. For this reason, face-to-face interviews were held with senior executives working in public institutions operating in the earthquake zone.

2. Methodology

The aim of this study was to learn how the institutions operating in the public sector manage the crisis in disasters. Answers were sought to the questions of what kind of preparations were made before the disaster, what kind of measures were taken in this context, how the intervention was made during the disaster, and what positive or negative changes were experienced after the disaster. In line with this purpose, a qualitative evaluation was made by considering the earthquake-related activities of the organizations before the disaster, during the disaster and after the disaster.

3. Results and Conclusion

In this study, face-to-face interviews were conducted with senior executives working in public institutions in the earthquake zone. MAXQDA qualitative data software program was used to analyze the data obtained as a result of the interviews. It has been tried to determine the problems encountered in public institutions related to disasters and the solutions to be followed in this process. The main finding obtained from the interviews is that public institutions have similar views on responding to disasters. One of the important points of common opinion is that possible accidents and losses will be prevented by increasing the awareness level of society against disasters. In this direction; It was emphasized that the dissemination of disaster training and the development of awareness in society are extremely important. As a result of the interviews, it was stated that the measures to be taken before a disaster or a crisis occurs will be carried out by educating family members, who are the smallest building blocks of society. It was stated that as a result of the trainings given, progress was made and concepts such as family disaster plans and disaster kits were formed. It has been emphasized that it is right to take precautions by informing all layers of the society, starting with the family.

Araştırma Makalesi

**Kurumsal Kalite ve Finansal Gelişmenin Ekonomik Büyüme
Üzerindeki Etkisi: Sahra Altı Afrika Ülkeleri Örneği**

Seyhun TUTGUN

*Sorumlu Yazar, Bitlis Eren Üniversitesi, Hizan MYO,
stutgun@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7328-1294*

Yunus SAVAŞ

*Bitlis Eren Üniversitesi, İİBF
ysavas@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9642-4734*

Öz

Finansın ve kurumların ekonomik büyüme için katalizör rolü giderek ivme kazanmaktadır. Gelişmekte olan birçok ülkeyi kapsayan Sahra Altı Afrika Ülkeleri, zengin doğal kaynaklara rağmen, gelişmiş ekonomiler seviyesine ulaşamamışlardır. Bu çalışmada ekonomik büyüme, finansal gelişme ve kurumsal kalite arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için 2002'den 2019'a kadar 42 Sahra Altı ülkesi eşbütünleşme analizi ile incelenmiştir. Çalışma bulguları, hem finansal gelişmenin hem de kurumsal kalitenin ekonomik büyüme ile eşbütünleşme ilişkisi içinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca nedensellik analizi, ekonomik büyümenin finansal gelişmeyi teşvik ettiğini, kurumsal kalitenin ekonomik büyümeyi desteklediğini ve ekonomik büyümenin de finansal gelişmeyi beslediğini ortaya koymuştur.

Anahtar kelimeler: Finansal gelişme, kurumlar, ekonomik büyüme, sahra-altı afrika, panel veri analizi

Jel Sınıflandırma Kodları: C23, G21, O16, O55, C33

The Impact of Institutional Quality and Financial Development on Economic Growth: The Case of Sub-Saharan African Countries¹

Abstract

Finance and institutions are increasingly gaining momentum in their role as catalysts for economic growth. Sub-Saharan African countries, encompassing many developing nations, have been unable to reach advanced levels of economies despite their abundant natural resources. In this study, the relationship between economic growth, financial development, and institutional quality has been examined through cointegration analysis for 42 Sub-Saharan countries from 2002 to 2019. The findings of the study demonstrate that both financial development and institutional quality are cointegrated with economic growth. Furthermore, causality analysis reveals that economic growth promotes financial development, institutional quality supports economic growth, and economic growth also nurtures financial development.

Keywords: Financial development, institutions, economic growth, sub-saharan africa, panel data analysis

JEL Classification Codes: C23, G21, O16, O55, C33

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 10.04.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 14.07.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Tutgun, S. ve Savaş, Y. (2023). Kurumsal kalite ve finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: sahra altı Afrika ülkeleri örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 879-904. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1280373.

1. Giriş

Ekonomik büyümenin belirleyicileri konusunda oluşan iktisat literatürü, sermaye birikimi, verimlilik ve teknolojik ilerlemenin itici güçler olduğu konusunda yoğunlaşmıştır. Neoklasik ekonomi başlangıçta faktör birikimine (Solow ve Ramsey büyüme modelleri), ardından teknolojik ilerlemeye (içsel büyüme modelleri) odaklanmıştır. Daha yakın zamanlarda, kurumsal iktisat kurumların önemini vurgulamaktadır. Schumpeter (1912)'in öncü çalışmasından bu yana, finansal gelişme konusu ekonomik teoride yeniden ilgi kazanmıştır (Dieng ve Camara, 2021). Özellikle 1990'lı yıllardan sonra, küreselleşmenin etkisiyle, finansal entegrasyonun artması finansal gelişmenin ekonomik büyümenin en büyük belirleyicilerinden biri olduğu (King ve Levine, 1993; Acemoglu ve Zilibotti, 1997; Ben Naceur ve Ghazouani, 2007; Akinlo ve Egbetunde, 2010; Samargandi, Fidrmuc ve Ghosh, 2014; Batuo, Mlambo ve Asongu, 2018) ve az gelişmiş finansal piyasalara sahip ülkelerin ekonomik büyümeyi istedikleri noktaya taşıyamayacakları konusunda ciddi çalışmalar mevcuttur. Bu durum yaşanan finansal krizlerden (1997 Asya ve 1998 Rusya) sonra değişiklik göstermiş, ülkeler finansal sistemin gelişmesinin yanı sıra ülke yönetimi ve mekanizmanın da sağlam olması gerektiğini fark etmişlerdir. İşte bu noktada kurumlar ve kurumların kalitesi devreye girmektedir. Kurumların iyi işlemesi diğer bir ifadeyle kurumsal kalitenin yüksek olması, güvenilir ve uygun yatırım ortamının oluşmasını sağlayacaktır. Ayrıca kurumlar, piyasaların daha etkin ve verimli çalışmasını sağlayan mekanizmalar arasındaki bağlantının sağlıklı kurulmasına da yardımcı olacaktır. Kurumsal iktisadın öncülerinden olan North'a (1990) göre de toplumun temel yapı taşları olarak ifade edilen kurumlar, sürdürülebilir iyi bir ekonomik performans açısından son derece önemlidir.

Literatürdeki çalışmalar, büyümenin kaynağının finansal gelişme (Levine, 2005) ve kurumlar (Acemoglu ve Johnson, 2005) savunular şeklinde ayrılmaktadır. Özellikle son yıllarda bu iki farklı görüşü savunan çalışmalar, bir ülkenin kurumsal kalitesine bağlı olarak finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmak için bu iki kavramı birleştirmiştir. Kurumların kalitesi ve finansal gelişmişliğin bir aradaki etkisi ve ayrı ayrı etkileri incelenmeye başlanmıştır. Burada Demetriades ve Law (2006), Law ve Habibullah (2006), Anwar ve Cooray (2012) ile Aluko ve Ibrahim (2020) iki değişkenin birbirini tamamlayan değişkenler olduğunu ifade ederken Ahlin ve Pang (2008) ile Compton ve Giedeman (2011) büyüme sürecinde her iki faktörün de ikame edilebileceği sonucunu ortaya koymuşlardır.

Sahra Altı Afrika (SSA) bölgesindeki ülkeler açısından kurumların rolünün önemli olduğu (Kilishi, Mobolaji, Yaru ve Yakubu, 2013), ekonomik büyüme ve kişi başına düşen gelir açısından önemli bir faktör olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Sachs ve Warner, 1997; Sobhee, 2012). Kurumsal kalite açısından incelendiğinde, Afrika ülkelerinin çoğunun zayıf kurumsal çerçeveye sahip olduğu görülmektedir (Aron,

2000). Zayıf kurumlar gelir artışını olumsuz etkiliyorsa, politika aktörleri kurumları güçlendiren politikalar tasarlamalıdır. Kurumsal kalite ve finansal sektör performansı açısından SSA ülkeleri, son yıllarda kurumsal ortamda önemli iyileşme ve finansal derinleşme ile yol kat etmektedir (Effiong, 2015).

Bu çalışma, SSA ülkelerinde kurumsal kalite, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analiz yöntemleri kullanarak incelemektedir. Analizde kullanılan kurumsal kalite göstergesi, Dünya Yönetişim Göstergeleri'nden (WGI) alınan 6 farklı göstergeden elde edilmiştir. Temel Bileşenler Analizi (PCA) yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, 6 farklı başlık tek bir endekse dönüştürülerek modele dahil edilmiştir. Bu yönüyle çalışmamız, değişkenlerin ayrı ayrı etkilerinden ziyade bir bütün olarak ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemesi açısından literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Finansal gelişimin göstergesi olarak, Uluslararası Para Fonu (IMF) veri tabanından elde edilen Finansal Gelişme Endeksi kullanılmıştır. Bu çalışma aynı zamanda SSA için yapılmış çalışmalardan daha geniş bir ülke yelpazesini içermektedir.

Bu çalışma, kurumsal kalite, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlayan beş bölümden oluşmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için, giriş bölümünden sonra ikinci bölümde, bu ilişkiyi araştıran önceki çalışmaların farklı bakış açılarını ve bulgularını inceleyen kısa bir literatür özeti sunulmaktadır. Sonraki bölümde ise veriler açıklanmakta ve panel veri analiz yöntemleri kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmanın özü olan ekonometrik analiz sunulmaktadır. Son olarak, sonuç bölümünde bulguların bir özeti ve politika önerileri ile çalışma sonlandırılmaktadır.

2. Literatür Özeti

Kurumların oluşumu ve ülkelerin finansal gelişmişlik düzeylerinin ekonomik büyüme ile olan ilişkisi daha önce yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur. Genel olarak, yüksek düzeyde bir kurumsal kalitenin, güçlü bir finans sektörüne yol açtığı ve dolaylı olarak yatırımlarla beraber yeni iş olanakları kanalıyla ekonomik büyümeyi hızlandırabileceğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan, ekonomik büyüme, elverişli bir iş ortamı yaratarak ve sermayeye erişimi artırarak kurumsal kalite ve finansal gelişmede iyileştirmeler sağlayabilir. Literatürde bu değişkenler arasındaki ilişkileri ele alan bazı çalışmaların özet hali Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Kurumsal Kalite, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Literatür Özeti

Yazar/ Yazarlar	Ülke/ Dönem	Yöntem	Kurumsal Kalite / Finansal Gelişme Göstergeleri	Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi
Demetriades ve Hook Law (2006)	72 Ülke 1978- 2000	Panel Veri Analizi ve Regresyon Analizi	Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri (WGI)	Pozitif etki
			Likit yükümlülükler/GSYH Özel sektör kredisi/GSYH Yurtiçi kredi/GSYH	Pozitif etki
Law ve Habibullah (2006)	Doğu Asya Ülkeleri 1980- 2001	Uygulanabilir Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS)	Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri (WGI)	Pozitif etki
			Likit yükümlülükler/GSYH Özel sektör kredisi/GSYH Yurtiçi kredi/GSYH	Pozitif etki
Boca (2011)	93 Ülke 2000- 2007	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM)	Mülkiyet haklarının korunması ve hukuk sisteminin bütünlüğü	Banka kredisi tek başına negatif, mülkiyet haklarının korunmasıyla birlikte pozitif etki
			Banka kredisi ve borsa gelişimi	
Compton ve Giedeman (2011)	90 Ülke 1970- 2004	En Küçük Kareler Yöntemi (OLS) ve Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (SYS- GMM)	CIM, hukukun üstünlüğü, yolsuzluk, bürokratik kalite ve IRIS	Pozitif etki
			Likit yükümlülükler/GSYH Özel sektör kredisi/GSYH Hisselerin değeri / GSYH Borsa kapitalizasyonu /GSYH	Alım satımı yapılan hisselerin değeri ve borsa kapitalizasyonu değişkenleri anlamsız diğer değişkenler anlamli ve pozitif
Law, Azman- Saini ve Ibrahim (2013)	80 Ülke 1980- 2008	Panel Eşik Regresyon Analizi	Hukukun üstünlüğü, yolsuzluk ve bürokratik kalite	Finansal gelişme- ekonomik büyüme ilişkisinde önemli bir kurum eşiği olduğu, eşiğin altındaki kurumlar için, finansal gelişmenin büyüme üzerinde önemsiz bir etkisi olduğu, eşik düzeyin üzerindeki kurumlar için anlamlı ve olumlu olduğu bulunmuştur.
			Likit yükümlülükler/GSYH Özel sektör kredisi/GSYH Ticari banka varlıkları / GSYH	

Tablo 1'in devamı: Kurumsal Kalite, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Literatür Özeti

Yazar/ Yazarlar	Ülke/ Dönem	Yöntem	Kurumsal Kalite / Finansal Gelişme Göstergeleri	Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi
Effiong (2015)	21 Sahra Altı Afrika Ülkesi 1986- 2010	Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (SYS-GMM) ve En Küçük Kareler Yöntemi (OLS)	Dünyanın ekonomik özgürlük endeksi ve Polity2 skoru	Pozitif etki
			Likit yükümlülükler/GSYH Özel sektör yurtiçi kredi/GSYH	Etki yok
Raheem, Ajide ve Adeniyi (2016)	71 Ülke 1996- 2012	Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (SYS-GMM)	Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri (WGI)	Kurumsal kalite çıktı oyunaklığı üzerinde azaltıcı etkiye sahip değilken, finansal gelişme göstergeleri bu azaltıcı etkiyi yaratmaktadır. Finansal gelişmeden kaynaklanan çıktı volatilitesindeki azalma, kurumların varlığında artmaktadır.
			Özel sektör kredisi/GSYH Bankacılık sektör kredisi/GSYH	
Kacho ve Dahmardeh (2017a)	MENA Ülkeleri 2002- 2014	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM)	Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri (WGI)	Negatif etki
			Mevduat bankaları ve diğer finansal kuruluşlar tarafından verilen özel krediler /GSYH Mevduat bankalarının özel kredileri / GSYH Özel sektör yurtiçi kredi/GSYH	Negatif etki
Kacho ve Dahmardeh (2017b)	MENA Ülkeleri 2002- 2014	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM)	Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri (WGI)	Pozitif etki
			Özel sektör yurtiçi kredi/GSYH	Pozitif etki
Oussama, Ahmed ve Fatma (2017)	Tunus 1980- 2014	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM)	Ekonomik özgürlük endeksi	Pozitif etki
			Likit yükümlülükler/GSYH	Pozitif etki
Sghaier (2018)	4 Kuzey Afrika Ülkesi 1996- 2015	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM)	Ekonomik özgürlük endeksi	Kurumların finansal gelişmeyi tamamlayıcı olarak çalıştığını ve kurumsal kalite değişkeninin varlığında finansal gelişmenin etkisinin daha belirgin olduğu bulunmuştur.
			Bankacılık sektörünün sağladığı kredi / GSYH	

Tablo 1'in devamı: Kurumsal Kalite, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Literatür Özeti

Yazar/ Yazarlar	Ülke/ Dönem	Yöntem	Kurumsal Kalite / Finansal Gelişme Göstergeleri	Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi
Güvercin ve Gök (2019)	AB-15 Ülkeleri 1996- 2012	Panel VAR Analizi ve Granger Nedensellik Testi	Düzenleme kalitesi ve hukukun üstünlüğü	Hukukun üstünlüğü ve finansal gelişmişlik endekslerinden büyümeye nedensellik mevcuttur.
			Likit yükümlülükler/GSYH Özel sektör yurtiçi kredi/GSYH	
Haini (2019)	ASEAN Ülkeleri 1995- 2017	Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (SYS- GMM)	Kurumsal kalite endeksi	Pozitif etki
			Finansal piyasalar endeksi	Pozitif etki
Heras Recuero ve Pascual González (2019)	50 Ülke 1970- 2010	Panel VAR Analizi, Etki Tepki Analizi	Hükümetin kalitesi, hukuk sistemi ve mülkiyet hakları	Pozitif etki
			Likit yükümlülükler/GSYH Özel sektör yurtiçi kredi/GSYH	Pozitif etki
Aluko ve İbrahim (2020)	28 Sahra Altı Afrika Ülkesi 1996- 2015	Panel Eşik Regresyon Analizi	Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri (WGI) ve Uluslararası Ülke Risk Göstergeleri (ICRG)	ICRG kullanıldığında belirli bir eşik altında finansal gelişme büyüme önemli ölçüde etkilememiş, WGI değişkenleri kullanıldığında finansın büyüme etkilediği bulunmuş. Ayrıca, finansın büyümeyi artırıcı etkisi düşük kurumsal kaliteye sahip ülkelerde daha yüksek büyüme etkisi yaratmış bulunmuştur.
			Finansal gelişme endeksi	
Appiah ve Frowne (2020)	15 Batı Afrika Ülkesi 1996- 2017	İki Aşamalı Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (SYS-GMM)	Yolsuzluğun kontrolü ve düzenleme kalitesi	Yolsuzluk kontrolünün büyümeyi azaltıcı, düzenleme kalitesinin ise büyüme artırıcı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
			Özel sektör yurtiçi kredi/GSYH	Finansal gelişmenin büyüme üzerinde olumlu ve önemli bir etkisi bulunamamıştır.

Tablo 1'in devamı: Kurumsal Kalite, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Literatür Özeti

Yazar/ Yazarlar	Ülke/ Dönem	Yöntem	Kurumsal Kalite / Finansal Gelişme Göstergeleri	Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi
Asafo (2020)	36 Sahra Altı Afrika Ülkesi	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM)	Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri (WGI) ve Polity2 skoru	Pozitif etki
			Özel sektör yurtiçi kredi/GSYH Geniş para / GSYH Finansal gelişme endeksi	Pozitif etki
Dieng ve Camara (2021)	8 Ülke 2002- 2015	Uygulanabilir Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS)	Düzenleme kalitesi ve hukukun üstünlüğü	Düzenleme kalitesi pozitif etki
			M2/GSYH Özel sektör yurtiçi kredi/GSYH	Pozitif etki
Sghaier (2022)	4 Kuzey Afrika Ülkesi 2000- 2018	Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (SYS- GMM)	Ekonomik özgürlük endeksi	Pozitif etki
			Özel sektör yurtiçi kredi/GSYH	Pozitif etki
Hussain, Ullah, Haider, Usman, Anwar ve Ahmad (2022)	57 Ülke 1980- 2017	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM)	Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri (WGI) Özel sektör yurtiçi kredi/GSYH Likit yükümlülükler/GSYH Bankacılık sektörünün sağladığı yurtiçi kredi / GSYH	Kurumsal kalite arttıkça gelir grubu fark etmeksizin finansal gelişme ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.

Tablo 1'de kullanılan yöntem, dönem ve ülkeler açısından özetlenen literatüre kısaca değinmek gerekirse finansal gelişme ve kurumsal kalitenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. Birbiriyle bağlantılı olan bu değişkenler içerisinde finansal kurumları da barındıran kurumların iyileşmesi, yerel hisse senedi piyasası yoluyla finansman olanaklarının artması ve menkul kıymet borsasının düzenlenmesi kanalıyla (Matashu, 2016) finansal gelişme sağlanarak ekonomik büyümenin sürdürülebilir hale getirilmesi olarak sıralanabilir.

Literatürde yapılan çalışmalardan yola çıkarak, finans ve kurumlar arasındaki etkileşimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelenmesi konusunda zaman,

veri seti ve örnekleme göre farklı etkilere ulaşılmıştır. Genel olarak çalışmalarda, finansal gelişmenin ve kurumsal kalitenin artması farklı kanallarla büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca, bazı çalışmalarda kurumların, finansal gelişmeyi destekleyerek büyüme üzerindeki pozitif etkiyi arttırdığına dair bulgular da mevcuttur. Bu çalışma, ekonomik performans, finansal gelişme ve kurumların durumu açısından benzerlikleri göz önüne alındığında, SSA ülkelerine üzerine odaklanarak literatüre katkı sağlamaktadır. Ayrıca daha önce SSA ülkeleri üzerine yapılan çalışmalardan (Effiong, 2015; Aluko ve Ibrahim, 2020; Asafo, 2020) farklı olarak kullanılan yöntem, ülke sayısı, değişkenler ve farklı bulgulara ulaşarak ayrılmaktadır.

3. Veri Seti ve Metodoloji

Bu çalışmada, finansal gelişme, kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisini değerlendirmek için üçlü bir çerçeve kullanılmıştır. Ekonomik büyümeyi ölçmek için Penn Dünya Tablosu'ndan alınan reel GSYH'nin logaritması alınmış ve ekonomik büyümenin göstergesi olarak analize dahil edilmiştir. Finansal gelişmeyi değerlendirmek için bir ölçü olan Finansal Gelişme Endeksi, IMF tarafından kullanıma sunulan Finansal Gelişme Endeksi Veri Tabanından alınmıştır. Svirydzenka (2016), finansal piyasaların ve kurumların derinliğini, kullanılabilirliğini ve etkinliğini inceleyen Čihák, Demirgüç, Kunt, Feyen ve Lev'in (2012) çalışmasına dayanarak bu endeksi tasarlamış ve temel bileşenler analizi yoluyla oluşturulan bu endeks, 0 ile 1 arasında normalleştirilmiştir. Bu endekte daha yüksek puan, daha fazla finansal gelişmişlik ve istikrarı göstermektedir. Dünya Bankası tarafından sağlanan Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri'nden (WGI) alınan ve Tablo 2'de açıklanan altı farklı gösterge temel bileşenler analizi yoluyla oluşturulmuştur.

İncelenmekte olan veri seti, 42 Sahra Altı Ülkesini ve 2002-2019 dönemini kapsayan yıllık veriden oluşmaktadır. Verilerin ulaşılabilirliği, analizin zaman çerçevesini bu dönemle sınırlamıştır. Araştırmaya dahil edilen ülkeler Angola, Benin, Burkina Faso, Burundi, Botsvana, Çad, Kamerun, Cape Verde (Yeşil Burun Cumhuriyeti), Orta Afrika Cumhuriyeti, Fildişi Sahili, Komorlar, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Kongo Cumhuriyeti, Ekvator Ginesi, Etiyopya, Gabon, Gambiya, Gana, Gine-Bissau, Gine, Kenya, Lesoto, Liberya, Madagaskar, Malavi, Mali, Mauritius, Mozambik, Namibya, Nijer, Nijerya, Ruanda, Sao Tome ve Principe, Senegal, Seyşeller, Sierra Leone, Güney Afrika, Sudan, Tanzanya, Togo, Uganda, Zambiya'dır.

Tablo 2: Değişkenlerin Tanımı

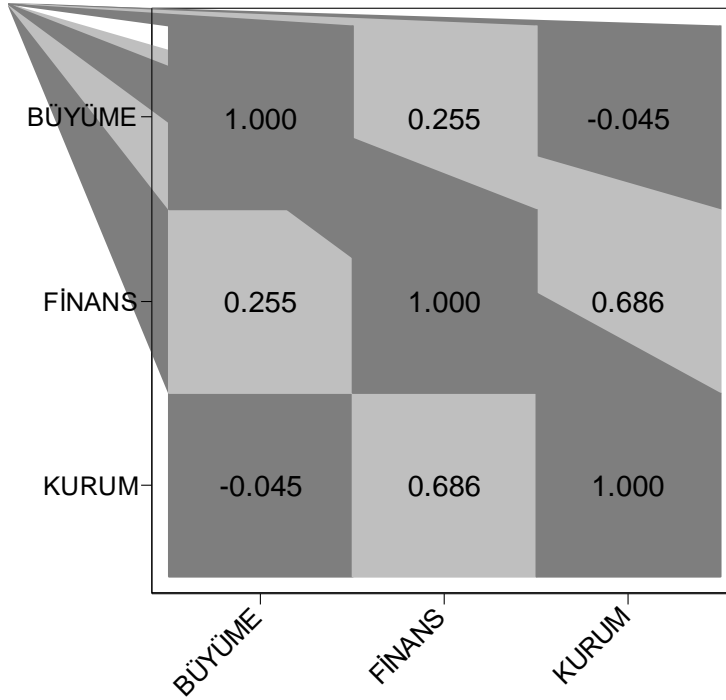
Değişkenler	Açıklamalar	Veri kaynağı
BÜYÜME	Sabit 2017 Ulusal Fiyatlarıyla Reel GSYİH (Logaritmik)	Penn Dünya Tablosu
FİNANS	Finansal Gelişme Endeksi	Finansal Gelişme Endeksi Veritabanı, IMF
KURUM	KURUM'un temel bileşeni; Ses ve Hesap Verebilirlik, Hükümet Etkinliği, Hukukun Üstünlüğü, Düzenleyici Kalite, Yolsuzluğun Kontrolü, Siyasi İstikrar	Dünya Genelinde Yönetişim Göstergeleri- Dünya Bankası

Ekonomik büyüme bağımlı değişken iken, finansal gelişme ve kurumsal kalite değişkenleri bağımsız değişken olarak analize dahil edilmiştir. Tablo 3, bu araştırmada kullanılan seriler için tanımlayıcı istatistikleri göstermektedir.

Tablo 3: Serilerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişken	Gözlem Sayısı	Ort.	Std. Hata	Min.	Maks.
BÜYÜME	756	9.973778	1.508524	5.778993	13.83192
FİNANS	756	0.1402767	0.1136491	0.0262936	0.6426488
KURUM	756	0.00001	1	-1.549594	2.474511

Isı haritası korelasyon matrisi, çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki korelasyonu göstermektedir ve değişkenlere ait ısı haritası korelasyon matrisine Şekil 1'de yer verilmiştir. Korelasyon matrisi, ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında pozitif bir korelasyon olduğunu, ekonomik büyüme ile kurumsal kalite arasında negatif bir korelasyon olduğunu ortaya koymaktadır. Beklentilerin aksine, bulgular Sahra Altı ülkelerdeki kurumsal kalitenin ekonomik büyüme ile negatif ilişkili olduğunu göstermektedir.

Şekil 1: Isı Haritası Korelasyon Matrisi

Şekil 1’de finansal gelişmenin ekonomik büyüme ile pozitif bir korelasyonun olduğu görülmektedir. Çalışmanın sonraki adımında 2002-2019 dönemi, ekonomik büyüme, finans ve kurumlar arasındaki uzun dönemli ilişki eşbütünleşme testleri kullanılarak incelenmiştir. Ayrıca değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi de araştırılmıştır. İlişkiyi ifade eden model Eşitlik (1)’de sunulmuştur.

$$Y_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 FİNANS_{i,t} + \beta_2 KURUM_{i,t} + \epsilon_{i,t} \quad (1)$$

Y_i ülkelerin ekonomik büyümesini temsil ederken, FİNANS ülkelerin finansal gelişimini, KURUM ülkelerin kurumsal kalitesini, i ülkeleri ve t zaman dilimlerini temsil etmektedir.

Modelin güvenilir tahminini sağlamak için öncelikle serinin durağanlığı birim kök testleri ile araştırılmıştır. Birim kök testleri yatay kesit bağımlılığından etkilenebilmektedirler. Yatay kesit bağımlılık testleri, özellikle birinci veya ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılmasının belirlenmesinde önemlidir. Bu durum, yatay kesit bağımlılığının varlığında birinci nesil birim kök testlerinin geçersiz hale gelmesi gibi, birim kök testlerinin önemli bir yönünü ortaya çıkarır (Pesaran, 2007). Bu nedenle, ilk adım olarak, Breusch-Pagan’ın (1980) LM testi, Pesaran’ın (2004) ölçekli LM testi, Baltagi vd. (2012) yanlılığı düzeltilmiş ölçeklendirilmiş LM ve Pesaran’ın (2004) CD testleri ile yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı test

edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı testleri, yatay kesitler arasında ilişkinin olmadığını doğrulamayı amaçlayan testlerdir

$$H_0 = \rho_{ij} = \text{Corr}(u_{ij}, u_{jt}) = 0, i \neq j \quad (2)$$

LM testi, yatay kesitler arasında korelasyonun olmadığı boş hipotezini reddetmeye çalışarak, birimler arasında herhangi bir yatay kesit korelasyonu olup olmadığını belirlemeyi amaçlar. Breusch-Pagan (1980) tarafından önerilen LM testinin test istatistiği Eşitlik (3)'teki gibi hesaplanmaktadır.

$$LM = \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T_{ij} \hat{\rho}_{ij}^2 \rightarrow \chi^2 \frac{N(N-1)}{2} \quad (3)$$

Ayrıca, Pesaran (2004) tarafından modifiye edilen ve ölçeklendirilmiş LM testi istatistiği olarak adlandırılan LM testi eşitlik (4)'teki gibi tanımlanmaktadır.

$$LM_{SC} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T_{ij} \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \rightarrow N(0,1) \quad (4)$$

Baltagi vd. (2012), Pesaran (2004) ölçekli LM testinin yanlılığı düzeltilmiş ölçeklendirilmiş versiyonu olan ve Eşitlik (5)'teki gibi hesaplanan LM testini önermişlerdir.

$$LM_{BC} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T_{ij} \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) - \frac{N}{2(T-1)} \rightarrow N(0,1), \quad (5)$$

Son olarak Pesaran (2004) tarafından önerilen Pesaran CD testi Eşitlik (6)'daki gibi ifade edilmektedir.

$$CD_{\rho} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T_{ij} \hat{\rho}_{ij} \rightarrow N(0,1) \quad (6)$$

Çalışmada, verilerin homojenliği Delta testi aracılığıyla incelenmiştir. Delta homojenlik testi, Swamy (1970) tarafından geliştirilen bir testin standartlaştırılmış bir versiyonuna dayanan ve Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından panel veri eğitimlerinin homojenliğini değerlendirmek için önerilen bir testtir. $\tilde{\Delta}$ (Delta) ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ (Düzeltilmiş Delta) istatistikleri Denklem (8)'de Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından belirtildiği gibi hesaplanmaktadır.

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \quad (7)$$

$$\tilde{\Delta}_{\text{adj}} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\tilde{S} - E(\tilde{Z}_{it})}{\sqrt{\text{Var}(\tilde{Z}_{it})}} \quad (8)$$

Delta homojenlik testi için H_0 ve H_1 hipotezleri aşağıda sunulmuştur. H_0 hipotezi değişkenlerin eğimlerinin homojen olduğunu, H_1 hipotezi ise en az bir i için homojen olmadığını göstermektedir.

$$\begin{aligned} \mathbf{H}_0: \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_n = \beta \text{ (tüm } \beta_1' \text{ 'ler için)} \\ \mathbf{H}_1: \beta_1 = \beta_2 = \dots \neq \beta_n \text{ (en az bir } i \text{ için)} \end{aligned}$$

Yukarı bahsedilen testlere ek olarak, Pesaran (2007) tarafından önerilen ikinci nesil birim kök testleri, yatay kesit bağımlılığı olduğu durumlar için kullanılmaktadır. CIPS testinin adımlar Eşitlik (9)'da ifade edilmiştir.

$$\Delta y_{it} = \gamma_i + \alpha_i y_{i,t-1} + \beta_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^P d_{ij} \Delta \bar{y}_{t-j} + \sum_{j=0}^P \varepsilon_{ij} \Delta \bar{y}_{i,t-j} + \mu_{it} \quad (9)$$

y_{t-1} ve Δy_{t-j} , gecikmeli ve birinci fark serilerinin yatay kesit ortalamalarını temsil etmektedir. Bu nedenle, Eşitlik (8)'de ifade edildiği üzere CIPS testinin test istatistiği kesitlere ait tekil ADF istatistiklerinin ortalamasının alınmasıyla hesaplanmaktadır.

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (10)$$

Ayrıca, araştırma, değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkileri belirlemek için eşbütünleşme analizleri uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme durumunu belirlemek için Pedroni (1999, 2004) ve Westerlund (2007) eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Her iki test için boş hipotez, eşbütünleşmenin olmamasıdır. Pedroni (1999, 2004), hem boyutlar içinde hem de boyutlar arasında ilgili yedi farklı istatistiksel ölçüm içeren iki yaklaşım kullanan artık tabanlı bir eşbütünleşme testi önermiştir. İlk yaklaşım, Modified Phillips-Perron, Phillips-Perron ve Augmented Dickey-Fuller t test istatistiklerini kullanarak boyutlar arasında testler yapmayı içerir. İkinci yaklaşım, Değiştirilmiş varyans oranı, Modified Phillips-Perron, Phillips-Perron ve Artırılmış Dickey-Fuller t testi istatistikleri kullanılarak boyutlar içinde testler yapılmasını içerir.

Bu istatistiklerin hesaplanması, şu şekilde temsil edilebilen artık değerlere dayalıdır.

$$\begin{aligned}y_{i,t} &= \alpha_i + \beta_{1i}x_{1i,t} + \beta_{2i}x_{2i,t} + \dots + \beta_{Mi}x_{Mi,t} + e_{i,t} \\ \Delta y_{i,t} &= \sum_{m=1}^M \beta_{mi}\Delta x_{mi,t} + \eta_{i,t} \\ \hat{e}_{i,t} &= \hat{\gamma}_i \hat{e}_{i,t-1} + \hat{\mu}_{i,t} \\ \hat{e}_{i,t} &= \hat{\gamma}_i \hat{c}_{i,t-1} + \sum_{k=1}^K \hat{\gamma}_{i,k} \Delta \hat{e}_{i,t-k} + \hat{\mu}_{i,t}\end{aligned}\tag{11}$$

t'nin zaman periyotlarını temsil ederken, M bağımsız değişkenleri ve K gecikmeleri ifade etmektedir.

Ayrıca, çalışmada birim kök testlerinden sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ölçmek adına Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Bu test yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil bir eşbütünleşme testidir. Uzun dönemli ilişkiyi incelemek için hata düzeltme modelinin adımları Eşitlik (12)'de sunulmuştur.

$$\Delta y_{it} = \delta'_i d_t + \alpha_i y_{i,t-1} + \lambda'_i x_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \alpha_{ij} \Delta y_{i,t-j} + \sum_{j=-q_i}^{p_i} \gamma_{ij} \Delta x_{i,t-j} + e_{it}\tag{12}$$

Hata düzeltme modelinden sonra panel ve grup istatistiklerine ait formüller Eşitlik (13) ve Eşitlik (14)'te sunulmuştur. G_T ve G_α grup ortalama istatistiklerini verirken, P_τ ve P_α panel istatistiklerini vermektedir. Eğim katsayılarının heterojen olduğu durumda G_T ve G_α istatistikleri, homojen olduğunda P_τ ve P_α istatistikleri daha güvenilir sonuçlar vermektedir.

$$G_T = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{\hat{\alpha}_i}{SE(\hat{\alpha}_i)}, \quad G_\alpha = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{T \hat{\alpha}_i}{\hat{\alpha}_i(1)}\tag{13}$$

$$P_\tau = \frac{\hat{\alpha}}{SE(\hat{\alpha})}, \quad P_\alpha = T \hat{\alpha}\tag{14}$$

Çalışmada son olarak diziler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek için Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen ve diziler arasındaki nedensellik ilişkisi hakkında bilgi sağlayan Dumitrescu-Hurlin testi kullanılmıştır. Katsayıların kesitsel heterojenliğini öne süren Dumitrescu-Hurlin testi, katsayıların kesitsel homojenliğini öne süren Pairwise Granger nedensellik testinden farklılaşmaktadır.

$$\begin{aligned} \alpha_{0,i} &\neq \alpha_{0,j}, \alpha_{1,i} \neq \alpha_{1,j}, \dots, \alpha_{2,i} \neq \alpha_{2,j} \forall i, j \\ \beta_{1,i} &\neq \beta_{1,j}, \dots, \beta_{2,i} \neq \beta_{2,j} \forall i, j \end{aligned} \quad (15)$$

Dumitrescu-Hurlin testi, yatay kesit bağımlılığı ve değişen varyans için Granger nedensellik testinin düzenlenmiş bir hali olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Ampirik Sonuçlar

Literatür taraması ve önceki bölümde ortaya konulan teorik çerçevenin ardından, bu bölüm eldeki araştırma sorularını ampirik olarak analiz etmeyi amaçlamıştır. Sonuçların geçerliliğini ve güvenilirliğini sağlamak için analiz, önceki bölümde ana hatları verilen metodolojiye bağlı kalarak sistematik bir şekilde yürütülmüştür.

Ampirik analizdeki ilk adım, Yatay Kesit Bağımlılık Testlerinin uygulanmasını içermektedir. Bu testler, panel veri analizinde yaygın bir olgu olan, incelenmekte olan serilerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediğini ortaya çıkarmak için gereklidir.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılık Testleri

Değişkenler	Breusch-Pagan LM	Pesaran Ölçeklendirilmiş LM	Yanlılığı Düzeltilmiş Ölçeklendirilmiş LM	Pesaran CD
BÜYÜME	11424.97***	254.5719***	253.3366***	104.1035***
FİNANS	4574.045***	89.47747***	88.24218***	45.65915***
KURUM	3652.112***	67.26058***	66.02529***	1.052946

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesini göstermektedir.

Pesaran CD testindeki kurumsal kalite değişkeni hariç, tüm testlerde, tüm serilerde yatay kesit bağımlılığı olduğunu gösteren yatay kesit bağımlılık testlerinin sonuçlarını sunmaktadır. Buna rağmen diğer üç test, KURUM değişkeninde yatay kesit bağımlılığının varlığını göstermektedir. Bu durumda, Augmented Dickey-Fuller (ADF), Im - Pesaran -Shin (IPS), Levin-Lin Chu (LLC), Phillips- Perron (PP) testi gibi birinci nesil birim kök testi örnekleri uygulanamamaktadır.

Tablo 5 incelendiğinde, homojenlik sınavası delta testi aracılığıyla serilerin homojenliği değerlendirilmiştir. Homojenlik testine ait hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Eğitim Katsayıları homojendir.

H_1 : Eğitim Katsayıları heterojendir

Elde edilen bulgular, serilerin homojen olmadığını göstermektedir. Bu sonuçlar, çalışmada kullanılan değişkenlerin heterojen olduğunu gösteren bir gözlem sunmaktadır. Analizin bir sonraki bölümünde serilerin durağanlığını değerlendirmek için Pesaran CIPS birim kök testi kullanılmıştır.

Tablo 5: Homojenlik testi

	Delta	Olasılık
$\tilde{\Delta}$	22.701	0.000***
$\tilde{\Delta}_{adj}$	25.741	0.000***

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesini göstermektedir.

Tablo 6’da yer alan test sonuçları serilerin düzeyde durağan olmadığını ancak birinci fark alındıktan sonra durağan olduğunu göstermiştir. Bu durum, serilerin bir birim kök barındırdığını ve birinci dereceden durağan olduğunu gösterir. Bu testin bulguları, serilerin aynı düzeyden bütünlük olmasını gerektiren eşbütünlük analizi gibi verileri modellemek için uygun tekniklerin kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Yapılan analizlere göre Tablo 6 incelendiğinde serilerin I (1) yani birinci düzeyden bütünlük olduğunu ve birinci farktan sonra durağanlaştığı söylenebilir.

Tablo 6: Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Düzye	Birinci Fark
BÜYÜME	-1.99250	-2.57479***
FİNANS	-1.80674	-3.11703***
KURUM	-1.92820	-2.83236***

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesini göstermektedir.

Birim kök analizinden sonra, hem boyutlar arasında hem de boyutlar içinde uygulanan Pedroni eşbütünlük testi kullanılarak eşbütünlük analizi gerçekleştirilmiştir. Tablo 7’de yer alan sonuçlar, Düzeltme Yapılmış Phillips-Perron t, Phillips-Perron t testi ve Artırılmış Dickey-Fuller t testlerinin boyutlar arasında değişkenler arasında eşbütünlüğün varlığını doğruladığını göstermektedir. Düzeltme Yapılmış varyans oranı ve Phillips-Perron t testleri

kullanılarak boyutlar içinde benzer bulgular elde edilmiştir. Ancak, Düzeltme Yapılmış Phillips-Perron t testi ve Artırılmış Dickey-Fuller t testlerine ait sonuçlara göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığına dair boş hipotez reddedilememiştir.

Tablo 7: Eşbütünleşme Test Sonuçları (Pedroni)

Boyutlar Arasında				
	Düzeltilmiş Phillips-Perron t	Phillips-Perron t	Artırılmış Dickey-Fuller t	
İstatistik	2.8627***	-2.7081***	-1.8553***	
Boyutlar İçinde				
	Düzeltilmiş Varyans Oranı	Düzeltilmiş Phillips-Perron t	Phillips-Perron t	Artırılmış Dickey-Fuller t
İstatistik	-6.7844***	1.0813	-3.9008***	-0.4814

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesini göstermektedir.

Tablo 8’de yer alan Yatay-Kesit Bağımlılığını Dikkate Alan Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi sonuçlarına göre incelenen değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisine ulaşılmıştır.

Eşbütünleşme ilişkisi incelenirken grup (G_T, G_α) veya panel (P_T, P_α) istatistik değerlerinin dikkate alınması homojenlik testi sonuçlarına bağlıdır. Homojenlik testi sonucunda modellerin eğim katsayılarının heterojen olduğu bilgisine ulaşılmış eşbütünleşme sonuçları raporlanırken heterojen panellerde grup ortalama testlerinin (G_T, G_α) dikkate alınması gereklidir. Grup istatistiklerini ifade eden G_α test istatistiğinin Sabit + Trend bootstrap olasılık değeri dışındaki bütün sonuçlara göre H_0 hipotezi reddedilmektedir. Değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin doğrulanması, değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini ve dolayısıyla aralarındaki farkın durağan olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını da doğrulayan Pedroni eşbütünleşme testinin sonuçlarıyla tutarlıdır.

Tablo:8 Yatay-Kesit Bağımlılığını Dikkate Alan Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi

	Sabit			Sabit + Trend		
	İstatistik	Asimptotik Olasılık	Bootstrap Olasılık	İstatistik	Asimptotik Olasılık	Bootstrap Olasılık
G_T	-29.932	0.000***	0.001***	-36.710	0.000***	0.017**
G_α	-11.133	0.000***	0.000***	-3.322	0.000***	0.146
P_τ	-27.258	0.000***	0.000***	-35.834	0.000***	0.000***
P_α	-19.287	0.000***	0.000***	-10.142	0.000***	0.012**

Notlar: Hata Düzeltme testinde gecikme ve öncül bir olarak alınmıştır. Bootstrap olasılık değerleri 1.000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Asimptotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan elde edilmiştir. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesini göstermektedir.

Granger nedenselliğinin varlığını ve yönünü ayırt etmeyi amaçlayan Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi aracılığıyla ilişkinin yönü irdelenmiştir. Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testinin kullanılması, analiz edilen verilerde Granger nedenselliğinin yönünü ve varlığını belirlemek için önemli bir yaklaşımdır. Test, özellikle veri yapısının değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına izin vermesi bakımından kullanışlıdır.

Tablo 9: İkili Dumitrescu Hurlin Paneli Nedensellik Testleri

Sıfır hipotezi:	W-İst.	Zbar -İst.	Olasılık
FİNANS → BÜYÜME	3.08719	1.35936	0.1740
BÜYÜME → FİNANS	5.85720	7.21776	0.000***
KURUM → BÜYÜME	3.37288	1.96359	0.0496**
BÜYÜME → KURUM	4.94922	5.29745	0.000***

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesini göstermektedir.

Sonuçların gösterdiği gibi, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki bağlantı dışındaki tüm serilerde nedensellik belirgindir. Sonuç olarak, Tablo 7 ve Tablo 8’de sunulan bulgularla desteklediği gibi, büyümeden finansal gelişmeye,

kurumsal kaliteden büyüme ve büyümeden kurumsal kaliteye Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

5. Sonuç ve Öneriler

SSA, tarih boyunca zengin yer altı kaynaklarına sahip olan ve halen daha önemli miktarda yer altı kaynağını barındıran bir bölgedir. Buna rağmen bu bölgedeki ülkeler, gelişmiş ülkelerden ve düşük ekonomik büyüme sorununu çözmesi beklenen IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlardan yardım almaktadırlar. Afrika'ya Kalkınma Yardımları Komitesi (DAC) üye ülkeler tarafından yapılan Resmî Kalkınma Yardımı (ODA), 2019 yılında 37 milyar dolar iken bunun 31 milyar doları SSA ülkelere yapılmıştır (OECD, 2020). Bu bölgede, finansal gelişmenin (mobil para işlemleri hariç) diğer bölgelere göre daha hızlı büyüdüğü, ancak genel ekonomik düzeyinin diğer ekonomilerin gerisinde kaldığı açık bir şekilde ortadadır (IMF, 2019). Literatürdeki çalışmaların birçoğunda (Demetriades ve Hook Law, 2006; Law ve Habibullah, 2006; Kacho ve Dahmardeh, 2017b; Oussama, Ahmed ve Fatma, 2017; Haini, 2019; Asafo, 2020) finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğine dair bulgular mevcut iken SSA'da yer alan ülkelerde durum biraz daha farklı işlemektedir. Finansal gelişmedeki ilerleme, ülkeler arasında farklılık gösterirken daha düşük finansal gelişmeye sahip olan ülkelerin (Burkina Faso, Çad, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kongo Cumhuriyeti, Fildişi Sahili, Gabon, Sierra Leone, Togo) daha hızlı büyüme oranlarına sahip oldukları görülmektedir (IMF, 2019). Diğer taraftan SSA'da düşük ekonomik performansının nedenleri araştırılırken kurumsal kalitenin ekonomik büyümeyi etkileyen önemli bir değişken olduğuna dair kanıtlar bulunmuştur (Sachs ve Warner, 1997). SSA ülkeleri üzerine yapılan çalışmalarda, kurumsal kalite göstergesi olarak daha çok politik istikrarsızlık (Hashim Osman, Alexiou ve Tsaliki, 2011), yolsuzluk (Gyimah-Brempong, 2002; Ebaidalla, 2014), düzenleme kalitesi (Aluko ve İbrahim, 2020), hukukun üstünlüğü (Akinlo, 2016) ve ekonomik özgürlük endeksi (Effiong, 2015) gibi değişkenlerin ekonomik büyümeyi etkilediği ortaya konulmuştur.

Kurumsal kalite ve finansın ekonomiler üzerindeki etkileri hakkında birçok araştırma bulunmasına rağmen finansallaşma konusu literatürde daha yoğun olarak çalışmalarda yer almaktadır. Bu durumun oluşmasında en önemli faktörlerin başında finansın ekonomik ilişkiler üzerinde artan etkisi ve bu doğrultuda ekonomileri yeniden şekillendirebilme kapasitesi birçok araştırmacıyı finansla ilgili konularda çalışmaya teşvik etmiştir. Kurumsal kalite konusunda ise ekonomik büyümeyi teşvik edici etkilerinin olabileceği ve finansal gelişmeye katkıda bulunabileceği tartışılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda, kurumsal kalite ve finansal gelişmenin ekonomik büyümeyle olan etkileşimini incelemek amacıyla Pedroni ve Westerlund eşbütünleşme analizleri ile araştırılmıştır. Pedroni eşbütünleşme eş bütünleşme sonuçlarını 'boyutlar arasında' ve 'boyutlar içinde' olarak iki farklı şekilde sunmaktadır. Boyutlar arasında tüm seçeneklerde boyutlar

içinde ise düzeltme yapılmış varyans oranı ve Phillips-Perron t istatistik değerlerine göre eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir eşbütünleşme analizi olan Westerlund eşbütünleşme analizi sonuçları da Pedroni eşbütünleşme testine ait sonuçlarını doğrulamıştır. Ek olarak, değişkenler arasındaki nedenselliğin incelenmesi için Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi çalışmada uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre kurumsal kalite ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Finansal gelişme ve ekonomik büyüme nedensellik ilişkisi ise tek taraflı olarak, ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğrudur. Finansal gelişmenin ekonomik büyümenin nedeni olmadığı hipotezi reddedilememiştir. Bunun nedeni olarak SSA ülkelerinde, baskın bir bankacılık sistemi ile bölgedeki finansal gelişme düşük olması ayrıca aşırı likidite, devlet tahvillerinin tutulması, kısa vadeli borç verme vb. başlıklar ve finansal sektör reformlarının dolaylı finansal derinleşme sağlanamaması gösterilmektedir (Effiong, 2015).

Literatürde daha önce SSA ülkeleri üzerinde finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğine dair yapılan Ngongang (2015), Ibrahim ve Alagidede (2018), Bandura ve Dzingirai (2019) ve Ustarz ve Fanta (2021) çalışmalarından farklı olarak finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi etkilemediğini ortaya koyan Effiong (2015) çalışmasını destekler niteliktedir. Kurumsal kalite ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi, yakın dönemde SSA ülkeleri üzerine yapılan Aluko ve Ibrahim (2020) ve Asante, Takyi ve Mensah (2023) çalışmalarıyla benzer bulguları ortaya koymuştur. Bu bulgulardan yola çıkarak bölgedeki ülkelerin, finansal kurumlardaki kaliteyi artırmaya yönelik adımlar atmalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratacağını söylemek mümkündür. Ayrıca bundan sonraki çalışmalarda elde etmiş olduğumuz kurumsal kalite endeksi göstergesinin diğer gelişmekte olan ülke grupları üzerinde kullanılması, bu değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ortaya konulmasına yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Acemoglu, D. & Zilibotti, F. (1997). Was Prometheus Unbound by Chance? Risk, Diversification and Growth. *Journal of Political Economy*, 105, 709-775. <https://doi.org/10.1086/262091>.
- Aluko, O. A. & Ibrahim, M. (2020). Institutions and the Financial Development–Economic Growth Nexus in sub-Saharan Africa. *Economic Notes*, 49(3), e12163.
- Akinlo, T. (2016). Institution and Economic Growth in Sub-Saharan Africa (1986–2013). *Emerging Economy Studies*, 2, 2, 170–180.

- Akinlo, A. E. & Egbetunde, T. (2010). Financial Development and Economic Growth: The Experience of 10 Sub-Saharan African Countries Revisited. *The Review of Finance Banking*, 2.
- Appiah, M., Li, F. & Frowne, D. I. (2020). Financial Development, Institutional Quality and Economic Growth: Evidence From ECOWAS Countries. *Organizations and Markets in Emerging Economies*, 11(1), 6-17.
- Aron J. (2000). Growth and Institutions: A Review of the Evidence. *The World Bank Research Observer*, 15, (1), 99-135
- Asafo, J. K. A. (2020). *Financial Development, Institutions and Economic Growth in Sub-Saharan Africa* (Doctoral dissertation, University of Cape Coast).
- Asante, G. N., Takyi, P. O. & Mensah, G. (2023). The Impact of Financial Development on Economic Growth in Sub-Saharan Africa. Does Institutional Quality Matter?. *Development Studies Research*, 10(1), 2156904.
- Baltagi, B. H., Feng, Q. & Kao, C. (2012). A Lagrange Multiplier Test for Cross-Sectional Dependence in a Fixed Effects Panel Data Model. *Journal of Econometrics*, 170(1), 164-177.
- Bandura, W. N. & Dzingirai, C. (2019). Financial Development and Economic Growth in Sub-Saharan Africa: The Role of Institutions. *PSL Quarterly Review*, 72(291), 315.
- Batuo, M., Mlambo, K. & Asongu, S. (2018). Linkages Between Financial Development, Financial Instability, Financial Liberalisation and Economic Growth in Africa. *Research in International Business Finance & Development*, 45, 168–179.
- Ben Naceur, S. & Ghazouani, S. (2007). Stock Markets, Banks, and Economic Growth: Empirical Evidence From the MENA Region. *Research in International Business and Finance*, 21(2), 297–315
- Breusch, T.S. & Pagan, A.R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Boca, G. (2011). *Financial Development, Institutions and Economic Growth : An Empirical Evidence* (Master Thesis). Jönköping International Business School, Jönköping University, Sweden.

- Čihák, M., Demirgüç-Kunt, A., Feyen, E. & Levine, R. (2012). Benchmarking Financial Development Around the World, Washington, DC: *World Bank Policy Research Working Paper* 6175.
- Compton, R. A. & Giedeman, D. C. (2011). Panel Evidence on Finance, Institutions and Economic Growth. *Applied Economics*, 43(25), 3523-3547.
- Demetriades, P. & Hook Law, S. (2006). Finance, Institutions and Economic Development. *International journal of finance & economics*, 11(3), 245-260.
- Dieng, A. K. & Camara, A. (2021). Financial Development, Institutions and Economic Growth in WAEMU Countries. *International Journal of Economics and Finance*, 13(8), 1-40.
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C. (2012), Testing for Granger Noncausality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Ebaidalla, E. M. (2014). Institutions and Economic Growth in Sub-Saharan Africa: A Panel Data Analysis. *African Journal of Economic and Sustainable Development*, 3(4), 346-362.
- Effiong, E. (2015). Financial Development, Institutions and Economic Growth: Evidence From Sub-Saharan Africa. *MPRA Paper* 66085, University Library of Munich, Germany.
- Feenstra, Robert C., Robert Inklaar & Marcel P. Timmer (2015). The Next Generation of the Penn World Table. *American Economic Review*, 105(10), 3150-3182
- Güvercin, D. & Gök, A. (2019). Institutions, Financial Development and Economic Growth. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (60), 124-141.
- Gyimah-Brempong, K. (2002). Corruption, Economic Growth, and Income Inequality in Africa. *Economics of Governance*, 3, 183-209.
- Haini, H. (2019). Examining the Relationship Between Finance, Institutions and Economic Growth: Evidence From the ASEAN Economies. *Economic Change and Restructuring*, 53(4), 519-542.
- Hashim Osman, R., Alexiou, C. & Tsaliki, P. (2011). The Role of Institutions in Economic Development: Evidence From 27 Sub-Saharan African Countries. *International journal of social Economics*, 39(1/2), 142-160.

- Heras Recuero, L. & Pascual González, R. (2019). Economic Growth, Institutional Quality and Financial Development in Middle-Income Countries. *Working Papers 1937*, Banco de España.
- Hussain, B., Ullah, K., Haider, S., Usman, M., Anwar, S. & Ahmad, T. (2022). The Nexus Between Financial Development, Institutions and Economic Growth: Evidence From High-,Middle- and Low-Income Countries. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 19(1), 935-976.
- Ibrahim, M. & Alagidede, P. (2018). Effect of Financial Development on Economic Growth in Sub-Saharan Africa. *Journal of Policy Modeling*, 40(6), 1104-1125.
- International Monetary Fund IMF. (2019). Sub-Saharan Africa: Recovery and Elevated Uncertainty.
- International Monetary Fund IMF (2022). Regional Economic Outlook: Sub-Saharan Africa: Living on the Edge. International Monetary Fund.
- International Monetary Fund IMF (2023). Financial Development Index.
- Kacho, A. A. & Dahmardeh, N. (2017a). The Effect of Financial Development and Institutional Quality on Economic Growth: Evidence from MENA Countries. *Journal of Economic & Management Perspectives*, 11(4), 1498-1505.
- Kacho, A. A. & Dahmardeh, N. (2017b). The Effects of Financial Development and Institutional Quality on Economic Growth with the Dynamic Panel Data Generalized Moment Method: Evidence From the Organization for Economical Cooperation and Development Countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(3), 461-467.
- Kilishi, A. A., Mobolaji, H. I., Yaru, M. A. & Yakubu, A. T. (2013), Institutions and Economic Performance in Sub-Saharan Africa: A Dynamic Panel Data Analysis. *Journal of African Development*, 15(2) ss.91-120.
- King, R. & Levine, R. (1993). Finance and Growth: Schumpeter Might be Right. *Le Journal Trimestriel D'Économie*, 108(3), 707-738.
<https://doi.org/10.2307/2118406>
- Law, S. H. & Habibullah, M. S. (2006). Financial Development, Institutional Quality and Economic Performance in East Asian Economies. *Review of Applied Economics*, 2(2), 201-216.

- Law, S. H., Azman-Saini, W. N. W. & Ibrahim, M. H. (2013). Institutional Quality Thresholds and the Finance–Growth Nexus. *Journal of Banking & Finance*, 37(12), 5373-5381.
- Ngongang, E. (2015). Financial Development and Economic Growth in Sub-Saharan Africa: A Dynamic Panel Data Analysis. *European Journal of Sustainable Development*, 4(2), 369-369.
- North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. New York: Cambridge University Press.
- OECD (2020). OECD–Paris, 16 April 2020 Aid by DAC Members Increases in 2019 with More Aid to the Poorest Countries. (Erişim tarihi:15.06.2023, <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-data/ODA-2019-detailed-summary.pdf>)
- Oussama, Z., Ahmed, H. & Fatma, H. (2017). Financial Development, Economic Freedom and Economic Growth: New Evidence From Tunisia. *Economic Review: Journal of Economics and Business*, 15(2), 7-18.
- Pedroni, P. (1999). Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61, 653– 670.
- Pedroni, P. (2004). Panel cointegration: Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests with an Application to the PPP Hypothesis. *Econometric Theory*, 20(3), 597– 625.
- Pesaran, M., (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *CESifo working paper series 1229*.
- Pesaran, M.H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265–312.
- Peseran, H.M. & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142, 50–93.
- Raheem, I. D., Ajide, K. B. & Adeniyi, O. (2016). The Role of Institutions in Output Growth Volatility-Financial Development Nexus: a worldwide study. *Journal of Economic Studies*, 43(6), 910-927.
- Saadaoui, H. & Chtourou, N. (2022). Do Institutional Quality, Financial Development, and Economic Growth Improve Renewable Energy Transition? Some Evidence From Tunisia. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-32.

- Sachs, Jeffrey D. & Andrew M. Warner (1997). Sources of Slow Growth in African Economies, *Journal of African Economies*, 6(3), ss. 335-376.
- Samargandi, N., Fidrmuc, J. & Ghosh, S. (2014). Financial Development and Economic Growth in an Oil-Rich Economy: The Case of Saudi Arabia. *Economic Modelling*, 43, 267–278.
- Schumpeter, J. (1912). *The Theory of Economic Development*. Oxford University Press.
- Sghaier, I. M. (2018). Financial Development, Institutions and Economic Growth in North African Countries. *Romanian Economic Journal*, 20(69).
- Sghaier, I. M. (2022). The Role of Institutional Quality in Finance-Growth Nexus: Evidence from North African Countries. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-20.
- Sobhee, Sanjeev K. (2012), Quality of Institutions and Economic Growth in Developing Economies, *Social Sciences Research Network Papers*, <http://ssrn.com/abstract=2176542>.
- Swamy, P. A. V. B. (1970). Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model. *Econometrica*, 38(2), 311–323.
- Ustarz, Y. & Fanta, A. B. (2021). Financial Development and Economic Growth in Sub-Saharan Africa: A Sectoral Perspective. *Cogent Economics & Finance*, 9(1), 1934976.
- Westerlund, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709–748.
- World Bank [16.01.2023] World Governance Indicators

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

The Impact of Institutional Quality and Financial Development on Economic Growth: The Case of Sub-Saharan African Countries

Extended Abstract

1. Introduction

Especially after the 1990s, with the effect of globalization, the increase in financial integration has proven that financial development is one of the biggest determinants of economic growth (King and Levine, 1993; Acemoglu and Zilibotti, 1997; Ben Naceur and Ghazouani, 2007; Akinlo and Egbetunde, 2010; Samargandi, Fidrmuc, and Ghosh, 2014; Batuoglu, Mlambo, 2018). Studies in the recent literature are divided into those who argue that the source of economic growth is financial development (Levine, 2005) and institutions (Acemoglu and Johnson, 2005).

Although there are many studies on institutional quality and the effects of finance on economies, the subject of financialization is more intensely discussed in the literature. One of the most important factors in the formation of this situation is the increasing effect of finance on economic relations and its capacity to reshape economies in this direction. This has encouraged many researchers to work on finance-related issues. On the subject of institutional quality, it has been discussed that it may have stimulating effects on economic growth and contribute to financial development.

2. Method

In the study, a tripartite framework was used to evaluate the relationship between financial development, institutional quality, and economic growth. To measure economic growth, the logarithm of real GDP from the Penn World Table was taken and included in the analysis as an indicator of economic growth. The Financial Development Index, a measure for assessing financial development, is taken from the Financial Development Index Database made available by the IMF. Svirydzenka (2016) designed this index based on the work of Čihák, Demirgüç, Kunt, Feyen, and Lev (2012), which examined the depth, usability, and effectiveness of financial markets and institutions. This index, which was created through principal component analysis, was normalized between 0 and 1. A higher score in this index indicates greater financial development and stability. Six different indicators from the Worldwide Governance Indicators (WGI) provided by the World Bank were created through principal component analysis. The data set under review consists of annual data covering 42 Sub-Saharan Countries for the period 2002-2019. The availability of data limited the time frame of the analysis to this period. Countries included in the research Angola, Benin, Burkina Faso, Burundi, Botswana, Chad, Cameroon, Cape Verde (Republic of Cape Verde), Central African Republic, Ivory Coast, Comoros, Democratic Republic of the Congo, Republic of the Congo, Equatorial Guinea, Ethiopia, Gabon, Gambia, Ghana, Guinea-Bissau, Guinea-Bissau, Mali-Bissau, Mali, Kenya, Malawiya, Lesotho, Niger, Nigeria, Rwanda, Sao Tome and Principe, Senegal, Seychelles, Sierra Leone, South Africa, Sudan, Tanzania, Togo, Uganda, Zambia.

3. Results and Discussion

It has been revealed that the role of institutions is important for countries in the Sub-Saharan Africa (SSA) region (Kilishi, Mobolaji, Yaru, & Yakubu, 2013) and is an important factor in terms of economic growth and per capita income (Sachs & Warner, 1997; Sobhee, 2012). This study examines the relationship between institutional quality, financial development, and economic growth in SSA countries using panel data analysis methods. The long-term relationship between the variables was examined with the help of Pedroni and Westerlund cointegration tests. After revealing the existence of a long-term relationship, the Dumitrescu-Hurlin Panel Causality test was applied. According to the test results, a mutual causality relationship was found between institutional quality

and economic growth. The causality relationship between financial development and economic growth is unilateral, from economic growth to financial development. The hypothesis that financial development is not the cause of economic growth cannot be rejected. This is due to the low level of financial development in the region with a dominant banking system in SSA countries, as well as excessive liquidity, holding of government bonds, short-term lending, etc. It is shown that financial deepening cannot be achieved due to headlines and financial sector reforms (Effiong, 2015).

Unlike the studies of Ngongang (2015), Ibrahim and Alagidede (2018), Bandura and Dzingirai (2019) and Ustarz and Fanta (2021), which were previously conducted in the literature on the positive effects of financial development on economic growth in SSA countries, it supports the study of Effiong (2015), which reveals that financial development does not affect economic growth. A bidirectional causality relationship between institutional quality and economic growth revealed similar findings in the recent studies of Aluko and İbrahim (2020) and Asante, Takyi and Mensah (2023) on SSA countries. Based on these findings, it is possible to say that the countries in the region taking steps to increase the quality of financial institutions will have positive effects on economic growth. In addition, the use of the institutional quality index indicator, which we obtained in future studies, on other developing country groups will help reveal the effect of these variables on economic growth.

Araştırma Makalesi

**İmalatçı KOBİ'lerin Dijital Dönüşümü: KOSGEB Desteği
Özelinde Nicel Bir Araştırma**

Şükran SİRKİNTİOĞLU YILDIRIM

*Sorumlu Yazar, Kastamonu Üniversitesi, İİBF
ssirkintioğlu@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3578-4074*

Leyla DURUKAN

KOSGEB

lyldurukan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8002-6048

Öz

Endüstri 4'ün bileşenlerinden biri olan üretim ve iş süreçlerinin dijitalleşmesi, üretim ve kaynak verimliliğinin artırılması ve maliyetlerin düşürülmesi gibi sayısız avantaj sunabilmektedir. Dijitalleşmenin ülke ekonomilerinin sürdürülebilirliğine katkısından dolayı sanayi politikaları ile KOBİ'ler desteklenmektedir. Çalışmanın amacı, imalatçı KOBİ'lerin dijitalleşmeye yönelik tutumlarının dijitalleşme düzeylerine etkisinin analiz edilmesi ve KOSGEB dijitalleşme desteğinden yararlanan imalatçı KOBİ'lerin desteğe bakış açılarının araştırılması olarak belirlenmiştir. Çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmış olup, örnekleme yöntemi kullanılmamış, tam sayım yapılmıştır. Araştırmaya ilişkin veriler; KOSGEB dijitalleşme desteğinden yararlanan imalatçı KOBİ'lerden toplanarak analiz edilmiştir. Yapılan regresyon analizi sonucuna göre KOBİ'lerin dijitalleşmeye yönelik tutumlarının dijitalleşme düzeyleri üzerinde olumlu bir etkisi olduğu ve KOBİ'lerin genel olarak KOSGEB desteğinin verilme şeklinden, destekleme kriterlerinden ve destekleme oranından memnuniyet duydukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Dijitalleşme, endüstri 4.0, KOBİ, imalat, dönüşüm

Jel Sınıflandırma Kodları: M13, L26

Manufacturer SMEs' Digital Transformation: A Quantitative Study on KOSGEB Support¹

Abstract

The digitalization of production and business processes, one of the components of Industry 4, can offer numerous advantages, such as increasing production and resource efficiency and reducing costs. Due to the contribution of digitalization to the sustainability of national economies, industrial policies support SMEs. The study aims to analyze the impact of manufacturing SMEs' attitudes towards digitalization on their digitalization levels and investigate the perspectives of manufacturing SMEs that benefit from KOSGEB digitalization support. The quantitative research method was used in the study; the sampling method was not used, and a complete census was conducted. The data for the research were collected and analyzed from manufacturing SMEs benefiting from KOSGEB digitalization support. According to the regression analysis results, it was concluded that SMEs' attitudes towards digitalization positively affect their digitalization levels and that SMEs are generally satisfied with the way KOSGEB support is provided, the support criteria, and the support rate.

Keywords: Digitalization, industry 4.0, SME, production, transformation

JEL Classification Codes: M13, L26

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 10.04.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 12.09.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Sirkintioğlu Yıldırım, Ş. ve Durukan, L. (2023). İmalatçı KOBİ'lerin dijital dönüşümü: KOSGEB desteği özelinde nicel bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 905-930. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1280479.

1. Giriş

COVID-19 pandemisi ile birlikte KOBİ'lerin iş yapma biçimi de "temassız" olacak şekilde yeniden tasarlanmıştır. Tüm dünyadaki pandemi tedbirleri hayatın her alanındaki fiziksel teması büyük ölçüde sınırlandırarak KOBİ'leri dijital dönüşüme zorlamıştır. Dijital dönüşüm, yaygın olarak Endüstri 4.0 olarak adlandırılan, dijital teknolojilerin tüm iş alanlarına entegre edilerek işletme kârını, üretkenliğini ve çevikliğini artırmaya yönelik kilit bir stratejidir (Veile, Schmidt ve Voigt, 2022, s. 2). Bilginin dijital olarak erişilebilir formatlara aktarılması olarak nitelendirilen "dijitalleşme", büyük miktarda verilerin depolanması, aktarılması ve paylaşılmasına olanak sağlayan her türlü dijital teknolojinin ve web tabanlı hizmetlerin uygulanmasını ifade etmektedir (Hallin, Lindell, Jonsson ve Uhlin, 2022, s. 1). Dijitalleşme ile birlikte verilerin işlenmesi, paylaşımı ve denetimi kolaylaşmış, böylece faaliyetlerin etkinliği ve verimliliği artmıştır (Bayraktar ve Tütüncü, 2021, s. 62).

Dijital teknolojiler ve dijital yenilikler iş süreçlerini, ürünleri, hizmetleri ve ilişkileri etkilemekte ve ayrıca işletmelerin ayakta kalabilmesi için iş yapma biçimlerini ve lider ekibinin düşünce yapısını temelden değiştirmesi ve yeniden yapılandırması gerekmektedir (Youngjin, 2013; Jahangir ve Walter, 2015). İşletmeler, yapay zekadan (AI), blok zincire ve nesnelerin İnternetine (IoT) kadar dünyanın yaşadığı dijital dönüşümle ilgili yeni iş yapma biçimlerine uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Dijital dönüşüm, her büyüklükteki kamu ve özel kuruluş için, özellikle de dijital dönüşüm olmadan yok olma riski taşıyan işletmeler için hayati önem taşımaktadır (Hai, Van ve Tuyet, 2021). Dijital dönüşümün tüm alanlar üzerinde önemli bir etkisi vardır. Dijital dönüşümün kritik doğası nedeniyle, değişim için bir katalizör olarak da görülmektedir, hatta bazı yazarlar belirli bir görüş belirtmemekle birlikte, dijital dönüşümün yeni dijital teknolojiler ve işletmelerdeki stratejik değişiklikler, inovasyon ve işletmelerin ve bireylerin kapasitesi ile ilgili olduğunu öne sürmektedir (Warner ve Wager, 2019; Kozarkiewicz, 2020).

Dijitalleşme KOBİ'lerde; verimliliği ve büyümeyi artırması, küresel ekonomi ile bütünleşmenin sağlanması ve dijital çağın gerekliliklerini hızlı ve kolay yerine getirebilmesi için önemli bir araç haline gelmiştir. KOBİ'ler iş sürekliliklerini sağlamak, yeni teknolojilere adapte olmak, yeni rakiplerin sınırlayıcı etkisini azaltmak ve değişen müşteri tercihlerini yönetebilmek için dijitalleşme çabalarını hızlandırmak durumunda kalmıştır. On Birinci Kalkınma Planında (2019-2023) sanayi sektörünün dijital dönüşümü esas alınmış ve "imalat sanayinde dijitalleşme" öncelikli temalar arasına girmiştir (Dunay, 2021, s. 14). Küresel eğilimler esas alınarak ve sanayide dijitalleşmenin güçlenmesine yönelik olarak KOSGEB KOBİGEL-KOBİ Gelişim Destek Programı kapsamında; imalat sanayi sektöründe dijitalleşme sürecine katkı sağlayabilecek yerli teknoloji geliştiricisi ve yararlanıcısı KOBİ'lerin desteklenmesi (dijitalleşme desteği olarak anılacaktır) öngörülmüştür.

KOSGEB KOBİGEL–KOBİ Gelişim Destek Programının amacı ve gerekçesi; ulusal ve uluslararası hedefler doğrultusunda KOBİ'lerin, ekonomideki paylarının ve etkinliklerinin arttırılmasına, rekabet güçlerinin ve sağladıkları katma değerin yükseltilmesine yönelik projelerin desteklenmesi Şeklinde açıklanmıştır. 2019 yılında ilk çağrısı yapılan ve başlangıçta altı dijital teknoloji alanıyla birlikte 2020 yılından bu yana sekiz dijital teknolojiden (“Büyük Verinin Analitik Yöntemlerle İŞlenmesi ve İmalat Sanayinde Kullanımı, İmalat Sanayinde Nesnelerin İnterneti, İmalat Sanayinde Endüstriyel Robot Teknolojileri, İmalat Sanayinde Akıllı Sensör Teknolojileri, Yapay Zekâya Dayalı Siber Fiziksel Akıllı Fabrika Sistem ve Bileşenleri, İmalat Sanayinde Siber Güvenlik, İmalat Sanayinde Akıllı ve Esnek Otomasyon Sistemleri ve İmalat Sanayinde Artırılmış Gerçeklik/Sanal Gerçeklik Teknolojileri”) birini veya entegre çalışmak kaydıyla birkaçını içeren konuda KOBİ'ler proje sunmaktadır.

Çalışmanın temel amacı; imalatçı KOBİ'lerin dijitalleşme ve dijitalleşmeye yönelik farkındalık düzeyleri ile KOSGEB dijitalleşme desteğinden yararlanan imalatçı KOBİ'lerin desteğe bakış açılarının araştırılmasıdır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde dijital dönüşüm, dijitalleşme, KOBİ'lerin dijitalleşmesi ve KOSGEB KOBİGEL–KOBİ Gelişim Destek Programı Dijitalleşme Çağrılarında yer verilmiştir. İkinci bölümde, çalışmanın amacı, önemi, veri toplama süreci ve aracı ile birlikte bulgulara yer verilmiştir. Son olarak, çalışmanın bulgularından yola çıkarak sonuç ve öneriler kısmına yer verilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

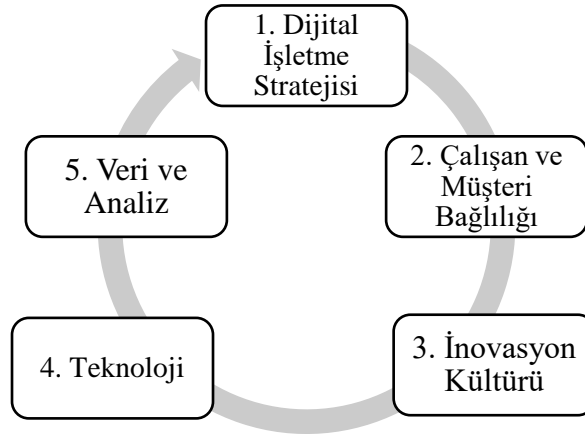
2.1. Dijital Dönüşüm ve Dijitalleşme

Endüstri 4.0, sürdürülebilir işletme performansı için üretkenliği ve güvenilirliği arttırmaya yönelik işletmelerin dijital, birbirine bağlı ve merkezi olmayan ağları kullanmalarına olanak tanımaktadır (Reza, Malarvizhi, Jayashree ve Mohiuddin, 2021). Dördüncü sanayi devrimi olarak da adlandırılan Endüstri 4.0; ulusal iş üretkenliğini ve verimliliğini arttırmak için üretim sistemlerini iyileştirmeye yönelik dijitalleşme, otomasyon ve ilgili teknolojileri entegre ederek akıllı, kendi kendini düzenleyen, müşteri eksenli ve birbirine bağlı yeni bir endüstriyel strateji çizmektedir. İnsan emeğine çok az veya hiç ihtiyaç duymadan ve insan hatasını en aza indireyecek şekilde işlerin otomatik ve birbirine bağlı dijital sistemler aracılığı ile yürütülmesini amaçlayan Endüstri 4.0; büyük veri, veri analitiği, bulut bilişim, robot teknolojileri, yapay zekâ, sanal gerçeklik, nesnelerin interneti, akıllı sensör teknolojileri ve siber-fiziksel sistemleri içermekle birlikte bunlarla sınırlı kalmamaktadır (Chang, Doan, Stefano, Sun ve Fortino, 2022).

Bugüne kadar dijital dönüşüm terimi yerine birçok farklı kavram kullanılmıştır. Dijitalleşme ve dijital çağ terimleri de genellikle birbirinin yerine kullanılan kavramlardır. Birçok akademisyen tarafından dijital dönüşüm kavramı

tanımlanmaya çalışılmış olsa da yaygın olarak kabul gören bir tanımlama bulunmamaktadır. Kokkinakos ve diğerleri (2016), kavramı modern teknolojilerin işletmelerin günlük operasyonlarında her düzeyde devrim yaratmaya yardımcı olduğunu savunmuştur. Kotarba (2018) ise dijital dönüşümü, tüketicilerin sosyal davranışlarındaki değişiklikleri tetikleyen teknolojik ilerlemenin iş modellerinin değiştirilmesi (uyarlanması) olarak tanımlamaktadır. Dijital dönüşüm, dijital teknolojilerin endüstrilerde ve toplumda meydana gelen yıkıcı değişikliklerin oluşmasında ve güçlendirilmesinde kilit bir rol oynadığı süreçtir (Kozarkiewicz, 2020).

Dijital dönüşüm; Endüstri 4.0 ekseninde ürünlerin yaşam döngüsünün tüm değer zincirinin dijitalleştirilmesini ve entegrasyonunu içermektedir (Ghobakhloo, 2020). Dijital dönüşüm süreçlerde olduğu kadar zihniyette de büyük bir değişimi ifade etmekte ve işletmelerin eski varlıklarına yeni teknolojiler ve yetenekler yerleştirmelerini ve işin tüm yönlerinde temel değişiklikleri gerektirmektedir (Schroeck, Kwan, Kawamura, Stefanita ve Sharma, 2019). Başka bir deyişle dijital dönüşüm bilgiyi değer yaratacak tüm iş alanlarına entegre etmektir.

Şekil 1: Dijital Dönüşüm Teknolojilerinin Temel Unsurları

Kaynak: Hai, Van ve Tuyet, 2021.

Dijital dönüşüm, topluma daha hızlı ve daha iyi bir şekilde hizmet etmek için teknolojinin uygulanmasına dayalı çalışma şeklini temelden değiştirirken, aynı zamanda işyerinde kültürel yeniliğin teşvik edilmesine ve işgücü verimliliğini artırmak için altyapı ve operasyonel modellere de katkıda bulunur. Öte yandan, insanların nasıl yaşadığını, çalıştığını, düşündüğünü, etkileşimde bulunduğunu ve pratik deneyimlerini şekillendirmede de rol sahibidir. Örneğin; sağlık, eğitim ve güvenlik alanlarındaki gelişimler modern teknolojilerin uygulanmasına dayalı olarak insanların çalışma şekillerinde köklü bir değişim sağlamaktadır. Bu köklü

değişim dijitalleşmeyle m¼mk¼n olmakta ve birÇok unsuruda barındırmaktadır (Şekil1) (Hai vd., 2021).

Dijital teknolojilerin gelişimi ile birlikte girişimcilik s¼reci de ¼nemli ¼lŐ¼de etkilenmiştir. Girişimcilerin sadece dijital teknolojilerin nasıl uygulandığını değil, aynı zamanda mevcut ve gelecekteki gelişmelerin işletmelerinin y¼netimini, s¼rd¼r¼lebilirliđini ve b¼y¼mesini nasıl etkileyeceğini de anlaması gerektiği ifade edilmektedir (Akhter, 2017). Berger, Briel, Davidsson ve Kuckertz (2021), dijitalleşmenin, tartıŐmasız Şu anda girişimcilik ve yenilikŐilikte en ¼nemli g¼c¼ olduğunu ifade etmişlerdir. Dijitalleşme s¼reŐ akıŐlarını iyileştirmek amacıyla dijital teknolojilerden yararlanmayı ifade etmektedir. Dijital d¼n¼Ő¼m ise bu s¼reŐleri deđiŐtirmekte ve d¼n¼Ő¼t¼rmektedir. Dijitalleşme operasyonlardaki verimsizlikleri ortadan kaldırmakta, maliyetleri d¼Ő¼rmekte ve yeni gelir fırsatları yaratmaktadır. Dijital d¼n¼Ő¼m ise; işletmelerin g¼r¼n¼rl¼đ¼n¼ artırmakta, b¼y¼meyi hızlandırmakta ve rekabet avantajı sağlamaktadır.

2.2. KOBİ'lerin Dijitalleşmesi ve Y¼netimi

Dijital d¼n¼Ő¼m ve dijitalleşme, t¼keticilerin beklentilerini ve davranışlarını değiştirmiş ve KOBİ'leri de bu değişime ayak uydurmak zorunda bırakmıştır. Geleneksel işletmeler yenilikÇi, hızlı b¼y¼yen dijital teknolojiler tarafından geride bırakılmış ve Toys 'R'Us, Claire's ve RadioShack gibi eski perakende devleri iflas ederken, Alibaba ve Amazon gibi ¼evrimiŐi perakendeciler hızla b¼y¼m¼Ő¼t¼r (Verhoef vd., 2021). Dijital teknolojiler imalat sanayi d¼n¼Ő¼m¼n¼n ana itici g¼c¼ olarak kabul edilmekte ve imalatŐi işletmelerin dijital teknolojilere yatırım yapmadan ¼nce mevcut dijitalleşme durumlarını ortaya koymaları, g¼c¼l¼ ve zayıf y¼nlerini belirlemeleri ve daha y¼ksek faydaların alınabileceği fırsatları keşfederek, ¼lŐeklenebilir Şekilde dijital yol haritalarını oluşturmaları başarılı bir dijital d¼n¼Ő¼m işin gerekli adımlar olarak belirtilmiştir (Carolis, Macchi, Negri ve Terzi, 2017).

Dijital teknolojilerin benimsenmesi, KOBİ'lerin tedarikÇiler ve alıŐılar arasında doğrudan bağlantı kurmalarına, kitle kaynak kullanımı ve kitle fonlaması yoluyla doğru yatırımcıları etkili bir Şekilde ikna etmelerine, potansiyel m¼Őterilerle yakın ilişki kurmalarına ve verileri daha verimli kullanmalarına yardımcı olmaktadır (Elia, Margherita ve Passiante, 2020). Son yıllarda birÇok KOBİ, ¼zellikle gelişmekte olan pazarlarda, dijital teknolojileri dijital olmayan geleneksel ¼r¼n ve s¼reŐlerine entegre etmek işin dijital teknolojileri benimsemektedir. İngiltere'de KOBİ'lerin %51'i, rekabet edebilirliklerini sağlamak işin dijital teknolojileri gerekli g¼rmekte ve ayrıca en b¼y¼k ¼ncelikleri olarak nitelendirmektedir (Papadopoulos, Baltas ve Balta, 2020). KOBİ'ler tarafından dijitalleşme işin kullanılan bazı dijital teknolojiler arasında mobil, yapay zekâ, bulut, blok zinciri ve nesnelerin İnterneti (IoT) yer almaktadır (Warner ve Wager, 2019). Dijital pazar, k¼resel ekonomik ortamı yeniden Şekillendirmekte ve işletmelerin ¼alıŐma Şeklini k¼kten deđiŐtirmekte olup, KOBİ'lerin pazar deđiŐikliklerine hızla yanıt

verebilmek ve rekabet edebilmek için dijital teknolojilere ihtiyacı olduğu mevcut araştırmalarda vurgulanmaktadır (Scuotto, Nicotra, Del Giudice, Krueger ve Gregori, 2021; Matarazzo, Penco, Profumo ve Quaglia, 2021).

Tablo1: Büyüklük Grubuna Göre Robot Teknolojisi Kullanan Girişimlerin Oranı

	Toplam	10-49 çalışan	50-249 çalışan	250+ çalışan
2018	5,3	4,3	8,9	18,7
2020	5,1	3,9	9,4	19,6
2021	4,8	3,7	8,5	23,7
2022	5,2	4,1	8,6	24,1

Kaynak: TÜİK, Girişimlerde Robot Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2022

Robot teknolojisi kullanan girişimlerin oranının son yıllardaki gelişimi incelendiğinde bu oranının 2020 yılında 2018 yılına kıyasla çalışan sayısı 10-49 arasında olan girişimlerde azalırken; çalışan sayısı 50 ve üzeri olan girişimlerde arttığı görülmektedir. Benzer durum 2022 ve 2021 yılları içinde geçerlidir. Çalışan sayısı 50-249 olan girişimlerde robot teknolojisi kullanan girişimlerin oranı 2018 yılında yüzde 8,9 iken 2020 yılında yüzde 9,4 seviyesine yükseldikten sonra 2021 yılında yüzde 8,5 seviyesine gerilemiş ve 2022 yılında tekrar yükselişe geçmiştir. 250 ve üstü çalışanı girişimlerde robot teknolojisi kullanım oranı yıllar itibariyle artan bir ivme göstermiştir (Tablo 1).

Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde; Li, Liu, Belitski, Ghobadian ve O'regan (2016), Avrupa'daki 42 KOBİ üzerine yaptıkları araştırmada; KOBİ'lerin işletme stratejileri ile dijital teknoloji arasında verimli bir uyumun var olduğunu, uzun ömür ve büyüme beklentilerine iyileştirici etkisinden dolayı ve iş stratejilerinin bir parçası olarak dijital teknolojileri kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Baurina (2020) Rusya'daki sanayi şirketlerinin COVID-19 koşullarında dijitalleşme tercihlerini incelemiş ve büyük işletmelerin %77'sinin, KOBİ'lerin ise %42'sinin bulut teknolojilerine geçişe hazır olduklarını ayrıca işletmelerin %34'ünün dijitalleşme bütçelerini artırmayı planladıklarını ortaya koymuştur. Reza ve diğerleri (2021), Malezya'daki işletmelere yönelik yaptıkları anket çalışması neticesinde; dijitalleşmenin işletmelerin performansını etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Çin'de 325 imalatçı KOBİ üzerine yapılan araştırmada; dijitalleşmenin hem iş modellerine hem de KOBİ'lerin yeniden yetenek yapılandırmasına olumlu etkisi olduğu ifade edilmiştir (Xie, Han, Anderson ve Navarrete, 2022). Reim ve diğ.,

(2022), Finlandiya ve İsveç'teki imalatçı 29 KOBİ'ye yönelik yaptıkları vaka çalışmasında, dijitalleşme stratejileri kullanılarak uluslararasılaşma zorluklarının üstesinden gelinebileceğini veya en azından bunlar tarafından azaltılabileceğini ortaya konmuştur.

Hindistan'da 431 KOBİ üzerinde yapılan araştırma sonuçlarına göre; dijitalleşme, KOBİ girişimciliğini ve girişimcilik niyetini önemli ölçüde ve olumlu yönde etkilemekte ve ayrıca hâlihazırda başarılı olan ve dijital platformları verimli kullanan girişimciler startup girişimcilere rol model olmaktadır (Chatterjee, Chaudhuri, Vrontis ve Thrassou, 2022). Ghazy, Ghoneim ve Lang (2022), 27 AB üye ülkesi için girişimcilik ve üretkenlik arasındaki ilişkiyi incelemişler ve dijitalleşmenin girişimcilik ekosisteminde oynadığı kritik rol göz önüne alınarak kurdukları model neticesinde; dijitalleşme ve girişimcilik arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

Dijitalleşmenin genellikle KOBİ'leri olumlu yönde etkilediği, katılımı demokratikleştirdiği ve süreçte verimliliği artırdığı varsayılmakta ve dijital teknolojiler üzerine mevcut araştırmaların büyük bir kısmı dijitalleşmenin sundukları fırsatlara odaklanmaktadır (Berger vd., 2021). Bununla birlikte dijital teknolojiler KOBİ'leri olumsuz yönde de etkileyebilmektedir. Yüksek düzeyde sosyokültürel eğilimin olmaması, gündemin ve yeni gelişmelerin takibinin yapılamaması gibi durumların başarısız yönde etkileyebileceği de tartışılmaktadır (Fernandes, Ferreira, Veiga, Kraus ve Dabić, 2022). Dijitalleşmenin getirdiği ek maliyetler, teknolojik bilgiye erişimdeki sınırlılıklar, teknolojik bilgiyi kullanımındaki zorluklar gibi etmenler de KOBİ'lerin dijitalleşmesini olumsuz etkileyebilmektedir. KOBİ'lerin dijital teknolojilerden etkilenme durumu ülkeden ülkeye, şehirden şehre, girişimciden girişimciye, sektörden sektöre gibi geniş yelpazede çok farklı sonuçlar doğurabileceğinden; detaylı araştırmalara konu olması gerektiği değerlendirilmektedir.

Hipotez: KOBİ'lerin dijitalleşmeye yönelik tutumları dijitalleşme düzeylerini etkiler.

2.3. KOSGEB KOBİGEL – KOBİ Gelişim Destek Programı Dijitalleşme Çağruları

On Birinci Kalkınma Planının (2019-2023) “Rekabetçi Üretim ve Verimlilik” başlığı altında düzenlenen sanayi politikalarından birisi de “Dijital Dönüşüm” olmuştur. Dijital Dönüşüm kapsamında belirlenen; “345.2. Öncelikli sektörlerdeki dijital dönüşüm ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yerli ürün ve sistemlerin geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve ticarileştirilmesi amacıyla Dijital Dönüşüm Ürün Geliştirme Destek Programı uygulanacaktır” ile “345.3. Öncelikli sektörlerde faaliyet gösteren imalat sanayii firmalarının yerli ürün ve hizmet sağlayıcılarla işbirliği içerisinde

geliştirecekleri dijital dönüşüm projeleri desteklenecektir” tedbir ve politikalar gereğince KOSGEB görevlendirilmiştir.

KOSGEB, On Birinci Kalkınma Planının ilgili politikaları gereğince; KOBİGEL – KOBİ Gelişim Destek Programı kapsamında, imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren ve dijitalleşme sürecine katkı sağlayabilecek yerli teknoloji geliştiricisi ve/veya yararlanıcısı KOBİ’leri desteklemektedir. KOSGEB 2019 yılından beri yılda 2 defa olacak şekilde destek çağrısına çıkmakta ve destek çağrılarının her ikisi de; aynı tarihlerde (örneğin; 2023 destek çağrılarının başvuru tarihleri 13 Aralık 2022 – 11 Ocak 2023 olarak belirlenmiştir) olmaktadır. İlk çağrının amacı; “yerli ve yetkin dijital teknoloji geliştiricisi KOBİ envanterini genişletmek” olup, dijitalleşme sürecine katkı sağlayabilecek yerli teknoloji geliştiricisi KOBİ’leri kapsamaktadır. İkinci çağrı ise; “İmalat sanayi KOBİ’lerinin, yerli teknoloji geliştiricilerle işbirliği öncelikli olmak üzere dijitalleştirilmiş iş süreci sayısını arttırmak” amacıyla yapılmaktadır. Bu çağrıya başvuracak KOBİ’lerden üretim ve ilişkili iş süreçlerinde dijital teknolojilerden yararlanma düzeyinin arttırmaları beklenmektedir. Her iki çağrıya da KOSGEB veri tabanında kayıtlı, KOBİ Beyannamesi onaylı KOBİ ölçeğindeki işletmeler başvurabilmektedir. KOBİ’lerin sunacakları projelerin; “Büyük Verinin Analitik Yöntemlerle İşlenmesi ve İmalat Sanayinde Kullanımı, İmalat Sanayinde Nesnelerin İnterneti, İmalat Sanayinde Endüstriyel Robot Teknolojileri, İmalat Sanayinde Akıllı Sensör Teknolojileri, Yapay Zekaya Dayalı Siber Fiziksel Akıllı Fabrika Sistem ve Bileşenleri, İmalat Sanayinde Siber Güvenlik, İmalat Sanayinde Akıllı ve Esnek Otomasyon Sistemleri ve İmalat Sanayinde Artırılmış Gerçeklik/ Sanal Gerçeklik Teknolojileri” konularından bir veya entegre çalışmak kaydıyla birden fazla teknolojiyi kapsamaması gerekmektedir. Proje süresi en az sekiz ay ve en fazla 12 ay olarak belirlenmiştir. Destek oranı ise personel giderleri hariç %85 olarak belirlenmiş olup personel giderleri için, öğrenim durumu katsayısına göre belirlenen tutarda, (oran uygulanmadan) geri ödemesiz destek verilmektedir. Çağrılara ilişkin başvuru ve yararlanma şartlarına ilişkin özel bilgiler aşağıda yer alan Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2: Çağrılara İlişkin Başvuru ve Yararlanma Şartları

Destekleme Kriterleri	ÇAĞRI: İmalat sanayi sektöründe dijitalleşme sürecine katkı sağlayabilecek yerli teknoloji geliştiricisi KOBİ'lerin desteklenmesi	01.ÇAĞRI: İmalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren KOBİ'lerin üretim ve ilişkili iş süreçlerinde dijital teknolojilerden yararlanma düzeyinin artırılması
Hedef Sektör	NACE REV 2 sınıflamasına göre; aşağıda belirtilen sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler başvurabilecektir: 26 Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı 28 Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı 30.3 Hava ve uzay araçlarıyla ilgili makine imalatı 33 Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı 61 Telekomünikasyon 62 Bilgisayar programlama, danışmanlık ve ilgili faaliyetler 63.1 Veri işleme, barındırma ve ilgili faaliyetler; web portalları	NACE REV 2 sınıflamasına göre imalat sanayi sektörlerinde faaliyet gösteren işletmeler başvurabilecektir
Uygun Proje Konusu	Mevcut portföylerindeki ürün / yazılımlarında tasarımsal iyileştirme, kullanım alanını genişletme, farklı teknolojilere entegrasyon, sektörel ihtiyaçlara uyarlama, modül ekleme, işlev optimizasyonu vb. iyileştirmeler yapmak ve / veya - Geliştirmiş oldukları ürün / yazılımları ticarileştirmek için proje sunabilecektir. Başvuru sahibi KOBİ'lerin proje konusu alandaki faaliyet kapasitelerini, imkân ve kabiliyetlerini geliştirmek amaçlı faaliyetleri de proje iş paketleri arasında yer alabilecektir.	İmalat sanayi sektöründeki KOBİ'ler, imalat sanayi sektörüyle ilişkili 8 dijital teknolojiden biri VEYA birkaçını birlikte üretim ve ilişkili iş süreçlerine adapte etmek / uygulamak / uyarlamak için proje sunabilecektir.
Destek Üst Limiti	Geri ödemesiz 900.000 TL Geri ödemeli 1.100.000 TL Toplam 2.000.000 TL	Geri ödemesiz 400.000 TL Geri ödemeli 1.600.000 TL Toplam 2.000.000 TL
Desteklenecek Proje Giderleri ve Özel Şartları	A) Personel Giderleri 900.000 TL'ye kadar geri ödemesiz B) Makine-Teçhizat Giderleri 1.100.000 TL'ye kadar geri ödemeli C) Yazılım Giderleri 400.000 TL'ye kadar geri ödemeli D) Hizmet Alım Giderleri 400.000 TL'ye kadar geri ödemeli	A) Personel Giderleri 400.000 TL'ye kadar geri ödemesiz B) Makine-Teçhizat Giderleri 1.200.000 TL'ye kadar geri ödemeli C) Yazılım Giderleri 600.000 TL'ye kadar geri ödemeli D) Hizmet Alım Giderleri 400.000 TL'ye kadar geri ödemeli

Kaynak: www.kosgeb.gov.tr adresinden yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’den de anlaşılacağı üzere dijitalleşme sürecine katkı sağlayacak dijital teknoloji geliştirici KOBİ’ler bu teknolojilerden yararlananlara kıyasla daha fazla geri ödemesiz destekten faydalanabilmektedir. Dijitalleşme çağruları kapsamında sunulan projeler belirli kriterler esas alınarak iki aşamada değerlendirilmekte ve değerlendirme sonuca göre kabul veya reddedilmektedir. Reddedilen projeler kapsamında KOBİ’ler itiraz yoluna gidebilmektedir.²

3. Araştırma Metodolojisi

3.1. Amaç ve Önem

Bu çalışmanın temel amacı; imalatçı KOBİ’lerin dijitalleşmeye yönelik tutumlarının dijitalleşme düzeylerine etkisinin araştırılmasıdır. Ayrıca, KOSGEB tarafından KOBİ’lerin dijitalleşmesine yönelik dijitalleşme desteğinden yararlanan imalatçı KOBİ’lerin desteğe ilişkin bakış açılarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Literatürde KOBİ’lerin dijitalleşmesine yönelik yapılan çalışmalar genellikle dijitalleşmenin işletme performansına etkisinin araştırılmasına yönündedir (Li vd., 2016; Bouwman vd., 2019; Baurina, 2020; Reza vd., 2021; Reim vd., 2022, Xie vd., 2022), KOBİ’lerin mevcut dijitalleşmeye yönelik tutumlarını ve bunun dijitalleşmeye etkisini ölçen çalışmalar yetersiz kalmaktadır. Bu açıdan üst politika dokümanlarında özel önem atfedilen KOBİ’lerin dijitalleşmesine yönelik çalışma kapsamında sunulacak önerilerin; özellikle dijitalleşmemiş KOBİ’lere, politika yapıcılara, diğer ilgililere ve alan yazına katkı sağlaması beklenmektedir.

3.2. Örneklem ve Veri Toplama Süreci

Bu araştırmanın evrenini, KOSGEB tarafından KOBİ’lerin dijitalleşmesine yönelik KOSGEB KOBİGEL-KOBİ Gelişim Destek Programından yararlanan imalatçı KOBİ’ler oluşturmaktadır. Bu programdan 2019, 2020 ve 2021 yıllarında toplamda 621 KOBİ yararlanmıştır (KOSGEB veri tabanı, 2022). Çalışmada, örneklem yöntemi kullanılmamış olup, evrenin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Veri toplama aracı olarak nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniğinden faydalanılmıştır. Verilerin toplanabilmesi için anketler 2022 yılı Eylül-Kasım ayları arasında KOSGEB veri tabanında kayıtlı bulunan ve destekten yararlanan işletmelerin tamamına ulaştırılmıştır. Toplam 106 işletmeden geri dönüş sağlanmıştır. Bir katılımcıya ait verilerin eksik ve tutarsız olmasından dolayı analiz dışında bırakılmıştır. Hair, Anderson, Tatham ve Balck, (1995) göre analizi yapılacak örneklem sayısının ankette bulunan ifadelerin en az beş katı olması gerekmektedir. Ankette KOBİ’lerin dijitalleşme düzeylerine ait sekiz ifade ve

² İtiraz süreci ve çağrılara ilişkin ayrıntılı bilgilere

<https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/destekdetay/3288/kobigel-kobi-gelisim-destek-programi> adresinden ulaşılabilmektedir.

dijitalleşmeye yönelik tutumlarına ait sekiz ifade bulunmaktadır. Toplam 16 ifade yer almaktadır ve örneklemin ($16*5=80$) en az 80 olması gerekmektedir. Bu açıdan örneklem sayısı bu yeterliliği sağladığı varsayılmaktadır. Çalışmanın yapılabilmesi için Kastamonu Üniversitesi Etik Kuruluna başvurulmuştur. Kastamonu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 09.06.2022 tarihli 6/15 karar sayılı etik kurul onay belgesi alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Aracı

Çalışmada anket tekniğinden faydalanılmış olup hazırlanan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özellikleri ve işletmelerine ait bilgilerin yanı sıra kullanmış oldukları destek programına ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Bu bölümden toplam 25 soruya yer verilmiştir.

Anketin ikinci ve üçüncü bölümünde; işletmelerin dijitalleşme düzeylerini ve dijitalleşmeye yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla Franco ve arkadaşlarının 2021 yılında yaptıkları çalışmada kullandıkları dijital girişimcilik ve dijitalleşme ve yönetim ölçeğinden faydalanılmıştır. Ölçekler yazarlar tarafından Türkçe ifadelere çevrilmiş ve alanında uzman iki akademisyen tarafından kontrol edilmiştir. Kontrol sonrası ölçeğin anlam karırlıklığı yaratabilecek ifadeleri düzeltilmiş ve ölçeğe son şekli verilmiştir. Her ölçekte sekiz ifade toplam 16 ifade yer almaktadır ve ölçek ifadeleri 5'li Likert tipi (1=Kesinlikle Katılmıyorum - 5=Tamamen Katılıyorum) yanıtlama seçeneğine sahiptir.

3.4. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, katılımcılardan elde edilen verilerin analizi ve sonuçlarının yorumlanmasına yer verilecektir. Anket sonucunda toplanan veriler SPSS 26 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

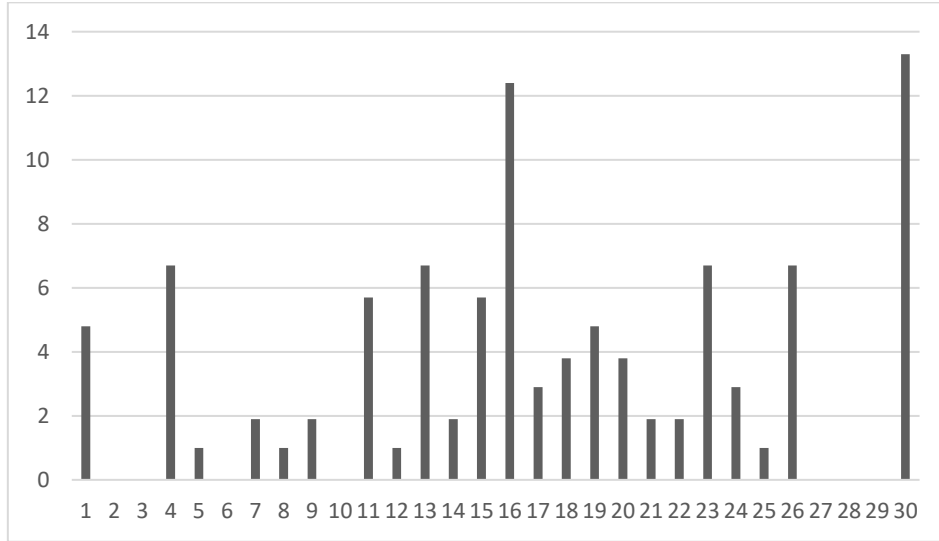
3.4.1. Demografik Özellikler

Tablo 3'de katılımcılara ait demografik değişkenlere yer verilmiştir. Katılımcıların yüzde % 78,1'i erkek ve %21,9'u kadındır. Katılımcıların %54,3'ü 41-50 yaş aralığında ve %60'ı lisans mezunudur. Katılımcıların buldukları işletmelerin %49,5'i 20 yıl ve üstünde aynı sektörde faaliyet göstermekte ve %58,1'in çalışan sayısı 50-249 kişi arasındadır. İşletmelerin %54,3'ü orta yüksek teknolojiye sahiptir. Çalışmaya katılan işletmelerin %98,1 (103 işletme) web sitesinin bulunması, KOBİ'lerin değişen hızlarda dijital dönüşüme uyum sağladığının göstergesidir.

Tablo 3: Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

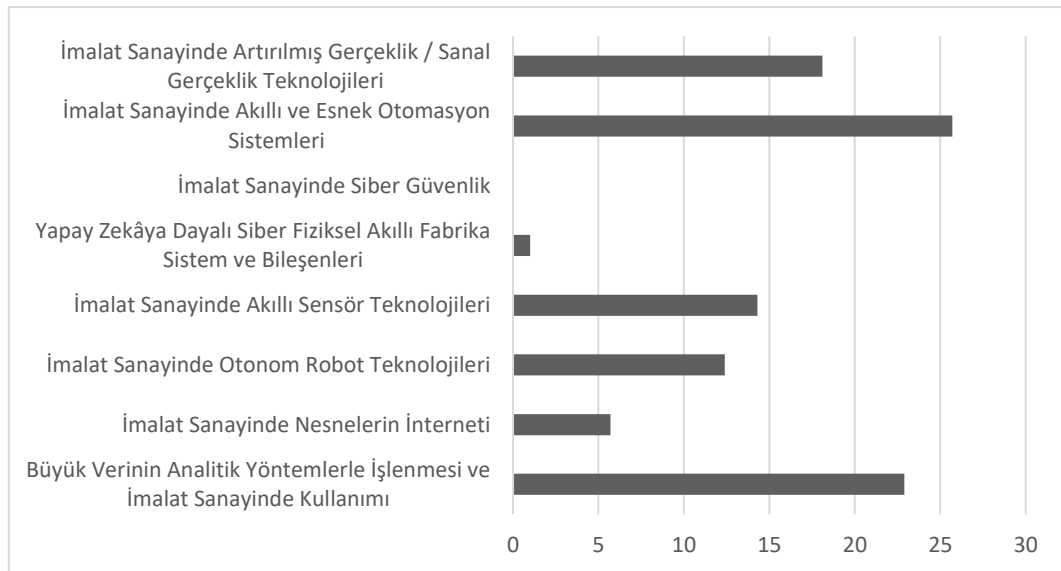
Değişkenler	Gruplar	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	23	21,9
	Erkek	82	78,1
Yaş	18-23 yaş	-	-
	24-30 yaş	9	8,6
	31-40 yaş	23	21,9
	41-50 yaş	57	54,3
	51-60 yaş	12	11,4
	61 yaş ve üstü	4	3,8
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	-	-
	Lise	9	8,6
	Lisans	63	60
	Lisansüstü	33	31,4
Sektördeki Faaliyet Süresi	1 yıldan az	-	-
	1-3 yıl	6	5,7
	4-6 yıl	7	6,7
	7-9 yıl	13	12,4
	10-20 yıl	27	25,4
	20 yıl ve üstü	52	49,5
Çalışan Sayısı	0-9 kişi	6	5,7
	10-49 kişi	32	30,5
	50-249 kişi	61	58,1
	250 kişi ve üstü	6	5,7
İşletmelerin Sahip Olduğu Teknoloji Seviyesi	Düşük Teknoloji	3	2,9
	Orta Düşük Teknoloji	27	25,7
	Orta Yüksek Teknoloji	57	54,3
	Yüksek Teknoloji	18	17,1
İşletmenin web sitesinin bulunması	Evet	103	98,1
	Hayır	2	1,9

Çalışmaya farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler katılmıştır (Grafik 1). Yoğunluk olarak işletmelerin %13,3'ü diğer sektörlerde faaliyet gösterirken, %12,4'ü ise fabrikasyon metal ürünlerin imalatı (makine ve teçhizat hariç) sektöründe faaliyetlerine devam etmektedir. İşletmelerin üretim süreçlerinde kullandıkları teknolojilere bakıldığında imalat sanayinde akıllı ve esnek otomasyon sistemlerinin yoğunluklu (%25,7) olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu teknolojiyi, büyük verinin analitik yöntemlerle işlenmesi ve imalat sanayinde kullanımı (%22,9) ve imalat sanayinde artırılmış gerçeklik/ sanal gerçeklik teknolojileri (%18,1) takip etmektedir (Ek'de sektörler yer almaktadır).

Grafik 1: Araştırmaya Katılan İşletmelerin Sektörel Dağılımları

Çalışmaya katılan işletmelere üretim süreçlerinde kullandıkları teknolojilerin neler olduğu sorusu sorulduğunda (Grafik 2), en fazla kullanılan teknolojinin “imalat sanayinde akıllı ve esnek otomasyon sistemleri” (%25,7) olduğu görölmektedir. Daha sonra en fazla kullanılan teknolojisini ise “büyük verinin analitik yöntemlerle işlenmesi ve imalat sanayinde kullanımı” (%22,9) dır. Çalışmaya katılan işletmeler arasında “imalat sanayinde siber güvenlik” teknolojisini kullanan işletme bulunmamaktadır.

Grafik 2: Üretim Süreçlerinde Kullanılan Teknolojiler

3.4.2. KOSGEB KOBİGEL-KOBİ Gelişim Destek Programından Yararlanan KOBİ'lerin Desteğe İlişkin Tutumları

Tablo 4'te katılımcıların destek programı ile ilgili ifadeleri yer almaktadır. “Almış olduğumuz destek, hedeflerimize ulaşmada faydalı olacaktır” ifadesine katılım oranı (3,93) en yüksektir. Daha sonra “bu destek, konu ile ilgili yeni ihtiyaçlarımın olduğunu fark etmeme neden oldu” ifadesi en yüksek ortalamayı sahip olup bunu (3,04) ile “Desteğin verilme şekli uygundur” ifadesi takip etmiştir. KOBİ'lerin dijital teknoloji geliştirmesine ve dijital iş süreçlerini artırmasına yönelik destek programına karşı tutumun olumlu olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan KOBİ'ler genel olarak; desteğin verilme şeklinden, destekleme kriterlerinden ve destekleme oranından memnundur.

Tablo 4: KOSGEB KOBİGEL-KOBİ Gelişim Destek Programından Yararlanan KOBİ'lerin Desteğe İlişkin Tutumları

Değişkenler	Ort.	S. S.
Almış olduğumuz destek, hedeflerimize ulaşmada faydalı olacaktır.	3,93	1,031
Bu destek, konu ile ilgili yeni ihtiyaçlarımın olduğunu fark etmeme neden oldu.	3,80	0,914
Destekleme oranı yeterlidir.	2,75	0,978
Personel giderleri destekleme üst limitleri yeterlidir.	2,64	0,932
Makine-teçhizat giderleri destekleme üst limitleri yeterlidir.	2,50	0,972
Yazılım giderleri destek üst limitleri yeterlidir.	2,60	0,986
Hizmet alım giderleri üst limitleri yeterlidir.	2,76	0,995
Destekleme kriterleri uygundur.	2,97	1,069
Desteğin verilme şekli uygundur.	3,04	1,184

Destek programı kapsamında; personel, makine-teçhizat, yazılım ve hizmet alımı giderleri desteklenmektedir. Bu giderlerin üst limitlerinin yeterliliğine ilişkin olarak KOBİ'ler; en fazla hizmet alım giderleri üst limitinin yeterli olduğunu düşünmektedir. Üst limitlerin yeterliliği hususunda en düşük ortalamaya ise makine-teçhizat giderleri (2,50) sahiptir. Bu durumun; maliyet artışlarının makine-teçhizat fiyatlarını artırmasından ve Türkiye'de üretilemediği için ithalatı zorunlu olan makina ve teçhizata yönelik kurlardaki yükselişten kaynaklanabileceği değerlendirilmiştir.

3.4.3. Ölçeklerin Faktör Analizi

Çalışmanın bu bölümünde; ölçeklere ait ortalama değerleri, standart sapmaları, basıklık ve çarpıklık değerleri ile güvenilirlik kat sayılarına yer verilmiştir. Dijitalleşme düzeyleri ölçeğine ait ifadeler ‘DD’, dijitalleşmeye yönelik tutumlar

ölçeğine ait ifadeler ise ‘DYT’ kodlamasıyla Tablo 5 ve 6’da yer almaktadır. Öncelikle verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını anlamak için basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır.

Tablo 5: Değişkenlere ait Tanımlayıcı İstatistikler

Kodu	İfadeler	Ort.	Std. Sapma	Cronbach's Alpha
Dijitalleşme Düzeyleri	DD_1	İşletmenin dijitalleşmesi sonucunda, bilgi dijital teknoloji tedarikçileri ile paylaşılabilir.	3,38	1,104
	DD_2	Dijitalleşme, işletmeye küresel iş sürecinde yardımcı olabilir.	4,05	1,013
	DD_3	İşletmenin dijital teknolojiyi benimsemesi, müşterilerle işbirliğini artırmada temel olabilir.	3,85	0,959
	DD_4	Kullanılan dijital teknolojiyle ilgili müşteri geri bildirimleri işletme üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.	3,99	0,985
	DD_5	Teknolojinin benimsenmesi, müşterilerin ihtiyaçlarına yanıt vermede bir avantajdır.	4,05	1,004
	DD_6	Dijitalleşme sayesinde yatırımın geri dönüşü mümkün olacaktır.	3,84	0,911
	DD_7	Dijitalleşme, sağlanan hizmetlerin ve/veya ürünlerin daha kaliteli olması anlamına gelir.	3,63	1,021
	DD_8	Dijital teknolojinin benimsenmesi, müşteri memnuniyetinin artmasını sağlar.	3,86	1,004
Dijitalleşmeye Yönelik Tutumlar	DYT_1	KOBİ'lerde dijitalleşme, araştırma maliyetlerini azaltabilir, düşük maliyetli pazarlama araçları sağlayabilir ve iletişim maliyetlerini azaltabilir.	3,80	0,955
	DYT_2	Dijital teknolojinin benimsenmesi, işletmelerin hizmetlerini daha fazla sayıda potansiyel müşteriye sunmasına olanak tanır.	3,95	0,955
	DYT_3	Dijitalleşme, yeni ve kişiselleştirilmiş kaliteli ürün/hizmetlerin geliştirilmesine izin verebilir.	3,83	0,935
	DYT_4	Dijital teknolojiye dayalı işlemler, işletmelerin güvenilirliğini ve prestijini artırabilir.	3,96	0,970
	DYT_5	Dijital teknolojinin benimsenmesi, işletmeye pazar/rakipler hakkında daha fazla farkındalık verir ve bilgi toplamasını/gözlemlemesini sağlar.	3,87	0,951
	DYT_6	Dijitalleşme, yeni iş fırsatlarının tanımlanmasına olanak sağlayabilir.	3,89	0,984
	DYT_7	KOBİ dijitalleşmesi, yeni müşterilere daha kolay erişim, yeni tedarikçilerin belirlenmesi ve distribütörlerle yeni ortaklıklar kurulmasını sağlar.	3,83	0,975
	DYT_8	Dijital teknolojiye dayalı işlemler, KOBİ'ler için uluslararasılaşma sürecini kolaylaştırır.	3,90	0,956

Basıklık ve çarpıklık değerlerinin +3 ile -3 arasında bir değer alması verilerin normallik koşulunu sağladığını göstermektedir (Shao, 2002). Ölçeklerde bulunan tüm ifadeler için değerler +3 ile -3 arasında yer almakta ve koşul sağlanmaktadır.

Daha sonra, örneklem sayısının yeterliliğini ölçmek ve verilerin faktör analizine uygunluğunu tespit etmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik (BK) testleri yapılmıştır. KMO değeri dijitalleşme düzeyleri ölçeği için 0,923, dijitalleşmeye yönelik tutumlar ölçeği için 0,928'dir. BK anlamlılık değeri ise her iki ölçek için 0,000'dır. Field (2013)'e göre KMO değeri için alt sınırın 0,50 olması gerekmektedir. Analiz sonucu elde edilen KMO değeri, örneklem büyüklüğünün faktör analizi için "mükemmel" olduğunu göstermektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012: 207). BK anlamlılık değerine göre verilerin faktör analizi için uygun olduğu anlaşılmıştır.

Yapılan faktör analizi sonucundan dijitalleşme düzeyleri ölçeği tek faktör altında toplanmıştır. İfadelerin faktör yükleri 0,943 ile 0,671 arasında değer almaktadır. Toplam açıklanan varyans yüzdesi 76,742'dir. Benzer şekilde dijitalleşmeye yönelik tutumlar ölçeği de tek faktör altında toplanmaktadır. Bu ölçeğe ait faktör yükleri ise 0,939 ile 0,889 arasında değer almaktadır. Dijitalleşmeye yönelik tutumlar ölçeğinin toplam açıklanan varyans yüzdesi 83,690'dır. Daha sonra ölçeklere güvenilirlik analizi yapılmış ve sırasıyla Cronbach's Alpha değerleri 0,953 ve 0,972 olarak elde edilmiştir. Field (2009)'a göre 0,70'in üzerinde değer alan ölçekler güvenilirdir. Bu bağlamda dijitalleşme düzeyleri ve dijitalleşmeye yönelik tutumlar ölçeklerinin güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 6: Dijitalleşme Düzeyleri ve Dijitalleşmeye Yönelik Tutumlar Ölçeğine İlişkin Değerler

	İfadeler	Çarpıklık	Basıklık	Faktör Yükleri	Öz Değer (%)	Kümülatif Varyans (%)
Dijitalleşme Düzeyleri	DD_1	-0,500	-0,441	0,671		
	DD_2	-1,567	2,414	0,921		
	DD_3	-1,424	2,204	0,943		
	DD_4	-1,394	1,965	0,918	6,139	76,742
	DD_5	-1,493	2,342	0,911		
	DD_6	-1,307	2,217	0,897		
	DD_7	-0,908	0,435	0,828		
	DD_8	-1,101	1,051	0,888		
	KMO: 0,923		Barlett Testi: 921,471		p: 0,000	
Dijitalleşmeye Yönelik Tutumlar	DYT_1	-1,141	1,411	0,889		
	DYT_2	-1,391	2,190	0,939		
	DYT_3	-1,376	2,020	0,924		
	DYT_4	-1,469	2,485	0,922	6,695	83,690
	DYT_5	-1,367	2,256	0,897		
	DYT_6	-1,373	1,972	0,934		
	DYT_7	-1,169	1,333	0,898		
	DYT_8	-1,355	1,995	0,915		
	KMO: 0,928		Barlett Testi: 1072,728		p: 0,000	

Yapılan analiz kapsamında ankete katılan ve dijitalleşme desteklerinden yararlanan KOBİ'lerin genel olarak dijitalleşme düzeylerini olumlu olarak değerlendirmiştir. Dijitalleşmenin, işletmeye küresel iş sürecinde yardımcı (4,05; DD_2) ve dijitalleşmenin benimsenmesinin, müşterilerin ihtiyaçlarına yanıt vermede bir avantaj (4,05; DD_5) olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kullanılan dijital teknolojiyle ilgili müşteri geri bildirimleri işletme üzerinde olumlu (3,99; DD_4) bir etkiye sahiptir ve müşteri memnuniyetini artırmaktadır (3,86; DD_8). Ankete katılan işletmeler dijitalleşmeye yaptıkları yatırımların geri dönüşlerinin mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Dijitalleşme kapsamında işletmeler bilgiyi dijital teknoloji tedarikçileri ile paylaşma konusunda istekli olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Dijitalleşmeye ilişkin olarak KOBİ'lerin genel olarak yüksek farkındalık düzeylerine sahip olduğu görülmektedir. KOBİ'ler en fazla; dijital teknolojiye dayalı işlemlerin, işletmelerin güvenilirliğini ve prestijini artıracağına (3,96; DYT_4), dijital teknolojinin benimsenmesinin, işletmelerin hizmetlerini daha fazla sayıda potansiyel müşteriye sunmasına olanak tanıyacağına (3,95; DYT_2) ve dijital teknolojiye dayalı işlemler, KOBİ'lerin uluslararasılaşma sürecini kolaylaştırdığına (3,90; DYT_8) dair farkındalık düzeyine sahiptirler. Farkındalık düzeylerine yönelik olarak en düşük ortalamaların; KOBİ'lerde dijitalleşmenin, araştırma maliyetlerini azaltabileceği, düşük maliyetli pazarlama araçları sağlayabileceği ve iletişim maliyetlerini azaltabileceği, yeni ve kişiselleştirilmiş kaliteli ürün/hizmetlerin geliştirilmesine izin verebileceği ve KOBİ dijitalleşmesi, yeni müşterilere daha kolay erişim, yeni tedarikçilerin belirlenmesi ve distribütörlerle yeni ortaklıklar kurulmasını sağlayabileceğine ilişkin hususlar olmuştur.

3.4.4. Regresyon Analizi

Tablo 7' de görüldüğü üzere KOBİ'lerin dijitalleşmeye yönelik tutumlarının dijitalleşme düzeyleri üzerindeki etkisini test etmek amacıyla kurulan regresyon modelinin (F:666,862; p:,000) anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Field (2013)'e göre Durbin-Watson test değeri sonucunun 1,5 ile 2,5 arasında yer alması regresyon analizi hata terimi değerleriyle ilgili otokorelasyon bulunmadığı ifade etmektedir. Test sonucu 2,196'dır.

Tablo 7: Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Dijitalleşme Düzeyleri					
R: 0,931	R²: 0,866	F: 666,862	df: 1	Sig. F.: 0,000	
Bağımsız Değişken	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	p
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	2,039	1,135		1,796	0,075
Dijitalleşmeye Yönelik Tutumları	0,922	0,036	0,931	25,824	0,000
Durbin- Watson: 2,196					

Bağımsız değişken (dijitalleşmeye yönelik tutumları) ve bağımlı değişken (dijitalleşme düzeyleri) arasındaki regresyon analizi bulguları, dijitalleşmeye yönelik tutumun dijitalleşme düzeylerinin %86,6'sını (R²: ,866) açıklamaktadır. Dijitalleşmeye yönelik tutumlar değişkeninin dijitalleşme düzeyleri değişkeni üzerindeki etkisinin ($\beta = ,922$; $p = ,000$) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın hipotezi olan "KOBİ'lerin dijitalleşmeye yönelik tutumlarının dijitalleşme düzeyleri üzerinde olumlu etkisi vardır." kabul edilmiştir.

4. Sonuç ve Öneriler

1950'lerde bilgisayarların ortaya çıkışı ile başlayan dijitalleşme süreci, içinde bulunduğu çağı şekillendirmiş ve kesintisiz olarak gelişmeye ve geliştirmeye devam etmiştir. COVID-19 pandemisi dijital dönüşüme hız kazandırarak KOBİ'lerin dijitalleşmeye daha hızlı adapte olmalarına zemin hazırlamıştır. Yapılan bir araştırmada, dijital dönüşümün 2025 yılına kadar Avrupa'nın endüstriyel değer yaratmasına yaklaşık 1,25 trilyon Euro ekleyebileceği ifade edilmektedir (Schweer ve Sahl, 2017). Eggers ve Hollmann'a (2018) göre, bazı KOBİ'ler dijital dönüşümlerini engelleyen örgütsel sorunlarla ya da diğer zorluklarla karşı karşıya kalabilmektedir. Dijital dönüşümü başarı ile gerçekleştiren KOBİ'ler ise diğerlerine göre daha iyi performans gösterebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, KOBİ'lerin dijitalleşme düzeyleri ve dijitalleşmeye yönelik tutumları ve KOSGEB'in dijitalleşme desteğinden faydalanan KOBİ'lerin desteğe bakış açılarını araştırmaktır. Dijitalleşme hakkında yapılan ampirik çalışmaların eksikliği göz önüne alındığında, bu araştırmanın KOBİ'ler bağlamında bu konuyla ilgili henüz keşfedilmemiş olan literatürün zenginleştirilmesine katkı sunması beklenmektedir.

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılarak 105 KOBİ'den veri toplanmıştır. Araştırmaya katılan KOBİ'lerin yarısından fazlası orta yüksek teknolojiye sahip işletmelerden oluşmaktadır ve dolayısıyla dijitalleşme

farkındalıkları yüksektir. Üretim süreçlerinde; imalat sanayinde akıllı ve esnek otomasyon sistemleri teknolojisini yoğun olarak kullanılmaktadır.

Araştırmanın hipotezi olan “KOBİ'lerin dijitalleşmeye yönelik tutumlarının dijitalleşme düzeyleri üzerinde olumlu bir etkisi vardır.” ifadesi yapılan regresyon analizi sonucunda kabul edilmiştir. Araşturmaya katılan KOBİ'lere göre dijitalleşme düzeyi; işletmeye küresel iş sürecinde yardımcı olmakta, kullanılan dijital teknolojiler müşteri memnuniyetini artırmakta, dijitalleşmeye yapılan yatırımların geri dönüşleri alınmakta ve dijitalleşmenin benimsenmesi, müşterilerin ihtiyaçlarına yanıt vermede bir avantaj sağlamaktadır. Buna karşın KOBİ'ler işletme bilgilerini dijital teknoloji tedarikçileri ile paylaşma konusunda çekimser kalmaktadır. Bu durumu; ticari sır niteliğindeki bilgilere erişimin işletme aleyhine sonuç doğurabileceği endişesi ile açıklamak mümkündür.

KOBİ'ler dijital teknolojiye dayalı işlemlerin; işletmelerin güvenilirliğini ve prestijini artıracığına, işletmelerin hizmetlerini daha fazla sayıda potansiyel müşteriye sunmasına olanak tanıyacağına ve KOBİ'lerin uluslararasılaşma sürecini kolaylaştıracağına inanmaktadır. KOBİ'lerin dijitalleşmeye yönelik olumlu tutumları genel olarak yüksek farkındalık düzeylerine sahip olmaları ile açıklanmaktadır. Buna karşın dijitalleşme zaman ve kaynak isteyen bir süreç olduğundan kimi KOBİ'ler bu maliyete katlanmak istemezler. Nitekim araştırma sonuçları esas alındığında da, KOBİ'ler, dijitalleşmenin araştırma maliyetlerini azaltabileceği, düşük maliyetli pazarlama araçları sağlayabileceği ve iletişim maliyetlerini azaltabileceği hususuna katılmamışlardır. Ayrıca KOBİ'lerin yeni ve kişiselleştirilmiş kaliteli ürün/hizmetlerin geliştirilmesi ve yeni müşterilere daha kolay erişim, yeni tedarikçilerin belirlenmesi ve distribütörlerle yeni ortaklıklar kurulması hususunda eksikliklerinin bulunduğu ve bu konularda zorlandığı anlaşılmıştır.

Dijitalleşme ile birlikte yeni ve kişiselleştirilmiş kaliteli ürün/hizmetlerin geliştirilmesi hususunda KOBİ'lere mentörlük desteklerinin verilmesinin faydalı olabileceği değerlendirilmiştir. Yeni müşterilere daha kolay erişim, yeni tedarikçilerin belirlenmesi ve distribütörlerle yeni ortaklıklar kurulması hususu dünyada önem verilen ve geliştirilmeye çalışılan bir konudur. Özellikle COVID-19 pandemisi ile birlikte tedarik zincirlerinde yaşanan kopukluklar ve aksamalar nedeniyle ülke ekonomileri zarar görmüş ve tedarik zincirinde risk değerlendirme yönetimi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda tedarikçi ağlarının oluşturulması ve tedarikçi ihtiyacı olan KOBİ'lerle tedarikçi işletmeleri bir araya getirmeye yönelik bir destekleme modeli kurgulanabilir.

KOBİ'ler genel olarak KOSGEB dijitalleşme desteğinin verilme şeklinden, destekleme kriterlerinden ve destekleme oranından memnun olduklarını ifade etmişlerdir. KOBİ'ler faydalanmış olduğu bu desteğin hedeflerine ulaşmada ve yeni ihtiyaçlarının fark edilmesinde faydalı olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte KOBİ'lerin önem atfettiği, zorlandığı ve dijitalleşmeye ilişkin en önemli sorunu;

mali kaynak yaratılması sorunudur. Dijitalleşme yatırımlarının maliyetini oluşturan ve en önemli kalemleri olan; makine teçhizat, yazılım ve nitelikli personel giderlerine yönelik KOSGEB dijitalleşme desteği üst limitlerinin yetersiz olduğu ifade edilmiştir. KOBİ'ler destek üst limitlerinin yükseltilmesini beklemektedir. Bu destek kalemine ilişkin olarak ayrıca; kur yükselişlerinden etkilenen KOBİ'lerin kur yükselişini belgelemesi ve talepte bulunması şartıyla, makine teçhizat gideri kapsamında belirlenen destek limitlerinin revize edilebileceği bir sistemin hayata geçirilmesinin KOBİ'lere fayda sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Dijitalleşme yaşamın her alanına dokunan bir süreç olup insanların; çalışma, devlet ile olan ilişkileri, banka işlemleri, alışveriş, eğlence, iş yapma biçimleri ile gündelik yaşamlarına ilişkin birçok durumu sürekli olarak iyileştirmektedir. KOBİ'lerde müşteri memnuniyeti esasları çerçevesinde maliyetlerini azaltmak ve karlılıklarını artırmak için bu çarka dâhil olarak dijital dönüşümlerini gerçekleştirmek durumundadır. Dijital dönüşüm süreçlerde olduğu kadar zihniyette de büyük bir değişimi ifade ettiğinden; işletme yönetiminin dönüşümü kadar devlet politikalarının varlığı, sürekliliği ve dönüşümü de gereklilik arz etmektedir. Üst politika dokümanlarında özel önem atfedilen KOBİ'lerin dijitalleşmesine yönelik, özellikle de dijitalleşmemiş KOBİ'lere ağırlık verilerek, devletin, çeşitli kurum ve kuruluşları aracılığıyla çeşitli açılardan destek modelleri oluşturması, ülkenin ulusal ve uluslararası hedeflerine ulaşmasına yardımcı olabilecektir.

EK

Sektörler	
1. Gıda ürünlerinin imalatı	16. Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (Makine ve teçhizat hariç)
2. İçeceklerin imalatı	17. Elektrikli teçhizat imalatı
3. Tütün ürünleri imalatı	18. Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı
4. Tekstil ürünlerinin imalatı	19. Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve donanım imalatı
5. Giyim eşyalarının imalatı	20. Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı
6. Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	21. Diğer ulaşım araçlarının imalatı
7. Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); saz, saman ve benzeri malzemelerden örülerek eşyaların imalatı	22. Mobilya imalatı
8. Kâğıt ve kâğıt ürünlerinin imalatı	23. Diğer imalatlar
9. Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	24. Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı
10. Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	25. Hava ve uzay araçlarıyla ilgili makine imalatı
11. Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı ve ilgili faaliyetler; web portalları	26. Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı
12. Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı	27. Telekomünikasyon
13. Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	28. Bilgisayar programlama, danışmanlık ve ilgili faaliyetler
14. Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı	29. Veri işleme, barındırma
15. Ana metal sanayii	30. Diğer

Kaynakça

- Akhter, F. (2017). Unlocking digital entrepreneurship through technical business process. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 5(1), 36–42.
- Baurina, S. B. (2020). Smart industry: technology for the future. In *2020 International Multi-Conference on Industrial Engineering and Modern Technologies (FarEastCon)* (pp. 1-4). IEEE.
- Bayraktar, Y. & Tütüncü, A. (2021). Vergi gelirleri ve e-uygulamalar kayıtdıŐı ekonominin azaltılmasında etkili midir?. Ő. Karabulut (Ed.), *İktisadi, mali ve finansal uygulamaların ampirik sonuçları cilt 2– Maliye ve Finans Uygulamaları içinde* (ss.61-79). Ankara: Gazi Kitapevi.
- Berger E. S. C., Briel, F. V., Davidsson P. & Kuckertz, A. (2021). Digital or not – the future of entrepreneurship and innovation: Introduction to the special issue. *Journal of Business Research*, 125, 436-442.
- Bouwman, H., Nikou, S. & de Reuver, M. (2019). Digitalization, business models, and SMEs: How do business model innovation practices improve performance of digitalizing SMEs?. *Telecommunications Policy*, 43(9), 101828.
- Carolis, A. D., Macchi, M., Negri, E. & Terzi, S. (2017). Guiding manufacturing companies towards digitalization roadmap. *International Conference on Engineering, Technology and Innovation (ICE/ITMC)* (pp. 487-495). IEEE.
- Chang, V., Doan, L.M.T., Stefano, A. D., Sun, Z. & Fortino, G. (2022). Digital payment fraud detection methods in digital ages and Industry 4.0. *Computers and Electrical Engineering*, 100, 1-21.
- Chatterjee, S., Chaudhuri, R. Vrontis, D. & Thrassou, A. (2022). SME entrepreneurship and digitalization – the potentialities and moderating role of demographic factors. *Technological Forecasting and Social Change*, 179, 1-12.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ő. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve Lisrel Uygulamaları*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Dunay, K. E., (2021). İmalat sanayinde dijitalleşmenin stratejik önemi ve KOBİ'ler. *Anahtar Dergisi*, 385, 14-18.
- Eggers, B. & Hollmann, S. (2018). Digital leadership – Anforderungen, Aufgaben und skills von Führungskräften in der Arbeitswelt 4.0. In F. Keuper, M.

- Schomann, L. Sikora, & R. Wassef (Eds.), *Disruption und transformation management*. Germany: Springer.
- Elia, G., Margherita, A. & Passiante G. (2020). Digital entrepreneurship ecosystem: How digital technologies and collective intelligence are reshaping the entrepreneurial process. *Technological Forecasting and Social Change*, 150, 1-12.
- Fernandes, C., Ferreira, J. J., Veiga, P. M., Kraus, S. & Dabić, M. (2022). Digital entrepreneurship platforms: Mapping the field and looking towards a holistic approach. *Technology in Society*, 70, 101979.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*, (3.Baskı). ABD: UK: Sage,.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. UK: Sage,.
- Franco, M., Godinho L. & Rodrigues, M. (2021). Exploring the influence of digital entrepreneurship on SME digitalization and management. *Small Enterprise Research*, 1-24.
- Ghazy, N., Ghoneim, H. & Lang, G. (2022). Entrepreneurship, productivity and digitalization: Evidence from the EU. *Technology in Society*, 70, 102052.
- Ghobakhloo, M. (2020). Industry 4.0, digitalization, and opportunities for sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 1-21.
- Hai, T. N., Van, Q. N. & Thi Tuyet, M. N. (2021). Digital transformation: Opportunities and challenges for leaders in the emerging countries in response to Covid-19 pandemic. *Emerging Science Journal*, 5, 21–36.
- Hair J. F, Anderson, R. E., Tatham, R. L. & Balck, W. C. (1995). *Multivariate data analysis with readings*. (4. Baskı), New Jersey: Prentice Hall.
- Hallin, A., Lindell E., Jonsson, B. & Uhlin A. (2022) Digital transformation and power relations. Interpretative repertoires of digitalization in the Swedish steel industry. *Scandinavian Journal of Management*, 38, 1-11.
- Jahangir, K. & Walter, Z. (2015). The role of dynamic capabilities in responding to digital disruption: a factor-based study of the newspaper industry. *Journal of Management Information Systems*, 32(1), 39–81.
- Kokkinakos, P., Markaki, O., Koussouris, S. & Psarras, J. (2016). Digital Transformation: Is Public Sector Following the Enterprise 2.0 Paradigm?. In: Chugunov, A., Bolgov, R., Kabanov, Y., Kampis, G., Wimmer, M. (eds) *Digital Transformation and Global Society. DTGS 2016. Communications in Computer and Information Science*, vol 674. Springer, Cham

- KOSGEB, İşletme Geliştirme, Büyüme ve Uluslararasılaşma Destekleri, www.kosgeb.gov.tr, (Erişim Tarihi: 22.07.2022).
- Kotarba, M. (2018). Digital transformation of business models. *Foundations of Management*, 10(1), 123–142.
- Kozarkiewicz, A. (2020). General and specific: The impact of digital transformation on Project processes and management methods. *Foundations of Management*, 12(1), 237–248.
- Li, W. Liu, K., Belitski, M., Ghobadian, A. & O’regan, N. (2016). e-Leadership through strategic alignment: An empirical study of small- and medium-sized enterprises in the digital age. *Journal of Information Technology*, 31(2), 185-206.
- Matarazzo, M., Penco, L., Profumo, G. & Quaglia, R. (2021). Digital transformation and customer value creation in Made in Italy SMEs: A dynamic capabilities perspective. *Journal of Business Research*, 123, 642-656.
- Papadopoulos, T., Baltas, K. N. & Balta, M.E. (2020). The use of digital technologies by small and medium enterprises during COVID-19: Implications for theory and practice. *International Journal of Information Management*, 55, 1-4.
- Reim, W., Viitala, P. Y., Arrasvuori, J. & Parida, V. (2022). Tackling business model challenges in SME internationalization through digitalization. *Journal of Innovation & Knowledge*, 7, 1-9.
- Reza, M. N. H., Malarvizhi, C. A. N., Jayashree, S., & Mohiuddin, M. (2021). Industry 4.0–technological revolution and sustainable firm performance. *Emerging Trends in Industry 4.0 (ETI 4.0)* (1-6). IEEE.
- Schroeck, M., Kwan, A., Kawamura, J., Stefanita, C. & Sharma, D. (2019). Digital Industrial Transformation: Reinventing to Win in Industry 4.0. *Deloitte insights*, 1-12.
- Schweer, D. & Sahl, J.C. (2017). The Digital Transformation of Industry – The Benefit for Germany. In: Abolhassan, F. (eds) *The Drivers of Digital Transformation. Management for Professionals*. Switzerland: Springer, Cham.
- Scuotto, V. Nicotra, M., Del Giudice, M., Krueger, N. & Gregori, G. L. (2021). A microfoundational perspective on SMEs’ growth in the digital transformation era. *Journal of Business Research*, 129, 382-392.

Shao, T. A. (2002). *Marketing research: An aid to decision making*. SouthWestern/Thomson Learning.

TÜİK, (2022). Girişimlerde Robot Teknolojileri Kullanım Araştırması. Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2023. <http://www.tuik.gov.tr>.

Veile, J., Schmidt, M.C. & Voigt, K.I. (2022). Toward a new era of cooperation: How industrial digital platforms transform business models in Industry 4.0. *Journal of Business Research*, 143, 387-405.

Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Dong, N. F. & Haenlein, M. (2021). Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda. *Journal of Business Research*, 122, 889-901.

Warner, SR, K. & Wager, M. (2019). Building dynamic capabilities for digital transformation: An ongoing process of strategic renewal. *Long Range Planning*, 52, 326-349.

Xie, X. Han, Y., Anderson, A. & Navarrete, S. R. (2022). Digital platforms and SMEs' business model innovation: Exploring the mediating mechanisms of capability reconfiguration. *International Journal of Information Management*, 65, 1-13.

Youngjin, Y. (2013). The tables have turned: how can the information systems field contribute to technology and innovation management research?. *Journal of the Association for Information Systems*, 14(5), 227–236.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Çalışma için Kastamonu Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 09.06.2022 tarihinde yapılan toplantısında 15 nolu karar ile onay alınmıştır. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Manufacturer SMEs' Digital Transformation: A Quantitative Study on KOSGEB Support

Extended Abstract

1. Introduction

Digital transformation, increasingly emphasised worldwide, refers to integrating digital technologies into all business areas. Digital transformation, also called Industry 4.0, is one of the critical strategies to increase profits, productivity, and sustainability of businesses by integrating automation and related technologies to chart a new industrial strategy that is smart, self-organising, customer-centric, and interconnected. Digital transformation is the key to future-proofing and, as such, is vital for both public and private sector organisations. Digitalisation is essential for SMEs, increasing productivity and growth while ensuring integration with the global economy and the digital age requirements. SMEs depend on digitalisation efforts to ensure business continuity, adapt to new technologies, reduce the limiting impact of new competitors, and manage to change customer preferences. SMEs need to preserve their existence, increase their profitability at the micro level, and accelerate their digitalisation efforts at the macro level due to their contribution to the economy. The importance of digitalisation and its contribution to the economy lead countries to support it. Within the scope of the KOSGEB KOBIGEL-SME Development Support Programme, the incentives offered to SMEs that are developers and beneficiaries of domestic technology that can contribute to the digitalisation process in the manufacturing industry sector (referred to as digitalisation support) are also one of the digitalisation supports.

This support comes from the "digitalisation in the manufacturing industry" priority theme of the Eleventh Development Plan (2019-2023). It is based on the digital transformation of the industrial sector and was made by SMEs. Digitalisation support is a call-based support model, and calls have been issued twice yearly since 2019. SMEs can benefit from up to 2,000,000 TL of digitalisation support, with and without reimbursement, depending on the expense items within the scope of their projects. The digitalisation support that SMEs can benefit from consists of personnel, machinery, equipment, software, and service procurement expenses. Within the scope of digitalisation support, SMEs that are domestic technology developers and beneficiaries that can contribute to the digitalisation process are supported. SMEs that develop digital technologies that will contribute to the digitalisation process can benefit from more non-refundable support than those that use these technologies. The primary purpose of this study is to investigate the attitudes towards the digitalisation of SMEs that benefit from KOSGEB digitalisation support. Given the need for empirical studies on digitalisation, this research enriches the unexplored literature on this topic in the context of SMEs.

2. Method

The study population comprised 621 manufacturing SMEs that benefited from KOSGEB digitalisation support in 2019, 2020, and 2021. In the study, the sampling method was not used; the entire population was tried to be reached, and the survey technique, one of the quantitative research methods, was used as a data collection tool. The questionnaire form consists of three parts. In the first section, the demographic characteristics of the participants and information about their businesses, as well as their views on the support programme they used, were included. In the second and third parts of the questionnaire, the digital entrepreneurship, digitalisation, and management scale used by Franco et al. in their 2021 study was used to determine the level of digitalisation and attitudes towards digitalisation. The questionnaires were delivered to all enterprises registered in the KOSGEB database to collect the data, benefiting from the support between September and

November 2022. The data collected from the survey were analysed using the SPSS 26 package programme.

3. Results and Discussion

The research hypothesis, "SMEs' attitudes towards digitalisation have a positive effect on their digitalisation levels, was accepted due to the regression analysis. In other words, SMEs' attitudes towards digitalisation positively affect their grades. However, SMEs do not believe digitalisation can reduce research costs, provide low-cost marketing tools, or reduce communication costs. SMEs must develop new and customised quality products and services, access new customers more efficiently, identify new suppliers, and form new distributor partnerships. It was assessed that it might be helpful to provide mentoring support to SMEs in developing new and personalised quality products and services with digitalisation. In terms of more accessible ways to new customers, identifying new suppliers, and establishing new partnerships with distributors, it was assessed that a support model could be designed to create supplier networks and bring together SMEs in need of suppliers and supplier enterprises.

4. Conclusion

The attitudes of SMEs towards KOSGEB digitalisation support were also investigated in the research, and it was concluded that SMEs are generally satisfied with the way KOSGEB support is provided, the support criteria, and the support rate. However, the SMEs participating in the research stated that the most critical problem facing SMEs regarding digitalisation is the problem of creating financial resources. It was noted that the upper limits of KOSGEB digitalisation support for machinery and equipment, software, and qualified personnel expenses, which constitute the cost of digitalisation investments and are the essential items, must be increased. SMEs expect the upper limits of support to be raised. Regarding this support item, it was also assessed that SMEs would benefit from implementing a system in which the support limits determined within the scope of machinery and equipment expenses can be revised, provided that SMEs affected by exchange rate increases document the exchange rate increase and make a request.

Araştırma Makalesi

**Dijital Vatandaşlık ve Siber Zorbalık Arasındaki İlişkide
Aleksitiminin Düzenleyici Etkisi**

İrem KAPTANGİL ÇALIŞIR

Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO

irem_kaptangil@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2058-0159

Kerem KAPTANGİL

Sorumlu Yazar, Sinop Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu

kerem_kaptangil@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2319-2661

Öz

Bu çalışmanın amacı, dijital vatandaşlık ve sanal zorbalık arasındaki ilişkide aleksitiminin düzenleyici rolünü araştırmaktır. Bu nedenle, sanal ortamı daha çok kullandığı düşünülen 18-25 yaş arasındaki gençlerden oluşan üniversite öğrencileri araştırma evreni olarak belirlenmiştir. Online anket yönteminin uygulandığı bu çalışmada basit rastgele örnekleme yöntemi ile yurtiçindeki 4 ayrı üniversiteden elde edilen 387 öğrenciye ait veri analiz edilmiştir. SmartPLS 4.0 programından yararlanılan bu çalışmada Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılmıştır. Bu bağlamda, dijital vatandaşlık davranışı ve siber zorbalık arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunurken, aleksitimi değişkeninin de bu ilişkide negatif yönde, zayıf ancak anlamlı bir düzenleyici etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Dijital vatandaşlık, siber zorbalık, aleksitimi

Jel Sınıflandırma Kodları: D23

Moderating Effect of Alexithymia on the Relationship Between Digital Citizenship and Cyber Bullying¹

Abstract

The aim of this study is to investigate the moderator role of alexithymia in the relationship between digital citizenship and cyberbullying. For this reason, university students between the ages of 18-25, who are thought to use the virtual environment more, were determined as the research population. Simple random sampling method was used in this study and the online survey method was applied. The data were obtained from 387 students studying at 4 different universities in Turkey. Partial Least Squares Structural Equation Modeling / PLS-SEM was used in this study. It is conducted by using the SmartPLS 4.0 program. In this context, a negative and significant relationship was found between digital citizenship behavior and cyberbullying. It was also concluded that the alexithymia variable had a negative, weak but significant moderator effect on this relationship.

Keywords: Digital citizenship, cyberbullying, alexithymia

JEL Classification Codes: D23

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 25.05.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 12.07.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Kaptangil Çalışır, İ. ve Kaptangil, K. (2023). Dijital vatandaşlık ve siber zorbalık arasındaki ilişkide aleksitiminin düzenleyici etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 931-952. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1302545.

1. Giriş

Toplumsal dinamikleri hareketlendiren ve köklü değişimlere neden olan, değişim ve dönüşüm sürecini temelden etkileyen teknolojinin, çalışma hayatında olduğu kadar sosyokültürel yaşamda da ivmelenmesi, rasyonel olduğu kadar tahmin edilmesi de güç yol ve yöntemlerle hedefe ulaşmayı sağlaması açısından, hem örgütsel hem de bireysel düzeyde önem arz etmektedir. Bilgiye ulaşma ve paylaşma noktasında, hem araç hem de amaç olarak üstlendiği rol oldukça büyük olan dijital teknolojinin durdurulamaz ilerleyişi, günlük hayattaki tutum ve davranışları da yönlendiren tüm iş, işlem ve süreçlerin de geleneksel kalıplardan çıkarak dijital kalıplara yönelmesine zemin hazırlamıştır. İletişimi kolaylaştıran internet ve kullanım alanı olan temelde bilgisayar ve cep telefonları, günlük hayattaki rutin işlerin sağlayıcısı ve kolaylaştırıcısı olarak tüm yaş gruplarında ve bu grupların ihtiyaçlarına yönelik her uygulamada öncelik taşımaktadır. Bu öncelik, bireylerin toplumsal hayata katılımlarını kolaylaştırdığı gibi, bireysel ve örgütsel hayatta zaman tasarrufu sağlamakta, bilgiye erişimi daha ulaşılabilir hale getirmekte ve hatta keyfiyetten zorunluluğa geçişin de zeminini daha yumuşak hatlarla sağlamaktadır. Bu noktadan hareketle, örgütsel ve sosyal hayatın merkezinde konumlanmış olarak görünen dijital hayat, sunduğu fırsatlar ve yarattığı tehditler ile araştırma konularına daha fazla dahil edilmekte, etkileri de psikolojik değerlendirmelere ihtiyaç duyar hale gelmektedir. Yerli alanyazında dijital vatandaşlık ve siber zorbalık arasındaki ilişkiyi inceleyen ve bu iki değişken arasında anlamlı ilişkiler bulan çalışmalarla karşılaşmaktadır (Horzum ve Ayas, 2011; Çiftçi ve Sakallı, 2016; Öztürk, 2019; Toraman ve Usta, 2018). Yabancı alan yazın incelendiğinde de siber zorbalığın kaygı ve depresyonu tetiklediği, davranışsal sorunların görülme sıklığını ve sorunlu internet kullanımını arttırdığı aynı zamanda da anksiyete düzeyini yükselttiği görülmektedir (Campbell, 2005; Ybarra, Diener-West ve Leaf, 2007; Hinduja ve Patchin, 2008). Ancak dijital vatandaşlık davranışı ve siber zorbalık arasındaki ilişkide aleksitimik davranışların etkisini araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Alandaki bu sınırlılık göz önüne alındığında bu araştırma, dijital alana etkin biçimde katılan ve elde ettiği bilgileri kişisel ve toplumsal gelişim için kullanan (Farmer, 2010), bilgi teknolojilerini yasal, güvenli ve etik ilkeler dahilinde çevrimiçi ortamlarda savunan ve uygulayan (ISTE, 2007) dijital vatandaşlar ile başka insanlara zarar verme amacı ile yapılan saldırgan, kasıtlı ve tekrar eden davranışları ifade eden siber zorbalık (Belsey, 2005) arasındaki ilişkiyi konu almakta, bireylerin duygularını ifade etme güçlüğüne vurgulayan aleksitiminin (Sifneos, 1972a) de bu ilişkideki etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Dijital vatandaşlık ve siber zorbalık arasındaki ilişkide aleksitiminin düzenleyici etkisinin ele alındığı bu çalışmada, dijital vatandaşlık davranışı, siber zorbalık ve

duygu körlüğü olarak da ifade edilen aleksitimi kavramları birbirleriyle ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

2.1. Dijital Vatandaşlık

Çevrimiçi olarak topluma katılma kabiliyeti olan (Mossberger, Tolbert ve McNeal, 2008), çevrimiçi ortamlarda haklarını ve yükümlülüklerini bilen ve etkin kullanabilen (Thomas, 2018) kişileri tanımlayan dijital vatandaşlar, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaratmış olduğu çağın bireyleri olarak görülmektedirler. Aynı zamanda dijital vatandaşlar, topluma katılımın yanı sıra iletişim kurmak, dijital içerikler oluşturarak bu içerikleri yaymak ve tüketmek için dijital teknolojileri kullanma bilgisine sahip kişiler (Soriani, 2018) olarak da anılmaktadırlar. Bu kapsamda dijital vatandaşlığa ilişkin farklı açıklamalar ve sınıflandırmalarla karşılaşmaktadır. Alan yazında en kapsamlı ve yaygın kullanıma sahip olan sınıflandırma, dijital erişim, dijital iletişim, dijital okuryazarlık, dijital haklar ve sorumluluklar, dijital etik, dijital hukuk, dijital sağlık, dijital ticaret ve dijital güvenlik olmak üzere Ribble, Bailey ve Ross (2004) tarafından yapılan dokuz boyutlu sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmada; dijital teknolojilere yüksek hız ve kalitede erişimin, bilgi alışverişini de içeren iletişim kaynaklarının kullanım becerisinin ve doğru bilgiye ulaşma, öğretme ve paylaşabilme bilincinin yanı sıra, dijital araçların kullanım özgürlüğünün ve bu kapsamdaki suç ve haksızlıklara ilişkin sorumlulukların bilinmesinin öneminden bahsedilmektedir. Bunların yanı sıra, başkalarının haklarına saygı gösterilmesinin, dijital ortamdaki politika ve kanunlar konusunda bilinçlenmenin ve aynı zamanda dijital dünyanın yarattığı fiziksel ve psikolojik sağlık sorunlarına ilişkin bilince sahip olunmasının da dijital vatandaşlık için bir ihtiyaç olduğunun önemi üzerinde durulmaktadır. Bu boyutlar, çevrimiçi alışveriş ve bankacılık sistemlerinde bilgi ve veri gizliliğinin korunabilmesini ve dijital kullanıcıların donanım, yazılım ve ağ güvenliğinin sağlanabilmesini de içeren sorumlu davranışları kapsayacak şekilde sınıflandırılmışlardır (Ribble, 2011).

Dijital vatandaşlığı konu alan literatürde, çevrimiçi ortamlarda sorumlu davranışları tanımlayan etik kavramı üzerinde önemle durulduğu görülmektedir (Farmer, 2011; Ribble vd., 2004). Bu noktada çevrimiçi ortamlarda başkalarının haklarının da farkında olmak ve onlara saygı duymak, kendi eylemlerinin sorumluluğunu almak ve bu araştırmaya da konu alınan siber zorbalığı yapmamak adına uyulması gereken kurallar bütünü oluşturulan etik kavramı, sorumlu davranışlar arasında önemle vurgulanan konular arasındadır. Bireylerin sorumlu davranışları değerlendirilirken de kullanılan etik kavramının, bilişim toplumunun aktif aktörleri tarafından ne derece önemsendiğinin de bilinmesi önemlidir. Bu noktadan değerlendirildiğinde, dijitalleşmenin yaratmış olduğu fikir değişiminin ortasına doğan Z Kuşağı bireyler, dijital çağın aktif aktörleri olarak nitelendirilebilirler. Böylece, dijital dünyada etik kavramı, etik ihlaller ve bu ihlallerin yol açtığı problemler de bu kuşağın sahip olduğu ilişki biçimleri ve alışkanlıkları ile yeniden değerlendirilme ve araştırılma

ihtiyacını doğurmaktadır. Bilişimin etik dışı kullanımı içerisinde değerlendirilen ve bu araştırmaya da konu alınan siber zorbalık kavramı, dijital vatandaşlığın yaygınlaştığı günümüz dünyasında önem arz etmektedir. “İnternet Kuşağı” ya da “Ağ Kuşağı” olarak da adlandırılan Z Kuşağının (Lavickaite, 2010), dijital döneme geçişi en net deneyimleyebilen kuşak olduğu düşünüldüğünde, siber zorbalık yapanların ya da bu zorbalığa maruz kalanların bu kuşak üzerinden ele alınması, yaratabileceği psikolojik sorunlara çözüm önerileri getirilmesinin de önünü açabilecektir.

2.2. Siber Zorbalık

Alan yazında siber zorbalığın, geleneksel zorbalık tanımından yola çıkılarak açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Saldırganlık davranışının alt boyutlarından biri olarak tanımlanan zorbalık, kasti ve saldırganca yapılan, özellikle de kişinin kendisinden daha güçsüz birini hedef aldığı bir davranış (Betts, 2015) olarak tanımlandığı gibi, mağdura karşı kasıtlı ve çok defa tekrarlanan zarar verici hareketler (Olweus, 1993) olarak da tanımlanmaktadır. Bu noktada bir eylemin zorbalık olarak nitelendirilmesi için, negatif sonuçlar doğurabilecek saldırgan davranışları içermesi, taraflar arasında güç dengesizliği olması, zaman içinde tekrarlı olması ve zarar verme niyeti taşınması gibi belirleyici özellikler taşınması gerektiği savunulmaktadır (Olweus, 2003; Sharp, Smith ve Smith, 1994; Olweus ve Limber, 2018). Bilişim teknolojileri ağlarıyla oluşturulan elektronik dünyada birbirleriyle etkileşime giren bireylerin yarattığı siber alan (Hinduja ve Patchin, 2008), siber zorbalık kavramını da doğuran bir alan olmuştur. Siber zorbalığı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ortaya çıkardığı araçlarla siber alanda gücün kötüye kullanımı olarak tanımlayan Slonje, Smith ve Frisén (2013), bu konuda siber zorbalığı tanımlarken üzerinde önemle durulan iki nokta olan “daha güçsüz görülen kişilere karşı yapılan davranışlar” ve “tekrarlanan davranışlar” konusuna açıklık getirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Tekrar etme ve güç dengesizliği noktasında siber zorbalığın genel zorbalıktan ayrıldığı bu iki noktada siber zorbalığın yaşandığı alanın özellikleri nedeniyle, duruma zorbalık denilmesinin uygulamada zorlaşacağı ifade edilmektedir (Slonje vd., 2013). Güç dengesizliği ve davranışın tekrarı konusunda tartışma yaratan noktalarda ortak görüşe sahip olan Olweus ve Liber (2018) ve Slonje, Smith ve Frisén (2013), siber zorbalık yapan kişi ile mağdur arasındaki teknolojik bilgi, sosyal statü, arkadaş sayısı ve içinde bulunduğu marjinal gruplar arasındaki farklılıkların güç dengesizliğini etkileyebileceğini savunurken, siber alanda bilginin el değişiminin ve yayılım hızının kartopu şeklinde kontrolden çıkabilmesinin de davranışın tekrarlanıyor olup olmasını etkileyebileceğini iddia etmektedirler.

Güncel teknolojik gelişmelerle birlikte geleneksel zorbalık, iletişim araçlarının kullanıldığı siber zorbalığa dönüşmüştür (Esen ve Esen, 2021). Gerek çevrimiçi erişimin kolaylaşması gerekse bilgisayar ve cep telefonu kullanım sıklığındaki artış sonucunda siber zorbalık ve siber mağduriyet kavramları ile daha sık karşılaşmak

olası hale gelmiştir. Alanyazında yapılan araştırmaların bir kısmı bu nedenle okul çağındaki öğrenciler, ergenler ve üniversite öğrencileri üzerine yoğunlaşmıştır (Raskauskas ve Stoltz, 2007; Patchin ve Hinduja, 2006; Li, 2007a; Ybarra ve Mitchell, 2004; Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Dilmaç, 2009; Arıcağ vd., 2008; Arıcağ, 2009; Topçu, 2008). Teknolojik devrimlerin bir sonucu olan dijital vatandaşlık kavramı da yaygınlaşan internet kullanımının bir sonucu olduğu düşünülen siber zorbalık ile ilişkilendirilerek araştırmalara konu olmaktadır (Campbell, 2005; Ybarra, Diener-West ve Leaf, 2007; Hinduja ve Patchin, 2008). Bu araştırma da teknolojik devrimlerin ortasına doğan Z Kuşağının büyük bir bölümünü oluşturduğu düşünülen üniversite öğrencileri dikkate alınarak yapılmış, siber zorbalığın davranışsal, fiziksel, duygusal ve psikolojik olarak yaratabileceği olumsuz sonuçlar düşünülerek modellenmeye çalışılmıştır.

H₁: Dijital vatandaşlık ve siber zorbalık davranışları arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

2.3. Aleksitimi

İlk kez Sifneos (1972b) tarafından psikosomatik hastalar özelinde tanımlanan aleksitimi, “duygular için söz yokluğu” (Dereboy, 1990), “duygusal ahrazlık” (Şahin, 1991) ve duygular ile fanteziler, anılar ya da diğer spesifik durumlar arasında bağ kuramama (Goerlich, 2018) olarak da ifade edilmektedir. Ruh-beden ilişkisi üzerinden değerlendirilen aleksitimi kavramı, bireylerin duygularını fark etme, anlama ve ifade etmede yaşanan zorlukları ifade etmesinin yanı sıra (Sifneos, 1988), bu zorluklar neticesinde bireylerin toplumsal hayata yabancılaşabileceği vurgusuyla da dikkat çekmektedir. Aleksitimi özelliği gösteren bireyler toplumsal hayata, sosyal yaşamlarında ve duygusal işlevlerinde ilişki kurma güçlüğü ve iletişim bozukluğu yaşamaları nedeniyle yabancılaşabilmektedirler. Duygularını basit kelimeler ve basit bedensel tepkiler şeklinde ifade eden aleksitimik bireyler (Sifneos, 1988), bir problemle karşılaştıklarında, probleme neden olan durumun ya da olayın altında yatan engelleri ya da duygusal nedenleri aramak yerine sadece yüzeysel nedenlerle ilgilenmekte, sorunları en kısa yolla çözüme eğilimi göstermektedirler (Taylor, Bagby ve Parker, 1991). Bireyin sahip olduğu duyguların genel işlevinin doğaya ve topluma uyum sağlamak olduğu düşünüldüğünde, aleksitimik bireylerin duygularını ifade etmedeki yetersizliği ve ifade etme çabalarındaki denge sorunu, sağlıklı ve dengeli ilişkiler kurmalarına engel teşkil edebilmektedir. Bu konuya ilişkin yapılan çalışmalar incelendiğinde, duygularını ifade edemeyen ya da ifade etmekte zorlanan bireylerin benlik saygısı düşük ve bağımlı kişilikler olduğu (Taylor, 1993), bu durumun iletişimi ve üretkenliği de sınırladığı (Baymur, 1983) sonuçları ile karşılaşılmaktadır.

Modern toplumda hızla gelişen teknoloji ve değişen toplumsal yapıyla birlikte artış gösteren nüfus oranı, insan ilişkilerinin de karmaşıklaştığı ve doyumsuz hale geldiği bir zemin yaratmaktadır. Bu karmaşa içerisinde yalnızlığa sürüklenen ya da

yalnızlığı tercih eden bireylerin, sanal dünyada var olma çabaları, siber problemler ve aleksitimik özelliklerin artışı üzerinden de incelenme ihtiyacını doğurmaktadır.

H₂: Dijital vatandaşlık ve siber zorbalık arasındaki ilişkide aleksitiminin anlamlı bir düzenleyici rolü vardır.

3. Araştırma Metodolojisi

Siber zorbalığın bağımlı, dijital vatandaşlık davranışının da bağımsız değişken olarak kabul edildiği ve aleksitiminin bu değişkenler arasında düzenleyici bir etki yaratıp yaratmadığının araştırıldığı bu çalışma, değişkenler arasındaki ilişkileri tanımlamak ve bu ilişkilerin nedenlerini açıklamak amacıyla yapılmaktadır.

3.1. Örneklem ve Veri Toplama

Günümüzde dijital vatandaşlık ve araştırmada bağlantısı olduğu düşünülen siber zorbalıkla ilgili yapılan birçok çalışmada farklı evrenler ve farklı değişkenler kullanılarak birçok farklı sonuç elde edilmiştir (Hinduja ve Patchin, 2015; Li, 2007b; Slonje ve Smith, 2008; Schneider, O'Donnell, Stueve ve Coulter 2012; Dooley, Pyżalski ve Cross, 2009; Tokunaga, 2010). Araştırmalar genellikle sanal ortamı daha çok kullanan ergenler üzerinde uygulanmış ve çeşitli stratejiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada da dijital vatandaşlık ve sanal zorbalık ilişkisindeki aleksitiminin düzenleyici rolü araştırılmıştır. Dijital vatandaşlık ve sanal zorbalık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar bulunmasına karşın bu ilişkide aleksitimik davranışların etkisinin incelendiği bir çalışmaya alanyazında rastlanmamıştır. Bu çalışmada araştırma evrenini sanal ortamı daha çok kullandığı düşünülen 18-25 yaş arasındaki üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplamak için online anket yöntemi uygulanmıştır. Çalışma kapsamında basit rastgele örnekleme yöntemi uygulanarak yurtiçindeki dört ayrı üniversiteden (Sinop Üniversitesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi) 390 anketin toplanmış, kayıp değerler ve eksik bilgilerin olduğu anketlerin elenmesinden sonra kullanılabilir 387 anket analize tabi tutulmuştur. 100.000 ve üzerindeki evren için 386 örneklemin yeterli olacağı kabul edildiğinden (Sekeran, 2003), elde edilecek 387 örneklem büyüklüğünün evreni temsil etmede yeterli olacağı hesaplanmıştır.

3.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Çalışmada üç farklı ölçekten yararlanılmıştır. Bu ölçeklerden modelde bağımsız değişken olarak kabul edilen dijital vatandaşlık ölçeği Ribble (2011) tarafından oluşturulan, daha sonra Som Vural (2016) tarafından düzenlenen ve 35 ifadeden oluşan dijital vatandaşlık ölçeğidir. Ölçek dijital ticaret, dijital erişim, dijital okur yazarlık, dijital hak ve sorumluluklar, dijital güvenlik, dijital iletişim, dijital etik ve dijital sağlık olmak üzere sekiz alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte genel olarak

dijital vatandaş olarak algılanan kişilerin dijital dünyayı nasıl ve hangi amaçlarla kullandıkları ölçümlenmeye çalışılmaktadır.

Bağımlı değişken olarak modelde yer alan siber zorbalığın ölçülmesinde ise Tanrıkulu (2015) tarafından üniversite öğrencilerine uyarlanan ve 11 ifadeden oluşan tek boyutlu ölçek kullanılmıştır. Düzenleyici etkisinin ölçümlendiği aleksitimi için ise Graeme, Bagby ve Parker (1981) tarafından geliştirilen Toronto Aleksitimi ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte duyguları tanıma zorluğu, duyguları tanımlama zorluğu ve dış merkezli düşünme olarak üç alt boyut ve 14 ifade bulunmaktadır. Demografik bilgiler haricinde çalışmanın modelinde olan bütün değişkenler için 5’li Likert ölçeği kullanılmış olup, ölçekte 1 “kesinlikle katılmıyorum”, 5 ise “kesinlikle katılıyorum anlamlarına doğrusal olarak derecelendirilmiştir.

3.3. İstatistiksel Analiz

Verilerin analizi için Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesine (partial least squares structural equation modeling / PLS-SEM) başvurulmuştur. Chin’in (1998) önerdiği üzere analiz iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. İlk olarak ölçüm modelinin güvenilirlik ve geçerliklerinin test edilmesi için doğrulayıcı faktör analizleri (DFA) gerçekleştirilmiş ve boyutlar arasındaki geçerlilik ve ayırt edici geçerlilik dereceleri kontrol edilmiştir (Anderson ve Gerbing, 1988; Hair vd., 2010). Daha sonra kavramsal yapısal eşitlik modelini test etmek için yapılar arası yol analizi yapılmıştır. Yol analizi sonuçlarının anlamlılığını test etmek için yeniden örnekleme (bootstrapping) prosedürü (1000 örneklem) uygulanmıştır (Chin, 1998). Analizler için SmartPLS 4.0 programı kullanılmıştır.

4. Bulgular ve Tartışma

4.1. Katılımcılara İlişkin Bulgular

Katılımcılara ilişkin demografik ve katılımcı bilgilendirmeleri aşağıda Tablo-1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcı Profili

Değişkenler	Sınıf Aralıkları	Frekans	Yüzde (%)
Yaş	18-20	181	47
	21-23	103	27
	24-26	65	10
	27 ve üstü	38	16
Cinsiyet	Kadın	208	54
	Erkek	179	46
İnternette Geçen Zaman	1 saatten az	21	5
	1-2 saat arası	72	19
	2-4 saat arası	141	36
	4 saatten fazla	153	40
Toplam		387	100

Tablo-1 verilerine göre düzenlenen demografik verilere ait bulgularda kadın katılımcıların %54, erkek katılımcıların ise %46'lık bir oranda araştırmaya dahil oldukları görülmektedir. Bu verilere göre kadın katılımcıların yüzdesi fazla olsa da arada ciddi bir farkın olmadığını söylemek mümkündür. Katılımcıların araştırma evrenini oluştururken özellikle üniversite öğrencilerinden oluşmasını tercih etme sınırlılığını destekler nitelikte yaş sınıflandırmasında katılımcıların büyük bir çoğunluğunun 18-23 yaş arasında olduğunu söylemek de mümkündür. Bu da katılımcıların %74'lük bir kısmını karşılamaktadır. Katılımcıların internette geçirdikleri zamanlar değerlendirildiğinde, %40'nın (153 kişi) 4 saatten fazla, %36'sının (141 kişi) 2-4 saat arası, %19'unun (72 kişi) 1-2 saat arası ve %5'inin (21 kişi) de internette 1 saatten az zaman geçirdiği söylenebilmektedir.

4.2. Ölçüm Modeline İlişkin Bulgular

Ölçüm modelini test etmek üzere her bir araştırma değişkeni için uygulanan doğrulayıcı faktör analiz sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır. Analizlerde madde toplam korelasyonu 0.30'un altında olan maddeler (Tinsley ve Brown, 2000) ve faktör yükü farkı 0.10'dan az olan maddeler (Pallant, 2013) analizden çıkarılmıştır. Çıkarılan maddelerle birlikte dijital vatandaşlık değişkenine ait 6 alt boyut, aleksitimi değişkenine ait 3 alt boyutun tamamı analize dahil edilmiş, sanal zorbalık değişkeni ise tek boyutlu değerlendirilerek analize dahil edilmiştir.

Elde edilen verilerin tamamının 0.60 değerinden büyük olduğu görülmüştür (Cortina, 1993; Hair vd., 2010; Nunnally ve Bernstein, 1994). Ölçeğin güvenilirliğini ve iç tutarlılığını ölçmek için Cronbach alfa kullanılmıştır. Cronbach's alpha değerlerinin Nunnally'nin (1967) önerdiği değer olan 0.60'ın üzerinde olduğu görülmüştür. Yakınsak geçerliliği ölçmek için bileşik güvenilirlik

(Composite Reliability) ve ortalama varyans (AVE/Average Variance Extracted) testleri yapılmıştır. Bileşik güvenilirlik değerleri önerilen 0.70 değerinin, AVE ise kabul edilebilir değer olan 0.50'nin üzerinde bulunmuştur (Fornell ve Larcler, 1981).

Tablo 2: Ölçüm Modeli Sonuçları

Ölçek Maddeleri	Faktör Yükleri	Cronbach's Alpha	Bileşik Güvenilirlik (CR)	Ortalama Varyans (AVE)
Dijital Vatandaşlık		0.708	0.723	0.665
<i>Erişim</i>		0.786	0.793	0.609
M2	0.748			
M4	0.812			
M1	0.726			
M3	0.831			
<i>Etik</i>		0.671	0.754	0.745
M1	0.802			
M3	0.921			
<i>Güvenlik</i>		0.841	0.871	0.861
M2	0.944			
M3	0.911			
<i>Hak</i>		0.747	0.759	0.737
M1	0.646			
M2	0.769			
M3	0.751			
<i>İletişim</i>		0.727	0.740	0.646
M2	0.842			
M3	0.787			
M5	0.781			
<i>Sağlık</i>		0.749	0.749	0.800
M1	0.893			
M2	0.895			

Tablo 2'nin Devamı: Ölçüm Modeli Sonuçları

Ölçek Maddeleri	Faktör Yükleri	Cronbach's Alpha	Bileşik Güvenilirlik (CR)	Ortalama Varyans (AVE)
Sanal zorbalık		0.932	0.936	0.620
M1	0.741			
M10	0.714			
M11	0.795			
M2	0.836			
M3	0.800			
M4	0.815			
M5	0.820			
M7	0.794			
M8	0.799			
M9	0.748			
Aleksitimi		0.888	0.855	0.698
<i>Duyguları Tanıma</i>		0.875	0.884	0.602
M1	0.875			
M2	0.757			
M4	0.775			
M5	0.805			
M6	0.757			
M7	0.838			
M1	0.808			
<i>Duyguları Tanımlama</i>		0.766	0.793	0.685
M1	0.776			
M3	0.793			
M4	0.809			
M5	0.774			
<i>Dış Merkezli Düşünme</i>		0.670	0.699	0.786
M4	0.716			
M6	0.751			
M8	0.809			

Ölçeğin yapı geçerliliği için Fornell-Larcker kriteri uygulanmıştır. Tablo 3'te görüldüğü üzere AVE karekökleri yapıların korelasyon düzeylerinden yüksektir (Fornell ve Larcker, 1981). Dahası yapı geçerliliği için alternatif bir test olan HTMT değerlerinin de eşik değer olan 0.90'ın üzerinde olduğu görülmektedir

(Gold, Malhotra ve Segars, 2001). Ayrıca Tabachnick ve Fidell'a (1996) göre 0.90'ın üzerinde korelasyona sahip faktör bulunmadığından çoklu bağlantı problemi olmadığı kaydedilmiştir. Bu incelemelere göre ölçeğin yapı geçerliliği kriterlerini sağladığı görülmüştür.

Tablo 3: Yapısal Geçerlilik

HTMT değerleri										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1										
2	0.258									
3	0.348	0.321								
4	0.830	0.221	0.295							
5	0.827	0.291	0.430	0.809						
6	0.159	0.530	0.212	0.067	0.120					
7	0.699	0.154	0.225	0.625	0.674	0.065				
8	0.222	0.120	0.133	0.202	0.229	0.049	0.213			
9	0.223	0.107	0.119	0.178	0.198	0.040	0.173	0.838		
10	0.440	0.219	0.369	0.441	0.455	0.174	0.446	0.808	0.820	

Fornel Lacker Kriteri										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	0.865*									
2	0.187	0.594*								
3	0.260	-0.145	0.781*							
4	0.712	0.185	0.246	0.929*						
5	0.596	0.201	0.329	0.648	0.802*					
6	-0.053	-0.191	0.190	0.036	0.003	0.683*				
7	-0.560	-0.117	-0.196	-0.553	-0.558	0.023	0.790*			
8	-0.155	0.006	-0.093	-0.156	-0.159	0.025	0.181	0.786*		
9	-0.157	0.031	-0.085	-0.138	-0.143	0.010	0.143	0.706	0.766*	
10	-0.244	-0.054	-0.225	-0.274	-0.259	-0.065	0.294	0.522	0.497	0.697*

*Açıklanan varyansın karesi, 1: Dijital vatandaşlık (Etik), 2: Dijital vatandaşlık (Hak), 3: Dijital vatandaşlık (Erişim), 4: Dijital vatandaşlık (Güven), 5: Dijital vatandaşlık (İletişim), 6: Dijital vatandaşlık (Sağlık), 7: Sanal Zorbalık, 8: Aleksitimi (Duyguları Tanıma), 9: Aleksitimi (Duyguları tanımlama), 10: Aleksitimi (Dış merkezi düşünme).

4.3. Yapısal Modele İlişkin Bulgular

Bootstrapping prosedürü izlenerek yapılan yapısal eşitlik modellemesi kapsamında değişkenler arasında yol analizi yapılmıştır. Tablo 4'de yol katsayıları, t-değerleri ve hipotez test sonuçları gösterilmektedir. Sonuçlar çalışmanın iki hipotezinin anlamlı olduğunu ($p < 0.001$) ve araştırma modelinin sanal zorbalık davranışını iyi ölçüde (0.50) açıkladığını göstermektedir (Dunteman, 1989).

Çalışmanın ilk hipotezinde dijital vatandaşlık ile sanal zorbalık arasındaki ilişki incelenmiştir. Bulgulara göre dijital vatandaşlık ile sanal zorbalık arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($\beta = -0.49$, $p < .001$). Bu ilişki üzerinde aleksitiminin düzenleyici (moderatör) etkisi olduğu sonucuna da ulaşılmıştır ($\beta = -0.27$, $p < 0.001$, BCa CI: [-0.400 / -0.127]).

Tablo 4: Model ve Hipotez Testi Sonuçları

	Yol Katsayısı	T Değeri	P Değeri	Bootstrapping (Yeniden Örnekleme)	
				2.5%	97.5%
H1 dv -> sz	- 0.498	8.647	0.000	-0.604	-0.377
H2 ALEKSİTİMİ x dv -> sz	- 0.275	3.968	0.000	-0.400	-0.127
R ² = %50					

Dijital vatandaşlık davranışının bağımsız, siber zorbalığın da bağımlı değişken olarak kabul edildiği modele eklenmiş olan aleksitimi değişkeninin düzenleyici etkisinin analiz edildiği çalışmada, ortaya konulan iki farklı hipotez test edilmiştir. Hipotez testi sonuçlarına göre, (H₁) hipotezinde dijital vatandaşlık davranışı ve siber zorbalık arasında orta derecede negatif yönlü ($\beta = -0.498$) ve anlamlı ($p = 0.000$) bir ilişki bulunmaktadır. Aradaki orta dereceli, negatif yönlü ve anlamlı ilişkiye bakıldığında, dijital vatandaşlık sergileme derecesindeki artışın sanal zorbalık davranışı gösterme eğilimini azalttığını söylemek mümkündür. Bir diğer hipotez testi sonucuna göre ise (H₂) aleksitimi değişkeninin, dijital vatandaşlık ve sanal zorbalık arasındaki ilişkide negatif yönlü zayıf ($\beta = -0.275$) ancak anlamlı ($p = 0.000$) bir düzenleyici etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modele yönelik olarak belirlenen alt boyutların hipotezlerin içerik bakımından bir farklılık oluşturmadığı göz önüne alınmış ve alt boyutlar düzeyinde bir inceleme yapılmaya ihtiyaç duyulmamıştır. Hipotezler ana değişkenler üzerine kurulduğunda alt boyutların değerlendirilmesi özellikli alt boyut değerlendirmeleri için gerekli görülmediği hallerde boyutlar arasındaki ilişkiler güvenilirlik analizi geçerli ise karşılaştırılabilir (Hair, J. F. J., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E., 2010). Modele yönelik hipotezler değerlendirildiğinde, dijital vatandaşlık davranışı sergileme derecesi arttıkça yani kişilerin dijital ortamda daha fazla vakit geçirerek dijital dünyadaki faaliyetlerini arttırmaları durumunda, siber zorbalık davranışı sergileme davranışlarından kaçındıkları sonucu ile karşılaşmıştır. Buna ek olarak da aleksitimi davranışları gösteren bireylerin, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki negatif ilişkiye de negatif bir etki yaptığı sonucu ile karşılaşmıştır. Bu sonuç, değişkenler arasındaki etkileşimin yönünün pozitif doğru yönlendiğini göstermektedir. Böylece dijital vatandaşlık davranışı gösteren bireylerin siber zorbalık davranışlarının azaldığına ilişkin bulgu, aleksitiminin düzenleyici etkisi ile kırılmaktadır. Bu sonuca bağlı olarak aleksitimik davranışların, dijital vatandaşlık

davranışı sergileyen kişileri siber zorbalık davranışı da gösterme yönünde motive edici ya da düzenleyici bir etkisi olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

6. Sonuç ve Öneriler

Dijital vatandaşlık ve siber zorbalık arasındaki ilişkide aleksitiminin düzenleyici etkisini araştıran ve bu üç değişken ile kurulmuş bir model üzerinden yürütülen bir çalışmaya alanyazında daha önce rastlanmamıştır. Ancak siber zorbalık ve dijital vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiyi çocuklar ve gençler üzerinden araştıran ve bu çalışma sonuçlarını da destekler nitelikte anlamlı ilişkiler bulan çalışmalar ile karşılaşılmıştır. Bu araştırmalar, dijital vatandaşlık becerilerinin siber zorbalığı önleme ve azaltmada önemli bir rol oynayabileceğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, ebeveynlik tarzları, akran ilişkileri ve okul müdahaleleri gibi faktörlerin de siber zorbalıkla ilişkili olduğunu göstermektedir (Patchin ve Hinduja 2018; Schneider vd., 2012; Li, 2007b; Notar, Padgett ve Roden 2013; Mishna, Khoury-Kassabri, Gadalla ve Daciuk, 2012; Hinduja ve Patchin, 2018). Dijital vatandaşlık ve aleksitimi ilişkisi ile ilgili olan çalışmalar ise (Marchetti, Verrocchio, Pozzoli ve Fulcheri, 2018; Vernucci, Scardaccione ve Moroni, 2020) gençlerin dijital platformlarda duygusal durumlarını nasıl ifade ettiklerini, duygusal içeriklerle nasıl etkileşime girdiklerini ve aleksitimi ile dijital medya kullanımı arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Alanyazında rastlanan çalışmalarda sonuçlar ile bu çalışmadaki araştırma sonuçları, anlamlı ancak zayıf bir ilişki içermeleri ve negatif yönlü olmaları noktasında benzerlik göstermektedir. Alanyazında sanal zorbalık ve aleksitimi ile ilgili olan çalışmalara da rastlanmıştır (Gini, Card ve Pozzoli, 2018; Orue, Calvete, Gamez-Guadix ve de Arroyabe, 2018; Veenstra vd., 2005) Bu araştırma sonuçlarında da, aleksitiminin siber zorbalığa maruz kalma veya siber zorbalık yapma ile ilişkili olduğu, duygusal ifade ve anlayış zorluğunun da bu konuda etkili bir faktör olabildiği sonucu ile karşılaşılmıştır. Aynı zamanda bu çalışmalarda duygusal zekâ ve sosyal bilişsel faktörlerin siber zorbalıkla ilişkili olduğunun vurgulandığı da görülmüştür.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara bakıldığında, dijital vatandaşlık ile siber zorbalık davranışı arasında negatif yönlü ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Dijital vatandaş olarak tanımlanabilen kişilerin daha bilinçli, sanal ortamda harcadıkları zaman ve faaliyet çeşitliliği sebebiyle zorbalık eğilimlerinin de daha az olabileceğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte aleksitimi eğilimi gösteren kişilerin duygusal tanımlamaları ve açıklamalarının yetersizliği, empati noksanlığı ve kişiler arası ilişkilerdeki zayıf yapıları sebebiyle modeldeki düzenleyici etkisinin negatif olduğu görülmüştür. Bunun sonucu olarak da ortaya çıkan yapıda aleksitimik davranışlar, negatif olan ilişkiyi yine negatif etkileyerek pozitif bir düzenleyici görevi üstlenmektedir. Bir başka ifade ile dijital vatandaşlık derecesi artan kişilerin siber zorbalık davranışları azalırken, aleksitimik davranış özelliği gösteren kişiler bu ilişkiye negatif şekilde yaklaşmakta ve dijital vatandaşlık gösteren kişilerin siber zorbalık gösterme eğilimlerini arttırmaktadırlar.

Bu bağlamda aleksitimik davranışlardaki artış, siber zorbalık davranışlarının artışı tetikleyebilecektir. Ancak duygu körlüğü olarak da adlandırılan aleksitimik davranışların varlığı, dijital vatandaşlık düzeyinin artışıyla azalan siber zorbalık davranışını yine negatif yönde etkileyerek zorbalığı ortadan kaldırıcı bir etki yaratamayabilecektir. Bu sonuçlara göre elde edilen veriler değerlendirildiğinde, sanal ortamlardaki ilişkilerin düzenlenmesinde psikolojik etmenlerin de en az yapılan iş ve harcanan zaman kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumla ilgili olarak kişilerin duygusal tanımlamaları ve ifade tarzları, sanal ortamdaki her türlü zorbalığı destekler nitelikte etkiler yaratabilecektir. Dijital vatandaşların sanal ortamdaki bilinçli davranışları siber zorbalık yapma eğilimini azaltabiliyorsa, siber zorbalığa uğrama (siber mağduriyet) düzeyi de bundan etkilenebilecektir. Aleksitimik özellikler gösteren bireyler duygularını uygun biçimde düzenleme becerilerinden yoksun olmaları ve kendi duygularını bile tanımlarken karmaşa yaşamaları nedeniyle kişilere ve olaylara empatik yaklaşmamaktadırlar. Bu nedenle dijital vatandaş tanımlamasına girseler bile siber zorbalığa uğrattıkları bireyleri empati kurarak değerlendiremeyecekleri için siber zorbalık yapma güdülerini de bastıramayabileceklerdir. Bu durum da araştırma sonucunda bulunan, dijital vatandaşlık ve siber zorbalık arasındaki negatif yönlü ilişkiyi, aleksitimik özelliklerin de negatif etkilediği sonucu ile örtüşmektedir.

Konuya ilişkin yapılacak olan gelecek çalışmalarda, farklı düzenleyici ya da aracı değişkenlerin de araştırmalara dahil edilmesi, dijital dönüşüm içerisinde yaşayan gençlerin davranışsal yaklaşımlarına farklı bakış açılarından da yaklaşabilmeye olanak sağlayacaktır. Bu noktada dijital ortamdaki vatandaşlık kavramının kullanımına yönelik olarak hem etik hem de hukuki alanlarda gerekli bilgilendirmelerin yapılması siber zorbalık davranışlarının şiddeti ve ortaya çıkma sebepleri üzerinde etkili olacaktır. Bu etkinin farklı davranışlar boyutunda öncelikle kişisel sonrasında da toplumsal etkilerinin ortaya konması süreçsel olarak gerek siber zorbalık gerekse aleksitimi davranışlarını olumlu ölçüde etkileyecektir. Ayrıca çalışmada kullanılan evrenin farklı demografik özelliklere göre yeniden değerlendirilmesi de yine alan yazına farklı sonuçlarla katkı sunabilecektir. Bu çalışmanın sınırlılığı, araştırmada yalnızca üniversite öğrencilerinin kullanılmasıdır. Farklı yaş gruplarının yanı sıra farklı meslek gruplarına da gelecek çalışmalarda yer verilmesi, her geçen gün daha da dijitalleşen iş hayatında yaşanan problemlere alternatif yöntemlerle çözüm önerileri sunabilmeye fırsat tanıyarak, yönetsel alana da katkı sunabilecektir.

Kaynakça

Anderson, J.C. ve Gerbing, D.W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411-423.

- Arıcak, O.T. (2009). Psychiatric symptomatology as a predictor of cyberbullying among university students. *Eurasian Journal of Educational Research*, 34, 167-184.
- Arıcak, T., Siyahhan, S., Uzunhasanoğlu, A., Sarıbeyoğlu, S., Çıplak, S., Yılmaz, N. ve Mehmedov, C. (2008). Cyberbullying among Turkish adolescents. *Cyber Psychology & Behavior*, 11(3), 253-261.
- Baymur, F. (1983). *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi.
- Belsey, B. (2005). *Cyberbullying.ca*. <http://www.cyberbullying.ca>. Erişim tarihi. 15.11.2022
- Betts, L.R. (2015). Cyber bullying behaviours. Khosrow-Pour, M. (ed.), *Encyclopedia of Information Science and Technology* (s. 6727–6735) içinde. IGI Global
- Campbell, M. A. (2005). Cyber bullying: An Old Problem in A New Guise? *Australian Journal of Guidance and Counselling*. 15(1), 68-76.
- Chin, W. (1998). The partial least squares for structural equation modeling, Marcoulides, G.A. (Ed.), *Modern Methods For Business Research* (s. 295-336) içinde. New York, Psychology Press.
- Cortina, J.M. (1993). What is coefficient alpha? An examination of theory and applications. *Journal Of Applied Psychology*, 78(1), 98-104.
- Çiftçi, S. ve Sakallı H. (2016). Sınıf öğretmeni adaylarının dijital vatandaşlık düzeyleri ile siber zorbalık eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 6(2), 100-119.
- Dereboy, İ. (1990). Aleksitimi: Bir gözden geçirme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 1(3), 157-65.
- Dilmaç, B. (2009). Sanal zorbalığı yordayan psikolojik ihtiyaçlar: Lisans öğrencileri için bir ön çalışma. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 9(3), 1291-1325.
- Dooley, J.J., Pyżalski, J. ve Cross, D. (2009). Cyberbullying versus face-to-face bullying: A theoretical and conceptual review. *Journal of Psychology*, 217(4), 182-188.
- Dunteman, G.H. (1989). *Principal Component Analysis. Quantitative Applications in the Social Sciences Series*. Newbury Park, Sage Publications.

- Erdur-Baker, Ö. ve Kavşut, F. (2007). A new face of peer bullying: Cyber bullying. *Journal of Euroasian Educational Research*, 7(27), 31-42.
- Esen, Ü.B. ve Esen, F. (2021). Siber zorbalığın çalışanların işe tutkunluk ve tükenmişlik düzeylerine etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 45-68.
- Farmer, L. (2010). 21. Century standarts for information literacy. *Leadership*, 39(4), 20-22.
- Farmer, L. (2011). *Digital citizen*. <http://ecitizenship.csla.net>. Erişim tarihi. 02.12.2022
- Fornell C. ve Lacker F. (1981). Structural Equation Models With Unobservable Variables And Measurement Error: Algebra And Statistics. *Journal of Marketing Research*, 18(3), 382-388.
- Gini, G., Card, N.A. ve Pozzoli, T. (2018). A meta-analysis of the differential relations of traditional and cyber-victimization with internalizing problems. *Aggressive Behavior*, 44(2), 185-198.
- Goerlich, K.S. (2018). The multifaceted nature of alexithymia - a neuroscientific perspective. *Front. Psychol.* 9, 1614.
- Gold, A., Malhotra, A. ve Segars, A. (2001). Knowledge management: An organizational capabilities perspective. *Journal of Management Information Systems*, 18(1), 185-214.
- Graeme T., Bagby, M. ve Parker J. (1981). The twenty-item toronto alexithymia scale-II. convergent, discriminant, and concurrent validity. *Journal of Psychosomatic Research*, 38(1), 33-40
- Hair, J., Black, W., Babin, B. ve Anderson, R. (2010). *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective*. Upper Saddle River, Pearson Prentice Hall.
- Hinduja, S. ve Patchin, J.W. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behavior*, 29(2), 129-156.
- Hinduja, S. ve Patchin, J.W. (2015). Cyberbullying and sexting: Law enforcement perceptions. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 84(6), 1-10.
- Hinduja, S. ve Patchin, J.W. (2018). Cyberbullying perpetration and victimization among middle-school students: A latent class analysis. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 47(1), 166-180.

- Horzum, M.B ve Ayas, T. (2014). Orta öğretim öğrencilerin psikolojik belirtilere göre sanal zorba ve sanal mağdur düzeylerinin yordanması. *Online Journal Of Technology Addiction and Cyberbullying*, 1(2), 21-36.
- ISTE (International Society for Technology in Education). (2007). *ISTE standards: Students*. http://www.iste.org/docs/pdfs/20-14_ISTE_Standards-S_PDF.pdf. Erişim tarihi. 18.11.2022
- Levickaite, R. (2010). Generations X, Y, Z: How social networks form the concept of the world without borders (the case of Lithuania). *LIMES: Cultural Regionalistics*, 3(2), s.170-183.
- Li, Q. (2007a). Bullying in the new playground: Research into cyberbullying and cyber victimisation. *Australasian Journal of Educational Technology*, 23(4), 435-454.
- Li, Q. (2007b). Cyberbullying in schools: A research of gender differences. *School Psychology International*, 28(5), 574-586.
- Marchetti, D., Verrocchio, M.C., Pozzoli, T. ve Fulcheri, M. (2018). Alexithymia and cyberbullying: A correlational study. *Computers in Human Behavior*, 88, 164-169.
- Mishna, F., Khoury-Kassabri, M., Gadalla, T. ve Daciuk, J. (2012). Risk factors for involvement in cyber bullying: victims, bullies and bully-victims. *Children And Youth Services Review*, 34(1), 63-70.
- Mossberger K., Tolbert, C.J. ve McNeal, R.S. (2008). *Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation*. Cambridge: The MIT Press.
- Notar, C.E., Padgett, S. ve Roden, J. (2013). Cyberbullying: A review of the literature. *Universal Journal of Educational Research*, 1(1), 1-9.
- Nunnally, J. C. (1967). *Psychometric Theory*. New York, McGraw-Hill.
- Nunnally, J.C. ve Bernstein, I.R. (1994), *Psychometric Theory*. New York, Mcgraw-Hill.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What we know and what we can do*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Olweus, D. (2003). A profile of bullying at school. *Educational Leadership*, 60(6), 12- 17.
- Olweus, D. ve Limber, S.P. (2018). Some problems with cyberbullying research. *Current opinion in psychology*, 19, 139-143.

- Orue, I., Calvete, E., Gamez-Guadix, M. ve De Arroyabe, E.L. (2018). The role of emotional intelligence and alexithymia in the development of victimization and perpetration of bullying among adolescents. *European Journal of Developmental Psychology*, 15(2), 229-242.
- Öztürk, C. (2019). *8. sınıf öğrencilerinin dijital vatandaşlık düzeyleri ile siber zorbalık eğilimleri arasındaki ilişki*. (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Pallant, J. (2013) *SPSS Survival Manual. A Step By Step Guide To Data Analysis Using IBM SPSS*. Open University Press, Berkshire.
- Patchin, J.W. ve Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the school yard: A preliminary look at cyber bullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148-169.
- Patchin, J.W. ve Hinduja, S. (2018). Digital citizenship and online peer aggression: A descriptive analysis of the role of technology in youth violence. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 34(1), 1-18.
- Raskauskas, J. ve Stoltz, A.D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental Psychology*, 43(3), 564-575.
- Ribble, M. (2011). *Digital citizenship in schools*. Washington, DC: International Society for Technology in Education.
- Ribble, M.S., Bailey, G. D. ve Ross, T.W. (2004). Digital citizenship: Addressing appropriate technology behavior. *Learning & Leading with technology*, 32(1), 6-12.
- Schneider, S.K., O'Donnell, L., Stueve, A. ve Coulter, R.W. (2012). Cyberbullying, school bullying, and psychological distress: A regional census of high school students. *American Journal of Public Health*, 102(1), 171-177.
- Sekaran, U. (2003). *Research Methods For Business: A Skill-Building Approach*. 4th Edition, John Wiley & Sons, New York.
- Sharp, S., Smith, P.K. ve Smith, P. (1994). *School bullying: Insights and perspectives*. London: Routledge.
- Sifneos, P.E. (1972a). Is dynamic psychotherapy contraindicated for a large number of patients with psychosomatic diseases? *Psychotherapy and Psychosomatics*, 21(1-6), 133-36.
- Sifneos, P.E. (1972b). *Short-term psychotherapy and emotional crisis*. Cambridge: Harvard University Press.

- Sifneos, P.E. (1988). Alexithymia and its relationship to hemispheric specialization, affect, and creativity. *Psychiatric Clinics*, 11(3), 287-292.
- Slonje, R. ve Smith, P.K. (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 49(2), 147-154.
- Slonje, R., Smith, P.K. ve Frisé, A. (2013). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in human behavior*, 29(1), 26-32.
- Som Vural, S. (2016). *Üniversite Öğrencilerinin Bakış Açısıyla Dijital Vatandaşlık Göstergelerinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Soriani, A. (2018). From media education to digital citizenship: Origins, perspectives and policy implementations in the school systems across europe. *Journal of Theories and Research in Education*, 13(3), 85-122.
- Şahin, H. (1991). Peptik ülser ve aleksitimi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2(3), 25-30.
- Tabachnick, B.G. ve Fidell, L.S. (2007). *Using multivariate statistics*. Boston, Pearson.
- Tanrikulu, İ., (2015). *The Relationships Between Cyber Bullying Perpetration Motives And Personality Traits: Testing Uses And Gratifications Theory*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Taylor, G.J. (1993). Is alexithymia a non nevrotik personality dimension, a response rubin grasso, sannino. *British Journal of Medical Psychology*, 66(3),281-287.
- Taylor, G.J., Bagby, R.M., Parker, J.D. (1991). The alexithymia construct: a potential paradigm for psychosomatic medicine. *Psychosomatics*, 32(2), 153-64.
- Thomas, S.N. (2018). Promoting digital citizenship in first-year students: Framing information literacy as a tool to help peers. *College and Undergraduate Libraries*, 25(1), 52-64.
- Tinsley, H.E.A. ve Brown, S.D. (2000). *Handbook Of Applied Multivariate Statistics And Mathematical Modeling*. Academic Press, USA, 345.
- Tokunaga, R.S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26(3), 277-287.

- Topçu, Ç. (2008). *The relationship of cyber bullying to empathy, gender, traditional bullying, internet use and adult monitoring*, (Unpublished Master Dissertation), MiddleEast Technical University, Ankara.
- Toraman, L. ve Usta, E. (2018). Ortaokul öğrencilerinin dijital yerli ve siber zorba olma durumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 37(2), 57-77.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A.J., De Winter, A.F., Verhulst, F.C. ve Ormel, J. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: A comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents. *Developmental Psychology*, 41(4), 672-682.
- Vernucci, P., Scardaccione, E. ve Moroni, F. (2020). Digital technology and alexithymia in adolescence. *Research in Psychotherapy: Psychopathology, Process And Outcome*, 23(2), 240-249.
- Ybarra, M. L., Diener-West, M. ve Leaf, P. J. (2007). Examining the overlap in Internet harassment and school bullying: Implications for school intervention. *Journal of Adolescent health*, 41(6), S42-S50.
- Ybarra, L.M. ve Mitchell, K.J. (2004). Youth engage in online harassment: Associations with caregiver-child relationships, internet use, and personal characteristics. *Journal of Adolescence*, 27(3), 319-336.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Çalışma Bitlis Eren Üniversitesi Etik İlkeleri ve Etik Kurulu'nun 2023/07-05 ve E.3852 sayılı kararıyla etik olarak uygun görülmüştür. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Regulatory Effect of Alexitimia on the Relationship Between Digital Citizenship and Cyber Bullying

Extended Abstract

1. Introduction

The internet facilitates communication through computers and mobile phones, which are the main areas of use, and have priority in all age groups and in every application. It is for the needs of these groups, as the provider and facilitator of routine work in daily life. This priority not only facilitates the participation of individuals in social life, but also saves time in individual and organizational life, makes any information more accessible, and even provides the basis for the transition from arbitrariness to necessity with softer lines. From this point of view, digital life, which seems to be located at the center of organizational and social life, is included more in research subjects with the opportunities it offers and the threats it creates. On top of that its effects also need psychological evaluations. There is no study investigating the effect of alexithymic behaviors on the relationship between digital citizenship behavior and cyberbullying. Considering this limitation in the field, this research deals with the relationship between digital citizenship, which actively participates in the digital field and uses the information obtained for personal and social development (Farmer, 2010) as well as cyberbullying with the aim of harming other people (Belsey, 2005). At the same time, it aims to determine the effect of alexithymia (Sifneos, 1972a), which emphasizes the difficulty of expressing the emotions of individuals, on this relationship.

2. Method

In this study, the moderator role of alexithymia in the relationship between digital citizenship and cyberbullying was investigated. No study in which these three variables were investigated together was found in the literature. In this study, university students between the ages of 18-25, who are thought to use the virtual environment more, constitute the research population. An online survey method was used to collect data in the study. Within the scope of the study, 390 questionnaires were collected from 4 different universities (Sinop University, Bitlis Eren University, Van Yüzüncü Yıl University and Ankara University) by applying simple random sampling method. After eliminating the questionnaires with missing values and missing information, 387 usable questionnaires were analyzed. The digital citizenship scale, which is accepted as an independent variable, consisting of 35 statements was created by Ribble (2011), and later edited by Som and Vural (2016). In the measurement of cyberbullying, which is included in the model as a dependent variable, a one-dimensional scale consisting of 11 expressions and adapted to university students by Tanrikulu (2015) was used. The Toronto Alexithymia scale developed by Graeme, Bagby and Parker (1981) was used for alexithymia, in which its regulatory effect was measured. Except for demographic information, a 5-point Likert scale was used for all variables in the research model. Finally, Partial Least Squares Structural Equation Modeling / PLS-SEM was used for data analysis.

3. Result and Discussion

In the first hypothesis of the study, the relationship between digital citizenship and cyberbullying was examined. According to the findings, it was concluded that there is a significant and negative relationship between digital citizenship and cyberbullying ($\beta = 0.49$, $p < .001$). It was also concluded that alexithymia had a moderator effect on this relationship ($\beta = -0.27$, $p < .001$, BCa CI: [-0.400 / -0.127]). In the first hypothesis (H1), there is a moderately negative ($\beta = -0.498$) and significant ($p = 0.000$) relationship between digital citizenship behavior and cyberbullying. Considering the moderate, negative and significant relationship between them, it is possible to say that the increase in the degree of exhibiting digital citizenship reduces the tendency to show cyberbullying behavior.

In the second hypothesis (H2), it was concluded that alexithymia variable had a negative ($\beta=-0.275$) but significant ($p=0.000$) moderator effect on the relationship between digital citizenship and cyberbullying.

4. Conclusion

When the results obtained from the study are examined, it is seen that there is a negative and moderately significant relationship between digital citizenship and cyberbullying behavior. It is possible to say that people who can be defined as digital citizens are more conscious and have less bullying tendencies due to the variety of time and activities they spend in the virtual environment. However, it was observed that the moderator effect in the model was negative due to the inadequacy of emotional descriptions and explanations of people with alexithymia tendency, lack of empathy and weak interpersonal relations. As a result of this, alexithymic behaviors in the resulting structure play a positive regulatory role by negatively affecting the negative relational situation. In other words, when the digital citizenship level increases, the level of cyberbullying behaviors people show decreases. However, people with alexithymic behavior affect this relationship negatively and increase the cyberbullying tendencies of people with digital citizenship. When these results are evaluated, it is revealed that psychological factors are at least as important as the work done and the time spent in the regulation of relationships in virtual environments. Regarding this situation, the emotional definitions and expression styles of people may create effects that support all kinds of bullying in the virtual environment. If the conscious behavior of digital citizens in the virtual environment can reduce the tendency to engage in cyberbullying, the level of cyberbullying (cyber victimization) will also be affected. Since individuals with alexithymia cannot approach people and events empathetically, they may not be able to empathize with the individuals they bullied, even if they fall under the definition of digital citizens. This situation coincides with the result of the research that alexithymic characteristics negatively affect the negative relationship between digital citizenship and cyberbullying.

Araştırma Makalesi

**Food Crisis and Competitive Analysis of Selected Agricultural
Products in Türkiye**

Ferhat PEHLİVANOĞLU

*Sorumlu Yazar, Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi
fpehlivanoglu@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6930-0181*

Cemil ERARSLAN

*Yalova Üniversitesi, İİBF
cemilerarlan@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3923-7633*

Mehmet Emin YARDIMCI

*Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi
emin.yardimci@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2896-8342*

Melike KÖKEN

*Bağımsız Araştırmacı
melikekokenn@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4785-384X*

Abstract

It is known that the agricultural sector affects national income, employment, foreign trade, and industry. Due to compulsory food consumption, the agricultural sector is an essential sector and is important for the current and future situation of the country's economy. It is known that the agricultural potentials of the countries are affected by reasons such as changing consumption habits and the global climate. Global climate change directly affects agricultural areas through extreme weather events such as droughts and floods. It is estimated that global climate change will be the main cause of a possible food crisis in the coming years, so countries need to examine their agricultural structures and take measures against a possible food crisis. Agriculture has an important place in the Turkish economy. It is known that Türkiye is the leading country in foreign trade in some agricultural products. The main purpose of this study is to test whether Türkiye is a competitive country in agricultural products. In the study, the Revealed Comparative Advantages (RCA) index was used to measure Türkiye's competition in agricultural products. The study period covers the years 2000-2021. According to RCA index calculations, it was found that Türkiye has disadvantages in 19 of 46 agricultural products and advantages in 27 of 46 agricultural products. These 27 agricultural products are divided into three categories: weak, medium, and strong advantage levels. Accordingly, Türkiye was found to have a weak advantage in 5 agricultural products, a medium advantage in 9 agricultural products, and a strong advantage in 13 agricultural products.

Keywords: Agriculture sector, revealed comparative advantage index, Türkiye

JEL Classification Codes: Q17, F14, O50

Gıda Krizi ve Türkiye'de Seçilmiş Tarımsal Ürünlerin Rekabet Analizi

Öz

Tarım sektörünün; milli geliri, istihdamı, dış ticareti ve sanayiye etkilediği bilinmektedir. Zorunlu gıda tüketimi nedeniyle tarım sektörü elzem bir sektör olmakta, ülke ekonomisinin mevcut ve gelecek durumu için önem teşkil etmektedir. Değişen tüketim alışkanlıkları, küresel iklim gibi nedenlerle ülkelerin tarım potansiyellerinin etkilendiği bilinmektedir. Küresel iklim değişikliği beraberinde getirdiği kuraklık, sel gibi aşırı hava olayları ile tarım alanlarını doğrudan etkilemektedir. Gelecek yıllarda yaşanacak olası bir gıda krizinde küresel iklim değişikliğinin temel sebep olacağı tahmini edilmektedir, bu nedenle ülkelerin tarımsal yapılarını incelemeleri ve olası bir gıda krizine karşı önlemler almaları gerekmektedir. Türk ekonomisi yapısal olarak incelendiğinde tarım sektörü nispeten önemli bir yere sahiptir. Türkiye'nin bazı tarım ürünlerinde dış ticarete lider ülke olduğu da bilinmektedir. Bu çalışmanın temel amacı Türkiye'nin tarımsal ürünlerdeki rekabetçi ülke konumunda olup olmadığını sınamaktır. Çalışmada Türkiye'nin tarımsal ürün rekabetini ölçmek için Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (RCA) endeksi kullanılmıştır. Çalışma dönemi 2000-2021 yıllarını kapsamaktadır. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi hesaplamalarına göre Türkiye'nin 46 tarımsal ürün çeşidinden 19'unda dezavantaja, 27'sinde ise avantaja sahip olduğu bulunmuştur. Bu 27 tarımsal ürün ise kendi içerisinde zayıf, orta ve güçlü avantaj seviyesi olarak üçe ayrılmaktadır. Buna göre Türkiye'nin 5 tarımsal üründe zayıf, 9 tarımsal üründe orta ve 13 tarımsal üründe güçlü avantaja sahip olduğu bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Tarım sektörü, açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi, Türkiye

Jel Sınıflandırma Kodları: Q17, F14, O50

Geliş Tarihi (Received): 26.05.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 09.09.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Pehlivanoglu, F., Erarслан, C., Yardımcı, M. E. and Köken, M. (2023). Food crisis and competitive analysis of selected agricultural products in Türkiye. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 953-975. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1303143

1. Introduction

Agricultural trade is an important part of overall economic activity. Domestic agricultural production not only plays an important role in employment but also has an important role in global food security. Countries that do not have a competitive advantage over their trading partners in agricultural products face the difficulties of not being able to compete as well as harbouring threats that may lead to a deterioration of their security. Competitiveness is the cornerstone of the economy for countries to develop or continue the development of their economies. The country that holds the competitive power has a say in foreign trade in that product/product group or sector. With increasing globalisation, it is becoming more and more important for countries to have competitive power.

With the acceleration of globalisation, agricultural trade has increased more especially after 2000s. This has resulted in a reduction in the cost of long-distance transport of bulky and perishable products, the information and communication technology revolution, and an increase in government support for agricultural trade. Therefore, there has been a rapid decline in cross-border trade costs for agricultural products. In addition, these developments have boosted economic growth, reduced extreme poverty globally and, in the process, changed global agricultural production, consumption and hence trade patterns (Anderson, 2010, p. 3007). In the literature, various analyses and methods are used to compare the trade of countries, but one of the most widely used methods when it comes to comparing the competitiveness of countries in a product or sector is the theory of comparative advantage.

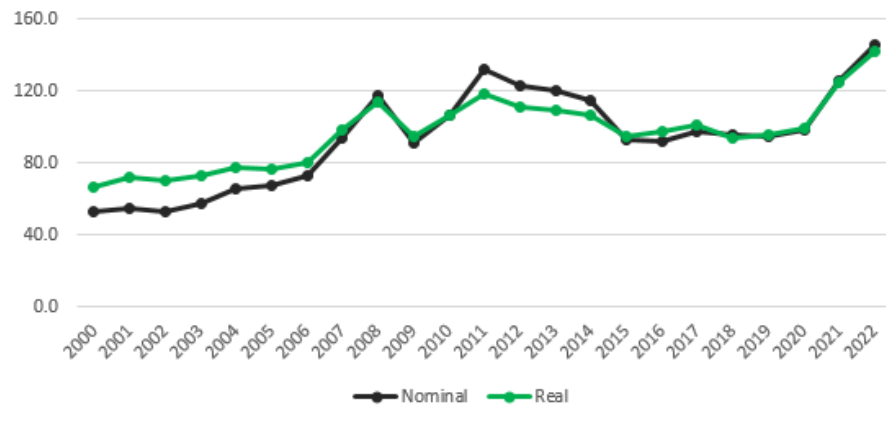
Following the development of the theory of comparative advantage, the issue of assessing comparative advantage has attracted the attention of trade theorists. Comparative advantage can be defined in a wide range of ways, but it is usually measured by the RCA index, first proposed by Balassa. Based on the economic efficiency of an industry, the Balassa RCA index is easily calculated and widely used. In addition, this index reveals a country's weak and strong export sectors and provides a simple way to evaluate a country's trade policy (Zhang and Sun, 2022, p. 3). For this reason, Balassa's RCA index was utilised in this study in order to investigate Türkiye's competitiveness in agricultural products and reveal the current situation.

In this study, the period between 2000-2021 is analysed and the data used in the calculation of the RCA index are obtained from the Food and Agriculture Organisation of the United Nations (FAO) database. Türkiye's competitive position in 46 agricultural products obtained from the FAO database was analysed. In the study, firstly, the emergence of the world food crisis was evaluated, the concept of competitiveness was defined, then the current structure of the situations that would affect Türkiye's agricultural competitiveness was examined and finally an empirical analysis was given. Since the study covers a recent period and agricultural products

show diversity, it is expected to be an indicator for the policies to be formulated to increase the competitiveness of agricultural products and improve the export of agricultural products.

2. World Food Crisis

The world food crisis emerged in 2006-2008, which included a near doubling of international wheat and maize prices in two years and a tripling of international rice prices in just a few months. This rapid increase in the international prices of staple foods has caused concern around the world (Headey, 2013, p. 1). During the world food crisis, agricultural and food product prices increased periodically due to a combination of multiple reasons, and for the first time outside of the global food crisis periods, all basic agricultural products experienced an increase in the same period but at different rates (Kıymaz, 2014, p. 23). This increase in food prices between 2000 and 2022 is shown below on Chart 1 with the help of the food price index.

Graph 1: Food Price Index (2000-2022)

Source: Food and Agriculture Organization (FAO, date of access: November 2022, <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>)

According to the food price index announced by the Food and Agriculture Organisation, both the nominal price index and the real price index increased significantly in 2006. The nominal price index, which was 72.6 in 2006, rose to 94.3 in 2007, while the real price index, which was 80.7 in the same period, rose to 98.8. In 2008, this increase continued and the nominal price index stood at 117.5, while the real price index stood at 114.3. Although there was a decline in 2009, price indices did not fall to levels before the food crisis after this period. In the 2015-2020 periods, price indices followed a partially linear course, but there was an increase in 2021 and this increase continued in 2022. In 2021, the Covid-19 global pandemic crisis is thought to be the reason for this increase.

The causes of the world food crisis in 2006-2007 can be classified in various ways. However, high growth rates in the world, climate change, globalisation and foreign trade, changes in world food and supply demand, and an increase in costs arising from oil prices can be considered among the main reasons. Among these reasons, it is thought that the changes in food supply and demand have the greatest impact.

The main reason for the world food crisis was the change in the balance of supply and demand, which led to an excessive increase in the demand side of the food supply and demand balance (Gürlük and Turan, 2008, p. 72). Supply-side factors of the world food crisis include shortages in food availability caused by a decline in production or diversion of food for non-food use, and increases in the cost of inputs involved in food production, such as rising prices of crude oil and other energy resources. Demand-side factors can be categorised as population growth, a higher use of food, which may result from an improvement in purchasing power or significant changes in the correlation between crude and food prices at different stages of the trend in crude prices (Chand, 2008, p. 116).

3. Competitiveness, Its Importance and Effects

With the rapid globalisation of the economy, the nature of competition has changed radically. This new competition has emphasised the interdependence of globalisation (trade in goods and services, direct investment, technology transfers, and capital movements). Countries have made it a target to increase their market shares in order to achieve competitiveness in this new competitive environment.

One of the fundamental questions in economics is how to allocate resources to ensure social welfare, including full employment and high living standards. Countries are interested in which sector can make the highest contribution to their economic growth and the concept of competitiveness is often used to analyse this situation in the economy.

In the "Framework-Conditions for Industrial Competitiveness" published in 1994, the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) defines competitiveness as the ability of firms, industries, regions and nations or international regions to be exposed to competition and to generate relatively high levels of factor income and employment on a sustainable basis (Gassmann,1995, p.39).

The concept of competitiveness can be explained at various levels from firm (micro) level to sectoral, regional and national (macro) level. While the concept of competitiveness at the macro level refers to a continuous increase in living standards, the concept of competitiveness at the sectoral level refers to the performance of a particular industry in a particular country or region relative to the same industry in other countries or regions. The labelling of a sector as competitive is shaped by its capacity to grow, innovate, produce more and better quality goods

and services, and gain or maintain market shares in international and domestic markets (European Commission, 2009, p. 106).

Factors affecting international competitiveness have become one of the most controversial issues in the economic literature. The fact that there are too many of these factors has caused the lack of a common point for the subject mentioned. However, there are two main approaches to competitiveness, one of which is the cost-based "traditional approach" based on classical comparative advantages. In this approach, the factor that determines the competitiveness of a country is cheap and abundant labour. The other approach belongs to M.E. Porter, the most important and comprehensive study among the new trade theories. Porter states that in general, competitiveness is not a static but a dynamic phenomenon and that this phenomenon is created by the firms of a country. He emphasised that four factors are important in creating competitiveness. These are factor conditions, demand conditions, support industries and industry structure, and there are also two external factors, namely the role of the state and the system of interactions (Kum, 1999, pp. 165-166).

Factors affecting competitiveness in agriculture include labour force used in agricultural production, the size and productivity of arable land, agricultural subsidies, technological superiority, irrigation, fertiliser prices, and investments in R&D.

4. An Overview of the Conditions That Will Affect Türkiye's Agricultural Competitiveness

The agricultural sector is often an integral part of economic systems. The place of this sector in the national economy is measured by the added value created by agriculture in the general economy. This value-added consists of the output resulting from agricultural activities, agricultural output, foreign trade, employment and input supply to other sectors (Doğan, Arslan and Berkman, 2015, p. 34). On the other hand, whether any unit or group in a market is competitive or not is determined by a comparison with units or groups producing goods or services in the same field (Kıymaz, 2014, p. 27). Before focussing on Türkiye's competitiveness in agricultural products, it is considered useful to look at the general outlook of the conditions that will affect agricultural competitiveness. For this purpose, firstly, Türkiye's arable agricultural areas are provided in Table 1 below.

Table 1: Agricultural Land and Distributions in Türkiye (Thousand Hectares)

	Total utilized agricultural land	Area of cereals and other crop products		Area of vegetable gardens	Area of ornamental plants	Area of fruits, beverage and spice crops	Land under permanent meadows and pastures
		Sown area	Fallow land				
2001	40.967	17.917	4.914	909	-	2.610	14.617
2002	41.196	17.935	5.040	930	-	2.674	14.617
2003	40.665	14.408	4.991	911	-	2.717	14.617
2004	41.210	17.962	4.956	895	-	2.780	14.617
2005	41.223	18.005	4.876	894	-	2.831	14.617
2006	40.493	17.440	4.691	850	-	2.895	14.617
2007	39.504	16.945	4.219	815	-	2.909	14.617
2008	39.122	16.460	4.259	836	-	2.950	14.617
2009	38.912	16.217	4.323	811	-	2.943	14.617
2010	39.011	16.333	4.249	802	-	3.011	14.617
2011	38.231	15.692	4.017	810	4	3.091	14.617
2012	38.399	15.463	4.286	827	5	3.201	14.617
2013	38.423	15.613	4.148	808	5	3.232	14.617
2014	38.558	15.782	4.108	804	5	3.243	14.617
2015	38.551	15.723	4.114	808	5	3.284	14.617
2016	38.328	15.575	3.998	804	5	3.329	14.617
2017	37.964	15.498	3.697	798	5	3.348	14.617
2018	37.797	15.421	3.513	784	5	3.457	14.617
2019	37.716	15.398	3.387	790	5	3.519	14.617
2020	37.762	15.628	3.173	779	5	3.559	14.617
2021	38.089	16.062	3.059	755	5	3.591	14.617

Source: Turkish Statistical Institute [TURKSTAT] (Date of Access: December, 2022)

As can be seen in Table 1, from 2001 to 2021, there was a decrease of 2,878 thousand hectares in Türkiye's total agricultural areas in this 20-year period. During this period, there had been a decrease of 1.855 thousand hectares in both the arable and fallow areas of crops and 154 thousand hectares in the area of vegetable gardens. In the period 2001-2021, there was an increase in some agricultural areas, one of these areas is the area of fruits, beverages and spice plants with 981 thousand hectares, and the other is the area of ornamental plants, which was created with an area of 5 thousand hectares after 2011. In the 20-year period, meadow and pasture land remained constant with an area of 14.617 thousand hectares.

Looking at the sectoral shares in the gross domestic product of a country, one can get an idea about the development of that country. For example, when the agricultural sector has the highest share in a country, it can be interpreted that this country has a low level of development. However, the low share of the agricultural sector in GDP should not be perceived as an indicator of development. The important point here is that the agricultural sector should have a ratio compatible with other sectors. Table 2 shows the values and shares of Türkiye's agricultural sector in GDP.

**Table 2: The Share of Agricultural Products in Gross Domestic Product
 (Thousand TRY)**

	GDP Value (Thousand TRY)	Shares in GDP (%)		GDP Value (Thousand TRY)	Shares in GDP (%)
2000	17 205 761	9.6	2012	121 692 893	7.4
2001	21 729 848	8.3	2013	121 733 979	6.4
2002	36 901 720	9.7	2014	134 744 489	6.3
2003	46 249 933	9.4	2015	161 471 476	6.6
2004	54 365 145	9.0	2016	161 330 969	6.0
2005	62 349 598	8.8	2017	189 232 800	5.8
2006	64 415 593	7.8	2018	217 107 229	5.5
2007	66 197 107	7.2	2019	276 325 464	6.2
2008	74 451 345	7.2	2020	336 623 140	6.4
2009	81 234 274	7.8	2021	401 805 954	5.3
2010	104 703 635	8.6	2022*	676 933 709	5.9
2011	114 838 169	7.9			

Source: TURKSTAT (date of access: December, 2022) (*it includes the first 10 months of 2022)

While the TL value of agricultural products in GDP increased continuously in the 2000-2022 period, the share of agriculture in GDP decreased. In 2000, the GDP value of agricultural products was 17.205.761 thousand TL and the share of agriculture sector in GDP was realised as 9.6%. Although the data for 2022 covers the first 10 months, the TL value of agricultural products in GDP reached the highest value in this period. In 2022, the GDP value of agricultural products was 676,933,709 thousand TL, while its share in GDP was 5.9%. This situation is considered as a natural consequence of the decrease in the share of agricultural products in GDP with the increase in industrialisation.

The theory assumes that the relationship between the agricultural sector and economic development is inverse. The desired tendency in the process of economic development is to decrease the contribution of the agricultural sector to employment. What is important here is the nature of the contribution of the agricultural sector to the labour force and the new employment opportunities created in non-agricultural sectors. Otherwise, the phenomenon of migration may cause serious social and economic problems in cities (Uzundumlu, 2012, p. 36). Although the number of people employed in the agricultural sector is low in developed economies, the yield obtained is expected to be high. However, it is not always certain that this will happen. The number and percentage of people employed in the agricultural sector in Türkiye in the 2014-2021 period are shown in Table 3. Accordingly, the number of people employed in agriculture in Türkiye was 62,636 thousand in 2014, which constitutes 20.22 percent of total employment. Between 2014 and 2021, there was a continuous decrease in the percentage of agricultural employment. In 2021, while the number of people employed in agriculture was 59,439 thousand, this number constituted 17.20% of total employment. Both the share of the agricultural sector in national income and its share in total employment decreased. Nevertheless, the agricultural sector still maintains its important position in Türkiye as well as in the whole world.

Table 3: Agricultural Products Foreign Trade Data and Employment in Agriculture

	Agricultural Exports (Thousand USD)	Agricultural Imports (Thousand USD)	The Foreign Trade Weight in Agricultural	The Number of People Employed in Agriculture (Thousand Person)	Employment in Agriculture (%)
2014	5 350 825	8 775 412	- 3 424 587	62 636	20.22
2015	4 908 465	7 321 655	- 2 413 190	64 279	20.18
2016	5 259 186	7 220 920	- 1 961 734	63 446	19.47
2017	5 112 795	9 275 425	- 4 162 630	64 816	19.24
2018	5 337 306	9 409 530	- 4 072 224	63 387	18.40

Table 4: Agricultural Products Foreign Trade Data and Employment in Agriculture (Continued)

	Agricultural Exports (Thousand USD)	Agricultural Imports (Thousand USD)	The Foreign Trade Weight in Agricultural	The Number of People Employed in Agriculture (Thousand Person)	Employment in Agriculture (%)
2019	5 052 063	9 757 734	- 4 705 671	61 154	18.14
2020	5 383 757	9 777 905	- 4 394 148	56 701	17.71
2021	6 479 332	12 003 492	- 5 524 160	59 439	17.20

Source: TURKSTAT (Date of Access: December 2022)

Looking at the foreign trade weight of Türkiye's agricultural sector, it can be said that agricultural exports followed a fluctuating course in the 2014-2021 period. While the lowest agricultural exports were USD 4,908,465 in 2015, the highest agricultural exports were USD 6,479,332 thousand in 2021. Similar to agricultural exports, agricultural imports also have a tendency to fluctuate. The lowest agricultural imports were 7,220,920 thousand US dollars in 2016, while the highest agricultural imports were 12,003,492 thousand US dollars in 2021. In the post-2014 period, Türkiye has faced a continuous agricultural external deficit.

Agricultural support is important for countries to contribute to the agricultural sector and for the protection and progress of this sector. The main objective of agricultural support policies is to protect producers and consumers against agricultural prices and to eliminate imbalances in income distribution. As secondary objectives, increasing the contribution of the agricultural dimension in increasing economic growth and development and eliminating environmental problems can be counted (Günsoy and Günsoy, 2000, p. 149). The OECD has identified four different indicators to measure countries' agricultural policy support, which are comparable across countries and time, and provide information on the agricultural competitiveness of countries and how and at what level new policies will be implemented.

The broadest of these indicators, the Total Support Estimate (TSE), includes three different factors, firstly transfers to agricultural producers individually, secondly policy expenditures for the primary agricultural sector collectively, and lastly budget support to consumers of agricultural commodities. The Total Support Estimate can be defined as a net transfer indicator that includes both favourable and unfavourable factors (OECD, 2022, p. 84).

In the world, the cost of transfers to agriculture for agricultural support is borne by taxpayers through the budget or by consumers in the case of products where market

prices are higher than world prices due to customs duties. The OECD has defined a variable called PSE for this purpose (Yüceer, Tan and Semerci,2020, p.41). The Producer Support Estimate (PSE) is an indicator that separately measures all transfers to agricultural producers. PSE can be divided into two main types of transfer: 1) Market Price Support (MPS), represents transfers from taxpayers and consumers to agricultural producers at domestic prices higher than international reference prices due to domestic and foreign policies. 2) Budget support is financed solely by taxpayers and is further divided into several categories with different implementations of key policies. PSE is defined as a net transfer indicator that includes both positive and negative factors. The other two indicators are the General Service Support Estimate (GSSE) and the Consumer Support Estimate (CSE). The GSSE measures policy expenditure that recognises the primary agricultural sector as the main beneficiary, but does not go to individual producers (OECD, 2022, p. 84). The CSE shows the transfers from consumers and taxpayers to producers in a given year as a result of the policies implemented. A negative value of the CSE implies a relative tax burden on consumers (State Planning Organization, [SPO], 2000, p. 38).

Table 5: Agricultural Supports in Türkiye (2000-2021)

	Million USD				Percentage of Gross Farm Income
	TSE	GSSE	CSE	PSE	PSE
2000	14156.23	4286.168	-7083.52	8759.893	31.38653
2001	7230.836	3534.337	-2107.19	2941.245	16.18203
2002	9299.32	2699.174	-4349.73	6064.962	25.2367
2003	10799.82	1429.904	-8906.33	10771.03	30.89359
2004	11107.62	1276.021	-9805.31	12524.63	29.73773
2005	13528.23	2671.184	-10238.1	14142.02	28.40576
2006	14960.22	2754.794	-11849.3	16023.01	30.8297
2007	12451.68	1524.246	-11197.1	15521.52	24.8898
2008	14236.97	2389.804	-13347.1	18425.01	26.8859
2009	13967.63	2866.84	-12622.6	16538.03	27.62809
2010	20829.38	2763.161	-17982.6	24823.83	30.19783
2011	17455.32	3366.38	-13728.3	20905.47	24.92496
2012	16494.11	2212.923	-11847.8	18987.57	23.38286
2013	13892.67	3293.832	-8458.7	15148.63	20.91979
2014	15578.59	3038.01	-11144.8	17631.61	26.14784

Table 6: Agricultural Supports in Türkiye (2000-2021) (Continued)

	Million USD				Percentage of Gross Farm Income
	TSE	GSSE	CSE	PSE	PSE
2015	18363.55	2852.441	-11166.4	17518.65	26.39774
2016	19488.03	2685.519	-12863.7	18865.33	29.35619
2017	15567.75	2827.564	-9448.28	14721.33	23.79692
2018	8916.739	2185.36	-4884.75	8338.045	15.18204
2019	9723.893	1089.431	-6106.62	9795.341	17.44894
2020	14631.52	1018.273	-6182.3	15655.03	26.02529
2021	7479.941	1380.244	-5484.48	7465.964	15.12877

Source: OECD data (Date of Access: December 2022, <https://data.oecd.org/agrpolicy/agricultural-support.htm>)

In Türkiye, the lowest TSE value in the last twenty years was 7230.836 thousand US dollars in 2021. The lowest level after this year was USD 7479,941 thousand in 2021. The highest TSI value was in 2010 and this value was 20829.38 thousand US dollars. The trend in the TSE over the twenty-one year period is mostly between 10-15 thousand US dollars. In the 2000-2021 period, the lowest GSSE was realised at USD 1018,273 thousand in 2020. The year 2000 was the year with the highest level. The CSE has taken a negative value in all years, indicating that the relative tax burden on consumers has increased as a result of the policies implemented.

In Türkiye, the PSE has been mostly in the range of 25-30 percent of agricultural gross farm incomes since 2000. Exchange rate movements after 2018 reduced the importance of market price support and the support was realised at lower levels on average. Overall, nominal support increased from the late 1980s to 2022. Starting with the movement towards unbundled payments in the early 2000s, budgetary payments have increased and maintained their importance through successive reforms that have changed their fundamentals. Budget support increased in 2020 as a result of exceptional expenditures related to COVID-19, mainly concessional loans and interest concessions. Macroeconomic conditions, such as exchange rate and inflation, are likely to be important drivers of support levels in the near term (OECD, 2022, p. 552).

5. Literature Review

Due to the importance of the agricultural sector in Türkiye, there are many studies in the economics literature that investigate Türkiye's agricultural production, competitiveness, and policies. The number of studies investigating agricultural competitiveness has a significant place in the body of literature. In this context,

some of the studies on Türkiye's agricultural products using the comparative advantage index are as follows:

The study (2014) conducted by Şahinli aimed to determine the competitiveness of Türkiye's agricultural sector in the international arena. For this purpose, the Revealed Comparative Advantage Index (RCA) was calculated for 601 agricultural commodities for the years 2000-2011. According to the results of the study, Türkiye was found to have a comparative advantage in 78 agricultural commodities.

Bashimov (2017) analysed Türkiye's comparative advantage in the trade of agricultural and food products. RCA index and Trade Balance Index (TBI) were used in the study. The study is based on secondary data and covers the period 2002-2015. According to the Revealed Comparative Advantage Index, Türkiye has a comparative advantage in 11 product groups and a comparative disadvantage in 13 product groups.

Bashimov, Çiçek and Aydın (2017) analysed the competitiveness of the Turkish food industry and the level of intra-industry trade in the sector. In the study, the RCA Index, Explained Symmetric Comparative Advantage Index, Net Trade Index and Grubel-Lloyd Index were used. The period of 2001-2015 was used in the study. As a result of the research, Türkiye's competitiveness in the food sector was found to be high. Moreover, the level of intra-industry trade in cocoa, edible food preparations, beverages and tobacco products was found to be high.

The study (2020) conducted by Bashimov aimed to determine whether the Baltic countries have a comparative advantage in the export of selected agricultural products. In the study, the calculation was made using the RCA Index. The study covered the period 2001-2018. The study was based on the two-digit product classification of the Harmonised System. As a result of the analysis, it was revealed that Latvia has a comparative advantage in milk and dairy products, cereals and fruit exports, Estonia has a comparative advantage in milk and dairy products and cereals exports, and Lithuania has a comparative advantage in all of the products considered in the Baltic countries.

Tatar (2020) analysed Türkiye's comparative advantage in the fruit and vegetable product group with selected border neighbours (Georgia, Iraq, Syria, Bulgaria and Greece) using the Revealed Comparative Advantage Index (RCA) and Revealed Symmetric Comparative Advantage Analysis (RSCA). The study covered the period 2010-2019. As a result of the study, it was found that the sector in which Türkiye is the most disadvantaged among the country groups in terms of Türkiye-Georgia foreign trade competitiveness is the SITC 54 coded sector (vegetables, dried legumes, etc.). In terms of Türkiye-Syria foreign trade competitiveness, SITC 57 (fresh/dry fruits and nuts) was found to be the most advantageous sector for Türkiye among the country groups.

The study conducted by Yılmaz and Genç (2021) aimed to determine the competitiveness levels of the "Food Products and Beverages" sector and the products within the sector for the period 2010-2019 in Türkiye. For this, Balassa's RCA Index was used, and they identified a quadruple distinction in the competitiveness level of the sector: "Strong Competitive Advantage", "Moderate Competitive Advantage", "Weak Competitive Advantage" and "Competitive Disadvantage". According to the results of the study, while Türkiye was competitive in the Food Products and Beverages Sector according to the RCA index, its competitiveness level was found as "Weak Competitiveness Superior".

The study conducted by Yıldız (2022) evaluated Türkiye's comparative advantage in vegetable production between 2002 and 2020 with the Revealed Comparative Advantage Index (RCA) and Revealed Symmetric Comparative Advantage Analysis (RSCA). According to the results of RCA analyses, Türkiye was found to be more competitive with respect to China, the USA, Belgium, France and Italy and less competitive with respect to Spain, Mexico, and the Netherlands. In the study, it was found that there was a parallelism between the results of RSCA and RCA analyses.

6. Findings

In this study, Türkiye's comparative advantage in agricultural products was measured by the Revealed Comparative Advantage Index (RCA) and it was evaluated whether Türkiye has a level of competition in agricultural products.

Revealed Comparative Advantage (RCA) analysis was first formulated by Balassa (1965). The RCA is also referred to as the Balassa index (Latruffe, 2010, p.7). Since Balassa, the RCA index has been used in numerous applications as a measure of a country's relative ability to produce goods vis-à-vis its trading partners (French, 2017, p. 2). RCA is calculated for i country 's j good as follows:

$$RCA_{ij} = (X_{ij}/X_{ik})/(X_{wj}/X_{wk}) \quad (1)$$

Where, X refers to exports; k , refers to all goods; w , refers to all countries $AK\ddot{U}_{ij}$; refers to i country's declared index of mutual advantage for j good. X_{ij} indicates i country's exports of j good, X_{ik} indicates total exports of i country, X_{wj} ; indicates the world's j goods exports, X_{wk} indicates total exports of countries and commodities other than i country and j good.

A Balassa index greater than 1 is commonly used to identify products/sectors with a comparative advantage. In other words, when the RCA value is greater than 1, that product/sector has a comparative advantage. However, this situation has made comparisons between countries difficult. Hinloopen and Marrewijk (2001) divided the Balassa index into four categories for easy interpretation. Accordingly, an index value greater than 0 and less than or equal to 1 indicates that there is no comparative

advantage. An index value greater than 1 indicates the existence of a comparative advantage. However, the degree of this comparative advantage varies. If the index has a value greater than 1 and less than/equal to 2, it is called "weak comparative advantage", if greater than 2 and less than/equal to 3, it is called "moderate comparative advantage" and if greater than 3 and less than/equal to 4, it is called "strong comparative advantage" (Hinloopen and Marrewijk, 2001, p. 18).

This study covers the years 2000-2021 and the data used in the study were obtained from the database of the Food and Agriculture Organisation of the United Nations (FAO). The export data used is calculated in US dollars. Table 5 shows the RCA index values of selected agricultural products in Türkiye.

Table 7: Türkiye Agricultural Products RCA Indices

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Pistachios, in shell	0.38	3.59	1.50	0.76	0.62	0.60	1.46	1.34	3.00	2.11	0.68
Pears	0.73	0.52	0.78	0.74	0.35	0.46	0.26	0.25	0.34	0.46	0.93
Barley	1.04	1.02	3.18	1.87	0.00	1.35	1.85	0.76	0.00	1.03	2.05
Avocados	0.00	0.00	0.01	0.01	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Sunflower-seed oil	1.79	1.31	0.42	0.85	0.85	0.93	2.48	0.73	2.81	2.32	2.28
Quinces	0.00	56.0	60.49	45.07	47.14	41.02	33.28	31.58	39.51	39.34	0.00
Almonds, in shell	0.15	0.18	0.06	0.12	0.17	0.36	0.21	0.62	1.40	1.69	1.43
Wheat	2.45	1.32	0.06	0.00	0.00	0.38	0.51	0.02	0.02	0.23	0.83
Walnuts, shelled	0.58	0.47	0.16	0.26	0.36	0.26	0.24	0.64	1.81	1.39	2.79
Rye	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Tomatoes	1.91	2.31	2.58	2.58	3.02	3.48	3.21	4.01	6.49	6.67	7.31
Apples	0.34	0.43	0.25	0.32	0.30	0.33	0.23	0.08	0.23	0.46	0.64
Beans, dry	0.93	1.21	0.85	2.69	1.38	0.33	0.33	0.16	0.28	0.89	0.14
Hazelnuts, in shell	102.23	111.56	93.09	84.25	94.05	89.10	92.95	79.17	90.51	80.92	96.31
Poppy seed	40.68	56.29	39.64	59.24	44.29	33.55	32.19	20.30	22.62	37.63	37.94
Carrots and Turnips	1.43	1.28	0.96	1.84	1.32	1.26	1.12	1.11	1.27	1.14	1.34
Figs	0.00	39.76	28.98	37.34	34.34	33.96	32.50	28.19	36.08	36.16	0.00
Unmanufactured tobacco	11.07	8.22	6.64	7.54	7.38	8.33	6.85	5.00	5.37	5.16	4.68

Table 5: Türkiye Agricultural Products RCA Indices (Continued)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Squash and gourds	0.00	0.37	0.71	1.33	1.59	1.80	1.81	1.80	2.93	2.99	4.86
Buckwheat	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Cauliflowers	0.01	0.05	0.02	0.03	0.03	0.08	0.05	0.05	0.03	0.08	0.05
Watermelons	0.57	0.60	0.61	1.66	0.86	0.70	0.50	0.66	1.45	0.67	0.63
Apricots	2.61	3.39	2.82	4.93	5.73	5.39	4.46	4.90	11.42	7.26	9.62
Chestnuts	3.37	4.82	8.62	6.28	5.83	5.83	3.16	0.59	3.07	2.43	2.53
Cherries	10.16	18.74	18.26	19.89	23.91	17.32	17.55	16.29	14.30	14.78	14.58
Cabbages	0.29	0.25	0.26	0.30	0.32	0.23	0.24	0.17	0.33	0.23	0.24
Lemons and limes	13.00	14.48	13.05	9.40	10.79	16.94	13.08	11.75	12.01	18.71	19.90
Mandarins	4.19	6.65	4.42	4.65	5.13	4.90	5.75	4.83	7.43	8.37	10.05
Lentils	11.85	12.27	18.40	26.29	23.77	13.72	24.45	12.70	8.91	12.71	15.78
Flour of maize	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Chickpeas, dry	13.94	17.86	12.75	29.86	24.57	23.61	15.11	10.04	14.87	12.55	8.67
Potatoes	0.76	1.01	0.07	1.02	0.80	0.39	0.26	0.91	0.31	0.20	0.35
Eggplants	1.83	1.95	1.77	2.26	1.81	2.25	1.61	1.40	2.03	2.07	2.48
Leeks and other alliacious vegetables	1.81	2.99	1.73	2.94	2.00	1.94	2.14	0.99	1.80	2.27	2.42
Rice	0.11	0.10	0.07	0.11	0.09	0.09	0.05	0.05	0.04	0.05	0.05
Pomelos and grapefruits	5.92	5.31	6.59	6.60	9.50	8.84	10.01	7.66	12.19	12.45	14.68
Oranges	2.45	3.28	2.66	2.68	2.14	3.44	3.57	2.58	3.28	4.69	4.80
Cucumbers	0.62	1.15	1.12	1.03	1.17	1.51	1.92	2.03	3.57	4.32	4.65
Peaches and nectarines	0.65	0.95	1.17	2.33	1.26	1.90	1.42	0.84	2.11	1.53	1.68
Sugar cane	0.03	0.13	0.33	0.34	0.04	0.13	0.05	0.00	0.00	0.00	0.00
Sugar beet	5.81	0.51	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Sweet potatoes	0.00	0.00	0.46	0.10	0.03	0.00	0.44	0.04	0.00	0.00	0.01
Grapes	1.65	1.80	2.03	2.05	3.09	2.74	2.15	2.40	3.81	3.19	4.26
Blueberries	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Green chilli	1.78	1.55	1.79	1.84	2.00	2.48	1.92	1.54	2.02	1.99	2.10
Olives	0.00	0.17	0.08	0.26	0.27	1.55	0.14	0.14	0.65	0.11	0.00

Table 5: Türkiye Agricultural Products RCA Indices (Continued)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Pistachios, in shell	1.77	1.71	2.51	0.56	2.00	1.85	1.20	2.11	4.80	4.74	5.68
Pears	0.24	0.43	0.36	0.45	0.43	0.36	0.73	0.76	0.86	1.47	1.54
Barley	0.02	0.38	0.00	0.03	0.00	0.00	0.02	0.04	0.14	0.03	0.32
Avocados	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.01	0.02	0.02	0.01
Sunflower-seed oil	4.28	4.02	5.16	8.16	8.22	6.89	4.97	3.81	4.01	5.35	4.78
Quinces	51.48	36.90	32.80	22.34	19.48	34.39	35.60	31.16	32.91	38.94	37.32
Almonds, in shell	1.45	1.52	1.69	1.14	0.92	1.12	1.32	0.95	1.27	1.56	1.39
Wheat	0.01	0.08	0.17	0.07	0.09	0.03	0.04	0.06	0.08	0.08	0.15
Walnuts, shelled	2.99	4.07	3.02	3.18	2.74	1.25	1.36	1.15	1.81	2.17	1.58
Rye	0.00	0.25	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Tomatoes	6.45	5.30	4.69	4.66	4.49	2.95	3.16	2.90	3.07	3.08	2.93
Apples	0.62	0.43	0.65	0.53	0.71	0.53	0.77	1.16	1.18	1.46	1.90
Beans, dry	0.09	0.09	0.20	0.51	0.20	0.13	0.22	0.83	3.89	3.54	3.64
Hazelnuts, in shell	84.67	79.05	71.81	68.40	70.86	64.13	60.73	56.42	61.03	57.66	49.94
Poppy seed	41.21	30.79	35.54	25.83	21.78	34.23	7.98	29.20	29.92	9.25	10.68
Carrots and turnips	1.30	0.91	0.78	0.50	0.58	0.91	0.72	0.87	0.88	1.15	1.18
Figs	37.37	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Unmanufactured tobacco	4.01	4.03	3.73	4.50	3.65	3.42	3.17	3.40	2.41	2.91	2.43
Squash and gourds	5.16	3.45	2.80	4.56	3.84	3.04	2.35	3.02	3.31	3.09	3.77
Buckwheat	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.02	0.00	0.04	0.02	0.00
Cauliflowers	0.03	0.06	0.05	0.09	0.07	0.03	0.10	0.08	0.06	0.10	0.31
Watermelons	1.22	0.61	0.53	0.72	0.94	0.72	0.00	0.82	0.66	1.02	0.96
Apricots	9.91	10.58	9.79	6.33	9.71	6.72	10.20	9.47	9.24	14.00	11.27
Chestnuts	3.83	5.21	5.00	9.48	4.47	7.51	10.84	11.23	10.14	7.78	9.32
Cherries	10.33	9.99	10.38	7.56	7.07	8.08	7.14	5.21	4.74	5.79	3.79
Cabbages	0.33	0.18	0.16	0.16	0.23	0.20	0.22	0.21	0.20	0.21	0.22
Lemons and limes	21.49	14.08	13.16	10.26	10.79	9.55	8.75	8.71	6.80	6.98	6.59
Mandarins	10.86	7.49	8.30	8.13	7.13	8.04	7.84	6.56	6.93	7.80	6.84
Lentils	15.44	11.80	9.62	9.01	9.05	10.64	9.47	10.95	9.48	9.96	7.83
Flour of maize	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Chickpeas, dry	4.79	2.23	1.80	1.61	1.29	1.66	1.29	6.87	10.08	12.13	10.87
Potatoes	0.47	0.35	1.00	0.10	0.04	0.62	0.63	0.58	0.77	0.55	0.95

Table 5: Türkiye Agricultural Products RCA Indices (Continued)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Eggplants	2.52	2.30	2.88	2.88	3.05	2.87	2.30	2.71	2.56	3.17	3.09
Leeks and other alliaceous vegetables	1.85	1.50	2.62	0.83	0.99	0.84	1.04	0.53	0.85	0.51	1.64
Rice	0.08	0.04	0.02	0.03	0.04	0.01	0.02	0.01	0.02	0.01	0.01
Pomelos and grapefruits	14.90	13.64	10.86	11.39	9.32	10.95	7.26	8.51	6.98	9.39	7.86
Oranges	6.67	5.80	3.95	4.17	3.73	4.03	3.02	2.80	1.74	2.28	1.67
Cucumbers	3.77	3.45	2.94	3.32	2.27	1.26	1.35	1.41	1.30	1.73	1.84
Peaches and nectarines	1.27	1.30	1.17	1.53	1.76	1.25	3.08	3.70	3.79	6.50	5.85
Sugar cane	0.00	0.00	0.00	7.57	1.38	1.43	1.24	0.70	1.05	0.81	0.31
Sugar beet	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.05
Sweet potatoes	0.02	0.09	0.09	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.01
Grapes	3.05	2.51	2.51	2.57	1.82	1.41	2.26	1.32	1.55	1.64	1.85
Blueberries	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Green chilli	2.21	1.84	1.79	1.68	1.72	1.90	1.84	2.02	2.01	2.45	2.57
Olives	0.03	0.06	0.13	0.52	0.51	0.13	0.09	0.14	0.83	0.14	0.18

Source: It was Created by the Authors Using FAO (2022) Data.

Table 5 shows the RCA index values of Türkiye's 46 agricultural products for the 2000-2021 period. The products in which Türkiye consistently enjoyed comparative advantage during this period were tomatoes, hazelnuts, poppy seeds, unmanufactured tobacco, apricots, cherries, lemons and limes, tangerines, lentils, chickpeas, eggplants, pomelo and grapefruit, oranges and grapes. The products in which it does not consistently enjoy comparative advantage are avocados, rye, buckwheat, cauliflower, cabbage, flour of maize, rice, sugar beet, sweet potato, blueberries and olives.

Comparing 2000 and 2021, Türkiye had a comparative advantage in 22 out of 46 agricultural products in 2000, while it had a comparative advantage in 29 agricultural products in 2021. The products in which Türkiye had a comparative advantage in 2000 were barley, sunflower seed oil, wheat, tomatoes, hazelnuts (shelled), poppy seeds, carrots and turnips, unmanufactured tobacco, apricots, chestnuts, cherries, lemons and limes, mandarins, lentils, chickpeas (dry), eggplants, leeks and other alliaceous vegetables, pomelos and grapefruit, oranges, sugar beet, grapes and green chilli. In 2021, barley, wheat and sugar beet were removed from this list and replaced with pistachios, pears, quince, almonds, walnuts, apples, beans (dry), pumpkins and gourds, cucumbers, peaches and nectarines.

Table 8: RCA Averages and RCA Classification Equivalents of Türkiye's Agricultural Products

	RCA Av.	RCA Classification		RCA Av.	RCA Classification
Almonds, in shell	0.94	Disadvantage	Lentils	13.37	Strong
Apples	0.62	Disadvantage	Mandarins	6.92	Strong
Apricots	7.72	Strong	Olives	0.28	Disadvantage
Avocados	0.00	Disadvantage	Oranges	3.43	Moderate
Barley	0.69	Disadvantage	Peaches and nectarines	2.14	Moderate
Beans, dry	1.02	Weak	Pears	0.61	Disadvantage
Blueberries	0.00	Disadvantage	Pistachios, in shell	2.04	Moderate
Buckwheat	0.00	Disadvantage	Pomelos and grapefruits	9.58	Strong
Cabbages	0.24	Disadvantage	Poppy seed	31.85	Strong
Carrots and turnips	1.08	Weak	Potatoes	0.55	Disadvantage
Cauliflowers	0.07	Disadvantage	Quinces	34.85	Strong
Cherries	12.08	Strong	Rice	0.05	Disadvantage
Chestnuts	5.97	Strong	Rye	0.01	Disadvantage
Chickpeas, dry	10.84	Strong	Squash and gourds	2.66	Moderate
Cucumbers	2.17	Moderate	Sugar beet	0.29	Disadvantage
Eggplants	2.35	Moderate	Sugar cane	0.71	Disadvantage
Figs	15.67	Strong	Sunflower-seed oil	3.47	Moderate
Flour of maize	0.00	Disadvantage	Sweet potatoes	0.06	Disadvantage
Grapes	2.35	Moderate	Tomatoes	3.97	Moderate
Green chilli	1.96	Weak	Watermelons	0.78	Disadvantage
Hazelnuts, in shell	79.04	Strong	Walnuts, shelled	1.56	Weak
Leeks and other alliacious vegetables	1.65	Weak	Unmanufactured tobacco	5.18	Strong
Lemons and limes	12.28	Strong	Wheat	0.30	Disadvantage

Source: It was created by the authors using FAO (2022) data.

Table 6 shows the 2000-2021 averages and RCA classification equivalents of Türkiye's agricultural products according to the results of the RCA index values. The products in which Türkiye has a disadvantage are pear, barley, avocado,

almond, wheat, rye, apple, buckwheat, cauliflower, watermelon, cabbage, flour of maize, potatoes, rice, sugarcane, sugar beet, sweet potato, blueberry and olive, in which Türkiye does not have a comparative advantage. The products in which Türkiye has a weak comparative advantage are walnuts, beans, carrots and turnips, leeks and other alliaceous vegetables and green chilli, in which Türkiye has a foreign trade advantage. The agricultural products in which Türkiye has a moderate comparative advantage are pistachios, sunflower seed oil, tomatoes, squash and gourds, eggplants, oranges, cucumbers, peaches and nectarines and grapes. Türkiye has a say in foreign trade in these 9 agricultural products. Türkiye's agricultural products in which Türkiye has a strong comparative advantage are quince, hazelnuts, poppy seeds, figs, unmanufactured tobacco, apricots, chestnuts, cherries, lemons and limes, mandarins, lentils, chickpeas, pomelos and grapefruit. Türkiye is the leading country in foreign trade of these agricultural products.

Figure 1 below shows Türkiye's agricultural products with disadvantage, weak, medium and strong advantage according to the RCA averages for the 2000-2021 period.

Disadvantage	Weak	Moderate	Strong
Pears, Barley, Avocados, Almonds-in shell, Wheat, Rye, Apples, Buckwheat, Cauliflowers, Watermelons, Cabbages, Flour of Maize, Potatoes, Rice, Sugar Cane, Sugar Beet, Sweet Potatoes, Blueberries,Olives	Walnuts shelled, Beans dry, Carrots and Turnips, Leeks and other Alliaceous Vegetables, Green Chilli	Pistachios-in shell, Sunflower-seed oil, Tomatoes, Squash and Gourds, Eggplants, Oranges, Cucumbers, Peaches and Nectarines, Grapes	Quinces, Hazelnuts- in shell, Poppy seed, Figs, Unmanufactured Tobacco, Apricots, Chestnuts, Cherries, Lemons and Limes, Mandarins, Lentils, Chickpeas-dry, Pomelos and Grapefruits

Figure 1: The Degrees of Superiority of Turkish Agricultural Products Compared to the RCA Average

Türkiye has disadvantage in 19, weak advantage in 5, medium advantage in 9 and strong advantage in 13 of the 46 selected agricultural products. In general, Türkiye has disadvantages in 19 of these 46 products and advantages in 27 of them. Türkiye's comparative advantage ratio in world foreign trade in the period 2000-

2021 and in 46 products is calculated as 58.7%. This ratio can express that Türkiye is a competitive country in the world in agricultural products.

7. Conclusion, Discussion and Recommendations

It is important that Türkiye's soils are suitable for agriculture and favourable climatic conditions enable almost every agricultural product to grow. Although natural factors support agriculture, it is an inevitable reality that a powerful phenomenon such as globalisation affects foreign trade between countries. Agriculture in Türkiye not only ensures food security but also constitutes an important part of foreign trade. Having foreign trade in agricultural products can be considered an indicator that the country is and/or can be competitive in this field. In order to investigate whether Türkiye is competitive in agricultural products and, if so, at what level, this study analyses Türkiye's comparative advantage in various agricultural products.

In this study, the comparative advantage of Türkiye's agricultural products is analysed using Balassa's Revealed Comparative Advantage (RCA) index for the period 2000-2021. As a result, 27 of Türkiye's 46 agricultural products (pistachios, sunflower seed oil, quince, walnuts, tomatoes, beans (dry), hazelnuts, poppy seeds, carrots and turnips, figs, unmanufactured tobacco, squash and gourds, apricots, chestnuts, cherries, lemons and limes, tangerines, lentils, chickpeas dry, eggplants, leeks and other alliaceous vegetables, pomelos and grapefruit, orange, cucumber, peach and nectarine, grape, green chilli) and 19 (pear, barley, avocado, almond, wheat, rye, apple, buckwheat, cauliflower, watermelon, cabbage, flour of maize, potato, rice, sugarcane, sugar beet, sweet potato, blueberry, olive).

When Türkiye's comparative advantage in agricultural products is evaluated in general, Türkiye has had an advantage of 58.7 percent in the last 22 years. In light of these results, it can be said that Türkiye has a high agricultural potential, but it is necessary to continue to increase the competitiveness of agricultural products. For this purpose, it is considered that policies to support competition, encouragement and support of product growers, increasing productivity in production, orientation towards products with high added value, practices and policies to prevent unregistered employment in the agricultural sector should be implemented.

References

- Anderson, K. (2010). Globalization's Effects on World Agricultural Trade, 1960–2050. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 365(1554), 3007-3021.
- Bashimov, G. (2017). Türkiye'nin Tarım ve Gıda Ürünlerinde Karşılaştırmalı Üstünlüğü. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 4(3), 319-330.

-
- Bashimov, G. (2020). Seçilmiş Tarım Ürünlerinde Karşılaştırmalı Üstünlük: Baltık Ülkeleri Örneği. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 28-35.
- Bashimov, G., Çiçek, R. and Aydın, A. (2017). Türk Gıda Sanayiinin Dış Ticaret Yapısının Analiz. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(5), 38-54.
- Chand, R. (2008). The Global Food Crisis: Causes, Severity and Outlook. *Economic and Political Weekly*, 115-122.
- Doğan, Z., Arslan, S. and Berkman, A. (2015). Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 29-41.
- European Commission (2009). *European Competitiveness Report 2008*, European Commission, Brussels.
- FAO, (2022). Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAOSTAT, Date of Access: November 2022), <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>
- French, S. (2017). Revealed Comparative Advantage: What Is It Good For?. *Journal of International Economics*, 106, 83–103.
- Gassmann, H. (1995). Globalisation and Industrial Competitiveness. Organisation for Economic Cooperation and Development. *The OECD Observer*, (197), 38.
- Günsoy, G. and Günsoy, B. (2000). Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikalarının Etkinsizliği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 147-162.
- Gürlük, S. and Turan, Ö. (2008). Dünya Gıda Krizi: Nedenleri ve Etkileri. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 22(1), 63-74.
- Headey, D. D. (2013). The Impact of the Global Food Crisis on Self-Assessed Food Security. *The World Bank Economic Review*, 27(1), 1–27.
- Hinloopen, J. and Van Marrewijk, C. (2001). On The Empirical Distribution of the Balassa Index. *Weltwirtschaftliches archiv*, 137(1), 1-35.
- Kıymaz, T. (2014). Dünya Gıda Krizi Sonrası Dönemde Tarımsal Ürünlerin Rekabet Durumu: Türkiye Örneği. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 25(90), 21-48.

- Kum, H. (1999). Rekabet Gücünü Belirleyen Faktörler: Yeni Yaklaşımlar. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (14), 165-178.
- Latruffe, L. (2010). Competitiveness, Productivity and Efficiency in the Agricultural and Agri-Food Sectors. *OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers*, No. 30, OECD Publishing, Paris.
- OECD (2022). *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2022: Reforming Agricultural Policies for Climate Change Mitigation*. OECD Publishing, Paris.
- OECD Data (2022). Agricultural Support, Date of Access: December 2022, <https://data.oecd.org/agrpolicy/agricultural-support.htm>
- State Planning Organization [SPO] (2000). *Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler: Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Devlet Planlama Teşkilatı. Yayın No:2516-ÖİK:534. Ankara
- Şahinli, M. (2014). Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Türkiye Agriculture Sector. *Yuzuncu Yıl University Journal of Agricultural Sciences*, 24(3), 210-217.
- Tatar, H. E. (2020). Türkiye ve Seçilmiş Sınır Komşuları Arasında Sebze ve Meyve Ürün Grubunda Karşılaştırmalı Üstünlüğün Ölçümü. *International Review of Economics and Management*, 8(2), 241-255.
- Turkish Statistical Institute [TURKSTAT]. (2022). Agricultural Land, Date of Access: December 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=tarim-111>
- Turkish Statistical Institute [TURKSTAT]. (2022). Gross domestic product by provinces by kind of economic activity (A10) in chain linked volume (value, index, percentage change) (2009=100), Date of Access: December 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=2>
- Turkish Statistical Institute [TURKSTAT]. (2022). Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilenler, Date of Access: December 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=Ekonomik%20faaliyete%20g%C3%B6re%20istihdam%20edilenler>
- Uzundumlu, A. S. (2012). Tarım Sektörünün Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi. *Alinteri Journal of Agriculture Science*, 22(1), 34-44.

- Yıldız, A. (2022). *Uluslararası Pazarlarda Rekabet Stratejileri ve Türkiye'nin Sebze Ürünleri Pazarında Karşılaştırmalı Rekabet Gücü Analizi: 2002-2020 Dönemi*. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Araştırmaları (Ed.) Tahir Benli, Hiper Yayın, İstanbul.
- Yılmaz, M. and Genç, E. G. (2021). Gıda Ürünleri ve İçecek Sektörünün, Balassa (AKÜ) Endeksine Göre Analizi. *Journal of Business Innovation and Governance*, 4(2), 194-213.
- Yüceer, S. E., Tan, S. and Semerci, A. (2020). Türkiye'de 2000-2020 Döneminde Tarımsal Destekleme Politikalarının Gelişiminin İncelenmesi. *Lapseki Meslek Yüksekokulu Uygulamalı Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 36-46.
- Zhang, D. and Sun, Z. (2022). Comparative Advantage of Agricultural Trade in Countries along the Belt and Road and China and Its Dynamic Evolution Characteristics. *Foods*, 11(21), 3401.

Ethics Statement: The authors declare that ethical rules were followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation regarding scientific ethical issues, all responsibility belongs to the authors of the study, and Çankırı Karatekin University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences has no responsibility.

Araştırma Makalesi

Girişimcilikte Dijitalleşme: Kadın Girişimciler Üzerinde Nitel Bir Araştırma

Melike TURHAN

*Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Gördes MYO
melike.turhan@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6030-8184*

Öz

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın temel kaynağı olarak görülen girişimcilik faaliyetleri, günümüz teknolojik gelişmeler ışığında hızla değişime ayak uydurma çabası içerisinde. Ülkelerin girişimcilik ekosisteminde girişimci firma sayılarının artırılmasında, kadın girişimci rolünün etkisi gerek araştırmacılar gerekse politika yapımcıları tarafından vurgulanmaktadır. Bu çalışmanın amacını, kadın girişimcilerin girişimcilikte dijitalleşmeyle ilgili bakış açılarını ve dijitalleşmeyi nasıl uygulamaya koyduklarının belirlenmesi oluşturmaktadır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik araştırma deseni kullanılarak yürütülmüştür. Araştırma verileri, Amasya ilinde faaliyet gösteren 18 kadın girişimciler ile yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla yüz yüze görüşülerek elde edilmiştir. Verilerin analizinde nitel araştırmalarda kullanılan Maxqda 2022 nitel analiz programı kullanılmıştır. Analiz sonuçlarında “Girişimcilikte Dijitalleşme” ana temasında; “Demografik Özellikler”, “Firma Yapısı”, “Girişimcilik Algısı”, “Kadın Girişimci Olmak” ve “Dijitalleşme Algısı” alt temalar elde edilerek; alt temalar ve kodlamalar arasındaki örüntü katılımcı alıntılarıyla incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Girişimcilik, kadın girişimcilik, dijitalleşme

Jel Sınıflandırma Kodları: M, M13, O

Digitalization in Entrepreneurship: A Qualitative Study on Women Entrepreneurs¹

Abstract

Entrepreneurial activities, which are considered as the fundamental source of economic growth and development, strives to keep up with the rapid developments in technology. The role of women entrepreneurs in increasing the number of entrepreneurial companies is emphasized both by researchers and policymakers. The purpose of this study is to investigate women entrepreneurs' view on digitalization in entrepreneurship and how they implement digitalization. The data was obtained through semi-structured interviews with 18 women entrepreneurs from the province of Amasya. The obtained data was analyzed with the qualitative analysis software Maxqda 2022. According to the results of the analysis, sub-themes of “Demographic Traits”, “Organizational Structure”, “Perception of Entrepreneurship”, “Being a Woman Entrepreneur”, and “Perception of Digitalization” have been determined under the main theme of “Digitalization in Entrepreneurship”, and the pattern between the sub-themes and the codes has been analyzed through participants' quotes from the interviews.

Keywords: Entrepreneurship, women entrepreneurship, digitalization

JEL Classification Codes: M, M13, O

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 05.06.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 04.09.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Turhan, M. (2023). Girişimcilikte dijitalleşme: Kadın girişimciler üzerinde nitel bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 976-1007. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1309846.

1. Giriş

Girişimcilik ülkelerin ekonomik kalkınma ve gelişimine katkı sağlayan bir yenilik süreci olarak ifade edilmektedir (Ramaswamy, 2013; Chouksey ve Bederkar, 2022). Girişimcilik, yeniliğin ürün hizmet ve süreçlerde uygulanması (Schumpeter, 1934); kar fırsatların yaratılması (Kirzner, 1973), risk ve belirsizlik içeren bir faaliyet (Knight, 1921; Cantillon, 1931) olması kavramın temelini oluşturan özellikleriyle kökü iktisadi düşünce tarihine dayanmaktadır. Bu süreçte girişimci faaliyetlerin ekonomik performans etkisinin ön planda olduğu; girişimci rolünün ise yeni mal ve hizmetler üreterek toplum refahının arttırılması durumunun ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Günümüzde girişimcilik faaliyetlerin arttırılması, her iş ortamında girişimci grup potansiyellerinin ortaya çıkarılması ve teşvik edilmesi; aktif katılımların sağlanabileceği bir sosyo ekonomik ortamın yaratılması önemli hale gelmektedir (Galindo ve Ribeiro, 2012). İnovasyon odaklı işletmelerde yeni iş fikirlerin hayata geçirilmesi ve iş süreçlerine uygulanması noktasında dijitalleşme anahtar bir araç olarak görülmektedir (Lazic ve Jovic, 2019). Günümüz ekonomisinde farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin tüm süreçlerinde dijitalleşmeyi kademeli olarak sağlaması; iş mollarinde müşteri değer yaratma noktasında önem arz etmektedir (Lenka, Parida ve Wincent, 2017). Geleneksel endüstrilerdeki tüm nesillerde, iş modellerini dijital iş stratejilerini içerecek şekilde dönüştürme baskısı altında kalarak; dijitalleşen ekonomide hayatta kalma ve geliştirmek için yeni bilgi ve beceriler edinilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır (Hansen, 2019, s. 37). Girişimci yeni firmalar ekonomik büyümeyi yönlendirmekle birlikte bu süreçte kadın girişimcilerin yeni mal ve hizmetler geliştirerek (Brush, Carter, Gatewood, Greene ve Hart, 2006); toplumun sosyal ve ekonomik gelişimine katkısı giderek daha önemli hale gelmektedir (Bullough, Guelich, Manolova ve Schjoedt, 2021). Bu amaçla, dünya çapında girişimciliği teşvik eden belirli eylemler halihazırda oluşturulmuştur. Kadınlara girişimciliğinin özel dinamikleri benzersiz fırsatlar sunmakla birlikte beraberinde zorluklar da getirmektedir. Kadınların bakış açısı araştırma, uygulama ve politika oluşturmada sıklıkla göz ardı edilmiş, ancak yine de zengin içgörüler ve çıkarımlar ortaya koyulmuştur (Galindo ve Ribeiro, 2012).

Girişimcilik Dünya'daki kadınların yaşamlarını ilerletmek için bir araçtır. Kadınlar Dünya'daki işin (ev işleri de dahil) yaklaşık üçte ikisini gerçekleştirmekte ancak Dünya gelirinin onda birini sahipken mülkün yalnızca yüzde birine sahiptir (Lepeley, Beutell, Pouw ve Eijdenberg, 2020). Global Girişimcilik Raporu'nda (Global Entrepreneurship Monitor), küresel bazda hızla büyüyen ve yenilikçi her üç girişimden birini kadın girişimcileri temsil ettiği; orta ve üst gelir gurubu ülkelerinde bu temsiliyetin arttığı belirtilmektedir. Sektörel bazda araştırmaya katılan kadın girişimcilerin ağırlıklı toptan/perakende sektöründe faaliyet gösterdikleri; en düşük girişimlerin yapıldığı sektör olarak da bilgi ve iletişim teknolojileri alanı olduğu bulunmuştur. İşletme büyüklüğü noktasında kadın girişimcilerin küçük yatırımlar eğiliminde girişimlerini yapılandığı belirtilmiştir.

Girişimcilik faaliyetlerinde, cinsiyet bazlı farklılık işletmelerdeki sektör farklılıkları ve yatırım büyüklüğü noktasında kendini gösterdiği rapor sonuçlarında belirtilmiştir. Genel anlamda uzmanlar kadın girişimci koşullarının elverişliliğini ülkeler bazında düşük olduğunun altını çizmişlerdir (GEM 2021/2022; <https://www.gemconsortium.org/reports/womens-entrepreneurship>). Kadın girişimcilik yapısı ile ilgili farklı ülkelerde yürütülen araştırmalarda; Avusturya, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Almanya, Norveç ülkelerinde kadın girişimcilerin ekonomiye katkılarının ön planda olduğu belirtilerek; hala erkek girişimci sayılarına göre düşük kaldıkları ifade edilmektedir. Ayrıca kadın girişimcilerin finansman ve krediler üzerinde yaşadıkları sorunlarla birlikte; toplumdaki sosyo-kültürel normlar ve rol model algıları gibi noktalardaki sıkıntıları vurgulanmaktadır. Bir diğer ortak vurgu ise kadın girişimcilerin erkeklere oranla büyüme eğilimi noktasında ve sektörel faaliyet alanlarında sınırlı kaldıkları durumudur. Demografik yapıda ise Norveç, Finlandiya ve Almanya ülkelerindeki kadın girişimci profilinin yüksek eğitilmiş oldukları belirtilmiştir. Ülkeler arasında Amerika’da ise kadın girişimcilerin sayıları ve katkılarının erkek girişimcilere oranla yakın olduğu araştırmalarda ifade edilmektedir (Brush vd., 2006). Kanada gibi girişimcilik ekosisteminde Dünya’da üçüncü sırada yer alan bir ülkede; kadın girişimcileri üzerinde yapılan çalışmada girişimciliğin artırılması noktasında kadınların da erkekler kadar firma sahibi farklı sektörlerde faaliyet göstererek ülkeye katkısını ön plana çıkarılmaktadır. Ülkedeki girişimcilik ekosisteminde toplumsal (makro), örgütsel ve bireysel (mikro) bir bütün olarak kadın girişimciliğin desteklenmesinde bütüncül bir bakış açısının altı çizilmektedir (Cukier ve Chavoushi, 2020, s. 311). Türkiye’deki iş hayatı içerisindeki rakamlar incelenecek olursa toplam nüfusun %49,9 kadınlar %50,1 ini ise erkekler oluşturmaktadır. Bu nüfus içerisinde istihdam dağılımı olarak kadınlar %35,1 erkekler ise %65,3 olarak TÜİK verilerinde yer almaktadır (TÜİK, 2022, Ağustos verileri). Türkiye’deki 2022 yılı aktif işletme sayısı; 117.911 şirket, 3.949 şahıs firması olarak; özellikle faaliyet alanlarında ise toptan ve perakende ticaret, imalat, inşaat, mesleki bilimsel ve teknik faaliyetler, konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri ve bilgi ve iletişim faaliyetleri geldiği belirtilmektedir (TOBB, 2022 İstatistikler). Marmara Üniversitesi tarafından hazırlanan “Türkiye’ de Kadın İstihdamı ve Kadın Girişimciliği” raporunda; 80 ilde faaliyet gösteren 1.613 kadın girişimci ve 2004-2021 yılları arasındaki kadın girişimci verilerini kapsayan sonuçlarda; kadınların özellik hizmet sektöründe yoğunlaştıkları görülmüştür. Akabinde ise tarım, sanayi ve inşaat sektörlerinin takip ettiği; iller bazında kadın girişimci yoğunluklarında ise Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Artvin illerini kapsayan bölgenin ön plana çıktığı; en düşük bölgede ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin geldiği sonuçlar arasında paylaşılmıştır (<https://www.hurriyet.com.tr/ik-yeni-ekonomi/turkiyede-kadin-istihdami-ve-girisimciligi-raporu-aciklandi-42183767>).

Kadın girişimciler istihdam yaratılması, ekonomik kalkınma ve büyümede önemli bir rol oynamaktadır. Kökenlerini toplumun sosyal ve kültürel yapıdan sağlamakla

birlikte literatürde hala araştırma konularında eksik ve yetersiz kaldığı düşünülmektedir (Aksay, 2019; Saleem, Asif ve Lodhi, 2022). Girişimcilik ve dijital teknolojilerin kesişimi noktasında fikir birliği eksikliği (Hansen, 2019, s. 38; Kraus vd., 2021); kadınların genel olarak girişimcilik ve özel olarak dijital deneyimleri (Dy, Marlow ve Martin, 2016; Paoloni ve Lombardi, 2019, s. 181; Chouksey ve Bederkar, 2022, s. 113) ve dijitalleşmeyle nasıl başa çıktıkları ve ne gibi stratejiler uyguladıkları (Kelly ve McAdam, 2022; Chouksey ve Bedarkar, 2022) noktasında sınırlı araştırmalar yapıldığı ifade edilmektedir. Aynı zamanda kadın girişimcilik kavramının incelenmesinde derinlemesine görüşmeler yapılarak nitel bakış açısıyla araştırılması gerekliliği çalışmalarda önerilmektedir (Neergaard ve Ulhøi, 2007; Yadav ve Unni, 2016; Aksay, 2019; Kırçiçek ve Aytar, 2021; Demirel ve Bakırtaş, 2022). Alan yazında bahsedilen ihtiyaç doğrultusunda bu çalışmanın amacını; nitel araştırma bakış açısıyla kadın girişimcilerin girişimcilik ve dijitalleşmeyle ilgili bakış açılarını ve dijitalleşmeyi nasıl uygulamaya koyduklarının belirlenmesi oluşturmaktadır. Elde edilen sonuçların özgün bir değer sunarak literatüre katkı sağlayacağı beklenmektedir.

1.1. Literatür Taraması

Türkiye’de alan yazında “kadın girişimcilik” ve “dijitalleşme/dijital dönüşüm/dijital teknolojiler” ikili kombinasyonda başlık ve konu bazında veri tabanlarında taranarak konuyla alakalı bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bir sonraki süreçte genel olarak “kadın girişimcilik”, “kadın girişimci” taraması yapılarak kavramla ilgili “kadın girişimci profili, sorunları, iş-yaşam dengesi, motivasyon kaynakları gibi araştırma konularının ön plana çıktığı görülmüştür. Araştırmalar farklı illerde kadın girişimci profili değerlendirmelerinde demografik yapı ve girişimci özelliği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Özellikle demografik yapıda kadın girişimcilerin evli, orta yaş üstü eğitim bireyler olduğu ifade edilmektedir (Yetim, 2002; Çakıcı, 2004; Arslan ve Toksoy, 2017; Acar ve Çağlar, 2019; Sümer ve Güven, 2019; Toprakçı Alp ve Aksoy, 2019; Erol ve Çiçek, 2020; Dimelik Şenel ve Sevim, 2022; Büyükbeşe, Dikbaş ve Doğan, 2022). Kadın girişimcilerdeki eğitim seviyesi düşüklüğü, çevre baskısı ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığına daha çok kırsal alanda faaliyet gösteren girişimcilerin profilinde ifade edildiği görülmüştür (Eroğlu ve Parsova, 2018; Sayın ve Ergin, 2018; Bakay, Müftüoğlu, Naltbantoglu ve Çoçan, 2020; Yürük ve Engindeniz, 2020). Girişimci özelliklerinden ise özgüven, başarı, bağımsız olma, iletişim özellikleri vurgulanırken (Gül ve Gül, 2018); bireysel olarak sorumluluk ve risk almaktan çekindikleri belirtilmiştir (Şahin, 2009). Girişimciler üzerinde yapılan bir başka çalışmada girişimci özelliklerde cinsiyet farklılığı KOSGEB eğitimi alanlar üzerinde incelenerek; özellikle belirsizliğe karşı tolerans, özgüven ve iç kontrol odaklılıkta farklılaştıkları; risk alma, başarı ihtiyacı, yenilikçilik, liderlik, iletişim ve kararlılıkta ise benzer sonuçlar elde edildiği ifade edilmiştir (Uluköy ve Demireli, 2014). Şırnak’ta yapılan bir başka çalışmada ise erkek girişimcilerin kadın girişimcilere göre belirsizliğe karşı toleransı yüksek olduğu bulgulanmıştır

(Ece, 2019). Kadın girişimcilerin yaşadıkları sorun ve engeller üzerine yapılan araştırmalarda, sermaye ve finans bulma güçlüğü (Özkaya, 2009; Şahin, 2009; Karabat ve Sönmez, 2012; Çabuk, Doğan Südaş ve Köksal Araç, 2015; Kızılaslan ve Karaömer, 2015; Ballı, 2017; Mukovic, 2018; Filizöz ve Yaraş, 2020; Erol ve Çiçek 2020; Solmaz ve Özdemir, 2021) yaşadıkları vurgulanmıştır. Kadın girişimcilerin kurdukları işletme profili sonuçlarında ise ağırlıklı girişimlerin hizmet sektöründe faaliyet gösterdikleri ve mikro ölçekli yapılanmalar şeklinde kurulduğu yer almaktadır (Yirik ve Yıldırım, 2014; Bozat, 2017; Çağırın Kendirli ve Şenöz, 2019; Uygun ve Günaydın, 2019; Acar ve Çağlar, 2019; Selvi Hanişoğlu ve Özgür, 2021; Morkoç, Karabulut, Aktaşoğlu ve Arslan, 2021; Taşdemir, 2021; Büyükbeşe vd., 2022; Şencan Kukuş ve Sırkıntıoğlu Yıldırım, 2023). Kadın girişimcilerin girişime başlamadaki motivasyon kaynaklarında; bağımsızlık ve özgürlük, kendini kanıtlama iten motivasyon kaynakları, yenilikçilik ve hayal çeken faktörler olarak bulunurken (Özsungur, 2019); bir çalışmada ise kadınları girişimciliğe iten en önemli faktör iş güvencesinin olmaması, çeken faktörün kendini gerçekleştirme istediği olduğu (Lezki ve Cengiz, 2019) ifade edilmiştir. Mikro işletme sahibi kadın ve erkek girişimcilerin motivasyon kaynaklarını inceleyen çalışmada ise mesleği eğitim ve temel motivasyon kaynaklarının aynı olduğu ve ilk sırada gelir elde etmek varken; ikinci sırada ise erkek girişimcilerin aile desteği motivasyonu yer alırken kadın girişimcilerin ise bağımsız olma isteği geldiği belirtilmiştir (Turan ve Hepkul, 2016). Kadın girişimcilik faaliyetlerinde iş aile ve yaşam dengesinin öneminin de altının çizildiği çalışmalarda görülmektedir (Oyuryüz ve Gürel, 2015; Çabuk vd., 2015; Zeytinli ve Yazgan, 2022; Nişancı ve Ödemiş, 2022).

Yabancı alan yazında yapılan taramalarda kadın girişimcilik ve dijitalleşme/dijital teknolojiler/dijital dönüşüm taramasındaki çalışmalarında sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Kadın girişimci davranışı ve dijitalleşme üzerine yapılan nitel çalışmada; kadınların değişen koşullarda dijitalleşmeye ilgi ve alaka duymaları, kendilerini bu konuda geliştirmeleri; özellikle rekabet edebilmek ve ticari anlamda büyümek için dijitalleşme potansiyelini yakalamak adına dijital becerilerinin geliştirilmesi gerekliliği bulgulanmıştır. Kadın girişimciler üzerindeki çalışmada aynı zamanda cinsiyet baskı klişesini yaşamadıkları ve aynı zamanda iş yaşam dengesi sağlama çabasının da gerekliliği belirtilmektedir (Olsson ve Bernhard, 2020, s. 378). Endonezya'da kadın girişimciler üzerinde yapılan çalışmada; ülkedeki girişimcilik potansiyelinde kadınların sosyal faktörler ve kültürel değerler noktasında engellerle karşılaştığı bulgulanmıştır. Özümseme kapasitesi ve girişimcilik yetkinlikleri kadınların başarılı girişimciliğe yönelik liderliğinin artırıldığı ifade edilmiştir (Setyaningrum, Norisanti, Fahlevi, Aljuaid ve Grabowska, 2023). Teknoloji kullanımı ve sosyal girişimcilik algıları üzerine yapılan çalışmada; kadın girişimcilerin ayrı ayrı sosyal medyayı kullanarak teknolojiyi öğrendikleri, teknolojinin çalışma performansı sürdürme ve toplumsal proje yapma becerilerini arttırdığı belirtilerek; teknoloji sayesinde yeni istihdam ve iş yeri açma şansı buldukları ifade edilmiştir (Altınay ve Altınay, 2018). 4. Sanayi

devriminin Güney Afrika'daki girişimcilerin dijitalleşme üzerindeki mevcut durum değerlendirmesinin yapıldığı araştırmada; teknolojik bilgi eksikliği ve mobil sosyal medya kullanıcı sayısının azlığı Ülkedeki dijital girişimciliğin gelişimindeki engeller olarak ortaya koyulmuştur (Muzanenhamo ve Rankhumise, 2022). Malezya'da kadın girişimcilerin dijital kullanımı ve girişimcilikteki dijital dönüşüm üzerine yapılan nicel araştırma; dijitalleşmenin girişimcilikte teknolojik yenilik, iş yönetimi ve memnuniyet çıktıları yarattığı belirtilmiştir. Kadın girişimciler uygulamalarına dijitalleşmeyi dahil ederek ürün tasarımı ve pazarlama alanlarında daha yaratıcı ve yenilikçi olabilecekleri; iş yönetimi ve süreçlerinde inovasyon üretebilecekleri ifade edilmiştir (Omar, Rahim ve Dimyati, 2019). Ukrayna da kırsal kesim üzerinde yapılan çalışmada eğitim seviyesinin kadın girişimciler üzerinde pozitif etkisi olduğunun; kadınların eğitim seviyelerini geliştirmesi gerekliliği vurgulanırken, aynı zamanda kırsal nüfusun ekonomik faaliyet düzeyinin ve işgücü piyasasının az gelişmişliğinden Dünya standartlarını ve değişimi uyarlanma ihtiyacı olduğu belirtilmiştir (Shubalyi vd., 2021).

2. Araştırma Metodolojisi

2.1. Araştırma Yöntem ve Deseni

Çalışmanın amacı doğrultusunda Amasya ilinde faaliyet gösteren kadın girişimcilerin girişimcilik ve dijitalleşme algısının ortaya koyulabilmesinde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma keşfedilmek istenilen olguya odaklanarak; bu olaylar hakkında kişilerin nasıl hissettiklerini veya algıladıklarını anlamaya çalışan bir araştırma türüdür (Creswell, 2017, s. 6). Nitel araştırma doğasında sosyoloji, psikoloji, antropoloji gibi birçok farklı disiplinlere bakış açısı sunabilen bir yapıya sahiptir (Patton, 1987; Bogdan ve Biklen, 1992). Buradaki ortak nokta insan davranışlarını bulunduğu ortam içerisinde doğal akışında anlama ve aktarma çabasıdır (Glaser, 1978). Nitel araştırmaların amacının sayılarla sonuçlara ulaşmak değil; asıl hedefinin konuyla ilgili okuyucuya betimsel ve gerçekçi bir resim sunmaya çalışmak olduğu belirtilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 48). Nitel araştırma; verilerin gözlem, görüşme ve dokümanlar yoluyla elde edilen bilgilerle (Miles ve Huberman 1994; Sharan, 2009; Berg ve Lune, 2015) çevredeki olayları, kavramları, nesnelere, kişi ya da süreçleri; anlama, deneyimleme, yorumlama ve analiz etme sürecini ifade etmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Nitel araştırma sürecinde kullanılan desen; çalışma sürecindeki takip edilecek aşamalara rehberlik sağlamakla birlikte; sürecin odağında veri toplama ve analiz yaklaşımlarında yol haritasını oluşturmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 68). Bu araştırmada, kadın girişimcilerin girişimcilikte dijitalleşme olgularını yönelik algılarını ortaya koyma amacı doğrultusunda; nitel araştırmada kullanılan olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Fenomenolojik araştırma kişilerin algı ve deyimlerini ortaya çıkarmaya çalışan bir nitel araştırma desendir (Lester, 1999). Olgubilim deseniindeki amaç katılımcıların kavramlara veya olgulara veya olaylara

nasıl anlam ifade ettiklerini bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koyma çabasıdır (Yüksel, Yanık ve Ayazlar, 2015, s. 163).

2.2. Veri Toplama Süreci ve Analiz

Araştırmanın çalışma grubunu Amasya ilinde faaliyet gösteren firma sahibi kadın girişimciler oluşturmaktadır. Aktif kadın girişimci kaynağına ulaşma noktasında Amasya ili Ticaret Odası'na kayıtlı kadın girişimci listesine başvurularak; ilk etapta mail adresleri üzerinden iletişime geçilmiştir. Girişimcilere araştırma konusunun, amacının ve içeriğinin detaylı açıklamalarını içeren bir metin hazırlanarak mail yoluyla katılımcılara gönderilmiştir. Gönderilen maillere olumlu geri bildirim sağlayan tüm kadın girişimcilerle görüşme yapılmıştır. İlgili kurumdan alınan iletişim bilgileri doğrultusunda kadın girişimcilerle mail üzerinden iletişime geçilmiş; gönüllü olarak olumlu geri bildirim sağlayan 18 katılımcı araştırmaya dahil edilmiştir. Olumsuz geri bildirim sağlayan veya hiç geri dönüş yapmayan kadın girişimciler tekrar mail atılarak bilgilendirme yapılmış ve teşekkür bildiriyle katılımcıya ulaşma süreci sonlandırılmıştır. Olumlu geri bildirim sağlayan kadın girişimcilerle telefonla tekrar iletişime geçilerek; uygun gün ve saat planlaması yapılmıştır.

Nitel araştırmalarda veri toplama teknikleri gözlem, görüşme ve dokümanlar yoluyla sağlanarak (Berg ve Lune, 2015); olgubilim yöntemiyle yürütülen nitel çalışmalarda başlıca veri toplama aracı görüşme olarak ifade edilmektedir (Creswell, 2007). Fenomenolojik yöntemle yürütülen bu çalışmada veriler, katılımcılar tarafından verilen randevu gününde ofislerinde gerçekleştirilen yüz yüze görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda görüşme formu hazırlanmasında; araştırma konusu ve amacı doğrultusunda üzerinde durulan kavramlara yönelik soruların yöneltilmesi, katılımcı düşünce ve algılarını yansıtmasının sağlanması gerekliliği (Rubin, 1983, s. 356); alan uzman görüşü ve pilot uygulama sonuçları dikkate alınmıştır. Bu araştırmanın amacı doğrultusunda, ilk bölümde kadın girişimcilere "Kendilerini tanıtmaları" hususunda sorular yöneltilmiş olup; ikinci bölümde ise "Girişimcilik ve dijitalleşme hakkında ne düşünüyorsunuz?", "Girişimcilikte dijitalleşme sizce neyi ifade ediyor?", "Dijitalleşme uygulamalarınız hakkında bilgi verebilir misiniz?" sorularına yer verilmiştir. Veri toplama sürecinde, konunun amacına odaklı anlaşılabilir açık uçlu sorular sorulması, soruların alternatif sorularla desteklenmesi (Patton, 1987; Bogdan ve Biklen, 1992; Brookfield, 1992); örneklem büyüklüğü (Yıldırım ve Şimşek, 2016), veri miktarı ve odak konusu (Cropley, 2002), araştırmacının kendini anlatma ve dinleme noktasında görüşmelerin titizlikle yürütülmesi gerekliliği (Patton, 1987, s. 108), kişilerin duygu, his, algı, amaç ve düşüncelerini belirlemede güçlü olan görüşme yönteminin kullanılması (Patton, 2002, s. 42), analizde kodların katılımcı alıntlarıyla yer verilmesi hususları uygulanarak çalışmanın iç ve dış geçerliliği sağlanmıştır.

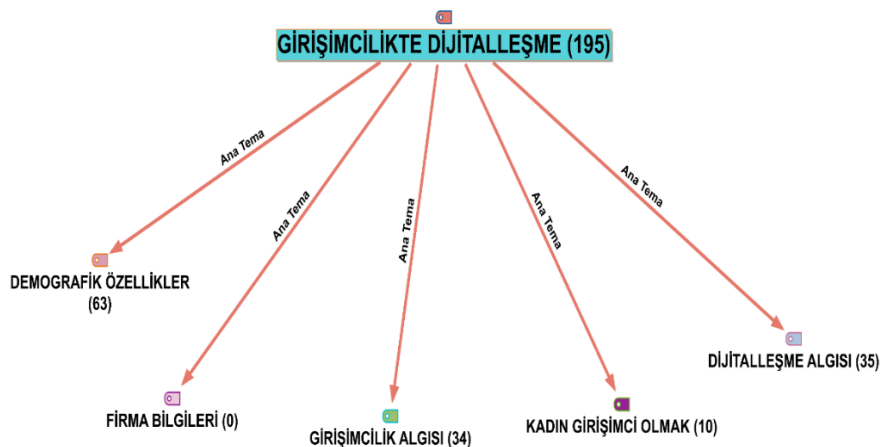
2.3. Verilerin Analizi

Kadın girişimciler ile yapılan yüz yüze görüşmelerde veri kaybının olmaması için katılımcılara gerekli ön bilgilendirme yapılarak ve katılımcının sözlü onayı alınması sonucunda; ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Ortalama 35-40 dakika süren görüşmelerin ses kayıt cihazının dinlenmesi sonucu deşifresi yapılarak; Word dosyasına aktarılmıştır. Nitel araştırma süreci sonunda elde edilen veriler, MAXQDA 2022 nitel veri analizi program ile analiz edilmiştir. Katılımcı ifadeleri K1, K2, K3 şeklinde Word dosyasına yapılan deşifreler programa yüklenerek, detaylı okumalar yapılmış ve kodlamalar gerçekleştirilmiştir. Araştırma tüme varımsal bir bakış açısıyla yürütülerek, içerik analizi yöntemi kullanılarak oluşturulan kodlar (kavramlar) ve bu kodlar arasındaki ilişkiler (temalar) katılımcı söylemleriyle incelenerek analiz yapılmıştır. Veri analizinde Miles ve Huberman'ın (1994) adımları takip edilmiştir: İlk aşamada verilerin programa yüklenmesi, detaylı okumalar sonucunda kodlamaların yapılması, araştırmanın amacı doğrultusunda deşifre doküman ifadeleri üzerinden alt ve ana temalar oluşturulması, bunların tablo, grafik, şekil yoluyla görsel hale getirilmesi son olarak kavram ve temalar arasındaki örüntüyü katılımcı alıntlarıyla birlikte anlamlandırma ve açıklamayla süreç tamamlanmıştır.

3. Bulgular

Yapılan deşifre dokümanları Maxqda 2022 programına aktararak detaylı okumalar sonucunda kodlamalar gerçekleştirilmiştir. Şekil 1'deki kodlamaların analiz sonuçlarında ; “Demografik Özellikler”, “Firma Bilgileri”; “Girişimcilik Algısı”; “Kadın Girişimci Olmak”; “Dijitalleşme Algısı” şeklinde elde edilen ana temalar; alt kodlamaları ve katılımcı alıntlarıyla incelenerek bulgular paylaşılmıştır.

3.1. Girişimcilikte Dijitalleşme Algısı Ana Temasının İncelenmesi

Şekil 1: Girişimcilikte Dijitalleşme Ana Teması Kod Alt-Kod Modeli

3.2. Demografik Özellikler Temasının İncelenmesi

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Yapısı Kod Matrisi Tarayıcısı

Kod Sistemi	KADIN GİRİŞİMCİLER
▼ DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER	
▼ Medeni Durum	
Evliliği	
Bekar	
Dul	
▼ Yaş	
30-35 Yaş Aralığı	
36-39 Yaş Aralığı	
40 Yaş ve Üstü	
▼ Eğitim	
Lise	
İlkokul mezunu	
▼ Lisans	
İstatistik	
Harita Kadastro	
Eğitim Fakültesi	
Turizm ve Konaklama İşletmeciliği	
İktisat	
Güzel sanatlar ve Sahne Tasarımı	
▼ Yüksek Lisans	
Metal Kaplama	
Çevre Mühendisi	
Teknoloji ve İnovasyon	
Sanat Tarihi	
Siyaset Bilimi ve Ekonomi	
İngilizce Bölümü	

Tablo 1’de araştırmaya katılan kadın girişimcilerin demografik yapısındaki ilk dikkat çeken nokta çoğunun farklı alanlarda lisans ve yüksek lisans düzeyinde eğitim almış olduklarıdır. Ağırlıklı 40 yaş üstü evli bireyler oldukları görülmüştür.

3.3. Demografik Özellikler Temasının İncelenmesi

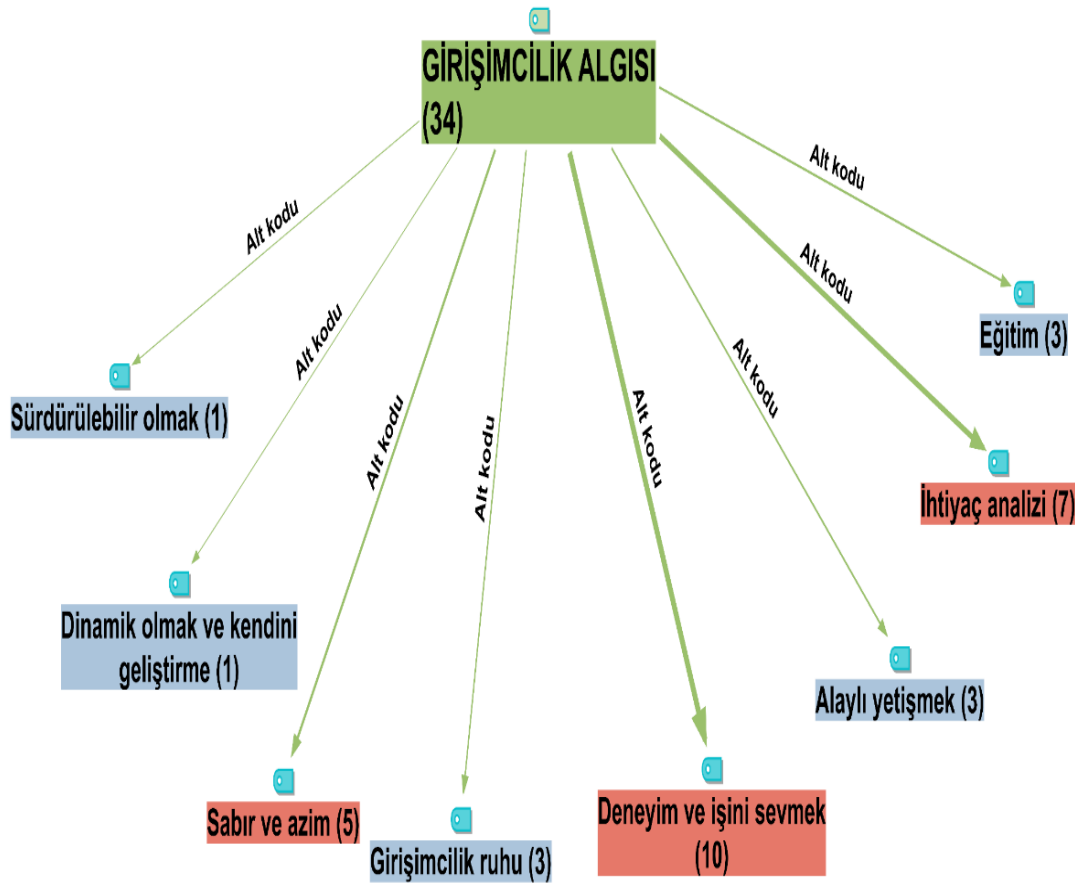
Tablo 2: Katılımcı Firma Yapısı Kod Matrisi Tarayıcısı

Kod Sistemi	KADIN GİRİŞİMCİLER
▼ ☒ FIRMA BİLGİLERİ	
▼ ☒ Sermaye Yapısı	
☒ Ortaklı	■
☒ KOSGEB kredisi	■
☒ Öz sermaye	■
▼ ☒ Çalışan Sayısı	
> ☒ 1-30 Arası Çalışan	■
> ☒ 30 - 60 Arası Çalışan Personel	■
☒ 200-250 Arası Çalışan Personel	■
▼ ☒ Firma Kuruluş Yılı	
> ☒ 1-5 yıl arası	■
> ☒ 6-10 yıl arası	■
> ☒ 11-15 yıl arası	■
> ☒ 16 yıl ve üstü	■
▼ ☒ Sektör	
☒ Yemek Fabrikası	■
▼ ☒ Hizmet Sektörü	
☒ Giyim mağazası	■
☒ Otel İşletmeciliği	■
☒ Restorant	■
☒ Beyaz eşya mağazası	■
☒ Gıda Sektörü	■
☒ Çevre Uzmanı	■
☒ Mimar	■
☒ Vinç	■
☒ Organizasyon Sektörü	■
▼ ☒ Eğitim Sektörü	
☒ Özel kreş	■

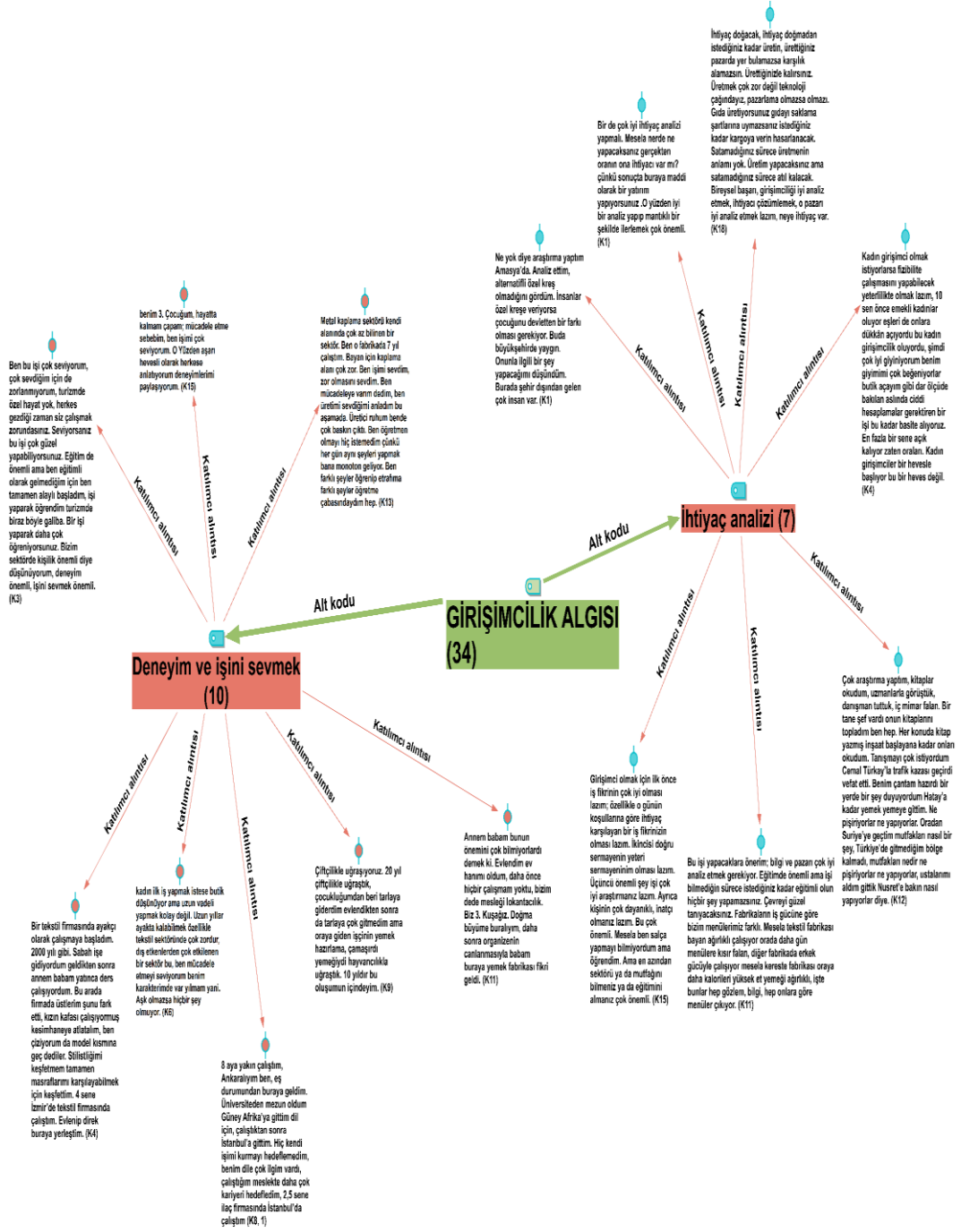
Tablo 2’de katılımcıların sahip oldukları firma yapılarında ağırlıklı kendi sermayeleriyle ve hizmet sektöründe girişime başladıkları görülmektedir. Girişimlerin yaşam seyrinde ise 1-5 yıl ve 6-10 arası süreler ön planda olurken firma büyüklüğünde küçük boy işletme düzeyinde faaliyet gösterdikleri ifade edilmiştir.

3.4. Demografik Özellikler Temasının İncelenmesi

Kadın girişimcilerin girişimcilik hakkındaki görüşleriyle ilgili ifadeleri üzerinden yapılan Şekil 2’deki analizde; bu süreçte girişimcilik ve girişimcide olması gereken birçok gereklilik ifade edilmiştir. Söylemlerinde ağırlıklı olarak kodlama yoğunluğunda “Deneyim ve işini sevmek” kodlaması (K1, K3, K4, , K6, K9, K11, K13, K15) ilk sırada yer alırken ikinci sırada ise “İhtiyaç analizi” kodlaması geldiği görülmektedir. Girişimcilik sürecindeki önemli bir diğer noktanın “Eğitim” ve “Sabırlı ve azimli olmak” kadın girişimcilerin söylemlerinde ön plana çıkarken; “Alaylı yetişmek”, “Girişimcilik ruhu”, “Sürdürülebilir olmak” ve “Dinamik olmak ve kendini yetiştirmek” ifadelerinin yer aldığı sonuçlar arasındadır. Şekil 3’te söylem yoğunluğuyla ön plana çıkan kodlamalar katılımcı alıntılarıyla incelenmiştir.

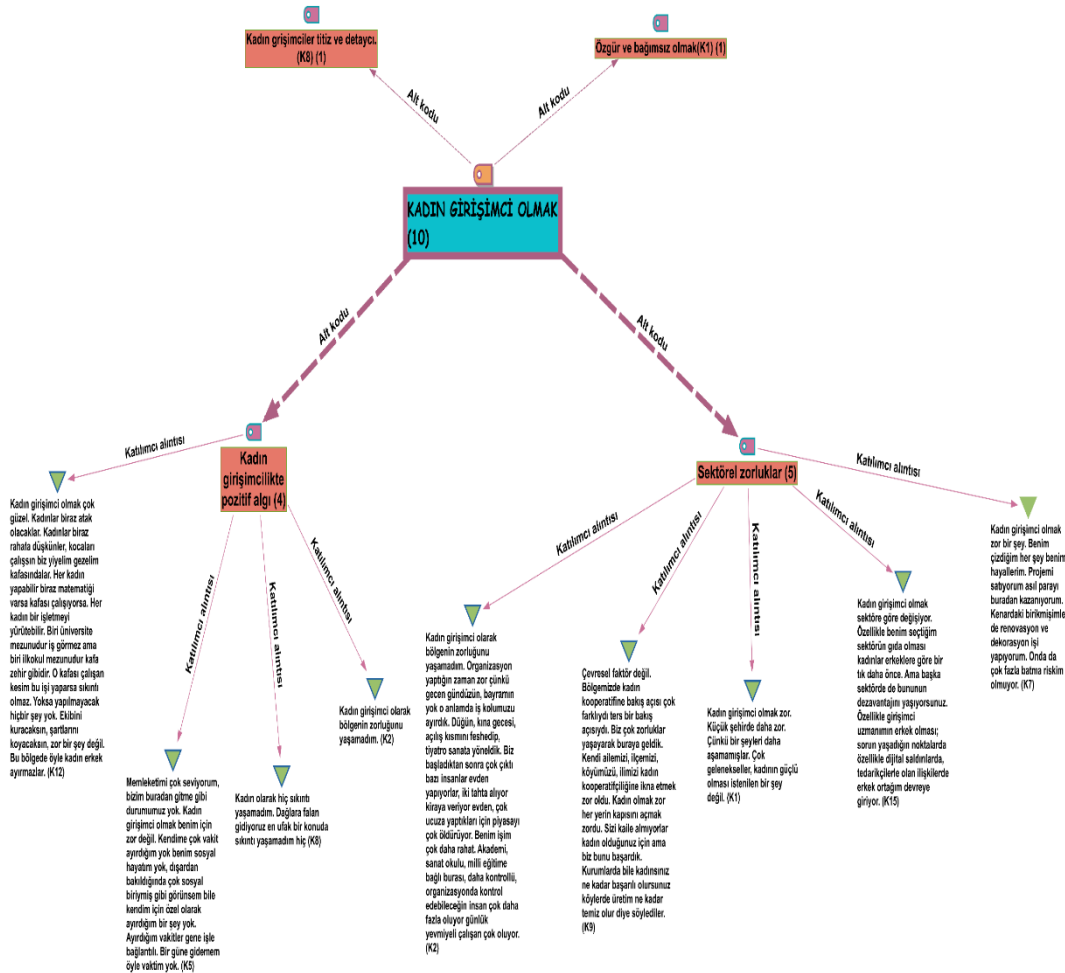
Şekil 2: Girişimcilik Algısı Hiyerarşik Kod Alt-Kod Modeli

Şekil 3: Girişimcilik Algısı Hiyerarşik Kod Alt-Kod Modeli

3.5. Kadın Girişimci Olmak Temasının İncelenmesi

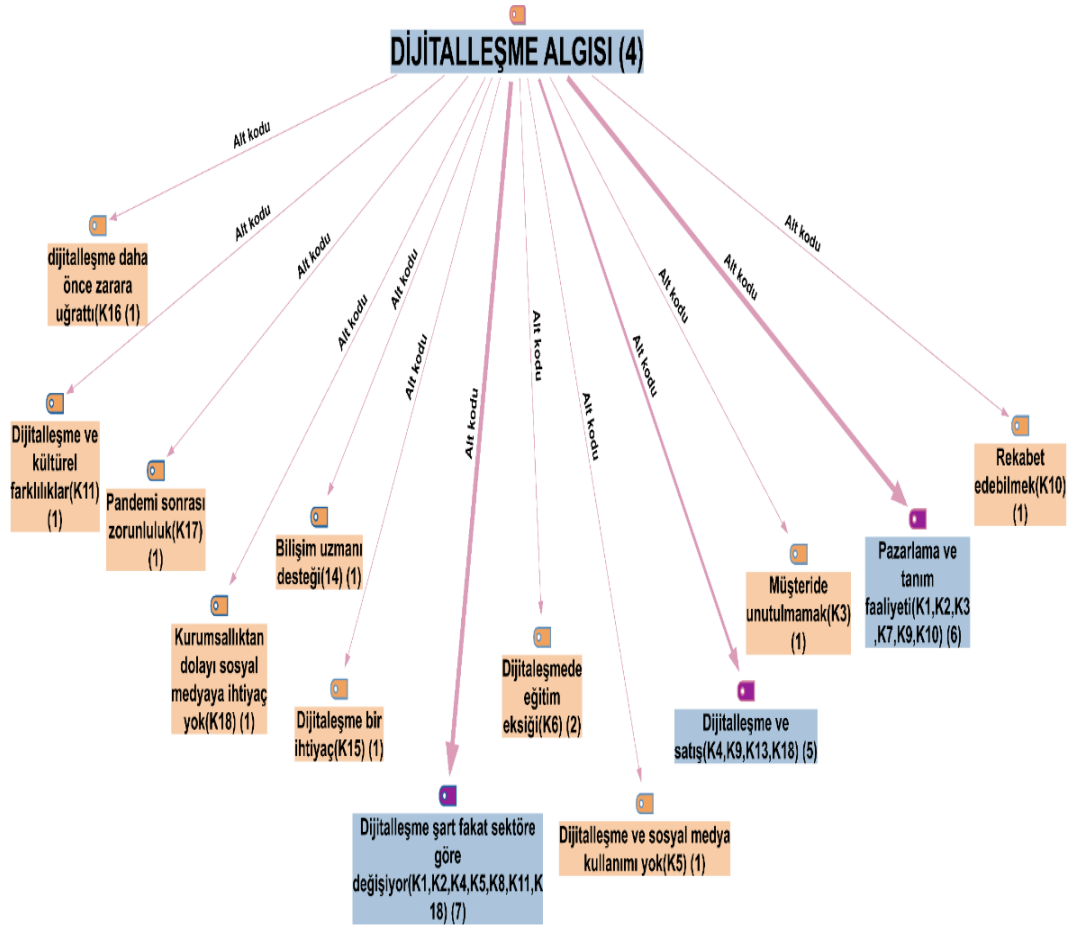
Kadın girişimcilerle yapılan görüşmelerde, girişim hikayelerini anlatmalarıyla birlikte kadın olarak girişimcilikte faaliyet göstermeleri konusunda; bazı ortak söylemlerin yoğunlukları Şekil 4'te dikkat çekmektedir. Özellikle katılımcı ifadelerinde kadın girişimci olmanın “Sektörel zorlukları” ve aynı zamanda “Kadın girişimcilikte pozitif algı” kod yoğunlukları katılımcı alıntılılarıyla birlikte analizde incelenmiştir. Katılımcı ifadelerinde bazıları yaptıkları işlerde özellikle sektörel zorlukları vurgularken; bazıları ise tam tersi olumlu geri bildirim sağladıklarını ifade etmişlerdir. Devamında ise katılımcılar “Kadın girişimciler titiz ve detaycı”, “Özgür ve bağımsız olmak” ifadelerini kullandıkları kodlamalarda görülmektedir.

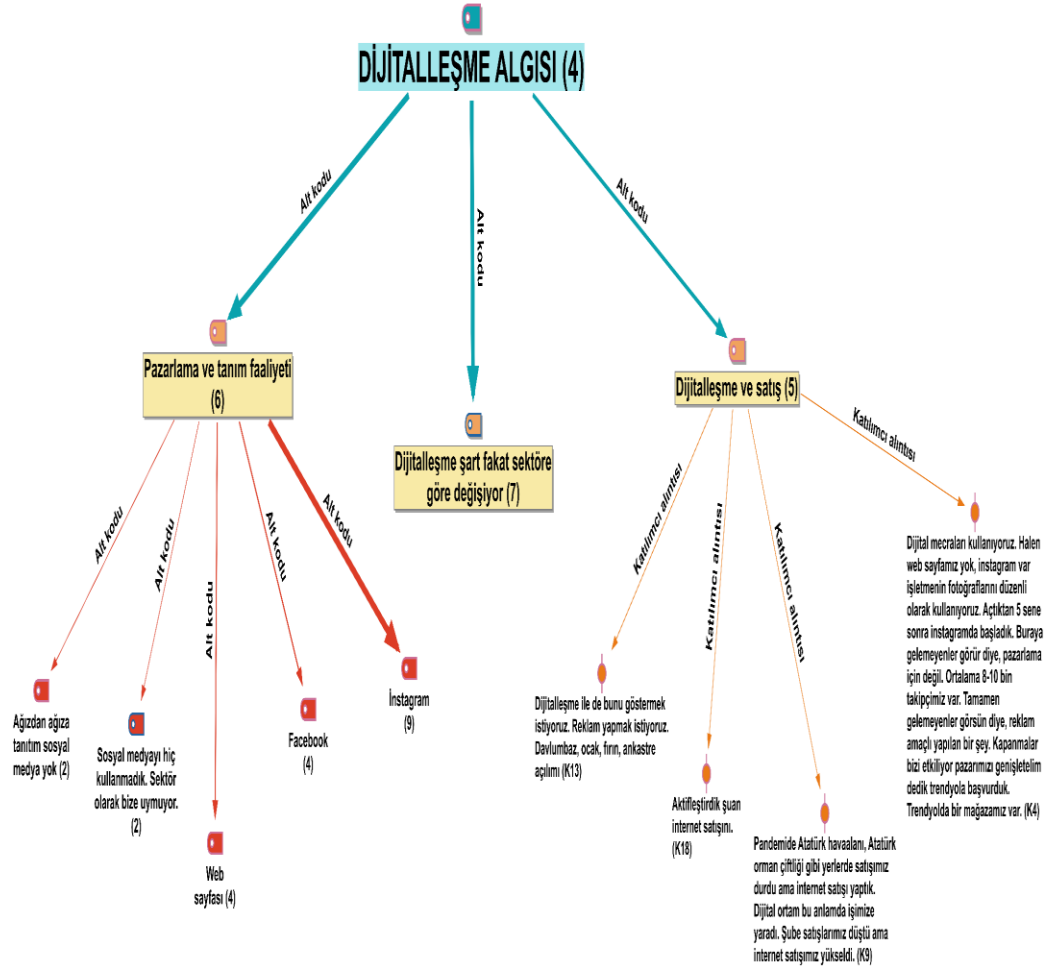
3.6. Dijitalleşme Algısı Temasının İncelenmesi

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde girişimcilikte dijitalleşmeyle ilgili görüşlerinde Şekil 5'teki analiz sonuçlarında birçok katılımcının “*Dijitalleşme şart fakat sektöre göre değişiyor*” kodlamasında yoğunlaştıkları çalışmanın ilk dikkat çeken bulgusunu oluşturmaktadır. Akabinde söylem yoğunluklarında “*Pazarlama ve tanım faaliyetlerinde*” ve “*Dijitalleşme ve satış*” kodlamalarının geldiği görülmektedir. Diğer kodlamalarda ise katılımcıların dijitalleşmeyle ilgili farklı yorumlarının olduğu analiz sonuçlarında yer almaktadır. Özellikle söylem yoğunluklarında ön plana çıkan; “*Dijitalleşme şart fakat sektöre göre değişiyor*”, “*Pazarlama ve tanım faaliyetlerinde*”, “*Dijitalleşme ve satış*” kodlamaları alt kodlar ve katılımcı alıntılarıyla birlikte analize dahil edilerek Şekil 6' da ve Şekil 7'de aktarılmıştır.

Şekil 6'da katılımcıların “*Dijitalleşme şart fakat sektöre göre değişiyor*” kodlamasında yoğunlaştıkları görülerek; katılımcı alıntılarında da dijitalleşmenin gerekliliği kabul edilip vurgulanırken; bu süreçte sektörün önemli olduğu ifadelerinde yer almaktadır. Şekil 7'deki analizde; kadın girişimcilerin dijitalleşmeyi ağırlıklı olarak “*Pazarlama ve tanım faaliyetlerinde*” kullandıkları; özellikle bu süreçte söylem yoğunluklarında ise “*Instagram*”, “*Facebook*” ve “*Web sayfası*” üzerinden faaliyet gösterdikleri; aynı zamanda “*Dijitalleşme ve satış*” kodlamasında dijitalleşmeyi satış amaçlı yorumladıkları katılımcı alıntılarında görülmektedir.

Şekil 5: Dijitalleşme Algısı Temasının Hiyerarşik Kod Alt-Kod Modeli

Şekil 7: Dijitalleşme Algısı Temasının Hiyerarşik Kod Alt-Kod Modeli Katılımcı Alıntısıyla

3.7. Dijitalleşme Algısı Temasının Demografik Özelliklerle İncelenmesi

Tablo 3: Dijitalleşme Algısı Temasının Medeni Durum Çapraz Tablo Analizi

	Dul	Evli	Toplam
▼ DİJİTALLEŞME ALGISI			
☑ Pandemi sonrası zorunluluk	1		1
☑ Kurumsallıktan dolayı sosyal medyaya ihtiyaç yok		1	1
☑ Bilişim uzmanı desteği	1		1
☑ Dijitalleşme bir ihtiyaç	1		1
☑ dijitalleşme daha önce zarara uğrattı		1	1
☑ Dijitalleşme ve kültürel farklılıklar		1	1
☑ Rekabet edebilmek	1		1
☑ Dijitalleşmede eğitim eksigi		2	2
☑ Dijitalleşme ve sosyal medya kullanımı yok		1	1
☑ Dijitalleşme ve satış		5	5
☑ Müşteride unutulmamak		1	1
> ☑ Pazarlama ve tanın faaliyeti	4	23	27
☑ Dijitalleşme şart fakat sektöre göre değişiyor		7	7
Σ TOPLAM	8	42	50
# N= Belgeler/Konuşmacılar	3 (16,7%)	15 (83,3%)	18 (100,0%)

Tablo 4: Dijitalleşme Algısı Temasının Eğitim Çapraz Tablo Analizi

	İlkokul mezunu	Lisans	Lise	Yüksek Lisans	Toplam
▼ DİJİTALLEŞME ALGISI					
☑ Pandemi sonrası zorunluluk					
☑ Kurumsallıktan dolayı sosyal medyaya ihtiyaç yok					
☑ Bilişim uzmanı desteği					
☑ Dijitalleşme bir ihtiyaç					
☑ dijitalleşme daha önce zarara uğrattı					
☑ Dijitalleşme ve kültürel farklılıklar			1		1
☑ Rekabet edebilmek					
☑ Dijitalleşmede eğitim eksigi					
☑ Dijitalleşme ve sosyal medya kullanımı yok					
☑ Dijitalleşme ve satış	1				1
☑ Müşteride unutulmamak	1				1
> ☑ Pazarlama ve tanın faaliyeti	8	2	1	2	13
☑ Dijitalleşme şart fakat sektöre göre değişiyor		1	1	1	3
Σ TOPLAM	10	3	3	3	19
# N= Belgeler/Konuşmacılar	2 (33,3%)	1 (16,7%)	2 (33,3%)	1 (16,7%)	6 (100,0%)

Tablo 5: Dijitalleşme Algısı Temasının Yaş Çapraz Tablo Analizi

	30-35 yaş aralığı	36-39 yaş aralığı	40 yaş ve üstü	Toplam
▼ DİJİTALLEŞME ALGISI				
☑ Pandemi sonrası zorunluluk				
☑ Kurumsallıktan dolayı sosyal medyaya ihtiyaç yok			1	1
☑ Bilişim uzmanı desteği			1	1
☑ Dijitalleşme bir ihtiyaç			1	1
☑ dijitalleşme daha önce zarara uğrattı			1	1
☑ Dijitalleşme ve kültürel farklılıklar			1	1
☑ Rekabet edebilmek			1	1
☑ Dijitalleşmede eğitim eksikliği			2	2
☑ Dijitalleşme ve sosyal medya kullanımı yok	1			1
☑ Dijitalleşme ve satış		1	4	5
☑ Müşteride unutulmamak		1		1
> ☑ Pazarlama ve tanınma faaliyeti	7	5	14	26
☑ Dijitalleşme şart fakat sektöre göre değişiyor	2		5	7
Σ TOPLAM	10	7	31	48
# N= Belgeler/Konuşmacılar	3 (17,6%)	3 (17,6%)	11 (64,7%)	17 (100,0%)

Araştırmada kadın girişimcilerin sahip oldukları demografik yapı ile dijitalleşme algısı üzerinde söylemlerindeki yorum benzerliği yada farklılığı olup olmadığını anlamak amacıyla çapraz tablo analizleri yapılmıştır. Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5’deki sonuçlarda kadın girişimcilerdeki dijitalleşme algısında; görüşmeye katılan farklı yaş ve eğitim seviyelerindeki evli katılımcıların genelinde dijitalleşmeyi “Pazarlama ve tanınma faaliyeti” olarak ağırlıklı söylemlerinde dile getirdikleri görülmüştür.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sanayi dünyası dijital bir dünya haline evrilmekte olan bir çağda (Parviainen vd., 2017) işletmelerin bu sürece nasıl adapta oldukları veya olabilecekleri hayatta kalabilmek adına önemlilik arz etmektedir. Bu süreçte dijital dönüşüm, artan ve değişen nüfusun talep ve beklentilerini yönetmek için; bir ihtiyaç olmaktan çıkıp zorunluluk haline gelmiştir (Kraus vd., 2021). Kadın girişimcilerin girişimlerinde stratejik rekabet avantajı ve ekonomik kalkınmayı sağlaması noktasında; dijital teknolojinin iş performansı üzerindeki önemli rolünün benimsenmesi aynı zamanda dijitalleşmenin kullanım gerekliliğinin kabul edilmesi önem arz etmektedir (Shamaki, Ibrahim ve Philemon, 2022). Bu bakış açısında araştırmada; kadın

girişimcilerin girişimcilik ve dijitalleşmeyle ilgili bakış açılarını ve dijitalleşmeyi işletme süreçlerinde nasıl uygulamaya koyduklarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Nitel yöntem kullanılarak yürütülen çalışmada kadın girişimcilerin söylemleri üzerinden girişimcilikte dijitalleşme hakkındaki algıları ortaya koyulmuştur. Çalışmaya katılan kadın girişimcilerin; farklı alanlarda ağırlıklı lisans ve yüksek lisans eğitimine sahip, 40 yaş üstü evli bireyler oldukları belirtilmiştir. Kadın girişimcilerin çoğu işletmelerini öz sermayeyle, küçük işletme büyüklüğünde ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren firmalar olarak kurduklarını ifade etmiştir. Kadın girişimciler üzerine yapılan çalışmalarda da girişimlerin küçük işletme büyüklüğünde kurulduğu ve ağırlıklı hizmet sektöründe faaliyet gösterdikleri belirtilmektedir (Taşdemir, 2022; Çınar ve Dalaman, 2022; GEM, 2022). Girişimcilikte girişime başlamadan önce ihtiyaç analizinin doğru tespit edilmesinin ve kurulacak girişim hakkında deneyim sahibi olunmasının önemi kadın girişimciler tarafından vurgulanmıştır. Kadın olarak girişimcilik faaliyetlerinin yürütülmesinde bazı katılımcılar sektörel zorluklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bazıları ise kadın olarak bu meslekte olumsuz veya zorlayıcı bir süreçle karşılaşmadığını belirtmiştir. Dijitalleşmeyle ilgili kadın girişimcilerin ağırlıklı söylemlerinde dijitalleşmenin bir ihtiyaç olduğu vurgusu ön plana çıkarılmıştır. Bu ihtiyacın özellikle kurulan işletmenin içinde bulunduğu sektöre ve faaliyet alanına göre değiştiği ifade edilmiştir. Dijitalleşmeyle ilgili bir diğer önemli vurgu ise, işletme süreçlerinde dijitalleşmeyi ağırlıklı “pazarlama ve tanıtım” faaliyetlerinde yararlandıkları söylemleridir. Bu süreçte özellikle sosyal medya kullanımını tercih ettiklerini ve ağırlıklı instagram platformunu kullandıklarını belirtmişlerdir. Aynı zamanda kadın girişimcilerin bu süreçte, internette ürünlerini müşteriye sunma yoluyla dijitalleşmeden satış odaklı yararlandıkları ifade edilmiştir. Girişimcilikte sürdürülebilir rekabet gücünü özellikle güvenilir bağlantı, internet kullanımı ve dijital entegrasyonun etkilediği bulunmuştur (Dabbous, Barakat ve Kraus, 2023). Macaristan’daki kadın girişimciler sosyal medya kullanımında Facebook platformunu yaygın kullanırken; İran’ da ise Instagram kullanımının yaygın olduğu ifade edilmektedir (Bouzari, Salamzadeh, Soleimani ve Ebrahimi, 2021). Büyüme ve rekabet edebilirliğin sağlanmasında, kadın girişimcilerin dijitalleşme potansiyelini yakalayabilmesinde; sosyal medya kullanımı ve bilgisiyle ilgili beceriler kazanılması gerekliliği vurgulanmaktadır (Olsson ve Bernhard, 2020; Eru, 2019). Bu gereklilik kadar kadınların sınırlı dijital teknoloji kullanımına da dikkat çekilmektedir (Sanchez ve Sanchez, 2017). Son olarak kadın girişimlerin yaşı, medeni durumu ve eğitimleriyle dijitalleşme algıları arasındaki çapraz tablo sonuçları; çoğu katılımcının dijitalleşmeyi pazarlama ve tanıtım faaliyeti olarak kullandıklarını vurgulaması, dijitalleşme algılarında demografik özelliklerinin yorum farklılığı oluşturmadığını göstermektedir. Araştırma uygulama sürecinde katılımcı söylemlerinin yanı sıra araştırmacının yüz yüze görüşmelerdeki gözlemlediği izlenimler ve aldığı notlar bazı önemli çıkarımlar yapmaya ihtiyaç oluşturmuştur. Kadın girişimciler görüşme sürecinde yöneltilen sorular içerisinde özellikle dijitalleşme sorunlarında çekinken kaldıkları ilk dikkat çeken notlar

arasındadır. Kavramın anlaşılması noktasında görüşmede sondalarla yöneltilen sorularla katılımcıların algılamalarına yönelik yardımcı olmaya çalışılmıştır. Katılımcılar dijitalleşmenin nasıl uygulanacağı noktasında bilgi ve deneyim eksikliklerinin olduğu kayıt dışı devam eden sohbetle dolaylı olarak ifade ettikleri görülmüştür. Katılımcı konuşmalarının güçlü yönü ağırlıklı girişimcilik faaliyeti ve kadın girişimcilik hikayelerinde kendini gösterdiği; sözsüz iletişim unsurlarında gözlemlenmiştir. Alan yazında kadın girişimcilikle ilgili yapılan çalışmalarda ağırlıklı; kadın girişimci profili, kadın girişimcilikteki engel ve sorunlar, kadın girişimcilerin iş-yaşam dengesi gibi konuların ele alındığı görülmüştür. Bu çalışmada ise günümüz dijital iş dünyasında, kadın girişimcilerin girişimcilik ve dijitalleşmeyi nasıl algıladıkları ve dijitalleşme uygulamaları noktasında bir bakış açısı sunmak amaçlanmıştır. Bu amaç araştırmanın özgün yanını oluşturarak teorik alana katkı sağlayacağı ön görülmektedir.

Dijitalleşmenin girişimciliğin itici bir gücü olduğu aynı zamanda yeni fırsatlar sunarak dijital ekonomiye katılmaya teşvik ettiği belirtilmektedir (Hansen, 2019). Girişimcilikte dijitalleşme işletmelerin iş modelinde yaşanan dijital dönüşümle birlikte işletme karlılığı ve rekabet edebilirliğini olumlu etkilediği ifade edilmiştir (Straková, Talír ve Váchal, 2022). Başka bir çalışmada da özellikle bilgi ve iletişim teknoloji tabanlı iş uygulamaların iş modeline dahil edilmesinin karlılık, zaman ve maliyet avantajı sağladığı bulunmuştur (Chouksey ve Bederkar, 2022). Günümüz dijital çağa ayak uydurmak ve bu süreçte girişimlerin ayakta kalabilme başarısı; girişimcilikte dijitalleşmenin nasıl uygulandığı ve yönetildiği konularını ön plana çıkarmaktadır. Artan rekabet ortamında kadın girişimcilerin erkek girişimcilerle yarışır noktasına gelmesinde; özellikle dijitalleşen iş ortamında kadınların sektörlere göre giriş engellerinin azaltılması yönündeki avantajı vurgulanmaktadır (Miric, Yin ve Fehter, 2023). Bu dijital çağda kadın girişimcilerin hizmet sektöründen teknoloji odaklı katma değeri yüksek sektörler yöneline; kamu veya özel kurum ve kuruluşların alt yapıyı desteleyecek politika ve faaliyetlerin planlanması ve uygulanması önemlidir. Bu politika ve faaliyetlerin planlanmasında bazı hususlar çalışmanın uygulamaya dönük çıkarımları olarak önerilmektedir: İlgili kurumlar tarafından verilen girişimcilik eğitimlerinde içerik düzenlemeleri yapılarak, bilgi ve iletişim teknolojileri eğitimlerinin de dahil edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Böylelikle girişimcilerin dijital yapıyı kullanabilme becerisinin artması ve dijitalleşmeyle ilgili bilgi eksikliğinin giderilmesine katkı sağlayacağı ön görülmektedir. Dijital dönüşüm sürecinde girişimcilere, Teknoloji Geliştirme Bölgelerinde faaliyet gösteren firmalardan alan uzmanı desteği sağlanacak alt yapının oluşturulması olumlu etki sağlayabilir. Yine bu süreçte girişimcilere dijital yönetim desteği ve dijitalleşmenin yarattığı maliyetler için finansman desteği sağlanması gerektiği düşünülmektedir. Akademik alanda yapılacak araştırmaların, dijitalleşmenin farklı sektör ve bölgelerde faaliyet gösteren girişimciler üzerinde çalışılması; dijital dönüşümde bir yol haritası oluşumu için önerilmektedir.

Kaynakça

- Acar, Z. M. ve Çağlar, N. (2019). Kırsal alanda kadın girişimciliği: Batı akdeniz bölgesinde TKDK'dan hibe alan kadınlar üzerinde bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(30), 902-920.
- Aksay, B. (2019). Türkiye'de kadın girişimciliğinin son 10 yılı: Alanyazın taraması ve öneriler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35(1), 35-51.
- Altınay, F. ve Altınay, Z. (2018). Women as social entrepreneurship and use of technology. *European Journal of Sustainable Development*, 7(3), 183-183.
- Amanda, B., Ulrike, G., Tatiana S. M. ve Leon, S. (2021). Women's entrepreneurship and culture: gender role expectations and identities, societal culture, and the entrepreneurial environment. *Small Business Economics*. 58(5), 985-996.
- Arslan, İ. K. ve Toksoy, M. D. (2017). Türkiye'de kadınları girişimciliğe yönelten faktörler karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 1(1), 123-148.
- Bakay, M. E., Müftüoğlu, M., Naltbantoğlu, A. ve Çoçan, E. (2020). Kırsal kesimlerdeki kadın girişimciliği ve girişimci kadınların karşılaştıkları sorunlar üzerine nitel bir araştırma: Manisa-demirci örneği. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, Special Issue on Business and Operations Research*, 295-306.
- Ballı, A. İ. K. (2017). Kadınların girişimci olma nedenleri ve önlerindeki engeller: kadın girişimci adayları üzerine uygulamalı bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 42-63.
- Berg, B. ve Lune, H. (2015). *Qualitative research methods for the social sciences. Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* (H. Aydın, Çev.) Konya: Eğitim Kitabevi.
- Bogdan, R. C. ve Biklen, S. K. (1992). *Qualitative research for education: An introduction to theory and methods.* Boston, Allyn and Bacon.
- Bouzari, P., Salamzadeh, A., Soleimani, M. ve Ebrahimi, P. (2021). Online social networks and women's entrepreneurship: A comparative study between iran and hungary. *Journal Women's Entrepreneurship and Education*, (3-4), 61-75.
- Bozat, Z. A. (2017). Kadın girişimciler ve inovasyon; topluluktan faydalanma (crowdsourcing) yönteminin getirebileceği çözümler: Şişli bölgesindeki

kadın girişimciler. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 26-37.

Bullough, A., Guelich, U., Manolova, T. ve Schjoedt, L. (2021). Women's entrepreneurship and culture: gender role expectations and identities, societal culture, and the entrepreneurial environment. *Small Business Economics*, 58(1), 985-996.

Brookfield, S. (1992). *Ethnographic research methods course notes, teachers college*. Columbia University.

Brush, C.G., Carter, N.M., Gatewood, E.J., Greene, P.G. ve Hart, M. M. (2006). *Growth-oriented women entrepreneurs and their business*. Edward Elgar Publishing.

Büyükbeşe, T., Dikbaş, T. ve Doğan, İ. (2022). Kadın girişimcilerin covid-19 pandemi sürecindeki girişimcilik algıları: Kayseri ve Gaziantep örneği. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 219-248.

Cantillon, R., (1931). *Essai sur la nature du commerce en generale*. Henry Higgs (Ed.), London, Macmillan for Royal Economic Society

Chouksey, M. ve Bedarkar, M. (2022). ICT adoption by women entrepreneurs in India: A qualitative study using focus group discussion. *2022 IEEE Technology and Engineering Management Conference*, 112-117.

Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research design, choosing among five approaches*. Thousand Oaks, Sage.

Creswell, J. W. (2017). *Nitel araştırmalar için 30 temel beceri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Cropley, A. (2002). *Qualitative research methods: an introduction for students of psychology and education*. University of Latvia: Zinatne.

Cukier, W. ve Chavoushi, Z. H. (2020). Facilitating women entrepreneurship in Canada: The case of WEKH. *Gender in Management: An International Journal*, 35(3), 303-318.

Çabuk, S., Doğan Südaş, H. ve Köksal Araç, S. (2015). Kadın girişimcilerin iş yaşam süreçlerinin incelenmesi: Adana ilindeki girişimciler üzerinde bir uygulama. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 423-441.

- Çağırın Kendirli, H. ve Şenöz, A. (2019). Hizmet sektöründe kadın girişimciler: Çorum araştırması. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 4(1), 93-118.
- Çakıcı, A. (2004). Kadın girişimcilerin işyeri kararlarındaki etkisi üzerine yapılan bir araştırma. *Verimlilik Dergisi*, (2).
- Çetin Karabat, B. ve Sönmez, Ö. A. (2012). Bölgesel kalkınmada kadın girişimciliğinin rolü. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 1-12.
- Çınar, D. ve Dalaman, Z. B. (2022). Türkiye'deki kadın girişimciliğinin önündeki engeller. *Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 117-130.
- Dabbous, A., Barakat, K. A. ve Kraus, S. (2023). The Impact of digitalization on entrepreneurial activity and sustainable competitiveness: A panel data analysis. *Technology in Society*, 73.
- Demirel, Z. H. ve Bakırtaş, H. (2022). İş hayatında kadınların güçlendirilmesi ve aile ilişkisine etkisi. *Alanya Akademik Bakış*, 6(3), 3129-3158.
- Dimelik Şenel, A. ve Sevim, U. (2022). Kadın girişimciliği üzerine bir araştırma: Giresun örneği. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(2), 171-185.
- Dy, A. M., Marlow, S. ve Martin, L. (2016). A web of opportunity or the same old story? women digital entrepreneurs and intersectionality theory. *Human Relations*. 70(3), 286-311.
- Ece, S. (2019). Comprasion of entrepreneurial personality characteristics of male and female entrepreneurs. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 14(54), 208-214.
- Eroğlu, D. ve Parsova, G. (2018). Kır kökenli kadın girişimciliğinin ekonomik şiddet ve toplumsal cinsiyet bağlamında analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 153-166.
- Erol, Y. ve Çiçek, A. (2020). Kadın girişimcilerin iş kurma süreçlerinde karşılaştığı sorunlar ve demografik faktörlerle ilişkisi: Orta anadolu örneği. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 4(1), 72-94.
- Eru, O. (2019). Bolu ili'nde faaliyet gösteren kadın girişimcilerin pazarlama bilgi düzeyleri üzerine bir inceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 806-825.
- Filizöz, B. ve Yaraş, D. (2020). Kadın girişimci profilinin belirlenmesine yönelik Tr72 bölgesinde bir araştırma. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 179-196.

- Galindo, M-A. ve Ribeiro, D. (2012). *Women's entrepreneurship and economics*. Springer: New York.
- GEM (2021/2022). Golbal Entrepreneurship Monitor, 2021-2022 Raporları.
- GEM (2022). Golbal Entrepreneurship Monitor, 2022 Raporu.
- Glaser, B. (1978). *Theoretical sensitivity*. San Francisco, University of California.
- Gül M. ve Gül, G. (2018). Balıkesir ilinde kadın girişimci profili ve sorunları: Yiyecek sektörü üzerine bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (56), 82-96.
- Hansen, B. (2019). The digital revolution—digital entrepreneurship and transformation in Beijing. *Small Enterprise Research*, 26(1), 36-54.
- <https://www.gemconsortium.org/reports/womens-entrepreneurship> (Erişim Tarihi: 19.02.2023)
- <https://www.hurriyet.com.tr/ik-yeni-ekonomi/turkiyede-kadin-istihdami-ve-girisimciligi-raporu-aciklandi-42183767> (Erişim Tarihi:19.02.2023)
- Kelly, G. ve McAdam, M. (2022). Women entrepreneurs negotiating identities in liminal digital spaces. *Entrepreneurship Theory and Practice*.
- Kırçıçek, Ö. B. ve Aytar, O. (2021). Kadın girişimciliği: Motivasyon faktörleri üzerine bir araştırma. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(24), 493-515.
- Kızılaslan, N. ve Karaömer, M. (2015). Kırsal kadınların girişimcilik özellikleri ve girişimciliği etkileyen faktörlerin logit analizi ile değerlendirilmesi (Hatay ili araştırması). *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 151-166.
- Kirzner, I. M. (1973). *Competition and entrepreneurship*. Chicago, IL, University of Chicago Press.
- Knight, F. H. (1921). *Risk, uncertainty and profit*. New York: Houghton Mifflin.
- Kraus, S., Jones, P., Kailer, N., Weinmann, A., Chaparro-Banegas, N. ve Roig-Tierno, N. (2021). Digital transformation: An overview of the current state of the art of research. *SAGE Open*, 11(3).
- Lazic, A. ve Jovic, M. (2019). Strategic digital transformation of organisations. *Proceedings of the 5th IPMA SENET Project Management Conference*, 108(1), 184-188.

- Lenka, S., Parida, V. ve Wincent, J. (2017). Digitalization capabilities as enablers of value co-creation in servitizing firms. *Psychology & Marketing*, 34(1), 92-100.
- Lepeley, M-T., Kuschel, K., Beutell, N., Pouw, N. ve Eijdenberg, E. L. (2020). *The wellbeing of women in entrepreneurship*. Human Centered Management.
- Lester, S. (1999). *An introduction to phenomenological research*. Taunton, Stan Lester Developments.
- Lezki, Ş. ve Cengiz, A. (2019). Eskişehir’de kadın girişimcilerin motivasyon faktörleri üzerine bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(3), 814-833.
- Marcelo, S., Sanchez, F. ve Rosa, M. (2017). Digital technologies and rural women’s entrepreneurship. *Prisma Social*, 18(1), 259-277.
- Miles, M. ve Huberman, M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook*. (2nd ed). Thousand Oaks, CA, Sage.
- Miric, M., Yin, P. ve Fehder, D. C. (2023). Population-Level evidence of the gender gap in technology entrepreneurship. *Strategy Science*, 8(1), 62-84.
- Morkoç, H., Karabulut, E., Aktaşoğlu, C. ve Arslan, R. (2021). Koronavirüs (Covid-19) pandemi sürecinin Bartın ilindeki kadın girişimciler üzerine etkileri. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(24), 451-466.
- Mukovic, N. (2018). Karadağ’da kadınların çalışma hayatındaki yeri ve kadınları girişimciliğe yönelten faktörler karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 2(3), 53-74.
- Muzanenhamo, A. ve Rankhumise, E. (2022). Literature review on digital entrepreneurship in South Africa: A human capital perspective. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 10(2), 464-472.
- Neergaard, H. ve Ulhøi, J. P. (2007.). *Handbook of qualitative research methods in entrepreneurship*, Edward Elgar Publishing.
- Nişancı, Z. N. ve Ödemiş, G. (2022). Kadın girişimcilerin iş-yaşam dengesinin demografik faktörler açısından değerlendirilmesi üzerine bir araştırma. *Journal of Business Innovation and Governance*, 5(1), 44-72.
- Olsson, K. A. ve Bernhard, I. (2020). Keeping up the pace of digitalization in small businesses—women entrepreneurs’ knowledge and use of social media.

International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research, 27(2), 378-396.

Omar, F. I., Rahim, S. A. ve Dimiyati, H. A. (2019). Analysis of digital inclusion pattern and entrepreneurship transformation. *Jurnal Komunikasi-Malaysian Journal of Communication*, 35(2), 313-330.

Oyuryüz, Z. ve Gürel, A. (2015). Girişimci kadınlar ve iş-yaşam dengesinin sağlanmasında engel ve fırsatların analizi. *Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 47-54.

Özkaya, M. O. (2009). Kadın girişimcilere yönelik “strateji geliştirmede” yerel yönetimlerle iş birliği içinde olmak, mümkün mü?. *Journal of Management and Economics Research*, 7(11), 56-72.

Özsungur, F. (2019). Kadın girişimcilik motivasyonu üzerine bir araştırma: Adana ili örneği. *Kadın Çalışmaları Uluslararası Forumu*, 74(1), 114-126.

Paoloni, P. ve Lombardi, R. (2019). *Advances in gender and cultural research in business and economics*. Springer Proceedings in Business and Economics.

Parviainen, P., Tihinen, M., Kaariainen, J. ve Teppola, S. (2017). Tackling the digitalization challenge: how to benefit from digitalization in practice. *International Journal of Information Systems and Project Management*, 5(1), 63-77.

Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation*. Newbury Park: CA, Sage.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. London: Sage Publications.

Ramaswamy, G. (2013). Psychosocial and psycho-entrepreneurial predictors-an exploratory study on Indian women entrepreneurs. *Women's Studies*, 42(2), 163-192.

Rubin, H. J. (1983). *Applied social research*, Columbus, OH: Charles E. Merrill.

Saleem, F., Asif, M. ve Lodhi S. (2022). The role of institutions in women's entrepreneurial performance. *Journal of Hunan University*, 49(3).

Sayın, H. C. ve Ergin, B. Z. (2018). Ekonomik kalkınma ve büyüme için bir fırsat olarak kadın girişimciler. *GSI Journals Serie B: Advancements in Business and Economics*, 1(1), 15-29.

- Schumpeter, J. (1934). *The theory of economic development*. Harvard University Press: Cambridge MA.
- Selvi Hanişoğlu, G. ve Özgür, G. (2021). Türkiye’de kadın girişimcilerin ve finansman alternatiflerinin analizi. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 36-45.
- Setyaningrum, R. P., Norisanti, N., Fahlevi, M., Aljuaid, M. ve Grabowska, S. (2023). Women and entrepreneurship for economic growth in Indonesia. *Organizational Psychology*, 13.
- Shamaki, H., Ibrahim, U. A. ve Philemon, N. A. (2022). Evaluating the influence of digital technology on the performance of female-owned enterprises in Nigeria. *Journal Women's Entrepreneurship and Education*, (1-2), 39-60.
- Sharan, M. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. San Francisco: John Wiley-Sons.
- Shubalyi, O., Rud, N., Shubala, I., Gordiichuk, A., Potomkina, O. ve Kosinskyi, P. (2021). Assessment of economic activity of the rural population by age and gender groups: A case study of Ukraine. *Scientific Papers-Series Management Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 21(2), 555-568.
- Solmaz, E. E. ve Özdemir, H. Ö. (2021). Tarım işletmelerinde kadın girişimciliği. *Sürdürülebilir Mühendislik Uygulamaları ve Teknolojik Gelişmeler Dergisi*, 4(1), 3-15.
- Straková, J., Talíř, M. ve Váchal, J. (2022). Opportunities and threats of digital transformation of business models in smes. *Economics and Sociology*, 15(3), 159-171.
- Sümer, E. ve Güven, S. (2019). Kadın girişimcilerin iş doyumlarının incelenmesi: Yalova örneği. *Journal of Management and Economics Research*, 17(2), 1-20.
- Şahin, E. (2009). Kadın girişimcilik ve Konya ilinde kadın girişimcilik profili üzerine bir uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 286-309.
- Şencan Kukuş, T. ve Sırkıntıoğlu Yıldırım, Ş. (2023). Kadın girişimci profili üzerine bir analiz: Amasya ili örneği. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2).
- Taşdemir, D. S. (2021). Sosyo-Ekonomik kalkınmada kadın girişimciler ve işletmeleri. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(2), 76-90.

- TOBB (2022). Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği 2022 İstatistikleri.
- Toprakçı Alp, G. ve Aksoy, B. (2019). Kadın girişimciliği ve sosyal sermaye: Nitel bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 127-148.
- Turan, N. ve Hepkul, A. (2016). Girişimciliğin motivasyonel faktörlerinin cinsiyet açısından incelenmesi: Mikro işletmelerde bir saha araştırması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36(1), 663-685.
- TÜİK (2022). Türkiye İstatistik Kurumu Ağustos Verileri.
- Uluköy, M. ve Demireli, C. (2014). Cinsiyetin girişimcilik profili üzerine etkisi: Erkek girişimcilik ve kadın girişimciliğin karşılaştırmalı analizi. *Journal of Management and Economics Research*, 12(22), 47-55.
- Uygun, T. ve Günaydın, C. (2019). Kadın girişimciliğine genel bir bakış ve Türkiye'deki kadın girişimcilerin analizi. *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*, 3(1), 34-64.
- Yadav, V. ve Unni, J. (2016). Women entrepreneurship: Research review and future directions. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 6(1), 1-18.
- Yetim, N. (2002). Sosyal sermaye olarak kadın girişimciler: Mersin örneği. *Ege Academic Review*, 2(2), 79-92.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yirik, Ş. ve Yıldırım, B. (2014). Turizm sektöründeki kadın girişimcilerin bireysel değerleri ile risk ve belirsizlik algıları arasındaki ilişkilerin alan araştırması ile incelenmesi: Antalya örneği. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 97-111.
- Yüksel, A., Yanık, A. ve Ayazlar, R., (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yürük, E. ve Engindeniz, S. (2020). Kadın üreticilerin girişimcilik kararlarını etkileyen faktörlerin analizi: İzmir'in bayındır ilçesi örneği. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 26(2), 177-189.

Zeyt nl , G. ve Yazgan,  .  . (2022). Pandemi sürecinde kadın girişimcilerin iş ve aile yaşamları: Ankara  rneği. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1381-1398.

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Çalışma için Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu'nun 18.11.2021 tarihinde yapılan toplantısında onay verilmiştir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup,  ankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Digitalization in Entrepreneurship: A Qualitative Study on Women Entrepreneurs

Extended Abstract

1. Introduction

Entrepreneurial activities, which are considered as the fundamental source of economic growth and development, strives to keep up with the rapid developments in technology. The role of women entrepreneurs in increasing the number of entrepreneurial companies is emphasized both by researchers and policymakers. Today, it is important to increase entrepreneurial activities, to reveal and encourage entrepreneurial group potentials in every business environment, and to create a socio-economic environment where active participation can be ensured (Galindo and Ribeiro, 2012). In innovation-oriented businesses, digitalization is seen as a key tool in the realization of new business ideas and their application to business processes (Lazic & Jovic, 2019). In today's economy, it is important for businesses operating in different sectors to gradually ensure digitalization in all processes; at the point of creating customer value in business moles (Lenka et al., 2017). In an age where the industrial world is evolving into a digital world (Parviainen et al., 2017), how businesses adapt or will adapt to this process is important for survival. In this process, digital transformation has become a necessity to manage the demands and expectations of a growing and changing population (Kraus et al., 2021). It is important for women entrepreneurs to embrace the important role of digital technology in business performance and at the same time to accept the necessity of using digitalization in order to achieve strategic competitive advantage and economic development in their enterprises (Shamaki et al., 2022). In this perspective, the study aims to determine the perspectives of women entrepreneurs on entrepreneurship and digitalization and how they implement digitalization in their business processes.

2. Method

The purpose of this study is to investigate women entrepreneurs' views on digitalization in entrepreneurship and how they implement digitalization. The research was conducted using a phenomenological research design from qualitative research methods. The data was obtained through semi-structured interviews with 18 women entrepreneurs from the province of Amasya. The obtained data was analyzed with the qualitative analysis software Maxqda 2022.

3. Results

The purpose of this study is to investigate women entrepreneurs' views on digitalization in entrepreneurship and how they implement digitalization. The data was obtained through semi-structured interviews with 18 women entrepreneurs from the province of Amasya. The obtained data was analyzed with the qualitative analysis software Maxqda 2022. According to the results of the analysis, sub-themes of "Demographic Traits", "Organizational Structure", "Perception of Entrepreneurship", "Being a Woman Entrepreneur", and "Perception of Digitalization" have been determined under the main theme of "Digitalization in Entrepreneurship", and the pattern between the sub-themes and the codes has been analyzed through participants' quotes from the interviews.

4. Conclusion

Most of the women entrepreneurs participating in the study are married individuals over the age of 40, who have undergraduate and graduate education in various majors. Also, most of them stated

that they started their businesses with equity capital to operate in the service sector as small-sized businesses. The importance of correct needs analysis and sufficient experience in the relevant sector before starting a business was emphasized by women entrepreneurs. Some participants said that they, as women entrepreneurs, faced certain sector-based challenges. Others, on the other hand, stated that they did not encounter any problems in their sector. Regarding digitalization, women entrepreneurs mostly emphasized that digitalization was a necessity. They noted that the need for digitalization varied according to the sector and field of activity. They also emphasized that they mainly used digitalization in their marketing and promotion activities. They stated that for marketing and promotion activities, they preferred to use social media specifically Instagram as the main platform. In this study, the cross-tabulation method was employed to investigate whether participants' perceptions of digitalization varied based on their certain demographic characteristics, such as age, marital status, and educational background. As a result, it was found that their demographic characteristics did not cause a difference in their perceptions of digitalization, which is also evident in the finding that most of the participants used digitalization for marketing and promotion activities.

Studies on women entrepreneurship in the literature generally focus on subjects such as the profile of women entrepreneurs, the obstacles and problems faced by women entrepreneurs, and the work-life balance of women entrepreneurs. The current study, on the other hand, aims to provide a perspective on how women entrepreneurs perceive and use digitalization in their entrepreneurial process in today's digital business world. The study, being the first to offer insight into the subject, is expected to contribute to the relevant literature. In this digital age, it is important that public or private institutions as well as organizations plan and implement policies that will support the infrastructure required to enable women entrepreneurs to move from the service sector to technology-oriented sectors with high added value. This study makes some suggestions for relevant policy-makers. First, public or private institutions and organizations should revise the content of education programs on entrepreneurship by including information and communication technologies training, which will contribute to increasing the ability of entrepreneurs to use digital applications and eliminate the lack of knowledge about digitalization. Secondly, building an infrastructure that will provide expert support from firms operating in Technology Development Zones can make significant contributions to entrepreneurs in their digital transformation process. Third, entrepreneurs should be provided with digital management support and financial support for the costs of digitalization. Finally, further research should focus on the use of digitalization by entrepreneurs in different sectors and zones, which is expected to contribute to the development of a roadmap in digital transformation.

Araştırma Makalesi

Ekonomik Büyümenin Sektörel Belirleyicilerinin İş Gücü Açısından Değerlendirilmesi: Panel Veri Analizi

Caner DİLBER

Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO
canerdilber@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2648-925X

Öz

Bir ülkenin sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlayabilmesi, o ülkenin sosyo-ekonomik yapısının olumlu yönde gelişim göstermesi açısından önemlidir. Bu öneminden dolayı da belli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin reel değerindeki artışlar olarak tanımlanabilecek ekonomik büyümenin belirleyicilerinin neler olduğu, sıklıkla araştırılan konulardan birisi olmuştur. Bu çalışmanın temel amacı, tarım, hizmet ve sanayi sektöründe çalışan işgücünün reel hasıla üzerindeki etkisini irdelemektir. 153 ülke verisi kullanılarak yapılan analizlerde, yatay kesit bağımlılığı, birim kök, homojenite ve eşbütünleşme testleri kullanılmış ve sonrasında panel AMG (Augmented Mean Group) modeli kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre tarım sektöründe çalışanların toplam çalışanlar içindeki payında meydana gelen artışlar reel GSYH'nın parasal değerini azalmaktadır. Buna karşın sanayi sektöründe çalışanların toplam çalışanlar içindeki oranı arttığında ise reel GSYH artmaktadır. Hizmet sektörü için kurulan modelde ise işgücü ile GSYH arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar kelimeler: Sektörel istihdam, ekonomik büyüme, iş gücü, panel veri analizi

Jel Sınıflandırma Kodları: C23, F43, Q52

Evaluation of the Sectoral Determinants of Economic Growth in terms of the Labour Force: Panel Data Analysis¹

Abstract

It is important for a country to achieve sustainable economic growth in terms of the positive development of the socio-economic structure of that country. Because of this importance, the determinants of economic growth, which can be defined as the increase in the real value of goods and services produced in a certain period, has been one of the frequently researched subjects. The main purpose of this study is to examine the effect of the labor force working in the agriculture, service, and industry sectors on real output. Cross-section dependency, unit root, homogeneity and cointegration tests are used in the analyzes made with 153 country data, and then the relationship between variables is examined using the panel AMG (Augmented Mean Group) model. According to the analysis results, the increases in the share of the workers in the agricultural sector in the total employees decrease the monetary value of real GDP. On the other hand, when the ratio of the workers in the industrial sector to the total workers increases, real GDP increases. In the model established for the service sector, a statistically significant relationship between the labor force and GDP could not be determined.

Keywords: Sectoral employment, economic growth, labour, panel data analysis

JEL Classification Codes: C23, F43, Q52

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 05.06.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 02.09.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Dilber, C. (2023). Ekonomik büyümenin sektörel belirleyicilerinin iş gücü açısından değerlendirilmesi: panel veri analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 1008-1025. DOI: 10.18074/ckuifbd.1310028.

1. Giriş

Bir ülkenin sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlayabilmesi, o ülkenin sosyo-ekonomik yapısının olumlu yönde gelişim göstermesi açısından önemlidir. Bu öneminden dolayı da belli bir dönemde elde edilen toplam hasılanın reel değerindeki artışlar olarak tanımlanabilecek ekonomik büyümenin belirleyicilerinin neler olduğu sıklıkla araştırılan konulardan birisidir. Birçok faktörden etkilenmekle birlikte ekonomik büyümenin hangi sektörler tarafından nasıl etkilendiği, uzun yıllar boyunca süregelen bir araştırma konusu olmuştur.

Ekonomik büyümenin teorik olarak klasik iktisat ile temellendiği düşünülse de klasik öncesi dönemde Fizyokratlara göre tarım, girdi miktarından daha fazla çıktı verebilecek tek üretim faaliyetidir ve harcanandan daha fazlasını verdiği için büyümenin lokomotifi tarım sektörüdür (Gudeman, 1980). Yapılan akademik araştırmaların bir kısmı tarım sektörünün büyümenin dinamiği olduğuna yönelik kanıtlar sunmaktadır (Poonyth, Hassan, Kirsten ve Calcaterra, 2001; Safdar, Maqsood ve Ullah, 2012; Khan, Ahmed ve Ahmed, 2012; Awokuse ve Xie, 2014; Bekun, 2017; Bakari ve Mabrouki, 2018). Bununla beraber tüketim kalıplarında ve tercihlerinde ortaya çıkan yenilikler hizmetler sektörünün dünya genelinde gelişmesine sebep olmuştur. Hindistan örneğinde olduğu gibi hizmet sektörüne dayalı büyüme anlayışı ve sanayi sektörlerinden hizmetler sektörüne yönelme, üzerinde araştırmalar yapılan bir konu haline gelmiştir. Fagerberg ve Verspagen, (1999) Tandrayen-Ragoobur, (2010) Szirmai, (2012) ve Alhowaish, (2014) Szirmai ve Verspagen, (2015) gibi araştırmacılar sanayiden hizmetler sektörüne doğru bir trende işaret ederken hizmetler sektörünün ekonomik büyümeye önemli katkılar sunduğuna ilişkin sonuçlara ulaşmışlardır. Diğer taraftan, özellikle Kaldor (1966) yapmış olduğu çalışmalarda ekonomik büyümenin en temel unsurunun sanayi sektörü olduğunu vurgularken, tarımsal üretimden sanayi üretimine geçişin gelişmişlik ve refah artışı için gerekli olduğunu savunmuştur. Kaldor'un yanı sıra Nurkse (1953) Lewis (1954) Prebisch (1962) Chenery (1960) Hirschman (1958) Myrdal (1957) Kuznets (1966) Furtado (1967) tarafından yapılan çalışmalarda sanayileşme yoluyla ekonomik büyümenin kaçınılmaz olduğuna vurgu yapılmaktadır. Genel anlamda tarımsal verimliliğin ölçeğe göre azalan getiriye sahip ve tarım ürünlerine olan talebin sınırlı olduğuna ilişkin bir öngörü bulunmaktadır. Bu öngörü, günümüz gelişmiş ülkelerinde, tarım sektörünün GSYH'daki payı ve tarım sektöründeki istihdamın toplam istihdam içindeki payının oldukça düşük olması ile de desteklenmektedir. 2019 yılı itibarıyla, AB ülkelerinde tarım sektörünün GSYH içerisindeki payı %1,6 civarında iken Türkiye'de yaklaşık %6,4'tür. Tarım sektöründe istihdamın toplam istihdam içindeki payı AB ülkelerinde ortalama %4,2 iken Türkiye'de %18,1'dir. Bu oran ABD için %1,3, İngiltere için ise %1,04'tür (Dünya Bankası, 2023).

Ekonomik büyüme hangi sektörden etkilenirse etkilensin; ülkeler tarım, hizmet ve sanayi sektörlerinde yapmış oldukları üretimin miktarlarını ve niteliğini verimli iş

gücünü ile arttırarak sürdürülebilir ekonomik büyümeyi yakalamayı hedefledikleri bilinmektedir. Bu bağlamda ekonomik büyüme için en önemli unsurlardan birinin de iş gücü verimliliği olduğu ortaya çıkmaktadır.

İktisadi anlamda toplam çıktı ve bu çıktıyı elde etmek için kullanılan girdi arasındaki bağ olarak tanımlanabilecek verimlilik kavramı, hasılanın herhangi bir üretim faktörüne oranlanması sonucunda hesaplanabilir (Kök, 1991, s.36). İş gücü verimliliği ise en temel anlamda iş gücü başına çıktı miktarı veya bu çıktının parasal değeri ile ifade edilebilir. Yüksek iş gücü verimliliği, sadece toplam hasılanın miktar anlamında yüksek olması ile değil, elde edilen hasılanın parasal değerinin (esasinda, katma değerin) yüksek olması ile de değerlendirilmelidir. Çünkü katma değeri yüksek ürünler üretmek ve bu ürünleri hem ülke içinde hem de uluslararası ticarete değerlendirmek, günümüz rekabet ortamında ülkelere önemli avantajlar sağlamaktadır. Teknoloji değişkeni eklenmiş Solow (1956) modelinde efektif emek kavramı ile karşımıza çıkan iş gücü verimliliği, Romer (1990), Grosman ve Helpman (1991) ve Aghion ve Howitt (1992) gibi araştırmacıların AR-GE ve inovasyon temelli ekonomik büyüme modellerinde de açıklanmıştır. Bu modellerde efektif emek kavramı, yukarıda önemi vurgulanan katma değerli üretimi gerçekleştirebilen nitelikli iş gücü veya Ar-Ge sektöründe istihdam edilen iş gücü olarak tanımlanmaktadır.

Literatürde istihdam ve ekonomik büyüme ile ilgili çalışmalarının çok büyük bir kısmı toplam istihdamın ekonomik büyümeye etkisi veya ekonomik büyümenin toplam istihdama etkisi üzerine odaklanmaktadır. Bu çalışmalar neticesinde istihdam oluşturmayan büyüme teorisinin geçerliliği birçok ülke için analiz edilmiştir. Toplam istihdamın ekonomik büyümeye etkisini inceleyen çalışmalar ise iş gücü verimliliği ile ilgili değerlendirme yapma imkânı sunmaktadır. Sektörler üzerine yapılan çalışmalar genellikle tek bir sektör üzerinde yoğunlaşmış analiz edilen sektörün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi tartışılmıştır.

Bu çalışmada toplam istihdam yerine sektörel istihdamın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi tarım, hizmet ve sanayi sektörleri için karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. 153 farklı ülke için en uzun veri seti elde edilmiş ve panel AMG (Augmented Mean Group) modeli kullanılarak tahminler yapılmıştır. Gerek ülke grubunun büyüklüğü gerekse de sektörel karşılaştırma imkânı sunabilecek bu çalışmanın literatüre katkı yapacağı düşünülmektedir. Çalışmanın literatürden farklılaşmasının bir diğer sebebi ise tahmin modelinde ekonomik büyümenin bağımlı değişken konumunda olmasıdır. Diğer bir ifade ile bu çalışmada ekonomik büyümenin istihdam oluşturma özelliği değil iş gücünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi tartışılmıştır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümleri, literatürde yer bulan çalışmalara, çalışmanın veri ve metodolojisine, bulgularına, sonuç ve yorumlarına yer verecek şekilde tasarlanmıştır.

2. Literatür

Bu çalışmanın odaklandığı konu sektörel istihdamın ekonomik büyümeye katkısını incelemektir. Geçmiş literatür incelendiğinde istihdam ve ekonomik büyüme ilişkisi genel itibari ile iki farklı şekilde değerlendirilmektedir. Birincisi ekonomik büyümenin istihdam oluşturup oluşturmadığı tartışmasıdır. İkincisi ise toplam istihdamın ekonomik büyümeye etkisinin araştırılmasıdır. Bu çalışmalardan farklı olarak az sayıdaki çalışmada, bu araştırmanın konusu olan sektörel iş gücündeki değişmelerin/istihdamın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Bu çalışmalardan Bairam (1991) sanayi sektöründeki istihdam ile ekonomik büyüme arasında pozitif, tarım ve hizmetler sektöründeki istihdam ile ekonomik büyüme arasında ise negatif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Benzer sonuçlara ulaşan Ateşoğlu (1993) sanayi sektöründeki istihdam ile ekonomik büyüme arasında pozitif, sanayi dışı sektörlerdeki istihdam ile ekonomik büyüme arasındaki negatif ilişkiye dikkat çekmektedir. Bir diğer benzer çalışmada Hansen ve Zhang (1996) Çin ekonomisi için sanayi dışı sektörlerdeki istihdamın negatif, sanayi sektöründeki istihdamın ise pozitif etkisini gösteren kanıtlara ulaşmıştır. Mamgain (1999) farklı ülke grupları için yapmış olduğu analizlerde sadece Güney Kore için sanayi sektöründeki istihdamın ekonomik büyümeyi pozitif, sanayi dışı sektörlerdeki istihdamın ise negatif bir etkisini rapor etmektedir. Benzer şekilde Millin ve Nichola (2005) sanayi sektöründeki istihdamın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini belirtmektedir. Safdar, vd., (2012) ise tarım sektöründeki istihdamın ekonomik büyümeyi desteklediğini rapor etmiştir. Arısoy (2013) sanayi sektöründeki istihdamdan ekonomik büyümeye doğru pozitif bir nedensellik ilişkisi olduğunu, tarım ve hizmet sektörlerindeki istihdam ile ekonomik büyüme arasında ise nedensellik ilişkisi olmadığını belirtmektedir. Altuntepe ve Güner (2013) hizmetler sektöründeki istihdam artışı ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişkiye işaret ederken, tarım ve sanayi sektörlerindeki istihdam ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen modeller istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Altun ve İşleyen (2019) sanayi sektörü istihdamındaki artışların ekonomik büyümeye sebep olduğuna ilişkin kanıtlara ulaşmıştır. Akcan ve Azazi (2022) hizmet ve inşaat sektörlerindeki istihdamın ekonomik büyümenin Granger nedeni olduğunu fakat tarım sektöründeki istihdam ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığını belirtmiştir. Türkiye üzerinde yapılan bir diğer çalışmada Üçler (2022) tarım, hizmet ve sanayi sektörlerindeki istihdamın ekonomik büyümenin Granger nedeni olmadığını belirtmiştir. Diğer bir ifade ile Türkiye’de tarım, hizmet ve sanayi sektörlerindeki istihdam ekonomik büyümeye katkı sunmamaktadır. Özgün (2023) hizmetler sektörü üzerinde yapmış olduğu araştırmasında hizmetler sektöründeki istihdamdan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığını fakat tam tersi yönde anlamlı bir nedensellik ilişkisi olduğunu rapor etmiştir.

3. Veri ve Metodoloji

Ekonomik büyümenin sektörel belirleyicilerinin iş gücü açısından değerlendirildiği bu çalışmada 153 farklı ülke analizlere dâhil edilmiştir. Tarım, hizmet ve sanayi sektöründe çalışanların toplam çalışanlar içindeki yüzde payı modeller için bağımsız değişken olurken, reel GSYH'nın dolar cinsinden değeri bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Reel GSYH, 2015 yılı sabit kabul ederek hesaplanan değerdir. Dünya üzerindeki en fazla ülke grubunun verisine eksiksiz olarak 1991-2019 yılları arasındaki dönem için ulaşılabilmektedir. Veriler yıllık frekansta değerlendirmeye alınmış olup, logaritmik formda kullanılmıştır. Ükelere ait verilerin tamamı Dünya Bankası (Countries-World Bank Data) veri tabanından elde edilmiştir.

Çalışmada öncelikle yatay kesit bağımlılığının tespiti için Pesaran (2015, 2021), Juodise ve Reese (2021), Fan, Liao ve Yao (2015) ve Pesaran ve Xie (2021) tarafından geliştirilen testler kullanılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı tespitinden sonra durağanlığın sınanması için ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran (2007) CADF ve CIPS tercih edilmiştir. Bir sonraki aşamada homojenliğin belirlenebilmesi için Pesaran ve Yamagata (2008) ve Blomquist ve Westerlund (2013) tarafından önerilen testler uygulanmıştır. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığının incelenmesi için ise Westerlund (2007) tarafından geliştirilen ECM (Error Connection Test) eşbütünleşme testi tercih edilmiştir. Son olarak eşbütünleşme ilişkisine ait katsayıların hesaplanabilmesi için Eberhardt ve Bond (2009) ve Eberhardt ve Teal (2010) tarafından geliştirilen AMG (Augmented Mean Group) tahmincisi ile analizler gerçekleştirilmiştir. Yapılan testlere ilişkin matematiksel çözümlere kaynakçada sunulan makalelerden ulaşılabilir. Araştırılan üç panel modeli aşağıdaki denklemler yardımı ile ifade edilmiştir.

$$LNGDP_{it} = \alpha_{it} + \beta_i LNTARIM_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$LNGDP_{it} = \alpha_{it} + \beta_i LNHİZMET_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$LNGDP_{it} = \alpha_{it} + \beta_i LNSANAYİ_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Denklemlerdeki LNGDP reel GSYH'yı (constant 2015 US\$), LNTARIM tüm çalışanlar içinde tarım sektöründe çalışanların yüzde oranını, LNHİZMET tüm çalışanlar içinde hizmet sektöründe çalışanların yüzde oranını ve LNSANAYİ tüm çalışanlar içinde sanayi sektöründe çalışanların yüzde oranını temsil etmektedir. Çalışmada değerlendirmeye alınan ülkeler Ek-1'de sunulmuştur.

4. Bulgular

Değişkenlere ilişkin yapılacak panel birim kök testlerinin seçiminde yatay kesit bağımlılığı dikkate alınmalıdır. Değişkenlerin yatay kesit bağımlılığına sahip olmaması durumunda birinci nesil, yatay kesit bağımlılığına sahip olması durumunda ise ikinci nesil birim kök testleri daha isabetli sonuçlar verecektir. Çalışmada yatay kesit bağımlılığının tespitine yönelik literatürde oldukça sık kullanılan Pesaran (2015, 2021), Juodise ve Reese (2021), Fan, vd., (2015) ve Pesaran ve Xie (2021) tarafından geliştirilen yatay kesit bağımlılığı testleri tercih edilmiştir. Tanımlayıcı istatistiklere ilişkin Tablo 1’de verilen sonuçların devamında, yatay kesit bağımlılığı için yapılan test sonuçları da Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	N	Min.	Max.	Ortalama	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
LNGDP	4437	18,962	30,6232	24,2849	2,186782	0,2107	2,5662
LNTARIM	4437	-3,5065	4,5258	2,872932	1,315948	-1,1933	4,3107
LNSANAYİ	4437	-1,2729	3,8051	2,83152	,6149302	-1,8788	8,8702
LNHİZMET	4437	1,6752	4,4991	3,812495	,4807346	-1,2132	4,4354

Tablo 1’deki tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde volatilitesi en yüksek değişken LNGDP’dir. Çarpıklık değerleri LNGDP değişkeni hariç diğer değişkenlerin sağa çarpık bir yapıda olduğunu gösterirken basıklık değerleri ise sivri bir dağılıma işaret etmektedir.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı

Değişken	CD	CDw	CDw+	CD*
LNGDP	[504,85] (0,000)	[-3,17] (0,002)	[55071,45] (0,000)	[2,47] (0,014)
LNTARIM	[435,80] (0,000)	[1,31] (0,189)	[52794,17] (0,000)	[-2,01] (0,045)
LNHİZMET	[421,12] (0,000)	[-2,74] (0,006)	[52699,11] (0,000)	[1,99] (0,047)
LNSANAYİ	[16,10] (0,000)	[4,23] (0,000)	[38136,89] (0,000)	[8,50] (0,000)

Not: CD: Pesaran (2015, 2021), CDw: Juodise ve Reese (2021), CDw+: Fan, vd., (2015) ve CD*: Pesaran ve Xie (2021) testlerini göstermektedir.

Yatay kesit bağımlılığı testlerinin Tablo 2’de sunulan sonuçlarına göre LNTARIM değişkeni CDw test istatistik değerine göre zayıf yatay kesit bağımlılığına sahiptir. Yapılan diğer testler tüm değişkenler için güçlü yatay kesit bağımlılığına işaret etmektedir. Değişkenlerin tamamı yatay kesit bağımlılığı içerdiğinden çalışmada ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran (2007) CADF ve CIPS kullanılmıştır.

Tablo 3: Birim Kök Testi

Seviye								
Değişken	Model	t-bar	CV %10	CV %5	CV %1	Z[t-bar]	P	CIPS*
LNGDP	sabit	-2.134**	-2.000	-2.050	-2.140	-4.764***	< 0.05	-2.399***
	sabit trend	-2.325	-2.490	-2.540	-2.630	-0.068	>0.05	-2.479*
LNTARIM	sabit	-1.779	-2.000	-2.050	-2.140	-0.247	>0.05	-1.880
	sabit trend	-2.020	-2.490	-2.540	-2.630	3.988	>0.05	-1.886
LNSANAYİ	sabit	-1.198	-2.000	-2.050	-2.140	7.165	>0.05	-1.221
	sabit trend	-2.101	-2.490	-2.540	-2.630	2.914	>0.05	-2.231
LNHİZMET	sabit	-2.024*	-2.000	-2.050	-2.140	-3.368***	< 0.05	-2.091**
	sabit trend	-2.259	-2.490	-2.540	-2.630	0.805	>0.05	-2.227
Birinci Fark								
LNGDP	sabit	-3.085***	-2.000	-2.050	-2.140	-16.896***	< 0.05	-3.929***
	sabit trend	-3.258***	-2.490	-2.540	-2.630	-12.476***	< 0.05	-4.009***
LNTARIM	sabit	-2.918***	-2.000	-2.050	-2.140	-14.771***	< 0.05	-3.680***
	sabit trend	-3.223***	-2.490	-2.540	-2.630	-12.011***	< 0.05	-4.014***
LNSANAYİ	sabit	-2.847***	-2.000	-2.050	-2.140	-13.865***	< 0.05	-3.654***
	sabit trend	-3.063***	-2.490	-2.540	-2.630	-9.883***	< 0.05	-3.906***
LNHİZMET	sabit	-2.893***	-2.000	-2.050	-2.140	-14.448***	< 0.05	-3.908***
	sabit trend	-3.190***	-2.490	-2.540	-2.630	-11.569***	< 0.05	-4.158***

Not: *, **, *** sırası ile %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 3'teki birim kök test sonuçları incelendiğinde LNGDP ve LNHİZMET değişkenlerinin CADF testi sabitli model için seviyede durağanlık gösterdiği fakat sabit ve trendli model için seviyede durağan olmadıkları saptanmıştır. LNGDP değişkeni sabit ve trendli model için CIPS istatistik değerleri %10 anlamlılık düzeyinde durağanlığa işaret etmektedir. Diğer değişkenler tüm modeller ve testler için seviyede durağan değildir. Bununla beraber tüm modeller için CADF ve CIPS testleri değişkenlerin birinci farkta durağan olduklarını göstermektedir. Birim kök testleri genel olarak değerlendirildiğinde serilerin birinci farkta durağan olduklarına karar vermek daha güvenilir olacaktır. Kurulan panel denklemlerine ilişkin tahmin modeli tercihi yatay kesit bağımlılığının yanında homojenitenin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Elde edilen panel verinin homojen veya heterojen olması durumunda farklı tahmin modellerinin kullanılması, isabetli sonuçlar elde etmek için önemlidir. Çalışmada homojenlik testi olarak Pesaran ve Yamagata (2008) ve Blomquist ve Westerlund (2013) tarafından önerilen testler uygulanmıştır.

Tablo: 4 Homojenlik Testi

Pesaran ve Yamagata					
Model-1		Model-2		Model-3	
Test	P	Test	P	Test	P
İstatistiği		İstatistiği		İstatistiği	
$\tilde{\Delta}$	[147,657)	$\tilde{\Delta}$	[123,041)	$\tilde{\Delta}$	[141,274)
$\tilde{\Delta}_{ajd.}$	[155,943)	$\tilde{\Delta}_{ajd.}$	[129,946)	$\tilde{\Delta}_{ajd.}$	[149,201)
(0,000)	(0,000)	(0,000)
(0,000)	(0,000)	(0,000)
(0,000)	(0,000)	(0,000)
(0,000)	(0,000)	(0,000)

Blomquist ve Westerlund					
Model-1		Model-2		Model-3	
Test	P	Test	P	Test	P
İstatistiği		İstatistiği		İstatistiği	
$\tilde{\Delta}$	[99,296)	$\tilde{\Delta}$	[90,454)	$\tilde{\Delta}$	[100,840)
$\tilde{\Delta}_{ajd.}$	[104,868)	$\tilde{\Delta}_{ajd.}$	[95,530)	$\tilde{\Delta}_{ajd.}$	[106,499)
(0,000)	(0,000)	(0,000)
(0,000)	(0,000)	(0,000)
(0,000)	(0,000)	(0,000)
(0,000)	(0,000)	(0,000)

Yapılan homojenlik testlerine göre (Tablo 4), tüm modeller için heterojen bir yapının varlığı söz konusudur. Diğer bir ifade ile eğim parametreleri yatay kesit birimlerine göre homojen değildir. Bu aşamadan sonra kurulan modeller için eşbütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik durumunda ikinci nesil eşbütünleşme testleri tercih edilmelidir. Çalışmada Westerlund (2007) tarafından geliştirilen ECM (Error Connection Test) panel eşbütünleşme testi tercih edilmiş, yatay kesit bağımlılığı ve heterojenite varlığı sebebi ile g-tau ve g-alpha test istatistiklerinin bootstrap değerleri dikkate alınmıştır.

Tablo 5: Panel Eşbütünleşme Testi

Model-1		Model-2		Model-3	
Test	Bootsrapt Prop.	Test	Bootsrapt Prop.	Test	Bootsrapt Prop.
İstatistik		İstatistik		İstatistik	
g_t	[- 3,484]*** (0,000)	g_t	[- 3,659]*** (0,000)	g_t	[- 3,867]*** (0,000)
g_a	[- 16,646]*** (0,000)	g_a	[- 16,765]*** (0,000)	g_a	[- 18,128]*** (0,000)
p_t	[-41,193] (0,000)	p_t	[-40,036] (0,000)	p_t	[-44,138] (0,000)
p_a	[-16,677] (0,000)	p_a	[-17,170] (0,000)	p_a	[-19,148] (0,000)
AIC' ne göre lag:1,33 ve lead:0,38		AIC' ne göre lag:1,42 ve lead:0,33		AIC' ne göre lag:1,52 ve lead:0,38	

Not: g_t ve g_a : grup ortalamasını, p_t ve p_a panel ortalamasını simgelemektedir. Modellere sabit ve trend eklenmiştir. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. AIC (Akaike Information Criterion) ortalama değeri ifade etmektedir. Lags (1 3) ve lead (0 3) alınmıştır.

ECM panel eşbütünleşme testlerinin Tablo 5’te verilen bootstrap değerleri incelendiğinde tüm modeller için eşbütünleşme yoktur şeklinde kurulan sıfır hipotezi reddedilmektedir. Diğer bir ifade ile modellerde yer alan değişkenler arasında kuvvetli bir eşbütünleşme ilişkisi söz konusudur. Tespit edilen eşbütünleşme ilişkisi sonucunda değişkenlere ait katsayıların tahmininde yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik durumunda kullanılabilen Bond ve Eberhardt (2009) ve Eberhardt ve Teal (2010) tarafından geliştirilen AMG (Augmented Mean Group) tahmincisi tercih edilmiştir.

Tablo 6: Model-1 AMG Sonuçları

Değişken	β	Standart Hata	z	Sig.
Tarım	-0,1394***	0,0223	-6,25	0,000
00000_R_c	0,5695***	0,0545	10,44	0,000
Sabit	0,0203***	0,0020	9,91	0,000
Tanımsal Testler				
Kök Ortalama Karekök Hatası: 0,0392				
Wald Test: $\chi^2(01) = 39,10^{***}$ Sig. 0,000				
Gözlem: (4284) N: 153, T:28				

Not: 00000_R_c değişkeni dinamik süreci ifade etmektedir. *** %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Yapılan tahmindeki değişen varyans ve otokorelasyon sorunları robust yöntemiyle giderilmiştir.

Tablo 6’daki sonuçlar değerlendirildiğinde tarım sektöründe çalışanların toplam çalışanlar içindeki oranı ile reel GSYH’nın parasal değeri arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Diğer bir ifade ile tarım sektöründe çalışanların toplam çalışanlar içindeki oranı %1 arttığında reel GSYH’nın parasal değeri % 0,13 azalmaktadır. Tarım sektöründe çalışan işçilerin katma değeri yüksek üretimi gerçekleştirilememesi yanında sonuçlar azalan verimler kanununu da teyit etmektedir. Özellikle ekim arazisi gibi kısa dönemde artırılması pek mümkün olmayan girdiler sabitken, işgücünün artırılması emeğin marjinal verimini negatif anlamda etkilemektedir. Model sonuçları analiz dönemi için tarım sektöründeki işgücünün marjinal verimliliğinin negatif olduğunu göstermektedir.

Tablo 7: Model-2 AMG Sonuçları

Değişken	β	Standart Hata	z	Sig.
Hizmet	-0,1289	0,0771	-1,67	0,095
00000_R_c	0,5158***	0,0586	8,79	0,000
Sabit	0,2412***	0,0022	10,96	0,000
Tanımsal Testler				
Kök Ortalama Karekök Hatası: 0,0409				
Wald Test: $\chi^2(01) = 2,79,10^{***}$ Sig. 0,094				
Gözlem: (4284) N: 153, T:28				

Not: 00000_R_c değişkeni dinamik süreci ifade etmektedir. *** %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Yapılan tahmindeki değişen varyans ve otokorelasyon sorunları robust yöntemiyle giderilmiştir.

Hizmet sektöründe çalışanlar için yapılan tahmin sonuçları (Tablo 7) incelendiğinde değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple hizmet sektöründeki işgücü verimliliği için yorum yapılamamıştır.

Tablo 8: Model-3 AMG Sonuçları

Değişken	β	Standart Hata	z	Sig.
Sanayi	0,3499***	0,0367	9,53	0,000
00000_R_c	0,5325***	0,0534	9,97	0,000
Sabit	0,0292***	0,0015	19,00	0,000
Tanımsal Testler				
Kök Ortalama Karekök Hatası: 0,0406				
Wald Test: $\chi^2(01) = 90,85^{***}$ Sig. 0,000				
Gözlem: (4284) N: 153, T:28				

Not: 00000_R_c değişkeni dinamik süreci ifade etmektedir. *** %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Yapılan tahmindeki değişen varyans ve otokorelasyon sorunları robust yöntemiyle giderilmiştir.

Tablo 8 incelendiğinde sanayi sektöründe çalışanların toplam çalışanlar içindeki oranı ile reel GSYH'nin parasal değeri arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir. Sanayi sektöründe çalışanların toplam çalışanlar içindeki oranı %1 arttığında reel GSYH'nin parasal değeri % 0,34 artmaktadır. Sonuçlar Kaldor'un ekonomik büyüme modelini destekler niteliktedir. Ekonomik büyümenin dinamiğini sanayi üretimi olarak değerlendiren Kaldor'a göre ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için tarım sektöründen sanayileşmeye doğru bir kayma gerçekleşmelidir. İşgücü verimliliği açısından sanayi sektöründe çalışan emeğin marjinal verimliliği pozitifdir ve katma değeri yüksek üretimi gerçekleştirebilecek donanımına sahiptir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Ekonomik büyüme için önemli bir kavram olan iş gücünün, tarım, hizmet ve sanayi sektörleri için ayrı ayrı değerlendirildiği bu çalışmada elde edilen sonuçlar, tarım ve sanayi sektörlerindeki işgücünün ekonomik büyümeye etkisi yönünde değerlendirme yapma imkânı sunmaktadır. Analiz sonuçlarına göre tarım sektöründeki istihdam ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki saptanmıştır. Bu sonuç Safdar, vd., (2012) ve Awokuse ve Xie, (2014) gibi araştırmacıların sonuçları ile ters yönlüdür. Çalışmanın bir diğer sonucuna göre sanayi sektöründeki istihdam ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Sanayi sektöründeki istihdam için elde edilen sonuçlar Millin ve Nichola (2005), Arısoy (2013) ve Altun ve İşleyen (2019) ile paralellik göstermektedir. Her iki sektöre ilişkin sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde ulaşılan sonuçlar Kaldor'un özellikle üçüncü yasanını test eden Bairam (1991), Ateşoğlu (1993), Hansen ve Zhang (1996) ve Mamgain (1999) gibi araştırmacıların sonuçları ile benzerlik içermektedir. Belirtilen çalışmalarda sanayi sektöründeki istihdam ile ekonomik

büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu rapor edilirken, sanayi dışı sektörlerdeki istihdam ile ekonomik büyüme ilişkisi negatiftir.

Tarım sektöründeki istihdamın ekonomik büyüme üzerindeki negatif etkisini azaltabilmek için ülkelerin katma değeri yüksek tarımsal projelere veya içerisinde makineleşme ve inovasyon içeren üretim tekniklerine yönelmeleri gerekmektedir. Tarım sektöründe daha az iş gücü ile daha yüksek seviyede ve kalitede üretim yapabilmek geleneksel tarımsal üretim yöntemlerinden uzaklaşma ile mümkün olabilecektir. Bunun yanında tarım arazilerinin birleştirilerek büyük yüz ölçüme sahip arazilerde az iş gücü ve yüksek makineleşme ile üretim yapmak da oldukça önemlidir. Gıda güvenliği için gerekli tarımsal üretimin miktar ve kalitesinden ödün vermeden katma değerli tarımsal üretimi gerçekleştirmek ülkelerin tarım sektörüne ilişkin kanuni düzenlemeleri ve reformları gerçekleştirebilme iradeleri ile doğru orantılı olacaktır.

Gelişmiş ülkelerdeki sektörel istihdam incelendiğinde tarım sektöründeki istihdamın hizmet ve sanayi sektörlerindeki istihdama göre oldukça küçük oranlarda olduğu gözlemlenmektedir. ABD’de toplam istihdam içinde tarım sektöründe istihdam oranı % 1,36, Birleşik Krallık’ta %1,04, Almanya’da %1,21, Fransa’da %2,52, İtalya’da %3,89, Japonya’da %3,38 ve Kanada’da %1,63 şeklindedir. Yapılan bu çalışmanın sonuçları ülkelerin ekonomik güçleri ile karşılaştırıldığında güncel verilerle de uyum sağlamaktadır. Dünya ekonomileri içinde üst sıralarda yer alan ülkeler tarım sektöründeki istihdamı sanayi ve hizmetler sektörüne yönlendirebilmişlerdir. Bundan sonra yapılabilecek çalışmalarda ülkelerin spesifik olarak değerlendirilmesine imkân sunan ekonometrik yöntemler ve uzun dönemli veri setleri yardımı ile ülkeler arası karşılaştırmalar yapılabilir.

Ek-1: Araştırma Ülkeleri

1	Arnavutluk	41	Dominik Cumhuriyeti	81	Lesoto	121	Sierra Leone
2	Cezayir	42	Ekvador	82	Lüksemburg	122	Singapur
3	Angola	43	Mısır	83	Makao	123	Solomon Adaları
4	Arjantin	44	El Salvador	84	Madagaskar	124	Güney Afrika
5	Ermenistan	45	Ekvator Ginesi	85	Malawi	125	İspanya
6	Avustralya	46	Esvatini	86	Malezya	126	Sri Lanka
7	Avusturya	47	Etiyopya	87	Mali	127	Saint Lucia
8	Azerbaycan	48	Fiji	88	Malta	128	Saint Vincent ve Grenadinler
9	Bahamalar	49	Finlandiya	89	Moritanya	129	Sudan
10	Bahreyn	50	Fransa	90	Mauritius	130	Surinam
11	Bangladeş	51	Fransız Polinezyası	91	Meksika	131	İsveç
12	Barbados	52	Gabon	92	Moğolistan	132	İsviçre
13	Belarus	53	Gambiya	93	Fas	133	Suriye
14	Belçika	54	Gürcistan	94	Mozambik	134	Tacikistan
15	Belize	55	Almanya	95	Myanmar	135	Tanzanya
16	Benin	56	Gana	96	Namibya	136	Tayland
17	Butan	57	Yunanistan	97	Nepal	137	Togo
18	Bolivya	58	Guatemala	98	Hollanda	138	Tonga
19	Botsvana	59	Gine	99	Yeni Zelanda	139	Trinidad ve Tobago
20	Brezilya	60	Gine-Bissau	100	Nikaragua	140	Tunus
21	Brunei	61	Guyana	101	Nijer	141	Türkiye
22	Bulgaristan	62	Haiti	102	Nijerya	142	Türkmenistan
23	Burkina Faso	63	Honduras	103	Kuzey Makedonya	143	Uganda
24	Burundi	64	Hong Kong	104	Norveç	144	Ukrayna
25	Cabo Verde	65	Macaristan	105	Umman	145	Birleşik Arap Emirlikleri
26	Kamerun	66	Hindistan	106	Pakistan	146	Birleşik Krallık
27	Orta Afrika Cumhuriyeti	67	Endonezya	107	Panama	147	Amerika Birleşik Devletleri
28	Çad	68	İran	108	Papua Yeni Gine	148	Uruguay
29	Şili	69	Irak	109	Paraguay	149	Özbekistan
30	Çin	70	İrlanda	110	Peru	150	Vanuatu
31	Kolombiya	71	İtalya	111	Filipinler	151	Vietnam
32	Komorlar	72	Jamaika	112	Polonya	152	Yemen
33	Kongo Demokratik Cumh.	73	Japonya	113	Portekiz	153	Zambiya
34	Kongo	74	Ürdün	114	Porto Riko		
35	Kosta Rika	75	Kazakistan	115	Romanya		
36	Fildişi Sahili	76	Kenya	116	Rusya		
37	Küba	77	Kore	117	Ruanda		
38	Kıbrıs	78	Kırgız Cumhuriyeti	118	Samoa		
39	Çekya	79	Lao PDR	119	Suudi Arabistan		
40	Danimarka	80	Lübnan	120	Senegal		

Kaynakça

- Aghion, P. ve Howitt, P. (1992). A model of growth through creative destruction. *Econometrica*, 60 (2), 323-351.
- Akcan, M. B. ve Azazi, H. (2022). İstihdam oluşturmayan büyümenin sektörel analizi: Türkiye örneği. *Journal of Management and Economics Research*, 20(1), 227-246.
- Alhowaish, A. K. (2014). Does the service sector cause economic growth? Empirical evidence from Saudi Arabia. *Global Studies Journal*, 7(2), 1-6.
- Altun, Y. ve İşleyen, Ş. (2019). Türkiye’de iktisadi büyüme ile sanayi sektöründe istihdam arasındaki ilişkinin ardl sınır testi yaklaşımı ile ekonometrik analizi: 1991-2017. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 657-676.
- Altuntepe, N. ve Güner, T. (2013). Türkiye’de istihdam-büyüme ilişkisinin analizi (1988-2011). *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(1), 73-84.
- Arısoy, İ. (2013). Kaldor yasası çerçevesinde Türkiye’de sanayi sektörü ve iktisadi büyüme ilişkisinin sınanması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 143-162.
- Ateşoğlu, H.S. (1993). Manufacturing and economic growth in the United States. *Applied Economics*, 25, 67-69.
- Awokuse, T. O. ve Xie, R. (2015). Does agriculture really matter for economic growth in developing countries?. *Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue canadienne d'agroeconomie*, 63(1), 77-99.
- Bairam, E. (1991). Economic growth and Kaldor’s law: The case of Turkey. *Applied Economics*, 23, 1277-1280.
- Bakari, S. ve Mabrouki, M. (2018). The impact of agricultural trade on economic growth in North Africa: Econometric analysis by static gravity model. *Munich Personal RePEc Archive*, 1-14.
- Bekun, F. V. (2015). *The Contribution of agricultural sector on the economic growth of Nigeria* (Master's thesis), Eastern Mediterranean University (EMU)
- Blomquist, J. ve Westerlund, J. (2013). Testing slope homogeneity in large panels with serial correlation. *Economics Letters*, 121(3), 374-378.

- Chenery, H. B. (1960). Patterns of industrial growth. *American Economic Review*, 50(4), 624-654.
- Dünya Bankası, (n.d.). [Veri seti]. <https://data.worldbank.org/indicator>, (Erişim Tarihi:17 Şubat 2023)
- Eberhardt, M. ve Bond, S. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: A novel estimator. *MPRA Paper 17692*.
- Eberhardt, M. ve Teal, F. (2010). Productivity analysis in global manufacturing production. Discussion Paper 515, *Department of Economics, University of Oxford*.
- Fagerberg J. ve Verspagen, B. (1999). Modern capitalism in the 1970s and 1980s. in *Growth, employment and inflation* (113-126). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Fan, J. Liao, Y. ve Yao, J. (2015). Power enhancement in high-dimensional cross-sectional tests. *Econometrica* (83), 1497–1541.
- Furtado, C. (1967). *Development and underdevelopment*. California: University of California Press.
- Grossman, G. M. ve Helpman, E. (1991). Trade, knowledge spillovers, and growth. *European Economic Review*, 35(2-3), 517-526.
- Gudeman, S. F. (1980). Physiocracy: a natural economics. *American Ethnologist*, 7(2), 240-258.
- Hansen, J. ve Zhang, J. (1996). A Kaldorian approach to regional economic growth in China. *Applied Economics*, 28(6), 679-685.
- Hirschman A. O. (1958). *The strategy of economic development*. New Haven, Conn: Yale University Press.
- Juodis, A. ve Reese, S. (2021). The incidental parameters problem in testing for remaining cross-section correlation. *Journal of Business & Economic Statistics*, 40(3), 1191-1203.
- Kaldor, N.(1966). *Causes of the slow rate of growth of the United Kingdom: An inaugural lecture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Khan, A.D., Ahmed, S. S. ve Ahmed, E. (2012). Agriculture and economic growth: empirical evidence from pakistan. 2. *International Multidisciplinary Conference towards Better Pakistan*, (pp. 1-6). Pakistan.

- Kök, R. (1991). *Endüstriyel verimlilik ve etkinlik*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Kuznets, S. (1966). *Modern economic growth*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Lewis, W. A. (1954). Economic development with unlimited supplies of labour. *The economics of underdevelopment* (400-449). Oxford: Oxford University Press.
- Mamgain, V. (1999). Are the Kaldor–Verdoorn laws applicable in the newly industrializing countries? *Review of Development Economics*, 3(3), 295-309.
- Millin, M. ve Nichola, T. (2005). Explaining economic growth in South Africa: A Kaldorian Approach. *International Journal of Technology Management and Sustainable Development*, 4 (1), 47-62.
- Myrdal, G. (1957). *Economic theory and underdeveloped regions*. New York: Harper and Row.
- Nurkse, R. (1953). *Problems of capital formation in underdeveloped countries*. Oxford: Oxford University Press.
- Özgün, F. (2023). Türkiye’de hizmetler sektörü istihdamı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 9(1), 69-93.
- Pesaran, M. H. (2015). Testing weak cross-sectional dependence in large panels. *Econometric Reviews*, 34(6-10), 1089-1117.
- Pesaran, M. H. (2021). General diagnostic tests for cross-sectional dependence in panels. *Empirical Economics*, 60, 13-50.
- Pesaran, M. H. ve Xie, Y. (2021). A bias-corrected CD test for error cross-sectional dependence in panel data models with latent factors. *arXiv preprint arXiv:2109.00408*.
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, H. M. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265–312.
- Poonyth, D., Hassan, R., Kirsten, J. ve Calcaterra, M. (2001). Is agricultur sector growth a precondition for economic growth? The case os South Africa. *Agrekon*, 40(2), 269-279.

- Prebisch, R. (1962). The economic development of Latin America and its principal problems. *Economic Bulletin for Latin America*, 7(1).
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of political Economy*, 98 (5, Part 2), S71-S102.
- Safdar, I., Maqsood, S. ve Ullah, S. (2012). Impact of agriculture volatility on economic growth: A case study of Pakistan. *Journal Asian Development Study*, 1(2), 24-34.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- Szirmai, A. (2012). Industrialization as an engine of growth in developing countries, 1950-2005. *Structural Change and Economic Dynamics*, 23 (4), 406-20.
- Szirmai, A. ve Verspagen, B. (2015). Manufacturing and economic growth in developing countries, 1950–2005. *Structural Change and Economic Dynamics*, 34, 46-59.
- Tandrayen-Ragoobur, V. (2010). The services sector and economic growth in Mauritius. A bounds testing approach to cointegration. *University of Mauritius Research Journal*, 16, 313-331.
- Üçler, Y. T. (2022). Türkiye’de sektörler itibari ile istihdam büyüme ilişkisi. *Pearson Journal*, 7(21), 148-160.
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709-748.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Evaluation of the Sectoral Determinants of Economic Growth in terms of the Labour Force: Panel Data Analysis

Extended Abstract

1. Introduction

The concept of productivity, which can be defined in economic terms as the link between total output and the input used to obtain this output, can be calculated as a result of the ratio of output to any factor of production (Kök, 1991, p.36). In the most basic sense, labour productivity can be expressed as the amount of output per labour force or the monetary value of this output. High labour productivity should be evaluated not only in terms of high total output in terms of quantity but also in terms of high monetary value of the output. Labour productivity is undoubtedly one of the most important factors for economic growth, which can be defined as the increase in the real value of the total revenue obtained in a certain period. Countries aim to achieve sustainable economic growth by increasing the quantity and quality of their production in agriculture, services and industry sectors. There are many studies in the literature on the sectoral determinants of economic growth. Which sector's development is the driving force for economic growth? In this study, the impact of sectoral employment on economic growth instead of total employment is analyzed comparatively for agriculture, services and industry sectors. For 153 different countries, the longest data set is obtained and estimations are made using the panel AMG (Augmented Mean Group) model. This study, which can provide both the size of the country group and sectoral comparisons, is expected to contribute to the literature. Another reason why this study differs from the literature is that economic growth is the dependent variable in the estimation model. In other words, in this study, the effect of labour force on economic growth is discussed rather than the employment generating feature of economic growth.

2. Method

In this study, in which sectoral determinants of economic growth are evaluated in terms of labour force, 153 different countries are included in the analysis. While the percentage share of employees in agriculture, services and industry in total employees is the independent variable for the models, the dollar value of real GDP is determined as the dependent variable. Real GDP is the value calculated by taking 2015 as constant. Complete data for the largest group of countries in the world were available for the period between 1991 and 2019. The data were evaluated at annual frequency and used in logarithmic form. All data on countries were obtained from the World Bank (Countries-World Bank Data) database.

In the study, the tests developed by Pesaran (2015, 2021), Juodise and Reese (2021), Fan, Liao and Yao (2015) and Pesaran and Xie (2021) were used to detect horizontal cross-section dependence. After detecting horizontal cross-section dependence, Pesaran (2007) CADF and CIPS, which are second generation unit root tests, are preferred to test stationarity. In the next step, the tests proposed by Pesaran and Yamagata (2008) and Blomquist and Westerlund (2013) were applied to determine homogeneity. In order to examine whether there is a cointegration relationship between the variables, the ECM (Error Connection Test) cointegration test developed by Westerlund (2007) is preferred. Finally, in order to calculate the coefficients of the cointegration relationship, the AMG (Augmented Mean Group) estimator developed by Eberhardt and Bond (2009) and Eberhardt and Teal (2010) was used.

3. Results and Discussion

According to the model results for the agricultural sector, there is a negative and statistically significant relationship between the ratio of agricultural employees to total employees and the monetary value of real GDP. In other words, if the ratio of agricultural employees to total employees increases by 1%, the monetary value of real GDP decreases by 0.13%. In addition to the fact that workers in the agricultural sector cannot realize high value-added production, the results also confirm the law of diminishing returns. Increasing the labour force negatively affects the marginal productivity of labour, especially when inputs that cannot be increased in the short run, such as cultivated land, are fixed. The model results show that the marginal productivity of labour in the agricultural sector is negative for the analysis period. In the model established for the service sector, no statistically significant relationship was found between the variables. According to the results of another model established for the industrial sector, it is observed that there is a positive and statistically significant relationship between the ratio of industrial sector employees in total employees and the monetary value of real GDP. If the ratio of industrial employees to total employees increases by 1%, the monetary value of real GDP increases by 0.34%. The results support Kaldor's economic growth model. According to Kaldor, who considers the dynamics of economic growth as industrial production, a shift from agriculture to industrialization must take place for economic growth to take place. In terms of labour productivity, the marginal productivity of labour working in the industrial sector is positive and is equipped to realize high value-added production.

4. Conclusion

In this study, labour force, which is an important concept for economic growth, is evaluated separately for agriculture, services and industry sectors. According to the results of the analysis, there is a negative relationship between employment in the agricultural sector and economic growth. This result is contrary to the results of researchers such as Safdar, et al. (2012) and Awokuse and Xie, (2014). According to another result of the study, a positive relationship was found between employment in the industrial sector and economic growth. The results obtained for employment in the industrial sector are in line with Millin and Nichola (2005), Arisoy (2013) and Altun and İşleyen (2019). When the results for both sectors are evaluated in general, the results obtained are similar to the results of researchers such as Bairam (1991) Ateşoğlu (1993) Hansen and Zhang (1996) and Mamgain (1999) who tested Kaldor's third law. These studies report a positive relationship between employment in the industrial sector and economic growth, while the relationship between employment in non-industrial sectors and economic growth is negative. In order to reduce the negative impact of employment in the agricultural sector on economic growth, countries need to move towards agricultural projects with high added value or production techniques that include mechanization and innovation. It will be possible to produce at higher levels and quality with less labour force in the agricultural sector by moving away from traditional agricultural production methods. In addition, it is also very important to combine agricultural lands and to produce with less labour force and high mechanization on lands with large surface area. Realizing value-added agricultural production without compromising the quantity and quality of agricultural production required for food security is directly proportional to the will of countries to realize legal regulations and reforms in the agricultural sector. When sectoral employment in developed countries is analyzed, it is observed that employment in the agricultural sector is quite small compared to employment in the service and industrial sectors. The ratio of employment in the agricultural sector to total employment is 1.36% in the USA, 1.04% in the United Kingdom, 1.21% in Germany, 2.52% in France, 3.89% in Italy, 3.38% in Japan and 1.63% in Canada. When the results of this study are compared with the economic power of the countries, they are in line with current data. Countries that rank high in the world economies have been able to direct employment in the agricultural sector to the industrial and services sectors. In future studies, comparisons between countries can be made with the help of econometric methods and long-term data sets that allow specific evaluation of countries.

Araştırma Makalesi

A Comparative Analysis of Factors Affecting the Selection of English Grammar Checkers with FUCOM and BWM

Tayfun ÖZTAŞ

Pamukkale Üniversitesi, İİBF

toztas@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8224-5092

Gülin Zeynep ÖZTAŞ

Sorumlu Yazar, Pamukkale Üniversitesi, İİBF

gzeynepa@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6901-6559

Abstract

Online grammar checkers are interactive online software that offers authors suggestions to replace incorrect sentences with grammatically correct ones, repetitive words with alternative synonyms, and misspelled words with correct ones. Besides providing grammar checks to their users, also offer various services such as a dictionary, contextual guidance, similarity check, word/sentence suggestions, and punctuation correction. In addition to the basic services offered, users can also consider different criteria such as user-friendliness of grammar checkers, ease of installation, integration into different applications, customer service, reporting, and price, while choosing the most suitable software tool for their intended use. This study aims to determine and evaluate the factors that affect the selection of English grammar checkers. The prominent factors were evaluated by the users as an expert opinion and prioritized within themselves. In this evaluation stage, the results obtained were presented comparatively by applying the multi-criteria decision-making methods FUCOM and BWM.

Keywords: Grammar checker, natural language processing, multi-criteria decision-making, FUCOM, BWM

JEL Classification Codes: Z13, D91

İngilizce Dil Bilgisi Denetleyicilerinin Seçiminde Etkili Olan Faktörlerin FUCOM ve BWM ile Karşılaştırmalı Analizi

Öz

Çevrimiçi dil bilgisi denetleyicileri, hatalı yazılan cümleleri dil bilgisi açısından doğru olanlarla, tekrar eden kelimeleri eş anlamlı olan alternatif kelimelerle, yazım hatası içeren kelimeleri doğru olanlarla değiştirmek için yazarlara öneriler sunan interaktif çevrimiçi yazılımlardır. Bu araçlar, kullanıcılarına dil bilgisi kontrolü sağlamlarının yanı sıra, sözlük, bağlamsal rehberlik, benzerlik kontrolü, kelime/cümle önerileri, noktalama işaretlerinin düzeltilmesi gibi çeşitli hizmetler de sunmaktadır. Kullanıcılar, kullanım amaçlarına en uygun yazılım aracını tercih ederken sunulan temel hizmetlere ek olarak, dil bilgisi denetleyicilerinin kullanıcı dostu olması, kurulum kolaylığı, farklı uygulamalara entegre edilebilmesi, müşteri hizmetleri, raporlama ve fiyat gibi farklı kriterleri de dikkate alabilmektedir. Bu çalışmada İngilizce dil bilgisi denetleyicilerinin seçiminde etkili olan faktörlerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Öne çıkan faktörler, uzman görüşü niteliğinde kullanıcılar tarafından değerlendirilerek kendi içerisinde önceliklendirilmiştir. Bu değerlendirme aşamasında çok kriterli karar verme yöntemleri olan FUCOM ve BWM uygulanarak, elde edilen bulgular karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Dil bilgisi denetleyicisi, doğal dil işleme, çok kriterli karar verme, FUCOM, BWM

Jel Sınıflandırma Kodları: Z13, D91

Geliş Tarihi (Received): 27.01.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 23.09.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Öztaş, T. and Öztaş, G. Z. (2023). A comparative analysis of factors affecting the selection of english grammar checkers with FUCOM and BWM. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 1026-1051. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1243457

1. Introduction

Language is a tool for individuals to express their thoughts, and feelings in their social life. It is a fundamental way for communication to share written or spoken forms of information (Bhirud, Bhavsar and Pawar, 2017, p. 2). English has an essential role in reaching the global (Lillis and Curry, 2010, p. 1). Especially, in academia, English is defined as “*the language of science*” (Drubin and Kellogg, 2012, p. 1399) and one can get a chance to become recognized if and only if publishing texts in English to reach a wide audience (Zakaria, 2022, p. 2). According to Web1, the most widely spoken language is English with 1132 million speakers which include 753 million non-native individuals. Namely, most people use English as a foreign language. Therefore, it is quite normal to expect errors in texts written by non-native authors (Soni and Thakur, 2018, p. 1). The possible errors can be classified as grammar and style (Thurmair, 1990, p. 365). The former which must be corrected includes punctuation, tense, vocabulary, misplacement (Bhirud et al., 2017, p. 3), preposition, spelling, and contextual (Soni and Thakur, 2018, p. 5) whereas the latter may be considered for better-formed sentences which are optional improvements (Thurmair, 1990, p. 365). For this reason, as stated by McKinley and Rose (2018), authors are willing to take an English language editing service to omit grammatical errors by a professional check. In order to ensure this control, native English speakers or publishers offer correction services to be charged according to the text size (Web2, Web3, Web4). However, the service received in this way both leaves the author out of the system and is much more costly in terms of time and economically.

According to Soni and Thakur (2018), automated grammar checkers would be beneficial for authors seeking new service channels for language editing. Grammar checking first emerged in the 1980s as a logical practice in which computers attempt to understand natural language (Bustamante and León, 1996, p. 1). The primary objective of language editing services which are grammar checking and correction are the major topics for Natural Language Processing (NLP) (Kumar and Nair, 2007, p. 348). Through the advancement in technology, the ability of computers has made breakthroughs, and modeling human language draws attention to the field of computational linguistics (Bhirud et al., 2017, p. 1). The advanced level of the approaches utilized by grammar checking tools affects the performance of the modeling. The techniques for grammar checking can be classified into three classes such as rule-based, machine learning-based, and hybrid. Rule-based approaches are traditional ways that utilize heuristic rules for approximate natural language grammar (Kumar and Nair, 2007, p. 348). However, mechanical support by itself becomes inefficient for individuals who expect intellectual assistance from machines (Bhirud et al., 2017, p. 4). Therefore, approaches such as machine learning and deep learning which are also known as corpus-based approaches become popular since they depend on statistical analysis for automated detection of grammar errors. In addition, in some cases, the combination of rule-based and

corpus-based approaches is required by considering their prominent features (Soni and Thakur, 2018, p. 9).

There are many similar grammar checker tools available today that use the aforementioned approaches. Although these approaches are the most essential issue affecting the performance of the tools, end-users may not have these details since they pay attention to different issues. Besides providing grammar checks to their users, they also offer various services such as the dictionary, contextual guidance, similarity checks, word/sentence suggestions, and punctuation correction. In addition to the services offered, different criteria such as user-friendliness of the tools, ease of installation, text reading, add-on features to different applications, customer service, performance reporting, or the price can also be effective for end-users.

Individuals need to evaluate many features to choose the most suitable grammar checker tool. Therefore, the evaluation of these various features is confronted as a multi-criteria decision-making (MCDM) problem. In MCDM problems, one of the main issues is the correct determination of the importance levels of the criteria that have a direct and great effect on the decision to be taken.

Therefore, this study mainly seeks an answer to a research question that examines the importance levels of the factors that affect the selection of English grammar checkers. As the second research question, it is examined whether BWM and FUCOM present different results in terms of determining the importance levels of the criteria.

Through this motivation for finding out the answers to these research questions, this study has two main objectives:

- Determination of the factors that are effective in the selection of leading English grammar checker tools in the market,
- Evaluation of the prominent factors by the users who are non-native speakers of English as an expert opinion.

The main way to establish effective written communication in the globalizing world is to use the English language correctly and effectively. Although English is a widely used language, most of the users have different mother tongues. Therefore, individuals are concerned about using the English language correctly. Artificial intelligence-based grammar checker tools help individuals to overcome these concerns. Through the developing technology, many grammar checker tools using different approaches are released to the market constantly. The fact that these tools have various outstanding features can affect the preferences of potential users. Therefore, MCDM problems related to grammar checker tools appear as an up-to-date research topic that needs to be addressed. In light of this information, it is aimed to provide a methodology that may support potential users in deciding on the appropriate grammar checker tools.

FUCOM and BWM, which are stand-out MCDM methods to obtain criteria weights with subjective evaluations, will be used to calculate and prioritize the weights of these factors, and a comparative analysis will be presented. These MCDM methods were preferred since they allow experts to make evaluations with fewer pairwise comparisons and accordingly offer ease of calculation. In addition, these methods stand out by providing consistent results due to fewer pairwise comparisons. Further specific advantages of each method will be provided in the methodology section.

Considering that grammar checker tools have just started to become widespread, to the best of our knowledge, there has not been a study that evaluates the criteria that are effective in the selection of grammar checker tools from the perspective of the end user. Moreover, no study addresses such a problem as an MCDM problem. Therefore, these facts form the basis of the novelty of the study. It is thought that this study will fill the gap in the literature, which will be discussed in more detail in the literature section.

The following parts of the study are structured as follows. The second section presents a comprehensive literature review, the third section explains the methodologies applied in this study, and the fourth section displays the application which includes factor details and the findings. Finally, the fifth section discusses the results and concludes the study.

2. Related Literature

The literature review is conducted in terms of both grammar checkers and the methodologies applied in this study. In the following subtitles, the literature related to grammar checker, FUCOM, and BWM are handled, respectively.

2.1. Grammar Checker Studies

In the literature, grammar checker tools are also named automated writing evaluation tools, proofreading tools, digital editing assistance tools, and online grammar platforms. In this study, the grammar checker term represents all of these concepts. The literature related to grammar checkers is based on either the language perspective or the methodology which is running in the background of the tools. However, the preferences of the users and the effective factors have key roles in deciding which grammar checker to be used. It would be good to briefly refer to the grammar checker studies that have been made so far.

The subject covered in our study is very up-to-date and includes today's technologies, however, it would be appropriate to mention the first steps taken. For instance, Macdonald (1983), Thurmair (1990), Genthial and Courtin (1992), Bustamante and León (1996), and Tschichold, Bodmer, Cornu, Grosjean, Grosjean, Ktiber, Lrwy and Tschumi (1997) presented grammar and style checker tools for

various languages. Although all these tools have lost their validity today, it can be said that they have pioneered the existing tools. Beyond traditional grammar checkers, in the light of technology and science, modern popular methodologies such as machine learning (Kumar and Nair, 2007) and deep learning (Tóth and Gosztolya, 2019), which are used for grammar checking, strengthen the existence of the tools used today.

Grammarly, PerfectIt, Linguix, Hemingway, ProWritingAid, Ginger, WhiteSmoke, and PaperRater are the top grammar checker tools utilized by many professionals (Web5, Web6, Web7). Studies focusing on these platforms have become a trend-topic, especially in recent years. Bhirud et al. (2017) reviewed grammar checking methodologies regardless of language. Yang (2018) handled a grammar checker tool called SpellCheckPlus in terms of feedback efficiency and students' perceptions. Soni and Thakur (2018) provided a systematic review including 12 studies questioning automated grammar checking tools for English. O'Neill and Russell (2019) investigated the perceptions of university students for Grammarly with an accompanying advisor. Gain, Rao and Bhat (2019) analyzed the satisfaction levels of Grammarly users in the Health Science Library. Parra and Calero (2019) conducted research to reveal the effect of grammar checker tools on the writing performances of students studying in the Department of English Language Teaching. John and Woll (2020) compared Grammarly, Virtual Writing Tutor, and Microsoft Word tools in terms of their automatic corrective performances. Barrot (2020), Calma, Cotronei-Baird and Chia (2022), and Thi and Nikolov (2022) reviewed the Grammarly platform technically and then recommended further enhancements. The performance differences of the students who use Grammarly were examined by Huang, Li and Taylor (2020) in China, by Dizon and Gayed (2021) in Japan, and by Sajjadpour (2021) in Iranian. Gautam and Jerripothula (2020) proposed a fake news detection tool by utilizing Spinbot, Grammarly, and GloVe tools. Ahmad, Mukhaiyar and Atmazaki (2022) reviewed Padlet, Kahoot, Youtube, Essaybot, and Grammarly tools for teaching essay writing courses in higher education. Tambunan, Andayani, Sari and Lubis (2022) examined the linguistic performances of Indonesian students by focusing on Grammarly as a tool. Kharis, Laksono and Suhartono (2022) investigated software that depends on Natural Language Processing (NLP) such as Google Translate, Grammarly, Quillbot, PoP, VOS-Viewer, Nvivo, and Elicit. Lamond and Cunningham (2022) compared editing assistance software programs such as Grammarly, Ginger, Microsoft Word, Google Docs, and Human raters by utilizing Woodcock-Johnson III Writing Samples.

As a result of a comprehensive review of grammar checking literature, it is seen that no conducted study focuses on the factors effective in the selection of grammar checker tools from the expert perspective. For this reason, it is thought that our study contributes to the literature in terms of grammar checking tool selection.

2.2. FUCOM Studies

The studies that applied FUCOM, and its extensions have been reviewed by considering the objective of the studies and their methodologies. A general evaluation of the studies and the gap in the literature is presented in the following.

Although FUCOM is a relatively new methodology, it is preferred for application in various fields. The literature was investigated by focusing on recently published and prominent studies. According to the studies, it is seen that sustainable supplier selection (Matić, Jovanović, Das, Zavadskas, Stević, Sremac and Marinković, 2019); (Ecer, 2021a); (Akar, 2022); location selection (Badi and Kridish, 2020); (Yazdani, Chatterjee, Pamucar and Chakraborty, 2020); (Ecer, 2021b); (Peker and Görener, 2022); performance evaluation (Cao, Esangbedo, Bai and Esangbedo, 2019); (Stević and Brković, 2020); (Hoan and Ha, 2021); (Pamucar, Ecer and Deveci, 2021); (Chakraborty, Sarkar and Chakraborty, 2022); (Özcan, 2022) are the main topics applied FUCOM in the literature. Besides, not only FUCOM but also its fuzzy extension is preferred and integrated with various MCDM methods. Furthermore, MARCOS (Stević and Brković, 2020); (Mitrović Simić, Stević, Zavadskas, Bogdanović, Subotić and Mardani, 2020); (Pamucar et al., 2021); (Blagojević, Kasalica, Stević, Tričković and Pavelkić, 2021); (Khosravi, Haqbin, Zare and Shojaei, 2022) is the most common methodology that is implemented together with FUCOM for various application field. Depending on the comprehensive literature review, the application of the FUCOM with BWM for product design is limited to the study conducted by Fazeli and Peng (2021). This comprehensive literature analysis points to the gap in the literature in the application area of FUCOM & BWM. Therefore, our study will contribute to the literature in terms of methodology.

2.3. BWM Studies

Studies utilizing BWM, and its extensions have been investigated. by considering the objective of the studies and their methodologies. Further evaluation of the studies is conducted in the following and consequently, we point out the gap in the literature.

The literature review was conducted including the prominent studies that implemented BWM. Green supplier selection (Tabatabaei, Amiri, Khatami Firouzabadi, Ghahremanloo, Keshavarz-Ghorabae and Saparauskas, 2019); (Li, Xie, Cheng, Zhou and Fu, 2021); (Tavana, Shaabani, Santos-Arteaga and Valaei, 2021); (Çalık, 2021); sustainability (Çevik Aka, 2021); (Bilgiç, Torğul and Paksoy, 2021); (Wang, Lin and Wang, 2022); (Mendes, Ferreira, Kannan, Ferreira and Correia, 2022); COVID-19 (Qarnain, Sattanathan, Sankaranarayanan and Ali, 2020); (Ahmad, Hasan and Barbhuiya, 2021); (Öztaş, Bars, Genç and Erdem, 2022) stand out as topics apply BWM in the literature. In addition to classic BWM, fuzzy extension (Kumar, Mangla, Kumar and Song, 2021); (Irannezhad, Shokouhyar,

Ahmadi and Papageorgiou, 2021); (Lin, Ayed, Bouallegue, Tomaskova, Jafarzadeh Ghouschi and Haseli, 2021); Z-number (Aboutorab, Saberi, Asadabadi, Hussain and Chang, 2018); Neutrosophic (Wang et al., 2022) integrations are preferred. Compared to FUCOM, scholars (Salimi and Rezaei, 2016); (Tabatabaei et al., 2019); (Wankhede and Vinodh, 2021); (Bazyar, Alipouri Sakha, Gordeev, Mousavi, Karmi, Maniei, Attari and Ranjbar, 2022); (Vieira, Ferreira, Govindan, Ferreira and Banaitis, 2022); (Mendes et al., 2022); (Öztaş et al., 2022); (Tavana, Mina and Santos-Arteaga, 2023) adopted BWM purely. According to the review, TOPSIS, COPRAS, and MULTIMOORA methods opted for integration with BWM.

A comprehensive literature review shows us that a comparative analysis including FUCOM and BWM has not been conducted in the field of grammar checkers for the English language. Therefore, it is thought that our study contributes to literature both in terms of the methodology and the field of application.

3. Methodology

In this study, the evaluation of the features that affect selecting grammar checkers is considered an MCDM problem. MCDM deals with problems in which alternatives are ranked or the best option within the set of alternatives is determined under various conflicting criteria. In these problems, the weight values expressing the importance of the criteria in the problem are the primary issues that affect the ranking or the result. The suitability of the approach adopted in determining the criteria weights will directly affect the success of the methodology used. For this reason, in this study, an analysis was conducted in light of the judgments of the decision-makers by using FUCOM and BWM, which are up-to-date methods in the literature, to evaluate the features of grammar checkers. The principles and steps of the MCDM methods used are presented respectively in the following sub-sections.

3.1. FUCOM

FUCOM is an MCDM method proposed by Pamučar Stević and Sremac (2018). FUCOM is preferred in cases where the criteria weights are determined by the subjective evaluations of the decision makers (DM) in an MCDM problem. The evaluations of DMs are based on pairwise comparisons. In this respect, FUCOM is similar to the prominent subjective decision-making methods, AHP (Saaty, 1977) and BWM (Rezaei, 2015). However, FUCOM requires only $n - 1$ pairwise comparisons (Pamučar et al., 2018, p. 2). The increase in the number of pairwise comparisons needed with the increase in the number of criteria can cause problems in terms of the consistency of the evaluations (Ecer, 2021a, p. 25; Pamucar and Ecer, 2020, p. 420). Naturally, FUCOM will have an advantage over the aforementioned methods, as decision-makers who make minimal pairwise comparisons will have less “*mental workload*” and will reach the final judgment more quickly (Ocampo, 2022, p. 12489). This will also be a feature that prevents

the possible errors of decision-makers from occurring (Chakraborty et al., 2022, p. 6).

FUCOM finds the optimal values of these criteria with an optimization model to determine the weights of the criteria and measures the error of this model by calculating the degree of deviation from full consistency (DFC) (Pamučar et al., 2018, p. 5). It is deduced that the closer the value of DFC is to zero, the higher the reliability of the model results regarding the criteria weights (Ecer, 2021b, p. 33). In addition, there is mathematical transitivity in pairwise comparisons of criteria in FUCOM (Zagradjanin, Pamucar and Jovanovic, 2019, p. 8). In the light of this information, the application steps of the FUCOM method are as follows (Pamučar et al., 2018, p. 5-7):

Step 1: DMs rank the criteria in the $C = \{C_1, \dots, C_n\}$ criteria set from the most important to the least important according to their importance. The rankings of criteria are obtained given in Equation (1).

$$C_{j(1)} > C_{j(2)} > \dots > C_{j(n)} \quad (1)$$

Step 2: A comparison of the ranked criteria is made. Then, the comparative priority of the evaluation criterion $\varphi_{k/(k+1)}$ (k stands for the rank of the criteria and $k = 1, 2, \dots, n$) is determined. The comparative priority of the evaluation criteria $\varphi_{k/(k+1)}$ expresses the advantage (importance) of the criterion $C_{j(k)}$ over the next criterion $C_{j(k+1)}$ in comparison. The comparative priority vectors of the evaluation criteria are obtained as in Equation (2).

$$\Phi = (\varphi_{1/2}, \varphi_{2/3}, \dots, \varphi_{k/(k+1)}) \quad (2)$$

Step 3: The final values of the weights of the evaluation criteria are calculated and must satisfy the following conditions:

Condition 1: The ratio of the weight values of the criteria should be equal to their comparative priority values as shown in Equation (3).

$$\frac{w_k}{w_{k+1}} = \varphi_{k/(k+1)} \quad (3)$$

Condition 2: In addition to *Condition 1*, criteria weights must satisfy the mathematical transitivity. This condition means that $\varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} = \varphi_{k/(k+2)}$. Using the mathematical transitivity property and Equation (3), we can write $\frac{w_k}{w_{k+1}} \otimes \frac{w_{k+1}}{w_{k+2}} = \frac{w_k}{w_{k+2}}$. In this case, the weight values of the evaluation criteria should satisfy the equality shown in Equation (4).

$$\frac{w_k}{w_{k+2}} = \varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} \quad (4)$$

If both conditions are met, full consistency is achieved, and the DFC (χ) value is equal to the minimum value of zero. The weight values of the criteria are obtained by solving the optimization model given in Equation (5).

min χ

s. t.

$$\left| \frac{w_{j(k)}}{w_{j(k+1)}} - \varphi_{k/(k+1)} \right| \leq \chi, \forall j$$

$$\left| \frac{w_{j(k)}}{w_{j(k+2)}} - \varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} \right| \leq \chi, \forall j \quad (5)$$

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1$$

$$w_j \geq 0, \forall j$$

3.2. BWM

BWM is an MCDM method proposed by Rezaei (2015). BWM is used to determine criteria weights based on pairwise comparisons of decision-makers as in the AHP method. However, in the BWM method, pairwise comparisons are made by comparing the best and worst criteria determined by the decision-makers with all other criteria (Rezaei, Nispeling, Sarkis and Tavasszy, 2016, p. 581). Since comparison is made only according to the best and worst criteria, only $2n - 3$ comparisons are needed compared to AHP (Rezaei, 2015, p. 51). If the number of pairwise comparisons required to make a final decision in an MCDM problem is large, decision-makers may make “*biasness and scattered decisions*” (Yadav, Luthra, Jakhar, Mangla and Rai, 2020, p. 6). At the same time, these unstructured comparisons can lead to inconsistency (Liu, Zhu and Wang, 2021, p. 2; Wan Ahmad, Rezaei, Sadaghiani and Tavasszy, 2017, p. 244). BWM, on the other hand, has a structured and easily understandable methodology that gives reliable results (Rezaei, van Roekel and Tavasszy, 2018, p. 159). The steps of the BWM method are as follows (Rezaei, 2015, p. 51-52):

Step 1: The criteria set (C) is generated and given in Equation (6), with the number of criteria being denoted by n .

$$C = \{C_1, C_2, \dots, C_n\} \quad (6)$$

Step 2: The best and worst criteria in the set C are determined.

Step 3: The best criterion is compared with all other criteria. The comparison is made with numbers in $[1,9]$ interval. As a result of this comparison, the “*Best-to-Others*” vector (A_B) given in Equation (7) is obtained.

$$A_B = (a_{B1}, a_{B2}, \dots, a_{Bn}) \quad (7)$$

Here, a_{BB} has a value of 1, which means the comparison of the best criterion with itself.

Step 4: Other all criteria are compared with the worst criterion. The same range of numbers as in the previous step is used in the comparison. The resulting “*Others-to-Worst*” (A_W) vector is as given in Equation (8).

$$A_W = (a_{1W}, a_{2W}, \dots, a_{nW})^T \quad (8)$$

Here, a_{WW} equals 1, which shows the worst criterion being compared with itself.

Step 5: Optimal values of criteria weights (w^*) are calculated. These values are obtained by solving the optimization model given in Equation (9).

$$\begin{aligned} & \min \xi \\ & s. t. \\ & \left| \frac{w_B}{w_j} - a_{Bj} \right| \leq \xi, \forall j \\ & \left| \frac{w_j}{w_W} - a_{jW} \right| \leq \xi, \forall j \\ & \sum_{j=1}^n w_j = 1 \\ & w_j \geq 0, \forall j \end{aligned} \quad (9)$$

After solving the model, $w^* = (w_1^*, w_2^*, \dots, w_n^*)$ and ξ^* are obtained. Consistency measurement is essential in MCDM models. Rezaei, Wang and Tavasszy (2015) presented a consistency calculation for output based BWM models. However, in the case of linear BWM models, output-based consistency is not valid. Therefore, Liang, Brunelli and Rezaei (2020) developed model-independent input-based consistency measurement which provides immediate feedback to decision-makers. The calculation of the input-based consistency ratio (CR^I) is given in Equation (10-11).

$$CR^I = \max CR_j^I \quad (10)$$

$$CR_j^I = \begin{cases} \frac{|a_{Bj} * a_{jW} - a_{BW}|}{a_{BW} * a_{BW} - a_{BW}} & a_{BW} > 1 \\ 0 & a_{BW} = 1 \end{cases} \quad (11)$$

Liang et al. (2020) conducted Monte Carlo simulations to provide the threshold values for the appropriate consistency. According to these simulations, a threshold set is generated in terms of scale and the number of criteria in the related problem. For more information about threshold values for input-based consistency, the study conducted by Liang et al. (2020) can be checked. If an inconsistency is detected as a result of the calculation, decision-makers may be asked to review their evaluations (Yadav et al., 2020, p. 9).

4. Numerical Implication

4.1. Data

In the study, the criteria set was determined by examining the services offered by the leading grammar checkers to their users. Each grammar checker aims to reach more users by offering different features. For this reason, the features that are common in grammar checkers are as follows: *Grammar Check* (C_1) refers to presenting errors or suggestions by examining sentences in terms of grammar. *Plagiarism detection* (C_2) analyzes the written text in terms of similarity rate by comparing it with the texts found in databases. In texts such as scientific work or homework, the originality of the text is an important issue. *Contextual guidance* (C_3) analyzes the text with the help of artificial intelligence and examines the appropriateness of the words/terms used. *Reporting* (C_4) is reports and statistics that present information about usage, grammatical comparison with previous periods, and relative status to other users. *Price* (C_5) relates to the fee paid for subscribing to the service provided by the grammar checker. Some grammar checkers may also allow their users to have a limited experience with free plans. This situation may affect the preferences of decision-makers. *User-friendliness* (C_6) is related to the ease of use of the controller, accessibility, usability of its interface, etc. *Vocabulary/Sentence suggestions* (C_7) is the ability of the grammar checker to analyze the text and suggest the replacement of repetitive words with alternatives, replacement of inverted sentences or sentences written in a passive language with sequential sentences or active sentences. *Plug-in & Integration* (C_8) relates to tools that allow the controller to be used with a web browser, word processing, or other software products.

The features mentioned above which are effective in the selection of grammar checkers were evaluated by decision-makers with expertise in various fields. The characteristics of the decision-makers are given in Table 1.

Table 1: Decision-makers and Their Expertise

Decision Maker	Expertise Area	Professional Experience (years)	Education
DM ₁	Optimization	9	Ph.D.
DM ₂	Decision Making	9	Ph.D.
DM ₃	Production Systems	7	Ph.D.
DM ₄	Industrial Engineering	8	Ph.D.
DM ₅	Business Administration	3	M.Sc.

4.2. Findings

The findings are presented in terms of both FUCOM and BWM respectively.

4.2.1. Findings of FUCOM

The steps detailed in Section 3.1 are followed when prioritizing decision-makers with FUCOM regarding the features of grammar checkers. The evaluations made by all decision-makers are given in Table 2.

Table 2: Evaluations of Decision-makers

DM ₁	Ranking	$C_1 > C_3 > C_5 > C_7 > C_8 > C_6 > C_2 = C_4$							
	Criteria	C_1	C_3	C_5	C_7	C_8	C_6	C_2	C_4
	Degree of importance	1	2	3	4	5	6	9	9
DM ₂	Ranking	$C_5 > C_1 = C_3 > C_7 > C_6 > C_8 > C_4 = C_2$							
	Criteria	C_5	C_1	C_3	C_7	C_6	C_8	C_4	C_2
	Degree of importance	1	2	2	4	5	6	8	8
DM ₃	Ranking	$C_7 > C_5 > C_1 > C_2 = C_8 > C_6 > C_3 > C_4$							
	Criteria	C_7	C_5	C_1	C_2	C_8	C_6	C_3	C_4
	Degree of importance	1	2	3	4	4	5	6	7
DM ₄	Ranking	$C_3 > C_7 > C_1 > C_4 > C_2 > C_6 > C_5 > C_8$							
	Criteria	C_3	C_7	C_1	C_4	C_2	C_6	C_5	C_8
	Degree of importance	1	2	3	4	6	7	8	9
DM ₅	Ranking	$C_1 > C_7 = C_8 > C_3 > C_6 > C_4 > C_2 > C_5$							
	Criteria	C_1	C_7	C_8	C_3	C_6	C_4	C_2	C_5
	Degree of importance	1	2	2	3	4	6	7	9

The weights of the criteria are reached by solving the optimization model, which was created based on the evaluations of DM_1 and whose general structure is given in Equation (5). This process, which was explained for DM_1 , was applied separately for all decision-makers, and criteria values were obtained based on the evaluations by solving optimization models. The criteria weights obtained for each decision maker are given in Table 3.

Table 3: Criteria Weights Obtained with FUCOM

	$C_1(w_1)$	$C_2(w_2)$	$C_3(w_3)$	$C_4(w_4)$	$C_5(w_5)$	$C_6(w_6)$	$C_7(w_7)$	$C_8(w_8)$
DM_1	0.3742	0.0416	0.1871	0.0416	0.1247	0.0624	0.0936	0.0748
DM_2	0.1744	0.0436	0.1744	0.0436	0.3488	0.0698	0.0872	0.0581
DM_3	0.1173	0.0879	0.0586	0.0503	0.1759	0.0704	0.3518	0.0879
DM_4	0.1268	0.0634	0.3804	0.0951	0.0475	0.0543	0.1902	0.0423
DM_5	0.3329	0.0476	0.1110	0.0555	0.0370	0.0832	0.1664	0.1664
Average	0.2251	0.0568	0.1823	0.0572	0.1468	0.068	0.1778	0.0859

When the last line in Table 3, which includes the average values, is examined, it is seen that the weight of w_1 of the *Grammar check* (C_1) criterion is the most important criterion for decision makers with a value of 0.2251. According to the degree of importance for the decision-makers, this criterion is followed by the weights w_3 and w_7 , which have the values of the *Contextual guidance* (C_3) and *Vocabulary/Sentence suggestions* (C_7) criteria. The values of these weights are 0.1823 and 0.1778, respectively. *User-friendliness* (C_6) ($w_6 = 0.068$), *Reporting* (C_4) ($w_4 = 0.0572$) and *Plagiarism detection* (C_2) ($w_2 = 0.0568$) were determined as the three criteria with the least importance for decision-makers, respectively. The obtained values indicate that the basic functions expected from a grammar checker are more important for decision-makers while the interface, usage statistics, and similarity ratio comparison are less important.

4.2.2. Findings of BWM

According to the steps explained under the title of 3.2. BWM, firstly all DMs determined “*the best*” and “*the worst*” criteria among the criteria set. The best criterion for each DM is presented in bold in Table 4. Thereafter, as stated in Equation (7) all DM structured Best-to-others vectors by considering a 1-9 scale.

Table 4: Best-to-Others

	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_8
DM1	1	9	2	9	3	6	4	5
DM2	2	8	2	8	1	5	4	6
DM3	3	4	6	7	2	5	1	4
DM4	3	6	1	4	8	7	2	9
DM5	1	7	3	6	9	4	2	2

As stated in Equation (8), all DMs structured Others-to-worst vectors by considering the 1-9 scale as well. The worst criterion determined by all DMs can be seen in bold in Table 5.

Table 5: Others-to-Worst

	DM1	DM2	DM3	DM4	DM5
C_1	9	7	6	7	9
C_2	1	1	5	4	3
C_3	8	7	2	9	7
C_4	1	1	1	6	4
C_5	7	8	7	2	1
C_6	4	4	4	3	6
C_7	6	5	8	8	8
C_8	5	3	5	1	8

Tables 4 and 5 include the evaluations of DMs which can be defined as the inputs of BWM. In the light of the evaluation vectors of each DM, the weights of criteria were calculated by utilizing BWM-Solver provided in Web8. The weights are given in Tables 6.

Table 6: Criteria Weights Obtained with BWM

	$C_1(w_1)$	$C_2(w_2)$	$C_3(w_3)$	$C_4(w_4)$	$C_5(w_5)$	$C_6(w_6)$	$C_7(w_7)$	$C_8(w_8)$
DM ₁	0.3347	0.0291	0.2038	0.0453	0.1358	0.0679	0.1019	0.0815
DM ₂	0.1881	0.0313	0.1881	0.0470	0.3135	0.0752	0.0940	0.0627
DM ₃	0.1285	0.0963	0.0642	0.0338	0.1927	0.0771	0.3110	0.0963
DM ₄	0.1383	0.0691	0.3407	0.1037	0.0519	0.0593	0.2074	0.0296
DM ₅	0.2949	0.0513	0.1197	0.0598	0.0256	0.0897	0.1795	0.1795
Average	0.2169	0.0554	0.1833	0.0579	0.1439	0.0738	0.1788	0.0899

When the last line in Table 6, which includes the average values, is examined, it is seen that the weight of w_1 of the *Grammar check* (C_1) criterion is the most important criterion for decision makers with a value of 0.2169. According to the degree of importance for the decision-makers, this criterion is followed by the weights w_3

and w_7 , which have the values of the *Contextual guidance* (C_3) and *Vocabulary/Sentence suggestions* (C_7) criteria. The values of these weights are 0.1833 and 0.1778, respectively. *User-friendliness* (C_6) ($w_6 = 0.0738$), *Reporting* (C_4) ($w_4 = 0.0579$) and *Plagiarism detection* (C_2) ($w_2 = 0.0554$) were determined as the three criteria with the least importance for decision-makers, respectively. The obtained values indicate that the basic functions expected from a grammar checker are more important for decision-makers while the interface, usage statistics, and similarity ratio comparison are less important. The consistency measurements for each DM evaluation were calculated via BWM-Solver as (0.2222, 0.2143, 0.3095, 0.2083, 0.2083) respectively. According to the consistent threshold for a nine scale with eight criteria which is 0.3620, it is concluded that all evaluations are consistent.

4.2.3. Comparative Analysis

The results of the FUCOM and BWM methods can be compared. Aggregated criterion weights were used to compare the results obtained by both methods. Aggregated criterion weights were obtained by arithmetic averages of the values in the relevant tables.

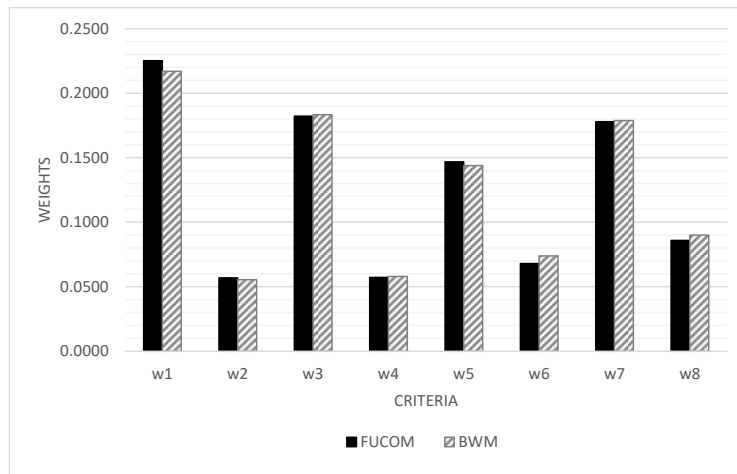

Figure 1: Comparison of FUCOM & BWM Methods

Figure 1 shows that the criterion weights obtained by both methods are very close to each other. When the differences between the criteria weights obtained by the methods are examined, it is seen that the biggest differences are between 0.008 for w_1 and 0.006 for w_6 . As a result of the fact that both methods give very close results, the correlation between the criteria weights obtained is calculated as 0.9986. This result shows that FUCOM and BWM methods are coherent.

This result is not surprising since the working principles of the two methods are similar. However, the fact that decision-makers make much fewer comparisons in the FUCOM method shows the superiority of the FUCOM method over BWM.

5. Discussion and Conclusion

In this study, a topic that is essential for individuals who use English as a foreign language was handled. Firstly, the literature was reviewed comprehensively to reveal the factors that may be effective in the selection of grammar checker tools. However, there is no study providing this information sufficiently. Therefore, the tools developed for grammar checkers were investigated and their prominent features were disclosed. Secondly, five decision-makers from various expertise areas were included in the study to evaluate the factors. The weights of criteria were calculated with FUCOM and BWM by considering the evaluations of decision-makers. Lastly, the findings of these two MCDM methodologies were compared and discussed.

According to the results, the grammar check feature has come to the fore as an effective factor in the selection of grammar checker tools. In addition, the least important feature was Plagiarism detection for both methods. This finding is not surprising. Grammar check comes to the fore as the main task of grammar checker tools. In addition to this feature, plagiarism detection took the last place as a reason for preference due to being one of its side roles. This can be explained by the existence of specially developed tools for plagiarism detection. As a result of the similarity of the two methods, the ranking of the criteria was obtained as the same. However, there are negligible differences in criterion weights. When other factors that are effective in the selection of grammar checker tools were examined, it was seen that the contextual guidance feature was more important than the vocabulary/sentence suggestion. This shows that the confirmation of the accuracy of the written text, both grammatically and conceptually, is more important than the word/sentence suggestions for individuals. The low level of importance of the user-friendly feature can be considered a surprising result. Similarly, the reporting criterion was obtained as a less important feature. Another surprising result is that the price criterion is not prioritized. It can be interpreted that the decision-makers will not prioritize the price as long as the tool fulfills its main roles. As a general evaluation, it is seen that the criteria were placed in three different categories. In the first group, the features that are the main roles of these tools were listed, in the second group the price, and finally, the additional features of these tools were grouped.

As a result of this study, the evaluations of the decision-makers indicate to the software developers that the side features are not very effective in the choice, while the further strengthening and differentiation of the algorithms working in the background for the main task of grammar control will play an active role in the selection of tools. In addition, this study can be considered a guide for researchers/writers whose native language is not English. The limited number of studies in literature dealing with tools developed for grammar control and the lack

of studies evaluating grammar checkers with MCDM tools make our study stand out and contribute to the literature.

The limitations of the study should also be mentioned. The findings reflect only the individual experiences of the decision-makers. This study is not aimed at obtaining a result that represents the opinion of a community. Only expert opinions as users were evaluated. In addition, the criteria that are effective in the selection of grammar checker tools are limited to the common features of the tools used in practice.

In further studies, inferences can be made with statistical analyzes with a large audience using grammar checker tools. Experts from different nations, as decision-makers, can evaluate the criteria and reveal the differences. The study can be reconducted with new features when software developers release grammar checkers with various features. By reaching individuals who actively use the main grammar checker tools used in the market and have full knowledge of all their features, the study can also be discussed in terms of grading the alternatives.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışma için Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 11/01/2023 tarihli (Toplantı Sayısı: 11, Karar No: 25) Etik Kurul Onayı alınmıştır.

References

- Aboutorab, H., Saberi, M., Asadabadi, M. R., Hussain, O. and Chang, E. (2018). ZBWM: The Z-number extension of best worst method and its application for supplier development. *Expert Systems with Applications*, 107, 115–125. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2018.04.015>
- Ahmad, A., Mukhaiyar. and Atmazaki. (2022). Exploring digital tools for teaching essay writing course in higher education: Padlet, Kahoot, YouTube, Essaybot, Grammarly. *International Journal of Interactive Mobile Technologies*, 16(13), 200–209. <https://doi.org/10.3991/IJIM.V16I13.30599>
- Ahmad, N., Hasan, M. G. and Barbhuiya, R. K. (2021). Identification and Prioritization of Strategies to Tackle COVID-19 Outbreak: A group-BWM based MCDM Approach. *Applied Soft Computing*, 111. <https://doi.org/10.1016/J.ASOC.2021.107642>
- Akar, G. S. (2022). Tedarik zincirlerinde sürdürülebilir imalatın önündeki engelleyici faktörlerin tam tutarlılık yöntemiyle (FUCOM) değerlendirilmesi. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 298-318.

- Badi, I. and Kridish, M. (2020). Landfill site selection using a novel FUCOM-CODAS model: A case study in Libya. *Scientific African*, 9, e00537. <https://doi.org/10.1016/j.sciaf.2020.e00537>
- Barrot, J. S. (2020). Integrating Technology into ESL/EFL Writing through Grammarly. *RELC Journal*, 53(3), 1-5. <https://doi.org/10.1177/0033688220966632>
- Bazyar, M., Alipouri Sakha, M., Gordeev, V. S., Mousavi, B., Karmi, A., Maniei, R., Attari, S. and Ranjbar, M. (2022). Criteria for the selection of complementary private health insurance: the experience of a large organisation in Iran. *BMC Health Services Research*, 22(1), 1-13. <https://doi.org/10.1186/S12913-022-08777-7>
- Bhirud, N. S., Bhavsar, R. P. and Pawar, B. V. (2017). Grammar checkers for natural languages: A review. *International Journal on Natural Language Computing*, 6(4), 1–13. <https://doi.org/10.5121/ijnlc.2017.6401>
- Bilgiç, S., Torğul, B. and Paksoy, T. (2021). Sürdürülebilir enerji yönetimi için BWM yöntemi ile yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesi. *Verimlilik Dergisi*, 2, 95-110.
- Blagojević, A., Kasalica, S., Stević, Ž., Tričković, G. and Pavelkić, V. (2021). Evaluation of safety degree at railway crossings in order to achieve sustainable traffic management: A novel integrated fuzzy MCDM model. *Sustainability*, 13(2), 832. <https://doi.org/10.3390/SU13020832>
- Bustamante, F. R. and León, F. S. (1996). GramCheck: A Grammar and Style Checker. arXiv preprint [arXiv:1906.07001](https://arxiv.org/abs/1906.07001). <https://doi.org/10.48550/arXiv.cmp-lg/9607001>
- Calma, A., Cotronei-Baird, V. and Chia, A. (2022). Grammarly: An instructional intervention for writing enhancement in management education. *International Journal of Management Education*, 20(3), 100704 <https://doi.org/10.1016/J.IJME.2022.100704>
- Cao, Q., Esangbedo, M.O., Bai, S. and Esangbedo C.O. (2019). Grey SWARA-FUCOM weighting method for contractor selection MCDM problem: A case study of floating solar panel energy system installation. *Energies*, 12(13), 2481. <https://doi.org/10.3390/en12132481>
- Chakraborty, S., Sarkar, B. and Chakraborty, S. (2022). A FUCOM-MABAC-based integrated approach for performance evaluation of the Indian national parks. *OPSEARCH*, 1–30. <https://doi.org/10.1007/s12597-022-00611-2>

- Çalık, A. (2021). Grup Karar Verme Yöntemlerini Kullanarak Yeşil Tedarikçi Seçimi: Gıda Endüstrisinden Bir Örnek Olay Çalışması. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(1), 1-16
- Çevik Aka, D. (2021). Endüstriyel Atık Geri Dönüşümünde Etkili Olan Karar Kriterlerinin BWM ile Değerlendirilmesi: Plastik, Cam ve Çelik Endüstrisinde Uygulama. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 31, 390-398.
- Dizon, G. and Gayed, J. M. (2021). Examining the impact of grammarly on the quality of mobile L2 writing. *JALT CALL Journal*, 17(2), 74–92. <https://doi.org/10.29140/JALTCALL.V17N2.336>
- Drubin, D. G. and Kellogg, D. R. (2012). English as the universal language of science: opportunities and challenges. *Molecular Biology of the Cell*, 23(8), 1399. <https://doi.org/10.1091/mbc.E12-02-0108>
- Ecer F. (2021a). Sürdürülebilir tedarikçi seçimi: FUCOM sübjektif ağırlıklandırma yöntemi temelli MAIRCA yaklaşımı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 26–48. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.691693>
- Ecer, F. (2021b). An analysis of the factors affecting wind farm site selection through FUCOM subjective weighting method. *Pamukkale University Journal of Engineering Sciences*, 27(1), 24–34. <https://doi.org/10.5505/pajes.2020.93271>
- Fazeli, H. R. and Peng, Q. (2021). Integrated approaches of BWM-QFD and FUCOM-QFD for improving weighting solution of design matrix. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 1–18. <https://doi.org/10.1007/s10845-021-01832-w>
- Gain, A., Rao, M. and Bhat, K. S. (2019). *Usage of grammarly - online grammar and spelling checker tool at the health sciences library*. Manipal Academy of Higher Education, Manipal: A Study. *Library Philosophy and Practice*, 2610.
- Gautam, A. and Jerripothula, K. R. (2020). SGG: Spinbot, Grammarly and GloVe based Fake News Detection. *Proceedings - 2020 IEEE 6th International Conference on Multimedia Big Data, BigMM 2020*, 174–182. <https://doi.org/10.1109/BIGMM50055.2020.00033>
- Genthial, D. and Courtin, J. (1992). From detection/correction to computer aided writing. *COLING 1992 Volume 3: The 14th International Conference on Computational Linguistics*, 1013–1018.

- Hoan, P. and Ha, Y. (2021). ARAS-FUCOM approach for VPAF fighter aircraft selection. *Decision Science Letters*, 53–62.
<https://doi.org/10.5267/j.dsl.2020.10.004>
- Huang, H. W., Li, Z. and Taylor, L. (2020). The effectiveness of using Grammarly to improve students' writing skills. *ACM International Conference Proceeding Series*, 122–127. <https://doi.org/10.1145/3402569.3402594>
- Irannezhad, M., Shokouhyar, S., Ahmadi, S. and Papageorgiou, E. I. (2021). An integrated FCM-FBWM approach to assess and manage the readiness for blockchain incorporation in the supply chain. *Applied Soft Computing*, 112. <https://doi.org/10.1016/J.ASOC.2021.107832>
- Işık, Ö. (2022). Gri Entropi, FUCOM ve EDAS-M yöntemleriyle Türk lojistik firmalarının çok kriterli performans analizi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 17(66), 472-489.
- John, P. and Woll, N. (2020). Using grammar checkers in an ESL Context: An investigation of automatic corrective feedback. *CALICO Journal*, 37(2), 169–192. <https://doi.org/10.1558/CJ.36523>
- Kharis, M., Laksono, K. and Suhartono. (2022). Utilization of NLP-Technology in current applications for education and research by Indonesian student, teacher, and lecturer. *Journal of Higher Education Theory and Practice*, 22(14). <https://doi.org/10.33423/JHETP.V22I14.5544>
- Khosravi, M., Haqbin, A., Zare, Z. and Shojaei, P. (2022). Selecting the most suitable organizational structure for hospitals: An integrated fuzzy FUCOM-MARCOS method. *Cost Effectiveness and Resource Allocation*, 20(1), 29. <https://doi.org/10.1186/s12962-022-00362-3>
- Kumar, A. and Nair, S. B. (2007). An artificial immune system based approach for English grammar checking. *Artificial Immune Systems: 6th International Conference, ICARIS 2007*, Santos, Brazil, August 26-29, 2007: Proceedings, 348–357.
- Kumar, A., Mangla, S. K., Kumar, P. and Song, M. (2021). Mitigate risks in perishable food supply chains: learning from COVID-19. *Technological Forecasting and Social Change*, 166(February).
<https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120643>
- Lamond, B. and Cunningham, T. (2022). Editing assistance tool validation for English language learners. *Journal of Enabling Technologies*, 16(4), 253-265. <https://doi.org/10.1108/JET-04-2021-0020>

- Li, D. P., Xie, L., Cheng, P. F., Zhou, X. H. and Fu, C. X. (2021). Green supplier selection under cloud manufacturing environment: A hybrid MCDM model. *SAGE Open*, 11(4). <https://doi.org/10.1177/21582440211057112>
- Liang, F., Brunelli, M. and Rezaei, J. (2020). Consistency issues in the best worst method: Measurements and thresholds. *Omega*, 96, 102175.
- Lillis, T. and Curry, M. J. (2010). *Academic Writing in a Global Context*. London: Routledge.
- Lin, Z., Ayed, H., Bouallegue, B., Tomaskova, H., Jafarzadeh Ghouschi, S. and Haseli, G. (2021). An integrated mathematical attitude utilizing fully fuzzy BWM and fuzzy WASPAS for risk evaluation in a SOFC. *Mathematics*, 9(18). <https://doi.org/10.3390/MATH9182328>
- Liu, P., Zhu, B. and Wang, P. (2021). A weighting model based on best–worst method and its application for environmental performance evaluation. *Applied Soft Computing*, 103. <https://doi.org/10.1016/J.ASOC.2021.107168>
- Macdonald, N. H. (1983). Human Factors and Behavioral Science: The UNIX™ Writer’s Workbench Software: Rationale and Design. *Bell System Technical Journal*, 62(6), 1891–1908. <https://doi.org/10.1002/J.1538-7305.1983.TB03520.X>
- Matić, B., Jovanović, S., Das, D. K., Zavadskas, E. K., Stević, Ž., Sremac, S. and Marinković, M. (2019). A new hybrid MCDM Model: sustainable supplier selection in a construction company. *Symmetry*, 11(3), 353. <https://doi.org/10.3390/sym11030353>
- McKinley, J. and Rose, H. (2018). Conceptualizations of language errors, standards, norms and nativeness in English for research publication purposes: An analysis of journal submission guidelines. *Journal of Second Language Writing*, 42, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.jslw.2018.07.003>
- Mendes, A. C. S., Ferreira, F. A. F., Kannan, D., Ferreira, N. C. M. Q. F. and Correia, R. J. C. (2022). A BWM approach to determinants of sustainable entrepreneurship in small and medium-sized enterprises. *Journal of Cleaner Production*, 371. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2022.133300>
- Mitrović Simić, J., Stević, Ž., Zavadskas, E. K., Bogdanović, V., Subotić, M. and Mardani, A. (2020). A Novel CRITIC-Fuzzy FUCOM-DEA-Fuzzy MARCOS Model for Safety Evaluation of Road Sections Based on Geometric Parameters of Road. *Symmetry*, 12(12), 2006. <https://doi.org/10.3390/sym12122006>

- O'Neill, R. and Russell, A. M. T. (2019). Stop! Grammar time: University students' perceptions of the automated feedback program Grammarly. *Australasian Journal of Educational Technology*, 35(1), 42–56.
<https://doi.org/10.14742/AJET.3795>
- Ocampo, L. (2022). Full consistency method (FUCOM) and weighted sum under fuzzy information for evaluating the sustainability of farm tourism sites. *Soft Computing*, 26(22), 12481–12508. <https://doi.org/10.1007/s00500-022-07184-8>
- Öztaş, G.Z., Bars, A., Genç, V. and Erdem, S. (2022). Criteria Assessment for Covid-19 Vaccine Selection via BWM. In: Rezaei, J., Brunelli, M., and Mohammadi, M. (eds) *Advances in Best-Worst Method. BWM 2021. Lecture Notes in Operations Research*. Springer, Cham.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-89795-6_16
- Pamucar, D. and Ecer, F. (2020). Prioritizing The Weights of The Evaluation Criteria Under Fuzziness: The Fuzzy Full Consistency Method – FUCOM-F. *Facta Universitatis, Series: Mechanical Engineering*, 18(3), 419–437.
<https://doi.org/10.22190/FUME200602034P>
- Pamucar, D., Ecer, F. and Deveci, M. (2021). Assessment of alternative fuel vehicles for sustainable road transportation of United States using integrated fuzzy FUCOM and neutrosophic fuzzy MARCOS methodology. *Science of The Total Environment*, 788, 147763.
<https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.147763>
- Pamučar, D., Stević, Ž. and Sremac, S. (2018). A New Model for Determining Weight Coefficients of Criteria in MCDM Models: Full Consistency Method (FUCOM). *Symmetry*, 10(9), 393.
<https://doi.org/10.3390/sym10090393>
- Parra, G. L. and Calero, S. X. (2019). Automated writing evaluation tools in the improvement of the writing skill. *International Journal of Instruction*, 12(2), 209–226. <https://doi.org/10.29333/IJI.2019.12214A>
- Peker, B. P. and Görener, A. (2022). Tesis yeri seçiminde kriterlerin önem ağırlıklarının bulanık FUCOM yöntemiyle belirlenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(45), 1512-1536.
<https://doi.org/10.46928/iticusbe.1212318>
- Qarnain, S. S., Sattanathan, M., Sankaranarayanan, B. and Ali, S. M. (2020). Analyzing energy consumption factors during coronavirus (COVID-19) pandemic outbreak: a case study of residential society. *Energy Sources, Part A: Recovery, Utilization and Environmental Effects*, 1-20.

- Rezaei, J. (2015). Best-worst multi-criteria decision-making method. *Omega*, 53, 49–57. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2014.11.009>
- Rezaei, J., Nispeling, T., Sarkis, J. and Tavasszy, L. (2016). A supplier selection life cycle approach integrating traditional and environmental criteria using the best worst method. *Journal of Cleaner Production*, 135, 577–588. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2016.06.125>
- Rezaei, J., van Roekel, W. S. and Tavasszy, L. (2018). Measuring the relative importance of the logistics performance index indicators using Best Worst Method. *Transport Policy*, 68, 158–169. <https://doi.org/10.1016/J.TRANPOL.2018.05.007>
- Rezaei, J., Wang, J. and Tavasszy, L. (2015). Linking supplier development to supplier segmentation using Best Worst Method. *Expert Systems with Applications*, 42(23), 9152–9164. <https://doi.org/10.1016/J.ESWA.2015.07.073>
- Saaty, T. L. (1977). A scaling method for priorities in hierarchical structures. *Journal of Mathematical Psychology*, 15(3), 234–281. [https://doi.org/10.1016/0022-2496\(77\)90033-5](https://doi.org/10.1016/0022-2496(77)90033-5)
- Sajjadpour, N. (2021). How Grammarly® website influences the Iranian EFL learners' writing performance. *Language Teaching Research Quarterly*, 22, 119–139. <https://doi.org/10.32038/LTRQ.2021.22.09>
- Salimi, N. and Rezaei, J. (2016). Measuring efficiency of university-industry Ph.D. projects using best worst method. *Scientometrics*, 109(3), 1911–1938. <https://doi.org/10.1007/s11192-016-2121-0>
- Soni, M. and Thakur, J. S. (2018). A systematic review of automated grammar checking in English language. <http://arxiv.org/abs/1804.00540>
- Stević, Ž. and Brković, N. (2020). A Novel Integrated FUCOM-MARCOS Model for Evaluation of Human Resources in a Transport Company. *Logistics*, 4(1), 4. <https://doi.org/10.3390/logistics4010004>
- Tabatabaei, M. H., Amiri, M., Khatami Firouzabadi, S. M. A., Ghahremanloo, M., Keshavarz-Ghorabae, M. and Sapauskas, J. (2019). A new group decision-making model based on bwm and its application to managerial problems. *Transformations in Business and Economics*, 18(2), 197–214.
- Tambunan, A. R. S., Andayani, W., Sari, W. S. and Lubis, F. K. (2022). Investigating EFL students' linguistic problems using Grammarly as

- automated writing evaluation feedback. *Indonesian Journal of Applied Linguistics*, 12(1), 16–27. <https://doi.org/10.17509/IJAL.V12I1.46428>
- Tavana, M., Mina, H. and Santos-Arteaga, F. J. (2023). A general Best-Worst method considering interdependency with application to innovation and technology assessment at NASA. *Journal of Business Research*, 154. <https://doi.org/10.1016/J.JBUSRES.2022.08.036>
- Tavana, M., Shaabani, A., Santos-Arteaga, F. J. and Valaei, N. (2021). An integrated fuzzy sustainable supplier evaluation and selection framework for green supply chains in reverse logistics. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(38), 53953–53982. <https://doi.org/10.1007/S11356-021-14302-W>
- Thi, N. K. and Nikolov, M. (2022). How teacher and Grammarly feedback complement one another in Myanmar EFL Students' Writing. *Asia-Pacific Education Researcher*, 31(6), 767–779. <https://doi.org/10.1007/S40299-021-00625-2>
- Thurmair, G. (1990). Parsing for grammar and style checking. COLING 1990 Volume 2: *Papers Presented to the 13th International Conference on Computational Linguistics*, 365–370.
- Tóth, L. and Gosztolya, G. (2019). *Reducing the inter-speaker variance of cnn acoustic models using unsupervised adversarial multi-task training*. Lecture Notes in Computer Science (Including Subseries Lecture Notes in Artificial Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics), 11658 LNAI, 481–490. https://doi.org/10.1007/978-3-030-26061-3_49
- Tschichold, C., Bodmer, F., Cornu, E., Grosjean, F., Grosjean, L., Ktibler, N., Lrwy, N. and Tschumi, C. (1997). Developing a new grammar checker for English as a second language. *From Research to Commercial Applications: Making NLP Work in Practice*, 7–12.
- Vieira, F. C., Ferreira, F. A. F., Govindan, K., Ferreira, N. C. M. Q. F. and Banaitis, A. (2022). Measuring urban digitalization using cognitive mapping and the best worst method (BWM). *Technology in Society*, 71. <https://doi.org/10.1016/J.TECHSOC.2022.102131>
- Wan Ahmad, W. N. K., Rezaei, J., Sadaghiani, S. and Tavasszy, L. A. (2017). Evaluation of the external forces affecting the sustainability of oil and gas supply chain using Best Worst Method. *Journal of Cleaner Production*, 153, 242–252. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2017.03.166>

- Wang, P., Lin, Y. and Wang, Z. (2022). An Integrated BWM-CRITIC Approach Based on Neutrosophic Set for Sustainable Supply Chain Finance Risk Evaluation. *International Journal of Innovative Computing, Information and Control*, 18(6), 1735–1754.
<https://doi.org/10.24507/IJICIC.18.06.1735>
- Wankhede, V. A. and Vinodh, S. (2021). Analysis of Industry 4.0 challenges using best worst method: A case study. *Computers and Industrial Engineering*, 159. <https://doi.org/10.1016/J.CIE.2021.107487>
- Web1: <https://www.berlitz.com/blog/most-spoken-languages-world> (06/12/2022)
- Web2: <https://webshop.elsevier.com/language-editing-services/language-editing/> (06/12/2022)
- Web3: <https://authorservices.springernature.com> (06/12/2022)
- Web4: <https://authorservices.emeraldpublishing.com> (06/12/2022)
- Web5: <https://www.g2.com/categories/proofreading> (15/12/2022)
- Web6: <https://www.trustradius.com/writing-proofreading-tools#products> (15/12/2022)
- Web7: <https://www.softwaretestinghelp.com/free-online-proofreading-tools/> (15/12/2022)
- Web8: <https://bestworstmethod.com/software/> (16/12/2022).
- Yadav, G., Luthra, S., Jakhar, S. K., Mangla, S. K. and Rai, D. P. (2020). A framework to overcome sustainable supply chain challenges through solution measures of industry 4.0 and circular economy: An automotive case. *Journal of Cleaner Production*, 254, 120112.
<https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2020.120112>
- Yang, H. (2018). Efficiency of online grammar checker in English writing performance and students' perceptions. *Korean Journal of English Language and Linguistics*, 18(3), 328–348.
<https://doi.org/10.15738/kjell.18.3.201809.328>
- Yazdani, M., Chatterjee, P., Pamucar, D. and Chakraborty, S. (2020). Development of an integrated decision-making model for location selection of logistics centers in the Spanish autonomous communities. *Expert Systems with Applications*, 148, 113208. <https://doi.org/10.1016/J.ESWA.2020.113208>

Zagradjanin, N., Pamucar, D. and Jovanovic, K. (2019). Cloud-Based multi-robot path planning in complex and crowded environment with multi-criteria decision making using full consistency method. *Symmetry*, 11(10), 1241. <https://doi.org/10.3390/sym11101241>

Zakaria, M. S. (2022). Online manuscript editing services for multilingual authors: a content analysis study. *Science and Technology Libraries*, 41(1), 90–111. <https://doi.org/10.1080/0194262X.2021.1932695>.

Ethics Statement: The authors declare that ethical rules were followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation regarding scientific ethical issues, all responsibility belongs to the authors of the study, and Çankırı Karatekin University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences has no responsibility.

Araştırma Makalesi

**Kurumsal Mantıkların Örgütsel Alanlarda Yapılanma Süreci:
Türk Deniz Ticareti Sektörü Örneği**

Yasemin Şükran UÇAR

Sorumlu Yazar, Ticaret Bakanlığı

yaseminsukran@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3937-9452

Rabia Arzu KALEMCI

Çankaya Üniversitesi, İİBF

arzukalemci@cankaya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2617-2666

Öz

Bu makalede, Türk deniz ticareti örgütsel alanının Cumhuriyet Dönemindeki tarihsel seyri, kurumsal değişim ve kurumsal mantıklar çerçevesi dâhilinde, arşiv taraması, tarihsel inceleme, mülakat gibi niteliksel analiz yöntemleri kullanılarak incelenmektedir. Bu kapsamda, devlet kurumlarının oluşum aşaması olan Cumhuriyet'in ilânının ertesindeki yıllarda genel itibarıyla devletçi ve geleneksel uygulamaların etkili olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, 1950'li yıllar, özel teşebbüsün sektörde etkisinin hissedilmeye başlandığı ve ilk dışa açılma faaliyetlerinin gözlemlendiği dönem olarak göze çarpmakla birlikte, bu yıllarda anılan örgütsel alanda henüz tam anlamıyla bir özel sektör kurumsal mantığından bahsetmek mümkün bulunmamaktadır. Bununla birlikte, ülkemizde 1980'li yıllarda başlayan liberalleşme politikalarının Türk deniz ticareti sektörü üzerindeki etkileri, 1990'lı yıllarda görülmeye başlanmaktadır. 2000'li yıllar ise, sektördeki liberalleşme, özelleştirme ve uluslararasılaşmanın artış gösterdiği dönem olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, Türk deniz ticareti sektörü özelinde, Cumhuriyet Döneminde, geleneksel kamu mantığından uzaklaşarak piyasa ilişkilerinin hâkim olduğu modern mantığa doğru bir geçiş yaşandığı görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Türk deniz ticareti, örgütsel alanlar, kurumsal kuram, kurumsal değişim, kurumsal mantıklar

Jel Sınıflandırma Kodları: E02, M19, M21

The Structuring Process of Institutional Logics in Organizational Fields: The Case of Turkish Maritime Trade Sector¹

Abstract

In this article, the historical course of the Turkish maritime trade field in the Republican Era has been examined within the framework of institutional change and institutional logics, using qualitative analysis methods such as archival scanning, historical analysis, and interviews. Within this context, it has been concluded that in the years following the proclamation of the Republic, which was the stage of the establishment of state institutions, the statist and traditional practices were generally in effect. On the other hand, although the 1950s stand out as the period when the influence of the private enterprise began and the first international activities were observed in the sector, it is not yet possible to talk about a complete private sector institutional logic in the field. Nevertheless, the effects of the liberalization policies in the 1980s on the Turkish maritime trade sector were observed during the 1990s. The 2000s, on the other hand, stand out as the period in which liberalization, privatization and internationalization in the sector increased. Therefore, in the Turkish maritime trade sector in particular, it has been seen that there has been a transition from the traditional public logic towards a modern logic dominated by market relations in the Republican Era.

Keywords: Turkish maritime trade sector, organizational fields, institutional theory, institutional change, institutional logics

JEL Classification Codes: E02, M19, M21

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 05.07.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 11.09.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Uçar, Y. Ş. ve Kalemci, R. A. (2023). Kurumsal mantıkların örgütsel alanlarda yapılanma süreci: Türk deniz ticareti sektörü örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 1052-1081. DOI: 10.18074/ckuifbdf.1322916.

1. Giriş

Kurumsal kuram kapsamındaki örgüt çalışmalarının en temel kavramlarından birisini, fark edilebilir uzmanlık ve faaliyet bölümleri olarak tanımlanan “örgütsel alan” (DiMaggio ve Powell, 1983) kavramı oluşturmaktadır. Örgütsel alanlar, sürekli olarak gelişen ve komplike özellikler taşıyan (Meyer ve Scott, 1992; Wooten ve Hoffman, 2008) “ana tedarikçiler, müşteriler, düzenleyici kuruluşlar ve diğer örgütleri” (DiMaggio ve Powell, 1983) kapsamaktadır. Örgütsel alanlar üzerine gerçekleştirilen ilk dönem çalışmalarının, eşbiçimlilik baskılarına ve tek tip (uniform) alanlara işaret ettiği belirtilmekteyken (Scott, 2001), daha yeni araştırmalar örgütsel formlar kapsamında bölümlere ayrılmış ve çeşitlilik içeren örgütsel yapılar öngörmektedir (Davis ve Greve, 1997; Greenwood ve Hinings, 1996; Greenwood, Oliver, Sahlin ve Suddaby, 2008; Greve, 1996; Kondra ve Hinings, 1998; Kraatz ve Zajac, 1996; Levy, 2006; Lune ve Martinez, 1999; Rowan, 2006). Ayrıca, örgütsel alanların olgunlaştıkça heterojenleşmeye başladığı da kabul edilmektedir (Kraatz ve Zajac, 1996; Schneiberg, 2002; Wooten ve Hoffman, 2008). Heterojenleşme süreci sonucunda ise, “kurumsal mantıklar” kavramı altında örgütsel alanların söz konusu mantıklar tarafından yönlendirildiği ve şekillendirildiği bir yapı açığa çıkmaktadır.

Kurumsal mantıklar, örgütsel alanlarda yer alan aktörlerin davranış kalıplarını düzenleyen ilkeler olarak görülmektedir (Friedland ve Alford, 1991). Bu kapsamda, aktörlerin farklı kurumsal mantıklardan kendilerine uygun olanı seçmesi söz konusu olmaktadır (Leblebici, Salancik, Copay ve King, 1991). Dolayısıyla, toplumsal aktörler, bireysel ve örgütsel düzeylerde çoklu kurumsal mantıklar uyarınca hareket etmekte (Friedland ve Alford, 1991) ve kurumsal mantıklar da kendi aralarında baskın mantık hâline gelebilmek için yarışmaktadır. Böylesi heterojen örgütsel alanlarda çoklu kurumsal mantıklar içsel çelişkilere yol açmakta (Clemens ve Cook, 1999; Greenwood ve Hinings, 2006; Seo ve Creed, 2002) ve söz konusu çelişkiler kurumsal değişimi tetiklemektedir (Friedland ve Alford, 1991; Rao vd., 2003; Thornton vd., 2005).

Kurumsal değişim, kurumsal mantıklara farklı etkilerde bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, nispeten eski savlardan birisi olan ve değişimin, bir kurumsal mantığın diğer mantıklarla girdiği kısa süreli bir çekişme sonucunda baskın hâle gelmesiyle sonuçlandığını belirten görüş olarak karşımıza çıkmaktadır (Delbridge ve Edwards, 2007; Greenwood ve Hinings, 2006). Buna karşılık, son zamanlarda gerçekleştirilen çalışmalarda değişim neticesinde çoklu mantıkların birarada bulunmaya devam edeceğini öngören ikinci görüşün hâkim olduğu görülmektedir (Lounsbury ve Crumley, 2007; Purdy ve Gray, 2009; Reay ve Hinings, 2009). Ayrıca, tek bir baskın kurumsal mantığın gözlemlendiği durumlarda dahi eski baskın mantığın da dâhil olduğu alternatif mantıkların izlerine rastlandığı belirtilmektedir (Lounsbury, 2007; Reay ve Hinings, 2005; Schneiberg, 2007, Thornton ve Ocasio, 2008).

Kurumsal mantıkları yerel düzeyde bir kurumsal değişime uğratan ve onları dönüştüren etmenlerden birisini de küreselleşme oluşturmaktadır. Bu kapsamda, küreselleşme sonucunda yerel kurumsal mantıklarla “dışsal” kurumsal mantıklar arasında bir uyum söz konusu olabileceği gibi mantıklar arasında çatışma yaşanması olasılığı da bulunmaktadır. Sözelimi, Marquis ve Lounsbury’ye (2007) göre birbiriyle çelişen kurumsal mantıklar, küreselleşme karşısında ulusal düzeyde direnç göstermekte ve çatışmaktadır. Bununla birlikte, birbiriyle uyumlu mantıkların örgütsel alanları dönüştürme yeteneği de bulunmaktadır. Bir başka deyişle, detayları ilerideki bölümlerde sağlanan kopyalama, brikolaj ve çeviri mekanizmaları aracılığıyla yerel özellikleri dikkate alan bir yaklaşım kapsamında uluslararası pratiklerle uyumlu melez formların ortaya çıkması da mümkündür. Bu itibarla, küreselleşme karşısında yerel uygulamalar yakınsama (convergence) veya ıraksama (divergence) olguları dâhilinde kurumsal mantıklar bazında değişim ve dönüşüme uğramaktadır.

Dünyada temel olarak 1980’li yıllarda başlayan ekonomik liberalleşme olgusuyla birlikte pek çok ulusal devlet, uyguladıkları liberal politikalarla dışa açılma sürecine girmiştir. Bu süreçte, söz konusu serbestleşmenin en fazla hissedildiği alan olan uluslararası ticarete ulusal düzeyde örgütsel değişimler gözlemlenmiştir. Bu çalışma, anılan liberal politikaların uluslararası ticarete ne tür kurumsal mantık değişikliklerini beraberinde getirdiği üzerine odaklanmaktadır. Diğer taraftan, Richard Whitley (1991, 1994, 2000) tarafından Güney Kore ile birlikte “devlete bağımlı” ulusal iş sistemleri arasında sayılan Türkiye’nin ticari denizcilik sektörünün geçirdiği dönüşümde, uluslararası uygulamaların etkisiyle ortaya çıkan kurumsal mantık değişimleri de önem taşımaktadır. Bu kapsamda, ticari denizcilikte gözlemlenen küreselleşme olgusunun yerel düzeyde mevcut uygulamalarla birleşerek çeviri veya brikolaj tarzında yeni formlar yaratıp yaratmadığı da önemli bir husustur. Diğer taraftan, yine küreselleşme çerçevesinde devlete bağımlı yapıların dönüşüm ve değişimi söz konusudur. Ayrıca, uluslararası ticaret ve liberalizasyonun devlete bağımlılığı asgari düzeye indirme özelliğinden dolayı, incelenen örgütsel alanda ortaya çıkan form değişiklikleri dikkati çekmektedir. Bu kapsamda, çalışmanın amaçları arasında yer alan, sektörün dünyadaki gelişmelerden ne ölçüde ve hangi şekilde etkilendiğinin ortaya çıkarılması şeklindeki analizin de literatüre anlamlı bir katkıda bulunması beklenmektedir. Bir başka deyişle, Whitley’in bahsettiği devlete bağımlı yapının aksine bu bağımlılığın, liberal politikalara uyumlanma sürecinde ortaya çıkan melez formlar aracılığıyla aşınması gündeme gelebilmektedir. Dolayısıyla, çalışmamızın temel araştırma amacı Türk ticari denizcilik sektörüne hâkim olan kurumsal mantıkların tarihten bugüne ne türden bir eğilim gösterdiğini incelemektir. Bu itibarla, çalışma kapsamında tüm bileşenler kapsamlı bir incelemeye tâbi tutulmakta ve anılan melez formlar sonucu ortaya çıkan kurumsal mantıklar tespit edilmeye çalışılmaktadır. Çalışmada kurumsal yaklaşım içerisinde, kurumsal mantıkların nitel yöntemlerle ortaya çıkarılması geleneği takip edilerek niteliksel veri toplama yöntemi benimsenmiştir.

2. Kurumsal Değişim

Yeni kurumsal kuramın en önemli dayanaklarından birisi olan örgütsel çevreye uyum neticesinde ortaya çıkan örgütler arası eşbiçimlilik vurgusu, söz konusu kuramın kurumsal değişim kavramının açıklığa kavuşturulmasında yetersiz kaldığı iddialarını da beraberinde getirmiş olup teorisyenlerin 1990'lerde gerçekleştirdiği çalışmalarla söz konusu açık kapatılmaya çalışılmıştır (Özen, 2007). Bu doğrultuda son otuz yılda gerçekleştirilen araştırmaların, örgütsel değişimin kökenleri, süreçleri, sonuçları ve benzeri konuları içeren oldukça kapsamlı modeller önerdiği görülmektedir.

Kurumsal değişim, genellikle bir “dış etken” (Meyer vd., 1990; Greenwood, Suddaby ve Hinings, 2002) sonucu oluşan bir “çözülme (deinstitutionalization)” (Oliver, 1992) ile başlamaktadır. Bu kavram, oturmuş veya kurumsallaşmış bir örgütsel uygulamanın meşruiyetinin aşınması veya kesintiye uğraması şeklinde tanımlanmaktadır (Oliver, 1992). Bu ilk aşamada yerleşik uygulamalar, “olaylar (events)” (Hoffman, 1999) ya da “şoklar (jolts)” (Meyer, Brooks ve Goes, 1990) tarafından etkide bulunularak çözülmeye tâbi tutulmaktadır. Burada şoklar, toplumsal nitelikli olabileceği gibi teknolojik değişimler, rekabet kaynaklı süreksizlikler (competitive discontinuities) ya da düzenleyici alandaki değişiklikler (regulatory change) şeklinde de olabilmektedir (Greenwood vd., 2002). Bir sonraki aşamada, örgütsel alana yeni “oyuncular”ın girmesi üzerine yerleşik uygulamaların çözümlenmesi süreci başlamaktadır. Daha sonrasında, “kurumsallaşma öncesi (pre-institutionalization)” ve yeniliğin rasyonelize edildiği “kuramlaştırma (theorization)” aşamaları yaşanmaktadır. Son olarak ise, yeni uygulamaların geniş bir kullanım alanı bulduğu “yayılm (difüzyon)” ve “kurumsallaşma (institutionalization)” süreçleri yer almaktadır. Böylelikle, dışsal şoklar esnasında ve sonrasında oluşan yeniliğin (innovation) örgütsel alanlarda, eski kurumsal uygulamaların terk edilmesi suretiyle yeni bir kurumsallaşma olgusunu beraberinde getirdiği görülmektedir.

Literatürde kurumsal değişimin içsel kaynaklı olabileceğini savunan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu kapsamda, Leblebici vd.'nin (1991) ABD'deki radyo yayıncılığı üzerine gerçekleştirdikleri bir araştırma uyarınca, anılan sektördeki değişimin, çevrede yer alan örgütlerin kaynak bağımlılığını bertaraf edebilmek için gerçekleştirdikleri yeniliklerin zaman içerisinde merkezde bulunan örgütler tarafından da uygulanması sonucunda ortaya çıktığı bulgulanmaktadır. Benzer şekilde, Clemens ve Cook (1999) bir örgütsel alandaki heterojenite ve içsel çelişkilerin (“incompatibility”) aynı alanın içerisinden de gelebileceğini iddia etmekte ve kurumsal değişimin süreklilik arz eden öğrenme ve yenilik faaliyetlerinden kaynaklanabileceğini belirtmektedir.

Kurumsal değişim konusunda gerçekleştirilen diğer bir kavramsal araştırma uyarınca, “çözülme” (Oliver, 1992) sürecinde geçici (temporal) değişim mekanizmaları ve kalıpları incelenmekte ve geçici çözülme olgusunun ilerleyen

safhalarda tekrarlanmaması halinde kurumsal değişimin gerçekleşmeyeceği savunulmaktadır (Lawrence, Winn ve Jennings, 2001).

Kurumsal değişimi dinamik bir modelle ele alan bir diğer çalışma (Beckert, 1999) ise, stratejik aktörlerle kurumsallaşmış uygulamalar üzerine eğilmekte ve kurumsal girişimcilerin süreçteki rollerini incelemektedir. Çalışma, kurumsal değişimi Giddens'in (1984) Yapılaşma Kuramı uyarınca ele almakta ve stratejik aktörleri, sosyal yaşantının yerleşik uygulamalarının değişiminde "kısmen" başarılı olarak tanımlamaktadır. Beckert ayrıca, meşruiyet ve güç kavramlarını örgütlerin istikrarında merkezi önemde görmekte ve stratejik aktörlerin değişimi tetikleyici özelliklerinden dolayı, statükocu olarak nitelendirilebilecek kurumlarla olan "çelişkili bağımlılık" ilişkisi içerisinde olduklarını belirtmektedir.

Bir kurumsal girişimci olarak devletin kurumsal değişime büyük ölçüde aracılık ettiğini bulgulayan bir çalışmada (Yalçınkaya ve Taşçı, 2017) devletin, örgütsel alana müdahale etmek, zaman zaman alanın oluşmasını sağlamak veya alanı dönüştürmek suretiyle farklı bağlamlarda örgütsel pratiklere ve formlara şekil verebildiği belirtilmektedir. Bu anlamda, devletlerin bağlamsal veya örgütsel alanlarda farklılık gözetmeksizin kurumsal süreçlerde açık bir şekilde kurumsal girişimciliğe özgü eylemlerde buldukları ve bu süreçlerde en yoğun kullanılan mekanizmanın da hukuki düzenlemeler olduğu ifade edilmektedir (Yalçınkaya ve Taşçı, 2017). Diğer taraftan, örgütsel alan düzeyindeki görgül araştırmalarda da bu işlev bulgulanmaktadır. Nitekim, Türkiye'de sosyal sigorta mantığının ağırlıklı olarak normatif ve düzenleyici mekanizmaların kullanımı sonucunda oluştuğu görülmektedir (Gökoğlu, 2012). Benzer şekilde, Türk askerlik alanında da alanın doğası gereği devlet ağırlığının bulunduğu ve düzenlemelerde devletin başat güç olduğu ifade edilmektedir (Kalemci, Gökoğlu ve Tüzün, 2015). Bu kapsamda, Türk askerlik örgütsel alanında, bir kurumsal değişimden ziyade birbiriyle çelişen veya rekabet eden kurumsal mantıkların bir arada bulunduğu ve sürdürülebilirlik olgusunun yönlendirdiği bir "kurumsal durağanlık"ın hâkim olduğu savunulmaktadır.

Böylesi uzun ve karmaşık bir görünüm sergileyen kurumsal değişim sürecinin örgütsel yaşamda, kurumsal mantıklar bakımından büyük etkileri bulunmaktadır. Bu kapsamda, sürekli olarak değişime uğrayan örgütsel alanlarda kurumsal mantıklar bazında da önemli değişimler yaşanmaktadır. Bir başka deyişle, kurumsal değişim esnasında içsel ya da dışsal bir etken sonucunda bir kurumsal mantıktan diğerine geçiş söz konusu olmaktadır. Dahası, bu süreçte örgütsel alanlarda yarışan veya uyumlu nitelikte olabilecek çoklu mantıklar da devreye girebilmektedir. Böylelikle, süreklilik arz eden bu sosyal inşa sürecinde kurumsal girişimci olarak adlandırılan örgütsel aktörlere büyük sorumluluklar düşmektedir. Zirâ, değişime uğrayan örgütsel alanda söz konusu değişimin yorumlanması ve uygulanması görevleri anılan ajanlara ait bulunmaktadır. Dolayısıyla, makro ve mikro düzeylerde olmak üzere dinamik bir örgütsel çevrede oluşan kurumsal değişimin

uzun dönemli incelenmesinde kurumsal mantıklar yaklaşımına ve onun önermelerine gereksinim duyulmaktadır.

3. Kurumsal Mantık Yaklaşımı

Örgütlerin meşruiyet kazanmaları için kurumsal çevreleriyle uyumlanmaları sürecini inceleyen yeni kurumsal kuram, temelde, gerçekliğin toplumsal olarak kurulduğu tezine dayanmaktadır (Berger ve Luckman, 1967). Bu kapsamda örgütler, buldukları ortamlarda kurumsallaşma süreci kapsamında iş yapma yöntemleri ve yönetim uygulamaları gibi olgulara uyum sağlamaktadırlar. Örgütler bu sayede meşruiyet kazanmakta, kaynaklara ulaşmakta ve hayatta kalma olasılıklarını artırmaktadırlar. Böylelikle, kendi teknik verimliliklerini arttırmak amacını taşımaksızın meşru olarak kabul ettikleri kurumsallaşmış unsurları kendi yapılarına dâhil etmektedirler. Diğer bir deyişle, kurumsallaşmış yapısal unsurları “törenselleşmiş” bir biçimde benimsemektedirler (DiMaggio ve Powell, 1983).

Bu bağlamda örgütler, zaman içerisinde yapılanmaktadır. Bir başka deyişle, kurumsal yapı ve uygulamalar organizasyonlar tarafından örgütsel alanlar bazında benimsenmektedir. Söz konusu yapı ve uygulamalar, zaman içinde örgütlerin verimliliğini sağlamasa bile değer kazanmakta ve kurumsallaşmaktadır. Zira, örgütler bu şekilde meşruiyet kazanmakta ve hayatta kalmaktadırlar. Bu doğrultuda, örgütlerin meşruiyet kazanmalarında eşbiçimlilik mekanizmaları devrede bulunmaktadır. Bu kapsamda örgütler, mimetik, zorlayıcı ve normatif eşbiçimlilik (DiMaggio ve Powell, 1983) olguları aracılığıyla uygulamalar bazında birbirleriyle benzeşmekte ve sonuç olarak örgütsel alanlarda kurumsal eşbiçimlilik ortaya çıkmaktadır.

Kurumsal mantık yaklaşımı, yeni kurumsal kuram çalışmaları içerisinde yer almakta olup, Thornton ve Ocasio'nun (1999, 2008) çığır açıcı çalışmalarından temellenmektedir. Thornton ve Ocasio kurumsal mantıkları, “sosyal olarak inşa edilmiş, bireylerin somut uygulamaları yeniden ürettikleri, mekân ve zamanı organize ettikleri ve sosyal gerçekliğe anlam verdikleri varlık, değer, inanç ve kuralların tarihsel örüntüsü” şeklinde tanımlamaktadır (1999). Yaklaşım, bir örgütsel alan içerisinde yer alan eşbiçimlilik mekanizmaları üzerine yoğunlaşmakta ve örgütsel alan kapsamındaki örgütlerin, alandaki hâkim yapılageliş kuralları ve yapılar tarafından şekillendirildiğini savunmaktadır. Bir başka deyişle örgütler, aynı kurumsal mantık dâhilinde eşbiçimlilik yaratıcı eylemler ve yapılarla birbirlerine bağlı durumda bulunmaktadır.

Kurumsal mantıklar, kurumsal teoride birey, örgütsel ve toplumsal boyutlarda bütünleşik incelemeler yapılmasına imkân veren bir görünüm sergilemektedir (Friedland ve Alford, 1991; Thornton ve Ocasio, 2008; Thornton, Ocasio ve Lounsbury, 2012). Bu itibarla, mikro ve makro analizler yapılmasına uygun bir zemin oluşturarak birey (“agency”) ve yapı (“structure”) bağlamlarında kapsamının ve etki alanının genişletilmesi suretiyle kurumsal kurama önemli katkılarda

bulunmaktadır. Yaklaşım, örgütsel alanları “kurumsal karmaşıklık” kavramıyla özdeşleştirerek “çoklu (multiple)” mantıklardan oluşan bir yapıda ele almaktadır (Greenwood vd., 2011). Bu kapsamda, çoklu kurumsal mantıkların hem rekabetçi, hem de işbirliğine uygun özellikler taşıyarak birarada bulunduğu kabul edilmektedir (Goodrick ve Reay, 2011; Waldorff, Reay ve Goodrick, 2013). Buna göre, örgütsel alanların iki ya da daha fazla kurumsal mantığın aynı anda gözlemlendiği baskın bir kurumsal mantık tarafından oluşturulduğu kabul edilmektedir (Scott, 2008; Thornton ve Ocasio, 1999). Ayrıca, kurumsal mantıkların değişken bir yapıda olması dolayısıyla kurumsal aktörlerin yorumuna tâbi bulunabileceği de öngörülmektedir (McPherson ve Sauder, 2013). Bu kapsamda, Türk askerlik hizmeti örgütsel alanındaki kurumsal mantıkları inceleyen çalışmalarında Kalemci vd. (2015), bahse konu alana egemen olan ve Ordu Millet anlayışına dayanan zorunlu askerlik mantığının büyük ölçüde etkisini devam ettirdiğini, bunun yanında ise, belirli aralıklarla ve koşullarla etkinleştirilen ve içeriğini bedelli askerlik ile profesyonel askerlik hizmet biçimlerinin oluşturduğu alternatif anlayışlar olarak pragmatik mantıkların da varlığını sürdürdüğünü bulgulamaktadır.

Kurumsal mantıklar, bir örgütsel alandaki baskın mantık kapsamındaki kurumsal değişimin incelenmesi bakımından da elverişli bir çerçeve sunmaktadır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen bazı çalışmalar, bir alanda ortaya çıkan yeni bir kurumsal mantığın söz konusu alandaki aktörlere yeni bir rehberlik imkânı sunarak baskın hale geldiğini belirtmektedir (Kitchener, 2002; Hensmans, 2003; Scott, Ruef, Mendel ve Caronna, 2000). Bununla birlikte, rekabet halindeki kurumsal mantıkların uzun bir süre boyunca birarada bulunduğunu bulgulayan çalışmalar da literatürde yer almaktadır (Marquis ve Lounsbury, 2007; Lounsbury, 2007; Reay ve Hinings, 2005). Yarışan mantıkların rekabet yaratıcı etkilerinden dolayı örgütsel alanda istikrarsızlaştırıcı özellikleri bulunduğu belirtilmektedir (Thornton, 2004). Kurumsal mantıkların, örgüte ait inanç sistemleri ve ilişik uygulamaları içermesi itibarı ile, örgütsel değişimle sıkı bir ilişki içerisinde olduğu tespit edilmektedir (Reay ve Hinings, 2009). Dolayısıyla, aktör davranışlarını yönlendirdiği kabul edilen kurumsal mantıkların, örgütsel alanları tanımladığı görülmektedir (Scott, 2008). Ayrıca, kurumsal değişimin, kurumsal mantıkların ortaya çıkışıyla birlikte başladığı ifade edilmektedir (Lounsbury, 2002; Scott vd., 2000; Suddaby ve Greenwood, 2005). Söz konusu değişim esnasında bir baskın kurumsal mantıktan diğerine geçiş yaşandığını (Greenwood vd., 2012, Hoffman, 1999) ve diğer mantıklar bulunsada dahi davranışları şekillendiren unsurun baskın mantık olduğunu kabul eden çalışmalar bulunmaktadır (Thornton, 2004). Bu çalışmalar, yarışan kurumsal mantıkların, rekabet koşullarından kaynaklanan sebeplerden dolayı ortadan kalkacağını savunmaktadır (Hensmans, 2003; Hoffman, 1999). Bu kapsamda, yeni bir kurumsal mantığın yerleşik bir örgütsel alanda ortaya çıkışını müteakip, rakip mantıkların geçiş dönemi boyunca var olacağını ve bu zaman zarfında bir tarafın üstün gelmesiyle birlikte baskın bir mantık etrafında

uzlaşılacağını iddia eden kuramcılar bulunmaktadır (DiMaggio ve Powell, 1983; Hensmans, 2003; Hoffman, 1999).

Literatürde tek bir baskın kurumsal mantık anlayışını savunan, yukarıda detayları sunulan kuramcılarının yanı sıra, özellikle son yıllarda gelişen bir çoklu kurumsal mantık anlayışını benimseyen kuramcılar yazını da yer almaktadır (Besharov ve Smith, 2014; Dunn ve Jones, 2010; Glynn ve Lounsbury, 2005; Greenwood, Díaz, Li ve Lorente, 2010). Bu doğrultuda, örgütsel alanlarda çoklu kurumsal mantıkların, uyumlu ve çelişen özelliklerinin yoğunlukta olmalarına göre farklı biçimlerde oluştuğunu belirtmek mümkün bulunmaktadır. Bir başka deyişle, örgütlerde çoklu kurumsal mantıklar, birbirleriyle çelişebilecekleri gibi, uyum içerisinde de hareket edebilmektedirler. Bu durum, çoklu kurumsal mantıkların sahip oldukları “merkezilik derecesi” ile “uygunluk derecesine” bağlı bulunmaktadır (Besharov ve Smith, 2014). Dolayısıyla mantıkların çatışma düzeyleri, sağladıkları anlam, değerler, kimlik ve uygulamalardan oluşan “uygunluk derecesi” ile birbirlerine göre baskınlıklarını ifade eden “merkezilik derecesi”ne bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Merkezilik Derecesi

Yüksek Örgütün faaliyet gösterebilmesinin temelinde çoklu mantıklar yer alır.	Yarışan Mantıklar (Çok sayıda yoğun çatışma yaşanır.)	Uyumlu Mantıklar (Asgari düzeyde çatışma yaşanır.)
Düşük Örgütün faaliyet gösterebilmesinin temelinde tek bir baskın mantık yer alır.	Aykırı Mantıklar (Orta düzeyde çatışma yaşanır.)	Baskın Mantık (Çatışma yaşanmaz.)

Düşük
Mantıklar, aktöre çelişen hareket şablonları sunar.

Yüksek
Mantıklar, aktöre uyumlu hareket şablonları sunar.

Uyum Derecesi

Şekil 1: Örgütlerde Çoklu Mantıklar

Kaynak: Besharov ve Smith, 2014; Aktaran: Atakan-Duman, 2017

Bu bağlamda, merkezilik derecesi yükseldikçe örgütsel yapının katmanlaşması sonucunda çoklu mantık uygulamalarına daha sık rastlanmaktadır. Bununla birlikte, yine yüksek merkezilik derecesindeki örgütlerde çatışma olasılığı veya yoğunluğu, kurumsal mantığın örgütle olan uyumuna göre ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla, ya “yarışan mantıklar”da görüldüğü gibi yoğun ve çok sayıda çatışma yaşanmakta, ya

da uyum derecesinin yüksek olması hâlinde minimum düzeyde ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde, düşük düzeyde merkezi yapıya sahip örgütlerde tek bir baskın kurumsal mantıktan söz edilmesinden dolayı çatışma ya hiç bulunmamakta (baskın mantık), ya da orta düzeyde gözlemlenmektedir (aykırı mantıklar).

Örgütsel alanlar kapsamındaki küreselleşmede en önemli unsur yayılım (difüzyon) olgusudur. Zirâ, örgütsel uygulamaların ülkeler arasındaki transferi, uluslararası prensip ve uygulamaların yayılımı yoluyla gerçekleştirilmektedir. Yayılım, ithal edilen ilke ve pratiklerin yerel düzeylerde uygulanmasını içermektedir (Campbell, 2004). Bu itibarla, yol bağımlılığı (path dependence) adı verilen bir süreci de beraberinde getirmektedir. Yol bağımlılığı, yerel düzeyde tarihsel unsurların etkisinde gelişen örgütsel formlara işaret etmekte olup, uluslararası düzeyde transfer edilen pratiklerin ülke içerisinde uğradığı biçimsel yapı değişikliklerini ifade etmektedir. Söz konusu süreç, uluslararası uygulamaların örgütsel alanların yerel düzeydeki tarihsel özelliklerinin dikkate alınarak incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, gelecekteki eylemlerin geçmişten bağımsız olamayacağını öngörmektedir. Dolayısıyla, anılan süreçte tarihsel anlamda bir bağımlılıktan (lock-in) söz etmek mümkün bulunmaktadır. Bu durum, yine yerel düzeyde tarihsel bağımlılıktan dolayı oluşan bir direnç olgusunu da beraberinde getirmektedir. Diğer bir deyişle, uluslararası uygulamalarla karşılaşan yerel unsurlar, tarihsel yol bağımlılığı nedeniyle ilk etapta bir direnç sergilemekte, akabinde aşağıda detayları sağlanan mekanizmalar ile bahse konu ilkesel pratikleri tarihsel bağlamda içselleştirmektedir.

Yayılım, temel olarak brikolaj (bricolage) ve çeviri (translation) mekanizmaları aracılığıyla oluşmaktadır. Bu kapsamda brikolaj, kurumsal değişimin yerel unsurların yeniden kombinasyonu sonucunda ortaya çıkması üzerine kurulu bulunmaktadır (Campbell, 2004; Lippi, 2000). Söz konusu oluşum ise sorunla karşılaşan örgütlerin değişime uğramalarını içeren tözsel (substantive) brikolaj ile destek ve meşruiyet kaygılarıyla yüzeysel bir biçimde sembolik brikolaj şeklinde meydana gelebilmektedir. Brikolaj, çevresel baskılar neticesinde hâlihazırda var olan unsurların yeni ve yaratıcı bir şekilde bir araya getirilerek harmanlanması aracılığıyla oluşan melez yapıları içermektedir (Kalemci vd., 2015). Diğer mekanizma olan çeviri, dışsal unsurların yerel düzeyde var olan içsel unsurlarla birleşmesi suretiyle yeni bir örgütsel formun oluşumunu ifade etmektedir. Her iki mekanizma da, mevcut yapıların zorlanması neticesinde melez formların oluşmasına vesile olmaktadır. Bu bağlamda, kurumsal mantıklara da etkide bulunmakta ve onları değişime zorlamaktadır. Dolayısıyla, kurumsal değişimin tetiklenmesi ile birlikte kurumsal mantıklar arasında uyumsuzluk oluştuğunda gerilim ve zorluk artmakta (Greenwood vd., 2011), bu sebeple de hibrit (Pache ve Santos, 2013; Thornton vd., 2005) ya da brikolaj (Outila ve Fey, 2021; Johansen ve Waldorff, 2017) bir şekilde mantıkların kendine has özellikleri aktörler tarafından ya kullanılarak, ya göz ardı edilerek ya da birleştirilerek hareket etmektedirler (Aktaran: Beger, 2022).

4. Araştırma Yöntemi

Bu araştırmada, Türk Deniz Ticareti Sektörüne hâkim olan kurumsal mantıkların seyri incelenmektedir. Örgüt yazınında kurumsal mantıkların belirlenmesi genel itibarıyla niteliksel veri toplama yöntemi ile gerçekleşmektedir (Fligstein, 1990; Ramirez, Soysal ve Shanahan, 1997). Nitekim kurumsal mantık kavramının öncü araştırmacısı olan Thornton ve Ocasio'ya (2008) göre, bu türden bir yöntemin seçilmesinin temel nedeni örgütsel alana hâkim kurumsal mantıkların birden fazla değişkenle ölçülmesi gereğindedir. Öte yandan ilgili yazındaki çalışmalar, örgütsel alana hâkim olan bir mantığın varlığını gösterebilmek için o mantığın belirli bir dönemde varlığını sürdürmesini yeterli olduğu görüşü hâkimdir (Thornton ve Ocasio, 1999; Scott, 2001; Lounsbury, 2007). Bu nedenle, çalışmanın temel verisini, tarihsel inceleme, arşiv tarama ve alana hâkim kişilerle yarı yapılandırılmış görüşmeler oluşturmaktadır. Bu kapsamda, Türk deniz ticareti örgütsel alanının önde gelen uzmanlarıyla gerçekleştirilen mülâkatlar, yaklaşık olarak 45 dakika ilâ 1 saat arasında sürmüş kendilerinden yayım için gerekli izinler alınmıştır.

5. Türk Deniz Ticareti Sektörünün Tarihsel Gelişimi (1923-1980)

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilânıyla birlikte ekonomide ve ticarete millileşme politikalarının uygulamaya konulduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Avrupalı tüccarlara verilen kapitülasyonlar nedeniyle genellikle yabancıların imtiyazında bulunan ticari denizcilik faaliyetlerinin yerli bir kimliğe kavuşturulması süreci başlamıştır. Bu konudaki en büyük adımlardan birisini 1923 tarihli Lozan Barış Anlaşmasının getirdiği gelişmeler oluşturmuştur. Bu kapsamda, bahse konu anlaşma ile kapitülasyonlar kaldırılarak yerli ekonominin gelişmesinin önündeki en önemli engellerden birisi ortadan kaldırılmıştır.

Kapitülasyonların kaldırılmasının yanı sıra 1 Temmuz 1926'da yayımlanan Kabotaj Kanunu aracılığıyla Türk kıyılarında deniz taşımacılığı, Türk vatandaşlarına ve Türk gemilerine verilmiştir. Esasında kabotaj hakkı, yine Lozan Anlaşmasıyla kazanılan bir hak olarak ancak 1926 yılındaki Kabotaj Kanunu ile uygulamaya konulabilmiştir. Anılan Kanun, yerli girişimcileri denizcilik sektöründe yabancıların rekabetinden koruyarak yatırım yapmaları ve faaliyet göstermelerinin yolunu açmıştır (Gürboğa ve Koraltürk, 2014). Bu kapsamda, Kanunun etkisiyle 1926-1929 yılları arasında Seyr-i Sefain İdaresinin işlem gerçekleştirdiği net tonaj % 40, armatörlerin sayısı ise % 67 artış göstermiştir (Gürboğa ve Koraltürk, 2014).

Ticaret filosundaki büyüme 1930'lı yıllar boyunca devam etmiş olup, bahse konu filonun dönemin ekonomik güçlüklerinden dolayı az sermaye yatırılarak alınmış yaşlı gemilerden oluştuğu görülmektedir (Gürboğa ve Koraltürk, 2014). Bu nedenle sigortalanamayan gemilerin bu dönemde yabancı limanlara girmeleri mümkün olamamıştır. Dolayısıyla, anılan gemilerin yalnızca iç pazarda çalışmalarından ve

1929 Buhranının etkisiyle de bu pazarda da olumsuzluklar ortaya çıktığından, Seyri Sefain İdaresinin devlet bütçesine yük olmaya başlaması söz konusu olmuştur. Bu şartlar altında, 1932 yılında 2068 sayılı “Türkiye İskele ve Limanları Arasında Posta Seferleri Hizmetinin Devlet İdaresine Alınmasına Dair Kanun” Resmî Gazete’de yayımlanarak kabotaj kapsamına giren limanlar arasında posta seferlerinin devlet tekeline alınması sağlanmıştır. Bu kapsamda, Türkiye iskele ve limanları arasında düzenli posta seferleri yaparak yolcu, eşya ve hayvan nakli işi Devlet idaresine alınmıştır. Diğer taraftan, şilepçilik, özel donanımlı gemilerle hayvan nakliyatı, limanlar ve körfezlerdeki iç hatlar nakliyatı ile Devlet idaresinin düzenli vapurlar işletmediği iskele ve limanlar arasında ve işlettiği iskele ve limanlarla işletmediği iskele ve limanlar arasında makinalı ve makinasız deniz vasıtaları ile her nevi nakliyat yukarıda sayılan hükmün kapsamına dâhil edilmemiştir. Dolayısıyla, bu türden taşımacılığın özel sektöre bırakıldığı görülmektedir.

1930’lardaki bir diğer önemli kanun da 5 Haziran 1933 tarihli 2239 sayılı Deniz Yolları İşletme Kanunu olmuştur. Söz konusu Kanun deniz işletmeciliğini devlet tekeli altına almakla birlikte, özel kesime 2068 sayılı Kanuna oranla daha fazla faaliyette bulunma imkânı veren bir görünüme sahip bulunmaktadır. Zirâ, armatörlere şirketler kurarak Türk limanları arasında yalnızca yük taşımacılığı amaçlı olarak düzenli posta seferleri yapma hakkı tanımıştır (Gürboğa ve Koraltürk, 2014). Diğer taraftan, denizcilik dâhil olmak üzere ulaştırma işlerini düzenlemek amacıyla 31 Mayıs 1939 tarihli ve 3613 sayılı “Münakalât Vekâleti Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanun” aracılığıyla Ulaştırma Bakanlığı kurulmuştur. Bahse konu Kanun uyarınca deniz nakliyatı ile seyrüsefer emniyeti ile ilgili görev hizmetler Ulaştırma Bakanlığının sorumluluğuna verilmiştir (Yurtoğlu, 2019). Uluslararası alandaki yük taşımacılığı hakkı ise yalnızca devlete ait olmak üzere 21 Nisan 1938 tarihli Kararname ile Etibank, Denizbank ve Türkiye İş Bankası ortaklığında kurulan Sosyete Şilep T.A.Ş. firmasına ait bulunmaktaydı. Bununla birlikte, anılan şirket 16 Haziran 1939 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 3633 sayılı “Devlet Denizyolları ve Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüklerinin Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanun” aracılığıyla devlete devredilmiştir.

Aynı dönemde faaliyette olan bir diğer devlet kurumu da AKAY Müdürlüğü, Denizyolları Müdürlüğü, Fabrika ve Havuzlar Müdürlüğü, Tahlisiye Umum Müdürlüğü, İzmir Liman İşletmesi, Trabzon Liman İşletmesi ve Van Gölü Liman İşletmesi’nin birleştirilmesiyle 1 Ocak 1938’de 3295 sayılı Kanunla kurulan Denizbank olmuştur. Bununla birlikte, bu kurum kısa ömürlü olmuş ve yukarıda detayları verilen 3633 sayılı Kanunla ortadan kaldırılmış, onun yerine “Devlet Denizyolları Umum Müdürlüğü” ve “Devlet Limanları Umum Müdürlüğü” adı altında Ulaştırma Bakanlığına bağlı iki genel müdürlük kurulmuştur.

İkinci Dünya Savaşının yaşandığı 1940'lı yıllarda savaşa rağmen denizyolları filosunun genişletilmesi çalışmaları doğrultusunda İstanbul Belediyesinin yönetimindeki Haliç Vapurları Türk A.Ş., 16 Temmuz 1941'de Devlet Denizyolları ve Limanları Umum Müdürlüğü'ne devredilmiştir (Sezgin, 2007). Diğer taraftan, 1939 yılında 3633 sayılı Kanunla Ulaştırma Bakanlığı bünyesinde kurulan iki genel müdürlük 4517 sayılı Kanunla 1944 yılında birleştirilerek "Devlet Denizyolları ve Limanlar Umum Müdürlüğü" oluşturulmuştur. 1945 yılına gelindiğinde ise 4697 sayılı Kanunla Ulaştırma Bakanlığına bağlanmak üzere İstanbul Şehir Hatları ile Devlet Demiryolları ve Limanlar İşletme Müdürlüğü kurulmuş, gelirleri düşme eğiliminde olan 94 yıllık Şirket-i Hayriye, Denizyolları İşletmesine katılarak devletleştirilmiştir (Sezgin, 2007).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında çeşitli ülkelerden alınan gemilerle yük gemisi filosu dâhil olmak üzere gemi filoları güçlendirilmeye çalışılmıştır (Yurtoğlu, 2019). Bu kapsamda, savaş sonrasındaki iki yıllık süreçte deniz ulaştırması konusunda aşağıda ana hatları sunulan politikalar oluşturulmuştur.

1. Posta vapurculuğunu, iç hizmetlere yetecek bir seviyeye çıkardıktan sonra Akdeniz'e yerleşmek ve yük nakliyatını uzak denizlere yaymak,
2. Limanları modern aletlerle donatırken, yükleme, boşaltma ve ambar işlerine güven ve hız kazandırmak,
3. Mevcut tersaneleri öncelikle tamir, sonra da gemi yapabilecek düzeye erdirmek,
4. ABD ve İtalya'dan yeni gemiler satın almak (Yurtoğlu, 2019).

1948 ve 1949 yıllarında sayı ve tonaj bakımından artarak devam eden gemi filosunu genişletme çalışmaları, Devlet Denizyollarına ait yolcu ve yük gemilerinin Marshall Yardımının da etkisiyle gelişmiş bir düzeye ulaştığı görülmektedir (Yurtoğlu, 2019). Bu kapsamda, anılan örgütsel alanın hukuki yönden düzenlenmesi çabalarının ve diğer faaliyetlerin sonuçlarının bu yıllarda alınmaya başlandığından ve artan gemi sayılarıyla yurt içi ve yurt dışı deniz seferlerinin ve deniz ticaretinin artma eğilimine girdiğinden bahsetmek mümkün bulunmaktadır.

1938-1939 yılları arasında faaliyette bulunan Denizbank, Türkiye'de iç ve dış sularda ulaştırma hizmetlerini görmek, sivil devlet sektörünün elindeki tersane, havuz ve benzeri kuruluşları işletmek amacıyla 1951 yılında Denizcilik Bankası T.A.O. unvanı altında yeniden faaliyete geçmiştir (Sezgin, 2007). Bu kapsamda, 16 Ağustos 1951 tarihinde yayımlanan 5842 sayılı Kanunla kurulan Denizcilik Bankası, devlet ile özel sektör sermayesinin ortaklaşa kuracağı karma bir yapı arz etmektedir. Zirâ, 5842 sayılı Kanunun 16 ıncı maddesi uyarınca Bankanın % 51'i devlet, % 49'u özel kesim hisselerinden oluşması öngörülmekteydi. Bununla birlikte, Bankanın kuruluşunda var olan yapı ileriki yıllarda korunamamış ve Banka 1963 yılında 440 sayılı Kanunla Deniz Nakliyatı Şirketi ile birlikte kamu iktisadi teşekkülü (KİT) haline dönüştürülmüştür (Bozkurt ve Halil Aytar, 2015). Diğer

tarafından, uluslararası yük taşımacılığını ilk kez gerçekleştiren kuruluş olan Denizbank T.A.O. bünyesinde 1954 yılında “Şilepçilik İşletme Müdürlüğü” kurulmuştur (Sezgin, 2007).

1950-1960 arası dönemde, denizcilik alanını geliştirmek üzere vergi ve ithalat kolaylıkları sağlamanın yanı sıra kamu kaynaklarından özel sektöre birtakım fonlar da tahsis edilmiştir. Diğer taraftan, özel sektörün de büyük tonajlı gemiler ithal etmesi ile gemilerin modernizasyonu teşvik edilmiş ve bu kapsamda özel sektörün sahip olduğu ticari gemi sayısı kamuya ait aynı türdeki gemilerin sayısının üzerine çıkmıştır (Bozkurt ve Halil Aytar, 2015). Söz konusu gelişme, limanlara ve liman inşaatlarına da yansımış, Türkiye’deki pek çok liman bu dönemde uluslararası niteliklere sahip limanlara dönüştürülmüştür (Bozkurt ve Halil Aytar, 2015).

Denizcilik alanında 1960’lı yıllarda kaydedilen gelişmelerden birisi de Türkiye’nin, uluslararası denizciliği düzenleme amaçlı olarak 1958 yılında kurulan Uluslararası Denizcilik Örgütüne 1965 yılındaki üyeliği olmuştur. Deniz güvenliğini sağlama, deniz çevresini koruma, teknik iş birliği ve denizciliği kolaylaştırma şeklinde görevleri bulunan örgüte üyelik, denizcilik alanındaki uluslararası kriterlerin ülkemize uyarlanması bakımından önem taşımaktadır.

1950’li yıllar, Türk ticaret filosunda büyümenin kaydedildiği bir dönem olmuştur. Bu kapsamda, anılan filonun tonaj bakımından hacmi on yılın sonunda % 54,6 oranında artış kaydederek 534.876 tondan 827.000 tona ulaşmıştır. Benzer şekilde, aynı dönemdeki gemi adedi de 2.197 adetten 2.722 adede olma üzere % 23,8 oranında artış göstermiştir (DPT, Kalkınan Türkiye. Rakamlarla 1923-1968, MEB Basımevi, Ankara, 1969)

6. Cumhuriyet Döneminde Ticari Denizcilik Alanında Kaydedilen Önemli Gelişmeler

Belirtildiği üzere, ticari denizcilik örgütsel alanında 1990’lara değin çok büyük oranda devlet ağırlığı hissedilmektedir. Cumhuriyet’in kuruluşu ile birlikte, ticari denizciliğe büyük önem verilerek gerekli mevzuat düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, en önemli düzenleme olarak Kabotaj Kanunu gösterilmektedir. Türkiye Sahillerinde Nakliyat-ı Bayriye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları Dahilinde İcrayı San’at ve Ticaret Hakkındaki 815 Sayılı Kanun 19.04.1926 tarihinde kabul edilmiş, 29.04.1926 tarih ve 359 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak 1 Temmuz 1926 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Ticari denizcilik örgütsel alanında kaydedilen en önemli gelişmelerden birisini de 15.01.1975 tarihli ve 7/9245 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı olmuştur. Anılan Kararname ile özel sektörün gemi inşa ve ithal etmesi ile tersane yatırımlarının desteklenmesine yönelik finansal bir düzenlemeye gidilmiştir. Sayın YÜCEL, bu gelişmeyi, “*günümüzdeki Türk ticaret filosunun ve tersaneciliğimizin gelişmesine başlangıç teşkil ettiği*” şeklinde yorumlamaktadır.

Araştırmamızın konusu olan örgütsel alanda devlet uygulamalarının hâkimiyeti söz konusu olmakla birlikte, 1990'lar ve 2000'ler boyunca özel sektörün payı zaman içerisinde tedrici olarak yükselmektedir. Söz konusu dönemde sektörde özelleştirme faaliyetlerinin başta gelenleri Sayın YÜCEL tarafından aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır.

- a) Limanların özelleştirilmesi,
- b) D.B. Deniz Nakliyatı A.Ş.'nin özelleştirilmesi,
- c) D.B. Denizyolları İşletmesinin özelleştirilmesi,
- d) Römorkör hizmetlerinin özelleştirilmesi,
- e) Tersanelerin kapatılması, özelleştirilmesi, bazılarının Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na devredilmesi.

Devletin denizcilik sektöründen çıkma kararının denizciliğin gelişiminde çok önemli rol oynadığını belirten Sayın YÜCEL, özelleştirmelerle ilgili olarak;

“Örneğin limanlarımızın özelleştirilmesi sonrasında limanlarımızda kullanılan yükleme ve boşaltma ekipmanlarının modernize edilmesi, yeni ekipmanlarla güçlendirilmesi, hizmet kalitesinin ve kapasitenin artışı sağlamıştır. Bunların sonucunda da Türk limanlarına yükleme ve boşaltma yapmak üzere gelen gemilerin sıra beklemesi, ithalat ve ihracatçılarımızın gemi beklemeleri için ceza ödemesi ve sonuçta ülkemiz ekonomisi için büyük bir kayıp olan bu sorunu ortadan kaldırmıştır.”

şeklinde konuşmaktadır. Aynı dönemde artan küreselleşme olgusuna ilişkin olarak ise;

“Bir tarafta küreselleşme, diğer tarafta özelleştirmeler sonrası özellikle limanlarımız uluslararası firmalar için ilgi odağı olmuştur. Örnek olarak göstermek gerekirse, Mersin Limanı dünyanın en büyük liman işletmeciliği olan Singapur Liman İşletmesi tarafından alınmış, Ambarlı Kumport Limanı Kuşak/Yol Projesi kapsamında Çin Devlet Kuruluşu tarafından alınmıştır. Dünyanın önemli konteyner şirketlerinden birisi olan MSC, Tekirdağ'da büyük konteyner gemilerinin yanaşabileceği bir konteyner terminali inşa etmiştir. Yine bazı tersanelerimizde yabancı ortaklıkların tesis edildiği görülmektedir.”

şeklinde konuşmaktadır.

Ülkemiz deniz ticareti adına kaydedilen en önemli gelişmeler Pasifik Denizcilik Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Burak AKARTAŞ'la gerçekleştirilen mülakatta şu şekilde belirtilmektedir.

“Ülkemizdeki ticari denizciliğin tarihsel anlamdaki ilk dönüm noktası karasularımızdaki yabancı ayrıcalıkların kaldırılıp Türk devleti

hakimiyetiyle bu imtiyazın Türklere verilmesinin yasal zemine kavuştuğu 19/04/1926 tarihli ve 815 sayılı Kabotaj Kanununun, gerçek adıyla “Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları Dahilinde İcrayı San’at ve Ticaret Hakkında Kanun” un kabul edilmesidir.

Bu kanun Türk denizciliği için gerçek bir dönüm noktası olmuş ve Türk kıyılarında deniz taşımacılığı, limanlar yükleme, gemi işletmeciliği ve taşımacılığı Türk vatandaşlarına ve Türk gemilerine verilmiştir. Bu tarih, Lozan’ın denizlere yansıtılması, bağımsızlığımızın ve egemenliğimizin denizlerdeki tescili, Cumhuriyet sonrası, denizciliğimizin gelişmesine yönelik ilk yasal dayanaaktır.

İkinci dönüm noktası ise deniz ticaret filosunun gelişimine önemli katkı sağlayan 21 Ocak 1982 tarihinde “Deniz Ticaret Filosunun Geliştirilmesi ve Gemi İnşa Tesislerinin Teşviki Hakkında Kanun”un yürürlüğe girmesi olmuştur. Bu kanunun da etkisiyle denizcilik sektörümüzün çatı kuruluşu olan İMEAK Deniz Ticaret Odamız ilk olarak 1982’de İstanbul Deniz Ticaret Odası olarak kurulmuş ve daha sonra faaliyet alanı Marmara Denizi Bölgesi, Türkiye’nin Ege kıyısı ve Akdeniz kıyısı bölgelerini ve nihayet ülkenin Karadeniz kıyısını kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Kabotaj Kanunu öncesi yük ve yolcu taşımacılığının Türkiye’den izinsiz bir şekilde yapılması ve serbestliği denizlerdeki hükümlerle haklarımızın yabancılara teslimidir. Kabotaj Kanunu ile deniz kıyıları hattında işletmecilik bakımından ülkemizin bağımsızlığı güçlenmiş ve denizcilik faaliyetleri de teminat altına alınmış, Türk denizlerinde Türkiye’den izinsiz denizcilik ve gemicilik faaliyetlerinin yapılamayacağı koşulların tam bağımsız bir şekilde denizlerin kontrolünün Türkiye’ye geçmesi söz konusu olmuştur.”

Ayrıca, Sayın Burak AKARTAŞ, sektörde gözlemlenen uluslararasılaşmanın yoğunlaşması neticesinde ortaya çıkan örgütsel değişimle ilgili olarak aşağıdaki ifadeleri kullanmaktadır.

“Değişimin kaynakları Türkiye’nin dışa açılım politikası ve dünyadaki küreselleşmenin hızlanması diye düşünülmektedir. Küresel ekonominin iyiye gitmesi denizyolu taşımacılığına olan talebi artırdığı için, birçok uluslararası denizcilik şirketi potansiyeli görerek Türkiye’ye daha fazla yatırım yapmıştır. DTÖ ve GB üyeliklerinin bu sürece önemli katkısı olduğu aşikârdır.

Özellikle, 90’ların ikinci yarısından sonra birçok devlet denizcilik kurumu özelleşti. Devletin kendi politikası çerçevesinde sektörde kendini geri çekmesi özel sektör yatırımlarının önünü ciddi olarak açmıştır.

Devlet Kuruluşu olan Deniz Nakliyat'ın özelleştirilmesi buna ilk örnek olarak gösterilebilir. Diğer taraftan, özellikle 2000'li yıllardan sonra birçok limanın özelleştirilmesi de buna örnek verilebilir. Birçok küresel denizcilik şirketinin artık Türkiye acenteleri veya şubeleri bulunmaktadır. Birçok küresel liman operatörü Türkiye'ye yatırım yapmış ve liman işletmeye başlamıştır.

Türkiye'ye giren ve kendi şubelerini kuran uluslararası şirketler, Türkiye'deki şirketlerini de merkezlerinin isteği istekleri doğrultusunda yapılandırdı. Bu şirketlerin üst düzey yöneticileri yurtdışından getirildi. Bu şirketlerin işleyişi yurtdışından "benchmark" yoluyla transfer edildi denilebilir, bu sayede birçok Türk şirketi kurulmuş ve benzer yolları izleyerek yüksek standartları yakalama konusunda gelişim kaydetmiştir."

Mülâkat gerçekleştirdiğimiz diğer bir uzman olan araştırmacı-yazar ve deniz ticareti tarihçisi Osman ÖNDEŞ, Türk deniz ticaretinde Cumhuriyet Döneminde kaydedilen gelişmeleri ise şu şekilde özetlemektedir.

"Cumhuriyet ile ilk şekillenme mübadele/karşılıklı göçmen değişimi olan 1923 ve sonrasıdır ki, bu dönemde Türk Milli Vapurcular Birliği kurulmuştur.

Göçmen nakli için bu çok az sayıda olan Türk armatörüne taşıma hakkı verildiği gibi, gemi satın almaları için de karşılıksız bir bütçe sağlanmıştır. Ancak, 1930'lu yıllara geldiğimizde İktisadi Devletçilik denilen, bir devletçi akım başlamıştır.

1932-1933 yıllarında çıkartılan kanunlarla, özel sektör armatörlerinin yolcu taşıması yapması men edilmiş ve gemileri Vapurculuk Türk Anonim Şirketi bünyesinde toplanmaya zorlanmıştır. Bu süreçte Türk armatörü devlet memurlarınca konulan takdir ne ise, gemilerini satmak zorunda kalmıştır.

Devlet için esas olan bir devlet şirketi olan Seyri Sefain İdaresi idi. Yine de Vapurculuk Türk Anonim Şirketi 3 yıl içinde kendini tasfiye edecektir."

7. 1980 Sonrası Liberal Politikaların Deniz Ticareti Sektörüne Etkileri

Türk denizcilik sektörünün 1980 sonrasındaki gelişimi incelendiğinde sektörde bu yıllarda henüz bir özelleştirme politikasının oluşturulmadığı ve özelleştirme faaliyetinin gözlemlenmediği tespit edilmektedir. Bununla birlikte, diğer alanlarda 1985 yılından itibaren hız kazanan özelleştirme uygulamalarının denizcilik sektöründe ileriki tarihlerde ortaya çıkması söz konusudur. Zirâ, örgütsel alanın başat konumundaki örgütü olan ve görevleri arasında ülkemiz kıyılarında ve yabancı denizlerde nakliyat bulunan Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığı

1983 yılında Türkiye Denizcilik Genel Müdürlüğü (TÜDEK) adını alarak daha önce yerine getirdiği bankacılık dışındaki faaliyetleri kapsamak ve sermayesinin tamamı devlete ait olmak üzere kamu iktisadi teşebbüsü (KİT) haline dönüştürülerek Ulaştırma Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bahse konu kurum, ilerideki bölümlerde ele alınacağı üzere 1990'lı yıllarda özelleştirilmiştir.

Ticari denizcilik sektörü açısından 1980'li yıllarda yaşanan diğer bir gelişmeyi de 13 Kasım 1984 tarihinde yine kamu iktisadi teşebbüsü kapsamında yayımlanan ana statüsüyle Türkiye Denizcilik İşletmeleri Genel Müdürlüğü oluşturmuştur. Anılan Kurum, tamamı devlet sermayesiyle kurulmuş olup, amaçları arasında “iç ve dış sularda her türlü yük, hayvan ve yolcu taşınması” yer almıştır. Bu doğrultuda, 6 Kasım 1985 tarihinde Denizcilik Bankası T.A.Ş., Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı bir kamu iktisadi teşebbüsü olarak kurulmuştur. Söz konusu bankanın ana faaliyet alanlarının, başta denizcilik sektörü olmak üzere diğer sektörlerdeki ilgili kuruluşları kredilendirmek, deniz ulaştırması ile doğrudan doğruya ve dolayısıyla ilgili hususlarda her türlü banka muameleleri yapmak, deniz sektörü ile ilgili şirketlere iştirak etmek ile yurt içi ve dışında teşkilatlanmaya gitmek şeklinde sıralandığı görülmektedir. Bankanın 14/05/2015 tarihinde, 17/11/1992 tarihinden geçerli olmak üzere yürürlüğe girecek şekilde ana statüsünün yürürlükten kaldırıldığı tespit edilmektedir.

Ticari denizcilik alanında 1980'li yıllarda yaşanan bir diğer önemli gelişme de, örnekleriyle daha sonraki yıllarda sıklıkla karşılaşılan milletlerarası anlaşmalar olmuştur. Bu kapsamda, ilk olarak 1987 yılında Bangladeş Halk Cumhuriyeti ile denizcilik ilişkilerinin düzenlenmesi ve geliştirilmesi, en iyi bir seyrüsefer koordinasyonunun sağlanması gibi amaçlarla bir anlaşma imzalanmıştır. Anılan uygulama, ülkemizle 1988 yılında Mısır Arap Cumhuriyeti, 1989 yılında Irak Cumhuriyeti, Hindistan Cumhuriyeti, Pakistan İslam Cumhuriyeti arasında imzalanan anlaşmalarla devam etmiştir. 1980'li yıllar Türk ticari denizcilik sektörü açısından, ülkemizde o dönemde uygulanan makroekonomik politikalara rağmen, devletin ağırlığının hissedilmeye devam ettiği bir sürece işaret etmektedir. Bu itibarla, 1990'lı yıllarda kısmen başlanan liberalizasyon faaliyetleri için bir hazırlık dönemi olarak değerlendirilmektedir.

8. 1990'lı Yıllarda Deniz Ticareti Sektöründe Kaydedilen Gelişmeler

1990'lı yıllar, denizcilik sektörü açısından bahse konu örgütsel alanın düzenlenmesine ve kurumsallaşmasına zemin hazırlayan gelişmelere zemin hazırlamıştır. 1990'lı yılların denizcilik alanındaki en önemli gelişmelerinden birisini, 1992 yılında gerçekleşen Denizcilik Bankası T.A.Ş.'nin bütün aktif ve pasifleriyle Türkiye Emlak Bankası A.Ş.'ye devredilmesi oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, 13 Temmuz 1993 tarihinde Türkiye Denizcilik İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Ulaştırma Bakanlığı'ndan alınarak Başbakanlık'a bağlanmıştır. Akabinde, 1993 yılında Başbakanlık'a bağlı olmak üzere Denizcilik Müsteşarlığı kurulmuştur. Müsteşarlık'ın görevleri arasında deniz ticaretini, deniz ticaret filosu

ve gemi sanayiini teşvik edici tedbirleri almak, denizcilik endüstrisinin, deniz ve iç sular potansiyelinin geliştirilmesini ve işletilmesini sağlamak, devletin denizcilikle ilgili hedef ve politikalarının tespiti ve uygulanması amacıyla gerekli araştırmaları yapmak ve yaptırmak sıralanmıştır. Böylelikle, deniz ticaretinin düzenlenmesi bakımından önemli bir gelişme kaydedilerek sektörün tek elden düzenlenmesi kolaylaştırılmaya çalışılmıştır.

1990'lı yıllarda gerçekleştirilen özelleştirme faaliyetlerinin en etkililerinden birisini de 1993 yılındaki Türkiye Denizcilik İşletmeleri ve Türkiye Gemi Sanayii A.Ş. ile bunların müessese, bağlı ortaklık, işletme ve işletme birimlerinin özelleştirilmesi oluşturmuştur. Söz konusu eğilim, 1997 yılında Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 30.10.1995 tarih ve 95/81 sayılı Kararı çerçevesinde, Türkiye Denizcilik İşletmeleri A.Ş.'ye ait Antalya, Tekirdağ, Trabzon, Rize, Ordu, Sinop, Giresun, Hopa Limanlarının işletme hakları 30 yıl süreyle özel sektör firmalarına devredilmiştir. Bunun yanı sıra, ilk örneklerinin 1980'li yıllarda görüldüğü denizcilik alanındaki uluslararası anlaşmalar da devam ettirilmiş ve bu kapsamda 1995'te Gürcistan Cumhuriyeti, 1996'da İtalya ve Fransa, 1997'de Ukrayna ile anlaşmalar imzalanmıştır.

9. 2000'li Yıllar ve Sonrasında Türk Deniz Ticaretinde Modern Kurumsal Mantık Yaklaşımı

Modern kurumsal mantık, geleneksel mantığın tarihsel bir uzantısı olarak, piyasa ekonomisini ve piyasa ilişkilerini içerecek şekilde oluşan bir yapılanmayı ifade etmektedir. Bu itibarla, modern kurumsal mantıkların, denetimli ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş esnasındaki ve sonrasındaki aşamalarda ortaya çıkarak yerleştiği görülmektedir. Bununla birlikte, çoklu modernlik kuramı uyarınca, modernleşme süreci ve bu sürece ilişkin kurumsal mantıkların geri dönülemez bir nitelikte olmadığı, aksine geleneksellikten modernliğe ve modernlikten gelenekselliğe olmak üzere karşılıklı geçişliliğe izin verildiği ifade edilmektedir (Öztürk, 2018). Bu itibarla, çoklu kurumsal mantıklar yaklaşımı kapsamında örgütsel alanlarda melez formların ortaya çıktığı da düşünülmektedir.

Bu çerçevede, Türk deniz ticareti örgütsel alanında, 2000'li yıllarda, ilk örneklerine 1990'lı yıllarda rastladığımız özelleştirme politikaları neticesinde, bir dönüşüm yaşandığı tespit edilmektedir. Söz konusu dönüşüm, sektörde var olan geleneksel mantığın, modern mantığa evrilmesini sağlayan gelişmeler aracılığı ile gerçekleşmiştir. Ayrıca, uluslararası sermaye hareketliliğinin de bu dönüşüme hizmet ettiğini belirtmek mümkün bulunmaktadır. Bu kapsamda, 2000'lerde, Türk deniz ticareti alanında, özelleştirme süreci kapsamında, denetimli ekonomiden piyasa ilişkilerinin hâkim olduğu bir yapıya geçiş yaşanmıştır. Bahse konu dışa açılma ve uluslararasılaşma faaliyetleri neticesinde Türk deniz ticareti örgütsel alanında, piyasa ekonomisinin hâkim olduğu modern kurumsal mantıkların yerleştiği görülmektedir. Günümüzde artık, kamusal mantığın hâkimiyetinde gelişen bir deniz ticareti sektöründen bahsetmek mümkün değildir. Bu kapsamda,

çoklu kurumsal mantıklar yaklaşımına göre, Türk deniz ticaretinde geleneksel ve onun ardından gelen modern kurumsal mantıkların izlerinin aynı anda görüldüğü melez bir yapının varlığından bahsetmek olasıdır.

10. Türk Deniz Ticareti Sektöründe Gözlemlenen Kurumsal Mantıklar

Türk ticari denizcilik sektörünün Cumhuriyet Döneminde geçirdiği tarihsel aşamalarda gözlemlenen kurumsal mantıklar incelendiğinde, devlet kurumlarının oluşturulma aşaması olan Cumhuriyet'in ilânının ertesindeki yıllarda genel itibarıyla devletçi ve geleneksel uygulamaların etkili olduğu görülmektedir. Söz konusu dönemde, denizcilik ve ticari denizcilik alanlarında pek çok hukuki düzenlemenin yapıldığı tespit edilmektedir. Diğer taraftan, 1950'li yıllar, özel teşebbüsün sektörde etkisinin hissedilmeye başlandığı ve ilk dışa açılma faaliyetlerinin gözlemlendiği dönemdir, fakat bu yıllarda henüz tam anlamıyla bir özel sektör mantığından bahsetmek mümkün bulunmamaktadır. Bununla birlikte, dünyadaki gelişmelere paralel bir şekilde makroekonomik anlamda liberalizasyon ve dışa açılmanın yoğunlaştığı 1980'li yıllardan 2000'li yıllara değin bahse konu örgütsel alanda devlet hâkimiyetinin devam ettiği tespit edilmektedir. Öte yandan 2000'li yıllar anılan sektördeki liberalleşme, özelleştirme ve uluslararasılaşmanın artış gösterdiği dönem olarak dikkati çekmektedir. Böylece yapılan tarihsel inceleme, arşiv taraması ve yapılan görüşmeler sonucunda Türk ticari denizcilik sektöründe gözlemlenen kurumsal mantıklar Şema 2'de belirtilmektedir.

Tablo 1: Türk Deniz Ticareti Sektöründe Tarihsel Düzeyde Gözlemlenen Kurumsal Mantıklar

1923-1950 Dönemi	1950-1980 Dönemi	1980-2000 Dönemi	2000 Sonrası Dönem
Geleneksel Mantık (Devletçi uygulamalar)	Geleneksel Mantık (Karma ekonomi dönemi - devletçi uygulamaların yanı sıra ilk uluslararasılaşma faaliyetleri)	Geleneksel Mantık (Ekonomide dışa açılma ve liberalleşme dönemi)	Modern Mantık (Özelleştirme ve uluslararasılaşmanın yoğunlaşması)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Türk deniz ticareti sektöründe Cumhuriyet Döneminde tespit edilen kurumsal mantıkların özellikleri incelendiğinde, geleneksel ve modern kurumsal mantıklar bazında birtakım farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, temel olarak

Cumhuriyet'in ilk yıllarında geçerli olan geleneksel mantıkta kamusal uygulamaların çoğunlukta olduğu ve sektörün 1980'li yıllardan başlamak üzere piyasa ilişkilerinin hâkim olduğu bir yapıya doğru evrildiği gözlemlenmektedir. Diğer taraftan, her iki kurumsal mantık kapsamındaki dönemlerde yeni değerler de oluşmuştur. Bu çerçevede, geleneksel kurumsal mantık döneminde kamusal, modern kurumsal mantık döneminde de piyasaya ilişkin değerler yoğunlaşmıştır. Böylelikle, Türk deniz ticareti örgütsel alanı, kamu ağırlıklı bir yapıdan özel sektör mantığının hâkim olduğu yapıya doğru bir dönüşüm kaydetmiştir. Bu itibarla, söz konusu sektör günümüz itibarıyla, 1980'li yıllardan itibaren olmak üzere, dünyadaki gelişmelerden etkilenmiş ve neoliberal uygulamaların yerleştiği bir görünüm arz etmeye başlamıştır (Bkz. Şema 3).

Tablo 2: Türk Deniz Ticareti Örgütsel Alanı Kapsamındaki Kurumsal Mantıkların Özellikleri

Türk Deniz Ticareti Örgütsel Alanı Kapsamındaki Kurumsal Mantıkların Özellikleri	Geleneksel Kurumsal Mantık	Modern Kurumsal Mantık
Temel değerler	Devletçi uygulamaların hâkimiyeti	Kapitalist piyasa ekonomisinin varlığı
Yeni değerler oluştu mu?	Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında deniz ticareti örgütsel alanının oluşumunda büyük ölçüde devlet egemenliği ve kamusal değerler yaşanmıştır.	Neoliberal politikaların etkisiyle piyasa uygulamaları hâkim olmuştur.
Yeni değerlerin örgütler ve aktörler üzerindeki etkileri nasıl değişti?	Deniz ticareti örgütsel alanında yeni şirketler kurulmuş, bu alanda kamusal değerlerin etkisi hissedilmiştir.	Uluslararasılaşmanın ve küreselleşmenin yoğunlaşmasıyla yeni örgütsel uygulamalar başlatılmıştır.
Mantıkların alanda egemen uygulamaları birbirinden nasıl farklılaştı?	Yeni kamu kurumlarının ortaya çıkışıyla birlikte devlet ağırlıklı bir deniz ticareti sektörü yaratılmıştır.	Artan özelleştirme uygulamaları aracılığıyla özel sektör ağırlıklı bir yapıya geçiş yaşanmıştır.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

11. Tartışma ve Sonuç

Makalenin, Cumhuriyet döneminde Türk deniz ticareti sektörünün tarihsel evrelerinde gözlemlenen kurumsal mantıkların analizi çerçevesinde, Cumhuriyet'in ilânını takip eden yıllarda, bir başka deyişle devlet kurumlarının ve bakanlıkların kurulma aşamasında, genellikle devletçi ve geleneksel uygulamaların etkili olduğu tespit edilmektedir. Bu dönemde denizcilik ve deniz ticareti sektörlerinde çok sayıda yasal düzenleme yapılmıştır. 1950'li yıllarda ise bu sektörde özel sektörün etkisi hissedilmeye başlanmış ve ilk uluslararasılaşma faaliyetleri görülmüştür, ancak o yıllarda henüz tam bir özel sektör zihniyetinden söz etmek mümkün bulunmamaktadır. Ancak kesin olan, söz konusu sektördeki devlet hâkimiyetinin, 1980'lerden itibaren dünyadaki gelişmelere paralel olarak makroekonomik bağlamda liberalleşme ve dışa açılmanın yoğunlaştığı yıllara kadar devam ettiğidir. Öte yandan, 2000'li yıllar bu sektörde, özellikle liman idarelerindeki liberalleşme, özelleştirme ve uluslararasılaşmanın artış gösterdiği dönem olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu durumun günümüze değin devam ettiğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Bu itibarla, Whitley (1991, 1994, 2000) tarafından “devlete bağımlı” olarak tanımlanan Türkiye'nin söz konusu yapısının, deniz ticareti örgütsel alanında gözlemlenen kurumsal mantık değişiminin neticesinde değişiklik gösterdiğini belirtmek mümkün bulunmaktadır. Bununla birlikte, eski kurumların zaman içerisinde tamamen ortadan kalkmadığı, geleneksel kurumsal mantığın modern kurumsal mantıkla bir arada yaşadığı ve toplumsal yapı içinde aktif olarak yer aldığı (Öztürk ve Sargut, 2017) savından hareketle Türk deniz ticareti sektöründe gözlemlenen kurumsal mantıkların da günümüzde aynı anda faaliyette olmaları kabul edilebilir bir gerçekliktir. Bu gerçeklik, her iki kurumsal mantığın özelliklerini taşıyan bir melezleşme sürecini beraberinde getirmektedir. Bahse konu süreç, örgütsel verimlilik ve rekabetçilik gibi unsurları bünyesinde barındıran modern kurumsal mantık ile daha katı, hiyerarşik ve statik (Öztürk, 2018) özelliklere sahip örgütleri temel alan geleneksel kurumsal mantık anlayışının iç içe geçtiği bir yapı arz etmektedir. Bu durum, Cumhuriyet'in başlangıç yıllarında kamusal bir görünüm sunan Türk deniz ticareti sektörünün, zamanla gözlemlenen özelleştirme ve uluslararasılaşma olgularının etkisiyle uğradığı dönüşüm neticesinde sektörde melez örgütsel formların ortaya çıktığını göstermektedir. Dolayısıyla, anılan sektörde hem kamusal hem de özel sektör mantığının bir arada bulunduğu “melez (hybrid)” bir yapının gözlemlendiği görülmektedir. Bahsi geçen yapının daha yakından incelenmesi, gelecekte ele alınabilecek araştırma alanlarından birisini teşkil etmektedir.

Cumhuriyet Dönemi Türk deniz ticareti sektörünün, ülke içerisinde ve dışarısındaki faaliyetleri incelendiğinde, sektörün yurt içerisindeki limanlar arasındaki seyrüsefer gerçekleştirme hakkının yalnızca Türk denizcilik firmalarına ait bulunduğu tespit edilmektedir. Bununla birlikte, Türk limanlarından yurt dışındaki limanlara ve

yabancı limanlardan Türk limanlarına olan seyrüsefer kapsamında ise hem yerli hem de yabancı firmaların sefer düzenleme yetkisi bulunmaktadır. Diğer taraftan, çalışmanın niteliksel kısmında ve literatür taramasında ortaya çıktığı üzere, çalışma konusu sektörde 1990'lar sonrası kurumsal mantık değişimine dair vurgular açığa çıkmaktadır. Bu doğrultuda, özelleştirme ve uluslararası sermayenin sektöre giriş yapması sonrasında küreselleşmenin etkileri görülmeye başlanmakta ve devlet mantığından uzaklaşma söz konusu olmaktadır. Bu kapsamda, Cumhuriyet'in ilânının akabindeki kuruluş döneminde daha ziyâde devletçi politikalar hâkim olmakla birlikte 1950'li yıllarda uluslararasılaşmanın başladığı gözlemlenmektedir. Bahse konu süreçte, özel sektörün ağırlığının tedrici olarak artmasıyla beraber anılan sektöre özel sektör mantığının yerleşmeye başladığı görülmektedir. Bu süreç, liberalizasyon faaliyetlerinin yoğunlaştığı 1980'li yıllarda artarak devam etmiştir. Daha sonrasında, 1990'lı yıllardan itibaren, çalışma konusu sektörde özellikle limancılık alanında özelleştirmeler gerçekleşmiş ve denizcilik sektöründe genel anlamdaki uluslararasılaşma süreci artış göstermiştir. Dolayısıyla, makalenin daha önceki kısımlarında da belirtildiği üzere, Türk deniz ticareti örgütsel alanında yaşanan kamusal mantıktan özel mantığa geçiş şeklindeki değişim ve dönüşüm sürecinin, sektörde devletçi ve özel kurumsal mantıkları içeren karma bir örgütsel yapıyla neticelendiği görülmektedir. Bahse konu değişim ve dönüşüm sürecinin günümüzde de devam ettiğini belirtmek mümkün bulunmaktadır.

Kaynakça

- Aras Beger, G. (2022). *Kurumsal mantıklar çerçevesinde kurumsal sosyal sorumluluk olgusunun analizi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yaşar Üniversitesi, İzmir.
- Atakan-Duman, Ş. (2017). Kurumsal Mantıklar, *Örgüt Kuramları* içinde Sözen, C. (Ed.), Beta Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul.
- Beckert, J. (1999). Agency, entrepreneurs, and institutional change. The role of strategic choice and institutionalized practices in organizations. *Organization Studies*, 20(5), 777-799.
- Berger, P.L. & Luckman, T. (1967). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Anchor.
- Besharov, M.L. & Smith, W.K. (2014). Multiple Institutional Logics in Organizations: Explaining Their Varied Nature and Implications, *Academy of Management Review*, 39(3), 364-381.
- Bozkurt, İ. & Halil Aytar, İ. (2015). II. Dünya Savaşı Sonrası Uluslararası Ekonomiye Eklemlenme Sürecinde Türkiye'nin Deniz Ticareti ve Liman Politikası (1945-1960). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Güz 2015, Vol. 15 Issue 31, 333-357.

- Campbell, J.L. (2004). *Globalization and Institutions*. Princeton University Press.
- Clemens, E. S. & Cook, J. (1999). Politics and Institutionalism: Explaining Durability and Change. *Annual Review of Sociology*, 25, 441-466.
- Davis, G. & Greve, H. (1997). Corporate Elite Networks and Governance Changes in the 1980s. *American Journal of Sociology*, 103, 1-37.
- Delbridge, R. & Edwards, T. (2007). Reflections on Developments in Institutional Theory: Toward a Relational Approach. *Scandinavian Journal of Management*, 23, 191-205.
- DiMaggio, P.J. & Powell, W.W. (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 48, 147-160.
- Quack, S. (2003). Theoretical Building Blocks for a Research Agenda Linking Globalization and Institutions. In *Globalization and Institutions*, edited by Marie-Laure Djelic, Marie-Laure Djelic, and Sigrid Quack, 15–34. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Dunn, M. B. & Jones, C. (2010). Institutional Logics and Institutional Pluralism: The Contestation of Care and Science Logics in Medical Education, 1967-2005. *Administrative Science Quarterly*, 55(1), 114–149.
- Fligstein, N. (1990). *The Transformation of Corporate Control*. Cambridge: Harvard University Press.
- Friedland, R. & Alford, R. R. (1991). Bringing Society Back In: Symbols, Practices, and Institutional Contradictions W.W. Powell ve P.J. DiMaggio (Ed.), *The New Institutionalism in Organizational Analysis* içinde (232-263). Chicago: University of Chicago Press.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of The Theory of Structuration*. Berkeley: University of California Press.
- Glynn, M.A. & Lounsbury, M. (2005). From the Critics' Corner: Logic Blending, Discursive Change and Authenticity in a Cultural Production System, *Journal of Management Studies*, 42, 1031-1055.
- Goodrick, E. & Reay, T. (2011). Constellations of Institutional Logics: Changes in the Professional Work of Pharmacists. *Work and Occupations*, 38, 372-416.
- Gökoğlu, M. M. (2012). *Çalışanların gelecek güvencesi: Türkiye'de sosyal sigorta mantığının oluşumu, 1921-1950*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Başkent Üniversitesi, Ankara.

- Greenwood, R. & Hinings, C.R. (1996). Understanding Radical Organizational Change: Bringing Together The Old and The New Institutionalism. *Academy of Management Review*, 21, 1022–1054.
- Greenwood, R., Suddaby, R. & Hinings, C. R. (2002). Theorizing Change: The Role of Professional Associations in The Transformation of Institutionalized Fields. *Academy of Management Journal*, 45, 58-80.
- Greenwood, R. & Hinings, C. R. (2006). Radical Organizational Change in S. Clegg, C. Hardy, T. Lawrence ve W. Nord (Ed.), *The SAGE Handbook of Organization Studies* (814-842). London: SAGE.
- Greenwood, R., Oliver, C., Sahlin, K. & Suddaby, R. (2008). *The Sage Handbook of Organizational Institutionalism*. London: SAGE Publications.
- Greenwood, R, Díaz, A.M., Li, S.X., & Lorente, J.C (2010). The Multiplicity of Institutional Logics and the Heterogeneity of Organizational Responses, *Organization Science*, 21(2), 521-539.
- Greenwood, R., Raynard, M., Kodeih, F., Micelotta, E. R. & Lounsbury, M. (2011). Institutional Complexity and Organizational Responses. *Academy of Management Annals*, 5, 317–371.
- Greve, H. (1996). Patterns of Competition: The Diffusion of a Market Position in Radio Broadcasting. *Administrative Science Quarterly*, 41, 29-60.
- Gürboğa, N. & Koraltürk, M. (2016). 1930’larda İktisadi Devletçilik, Şilepçiliğin Gelişmesi ve Sosyete Şilep T.A.Ş.’nin Kuruluşu. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 13 (25-26), 27-49.
- Hensmans, M. (2003). Social Movement Organizations: A Metaphor for Strategic Actors in Institutional Fields. *Organization Studies*, 24(3), 355-381.
- Hoffman, A.J. (1999). Institutional Evolution and Change: Environmentalism and the U.S. Chemical Industry. *Academy of Management Journal*, 42, 351-371.
- Johansen, C. B. & Waldorff, S. B. (2017). What are institutional logics and where is the perspective taking us?. G. Kruecken, C. Mazza, R.E. Meyer, P. Walgenbach (Eds.), *New themes in institutional analysis: Topics and issues from European Research* içinde. Cheltenham, Edward Elgar Publishing Inc.
- Kalemci, R. A., Gökoğlu, M. M. & Tüzün, İ. K. (2015). Örgütsel Alanda Kurumsal Mantıklar Arası Oluşan Çelişki: Türk Askerlik Hizmeti Alanı Örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 153-175.

- Kitchener, M. (2002). Mobilising the Logic of Managerialism in Professional Fields: The Case of AHC Mergers. *Organization Studies*, 23, 391-420.
- Kondra, A. & Hinings, C.R. (1998). Organizational Diversity and Change in Institutional Theory. *Organization Studies*, 19, 743-767.
- Kraatz, M. & Zajac, E. (1996). Exploring The Limits of The New Institutionalism: The Causes and Consequences of Illegitimate Organizational Change. *American Sociological Review*, 61, 812-836.
- Lawrence, T. B., Winn, M. I. & Jennings, P. D. (2001). The temporal dynamics of institutionalization. *Academy of Management Review*, 26(4), 624-644.
- Leblebici, H., Salancik, G. R., Copay, A. & King, T. (1991). Institutional Change and The Transformation of Interorganizational Fields: Organizational History of The U.S. Radio Broadcasting Industry. *Administrative Science Quarterly*, 36 (3), 333-363.
- Levy, D. (2006). How Private Higher Education's Growth Challenges The New Institutionalism. H-D. Meyer ve B. Rowan (Ed.), *The New Institutionalism in Education* içinde, (143-162). Albany: SUNY.
- Lounsbury, M. (2007). A Tale of Two Cities: Competing Logics and Practice Variation in The Professionalizing of Mutual Funds. *Academy of Management Journal*, 50 (2), 289-307.
- Lounsbury, M. & Crumley, E. T. (2007). New Practice Creation: An Institutional Perspective on Innovation. *Organization Studies*, 28 (7), 993-1012.
- Lune, H., & Martinez, M. (1999). Old Structures, New Relations: How Community Development Credit Unions Define Organizational Boundaries. *Sociological Forum*, 14, 609-634.
- Marquis, C. & Lounsbury, M. (2007). Vive La Résistance: Competing Logics and the Consolidation of U.S. Community Banking. *Academy of Management Journal*, 50, 799-820.
- McPherson, C. M. & Sauder, M. (2013). Logics in Action: Managing Institutional Complexity in a Drug Court. *Administrative Science Quarterly*, 58, 165-196.
- Meyer, J. W. & Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340-363.

- Meyer, A. D., Brooks, G. R. & Goes, J. B. (1990). Environmental jolts and industry revolutions: Organizational responses to discontinuous change. *Strategic Management Journal*, 93-110.
- Meyer, J.W. & Scott, W.R. (1992). *Organizational Environments: Ritual and Rationality*. Newbury Park, CA: SAGE Publications.
- Oliver, C. (1992). The Antecedents of Deinstitutionalization. *Organization Studies*, 13(4), 563-588.
- Outila, V. & Fey, C. F. (2021). “We have performance appraisal every day and every hour”: Transferring performance management to Russia. *Journal of International Management*, 100901.
- Özen, Ş. (2007). Yeni Kurumsal Kuram: Örgütleri Çözümlemede Yeni Ufuklar ve Yeni Sorunlar. Özen, Ş. ve Sargut, A. S. (Der.). *Örgüt Kuramları içinde*, İmge Kitapevi. İstanbul.
- Öztürk, A. (2018). *Geleneksellik-Modernlik ve Profesyonellik Düzeyi İlişkisinde Kurumsal Mantıkların, Sosyal Becerilerin ve Sosyal Öğrenmenin Yönlendirici Rolü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Öztürk, A. & Sargut, S. (2017). Kurumsal mantıklar, sosyal beceriler ve sosyal öğrenme ilişkisi. *VIII. Örgüt Kuramı Sempozyumu: Çankaya Üniversitesi: 02/02/2017-03/02/2017*.
- Pamuk, Ş. (2012). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Pache, A. & Santos, F. (2013). Inside the hybrid organization: Selective coupling as a response to competing institutional logics. *Academy of Management Journal*, 56, 972-1001.
- Purdy, J. M. & Gray, B. (2009). Conflicting Logics, Mechanisms of Diffusion, and Multilevel Dynamics in Emerging Institutional Fields. *Academy of Management Journal*, 52 (2), 355-380.
- Ramirez, F. O., Soysal, Y. & Shanahan, S. (1997). The Changing Logic of Political Citizenship: Cross-National Acquisition of Women's Suffrage Rights: 1890 to 1990. *American Sociological Review*, 735-745.
- Rao, H., Monin, P. & Durand, R. (2003). Institutional Change in Toque Ville: Nouvelle Cuisine As An Identity Movement in French Gastronomy. *American Journal of Sociology*, 108 (4), 795-843.

- Reay, T. & Hinings, C. R. (2005). The Recomposition of an Organizational Field: Health Care in Alberta. *Organization Studies*, 26 (3), 351-384.
- Reay, T. & Hinings, C. R. (2009). Managing The Rivalry of Competing Institutional Logics. *Organization Studies*, 30 (6), 629–652.
- Rowan, B. (2006). The New Institutionalism and The Study of Educational Organizations: Changing Ideas for Changing Times. H-D. Meyer ve B. Rowan (Ed.), *The New Institutionalism in Education* içinde, (15-32). Albany: SUNY.
- Schneiberg, M. (2002). Organizational Heterogeneity and The Production of New Forms: Politics, Social Movements and Mutual Companies in American Fire Insurance, 1900-1930. M. Lounsbury ve M. Ventresca (Ed.), *Research in the Sociology of Organizations* içinde, (39-89).
- Schneiberg, M. (2007). What's on The Path? Path Dependence, Organizational Diversity and The Problem of Institutional Change in The US Economy, 1900-1950, *Socio-Economic Review*, 5, 47-80.
- Scott, W. R., Ruef, M., Mendel, P. J. & Caronna, C. A. (2000). *Institutional Change and Healthcare Organizations: From Professional Dominance to Managed Care*. Chicago: Chicago University Press.
- Scott, W. R. (1987). The adolescence of institutional theory. *Administrative science quarterly*, 493-511.
- Seo, M-G. & Creed, W. E. D. (2002). Institutional Contradictions, Praxis, and Institutional Change: A Dialectical Perspective. *Academy of Management Review*, 27 (2), 222-247.
- Sezgin, G. (2007). *İnönü Dönemi (1938-1950) Türk Denizciliği*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Suddaby, R. & Greenwood, R. (2005). Rhetorical Strategies of Legitimacy. *Administrative Science Quarterly*, 50(1), 35-67.
- Thornton, P.H. & Ocasio, W. (1999). Institutional Logics and the Historical Contingency of Power in Organizations: Executive Succession in the Higher Education Publishing Industry, 1958-1990. *American Journal of Sociology*, 105 (3), 801-843.
- Thornton, P. H. (2004). *Markets from Culture: Institutional Logics and Organizational Decisions in Higher Education Publishing*. Stanford, CA: Stanford University Press.

- Thornton, P., Jones, C. & Kury, K. (2005). Institutional Logics and Institutional Change: Transformation in Accounting, Architecture, and Publishing. C. Jones ve P. H. Thornton (Ed.), *Research in The Sociology of Organizations* içinde (125-170). London: JAI.
- Thornton, P.H. & Ocasio, W. (2008). Institutional Logics. R. Greenwood, C. Oliver, K. Sahlin ve R. Suddaby (Ed.), *The Sage Handbook of Organizational Institutionalism* içinde (s.99-129). Los Angeles: Sage.
- Thornton, P., Ocasio, W. & Lounsbury, M. (2012). *The Institutional Logics Perspective*. New York: Oxford University Press.
- Waldorff, S. B., Reay, T. & Goodrick, E. (2013). A Tale of Two Countries: How Different Constellations of Logics Impact Action. M. Lounsbury & E. Boxenbaum (Eds.), *Institutional Logics in Action, Research in the Sociology of Organizations* içinde, Vol. 39(A) (99-129). New York: Emerald Press.
- Whitley, R.D. (1991). The Social Construction of Business Systems in East Asia. *Organization Studies*, 12(1), 1-28.
- Whitley, R.D. (1994). Dominant Forms of Economic Organization in Market Economies. *Organization Studies*, 15(2), 153-182.
- Whitley, R. (2000). *Divergent Capitalisms: The Social Structuring and Change of Business Systems*. Oxford: Oxford University Press: 3-116.
- Wooten, M. & Hoffman, A. (2008). Organizational Fields: Past, Present and Future. R. Greenwood, C. Oliver, K. Sahlin ve R. Suddaby (Ed.), *The Sage Handbook of Organizational Institutionalism* içinde, London: SAGE Publications.
- Yalçınkaya, A. & Taşcı, D. (2017). Bir kurumsal girişimci olarak devlet: yeni kurumsal kuram bağlamında bir değerlendirme. *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 71-90.
- Yurtoğlu, N. (2019), İnönü Dönemi'nde Türkiye'de Deniz Ulaşımı (1938-1950), *Belgi Dergisi*, C.2, S.18, *Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını*, Yaz 2019/II, 1449-1474.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

The Structuring Process of Institutional Logics in Organizational Fields: The Case of Turkish Maritime Trade Sector

Extended Abstract

1. Introduction

This article examines the historical course of the Turkish maritime trade field in the Republic Era within the framework of institutional change and institutional logics by identifying the stages that the sector went through during this period. The reason for choosing this topic is that the maritime trade sector in Turkey has a unique place in Turkey's domestic and international trade with its once state dependent nature which needs a closer examination in this regard. Furthermore, with the liberalization process that started in 1980s, many national states have entered into a process of implementing liberal policies. In this process, organizational changes were observed at the national levels in international trade, which is the area where these liberalization efforts were felt the most. Thus, this study focuses on what kind of institutional logic changes these liberal policies brought about in Turkish maritime sector. On the other hand, institutional logic changes that emerged under the influence of international practices are also important in the transformation of Turkey which is considered among the "state dependent national business systems" by Richard Whitley (1991, 1994, 2000). In this article, it has been found out that the course of Turkish maritime trade sector has gone from state dependence to private enterprise throughout the years. Therefore, this transition should be analysed within the light of institutional theory and institutional logics through studying institutional changes in the chosen period.

2. Method

In this article, institutional theory and institutional logics approach have been used as a framework. In the research, qualitative analysis methods such as archive scanning, historical analysis and interviews were used to elicit the institutional changes and institutional logics observed within Turkish maritime trade sector. In this context, interviews with leading experts and company officials in the field of Turkish commercial maritime sector were conducted and analyzed in order to find out the institutional logics during the course of the chosen period. There are three research questions in the article: What kind of institutional changes took place in the state dependent organizational fields? How did the institutional changes affect Turkish maritime sector in the Republic Period? What kind of institutional logics have been prevalent in Turkish maritime sector in the Republic Era?

3. Results and Discussion

The article analyzes the institutional logics observed in the historical phase of the Turkish maritime trade sector during the Republic Era, and finds that the statist and traditional practices were generally effective in the years following the proclamation of the Republic, which was the stage of the establishment of the state institutions. In this period, many legal arrangements were made in the fields of maritime and commercial shipping. On the other hand, the 1950s was the period in which the influence of the private enterprise began to be felt in the sector and the first internationalization activities were observed, but it is not yet possible to talk about a complete private sector mindset for those years. However, it has been determined that the state dominance in the organizational field continued from the 1920s to the 1980s, when liberalization and internationalization efforts were intensified in parallel with the developments in the world. In the meantime, the 2000s stand out as the period in which liberalization, privatization and internationalization in the sector increased. Thus, the transition from traditional institutional logic to modern institutional logic is very obvious after 1980s the process of which accelerated after 1990s. In traditional institutional logics, the main features are defined as the statist economic relationships which are not regulated within the context

of the market mechanisms whereas the market relationships are prevalent in the modern institutional logics. Therefore, we can conclude that the institutional changes in Turkish maritime field could be regarded as an example of this transition.

4. Conclusion

Within the framework of the article's analysis of the institutional logics observed in the historical stages of Turkish maritime trade sector during the Republic Era, it has been determined that statist and traditional practices were generally effective in the years following the establishment of the Republic. During this period, many legal regulations were made in Turkish maritime trade sector. In the 1950s, the influence of the private sector began to be felt in this sector and the first internationalization activities were seen. However, what is certain is that the state dominance in the sector continued from 1920s until 1980s when liberalization and internationalization in the macroeconomic context intensified in parallel with the developments in the world. On the other hand, the 2000s stand out as the period in which liberalization, privatization and internationalization increased in the field. It would not be wrong to state that this situation is still in progress until today.

Araştırma Makalesi

Sosyal Hizmet Uzmanlarının Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutumlarının İncelenmesi¹

Ahmet TURUS

*Sorumlu Yazar, Adana İl Göç İdaresi Müdürlüğü
ahmetturus01@gmail.com, ORCID: 0009-0003-3065-016X*

Serdar AYKUT

*Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi
aykutserdar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3317-0634*

Öz

Bu araştırmanın amacı, günümüzde artan sığınmacı karşıtlığından hareketle, sosyal hizmet uzmanlarının, Suriyeli sığınmacılara dönük tutumlarını incelemektir. Araştırmada örnekleme Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği üyeleri oluşturulmuştur. Araştırmaya 107 kadın, 35 erkek olmak üzere toplam 142 kişi katılmıştır. Anket tekniğinin kullanıldığı araştırma formunda demografik sorular ve "Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Bu ölçeğe ek olarak araştırmacı tarafından hazırlanan, sosyal hizmet uzmanlarının sahadaki tecrübelerine yönelik 18 sorudan oluşan sosyodemografik bilgi formu kullanılmıştır. Bulgulara göre Suriyelilere yönelik tutumların çeşitli değişkenlere göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği saptanmıştır. Araştırma bulgularından hareketle, genel olarak sosyal hizmet uzmanlarının Suriyeliler hakkında olumlu görüşe sahip oldukları, ılımlı çözüm üretme, haklarını savunma ve onlara yardımda bulunmada olumlu görüşe sahipken, hükümetin ve halkın uyguladığı politikayı takdir etmede daha negatif tutuma sahip oldukları saptanmıştır. Sonuç olarak, Suriyeli sığınmacıların, sığınılan ülkedeki topluma uyumlarının sağlanması, ayrımcılık karşıtı uygulamaların güçlendirilmesi, hizmetlere hak temelli yaklaşımla erişmelerini sağlayacak sosyal politikaların planlanması desteklenmelidir.

Anahtar kelimeler: Sığınmacılarla ilgili tutumlar, sosyal hizmet uzmanları, suriyeli sığınmacılar, zorunlu göç
Jel Sınıflandırma Kodları: I30, J10, J60

Examining the Attitudes of Social Workers towards Syrian Refugees²

Abstract

The aim of this research is to examine the attitudes of social workers towards Syrian refugees, based on the increasing anti-refugee opposition. The sample of the study consisted of the members of the Social Workers Association. A total of 142 people, 107 women and 35 men, participated in the study. Demographic questions and the "Attitude Scale Towards Syrian Refugees" were used in the research form in which the questionnaire technique was used. In addition to this scale, a sociodemographic information form consisting of 18 questions about the experiences of social workers in the field, prepared by the researcher, was used. According to the findings, it was determined that attitudes towards Syrians showed a statistically significant difference according to various variables. Based on the research findings, it has been determined that social workers generally have a positive view of Syrians, have a positive view of producing moderate solutions, defending their rights and helping them, while they have a more negative attitude in appreciating the policy implemented by the government and the people. As a result, Syrian refugees should be supported to adapt to the society in the country of refuge, strengthen anti-discrimination practices, and plan social policies that will enable them to access services with a rights-based approach.

Keywords: Attitudes towards asylum seekers, forced migration, social workers, syrian refugees
JEL Classification Codes: I30, J10, J60

¹ Bu çalışma, yazar Ahmet Turus'un, ikinci yazar Serdar Aykut danışmanlığında hazırlanmış olduğu "Sosyal Hizmet Uzmanlarının Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutumlarının Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 11.08.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 18.09.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Turus, A. ve Aykut, S. (2023). Sosyal hizmet uzmanlarının suriyeli sığınmacılara yönelik tutumlarının incelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 1082-1113. . DOI: 10.18074/ckuiibfd.1341313.

1. Giriş

Günümüzde meydana gelen savaşlar, doğal afetler, maddi buhranlar, stigma, dışlanma, eziyet gibi çevresel zorlayıcı sebeplerden ötürü bireyler refah ve güven içerisinde olmak amacıyla göç hareketinde bulunarak tehlikelerin bulunmadığı başka ülkelere iltica etmek durumunda kalabilmektedir. Göç etme gerekçesi ne olursa olsun göç olgusu, tüm insanları tıbbi, ruhsal ve toplumsal yönlerden tesiri altına alır. Zorunlu göç etmeye yol açan faktörler ve sığınılan devletlerin hayat koşulları, ev sahibi toplumun sığınmacılara yönelik tutum ve davranışları, sığınmacıların temel hizmetlere erişebilme olanakları, sığınmacıların, sosyal uyum sürecini etkileyen faktörlerdendir (Arabacı, Hasgöl ve Serpen, 2016).

Savaş, eziyet, istismar, stigmaya maruz kalma gibi mecburi sebeplerden ötürü gerçekleşen göç hareketlerinde son yıllarda fazlalaşma olup Türkiye, güncel durumda en fazla mülteci ve sığınmacı birey bulunduran ülke pozisyonundadır. Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 2019 yılında, bir önceki yıla göre %17,2 artarak 677 bin 42 kişidir. Göç eden bireylerin %54,4'ünü erkekler, %45,6'sını ise kadınlar oluşturmaktadır. Yurt dışından gelen bireylerin 98.554'ünü Türk vatandaşları oluştururken 578.488'ini ise yabancılar oluşturmaktadır (TÜİK, 2019).

Ülkemizde 3,65 milyon geçici koruma statüsünde bulunan Suriyeli sığınmacı ile Irak, İran ve Afganistan uyruklu uluslararası koruma başvuru sahibi 330.000 birey bulunmaktadır. 2020'de 15 ülkeye 6100 bireyin üçüncü ülkeye yerleştirme dosyası sunulmuştur. Bunlardan %77'si Suriyeli olmak üzere 4050 kişi 14 ülkeye yerleştirilmek amacıyla ülkemizden ayrılmıştır (UNHCR, 2020).

İnsani boyutu ciddi öneme sahip olan sığınmacı probleminin sosyal medya platformlarında ele alınışı da önemlidir. Günümüzde medya türlerinin, kişilerin tutumlarına veya hayata bakış açılarına yön vereceğini savunan yetiştirme kuramından yola çıkılarak, Suriyeli bireylerin medyada temsil edilişleri, Türkiye gündemindeki sığınmacı problemi konusunda ev sahibi toplumun algısını tesiri altına almakta ve sığınmacıların toplum içerisinde gördükleri olumlu ya da olumsuz davranışları etkilemekte olduğundan bahsedilebilir (Pandır, Efe ve Paksoy, 2015).

Bu çalışmada, günümüzde fazlalaşan sığınmacı karşıtlığından yola çıkılarak, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneğindeki üyelerin Suriyeli sığınmacılara yönelik tutumları incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada, sığınmacılara yönelik Avrupa ve Türkiye'nin tutumları, göç alanında çalışan sosyal çalışmacıların rol ve görevleri literatür araştırmasını oluştururken; yöntem, bulgular-yorum, sonuç ve öneriler ile çalışma sonlandırılmıştır.

2. Literatür Araştırması

2.1. Sığınmacılara İlişkin Avrupa ve Türkiye'nin Tutumları

Avrupa Birliğine üye devletlerin, insan haklarını esas gaye edinmiş ve demokratik tutumları hedefine yerleştirmiş olmasına karşın yürütülen politikalar incelendiğinde, sığınmacılara dönük kapalı kapı politikası yürütmekte, yabancıları Avrupa'nın haricinde bırakmak için planlar ifa edilmektedir. Avrupa Birliğine üye ülkelerinin, sığınmacı kabul etmeden onları Avrupa harici bölgelere yerleştirmek ve desteklemek için onayladıkları ülkeler arasında Türkiye bulunmaktadır. Bunun en ciddi yolu ise Türkiye'ye maddi fon desteği vermektir. AB'nin verdiği maddi fon ile Türkiye'nin, sığınmacılara açık kapı politikası ile hudutlarını açarak, sığınmacıların Avrupa'ya gitmesini önlemek ve emniyetli bir yaşam oluşturulması gayesi yürüttükleri bir gerçektir (Hassoy, 2016, ss. 16-17). AB ülkeleri, Türkiye'nin Suriyeli bireylere yönelik yürüttüğü açık kapı politikasını pozitif bir yaklaşımla karşılarken, Suriyelilerin ülkemizin batı hudut tarafından AB ülkelerine geçmesinde olumsuz bir yaklaşıma sahiptir (Adil, 2020).

Türkiye'ye iltica eden Suriyeli bireyler ilk olarak hudut illerimizde açılan kamplara kabul edilmiştir. İç savaşın sürmesi nedeniyle vakit ilerledikçe kamplarda yaşayan bireyler artarak kamp nüfusu yabancıların gereksinimlerini gideremeyecek konuma gelmiştir. Bu olayların üzerine Suriyelilerin bir kısmı kamplardan ayrılarak kendi imkânlarıyla barınma gereksinimini gidermeyi başarmış, bir kısmı da huduttaki illerde hayatını sürdüren yakınlarının hanelerinde yaşamayı tercih etmiştir. Türkiye, kitlesel akının başından itibaren Suriyeli bireylere, "açık kapı politikasını" yürütmüştür. Bu bağlamda Suriye'deki iç savaşın cereyan etmesinin ilk dört yılında sığınmacıların ülkemize kabul edilme oranı %44 olmakla birlikte Türkiye, Suriye'ye sınırı bulunan tüm ülkeler içerisinde en fazla sığınmacıyı ülkesine almaya razı olan konuma gelmiştir (Tunç, 2015). Birleşmiş Milletler Yürütme Komitesi kararına göre, geçici koruma statüsü tanınmasında gerekli olan "kitlesel ilticanın varlığı" üzerinden konuşabilmek için uluslararası bir sınıra yönelik önemli bir ölçüde kişi hareketinin mevcut olması, bu hareketliliğin hızlı şekilde devam etmesi, iltica edilen ülkenin yürürlükte bulunan bireysel sığınma kriterlerini az vakitte ifa edemeyecek konuma gelmesi gerekmektedir. Bu şartların meydana gelmesi durumunda ivedi bir çözüm sunmak için geçici koruma kriterleri hayata geçmektedir. Sığınmacılara bireysel statü tanıma ile vakit yitirilmesine yol açmadan ifa edilebilen işlevsel bir çözüm metodu geçici korumadır. Türkiye'de 13.07.2023 tarihi itibarıyla geçici koruma statüsünde 3.329.516 Suriyeli sığınmacı barınmaktadır. Suriyeli sığınmacıların Türkiye'de en çok bulunduğu 5 il sırasıyla İstanbul, Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay ve Adana'dır. Geçici Barınma Merkezlerinde hayatını sürdüren Suriyeli sığınmacı sayısı 65.008'dir. 2014-2023 yılları arasında üçüncü ülkeye yeniden yerleştirilen Suriyelilerin sayısı 22.854'tür. Suriyelilerin yeniden yerleştirildiği devletlerin başında Kanada, ABD, İngiltere ve Norveç gelmektedir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023).

2.2. Göç Alanında Çalışan Sosyal Hizmet Uzmanlarının Rol ve Görevleri

Sosyal hizmet, toplumun incinebilir ve dezavantajlı grubunda bulunan kişilere destek olunarak güçlenmesini, kişilerin yüksek faydasına önem verilerek refahı yüksek ve mutlu bir hayat sürmelerinin sağlanmasını, topluma uyum sağlamalarının kolaylaştırılmasını ilke edinmiş uygulamalı bir disiplindir. Tüm sığınmacıların kendine has bir kültürü ve yaşam biçimi mevcuttur. Bu nedenle sosyal çalışmacılar, sığınmacı bir müracaatçı ile çalışmadan önce müracaatçıyı, geldiği ülkedeki ve şu anda yaşadığı ev sahibi toplumun özelliklerini bütüncül bir yaklaşımla detaylı şekilde incelemelidir (Ünal ve Gedik, 2022).

İltica konusunda hizmet sunarken geneli bir sosyal çalışma bakış açısı, sorunları makro bağlamda çözmek için önemlidir. Çünkü sığınma konusu sadece bir devlet tarafından muhafaza edilme amacıyla yapılan bir müracaat ile kısıtlı değildir. Bu durumlar, göç sürecinde maruz kalınan bütün hadiseleri barındırır ve bazı sorunları beraberinde getirir (Güllüoğınar, 2012). Özellikle düşük iş gücü ve ağır iş şartlarına maruz kalma, kanunlardaki yetersizlikler ve yerel halkın kin ve nefret söylemleri sığınmacıları olumsuz etkilemekte sığınılan devlete uyum sağlanmasını zorlaştırmaktadır (Padilla, 1997). Bu kapsamlı hususları analiz ederken yine detaylı bir sosyal hizmet uygulamasına ihtiyaç vardır. Sosyal çalışmacıların rollerinden birinin “kaynak bulucu” olmasından hareketle, özel ihtiyaç sahibi olan kişilerin hak temelli yaklaşımla toplumdaki hizmetlere erişmelerine destek olmak temel sorumluluklardandır (Zastrow, 2014).

Sosyal hizmet mesleği, sığınmacıların yerel ya da milletlerarası kanunlarla birlikte edindikleri haklarının güvence altında olması ve kuvvetlendirilmesi, şu anki ihtiyaçlarının karşılanması, göç sürecinde pasif durumdan aktif bir pozisyona erişerek sosyal desteklerden hayatlarını tek başlarına idame ettirebilecek bir pozisyona ulaşmaları için bireylere destek olmaktadır. Sosyal çalışmacılar, psikolojik ve toplumsal sorunlara yönelik olarak sosyal destek sağlanması, sığınmacılara uzun süreli barınacak bir yer sağlanması, yemek ihtiyaçlarının, eğitim hayatına kazandırma, tıbbi problemlerle ilgili ihtiyaçların çözülmesi ve sosyal uyumun sağlanması çalışmalarının hız kazanması gibi ruhsal ve toplumsal ihtiyaçlar hususunda destek sağlamaktadır (Duyan, 2012). Sığınmacılar, göç etmelerine yol açan sorunlarının haricinde iltica ettikleri ülkelerde de farklı sorunlarla karşılaşır. Bu sebeple sığınmacılara dönük sosyal hizmet müdahalesi mikro, mezzo ve makro seviyelerde bir uygulamayla sürdürülmelidir. Yaşanan olaylar, farklı bakış açılarından irdelenerek, bütüncül bir açıdan değerlendirilerek sorunlardan kurtulmaya doğru gidilmelidir. Göçle ilgili meydana gelen tüm olayların arasında bir bağlantı bulunmasıyla birlikte göç sürecinde oluşan bir olay, diğer bir olayı etkilemektedir (Trevithick, 2000). Göç alanında hizmet sunan sosyal çalışmacılar; kaynak buluculuk, savunuculuk, danışmanlık, arabuluculuk rollerini uygulayarak bireyleri ve içinde bulunulan toplumu kuvvetlendirme çalışması yürütür. Sosyal çalışmacı, sığınmacıların karşılaştıkları güçlüklerle mücadele

edebilmelerine, stresle baş etme mekanizmasını güçlendirmeye yönelik uygulamalar yapabilmektedir (Buz, 2004).

3. Araştırma Metodolojisi

3.1. Hipotezler

-Türkiye’de Suriyeli sığınmacılar, maddi bir ağırlık, güvenlik sorunu ve ciddi bir demografik problem diye algılanmaktadır.

-Sosyal hizmet uzmanlarının tutumları cinsiyetlerine göre farklılık göstermemektedir.

-Sosyal hizmet uzmanlarının tutumları Suriyeli sığınmacılarla çalışma deneyimine, çalıştıkları sığınmacı profiline, medyada çıkan haberlere, hukuki statülerini bilmelerine, gelirleri, inançları ve çalıştıkları kuruma göre farklılık göstermektedir.

-Sosyal hizmet uzmanlarının çoğunluğu Suriyeli sığınmacılara karşı negatif bir tutuma sahiptir.

-Suriyeli sığınmacılar, Türk toplumu tarafından sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadırlar.

3.2. Veri Toplama Yöntem ve Araçları

Bu araştırmada, nicel araştırma türlerinden olan genel tarama modellerinden ilişkisel tarama modeli uygulanmıştır. Araştırma, var olan herhangi bir değişime uğratmadan analiz yapma olanağı veren, bir durumu olduğu gibi incelemeyi amaçlayan tarama modeline uygun şekilde uyarlanmıştır. Genel tarama modelinde, çokça bulunan elemanlardan oluşan bir evrende, evrenle ilgili detaylı bir neticeye ulaşmak için evrenin bütünü ya da evrenden alınacak bir grup örnekleme yönelik tarama oluşturulmaktadır. İlişkisel tarama modeli, iki ve daha çok sayıdaki değişken içerisinde birlikte bir değişim var ise bunun varlığını tespit etmeyi amaçlayan tarama yaklaşımıdır. İlişkisel tarama modelinde, değişkenlerin birlikte değişme hâlleri ile değişimin olması durumunda bunun nasıl ortaya çıktığı saptanır (Karasar, 2012). Bu nicel araştırma metoduyla araştırmada, sosyal hizmet uzmanlarının tutumlarının farklı değişkenlere göre nasıl değiştiği, tutumlardaki değişikliklerin oluşumu ve bu değişimlere yol açan sebeplerin saptanıp kapsamlı şekilde yorumlanmıştır. Bu çalışmada, Suriyelilere dönük son zamanlarda ayrımcı ve damgalayıcı içerikli ifadelerin çoğalmasa gözleminden yola çıkılarak Türkiye’de en çok sığınmacı sayısı konumunda olan Suriyelilere dönük tutumun analiz edilmesi çalışması gerçekleştirilmiş olup metot olarak Latife Kabaklı Çimen ve Seher Ersoy Quadır tarafından (2018b) geliştirilmiş, 41 sorudan oluşan “Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçeğe ilave olarak araştırmacı tarafından hazırlanan, sosyal hizmet uzmanlarının sahadaki

deneyimlerine dönük 18 sorudan meydana gelen sosyodemografik bilgi formu da kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini sosyal hizmet uzmanları, örneklemini ise Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği üyeleri oluşturmaktadır. Veriler toplanmadan evvel üniversitenin etik kurulundan izin alınmıştır. Çalışmada bahsedilen ölçeğin kullanılmasına dönük izin ve ölçek sorularının tamamı, ölçeği oluşturan yazarlardan e-posta yoluyla elde edilerek ölçeği kullanma izni alınmıştır. Çalışmanın, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği üyelerine uygulanması için SHUDER genel merkezinden e-posta aracılığıyla izin alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Süreci

Araştırma 23.02.2023-06.04.2023 tarih aralığında gerçekleştirilmiş olup örneklemini Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği üyeleri oluşturmaktadır. Araştırmaya 107 kadın, 35 erkek olmak üzere toplam 142 sosyal hizmet uzmanı katılım göstermiştir. Anket tekniğinin uygulandığı çalışma formunda demografik sorular ve ölçeği geliştirenlerden gerekli onaylar alındıktan sonra “Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutum Ölçeği” yer almıştır. Aydınlatılmış onam formu anket sayfasının baş kısmına ilave edilmiştir. Bu ölçeğe ilave olarak araştırmacı tarafından oluşturulan, sosyal hizmet uzmanlarının sahadaki deneyimlerine dönük 18 sorudan meydana gelen sosyodemografik bilgi formu kullanılmıştır. Suriyeli sığınmacılara dönük tutumlarla alakalı gerçekleştirilmiş araştırmalardan oluşan bulgular incelenerek çalışmanın kuramsal çerçevesi meydana getirilmiştir. Çalışmada kullanılan ölçek ve sosyodemografik bilgi formu, Google Formlar aracılığıyla hazırlanmıştır. SHUDER’in WhatsApp, Instagram ve e-posta gruplarında araştırma linki paylaşılarak çevrimiçi anket metoduyla verilere ulaşılmıştır. Araştırma linki, geniş bir örnekleme ulaşılabilmesi için bu gruplarda, farklı tarihlerde 2 kez anımsatıcı ileti olarak paylaşılmıştır. Çalışma anketi, verilerin en kısa sürede elde edilmesi için katılımcıların yanıtlarında değişiklik yapamayacağı şekilde hazırlanmıştır. Çalışmada oluşan bulgular, farklı değişkenlere göre kapsamlı şekilde yorumlanmıştır. Araştırmada değişkenler arasındaki bağlantılar analiz edilmiş ve “Sosyal hizmet uzmanlarının Suriyeli sığınmacılara yönelik tutumları farklı değişkenlere göre analiz edildiğinde nasıldır?” temel sorusunun cevabı incelenmiştir.

3.4. Veri Analizi ve Değerlendirilme Yöntemi

SHUDER üyelerinin “Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutum Ölçeği” puanları, ortalamalarına göre tablo yapılarak yorumlanmıştır. Bu ölçeğe ilave olarak araştırmacı tarafından hazırlanan sosyal hizmet uzmanlarının sahadaki deneyimlerine dönük 18 sorudan meydana gelen sosyodemografik bilgi formu da kullanılmıştır. Formlarla alakalı bilgiler aşağıda verilmiştir:

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmaya katılım gösteren kişilerin demografik bilgilerini elde etmek için bireysel bilgi formu kullanılmıştır. Formda örneklem grubunun cinsiyet, yaşadığı şehir, eğitim durumu, medeni durum, çocuk sahibi olma

durumları, gelir seviyesi, ailedeki kişi sayısı, dini inanç düzeyini içeren sorulardan oluşmuştur.

Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutum Ölçeği: Üniversite talebelerinin Suriyeli sığınmacılarla alâkalı tutumlarını saptamak için Kabaklı Çimen ve Ersoy Quadir tarafından 2017’de tasarlanan ölçeğe aynı araştırmacılar tarafından Türkiye’de sığınmacılarla alâkalı yeni gelişmelerden hareketle başka maddeler de ilave edilmiş ve ölçekteki önerme sayısı 2018 yılında 25’ten 41’e yükseltilmiştir. Ölçek “Kesinlikle katılıyorum” = 5 puan, “Katılıyorum” = 4 puan, “Kararsızım” = 3 puan, “Katılmıyorum” = 2 puan, “Kesinlikle katılmıyorum” = 1 puan olmak üzere 5’li likert tipi şeklinde düzenlenmiştir. Ölçekte yer alan 41 önermenin 18 tanesi (7, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 26, 28, 34, 37, 38) ters sorudur ve puanlama tersinden yapılmıştır (Kabaklı Çimen ve Ersoy Quadir, 2018b).

Sosyodemografik Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından oluşturulan, 18 sorudan meydana gelen, sosyal hizmet uzmanlarının saha deneyimlerini barındıran, sığınmacılara dönük tutumların çeşitli değişkenlere göre incelenmesine yardımcı olan, sosyal hizmet eğitimine ve literatürüne katkıda bulunacak sorulardan meydana gelmektedir.

Sosyal hizmet uzmanlarının Suriyeli sığınmacılara dönük tutumlarını tespit etmek için, “Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutum Ölçeğine” sosyal hizmet uzmanlarının verdikleri yanıtlar analiz edilerek, bu ölçeği meydana getiren 5 boyut olan; (1) Suriyeli sığınmacılar hakkında olumlu fikre sahip olma, (2) Suriyeli sığınmacılarla ilgili ılımlı çözüm üretme, (3) Suriyeli sığınmacıların haklarını savunma, (4) Hükümetin ve halkın uyguladığı politikayı takdir etme ve (5) Suriyeli sığınmacılara yardımda bulunma çıkarımlarda bulunulmuştur. Negatif maddelerden meydana gelen “Suriyeli sığınmacılar hakkında olumsuz fikre sahip olma” boyutunda bulunan maddeler ters kodlanarak boyut “Suriyeli sığınmacılar hakkında olumlu fikre sahip olma” olarak düzenlenerek oluşan yüksek puanların olumlu fikre sahip olmak şeklinde yorumlanmıştır.

Verilerin analiz edilmesine başlamadan evvel, araştırmada bulunan değişkenlerin dağılımları incelenmiş ve bu değişkenlere ait bulguların normal dağılım gösterip göstermediğini analiz etmek amacıyla Kolmogorov-Smirnov ile Shapiro-Wilk testi neticelerine bakılmıştır. Normallik varsayımını test etmek amacıyla yapılan Kolmogorov-Smirnov ile Shapiro-Wilk testi neticelerinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ($p < 0,05$) ve verilerin normal dağılım göstermediği saptanmıştır. Verilerin dağılımının normal olmadığı dikkate alınarak, analiz metodu olarak parametrik olmayan metotların kullanılması tercih edilmiştir. Çalışmada bulunan kayıp veriler için herhangi bir kayıp veri atama yöntemi tercih edilmeyerek, analiz esnasında kayıp veriler elenerek analize devam edilmiştir. Verilerin analizi SPSS 25 istatistik programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

4. Bulgular ve Tartışma

4.1. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Çalışma kapsamında toplamda 142 sosyal hizmet uzmanının yanıtları incelenmiş olup örneklem grubunun demografik değişkenleri kapsamında istatistiksel dağılımı analiz edilmiştir. Çalışmaya katılım gösteren sosyal hizmet uzmanlarının demografik nitelikleri şöyledir:

Tablo 1: Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	%75 Kadın		%25 Erkek					
Yaşanılan Şehir	%78 Büyükşehir		%22 Diğer					
Eğitim Seviyesi	%82 Lisans		%18 Lisansüstü					
Medeni Durum	%64 Bekar		%36 Evli					
Çocuk Sahibi Olma Durumu	%83 Çocuk sahibi değil		%17 Çocuk sahibi					
Pozisyon	%55 Sosyal Hizmet Uzmanı / Sosyal Çalışmacı		%30 Çalışmıyor					
Gelir Düzeyi	%62 Ortalama gelir düzeyi		%30'u Asgari ücret ve altı		%8 Ortalamanın üzerinde			
Dini İnanç Düzeyi	%47 Orta düzey		%21 Düşük düzey		%20 Yüksek düzey		%12 İnançsız	

4.2. Faktör Analizleri

Tablo 2: Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutum Ölçeğine Ait Puanların Uzmanların Hangi Kurumda Çalıştıklarına Göre Kruskal-Wallis Analizi Sonuçları

	Kurum Türü	N	Sıra Ort.	χ^2	sd	p	Anlamlı Fark
Suriyeli sığınmacılar hakkında olumlu fikre sahip olma	Kamu/Devlet (1)	61	44,78	12,093	2	,002	1-2
	Sivil Toplum Kuruluşu (2)	27	67,04				2-3
	Özel Sektör (3)	12	42,38				
Suriyeli sığınmacılarla ilgili ılımlı çözüm üretme	Kamu/Devlet (1)	61	45,54	10,329	2	,006	1-2
	Sivil Toplum Kuruluşu (2)	27	65,63				2-3
	Özel Sektör (3)	12	41,67				
Suriyeli sığınmacıların haklarını savunma	Kamu/Devlet (1)	61	46,51	4,454	2	,108	-
	Sivil Toplum Kuruluşu (2)	27	60,50				
	Özel Sektör (3)	12	48,29				
Hükümetin ve halkın uyguladığı politikayı takdir etme	Kamu/Devlet (1)	61	56,48	12,965	2	,002	1-2
	Sivil Toplum Kuruluşu (2)	27	33,43				2-3
	Özel Sektör (3)	12	58,54				
Suriyeli sığınmacılara yardımda bulunma	Kamu/Devlet (1)	61	49,69	,127	2	,939	-
	Sivil Toplum Kuruluşu (2)	27	51,76				
	Özel Sektör (3)	12	51,79				

Tablo 2 incelendiğinde, sivil toplum kuruluşlarında görev yapanlar ile diğer kurumlarda çalışanlara kıyasla Suriyelilere yönelik daha pozitif görüşü benimsedikleri, hükümetin ve halkın yürüttüğü politikayı takdir etme bakımından ise, sivil toplum kuruluşlarında çalışanlar hem kamu kurumunda görev yapanlara hem de özel sektörde çalışanlara kıyasla daha düşük puana sahiptir. Mültecilerle Dayanışma Derneği (2023) ile Koç ve Pahlı'nın (2022) çalışmalarında da benzer bulgular elde edilmiştir.

Tablo 3: Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutum Ölçeğine Ait Puanların Uzmanların Gelir Durumuna Göre Kruskal-Wallis Analizi Sonuçları

	Gelir Düzeyi	N	Sıra Ort.	χ^2	sd	p	Anlamlı Fark
Suriyeli sığınmacılar hakkında olumlu fikre sahip olma	Asgari ücret ve altı (1)	38	55,92	9,860	2	.007	1-2
	Ortalama gelir (2)	91	74,82				1-3
	Ortalamanın üzerinde (3)	13	93,77				
Suriyeli sığınmacılarla ilgili ılımlı çözüm üretme	Asgari ücret ve altı (1)	38	61,34	6,342	2	.042	1-3
	Ortalama gelir (2)	91	72,53				
	Ortalamanın üzerinde (3)	13	93,96				
Suriyeli sığınmacıların haklarını savunma	Asgari ücret ve altı (1)	38	61,51	6,874	2	.032	1-3
	Ortalama gelir (2)	91	72,18				
	Ortalamanın üzerinde (3)	13	95,92				
Hükümetin ve halkın uyguladığı politikayı takdir etme	Asgari ücret ve altı (1)	38	79,66	3,086	2	.214	-
	Ortalama gelir (2)	91	70,06				
	Ortalamanın üzerinde (3)	13	57,73				
Suriyeli sığınmacılara yardımda bulunma	Asgari ücret ve altı (1)	38	50,68	14,099	2	.001	1-2 1-3
	Ortalama gelir (2)	91	78,45				
	Ortalamanın üzerinde (3)	13	83,73				

Tablo 3 incelendiğinde, ortalama ekonomik düzeye sahip sosyal hizmet uzmanları, Suriyeli sığınmacılar konusunda daha pozitif bir düşünceye sahiptir ve Suriyeli bireylere yardımda bulunma konusunda daha pozitif görüşe sahiptir. Uzmanların, gelir seviyesi arttıkça sığınmacılara dönük tutumun da olumlu doğrultuda olduğu gözlenmiştir. Asgari ücret ve aşağısındaki gelire sahip olan katılımcılar, ortalama bir gelire sahip uzmanlara kıyasla Suriyeli sığınmacılar konusunda daha olumsuz bir tutuma sahiptir. Yetersiz gelir seviyesine sahip oldukça Suriyeli sığınmacıların ülkemizin ekonomisini negatif şekilde tesiri altına aldığını ve uzmanların sığınmacılara dönük olumsuz bir tutum geliştirmelerine neden olduğu düşünülmektedir. Bu bulgudan farklı olarak gerçekleştirilen diğer araştırmalarda gelir seviyesi ile Suriyeli sığınmacılara dönük tutumlar arasında keskin bir farklılığa ulaşılamamıştır (Kaygısız 2021; Kabaklı Çimen ve Ersoy Quadir, 2018).

Tablo 4: Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutum Ölçeğine Ait Puanların Uzmanların Dini İnanç Düzeylerine Göre Kruskal-Wallis Analizi Sonuçları

	İnanç Düzeyi	N	Sıra Ort.	χ^2	sd	p	Anlamlı Fark
Suriyeli sığınmacılar hakkında olumlu fikre sahip olma	İnançsız (1)	21	94,81	8,391	3	,039	1-2
	Düşük düzeyde (2)	27	68,15				1-3
	Orta düzeyde (3)	68	65,47				
	Yüksek düzeyde (4)	26	71,92				
Suriyeli sığınmacılarla ilgili ılımlı çözüm üretme	İnançsız (1)	21	91,21	6,610	3	,085	-
	Düşük düzeyde (2)	27	73,83				
	Orta düzeyde (3)	68	65,33				
	Yüksek düzeyde (4)	26	69,29				
Suriyeli sığınmacıların haklarını savunma	İnançsız (1)	21	84,64	3,879	3	,275	-
	Düşük düzeyde (2)	27	67,02				
	Orta düzeyde (3)	68	66,92				
	Yüksek düzeyde (4)	26	77,52				
Hükümetin ve halkın uyguladığı politikayı takdir etme	İnançsız (1)	21	46,83	13,635	3	,003	1-3
	Düşük düzeyde (2)	27	61,07				1-4
	Orta düzeyde (3)	68	78,76				
	Yüksek düzeyde (4)	26	83,27				
Suriyeli sığınmacılara yardımda bulunma	İnançsız (1)	21	86,57	5,815	3	,121	-
	Düşük düzeyde (2)	27	64,46				
	Orta düzeyde (3)	68	66,59				
	Yüksek düzeyde (4)	26	79,48				

Tablo 4 incelendiğinde, dini inancı bulunmayan katılımcılar az ve orta seviyede dini inanca sahip katılımcılara kıyasla Suriyeli sığınmacılar konusunda daha pozitif bir düşünceye sahiptir. Dini inanç düzeyi fazlalaştıkça yardım etme fikrinin de olumlu tutuma yöneldiği görülmektedir. Bu bulgudan farklı olarak, Kabaklı Çimen ve Ersoy Quadir'in (2018a) araştırmasında örneklem grubun dini inanç seviyesi fazlalaştıkça sığınmacılarla alâkalı olumsuz bir tutum geliştirdikleri saptanmıştır. Çömez ve diğerleri (2017) tarafından yapılan çalışma, ev sahibi toplum ile Suriyeli bireyler arasında dini benzerlik bulunmasına rağmen ılımlı bir

ilişkinin kurulamadığı bulgusu ile de farklılık göstermektedir. Ayrıca düşük ve orta seviyede dini inanca sahip katılımcılar, inancı olmayan uzmanlara göre hükümetin ve halkın yürüttüğü politikaları takdir etme hususunda daha pozitif fikri savunmaktadır. Burada, dini inancı bulunmayan katılımcıların Suriyelilere dönük halkın misafirperver bir yaklaşımda olduğunu, iktidarın sığınmacılara yeteri kadar yardımda bulunduğunu ve daha çok yardımın yapılmaması gerektiğini savundukları tahmin edilmektedir. İnanç seviyesi arttıkça yardım yapılması düşüncesinde pozitif bir tutumun oluşması bulgusu ile Apak, 2014; Erdoğan, 2014; Gözübüyük ve Tamer, 2016; KONDA, 2016 ile benzer bulgulara ulaşılmaktadır.

Tablo 5: Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutum Ölçeğine Ait Puanların Uzmanların Şu Anda Çalıştıkları Kurumdaki Statülerine Göre Kruskal-Wallis Analizi Sonuçları

	Şu Anki Statü	N	Sıra Ort.	χ^2	sd	p	Anlamlı Fark
Suriyeli sığınmacılar hakkında olumlu fikre sahip olma	Sosyal Hizmet Uzmanı / Sosyal Çalışmacı (1)	73	75,92	6,071	2	,048	1-2
	Çalışmıyorum (2)	42	58,56				
	Diğer (3)	27	79,69				
Suriyeli sığınmacılarla ilgili ılımlı çözüm üretme	Sosyal Hizmet Uzmanı / Sosyal Çalışmacı (1)	73	73,63	3,548	2	,170	-
	Çalışmıyorum (2)	42	62,26				
	Diğer (3)	27	80,11				
Suriyeli sığınmacıların haklarını savunma	Sosyal Hizmet Uzmanı / Sosyal Çalışmacı (1)	73	71,70	1,899	2	,387	-
	Çalışmıyorum (2)	42	65,83				
	Diğer (3)	27	79,78				
Hükümetin ve halkın uyguladığı politikayı takdir etme	Sosyal Hizmet Uzmanı / Sosyal Çalışmacı (1)	73	63,28	6,054	2	,048	1-2
	Çalışmıyorum (2)	42	80,58				
	Diğer (3)	27	79,59				
Suriyeli sığınmacılara yardımda bulunma	Sosyal Hizmet Uzmanı / Sosyal Çalışmacı (1)	73	74,05	3,545	2	,170	-
	Çalışmıyorum (2)	42	62,14				
	Diğer (3)	27	79,15				

Tablo 5 incelendiğinde, sosyal hizmet uzmanı olarak görev yapan katılımcıların, Suriyeliler konusunda daha pozitif bir fikri savundukları ancak hükümetin ve halkın yürüttüğü politikayı takdir etmekte çalışmayan katılımcılara kıyasla daha negatif tutuma sahip oldukları görülmektedir. Burada katılımcıların, saha deneyimi bulunmayanlara kıyasla hükümetin sığınmacılara yeteri kadar yardımda bulunduğunu savundukları, halkın iyi bir ev sahibi olduğunu savunduğu ancak daha çok yardımın yapılması hususunda negatif bir tutumu benimsedikleri düşünülmektedir. Kaygısız'a (2021) göre sosyal hizmet bölümünü okuyan öğrencilerin, Suriyeli bireylerden bir kısmının iç savaşı bahane edip Türkiye'ye geçerli bir nedeni olmadan geldiklerini savundukları bulgusu ile çalışma tecrübesi olmayan uzmanların, sığınmacılara dönük olumsuz fikri benimsedikleri bulgusu benzerlik göstermektedir.

Tablo 6: Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutum Ölçeğine Ait Puanların Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’deki Hukuki Statüsü Hakkında Bilgi Sahibi Olma Durumuna Göre Mann-Whitney U Sonuçları

Boyutlar	H. Statü Bilgisi	N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	U	Z	p
Suriyeli sığınmacılar hakkında olumlu fikre sahip olma	Yok	17	70,47	1198,00	1045,000	-,110	,912
	Var	125	71,64	8955,00			
Suriyeli sığınmacılarla ilgili ılımlı çözüm üretme	Yok	17	65,50	1113,50	960,500	-,646	,519
	Var	125	72,32	9039,50			
Suriyeli sığınmacıların haklarını savunma	Yok	17	66,97	1138,50	985,500	-,485	,628
	Var	125	72,12	9014,50			
Hükümetin ve halkın uyguladığı politikayı takdir etme	Yok	17	72,53	1233,00	1045,000	-,110	,912
	Var	125	71,36	8920,00			
Suriyeli sığınmacılara yardımda bulunma	Yok	17	47,56	808,50	655,500	-2,616	,009
	Var	125	74,76	9344,50			

Suriyelilerin Türkiye’deki hukuki konumu hususunda bilgi sahibi olanların, Suriyeli bireylere yardımda bulunma hususunda daha pozitif bir tutumu benimsedikleri görülmektedir. Bu pozitif tutumun oluşmasında, sosyal hizmet eğitiminde verilen göç ile alakalı derslerin olması, göç alanında staj veya gönüllü bir çalışma geçmişine sahip olmak, geneli ve kültürel farklılık ağırlıklı sosyal hizmet uygulamaları içerikli derslerin sıklığı, sığınmacılarla çalışma tecrübesinin bulunması gibi faktörlerin tesiri olduğu tahmin edilmektedir (Tablo 6). Kırılıoğlu ve Gencer (2020); Kaygısız (2021); Salduz (2021) yaptıkları çalışmalarda sosyal hizmet eğitiminde göçle ilgili bir ders alan veya bu alanda çalışmalarda bulunan kişilerle sığınmacılara karşı tutum arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır.

Hizmetinin ilk senesinde olan katılımcılar, 3-5 yıl hizmet senesi bulunanlara kıyasla hükümetin ve halkın yürüttüğü politikalar hususunda daha çok puana sahipken, Suriyelilere yardım yapma hususunda daha olumsuz tutuma sahiptir. Çalışma tecrübesi çoğaldıkça katılımcılar, sığınmacılara yönelik uygulanan politikaların eksikliğini hissederken, mesleğin ilk zamanlarında sığınmacılara dönük bir peşin hüküm içerisinde buldukları tahmin edilmektedir (Tablo 7). Göç alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının, mesleğe başladıkları ilk zamanlarda vakaları yönetmekte zorluk yaşadıkları, etik açıdan kararsızlığa düştükleri ve bir süpervizörün desteğine gereksinimleri oldukları tespit edilmiştir (Artan, Özkan, Açıkgöz ve Salduz, 2018).

Tablo 7: Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutum Ölçeğine Ait Puanların Uzmanların Mesleklerinde Geçirdikleri Süreye Göre Kruskal-Wallis Analizi Sonuçları

	Mesleki Süre	N	Sıra Ort.	χ^2	sd	p	Anlamlı Fark
Suriyeli sığınmacılar hakkında olumlu fikre sahip olma	0-1 yıl (1)	56	60,65	6,436	4	,169	-
	1-3 yıl (2)	30	78,47				
	3 - 5 yıl (3)	20	78,63				
	5- 10 yıl (4)	14	78,32				
	10 yıl + (5)	22	78,80				
Suriyeli sığınmacılarla ilgili ılımlı çözüm üretme	0-1 yıl (1)	56	62,46	5,806	4	,214	-
	1-3 yıl (2)	30	84,07				
	3 - 5 yıl (3)	20	73,15				
	5- 10 yıl (4)	14	72,50				
	10 yıl + (5)	22	75,23				
Suriyeli sığınmacıların haklarını savunma	0-1 yıl (1)	56	67,52	3,908	4	,419	-
	1-3 yıl (2)	30	80,87				
	3 - 5 yıl (3)	20	72,68				
	5- 10 yıl (4)	14	58,07				
	10 yıl + (5)	22	76,34				
Hükümetin ve halkın uyguladığı politikayı takdir etme	0-1 yıl (1)	56	83,00	9,578	4	,048	1-3
	1-3 yıl (2)	30	64,27				
	3 - 5 yıl (3)	20	53,60				
	5- 10 yıl (4)	14	64,61				
	10 yıl + (5)	22	72,75				
Suriyeli sığınmacılara yardımda bulunma	0-1 yıl (1)	56	59,49	11,524	4	,021	1-3
	1-3 yıl (2)	30	70,67				
	3 - 5 yıl (3)	20	89,35				
	5- 10 yıl (4)	14	74,54				
	10 yıl + (5)	22	85,05				

Tablo 8: Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutum Ölçeğine Ait Puanların Suriyeli Sığınmacılarla Çalışma Deneyimine Sahip Olma Durumuna Göre Mann-Whitney U Sonuçları

Boyutlar	Deneyim	N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	U	Z	p
Suriyeli sığınmacılar hakkında olumlu fikre sahip olma	Evet	81	75,90	6148,00	2114,000	-1,470	,142
	Hayır	61	65,66	4005,00			
Suriyeli sığınmacılarla ilgili ılımlı çözüm üretme	Evet	81	75,40	6107,00	2155,000	-1,310	,190
	Hayır	61	66,33	4046,00			
Suriyeli sığınmacıların haklarını savunma	Evet	81	71,77	5813,50	2448,500	-,091	,928
	Hayır	61	71,14	4339,50			
Hükümetin ve halkın uyguladığı politikayı takdir etme	Evet	81	65,81	5330,50	2009,500	-1,907	,056
	Hayır	61	79,06	4822,50			
Suriyeli sığınmacılara yardımda bulunma	Evet	81	80,27	6501,50	1760,500	-2,993	,003
	Hayır	61	59,86	3651,50			

Suriyeli bireylerle çalışma geçmişi olmayanlar hükümetin ve ev sahibi toplumun yürüttüğü politikayı daha çok olumlu bulurken, çalışma tecrübesine sahip katılımcıların yardım yapmaya daha yatkın oldukları belirlenmiştir. Bu durum, sığınmacılarla çalışma tecrübesi çoğaldıkça, sahada etkin bir şekilde sosyal hizmet müdahalesi yapılırken politikalarındaki eksikliğin farkına varılmasını sağladığı düşünülmektedir (Tablo 8). Kaygısız (2021) ve Salduz (2021) tarafından yapılan çalışmalarda, göç sahasında tecrübeye sahip olmakla sığınmacılara dönük tutumlar arasında olumlu bir bağlantı olduğu saptanmıştır.

Tablo 9: Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutum Ölçeğine Ait Puanların Uzmanların Suriyelilere Yönelik Eğitim, Barınma, Sağlık Vb. Hizmetlerinin Türkiye’de Ücretsiz Şekilde Sağlanmasını Destekleyip Desteklememe Durumuna Göre Kruskal-Wallis Analizi Sonuçları

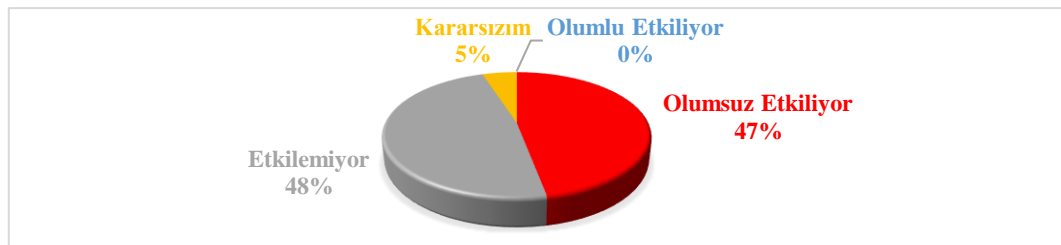
	Destek Durumu	N	Sıra Ort.	χ^2	sd	p	Anlamlı Fark
Suriyeli sığınmacılar hakkında olumlu fikre sahip olma	Desteklemiyorum (1)	47	36,60	76,063	2	,000	1-2
	Destekliyorum (2)	57	106,15				1-3
	Kararsızım (3)	38	62,70				2-3
Suriyeli sığınmacılarla ilgili ılımlı çözüm üretme	Desteklemiyorum (1)	47	39,74	66,035	2	,000	1-2
	Destekliyorum (2)	57	103,82				1-3
	Kararsızım (3)	38	62,30				2-3
Suriyeli sığınmacıların haklarını savunma	Desteklemiyorum (1)	47	40,62	62,577	2	,000	1-2
	Destekliyorum (2)	57	103,21				1-3
	Kararsızım (3)	38	62,13				2-3
Hükümetin ve halkın uyguladığı politikayı takdir etme	Desteklemiyorum (1)	47	97,21	37,845	2	,000	1-2
	Destekliyorum (2)	57	47,82				1-3
	Kararsızım (3)	38	75,21				2-3
Suriyeli sığınmacılara yardımda bulunma	Desteklemiyorum (1)	47	53,76	22,280	2	,000	1-2
	Destekliyorum (2)	57	90,16				2-3
	Kararsızım (3)	38	65,46				

Suriyeli bireylere sağlanan hizmetlerin ücretsiz şekilde verilmesinin gerekliliğini düşünen katılımcılar, Suriyeliler hususunda daha pozitif bir düşünceye sahip ve sığınmacılarla alâkalı ılımlı çözüm tasarlamak hususunda, hak savunuculuğu yapmakta ve yardım yapmakta daha pozitif düşünceye sahipken, hükümetin ve ev sahibi toplumun yürüttüğü politikayı onaylama hususunda daha olumsuz bir tutuma sahiptir. Bu hizmetleri desteklemeyen katılımcıların ise, hükümetin ve ev sahibi toplumun yürüttüğü politikayı onaylama bakımından daha olumlu bir tutuma sahip oldukları görülmektedir. Yani, Suriyeli sığınmacılara yapılan yardımları desteklemeyen katılımcıların, Suriyelilerin ev sahibi toplum ve hükümet tarafından yeteri kadar desteklendiğini savundukları saptanmıştır (Tablo 9). Benzer bir bulgu da Kahraman ve Nizam’ın (2016) araştırmasında elde edilmiştir.

Tablo 10: Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutum Ölçeğine Ait Puanların Uzmanların Suriyelilere Yönelik Sosyal Uyum Yardımını Destekleyip Desteklememe Durumuna Göre Kruskal-Wallis Analizi Sonuçları

	Destek Durumu	N	Sıra Ort.	χ^2	sd	p	Anlamlı Fark
Suriyeli sığınmacılar hakkında olumlu fikre sahip olma	Desteklemiyorum (1)	38	40,08	49,841	2	,000	1-2
	Destekliyorum (2)	72	94,87				2-3
	Kararsızım (3)	32	56,23				
Suriyeli sığınmacılarla ilgili ılımlı çözüm üretme	Desteklemiyorum (1)	38	44,68	42,810	2	,000	1-2
	Destekliyorum (2)	72	93,37				2-3
	Kararsızım (3)	32	54,14				
Suriyeli sığınmacıların haklarını savunma	Desteklemiyorum (1)	38	40,28	55,523	2	,000	1-2
	Destekliyorum (2)	72	96,47				2-3
	Kararsızım (3)	32	52,41				
Hükümetin ve halkın uyguladığı politikayı takdir etme	Desteklemiyorum (1)	38	90,57	15,309	2	,001	1-2
	Destekliyorum (2)	72	59,13				
	Kararsızım (3)	32	76,70				
Suriyeli sığınmacılara yardımda bulunma	Desteklemiyorum (1)	38	57,47	14,213	2	,000	1-2
	Destekliyorum (2)	72	84,01				2-3
	Kararsızım (3)	32	60,00				

Suriyeli bireyler hususunda pozitif düşüncüyü benimseme, sığınmacılarla alâkalı ılımlı çözüm tasarlama, haklarını savunma ve yardım yapma konularında destekleyenler ve desteklemeyenler arasında ve destekleyenler ile çekimserler arasında destekleyen katılımcıların lehine belirgin bir nüans olduğu görülmektedir. Hükümetin ve ev sahibi toplumun yürüttüğü politikayı onaylama konusunda ise, desteklemeyen ve destekleyen katılımcılar arasında desteklemeyenlerin lehine belirgin bir nüans saptanmıştır. Sosyal uyum yardımını savunmayanların, ev sahibi toplumun misafirperver olduğunu ve iktidar tarafından Suriyelilere yeteri kadar yardım yapıldığını benimsediklerinden kaynaklı yardım etme hususunda negatif bir tutumu benimsedikleri tahmin edilmektedir (Tablo 10). Döner (2016); İçduygu (2017); Doğan (2019) ve Kaygısız (2021) tarafından yapılan çalışmalarda katılımcıların, Suriyelilere, ev sahibi halktan daha fazla yardım edildiği konusunda doğru bilinen yanlışların saptandığı bir bulgu elde edilmiştir. Karasu (2016) tarafından yapılan çalışmada, katılımcıların Suriyeli sığınmacıların hayat pahalılığına neden olduğunu, Öztürkler ve Türkmen (2015) katılımcıların, Suriyeli bireyleri maddi bir külfet diye nitelendirdiklerini saptamışlardır.

Şekil 1: Sosyal Hizmet Uzmanlarının Medyada Çıkan Haberlere Göre Etkilenme Durumuna Göre Dağılımı (%)

Tablo 11: Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutum Ölçeğine Ait Puanların Sosyal Medyada Çıkan Haberlerden Etkilenme Durumuna Göre Mann-Whitney U Sonuçları

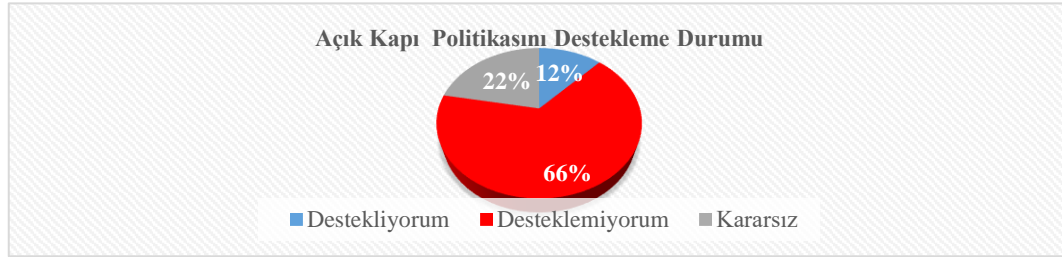
Boyutlar	Etkilenme Durumu	N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	U	Z	p
Suriyeli sığınmacılar hakkında olumlu fikre sahip olma	Olumsuz etkiliyor	64	47,83	3061,00	981,000	-5,610	,000
	Etkilemiyor	70	85,49	5984,00			
Suriyeli sığınmacılarla ilgili ılımlı çözüm üretme	Olumsuz etkiliyor	64	50,56	3236,00	1156,000	-4,868	,000
	Etkilemiyor	70	82,99	5809,00			
Suriyeli sığınmacıların haklarını savunma	Olumsuz etkiliyor	64	51,63	3304,50	1224,500	-4,532	,000
	Etkilemiyor	70	82,01	5740,50			
Hükümetin ve halkın uyguladığı politikayı takdir etme	Olumsuz etkiliyor	64	78,16	5002,00	1558,000	-3,049	,002
	Etkilemiyor	70	57,76	4043,00			
Suriyeli sığınmacılara yardımda bulunma	Olumsuz etkiliyor	64	53,95	3453,00	1373,000	-3,946	,000
	Etkilemiyor	70	79,89	5592,00			

Tablo 11 incelendiğinde, Suriyeli bireyler hususunda pozitif düşünceyi benimseme, Suriyeli bireylerle alâkalı ılımlı çözüm tasarlama, Suriyeli bireylerin haklarını savunma ve Suriyeli sığınmacılara yardım etme, “medyadan etkilenmeyen” katılımcıların lehine iken, hükümetin ve ev sahibi toplumun yürüttüğü politikayı onaylama konusunda medyadan negatif şekilde etkilendiğini savunan katılımcıların lehine olduğu görülmektedir. Medyadan negatif şekilde etkilenen katılımcıların, hükümetin Suriyeli bireylere yeteri kadar yardımda bulunduğunu ve ev sahibi halkın yeteri kadar misafirperver olduğunu düşündükleri, daha fazla desteğin verilmesi hususunda olumsuz bir tutuma sahip oldukları şeklinde yorumlanmıştır. Şekil 1’deki sosyal hizmet uzmanlarının, medyadan etkilenme durumları incelendiğinde, katılımcıların yaklaşık yarısının (% 47) medyadan negatif şekilde etkilendiği görülmektedir. Bu bulgudan yola çıkıldığında, katılımcıların peşin hükümlerinden kurtulup, her müracaatçıya eşit ve adaletli olarak insan hakları esaslı hizmet sağlanması gerektiği bakımından düşünüldüğünde tarafsız kalmaktan uzak bir tutumu benimsedikleri düşünülmektedir. Çalışmaya katılım gösteren sosyal hizmet uzmanlarının hiçbirinde medyadan pozitif şekilde etkilenme hâli olmadığı saptanmıştır. Yazılı ve görsel medyada, Suriyeli bireylere dönük yapılan haberlerin, sosyal medya kullananların tutumlarını negatif şekilde etkilediği çalışmalar mevcuttur (Özdemir ve Öner Özkan, 2016; Yazıcı, 2016; Sönmez ve Adıgüzel, 2017). Suriyeli bireylerin medyada siyasi bir nesne şeklinde yansıtıldığı araştırmalar da olumsuz içerikli ifadelerin yer aldığı çalışmalar arasındadır (Çağlar ve Özkır, 2014; Özdemir ve Öner Özkan, 2016; Uçak, 2017; Artar, 2019). Suriyeli sığınmacılardan dışlayıcı ve olumsuz içerikli ifadelerle söz edilen çalışmalar da mevcuttur (Kardeş, Banko ve Akman, 2017; Gölcü ve Dağlı, 2017; Boztepe, 2017;

Çambay, 2019). Bu araştırmalardan farklı olarak Pandır ve diğerleri (2015) ile Paksoy ve Şentöregil'in (2018) araştırmalarında, Suriyeli bireylerin medyada nasıl yer aldığı ile ilgili olumlu ve ılımlı içeriklerle söz edildiği saptanmıştır.

Tablo 12: Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutum Ölçeğine Ait Puanların Uzmanların Suriyelilere Yönelik Uygulanan “Sınırlarda Açık Kapı Politikası” Konusunu Destekleyip Desteklememe Durumuna Göre Kruskal-Wallis Analizi Sonuçları

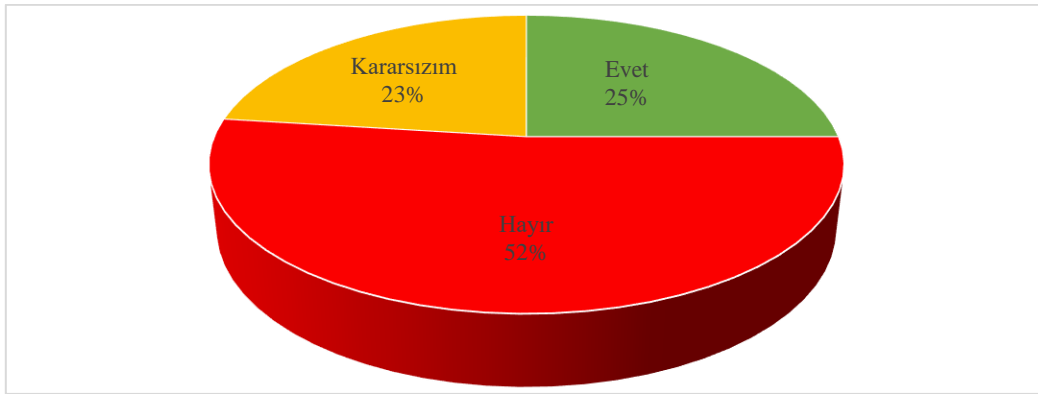
	Destek Durumu	N	Sıra Ort.	χ^2	sd	p	Anlamlı Fark
Suriyeli sığınmacılar hakkında olumlu fikre sahip olma	Desteklemiyorum (1)	95	57,29	36,456	2	,000	1-2
	Kararsızım (2)	30	93,55				1-3
	Destekliyorum (3)	17	112,00				
Suriyeli sığınmacılarla ilgili ılımlı çözüm üretme	Desteklemiyorum (1)	95	59,05	28,409	2	,000	1-2
	Destekliyorum (2)	30	90,78				1-3
	Kararsızım (3)	17	107,06				
Suriyeli sığınmacıların haklarını savunma	Desteklemiyorum (1)	95	57,43	35,720	2	,000	1-2
	Destekliyorum(2)	30	93,58				1-3
	Kararsızım (3)	17	111,18				
Hükümetin ve halkın uyguladığı politikayı takdir etme	Desteklemiyorum (1)	95	79,78	11,738	2	,003	1-3
	Destekliyorum (2)	30	55,13				
	Kararsızım (3)	17	54,09				
Suriyeli sığınmacılara yardımda bulunma	Desteklemiyorum (1)	95	67,78	2,657	2	,265	-
	Destekliyorum (2)	30	77,05				
	Kararsızım (3)	17	82,50				

Şekil 2: Sosyal Hizmet Uzmanlarının Suriyelilere Yönelik Uygulanan “Sınırlarda Açık Kapı Politikası” Konusunu Destekleme Durumlarına Göre Dağılımı (%)

Tablo 12’deki bulgular, Suriyeli sığınmacılara dönük yürütülen açık kapı politikasını savunmayan sosyal çalışmacıların, iktidarın sığınmacılara yeterince yardımda bulunduğunu, halkın Suriyelilerin ihtiyaçları konusunda yeteri kadar misafirperver olduğunu ancak daha çok hassas davranılmamasını savundukları şeklinde yorumlanmıştır. Türkiye, Suriye’de baş gösteren iç savaşın başından bu yana Suriyelilere dönük, “açık kapı politikasını” uygulamıştır. Suriye’deki iç savaşın ilk dört yılında Suriyelilerin ülkemize gelmesinde kabul oranı %44 olmuş, Türkiye Suriye’ye sınırı bulunan milletler içerisinde en fazla sığınmacıyı bulduran ülke hâlini almıştır (Tunç, 2015). Güncel olarak uygulanan açık kapı

politikası neticesinde, ülkemize iltica edenlerin tam olarak savaş mağduru veya terörle bağlantısı olan şahıslar olduklarını tespit etmek hayli olanaksız bir hâl almıştır (Adil, 2020). Şekil 2 incelendiğinde, çalışmaya katılım gösteren 142 katılımcının çoğu (%66), Suriyeli bireylere dönük yürütülen açık kapı politikasında negatif bir tutuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kardeş, Banko ve Akman'ın (2017) araştırmasında da benzer bir bulgu elde edilmiştir. Açık kapı politikasının sürmesi hâlinde düzensiz göçün zamanla çoğalacağı düşünülmekle birlikte örneklem gruptaki sosyal çalışmacıların ilticanın yasal yollarla yapılmasından yana oldukları tahmin edilmektedir.

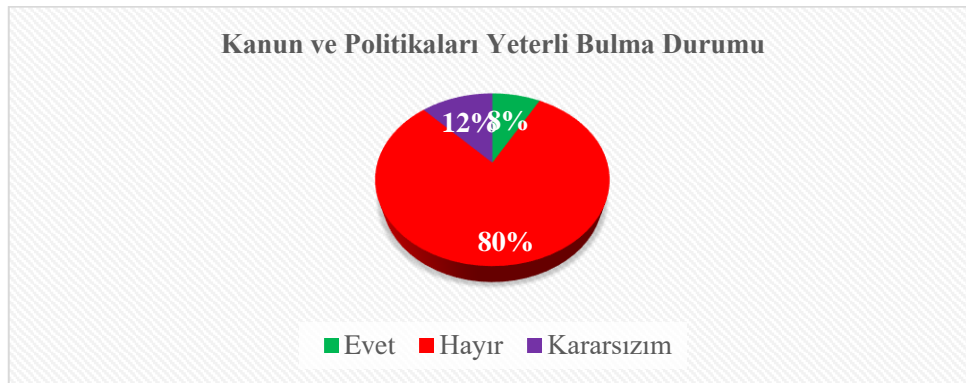
Şekil 3: Sosyal Hizmet Uzmanlarının Suriyelilerin Türkiye'ye Sosyal Uyumlarının Sağlanması Konusundaki Görüşlerinin Dağılımı (%)

Tablo 13: Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutum Ölçeğine Ait Puanların Uzmanların Suriyelilerin Türkiye'ye Sosyal Uyumlarının Sağlanıp Sağlanamama Durumuna Göre Kruskal-Wallis Analizi Sonuçları

	Uyum Sağlanması	N	Sıra Ort.	χ^2	sd	p	Anlamlı Fark
Suriyeli sığınmacılar hakkında olumlu fikre sahip olma	Evet (1)	36	114,56	73,755	2	,000	1-2
	Kararsızım (2)	32	84,64				1-3
	Hayır (3)	74	44,87				2-3
Suriyeli sığınmacılarla ilgili ılımlı çözüm üretme	Evet (1)	36	112,25	78,909	2	,000	1-3
	Kararsızım (2)	32	91,19				2-3
	Hayır (3)	74	43,16				
Suriyeli sığınmacıların haklarını savunma	Evet (1)	36	103,88	54,354	2	,000	1-3
	Kararsızım (2)	32	90,44				2-3
	Hayır (3)	74	47,56				
Hükümetin ve halkın uyguladığı politikayı takdir etme	Evet (1)	36	43,92	38,208	2	,000	1-3
	Kararsızım (2)	32	56,39				2-3
	Hayır (3)	74	91,45				
Suriyeli sığınmacılara yardımda bulunma	Evet (1)	36	91,51	14,355	2	,001	1-3
	Kararsızım (2)	32	73,92				
	Hayır (3)	74	60,72				

Tablo 13, Suriyelilerin Türkiye'ye sosyal adaptasyonlarının sağlanamayacağını savunan sosyal çalışmacıların, iktidarın Suriyeli sığınmacılara yeteri kadar yardımda bulunduğu ve ev sahibi halkın yeteri kadar misafirperver olduklarını ancak daha çok hassasiyetin gösterilmemesini savundukları hususunda olumsuz bir tutumu benimsedikleri şeklinde yorumlanmıştır. Diğer boyutlarda sosyal adaptasyonun sağlanacağını savunanlar, Suriyeli bireylere dönük olumlu bir tutum benimsemektedir. Şekil 3 incelendiğinde ise Suriyelilerin Türkiye'ye sosyal adaptasyonlarının sağlanması hususundaki fikirlerinin dağılımında, katılımcıların çoğunun (%52'si) sığınmacıların ülkemize adapte olamayacağını düşündükleri görülmektedir. Literatürde sığınmacıların ülkemize sosyal adaptasyonlarının sağlanamayacağını içeren benzer çalışmalar da mevcuttur (Çetin, 2017; Ankaralı ve diğerleri, 2017; Koçak ve Küçük, 2020; Kaygısız, 2021; Erdener, Alsancak, Atalay, Karataş, 2022; Yılmaz ve Günay, 2022). Döner (2016) ile Polat ve Kaya (2017) ise katılımcıların, Suriyelilerin giyimine ve kültürlerine karşı negatif bir tutum içerisinde olduklarını saptamıştır. Bu çalışmaların bulguları, örneklem grubunun Suriyelilerle birlikte yaşama hususunda olumsuz bir tutuma sahip olduklarını ve stigmaya maruz bırakma eğiliminde olduklarını göstermektedir.

Şekil 4 incelendiğinde, sosyal çalışmacıların, Suriyeli bireylere dönük ülkemizde yürütülen yasa ve politikaları yetersiz bulanların (%80) tamamına yakın olduğu görülmektedir. Bu durumda katılımcıların, yetkin bir meslek personeli bakış açısıyla hareket ederek Suriyelilere dönük yürütülmesi elzem olan toplumsal politikaların eksik olduğunu savundukları şeklinde yorumlanmıştır. Özdemir ve Öner Özkan (2016); Çetin (2017); Kabaklı Çimen ve Ersoy Quadir (2018b) tarafından yapılan araştırmalarda da benzer bulgular elde edilmiştir. Dolayısıyla çalışmada bahsi geçen sosyal çalışmacıların kanun ve politikaları yetersiz bulmalarının, literatürdeki araştırmalarla paralel olduğu ifade edilebilir.

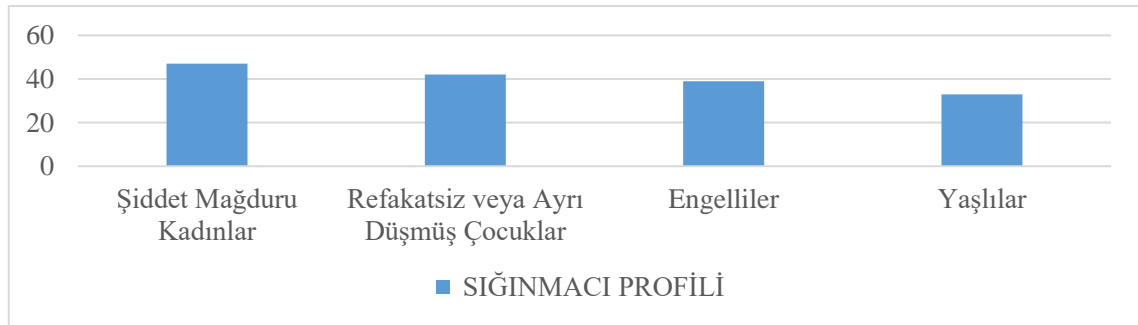

Şekil 4: Sosyal Hizmet Uzmanlarının Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Türkiye'de Uygulanan Kanun ve Politikaları Yeterli Bulma Durumuna Göre Dağılımı (%)

Tablo 14: Çalışılan Sığınmacı Profili Sayısı ile Tutum Arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Analizi Sonuçları

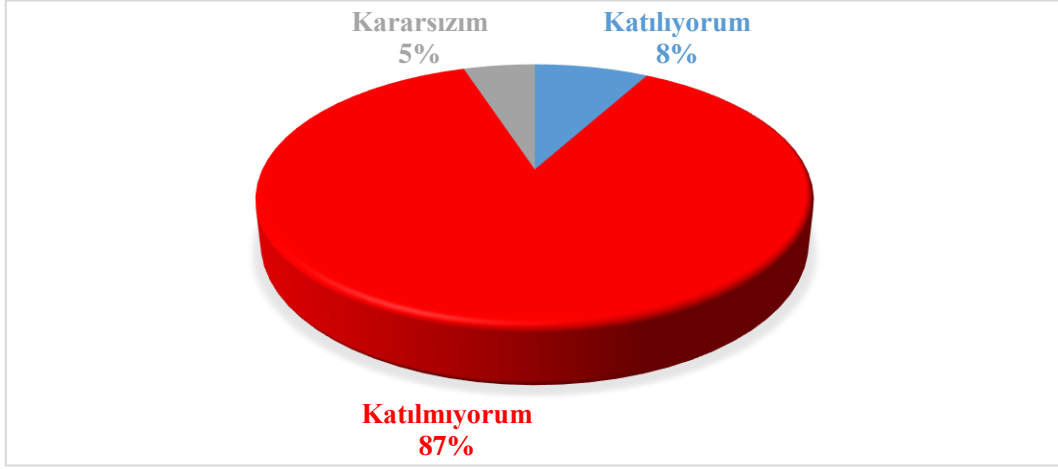
Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutum					
	Suriyeli sığınmacılarla ilgili ılımlı çözüm üretme	Suriyeli sığınmacıların haklarını savunma	Hükümetin ve halkın uyguladığı politikayı takdir etme	Suriyeli sığınmacılara yardımda bulunma	Suriyeli sığınmacılar hakkında olumlu fikre sahip olma
Çalışılan Profil Sayısı	,289*	,303*	-,236*	,119	,273*

*p<.05

Şekil 5: Sosyal Hizmet Uzmanlarının Çalıştığı Sığınmacı Profillerinin Dağılımları (Kişi Sayısı)

Tablo 14 incelendiğinde, çalışılan profil sayısı çoğaldıkça Suriyeli bireylerle alâkalı ılımlı bir çözüm tasarlama, Suriyeli bireylere yardım desteği sunma ve Suriyeli bireyler hususunda pozitif bir düşünceye sahip olma tutumlarının da çoğalması beklenmektedir. Ancak bu nitelikler içerisindeki bağlantı az seviyededir. Sosyal çalışmacıların çalıştığı profil sayısı ile iktidarın ve ev sahibi toplumun yürüttüğü politikayı olumlu bulma boyutları arasında ise istatistiksel açıdan belirgin bir olumsuz bağlantı saptanmıştır. Yani çalışılan profil sayısı fazlalaştıkça iktidarın yeteri kadar yardımda bulunduğu ve Türk toplumunun yeteri kadar misafirperver olduklarını savundukları ancak bu gidişatı artık savunmadıkları şeklinde yorumlanmıştır. Bu bulgu, sığınmacılarla çalışma tecrübesi çoğaldıkça sahada etkin şekilde sosyal hizmet müdahalesi yapmanın, politikalarda eksiklik bulunduğunun farkına varılmasına katkı sağladığı şeklinde yorumlanmıştır. Kaygısız (2021) tarafından yapılan araştırmada, göç konusunda staj veya gönüllü çalışmalar yapan öğrencilerin tutumlarının daha olumlu olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 6: Sosyal Hizmet Uzmanlarının AB'nin Türkiye'ye Finansal Destek Sağlayıp Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'de Kalmaları Yönündeki İfadelerine Katılma Durumuna Göre Dağılımı (%)

AB'ye üye ülkeler, Suriyeli sığınmacıları ülkesine alan devletlere Kasım 2014'te 3 milyar avro finansal fon sağlamıştır (Kap, 2014). Şekil 6 incelendiğinde, sosyal çalışmacıların önemli bir kısmının (%87), AB'nin Türkiye'ye finansal fon ile destekleyip Suriyelilerin ülkemizde yaşamaya devam etmeleri şeklindeki politika yürütmelerini savunmadığı belirlenmiştir. Suriyelilerin, Türkiye'de yaşamalarında olumsuz bir tutum barındıran araştırmalarda da benzer bulgulara ulaşılmıştır (Ünal, 2014; Öztürkler ve Türkmen, 2015; Budak, Sefa Demir, Tan ve Sarı, 2017; Mete, 2018; Ekici, 2019; Erdoğan, 2020; Kaygısız, 2021).

4.3. Ölçümlerin Güvenirliği Hakkında Bulgular

Ölçek maddeleri arasındaki iç tutarlılığı hesaplamak amacıyla Cronbach alfa katsayısı hesaplanmıştır. Tablo 15'te Suriyeli sığınmacılarla ilgili tutum ölçeğinin her bir alt boyutuna ilişkin Cronbach Alfa değerleri bulunmaktadır:

Tablo 15: Cronbach Alfa İç Tutarlılık Katsayıları

Faktör	Madde sayısı	Maddeler	Cronbach Alfa
Faktör 1: Suriyeli sığınmacılar hakkında olumsuz fikre sahip olma	15	7,10,11,13,14,15,16,17,18,19,21,22,34,37,38	.95
Faktör 2: Suriyeli sığınmacılarla ilgili ılımlı çözüm üretme	5	29,30,31,32,33	.87
Faktör 3: Suriyeli sığınmacıların haklarını savunma	6	3,4,23,24,25,27	.78
Faktör 4: Hükümetin ve halkın uyguladığı politikayı takdir etme	3	1,5,8	.76
Faktör 5: Suriyeli sığınmacılara yardımda bulunma	2	35,36	.87

Psikolojik testlerde, elde edilen güvenilirlik katsayısının 0,70 üzerinde olması test puanlarının genel olarak güvenilirliği için uygun görülmektedir (Büyüköztürk, 2004). Güvenirlik için kestirilen Cronbach alfa değerleri Suriyeli sığınmacılar hakkında olumsuz fikre sahip olma için .95, Suriyeli sığınmacılarla ilgili ılımlı çözüm üretme boyutu için .87, Suriyeli sığınmacıların haklarını savunma için .78, Hükümetin ve halkın uyguladığı politikayı takdir etme boyutu için .76 ve Suriyeli sığınmacılara yardımda bulunma boyutu için .87 olarak kestirilmiştir. Bu neticeye göre, araştırmada yer alan ölçek için güvenilir neticelere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

5. Sonuç ve Öneriler

Göç kavramı, maddi, toplumsal, fiziksel, psikolojik gibi çeşitli alanlarda ülkemizde mühim bir problem olmakta canlılığını korumaktadır. Mecburi şekilde yapılan göçün sığınmacılara negatif tesirleri çok fazladır. Sığınmacılar, mecburi şekilde yapılan göçün neticesinde şiddet ve istismarlara mağdur olmakta, savaşın yıpratıcı tesirlerine göre travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, vefat etme korkusu yaşamakta, göç sürecinde türlü bulaşıcı rahatsızlıklara yakalanmakta, iltica edilen ülkede sosyal destek hizmetlerine erişmekte güçlük çekmekte, seks işçiliği, maddi eksikliklerden kaynaklı olarak türlü bedensel hastalıklar, toplumsal dışlanma, aile rollerindeki değişme meydana gelmesi gibi türlü problemlerle yüzleşilmektedir. Kamplardaki çadırlarda, enkaz olabilecek binalarda yaşam sürmeye, yetersiz beslenme ve yoksulluk koşullarında hayatını sürdürmek için çabalayan sığınmacılar, hastalıklardan kendilerini muhafaza etme ve sağlık hizmetlerine ulaşmaları hususlarında da güçlük yaşamaktadır. Sığınmacılara yürütülen emek istismarına, esas hak ihlallerine, nefret içerikli ifadeler ve dışlanmaya engel olmak, sağlıklı ve daha kaliteli bir hayat sunmak, tabiiyet, mezhep, ırk, toplumsal sınıf diye ayırmadan, vasıflı bir hizmet sağlamak için gayret göstermek gerekmektedir.

Sonuç olarak çalışmanın bulgularından yola çıkıldığında, genel olarak sosyal çalışmacıların Suriyeli bireyler hususunda pozitif fikre sahip oldukları, ılımlı çözüm tasarlama, haklarını savunma ve yardım etmekte pozitif düşünceye sahipken, hükümetin ve ev sahibi toplumun yürüttüğü politikayı yeterli bulmada daha olumsuz bir tutumu taşıdıkları saptanmıştır. Suriyeli bireylere yönelik tutumların incelenmesi çalışması, farklı sosyal ve demografik özellikteki sosyal hizmet uzmanlarına dönük gerçekleşmiş olup sosyal hizmet uzmanlarının Suriyeli sığınmacılara yönelik tutumların incelendiği ilk çalışma olma önemini taşımaktadır. Farklı nitelikteki sosyal hizmet uzmanlarından elde edilen veriler, birçok değişkene göre analiz edilerek tutumların tarafsız ve şeffaf bir şekilde farklı perspektiflerden kıyaslanmasına katkı sağlamıştır. Bu çalışmanın, Suriyeli sığınmacıların ülkemizdeki güncel durumlarını içermesi, göç olgusunun devamlı değişen bir niteliğe sahip olması ve tutumlarla alakalı güncel ve göç alanında bir gereksinim olduğu düşünülen bir çalışma olması sebebiyle Suriyeli sığınmacılarla ilgili sorunlara yönelik çözümler sunmak, toplumsal bilinç ile farkındalık kazandırılarak sosyal hizmet eğitime ve sosyal hizmet literatürüne katkı sunacağı düşünülmektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının Suriyeli sığınmacılara dönük tutumlarını analiz etmekle ilgili herhangi bir çalışma olmadığından elde edilen bulgular, literatürde bulunan sosyal hizmet, sosyal bilgiler vb. okuyan talebelerin, Türk halkının, sosyal medya kullanıcılarının tutumları ve Suriyeli sığınmacıların medyada nasıl temsil edildiğine yönelik yürütülen çalışmalarla kıyaslanmıştır.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre kabul edilen hipotezler: Türkiye’de Suriyeli sığınmacılar, ekonomik bir yük (87 kişi) güvenlik sorunu (70 kişi) ve ciddi bir demografik sorunu (88 kişi) olarak görülmektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının tutumları cinsiyetlerine göre farklılık göstermemektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının tutumları Suriyeli sığınmacılarla çalışma deneyimine, çalıştıkları sığınmacı profiline, medyada çıkan haberlere, hukuki statülerini bilmelerine, gelirleri, inançları ve çalıştıkları kuruma göre farklılık göstermektedir. Reddedilen hipotezler ise şöyledir: Sosyal hizmet uzmanlarının çoğunluğu Suriyeli sığınmacılara karşı olumsuz tutuma sahiptir. Suriyeli sığınmacılar, Türk toplumu tarafından sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Yapılan çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda sahada yer alan sosyal hizmet uzmanlarına, politika yapıcılara, kurum yöneticilerine ve akademisyenlere aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

- Göç politikaları sosyal adaletsizliklerle mücadele edilecek şekilde yürütülmelidir. Bu çalışmaların odağında ve uygulama sürecinde sosyal hizmet uzmanları daha fazla yer almalıdır.

- Göç İdaresi Başkanlığınca koordinasyonu yürütülen, ücretsiz şekilde hizmet sunacak sosyal hizmet uzmanı, psikolog ve sosyologlardan oluşan Psikolojik Danışmanlık ve Sosyal Destek Ekibinin oluşturulması sağlanmalıdır.

- Göç İdaresi Başkanlığı tarafından, özel ihtiyaç sahibi olduğu tespit edilen her sığınmacı aileye bir sosyal hizmet uzmanı atanarak, damgalama ile ayrımcılıklarla mücadelede hak savunuculuğu yapılması ve ülkemizdeki hizmetlere hak temelli yaklaşım ile kaynak bulucu rolleri kullanılarak daha aktif çalışmaların yapılması sağlanmalıdır.

- Sahada aktif olarak hizmet sunan, bireylerin ihtiyaçlarının tespitini doğrudan yapan sivil toplum kuruluşları ile devletin iş birliği içerisinde çalışması, sahada karşılaşılan eksikliklerin giderilmesi ve sığınmacılara hizmet sunan personellerin ayrımcılık ve damgalamaya karşı istikrarlı bir şekilde eğitilmesi konularında ortak çalışmalar yürütülmelidir.

- Sığınmacılara yönelik uygulanan mevcut kanun ve politikaların eksikliğini gidermek amacıyla sığınmacılarla çalışan kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarındaki tüm sosyal hizmet uzmanlarından makro düzeyde çözüm önerileri Göç İdaresi Başkanlığına alınmalı ve değerlendirilmelidir.

- Sosyal hizmet uzmanları ile birlikte Suriyeli sığınmacılara hizmet sunan tüm meslek gruplarına Türkiye genelinde kapsamlı bir proje yapılmalı, bu projede Suriyeli sığınmacılarla çalışan meslek elemanlarının Suriyeli bireyler hakkındaki ön yargılarının giderilmesi ve toplumdaki doğru bilinen yanlışlarla mücadele edilmesi amacıyla bir bilgilendirme seti hazırlanmalıdır.

- Sığınmacıların Türkiye'ye uyumunu sağlamak amacıyla sosyal uyum politikaları genişletilmeli, ülkemize sığınmış kayıtlı olan her bireyin belediyeler, Göç İdaresi Başkanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından gerekli koordinasyon sağlanarak sığınmacıların Türkçe öğrenmesi yaygınlaştırılmalı ve kurumsallaştırılmalıdır.

- Suriyeli bireylerin, medyada nefret içerikli ifadelerle temsil edilmesini engellemek amacıyla sığınmacılarla ilgili "doğru bilinen yanlışlar" içerikli kamu spotları ve reklamlar yaygınlaştırılmalıdır.

- Sığınmacılara hizmet sunan sosyal çalışmacıların yabancı karşıtlığı konusundaki tutumları ve eğilimleri belirli periyotlarla incelenmeli, incinebilir grupta olan sığınmacıların sürecine zarar vermemek adına uzmanlara ayrımcılık karşıtı uygulamalar hakkında kapsamlı eğitimler verilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır.

- Sınır güvenliği artırılmalı, düzenli ve kontrollü göç politikası yürütülmelidir.

- Lisans eğitimlerinde göç olgusuyla ilgili derslerin yaygınlaştırılarak göç mevzuatı hakkında bilgilendirici içerik hazırlanmalı ve ön yargılardan arınarak her danışana eşit şekilde hizmet sunma bilinci geliştirilmelidir.

Kaynakça

- Adil, B. (2020). *Türkiye'nin göç yönetimi stratejisi ve Türkiye'de yaşayan Suriyelilere yönelik tutumlar: Ankara ili örneği* (Doktora tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kırıkkale.
- Ankaralı, H., Pasin, Ö., Karacan, B., Tokar, M., Künüroğlu, M., Çaça, M., Özislam, M. E. ve Şahingöz, N. B. (2017). Üniversite öğrencilerinin Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılara bakış açısı. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 122-132.
- Apak, H. (2014). *Suriyeli göçmenlerin uyumu ve gelecek beklentileri: Mardin örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.
- Arabacı, Z., Hasgül, E. ve Serpen, A. S. (2016). Türkiye'de kadın göçmenlik ve göçün kadın sağlığı üzerine etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 16(36), 129-144.
- Artan, T., Özkan, A.O., Açıkgöz, N. ve Salduz, Ç. (2018). Göç alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının süpervizyon gereksinimine bakış açılarının değerlendirilmesi. *Atlas International Refereed Journal on Social Science*, 4 (13), 1099-1109.
- Artar, F. (2019). Medyada sınıfsal temsil mücadelesi: Suriyeli mülteciler 'yardıma muhtaç' mı 'ucuz emek' mi? *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 22(2), 26-61.
- Boztepe, V. (2017). Televizyon haberlerinde Suriyeli mültecilerin temsili. *İlef Dergisi*, 4(1), 91-122.
- Budak, P., Sefa Demir, M., Tan, M. ve Sarı, M. (2017). Yerel halkın algısında Suriyeli sığınmacılar ve toplumsal etkileri: Elâzığ ili örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 62, 543-564.
- Buz, S. (2004). *Zorunlu çıkış zorlu kabul mültecilik*. Ankara: SGDD Yayınları.
- Çağlar, İ. ve Özkır, Y. (2014). Suriyeli mültecilerin Türkiye basınında temsili. *Ortadoğu Yıllığı*, 10, 484-501.
- Çambay, S. (2019). Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin dijital gazetelerdeki temsil sorunu. *Turkish Studies*, 14(1), 157-180. doi: 10.7827/TurkishStudies.14791.
- Çetin, S. (2017). *İzmir'deki yerel halkın Suriyeli sığınmacılara yönelik algısı* (Yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Afyonkarahisar.

- Çömez Polat, F. ve Kaya, E. (2017). Bir ötekileştirme pratiği: Türkiye’de yaşayan Suriyelilere yönelik tutumlar. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 38-48.
- Doğan, F. (2019). *Yabancı ile bir arada yaşama ve ötekileştirme: Mardin halkının bakışından Suriyeli sığınmacılar* (Yüksek lisans tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aydın.
- Döner, H. (2016). *Suriyeli göçmenlerle yaşanan sorunlar üzerine sosyolojik bir araştırma: Hatay ili örneği* (Yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elâzığ.
- Duyan, V. (2012). *Sosyal hizmet: Temelleri, yaklaşımları, müdahale yöntemleri*. Ankara: SHUDER Genel Merkezi Yayınları.
- Ekici, H. (2019). Türk toplumunda Suriyelilere yönelik algılanan tehditler ve çözüm önerileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 1(44), 695-730.
- Erdener, M., Alsancak, F., Atalay, Z. ve Karataş, K. (2022). Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin Suriyeli bireylere yönelik tutumları. *Bilgin Kültür Sanat*, 174-185.
- Erdoğan, M. M. (2014). *Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal kabul ve uyum araştırması*. Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Ankara.
- Erdoğan, M. M. (2020). *Suriyeliler barometresi 2019: Suriyelilerle uyum içinde yaşamın çerçevesi*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Gölcü, A. ve Dağlı, A. N. (2017). Haber söyleminde ötekiyi aramak: Suriyeli mülteciler örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 28, 11-38. doi: 10.31123/akil.437410.
- Gözübüyük Tamer, M. (2016). Trabzon kamuoyunun geçici koruma kapsamındaki Suriyelilere bakış açısı. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 180-211.
- Güllüpmar, F. (2012). Göç olgusunun ekonomi politiği ve uluslararası göç kurmaları üzerine bir değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 53-85.
- Hassoy, H. (2016). *Sığınmacılara İlişkin Genel Durum. Savaş, Göç, Sağlık*. Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları, 16-19.
- İçduygu, A. (2017). Türkiye’deki Suriyeli sığınmacılar: “Siyasallaşan” bir sürecin analizi. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 140, 27-42.

- Kabaklı Çimen, L. ve Ersoy Quadir, S. (2018a). Üniversite öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılarla ilgili tutumlarının sivil katılımları bağlamında incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 1251-1273.
- Kabaklı Çimen, L. ve Ersoy Quadir, S. (2018b). Türk vatandaşlarının Suriyeli sığınmacılarla ilgili görüşleri: Konya ili örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 53(2), 327-345.
- Kahraman, F. ve Kâhya Nizam, Ö. (2016). Mültecilik hallerini mekân üzerinden okumak: Gaziantep örneğinde Türkiyelilerin gözünden Suriyeli kent mültecileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(44), 808-825.
- Kap, D. (2014). Suriyeli mülteciler: Türkiye'nin müstakbel vatandaşları. *Akademik Perspektif Dergisi*, 1(3), 30-35.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. İstanbul: Nobel Akademi Yayınları.
- Karasu, M.A. (2016). Şanlıurfa'da yaşayan Suriyeli sığınmacıların kentle uyum sorunu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (3), 995-1014.
- Kardeş, S., Banko, Ç. ve Akman, B. (2017). Sosyal medyada Suriyeli sığınmacılara yönelik algı: Bir sözlük değerlendirmesi. *Göç Dergisi*, 4(2), 185-200.
- Kaygısız, S. (2021). *Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılara yönelik tutumları* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. İstanbul.
- Kırlıoğlu, M. ve Gencer, T.E. (2020). Göçmen ve sığınmacılarla sosyal hizmet dersinin sosyal hizmet öğrencilerinin Suriyelilere yönelik algısına etkisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(3), 1127-1152.
- Koç, F. ve Paslı, F. (2022). Geçici koruma altındaki Suriyelilere yönelik hizmet sunan sivil toplum kuruluşlarında görev yapan sosyal hizmet uzmanlarının deneyimleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(1), 133- 158. doi: 10.33417/tsh.950171.
- Koçak, M. C. ve Küçük, O. (2020). Suriyeli sığınmacıların toplumsal yaşamda konumlandırılışı: Trabzon örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(1), 130-142.
- KONDA. (2016). *KONDA barometresi: Suriyeli sığınmacılara bakış*. Erişim adresi: <https://konda.com.tr/rapor/51/suriyeli-siginmacilara-bakis>. Erişim tarihi: 17.05.2023.

- Mete, H. (2018). *Local peoples' perceptions on Syrian refugees in Turkey: The case of 'gün' groups* (Yüksek lisans tezi). İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Mültecilerle Dayanışma Derneği. (2023). *Basın açıklaması: Afette depremzede mültecilere yönelik tutumlar endişe verici*. Erişim adresi: <https://multeci.org.tr/2023/02/13/afette-depremzede-multecilere-yonelik-tutumlar-endise-verici/>. Erişim tarihi: 06.05.2023.
- Özdemir, F. ve Öner-Özkan, B. (2016). Türkiye'de sosyal medya kullanıcılarının Suriyeli mültecilere ilişkin sosyal temsilleri. *Nesne Dergisi*, 4(8), 227-244.
- Öztürkler, H. ve Türkmen, G. (2015). Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye ekonomik etkileri: *Sentetik bir modelleme*. Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Padilla, Y. (1997). Immigrant policy: Issues for social work practice. *Social Work*, 6(42), 595-606.
- Paksoy, A. F. ve Şentöregil, M. (2018). Türk basınında Suriyeli sığınmacılar: İlk beş yılın analizi (2011-2015). *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 11(1), 237-256.
- Pandır, M., Efe, İ. ve Paksoy, A. (2015). Türk basınında Suriyeli sığınmacı temsili üzerine bir içerik analizi. *Marmara İletişim Dergisi*, 24, 1-26. doi: 10.17829/midr.20152419995.
- Salduz, Ç. (2021). *Çokkültürcü sosyal hizmetin geçici koruma altındaki Suriyelilere ilişkin uygulamalar kapsamında değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. İstanbul.
- Sönmez, M. E. ve Adıgüzel, F. (2017). Türkiye'de Suriyeli sığınmacı algısı: Gaziantep şehri örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 797-807.
- Trevithick, P. (2000). *Social work skills*. Buckingham/Philadelphia: Open University Press.
- Tunç, A. Ş. (2015). Mülteci davranışı ve toplumsal etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere ilişkin bir değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(2), 29-63.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2023). *Geçici koruma istatistikleri*. Erişim adresi: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>. Erişim tarihi: 21.07.2023.

- TÜİK (2019). (Türkiye İstatistik Kurumu). *Uluslararası göç istatistikleri*. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Göç-İstatistikleri-2019-33709>. Erişim tarihi: 13.06.2021.
- Uçak, O. (2017). Göç hareketleri ve medyada göçmen haberleri. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 1(3), 242-254.
- UNHCR (2020). (United Nations High Commissioner for Refugees). Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri>. Erişim tarihi: 13.06.2021.
- Ünal, R. ve Gedik, M. (2022). Türkiye’de göç yönetimi ve sosyal hizmet bakış açısından değerlendirilmesi. *Toplumsal Politika Dergisi*, 3(1), 52-70.
- Ünal, S. (2014). Türkiye’nin beklenmedik konukları: “Öteki” bağlamında yabancı göçmen ve mülteci deneyimi. *Journal of World of Turks*, 6(3), 65-89.
- Yazıcı, T. (2016). Yeni medyanın nefret dili: Suriyeli mültecilerle ilgili Ekşi Sözlük örneği. *Global Media Journal TR Edition*, 7(13), 115-136.
- Yılmaz D. ve Günay M. A. (2022). Türk toplumunda Suriyeli sığınmacı algısı. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 117-139.
- Zastrow, C. (2014). *Sosyal hizmete giriş*. Ankara: Nika Yayınevi.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Çalışma için Çankırı Karatekin Üniversitesi Etik Kurulu’nun 03.01.2023 tarihinde yapılan toplantısında onay verilmiştir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Examining the Attitudes of Social Workers towards Syrian Refugees

Extended Abstract

1. Introduction

Due to environmental compelling reasons such as wars, natural disasters, financial crises, stigma, exclusion, and persecution that occur today, individuals may have to migrate to other countries where there are no dangers to be in welfare and security. Regardless of the reason for migration, the phenomenon of migration affects all people medically, spiritually and socially. Factors leading to forced migration and living conditions of the states of asylum, attitudes and behaviours of the host society towards asylum seekers and opportunities for asylum seekers to access basic services are among the factors affecting the social adaptation process of asylum seekers (Arabacı, Hasgül, & Serpen, 2016). In our country, there are 3.65 million Syrian asylum seekers with temporary protection status and 330,000 individuals who apply for international protection from Iraq, Iran and Afghanistan (UNHCR, 2020). In this study, the attitudes of the members of the Social Workers Association towards Syrian refugees were examined, starting from the increasing anti-refugee opposition. In this direction, the concept of migration, concepts related to immigration, attitudes of Europe and Turkey towards asylum seekers, the effects of migration on asylum seekers, and the duties of social workers working in the field of migration constitute the literature research; The study was concluded with the method, findings-interpretation and conclusion.

2. Method

The research was carried out between 23.02.2023 and 06.04.2023 and the sample group consists of the members of the Social Workers Association. A total of 142 social workers, 107 women and 35 men, participated in the study. In the research form in which the questionnaire technique was used, the "Attitude Scale Towards Syrian Refugees" was included after demographic questions and necessary approvals were obtained from the developers of the scale. An informed consent form is attached to the beginning of the survey link. In addition to this scale, a sociodemographic information form consisting of 18 questions about the experiences of social workers in the field, prepared by the researcher, was used. The theoretical part of the research was formed by analyzing the data obtained from the studies on attitudes towards Syrian refugees. Before the data were collected, approval was obtained from the university's ethics committee, and the necessary institutional permission was obtained from the Social Workers Association (SHUDER) to carry out the research. The scale and sociodemographic information form applied in the study were created in the Google Forms section. Data were obtained by online survey method by sharing the survey link in SHUDER's WhatsApp, Instagram and e-mail groups. The survey link was shared with these groups as a reminder message twice on different dates in order to reach a wide sample in the research. The research questionnaire was arranged in such a way that the participants could not change their answers in order to collect the data quickly. The findings obtained from the research were interpreted in detail according to various variables. In the study, the relations between the variables were examined and "How are the attitudes of social workers towards Syrian refugees when examined according to different variables?" The answer to the basic question has been examined. The analysis of the data was carried out using the SPSS 25 statistical program.

3. Results and Discussion

As a result, based on the findings of the study, it was determined that while social workers generally have a positive opinion about Syrian individuals, they have a positive attitude towards designing a moderate solution, defending their rights and helping them, they have a more negative attitude in finding the policy carried out by the government and the host society sufficient. The study of

examining the attitudes towards Syrian individuals was conducted with social workers with different social and demographic characteristics, and it has the importance of being the first study to examine the attitudes of social workers towards Syrian refugees. The data obtained from social workers of different qualifications were analyzed according to many variables and contributed to the comparison of attitudes from different perspectives impartially and transparently. Since this study includes the current situation of Syrian refugees in our country, the phenomenon of migration has a constantly changing quality, and it is a current study related to attitudes and is thought to be a necessity in the field of migration, it is aimed to provide solutions to the problems related to Syrian refugees, to raise awareness with social awareness and to social work education and training. It is thought that it will contribute to the social work literature.

4. Conclusion

In line with the findings obtained from the study, the following suggestions are offered to social workers, policy makers, institutional managers and academicians in the field: By appointing a social worker to each refugee family identified as having special needs by the Directorate of Immigration Management, rights advocacy should be provided in the fight against stigmatization and discrimination, and more active work should be carried out by using a rights-based approach to services in our country and resource finder roles. In order to eliminate the deficiencies in the current laws and policies applied to refugees, macro-level solution suggestions from all social workers in public institutions and non-governmental organizations working with refugees should be received and evaluated by the Directorate of Immigration Management. A comprehensive project should be carried out across Turkey for all professional groups that provide services to Syrian refugees, together with social workers, and an information set should be prepared in this project in order to eliminate the prejudices of professionals working with Syrian refugees about Syrian individuals and to fight against common misconceptions in society. Border security should be increased and a regular and controlled migration policy should be implemented. The attitudes and tendencies of social workers providing services to refugees regarding anti-foreigners should be examined periodically, and experts should be given comprehensive training on anti-discrimination practices in order not to harm the process of asylum seekers in vulnerable groups.

Brand Crisis Communication and Consumer Brand Engagement on Social Media: The Case of Frontline Employee Generated Crisis

Şahver OMERAKI ÇEKİRDEKÇİ

Haliç Üniversitesi, İşletme Fakültesi

sahveromeraki@halic.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0735-7240

Abstract

Social media enables brands to communicate instantly with consumers and drive user engagement. However, consumers' brand engagement on social media is not always positive, especially in the presence of a crisis. Consumer brand engagement becomes more complicated given consumers' empowerment through social media and the brands' multiple stakeholders that shape brands' value. The purpose of this research is to explore consumers' multi-valenced online comments on a brand crisis communication initiated by front-line employees' misbehavior towards a group of consumers in the retail environment. Data was collected from the brand crisis communication that was shared on the official Instagram account of the brand. Focusing on real time Instagram data from consumers that reside in a collectivistic culture, a typology was developed to classify the hybrid and multi-valenced forms of consumer brand engagement. The study contributes to the consumer brand engagement and brand crisis communication literature.

Keywords: Consumer brand engagement, social media, brand crisis communication, front-line employees

JEL Classification Codes: M31, M37

Sosyal Medyada Marka Krizi İletişimi ve Tüketici Marka Etkileşimi: Çalışanlarının Yarattığı Kriz Örneği

Öz

Sosyal medya, markaların tüketicilerle anında iletişim kurmasını ve kullanıcı katılımını artırmasını sağlar. Bununla birlikte, tüketicilerin sosyal medyadaki marka etkileşimi, özellikle bir krizin varlığında her zaman olumlu değildir. Tüketicilerin sosyal medya aracılığıyla güçlenmesi ve markaların marka değerini şekillendiren birden fazla paydaş göz önüne alındığında, tüketici marka bağlılığı daha karmaşık hale gelir. Bu araştırmanın amacı, ön cephe çalışanlarının perakende ortamında bir grup tüketiciye karşı uygunsuz davranışlarıyla başlatılan bir marka krizi iletişimine tüketicilerin çok yönlü çevrimiçi yorumlarını keşfetmektir. Veriler, markanın resmi Instagram hesabında paylaşılan marka krizi iletişiminden elde edilmiştir. Toplulukçu bir kültürde yaşayan tüketicilerin gerçek zamanlı Instagram verilerine odaklanarak, hibrit ve çok değerli tüketici marka bağlılığı biçimlerini sınıflandırmak için bir tipoloji geliştirildi. Çalışma tüketici marka bağlılığı ve marka kriz iletişimi literatürüne katkı sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Tüketici marka etkileşimi, sosyal medya, marka kriz iletişimi, çalışanlar

Jel Sınıflandırma Kodları: M31, M37

Geliş Tarihi (Received): 13.08.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 11.09.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Omeraki Çekirdekci, Ş. (2023). Brand crisis communication and consumer brand engagement on social media: the case of frontline employee generated crisis. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 1114-1134. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1342357.

1. Introduction

Social media enables brands to communicate instantly with consumers and drive user engagement. As of April 2023, 64.6 percent of the world population are internet users and of this total 59.9 percent are social media users (Petrosyan, 2023). Using social media for connecting and engaging with friends, relatives, influencers and brands, consumers worldwide spend an average of 151 minutes per day on these platforms (Dixon, 2023). Given the vast potential of social media, brands across various industries are spending considerable financial resources for the development of specific digital strategies on these channels. Global social media advertising expenditures were around 116 billion U.S. dollars in 2021 and are projected to more than double by 2028 (ww.statista.com).

Apart from marketing practitioners, since 2010, the Marketing Science Institute has prioritized research that advances existing knowledge on the development of consumer engagement and the cultivation of this customer asset using technological platforms (MIS, 2022). This call exponentially increased the number of research in the marketing field (Harmeling, Moffett, Arnold and Carlson, 2017). Nowadays, more than fifteen years after the development of the brand management metric, several review papers attempt to explore the structure of existing CE research (for recent reviews check Hollebeek, Sharma, Pandey, Sanyal, and Clark; Lim and Rasul, 2022; Lim, Rasul, Kumar and Ala, 2022; Santos, Cheung, Coelho and Rita, 2022). Recent studies acknowledge the multidimensional and multi-valenced nature of the construct. Manifested through cognitive, affective, and behavioral dimensions consumers' engagement with brands can be positive or negative.

Increasingly, scholars also explore consumers' engagement with brands on social media platforms. Existing research focuses on either positive or negative engagement with brands on social media, while few studies explore the phenomenon by not defining these two mutually exclusive forms of engagement (e.g., Naumann, Lay-Hwa Bowden and Gabbott, 2017; Clark, Lages, and Hollebeek, 2020). Studies also predominantly collect primary data by using a retrospective sample generally represented by consumers in developed countries (Kumar and Kaushik, 2022; Viglia, Pera, Dyussebayeva, Mifsud, and Hollebeek, 2023).

The present study will explore consumers' online comments on brand crisis communication. The brand crisis communication was developed upon a viral video that shows front-line employees' misbehavior to a group of consumers in the retail environment. Focusing on real time data from consumers that reside in a collectivistic culture, the present study will explore positive and negative forms of consumer brand engagement in social media. Research findings contribute to the consumer brand engagement and brand crisis communication literature respectively.

The paper will start with the critical literature review on consumer brand engagement with a focus on the multi-dimensional and multi-valenced nature of the construct. Then information will be provided about the research methodology, followed by the analysis of the typology that was observed in the research context. The paper will end with a discussion of the research findings by providing theoretical contributions, limitations, and venues for future research.

2. Literature Review

The systematic literature reviews on consumer brand engagement (CE) using bibliometric and thematic or network analysis attempt to classify studies based on the conceptualization and operationalization of CE, the theoretical perspectives employed to frame of CE, the antecedents, moderators, mediators and consequences of CE, the methods of measurement, and new research contexts that offer new research opportunities (e.g., Hollebeek et al., 2022; Lim and Rasul, 2022; Lim et al., 2022). Even though the dimensions of CE vary across studies, the multidimensional perspective dominates the field supporting the cognitive, affective, and behavioral aspects of engagement (e.g., Hollebeek, Glynn, and Brodie, 2014; Vivek, Beatty, Dalela, and Morgan, 2014; Dessart, Veloutsou and Morgan-Thomas, 2016). According to Hollebeek (2018) cognitive CE refers to the consumers' mental processing of brand related information, emotional CE the short- or long-term affection towards brands and behavioral CE the actions that consumers take towards brands from a repurchase intention to creating and sharing brand related content on social media. Similarly, the context in which engagement is developed varies as brands use multiple offline and online channels to enable CE (Santos Corrada, Flecha, and Lopez, 2020; Lim et al., 2022). As Lim et al. (2022, p. 441) argue that the conceptualization of the construct is highly encompassing – *“the concept of CE can encompass cognitive, affective and behavioral engagement among current and potential internal and external customers in multi-channel and multi-touchpoint offline and online environments across industries and sectors”*. Following the multi-stakeholder approach on branding (Merz, He and Vargo, 2009), this conceptualization extends CE to all stakeholders that may shape the development of brand value.

2.1. Positive Online CE

The growth of digital technologies increased scholars' attention to the exploration of the phenomenon in the context of the digital environment. In contrast to the offline environment, social media platforms allow dynamic and timely communication between brands and consumers without the presence of any boundaries (Barari, Ross, Thaichon, and Surachartkumtonkun, 2021). Social media platforms allow firms to develop CE and use analytical tools for the evaluation of online social media outcomes (Hollebeek and Chen, 2014; Labrecque, 2014). Online consumer brand engagement enables several positive brand- and consumer-related outcomes such as brand loyalty, brand trust, purchase intention, word of

mouth communication and consumer satisfaction (Brodie, Ilic, Juric and Hollebeek, 2013; Harrigan, Evers, Miles and Daly, 2018; Simon and Tossan, 2018). Apart from brand-consumer interactions, engaged consumers will also be interacting with other devotees, strengthening CE (for a review check Santos et al., 2020).

Especially in the context of social media platforms, consumers engage in several behavioral practices. Muntinga, Moorman and Smit (2011) classify behavioral practices into consumption, contribution, and creation. Consumption refers to the minimum level of CE referring to consumers that follow brands without actively creating any content (such as watching videos and reading others' comments). Contribution refers to the middle level of CE that includes both consumer-brand and consumer-consumer interactions (such as following brands and/or brand related fan accounts and commenting on posts created by brands and/or other consumers). Cocreation refers to the highest CE as consumers are highly engaged in creating and sharing brand related content – content that can be consumed and contributed by other consumers (e.g., develop and share brand related posts that include different audio, verbal, and visual messages). Consequently, CE in social media is more complicated and dynamic as it enables not only consumer-brand interactions but also consumer-consumer interactions (Sawhney, Verona and Prandelli, 2005; Cova and Pace, 2006).

Even though the behavioral dimension of social media CE is inevitable, Lim and Rasul (2022) argue that cognitive and affective engagement can be captured indirectly through the behavioral manifestations shared on posts and comments. Increasingly social media platforms create new tools that will multiply consumers' cognitive and affective engagement with brands on social media. Examples range from emotional reactions that are an extension of the like button on Facebook (like, love, care, happy, surprised, sad, and angry) and the newly developed alternative for Twitter Instagram Threads that allows consumers to post and text images and videos as well as enables interactions with other consumers' posts through replies, reposts and likes.

2.2. Positive and Negative Online CE

The CE research so far has more extensively focused on positive online consumer brand engagement. However not all engaged consumers will create favorable outcomes and scholars call for a more multi-valenced perspective on CE (Do, Rahman and Robinson, 2019; Azer and Alexander, 2020; Naumann, Bowden and Gabbott, 2020). Using social media platforms, consumers can actively contribute and cocreate by communicating their negative experiences with brands. Examples range from disliking a Facebook post to creating a new account on Instagram to express negative experiences towards a brand's shortcomings. An emerging stream of research focuses on the construct's negative valence and the resulting outcomes of negative consumer brand engagement (Hollebeek and Chen, 2014; Bowden, Conduit, Hollebeek, Luoma-aho and Solem, 2017; Clark et al., 2020). Hollebeek

and Chen (2014, p.69) define negative customer engagement (NCE) as “*consumers’ unfavorable brand-related thoughts, feelings and behaviors during focal brand interactions*”.

Similarly with the positive CE, negative CE’s conceptualization and dimensionality vary in the literature. For example, Hollebeek et al. (2014) conceptualize CE as either positive or negative and irrespective of its nature, it manifests with the three dimensions of immersion, passion and activation represented by a customers’ brand related thoughts, affection, and behaviors. On the other hand, Juric, Smith, and Wilks (2015) argue that NCE is not a reverse form of positive CE and define it as a multidimensional construct that is triggered by perceived threats to self that enables the adoption of coping strategies to reduce dissonance or perceived social risk. Despite the disagreements on how the dimensions and subdimensions of NCE operate, several scholars agree on the multidimensional nature of the concept and like positive CE incorporate negative cognitive, affective, and behavioral manifestations (Naumann et al., 2020).

Regarding negative CE with brands on social media, based on the intensity and activeness of negative experiences, scholars also distinguish between disengagement and negative engagement (Bowden et al. 2016; Dolan, Conduit, Fahy, and Goodman, 2016; Naumann et al., 2017). Dolan et al. (2016) categorize detachment (moderate and passive) and destruction (high and active) as negative engagement behaviors in social media. Naumann et al. (2017) classify the construct into disengagement and negative engagement and specify for each the sub-dimensions of cognitive (distrust versus cynicism), affective (frustration versus anger and complaining), and behavioral (neglect versus value co-destruction). Depending on the intensity level and activeness of negative expressions, negative brand CE can harm consumers’ perceived brand value (Van Doorn et al., 2010), lead to value co-destruction rather than co-creation (Naumann et al., 2017), reduce financial performance (Rahman, Faroque, Sakka, and Ahmed, 2022) and enable negative word-of-mouth communication (Hollebeek and Chen, 2014).

Despite the theoretical contributions, there is still scant research that combines positive and negative CE on social media. The bibliometric reviews on CE on social media offer pathways for future research: several categories of antecedents and consequences remain underexplored, CE can differ based on the country, culture and social media platform explored, and different research methodologies can provide insights for the thorough understanding of the phenomenon (Islam and Rahman, 2016; Hollebeek, Kumar, Srivastava and Clark, 2023; Lim and Rasul, 2023).

Given this call, the present study will contribute to the CE literature on social media by examining consumers reactions (positive and negative) to a brand crisis communication on Instagram in an emerging market. It is theoretically important to take a hybrid (positive and negative) rather than a single perspective (positive or

negative) for the exploration of CE as single perspectives narrow the understanding of the phenomenon. Specifically, during a crisis, managers try to restore or maintain brands' reputation by developing crisis-response communication strategies (Ertimur and Coskuner-Balli, 2021; Kleer and Kunz, 2023; Utz, Schultz and Glocka, 2013). For example, Kleer and Kunz (2023) explored Facebook brand pages and discussed how posts that implicitly communicate the pandemic increased online engagement behavior. Although several studies explore crisis communication, only a few do so in terms of interactive communication (Liu, Xu, and Tsai, 2020; Kleer and Kunz, 2023). Consequently, apart from the theoretical contributions in the CE literature, the present study will also identify the social media strategies that should be executed in a post-crisis stage.

3. Research Methodology

For the exploration of the research question, a netnography was carried out for a case that enabled the formation of positive and negative CE on a brand's official Instagram account. Netnography is a specialized form of ethnographic research in a computer-mediated environment (Kozinets, 2012). The online environment is a reflection of the social and cultural world that allows researchers to understand phenomena by observing online interactions using a cultural frame of reference (Kozinets, 1998). Next, the ethnographically explored case will be explained, followed by the methods of analysis used.

3.1. Case Study

On April 13th 2023, a video was shared on different platforms about an incident that occurred in the retail store of DeFacto in the province of Karaman in Turkey. The video shows two front-line employees walking in the corridor of the shopping mall carrying a bunch of coats to the store. Approaching to the entrance of the store a consumer crowd desperately expects the products on sale. To the surprise of many, the female sales representative throws the products on the consumers and runs away, while a group of consumers grasps the products held by the male sales representative. A huge fight between consumers starts in the retail store. Consumers pull not only the products but also the other consumers that hold these products. The fight gets so intense that some consumers fall on the floor still trying to protect their captured "prizes".

After the video went viral, DeFacto shared immediately a post on the brands' social media accounts about the crisis created by the front-line employees. On a black background the message reads "We are extremely sorry for the negative images that emerged during the campaign we presented in our Karaman store. As a brand that prioritizes customer satisfaction above all else, we have taken the necessary measures to ensure that the experienced negativity does not happen again. We present it to the information of all our customers and the public". The brand crisis communication increased consumers' negative CE. On Instagram, the post received

5.083 likes and 507 comments. Apart from the likes that may connote a positive affection, the comments vary.

3.2. Methods of Analysis

Consumers' comments shared on the brand crisis communication post were used for the exploration of the phenomenon. Collected data was analyzed using the premises of grounded theory (Corbin and Strauss, 2008). First, each comment was read independently and coded. Then going back and forth the comments' similar codes were grouped together. This open coding phase led to the development of first-order codes that reflect closely the posted comments. The first-order codes used are consumers, brands, and front-line employees. Then axial coding – a more abstract level analysis – was performed by conceptualizing the cognitive, affective, and behavioral manifestations towards the three identified objects (consumers, brand, and front-line employees) that resulted in the development of second-order codes. Finally, a dialogue between data and literature was carried out throughout the analysis to check whether emergent research themes aligned with or diverged from previous research.

Based on the analysis, a typology was created to explain the different categories of consumer engagement. Consumers' social media comments inform the analysis. The content creators' account names were concealed due to privacy reasons. The contents were translated into English.

4. Research Findings

The identified typology explains how positive and negative CE co-exist due to the presence of several objects namely, the brand, the front-line employees, and the consumers. This hybrid CE is evident in the social media comments. While consumers engage positively with an object, they engage negatively with another. The typology classifies twelve different forms of engagement (see Figure 1). As shown in the figure, every form of engagement is observed in a reverse form. Each identified hybrid form will be discussed starting from a positive engagement towards consumers, then to front-line employees and finally the brand.

Consumers	+			+	+			+	+			+	+			+	+			+		
Front-Line Employees																						
Brand																						

Figure 1: Typology of Online CE

4.1. Positive CE – Consumers, Negative CE – Front-Line Employees

Consumers' social media comments focus on the affection towards the consumers that were present in the store and the anger towards the disrespectful behaviors of

front-line employees. Consumers point to the irresponsibility of front-line employees by communicating the selling process.

As someone who has been a storekeeper for years, do you consider it normal to throw a coat to the customer, who must grab it in the air? The staff goes and hangs it, then there is nothing to do about it. The job of the store personnel is not to be a buffoon, but to deliver the products to the customers properly.

Several metaphors were used for the consumers who had undergone this negative experience. Some of the metaphors used were statements that are offensive and only have a meaning in Turkish. An example of a more regular comment is provided below.

What is the logic of throwing coats on people like throwing a bagel at a seagull? Dear sales representative can you explain this?

With the content going viral, a second video was revealed that was shot by another consumer who was present in the retail environment. This video shows the brand's front-line employees watching the video and laughing about the consumers' fighting over the products. This intensified consumers' negative CE towards the employees. This misbehavior also acted as a reminder of previous negative experiences with the brand's front-line employees.

As if they are giving money for free as if they are giving products for free... People who have no knowledge about clothing, seriously come to your senses.

Some consumers also used this behavior as an example for the front-line employees of other brands.

These cashiers for some reason are very cool everywhere. I put in his/her place a cashier in Zara the other day. As if she was working at Gucci, he/she was arrogantly showing off.

4.2. Positive CE – Consumers, Negative CE – Brand

Engaging positively with the consumers that experienced the misbehavior, comments criticize the brand crisis communication and ask for direct evidence of the measures taken. Several comments point to the fact that the shared post does not include an apology.

Your statement without an apology doesn't mean anything. It's an inadequate statement.

As a behavioral manifestation of hate, consumers use hashtags of brand boycotts and even name alternative brands that could deliver a higher consumer value. Others criticize the poor quality and the high prices of products.

DeFacto out LCW in. Employee training and price policies are much better (in LCW).

You used to be a brand for middle-income people. Now you treat the middle-income people badly. Since the rich will not come and shop from you, you will miss the people of this group you humiliate. Your prices are no longer clear to whom you are targeting. Everyone has started to find alternatives. I hope you go bankrupt soon.

4.3. Positive CE – Consumers, Negative CE – Brand and Front-Line Employees

In this form of engagement, consumers develop a positive CE to consumers and a negative CE both to the brand and the front-line employees. The brand crisis communication was not considered a sufficient recovery strategy for the employees' misbehavior.

You treat consumers as animals, and when the reaction comes, apologize. Bravo.

Consumers asked the brand to dismiss the employees and even the store managers due to their inability to manage the crisis. Evidence for the measures taken are also demanded as the crisis communication was perceived as a general message stating that necessary precautions will be taken. Some consumers even expressed brand boycott.

I think that all employees from the manager to the cleaner should be fired. They made a video and made fun of it. I'm boycotting it on my own behalf.

4.4. Positive CE – Consumers and Front-Line Employees, Negative CE – Brand

Given the economic instability in Turkey, some consumers formed a negative CE only towards the brand. Accused of focusing on commercial interests, brands develop several strategies to increase the store traffic as it is the case with the sales promotions. Consumers not only identify the subjects responsible for this situation, but at the same time make recommendations for strategies that could have been executed.

The only guilty part in this situation is the company and the management. I think it should not be done like this. You are giving discounts on 10 coats and communicate it to 1000 people. The company is guilty. Why do you give the products to employees and then let them show them as models on a runway?

Place the products at night and let the products be sold in the morning. Shame on you.

Comments also focus on the working conditions of front-line employees by directly or indirectly giving references to working hours, job responsibilities and wages.

We don't know who works under what conditions. It's really a pity if they were fired.

4.5. Positive CE – Consumers and Brand, Negative CE – Front-Line Employees

In this form of engagement, consumers develop a positive CE with consumers and the brand and a negative CE with front line employees. Consumers who have experienced this misbehavior are considered as victims. The brand should not be held responsible for a single employee's behavior as the message shared on social media platforms depicts that precautions were taken.

True, the images in the video are not pretty. The brand would have preferred not to be shared. It would be a mistake to attribute the mistake of a young, perhaps inexperienced store employee to the entire brand. The brand expressed its regret and announced that it would take measures to prevent it from happening again, and I think it has done its part. I don't think it's right to look for bad intentions here and blame the brand.

Consumers value the brand crisis communication of the firm despite the employees' misbehavior. Some consumers even suggest strategies so that the brand does not experience again a similar situation.

The brand's apology is really nice and humane. But despising and humiliating people is far from empathy. Employees' personalities should be questioned about their personality.

If you really need to, don't sell the products, please, these images are a scandal for a big chain store... store employees and managers need to be trained immediately. Not all individuals are at the same level of education.

4.6. Positive CE – Brand, Negative CE – Consumers

Protesting consumers who were present in the retail environment, consumers' comments express positive CE towards the brand. The brand and indirect employees' misbehavior is normalized as similar incidences are regularly experienced in times of promotion.

There is no need to make the company a scapegoat. Wherever we see news about discounts, similar situations happen. If people choose not to be courteous, we will continue to observe similar situations elsewhere.

Communicating love towards the brand, consumers pay attention to the importance of the target market. This is a call for classifying consumers and identifying the brand's real consumers – consumers who protect and support the image of the brand.

I think it's not about you. The customer is very important. Show a little understanding, we love you Defacto ♥

In this engagement form, consumers also offer recommendations to the brand's retailing strategies.

These folks don't deserve any discounts. Then you are declared as guilty. As if consumers who drag each other are normal.

4.7. Positive CE – Brand and Front-Line Employees, Negative CE – Consumers

In this engagement form, comments focus on negative manifestations towards the consumers whose behaviors enabled the creation of negative social media CE. These consumers are accused of embracing materialistic values not only due to the fight over the products on promotion but also due to the number of products purchased.

Sorry, why should they quit their job? They brutally attack each other; they are greedy, and they do want others to take advantage of the sales. Don't you see how they attack? They (front-line employees) did very well for treating them like this. Kudos to you, DeFacto.

Consumers particularly specify that front-line employees should not be held responsible for their actions and thus, advise and sometimes even warn the brand to not impose any sanctions.

@defacto it's not the fault of any of the employees. If you fire them, then you must apologize. No matter what the employees do. Stupid people are attacking like they are hungry, the employees could have been harmed. It's their (consumers') own fault. @defacto stand behind your employees, they are clearly not guilty.

You don't need to apologize. A group of consumers ripped coats in the air. I hope your employee has not been sanctioned for this situation.

4.8. Positive CE – Front-Line Employees, Negative CE – Consumers

Similar to the above CE, consumers form a negative CE towards the consumers that were present in the retail environment, but only positive CE towards the front-line employees. Consumers are perceived as embracing materialistic values, acting

selfishly by stockpiling products and putting in danger the well-being of front-line employees.

I am writing as someone who was present at the time of the event. It is not as you think. An employee got punched. They jumped on one consumer and fell. Consumers were waiting at the door to grab the products. If the girl hadn't thrown the coats, they would have dragged her to the ground. They are not people who lack financial resources. A person without resources would not be able to buy 30-40 pieces or go every day to see what they could get today. They are out of humanity because they are cheap.

As observed by the following comment, consumers also criticize other consumers' online social media comments that create a negative NE towards the front-line employees.

No one says why the consumers jump on the sales representative. If that girl hadn't thrown those coats away, they would have smashed her. I'm sorry, but the consumers are guilty. I would personally feel ashamed to jump like that, even if it's for free. First, we must learn to be human.

4.9. Positive CE – Front-Line Employees, Negative CE –Brand

In this form of engagement consumers express positive CE to front-line employees and negative CE to the brand. Given the brand crisis communication, consumers felt sorry for the front-line employees who may have been dismissed.

I would be upset if that employee was fired. There is absolutely no fault of the employee.

You cleared the case by removing the company's cheekiness from a group of employees. What's wrong with the employee? If the girl had not thrown the products, they would have jumped on her. Bravo (to the brand) 🙌 the event has been cleared.

Brands are held responsible for not providing regular training and for the weak execution of retailing strategies. As the brand determines the prices of products, it was also held accountable for the mistreatment of employees and consumers.

In short, the employees lost their jobs. As if they are regularly trained, it's the young people who are to blame for everything.

The coat is obviously affordable. So, isn't it the fault of those who make people race each other to buy coats?

4.10. Positive CE – Front-Line Employees, Negative CE – Consumers and Brand

Several comments supported the front-line employees as the consumers' misbehavior and the brand's retailing strategies had posed a threat to employees' well-being. The brand is specifically criticized directly or indirectly for the execution of occupational health and safety standards and the working conditions.

Where is I.S.G. (abbreviation for occupational health and safety in Turkish)? Every workplace should have safety. Well done, they documented the video. Will they be acquitted by sacrificing those employees? They handled it well, again.

I think the only thing in the video is what the consumers are doing. If I were in that woman's place, I would have given the same reaction. Why should I hurt my life? If people listened, she wouldn't have had to throw them. Folks pinching, biting, hair pulling for a piece of rag? She did her best by throwing it away. No one knows how hard they are working. Don't bother yourself with words without putting them in your place. Write about what you would do if you were in the same conditions and situation.

While consumers are criticized for the loss of control over material possessions, consumers' Instagram comments focus on the brand's concerns over the precautions taken for the front-line employees.

Why are you apologizing? That girl did the right thing. Did she become unemployed because of our greedy people? Now I support that girl.

This discount could have been online instead of in-store. I hope the personnel do not get blamed because it was your brand that was not able to manage a correct process. If it were me, I'd throw those coats on the ground, not in the air, and run 😂.

4.11. Positive CE – Brand, Negative CE – Front-Line Employees

Consumers also expressed their positive CE towards the brand, while front-line employees were held responsible for the creation of negative brand CE. Comments focus on the quality of products and the pricing policies. Given the high inflation rate in the country, consumers are thankful for the offered promotions.

DeFacto is a well-intentioned brand, and its prices are always better than other stores.

I agree with you, there is almost no clothing brand that offers discounts currently. It is a move that suits our nation to put the inexperience of the employee over the brand.

The comments focus on the fact that one front-line employee's misbehavior should not be extended to the brand, especially as the brand through the brand crisis communication had expressed their sorrow towards the internal and external public.

They are constantly making meetings. They do not hire immediately. One employee was like this. We cannot do anything about it. We cannot blame the brand.

The incident is due to staff attitude. She officially put the company under suspicion.

4.12. Positive CE – Brand, Negative CE – Front-Line Employees and Consumers

Apart from a positive CE to the brand and a negative CE to front-line employees, in this form of engagement, consumers develop a negative CE to the consumers that were present in the retail environment. Front-line employees are often required to prioritize customer service despite the challenges. Comments criticize consumers' and employees' mistreatment.

If I were you, I wouldn't give a discount or anything. Our people do not deserve it. Consumers attacking each other and attacking the store employee? It is wrong to upload the wrong move of the employee to the entire DeFacto. This is the only place where we shop properly and conveniently. It is a brand with really good intentions.

After all, it's the rudeness of those who work there. The important thing is that you understand your mistake and make up for it. Our society (consumers) has (have) gotten crazy.

5. Conclusion

More than fifteen years after the introduction of CE in the marketing field, scholars' and practitioners' attention on the construct is still persistent given the outcomes on firms' and brands' performance (Hollebeek et al., 2022; Lim et al., 2022). Despite the disagreements in the literature, several scholars acknowledge the multidimensional and multi-valenced nature of CE (e.g., Naumann, et al. 2020; Lim and Rasul. 2022). Over the years, researchers have also recognized that social media allows consumers to better engage with brands (de Oliveira Santini, Ladeira, Pinto, Herter, Sampaio, and Babin, 2020; Wang and Lee, 2020; Lim and Rasul, 2022) – an engagement that can be positive or negative.

This research develops a typology and explores CE in the presence of several objects – brand, front-line employees, and consumers. The findings identify twelve forms of engagement and show that positive and negative CE co-exist due to the presence of different objects. This hybrid engagement that forms on the official

Instagram account of the brand eventually shapes CE with the brand despite the object of engagement.

This research contributes to marketing theory in several ways. First, the identified typology shows the existence of a hybrid form of consumer brand engagement. Existing research in the field focuses either on the positive or negative consumer brand engagement (for a review check Lim and Rasul, 2022). Studies that take a multi-valenced perspective classify the engagement as positive, and negative, while hybrid engagement takes little notice. Naumann et al. (2017) define engagement as fluid due to the co-existence of positive, and negative engagement and the presence of dual objects in the context explored. However, the fluid engagement defined is still classified as mutually exclusive (positive, disengaged, and negative) forms of engagement, while the firm is taken as the main engagement object. Clark et al. (2020) create a typology that classifies positive and negative CE's value effects on fellow customers and the firm. The theoretical paper supports the multi-actor perspective and calls for empirical research on CE's multi-actor effects. The present study answers this call and shows that the presence of multiple valences (positive and negative) and objects (brand, front-line employees, and consumers) create a more complicated engagement with the focal brand. The presence of front-line employees in the research context supports the stakeholder perspective in marketing where multiple interactions (except the customer-provider dyad) can enable brand value creation and destruction (Sim, Conduit, Plewa and Hentzen, 2022; Hollebeek et al., 2023; Viglia et al., 2023).

Second, the present study provides insights for the call in CE for the investigation of antecedents and consequences that remain unexplored (Lim and Rasul, 2022; Lim et al., 2022). Marketer related antecedents namely, front-line employees' misbehavior and the social media brand crisis communication create different forms of engagement enabling hybrid positive and negative manifestations. Consumers' social media comments reflect directly or indirectly the positive and negative brand CE and customer-based consequences that will eventually affect the brand's performance.

Third, methodologically the study uses secondary data using web crawling by collecting data from the official Instagram account of the brand. Existing research collects either primary or secondary data for the measurement of consumer engagement (e.g., Kumar and Kaushik, 2022; Kleer and Kunz, 2023; Viglia et al., 2023). Primary data is collected retrospectively by asking consumers to recall positive or negative experiences with an engagement object. However, using web crawling allows the collection of data in real time and eliminates measurement errors.

Fourth, existing research on CE on social media has been carried out in a single country without taking into account how the country and culture may shape consumers' engagement practices (for a review of research context check Lim and

Rasul, 2022). The present study is conducted in an emerging market that is culturally collectivistic, predominantly Muslim and embraces non-western moral and religious values. In the identified engagement forms, engagement with front-line employees and consumers that were present in the retail environment is rationalized with cultural values. The motivation to care and protect others, and act in accordance with justice norms are evident in consumers' comments on social media.

The findings of this study also carry several managerial implications. Given the different engagement forms due to the different objects of engagement, brands need to create different types of communication especially in the presence of a crisis. For the brand explored, at least explicitly stating the measures taken would have eliminated some of the brand engagement classifications. Brands often try to create a message that will fit to the target market. However, consumers' empowerment in social media necessitates the development of messages that will respond to the needs not only of the target market, but the wider audience. Employing a stakeholder approach in communication is challenging, but it can prevent at least the chaos that can be generated by prioritizing only the target market.

The brand did not respond to any of the comments posted on the brand crisis communication, except a standard message that was shared about consumers' dissatisfactions due to earlier purchases. Based on the algorithms used on social media, brands define keywords and thus, try to manage the communication by posting the relevant message content. For example, in the case of product or service failure, brands communicate that the customer support services will get in contact through a direct message. This standard message in between the comments also enabled a negative brand engagement. In times of crisis, if firms do not develop a more effective communication strategy to respond to consumers' opposing comments, it seems reasonable to leave the execution of standard procedures.

Apart from consumer engagement, brands need to consider how consumers' social media comments can affect employees' engagement. Employee engagement refers to employees' motivation to accomplish work tasks and their dedication, and pleasure in executing work responsibilities (Michel, Lindsey-Hall, Kepes, Qi, Leon, Weinzimmer, and Wheeler, 2022). In the research context explored, as the brand crisis communication was developed due to the front-line employees' misbehavior, the comments either positive or negative, directly, or indirectly targeted the employees and thus, threatened employees' engagement.

The study also provides venues for future research. The proposed hybrid engagement can be explored across brands, product categories and countries. Given the proliferation of social media platforms and the distinctive tools that allow different forms of consumer engagement, research can be conducted on the exploration of the phenomenon across different social media platforms.

References

- Azer, J. and Alexander, M. (2020). Negative customer engagement behaviour: the interplay of intensity and valence in online networks. *Journal of Marketing Management*, 36(3–4), 361–383.
<https://doi.org/10.1080/0267257X.2020.1735488>.
- Barari, M., Ross, M., Thaichon, S. and Surachartkumtonkun, J. (2021). A meta-analysis of customer engagement behaviour. *International Journal of Consumer Studies*, 45(4), 457–477. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12609>.
- Bowden, J. L.-H., Conduit, J., Hollebeek, L. D., Luoma-aho, V. and Solem, B. A. (2017). Engagement valence duality and spillover effects in online brand communities. *Journal of Service Theory and Practice*, 27(4), 877–897.
<https://doi.org/10.1108/JSTP-04-2016-0072>.
- Brodie, R. J., Ilic, A., Juric, B. and Hollebeek, L. (2013). Consumer engagement in a virtual brand community: An exploratory analysis. *Journal of Business Research*, 66(1), 105–114. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2011.07.029>.
- Clark, M. K., Lages, C. R. and Hollebeek, L. D. (2020). Friend or foe? Customer engagement’s value-based effects on fellow customers and the firm. *Journal of Business Research*, 121, 549–556.
<https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.03.011>.
- Corbin, J. and Strauss, A. (2008). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cova, B. and Pace, S. (2006). Brand community of convenience products: new forms of customer empowerment – the case “my Nutella the community.” *European Journal of Marketing*, 40(9/10), 1087–1105.
<https://doi.org/10.1108/03090560610681023>.
- de Oliveira Santini, F., Ladeira, W. J., Pinto, D. C., Herter, M. M., Sampaio, C. H. and Babin, B. J. (2020). Customer engagement in social media: a framework and meta-analysis. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48(6), 1211–1228. <https://doi.org/10.1007/s11747-020-00731-5>.
- Dessart, L., Veloutsou, C. and Morgan-Thomas, A. (2016). Capturing consumer engagement: duality, dimensionality and measurement. *Journal of Marketing Management*, 32(5–6), 399–426.
<https://doi.org/10.1080/0267257X.2015.1130738>.
- Dixon, S. J. (2023) Socia media: statistics and facts.
<https://www.statista.com/topics/1164/social-networks/#topicOverview>

(Date Accessed 28 July 2023).

- Do, D. K. X., Rahman, K. and Robinson, L. J. (2019). Determinants of negative customer engagement behaviours. *Journal of Services Marketing*, 34(2), 117–135. <https://doi.org/10.1108/JSM-02-2019-0050>.
- Dolan, R., Conduit, J., Fahy, J. and Goodman, S. (2016). Social media engagement behaviour: a uses and gratifications perspective. *Journal of Strategic Marketing*, 24(3–4), 261–277. <https://doi.org/10.1080/0965254X.2015.1095222>.
- Harmeling, C. M., Moffett, J. W., Arnold, M. J. and Carlson, B. D. (2017). Toward a theory of customer engagement marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 45(3), 312–335. <https://doi.org/10.1007/s11747-016-0509-2>.
- Harrigan, P., Evers, U., Miles, M. P. and Daly, T. (2018). Customer engagement and the relationship between involvement, engagement, self-brand connection and brand usage intent. *Journal of Business Research*, 88, 388–396. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.11.046>.
- Hollebeek, L. D. (2018). Individual-level cultural consumer engagement styles. *International Marketing Review*, 35(1), 42–71. <https://doi.org/10.1108/IMR-07-2016-0140>.
- Hollebeek, L. and Chen, T. (2014). Exploring positively- versus negatively-valenced brand engagement: a conceptual model. *Journal of Product & Brand Management*, 23(1), 62–74. <https://doi.org/10.1108/JPBM-06-2013-0332>.
- Hollebeek, L. D., Glynn, M. S. and Brodie, R. J. (2014). Consumer brand engagement in social media: conceptualization, scale development and validation. *Journal of Interactive Marketing*, 28(2), 149–165. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2013.12.002>.
- Hollebeek, L.D., Kumar, V., Srivastava, R.K. and Clark, M., K. (2023). Moving the stakeholder journey forward. *Journal of the Academy Marketing Science*, 51, 23–49. <https://doi.org/10.1007/s11747-022-00878-3>.
- Hollebeek, L. D., Sharma, T. G., Pandey, R., Sanyal, P. and Clark, M. K. (2022). Fifteen years of customer engagement research: a bibliometric and network analysis. *Journal of Product & Brand Management*, 31(2), 293–309. <https://doi.org/10.1108/JPBM-01-2021-3301>.
- <https://www.statista.com/statistics/271406/advertising-revenue-of-social->

networks-worldwide/ (Date Accessed: 30 July 2023)

- Islam, J. U. and Rahman, Z. (2016). The transpiring journey of customer engagement research in marketing. *Management Decision*, 54(8), 2008–2034. <https://doi.org/10.1108/MD-01-2016-0028>.
- Juric, B., Smith, S. D. and Wilks, G. (2015). Negative consumer brand engagement. In Brodie, R. J., Hollebeek, L. D. and Conduit J. (eds.) *Customer Engagement: Contemporary Issues and Challenges*. Milton Park, Routledge, Abingdon, Oxon, 278-289.
- Kleer, N. and Kunz, R. E. (2023). The impact of company-generated posts with crisis-related content on online engagement behavior. *Journal of Business Research*, 164, 114021. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.114021>.
- Kozinets, R. V. (2012). Marketing netnography: Prom/ot (ulgat) ing a new research method. *Methodological Innovations Online*, 7(1), 37-45. <https://doi.org/10.4256/mio.2012.004>.
- Kozinets, R. V. (1998). On netnography: Initial reflections on consumer research investigations of cyberculture. In Alba, J. and Hutchinson, W. (eds.) *Advances in Consumer Research*. (366-371). Volume 25, Provo, UT, Association for Consumer Research.
- Kumar, V. and Kaushik, A. K. (2022). Engaging customers through brand authenticity perceptions: The moderating role of self-congruence. *Journal of Business Research*, 138, 26-37. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.08.065>.
- Labrecque, L. I. (2014). Fostering Consumer–Brand Relationships in Social Media Environments: The Role of Parasocial Interaction. *Journal of Interactive Marketing*, 28(2), 134–148. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2013.12.003>.
- Lim, W. M. and Rasul, T. (2022). Customer engagement and social media: Revisiting the past to inform the future. *Journal of Business Research*, 148, 325–342. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.04.068>.
- Lim, W. M., Rasul, T., Kumar, S. and Ala, M. (2022). Past, present, and future of customer engagement. *Journal of Business Research*, 140, 439–458. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.11.014>.
- Liu, W., Xu, W. W. and Tsai, J. Y. J. (2020). Developing a multi-level organization-public dialogic communication framework to assess social media-mediated disaster communication and engagement outcomes. *Public Relations Review*, 46(4), 101949. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2020.101949>.

- Merz, M. A., He, Y. and Vargo, S. L. (2009). The evolving brand logic: a service-dominant logic perspective. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 37(3), 328–344. <https://doi.org/10.1007/s11747-009-0143-3>.
- Michel, E. J., Lindsey-Hall, K. K., Kepes, S., Qi, J., Leon, M. R., Weinzimmer, L. G. and Wheeler, A. R. (2022). Bridging two tales of engagement: a meta-analytic review of employee engagement and customer engagement in service contexts. *Journal of Service Management*. <https://doi.org/10.1108/JOSM-06-2019-0171>.
- MSI. (2022). MSI. <https://www.msi.org/> (Date Accessed: 20 July 2023)
- Muntinga, D. G., Moorman, M. and Smit, E. G. (2011). Introducing COBRAs. *International Journal of Advertising*, 30(1), 13–46. <https://doi.org/10.2501/IJA-30-1-013-046>.
- Naumann, K., Bowden, J. and Gabbott, M. (2020). Expanding customer engagement: the role of negative engagement, dual valences and contexts. *European Journal of Marketing*, 54(7), 1469–1499. <https://doi.org/10.1108/EJM-07-2017-0464>.
- Naumann, K., Lay-Hwa Bowden, J. and Gabbott, M. (2017). Exploring customer engagement valences in the social services. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 29(4), 890–912. <https://doi.org/10.1108/APJML-08-2016-0144>.
- Petrosyan, A. (2023). Number of internet and social media users worldwide as of April 2023. <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/> (Date Accessed 02 August 2023).
- Rahman, M., Faroque, A. R., Sakka, G. and Ahmed, Z. U. (2022). The impact of negative customer engagement on market-based assets and financial performance. *Journal of Business Research*, 138, 422-435. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.08.023>.
- Santos Corrada, M., Flecha, J. A. and Lopez, E. (2020). The gratifications in the experience of the use of social media and its impact on the purchase and repurchase of products and services. *European Business Review*, 32(2), 297–315. <https://doi.org/10.1108/EBR-12-2017-0236>.
- Santos, Z. R., Cheung, C. M. K., Coelho, P. S. and Rita, P. (2022). Consumer engagement in social media brand communities: A literature review. *International Journal of Information Management*, 63, 102457. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2021.102457>.

- Sawhney, M., Verona, G. and Prandelli, E. (2005). Collaborating to create: The Internet as a platform for customer engagement in product innovation. *Journal of Interactive Marketing*, 19(4), 4–17. <https://doi.org/10.1002/dir.20046>.
- Sim, M., Conduit, J., Plewa, C. and Hentzen, J. K. (2022). Customer engagement with service providers: an empirical investigation of customer engagement dispositions. *European Journal of Marketing*, 56(7), 1926-1955. <https://doi.org/10.1108/EJM-12-2020-0879>.
- Simon, F. and Tossan, V. (2018). Does brand-consumer social sharing matter? A relational framework of customer engagement to brand-hosted social media. *Journal of Business Research*, 85, 175–184. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.12.050>.
- Utz, S., Schultz, F. and Glocka, S. (2013). Crisis communication online: How medium, crisis type and emotions affected public reactions in the Fukushima Daiichi nuclear disaster. *Public Relations Review*, 39(1), 40-46. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2012.09.010>.
- van Doorn, J., Lemon, K. N., Mittal, V., Nass, S., Pick, D., Pirner, P. and Verhoef, P. C. (2010). Customer Engagement Behavior: Theoretical Foundations and Research Directions. *Journal of Service Research*, 13(3), 253–266. <https://doi.org/10.1177/1094670510375599>.
- Viglia, G., Pera, R., Dyussebayeva, S., Mifsud, M. and Hollebeek, L. D. (2023). Engagement and value cocreation within a multi-stakeholder service ecosystem. *Journal of Business Research*, 157, 113584. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.113584>.
- Vivek, S. D., Beatty, S. E., Dalela, V. and Morgan, R. M. (2014). A Generalized Multidimensional Scale for Measuring Customer Engagement. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 22(4), 401–420. <https://doi.org/10.2753/MTP1069-6679220404>.
- Wang, T. and Lee, F. Y. (2020). Examining customer engagement and brand intimacy in social media context. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 54, 102035. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102035>.

Ethics Statement: The authors declare that ethical rules were followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation regarding scientific ethical issues, all responsibility belongs to the authors of the study, and Çankırı Karatekin University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences has no responsibility.

Araştırma Makalesi

**Türkiye’de Sağlık Çalışanlarının Refah Düzeyleri Üzerine Bir
Araştırma**

Pelin YILIK

Kudret Hastaneleri

pelinyilik@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4210-3898

Abdulkadir YÜKSEL

Sorumlu Yazar, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF

abdulkadiryuksel@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7038-1609

Öz

Sağlık sektörü “insanı” konu alması sebebiyle önemini yitirmeyen ve sürekli değer kazanan hizmet sektörü alanlarından. Bu bakımdan sağlık sektörünün başat aktörleri olan sağlık çalışanlarının, çalışma hayatlarına yönelik yapılan araştırmalar da alan yazında önemini korumaktadır. Bu araştırma Türkiye’de sağlık çalışanlarının çalışan refahlarına yönelik kestirimler yapmak amacıyla ele alınmıştır. Araştırma tarama deseninde nicel bir araştırmadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Yüksel ve Yılık (2022) tarafından Türkçe’ye uyarlanan 4 boyut ve 25 maddeden oluşan “Çalışan Refahı Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmanın örnekleme, Türkiye’de sağlık sektöründe çalışan 3539 sağlık çalışanıdır. Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde istatistiksel tekniklerden yararlanılmıştır. Araştırma bulgularına göre; sağlık çalışanlarının refah düzeyinin en düşük olduğu boyut, işyeri refahı boyutudur. Sonrasında düşüklük sırasına göre; özel refah, sosyal refah ve psikolojik refah boyutlarının takip ettiği saptanmıştır. Ayrıca sağlık çalışanlarının Çalışan Refahı Ölçeği ve boyutlarına yönelik refah düzeyleri ile demografik özellikleri arasında anlamlı farklılıkların bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sağlık sektörü, sağlık çalışanı, çalışan refahı.

Jel Sınıflandırma Kodları: J40, I10 I30

A Study on Welfare Levels of Healthcare Care Workers in Türkiye¹

Abstract

The health sector is one of the service sector areas that does not lose its importance and constantly gains value due to its focus on "people". In this regard, research on the working lives of healthcare professionals, who are the main actors of the healthcare industry, maintains its importance in the literature. This research was conducted to make predictions about the employee welfare of healthcare workers in Türkiye. The research is quantitative research in survey design. The "Employee Well-Being Scale", consisting of 4 dimensions and 25 items adapted to Turkish by Yüksel and Yılık (2022), was used as a data collection tool in the study. The sample of the research is 3539 healthcare professionals working in the healthcare sector in Türkiye. Statistical techniques were used in the analysis of the data obtained from the research. According to research findings, The dimension in which the welfare level of healthcare workers is lowest is the workplace well-being dimension. Then, in order of lowestness; It has been determined that subjective well-being, social well-being and psychological well-being are followed by dimensions. In addition, it was concluded that there were significant differences between the welfare levels and demographic characteristics of healthcare workers regarding the Employee Well-Being Scale and its dimensions.

Keywords: Health sector, health care worker, employee well-being.

JEL Classification Codes: J40, I10 I30

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 18.08.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 09.09.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Yılık, P. ve Yüksel, A. (2023). Türkiye’de sağlık çalışanlarının refah düzeyleri üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 1135-1157. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1345670

1. Giriş

Sağlık sektörü, hizmet sektörünün önemli ve büyük bir alanını oluşturmaktadır. Sağlık sektörünün ve sektörü oluşturan yapıların önemini diğer sektörlerden ayıran en başat özellik odağında insan sağlığı ve yaşamının olmasıdır. Teknolojik gelişmeler ve iletişim çağının unsurları olan iletişim araçlarının aktif ve yoğun kullanılması sağlık sektöründe sağlık çalışanlarından beklenen hizmetlerin artmasına ve sektörde rekabetin gelişmesine sebep olmaktadır. Bunun yanı sıra yaşanan salgınlar, afetler ve tüm dünyayı etkileyen Covid-19 küresel salgın süreci sağlık çalışanlarının iş yüklerinin artmasına, duygusal emek bağlamında zorunluluk hissederek çalışmalarına neden olmuştur. Bu gelişmelerin yanı sıra hastaların ve/veya yakınlarının şiddetine ve hakaretlerine maruz kalma, hastaların/hasta yakınlarının ve hastane yönetiminin isteklerini karşılayabilme gibi sebeplerle çalışma ortamı ve koşullarının zorlaştığı kamuoyu ve medyanın gündeminde yer almaktadır. Alan yazında sağlık çalışanlarına yönelik; şiddet, tükenmişlik, iş tatmini, iş doyumu, iş stresi, örgütsel bağlılık, psikolojik iyi oluş, mobing, fiziksel ve mental sağlıkları üzerine ele alınmış birçok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırma sağlık çalışanlarının refah düzeylerini çok boyutlu (psikolojik, sosyal, işyeri ve öznel) ele alması sebebiyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. İnsanı konu edinen bir meslek alanı olması ve uygulamalı bir alan olması sebebiyle sağlık sektörü ve sağlık çalışanları insan yaşamında öneme sahiptir. Genel olarak insanların/ hastaların beklentilerinin yoğun olması, uzun ve yoğun çalışma saatleri sağlık sektörünü zorlayan durumlardır. Diğer yandan sağlık çalışanları doğrudan insan hayatına dokunmaları sebebiyle mesleki doyunluğun da yoğun olduğu bir meslek grubudur.

Bu gerekçeyle, bu araştırmanın amacı hizmet sektörünün önemli alanlarından olan sağlık sektöründe hizmet veren sağlık çalışanlarının refah düzeylerinin tespit edilmesidir. Bu bağlamda aşağıda yer alan alt amaçlara cevap aranmıştır.

- Sağlık çalışanlarının “çalışan refahı” düzeyleri ne seviyedir?
- Sağlık çalışanlarının sosyal, psikolojik, işyeri ve öznel refah düzeyleri ne seviyededir?
- Sağlık çalışanlarının “çalışan refahı” düzeylerinin demografik özelliklerine (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, sektör, meslek, gelir düzeyi, çalışma süresi) göre anlamlı bir farklılığı var mıdır?

2. Literatür Taraması

Çeşitli hastalıkların tedavisi ve insan sağlığının korunması amacıyla yapılan çalışmalar tarihsel süreç içerisinde artarak ve gelişerek devam etmektedir. Sağlık sektörü bu bağlamda toplam kapasitesi sürekli artış gösteren bir yapı haline gelmiştir. Sağlık sektörünün hem kapasite hem de teknolojik olarak gelişimi sektördeki istihdamında artmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda sağlık sektörünün emek yoğun bir sektör olduğu ifade edilmektedir (Wendth ve Kohl, 2010).

Türkiye'deki sağlık sektörü açısından bakıldığında sektördeki gelişim hızını gözlemlemek mümkün olmaktadır. Türkiye genelindeki tüm hastanelerde (devlet, üniversite ve özel) toplam 1 milyon 358 bin 558 personelin görev yaptığı 2022 rakamlarıyla açıklanmıştır (İsghaber, 2023). Sağlık sektöründeki yüksek istihdam oranları talep kaynaklı olduğu kadar Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı'nın "vatandaşlara ihtiyaç duydukları anda etkin ve kaliteli bir sağlık hizmeti sunmak" amacıyla ilişkili olduğu belirtilebilir.

Sağlık sektöründe hizmet sunan çalışanları, yani sağlık personeli kavramını bütüncül olarak şu şekilde tanımlayabiliriz: "sağlık hizmetlerinin sunumunda görev alan, aldığı görev gereği öncesinde bir eğitime sahip olan, görevini yerine getirirken etik değerlere bağlı olarak çalışan bireylerdir" şeklinde ifade edilebilir. Başol'un (2011) tanımına göre; insan sağlığını tehdit eden hastalıklara karşı koruma ve hastalık durumunda tedavi için gerekli müdahalelerin uygulanmasında görev alan bireyler şeklinde ifade edilmektedir. 2014 yılında "Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Sağlık Meslek Mensupları ile Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Diğer Meslek Mensuplarının İş ve Görev Tanımlarına Dair Yönetmelik" Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. İlgili yönetmeliğin Ek-1 kısmında sağlık meslek mensupları ve diğer meslek mensuplarının sağlık hizmetinde iş ve görev tanımları yapılmıştır. Bu yönetmeliğin ekinde sağlık meslek mensupları şu şekilde tanımlanmıştır (Resmî Gazete, 2014; Ek-1):

Tabip ve uzman tabip, diş tabibi ve uzman diş tabibi, eczacı, ebe, hemşire, klinik psikolog, fizyoterapist, fizyoterapi teknikeri, odyolog, odyometri teknikeri, diyetisyen, dil ve konuşma terapisti, podolog, sağlık fizikçisi, radyoterapi teknikeri, anestezi teknikeri/teknisyeni, tıbbi laboratuvar teknisyeni, tıbbi laboratuvar ve patoloji teknikeri, tıbbi görüntüleme teknisyeni/ teknikeri, diş protez teknikeri, tıbbi protez ve orez teknisyeni/teknikeri, ameliyathane teknikeri, adli tıp teknikeri, diyaliz teknikeri, perfüzyonist, eczane teknikeri, ergoterapist, ergoterapi teknikeri, elektronörofizyoloji teknikeri, mamografi teknikeri, optisyen, acil tıp teknikeri, acil tıp teknisyeni, hemşire yardımcısı, ebe yardımcısı, sağlık bakım teknisyeni.

Yönetmelikte sağlık hizmetlerinde çalışmakta olan sağlık meslek mensubu olmayan fakat sağlık hizmetleri sunumu içinde çalışan diğer meslek mensuplarını ifade etmektedir. Bu bağlamda ilgili yönetmelikte sağlık hizmetlerinde çalışmakta olan diğer meslek mensupları; "psikolog, biyolog, çocuk gelişimcisi, sosyal çalışmacı/sosyal hizmet uzmanı, sağlık eğitimcisi/tıbbi teknolog, sağlık idarecisi, çevre sağlığı teknisyeni/teknikeri, yaşlı bakım teknikeri, tıbbi sekreter, biyomedikal cihaz teknikeri" şeklinde sıralanmaktadır (Resmî Gazete, 2014; Ek-1). Bu araştırmada "sağlık çalışanı" kavramı kullanılmıştır. Sağlık çalışanı kavramıyla sağlık hizmet sunumunda yer alan tüm çalışanlar kastedilmektedir.

Literatürde "çalışan refahı" kavramının ortak bir tanımı bulunmamakla birlikte bu durumun nedeninin "refah"ı öznel bir kavram olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Dünya Sağlık Örgütü (2013) tarafından çalışan refahı; çalışanın

kendi kapasitesinin farkında olması, yaşamın getirdiği stresleri aşarak verimli çalışabilmesi ve kendisine ve içinde bulunduğu topluma katkı sunabilmesi şeklinde tanımlanmıştır. Sirgy (2012) çalışan refahı kavramını “çalışma yaşam kalitesi, iş yaşam kalitesi, çalışma yaşamının kalitesi, işte iyi olma hali” şeklindeki terimlerle ilişkilendirmektedir. Sirgy, Efraty, Siegel ve Lee (2001) ile Van Laar, Edwards ve Easton (2007) ise iş yaşamının kalitesi olarak tanımlamaktadır. Özkan ve Gürbüz’ün (2019) çalışan refahı tanımı Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi piramidindeki gereksinimlerin işyerinde karşılanabileceğine vurgu yapmaktadır. Bu tanımlardan da yola çıkılarak refah kavramının genel olarak bir iyilik halini çağrıştırdığını söylemek mümkündür. Buradan hareketle de çalışan refahı, çalışanların fiziksel, psikolojik, sağlık, rahatlık ve mutluluğunu ifade etmektedir (Yüksel ve Yılık 2022). Bir başka ifade doğrudan çalışma ortamında ve çalışma ile ilgili ortamlarda çok yönlü bir iyi oluş hali olarak da tanımlanabilir.

Çalışma hayatı için oldukça önemli bir kavram olan çalışma refahı iş yerlerinin devamlılığı, performansı ve geleceğinin belirleyicilerindedir. Kamu kurum ve kuruluşlarında kurumsal faaliyetlerin işlevselliği, özel sektörde ise firma kârlılığının tahsisinde anahtar rodedir (Yüksel ve Yılık, 2022). Ancak insan ile ilgili bir kavram olması sebebiyle çalışma hayatının yanı sıra bireylerin gündelik yaşamına ve öznel iyi oluşlarına da yansımaları bulunmaktadır. Bu bağlamda tüm toplumu etkileyen bir kavram olduğu söylenebilir.

İlgili alan yazın incelendiğinde sağlık çalışanlarına yönelik; şiddet, tükenmişlik, iş tatmini, iş doyumu, iş stresi, örgütsel bağlılık, psikolojik iyi oluş, mobing, fiziksel ve mental sağlıkları üzerine birçok çalışma olduğu görülmektedir. Örneğin Özer ve Bakır (2003) çalışmalarında sağlık personellerinin çalıştıkları kurum ve işten beklentilerini inceleyerek çalışan motivasyonu hususunda hastane yönetimlerine öneriler sunmuşlardır. Öztürk, Babacan ve Anahtar (2012) devlet hastanelerinde çalışan sağlık personelinin iş güvenliğinin sağlanma durumuna ilişkin bir araştırma yapmıştır. Tutar (2007) ise devlet ve özel hastanelerde çalışan sağlık personellerinin örgütsel işlem adaleti algılarının iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi üzerine çalışmıştır. Artan, Artan ve Baykan (2015) ele aldıkları çalışmalarında, sağlık personelinin işyerinde karşılaştıkları sağlık riskleri incelemiştir. Orhaner ve Mutlu (2018) çalışmalarında sağlık personellerinin iş tatmininin motivasyon üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmışlardır. Karabay (2015) araştırmasında sağlık sektörü çalışanlarının iş stresi, iş-aile çatışması ve iş-aile-hayat tatminlerine ilişkin algılarının işten ayrılma niyetlerine etkilerini incelemiştir. Çamkerten, Tatar ve Saltukoğlu (2020) çalışmalarında sağlık çalışanlarının stres düzeylerini incelenmişlerdir. Çevik ve Özbacı (2020) sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri üzerine bir araştırma yapmıştır. Aygün ve Metin (2022) ise çalışmalarında beyaz kod çağrı sistemi verilerinin etkilerini değerlendirmiştir. Saruç ve Kızıldaş (2022) çalışmalarında pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının kaygı düzeylerini psikolojik sağlamlıkları ve yaşadıkları sorunlar açısından incelemişlerdir. Tengilimoğlu, Zekioğlu ve Topçu (2019) ele aldıkları

çalışmalarında sağlık çalışanlarının çalışma ortamları açısından görüşlerini alarak çalışma ortamlarının iyileştirilmesi için önerilerde bulunmuşlardır. Işık, Kırılı ve Özdemir (2021) çalışmalarında sağlık çalışanlarının Covid-19 salgın sürecinde anksiyete, depresyon, uykusuzluk ve travma sonrası stres belirti düzeylerini incelemişlerdir. Er, Ayoğlu ve Açıkgöz (2021) çalışmalarında sağlık çalışanlarında şiddetin sıklığı, nedenleri ve önlenmesi için yapılabilecekleri ele almışlardır. Bu bağlamda alan yazında sağlık çalışanlarına yönelik ele alınan bir çok bilimsel araştırma bulunmaktadır (Kaya, Üner, Karanfil, Uluyol, Yüksel ve Yüksel, 2007; Çakinberk ve Demirel, 2010; Aslan, 2008; Akpolat ve Oğuz, 2008; Annagür, 2010; Karcioğlu ve Türker, 2010; Erşan, Yıldırım, Doğan ve Doğan, 2013; Özden ve Gölbaşı, 2018; Enli Tuncay, Koyuncu ve Özel, 2020; Çevik ve Özbacı, 2020; Altaş, 2021; Uyanık ve Gücenmez, 2021; Aygün ve Metin, 2022; Ağırkaya ve Erdem, 2023). Bu çalışmada insan ve toplum sağlığının temin edicileri olan sağlık çalışanlarının çalışma refahları incelenerek çıkarımlarda bulunulacaktır. Sağlık çalışanlarının çalışma hayatındaki refah düzeyleri sadece bireysel olarak kendilerini değil toplumun tüm kesimlerini yoğun etkileşim nedeniyle etkilemektedir. Bu bağlamda bu araştırma önemli görülmektedir. Bu çalışmanın ve alanda yapılacak benzer çalışmaların sağlık çalışanlarının çalışma koşullarının iyileştirilmesinde yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

3. Yöntem

Sağlık sektöründe hizmet veren sağlık çalışanlarının refah düzeylerinin tespit edilmesini amaçlayan bu araştırma tarama deseninde nicel bir çalışmadır. Nicel araştırmalar aracılığıyla araştırmacılar değişkenler arası ilişkileri inceleme, tahminde bulunma, nedensellik ilişkilerini açıklama ve genelleme yapma gibi imkanlara sahip olmaktadır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, Demirel, 2014). Tarama deseni ise olay veya olguya ilişkin var olan durumu betimsel bir yaklaşımla ele almaya olanak veren bir desendir (Büyüköztürk ve diğ., 2014; Creswel, 2013). Bu bağlamda tarama modeli tekniklerinden faydalanılarak sağlık çalışanlarının çalışma refahlarına yönelik betimsel bulgular elde edilmiştir.

3.1. Çalışmanın Örneklemi

Çalışmanın örnekleme belirlenirken basit seçkisiz örnekleme tekniğinden yararlanılmıştır. Bu örnekleme tekniğinde evrende yer alan her bireyin örnekleme dahil olma olasılığı eşit ve birbirinden bağımsızdır (Erkuş, 2005). Çalışmanın örneklemini aktif olarak sağlık sektöründe çalışmaya devam eden 3539 sağlık çalışanına oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleme grubu yerel veya bölgesel olmayıp Türkiye geneli tüm sağlık çalışanlarının katılımına imkân verilecek şekilde planlanmıştır.

3.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada kapsamında veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu ve “Çalışan Refahı Ölçeği” kullanılmıştır. Kişisel bilgi formunda örnekleme dahil olan katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. Çalışan Refahı Ölçeği ise Pradhan ve Hati (2019) tarafından geliştirilmiş ve Türkçe uyarlaması Yüksel ve Yılık (2022) tarafından yapılmıştır. Bu bağlamda Çalışan Refahı Ölçeği Türkçe uyarlaması 4 boyut ve 25 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan boyutlar sosyal refah, psikolojik refah, işyeri refahı ve öznel refah şeklindedir. Beşli likert tipinde olan ölçekte iki ters madde bulunmaktadır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 125, en düşük puan ise 25'tir. Ölçek geneli ve boyutlarından alınan puanın yükselmesi çalışan refahının arttığı, puanların düşmesi ise çalışan refahının azaldığı şeklinde yorumlanmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0,91'dir. (Yüksel ve Yılık, 2022).

3.3. Veri Toplama Süreci

Bilimsel bir araştırmanın tüm süreçlerinde etik değerlerin dikkate alınması bir zorunluluktur (Erkuş, 2005). Bu araştırmada da etik değerlere azami düzeyde dikkat edilmiştir. Araştırma kapsamında örnekleme dahil olan katılımcıların hiçbir kimlik bilgileri alınmamış ve süreçte teşvik edici veya zorlayıcı herhangi bir unsur kullanılmamıştır. Veri toplama sürecinde ilk olarak Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşerî Bilimler Kurulundan 31/01/2022 tarihli ve E-60263016-050.06.04-125708 sayılı etik kurul izni alınmıştır. Daha sonra Türkiye genelinde sağlık sektörü sendikaları, meslek birlikleri ve doğrudan sağlık kuruluşlarına ulaşılarak araştırma hakkında bilgi verilmiş ve sağlık çalışanları araştırmaya katılmaya davet edilmiştir. Bu süreçte online ortama aktarılmış olan veri toplama aracı kullanılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen ham veriler bilgisayar ortamında korunaklı dosya olarak saklanmaktadır.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizinde SPSS 22 kullanılarak betimsel ve anlam çıkarıcı istatistik kullanılmıştır. Sağlık çalışanlarının çalışma refahları ölçek toplamı ve alt boyutları bağlamında yüzde, frekans aritmetik ortalama değerleri ile incelenmiştir. Ayrıca ölçeğin toplamı ve alt boyutları ile demografik özelliklerin arasındaki anlamlı farklılık olup olmadığı analiz edilmiştir. Bu amaçla Bağımsız Gruplar T-Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmıştır. ANOVA testi sonucunda anlamlı farklılık olması halinde anlamlı farklılığın yönü ve hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Post Hoc testlerinden homojenliğin sağlanması durumunda Scheffe testi, homojenliğin sağlanamaması durumunda ise Games Howell testi yapılmıştır.

4. Bulgular

Araştırma bulguları, demografik bilgi formu ve Çalışan Refahı Ölçeğinden elde edilen verilerin analizinden oluşmaktadır. Bu bağlamda sağlık çalışanlarının demografik özelliklerine ilişkin bulgular, Çalışan Refahı Ölçeği ve alt boyutlarına ilişkin bulgular ve Çalışan Refahı Ölçeğinin demografik özelliklere göre dağılımını ifade eden bulgular şeklinde sunulmaktadır.

4.1. Sağlık Çalışanlarının Demografik Özelliklerine Yönelik Bulgular

Sağlık çalışanlarının demografik özelliklerine ilişkin bulgular yüzde (%) ve frekans (f) değerleri eşliğinde Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Örneklem Grubun Demografik Özelliklerine İlişkin Betimleyici Bulgular

Değişken		f	%
Cinsiyet	Kadın	1507	42,6
	Erkek	2023	57,4
	Toplam	3539	100
Yaş	15-25 Yaş	28	0,8
	26-35 Yaş	438	12,4
	36-45 Yaş	1316	37,2
	46-55 Yaş	1364	38,5
	56-65 Yaş	370	10,5
	65+ Yaş	23	0,6
	Toplam	3539	100
Medeni Durum	Evlü	3079	87
	Bekar	460	13
	Toplantı	3539	100
Eğitim Durumu	İlköğretim	29	,8
	Lise	335	9,5
	Ön Lisans	684	19,3
	Lisans	1944	54,9
	Lisansüstü	547	15,5
	Toplam	3539	100,0
Sektör	Kamu	3491	98,6
	Özel	48	1,4
	Toplam	3539	100,0
Meslek	Doktor-Dış Hekimi-Eczacı	430	12,2
	Hemşire-Sağlık Memuru-Ebe-Paramedik Vd.	2467	69,7
	Sağlık Yöneticisi	80	2,3
	Diğer Meslek Grupları	562	15,9
	Toplam	3539	100,0
Gelir	0-11402TL	123	3,5
	11403TL-23000TL	2702	76,3
	23001TL-35000TL	550	15,5
	35001TL-45000TL	124	3,5
	45000TL+	40	1,1
	Toplam	3539	100,0
Çalışma Süresi	0-5 Yıl	78	2,2
	6-10 Yıl	266	7,5
	11-15 Yıl	559	15,8
	16-20 Yıl	568	16,0
	21+ Yıl	2068	58,4
	Toplam	3539	100,0

Tablo 1'e bakıldığında örneklem grubun demografik özelliklerine yönelik ayrıntılı bilgiler görülmektedir. Örneklem grubun cinsiyet dağılımı %42,6 kadın ve %52,4 erkek şeklindedir. Büyük bir çoğunluğun evli (%87) olduğu görülmektedir. Yaş aralığı bakımından 36-45 yaş (%37,2) ve 46-55 yaş (%38,5) aralığının katılımının yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Örneklem grubunun %54,9'u lisans düzeyinde eğitime sahiptir ve %98,6'sı kamu sektöründe çalışmaktadır. Araştırma katılımcılarının büyük bir çoğunluğu (%69,7) "hemşire-sağlık memuru-ebeparamedik vd." olarak görev yapmaktadır ve gelir olarak en yüksek payı (%76,3) 11403TL-23000TL aralığı oluşturmaktadır. Çalışma süreleri incelendiğinde örneklem grubun %58,4'ü 21 ve üzeri yıldır sağlık sektöründe çalışmaktadırlar.

4.2. Sağlık Çalışanlarının Çalışan Refahı Ölçeği ve Alt Boyutlarına Yönelik Refah Düzeyleri

Araştırmanın örneklem grubunu oluşturan sağlık çalışanlarının refah düzeyleri ölçek toplamı ve alt boyutlarına betimsel analize tabii tutulmuştur. Bu bağlamda elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Sağlık Çalışanlarının Refah Düzeyleri

Ölçek Boyut	Ortalama (\bar{x})	Standart Sapma (SS)
Sosyal Refah	3,6405	,72383
Psikolojik Refah	4,1800	,72383
İşyeri Refahı	3,4266	,72383
Öznel Refah	3,5242	,72383
Ölçek Toplam	3,6928	,72383

Tablo 2'ye bakıldığında Çalışan Refahı Ölçeği ve alt boyutlarının ortalama puanları ve standart sapmaları görülmektedir. Sosyal refah boyutunda 3,6405, psikolojik refah boyutunda 4,1800, işyeri refahı boyutunda 3,4266, öznel refah boyutunda 3,5242 ve ölçek toplamında 3,6928 olarak ortalama puanlar hesaplanmıştır. Araştırmaya katılan 3539 sağlık çalışanının refah düzeylerini ifade eden ortalama puanlar karşılaştırıldığında en yüksek refah düzeyinin psikolojik boyutta olduğu sonrasında sırayla sosyal refah, öznel refah ve işyeri refahı şeklinde sıralandığı görülmektedir. Ölçek toplam refah düzeyi ortalaması ise 3,6928 olarak elde edilmiştir.

4.2.1. Sağlık Çalışanlarının Demografik Özelliklerine Göre Refah Dağılımları

Sağlık çalışanlarının refah düzeylerinin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterip göstermediğini incelemek amacıyla bağımsız gruplar için T-Testi yapılmış olup Tablo 3'te ölçeğinin toplamı ve alt boyutlarına ilişkin bulgular sunulmaktadır.

Tablo 3: Sağlık Çalışanlarının Refah Düzeylerinin Cinsiyetlerine Göre Bağımsız Grup T-Testi Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	N	\bar{x}	ss	t	p
Sosyal Refah	Kadın	1507	3,6356	,71424	-,345	,730
	Erkek	2032	3,6441	,73102		
Psikolojik Refah	Kadın	1507	4,2162	,53660	3,155	,002*
	Erkek	2032	4,1531	,62497		
İşyeri Refahı	Kadın	1507	3,4011	,72452	1,757	,079
	Erkek	2032	3,4455	,76883		
Öznel Refah	Kadın	1507	3,5478	,75801	1,523	,128
	Erkek	2032	3,5068	,81668		
Ölçek (Toplam)	Kadın	1507	3,7002	,51534	,692	,489
	Erkek	2032	3,6874	,56683		

*p<.05

Tablo 3 incelendiğinde sağlık çalışanlarının cinsiyetleri ile sosyal refah, işyeri refahı, öznel refah ve ölçek toplamında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Psikolojik refah boyutunda ise anlamlı bir farklılık olduğu (p=,002) saptanmıştır. Bu boyutta kadınların lehine bir anlamlı farklılık bulunmaktadır. Bir başka deyişle psikolojik refah boyutunda kadınların refah düzeyi erkeklere göre anlamlı bir şekilde yüksektir.

Sağlık çalışanlarının refah düzeylerinin medeni durumlarına göre farklılaşma gösterip göstermediğinin incelenmesi amacıyla bağımsız gruplar için T-Testi yapılmıştır. Tablo 4'te Çalışan Refahı Ölçeğinin toplamı ve alt boyutlarına ilişkin puanlarının medeni duruma göre ortalaması, standart sapma değerleri, t değeri ve p değerleri sunulmaktadır.

Tablo 4: Sağlık Çalışanlarının Refah Düzeylerinin Medeni Duruma Göre Bağımsız Grup T-Testi Sonuçları

Boyutlar	Medeni Durum	N	\bar{x}	ss	t	p
Sosyal Refah	Evli	3079	3,6541	,71561	2,903	,004*
	Bekâr	460	3,5492	,77125		
Psikolojik Refah	Evli	3079	4,1789	,59877	-,301	,764
	Bekâr	460	4,1870	,52564		
İşyeri Refahı	Evli	3079	3,4401	,75028	2,772	,006*
	Bekâr	460	3,3362	,74649		
Öznel Refah	Evli	3079	3,5413	,78832	3,258	,001*
	Bekâr	460	3,4098	,81065		
Ölçek (Toplam)	Evli	3079	3,7036	,54508	3,059	,002*
	Bekâr	460	3,6205	,54308		

*p<.05

Tablo 4'e bakıldığında sağlık çalışanlarının medeni durumları ile psikolojik refahları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra sosyal refah, işyeri refahı, öznel refah ve ölçek toplamında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Medeni durumu evli olan sağlık çalışanları sosyal, işyeri ve öznel refah boyutunda bekar sağlık çalışanlarına göre anlamlı bir düzeyde refah yüksekliğine sahiptirler. Aynı şekilde ölçek genelinde de evli sağlık çalışanlarının refah düzeylerinin anlamlı bir düzeyde bekar sağlık çalışanlarına göre yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sağlık çalışanlarının refah düzeylerinin çalıştıkları sektör (kamu veya özel) durumlarına göre anlamlı bir farklılaşma gösterip göstermediğinin incelenmesi amacıyla bağımsız gruplar için T-Testi yapılmıştır. Tablo 5'te Çalışan Refahı Ölçeğinin toplamı ve alt boyutlarına ilişkin puanlarının sektör durumlarına göre ortalaması, standart sapma değerleri, t değeri ve p değerleri sunulmaktadır.

Tablo 5: Sağlık Çalışanlarının Refah Düzeylerinin Çalıştıkları Sektör Durumuna Göre Bağımsız Grup T-Testi Sonuçları

Boyutlar	Sektör	N	\bar{x}	ss	t	p
Sosyal Refah	Kamu	3491	3,6400	,72432	-,342	,734
	Özel	48	3,6745	,69417		
Psikolojik Refah	Kamu	3491	4,1804	,58629	,368	,713
	Özel	48	4,1488	,80810		
İşyeri Refahı	Kamu	3491	3,4256	,74883	-,590	,558
	Özel	48	3,5000	,86909		
Öznel Refah	Kamu	3491	3,5246	,79048	,259	,796
	Özel	48	3,4948	,92898		
Ölçek (Toplam)	Kamu	3491	3,6927	,54326	-,150	,881
	Özel	48	3,7045	,69430		

*p<.05

Tablo 5'e bakıldığında sağlık çalışanlarının çalıştıkları sektör ile çalışma refahları ve alt boyutları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Aslında belirtmek gerekir ki örneklem grubunun sektörel dağılımı arasında ciddi bir farklılığın olması bu analiz sonuçlarının (Tablo 5) değerlendirilmesi açısından hata payının yüksek olabileceğine işaret eder. Bu bakımdan yapılacak yeni çalışmalarda bu dağılım oranlarına dikkat edilmesi araştırmacılara önerilmektedir.

Sağlık çalışanlarının refah düzeylerinin yaşlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşma gösterip göstermediğinin incelenmesi amacıyla ANOVA testi yapılmıştır. Çalışan Refahı Ölçeğinin toplamı ve alt boyutlarına ilişkin refah düzeyi ve yaş aralıklarının anlamlı farklılaşma gösterip göstermediğini gösteren ANOVA testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Sağlık Çalışanlarının Çalışma Refahı Düzeylerinin Yaş Aralıklarına Göre ANOVA (Tek Yönlü Varyans Analizi) Testi Sonuçları

Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Farklılık
Sosyal Refah	Gruplar arası	18,910	5	3,782	7,283	,000*	46-55>36-45
	Gruplar içi	1834,774	3533	,519			56-65>26-35
	Toplam	1853,684	3538				56-65>36-45
Psikolojik Refah	Gruplar arası	,989	5	,198	,568	,724	-
	Gruplar içi	1229,386	3533	,348			
	Toplam	1230,375	3538				
İşyeri Refahı	Gruplar arası	66,775	5	13,355	24,498	,000*	46-55>26-35
	Gruplar içi	1926,006	3533	,545			46-55>36-45
	Toplam	1992,781	3538				56-65>26-35 56-65>36-45 56-65>46-55
Öznel Refah	Gruplar arası	18,236	5	3,647	5,849	,000*	46-55>36-45
	Gruplar içi	2203,124	3533	,624			56-65>26-35
	Toplam	2221,360	3538				56-65>36-45
Ölçek (Toplam)	Gruplar arası	17,237	5	3,447	11,763	,000*	46-55>26-35
	Gruplar içi	1035,422	3533	,293			46-55>36-45
	Toplam	1052,659	3538				56-65>26-35 56-65>36-45

*p<.05

Sağlık çalışanlarının çalışma refahlarının yaş aralıklarına göre anlamlı farklılaşma durumlarını gösteren Tablo 6'ya göre sosyal refah (p=.000), işyeri refahı (p=.000), öznel refah (p=.000) ve ölçek toplamında (p=.000) anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Psikolojik refah boyutunda ise anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Anlamlı farklılıkların yönü incelendiğinde sosyal refah boyutunda 46-55 yaş ile 36-45 yaş arasında, 46-55 yaş lehine; 56-65 yaş ile 26-35 ve 36-45 yaş arasında 56-65 yaş lehine anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. İşyeri refahı boyutunda 46-55 yaş ile 26-35 ve 36-45 yaş arasında 46-55 yaş lehine; 56-65 yaş ile 26-35, 36-45 ve 46-55 yaş arasında 56-65 yaş lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır. Öznel refah boyutunda 46-55 yaş ile 36-45 yaş arasında 46-55 yaş lehine; 56-65 yaş ile 26-35 ve 36-45 yaş arasında 56-65 yaş lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır. Ölçek toplamında ise 46-55 yaş ile 26-35 ve 36-45 yaş arasında 46-55 yaş lehine; 56-65 yaş ile 26-35 ve 36-45 yaş arasında 56-65 yaş lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır. Bu bulgular bağlamında genel olarak 46-55 ve 55-65 yaş aralığındaki sağlık çalışanlarının çalışma refahları ölçek toplamında ve sosyal refah, işyeri refahı ve öznel refah alt boyutlarında 26-35 ve 36-45 yaş aralığındaki çalışanlara nazaran daha yüksek düzeydedir.

Sağlık çalışanlarının çalışma refahı düzeylerinin eğitim durumlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşma gösterip göstermediğinin incelenmesi amacıyla ANOVA testi yapılmıştır. Çalışan Refahı Ölçeğinin toplamı ve alt boyutlarına ilişkin refah düzeyi ve eğitim durumlarının anlamlı farklılaşma gösterip farklılaşmadığını gösteren ANOVA testi sonuçları Tablo 7'de sunulmaktadır.

Tablo 7: Sağlık Çalışanlarının Çalışma Refahı Düzeylerinin Eğitim Durumlarına Göre ANOVA (Tek Yönlü Varyans Analizi) Testi Sonuçları

Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Farklılık
Sosyal Refah	Gruplar arası	2,528	4	,632	1,207	,306	-
	Gruplar içi	1851,156	3534	,524			
	Toplam	1853,684	3538				
Psikolojik Refah	Gruplar arası	12,548	4	3,137	9,103	,000*	Önlisans>İlköğretim Lisans>İlköğretim Lisans>Lise Lisansüstü>İlköğretim Lisansüstü>Lise
	Gruplar içi	1217,827	3534	,345			
	Toplam	1230,375	3538				
İşyeri Refahı	Gruplar arası	40,707	4	10,177	18,424	,000*	Lise>Lisans Lise>Lisansüstü Önlisans>Lisansüstü Lisans>Lisansüstü
	Gruplar içi	1952,074	3534	,552			
	Toplam	1992,781	3538				
Öznel Refah	Gruplar arası	19,015	4	4,754	7,628	,000*	Lise>Lisansüstü Önlisans>Lisansüstü Lisans>Lisansüstü
	Gruplar içi	2202,345	3534	,623			
	Toplam	2221,360	3538				
Ölçek (Toplam)	Gruplar arası	6,204	4	1,551	5,238	,000*	Lise>Lisansüstü Önlisans>Lisansüstü Lisans>Lisansüstü
	Gruplar içi	1046,454	3534	,296			
	Toplam	1052,659	3538				

*p<.05

Sağlık çalışanlarının çalışma refahlarının eğitim durumlarına göre anlamlı farklılaşma olup olmadığını gösteren Tablo 7'ye göre psikolojik refah (p=.000), işyeri refahı (p=.000), öznel refah (p=.000) ve ölçek toplamında (p=.000) anlamlı düzeyde farklılaşmanın olduğu görülmektedir. Sosyal refah boyutunda ise anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Anlamlı farklılıkların yönü incelendiğinde psikolojik refah boyutunda önlisans mezunu ile ilköğretim mezunu arasında önlisans mezunu lehine; lisans mezunu ile ilköğretim ve lise mezunu arasında, lisans mezunu lehine; lisansüstü mezun ile ilköğretim ve lise mezunu arasında, lisansüstü mezunu lehine anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır. İşyeri refahı boyutunda lise mezunu ile lisans ve lisansüstü mezunu arasında, lise mezunu lehine; önlisans mezunu ile lisansüstü mezunu arasında, önlisans mezunu lehine; lisans mezunu ile lisansüstü mezun arasında, lisans mezunu lehine anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Öznel refah boyutunda, lise mezunu ile lisansüstü mezunu arasında, lise mezunu lehine; önlisans mezunu ile lisansüstü mezunu arasında, önlisans mezunu lehine; lisans mezunu ile lisansüstü mezun arasında, lisans mezunu lehine anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Çalışma Refahı Ölçeği toplamında ise lise mezunu ile lisansüstü mezun arasında, lise mezunu lehine; önlisans mezunu ile lisansüstü mezunu arasında, önlisans mezunu lehine; lisans mezunu ile lisansüstü mezun arasında, lisans mezunu lehine anlamlı bir düzeyde refah düzeyi farklılığı olduğu görülmektedir. Bu bulgulardan yola çıkarak psikolojik refah boyutunda eğitim seviyesinin yükselmesiyle psikolojik refahın yükseldiği, işyeri refahı boyutunda ise eğitim seviyesi görece düşük olan sağlık çalışanlarının işyeri refah düzeylerinin

yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı şekilde öznel refah boyutu ve ölçek toplamında, eğitim düzeyi yüksek sağlık çalışanlarının refah düzeyleri eğitim düzeyi düşük sağlık çalışanlarına göre daha düşüktür.

Sağlık çalışanlarının çalışma refahı düzeylerinin meslek durumlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşma gösterip göstermediğinin incelenmesi amacıyla ANOVA testi yapılmıştır. Çalışan Refahı Ölçeğinin toplamı ve alt boyutlarına ilişkin refah düzeyi ve meslek durumlarının anlamlı farklılaşp farklılaşmadığını gösteren ANOVA testi sonuçları Tablo 8’de sunulmaktadır.

Tablo 8: Sağlık Çalışanlarının Çalışan Refahı Düzeylerinin Meslek Durumlarına Göre ANOVA (Tek Yönlü Varyans Analizi) Testi Sonuçları

Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Farklılık
Sosyal Refah	Gruplar arası	1,731	3	,577	1,101	,347	
	Gruplar içi	1851,953	3535	,524			-
	Toplam	1853,684	3538				
Psikolojik Refah	Gruplar arası	5,040	3	1,680	4,846	,002*	S.Y.>Dr. Dt. Ecz.
	Gruplar içi	1225,335	3535	,347			S.Y.>Diğer Mes. Men.
	Toplam	1230,375	3538				
İşyeri Refahı	Gruplar arası	63,666	3	21,222	38,888	,000*	Hemşire vd>Dr.Dt.Ecz.
	Gruplar içi	1929,115	3535	,546			S.Y.>Dr. Dt. Ecz.
	Toplam	1992,781	3538				S.Y.> Hemşire ve vd. Diğer Mes. Men.> Dr. Dt. Ecz. Diğer Mes. Men.> Hemşire ve vd.
Öznel Refah	Gruplar arası	59,077	3	19,692	32,194	,000*	Hemşire ve vd. .> Dr. Dt. Ecz.
	Gruplar içi	2162,283	3535	,612			S.Y.>Dr. Dt. Ecz.
	Toplam	2221,360	3538				Diğer Mes. Men.> Dr. Dt. Ecz.
Ölçek (Toplam)	Gruplar arası	18,794	3	6,265	21,420	,000*	Hemşire ve vd. .> Dr. Dt. Ecz.
	Gruplar içi	1033,865	3535	,292			S.Y.>Dr. Dt. Ecz.
	Toplam	1052,659	3538				S.Y.> Hemşire ve vd. Diğer Mes. Men.> Dr. Dt. Ecz. Diğer Mes. Men.> Hemşire ve vd.

*p<.05

Sağlık çalışanlarının çalışma refahlarının mesleklerine göre anlamlı farklılaşma olup olmadığını gösteren Tablo 8’e göre psikolojik refah (p=.002), işyeri refahı (p=.000), öznel refah (p=.000) ve ölçek toplamında (p=.000) anlamlı düzeyde farklılaşmanın olduğu görülmektedir. Sosyal refah boyutunda ise anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Psikolojik refah boyutunda “sağlık yöneticileri” ile “doktor, diş hekimi ve eczacı” ve “diğer meslek mensubu” sağlık çalışanları arasında sağlık

yöneticileri lehine anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. İşyeri refahı boyutunda “hemşire-sağlık memuru-ebe-paramedik vd.” ile “doktor-diş hekim-ecczacı” arasında “hemşire ve vd.” lehine; “sağlık yöneticileri” ile “doktor-diş hekim-ecczacı” ve “hemşire ve vd.” arasında “sağlık yöneticileri” lehine; “diğer meslek mensupları” ile “hemşire ve vd.” ve “doktor-diş hekim-ecczacı” arasında “diğer meslek mensupları” lehine anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Öznel refah boyutunda “hemşire-sağlık memuru-ebe-paramedik vd.” ile “doktor-diş hekim-ecczacı” arasında “hemşire ve vd.” lehine; “sağlık yöneticileri” ile “doktor, diş hekim ve ecczacı” arasında “sağlık yöneticileri” lehine; “diğer meslek mensupları” ile “doktor-diş hekim-ecczacı” arasında “diğer meslek mensupları” lehine anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Çalışan Refahı Ölçeği toplamında ise “hemşire-sağlık memuru-ebe-paramedik vd.” ile “doktor-diş hekim-ecczacı” arasında “hemşire ve vd.” lehine; “sağlık yöneticileri” ile “doktor, diş hekim ve ecczacı” ve “diğer meslek mensubu” sağlık çalışanları arasında sağlık yöneticileri lehine; “diğer meslek mensupları” ile “hemşire ve vd.” ve “doktor-diş hekim-ecczacı” arasında “diğer meslek mensupları” lehine anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Sağlık çalışanlarının meslekleri ile çalışan refahı ölçeği ve alt boyutlarına yönelik bu bulgular doğrultusunda hastanelerde yönetim kadrosunda bulunan tıbbi sorumluluğu az olan ya da bulunmayan sağlık yöneticileri ile diğer meslek mensubu sağlık çalışanlarının refah düzeylerinin görece daha yüksek olduğu sonucu görülmektedir. Araştırmadan elde edilen bulgular bazında bir değerlendirme yapılacak olursa tıbbi müdahale ve karar verme sorumluluğu bulunan meslek sahiplerinin refah seviyeleri daha düşüktür. Bütüncül bir sıralama yapıldığında sırasıyla; “sağlık yöneticileri”, “diğer meslek mensubu sağlık çalışanları”, “hemşire-sağlık memuru-ebe-paramedik vd.”, “doktor-diş hekim-ecczacı” şeklinde azalan bir refah düzeyi sonucuyla karşılaşmıştır.

Sağlık çalışanlarının çalışan refahı düzeylerinin gelirlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşma gösterip göstermediğinin incelenmesi amacıyla ANOVA testi yapılmıştır. Çalışan Refahı Ölçeğinin toplamı ve alt boyutlarına ilişkin refah düzeyi ve gelir durumlarının anlamlı farklılaşp farklılaşmadığını gösteren ANOVA testi sonuçları Tablo 9’de sunulmaktadır.

Tablo 9: Sağlık Çalışanlarının Çalışan Refahı Düzeylerinin Gelir Durumlarına Göre ANOVA (Tek Yönlü Varyans Analizi) Testi Sonuçları

Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Farklılık
Sosyal Refah	Gruplar arası	2,689	4	,672	1,283	,274	
	Gruplar içi	1850,996	3534	,524			-
	Toplam	1853,684	3538				
Psikolojik Refah	Gruplar arası	1,238	4	,309	,890	,469	
	Gruplar içi	1229,137	3534	,348			-
	Toplam	1230,375	3538				
İşyeri Refahı	Gruplar arası	5,823	4	1,456	2,589	,053	
	Gruplar içi	1986,957	3534	,562			-
	Toplam	1992,781	3538				

Tablo 9'un devamı: Sağlık Çalışanlarının Çalışan Refahı Düzeylerinin Gelir Durumlarına Göre ANOVA (Tek Yönlü Varyans Analizi) Testi Sonuçları

Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Farklılık
Öznel Refah	Gruplar arası	6,933	4	1,733	2,766	,062	-
	Gruplar içi	2214,427	3534	,627			
	Toplam	2221,360	3538				
Ölçek (Toplam)	Gruplar arası	,508	4	,127	,427	,789	-
	Gruplar içi	1052,150	3534	,298			
	Toplam	1052,659	3538				

*p<.05

Sağlık çalışanlarının çalışan refah düzeyleri ile elde ettikleri gelir seviyesi arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için yapılan ANOVA yapılmış ve gelirin anlamlı bir farklılık oluşturmadığı saptanmıştır. Çalışan Refahı Ölçeği içeriği ve yapısı gereği gelir ve unsurlarını açıklamamakta bireyin çalışma hayatını sosyal, psikolojik, işyeri ve öznel odaklı ele almaktadır. Bu bağlamda gelir seviyesinin ölçek toplamı ve alt boyutlarında anlamlı bir farklılık oluşturmaması beklenen bir sonuçtur.

Sağlık çalışanlarının çalışan refahı düzeylerinin çalışma sürelerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşma gösterip göstermediğinin incelenmesi amacıyla ANOVA testi yapılmıştır. Çalışan Refahı Ölçeğinin toplamı ve alt boyutlarına ilişkin refah düzeyi ve çalışma sürelerinin anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını gösteren ANOVA testi sonuçları Tablo 10'da sunulmaktadır.

Tablo 10: Sağlık Çalışanlarının Çalışan Refahı Düzeylerinin Çalışma Sürelerine Göre ANOVA (Tek Yönlü Varyans Analizi) Testi Sonuçları

Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Farklılık
Sosyal Refah	Gruplar arası	17,216	4	4,304	8,282	,000*	21+yıl>11-15 yıl 21+yıl>16-20 yıl
	Gruplar içi	1836,469	3534	,520			
	Toplam	1853,684	3538				
Psikolojik Refah	Gruplar arası	,789	4	,197	,567	,686	-
	Gruplar içi	1229,585	3534	,348			
	Toplam	1230,375	3538				
İşyeri Refahı	Gruplar arası	36,236	4	9,059	16,363	,000*	21+yıl>6-10 yıl 21+yıl>11-15 yıl 21+yıl>16-20 yıl
	Gruplar içi	1956,545	3534	,554			
	Toplam	1992,781	3538				
Öznel Refah	Gruplar arası	17,856	4	4,464	7,160	,000*	21+yıl>11-15 yıl 21+yıl>16-20 yıl
	Gruplar içi	2203,503	3534	,624			
	Toplam	2221,360	3538				
Ölçek (Toplam)	Gruplar arası	13,640	4	3,410	11,598	,000*	21+yıl>6-10 yıl 21+yıl>11-15 yıl 21+yıl>16-20 yıl
	Gruplar içi	1039,019	3534	,294			
	Toplam	1052,659	3538				

*p<.05

Sağlık çalışanlarının Çalışan Refahı Ölçeği ve alt boyutlarındaki refah düzeylerinin çalışma sürelerine göre anlamlı farklılaşma durumlarını gösteren Tablo 10'a göre; sosyal refah (p=.000), işyeri refahı (p=.000), öznel refah (p=.000) ve ölçek toplamında (p=.000) anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Psikolojik refah boyutunda ise anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Anlamlı farklılıkların yönü incelendiğinde sosyal refah boyutunda 21 yıl ve üzeri çalışanlar ile 11-15 yıl ve 16-20 yıl çalışanlar arasında, 21 yıl ve üzeri çalışanlar lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır. İşyeri refahı boyutunda 21 yıl ve üzeri çalışanlar ile 6-10 yıl, 11-15 yıl ve 16-20 yıl çalışanlar arasında, 21 yıl ve üzeri çalışanlar lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır. Öznel refah boyutunda 21 yıl ve üzeri çalışanlar ile 11-15 yıl ve 16-20 yıl çalışanlar arasında, 21 yıl ve üzeri çalışanlar lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır. Çalışan Refahı ölçeği toplamında ise 21 yıl ve üzeri çalışanlar ile 6-10 yıl, 11-15 yıl ve 16-20 yıl çalışanlar arasında, 21 yıl ve üzeri çalışanlar lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır. Çalışan Refahı Ölçeği toplamı ve alt boyutlarında çalışma süresi ile refah düzeyi arasındaki anlamlı farklılaşma durumuna bakıldığında uzun yıllar çalışmış olan sağlık çalışanlarının refah düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Sağlık sektörünün hedef kitesini birey, aile ve toplum oluşturmaktadır. Sağlık sektöründe yapılan hizmetlerin temel amacı, toplumun var olan sağlık sorunlarını tespit etme, iyileştirme çalışmaları, insanları hastalıklardan korunma ve toplumsal sağlığı geliştirme yer almaktadır. Hizmet sektörünün bir alanı olan sağlık sektörü bu bağlamda istihdamın yüksek olduğu aynı zamanda farklı meslek branşlarını bünyesinde barındıran bir sektör olma özelliği taşımaktadır. Sağlık çalışanları diğer insanlarla yoğun şekilde etkileşim halindedir. Bu sebeple hastalarla ve hasta yakınlarıyla yoğun iletişim kurmaları, yaptıkları işin hata kabul etme toleransının oldukça düşük olması, yaptıkları işte zamanın önemli olması ve işin dikkat gerektirmesi çalışma yaşamlarında stres ve baskıyı yoğun hissetmelerine neden olmaktadır. Sağlık çalışanları işlerinin niteliği gereği insanların hayatlarının kurtarılması, korunması ve sürdürülebilmesi ile ilgili oldukları için çalışma ortamı stresi diğer sektörlere göre görece yüksektir. Bu bakımdan sağlık çalışanlarının psikolojik, sosyal, mental ve çalışma ilişkileri bağlamında sorumlulukları yüksektir.

Araştırma kapsamında Çalışan Refahı Ölçeği ve alt boyutlarına yönelik ortalama puanlar dikkate alınarak sağlık çalışanlarının refah düzeyleri arasında kıyaslama yapılmıştır. Bu bağlamda sağlık çalışanlarının refah düzeyinin en düşük olduğu boyut, işyeri refahı boyutudur. Sonrasında düşüklük sırasına göre; öznel refah, sosyal refah ve psikolojik refah boyutlarının takip ettiği saptanmıştır. Dolayısıyla sağlık çalışanlarının çalışma ortamları olan hastanelerin çalışanlar açısından iyi duygular yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Araştırmada refah düzeylerinin cinsiyetler

bağlamında farklılaşmaları incelenmiş ve sadece kadın sağlık çalışanlarının psikolojik refah düzeylerinin erkek sağlık çalışanlarına göre anlamlı bir şekilde yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Psikolojik refah boyutu dışında cinsiyet farklılığı ile çalışan refahı ve alt boyutlarında anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir. Sağlık çalışanlarının medeni durumları ile refah düzeyleri arasındaki anlamlı farklılık incelendiğinde psikolojik refah boyutunda anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Bunun yanı sıra sosyal refah, işyeri refahı, öznel refah ve ölçek toplamında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Medeni durumu evli olan sağlık çalışanları sosyal, işyeri ve öznel refah boyutunda bekar sağlık çalışanlarına göre anlamlı bir düzeyde refah yüksekliğine sahiptirler. Aynı şekilde ölçek genelinde de evli sağlık çalışanlarının refah düzeylerinin anlamlı bir düzeyde bekar sağlık çalışanlarına göre yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sağlık çalışanlarının çalışma refahlarının yaş aralıklarına göre anlamlı farklılaşma durumları incelendiğinde sosyal refah, işyeri refahı, öznel refah ve ölçek toplamında anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Psikolojik refah boyutunda ise anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Yaş aralıklarına göre anlamlı farklılıkların yönü incelendiğinde hem boyutlar bazında hem ölçek toplamında yaş aralığı yüksek olan sağlık çalışanlarının refah düzeyleri görece yaş aralığı düşük olan sağlık çalışanlarına göre daha yüksektir. Sağlık çalışanlarının çalışma refahlarının eğitim durumlarına göre anlamlı farklılaşma olup olmadığına bakıldığında; psikolojik refah, işyeri refahı, öznel refah ve ölçek toplamında anlamlı düzeyde farklılaşmanın olduğu görülmektedir. Sosyal refah boyutunda ise anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Psikolojik refah boyutunda eğitim seviyesinin yükselmesiyle psikolojik refahın yükseldiği, işyeri refahı boyutunda ise tam tersi gözlemlendiği, yani eğitim seviyesi görece düşük olan sağlık çalışanlarının işyeri refah düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde öznel refah boyutu ve ölçek toplamında da eğitim düzeyi yüksek sağlık çalışanlarının refah düzeyleri görece eğitim düzeyi düşük sağlık çalışanlarına göre daha düşüktür.

Sağlık çalışanlarının çalışan refahlarının mesleklerine göre anlamlı bir farklılaşmaya sebebiyet verip vermediği incelendiğinde; psikolojik refah, işyeri refahı, öznel refah ve ölçek toplamında anlamlı düzeyde farklılaşmanın olduğu görülmektedir. Sosyal refah boyutunda ise anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Sağlık çalışanlarının meslekleri ile çalışan refahı ölçeği ve alt boyutlarına yönelik bu bulgular doğrultusunda hastanelerde yönetim kadrosunda bulunan, tıbbi sorumluluğu az olan ya da bulunmayan sağlık yöneticileri ile diğer meslek mensubu sağlık çalışanlarının refah düzeylerinin görece daha yüksek olduğu sonucu görülmektedir. Araştırmadan elde edilen bulgular bazında bir değerlendirme yapılacak olursa tıbbi müdahale ve karar verme sorumluluğu bulunan meslek sahiplerinin refah seviyeleri daha düşüktür. Bütüncül bir sıralama yapıldığında sırasıyla; “sağlık yöneticileri”, “diğer meslek mensubu sağlık çalışanları”, “hemşire-sağlık memuru-ebe-paramedik vd.”, “doktor-diş hekimi-eczacı” şeklinde azalan bir refah düzeyi sonucuyla karşılaşılmıştır.

Sağlık çalışanlarının Çalışan Refahı Ölçeği ve alt boyutlarının elde ettikleri refah düzeyi ile gelir seviyesiyle aralarında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için yapılan analizlerde, gelirin anlamlı bir farklılık oluşturmadığı saptanmıştır. Çalışan Refahı Ölçeği içeriği ve yapısı gereği gelir ve unsurlarını açıklamamakta bireyin çalışma hayatını sosyal, psikolojik, işyeri ve öznel odaklı ele almaktadır. Bu bağlamda gelir seviyesinin ölçek toplamı ve alt boyutlarında anlamlı bir farklılık oluşturmaması beklenen bir sonuçtur. Sağlık çalışanlarının çalışan refah düzeylerinin çalışma sürelerine göre sosyal refah, işyeri refahı, öznel refah ve ölçek toplamında anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Psikolojik refah boyutunda ise anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Bu bağlamda çalışma süresi yüksek (21+ yıl) olan sağlık çalışanları diğer çalışma süresine sahip sağlık çalışanlarına göre sosyal, işyeri, öznel ve ölçek toplamında refah seviyeleri daha yüksektir.

Sağlık çalışanlarının çalışan refahı düzeylerinin çok boyutlu ele alındığı bu araştırmada sosyal, psikolojik, işyeri ve öznel refah boyutlarında örneklem grubu üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuştur. Araştırma nicel araştırma yöntemi olması sebebiyle genellenebilirliği bulunmaktadır. Bunun yanı sıra araştırmanın örneklem büyüklüğü (n=3539) ve dağılımı araştırma sonuçlarının genellenebilirliğine katkı sunmaktadır. Konu üzerine yapılacak yeni araştırmalarda, araştırmacılara; özel sektör sağlık çalışanları üzerine de benzer refah araştırması yapılması ve nicel araştırmanın yanı sıra nitel yöntem desenlerinden yararlanılarak derinlemesine veri toplanması ve araştırmanın daha da detaylandırılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Ağırkaya, K. & Erdem, R. (2023). Psikolojik Sağlık: Sağlık Çalışanları Açısından Bir Değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 656-678.
- Akbolat, M. & Oğuz, I. Ş. I. K. (2008). Sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri: Bir kamu hastanesi örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 11(2), 229-254.
- Altaş, S. S. (2021). Sağlık çalışanlarının örgütsel özdeşleşme, örgütsel bağlılık, örgütsel güven ve örgütsel destek algıları arasındaki ilişkiler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 875-891.
- Annagür, B. (2010). Sağlık çalışanlarına yönelik şiddet: risk faktörleri, etkileri, değerlendirilmesi ve önlenmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2(2), 161-173.
- Artan, C., Artan, M. O. & Baykan, Z. (2015). Sağlık personelinin sağlık riskleri ve hastane enfeksiyonları ile ilgili bilgi düzeyleri ve uygulamaları. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 6-11.

- Aslan, Ş. (2008). Duygusal zekâ ve tükenmişlik arasındaki ilişkilerin araştırılması: sağlık çalışanları örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (30), 77-97.
- Aygün, H. & Metin, S. (2022). Sağlık çalışanlarına yönelik şiddetin pandemi ile ilişkisi. *Anatolian Journal of Emergency Medicine*, 5(1), 7-12.
- Başol, E. (2011). Hasta ile sağlık çalışanları (Doktor-Hemşire) arasındaki iletişim sorunları ve çözüm önerileri. *International Anatolia Acedemic Online Journal*, 4(1), 76- 99.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Creswel, J. W. (2013) *Araştırma deseni: nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. (Çeviri Ed. S. B. Demir). Ankara: Eğiten Kitap.
- Çakinberk, A. & Demirel, E. T. (2010). Örgütsel bağlılığın belirleyicisi olarak liderlik: Sağlık çalışanları örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 103-119.
- Çamkerten, S., Tatar, A. & Saltukoğlu, G. (2020). Sağlık çalışanlarının stres düzeylerinin incelenmesi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 7(4), 257-265.
- Çamkerten, S., Tatar, A. & Saltukoğlu, G. (2020). Sağlık çalışanlarının stres düzeylerinin incelenmesi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 7(4), 257-265.
- Çevik, O. & Özbalcı, A. A. (2020). Sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri ile demografik özellikleri arasındaki ilişki-Samsun ili örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1773-1787.
- Enli Tuncay, F., Koyuncu, E. & Özel, Ş. (2020). Pandemielerde sağlık çalışanlarının psikososyal sağlığını etkileyen koruyucu ve risk faktörlerine ilişkin bir derleme. *Ankara Medical Journal*, 20(2), 488-504.
- Er, T., Ayoğlu, F. & Açıkgöz, B. (2021). Sağlık çalışanına yönelik şiddet: Risk faktörleri, etkileri, değerlendirilmesi ve önlenmesi. *Turkish Journal of Public Health*, 19(1), 69-78.
- Erkuş, A. (2005). *Bilimsel araştırma sarmalı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Erşan, E. E., Yıldırım, G., Doğan, O. & Doğan, S. (2013). Sağlık çalışanlarının iş doyumunu ve algılanan iş stresi ile aralarındaki ilişkinin incelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 14(2), 115-121.
- Işık, M., Kırılı, U. & Özdemir, P. G. (2021). Covid-19 Pandemisinde Sağlık Çalışanlarının Ruh Sağlığı. *Turk Psikiyatri Dergisi*, 32(4). 225-234.

- İsghaber. (2023). Sağlık personeli sayısı son 20 yılda 292 bin 919 arttı. Erişim adresi: <https://www.isghaber.com.tr/haber/12811828/saglik-personeli-sayisi-son-20-yilda-292-bin-919-artti#>
- Karabay, M. E. (2015). Sağlık personelinin iş stresi, iş-aile çatışması ve iş-aile-hayat tatminlerine yönelik algılarının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkilerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(26), 113-134.
- Karcıoğlu, F. & Türker, E. (2010). Psikolojik sözleşme ile örgütsel bağlılık ilişkisi: sağlık çalışanları üzerine bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 121-140.
- Kaya, M., Üner, S., Karanfil, E., Uluyol, R., Yüksel, F. & Yüksel, M. (2007). Birinci basamak sağlık çalışanlarının tükenmişlik durumları. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(5), 357-363.
- Orhaner, E. & Mutlu, S. (2018). Sağlık Personelinin İş Tatmininin Motivasyon Üzerine Etkisi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 4(1), 74-93.
- Özden, S. & Gölbaşı, Z. (2018). Sağlık çalışanlarının toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının belirlenmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(3), 95-100.
- Özer, M. & Bakır, B. (2003). Sağlık Personelinin Motivasyonu İlgili Etmenlerin Belirlenmesi. *Gülhane Medical Journal*, 45(2), 117-122.
- Özkan, G. & Gürbüz, B. İ. (2019). Bina ortamlarının çalışan refahı ve performansı üzerine etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(70), 616-632.
- Öztürk, H., Babacan, E. & Anahar, E. Ö. (2012). Hastanede çalışan sağlık personelinin iş güvenliği. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(4), 252-268.
- Pradhan, R. K. & Hati, L. (2019). The measurement of employee well-being: development and validation of a scale. *Global Business Review*, 1-23.
- Resmî Gazete (2014, 22 Mayıs). *Sağlık meslek mensupları ile sağlık hizmetlerinde çalışan diğer meslek mensuplarının iş ve görev tanımlarına dair yönetmelik* (Sayı no: 29007).
- Sağlık Meslek Mensupları ile Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Diğer Meslek Mensuplarının İş ve Görev Tanımlarına Dair Yönetmelik (2014, 22 Mayıs). Resmî Gazete (Sayı: 29007). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140522-14.htm>
- Sirgy, M. J. (2012). *The psychology of quality of life* (Vol. 50, pp. 269-274). New York, NY; London, UK; Dordrecht, Netherlands; Heidelberg, Germany: Springer

- Sirgy, M. J., Efraty, D., Siegel, P. & Lee, D. J. (2001). A new measure of quality of work life (qwl) based on need satisfaction and spill over theories. *Social Indicators Research*, 55(3), 241-302.
- Tengilimoğlu, D., Zekioğlu, A. & Topçu, H. G. (2019). Sağlık çalışanlarının sağlıklı çalışma ortamına ilişkin algılarının incelenmesi. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (3), 455-463.
- Tutar, H. (2007). Erzurum’da Devlet ve Özel Hastanelerde Çalışan Sağlık Personelinin İşlem Adaleti, İş Tatmini ve Duygusal Bağlılık Durumlarının İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 97-120.
- Uyanık, Y. & Gücenmez, T. (2021). Sağlık Politikalarını Covid-19 Pandemisi Üzerinden Anlamak İçin Kilit Bir Kavram: Biyo-Politika. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 17-36.
- Van Laar, D., Edwards, J. A. & Easton, S. (2007). The work-related quality of life scale for healthcare workers. *Journal of Advanced Nursing*, 60(3), 325-333.
- Wendt, C. & Kohl, J. (2010). Translating monetary inputs into health care provision: a comparative analysis of the impact of different modes of public policy. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 12(1-2), 11-31.
- Yüksel, A. & Yılık, P. (2022). Çalışan Refahı Ölçeği: Türk Kültürüne Uyarlama Çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 1959-1975.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Çalışma için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşerî Bilimler Kurulundan 31/01/2022 tarihli ve E-60263016-050.06.04-125708 sayılı etik kurul onayı alınmıştır Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

A Study on Welfare Levels of Healthcare Care Workers in Türkiye

Extended Abstract

1. Introduction

The health sector constitutes an important and large area of the service sector. The most dominant feature that distinguishes the importance of the health sector and the structures that make up the sector from other sectors is the focus on human health and life. Technological developments and the active and intensive use of communication tools, which are the elements of the communication age, cause an increase in the services expected from health workers in the health sector and the development of competition in the sector. In addition, the epidemics, disasters and the Covid 19 pandemic process, which affected the whole world, caused the workload of health workers to increase and they felt obliged to work in the context of emotional labor. Along with these developments, exposure to violence and insults of patients and / or their relatives, meeting the wishes of patients / patient relatives and hospital management, etc. are other burdens on the shoulders of health workers. It is on the agenda of the public and the media, where the working environment and conditions are difficult. This research differs from other studies in that it deals with the well-being of health professionals in a multidimensional way. In this context, the aim of this research is to determine the well-being level of health workers serving in the health sector, which is one of the important areas of the service sector. In line with this main purpose, answers were sought for the following sub-objectives.

- What is the level of “employee well-being” of health workers?
- What are the social, psychological, workplace and subjective well-being levels of health workers?
- Is there a significant difference between the "employee well-being" levels of health workers according to their demographic characteristics (gender, age, marital status, education level, sector, occupation, income level, working time)?

2. Method

This research, which aims to determine the welfare levels of healthcare professionals serving in the healthcare sector, is a quantitative research in survey design. The sample of the research consists of 3539 healthcare professionals who continue to actively work in the healthcare sector. Personal information form and "Employee Welfare Scale" were used as data collection tools in the research. The personal information form contains questions to determine the demographic characteristics of the participants included in the sample. The Employee Welfare Scale was developed by Pradhan and Hati (2019) and its Turkish adaptation was made by Yüksel and Yılık (2022). In this context, the Turkish adaptation of the Employee Welfare Scale consists of 4 dimensions and 25 items. Descriptive and inferential statistics were used in the analysis of the data obtained within the scope of the research using SPSS 22.

3. Results and Discussion

Within the scope of the research, a comparison was made between the welfare levels of health workers by considering the average scores of the Employee Welfare Scale and its sub-dimensions. In this context, the dimension in which healthcare workers' welfare level is lowest is the workplace welfare dimension. Then, in order of lowestness; It has been determined that subjective well-being, social well-being and psychological well-being are followed by dimensions. Therefore, it is

understood that hospitals, which are the working environments of healthcare professionals, do not reflect good feelings for employees. In the study, the differentiation of welfare levels in the context of genders was examined and it was concluded that only female health workers' psychological well-being levels were significantly higher than male health workers. Health workers whose marital status is married have a significantly higher level of welfare compared to single health workers in terms of social, workplace and subjective well-being. In the same way, it was concluded that the welfare level of married health workers was significantly higher than that of single health workers across the scale.

When the direction of the significant differences according to the age ranges is examined, the welfare level of the health workers with a high age range is higher than the health workers with a relatively low age range, both in terms of dimensions and in the total scale. When the working well-being of the health workers is examined according to their educational status, it is concluded that the psychological well-being increases with the increase in the level of education in the psychological well-being dimension, and the opposite is observed in the workplace well-being dimension, in other words, the workplace welfare level of the health workers with a relatively low level of education is high. Likewise, in terms of subjective well-being and the total of the scale, the welfare level of health workers with higher education levels is lower than those of health workers with a relatively low level of education.

When examining whether the health workers' welfare causes a significant difference according to their profession; It is seen that there is a significant level of differentiation in psychological well-being, workplace well-being, subjective well-being and the total scale. There is no significant difference in the social welfare dimension. In the analyzes carried out to test whether there is a significant difference between the level of welfare achieved by healthcare workers in the Employee Welfare Scale and its sub-dimensions and their income level, it was determined that income did not create a significant difference. Due to its content and structure, the Employee Welfare Scale does not disclose income and its elements, but deals with the individual's working life with a social, psychological, workplace and subjective focus.

4. Conclusion

In this research, where the employee well-being levels of healthcare professionals are addressed in multidimensional ways, evaluations were made on the sample group in social, psychological, workplace and subjective well-being dimensions. Since the research is a quantitative research method, it has generalizability. In addition, the sample size (n=3539) and distribution of the study contribute to the generalizability of the research results. In new research on the subject, researchers will: It is recommended to conduct similar welfare research on private sector healthcare workers and to collect in-depth data using qualitative method patterns as well as quantitative research and further detail the research.

Araştırma Makalesi

Gelişmekte Olan Bir Ekonomide Yeni Girişimlerin Hayatta Kalması ve Erken Dönem Başarısını Etkileyen Unsurların Niteliksel Karşılaştırmalı Analiz Yöntemiyle İncelenmesi: Türkiye Yeni Girişim Ekosistemi

Başak TOPALER

Kadir Has Üniversitesi, İİSBF

basak.topaler@khas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4553-0131

Öz

Bu çalışmanın amacı, gelişmekte olan bir ekonomide faaliyet gösteren yeni girişimlerin hayatta kalması ve erken dönem başarısını etkileyen unsurların incelenmesidir. Söz konusu olgunun teorik karmaşıklığı ve gelişmekte olan ülke ekonomilerindeki dinamiklerine ilişkin yönlendirici öncül çalışmaların eksikliği göz önüne alınarak keşifsel bir araştırma tasarlanmıştır. Hayatta kalma ve başarı üzerinde etkili olabilecek çevresel, örgütsel ve kuruculara ilişkin bir faktör seti önerilerek bunlar arasındaki ilişkiler niteliksel karşılaştırmalı analiz (QCA) yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın örgütlü ortamı Türkiye yeni girişim (startup) ekosistemidir. Bulgular, farklı düzeylerdeki unsurlar arasındaki karmaşık etkileşimlerin yeni girişimlerin hayatta kalması ve başarısında (erken dönemde birleşme/satın alma) etkili olabileceğine işaret etmektedir. Çevresel, örgütsel ve kuruculara ilişkin özelliklerin farklı kombinasyonları bu iki sonuca ulaşmada alternatif yollar sağlayabilmektedir. Hayatta kalma yerel yetkinliklerin etkin kullanımı ile mümkün olabilese de erken dönemde birleşme/satın alma gibi bir başarı yakalayabilmek daha ziyade global yetkinliklere sahip olmakla ilişkilidir.

Anahtar kelimeler: Yeni girişimler, girişimcilik, hayatta kalma, birleşme ve satın alma, niteliksel karşılaştırmalı analiz

Jel Sınıflandırma Kodları: L26, M10, M13

Examining the Factors that Affect the Survival and Success of New Ventures in the Context of an Emerging Market Through Qualitative Comparative Analysis¹

Abstract

This study aims to investigate the factors that affect the survival and success of new ventures in the context of an emerging market. It proposes a set of environmental, organizational and founder characteristics that may affect these outcomes and applies qualitative comparative analysis (QCA) to investigate how these factors affect these two outcomes. The empirical setting is the Turkish startup ecosystem. The findings suggest that survival and success (early-stage merger or acquisition) are affected by complex relationships between factors at different levels. Different combinations of these factors provide alternative pathways to these outcomes. Survival is possible with the effective use of local capabilities while having global capabilities plays a greater role in achieving early-stage mergers or acquisitions.

Keywords: New ventures, entrepreneurship, survival, merger and acquisition, qualitative comparative analysis

JEL Classification Codes: L26, M10, M13

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 28.08.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 05.09.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Topaler, B. (2023). Gelişmekte olan bir ekonomide yeni girişimlerin hayatta kalması ve erken dönem başarısını etkileyen unsurların niteliksel karşılaştırmalı analiz yöntemiyle incelenmesi: Türkiye yeni girişim ekosistemi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 1158-1180. DOI: 10.18074/ckuifbdf.1351597.

1. Giriş

Girişimcilik ve yeni girişim faaliyetleri ekonomik gelişmenin çok önemli bir unsuru olmakla birlikte, pazarda ihtiyaç duyulan kaynaklara erişim, örgütsel yapının oturtulması ve rekabet avantajı sağlayacak yeteneklerin geliştirilmesi gibi zorluklar özellikle erken dönem girişimler için dezavantaj oluşturmaktadır (Fichman ve Levinthal, 1991; Freeman, Carroll ve Hannan, 1983; Hannan, 1998; Stinchcombe, 1965). Ampirik bulgular yeni kurulan işletmelerin %50 ila %75'inin ilk dört ile beş yıl içerisinde kapandığını göstermektedir (Hogarth ve Karelaia, 2012; Song, Podoyntsyna, Van Der Bij ve Halman, 2008; Ucbasaran, Shepherd, Lockett ve Lyon, 2013). Bu bağlamda, hayatta kalarak pazar faaliyetlerini sürdürebilme bile erken dönem girişimler için bir başarı kriteri olarak düşünülebilir. Yeni girişimlerin hayatta kalması ve başarılı olmasında belirleyici olan unsurları anlamak pratik öneminin yanı sıra örgüt kuramı ve stratejik yönetim yazınının da temel araştırma sorularından olmuştur (Habersang, Küberling-Jost, Reihlen ve Seckler, 2019; Josefy, Harrison, Sirmon ve Carnes, 2017; Mellahi ve Wilkinson, 2010).

Mevcut çalışmalar yeni girişimler için hayatta kalmanın çevresel, örgütsel ve kurucularla ilgili çeşitli unsurların etkileşmesi ile şekillenen, kompleks bir olgu olduğuna işaret etmektedir (Josefy vd., 2017; Mellahi ve Wilkinson, 2010; Soto-Simeone, Siren ve Antretter, 2020). Bununla birlikte, söz konusu çalışmaların çok büyük bir kısmı gelişmiş ekonomi ortamlarını incelemekte ve bu ortamlara ilişkin bulguları yansıtmaktadır. Gelişmekte olan ekonomiler daha yüksek düzeyde ekonomik ve politik belirsizlik, rekabet ortamı ve yasal düzenlemelerle ilgili kurumsal boşluklar (*institutional voids*) ve işletmelerin ihtiyaç duyduğu finansal ve diğer kritik kaynaklara erişimin kısıtlı olması gibi sebeplerden ötürü yeni girişimler için çok daha zorlu bir ortam sunmaktadır (Cao ve Shi, 2021; Du ve Kim, 2021; Hoskisson, Eden, Lau ve Wright, 2000; Manimala ve Wasdani, 2015; Marquis ve Raynard, 2015). Bu ortamda faaliyet gösteren yeni girişimlerin başarı veya başarısızlığı geliştirmekte olan ekonomilere özgü bu koşullar çerçevesinde şekillenebilir (Morris, Aguilera, Fisher & Thatcher, 2023; Williamson ve Santos, 2021). Bu ekonomilerin global girişimcilik ekosisteminde giderek daha büyük bir rol oynadığı düşünüldüğünde (Cao ve Shi, 2021; Groh ve Wallmeroth, 2016), söz konusu dinamikleri anlamak bilimsel ilerleme açısından olduğu kadar girişimciler ve karar vericiler için de önemlidir.

Yazındaki bu boşluktan hareketle, bu çalışmada geliştirmekte olan ülke ekonomilerinde faaliyet gösteren yeni girişimlerin hayatta kalma ve başarılı olmasında belirleyici olan unsurlar incelenmektedir. Söz konusu olgunun teorik karmaşıklığı ve geliştirmekte olan ülke ekonomilerindeki dinamiklerine ilişkin yönlendirici öncül çalışmaların eksikliği göz önüne alınarak keşifsel (*exploratory*) bir araştırma tasarlanmıştır. Çok sayıda faktör arasındaki karmaşık nedensellik ilişkilerini incelemeye olanak sağlayan konfigürasyonel yaklaşım (Rihoux ve Ragin, 2009) benimsenmiş ve niteliksel karşılaştırmalı analiz (*qualitative*

comparative analysis- QCA) (Greckhamer, Furnari, Fiss ve Aguilera, 2018) kullanılarak çevresel, örgütsel ve kuruculara ilişkin özelliklerin hayatta kalma ve başarı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Örgütsel başarıyı birçok açıdan, farklı şekillerde tanımlamak mümkündür (Barney, 2020; Duhaime, Hitt, ve Lyles, 2021). Erken dönem girişimler için gözlemlenebilir bir performans sicili yoktur. Özellikle 2000’li yılların başından itibaren, şirket birleşme ve satın almaları başarılı görülen girişimler için önemli bir çıkış yolu haline gelmiştir (Hochberg, Ljungqvist ve Lu, 2007; Ozmel ve Guler, 2015). Bu çalışmada da erken dönemde birleşme veya başka bir şirket/yatırımcı tarafından satın alınma durumu yeni girişimler için başarı kriteri olarak esas alınmıştır.

Çalışmanın görgül inceleme alanı Türkiye yeni girişim (*startup*) ekosistemidir. Türkiye ekonomisi üretim, işgücü ve finansal piyasadaki yasal ve kurumsal eksiklikler, devingenlik ve belirsizlikler yönünden tipik bir gelişmekte olan ekonomidir (Colpan ve Jones, 2016; Yaprak, Yosun ve Cetindamar, 2018). Son 20 yılda teknolojik gelişme ve endüstriyel altyapıya ilişkin getirilen reformlar ile girişimcilik faaliyeti teşvik edilmiş girişimcilik ekosisteminde ciddi bir büyüme yaşanmıştır (GEM, 2021). Yeni kurulan girişim sayısı 2010-2020 yılları arasında 474’ten 1003’e çıkmış durumdadır. 2019 yılında çıkan ilk tek boynuzlu at (*unicorn*) girişimin ardından *unicorn* sayısı 2021 yılında beşe ulaşmıştır. 2021 yılı itibariyle Türkiye yeni girişim ekosistemi dünyadaki 100 gelişen ekosistem arasında 15. sıraya yerleşmiştir (Startup Genome, 2021). Toplam gerçekleşen toplam melek yatırım ve girişim sermayesi yatırımı açısından İstanbul Avrupa şehirleri arasında 13. ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde 2. sırada yer almaktadır (Startups.watch, 2021).

Makalenin takip eden bölümlerinde gelişmekte olan bir ekonomide yeni girişimlerin hayatta kalması ve başarılı olmasında etkili olabilecek çevresel, örgütsel ve kurucularla ilgili unsurlara ilişkin bir teorik çerçeve ortaya konulmakta, bunların bir arada etkisinin incelenmesine yönelik bir yöntemsel tasarım önerilmekte, analiz yöntemi olarak kullanılan niteliksel karşılaştırmalı analiz bulguları sunulmakta ve bulgular doğrultusunda teorik ve pratik katkılar önerilmektedir.

2. Teorik Çerçeve

Yakın zamanda yayımlanmış inceleme makaleleri (Josefy vd., 2017; Soto-Simeone vd., 2020) girişimlerin hayatta kalmasında belirleyici olabilecek unsurlara ilişkin güzel bir özet ve araştırma önerileri sunmaktadır. Buna göre; çevre, örgüt ve kurucular düzeyinde çeşitli faktörler yeni girişimlerin hayatta kalmasını etkileyebilecek olup mevcut çalışmalar büyük çoğunlukla bu düzeylerden herhangi birindeki etkilere odaklanmış durumdadır. Farklı düzeylerde faktörlerin etkisini bir arada inceleyen, konfigürasyonel çalışmalar hayatta kalma olgusunun daha derinlemesine anlaşılması için önemli bir katkı sağlayacaktır (Josefy vd., 2017; Soto-Simeone vd., 2020). Bu çalışmada, söz konusu öneri dikkate alınarak,

kurucular, örgüt ve çevre düzeyinde bir faktör seti belirlenmiş ve gelişmekte olan bir ekonomide faaliyet gösteren yeni girişimlerin hayatta kalması ve başarılı olma durumu üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Yeni kurulan girişimlerin çok büyük bir kısmının (%75 civarında) ilk beş yıl içerisinde kapandığı düşünülürse, beş yıldan uzun süre hayatta kalma bir başarı göstergesi olarak düşünülebilir. Yazında yeni girişim çalışmaları ile ilgili kabul gören uygulama da örnekleme beş yaş ve daha küçük girişimlerle sınırlı tutmak olmuştur (örn., Berger ve Köhn, 2020; Miloud vd., 2012). Bu erken dönemde, girişim fikrini faaliyete geçirebilmek ve rekabet edebilmek için gerekli, finansal sermaye gibi dışsal kaynaklara erişim çok önemlidir. Fakat, olası yatırımcılar henüz pazar potansiyeli pek de ortada olmayan yeni girişimlerle ilgili büyük bir belirsizlik ve değerlendirme gücü yaşamaktadır (Gompers vd., 2020; Islam vd., 2018; Ko ve McKelvie, 2018; Miloud, Aspelund ve Cabrol, 2012). Yatırımcıların ilgisini çekmek ve yatırım kararlarını olumlu yönde etkileyebilmek için büyük bir yarış söz konusudur ve bu yarış gelişmekte olan ekonomi ortamlarında çok daha zorludur (Ahlstrom ve Bruton, 2006; Cao ve Shi, 2021; Klonowski, 2007). Şirket birleşme ve satın almaları da yeni girişimler tarafından arzulanan, başarılı çıkış yollarıdır (Pisoni ve Onetti, 2018; Wennberg ve DeTienne, 2014). Bu bilgilerden hareketle, bu çalışmada a) hayatta kalma: kuruluştan itibaren beş yıl ve üzerinde işletme faaliyetine devam eder durumda olma ve b) erken dönem birleşme/satın alma: kuruluştan itibaren beş yıl içerisinde birleşme/satın alma faaliyeti olmak üzere iki temel başarı boyutu incelenmektedir.

Yeni girişimlerin başarısı üzerinde etkisi olabilecek unsurlardan kurucu düzeyinde faktörlere bakıldığında kurucuların eğitim ve iş tecrübesi ile ekip özellikleri ön plana çıkmaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerde eğitim sistemi genellikle yetersiz şekilde finanse edilmektedir ve nitelikli iş gücü açığı söz konusudur (Cao ve Shi, 2021; Khanna ve Palepu, 2010; Rottig, 2016). Kurumsal boşluklar ve finansmana erişim kısıtları girişimcilik kariyerinden beklenen getiriye azaltmaktadır (Smallbone ve Welter, 2001). Çoğu girişimcinin ihtiyaç-odaklı (necessity-driven) olduğunu ve girişimciliği yetersiz iş olanakları karşısında alternatif bir geçim yolu olarak seçtiğini gözlemlemek mümkündür (Armanios, Eesley, Li ve Eisenhardt, 2017; GEM, 2021; Reynolds, Bygrave, Autio, Cox ve Hay, 2002). Bu ortamda dikkat çeken diğer bir girişimci profili ise daha gelişmiş ülke ortamlarında eğitim alan ve sonrasında kendi ülkesine dönerek bir girişim faaliyetinde bulunan kişilerdir. Geri dönen girişimci (*returnee entrepreneur*) olarak da nitelendirilen bu kişiler genellikle teknik bilgi ve iş yönetim kabiliyeti açısından yüksek düzeyde donanımlı, fakat ülkelerindeki yerel iş dinamikleri konusunda daha kısıtlı bilgiye sahip ve daha kısıtlı bir iş bağlantı ağına (*business network*) sahip olabilir (Gonzalez ve Massieu, 2021; Gruenhagen, 2019; Li, Zhang, Li, Zhou ve Zhang, 2012; Liu, Lu, Filatotchev, Buck ve Wright, 2010). Son olarak, kendi ülkesindeki en prestijli üniversitelerde kaliteli bir eğitim almış kişiler de gelişmekte olan ekonomi ortamının diğer bir girişimci tipi olarak ortaya çıkmaktadır. Yerel elitler (*local*

elites) olarak da adlandırılan bu kişiler (Armanios vd., 2017; Hoskisson vd., 2000) geri dönen girişimciler gibi global düzeyde bir yetkinlik ve bağlantı setine sahip olmayabilir fakat ülkedeki iş ortamı ile ilgili bilgi ve iş bağlantıları açısından daha avantajlı durumda olmaları beklenebilir.

Kurucuların sahip olduğu bilgi ve yetkinliklere etki edebilecek diğer unsurlar ise eğitim düzeyi ve daha önceki iş tecrübesidir. Kurucuların eğitim düzeyi arttıkça girişimin pazar performansında olumlu bir etki beklenebilir (Cooper, Gimeno-Gascon ve Woo, 1994; Shane ve Stuart, 2002). Kurucuların önceki iş tecrübesi ise yönetsel kabiliyetlerinin gelişmesi ve bağlantı ağlarının zenginleşmesi yönünde katkı sağlayacaktır (Baron ve Ensley, 2006; Delmar ve Shane, 2006). Yeni girişimin başarısını etkileyebilecek diğer bir unsur ise kurucu ekibin büyüklüğüdür. Kurucu sayısı arttıkça bilgi ve tecrübe birikiminin yanı sıra bağlantı ağının da zenginleşmesi beklenebilir (Ahlers, Cumming, Günther ve Schweizer, 2015; Miloud vd., 2012; Nigam, Mbarek ve Boughanmi, 2020).

Yeni girişimlerin hayatta kalması ve başarılı olmasında kuruculara ait bu özellikler dışında örgüt ve çevre düzeyinde faktörlerin de etkili olması beklenir (Josefy vd., 2017; Soto-Simeone vd., 2020). Bu çalışmada örgüt düzeyinde faktör olarak yeni girişimin geliştirmekte olan ekonomilerde özellikle önemli bir rol oynayan hızlandırma ve kuluçka merkezleri gibi girişim destek mekanizmalarına (*venture development organization- VDO*) üye olma durumu dikkate alınmaktadır. Geliştirmekte olan ekonomilerde faaliyet gösteren yeni girişimler büyüme çabasında olmanın ötesinde kurumsal eksiklikler ve yüksek düzeyde ekonomik ve politik belirsizlik ile mücadele etmektedir (Du ve Kim, 2021; Hoskisson vd., 2000; Marquis ve Raynard, 2015). Bu ortamda, girişim destek mekanizmaları mentörlük, kurumsal yönetim yapısı, nitelikli iş gücüne erişim ve kritik bağlantılara erişim (Hackett ve Dilts, 2004; Hallen, Cohen ve Bingham, 2019; Plummer, Allison ve Connelly, 2016) gibi somut faydaların ötesinde ve kurumsal boşlukların üstesinden gelme ve sürekli değişen pazar koşullarına adaptasyon gibi konularda destek olabilmektedir (Armanios vd., 2017; Dutt vd., 2016; Gao, Cui, Lew, Li ve Khan, 2021).

Çevresel düzeyde önemli bir unsur girişimin faaliyet gösterdiği sektörün teknoloji düzeyidir. Yeni bir girişimin pazar potansiyeli ve gelir akışını öngörmek yüksek teknoloji içeren iş veya ürünler söz konusu olduğunda daha zor hale gelmektedir (Sanders ve Boivie, 2004; Song vd., 2008; Wang, Qureshi, Deeds ve Ren, 2019).

3. Yöntem

Çalışmanın görgül ortamı Türkiye yeni girişim (*startup*) ekosistemidir. Veri seti Türkiye ekosisteminde birleşme/satın alma faaliyetinin başladığı 2005 yılından başlayarak 2020 yılına kadar uzanmaktadır. Ana veri kaynağı Startups.watch veri tabanıdır. Startups.watch yeni girişimlere ilişkin kurucu ekip, sektör, girişimci destek mekanizmalarına üyelik gibi konularda güvenilir bilgi sağlamakta olup ve

yeni girişimler için yıl bazında alınan yatırım, birleşme ve satın alma faaliyetlerine ilişkin veri sunmaktadır. 2005-2020 yıllarında listelenen yeni girişimlerin %6'sı kurucu bilgisi mevcut olmaması sebebiyle veri setine dahil edilememiştir. Kuruculara ilişkin bilgi eksikliği söz konusu olduğu durumda LinkedIn ve Webrazzi gibi kaynaklar ile güvenilir haber siteleri ve şirkete ait web sitesinden faydalanılmıştır. 2015 sonrasında kurulan girişimler kuruluştan itibaren beş yıllık bir süre boyunca gözlem imkânı olmadığı için veri setine dahil edilmemiştir. Çalışma örnekleme toplamda 235 yeni girişimden oluşmaktadır.

3.1. Sonuç Değişkenleri (Outcomes)

Çalışmada incelenen iki sonucu da kukla değişken ile ölçülmüştür. Hayatta kalma kuruluştan itibaren beş yıl ve daha uzun bir süre işletme faaliyetine devam etme halinde 1, değilse 0 şeklinde kodlanmıştır. Erken dönem birleşme/satın alma ise kuruluştan itibaren beş yıl içerisinde birleşme/satın alma faaliyeti gerçekleşiyse 1, değilse 0 kodlanmıştır.

3.2. Bağımsız Değişkenler

Geri dönen girişimcileri eğitimi alınan ülke bilgisine göre belirlenmiş ve bir kukla değişken (*dummy*) ile ölçülmüştür. Kukla değişken, kurucular arasında gelişmiş ekonomiye sahip bir OECD ülkesinde (Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Almanya, vs.) lisans veya lisansüstü düzeyde eğitim almış bir girişimci olması durumunda 1, değilse 0 değerini almıştır. Yerel elitler için yaratılan kukla değişken ise kurucular arasında Türkiye'deki köklü, prestijli ve merkezi üniversite giriş sınavında en iyi dereceli öğrenciler tarafından tercih edilmekte olan devlet veya vakıf üniversitelerinden birinde (Boğaziçi, Orta Doğu Teknik, İstanbul Teknik, Galatasaray, Koç, Bilkent veya Sabancı) lisans veya lisansüstü düzeyde eğitim almış olan bir girişimci olması durumunda 1, değilse 0 değerini almıştır.

Her bir kurucu için eğitim seviyesi lise ve daha düşük düzey için 0, lisans için 1, yüksek lisans için 2 ve doktora için 3 değerini alan bir kategorik değişkenle ölçülmüştür. Yine her bir kurucu için söz konusu girişim öncesinde toplam kaç yıl iş tecrübesi olduğunu ölçen bir sürekli değişken oluşturulmuştur. Birden çok kurucuya sahip olan yeni girişimler için bu değişkenler tüm kurucuların ortalaması şeklinde hesaplanmıştır. Kurucu ekip büyüklüğü toplam kurucu sayısı ile ölçülmüştür.

Girişimci destek mekanizmalarına üyelik her yıl için yeni girişimin üyeliği bulunan toplam kuluçka ve hızlandırma merkezi sayısını tutan bir sayım değişkeni ile ölçülmüştür. Yüksek teknoloji sektör listesini belirlemek için The State of European Tech Report (Atomico, 2018) ve Boston Consulting Group tarafından yayımlanan From Tech to Deep Tech Report (Tour, Soussan, Harle, Chevalier ve Duportet, 2017) raporlarından faydalanılmıştır. Bu inceleme sonucunda şu 14 alanda faaliyet gösteren girişimler için sektör bilgisi yüksek teknoloji olarak

kodlanmıştır: deeptech, biyoteknoloji, nanoteknoloji, endüstri 4.0, yapay zeka, AR/VR, bulut, semantik, kripto para birimi, nesnelerin interneti, robotik, genetik, büyük veri ve siber güvenlik.

3.3. Analiz Yöntemi

Çalışma amacı doğrultusunda, yukarıda ifade edilen kurucu, örgüt ve çevre düzeyindeki faktörler (kurucular arasında geri dönen girişimci olması, kurucular arasında yerel elit girişimci olması, kurucuların eğitim düzeyi, kurucuların önceki iş tecrübesi, kurucu ekip büyüklüğü, girişimci destek mekanizmalarına üyelik ve girişim faaliyet gösterdiği alanın teknoloji düzeyi) bir portföy şeklinde ele alınarak yeni girişimin hayatta kalması ve başarılı olma durumu üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu türden çoklu faktörler arasındaki karmaşık nedensellik ilişkilerini incelemek konfigürasyonel yöntemlerin kullanımını gerektirir (Misangyi vd., 2017; Ragin ve Fiss, 2008; Ozkan-Canbolat ve Beraha, 2016). Bu çalışmada, bu yöntem türlerinden biri olan ve yönetim araştırmalarında da yaygın bir kullanımı olan (Greckhamer vd., 2018; Tekmen, Canbolat ve Sağlam, 2020) niteliksel karşılaştırmalı analiz (QCA) yöntemi uygulanmıştır. Analiz fs/QCA 2.0 (Ragin, Drass ve Davey, 2006) yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada ilgilenilen iki sonuç (hayatta kalma ve birleşme/satın alma) ayrı niteliksel karşılaştırmalı analizlerle incelenmiştir. Yukarıda açıklanan yedi bağımsız değişken niteliksel karşılaştırmalı analizdeki nedensel koşulları oluşturmaktadır. Niteliksel karşılaştırmalı analiz mantığında bağımlı ve bağımsız değişkenler birer küme olarak değerlendirilir. Bu çalışmada, küme üyeliğini daha hassas şekilde belirleyebilmeye imkân veren bulanık mantık niteliksel karşılaştırmalı analiz (*fuzzy QCA*) yöntemi uygulanmıştır (Fiss, 2011; Ragin, 2008). Veri setindeki her bir vaka (yeni girişim) için her bir değişkendeki küme üyeliklerini belirlemek üzere bulanık mantık niteliksel karşılaştırmalı analiz çalışmalarında yaygın kabul gören bir kalibrasyon yöntemi olan doğrudan yöntem (*direct method*) uygulaması kullanılmıştır (Ragin ve Fiss, 2008). Tablo 1’de görülebileceği üzere, bu yöntem için üç kırılma noktası belirlemek gerekmektedir: tam üye olma (1), tam üye olmama (0) ve çapraz eşik değeri (0.5). Bu noktaları belirlemek üzere yazındaki niteliksel karşılaştırmalı analiz çalışmalarında kabul gören uygulama takip edilerek, örneklemdeki 75, 50 ve 25 yüzdeler (*percentile*) değerleri tam üye olma (*full membership*), çapraz eşik değeri (*cross-over point*) ve tam üye olmama (*full non-membership*) için kesme değeri olarak kullanılmıştır (Greckhamer vd., 2018). Tablo 1 her bir değişkeni kalibre etmek için kullandığım kesme değerlerini göstermektedir. Doğası gereği keskin (*crisp*) küme olan (yani, küme üyeliği birbirini dışlayan (*mutually exclusive*) üye olma ve üye olmama durumu ile tanımlanan) değişkenler için kalibrasyon gerekmemektedir. Bu durum kurucular arasında geri dönen girişimci olması, kuruculara arasında yerel elit girişimci olması ve girişim faaliyet gösterdiği alanın teknoloji düzeyi değişkenleri için geçerlidir.

Tablo 1: Bulanık-set Niteliksel Karşılaştırmalı Analiz (Kalibrasyon Kırılma Noktaları)

Değişken (Koşul)	Aralık	Tam üye olmama	Çapraz eşik değeri	Tam üye olma
(1) Kurucuların önceki iş tecrübesi	0-8	1	2	4
(2) Kurucuların eğitim düzeyi	0-3	0	1	2
(3) Kurucu ekip büyüklüğü	1-6	1	2	3
(4) Girişimcilik destek mekanizmalarına üyelik	0-5	0	1	2

Notlar:

N= 235.

Küme üyeliği 25. yüzdellik (tam üye olmama), 50. yüzdellik (geçiş noktası) ve 75. yüzdellik (tam üye olma) şeklinde belirlenmiştir (Greckhamer vd., 2018).

4. Bulgular

Niteliksel karşılaştırmalı analizin ilk aşaması sonuçlarla ilgili gerekli koşulların (*necessary conditions*) test edilmesidir. Tablo 2 ve 3'te görülebileceği üzere, incelenen koşullardan hiçbiri 0.8 tutarlılık eşiğini geçmemektedir. Yani hiçbir koşul tek başına hayatta kalma veya birleşme/satın alma sonuçları için yeterli değildir.

Tablo 2: Niteliksel Karşılaştırmalı Analiz Tutarlılık ve Kapsam İstatistik Değerleri (Sonuç: Hayatta Kalma)

Değişken (Koşul)	Tutarlılık	Kapsam
(1) Kurucular arasında geri dönen girişimci	0.30	0.26
(2) Kurucular arasında yerel elit girişimci	0.33	0.35
(3) Kurucuların eğitim düzeyi	0.23	0.18
(4) Kurucuların önceki iş tecrübesi	0.22	0.25
(5) Kurucu ekip büyüklüğü	0.19	0.30
(6) Girişimcilik destek mekanizmalarına üyelik	0.34	0.28
(7) Yüksek teknolojlili sektörde faaliyet	0.24	0.14

Notlar:

N= 235.

Niteliksel karşılaştırmalı analizdeki küme-teorik tutarlılık ve kapsam istatistikleri regresyon analizindeki etki anlamlılığı ve etki büyüklüğü istatistikleri ile benzer doğrultuda düşünülebilir (Greckhamer vd., 2018; Ragin ve Fiss, 2008).

Tablo 3: Niteliksel Karşılaştırmalı Analiz Tutarlılık ve Kapsam İstatistik Değerleri (Sonuç: Birleşme/Satın Alma)

Değişken (Koşul)	Tutarlılık	Kapsam
(1) Kurucular arasında geri dönen girişimci	0.55	0.26
(2) Kurucular arasında yerel elit girişimci	0.35	0.35
(3) Kurucuların eğitim düzeyi	0.33	0.18
(4) Kurucuların önceki iş tecrübesi	0.12	0.25
(5) Kurucu ekip büyüklüğü	0.17	0.30
(6) Girişimcilik destek mekanizmalarına üyelik	0.30	0.28
(7) Yüksek teknoloji sektöründe faaliyet	0.19	0.14

Notlar:

N= 235.

Niteliksel karşılaştırmalı analizdeki küme-teorik tutarlılık ve kapsam istatistikleri regresyon analizindeki etki anlamlılığı ve etki büyüklüğü istatistikleri ile benzer doğrultuda düşünülebilir (Greckhamer vd., 2018; Ragin ve Fiss, 2008).

Bir sonraki aşama ise doğruluk tablosu (*truth table*) analizidir. Doğruluk tablosu koşulların olası tüm kombinasyonlarını içeren veri matrisidir (Fiss, 2011). 2^k (k: toplam koşul sayısı) sayıda satır içeren bu matris Boole cebiri (*Boolean Algebra*) kullanılarak incelenir. Mantıksal olarak mümkün fakat hiç gerçek vaka karşılığı bulunmayan konfigürasyonlar karşı olgusal (*counterfactual*) olarak nitelendirilir. Karmaşık çözümler (*complex solutions*) bu karşı olgusal konfigürasyonlar temelinde basitleştirici varsayımlar entegre etmeyen çözümlerdir. Cimri çözümler (*parsimonious solutions*) ise karşı olgusal konfigürasyonların tümünü içerir. Karşı olgusal konfigürasyonlardan yalnızca teorik olarak anlamlı olanları entegre eden çözümler ise orta yollu çözümler (*intermediate solutions*) olarak nitelendirilir. Bu çalışmada, ilgili yazındaki uygulama takip edilerek bu orta yollu çözümler raporlanmaktadır (Misangyi vd., 2017; Ragin ve Fiss, 2008). Hem cimri hem de orta yollu çözümlerde mevcut bulunan koşullar temel (*core*) koşullar iken, yalnızca orta yollu çözümlerde bulunanlar çevresel (*peripheral*) koşullardır. Temel koşullar sonuç ile daha güçlü bir ilişkiyi gösterirken çevresel koşullar daha zayıf ilişkileri ifade eder.

Çalışmada incelenen iki sonuç için niteliksel karşılaştırmalı analiz sonuçları Tablo 4 ve Tablo 5'te özetlenmiştir. Niteliksel karşılaştırmalı analizdeki küme-teorik tutarlılık ve kapsam istatistikleri regresyon analizindeki etki anlamlılığı ve etki büyüklüğü istatistikleri ile benzer doğrultuda düşünülebilir (Greckhamer vd., 2018; Ragin ve Fiss, 2008). Tutarlılık ve kapsam istatistikleri her bir konfigürasyon ve tüm çözüm için raporlanmıştır. Bir sonuca ilişkin yeterli nedensel kombinasyonun belirlenmesinde minimum 0.80 tutarlılık önerilmektedir (Ragin ve Fiss, 2008). 235 yeni girişim verisi üzerinde yapılan niteliksel karşılaştırmalı analizler hayatta kalma sonucuyla ilgili altı, birleşme/satın alma sonucuyla ilgili dört konfigürasyonun bu şartı sağlayarak ilgili sonuçla tutarlı bir ilişki gösterdiğini ortaya koymuştur (Tablo 4 ve Tablo 5). Bu konfigürasyonlar ilgili yazında benimsenen gösterim şekli kullanılarak raporlanmıştır (Fiss, 2011; Ragin ve Fiss, 2008). Siyah daire koşulun

konfigürasyondaki varlığını, “∅” işareti ise yokluğunu ifade eder. Büyük daireler temel koşulları, küçük olanlar çevresel koşulları gösterir. Bir çözümdeki boş hücreler koşulun varlığı ve yokluğu arasında fark bulunmadığını belirtir. Kapsam değeri konfigürasyonun görgül karşılık veya önemini, tutarlılık değeri ise söz konusu konfigürasyonun sonuç (outcome) ile ne derece tutarlı bir şekilde ilişkilendiğini göstermektedir.

Tablo 4: Bulanık-Set Niteliksel Karşılaştırmalı Analiz Çözümleri (Sonuç: Hayatta Kalma)

	Çözüm 1	Çözüm 2	Çözüm 3	Çözüm 4	Çözüm 5	Çözüm 6
(1) Kurucular arasında geri dönen girişimci	•	•	•			
(2) Kurucular arasında yerel elit girişimci	•			•		•
(3) Kurucuların eğitim düzeyi	•				•	
(4) Kurucuların önceki iş tecrübesi			•			•
(5) Kurucu ekip büyüklüğü	•			∅	•	
(6) Girişimcilik destek mekanizmalarına üyelik		•		•	•	
(7) Yüksek teknolojlili sektörde faaliyet			•		•	
Tutarlılık	0.85	0.92	0.83	0.81	0.87	0.88
Kapsam (ham)	0.13	0.11	0.12	0.18	0.19	0.21
Kapsam (benzersiz)	0.13	0.11	0.12	0.18	0.19	0.21
Tutarlılık (tüm çözüm)				0.89		
Kapsam (tüm çözüm)				0.22		

Notlar:

1. Siyah daire koşulun konfigürasyondaki varlığını, “∅” işareti ise yokluğunu ifade eder. Büyük daireler temel koşulları, küçük olanlar çevresel koşulları gösterir. Bir çözümdeki boş hücreler koşulun varlığı ve yokluğu arasında fark bulunmadığını belirtir.

2. Çözümlerde ifade edilen konfigürasyonlar aşağıda Çözüm 1 için örneklendiği şekilde yorumlanabilir. Çözüm 1: Kurucular arasında hem geri dönen hem de yerel elit girişimcinin bulunduğu, kurucu sayısı fazla ve kurucuların eğitimi düzeyi yüksek olan yeni girişimler (geri dönen girişimci ile sonuç arasında zayıf bir ilişki söz konusudur)

Tablo 5: Bulanık-Set Niteliksel Karşılaştırmalı Analiz Çözümleri (Sonuç: Birleşme/Satın Alma)

	Çözüm 1	Çözüm 2	Çözüm 3	Çözüm 4
(1) Kurucular arasında geri dönen girişimci	•	•	•	
(2) Kurucular arasında yerel elit girişimci	•			•
(3) Kurucuların eğitim düzeyi	•			•
(4) Kurucuların önceki iş tecrübesi			•	
(5) Kurucu ekip büyüklüğü	•			∅
(6) Girişimcilik destek mekanizmalarına üyelik		•		•
(7) Yüksek teknoloji sektöründe faaliyet			•	
Tutarlılık	0.82	0.93	0.85	0.86
Kapsam (ham)	0.11	0.12	0.19	0.15
Kapsam (benzersiz)	0.11	0.12	0.19	0.15
Tutarlılık (tüm çözüm)		0.87		
Kapsam (tüm çözüm)		0.21		

Notlar:

1. Siyah daire koşulun konfigürasyondaki varlığını, "∅" işareti ise yokluğunu ifade eder. Büyük daireler temel koşulları, küçük olanlar çevresel koşulları gösterir. Bir çözümdeki boş hücreler koşulun varlığı ve yokluğu arasında fark bulunmadığını belirtir.

2. Çözümlerde ifade edilen konfigürasyonlar aşağıda Çözüm 1 için örneklendiği şekilde yorumlanabilir.

Çözüm 1: Kurucular arasında hem geri dönen hem de yerel elit girişimcinin bulunduğu, kurucu sayısı fazla ve kurucuların eğitimi düzeyi yüksek olan yeni girişimler

Hayatta kalma ile ilgili sonuçlara bakıldığında (Tablo 4), Çözüm 1 kurucu sayısı fazla, kurucuların eğitimi düzeyi yüksek ve kurucular arasında hem geri dönen hem de yerel elit girişimcinin bulunduğu yeni girişimleri işaret etmektedir. Çözüm 2 kurucuları arasında geri dönen girişimci olan ve girişimcilik destek mekanizmalarına üyeliği olan yeni girişimlerdir. Çözüm 3 kurucuları arasında geri dönen girişimci olan, kurucuların uzunca bir iş tecrübesine sahip olduğu ve yüksek teknoloji sektörlerinde faaliyet gösteren girişim profilidir. Çözüm 4 kurucu ekibin küçük olduğu ve içlerinde yerel elit bir girişimci bulunan girişimcilik destek mekanizmalarına üyeliği olan girişimleri işaret etmektedir. Çözüm 5 içlerinde yerel elit bir girişimci de bulunan sayıca geniş ve eğitim düzeyi yüksek bir kurucu ekibe sahip, girişimcilik destek mekanizmalarına üyeliği olan ve yüksek teknoloji sektörlerinde faaliyet gösteren girişim profilidir. Son olarak Çözüm 6 kurucuları

arasında yerel elit bir girişimci bulunan ve kurucuların uzunca bir iş tecrübesine sahip olduğu yeni girişimleri göstermektedir.

Tablo 4’te raporlanan ilk üç çözümün (Çözüm 1, 2 ve 3) birleşme/satın alma ile de tutarlı bir şekilde ilişkili olduğu görülmektedir (Tablo 5). Birinci konfigürasyonun sonuçlara etkisi ile ilgili bir farklılık kurucular arasında geri dönen girişimci olmasının birleşme/satın alma üzerinde daha güçlü hayatta kalma üzerinde ise daha zayıf bir etkisinin olmasıdır (Tablo 4 ve 5, Çözüm 1). Üçüncü konfigürasyonla ilgili olarak ise kurucuların önceki iş tecrübesi hayatta kalma üzerinde daha güçlü bir etkiye sahipken birleşme/satın alma üzerinde daha zayıf bir etkiye sahiptir (Tablo 4 ve 5, Çözüm 3). Birleşme/satın alma ile ilişkili bulunan dördüncü çözümün (Tablo 5, Çözüm 4) hayatta kalma ile ilişkili dördüncü çözümden (Tablo 4, Çözüm 4) farkı ise kurucuların eğitim düzeyinin de yüksek olmasıdır. Hayatta kalmayı olumlu yönde etkilediği bulunan son iki çözümün ise (Tablo 4, Çözüm 5 ve 6) birleşme/satın alma üzerinde tutarlı bir etkisi olmadığı görülmektedir.

Tablo 4’teki kapsam değerlerine bakıldığında görgül karşılığı/önemi en yüksek olan Çözüm 6 ve en düşük olan Çözüm 2’dir. Tablo 5’teki kapsam değerlerine göre görgül karşılığı/önemi en yüksek olan Çözüm 3 iken ve en düşük olan yine Çözüm 2’dir. Her bir çözümün kapsam değeri önerilen minimum eşik olan 0.10’un üzerinde olduğu halde genel olguyu açıklamada sınırlı güce sahiptir (Ragin, 2008). Yine de tüm çözümün kapsamı daha büyük kapsam değerlerini görmenin pek de mümkün olmadığı büyük örnekleme sahip (N>50) niteliksel karşılaştırmalı analiz çalışmaları için kabul edilir düzeydedir (Greckhamer, Misangyi ve Fiss, 2013).

5. Tartışma ve Sonuç

Yeni girişimler, ekonomik kalkınma ve istihdam sorunlarının çözümü için son derece önemli olup; girişimciliğin desteklenmesi ve yaygınlaştırılması sağlamak üzere çokça çaba gösterilmekte ve kaynak ayrılmaktadır (GEM, 2021). Global düzeyde değer yaratacak girişimlerin artması ve sağladıkları olumlu çıktılar ekonomik büyüme ve gelişme açısından da kritik öneme sahiptir ve gelişmekte olan ekonomiden inovasyon temelli ve gelişmiş bir ekonomiye dönüşümün de bir ön koşuludur. Bu çalışmada gelişmekte olan ülke ortamında faaliyet gösteren yeni girişimlerin hayatta kalması ve başarılı olmasında etkili olabilecek farklı düzeylerde unsurlar önerilerek bunların bir arada etkisi niteliksel karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

Görgül inceleme bulguları araştırmada ele alınan çevresel, örgütsel ve kuruculara ilişkin unsurlardan hiçbirinin hayatta kalma veya başarı (erken dönemde birleşme veya satın alma) üzerinde tek başına belirleyici bir etkisi olmadığını göstermiştir. Bununla birlikte, bu iki sonuç üzerinde belirleyici olan konfigürasyonlar incelendiğinde unsurlar arasında önemli bazı etkileşimlerin mümkün olduğuna ve farklı düzeylerdeki unsurlar arasındaki karmaşık etkileşimlerin de yeni girişimlerin hayatta kalması ve başarısında etkili olabileceğine işaret etmektedir.

Çözüm üreten yeni girişim profillerine bütüncül bir şekilde bakıldığında, kurucular arasında geri dönen girişimci varlığının yeni girişim açısından olumlu bir sonuç doğurabilmesi için yerel ortama ilişkin bir tecrübe unsurunun da beraberinde var olması gerektiği gözlemlenmiştir. Bu yetkinliğin yerel elit bir girişimci, yerel iş tecrübesi veya girişimci destek mekanizmalarına üyelik vasıtasıyla sağlanabilmesi mümkündür (Tablo 4 ve 5, Çözüm 1-2-3). Bu ilişkilerde söz konusu olan tamamlayıcı (*complementary*) etkileşimlerdir. Örneğin, yerel iş tecrübesi geliştirmekte olan ülke ortamındaki pazar dinamikleri, iş yapış şekilleri ve normlara ilişkin örtük bilgi sağlama ve iş bağlantıları kazandırma yoluyla geri dönen girişimcinin kazanmış olduğu global yetkinlikleri tamamlar şekilde etki gösterebilir (Armanios vd., 2017; Nigam vd., 2020). Yerele ilişkin bu yetkinliklerin yerel elit girişimci varlığı, yerel iş tecrübesi veya girişimcilik destek mekanizmaları gibi alternatif mekanizmalarla sağlanabiliyor oluşu ise ikame edici (*substitutive*) etkileşime örnektir. Kuluçka ve hızlandırma merkezi gibi girişimcilik destek kurumlarının geri dönen girişimcilerin sahip olduğu global yetkinliklerin yerel ortamdaki geçerliliği ve etkinliğine ilişkin bir onay mekanizması olarak (*certification*) işlev görmesi de mümkündür (Armanios vd., 2017).

Görgül bulguların işaret ettiği önemli başka bir olgu ise hayatta kalma veya birleşme/satın alma başarısı üzerinde tek başına anlamlı bir etki yaratmayan, kurucuların önceki iş tecrübesi, kurucu ekip büyüklüğü veya yüksek teknoloji sektörlerinde faaliyet gösterme gibi unsurların diğer unsurlarla etkileşim yoluyla bu sonuçlara etkisinin mümkün olabilmesidir. Örneğin, yüksek teknoloji sektörlerinde faaliyet gösteren yeni girişimlerin birleşme/satın alma başarısı yakalaması kurucular arasında geri dönen girişimci olması durumunda mümkün görünmektedir. Gelişmekte olan ekonomilerde fikri mülkiyet haklarını ilişkin koruma mekanizmalarının zayıf oluşu, gelişmiş ekonomilerde üretilen teknoloji ve bilgi birikiminin kopyalanması veya doğrudan transferine ihtiyaç ve yönelim oluşturabilmektedir (Chatterji, 1990; Yang ve Maskus, 2009). Geri dönen girişimci profiline bu türden bir transferi sağlamaya yönelik ihtiyaç duyulacak yetkinlik ve bağlantı ağı açısından daha avantajlı olduğu düşünüldüğünde, bu durum yeni girişimin birleşme veya satın alma açısından tercih edilirliliğine de yansımaları düşünülebilir. Diğer bir örnek olarak, geniş bir kurucu ekibe sahip olmanın yeni girişimcilerin hayatta kalma ve başarı şansını kurucuların eğitim düzeyinin de yüksek olduğu durumda olumlu etkilediği görülmektedir. Burada işleyen olası bir mekanizma kurucuların eğitim düzeyi arttıkça aradaki olası çatışmalara daha etkin çözüm yolları geliştirebiliyor olmaları olabilir (Cooper vd., 1994; Shane ve Stuart, 2002).

Yeni girişimlerle için başarının özenli bir şekilde tanımlanması ve farklı başarı türlerini inceleme gereği yazında dikkat çekilen bir husustur (Josefy vd., 2017; Soto-Simeone vd., 2020). Bu çalışmanın bulguları hayatta kalma ve erken dönemde birleşme/satın alma başarısının ortak ve ayrılan belirleyicileri olabileceğini ortaya koymuştur. Örneğin, kurucuları arasında geri dönen girişimci olan ve aynı zamanda

girişimcilik destek mekanizmalarına üyeliği bulunan yeni girişimler hem hayatta kalma hem de birleşme/satın alma açısından avantajlı bir profil olarak ortaya çıkmıştır. Yüksek teknoloji sektörlerinde faaliyet gösteren ve kurucuları arasında geri dönen girişimci olan yeni girişimler için kurucuların uzunca bir iş tecrübesi de olması hayatta kalma üzerinde güçlü bir olumlu etki yaratırken, birleşme satın alma üzerinde daha zayıf bir etkisi olmaktadır. Büyük ve eğitim düzeyi yüksek bir kurucu ekibe sahip ve kurucular içerisinde yerel elit girişimci mevcut yeni girişimler içinse kurucular arasında geri dönen girişimci de olması birleşme/satın alma üzerinde güçlü bir olumlu etki sağlarken, hayatta kalma üzerindeki olumlu etkisi daha zayıftır. Küçük bir kurucu ekibe sahip fakat kurucular arasında yerel elit girişimci olan ve aynı zamanda girişimcilik destek mekanizmalarına üyeliği olan yeni girişimler hayatta kalma açısından avantajlı durumda iken birleşme/satın alma için bu profil yeterli olmayıp ilaveten kurucuların eğitim düzeyinin de yüksek olması gerekmektedir. Son olarak, hayatta kalma açısından avantajlı görünen fakat birleşme/satın alma başarısı yeterli olmayan iki yeni girişim profili söz konusudur. Bunlardan biri içlerinde yerel elit bir girişimci de bulunan sayıca geniş ve eğitim düzeyi yüksek bir kurucu ekibe sahip, girişimcilik destek mekanizmalarına üyeliği olan ve yüksek teknoloji sektörlerinde faaliyet gösteren girişim profili, diğeri ise kurucuları arasında yerel elit bir girişimci bulunan ve kurucuların uzunca bir iş tecrübesine sahip olduğu yeni girişimleri göstermektedir.

Çalışma bulguları, bütüncül olarak bakıldığında, yeni girişimlerin hayatta kalması ve başarılı olmasında belirleyici olabilecek farklı düzeylerde (çevre, örgüt ve kurucular) unsurları ve bunlar arasındaki etkileşimleri bir arada düşünüp değerlendirmenin önemine işaret etmektedir. Bu çıkarım, mevcut yazının sağladığı bilgi birikimi ile tutarlıdır (Josefy vd., 2017; Soto-Simeone vd., 2020). Gelişmekte olan ekonomi ortamını inceleyen bu çalışma, global ve yerel yetkinlikleri entegre etmenin yeni girişimlerin hayatta kalması ve birleşme/satın alma başarısı üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermiştir. Hayatta kalma yerel yetkinliklerin etkin kullanımı ile mümkün olabilse de erken dönemde birleşme/satın alma gibi bir başarı yakalayabilmek daha ziyade global yetkinliklere sahip olmakla ilişkilidir. Çalışmanın sunduğu önemli bir diğer öğrenme çevresel, örgütsel ve kurucu özelliklerinin farklı kombinasyonlarının incelenen olumlu sonuçlara ulaşmada alternatif yollar sağlayabileceğidir. Özellikle erken dönemde hayatta kalma, büyüme ve yatırımcıların ilgisini çekme konusunda zorlu bir mücadele veren yeni girişimler eş sonlu (*equifinal*) bu yollardan birini stratejik olarak tercih edebilir.

Gelecekte yapılacak çalışmalar başarı, başarısızlık ve pazardan çıkış gibi yeni girişimler için hayati önem taşıyan sonuçlara götüren farklı düzeylerdeki unsurları ve etkilerini karşılaştırabilir. Tek bir sonucun bile birçok farklı tipi ve her tipin kendine özgü dinamikleri olması mümkündür. Örneğin pazardan çıkış borçlu veya borçsuz şekilde ve kısa veya uzun vadede gerçekleşebilir (Saridakis, Frankish ve Storey, 2022). Benzer şekilde, başarı tanımı değerlendiren paydaş grubunun beklenti ve normlarına göre şekillenebilir (Barney, 2020). Farklı türlerdeki bu

sonuçların farklı düzeylerdeki çoklu belirleyicilerini incelemek teorik katkının yanı sıra geliştirmekte olan ekonomiler için önemli pratik katkılar da sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ahlers, G. K., Cumming, D., Günther, C. ve Schweizer, D. (2015). Signaling in equity crowdfunding. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 39(4), 955-980.
- Ahlstrom, D. ve Bruton, G. D. (2006). Venture capital in emerging economies: Networks and institutional change. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(2), 299-320.
- Armanios, D.E., Eesley, C.E., Li, J. ve Eisenhardt, K.M. (2017). How entrepreneurs leverage institutional intermediaries in emerging economies to acquire public resources. *Strategic Management Journal*, 38(7), 1373-1390.
- Atomico (2018). The state of European tech 2018. <https://2018.stateofeuropantech.com/>, Atomico (Erişim Tarihi: 01.03.2022).
- Barney, J. B. (2020). Measuring firm performance in a way that is consistent with strategic management theory. *Academy of Management Discoveries*, 6(1), 5-7.
- Baron, R. A. ve Ensley, M. D. (2006). Opportunity recognition as the detection of meaningful patterns: Evidence from comparisons of novice and experienced entrepreneurs. *Management Science*, 52(9), 1331-1344.
- Berger, E.S. ve Köhn, A. (2020). Exploring the differences in early-stage start-up valuation across countries: an institutional perspective. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 16(1), 327-344.
- Cao, Z. ve Shi, X. (2021). A systematic literature review of entrepreneurial ecosystems in advanced and emerging economies. *Small Business Economics*, 57(1), 75-110.
- Chatterji, M. (1990). *Technology Transfer in the Developing Countries*. Macmillan, London.
- Colpan, A.M. ve Jones, G. (2016). Business groups, entrepreneurship and the growth of the Koç Group in Turkey. *Business History*, 58(1), 69-88.
- Cooper, A.C., Gimeno-Gascon, F.J. ve Woo, C.Y. (1994). Initial human and financial capital as predictors of new venture performance. *Journal of Business Venturing*, 9, 371-395.

- Delmar, F. ve Shane, S. (2004). Legitimizing first: Organizing activities and the survival of new ventures. *Journal of Business Venturing*, 19(3), 385-410.
- Du, Y. ve Kim, P.H. (2021). One size does not fit all: strategy configurations, complex environments, and new venture performance in emerging economies. *Journal of Business Research*, 124, 272-285.
- Duhaime, I. M., Hitt, M. A. ve M. A. Lyles (ed.) (2021). *Strategic Management: State of the Field and its Future*. Oxford University Press, NY.
- Dutt, N., Hawn, O., Vidal, E., Chatterji, A., McGahan, A. ve Mitchell, W. (2016). How open system intermediaries address institutional failures: the case of business incubators in emerging-market countries. *Academy of Management Journal*, 59(3), 818-840.
- Fichman, M. ve Levinthal, D. A. (1991). Honeymoons and the liability of adolescence: A new perspective on duration dependence in social and organizational relationships. *Academy of Management Review*, 16(2), 442-468.
- Fiss, P.C. (2011). Building better causal theories: a fuzzy set approach to typologies in organization research. *Academy of Management Journal*, 54(2), 393-420.
- Freeman, J., Carroll, G. R. ve Hannan, M. T. (1983). The liability of newness: Age dependence in organizational death rates. *American Sociological Review*, 692-710.
- Gao, Q., Cui, L., Lew, Y.K., Li, Z. ve Khan, Z. (2021). Business incubators as international knowledge intermediaries: exploring their role in the internationalization of start-ups from an emerging market. *Journal of International Management*, 27(4), 16.
- Global Entrepreneurship Monitor (2021). 2020-2021 Global Report, London, <https://www.gemconsortium.org/report/gem-20202021-global-report> (Erişim tarihi: 01.03.2022).
- Gompers, P.A., Gornall, W., Kaplan, S.N. ve Strebulaev, I.A. (2020). How do venture capitalists make decisions?. *Journal of Financial Economics*, 135(1), 169-190.
- Gonzalez, C. ve Massieu, D.R. (2021). Universally-enabling and context-binding resources in new venture internationalization: evidence from venture capital backed start-ups in an emerging market. *International Business Review*, 30(6), 101851.

- Greckhamer, T., Misangyi, V.F. ve Fiss, P.C. (2013). The two QCAs: from a small-N to a large-N set theoretic approach. *Configurational Theory and Methods in Organizational Research (Research in the Sociology of Organizations)*, 38, 49-75.
- Greckhamer, T., Furnari, S., Fiss, P.C. ve Aguilera, R. (2018). Studying configurations with qualitative comparative analysis: best practices in strategy and organization research. *Strategic Organization*, 16(4), 482-495
- Groh, A.P. ve Wallmeroth, J. (2016). Determinants of venture capital investments in emerging markets. *Emerging Markets Review*, 29, 104-132.
- Gruenhagen, J.H. (2019). Returnee entrepreneurs and the institutional environment: case study insights from China. *International Journal of Emerging Markets*, 14(1), 207-230.
- Habersang, S., Küberling-Jost, J., Reihlen, M. ve Seckler, C. (2019). A process perspective on organizational failure: a qualitative meta-analysis. *Journal of Management Studies*, 56(1), 19-56.
- Hackett, S.M. ve Dilts, D.M. (2004). A systematic review of business incubation research. *The Journal of Technology Transfer*, 29(1), 55-82.
- Hallen, B.L., Cohen, S.L. ve Bingham, C.B. (2019). Do accelerators work? If so, how?. *Organization Science*, 31(2), 378-414.
- Hannan, M. T. (1998). Rethinking age dependence in organizational mortality: Logical formalizations. *American Journal of Sociology*, 104(1), 126-164.
- Hochberg Y., Ljungqvist A.P., ve Y. Lu (2007). Whom You Know Matters: Venture Capital Networks and Investment Performance. *Journal of Finance*, 62, 251-301.
- Hogarth, R. M. ve Karelaia, N. (2012). Entrepreneurial success and failure: Confidence and fallible judgment. *Organization Science*, 23(6), 1733-1747.
- Hoskisson, R.E., Eden, L., Lau, C.M. ve Wright, M. (2000). Strategy in emerging economies. *Academy of Management Journal*, 43(3), 249-267.
- Islam, M., Fremeth, A. ve Marcus, A. (2018). Signaling by early stage startups: US government research grants and venture capital funding. *Journal of Business Venturing*, 33(1), 35-51.
- Josefy, M. A., Harrison, J. S., Sirmon, D. G. ve Carnes, C. (2017). Living and dying: Synthesizing the literature on firm survival and failure across stages of development. *Academy of Management Annals*, 11(2), 770-799.

- Khanna, T. ve Palepu, K.G. (2010). *Winning in Emerging Markets: A Road Map for Strategy and Execution*. Harvard Business Press, Boston.
- Klonowski, D. (2007). The venture capital investment process in emerging markets: evidence from Central and Eastern Europe. *International Journal of Emerging Markets*, 2(4), 361-382.
- Ko, E.J. ve McKelvie, A. (2018). Signaling for more money: the roles of founders' human capital and investor prominence in resource acquisition across different stages of firm development. *Journal of Business Venturing*, 33(4), 438-454.
- Li, H., Zhang, Y., Li, Y., Zhou, L. A. ve Zhang, W. (2012). Returnees Versus Locals: Who Perform Better in China's Technology Entrepreneurship?. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 6(3), 257-272.
- Liu, X., Lu, J., Filatotchev, I., Buck, T. ve Wright, M. (2010). Returnee entrepreneurs, knowledge spillovers and innovation in high-tech firms in emerging economies. *Journal of International Business Studies*, 41, 1183-1197.
- Manimala, M.J. ve Wasdani, K.P. (2015). Emerging economies: muddling through to development. M. Manimala ve K. Wasdani (Eds), in *Entrepreneurial Ecosystem: Perspectives from Emerging Economies* (3-53), Springer.
- Marquis, C. ve Raynard, M. (2015). Institutional strategies in emerging markets. *Academy of Management Annals*, 9(1), 291-335.
- Mellahi, K. ve Wilkinson, A. (2010). Managing and coping with organizational failure: Introduction to the special issue. *Group and Organization Management*, 35(5), 531-541.
- Miloud, T., Aspelund, A. ve Cabrol, M. (2012). Startup valuation by venture capitalists: an empirical study. *Venture Capital*, 14(2-3), 151-174.
- Misangyi, V.F., Greckhamer, T., Furnari, S., Fiss, P.C., Crilly, D. ve Aguilera, R. (2017). Embracing causal complexity: the emergence of a neo-configurational perspective. *Strategic Organization*, 43(1), 255-282.
- Morris, S., Aguilera, R. V., Fisher, G., & Thatcher, S. M. (2023). Theorizing from emerging markets: challenges, opportunities, and publishing advice. *Academy of Management Review*, 48(1), 1-10.
- Nigam, N., Mbarek, S. ve Boughanmi, A. (2020). Impact of intellectual capital on the financing of startups with new business models. *Journal of Knowledge Management*, 25(1), 227-250.

- Ozkan-Canbolat, E. ve Beraha, A. (2016). A configurational approach to network topology design for product innovation. *Journal of Business Research*, 69(11), 5216-5221.
- Ozmel, U. ve Guler, I. (2015). Small fish, big fish: The performance effects of the relative standing in partners' affiliate portfolios. *Strategic Management Journal*, 36(13), 2039-2057.
- Pisoni, A. ve Onetti, A. (2018). When startups exit: comparing strategies in Europe and the USA. *Journal of Business Strategy*, 39(3), 26-33.
- Plummer, L.A., Allison, T.H. ve Connelly, B.L. (2016). Better together? Signaling interactions in new venture pursuit of initial external capital. *Academy of Management Journal*, 59(5), 1585-1604.
- Ragin, C.C. (2008). *Redesigning Social Inquiry: Fuzzy Sets and beyond*. University of Chicago Press, Chicago.
- Ragin, C.C. ve Fiss, P.C. (2008). Net effects analysis versus configurational analysis: an empirical demonstration. C.C. Ragin (Ed.), in *Redesigning Social Inquiry: Fuzzy Sets and beyond*, (190-212), Uni of Chi Press, Chicago.
- Ragin, C.C., Drass, K.A. ve Davey, S. (2006). *Fuzzy-set/qualitative Comparative Analysis 2.0*. University of Arizona Department of Sociology, Tucson, AZ.
- Rihoux, B. ve Ragin, C.C. (2009). *Configurational Comparative Methods: Qualitative Comparative Analysis (QCA) and Related Techniques*. Sage, Thousand Oaks, CA.
- Reynolds, P. D., Bygrave, W. D., Autio, E., Cox, L.W. ve Hay, M. (2002). *Global entrepreneurship monitor executive report*. Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership. Kansas City, MO: Ewing Marion Kauffman Foundation.
- Rottig, D. (2016). Institutions and emerging markets: effects and implications for multinational corporations. *International Journal of Emerging Markets*, 11(1), 2-17.
- Sanders, W.G. ve Boivie, S. (2004). Sorting things out: valuation of new firms in uncertain markets. *Strategic Management Journal*, 25(2), 167-186.
- Saridakis, G., Frankish, J., ve Storey, D. J. (2022). Unpacking new firm exit. *British Journal of Management*, 33(4), 1843-1863.

- Shane, S. ve Cable, D. (2002). Network ties, reputation, and the financing of new ventures. *Small Business Economics*, 48(3), 364-381.
- Smallbone, D. ve Welter, F. (2001). The distinctiveness of entrepreneurship in transition economies. *Small Business Economics*, 16, 249-262.
- Song, M., Podoyntsyna, K., Van Der Bij, H. ve Halman, J. I. (2008). Success factors in new ventures: A meta-analysis. *Journal of Product Innovation Management*, 25(1), 7-27.
- Soto-Simeone, A., Siren, C. ve Antretter, T. (2020). New venture survival: a review and extension. *International Journal of Management Reviews*, 22(4), 378-407.
- Startup Genome (2021). The global startup ecosystem report. <https://startupgenome.com/report/gser2021>, (Erişim tarihi: 01.05.2022).
- Startups.watch (2021). Startup database. <https://startups.watch/>, (Erişim tarihi: 01.05.2022).
- Stinchcombe, A. L. (1965). Social structures and organizations. James G. March (ed.), in *Handbook of Organizations* (142-193), Chicago: Rand McNally.
- Tekmen, E., Özkan Canbolat, E. ve Sağlam, F. (2020). İşyeri zorbalığına çatışma perspektifinden bakışın doğrusal ve bulanık mantık yöntemleriyle değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10 (1), 349-370.
- Tour, A., Soussan, P., Harle, N., Chevalier, R. ve Duportet, X. (2017). *From Tech to Deep Tech*. The Boston Consulting Group, <http://media-publications.bcg.com/from-tech-to-deeptech.Pdf>, (Erişim tarihi: 01.05.2022).
- Ucbasaran, D., Shepherd, D. A., Lockett, A. ve Lyon, S. J. (2013). Life after business failure: The process and consequences of business failure for entrepreneurs. *Journal of Management*, 39(1), 163-202.
- Wang, T., Qureshi, I., Deeds, D. ve Ren, Y. (2019). How do technology ventures signal IPO quality? A configurational approach. *Journal of Business Research*, 99, 105-114.
- Wennberg, K., Wiklund, J., DeTienne, D. R. ve Cardon, M. S. (2010). Reconceptualizing entrepreneurial exit: Divergent exit routes and their drivers. *Journal of Business Venturing*, 25(4), 361-375.

Williamson, P.J. ve Santos, J.F.P. (2021). Emerging Economies: The Impact of Context on Global Strategic Management. Duhaime, I. M., Hitt, M. A. ve Lyles, M. A. (Eds.), in *Strategic management: State of the field and its future* (319-335). Oxford University Press.

Yang, L. ve Maskus, K.E. (2009). Intellectual property rights, technology transfer and exports in developing countries. *Journal of Development Economics*, 90(2), 231-236.

Yaprak, A., Yosun, T. ve Cetindamar, D. (2018). The influence of firm-specific and country-specific advantages in the internationalization of emerging market firms: evidence from Turkey. *International Business Review*, 27(1), 198-207.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Examining the Factors that Affect the Survival and Success of New Ventures in the Context of an Emerging Market Through Qualitative Comparative Analysis

Extended Abstract

1. Introduction

Understanding the factors that determine the survival and success of new ventures has been one of the fundamental research questions in organizational theory and strategic management literature, in addition to its practical importance (Habersang, Küberling-Jost, Reihlen & Seckler, 2019; Josefy, Harrison, Sirmon & Carnes, 2017; Mellahi & Wilkinson, 2010). Studies demonstrate that new venture survival is a complex phenomenon shaped by the interaction of various environmental, organizational, and founder-related elements (Josefy et al., 2017; Mellahi & Wilkinson, 2010; Soto-Simeone, Siren & Antretter, 2020). Yet, most of this research is conducted in the context of developed economies. Emerging markets are characterized by greater levels of economic and political uncertainty, institutional voids, and limited access to finance and other critical resources (Cao & Shi, 2021; Du & Kim, 2021; Hoskisson, Eden, Lau & Wright, 2000; Manimala & Wasdani, 2015; Marquis & Raynard, 2015). The success or failure of new ventures operating in this environment may be shaped by these conditions specific to developing economies (Morris, Aguilera, Fisher & Thatcher, 2023; Williamson & Santos, 2021). Considering that these economies have an increasingly important role in the global entrepreneurial ecosystem (Cao & Shi, 2021; Groh & Wallmeroth, 2016), understanding these dynamics is a viable research path and has practical value for entrepreneurs and decision-makers. Motivated by this gap in the literature, this study aims to investigate the factors that affect the survival and success of new ventures in the context of an emerging market.

2. Theoretical Framework

Studies of new venture survival have mostly focused on determinants at a single level (environment, organization, or founders). Recent reviews of this literature suggest studying how factors at different levels, in combination, affect new venture outcomes (Josefy et al., 2017; Soto-Simeone et al., 2020). In this study, I determined a set of founder-related, organizational, and environmental factors that may affect new venture survival and success in the context of an emerging market: (1) returnee entrepreneur, (2) local elite entrepreneur, (3) founders' education level, (4) founders' prior experience, (5) founding team size, (6) membership in venture development organizations, and (7) high-tech business.

It is possible to define organizational success in many different ways (Barney, 2020; Duhaime, Hitt, & Lyles, 2021). Given that a great majority of new ventures (about 75%) fail in the first five years, survival for more than five years, itself, can be considered as success (Berger & Köhn, 2020; Miloud et al., 2012). Especially since the early 2000s, mergers and acquisitions have become an important way out for successful ventures. (Hochberg, Ljungqvist & Lu, 2007; Ozmel & Guler, 2015). Accordingly, merger or acquisition achieved by a new venture in the first five years can be considered as another criteria of success.

3. Method

Considering the theoretical complexity of the phenomenon in question and the lack of guiding preliminary studies in the context of emerging markets, this study is designed as exploratory. Taking a configurational approach that allows examining complex causal relationships between a large

number of factors (Rihoux & Ragin, 2009), I used qualitative comparative analysis (Greckhamer, Furnari, Fiss & Aguilera, 2018) to investigate the effects of environmental, organizational, and founder-related factors on new venture survival and success (i.e., merger or acquisition in the first five years). The empirical context of the study is the Turkish startup ecosystem. Turkey is a typical emerging market with institutional and regulatory deficiencies in the labor and financial markets, together with political and economic uncertainties (Colpan & Jones, 2016; Yaprak, Yosun & Cetindamar, 2018). Entrepreneurial activity has been supported by the reforms regarding technological development and industrial infrastructure in the last 20 years, and there has been significant growth in the entrepreneurship ecosystem (GEM, 2021). The number of newly established ventures increased from 474 to 1003 between 2010 and 2020. Following the first unicorn initiative in 2019, the number of unicorns reached five in 2021. As of 2021, the Turkish startup ecosystem ranks 15th among the 100 developing ecosystems in the world (Startup Genome, 2021). In terms of total realized angel investment and venture capital investment, Istanbul ranks 13th among European cities and 2nd in the Middle East and North Africa region (Startups.watch, 2021).

4. Discussion and Conclusion

Findings show that none of the environmental, organizational, and founder-related factors discussed in the study is individually sufficient to enable survival or success (early merger or acquisition). Instead, complex interactions between factors at different levels determine the survival and success of new ventures. One needs to think carefully about the definition of success for new ventures and spend effort to examine different types of success (Josefy et al., 2017; Soto-Simeone et al., 2020). The findings of this study reveal that there may be common and divergent determinants of survival and early merger/acquisition success. As a common dynamic, both survival and success are positively influenced by integrating global capabilities and emerging market context-specific local capabilities. Importantly, survival is possible with the effective use of local capabilities, while having global capabilities plays a greater role in achieving early-stage mergers or acquisitions. Another important insight produced by this study is that different combinations of environmental, organizational, and founder characteristics can provide alternative ways to survive and become successful. New ventures that struggle to survive, grow, and attract investors' attention, especially in the early stages, may strategically choose one of these equifinal paths.

Araştırma Makalesi

**Yerel Yönetimlerde Kent Konseylerine Katılımın Politika
Yayılm Modeline Göre İncelenmesi**

Handan BOYALI

Munzur Üniversitesi, İİBF

handanboyali@munzur.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4662-5124

Öz

Yerel yönetimler, bireylerin ortak ihtiyaçlarını karşılayan, kamusal mal ve hizmetlerin üretilmesi için çalışan, yerel halkın seçtiği organlarca yönetilen kurumlardır. Halkın kamu yönetiminin görev ve yetki alanlarında olan konularda söz sahibi olabilmesinde, katılımlarının sağlanmasında kent konseyi önemlidir. Kent konseyi, tarafsız yaklaşımla yerel yönetimlerin yetersiz kaldığı noktaları aşmayı, halkın sorun ve ihtiyaçlarını tespit etmeyi, çözümler sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca hemşehricilik bilincinin oluşturulması, kentin hak ve hukukunun korunmasını, katılımcı demokrasiyi esas almaktadır. Çalışmanın amacında, yerel yönetimlerin halka yakınlığı ve yöneten ile ilişkilerinin gelişmesinde katılımcı demokrasinin uygulandığı kent konseylerinin Türkiye’de hangi koşullarda ortaya çıktığını ve ne ölçüde politika yayılımı noktasında uygulanabildiğini incelemektir. Dünyanın birçok yerinde halk egemenliğinin artarak devam ettiği bir sistemde halkın yönetime dahil olması en tabii haktır. Bu bakımdan farklı çalışmalarda kamu politika analizlerinin bu şekildeki uygulamalar üzerinden görünür kılınması konunun anlaşılabilirliği noktasında alana katkı sunacaktır. Çalışmada mevzuat, Avrupa Birliği (AB) hakkında ulusal ve uluslararası yazın, internet kaynakları sunularak literatür taraması yöntemi uygulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Kamu politikası, politika yayılımı, kent konseyi

Jel Sınıflandırma Kodları: Z00, H11

**Examination of Participation in City Councils in Local Governments According to the Policy
Difference Model¹**

Abstract

Local governments are institutions that meet the common needs of individuals, work for the production of public goods and services, and are managed by bodies elected by the local people. The city council is important in enabling the public to have a say in matters within the scope of duties and authorities of the public administration and ensuring their participation. The city council aims to overcome the inadequacy of local governments, to identify the problems and needs of the people, and to offer solutions with an impartial approach. In addition, it is based on the creation of citizenship awareness, the protection of the rights and laws of the city, and participatory democracy. The aim of the study is to examine the conditions under which participatory democracy is implemented in the development of local governments' closeness to the people and their relations with the ruler, and to what extent they can be applied at the point of policy diffusion. In a system where popular sovereignty continues to increase in many parts of the world, it is the most natural right for the people to be included in the administration. In this respect, making public policy analyzes visible through such practices in different studies will contribute to the field in terms of intelligibility of the subject. In the study, the literature review method was applied by presenting the legislation, national and international literature and internet resources about the European Union (EU).

Keywords: Public policy, policy diffusion, city council

JEL Classification Codes: Z00, H11

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 09.04.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 25.07.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Boyalı, H. (2023). Yerel yönetimlerde kent konseylerine katılımın politika yayılım modeline göre incelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 1181-1201. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1278718.

1. Giriş

Günümüzde geleneksel demokrasinin uygulama şekilleri olarak yer edinen seçim ve oy verme faaliyetleri temsili demokrasinin yapı taşlarıdır. Yeni yönetim anlayışlarının gelişmesiyle beraber sağlıklı bir demokrasi için, çoğulculuk ve katılımcılık boyutları olan sistemlerin olması gerekmektedir. Hizmetlerin, halka en yakın birimler tarafından ve halkın katılımının öncelenerek uygulanmasının anayasada yer alması, halkın bu egemenliği katılım yoluyla kullanabileceği anlamına gelmektedir.

Yerel ihtiyaçların karşılanması amacıyla halka doğrudan hizmet sunabilen yerel yönetimler; yasal, teknik, mali olanaklar ve benzer niteliklerle görevlerini ifa etmeye çalışmaktadırlar. Bulunduğu statü ile yerel yönetimler, halkın katılımına dayanan ve insanın demokratik bir yapıda yaşayabilmesini sağlayan en temel kuruluşlar olmaktadır. Böylece demokrasinin halkın doğrudan veya dolaylı olarak söz sahibi olabildiği yerel yönetimlerde, halkın istek ve taleplerine cevap verebilme durumunda daha etkin bir kurum olabilmektedir. Ancak göz önünde bulundurulması gereken nokta, demokrasinin en saf hali olan doğrudan demokrasinin uygulanmasının günümüz koşullarında güçtür. Nüfusun hızla artması ve bunun sonucu olarak da kentleşmenin yoğunlaşması yerel yönetimlerde temsili demokrasinin uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Örneğin, demokratik yönetimin pekişmesi amacıyla kamu hizmetlerine olan taleplerde artış ve bunun bir sonucu olarak hizmetlerde çeşitliliğin arttığı görülmektedir. Bu noktada seçmenlerin hizmetten yararlanma veya kaçınma yolunu tercih etmelerinde halkoylaması/ referandum/ plebisit yöntemine gidilebilmektedir (Güler, 2023, s. 118-119). Bunların yanında doğrudan demokrasinin ve temsili demokrasinin ortasında bulunan katılımcı demokrasi her iki yönetim tarzının sorunlarını gidermek adına ortaya çıkmış bir bileşke olabilmektedir. Güçlü bir katılım, katılımcı demokrasiyi güçlendirmekte ve seçimler dışında halkın karar ve uygulamalara etki edebilmesini sağlamaktadır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin yaptırım şartı olarak sunduğu yerel yönetim reformları doğrultusunda halk katılımı olgusuyla tanışması, 3723 sayılı Avrupa Yerel Yönetim Özerklik Şartı ile gerçekleşmiştir. AB'nin yaptırım şartı olarak sunduğu yerel yönetim reformları doğrultusunda oluşturulan kamu politikaları ile Türkiye'nin yönetim bünyesini istenilen şekle benzetme amacıyla yasal düzenlemelere gittiği görülmektedir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın altıncı sıradaki "Beş Yıllık Özel İhtisas Komisyonu Raporu"nun içeriğinde "Özü itibarıyla demokrasinin beşiği olan yerel yönetimlerde, halkın yönetime katılımı oldukça önemlidir. Bunun sebebi mahalli ve müşterek hizmeti sunması gereken bir yerel yönetim; o bölge halkı için karar alan ve bu kararları uygulamaya aktaran bir yapıdır. Bu nedenle halk katılımı sadece 'oy veren bir mekanizma' olarak değil aynı zamanda günü etkileyen kararlara katılımı da desteklemelidir" (DPT, 1991, s. 52)

biçiminde yer edinen açıklaması ile katılım olgusu kent konseyleri aracılığıyla çözümlenmeye çalışılmıştır.

Bilindiği üzere Türkiye’de uygulanan yerel yönetim yapılanması, AB’ye tam üyelik döneminde Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ile ciddi bir değişime uğramıştır. Şartın bağlayıcı olabilmesi adına, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1991 yılında çıkarılan 3723 sayılı Kanun’un uygun bulunması gerekmiştir (Cebe, 2007, s. 4).

Bu şartların uygulamaya düzgün bir biçimde aktarılması, Türkiye’nin AB’ye tam üyelik yolunun gerçekleşebilmesi adına ehemmiyet taşımaktadır. Ancak çalışma kapsamında görüleceği üzere, belirlenen şartların üye ülkelerin tercihlerinden ziyade zorunluluk oluşturması faaliyete geçirilen şartların politika yayılımına uygun olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan çalışmanın konusu kent konseylerine vatandaş katılımının güçlendirilmesi noktasında AB’nin politika yayılım modelini uyguladığını anlamaya yöneliktir.

2. Kamu Politikasına Genel Bir Bakış

Günümüz koşullarında devletlerin iktisadi, hukuki, eğitim, sağlık ve benzeri ihtiyaçlarını kıt kaynaklarla etkin bir biçimde karşılayabilmesi ve bu süreçlerin devamını sağlayabilmesi beklenmektedir. Bu nedenle devletlerin ihtiyaçlar doğrultusunda kamusal alanda hizmet vermeye devam etmeleri ile kamu yönetiminde zihniyet değişiklikleri ve kamusal alanının sınırlandırılmasına rağmen, kamu politikaları çok daha önemli hale gelmiştir. Bu tür hizmetlerin gelişmesi kamu politikasının kendi içinde faaliyet alanını artırmıştır. Böylece kamu politikası tasarısı, politikaların planlanması/ programlanması ihtiyaçlarını da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte farklı coğrafyalarda ve farklı şekillerde aktif bir biçimde kullanılan politika, evrensellik ve tarihsel geçmişi bakımından süreklilik ilkesine sahiptir (Kapani, 2010, s. 19). Toplumun idaresini sağlayan devlet otoritesi, yasalar eşliğinde, modern ulus devletinden önce başlayıp günümüzde kadar devam eden kamusal hizmetler “kamu politikası” olarak özetlenebilmektedir (Akdoğan, 2011, ss. 77-79).

Çağdaş ulus devletlerinde kamu politikası kapsamında yer alan çalışmaların, 1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde gerçekleşen Ekonomik Buhranla başladığı söylenebilir. Bununla birlikte, kamu politikalarının Avrupa’ya yayılma süreci, İkinci Dünya Savaşı’nı takiben 1950’li yıllardaki Lasswell’in çalışmalarına kadar izlenebilmektedir (Pielke, 2004, s. 210). Popüler bir çalışma alanı olarak görülmeye başlandığı dönemde ise sürece politika bilimi dışında diğer sosyal bilim dallarında da çalışmalar eklenmiştir. Kamu politikası alanı ile ilgili bilinen en genel tanım olarak Dye tarafından yapılan “devletlerin yapmayı veya yapmamayı tercih ettikleri her şey” ifadesi yer almaktadır (Dye, 2017, s. 333). Anderson ise Dye’nin yapmış olduğu tanımı biraz daha açarak “aktörlerin konuyla ilgili sorunları çözüme kavuşturabilmek için amaçları doğrultusunda yöneldikleri eylem süreci” olarak

kamu politikasını tanımlamıştır (Anderson, 2015, ss. 6-7). Kamu politikasının bir süreç dahilinde belirli bir amaca yönelik ilerleyen somut faaliyetler olduğundan bahsetmiştir.

Kamu politikası, toplumun farklı çıkarlara sahip olan birey ve grupların talep ve beklentilerinin gündeme gelmesiyle birlikte, hükümetin bunlara en uygun çözümü bulmada resmi ve gayri resmi aktörlerinin uyguladığı karar ve eylemlerdir (Gül, 2015, s. 8). Buna göre bir kamu politikasının meşruiyete dayanması gerekmektedir. Kamu politikasının meşruiyeti devletlerin eylem ve faaliyetlerinde anayasal metinlere ve kanunlara dayanmasıyla gerçekleşmektedir. Bu noktada karar vericilerin, farklı çıkarlara sahip aktörlerin mücadelesi ile kamu politikasına karar verme ve uygulama evrelerinde müdahale ettikleri görülmektedir. Böylece somut bir eylem olarak ortaya çıkan kamu politikaları, politika oluşumunda sosyal ve politik sistemin devreye girmesiyle çok aktörlü bir sistemli süreç olmaktadır (Usta, 2013, s. 81). Birçok aktörün yer aldığı bu dinamik süreç; resmi, gayri resmi ve uluslararası aktörler biçiminde sınıflandırılabilir (Birkland, 2011, s. 93). Bu dinamik sürecin karmaşık bir yapı oluşturması resmi aktörler (parlamento/yasama, hükümet/ yürütme ve yargı), gayri resmi aktörler (vatandaş, siyasi parti, sivil toplum örgütleri, düşünce kuruluşları/ üniversite, medya) ve uluslararası aktörlerin süreçte etkin rol almalarına yardımcı olmaktadır.

Konuya genel bir perspektiften bakıldığında klasik bir kamu politikası sürecinin işleyişi; politikaya yönelik sorunun tespiti ve gündemin oluşumu, politikanın formülasyonu ve yasalaşması, politikanın uygulanması ve değerlendirilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Süreçte yer alan aktörler ise resmi, gayri resmi ve uluslararası aktörlerdir. Resmi aktörler arasında yasama adına parlamento, yürütme adına hükümet ve bürokrasi, yargı adına ise bağımsız ve tarafsız mahkemeler rol almaktadır. Gayri resmi aktörler; vatandaşlar (seçmenler), siyasi partiler, sivil toplum örgütleri (baskı grupları), üniversiteler ve düşünce kuruluşları (think tank) ve medyadır. Bir diğer önemli aktör grubu ise, ülkelerin üyesi olduğu küresel ve/veya bölgesel örgütlerin yer aldığı uluslararası aktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Görüldüğü üzere kamu politikalarının oluşum ve uygulama sürecinde ortaya pek çok karmaşık durum çıkmaktadır. Bu süreçlerin doğru anlaşılabilmesi adına birtakım politika analiz metotlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışmanın alt başlığında ise kamu politikası sürecinde seçili politika analiz modeli hakkında bilgiler yer almaktadır.

3. Kamu Politikası Sürecinde Politika Yayılım Modeli

Kamu politikası konusu gelişmiş ülkelerin kamu yönetimi alanında uzun süredir yer almasına rağmen, Türkiye için yeni bir konu olarak sayılmaktadır. “Kamu Politikası nedir?” sorusunun 1990’lı yıllardan itibaren Türkiye’nin akademik gündemine girdiği görülmektedir (Yıldız ve Sobacı, 2013, s. 10). Kamu politikasının sosyal bilimler alanında yapılan birkaç tanımına bakılması gerekirse, bazıları kamu politikası ve kamu kuruluşunun çevresiyle ilişkisini ele alırken bazıları da kamu

yönetiminin yapmayı veya yapmamayı seçtiği bütün fikir ve eylemler olarak değerlendirilmektedir. Resmi süreçler içerisinde iş başına gelen siyasi iktidarın temel görevi, vatandaşların taleplerini karşılamak ve oluşabilecek çatışmaları önleyebilmektir. Bu görevleri yerine getirirken meydana gelen çıktılar ise kamu politikasını oluşturmaktadır (Yıldız ve Sobacı, 2013, s. 17).

Kamu politikaları sürecin karmaşıklığı sebebiyle kamusal alanda gerçekleştirilen faaliyetleri anlamlandırmak ve bu faaliyetleri inceleyebilecek verilere sahip olabilmek için kamu politikalarının analizini bir yöntem olarak önemli kılmaktadır. Dunn'un ifadesine göre politika analizi, "siyasa problemlere çözüm bulabilmek adına siyasi ortamlarda kullanılabilir siyasetlerle ilgili bilgilerin üretilmesi ve dönüştürülmesi için pek çok sorgu metodu ve argüman kullanan uygulamalı bir sosyal bilim disiplini" olarak tanımlanmaktadır (Dunn'dan aktaran Kulaç ve Çalhan, 2013, ss. 208-210). Bu çerçevede analiz yöntemlerinden biri olan politika yayılım modeli, "bir devletin politika tercihlerinde diğer devlet ya da devletlerin etkisi" şeklinde en genel haliyle açıklanmaktadır. Bu noktada politika tercihlerinin yönünün keşfedilmesinde, ulusların birbirleriyle olan doğrudan ilişkileri, ulusların uluslararası kuruluşlarla ilişkileri ve uluslararası kuruluşlar aracılığıyla ulusların diğer uluslarla olan ilişkileri bu yayılım modelinde temel alınan noktalar olarak sayılmaktadır (Shipan, Volden'den aktaran Gürer, Akgül ve Tosun, 2016, ss. 1-9).

Bir kısım politikalar başka ülkelerin politikaları incelenerek kendi bünyelerine uyacak şekilde adapte edilmiş, diğer devletler de bu politikaları ortaya çıkaran devletlerin örneklerine bakarak o politikaları kendi yetki alanları içinde kabul etmiş ve uygulama faslına geçmişlerdir. Bu süreç ise politika yayılımı olarak isimlendirilmiştir. Görüldüğü üzere politika yayılımı bu aktörlerin tamamının politika farklılıklarını, benzerliklerini ve etkileşimlerini farklı kanallar kullanarak açıklama süreci olarak tanımlanabilmektedir (Gültekin, 2013, ss. 120-121).

Politika yayılım ve yenilik modelini özümseyebilmek adına bazı kavramların tanımlanması gerekmektedir. Kamu politikalarında yenilik kavramı, "bir program ya da politikanın adapte eden ve uygulayan ülke için yeni olması" ile ilişkilidir (Gray'dan aktaran Gültekin, 2013, s. 123). Bu açıdan bakıldığında bir ülke için yeni olan politika bir başka ülkede çok önceden kullanılıyor olabilmektedir. Bunun yanında bir ülke daha önce başka hiçbir ülkede kullanılmayan yeni bir politika uygulamaya başlamışsa bu duruma "politika icadı" denilmektedir. Diğer bir kavram "politikanın yeniden icadı"dır. Farklı bir ülkede uygulanan politikanın adaptasyon ve uygulama içerisinde ülke şartlarına uygun hale getirilmesi anlamında ifade edilmektedir. "Politika yayılımı" ise politikaların ülkeler arasında yayılması anlamında kullanılmaktadır (Gültekin, 2013, s. 124).

Politika yayılım modelinin içerisinde ulus içinde yer alan bölgeler, eyaletler ve ulusların kendi aralarında yayılan politikalar kendi içlerinde alt dallara ayrılabilir. Kısaca bu modellere bakıldığında Ulusal Etkileşim Modeli, özellikle yerel ölçek politikalarına uygun olup ülke içerisinde yer alan farklı

bölgelerin başarılı olan politikalarının kendi yetki alanlarında uygulamaya geçmesi olarak tanımlanabilmektedir. Bölgesel Yayılım Modeli, etkileşime geçecek yerlerin yakınlığının etkileşim olayını arttırdığını ve komşu ülke ile bölge ülkeler arasındaki politikaların yayılımının daha kolay olduğu görüşünü benimsemektedir. Lider-Örnek Modeli, popüler olan veya diğerlerine öncülük eden ve genellikle lider kabul edilen bir ülkenin kullandığı politikaların diğer ülkelerin kendi rızalarıyla kabul etmesi durumunu belirtmektedir. Dikey Etki Modeli, sistemler arasında hiyerarşik etkileşim olduğu örneğin AB gibi kuruluşların üye ve aday üyelerine zorunlu olarak bazı politikaları adaptasyon ve uygulama yönüyle yaptırımlarda bulunduğu görülmektedir. İç Dinamik Modelinde, ülkeler aldıkları politikaları kendi iç dinamiklerine göre şekillendirmekte ve buna uygun bir şekilde uygulamaktadır. Sosyal, ekonomik, kültürel ve demografik yönlerden kendilerine benzeyen ülkelere politika almaları daha muhtemel görülmektedir (Gültekin, 2013, ss. 124-126).

Çalışma kapsamında, Türkiye’de AB’ye tam üyelik süreci çabası içinde, “Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı” gereğince “Kamusal hizmetler yapısı itibarıyla genel olarak ve tercihe bağlı biçimde vatandaşa en yakın makamlar aracılığıyla sunulmalıdır. Bu sorumluluğun başka bir makama verilmesinde, görevin kapsam ve niteliğiyle yetkinlik ve ekonomik gerekleri göz önünde bulundurulmalıdır” (DPT, 1991, s. 52) söylemi ile bazı koşulları ülke nezdinde uygulaması gerekmektedir. AB’nin yaptırım şartı olarak sunduğu “katılım” olgusu doğrultusunda yönetim bünyesini istenilen şekle benzetmek adına “politika yayılımının dikey etki modeli” kapsamında Türkiye’nin yasal düzenlemelere gittiği görülmektedir. AB şartlarının, üye ve aday ülkelerin tercihlerine ve kendi bünyelerine uygun oluşturulması gerekirken zorunlu şartlar öne sürülmesi, halk katılımı kapsamında kent konseylerinin “politika dikey yayılım modeline” uygun bir politika oluşturduğu görüşünü ortaya çıkarmaktadır.

4. Avrupa Birliği Kapsamında Yerel Yönetim Olgusu

Küreselleşmenin başladığı 1970’li yıllardan sonra ulus devletlerin etkinliğinin azaldığı düşünülürken birey hak ve özgürlüklerinin önem kazanmaya başlaması sonucunda halkın temel ihtiyaçlarını daha fazla dikkate alan politikaların oluşturulması ve bunun için yerel yönetimlerin ciddi oranda güçlendirilmesi gerekmektedir (Çevik, 2010, s. 159). Bu süreç içerisinde AB, yerelin merkez karşısında güçlü konumlanmasını gerektiren Adem-i merkezîyetçiliği, ihtiyaçlar dahilinde siyasi bir görüş olarak savunmaya başlamıştır. Bununla birlikte AB, aday ülkelerin de bu doğrultuda dönüştürülmesi gerektiğini savunmuştur (Yıldırım, Belli, Ateş ve Kılıç, 2014, s. 2).

AB bütünleşme sürecine girdiği 1990 yılı ve sonrası dönemde yerel yönetimlere ayrı önem vermiştir. Avrupa Konseyi, “Avrupa Yerel Yönetim Şartı”nı AB’ye dahil ülkeler, aday ülkeler ve bünyesinde barındırdığı çeşitli kurumlar bakımından yerel

yönetimlerini şekillendirmesi açısından temel kabul edilmektedir (Toksöz, Özgür, Uluçay, Koç, Atar ve Akalın, 2009, s. 27). Bu Şart çok kapsamlı bir uluslararası belge niteliğinde olup AB'nin kurumsallaşmasında ve pek çok ülkenin yerel yönetimlerini şekillendirmesinde önemli rol oynamıştır.

Avrupa ülkeleri özerklik şartını kabul ettikten sonra kendi ülkelerinde yasal düzenlemelere gitmiştir. AB üyesi Fransa, İspanya ve benzeri Batı Avrupa ülkeleri 1980'li yıllarda; Çek Cumhuriyeti, Polonya gibi Doğu Avrupa ülkeleri 1990'lı yıllarda anayasalarında yerel yönetim, bölge yönetimi ve yerindelik ilkesi konularında düzenlemeye gitmiştir. Bu sürecin hızlanmasında Şart'ı kabul eden ülkelerin yakından takibi ve uluslararası uzmanların değerlendirme raporları etkili olmuştur (Toksöz vd., 2009, ss. 24-27).

Küreselleşme ile birlikte sahada "bölgesel bir güç olma" hedefinde bulunan AB, bölgelerin ekonomik, sosyo-kültürel ve teknik yapılar gibi gelişim süreçlerinde gösterdikleri farkları neticesinde üyelerinin kalkınma seviyelerini itinayla takip etmektedir. Avrupa Bölgesi'nin dünya çapında sermaye ve yatırım merkezi olmasını isteyen AB, bölgesel gelişmişlik dengesizliklerini düzeltmeden bu hedefini gerçekleştiremeyeceğini öngörmektedir. Bu sorunla mücadele edebilmek için üye ülkelerin gelişim düzeyine göre fonlar, aday ülkeler için ise bütünleşme fonları oluşturarak bünyesindeki eşitsizlikleri gidermeye çalışmaktadır. Bu sayede AB vasıtasıyla Avrupa'daki yerel yönetimlere ciddi oranda fonlama yapılarak yerel yönetimlere kaynak sağlamaktadır (Toksöz vd., 2009, ss. 29-31). Bu durum üye ve aday ülkeler için şartları kabul etmelerini cazip hale getirmektedir. Bu fonlara karşılık AB Politika oluşturma ve koordinasyon konusunda kapasite artırımı, kamu hizmetlerinin yönetimi ve mevzuatını iyileştirme, kamu maliyesinin yönetimini daha şeffaf ve hesap verebilir hale getirme, AB hukukuna uygun açık bir ihale sisteminin kurulması, iç ve dış denetimin güçlendirilmesi (Toksöz vd., 2009, s. 32) şartlarını yaptırım yoluyla kabul ettirme yöntemini kullanmaktadır. Bu durum ise, AB üye ve aday ülkelerde yerel yönetim organlarında gerçekleşen reform çalışmalarının yayılım modeline uygun süreçte gerçekleştiğini göstermektedir.

5. Türkiye'de Yerel Yönetim Politikaları Çerçevesinde Kent Konseylerinin İncelenmesi

5.1. Türkiye'de Yerel Yönetim Politikaları

Günümüz koşullarında demokrasinin uygulama biçimlerinde önemli değişikliklerin yaşandığı görülmektedir. Uygulamada karşılaşılan demokrasinin temsili yapısı yerini daha katılımcı, interaktif ve yerel yönetimlerin bünyesine uyan bir yapıya bırakmıştır. Kamusal alanda çeşitlenen taleplerin karşılanmasına yönelik toplumun karar verme süreçlerine dahil edilmesi esas alınmıştır. Temel anlamıyla katılım; "vatandaşların kendileri ile alakalı fiziksel çevre koşulları, plan/ programlar ve kurumsal düzlemde verilen kararlarda yer almaları veya belirli bir alanın

planlanmasında, bir program veya sonucun oluşturulmasında kendileriyle bir işbirliğine gidilebilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır (Fişek, 1977, s. 34). Böylece kamusal alanda, temsili demokraside olduğu gibi sadece merkezi yönetimin aktif olduğu bir yapıdan ziyade, toplumun bütününe aktif olarak yer alabildiği bir platform olmuştur. Bu durum vatandaşların, sivil toplum örgütlerinin ve mesleki kuruluşların karar verme aşamasında yer edindiği ve alınan kararların uygulayıcılarını seçimlerle belirlediği bir ortamı oluşturmaktadır. Bu şekilde, yerel yönetimlerde katılımcı demokrasiye doğru yönelmelerin başladığı görülmektedir. Yani demokratik ülkeler katılımcı demokrasinin hayat bulabilmesi adına yerel yönetimlerinin yetkilerini artırma ve halkın bu sürece katılımı yönüne doğru evrilmişlerdir (Sala, 2016, s. 1719).

Bu evrilme sürecinde, üniter devlet kapsamında merkezi yönetimin güçlü örgütlendiği ülkelerde yerinden yönetim politikalarına ilgi artmış ve Fransa'nın yerele uyguladığı politikalar örnek alınmıştır. Özellikle demokratik bir seçimle iş başına gelen belediyelerin sahip olduğu kaynak rezervleri artırılmış ve yetki alanları genişletilmiştir (Dinçer ve Yılmaz, 2003, ss. 41-42). Zira yerel yönetimler denildiğinde akıllara ilk gelen “Mahalli İdareler” kavramı olmaktadır. Mahalli idareler, yapı ve oluşum biçimleri bakımından genel anlamda demokrasinin temsil edildiği kurumlar olarak görülmekte ve “demokrasi okulu” olarak adlandırılmaktadır. Demokrasi ise, vatandaşların kamu politikasını şekillendirmede yönetimde eşit haklara sahip olması demektir. Bu noktada vatandaşların doğrudan ve dolaylı olarak demokratik haklarını kullanmaları yerel düzeyde daha etkin uygulama alanı bulabilmektedir.

Günümüz şartlarında doğrudan demokrasinin uygulanması güçtür. Bununla birlikte kentleşmenin yoğunlaşması ile insan nüfusunun belli alanlarda toplanması ve bu alanlarda nüfusun hızla artış göstermesi beraberinde mahalli idare birliklerinde demokrasinin daha ciddi biçimde ele alınması sonucunu doğurmaktadır. Diğer bir deyişle temsili demokrasi, “il özel idaresi, belediye ve köy”den oluşan mahalli idare birliklerinde önem arz etmektedir. Bu yönetim tarzlarına alternatif olarak ortaya çıkan katılımcı demokrasi her iki yönetim tarzının sorunlarını gidermek için bir bileşke olmaktadır. Bununla birlikte katılım olgusu incelendiğinde; vatandaşların buldukları çevresel faktörler, kurumlar ve devlet organlarıyla birlikte kamu politikası oluşturma ve uygulama aşamasında aktif olarak iş birliğinde bulunmaları veya vatandaşların bu süreçte denetim erki olarak yer edinmeleri temsili demokrasinin eksikliklerini gidermede önleyici bir mekanizma olarak yer edinmelerini sağlamaktadır (Özdemir, 2011, ss. 33-34).

Türkiye’de merkezi yönetim; devletin yapısı nedeniyle kurumsal, bürokratik ve ideolojik anlamda otoriter bir tutum sergilemektedir. Bu yapıya sahip bir üniter devlet modelinde, her ne kadar demokrasinin temellenmesi için bile olsa yerel yönetimlere gereğinden fazla güç aktarımı kabul görmemektedir. Özellikle Osmanlı Devleti’nin son dönemleri ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında

yerel konusuna hak ettiği değerin verilmemesi, 1925 yılında meydana gelen Şeyh Sait isyanı gibi ayrıştırıcı nitelikte siyasal muhalefetin devletin otoritesini sarsma eğilimleri, bunun sonucunda yerel yönetime yetki aktarılmasına karşın toplumun tepki göstermesi merkezin güçlü kılınmasını meşrulaştırmıştır. Merkezi yönetimin oldukça güçlü olduğu bu yapıda, temsili demokrasi oldukça uygulanabilir bir model olabilmektedir (Sala, 2016, s. 1722).

Dönemin şartlarına uygun biçimde, ihtiyaçların karşılanabilmesi adına Türkiye’de farklı zaman dilimlerinde demokratik hamlelerin yapıldığı görülmektedir. Öncelikle, 1838 tarihli Kanun ile il genel meclislerine verilen birtakım yetkiler sebebiyle devlet tüzel kişiliğinden ayrı bir tüzel kişilik kazandıkları görülmektedir. Böylece 1864 yılında Vilayetin Nizamnamesinin 25 ve 28’inci maddelerinde “il özel idareleri” bir mahalli idare olarak kabul edilmiştir. Bu gelişmeleri takiben 1871 yılında çıkarılan Genel Meclis Hakkında Kanun ile birçok değişiklik yapılmasına zemin oluşturmuştur (Gözler, 2019, s. 5-6).

Bu süreci takiben, 4 Nisan 1930’da belediye başkanları ve meclislerinin belirlendiği Belediye Yasası çıkarılmıştır. Ardından, 1984 yılında çıkarılan 2972 sayılı kanun ile İstanbul, Ankara ve İzmir illeri büyükşehir sıfatını kazanmıştır. İl Özel İdarelerinin kuruluş ve görevlerini 1913 yılından itibaren düzenleyen “İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkatı” kanun; 1987 yılında 3360 sayılı kanun ile “İl Özel İdaresi Kanunu” olarak değiştirilmiştir (Sala, 2016, s. 1723).

Türkiye’de uygulanan yasal düzenlemelerde katılım konusu son yıllarda da hız kesmeden devam etmiştir. Yürürlükte olan 1982 Anayasası kapsamında yerel ve merkezi yönetim yapılarının temel çerçevesi oluşturulmuştur. Buna göre Anayasa’nın 123. maddesi gereğince “idarenin kuruluş ve görevleri merkezden yönetim ve yerinden yönetim esasına dayanır” ve 127. madde ile de “Merkezi idare, mahalli idareler üzerinde mahalli hizmetlerin idarenin bütünlüğü ilkesine uygun şekilde yürütülmesi, kamu görevlerinde birliğin sağlanması, toplum yararının korunması ve mahalli ihtiyaçların gereği gibi karşılanması amacıyla kanunda belirtilen esas ve usuller dairesinde idari vesayet yetkisine sahiptir” biçiminde ifade edilmektedir (Anayasa, 1982).

Bununla birlikte, 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda bahsi geçen “Belediye hizmetlerine gönüllü katılım, hemşeri hukuku, ihtisas komisyonları kurulması, stratejik plan hazırlanması ve kent konseylerine yönelik düzenlemeler” ile katılımcılığın teşviki açısından birtakım mekanizmaların oluşturulduğu görülmektedir (Göymen, 2010, s. 2016). Türkiye’nin “kent yönetimlerinde katılım” olgusuyla tanışması ise 1992 yılında yürürlüğe giren “Avrupa Kentsel Şartı”nın ilkeleri ile gerçekleşmiştir. Bu ilkeler; eylem ve işlemleri bürokrasinin hantallığından arındırma, yardım ve dayanışma, ilgilileri bilgilendirme biçiminde sunulan ilkelerin taraflarca kabulü ile gerçekleşmiştir. Bu noktada, mahalli idare birlikleri düzeyinde katılımcı demokrasinin uygulama alanı bulmasında kent konseylerinin rolü önemli görülmektedir. Bu yapılanma aynı zamanda yerel

düzye demokrasinin gelişmesinde etkin bir role sahiptir. “Kent konseylerinin katılımcıları genel anlamda ‘kamu kuruluşları’, ‘özel kurumlar’ ve ‘sivil toplum örgütleri’ şeklinde gruplanmış olan kent konseylerinde mahalli düzeydeki tüm paydaşlar bir araya getirilmeye çalışılmakta ve tüm kesimleri kapsayan bir ortak akıl oluşturulması amaçlanmaktadır” (Özdemir, 2011, s. 35).

5.2. Türkiye’de Kent Konseylerinin Mahiyeti

Demokrasinin günün koşul ve şartlarında etkili bir biçimde uygulanabilmesi adına merkezi ve yerel yapılanmaların yeniden değerlendirilmesi ihtiyacı doğmaktadır. Bu bakımdan katılımcı bir demokrasinin oluşabilmesi adına en başta vatandaşın kamu politikalarında karar alma ve uygulama süreçlerinde katılımının sağlanabilmesi için yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan günümüzde işbirliği/ ortaklık ve katılımın etkin ve verimli bir biçimde sağlanabilmesi için hoşgörülü bir siyasi atmosfere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu olgunlaşmış siyasetin bulunduğu yerel yönetimlerde, halkın faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve bu faaliyetlerin taraflarınca denetlenebilmesi kent konseyleri vasıtasıyla gerçekleşebilmektedir.

Devlet olgusu içinde yer alan kent konseyleri, “merkezi ve yerel yönetimler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, sivil toplum örgütleri” ve en nihayetinde vatandaşların ortak bilinci doğrultusunda oluşmaktadır. Kent konseyleri, karşılaşılan problemlere yönelik çözüm arayışı içine girebilen, hukukun üstünlüğünü önceleyen ve faaliyetlerini sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda gerçekleştiren bir katılımcı demokrasi ögesi olarak tanımlanabilmektedir (Özdemir, 2011, s. 31). Başka bir ifadeyle, kamu teşkilatı, özel sektör, vatandaş ve sivil toplumun yerel düzeyde kamusal imkanların kullanımında bir arada bulunduğu çok aktörlü bir yönetim modeli olduğu söylenebilmektedir. Kent konseylerinin işleyişine bakıldığında, yerelde bulunan toplumun katılım gösteren bütün kesimlerince alınan tavsiye niteliğindeki kararları, yerel yönetimlerin meclisine sunulurken bir çeşit “doğrudan demokrasiye doğru” uygulama alanı bulunduğu görülmektedir (Kestellioğlu, 2011, s. 53). Bozkurt’un belirttiği üzere kent konseyleri (Bozkurt, 2014, s. 235);

- “Yerel halkın kent yönetiminde katılımının artırıldığı,
- Kentlilik bilincine teşvik edildiği,
- Kentin kültürel mirasının benimsendiği ve korunduğu,
- Çevreye karşı hassasiyetin artırıldığı,
- Dezavantajlı grupların/ oluşumların toplumda belirli bir yer edindikleri,
- Yaşanılan kentte sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın geliştirildiği,
- Merkezi yönetimin taşra teşkilatı, mahalli idarelerin temsilcileri, düşünce kuruluşları ve üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve yerel halkın katılımcı demokrasiyi gerçekleştirdiği” bir platformdur.

Türkiye’de bu “işbirliği” formatında gerçekleştirilen ilk yapılanmalar “Kent Senatosu, Kent Parlamentosu, Kent Kurultayı ve Kent Meclisi” şeklindeki halkın katılımını önceleyen oluşumlardır (Görmez ve Altınışık, 2011, s. 41). Yerel Gündem 21 formatına uygun biçimde oluşturulan bu kurumların bir diğeri de kent konseyleridir. Bu doğrultuda Belediye Kanunu’nda katılımın gerçekleşmesi adına çeşitli düzenlemelere gidildiği görülmektedir. Böylece “Yerel Gündem 21” ismiyle öncelikli olarak “Bursa, İzmir, Adapazarı, Adana, Trabzon, Kars, Tekirdağ, Van, Eskişehir, Edirne, Afyonkarahisar, Antalya, Diyarbakır ve Manisa” illerinde oluşturulan yapılanma, günümüzde faaliyet alanı genişletilerek “Kent Konseyleri” adını almıştır (Özdemir, 2011, s. 38).

5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 76. Maddesinde kent konseyleri en kapsayıcı haliyle tanımlanmaktadır. Bu maddenin “Avrupa Kentsel Şartı, Gündem 21, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Habitat II”nin temel ilkeleriyle aynı hedef kapsamda hazırlandığı ve sürdürülebilirliği önceleyen bir yönerge” olduğu görülmektedir. Yönergeye göre kent konseyleri; “hoşgörü, saygı ve anlayış çerçevesinde halkın yönetime katılımını ve denetimini sağlayacak mekanizmaları geliştirmeyi ve kendi sorunlarına sahip çıkmayı, yönetim eksenli katılımcı demokrasiyi esas alan ve sivil toplumu önceleyen oluşumlar” olarak tanımlanmaktadır (Bursa Kent Konseyi, 2021).

Bununla birlikte 1992 yılında Rio de Janeiro’da gerçekleştirilen “Birleşmiş Milletler Yeryüzü Zirvesi” sürdürülebilir kalkınma ile birlikte yaşadığımız yüzyılın ortak hedeflerinden biri olarak kabul edilmiştir. Yani, sürdürülebilir bir kalkınma ve yaşam hedefine yönelik uygulamalar hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Böylece Birleşmiş Milletler üyesi ve aday ülkeler tarafından ortak hedef olarak kabul edilen “sürdürülebilir kalkınma”, Gündem 21 planı ile ilgili ülkelerin kendilerine ait “Yerel Gündem 21”lerini biçimlendirmelerini olanaklı kılmıştır. Ülkelerin kendi sistemlerine uyarladıkları bu yerel yapılanma sürecinden sonra kentlerde katılımcı demokrasinin mihenk taşı olarak yer alan kent konseyleri oluşturulmuştur (Emrealp, 2010, ss. 8-12).

Burada bahsi geçen kent konseylerinin tanımlanmasında yasal mevzuata bakıldığında; “merkezi ve yerel yönetim, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve sivil toplum örgütlerinin iş birliği anlayışı esasıyla kent sorunlarının ortak bir akıl doğrultusuyla tartışılarak çözüm yöntemlerinin belirlendiği ve uzlaşma esasına dayanan katılımcı demokratik bir yapılanma” olarak tanımlanabilmektedir (Savut, 2011, s. 360). Bununla birlikte ilgili devletlerin Yerel Gündem 21’i kabul ederek mevzuatlarında yer vermeleri ile mahalli idari düzeyinde kent konseylerinin oluşturulması zorunlu kılınmıştır. Bu zorunluluğun temelinde katılımcı ülke kentlerinin bütün vatandaşlarının kamusal alanda söz sahibi olma isteğiyle katılımı sağlama isteği oluşacağı varsayımı ile hareket edilmiştir (Özdemir, 2011, ss. 44-45).

Bu doğrultuda Kent Konseyi'nin temel amacına bakıldığında; yerel düzeyde katılımcı demokrasinin uygulanabilirliği, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve sivil toplum örgütlerinin karar alma sürecinde aktör olarak yer edinmesi ve bu aktörlerin yerel faaliyetleri belirleme noktasında “yerel yönetimi” etkin hale getirmesi hedefleri olarak sıralanabilir. Bunun yanında kent konseyleri; merkezi ve yerel yönetimler, kamu kurumu niteliğine haiz meslek kuruluşları ve sivil toplum örgütleri ile yereldeki halkın istek ve taleplerini gerçekleştirebilmek adına girdikleri iş birliği ile kalkınmaya yönelik kamu politikaları oluşturmayı hedeflemektedir (Eroğlu, 2010, ss. 44-45). Kent Konseyi'nin temel uygulama alanına bakıldığında ise, kentte yaşayan bütün bireylerin, grup ve oluşumların bir bütün halinde sosyal dayanışma çerçevesinde kentle ilgili karar alım ve uygulama safhalarında katılım bilinciyle hareket etmelerini sağlayan bir işlev sunmaktadır.

Kent konseylerine Türkiye’de henüz hak ettiği önem verilememiştir. Ancak demokrasinin yerelde uygulanması ve kurumsallaşması açısından önemli adımlar atılmaktadır. Kent konseylerinin çalışma süreçleri, alınan kararların bağlayıcılığı ve belediyelerin uygulamalarında kent konseylerinin yerine geçerek uygulamada yer alması gibi durumlar henüz sistemin Türkiye’de layığıyla oturmadığını göstermektedir (Aygen, 2014).

6. Yerel Yönetim Politikaları Çerçevesinde Kent Konseyi Politikasının Politika Yayılım Modeline Göre İncelenmesi

Türkiye AB adaylığının Avrupa Birliği Zirvesi tarafından Aralık 1999’da resmi olarak ilanından sonra Türkiye’nin birliğin tam üyelik gereklerini karşılama çabalarını yoğunlaştırdığı görülmektedir. Türk anayasa mevzuatını AB koşullarına yaklaştırabilmek için yasal reformların yanında katılım sürecini desteklemek adına da çalışmalar yaptığı görülmektedir (Toksöz, 2013, s. 16).

“Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı” Avrupa Konseyi tarafından 15 Ekim 1985’te imzalanmak için hazır hale getirilmiş ve Türkiye tarafından 21 Kasım 1988 tarihinde imzalanmıştır. Bu şart ile merkezi yönetimlerin pek çok alanda hızla artan görevleri kapsamında hizmetlerin daha iyi sunulabilmesi bakımından yerel yönetimlere imkan sunması beklenmektedir. Bunun yanında yerel yönetimlerin görev ve sorumluluklarını yerine getirmesinde gerekli yönetim yapısının iyileştirilmesi önem arz etmektedir. Son olarak yerel yönetimlerin işlem ve faaliyetlerini gerçekleştirirken merkez tarafından sınırlayıcı müdahalelere karşı korunması hedeflenmektedir. Bu bakımdan, merkezin yerelin yapmış olduğu faaliyetlerin yerindeliğini kontrol etmesi anlamına gelen yerindelik ilkesi yerine, kamusal bir hizmeti ona en yakın birim tarafından yürütülmesini anlatan yerellik (subsidiarite) ilkesinin geçmesi bu yapının geleceği bakımından önemlidir. Ayrıca bu şartın 1982 Anayasasının madde 4’te yer verdiği 3. fıkrasında “kamusal sorumlulukların, genellikle vatandaşa en yakın olan makamlar tarafından kullanılması” uygun görülerek yerellik ilkesi açıklanmaktadır (Toksöz vd., 2009, s.

27). Ülkelerin bu açıklamalar eşliğinde anayasalarında düzenlemelere gitmeleri istenmektedir.

“Avrupa Yerel Yönetim Özerklik Şartı”nın birinci bölümünde, “özerk yerel yönetimlerin anayasal ve hukuki dayanağı, özerk yerel yönetimin kavramı ve kapsamı, yerel yönetim sınırlarının korunması, yerel makamların görevleri için gereken uygun idari örgütlenme ve yerel düzeydeki sorumlulukların kullanılma koşulları, yerel makamların faaliyetlerinin idari denetimi, yerel kaynakların ve yerel makamların birlik kurma ve birliklere katılma hakkı ile özerk yerel yönetimlerin yasal korunması” konuları bu süreçte ayrıntılı olarak düzenlenmiştir (İnaç ve Ünal, 2015, s. 2).

Avrupa Yerel Yönetim Özerklik Şartı kapsamında ülkeler, “gerçekleştirilen düzenlemeler ile yerel yönetimlerin büyük bir oranda özerkliğe sahip olması, yerel yönetimlerin görev ve yetkilerinin normlar hiyerarşisinin en üstünde bulunan anayasa ile belirlenmesi ve bu yetkilerin merkezi idare tarafından zayıflatılmasının önüne geçilmesi, yerel yönetimlerin kendi iç örgütlenmesini oluşturması imkanının tanınması, yerel yönetimlerin ihtiyaca yönelik mali kaynaklara erişebilir olması, bu yönetimlerin seçilen kişilerden oluşması ve Adem-i merkeziyetçi bir düşüncenin hakim olması” şartlarını kabul etmeleri gerekmektedir. AB bütün bu şartlarla güçlü alt bölgeler oluşturmayı hedeflerken bir yandan da yerel yönetimleri de güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu reform çalışmaları ile Avrupa bünyesinde bulunan “güçlü bölgesel kalkınma ve bölgesel eşitsizlikleri giderme çabası” bir araya getirildiğinde AB’nin oluşturmayı amaçladığı güçlü bölgeler, dünyanın diğer bölgeleriyle rekabet imkanı bulabilecektir. Aynı zamanda bu bölgelerde bulunan yerel yapılar küreselleşmenin yıkıcı etkilerine karşı konumlarını güçlendirebilecektir. Bu doğrultuda AB tarafından hazırlanan şartlar, ülkelerin üniter yönetimle yönetilip yönetilmemesinden ziyade yerelinin güçlendirilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Çünkü ülkelerde şartları imzalayacak olanlar yine merkezi hükümetler olmaktadır (Toksöz vd., 2009, ss. 25-27). Örneğin; AB’nin yapı taşlarını oluşturan ülkeler, yerel ve bölgesel yönetimlerini merkezi yapılarıyla yasal mevzuat ve düzenlemeleri doğrultusunda kamu politikalarıyla uyumlaştırma sürecini teşvik ettikleri görülmektedir. Avrupa Birliği kurumları ile üye ve aday ülkeler açısından Maastricht Antlaşması’nda yer verilen “yerindelik” kavramının yasalarına girme sürecini oluşturmaktadır (Arıkan, 2004).

AB sürecinde bulunan, Yerel Yönetim Reformu kapsamında reform hareketlerine başlayan Türkiye yönetim tarzı itibari ile merkeziyetçi bir yapıya sahiptir. Bu bakımdan AB ölçütlerine uyum konusunda yasal değişikliklerin uygulanması konusunda AB ülkelerindeki örneklere bakarak bu şartları kendi bünyesine uyumlaştırarak uygulayabilmesi gerekmektedir. AB ülkelerinin bazılarının federal, bazılarının ise üniter devlet olduğu düşünüldüğünde Türkiye’nin yönetim yapısına uygunluk gösteren Fransa, İspanya, Polonya gibi ülkelerin geniş bir yerel

sistemlerinin olduğu görülmektedir ve bu kurucu ülkelerin üç kademeli (belediye, il, bölge) yerel yönetim sistemleri bulunmaktadır. Türkiye’de ise bu sistemin ülke nezdinde yorumlanarak benzetilmeye çalışıldığı görülmektedir.

AB’nin yayılım modeli çerçevesinde yerel yönetim politikalarının geliştirilmesi ve daha demokratik bir yapılanma amacıyla oluşturduğu şartlar nezdinde Türkiye yereldeki katılımı sağlamak adına kent konseyleri fikrini benimsemiştir. Kent konseylerinin oluşum süreci çalışmada bulunmakla birlikte bu kurum, kentnin kendi potansiyelini kullanarak gelişmesini hedeflemektedir. Bu doğrultuda AB’nin kent konseylerinin projelerini fon kaynaklarıyla desteklemesi merkezdeki yönetim bünyesi açısından da faydalı olmaktadır. Ayrıca yerelin içinde bulunan kentlerin kendi problemlerine çare araması ve bu noktada bir araya gelerek çaba sarf etmesi yerel yönetimlerin daha demokratik yapılar olmalarına yardımcı olmaktadır.

Görüldüğü üzere AB’nin yaptırım şartı olarak sunduğu yerel yönetim reformları doğrultusunda halk katılımı olgusu kamu politikası ile Türkiye’nin yönetim bünyesini istenilen şekle benzetme amacıyla yasal düzenlemelere gitmektedir. Türk kamu yönetimi sisteminin, AB’ye tam üyelik sürecinde “Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı” vasıtasıyla ciddi bir evrilme içerisine girdiği görülmektedir. Tam üyelik kapsamında yukarıda bahsi geçen şartların Türkiye bakımından yasal mevzuatında yer edinmesi bir gerekliliktir. Bu durumun üye ülkelere bırakılması gereken tercihler olması gerekirken zorunluluk oluşturması, halkın yönetime katılımının örneği olarak kent konseylerinin politika dikey yayılım modeline uygun bir politika olduğunu göstermektedir.

7. Sonuç

Küreselleşmenin etkisiyle yaygınlaşan Neo-liberal akımlar sonucu oluşan; yerellik, bölgesellik, çoğulculuk ve katılımcılık gibi kavramlar günümüzde önemli bir yer tutmaktadır. Bunun sonucunda geleneksel yönetim tarzından bir kopuş olarak yeni yönetim anlayışları gelişmeye başlamıştır. Özellikle 1970’li yıllardan sonra ulus devletlerin halkın temel ihtiyaçlarını daha fazla dikkate alan politikaları oluşturduğu ve bunun için yerel yönetimleri ciddi oranda güçlendirdiği görülmektedir.

Avrupa Birliği (AB), yerelin merkez karşısında güçlü konumlanmasını ve aday ülkelerin de yönetim sistemlerini bu doğrultuda dönüştürülmesini savunmuştur. Avrupa Konseyi’nin “Avrupa Yerel Yönetim Şartı”, AB bünyesindeki katılımcı ülkelerin yerel yönetimlerini şekillendirmesi açısından temel alınmıştır. Bu Şart AB’nin kurumsallaşmasına ve ilgili ülkenin yerel yönetimlerini şekillendirmesine katkı sunmuştur. AB, “bölgesel bir güç olma” hedefiyle bölgesel gelişmişlik dengesizliklerini düzeltme üzerine eğilmiştir. Özellikle üye ülkelerin gelişim düzeyine göre fonlar, aday ülkeler için ise bütünleşme fonları oluşturulmuş ve yerel yönetimlere kaynak sağlama yoluna gidilmiştir. Böylece AB’ye üye ve aday

ülkelerde yerel yönetim organlarında gerçekleşen reform çalışmalarının yayılım modeline uygunluğu bakımından altyapı hazırlanmış bulunmaktadır.

Bu şekilde, yerel yönetimlerde katılımcı demokrasiye doğru yönelmelerin başladığı görülmektedir. Böylece demokratik ülkeler katılımcı demokrasinin hayat bulabilmesi adına yerel yönetimlerinin yetkilerini arttırma ve halkın bu sürece katılımı yönüne doğru evrilmişlerdir. Vatandaşların kamu politikasını şekillendirmede yönetimde eşit haklara sahip olması, demokratik hak kullanımlarını yerel düzeyde daha olanaklı kılmaktadır. Türkiye’de de farklı zaman dilimlerinde yerelde demokratik hamlelerin yapıldığı görülmektedir. 1855 yılında İstanbul’da belediye kurulmasıyla başlayan süreç çağa uygun biçimde gelişmelerle devam etmektedir.

Çalışma kapsamında yerel düzeyde devam eden gelişmelerden biri de katılımcı demokrasinin uygulamaya dönüştüğü kent konseyleridir. Özellikle de, Birleşmiş Milletler üyesi ve aday olan ülkeler tarafından “sürdürülebilir kalkınma” ilkesi dahilinde Gündem 21 planı oluşturulmuştur. Bu plan ile ilgili ülkelerin kendilerine ait “Yerel Gündem 21”lerini biçimlendirmeleri talep edilmiştir. Türkiye “Yerel Gündem 21” olarak “Kent Senatosu, Kent Parlamentosu, Kent Kurultayı ve Kent Meclisi” şeklindeki halkın katılımını önceleyen kuruluşlar yerini “Kent Konseyi” adıyla ortak bir yapılanmaya bırakmıştır. Türkiye’de uygulama alanı bulan kent konseyi, maddenin “Avrupa Kentsel Şartı, Gündem 21, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Habitat II”ye uygun bir formatta oluşturulduğu görülmektedir. Böylece yerel yönetimlerin güçlenmeye başlaması, aynı zamanda katılımcı demokrasinin de desteklenmesini göstermektedir. Türkiye bu bağlamda “5393 Sayılı Belediye Kanunu” ile katılımcı demokrasinin yer edinmesi açısından önemli bir adım atmıştır. Türkiye’nin kent yönetimlerinde katılım olgusuyla tanışması ise Avrupa Kentsel Şartı gereğince bürokrasinin hantal yapısından arınma, işbirliği/ ortaklık ve bilgi ediniminin kolaylaşması ile gerçekleşmiştir. Katılımcı demokrasinin en önemli uygulama araçları olarak görülen kent konseyleri yerel düzeyde demokrasinin gelişimi açısından önem arz etmektedir.

Bu reform çalışmaları ile Avrupa bünyesinde bulunan “bölgesel eşitsizlikleri önleme ve bölgesel kalkınma çabası” yerelin güçlendirilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Yerel Yönetim Reformu kapsamında reform hareketlerine başlayan Türkiye merkezîyetçi yapısını esnetmeye doğru gitmiştir. Türkiye yereldeki katılımı sağlamak adına kent konseyleri fikrini benimsemiştir. Türk kamu yönetimi sisteminin, AB’nin bu sürecinde “Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı” vasıtasıyla tam üyelik kapsamında yukarıda bahsi geçen şartların Türkiye bakımından yasal mevzuatında yer edindiği görülmektedir.

Sonuç olarak kamu politikalarının yerel, ulusal ve uluslararası alanda farklı zaman dilimlerinde uygulanma imkanı bulması, bu sürecin kamu politikasında politikanın yayılım modeliyle açıklanmasına imkan vermektedir. Türkiye ve AB’nin yerel yönetimleri güçlendirerek doğrudan demokrasiye yaklaşılmasını olanaklı kılmak

adına yerellik ve kent konseyleri kavramları çalışmada incelenmiştir. Yerel yönetim bazında kent konseyleri örneği ile karşımıza çıkan kamu politikasının politika yayılımının dikey etki modelinin bulunduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Akdoğan, A. A. (2011). Türkiye’de Kamu Politikası Disiplinin Tarihsel İzleri. (Ed. F. Kartal), *Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları içinde*, (75-98), Ankara: TODAİ Yayınları.
- Anderson, J. E. (2015). *Public Policymaking, Eighth Edition*. USA: Cengage Learning.
- Arıkan, Y. E. (2004). Bütünleşen Avrupa’da Yerel Yönetimler. *Görüş Dergisi*, 58, 38-51. <https://slideplayer.biz.tr/slide/2933451/> (Erişim tarihi. 15.03.2023).
- Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı;
http://www.tbb.gov.tr/mevzuat/kanunlar/Avrupa_Yerel_Yonetimler_ozerklik_Sarti.pdf, (Erişim tarihi. 10.03.2023).
- Aygen, M. (2014). Kent Konseylerinin Kent Yönetimine Katkıları Üzerine Bir İnceleme: Elazığ Örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (29), 217-236.
- Birkland, T. A. (2011). *An Introduction to the Policy Process: Theories, Concepts, And Models of Public Policy Making*. Third Edition, M. E. Sharpe, New York: Sharpe.
- Bozkurt, Y. (2014). Yerel Demokrasi Aracı Olarak Türkiye’de Kent Konseyleri: Yapı, İşleyiş ve Sorunlar. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (40), 229-240.
- Bursa Kent Konseyi; Bursa Kent Konseyi Çalışma Yönergesi,
<http://www.bursakentkonseyi.org.tr/?sayfa=icerik&id=14>, (Erişim tarihi. 10.03.2023).
- Cebe, M. S. (2007). *Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Kapsamında Belediye Yasası ve Büyükşehir Belediyesi Yasası*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Çevik, H. H. (2010). *Kamu Yönetimi Kavramlar-Sorunlar-Tartışmalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Dinçer, Ö. ve Yılmaz, C. (2003). *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma: I, Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim*. Ankara: T. C. Başbakanlık Yayınları.

- DPT (1991). *Mahalli Hizmetlerin Yerinden Karşılanması, (VI. Beş Yıllık Ö.İ.K. Raporu)*. T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, Yayın No: DPT: 2245-Ö.İ.K.: 370, Ankara.
- DYE, T. R. (2017). *Understanding Public Policy*. (15 th edition), Pearson Education, Prentice Hall.
- Emrealp, S. (2010). *Türkiye'nin Katılımcı-Demokratik Yerel Yönetişim Modeli Olarak Dünyaya Armağanı: Kent Konseyleri*. İstanbul: UNLG-MEWA Yayınları.
- Eroğlu, T. H. (2010). Sürdürülebilir Yerel Kalkınma ve Kent Konseyleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (26), 44-55.
- Fişek, K. (1977). *Yönetime Katılma*. TODAİE Yayını, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Görmez, K. ve Altınışik, H. U. (2011). "Yerel Demokrasi ve Kent Konseyleri", *Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 31-51, Bursa: Bursa Kent Konseyi.
- Göymen, K. (2010). *Türkiye'de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- Gözler, K. (2019). Osmanlı/Türk İl Özel İdaresi Sistemi Üzerinde Fransız Etkisi: 26 Mart 1913 Tarihli Kanun-ı Muvakkat, 10 Ağustos 1871 Tarihli Fransız Kanunundan mı İktibas Edilmiştir?. www.idare.gen.tr/loi-fransiz-etkisi.pdf (Erişim tarihi.10.03.2023).
- Gül, H. (2015). Kamu Politikası Analizi, Yöntemleri ve Teknikleri. *Yasama Dergisi*, (29), 5-31.
- Güler, F. (2023). YSK Kararları Işığında Belediye Kanunu'na Göre Yapılan Halkoylamaları (Plebisit). *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 115-140.
- Gültekin, S. (2013). Kamu Politikası Sürecinde Politika Yayılım ve Yenilik Modelleri. (Ed. Alican Kaptı), *Kamu Politikası Süreci: Teorik Perspektifler, Modeller ve Analiz Yöntemleri içinde*, (121-145), İkinci Basım, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürer, C., Akgül, A. ve Tosun, H. (2016). Kamu Politikalarının Yayılımı: Kuramsal Bir İnceleme. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (16), 23-44.
- İnaç, H. ve Ünal, F. (2015). Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Türkiye'de Belediyeler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 17,

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4759/65372> (Erişim tarihi 15.03.2023).

Kapani, M. (2010). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kestellioğlu, G. (2011). Yerel Demokrasi ve Kent Konseyleri: Kahramanmaraş Örneği. *Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 52-74, Bursa: Bursa Kent Konseyi.

Kulaç, O. ve Çalhan, H. S. (2013). Bir Kamu Politikası Süreci Analizi: Milli Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurulu Yurtdışı Lisansüstü Bursları. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:5, Sayı: 10, 205-225.

Özdemir, A. T. (2011). Mahalli İdarelerde Halk Katılımı Bağlamında Kent Konseyleri. *Sayıştay Dergisi*, (83), 31-56.
<http://dergi.sayistay.gov.tr/Default.asp?sayfa=3&id=665>, (Erişim tarihi 11.03.2023).

Pielke, A. R. (2004). What Future For The Policy Sciences?. *Policy Sciences*, 37 (3/4), 209-225.

Sala, B. (2016). Yeni Demokrasi Arayışları ve Türkiye’de Yerel Yönetim Politikaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (6), 1716-1728.

Savut, E. (2011). Yerel Gündem 21 Kent Konseyleri ve Uşak Kent Konseyi. *Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ed. Enes Battal Keskin), Temmuz, Bursa.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982).
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim tarihi. 06.03.2023).

Toksöz, F., Özgür, A. E., Uluçay, Ö., Koç, L., Atar, G. ve Akalın, N. (2009). *Yerel Yönetim Sistemleri: Türkiye, Fransa, İspanya, İtalya, Polonya, Çek Cumhuriyeti*. TESEV Yayınları, İstanbul.
https://www.academia.edu/2338564/Yerel_y%C3%B6netim_sistemleri_T%C3%BCrkiye_Fransa_%C4%B0spanya_%C4%B0talya_Polonya_%C3%87ek_Cumhuriyeti, (Erişim tarihi. 05.03.2023).

Toksöz, F. (2013). *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Yerel Yönetim*. Türkiye Belediyeler Birliği Yayınevi, Ankara.
<http://projects.sklinternational.se/tuselog/files/2013/07/AVRUPA-BIRLIGI-VE-TURKIYEDE-YEREL-YONETIM1.pdf>, (Erişim tarihi. 05.03.2023).

Usta, A. (2013). Kamu Politikaları Analizine Kuramsal Bir Bakış. *Yasama Dergisi*, (24), ss.78-102.

Yıldırım, U., Belli, A., Ateş, N. ve Kılıç, M. S. (2014). AB Yerel Yönetim Anlayışının Yerele Yansımaları: K. Maraş Belediyeleri Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 1-19.

Yıldız, M. ve Sobacı, M. Z. (2013). Kamu Politikası ve Kamu Politikası Analizi: Genel Bir Çerçeve. (Eds. Mete Yıldız ve Mehmet Zahid Sobacı). *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama içinde* (10-44), Ankara: Adres Yayınları.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Examination of Participation in City Councils in Local Governments According to the Policy Difference Model

Extended Abstract

1. Introduction

Local governments are institutions that meet the common needs of individuals, work for the production of public goods and services, and are managed by bodies elected by the local people. Although it allows the people to govern themselves in a formal sense, it is necessary for the people to have a say in the issues that fall under the duties and powers of the public administration, and public participation should be established. In this context, it is seen that the success of local governments is to the extent that the level of participation can be achieved. In this respect, the city council is important.

With an impartial approach, the city council aims to overcome the inadequacy of local governments, to directly identify the problems and needs of the people, and to offer practical solutions in terms of modern municipality. In addition, it helps the city administration in terms of creating citizen awareness, protecting the rights and law of the city, and taking participatory democracy as a basis, and makes significant contributions to the development of the city.

2. Method

The aim of the study is to examine the conditions under which participatory democracy is implemented in the development of local governments' closeness to the people and their relations with the ruler, and to what extent they can be applied at the point of policy diffusion. In a system where popular sovereignty continues to increase in many parts of the world, it is the most natural right for the people to be included in the administration. In this respect, making public policy analyzes visible through such practices in different studies will contribute to the field in terms of intelligibility of the subject. In the study, the literature review method was applied by presenting the official legislation, national and international literature about the European Union, and internet resources.

3. Discussion

Local governments that can provide direct services to the public in order to meet local needs; they are trying to perform their duties with legal, technical, financial opportunities and similar qualifications. With their status, local governments are the most basic institutions that are based on the participation of the people and enable people to live in a democratic structure. Thus, democracy can be a more effective institution in local governments where the people can have a voice directly or indirectly, if it can respond to the wishes and demands of the people. However, the point to be taken into consideration is that the application of direct democracy, which is the purest form of democracy, is not possible in today's conditions. The rapid increase in the population and the intensification of urbanization as a result of this necessitates the implementation of representative democracy in local governments. In addition, participatory democracy, which is in the middle of direct democracy and representative democracy, can be a resultant to solve the problems of both management styles. A strong participation strengthens participatory democracy and enables the public to influence decisions and practices outside of elections.

Turkey's acquaintance with the phenomenon of public participation in line with the local government reforms presented by the European Union as a sanction condition was realized with the law numbered 3273. It is seen that with the public policies created in line with the local government

reforms presented by the European Union as a sanction condition, Turkey has made legal arrangements in order to make the administrative structure similar to the desired shape. In the content of the "Five-Year Specialization Commission Report" of the State Planning Organization, in the sixth rank, "In local governments, which are essentially the cradle of democracy, the participation of the people in the administration is very important. This is because a local government must provide local and joint service; It is a structure that takes decisions for the people of that region and transfers these decisions into practice. For this reason, public participation should not only be a 'voting mechanism' but also support participation in decisions that affect the day" (DPT, 1991, p. 52), and the phenomenon of participation was tried to be resolved through city councils.

4. Conclusion

Formed as a result of Neo-liberal movements that became widespread with the effect of globalization; Concepts such as locality, regionalism, pluralism and participation have an important place today. As a result, new management approaches started to develop as a break from the traditional management style. Especially after the 1970s, it is seen that nation states have created policies that take into account the basic needs of the people more and have strengthened local governments to a great extent.

One of the ongoing developments at the local level within the scope of the study is the city councils, where participatory democracy is transformed into practice. In particular, the Agenda 21 plan was created by the United Nations member and candidate countries within the principle of "sustainable development". Countries related to this plan were requested to form their own "Local Agenda 21". City councils, which are seen as the most important implementation tools of participatory democracy, are important for the development of democracy at the local level.

As a result, the fact that public policies have the opportunity to be implemented in different time periods in the local, national and international areas allows this process to be explained with the policy diffusion model in public policy. In order to enable Turkey and the European Union to approach direct democracy by strengthening local governments, the concepts of locality and city councils are examined in the study. It is seen that there is a vertical effect model of policy diffusion of public policy, which is encountered with the example of city councils on the basis of local government.

Araştırma Makalesi

**Yüksek Gelirli Ülkelerde Ekonomik Politika Belirsizliği ve
Ekonomik Büyüme İlişkisi¹**

Serap BARIŞ

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF

serap.baris@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3905-4746

Hilal ŞEKER

Sorumlu Yazar, Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO

hilal.seker@amasya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6188-1006

Öz

Dünya genelinde son 15-20 yıldır küresel siyasi ve ekonomik belirsizliğe sebep olan önemli gelişmeler (11 Eylül Saldırısı, 2008 Küresel Finansal Kriz, Arap Baharı, Brexit oylaması, Rusya'nın Kırım'ı ilhakı, mülteci krizi, Rusya-Ukrayna Savaşı vb.) yaşanmaktadır. Dünya hızla değişirken bu tür gelişmeler siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar yaratarak ulusal ve küresel boyutta ekonomik politika belirsizliğinde artışa yol açmaktadır. Ekonomik politika belirsizliğindeki bu artış ulusların ekonomik büyümeleri başta olmak üzere sermaye hareketleri, borsa, yatırım, istihdam gibi ekonominin temel değişkenleri üzerinde doğrudan ya da dolaylı şekilde etkili olabilmektedir. Bu çalışmada, ekonomik politika belirsizliğinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olup olmadığı ampirik olarak incelenmektedir. Çalışmanın örneklemini düzenli veri setine ulaşılan 14 yüksek gelirli ekonominin 1997-2020 dönemi verileri oluşturmaktadır. Panel veri analiz yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada bulgular, ekonomik politika belirsizliğinin büyümeyi negatif etkilediğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Ekonomik politika belirsizliği, ekonomik büyüme, panel veri analizi.

Jel Sınıflandırma Kodları: E60, O47, C1

The Relationship of Economic Policy Uncertainty and Growth in High-Income Countries²

Abstract

In the last 15-20 years, important developments have emerged (September 11 Attack, 2008 Global Financial Crisis, Arab Spring, Brexit vote, Russia's annexation of Crimea, refugee crisis, Russia-Ukraine War, etc.) that cause global political and economic uncertainty over the world. While the world is changing rapidly, such developments create political and economic instability, leading to an increase in national and global economic policy uncertainty. This increase in economic policy uncertainty can have a direct or indirect effect on the basic variables of the economy such as capital movements, stock market, investment and employment, especially the economic growth of nations. In this study, it is empirically examined whether economic policy uncertainty has an effect on economic growth. The sample of the study consists of the 1997-2020 period data of 14 high-income economies for which a regular data set is reached. In the study, in which panel data analysis methods were used, the findings show that economic policy uncertainty negatively affects growth.

Keywords: Economic policy uncertainty, economic growth, panel data analysis.

JEL Classification Codes: E60, O47, C1

¹ Bu çalışma 01-04 Eylül 2022 tarihleri arasında Kapadokya'da yapılan TEK Ekonomi Konferansında sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

² Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 13.04.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 21.09.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Şeker, H. ve Barış, S. (2023). Yüksek gelirli ülkelerde ekonomik politika belirsizliği ve ekonomik büyüme ilişkisi *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 1202-1220. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1282692.

1.Giriş

Küreselleşen dünyada ülkeler, her zamankinden çok daha fazla birbiri ile entegre durumda olup, teknolojiye ve özellikle bilgi iletişim teknolojisindeki gelişmeler sayesinde birbirlerinden eskisine kıyasla çok daha fazla etkilenmektedirler. Dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan ekonomik, politik, sosyal gelişmeler başka ülkelere rahatlıkla yayılabilmektedir. Ülke ne kadar güçlü ve ekonomik anlamda ne kadar gelişmişse, politik, ekonomik ve sosyal gelişmelerle yaydığı şokun diğer ülkeler üzerindeki etkisi de o denli fazla olmaktadır. Dolayısıyla küresel anlamda yaşanan, belirsizliği artırıcı her türlü gelişme, ülkelerin ekonomi politikalarının şekillenmesinde hayli önem arz etmektedir.

Özellikle yirmi birinci yüzyıl başları, küresel ekonomide belirsizlik algısını artıran bir dizi şokun yaşandığı yıllardır. 2008 Küresel Finans Krizi ve sonrasında uygulanan genişletici politikalar; finansal piyasalarda gözlenen volatilitenin artışı, arz ve talep koşullarındaki zayıflama (resesyon), Euro bölgesi borç krizi (2010-2012), Brexit Oylaması (Haziran 2016), küresel ticaret anlaşmazlıkları/savaşları, terör tehditlerinin artışı, mülteci krizi, tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi ve son olarak Rusya'nın Ukrayna'yı işgali küresel belirsizlik ve ekonomik politika riskinin artmasını sağlayan şoklar olarak sayılabilir. 2008 Küresel Finansal Krize kadar, piyasalar çoğunlukla ekonomik haberlere göre hareket etmekte iken, kriz sonrasında özellikle finans piyasalarında gözlenen dalgalanmaların başlıca nedeni, küresel gelişmelere ek olarak politika yapımcıların yapmış olduğu açıklamalar ve bilhassa bütçeler, kurtarma paketleri, düzenleyici reformlar gibi konulardaki söylemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak ne var ki, politika yapımcıların yaptıkları açıklamaların ve eylemlerin belirsizlik algısını artırdığının ya farkında değiller ya da sorumluluğu üstlenmek istememektedirler (Baker, Bloom ve Davis, 2013, s. 1).

Politika yapımcıların açıklamaları da dahil olmak üzere pek çok faktörün belirsizliği ve ekonomik politika belirsizliğini artırdığı açıktır. Artan belirsizlik hükümetlerin, işletmelerin ve hane halklarının ekonomik ve finansal kararları üzerinde etkili olmaktadır. Yüksek belirsizlik dönemlerinde hane halkı zorunlu olmayan alımlarını, bazen de zorunlu alımlarını dahi erteleyebilir. Ekonomi politikasındaki belirsizlik ve politiklardaki sık değişiklikler firmalar açısından da geleceği değişken, karmaşık ve tahmin edilmesi zor hale getirebilir. Dolayısıyla firmalar yatırımlarını erteleyebilir ve/veya vazgeçebilir (Lou, Chen, Yin ve Zhang, 2022, s.80). Belirsizliğin makroekonomik performans ve özellikle yatırımlar üzerindeki olumsuz etkisi, genellikle reel opsiyon teorisi ile gerekçelendirilmektedir. Reel opsiyon teorisine göre firmalar, belirsizlikle karşı karşıya kaldıklarında, ertelenmiş opsiyonu elde etmek için beklemek (bekle ve gör stratejisi) veya büyüme opsiyonunu elde etmek için hemen yatırım yapmak arasında bir seçime sahiptir. Spesifik olarak, erteleme seçeneği, firmaların geri dönüşü olmayan bir yatırımla ilgili fırsat maliyetlerinden kaçınmak ve daha iyi bir yatırım fırsatı beklemek için

belirsizlik altında yatırımı ertelediğini savunur. Alternatif olarak, büyüme seçeneği değerini, gelecekteki büyüme fırsatları ve rekabet avantajı elde etmenin faydalarını sağlayan belirsizlik altında erken yatırımdan alır. Bu iki seçeneğin belirsizlik altında yatırım üzerindeki zıt etkisi göz önüne alındığında, belirsizliğin yatırım üzerindeki etkisi, hangi seçeneğin daha fazla değer getirdiğine bağlıdır (Shen, Zhang, Liu ve Hou, 2020, s.1). Yatırımların geri döndürülemezlik düzeyi, erteleme seçeneğinin değerini etkiler. Yatırımlar tamamen tersine çevrilebilirse, erteleme seçeneğinin değeri yoktur. Yani, daha yüksek tersine çevrilebilirlik, daha düşük değerli erteleme seçenekleriyle ilişkilidir (Folta ve O'Brien, 2004). Örneğin, bir firma yeni bir fabrika kurmayı düşünüyorsa ve yatırımın karlılığı izlenen politikaya bağlıysa, firma bir politika kararı verilene kadar beklemeye karar verebilir. Aynı şekilde, bir hane yatırım amaçlı konut satın alma niyetindeyse ve alacağı karar ipotek oranının ne olacağına, hükümetin vergilendirme politikalarının ne olacağına ve ulusal güvenlik seviyesinin nasıl olacağına bağlıysa, hanehalkı yatırım alımını politika netleşene kadar erteleyebilir (Gholipour, 2019, s.211).

Firmalar ve hane halkı için yatırımları erteleme seçeneği mantıklıdır ancak bu seçenek yatırımda ve ekonominin çıktısında düşüşe katkıda bulunur (Mankiw, 2010, s. 565). Ampirik ve teorik literatür de bunu desteklemekte, Friedman (1968) para politikası belirsizliğinin ekonomik büyüme üzerinde negatif etkileri olduğunu belirtirken, Bernanke (1983) sermaye yatırımlarına odaklanarak belirsizliğin sermaye yatırımları üzerindeki maliyeti artırıcı ve yavaşlatıcı etkilerine değinerek, firmaların ve hükümetlerin böylesi durumlarla karşılaştığında belirsizlik giderilinceye kadar beklemeyi tercih edeceklerini, böylelikle ekonomik faaliyetin yavaşlayacağını vurgulamaktadır. Rodrik (1991) ise, ılımlı sayılabilecek miktardaki politika belirsizliğinin yatırımları caydırabileceğini, mantıklı denilebilecek reformların dahi şayet kalıcılığı konusunda şüphe uyandırıcı bir ortam söz konusu ise ekonomik aktiviteye zarar verebileceğini belirtmiştir.

Belirsizliğin yatırım ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi literatürde özellikle 1980'ler ve 1990'larda incelenmiştir. Bununla birlikte, ekonomi politikasının ve siyasi belirsizliklerin makroekonomik performans ve özellikle yatırım, büyüme ve finansal değişkenler üzerindeki etkisine olan ilgi son yıllarda yeniden artmıştır. Bu artışta, son yıllarda belirsizlik yaratan olayların (11 Eylül Saldırısı, 2008 Küresel Finansal Kriz, Arap Baharı vb.) yaşanması, ekonomik modellere dahil edilen belirsizlik şoklarını hesaplama yöntemlerindeki gelişmeler ile belirsizliği temsil edecek daha iyi göstergelerin ve ölçümlerin geliştirilmiş olması etkilidir (Gulen ve Ion, 2016; Baker, Bloom ve Davis, 2016; Gholipour, 2019).

Baker vd. (2013)'nin öncü nitelikteki çalışması ile geliştirilen Ekonomi Politika Belirsizlik İndeksi (Economic Policy Uncertainty Index - EPU) ile belirsizliğin ölçülebilir hale gelmesi, başta büyüme olmak üzere yatırım, borsa, enflasyon, faiz, tüketim gibi ekonomik ve finansal değişkenler üzerindeki etkisinin araştırılmasına neden olmuştur.

Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı, dünya genelinde artan belirsizlik ve risk algısının, özellikle dünya ekonomilerini de yönlendirdiği düşünülen, gelişmiş ve yüksek gelirlili 14 ülkede Ekonomik Politika Belirsizliği (bundan sonra EPB) ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ampirik olarak araştırmaktır. İncelenen dönem ve ülke grubu açısından da mevcut literatürden farklı olan bu çalışmanın literatüre ve politika yapıcılara katkı sağlaması beklenmektedir. Bu bağlamda çalışmanın geri kalanı şöyle organize edilmiştir: (i) İkinci kısımda EPB ile ilgili kavramsal açıklamalar yapılmakta; (ii) üçüncü kısımda önceki literatürün bulgularından bahsedilmekte; (iii) dördüncü kısım yöntem, model ve analiz bulgularından oluşmakta ve (iv) beşinci kısımda ise bulguların bütünsel bir değerlendirmesi yapılarak politik önermelere yer verilmektedir.

2. Ekonomi Politika Belirsizliği: Kavramsal Çerçeve

EPB en genel şekilde, ekonomik sistemi etkileyen beklenmedik değişikliklerin, hükümetlerin uyguladıkları politikalarda değişikliğe yol açarak, belirsizlik yaratmasıdır ve mali, siyasi, düzenleyici politikalar ile para politikalarının öngörülemezliği sebebiyle oluşabilecek ekonomik dalgalanmaları yansıtır. EPB'deki artışlar, ekonomik ve finansal kararların öngörülemezliği ile pek çok yatırım ve üretim kararlarının ertelenmesine yol açarak makro ekonomik performansı olumsuz etkiler (Al-Thaqeb ve Algharabali, 2020, s. 2-3).

Ekonomide yaşanan belirsizliğin makroekonomik ve finansal değişkenlerle ilişkisinin ortaya konabilmesi için ölçülmesi gereklidir. Literatürde bu konuda hisse senedi fiyatları ve getirilerinin standart sapması, döviz kuru ve faiz oranı değişimleri, seçim yılları, anketler, birden fazla ekonomik ve finansal piyasa göstergelerinin dahil olduğu indeksler kullanılmakta olup, son yıllarda EPB'nin ölçümüne dair farklı göstergeleri içeren indeksler de kullanılmaya başlanmıştır. Bu indekslerden birini, son zamanlarda araştırmalarda sıklıkla kullanılan, Baker vd. tarafından 2013 ve 2016 yılında ABD ve Almanya, İtalya, Fransa, İspanya ve İngiltere gibi ülkeler için geliştirilen, Ekonomik Politika Belirsizlik İndeksi oluşturmaktadır.

Baker vd. (2013), yaklaşık 2000 civarında ulusal ve yerel gazeteyi tarayarak belirsizlik algısının vergiler, harcamalar, parasal ve düzenleyici politikalar etrafında şekillendiğini ortaya koymuşlardır. Söz konusu bu dört politika belirsizlik algısında bilhassa 2008 krizi ile ön plana çıkarken, öncesinde belirsizliğin ana akım medya tarafından para politikası kaynaklı algılanmadığı gözlenmiştir (Baker vd., 2013, s. 2).

Oluşturulan indeks, haber bazlı gazete referanslarının nispi ağırlığı, süresi bitecek vergi düzenlemeleri, gelecekteki enflasyon beklentilerindeki uyumsuzluk olmak üzere üç alt bileşenden oluşmaktadır;

Haber Bazlı EPB: Yazarlar bu alt indeksi oluşturabilmek için 1985'ten itibaren, 10 adet ulusal gazeteyi inceleyerek bu gazetelerde “ekonomi-ekonomik”, “belirsizlik-belirsiz”, “meclis”, “açık”, “merkez bankası”, “yasa”, “düzenleme”, “beyaz saray” kelimelerinin geçtiği haber, makale ve köşe yazılarını taramışlardır. Bu terimlerin en az üçünün olduğu makalelerin toplam makale sayısı içindeki oranını hesaplamışlar ve her bir gazetenin standart sapmasını 1 alarak indekse dahil etmişlerdir. Aylık değerlerin toplanarak elde edilen indeksin ortalama değerini 100'e eşitlemişlerdir (Baker vd., 2013, s. 5-8).

Süresi Bitecek Vergi Düzenlemeleri İndeksi: ABD'de geçici vergi düzenlemelerinin oluşturduğu belirsizlik nedeniyle, ABD Kongre Bütçe Ofisi verileri kullanılarak oluşturulmuş bir indekstir.

Beklentilerdeki Uyuşmazlık İndeksi: Enflasyonist beklentileri ve kamu harcamalarına ilişkin beklentileri konu alan bir indekstir. Para politikası ile ilişkili olarak bir yıl sonraki enflasyon beklentileri ve maliye politikası ile ilişkili olarak da federal hükümet harcamalarına dair beklenti dağılımları kullanılmıştır (Ermişoğlu ve Kanık, 2013).

Bu üç alt indeks standart sapmalarının 1'e eşitlenerek haber bazlı ½ diğer indeksler 1/6 olacak şekilde ağırlıklandırılmıştır. Elde edilen indeks ABD için, 11 Eylül saldırıları ile diğer bazı önemli makro şokları kapsamaktadır. 2006 yılında hesaplanan değerinin 71 olup, 2011'de 173 puana yükselmesi, ekonomik politika belirsizliğini artıran olayların çıktı, yatırım ve istihdamı olumsuz etkilediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Baker vd., 2013, s. 8-9).

Baker, Bloom ve Davis'in 2013 ve 2016 yıllarındaki çalışmalarının ardından pek çok benzer çalışma (Davis, 2016; Manela ve Moreira, 2017; Ahir vd., 2018) yapılarak literatür geliştirilmiştir.

3. Literatür Taraması

İktisat literatürü incelendiğinde, ekonomik ve politik belirsizliklerin makro ekonomik performans üzerine etkisini ortaya koymak adına yapılan çalışmaların 2008 finansal kriziyle birlikte arttığı dikkat çekmektedir. Bu artışın temel nedeni, EPB'nin tanımlanması ve ölçülmesinin son yıllarda geliştirilen indekslerle birlikte görece daha kolay hale gelmesidir (Ferrara ve Guérin, 2016, s. 1-44). Baker vd. (2013)'nin çalışmalarıyla birlikte oluşmaya başlayan literatür incelendiğinde -hem gelişen hem gelişmiş ülkeler bazında- ekonomik ve politik belirsizliklerin makroekonomik ve finansal performans etkilerini araştıran çok sayıda ampirik çalışma göze çarpmaktadır. Yapılan çalışmaların bir kısmı farklı ülke ve dönemler için EPB indeksi oluşturmaya ve bu indeksin çeşitli makro ekonomik göstergelerle olan ilişkisini ortaya koymaya çalışırken, bir kısmı da başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerdeki EPB artışlarının ülkelerin makro performansı üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Araştırmalara konu olan makro performans

göstergeleri büyümenin yanısıra; sabit sermaye yatırımları, sanayi üretim indeksi, istihdam, işsizlik, enflasyon, faiz, döviz kuru, hisse senetleri, tüketim ve yatırım harcamaları, dış ticaret, portföy yatırımları gibi geniş bir yelpazeyi içermektedir. Literatürün genel bulgusu, EPB'nin makroekonomik performansı ve özelde ise büyümeyi olumsuz etkilediğidir. Yapılan çalışmalardan bazı örnekler yazar, ülke-dönem, yöntem ve sonuç bazında Tablo 1'de özet olarak sunulmaktadır.

Tablo 1: Literatür Özeti

Çalışma	Ülke-Dönem	Yöntem	Sonuç
Baker vd. (2013)	ABD 1985-2009	VAR Analizi	EPB ile istihdam ve yatırım arasında negatif bir ilişki bulgulanmıştır. 2006-2011 yılları arasında bu ilişki en yüksek düzeye ulaşmıştır.
Lovato (2013)	ABD 1985-2008	VAR Analizi	EPB'nin büyümedeki ivmeyi yavaşlattığı sonucuna ulaşılmıştır.
Bhagat vd. (2013)	Hindistan 2002-2012	Zaman serisi analizi	EPB ile araştırmaya konu değişkenler arasında negatif bir ilişki bulgulanmış ve özellikle 2008 kriziyle bu etkinin daha belirgin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Stockhammar ve Österholm (2014)	İsveç 1988-2013	Bayes VAR	Bulgular, artan ABD politika belirsizliğinin İsveç GSYH büyümesi üzerinde önemli olumsuz etkileri olduğunu göstermektedir.
Baker vd. (2016)	ABD ve 12 gelişmiş ülke	Panel VAR	EPB artışı söz konusu ülkelerde çıktı, yatırım, istihdam gibi değişkenlerdeki düşüşlerin habercisidir. Ayrıca hisse senedi fiyat oynaklığını artırdığı, politikaya duyarlı sektörlerde yatırım ve istihdamı azalttığı bulgulanmıştır.
Gülen ve İon (2016)	ABD 1987-2013	Panel Regresyon	Amerika'daki sermaye yatırımları ile geliştirdikleri EPB indeksi arasında negatif ilişkiler bulgulanmıştır.
Soric ve Lolic (2017)	Hırvatistan 2007-2016	Yapısal VAR	Belirsizlik ve ekonomik faaliyet arasındaki negatif kısa vadeli bir ilişki ortaya konmuştur.
Luk vd. (2017)	Hong-Kong 1998-2016	Yapısal VAR	Analiz sonuçlarına göre, ekonomik politik belirsizlik artışları daha düşük yatırımlar ve daha sıkı finansal koşullara ve büyümenin azalmasına neden olmaktadır.
Akkuş (2017)	Gelişmekte olan 33 ülke 1994-2013	Dinamik Panel Sistem Genelleştirilmiş Momentler Metod	Bulgular, ABD'deki EPB'nin araştırmaya konu ülkelerdeki büyüme oranı üzerinde güçlü ve negatif şekilde etkili olduğuna işaret etmektedir.
Manteu ve Serra (2017)	Portekiz 1999-2010	VAR Analizi	Yüksek belirsizliğin ekonomik ve finansal faaliyetler üzerinde olumsuz etkisi bulgulanmıştır.

Tablo 1'in devamı: Literatür Özeti

Çalışma	Ülke-Dönem	Yöntem	Sonuç
Cerda vd. (2018)	Şili 1992-2015	VAR Analizi	EPB'deki artışlar uzun vadede ekonomi üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. Bulgulara göre bu etkiler toplam yatırım için % 10 ila %20, GSYH için % 2,5 ila %5 ve istihdam için %1,3 ila %4,2 arasında değişmektedir.
Rice vd. (2018)	Yeni Zelanda 1997-2015	Yapısal VAR	Hem yerel hem de küresel belirsizliğin vekillerindeki dışsal bir artışı, üretim, tüketim ve yatırımdaki istatistiksel olarak anlamlı düşüşlerin izlediği bulgulanmıştır. Yatırım üzerindeki etkinin tüketim üzerindeki etkiden önemli ölçüde büyük olduğu ve küresel belirsizliğin yerel belirsizlikten daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Hardouvelis vd. (2018)	Yunanistan 1998-2017	VAR Analizi	Analiz sonuçlarına göre; EPB'nin makro ekonomik performansı zayıflattığı bulgulanmıştır.
Şahinöz ve Coşar (2018)	Türkiye 2006-2016	VAR Analizi	EPB indeksi ile söz konusu makro değişkenler arasında negatif yönde bir ilişki vardır.
Guo vd. (2018)	G7 ülkeleri ile BRIC ülkeleri 1985-2013	Kantil regresyon modeli	Fransa ve İngiltere dışındaki ülkelerde ekonomi politikası belirsizliğinin borsa getirilerini azalttığı şeklinde bulgulara ulaşılmıştır.
Yalçınkaya (2019)	Türkiye 1992-2018	Yapısal VAR Analizi	Bulgulara göre küresel gelişmeler kaynaklı belirsizlikler, gerek kısa gerek uzun dönemde, Türkiye ekonomisinin makro göstergeleri üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır.
Gavaldon vd. (2020)	Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya 2000-2019	Yapısal VAR Analizi	Fransa, İtalya ve İspanya belirsizlik şoklarına daha güçlü bir tepki verirken, Almanya'daki yatırımlar daha hassas tepkide bulunmaktadır.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

4. Ampirik Analiz

4.1.Yöntem, Model ve Veri Seti

Çalışmada kullanılan veriler hem yatay kesit hem de zaman serisi içerdiğinden panel veri analiz yöntemi kullanılacaktır. Panel veri modelleri yatay-kesit gözlemlerin serilerini bir araya getirerek daha çok aydınlatıcı veri, daha fazla değişkenlik, değişkenler arasında daha az doğrusal bağlantı ve daha çok serbestlik derecesi sağladığı için daha etki modellerdir (Baltagi, 2005). Bağımlı değişkeni Y,

bağımsız değişkeni X olan doğrusal bir panel regresyon modeli şu şekilde olacaktır (Yerden Tatoğlu, 2016, s. 4):

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}X_{1it} + u_{it} \quad (1)$$

(1) numaralı eşitlikte Y_{it} , bağımlı değişkeni; X_{1it} , açıklayıcı değişkenler (n adet) setini; β_{1it} , matris eğim katsayıları vektörünü; u_{it} , hata terimlerini vektörünü ve β_{0it} , sabit kesişim katsayısını göstermektedir. Modelde yer alan birim (birey, grup, ülke) sayısı “i” alt indisi ($i=1, \dots, N$) ve her bir gruba ait zaman “t” alt indisi ($t=1, \dots, T$) ile temsil edilmiştir.

Panel veri modeli, Havuzlanmış En Küçük Kareler ya da diğer adıyla Klasik Model (Pooled OLS), Sabit Etkiler Modeli (Fixed Effects) ve Rassal Etkiler Modeli (Random Effects) yaklaşımlarından biri kullanılarak tahmin edilmektedir. Bu modellerinden hangisinin uygun olduğuna karar verebilmek için pek çok test (F testi, Olabilirlik Oranı Testi (LR test), Breusch-Pagan LM Testi, Score Testi ve Hausman testi) geliştirilmiştir.

Çalışmanın örneklemini düzenli veri setine ulaşılan 14 yüksek gelirli ekonominin³ 1997-2020 dönemi verileri oluşturmaktadır. Bağımlı değişken olan ekonomik büyümeyi temsilen 2015 sabit fiyatlarıyla kişi başına gelir olarak analize dahil edilmiştir. Bağımsız değişken EPB’yi temsilen Baker vd. (2013) tarafından geliştirilen ve son dönemde literatürde yaygın bir şekilde kullanılan “*Ekonomik Politika Belirsizlik İndeksi*” tercih edilmiştir. Bu çalışmada, aylık olarak üretilen EPU İndeksi her ülke için her yılın aylık değerlerinin ortalaması alınarak yıllık serilere dönüştürülmüştür. Modelde kontrol (açıklayıcı) değişkenler olarak işgücü (15 yaş üstü toplam) ve sabit sermaye yatırımları (brüt sabit sermaye oluşumunun gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı) kullanılmıştır. Tüm değişkenlerin analize dahil edilmeden önce doğal logaritmaları alınmıştır. Bu verilerle tahmin edilen model eşitlik 2’deki gibidir:

$$GDP_{it} = \beta_0 + \beta_1 EPU_{it} + \beta_2 LABOR_{it} + \beta_3 FCF_{it} + u_{it} \quad (2)$$

Modelde yer alan u_{it} , hata terimini; β_0 sabit terimi ve β_1 , β_2 ve β_3 değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren tahmin parametreleridir. Tahmin edilen modeldeki değişkenlerin özellikleri ve tanımlayıcı istatistikleri ile Tablo 2’de verilmiştir.

³ Dünya Bankası’nın Atlas yöntemine göre sınıfladığı yüksek gelirli ekonomilerden 14’ü şunlardır: Avustralya, Kanada, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Japonya, Güney Kore, Hollanda, İspanya, İsveç, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri.

Tablo 2: Değişkenlere İlişkin Açıklamalar ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Tanımı	Kısaltma	Veri kaynağı	Gözlem Sayısı	Ort.	St. Sap.	Min.	Mak.
Ekonomik Politika Belirsizliği	Ekonomik Politika Belirsizliği İndeksi	EPU	EPU web sayfası	336	2,055	0,192	1,575	2,734
Ekonomik Büyüme	Kişi başına gelir (2015 sabit fiyatları)	GDP	WDI web sayfası	336	4,562	0,138	4,152	4,896
İşgücü	15 yaş üstü toplam çalışan	LABOR	WDI web sayfası	336	7,263	0,473	6,215	8,221
Sabit Sermaye Yatırımları	Sabit sermaye oluşumunun GSYH içindeki payı (2015 sabit fiyatları)	FCF	WDI web sayfası	336	1,344	0,09	1,024	1,729

Not: EPU, Economic Policy Uncertainty web sayfasını ve WDI, World Development Indicators (Dünya Bankası Gelişme Göstergeleri) web sayfasını göstermektedir.

4.2. Analiz Bulguları

Bu kısımda analiz bulguları sunulmuştur. Panel veri modellerinden (klasik, sabit etki ve tesadüfi etki) hangisinin kullanılacağını seçimi için ön testler yapılmış ve sonuçlar Tablo 3’te verilmiştir. Klasik modelin geçerli olup olmadığını sınavan F testi sonucuna göre [$F(13, 319) = 523,02$ (Prob > F=0.0000)] olduğundan, sıfır hipotezi (H_0) reddedilmiştir. Dolayısıyla veriler birimlere göre farklılık göstermektedir ve klasik model geçersizdir (Tablo 3).

Klasik modeli tesadüfi etkiler modeline karşı sınamak için Breusch-Pagan LM Testi ve küçük örneklem özellikleri daha iyi olan Score testi yapılmıştır. Her iki testin sonuçlarına göre, bireysel etkilerin varlığı doğrulanmış ve klasik modelin geçersiz olduğu anlaşılmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: Ön Testler

Testler	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Anova F Testi	523,02	0,000
Breusch-Pagan LM Testi	3074,62	0,000
Score Testi	6,70e+08	0,000

Klasik modelin uygun olmadığı belirlendiğinden tesadüfi etki ve sabit etki tahmincilerinden hangisinin uygun olduğuna karar verebilmek amacıyla Hausman Testi yapılmıştır. Hausman testinde bireysel etkilerin bağımsız değişkenlerle korelasyonlu olup olmadığı incelenmektedir. Testin H_0 hipotezi “parametreler arasındaki fark sistematik değildir” şeklinde olup tesadüfi modelin uygun olduğu anlamına gelmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s.187). Sonuçları Tablo 4’de

sunulan Hausman testine göre, %1 anlam düzeyinde ($p=0,000$ olduğundan) H_0 hipotezi reddedilmiş ve sabit etki tahmincisinin geçerli olduğuna karar verilmiştir.

Sabit etki modelinin varsayımların test edilmesinde değişen varyans sorununun belirlenmesi için Değiştirilmiş Wald Testi kullanılmıştır. Testin sıfır hipotezi “varyanslar birimlere göre homoskedastiktir” şeklinde kurulmaktadır. Tablo 4’te testin sonuçları verilmiştir. Serbestlik derecesinin 14 olduğu ki-kare değeri için olasılık değeri ($prob>0,000$) %1’den küçük olduğundan, H_0 hipotezi reddedilir ve değişen varyans problemi mevcuttur.

Tablo 4: Hausman ve Değiştirilmiş Wald Testi

Test Özeti	χ^2	χ^2 Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
Hausman Testi	710,86	3	0,000
Değiştirilmiş Wald Testi	2950,13	14	0,000

Sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri için modelin etkinliğini engelleyen otokorelasyon sorununun olup olmadığının tespitinde çeşitli testler kullanılabilir. Burada sabit etkili modelde otokorelasyon için Bahargava, Franzini, Narendranathan’ın (1982) tarafından önerilen Durbin-Watson test istatistiği ile Baltagi-Wu’nun (1999) Yerel En İyi Değişmez (LBI) Testiyle araştırılmıştır. Durbin-Watson testi için temel hipotez “otokorelasyon yoktur” iken, alternatif hipotez “otokorelasyon vardır” biçimindedir (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s. 222-226). Tablo 5’de gösterildiği gibi hem Durbin-Watson testi hem de Baltagi-Wu (LBI) testi sonuçları 2 puandan oldukça küçük olduğundan otokorelasyonun var olduğu söylenebilir.

Tablo 5: Otokorelasyon Testleri

Testler	Test İstatistiği
Modifiye Edilmiş Durbin-Watson	0,1977
Baltagi-Wu LBI	0,3826

Sabit etkili modelde yatay kesit bağımlılığının araştırılmasında Friedman (1937) ve Frees’in (1995, 2004) testleri ile kullanılmıştır. Testlerin sıfır hipotezi yatay kesit bağımlılığının olmadığını, alternatif hipotezi ise olduğunu ifade etmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s. 230-233). Friedman test ve olasılık değerlerine göre için sıfır hipotezi reddedilmekte ve yatay kesit bağımlılığı olduğu görülmektedir (Tablo 6). Frees’in testinde ise sonuçlar hangi anlamlılık düzeyinde çalışıyorsa o kritik değerle karşılaştırılır ve kritik değerden büyük olduğunda H_0 hipotezi reddedilir. Buradaki model için %1 anlamlılık düzeyinde test sonuçları kritik değer

olan 0,2034'den büyük olduğundan H_0 hipotezi reddedilir ve yatay kesit bağımlılığı vardır sonucuna ulaşılır.

Tablo 6: Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Testler	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Friedman	42,786	0,000
Frees	3,509	0,203*

* %1 düzeyinde anlamlılığı gösterir.

Panel veri setleri aynı zamanda zaman boyutu içerdiğinden, temel modeli tahmin etmeden önce zaman serisi analizde olduğu gibi serilerin durağanlığı incelenmelidir. Literatürde çeşitli durağanlık testleri (birinci nesil ya da ikinci nesil) mevcuttur. Ancak bunlardan hangisinin kullanılacağına karar verebilmek için kesit birimleri arasında bağımlılık olup olmadığının incelenmesi gerekir. Çünkü birinci nesil birim kök testleri yatay kesit bağımlılığını dikkate almazken, ikinci nesil birim kök testleri dikkate almaktadır. Ekonometrik varsayımların testi kapsamında yatay kesit bağımlılık testleri yapılmış ve modellerde yatay kesit bağımlılığı olduğuna karar verilmişti. Dolayısıyla yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testleri ile analize devam edilmesi uygun olacaktır.

Burada değişkenlerin durağanlığı Pesaran (2007) CIPS testi ile sınanmıştır. CIPS istatistiği %90, %95 ve %99 güven düzeylerinde verilen kritik değerlerden büyük olduğunda seri durağandır. Sonuçları Tablo 7'ye verilen teste göre, EPU'nun düzeyde, diğer değişkenlerin ise birinci farklarında durağan olduğu görülmüştür.

Tablo 7: CIPS Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzyey (CIPS Değerleri)	Birinci Fark (CIPS Değerleri)	Kritik Değerler
GDP	-1,367	-3,223	-2,45 (%1)
EPU	-2,969	-	-2,25 (%5)
LABOR	-1,686	-3,423	-2,14 (%10)
FCF	-2,235	-4,009	

Panel verilerde kullanılan modeller genellikle havuzlanmış en küçük kareler, sabit etkiler ve rassal etkiler modelleridir. Bu modellerin hepsinin yapısı yatay kesit bağımlılığı, otokorelasyon ve değişen varyans problemlerinin olmadığı varsayımlarına dayanır. Çünkü panel veri modellerinde bu varsayımlardan bir ya da bir kaçının sağlanamaması tahmin edilen parametrelerin etkisiz ve tutarsız olmasına yol açar (Ün, 2015, s. 71). Dolayısıyla bu varsayımlardan herhangi biri ya da bir kaç olduğunda ya parametre tahminlerine dokunmadan standart hatalar düzeltilmeli (dirençli standart hatalar elde edilmeli) ya da uygun yöntemler kullanılmalıdır (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s. 251-252). Buradaki modelde değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı olduğundan, parametreleri

değiştirmeden dirençli (robust) standart hatalar elde etmeye olanak tanıyan Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tahmincisi⁴ kullanmıştır.

EPU dışındaki değişkenler modele birinci farkları (durağan halleri) ile modele dahil edilmişlerdir. Regresyon modeli sonuçları Tablo 8’de verilmiştir. Modelin bir bütün olarak anlamlı olup olmadığını test eden F istatistiği, %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünü gösteren R² istatistik değeri 0,23’tür. Regresyon modeli sonuçlarında tahmin katsayıları incelendiğinde, EPU’nun katsayısı (-0,0169) %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve teorik ve ampirik literatürle uyumlu olarak negatif bulunmuştur. Bu bulguya göre, EPB’deki %1’lik artış ekonomik büyümeyi %0,01 azaltmaktadır. Kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilen LABOR ve FCF değişkenlerinin katsayıları da beklenildiği üzere pozitifdir. LABOR %1 ve FCF %10 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 8: Arellano, Froot ve Rogers Sabit Etkiler Dirençli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Sabit	Dirençli Standart Hatalar	t	P > t
EPU	-0,0169	0,0028	-5,89	0,000*
LABOR	0,5697	0,1431	4,17	0,001*
FCF	0,1153	0,0537	2,15	0,051***
Sabit	0,038	0,0061	6,2	0,000*

F (3, 13): 28,20 Prob > F (0,000)
R² : 0,23
Gözlem sayısı: 322

* %1, **%5 ve ***%10 anlamlılık düzeyinde anlamlılığı gösterir.

5. Sonuç

Küresel ve ulusal düzeydeki pek çok olay belirsizlik seviyesini etkileyerek ekonomi politikalarında belirsizliğe yol açmaktadır. Ekonomi politikalarındaki belirsizlik büyüme başta olmak üzere işsizlik/istihdam, enflasyon ve yatırımlar kanalıyla makro istikrarın bozulmasına ve ekonomik durgunluğa neden olmaktadır. Mikro ölçekte ise ekonomi politikalarındaki belirsizlik, ekonomik aktörlerin kararlarını erteleme ya da iptal etme şeklinde etkileyebilmektedir. İşletmeler yoğun belirsizlik ortamında yatırım projelerini bekletebilmekte, iş alımlarını durdurabilmekte; bankalar kredi sınırlamaları getirebilmekte; tüketiciler ise tüketim/yatırım kararlarını erteleyebilmektedir. Tüm bunlara ilave olarak politika yapıcıların yaptıkları açıklamalar da ekonomi politikalarında belirsizliğe yol açmaktadır. Bilhassa ABD’de ortaya çıkan, ancak sonrasında küresel bir boyut kazanan 2008 Finansal Krizi ile birlikte ekonomideki durgunluk ve daralmanın neticesinde, politika yapıcıların bütçe, kurtarma paketleri ve reformlar konusunda yaptıkları açıklamalar finansal piyasalar başta olmak üzere, makro ekonomik performansı

⁴ Model hakkında detaylı bilgi için Yerdelen Tatoğlu (2016) s.256’ya bakılabilir.

olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla son yıllarda gerek akademik gerekse politik çevreler EPB ve onun ekonomi üzerindeki muhtemel etkilerine odaklanmış durumdadır.

Baker vd. (2013; 2016) ABD için 1900 yılından başlayarak EPB indeksine yönelik kapsamlı çalışmalar yapmış, bu konudaki literatürün oluşmasına zemin hazırlamışlardır. ABD, Almanya, İtalya, Fransa, İspanya ve İngiltere gibi ülkeler için geliştirilen indeks sayesinde EPB artık daha ölçülebilir hale gelmiştir. Literatürde hisse senedi fiyatları ve getirilerinin standart sapması, döviz kuru ve faiz oranı değişimleri, seçim yılları, anketler, birden fazla ekonomik ve finansal piyasa göstergelerinin dahil olduğu indeksler kullanılmakta olsa da Baker vd.'nin geliştirdiği indeks temel olarak alınmaktadır. Belirsizliğin ölçülebilir hale gelmesi pek çok iktisatçıyı, başta büyüme olmak üzere yatırım, borsa, enflasyon, faiz, tüketim gibi ekonomik ve finansal değişkenler ile EPB indeksi ilişkisini araştırmaya yöneltmiştir.

Bu çalışmada EPB ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Bu doğrultuda, 14 yüksek gelirli ekonominin 1997-2020 dönemi verileri kullanılarak EPB ve ekonomik büyüme ilişkisi panel veri analiz süreci ile araştırılmıştır. Analiz bulguları, ekonomik politika belirsizliğinin büyümeyi negatif etkilediğini göstermekte olup, iktisat teorisiyle ve pek çok ampirik çalışmanın (Baker vd., 2013; Lovato, 2013; Luk vd., 2017; Cerda vd., 2018; Gu vd., 2021) bulguları ile örtüşmektedir. Ayrıca kontrol değişkenleri olan işgücü ve sabit sermaye oluşumu da ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilemektedir.

Çalışmanın bulguları önemli çıkarımlar içermektedir. Hükümetler ve özellikle politika yapımcıları yaptıkları açıklamalarda, uyguladıkları gerek maliye gerekse para politikalarındaki belirsizliklerin yatırımlar kanalıyla ekonomik performansı olumsuz etkileyebileceğini bilmelidir. Ekonomilerde EPB'nin artmasıyla birlikte ekonomik ve finansal kararların öngörülemezliğine bağlı olarak pek çok yatırım kararı ertelenebilir/iptal edilebilir. Bu durum kalıcı olduğunda, ekonomilerde resesyona neden olabilmektedir. Dolayısıyla hükümetler ve politika yapımcıları, firmaların yatırımlarını caydıracak açıklamalar yapmaktan ve politikalar uygulamaktan kaçınmalı, belirsizliği azaltmak için daha net, öngörülebilir ve daha basit politikalar tasarlamalıdır.

Kaynakça

- Ahir, H., Bloom, N. ve Furceri, D. (2018). The world uncertainty index (No. w29763). *National Bureau of Economic Research*. 29763.
<https://ssrn.com/abstract=3275033> (Erişim Tarihi: 13 Temmuz 2022)
- Akkuş, Ö. (2017). Ekonomik politika belirsizliği ve politik istikrarsızlığın büyüme üzerindeki etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 27-42.

-
- Al-Thaqeb, S. A. ve Algharabali, B. G. (2019). Economic policy uncertainty: A literature review. *The Journal of Economic Asymmetries*, 20, e00133.
- Arellano, M. (1987). Practitioners' Corner: Computing Robust Standart Errors for Within-Groups Estimators. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 49(4), 431- 434
- Baker, S. R., Bloom N. ve Davis S. J. (2013). Measuring economic policy uncertainty.
https://www.policyuncertainty.com/media/EPU_BBD_2013.pdf (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2022).
- Baker, S. R., Bloom, N. ve Davis, S. J. (2016). Measuring economic policy uncertainty. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(4), 1593-1636.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of Panel Data*, 2. John Wiley & Sons Ltd.(Ed). New York.
- Baltagi, B. H. ve Wu P. X. (1999). Unequally Spaced Panel Data Regressions with AR(1) Disturbances. *Econometric Theory*, 15(6), 814-823.
- Bernanke, B. S. (1983). Irreversibility, uncertainty and cyclical investment. *Quarterly Journal of Economics*, 98, 85-106,
<https://www.jstor.org/stable/1885568?seq=3> (Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2022).
- Bhagat, S., Ghosh, P. ve Rangan, S. P. (2013). Economic policy uncertainty and economic growth in India. *Indian Institute of Management Bangalore*, 407, 1-20.
- Bhargava, A., Franzini, L. ve Narendranathan, W. (1982). Serial Correlation and the Fixed Effects Model. *The Review of Economic Studies*, 49(4), 533-549.
- Cerda, R., Silva, Á. ve Valente, J.T. (2018). Impact of economic uncertainty in a small open economy: The case of Chile. *Journal Applied Economics*, 50(26), 2894-2908.
- Davis, S. J. (2016). An index of global economic policy uncertainty. *National Bureau of Economic Research*. <http://www.nber.org/papers/w22740> (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2022).
- Ermişoğlu E. ve Kanık B. (2013). *Turkish economic policy uncertainty index*. Munich Personal RePEc Archive MPRA, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/49920/> (Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2022).

- Ferrara, L. ve Guérin, P. (2016). What are the macroeconomic effects of high-frequency uncertainty shocks. *Bank of Canada Staff Working Paper*, No: 2016-25, 1-44.
- Folta, T. B. ve O'Brien, J. P. (2004). Entry in the presence of dueling options. *Strategic Management Journal*, 25(2), 121-138.
- Frees, Edward W. (1995). Assessing Cross-sectional Correlation in Panel Data. *Journal of Econometrics*, 69(2), 393-414.
- Frees, Edward W. (2004). *Longitudinal and Panel Data: Analysis and Applications in the Social Sciences*. Wisconsin: Cambridge University Press
- Friedman M. (1968). The role of monetary policy. *American Economic Review*, 58 (1), 1-17.
- Froot K. A. (1989). Consistent Covariance Matrix Estimation with Cross-Sectional Dependence and Heteroskedasticity in Financial Data. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 24(3), 335- 355.
- Gavaldón A., Hirschtühl D., Onorante L. ve Saiz, L. (2020). Economic policy uncertainty in The Euro Area: An Unsupervised Machine Learning Approach, *ECB Working Paper Series*
<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2359~16167a2566.en.pdf> (Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2022).
- Gholipour, H. F. (2019). The effects of economic policy and political uncertainties on economic activities. *Research in International Business and Finance*, 48, 210-218.
- Gulen H. ve Ion M. (2016). Policy uncertainty and corporate investment. *The Review of Financial Studies*, 29(3), 523-564.
- Guo, P., Zhu, H. ve You, W. (2018). Asymmetric dependence between economic policy uncertainty and stock market returns in G7 and BRIC: A quantile regression approach. *Finance Research Letters*, 251-258.
- Hardouvelis, G. A., Karalas, G .I., Karanastasis, D. I. ve Samartzis, P. K. (2018). Economic policy uncertainty, political uncertainty and the Greek Economic Crisis. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3155172> (Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2022).
- Lou, Z., Chen, S., Yin, W., Zhang, C. ve Yu, X. (2022). Economic policy uncertainty and firm innovation: Evidence from a risk-taking perspective. *International Review of Economics & Finance*, 77, 78-96.

- Lovato, C. (2013). On the impact of economic policy uncertainty shocks on macroeconomic expectations in The United States. *Anno Accademico*, 2012/13. No: 1010635, 1-67.
- Luk P., Cheng M., Phillip N. ve Wong K. (2018). Economic policy uncertainty spillovers in small open economies: The case of Hong Kong, *Pacific Economic Review*, doi: 10.1111/1468-0106.12283
- Manela, A. ve Moreira, A. (2017). News implied volatility and disaster concerns. *Journal of Financial Economics*, 123(1), 137-162.
- Mankiw, G. (2010). *Makro ekonomi* (Ö. F. Çolak, Çev.). Ankara: Efil Yayınları. 1.Baskı.
- Manteu, C. ve Serra, S. (2017). Impact of uncertainty measures on the Portuguese Economy. *Economic Bulletin and Financial Stability Report Articles and Banco de Portugal Economic Studies*, 2951.
https://www.bportugal.pt/sites/default/files/anexos/papers/ree201706_e.pdf
f. (Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2022).
- Pesaran, M. H. (2007). A simple Panel Unit Root Test in the presence of cross section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, (22), 365-312.
- Rice, A., Vehbi, T. ve Wong, B. (2018). Measuring uncertainty and it's impact on The New Zealand Economy. *Reserve Bank of New Zealand Analytical Note Series*, ISSN/ISBN:ISSN 2230-5505
- Rodrik, D. (1991). Policy uncertainty and private investment. *Journal of Development Economics*, 36(2), 229-42.
- Rogers, W. H. (1993). Regression Standard Errors in Clustered Samples. *Stata Technical Bulletin*, 13, 19-23
- Shen, H., Zhang, M., Liu, R. ve Hou, F. (2020). Economic policy uncertainty and corporate innovation: Evidence from China. *Asian Economics Letters*, 1(1), 1-6.
- Sorić, P. ve Lolić, I. (2017). Economic uncertainty and it's impact on The Croatian Economy. *Public Sector Economics*, 41(4), 443-477.
- Stockhammar, P. ve Osterholm, P. (2014). Effects of US policy uncertainty on Swedish GDP Growth. *National Institute of Economic Research*, No: 135. 50(2): 443-462.
- Şahinöz S. ve Coşar, E.E. (2018). Economic policy uncertainty and economic activity in Turkey. *Applied Economics Letters*, ISSN: 1350-4851 (Print)

1466-4291, <https://www.tandfonline.com/loi/rael20> (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2022).

Ün, T. (2015). Stata ile panel veri analizi. S. Güriş (Ed.), *Stata ile panel veri modelleri içinde* (ss. 39-80), Der Kitabevi, İstanbul.

Yalçinkaya Ö. (2019). Küresel ekonomik, politik ve jeopolitik belirsizliklerin makroekonomik etkileri: Türkiye ekonomisi üzerine SVAR analizi (1992:Q1-2018Q:2). *Journal of Yasar University*, 14(53), 56-73.

Yerdelen Tatoğlu, F. (2016). *Panel veri ekonometrisi* (Stata Uygulamalı), Genişletilmiş 3. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

The Relationship of Economic Policy Uncertainty and Growth in High-Income Countries

Extended Abstract

1. Introduction

In the globalizing world, countries are more integrated with each other than ever before, and they are affected by each other much more than before, thanks to the developments in technology, especially in information and communication technology. Economic, political, and social developments in any part of the world can easily spread to other countries. The stronger and more economically developed the country is, the greater the impact of the shock spread by political, economic, and social developments on other countries. Therefore, all kinds of developments in global understanding that increase uncertainty are of great importance in shaping the economic policies of countries.

Especially at the beginning of the twenty-first century, there were a series of shocks that increased the perception of uncertainty in the global economy. Expansionary policies implemented during and after the 2008 Global Financial Crisis, including an increase in volatility in financial markets, a weakening in supply and demand conditions (recession), the Eurozone debt crisis (2010-2012), Brexit Voting (June 2016), global trade disputes/wars, an increase in terrorist threats, the refugee crisis, affecting the whole world, the Covid-19 pandemic, and finally Russia's invasion of Ukraine can be counted as shocks that increase global uncertainty and economic policy risk. Until the 2008 Global Financial Crisis, the markets were mostly acting according to the economic news, but the main reason for the fluctuations observed, especially in the financial markets after the crisis was the statements made by the policy makers and the discourses on subjects such as budgets, bailout packages, and regulatory reforms, in addition to the global developments. However, policy makers are either not aware of the fact that their statements and actions increase the perception of uncertainty, or they do not want to take responsibility (Baker et al., 2013, p. 1).

The negative impact of uncertainty on macroeconomic performance, and especially on investments, is often justified by real options theory. According to the real option theory, when faced with uncertainty, firms have a choice between holding on to acquire the deferred option (the wait-and-see strategy) or investing immediately to acquire the growth option. Specifically, the deferral option argues that firms postpone investment under uncertainty to avoid the opportunity costs associated with an irreversible investment and to wait for a better investment opportunity. Alternatively, the growth option derives its value from early investment under uncertainty, which provides the benefits of gaining future growth opportunities and competitive advantage. Given the opposite effect of these two options on investment under uncertainty, the effect of uncertainty on investment depends on which option brings more value (Shen et al., 2020, p.1). The level of irreversibility of investments affects the value of the deferral option. If the investments are completely reversible, the deferral option has no value. That is, higher reversibility is associated with lower value deferral options (Folta and O'Brien, 2004). For example, if a firm is considering establishing a new factory and the profitability of the investment depends on the policy followed, the firm may decide to wait until a policy decision is made. Likewise, if a household intends to purchase investment property and its decision depends on what the mortgage rate will be, what the government's taxation policies will be, and what the level of national security will be, the household may delay the investment purchase until the policy is clarified (Gholipour, 2019, p. 211).

From this point of view, the aim of the study is to empirically investigate the relationship between Economic Policy Uncertainty (here after EPU) and economic growth in 14 developed and high-

income countries, which are thought to be driving the world's increasing uncertainty and risk perception, especially in the world economies. This study, which is different from the existing literature in terms of the period and country group examined, is expected to contribute to the literature and policy-makers.

2. Method

The sample of the study consists of data from 14 high-income economies for the period 1997-2020. Therefore, since the data set contains both cross-section and time series, panel data analysis methods will be used. Panel data models are more impactful because they bring together a series of cross-sectional observations and provide more illuminating data, more variability, less linear connection between variables, and more degrees of freedom (Baltagi, 2005). The tests required for panel data analysis and regression analysis, were conducted by using the econometrics software Stata. In this context, the F Test, Breusch-Pagan Lagrange Multiplier Test and Score Test were used for model determination. In addition, the Modified Wald Test was used for testing heteroskedasticity, the Modified Durbin-Watson and Baltagi-Wu LBI were used for testing autocorrelation, and the Friedman Test and Frees Test were used to test cross-sectional correlation. According to the results of these tests, heteroscedasticity, autocorrelation, and cross-section dependence were observed in the model. Therefore, the Arellano, Froot and Rogers estimator was used in model estimation. The Arellano Froot and Rogers estimator is an estimator that allows obtaining robust standard errors without changing the parameters.

3. Results and Discussion

In this study, the relationship between EPU and economic growth is examined. In this direction, the relationship between EPU and economic growth was investigated by a panel data analysis process using the 1997-2020 period data of 14 high-income economies. The findings of the analysis show that economic policy uncertainty affects growth negatively, in line with the findings of economic theory and many empirical studies (Baker et al., 2013; Lovato, 2013; Luk et al., 2017; Cerda et al., 2018; Gu et al., 2021). In addition, the labor force and fixed capital formation, which are control variables, also affect economic growth positively.

4. Conclusion

The findings of the study contain important implications. In their statements, governments and especially policy makers should be aware that the uncertainties in both fiscal and monetary policies they implement may adversely affect economic performance through investments. With the increase in EPU in economies, many investment decisions may be postponed/canceled due to the unpredictability of economic and financial decisions. When this situation is permanent, it can cause a recession in economies. Therefore, governments and policy-makers should avoid making statements and implementing policies that deter firms' investments, and should design clearer, more predictable and simpler policies to reduce uncertainty.

Araştırma Makalesi

**The Moderating Role of Self-Efficacy: Exploring the Impact of
Social Undermining on Emotional Exhaustion Among Gray-
Collar Workers**

Gamze GÜNER KİBAROĞLU

Başkent Üniversitesi, İİBF

gamzegunerbaroglu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6187-4607

Meral KIZRAK

Sorumlu Yazar, Başkent Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu

mkizrak@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0053-6043

Abstract

Drawing from Conservation of Resources (COR) Theory, this study aims to understand the factors influencing the emotional health and performance of employees in work environments by examining the relationship between social undermining, self-efficacy, and emotional exhaustion. The study was conducted with data obtained from 315 grey-collar employees. The findings suggest that grey-collar employees exposed to social undermining tend to experience increased levels of emotional exhaustion. However, the presence of high self-efficacy among these employees eliminates the impact of this effect. These results suggest that organizations should strive to create healthier work environments and promote the emotional well-being of their employees. Furthermore, the findings indicate that employers and managers can reduce emotional exhaustion by enhancing employees' self-efficacy levels and strengthening social support systems.

Keywords: Emotional exhaustion, social undermining, self-efficacy, grey-collar employees, conservation of resources (COR) theory

JEL Classification Codes: M10, M12, J24, L20

**Öz Yeterliliğin Düzenleyici Rolü: Gri Yaka Çalışanları arasındaki Sosyal Zayıflatmanın
Duygusal Tükenmeye Etkisinin İncelenmesi**

Öz

Kaynakların Korunması Kuramına dayanan bu çalışma sosyal zayıflama, öz yeterlilik ve duygusal tükenme arasındaki ilişkiyi inceleyerek, iş ortamlarında çalışanların duygusal sağlığı ve performansı üzerinde etkili olan faktörleri anlamayı hedeflemektedir. Araştırma, gri yaka olarak çalışan 315 katılımcıdan elde edilen verilerle yürütülmüştür. Araştırmanın bulgularına göre sosyal zayıflatmaya maruz kalan gri yaka çalışanların duygusal tükenme seviyeleri artmaktadır. Ancak bu çalışanların öz yeterlilik seviyelerinin yüksek olması söz konusu etkinin gücünü yok etmektedir. Elde edilen bu bulgular, örgütlerin daha sağlıklı bir çalışma ortamı oluşturması ve çalışanların duygusal refahını artırması gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca, işverenler ve yöneticiler, çalışanların öz yeterlilik düzeylerini desteklemek ve sosyal destek sistemlerini güçlendirmek gibi önlemler olarak duygusal tükenmeyi azaltabileceklerini göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Duygusal tükenme, sosyal zayıflatma, öz yeterlilik, gri-yaka çalışanlar, kaynakların korunması kuramı

Jel Sınıflandırma Kodları: M10, M12, J24, L20

Geliş Tarihi (Received): 11.08.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 27.09.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Güner Kibaroglu, G. and Kizrak, M. (2023). The moderating role of self-efficacy: exploring the impact of social undermining on emotional exhaustion among gray-collar workers. *Cankiri Karatekin University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 13 (3), 1221-1244. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1341337.

1. Introduction

In high-demand work environments, employees' emotional well-being and job performance are intricately affected by various factors. Among these, social undermining and emotional exhaustion play crucial roles (Jung and Yoon, 2022). Social undermining refers to the erosion of employees' social bonds, linked to restricted social networks, isolation, and reduced social interactions (Duffy, Ganster and Pagon, 2002; Reh, Tröster and Van Quaquebeke, 2018; Song and Zhao, 2022), and emotional exhaustion signifies a state of persistent fatigue, emotional weakness, and burnout, often arising from high workplace stress or excessive workload (De Cordova et al., 2022).

Incorporating the lens of the Conservation of Resources (COR) theory enhances the understanding of the dynamics between social undermining and emotional exhaustion. The COR theory asserts that individuals strive to accumulate and safeguard their resources, and when faced with resource losses or threats, experience stress and strain (Hobfoll, 1989). Consequently, comprehending the interplay between social undermining, emotional exhaustion, and the protective role of self-efficacy (Baird, Robertson and McLarnon, 2021; Greenbaum, Mawritz and Eissa, 2012; Tahmassian and Moghadam, 2011) gains paramount importance.

Social undermining sets off a cycle in which the target individual experiences resource depletion due to increased isolation and restricted social interactions (Scott, Ingram, Zagenczyk and Shoss, 2015; Zheng, Zhou and Wu, 2023). Aligning with the COR theory's premise, it compromises the target individual's stress management resources due to reduced social support. (Schwepker and Dimitriou, 2022; Yu and Zellmer-Bruhn, 2018), subsequently elevating the risk of emotional exhaustion (Sarwar, Irshad, Zhong, Sarwar and Pasha, 2020; Khan, Malik and Shahzad, 2022; Jung and Yoon, 2019).

Central to this relationship, self-efficacy serves as a critical personal resource (Baird et al., 2021), potentially moderating the effects of social undermining on emotional exhaustion. Research provides evidence that individuals with high self-efficacy navigate social interactions more effectively due to their confidence in coping abilities, potentially mitigating the impact of social undermining (Delahajj and Van Dam, 2017). Furthermore, heightened self-efficacy equips individuals to manage job demands and stress, potentially reducing the risk of emotional exhaustion, aligning with the COR theory's resource-building aspect. With these considerations in mind, the primary aim of this research is to conduct an in-depth exploration of the intricate interplay among social undermining, self-efficacy, and emotional exhaustion within the context of grey-collar employees. By adopting the analytical lens of the COR theory, we strive to unravel the multifaceted relationships that exist between these variables. More specifically, our study focuses on employees who are exposed to social undermining, aiming to uncover the links between different levels of social undermining and the development of

emotional exhaustion. Simultaneously, we investigate how self-efficacy may play a moderating role within this complex relationship.

The significance and contributions of this research endeavor extend to both theoretical and practical domains. Theoretically, our study enriches the existing body of knowledge by advancing the comprehension of how resource dynamics, as conceptualized by the COR theory, intertwine with the experience of emotional exhaustion. The interplay between social undermining, self-efficacy, and emotional exhaustion is a complex mechanism that has received limited attention in organizational studies. Through empirical investigation within the grey-collar context, we aim to offer novel insights into the ways in which these factors converge, contributing to a more comprehensive understanding of the psychological and emotional experiences of employees in high-demand work environments.

Practically, our study holds significant implications for organizational interventions and strategies aimed at enhancing employee well-being and performance. By embracing the COR theory's framework, we aim to inform evidence-based approaches to managing and mitigating emotional exhaustion. The insights gained from our research could inform the design and implementation of targeted interventions that foster the development of employees' self-efficacy and nurture robust social support networks. These interventions, tailored to the unique challenges of grey-collar employees, have the potential to alleviate emotional exhaustion, enhance coping mechanisms, and ultimately foster a healthier and more productive work environment. Through the practical applications of our findings, organizations can contribute to the well-being and resilience of their employees while simultaneously reaping the benefits of improved job performance and reduced burnout rates.

In conclusion, this study not only aims to unravel the complex interplay of social undermining, self-efficacy, and emotional exhaustion but also seeks to enrich theoretical understanding and provide practical insights for organizations. By aligning with the COR theory and focusing on grey-collar employees, we aspire to contribute to a holistic comprehension of the factors influencing emotional well-being and performance, thus paving the way for effective interventions and strategies that support employees in navigating the challenges of demanding work settings.

2. Theory and Hypothesis Development

2.1. Social Undermining with Emotional Exhaustion

Emotional exhaustion is a psychological state that arises due to prolonged stress, excessive workload, and emotionally demanding work conditions, leading to a depletion of an employee's energy, motivation, and emotional resources (Kowalski

et al., 2010). It is commonly observed among professionals in human service occupations, particularly among healthcare workers, teachers, and counselors, who continuously attend to others' emotional needs and try to provide assistance (Hur, Kim and Park, 2015). Symptoms of emotional exhaustion may include fatigue, hopelessness, emotional unrest, reduced motivation, and decreased performance, which may have adverse effects on an individual's work life, social relationships, and overall life quality. Coping strategies such as self-care, stress management, support systems, and workplace interventions can be employed to manage emotional exhaustion (Sardeshmukh, Goldsby and Smith, 2001; Zheng et al., 2023).

One of the key and significant theories explaining emotional exhaustion is the Conservation of Resources (COR) Theory (Hobfoll, 1989). According to the COR theory, individuals' resources (physical, social, and emotional) are continually at risk of depletion. Organizational stress and demands can deplete employees' resources, leading to emotional exhaustion. The theory emphasizes the importance of employees' access to, preservation of, and recovery of resources. The theory assumes that individuals constantly make efforts to protect their resources, as they are under continuous threat (Halbesleben and Buckley, 2004). Emotional exhaustion is particularly associated with factors such as heavy workload, time pressure, and unmet emotional needs. These factors can deplete employees' emotional resources, resulting in emotional exhaustion. As per the COR Theory, it is crucial for employees to have access to, preserve, and recover their resources. The theory suggests that emotional exhaustion is associated with resource deficiency. When resources are scarce, employees' energy, motivation, and emotional capacity may decrease, increasing the risk of emotional exhaustion (Jang, Allen, Kim and Cho, 2020). For instance, continuous overwork and excessive workload can deplete an employee's energy resources, leading to emotional exhaustion. The COR theory also highlights the influence of social resources on emotional exhaustion. A supportive work environment, positive relationships, and social support can help preserve employees' emotional resources and reduce the risk of emotional exhaustion. The theory also emphasizes the relationship between emotional exhaustion and resource depletion. Depletion of resources is associated with stress factors that cause emotional exhaustion. Therefore, strategies that focus on resource preservation, recovery, and establishing a supportive work environment are crucial in preventing or reducing emotional exhaustion.

As emotional exhaustion is a psychological condition that adversely affects both employees' work and personal lives, preventing and managing it is of great importance (Schadenhofer et al., 2018). Measures such as paying attention to employees' emotional needs, balancing workloads, providing a supportive work environment, and implementing stress management techniques may help reduce the effects of emotional exhaustion and enable employees to continue their work in a healthy manner (Petrov, Kouvonen and Karanika-Murray, 2011). Emotional exhaustion may have a negative impact on job performance, as well. Symptoms

such as fatigue, loss of motivation, and lack of focus that come with emotional exhaustion may decrease work efficiency and lead to errors, carelessness, and low-quality work (Stordeur, D'hoore and Vandenberghe, 2001). This, in turn, may result in a decrease in job performance and negatively affect interactions in the workplace. Therefore, emotional exhaustion, caused by constant stress, excessive workload, and emotional burdens, may deplete employees' energy, motivation, and emotional resources. Social undermining may be one of the antecedents of emotional exhaustion on the part of the victim because it erodes a person's sense of self-worth and creates chronic stress, both of which can contribute to emotional exhaustion.

Social undermining, a subtle but damaging form of workplace aggression, involves spreading harmful rumors, taking credit for others' work, or keeping information to oneself (Scott et al., 2015). It also encompasses actions such as intentionally delaying coworkers' work to make them appear ineffective or to hinder their progress, engaging in competition with coworkers for status and acknowledgment, and deliberately providing coworkers with inaccurate or deceptive information related to their job responsibilities (Greenbaum et al., 2012). In addition to its observable behaviors, social undermining also encompasses emotional and cognitive dimensions, as the offender may have negative emotions such as anger or dislike towards the targeted individuals, or form negative evaluations of them based on their qualities, actions, or efforts, often resulting in criticism (Vinokur and van Ryn, 1993).

As a form of negative social interaction, it is defined as behavior aimed at obstructing the target employee's capacity to develop and sustain positive interpersonal relationships, achieve success in the workplace, and maintain a positive reputation over time (Duffy et al., 2002). The conceptual distinction of social undermining behavior from other forms of antisocial behavior lies in its deliberate nature and its intent to gradually and subtly weaken its target (Duffy, Ganster, Shaw, Johnson and Pagon, 2006). As suggested by Hershcovis (2011), social undermining reveals three fundamental assumptions: it presumes intent on the part of the offender, in contrast to incivility; It implies disruption in workplace relationships, specifically by affecting how third parties like co-workers or supervisors perceive and interact with the victim who is being targeted; and it assumes particular results, such as the disturbance of social connections, the hindrance of the victim's career progress, and harm to his or her reputation.

It is often the case that morally disengaged employees resort to social undermining as a strategy to mitigate their own feelings of envy by sabotaging the success of their colleagues and narrowing the gap in work outcomes that could lead to unfavorable social comparisons in the workplace (Duffy, Scott, Shaw, Tepper and Aquino, 2012). At other times, anticipating a future challenge to their own status can cause them to feel envious and, as a result, engage in actions aimed at undermining their coworkers (Reh et al., 2018). In addition to the envious

tendencies of the offender, organizational conflicts (Yu and Zellmer-Bruhn, 2018) or the presence of work-family conflict leads to social undermining behavior directed at co-workers (Scott et al., 2015).

The victim of social undermining commonly ascribes malicious or greedy intentions to the offenders, and these attributions significantly influence their subsequent emotional reactions, which encompass feelings of revenge, avoidance, reconciliation (Crossley, 2009) or deviant behavior (Yoo and Frankwick, 2013). Social undermining also leads to a reduction in the target employee's social connections, feelings of loneliness, lack of connection, and decreased social support (Reh et al., 2018; Yu and Zellmer-Bruhn, 2018).

Social undermining, from the perspective of social psychology, refers to situations where targeted individuals perform less effectively or invest less effort in the presence of others (Finch, 1998; Scott et al., 2015). It affects the emotional, psychological, and physical health of the victim (Duffy et al., 2002; Vinokur, Schul, Vuori and Price, 2000). Socially undermined employees may feel less capable or skillful in a task or activity in the presence of others (Eissa, Chinchanchokchai and Wyland, 2017), which may negatively influence the employee's motivation and performance (Schwepker and Dimitriou, 2022). Within this framework, the significance of social undermining for employees can be examined from multiple perspectives, as outlined by Duffy et al. (2006): Firstly, social undermining often manifests in group activities, where employees may intentionally reduce their performance in the presence of colleagues or team members. Such behavior can detrimentally affect the overall effectiveness and productivity of the group. Secondly, social undermining is closely tied to the natural inclination of employees to assess and compare themselves when surrounded by peers. This self-evaluation process can result in employees perceiving themselves as less capable or successful, potentially impacting their overall performance evaluations within the organization. Thirdly, social undermining can have a profound impact on employees' motivation and goal-setting. The mere presence of others can lead to a decline in motivation or a tendency to set fewer goals, subsequently impeding an employee's personal development and achievement. Lastly, social undermining can erode an employee's self-confidence, further emphasizing the multifaceted nature of this phenomenon and its potential consequences in the workplace. Therefore, understanding and managing social undermining is important to increase the efficiency of group activities, maintain employee motivation and improve their performance.

The consequences of social undermining can be explained by the Resource Conservation (COR) Theory. The COR theory suggests that employees tend to conserve limited resources such as energy, time, attention and aim to avoid spending these resources unnecessarily (Hobfoll, 1989). From the perspective of the COR theory, when an employee performs a task or activity in the presence of others, they compare themselves with other employees. In this comparison, the

employee may tend to avoid expending energy and effort to reduce the risk of failure or a negative evaluation. Social undermining can also be explained within the framework of this theory. While performing a task in a group or in a public environment, a socially undermined person may face the risk of negative evaluation or failure due to the presence of other people (Cranford, 2004; Hilal, 2021). In this case, the employee may reduce their effort and decrease their performance in order to conserve energy and resources. In tasks performed in the presence of other employees, the socially undermined employee may feel less responsible and may tend to expect or rely on the contributions of others. Thus, relying on the COR theory, socially undermined employees seek to conserve resources and reduce risks by reducing their energy expenditure (Hershcovis, 2011).

The impact of social undermining on emotional exhaustion can be clearly demonstrated. Socially undermined employees may intentionally reduce their performance in a group or public setting, leading them to feel less competent or skilled (Duffy et al., 2006; Sarwar et al., 2020), which contributes to decreased motivation and emotional exhaustion (Cranford, 2004). They assume that their efforts are being undermined by others, which can increase their perceived evaluation anxiety (Eissa and Wyland, 2018; Hershcovis, 2011). This evaluation anxiety may cause employees to be more susceptible to criticism or negative evaluations, and contribute to emotional exhaustion (Cranford, 2004; Hilal, 2021). Hence, social undermining leads employees to feel emotionally drained and exhausted (Creed and Moore, 2006), which can manifest as disinterest, apathy, and decreased empathy (Hilal, 2021).

Emotional exhaustion is regarded as a persistent condition resulting from the ongoing psychological and emotional demands placed on individuals (Hur et al., 2015). It is a state characterized by a sense of being overwhelmed, experiencing lethargy, and feeling emotionally depleted due to long-term and persistent stress within the workplace (Kim and Lee, 2021). Employees may experience symptoms such as emotional fatigue, disinterest, and apathy, as well as reduced empathy. Additionally, emotional exhaustion can lead to a decline in job performance and reduced motivation, negatively impacting employees' job satisfaction (Yu and Zellmer-Bruhn, 2018). Consequently, the influence of social undermining on emotional exhaustion is a crucial aspect that significantly impacts both employees' emotional well-being and their overall job performance.

Considerable research has provided valuable insights into the complex nature of social undermining and its wide-ranging effects on the emotional well-being and job performance of employees. When individuals become targets of social undermining, they often perceive those responsible as acting with malicious or self-serving intentions. This perception, as highlighted by Crossley (2009), gives rise to a spectrum of emotional responses, including a desire for retribution, a tendency to

avoid the individuals involved, and, intriguingly, even a willingness to consider reconciliation.

The emotional turbulence identified in the study conducted by Yoo and Frankwick (2013) may manifest as a precursor to deviant behavior, thereby emphasizing the significant influence of social undermining on the psychological well-being of individuals subjected to it. Consequently, the repercussions of social undermining extend beyond mere interpersonal dynamics and penetrate deeply into the realm of individuals' psychological well-being and behavior. Moreover, it is not just emotional reactions that are influenced by social undermining; it is also the victim's social interactions and perception of self-worth. Studies by Reh et al. (2018) and Yu and Zellmer-Bruhn (2018) reveal that social undermining has a pervasive effect on reducing social connections, amplifying feelings of loneliness, and undermining an individual's sense of connection with their social network. These findings underscore the consequences of social undermining on the broader interpersonal dynamics of employees.

Finch (1998) and Scott et al. (2015) emphasize that social undermining causes individuals to perform less effectively or invest less effort especially when they are in the presence of those responsible for undermining them. This performance decline stems from the victim's self-perception, as described by Eissa et al. (2017), who may begin to view themselves as less competent or skilled in the presence of undermining coworkers. Such diminished self-perceptions, as discussed by Eissa and Wyland (2018), invariably lead to a decrease in motivation and energy levels. Drawing on the foundational principles of the Conservation of Resources (COR) theory, Duffy et al. (2002) and Vinokur et al. (2000) substantiate that social undermining represents a depletion of vital psychological and emotional resources. This perspective underscores the notion that the continual experience of social undermining can potentially lead to emotional exhaustion among employees (Schwepker and Dimitriou, 2022) because social undermining results in increased emotional demands as individuals deal with ongoing stress, anxiety, interpersonal challenges, and self-esteem struggles. Following this line of reasoning we propose that social undermining exerts a positively significant effect on emotional exhaustion among employees. This proposition is rooted in the intricate interplay between various elements, including the presence of social undermining behaviors and the emotional responses evoked within the individuals experiencing such behaviors. Drawing upon the Conservation of Resources (COR) theory, one can understand how social undermining may deplete individuals' psychological resources, contributing to emotional exhaustion.

The dynamics of social interactions among coworkers, coupled with the negative impact on the self-perception of targeted individuals, further underscore the relevance of the COR theory. As social undermining behaviors accumulate and intensify, the targeted individuals may experience a drain on their emotional and

cognitive resources. This resource depletion aligns with the COR theory's perspective that individuals strive to acquire, protect, and maintain valuable resources. In organizational settings, as these social undermining behaviors persist, employees may find themselves expending more emotional and cognitive resources to navigate these negative interactions, ultimately leading to elevated levels of emotional exhaustion. Therefore, we expect that in organizational settings, as social undermining behaviors accumulate and intensify, employees will experience elevated levels of emotional exhaustion, a result that aligns with the study's initial hypothesis.

Hypothesis 1 (H₁): Social undermining has a positive and significant effect on emotional exhaustion.

The primary argument of this research is that social undermining holds the potential to exert a positive impact on the emergence of emotional exhaustion in the targeted employees. Nonetheless, the influence of self-efficacy remains a pivotal factor, as individuals endowed with high self-efficacy tend to navigate these effects more adeptly, while those possessing lower self-efficacy might undergo heightened instances of social undermining and subsequently experience intensified emotional exhaustion.

2.2. Moderator Role: Self-Efficacy

Self-efficacy refers to an individual's belief in their confidence, knowledge, skills, and abilities in a specific area or task (Gist and Mitchell, 1992; Schaubroeck and Merritt, 1997). It assists employees in assessing their own capacities, utilizing the necessary resources to achieve their goals, and performing successfully (Tierney and Farmer, 2002). Self-efficacy is a key component of social learning theory, which posits that people can develop their abilities and skills through observation, experience, and feedback from others (Williams, Kessler and Williams, 2014). Therefore, self-efficacy influences an employee's expectations of achieving success and may enhance motivation (Hershcovis, 2011; Jones, 1986). It can represent both a general self-assessment and specific competencies in a particular area or task (Gist, 1987). It affects individuals' performances, efforts, and goals (Fast, Burris and Bartel, 2014). High self-efficacy is associated with increased motivation, better performance, and higher chances of success, whereas low self-efficacy is linked to decreased motivation, fear of failure, and lower performance (Smith and Woodworth, 2012). Based on these explanations, self-efficacy can be conceptualized as an employee's perception of their own confidence, knowledge, skills, and abilities, which has a significant impact on their performance, boosts motivation, and plays a vital role in achieving their goals.

Applying the COR theory, self-efficacy perception can be a strategic tool used by employees to conserve their resources. When employees believe in their competence in a specific area or task, they exert more effort to preserve the

resources related to that area or task. Feeling competent in that area motivates them, leading to increased motivation and performance. Therefore, self-efficacy is associated with an employee's belief that they possess the necessary resources to accomplish tasks successfully. The employee acts with the expectation of success, which can boost their motivation. In line with the COR theory, employees exert effort based on their self-efficacy perception to conserve their energy and resources. For instance, if an employee has confidence in their abilities for a particular project and perceives themselves as competent in that area, they will be more motivated to invest more effort in the project. The employee utilizes their energy and resources effectively with the motivation to preserve and succeed in that area. On the other hand, if an employee feels a lack of competence in a specific area, they may reduce their efforts or avoid that area as a strategy to conserve resources. Therefore, self-efficacy is linked to employees' tendency to reserve and effectively use their limited resources.

Social undermining is associated with anxiety and evaluation concerns experienced by the target employee due to its negative effects. Emotional exhaustion represents a state of prolonged stress, fatigue, and emotional overload (Sardeshmukh et al., 2001). It denotes a situation where an employee's emotional energy becomes depleted, and they feel worn out (Zheng et al., 2023). The potential negative effect of social undermining on emotional exhaustion may vary depending on the self-efficacy level of employees who are exposed to social undermining. Employees with higher self-efficacy levels may be more resilient and better equipped to cope with the negative consequences of social undermining, potentially experiencing lower levels of emotional exhaustion compared to those with lower self-efficacy levels. Furthermore, Individuals with high self-efficacy are likely to have greater self-assurance in tasks performed in the presence of others (Fuchs, Sting, Schlickel and Alexy, 2019). This may reduce the impact of social undermining as these employees manage comparison and evaluation anxieties more effectively (Gong, Huang and Farh, 2009). Additionally, individuals with high self-efficacy are more confident in their ability to achieve success, leading to increased motivation and a potential buffer against emotional exhaustion (Baird et al., 2021; Glaser and Hecht, 2013). Conversely, employees with low self-efficacy may experience more pronounced social undermining and emotional exhaustion (Moksnes, Eilertsen, Ringdal, Bjørnsen and Rannestad, 2019). Their lack of confidence and disbelief in their abilities may exacerbate the impact of social undermining and trigger emotional exhaustion (Yu and Zellmer-Bruhn, 2018). In conclusion, we hypothesize that self-efficacy acts as a moderator between social undermining and emotional exhaustion. High levels of self-efficacy can mitigate the effects of social undermining and emotional exhaustion, while low levels can aggravate these effects, considering the positive influences of self-efficacy suggested by Howardson and Behrend (2015) and Loeb, Stempel and Isaksson 2016. The role of self-efficacy can also be explained by the COR theory. Firstly, social undermining can lead to reduced performance and effort in group settings, depleting energy, and

resources more rapidly (Reh et al., 2018). Such resource depletion can increase emotional exhaustion, but higher levels of self-efficacy can mitigate these negative effects (Williams et al., 2014). Secondly, social undermining can trigger perceived stress and pressure among employees, leading to concerns about negative evaluations. This is related to emotional exhaustion, but individuals with high self-efficacy can tolerate such pressures, resulting in lower levels of emotional exhaustion (Mesurado, Malonda Vidal and Mestre, 2018). Lastly, social undermining can decrease job satisfaction. When employees diminish their performance in the presence of others, they may lose their sense of accomplishment and experience job dissatisfaction, which in turn results emotional exhaustion. However, employees with strong self-efficacy can minimize this process of demotivation, thereby reducing emotional exhaustion (Kaufmann, Ninaus, Weiss, Gruber and Wood, 2022). In conclusion, as social undermining levels decrease, emotional exhaustion levels may decrease as well, and the moderating role of self-efficacy between social undermining and emotional exhaustion can reduce the strength of this relationship. In light of these explanations, the second hypothesis of the research is formulated as follows:

Hypothesis 2 (H₂): Self-efficacy has a moderating role in the relationship between social undermining and emotional exhaustion.

As shown in Figure 1, the research model of the study was designed in line with the hypotheses formed based on the theoretical justifications stated in the conceptual framework.

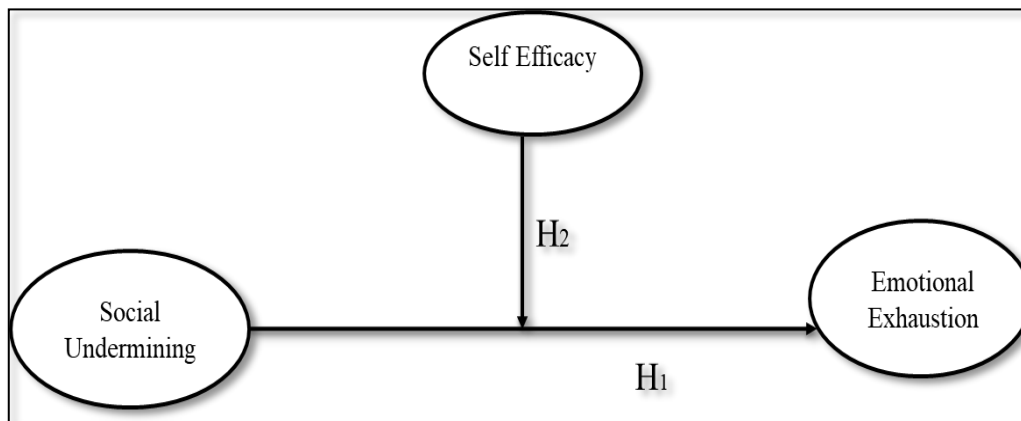

Figure 1: Research Model

3. Methodology

The research method employed in this study can be characterized as a quantitative research approach, utilizing various techniques for data collection, analysis, and hypothesis testing. The study's primary focus was to investigate the relationships

between social undermining, emotional exhaustion, and self-efficacy within the context of grey-collar workers. The study utilized established scales to measure social undermining, emotional exhaustion, and self-efficacy. Validity and internal consistency analyses were conducted for these scales to ensure their reliability and appropriateness for the study's context. The study referenced well-established benchmarks and criteria (such as Cronbach's alpha, factor loadings, rho_A, CR, AVE, VIF, SRMR, NFI) from existing literature to determine the acceptability of the scales. Quantitative data analysis techniques were utilized to investigate the relationships between the study variables and to test the research hypotheses. This analysis involved correlation analysis, bootstrapping analysis, and moderation analysis. The hypotheses were tested through statistical analysis, including the examination of the significance of beta coefficients.

3.1. Research Purpose

The aim of the research is to (a) examine the relationship between social undermining and emotional exhaustion among employees in grey-collar occupations, (b) explore the potential moderating role of self-efficacy in the relationship between social undermining and emotional exhaustion, and (c) provide evidence-based recommendations for organizations and managers to foster healthier work environments and enhance employee well-being in grey-collar professions.

3.2. Sample

In this study, purposive sampling was employed to select participants from grey-collar occupations. Participants were asked to complete self-administered surveys containing the validated scales. The collected data included responses on social undermining, emotional exhaustion, and self-efficacy, as well as demographic and work-related information. The survey was sent via e-mail to 1228 grey-collar employees in companies operating in the service sector in Turkey and a total of 315 questionnaires were returned. The study was approved by the Başkent University ethics committee with the number E-62310886-605.99-175756 dated 03.11.2022.

The survey was conducted in Turkish among full-time employees in Turkey between December 2022 and May 2023. The participants' demographics indicate a roughly equal distribution of gender (58% male, 42% female) and marital status (61% married, 39% single). Most respondents have a university (35%) or high school (32%) education, with the majority falling in the age range of 25 to 40. Their total work experience and tenure within the organization typically ranged from 5 to 10 years.

3.3. Measurement Instruments

In the study, Smart PLS 4 and SPSS 26 programs were used to measure the role of self-efficacy in the effect of social undermining on emotional exhaustion. Three scales were utilized for measurement. *Emotional Exhaustion Scale*: The level of emotional exhaustion was measured using the scale originally developed by Maslach and Jackson (1981) and adapted into Turkish by Ergin (1992), a widely accepted scale in the relevant literature. Consisting of 9 items, the Emotional Exhaustion (EE) scale measures the feelings of being emotionally overextended and exhausted due to one's job. *Social Undermining Scale*: It was developed by Duffy et al. (2002) and translated by Güner Kibaroglu and Tosun (2022). The scale has two sub-dimensions (Supervisor and Coworker undermining) and 26 items. *Self-efficacy Scale*: To measure specific self-efficacy (SSE) in employees for multiple tasks in various contexts, the unidimensional 8-item scale was developed by Chen, Gully and Eden, (2001).

3.4. Descriptive Statistics

The scales underwent validity and internal consistency analyses, as shown in Table 1. As a result of these analyses, the values indicating internal consistency (Cronbach's alpha $\geq 70\%$; factor loadings $\geq 40\%$; rho_a $\geq 70\%$; CR $\geq 70\%$; AVE $\geq 50\%$) were found to be at acceptable levels (Fornell and Larcker, 1981; Hair, Hult, Ringle and Sarstedt, 2017). In addition, it is seen that the model fit values for the validity coefficients of these scales (VIF < 5 ; SRMR < 0.08 ; d_ULS and d_G coefficients $p > 0.05$; NFI $\geq 90\%$) meet the accepted values found in the literature (Dijkstra and Henseler, 2015; Hair et al., 2017) (Table 1).

Table 1: Validity and Reliability Analysis Results of the Scales

Variables	C.A	rho_A	CR (rho_c)	AVE	VIF	SRMR	d_ULS	d_G	NFI
SOU	CU	.887	.790	.781	.507	.0671	1.723 p>0.05	.989 p>0.05	.903
	SU	.756	.833	.766	.521				
EEX		.913	.786	.780	.504				
Self-Efficacy		.924	.908	.907	.549				

Note. SOU: Social Undermining; CU: Coworker undermining; SU: Supervisor undermining; EEX: Emotional exhaustion; SE: Self-efficacy

Additionally, the relationship between the scales used in the study (Ave square root numbers) and their relationship with each other (correlation values) were analyzed. The results indicate that social undermining, emotional exhaustion, and self-efficacy scales were analytically related (Cohen, 1988). In addition, when the correlation coefficients and AVE square root coefficients of these scales were compared, it was seen that these variables were well separated from other variables (Table 2).

Table 2: Correlation and Discriminant Validity Results

Variables		(1)	(2)	(3)	(4)
SOU	CU	(.712)	.445**	.621**	.777**
	SU		(.721)	.497**	.451**
EEX				(.721)	.564**
SE					(.721)

Note. ** Correlation Relationship $p < 0,01$; Values in brackets represent AVE square root; SOU: Social Undermining; CU: Coworker undermining; SU: Supervisor undermining; EEX: Emotional exhaustion; SE: Self-efficacy

4. Findings

Before testing the research hypotheses of the study, firstly the coefficients of the research model were examined (Table 3). The values indicate that coworker undermining, which is the sub-dimension of social undermining, explains 32.1% (R^2) of emotional exhaustion, and supervisor undermining explains 31.3% (R_2) of emotional exhaustion. Results also show that coworker undermining and supervisor undermining have a moderate effect size (f^2) on emotional exhaustion (0.112; 0.178), and on self-efficacy (0.191; 0.154). Additionally, the required outcomes for assessing out-of-sample ($Q^2_{Predict}$) are predictive capability to social undermining and self-efficacy (0.322; 0.211; 0.210).

Table 3: Research Model Coefficients

Variables	R^2	f^2				$Q^2_{Predict}$
		Coworker Undermining	Supervisor undermining	Emotional Exhaustion	Self-Efficacy	
CO	.321		.112	.178	.178	.322
SU	.313					.211
EEX				.210		
SE		.108	.191	.154		

Note. CU: Coworker undermining; SU: Supervisor undermining; EEX: Emotional exhaustion; SE: Self-efficacy

The model effect coefficients were examined for the analysis of the two main hypotheses of this study. Regarding the first hypothesis, which focused on the impact of social undermining on emotional exhaustion (Table 4), the findings indicate a significant and positive relationship, the findings indicate a significant and positive relationship. Specifically, coworker undermining showed a significant effect on emotional exhaustion in the same direction, as did supervisor undermining ($\beta=.534$; $\beta=.6633$: $p<0.01$). These results support H₁ of the study, suggesting that emotional exhaustion levels increase when grey-collar workers are exposed to social undermining by their peers and supervisors. Conversely, when they experience less social undermining, their emotional exhaustion levels decrease. The analysis of the second hypothesis, which concerns moderator effects, was conducted to examine the role of self-efficacy in moderating the relationship between social undermining and emotional exhaustion (Table 4). The results indicate that self-efficacy indeed moderates the impact of coworker undermining and supervisor undermining on emotional exhaustion ($\beta_1=.029$; $\beta_2=.025$: $p<0.01$), providing support for H₂. This means that self-efficacy plays a moderating role in the relationship between social undermining and emotional exhaustion. When assessing the strength of this effect, it becomes evident that while grey-collar workers might experience an increase in emotional exhaustion when exposed to social undermining, the presence of self-efficacy mitigates this effect. In other words, as the self-efficacy levels of grey workers increase, the strength of the association between social undermining and emotional exhaustion diminishes (Table 4)

Table 4: Research Model Effect Coefficients

Model	β	T Statistics	P Values
CU -> EEX	.534	9.110	.013
SU-> EEX	.663	7.512	.000
Moderation Effect 1 SE	.029	1.310	.000
Moderation Effect 2 SE	.025	1.015	.000

Note. CU: Coworker undermining; SU: Supervisor undermining; EEX: Emotional exhaustion; SE: Self-efficacy

The findings of structural factor analysis are shown in Figure 2.

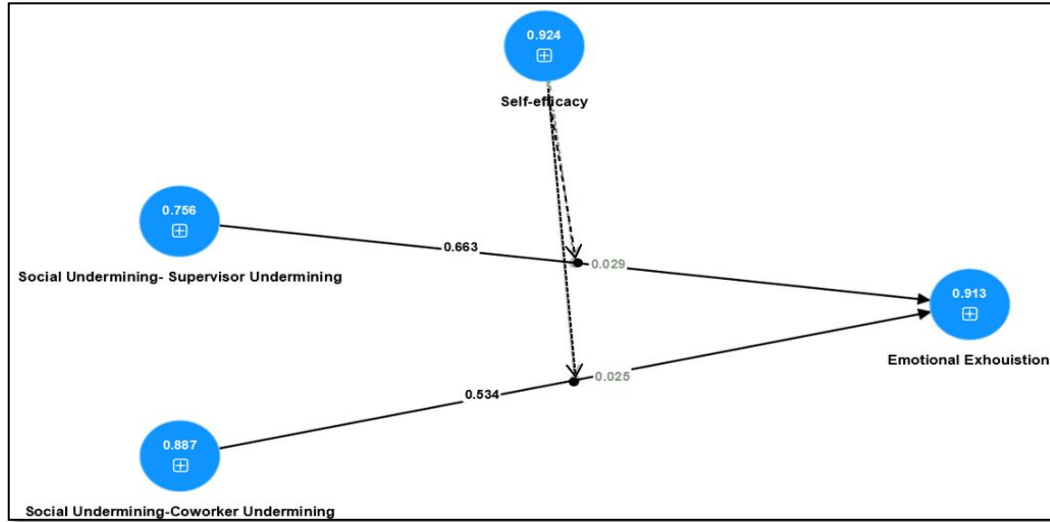

Figure 2: Structural Factor Analysis Results

5. Discussion and Conclusion

5.1. Key Findings

The primary aim of this study was to investigate the influence of self-efficacy on the relationship between social undermining levels and emotional exhaustion levels among grey-collar workers. The research findings reveal a significant and consistent correlation between the social undermining levels experienced by grey-collar workers and the intensity of their emotional exhaustion. Specifically, when grey-collar workers are subjected to social undermining, their emotional exhaustion levels tend to rise. These findings align with previous studies (Hershcovis, 2011; Rodríguez-Muñoz, Antino, León-Pérez and Ruiz-Zorrilla, 2022). Distinguishing itself from existing literature, this study examines the sub-dimensions of social undermining among grey-collar employees. The analysis uncovers that grey-collar workers encounter undermining behaviors both from their peers and supervisors, leading to an elevation in their emotional exhaustion levels. Furthermore, the study uncovers that self-efficacy plays a vital role as a moderator in the interaction between social undermining and emotional exhaustion. This observation is consistent with indirect findings in prior research (Jung and Yoon, 2022; Indregard, Knardahl and Nielsen, 2013). In conclusion, the results of the current study underscore that self-efficacy possesses the capacity to mitigate the impact of social undermining on emotional exhaustion. Put differently, the self-efficacy levels exhibited by grey-collar employees have the potential to diminish the adverse influence of social undermining on their emotional exhaustion levels.

5.2. Theoretical Contributions

This study makes significant theoretical contributions by revealing the critical role of self-efficacy in moderating the influence of social undermining on emotional exhaustion within the framework of the COR theory. The theory posits that individuals are inherently motivated to safeguard and augment their resources, but these resources remain perpetually susceptible to threats, compelling individuals to enact protective measures (Halbesleben and Buckley, 2004; Hobfoll, 2001). In the context of the COR theory, social undermining emerges as a factor that can potentially instill a perception of resource vulnerability among employees. This perception may stem from the belief that the social support and positive interactions that contribute to their emotional and motivational resources are being compromised. Consequently, if these resources are perceived to be insufficient, it can culminate in a depletion of an individual's energy, motivation, and emotional resilience. This, in turn, leads to emotional exhaustion.

Crucially, an individual's level of self-efficacy functions as a significant element in this dynamic. Self-efficacy refers to an individual's belief in their capability to effectively execute tasks and manage challenges. When self-efficacy is high, employees possess a confident conviction that they hold the requisite resources and abilities to successfully navigate their work responsibilities. This plays a transformative role in the process. Specifically, when confronted with the potential resource scarcity induced by social undermining, employees with elevated self-efficacy may pivot the negative trajectory into a positive one. They might view the situation through a lens that empowers them to effectively marshal their resources, thereby conserving their energy and emotional reserves. Hence, this study underscores how the interplay between social undermining, self-efficacy, and emotional exhaustion can be comprehended within the COR Theory. By delving into this intricate interrelationship, the study contributes a novel perspective that enhances our understanding of how employees manage and allocate their psychological resources in response to workplace challenges.

5.3. Practical Implications

The moderating effect of self-efficacy on the relationship between social undermining and emotional exhaustion offers several advantages for businesses, managers, and human resources professionals. Grey-collar employees often face intense psychological challenges because their roles involve a combination of physical and mental tasks. In this demanding process, their emotional exhaustion tends to escalate when they encounter social undermining from colleagues or supervisors. However, understanding the moderating role of self-efficacy allows organizations to take proactive steps to support their grey-collar workforce. By fostering and enhancing self-efficacy through training, mentorship, and a positive work environment, companies can empower these employees to better cope with

social undermining, mitigate emotional exhaustion, and ultimately contribute to a healthier, more productive workplace.

5.4. Research Limitations and Future Research Directions

This study exclusively focused on the examination of grey-collar employees, with no explicit methodological comparison conducted with individuals belonging to other collar categories, such as blue-collar and white-collar workers. Consequently, the absence of cross-collar comparative analysis presents a notable limitation within this study's scope. It is important to note that a comprehensive, detailed interview methodology was not employed in the research design. This omission can be identified as one of the noteworthy limitations inherent in the study. As a result, the absence of in-depth interviews may potentially limit the depth of understanding that could have been attained regarding the intricacies of the relationship between social undermining, self-efficacy, and emotional exhaustion. Therefore, it is prudent to exercise caution when attempting to generalize the study's findings. The specific context of grey-collar workers and the absence of direct comparisons with other collar categories, along with the limitation in research methodology in the form of detailed interviews, collectively emphasize the need to interpret and apply the study's outcomes within the confines of its scope and context.

References

- Baird, N., Robertson, J. L. & McLarnon, M. J. W. (2021). Looking in the mirror: Including the Reflected Best Self Exercise in management curricula to increase students' interview self-efficacy. *Academy of Management Learning and Education*, 0(0), 1-19.
- Chen, G., Gully, S. M. & Eden, D. (2001). Validation of a new general self-efficacy scale. *Organizational Research Methods*, 4(1), 62–83.
- Cranford, J. A. (2004). Stress-buffering or stress-exacerbation? Social support and social undermining as moderators of the relationship between perceived stress and depressive symptoms among married people. *Personal Relationships*, 11(1), 23-40.
- Creed, P. A. & Moore, K. (2006). Social support, social undermining, and coping in underemployed and unemployed persons. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(2), 321-339.
- Crossley, C. D. (2009). Emotional and behavioral reactions to social undermining: A closer look at perceived offender motives. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 108(1), 14-24.

- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- De Cordova, P. B., Johansen, M. L., Grafova, I. B., Crincoli, S., Prado, J. & Pogorzelska-Maziarz, M. (2022). Burnout and intent to leave during COVID-19: A cross-sectional study of New Jersey hospital nurses. *Journal of Nursing Management*, 30(6), 1913-1921.
- Delahaij, R. & Van Dam, K. (2017). Coping with acute stress in the military: The influence of coping style, coping self-efficacy and appraisal emotions. *Personality and Individual Differences*, 119, 13–18.
- Dijkstra, T. K. & Henseler, J. (2015). Consistent partial least squares path modeling. *MIS Quarterly*, 39, 297-316.
- Duffy, M. K., Ganster, D. C. & Pagon, M. (2002). Social undermining in the workplace. *Academy of Management Journal*, 45(2), 331-351.
- Duffy, M. K., Ganster, D. C., Shaw, J. D., Johnson, J. L. & Pagon, M. (2006). The social context of undermining behavior at work. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 101(1), 105–126.
- Duffy, M. K., Scott, K. L., Shaw, J. D., Tepper, B. J. & Aquino, K. (2012). A social context model of envy and social undermining. *Academy of management Journal*, 55(3), 643-666.
- Eissa, G., Chinchachokchai, S. & Wyland, R. (2017). The influence of supervisor undermining on self-esteem, creativity, and overall job performance: a multiple mediation model. *Organization Management Journal*, 14(4), 185–197.
- Eissa, G. & Wyland, R. (2018). Work-family conflict and hindrance stress as antecedents of social undermining: Does ethical leadership matter? *Applied Psychology*, 67(4), 645-654.
- Ergin, C. (1992). *Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve maslach tükenmişlik ölçeğinin uyarlanması*. VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Ankara.
- Fast, N. J., Burris, E. R. & Bartel, C. A. (2014). Managing to stay in the dark: Managerial self-efficacy, ego defensiveness, and the aversion to employee voice. *Academy of Management Journal*, 57(4), 1013-1034.
- Finch, J. F. (1998). Social undermining, support satisfaction, and affect: a domain-specific lagged effects model. *Journal of Personality*, 66(3), 315-334.

- Fornell, C. & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39–50.
- Fuchs, C., Sting, F. J., Schlickel, M. & Alexy, O. (2019). The ideator's bias: How identity-induced self-efficacy drives overestimation in employee-driven process innovation. *Academy of Management Journal*, 62(5), 1498-1522.
- Gist, M. E. (1987). Self-efficacy: Implications for organizational behavior and human resource management. *Academy of Management Review*, 12(3), 472-485.
- Gist, M. E. & Mitchell, T. R. (1992). Self-efficacy: A theoretical analysis of its determinants and malleability. *Academy of Management Review*, 17(2), 183-211.
- Glaser, W. & Hecht, T. D. (2013). Work-family conflicts, threat-appraisal, self-efficacy and emotional exhaustion. *Journal of Managerial Psychology*, 28(2), 164-182.
- Greenbaum, R. L., Mawritz, M. B. & Eissa, G. (2012). Bottom-line mentality as an antecedent of social undermining and the moderating roles of core self-evaluations and conscientiousness. *Journal of Applied Psychology*, 97(2), 343–359.
- Gong, Y., Huang, J. C. & Farh, J. L. (2009). Employee learning orientation, transformational leadership, and employee creativity: The mediating role of employee creative self-efficacy. *Academy of Management Journal*, 52(4), 765-778.
- Güner Kibaroglu G. & Tosun, B. (2022). Sosyal zayıflatma (social undermining) ölçeğinin türkçeye uyarlanması. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(3), 636-651.
- Halbesleben, J. R. B. & Buckley, M. R. (2004). Burnout in organizational life. *Journal of Management*, 30(6), 859–879.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M. & Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)* (2nd Edition). Sage Publications Inc.
- Herscovis, M. S. (2011). “Incivility, social undermining, bullying...oh my!”: A call to reconcile constructs within workplace aggression research. *Journal of Organizational Behavior*, 32(3), 499-519.

- Hilal, O. A. (2021). The moderating role of self-efficacy in the relationship between workplace envy and social undermining. *Global Business and Organizational Excellence*, 40(6), 28-40.
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513–524.
- Hobfoll, S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing Conservation of Resources theory. *Applied Psychology: An International Review*, 50(3), 337–370.
- Howardson, G. N. & Behrend, T. S. (2015). The relative importance of specific self-efficacy sources in pretraining self-efficacy beliefs. *International Journal of Training and Development*, 19(4), 233-252.
- Hur, W.-M., Kim, B.-S. & Park, S.-J. (2015). The Relationship between coworker incivility, emotional exhaustion, and organizational outcomes: The mediating role of emotional exhaustion. *Human Factors and Ergonomics in Manufacturing and Service Industries*, 25(6), 701-712.
- Indregard, A.-M. R., Knardahl, S. & Nielsen, M. B. (2018). Emotional dissonance, mental health complaints, and sickness absence among health- and social workers: The moderating role of self-efficacy. *Frontiers in Psychology*, 9, 1-9.
- Jang, S., Allen, T. D., Kim, E. & Cho, S. (2020). An examination of the temporal order of helping behaviors and emotional exhaustion. *Stress and Health*, 36(5), 663-674.
- Jones, G. R. (1986). Socialization tactics, self-efficacy, and newcomers' adjustments to organizations. *Academy of Management Journal*, 29(2), 262-279.
- Jung, H. S. & Yoon, H. H. (2019). The effects of social undermining on employee voice and silence and on organizational deviant behaviors in the hotel industry. *Journal of Service Theory and Practice*, 29(2), 213–231.
- Jung, H.-S. & Yoon, H.-H. (2022). The effect of social undermining on employees' emotional exhaustion and procrastination behavior in deluxe hotels: moderating role of positive psychological capital. *Sustainability*, 14, 1-13.
- Kaufmann, L., Ninaus, M., Weiss, E. M., Gruber, W. & Wood, G. (2022). Self-efficacy matters: Influence of students' perceived self-efficacy on statistics anxiety. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1514(1), 187-197.

- Khan, M. A., Malik, O. F. & Shahzad, A. (2022). Social undermining and employee creativity: The mediating role of interpersonal distrust and knowledge hiding. *Behavioral Sciences, 12*(2), 1-10.
- Kim, K. H. & Lee, Y. (2021). Employees' communicative behaviors in response to emotional exhaustion: the moderating role of transparent communication. *International Journal of Strategic Communication, 15*(5), 410-424.
- Kowalski, C., Ommen, O., Driller, E., Ernstmann, N., Wirtz, M. A., Köhler, T. & Pfaff, H. (2010). Burnout in nurses – the relationship between social capital in hospitals and emotional exhaustion. *Journal of Clinical Nursing, 19*(11-12), 1654-1663.
- Loeb, C., Stempel, C. & Isaksson, K. (2016). Social and emotional self-efficacy at work. *Scandinavian Journal of Psychology, 57*(2), 152-161.
- Maslach, C. & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Organizational Behavior, 2*(2), 99-113.
- Mesurado, B., Malonda Vidal, E. & Mestre, A.L (2018). Negative emotions and behaviour: The role of regulatory emotional self-efficacy. *Journal of Adolescence, 64*(1), 62-71.
- Moksnes, U. K., Eilertsen, M. B., Ringdal, R., Bjørnsen, H. N. A. & Rannestad, T. (2019). Life satisfaction in association with self-efficacy and stressor experience in adolescents – self-efficacy as a potential moderator. *Scandinavian Journal of Caring Sciences, 33*(1), 222-230.
- Petrov, P., Kouvonen, A. & Karanika-Murray, M. (2011). Social exchange at work and emotional exhaustion: The role of personality. *Journal of Applied Social Psychology, 41*(9), 2165-2199.
- Reh, S., Tröster, C. & Van Quaquebeke, N. (2018). Keeping (future) rivals down: Temporal social comparison predicts coworker social undermining via future status threat and envy. *Journal of Applied Psychology, 103*(4), 399-415.
- Rodríguez-Muñoz, A., Antino, M., León-Pérez, J. M. & Ruiz-Zorrilla, P. (2022). Workplace bullying, emotional exhaustion, and partner social undermining: A weekly diary study. *Journal of Interpersonal Violence, 37*(5-6), 1-17.
- Sardeshmukh, S. R., Goldsby, M. & Smith, R. M. (2001). Are work stressors and emotional exhaustion driving exit intentions among business owners? *Journal of Small Business Management, Early View*.

- Sarwar, A., Irshad, M., Zhong, J. Y., Sarwar, S. & Pasha, R. (2020). Effects of social undermining in families on deviant workplace behaviours in Pakistani nurses. *Journal of Nursing Management*, 28(4), 938-947.
- Schadenhofer, P., Kundi, M., Abrahamian, H., Blasche, G., Stummer, H. & Kautzky-Willer, A. (2018). Job-related meaningfulness moderates the association between over-commitment and emotional exhaustion in nurses. *Journal of Nursing Management*, 26(7), 820-832.
- Schaubroeck, J. & Merritt, D. E. (1997). Divergent effects of job control on coping with work stressors: The key role of self-efficacy. *Academy of Management Journal*, 40(3), 738-754.
- Schweper, C. H. & Dimitrou, C. (2022). Reducing service sabotage: The influence of supervisor social undermining, job stress, turnover intention and ethical conflict. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 66(2), 1–20.
- Scott, K. L., Ingram, A., Zagenczyk, T. J. & Shoss, M. K. (2015). Work–family conflict and social undermining behaviour: An examination of PO fit and gender differences. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 88(1), 203-218.
- Smith, I. H. & Woodworth, W. P. (2012). Developing social entrepreneurs and social innovators: A social identity and self-efficacy approach. *Academy of Management Learning and Education*, 11(3), 390-407.
- Song, Y. & Zhao, Z. (2022). Social undermining and interpersonal rumination among employees: the mediating role of being the subject of envy and the moderating role of social support. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(14), 1-20.
- Stordeur, S., D'hoore, W. & Vandenberghe, C. (2001). Leadership, organizational stress, and emotional exhaustion among hospital nursing staff. *Journal of Advanced Nursing*, 35(4), 533-542.
- Tahmassian, K. & Moghadam, N.J (2011). Relationship between self-efficacy and symptoms of anxiety, depression, worry and social avoidance in a normal sample of students. *Iranian Journal of Psychiatry and Behavioral Sciences*, 5(2), 91-98.
- Tierney, P. & Farmer, S. M. (2002). Creative self-efficacy: Its potential antecedents and relationship to creative performance. *Academy of Management Journal*, 45(6), 1137-1148.

- Vinokur, A. D. & van Ryn, M. 1993. Social support and undermining in close relationships: Their independent effect on mental health in unemployed persons. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 350-359.
- Vinokur, A. D., Schul, Y., Vuori, J. & Price, R. H. (2000). Two years after a job loss: long-term impact of the JOBS program on reemployment and mental health. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1), 32.
- Williams, B. W., Kessler, H. A. & Williams, M. V. (2014). Relationship among practice change, motivation, and self-efficacy. *Journal of Continuing Education in the Health Professions*, 34(S1), S5-S10.
- Yoo, J. & Frankwick, G. L. (2013). Exploring the impact of social undermining on salesperson deviance: An integrated model. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 33(1), 79-90.
- Yu, L. & Zellmer-Bruhn, M. (2018). Introducing team mindfulness and considering its safeguard role against conflict transformation and social undermining. *Academy of Management Journal*, 61(1), 324-347.
- Zheng, G. G., Zhou, Y. & Wu, W. (2023). Followers matter: Understanding the emotional exhaustion of servant leadership. *Applied Psychology*, Early View.

Ethics Statement: The authors declare that ethical rules have been followed in all preparation processes of this study. Approval was given for the study at the meeting of Başkent University Academic Evaluation Coordinatorship held on 02.10.2022. In case of a contrary situation regarding scientific ethics issues, all responsibility belongs to the authors of the study and Çankırı Karatekin University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences has no responsibility.

Research Article

Revisiting Democracy as A Right Protected by International Law: Challenges Brought by African Military Coups

Jacques KABANO

Corresponding Author, University of Lay Adventists of Kigali, School of Law
jakatuholy18@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0248-9204

Adem ÖZER

Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative
Sciences

adem.oz@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6443-1032

Abstract

In Africa, democracy is the meeting of two streams of traditions: one from Western countries, the other specifically African. Since the 1990s, all the states on this continent have established a pluralist electoral process with competition between candidates, with the exception of Eritrea. However, this era again witnessed more coups than before. The groups responsible for the coups quickly occupied the centers of command, decision-making, and administration, replacing the previous chief executives and the most senior officials with people of their choice. They ended up controlling the entire state's authority. Despite the size of the continent and the multiplicity of situations, the reality remains the same in Africa. Until today, coups are still happening. The principal aim of international law is to sustain global peace between countries. However, this peace cannot be reached when international law is indifferent to the domestic peace of members of the international community, regardless of the origin of the threat. The aim of this research is to analyze whether there is an obligation under the international law to be democratic and whether military coups, especially the recent African coups, can establish an obligation under international law. In this way, this study will combine analytical and doctrinal methods, focusing on the hypothesis that there is a responsibility to be democratic and that failure to respect this obligation through the dismissal of a democratically elected government creates international obligations.

Keywords: Coup d'état, international obligations, global peace, democracy, international law

JEL Classification Codes: F50, F51, F53

Demokrasiyi Uluslararası Hukukla Korunan Bir Hak Olarak Yeniden Gözden Geçirmek: Afrika Askeri Darbelerinin Getirdiği Zorluklar

Öz

Afrika'da demokrasi iki geleneğin buluşmasıdır. Biri Batı ülkelerinden, diğeri özellikle Afrika'dan. 1990'lardan günümüze, Eritre hariç, Afrika'daki tüm devletler, adaylar arasında rekabetin olduğu çoğulcu bir seçim süreci oluşturmuştur. Darbelerden sorumlu gruplar komuta, karar alma ve yönetim merkezlerini hızla işgal ederek, öteki yöneticileri ve kişileri ülke yönetimine dahil ettiler ve böylelikle, bütün devlet otoritesini kontrol altına aldılar. Kıtanın büyüklüğüne ve durumların çeşitliliğine rağmen, Afrika'da gerçeklik aynı kalmaktadır. Uluslararası hukukun temel amacı, ülkeler arasında küresel barışı sürdürmektir. Ancak, tehdidin kaynağı ne olursa olsun, uluslararası hukukun uluslararası toplum üyelerinin iç barışına kayıtsız kalmasıyla, bu barışa ulaşamaz. Bu çalışmanın amacı, uluslararası hukukta, demokratik olma zorunluluğunun olup olmadığını ve askeri darbelerin, bilhassa son dönemde yaşanan Afrika darbelerinin, uluslararası hukukta bir yükümlülük oluşturup oluşturmadığını tartışmaktır. Bu minvalde analitik ve doktrinsel yöntemleri birleştirecek olan çalışmada, demokratik olma sorumluluğunun var olduğu ve demokratik olarak seçilmiş hükümetin görevden alınması yoluyla, söz konusu yükümlülüğe saygı gösterilmemesinin uluslararası yükümlülükler doğurduğu hipotezi üzerinde odaklanılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Darbe, uluslararası yükümlülükler, küresel barış, demokrasi, uluslararası hukuk

Jel Sınıflandırma Kodları: F50, F51, F53

Geliş Tarihi (Received): 24.08.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 30.08.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Özer, A. and Kabano, J. (2023). Revisiting democracy as a right protected by international law: challenges brought by African military coups. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 1245-1274. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1349398.

1. Introduction

A military coup, also known as a putsch, is an “*illegal and overt attempts by the military or other elites within the state apparatus to unseat the sitting executive*” (Powell, 2011, p. 249-259). These coups often lead to a suspension of democratic processes and human rights violations. The prohibition of coups is not explicitly mentioned in any international treaty, but international and regional communities have created a set of legal obligations that apply to states in the aftermath of a coup (Kahombo, 2017).

In 2014, the *African Union's Peace and Security Council* denounced "shortcomings in terms of governance", but also "*greed, selfishness, poor management of diversity and opportunities, marginalization, human rights abuses, refusal to accept electoral defeat, manipulation of constitutions, as well as unconstitutional revision of constitutions in favour of narrow interests and corruption*" (The Peace and Security Council of the African Union 2014) as frequent causes of unconstitutional changes of government. The poorest countries and those where democracy is fragile are historically more affected by putsches. Fifteen of the top twenty countries on the Fund for Peace's State Fragility Index are in Africa (Fund for Peace, 2021). Of these, twelve have suffered at least one successful coup, including Somalia, DRC, Central African Republic, Chad, Sudan and Zimbabwe. On the contrary, no overthrow of governments has ever happened in wealthier nations with solid establishments, such as South Africa and Botswana (Fund for Peace, 2021).

Recently, Africa as a continent has witnessed a major proliferation of coups in which the military has taken power in Burkina Faso, Sudan, Guinea, Chad, and Mali (Duzor, 2022). After the putsch in Sudan in October 2021, the United Nations Secretary General Antonio Guterres spoke of an "*epidemic of coups d'état*" (Nichols, 2022) when referring to these events in Africa and the overthrow of power in Burma in February 2021. He denounced an "*environment in which some military leaders feel they enjoy total impunity*" and "*can do whatever they want because nothing will happen to them*" (Nichols, 2022). Antonio Guterres addressed three main causes for the proliferation of coups in 2021: *strong geopolitical divisions between countries, the socio-economic impact of Covid-19, and the inability of the Security Council to take strong measures in the face of putsches* (Nichols, 2022). For example, at the end of 2021, Russia and China, with their right of veto, prevented the Security Council from sanctioning the Malian putschists, after the latter delayed the elections intended to bring civilians back to power (UNSC/RES/2590(2021)). Although he thinks it would be surprising if coups continued at the same rate, Jonathan Powell, in his research on coups, predicted the occurrence of unaccustomed military coups in the future (Powell, 2012, p. 164). Throughout his work, he kept consistently arguing that the underlying causes of coups still exist and are getting worse (Powell, 2012, p. 164). In his opinion, unless

internal conflict dynamics improve, or regional or global actors provide a solution, there is no reason to think coups will cease to exist (Powell, 2012, p. 19).

The prohibition of coup d'états is derived from the fundamental principle of the non-use of force contained in the UN Charter (The Charter of the United Nations, 1945, Art. 2(4)). The international community condemns coups as a violation of the principle of sovereignty of states and the right of peoples to self-determination (UNGA/C.1/SR.1402(1965)). This prohibition has been reinforced by regional agreements such as the African Charter on Democracy, Elections, and Governance (ACHPR/Res.548 (LXXIII) 2022), the Inter-American Democratic Charter (Inter-American Democratic Charter, 2011, Art. 1), and the European Convention on Human Rights (Lautenbach, 2013, p. 65). Another component of the international framework is the obligation of states to promote and protect human rights (Icelandic Human Rights Centre, 2022). These obligations also apply in situations where coups have taken place (Icelandic Human Rights Centre, 2022). The United Nations General Assembly (UNGA) has reiterated the importance of protecting democratically elected governments and respecting human rights (UNGA/12463(2022)). The UNGA has also recognized the legitimate role of regional organizations in promoting and protecting democracy and human rights (UNGA/12463(2022)).

The authors of this paper examine the legal obligations left behind by these coups and re-examine the position of international law towards them, taking recent African military coups as examples. This work is structured in three parts: A brief background of coups in Africa, international law and military coups, legal obligations arising from coups and conclusion.

2. A Brief Background of Military Coups in Africa

Out of the 486 successful or failed coups since 1950, among the 214 successful ones, 106 have taken place in Africa, the hardest-hit region, according to data from Jonathan Powell and Clayton Thyne (Powell and Thyne, 2011, p. 250). In less than a decade, coups have taken place in Mali (twice) (Dion, 2021), Chad (Soyinka, 2021), Guinea (The Africa Report, 2021), Sudan (Baldo, 2021), Tunisia (Yerkes, 2022) and, arguably, Algeria (Souames, 2019) and Burundi (McCann, 2015), while most of these countries were in the midst of democratic transition. This type of coup can be traced back to what happened in Egypt (Project on Middle East Democracy, 2023) on July 3, 2013 and Zimbabwe (Tendi, 2020, p. 39-67) on November 15, 2017. This can be deducted to an observation that almost twenty percent of African states have experienced military coups since 2013. Africa is therefore at risk of returning to the bad era of poor military governance, an epoch frequently reminisced about as the continent's "*lost decades*" (Kaberuka, 2022). Coups are ultimately cold calculations of benefits versus costs. The benefits are fabulous, power and unlimited access to state resources. The lure of a coup, therefore, will always exist. The potential downsides, failure or imprisonment, are probably seen

as manageable for unconstrained military actors under civilian administration. In short, those who stage coups do so, because they think they can endure the consequences (Miclauic, 2017, p. 17).

Under the *Organization of the African Unity's policy of non-interference* (Ndubuisi, 2016, p. 1-22) the putschists did not have discomfort from any accountability. The excess of takeovers during this period¹ validates the open offer to military seizures created by the indifferent approach on coups of this OAU's policy (Powell, Lasley and Schiel, 2016, p. 482-502). The African Union's swing to a strategy of non-indifference when it was established in 2002 fundamentally changed that calculus, exposing those who overthrew democratically elected government to potential *suspension, sanctions and the threat of military intervention* (Crisis Group Africa, 2022). These strategies have been intensified by the sanctions of United States, Some European countries and International organizations such as ECOWAS (ECOWAS, 2018).

The recent increase in the number of upheavals on the African continent, something that is not witnessed on other continents, reflects the absence of the will of African and international actors to actively support anti-coup policies in Africa. This situation is the consequence of a confluence of reasons, including a *regional democratic recession, an inclination of regional bodies to negotiate compromises with the putschists, a reluctance to organize military interventions and the distraction of international actors by internal crises and the pandemic, among others* (New African, 2022). These factors highlight the serious task that regional and international organizations perform in extenuating military coups. If international actors reject the recognition of junta, the putschists are politically secluded, and this becomes access to a state's sovereign financial accounts is denied. International actors, both organizations and foreign countries, play an important role in legitimizing coups. By considering military coups as an undesirable but common method of power shifting in Africa. Foreign actors, without intention, are assisting putschists in crossing the finish line and consolidating their putsch.

African coups have been viewed as a tool for the United Arab Emirates, Saudi Arabia, and Egypt to advance their regional aspirations (Siegle, 2021). The attempt by the Sudanese military to maintain control of the power was assertively supported by these countries. They have also been active in Tunisia's auto-coup led by Kais Saied, by encouraging him and offering protection to him (Arab Center for Research and Policy Studies, 2022, p. 15). Thwarting the Arab democracy from being born also hinders any transformation impetus that these Gulf States might experience in opening up their own highly obstructive power structures (Arab Center for Research and Policy Studies, 2022, p. 24).

¹ From 1963 to 2002, a period known in the African diplomacy as the timeline of the *Organization of the African Unity (OAU)*.

Russia has actively encouraged coups in Africa as well Russia maintained close ties with the military during Sudan's democratic transition and reportedly lobbied for it to assume power, frequently acting through the Wagner mercenary group (Caniglia and Murphy, 2021). In return for Russian assistance, the Sudanese junta is probably going to allow Russian military an access to the naval port of Port Sudan, which will give Russia a military base and an advantage in the crucial Red Sea corridor (Caniglia and Murphy, 2021). *Wagner Mercenary Group* would also remain operational in western Sudan for the trafficking of gold and other illegal products over the Central African Republic (The Sentry, 2023). In Mali, a year prior to the August 2020 coup, pro-Russian propaganda movements undermined the legitimacy of constitutionally voted president Ibrahim Boubacar Keita (Stronski, 2023). Keita was used as a pretext for the overthrow and the junta included several people who had previously attended Russian universities (Stronski, 2023).

The putschists require international recognition to make up for their lack of national legitimacy. As a result, external totalitarian regimes have more power to undermine a state's sovereignty. For instance, the Mali coup prompted the junta to consider inviting Russian mercenaries, which would significantly alter the country's security and foreign policy (Stronski, 2023). Such a choice would not be in the best interests of the people of Mali, but it would increase Russian influence because it would be made by unelected military officers acting outside of the bounds of the constitution and without any form of public accountability.

3. The Position of International Law on Military Coups

The Second World War, which resulted in unprecedented trauma, was a turning point for the international community. The birth of the United Nations is the most striking example of this. To avoid such a tragedy once again, the nations tried to adopt a common position by advocating peace among states (Combacau and Sur, 2016, p. 619-642). Many principles emerged, in particular thanks to the Charter of the United Nations in which the idea of democracy became a guiding principle of this era. Although this momentum for peace seems to have found an echo within the North American and European continents, this does not seem to be the case in the world as a whole. From then on, following the events of 1939-1945, a division between two periods that have shaped and marked the world of today took place: before and after the Cold War. It is especially during these periods that it turns out that the acceptance of the coup within the international community will radically change its meaning. Among the most striking examples, there are two: that of the African and South American continents. Indeed, the international community, based on the notion of democracy, wants strict respect for constitutional changes in power.

In other words, the efforts made following the Second World War in terms of international peace and security, but also in terms of promoting democracy in the

world, remain remarkable for the States of the “North”. In terms of internal stability and democracy, these efforts had little echo in the rest of the globe, and more specifically in Africa where the cold war did not improve the situation of the continent either.

In this section, an analysis of the coup d'état with regard to the international legal order is necessary. Because such an event calls into question certain fundamental principles of contemporary international law, particularly when they concern democratically elected governments. Second, the reaction of the international community to such an unconstitutional takeover shall be studied. Especially since the end of the Cold War, state entities and international organizations are increasingly taking this phenomenon into consideration on the international scene.

3.1. The Effects and Damages of the Coup D'état on the International Legal Order

Both Thomas Hobbes (2008, p. 102-109) and Jean Jacques Rousseau (2004) warned, each one from his gaze, on the need to preserve an order that is built and sustained in values and ways of life of society, this involves any of the social buildings. But especially the pact between citizens and their constituted authorities. A pact not written in rigorous formalities, is a pact for the fulfilment of duties and obligations, a pact of normative definitions about what should be taken into account for a harmonious social coexistence. There, the social contract is born but what happens when the social contract is broken?

The coup, as a phenomenon overthrowing a democratically elected government, is not without effect on the international scene. From its preparation to its conclusion, it upsets above all the political life of the State in which it takes place. It leads to a sudden and brutal disruption of the normal functioning of administrative and political institutions. With the establishment of a new government, it is often the result of a rapid change in the domestic and foreign policy pursued until then by the predecessors. As a result, the coup directly targets natural persons with important responsibilities. Depending on the case, it leads to the overthrow of the Head of State and/or the Head of Government, then it can cause the departure of ministers, deputies, senior civil servants, or any other person occupying a position in the politico-administrative apparatus of the state. Generally, all these changes then take place despite the constitutional rules.

What makes the specificity of the State compared to other subjects of public international law is undoubtedly the notion of sovereignty, considered as a real keystone, a central piece of international law. It is around this notion that all the material revolves and it is what will make it possible to distinguish the State from other subjects and actors of international law. It seems to be accepted today that this notion underpins the very quality of the state entity. However, the latter must be stable on the international scene. For this, and especially since the 1990s, the international community has been increasingly attached to the process of

democratization of States. With the recognition of many principles, it somehow frames state sovereignty. However, the coup is by nature disorganizing. It is not exempt from any effect with regard to State sovereignty, democracy and analogous principles.

3.1.1. The State Sovereignty and the Concerns Arising from the Coup

The state, the primary subject of international law, is sovereign in its own internal legal order. This sovereignty is also recognized in the international legal order. Among other things, it confers on it exclusive competence with regard to the choice of the political regime that it wishes to put in place. However, this freedom is gradually diminished in practice.

International law gives a sovereign State the possibility of holding a set of powers that it will be able to exercise within its territory. This territorial competence will be characterized by two elements: plenitude and exclusivity. The first allows the State to acquire powers relating to its status as a public authority. It will be able to exercise its jurisdiction over all persons and all things within its territory. At the internal level, the generality of territorial jurisdiction allows the State to hold the right to internal self-determination which implies the free choice of the constitutional system, the form of the State and the form of government, i.e., the free choice of political regime. The exclusive territorial jurisdiction of the State implies that no State can exercise jurisdiction over the territory of another State instead of or in competition with it. This exclusive jurisdiction is neither more nor less the corollary of the independence of the State asserted in the *Island of Palmas* case of 1928 (*United States v Netherlands*, 1928).

i) The Autonomy of the State to Determine Its Political Regime

The State, because of its sovereignty, will be able to exercise its own powers through a government which is one of the constituent elements of the State (*Montevideo Convention on the Rights and Duties of States*, 1933, Art. 1). The only condition required by international law is that of the effectiveness of the government, and this seems to follow from the fact that international law leaves to the State the free choice of its government and its political organization. Indeed, the indifference of international law vis-à-vis the choice of political regime was illustrated by the General Assembly of the United Nations, in its resolution 2131 of 1965 relating to the Declaration on the inadmissibility of intervention in internal affairs of States and on the protection of their independence and sovereignty, affirming that "every State has the inalienable right to choose its political, economic, social and cultural system without any form of interference on the part of any State" (*UNGA/RES/2131(XX)(1965)*). This is the constitutional autonomy

of sovereign States. Many international texts (Pellet, 1993, p. 286-303)² have affirmed this power, from which States will benefit. This notion highlights three other fundamental elements: self-organization, which refers to the power recognized by the State to give itself the fundamental rules of its political organization, the self-affirmation of a community or a people which announces itself as a political, social, economic and cultural entity, and finally the free choice which prohibits any interference in the internal affairs of a State. These three principles demonstrate the monopoly that the State has within its constitutional order where it will be the only one competent as to its organization.

However, the coup d'état as an antidemocratic event in itself, and more particularly as an event occurring on the part of the administrative apparatus of the State and not of the people, seems to go against this constitutional autonomy. This poses some fundamental problems, since the lack of any apparent rule regarding the choice of political regime leaves a void that seems to allow such unconstitutional practices within modern society. This principle of constitutional autonomy and the indifference of international law to the internal form of the state seem to have generally suppressed the internal aspect of self-determination which was a matter considered to fall within the competence exclusive to the state for a long time. However, the inability in the face of various unconstitutional changes of government and more specifically in the face of coups d'état must be put into perspective. Practice shows in fact that efforts are made as regards a certain standard of choice of political regime within the international community. A standard that seems essential as the number of coups since the beginning of the century is important.

ii) *Coup as One of the Remaining Choices to Ascend to Power in the Modern Practice*

Since the League of Nations, international law has been unconcerned with the choices of the political regime, despite a few rare exceptions set by the UN (Gowan and Pradhan, 2022). However, the end of the Cold War marked a considerable change within the international community, as many practices began to evolve (Gowan and Pradhan, 2022). With the end of the conflict between the two blocs, governmental instability due particularly to coups in certain regions of the globe no longer reaches the same intensity, and has practically disappeared (Gowan and Pradhan, 2022).

² See also, Article 1 Common to the two International Covenants on Human Rights; Article 20, African Charter on Human and Peoples' Rights; General Assembly resolution 2131 (XX), Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations, 2625 (XXV).

However, it remains difficult to admit that there can be a model of political regime that international law will impose on all States; this would directly conflict with the principle of constitutional autonomy and the sovereignty of the latter. Nevertheless, to counter these events which have disturbed the world for centuries, such proposals as well as the efforts undertaken by the United Nations are welcome. The UN no longer seems to be completely cold about the choice of political regime since it is implementing work relating to the effectiveness of the principle of genuine and periodic elections (UNGA/RES/43/157(1988)). Elections are the very synonymous to the people's choice and democracy, unlike coups which only emanate from a small group of people, even if this group can be relatively well received by the population in some cases. This illustrates the emergence of an obligation that has caused much ink to flow in recent years: the obligation to be democratic. The efforts of the United Nations are reflected in the provision of electoral assistance (UNOWAS, 2017), even if it must be at the request of the State in question or through its consent.³ These elements are just a few examples that ultimately demonstrate the UN's commitment to democracy and fundamental freedoms.

This question was appropriate to be raised, since, when it comes to condemning coups carried out against freely elected regimes, the United Nations speaks in the name of constitutional legality and the democratic legitimacy of the overthrown governments., which clearly demonstrates that coups d'états are contrary to democracy and constitutional autonomy. However, despite the absence of a positive norm imposing the democratic value, the action of the United Nations with the aim of universalizing the system of democracy has not ceased to evolve and assert itself, although it remains selective (UNOWAS, 2017). Even if this practice does not make it possible to show a regulated action with regard to coups d'état, in any case, it is true that it is a movement towards a renewal since the fall of the Berlin wall. Today, it is possible to note that this freedom as to the choice of the political regime seems to be increasingly regressing in contemporary practice in favour of a democratic model, necessary to avoid such unconstitutional inconveniences which can harm public order. Internal to States and which could have repercussions on the international scene. Hence, this leads to the question of interference and intervention in the internal affairs of a state.

iii) Sovereign Equality and the Prohibition of Interference in The Internal Affairs of a State

The notions of non-interference and non-intervention clash with the doctrine of the sovereign equality of States. A distinction must be made since interference in the internal affairs of another State can be done directly by intervening with the help of armed force or indirectly by taking a position vis-à-vis a specific situation involving

³ However, this does not seem to be a problem since the UN, after various negotiations, often succeeds in obtaining an agreement.

the State in question. The principle of non-interference is closely associated with that of the non-use of force laid down in Article 2(4) of the Charter of the United Nations, which specifies that "*the members of the organization refrain, in their international relations, to resort to the threat or use of force, either against the territorial integrity or political independence of any State, or in any other manner inconsistent with the purposes of the United Nations*" (The Charter of the United Nations, 1945, Art. 2(4)). The provision here is talking about the absolute prohibition of any aggression against the territory of a foreign State by the armed forces of another State. These are therefore two principles that must be distinguished even if it remains difficult in practice, since the principle of non-interference necessarily carries with it that of non-use of armed force. In any event, vis-à-vis a coup d'Etat, which is internal to a State, intervening with or without the use of force or interfering in the affairs of that State in an indirect way seems to be prohibited in principle.

The different aspects of the prohibition of the principle of non-interference associated with that of non-intervention derive from numerous international legal instruments. First of all, it is worth citing Article 2(7) of the Charter of the United Nations, which specifies that "*Nothing contained in the present Charter shall authorize the United Nations to intervene in matters which are essentially within the domestic jurisdiction of any state or shall require the Members to submit such matters to settlement under the present Charter; but this principle shall not prejudice the application of enforcement measures under Chapter VII.*" (The Charter of the United Nations, 1945, Art. 2(7)). Therefore, whether through a State, a group of States, an international or non-governmental organization or any other non-State entity, there is interference when they intervene in internal affairs of a State, that is to say in what it achieves "in an area which falls within its competence (exclusive or concurrent) and where its powers are free and discretionary" (Combacau and Sur, 2016, p. 267). In principle, commenting on the political system or the internal constitutional order of a State constitutes an interference prohibited by the Charter of the United Nations. Consequently, one can be led to affirm that to take a position on a coup d'état or to intervene by resorting to armed force to counter a coup d'état, or even to dismiss a government resulting from a putsch, corresponds to interference on the part of the States which decide or act, since it is an event relating to the internal affairs of a State.

iv) *The Position of International Court of Justice on Interference in Internal Matters of a State*

First of all, a strict obligation of abstention was laid down with regard to the States thanks to the resolution 2131 of the General Assembly, entitled "*Declaration on the inadmissibility of intervention in the internal affairs of States and the protection of their independence and sovereignty*", but also, subsequently, by resolution 2625 of October 24, 1970 entitled "*Declaration relating to the principles of international*

law concerning friendly relations and cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations”, which solemnly repeats the statement of principles by affirming that States have the "duty not to intervene in matters within the national jurisdiction of a State". Then, with regard to international organizations and more particularly the United Nations, it is above all Article 2, paragraph 7 which implements this obligation of non-interference. In addition to the conventional value of this obligation, it was recognized as having customary value by the International Court of Justice, in the case concerning military and paramilitary activities in and against Nicaragua, on June 27, 1986, where it specified in its paragraph 202 that "*the principle of non-intervention brings into play the right of any sovereign State to conduct its affairs without outside interference: although examples of breaches of the principle are not rare, the Court considers that it is part of customary international law*"; which has led some authors to recognize it as a norm of jus cogens (Shen, 2001, p. 1-45). On December 19, 2005, in the case relating to armed activities on the territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), the ICJ considered that these provisions were of a declaratory nature of customary international law.

With regard to UNGA resolution 2625, it refers to the principle of non-interference, prohibiting all States, on the one hand, "*from organizing and encouraging acts of civil war or acts of terrorism on the territory of another State, to aid or participate therein, or to tolerate on its territory activities organized with a view to perpetrating such acts*" (UNGA/RES/2625(XXV)(1970)), and, on the other hand, "*to organize, to aid, foment, finance, encourage or tolerate armed subversive or terrorist activities intended to change by violence the regime of another State as well as to intervene in the internal struggles of another State*" (UNGA/RES/2625(XXV)(1970)).

Although these are two distinct concepts, the case law, in the case concerning military and paramilitary activities in and against Nicaragua, confuses them by designating the principle of non-intervention as bringing into play "*the right to any sovereign state to conduct its affairs without outside interference*" (Nicaragua v. United States of America, 1986, p. 106, Para. 202). Consequently, they become difficult to separate since an intervention logically entails an interference, even if the opposite pattern may be different. In any case, it is possible to see that these are principles well affirmed by case law and international texts. That said, they do have some mitigations.

3.2. Collective Security and the Relativization of the Principles of Non-Interference and Non-Military Intervention

The principle of non-interference in the internal affairs of a State may be subject to a few exceptions in the context of collective security. In particular, following a putsch with serious consequences within a State, neighboring States or a region, the

international community claims the right to intervene, in certain cases, even if it is a purely internal event.

3.2.1. Exceptions in Case of Self-Defence

Self-defence is one of the exceptions to the principle of non-interference and non-military intervention. Today, there is an extensive notion of this right to self-defence in contemporary international law, which stems from the very interpretation given to it by the States of the international community, which raises questions about the maintenance and the survival of the international system. It is considered to be an inherent right recognized by the Charter of the United Nations (The Charter of the United Nations, 1945, Art. 51).

It is a right which has two sources: on the one hand, conventional, with article 51 of the Charter which affirms that "*Nothing in the present Charter shall impair the inherent right of individual or collective self-defence if an armed attack occurs against a Member of the United Nations, until the Security Council has taken measures necessary to maintain international peace and security Measures taken by Members in the exercise of this right of self-defence shall be immediately reported to the Security Council and shall not in any way affect the authority and responsibility of the Security Council under the present Charter to take at any time such action as it deems necessary in order to maintain or restore international peace and security.*"(The Charter of the United Nations, 1945, Art. 51) and, on the other hand, customary international law since the Nicaragua judgment (Nicaragua v. United States of America, 1986). In principle, self-defence presupposes an armed attack for its triggering, and since resolution 1368 of September 12, 2001, it does not seem to be any obligation for this aggression to come from a State by itself. Moreover, this self-defence can be both individual and collective. Several attempts by States have attempted to broaden the scope of application of self-defence, of which we have seen that Article 51 strictly limits the reactions vis-à-vis an attack, and from this extensive interpretation lives the concept of preventive self-defence⁴, as well as the resort to self-defence against military infiltration or any indirect aggression and for the protection of nationals abroad (Nicaragua v. United States of America, 1986).

Collective security is a security system based on the perception of indivisibility and solidarity of peace between States (Orakhelashvili, 2011), but there are many imprecisions as to its definition. Some perceive in the collective security of super statism, that is to say the overcoming of the sovereignty of States, which will only tolerate the radical limitation of the use of force by States and its submission to justifications of collective interest, as the Preamble to the Charter recalls. For

⁴ Invoked by Israel in 1967, 1975 and 1981, or by the United States to justify their presence in Afghanistan in 2001 or the invasion of Iraq in 2003.

others, it is more a matter of interstateism, of maintaining the sovereignty of States, that is to say the right for each State to control its own security and thus to arm itself as it sees fit without any specific limitation being imposed on it by the Charter. In any event, it is in this area that self-defence is found, a consequence of the right to defend oneself in the event of armed attack, since Article 1(1) of the United Nations Charter sets out this collective security by integrating, among the purposes of the United Nations, the maintenance of international peace and security. To this end, it is therefore necessary to take effective collective measures to prevent and remove threats to the peace and to repress any act of aggression or other breach of the peace, and to achieve, by peaceful means, in accordance with the principles of justice and international law, the adjustment or settlement of disputes or situations, of an international character, likely to lead to a breach of the peace (Galván, 2011, p.147-185). The goal is to protect everyone from everyone. It is based above all on the solidarity of peace between States, hence the importance of any question of international peace and security, for which the Security Council is the guarantor of respect. As a result, in matters of coup d'etat, a few particularities should be noted.

3.2.2. The Subtlety of the Military Coup in Collective Security Doctrine

The collective security system is marked by many limitations from its origin, such as the fact that it only focuses on interstate security (Orakhelashvili, 2011), and that it only concerns international peace and security, which means that collective security ignores multiple forms of violence whose international effect is only indirect even if it can be destabilizing. The coup, as an internal event, normally has no direct consequence in itself on the international scene. It is an unconstitutional change of government that takes place following the revolt of a military group or a group within the administrative apparatus of the State. Apart from whether this coup was prepared and supported by a third state, in which case there will be interference in the internal affairs of a state, it remains an event that takes place mainly outside the international sphere. However, the coup will have a major consequence, that of the establishment of a new government which will be in contact with the governments of other States. From then on, undoubtedly, it will have consequences for the State itself and on the international scene. This is what collective security fails to take into consideration, although some efforts are being made in this area.

It has happened that the Security Council has pronounced itself following a military putsch. This is mainly the case in Haiti (UNSC/RES/841(1993); UNSC/RES/875(1993); UNSC/RES/940(1994) and Sierra Leone⁵ after the coups that were perpetrated there. It even went so far as to adopt sanctions to enforce the rule of law and the constitutional order in 1994 and 1996. In its resolution 841 of

⁵ He recalls that the council "strongly deplores this attempt to overthrow the democratically elected government and urges that constitutional order be immediately restored" (Statement by the President of the Security Council of 27 May 1997, S/PRST/1997/29).

June 16, 1993, the Council notes that the situation in Haiti constitutes a threat to the international peace and security in the region and decrees, on the basis of Chapter VII of the Charter, an embargo on arms and oil. On July 31, 1994, the Council adopted resolution 940 by which it authorized member states to constitute a multinational force and to use "*all necessary measures*" (UNSC/RES/940(1994) to obtain the departure of the putschists and the return of the legitimate authorities to Haiti. Therefore, for the first time in its history, the Security Council resorted to coercive measures, going so far as to authorize the use of force to restore democracy in a UN member state (Christakis, 2009, p. 113). However, what limits this position of the Council is that there were many coups d'etat well before and well after this one, which were not considered in the same way by the Security Council, even if the purpose remains the same. A coup remains an anti-democratic event and a violation of the constitutional order, whatever its nature. The Council justified itself by constantly emphasizing that the Haitian events were complex and extraordinary, which called for an exceptional reaction. This should in no way be considered as a precedent obliging the Council to act as upholding any principle of democratic legitimacy (Carey, 1997, p. 30–47).

However, much later, with the Sierra Leone incident, things seemed to change. Initially, the Security Council contented itself with deploring the situation after the military junta overthrew the democratically elected power, then it stressed that the seriousness of the crisis in Sierra Leone endangered peace and security as well as stability in the region as a whole (Statement by the President of the Security Council of 11 July 1997, S/PRST/1997/36). It adopted resolution 1132 on October 8, 1997, by which it decreed a number of sanctions to put pressure on the military junta, without however organizing a military operation against the putschists. However, in this affair, what really needs to be underlined is that, unlike Haiti, the Council did not dwell on the unique and exceptional nature of its reaction and was much more rapid in its action.

Some authors⁶ concluded that the coup d'etat was "illegal" as noted by the Security Council and that it was the start of a "genuine practice of the organization in terms of restoring democracy". This assertion seems interesting given the firm and decisive position of the Security Council in these cases. Apart from these two cases, the UN Security Council following the 2012 Coup in Guinea Bissau took robust measures of sanctions against the putschists of this coup which to date marks the most serious step the Council has ever taken in Africa (The Security Council Report, 2022). Nonetheless, the problem lies in the fact that these are only three cases among the hundreds of coups that take place. For example, in the recent cases

⁶ According to Professor Jean d'Aspremont, Professor Sicilianos is the only one who clearly expressed this idea. However, this seems to be shared by other authors such as Rafâa Ben Achour or Pierre Klein: D'aspremont, 2009, p. 133).

of Malian Coups, the President of the Security Council did not condemn the take-over but welcomed (Statement by the President of the Security Council of 15 October 2020, S/PRST/2020/10) the measures proposed by the putschists regarding the transition of power, even if later all of these failed and the Council imposed sanctions (UNSC/RES/2590(2021)) to the Malian regime not because they overthrew the democratically elected government but because they could not conduct a smooth transition of power as promised before. The collective security system therefore seems quite thin, quite limited vis-à-vis coups, even if the Security Council mostly speaks out in cases of Coups, taking example of its 2022 press release about military coup in Burkina Faso (Security Council Press Statement on Situation in Burkina Faso, 2022). In the latter case, the pressure exerted by certain international organizations was decisive.

Thus, the Coup d'Etat remains an event demonstrating the limits of international law in terms of collective security, and which goes against many principles of international law, despite the indirect nature of the significant repercussions it generates in the international legal order.

4. Is There any International Obligation for a State to be Democratic?

In a contemporary sense, the coup d'etat can be considered as "*the more or less violent conquest of the state apparatus, in order to install new rulers at its head or to establish a new regime*" (Caporal, 2004, p. 261). Naturally, this is contrary to the process of democratization initiated by the international community, such as the demand for free, fair and independent elections to legitimately choose those who hold power. However, the obligation of States to be democratic is a fairly recent principle in the international legal order. Then, in certain cases, States have tried to act under the heading of democratic interference when precisely democracy but also the rule of law or human rights have been seriously affected after a military coup.

4.1. On the Existence of an Obligation to be Democratic Under International Law

The accession to power by constitutional means demonstrates that within modern society, democracy is no longer just a goal but a means available to all. That said, the international community includes a very large number of countries with diverse and varied legal regimes that do not all have the same sensitivity to the principles of democracy. This is why, within the international legal order, it is possible to notice for some years the emergence of an obligation to be democratic.

Conventionally speaking, the obligation to be democratic is a principle that remains fragile on a universal level, but debates persist as to its customary nature.

The question of the international obligation to be democratic has occupied the doctrine since the end of the 1990s, particularly targeting the field of elections (D'aspremont, 2008, p. 263). Although the state has been believed to have a

monopoly over its choice of political regime, this seems to be limited in practice with the principle of democracy, rule of law and human rights which must be respected in all circumstances. The coup, as a non-electoral process of accession to power, is undoubtedly contrary to all these principles.

International law confers, in fact, on everyone, without distinction, the same rights and possibility of claiming the right to democracy and be able to use it. It is still difficult to find a single definition of democracy that gained universal consensus. For example, in the Charter of the United Nations, it is not possible to find any definition of democracy or of elections, very often considered as the very proof of democracy and the means of ensuring respect for the popular will. It should be noted that the democratic instrument which is the election, although decisive in the democratic process, remains as one of the possible systems. The absence of a definition of democracy in the Charter of the United Nations is also reflected in the absence of any mention of the international obligation to be democratic. However, the General Assembly of the United Nations was at the origin of numerous resolutions referring or referring to such a principle, which demonstrates the effort of internationalization which can be deduced from it with a view to strengthening democracy and rule of law. Examples include resolution 57/221 of 27 February 2003 entitled "*Strengthening the rule of law*", resolution 58/13 of 24 November 2003 entitled "*Support by the United Nations system to the efforts of Governments to promote and consolidate new or restored democracies*", or even resolution 58/180 of 17 March 2004 on "*the strengthening of the role of the United Nations for the purpose of strengthening the effectiveness of the principle of periodic and genuine elections and action in favour of democratization*".

Furthermore, one of the international legal instruments that lays the foundations for the democratic obligation is undoubtedly the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966, which formulates a series of obligations relating to the respect of human rights, without which there can be no democratic state. It is more particularly a question of article 25 of this Covenant from which will be deduced many indicators relating to the respect of democracy.

According to this article, "*every citizen has the right and the possibility, without any of the discrimination referred to in article 2 and without unreasonable restrictions: 1) To take part in the management of public affairs, either directly or through intermediary of freely chosen representatives; 2) To vote and to be elected in genuine periodic elections by universal and equal suffrage and by secret ballot, ensuring the free expression of the will of the electors; 3) To have access, under general conditions of equality, to public service in his country ...*". It affirms, in paragraph b), the need for "*periodic, genuine elections by universal and equal suffrage and by secret ballot*" (International Covenant on Civil and Political Rights, 1966, Art. 25). Although this article does not refer directly to any obligation to be

democratic, the preferred election model seems to refer to a so-called democratic electoral process (Klein, 1993. p. 96).

This is where the distinction between soft law and hard law should be made. Soft law is the expression which designates rules whose normative value would be limited either because the instruments which contain them would not be legally binding, or because the provisions in cause, although contained in a binding instrument, would not create positive law obligations, or would create only weakly binding obligations (Guzman and Meyer, 2010, p. 171-225). As for the instruments of hard law, it is possible to note that the principles of democratic necessity or of the international obligation to be democratic are never expressly recalled, which requires an interpretation to identify such a purpose. According to Maurice Kamto, "it can only be deduced either from the interpretation of the provisions of the various texts, or from the analysis making it possible to show that the individual democratic rights enshrined can only be exercised in the context of democratic regimes"(Kamto, 2013, p. 79). This is why it is possible to speak of a certain fragility regarding the existence of a conventional obligation to be democratic. Despite the presence of some texts making implicit reference to it, the non-adherence to a binding legal instrument bearing such an obligation by the international community leaves a breach open to a coup d'etat even if such an event goes against Article 25 of the International Covenant on Civil and Political Rights as it lays the foundations for a free and fair election.

The existence of rules resulting from binding or non-binding legal instruments, incumbent on the State with an obligation to be democratic, inevitably raises the question of their customary nature. For a customary norm to exist and be recognized in the international legal order, two elements must be present: a material element referring to a practice or customs, which must be done by a state, general and constant, and a psychological element, or *opinio juris*, referring to the conviction of being bound by a legal rule (Tunkin, 1961, p. 419-430).

With regard to the general and constant practice regarding the obligation to be democratic, it appears that today there is a majority of democratic States or States which aspire to democracy, most of which organize elections to designate the effective holders of power or those who control them. Moreover, the ratification of numerous legal instruments, binding or not, demonstrates the existence of such a constant and uniform practice in contemporary international law. However, the whole difficulty arises from the determination of the proof of *opinio juris*. For some, article 25 of the International Covenant on Civil and Political Rights implies that all States parties feel an international obligation to adopt a democratic regime, but it is difficult to draw an *opinio juris* from this, since the problem lies in the fact that it is a question here of respecting a conventional rule which must be followed, taking into account the fact that the covenants of 1966 are binding instruments. Nevertheless, the feelings of states, whether democratic or not, are not that

different. Democratic states promote the democratic model and the principles that follow it, whether on legal or extra-legal grounds (Feldman, 2008, p. 550–77). Only legal grounds can constitute an *opinio juris*, since according to the North Sea Continental Shelf case in 1969, the Court stated that “States must feel that they are complying with a legal obligation. Neither the frequency nor the habitual character of the acts is sufficient” then she goes on to affirm that the *opinio juris* must “demonstrate the conviction (that the practice) is made obligatory by the existence of a rule of law”. The feeling that animates States when they themselves adopt a democratic regime can therefore constitute an *opinio juris*.

Therefore, the accumulation of these declaratory instruments, the condemnation of undemocratic forms of accession to power, the repetition of the commitment to promote political pluralism and the participation of citizens in a democratic society could be considered as the expression of *opinio juris*, or at least as evidence of the existence of an *opinio juris*. Finally, in connection with the general and constant practice that characterizes custom, the latter could constitute a customary obligation to be democratic within the international legal order, which would have the effect of filling the gaps at the conventional level given the absence of a binding or mandatory legal instrument.

4.2. The Contribution of Regional International Organizations in Outlawing Coups

The most notable advances are contained in regional instruments and more particularly in Europe, America and Africa (Kamto, 2013, p. 90). First of all, in the European context, the establishment and practice of democracy are among the fundamental criteria for admission to the European Convention on Human Rights and to the Council of Europe. At the level of the latter, a number of values specific to democratic societies are affirmed from the preamble to the statute, paragraph 3 of which proclaims that States are “*reaffirming their devotion to the spiritual and moral values which are the common heritage of their peoples and the true source of individual freedom, political liberty and the rule of law, principles which form the basis of all genuine democracy*” (The Statute of the Council of Europe, 1949, Para. 3). The Committee of Ministers of the Council of Europe, in Statutory Resolution (93) 26 on observer status, affirms that “*any State may be granted observer status by the Committee of Ministers if it is willing to accept the principles of (i) democracy; (ii) the rule of law; and (iii) the enjoyment by all persons within its jurisdiction of human rights and fundamental freedoms; and (iv) if it is willing to co-operate with the Council of Europe*” (The Committee of Ministers of the Council of Europe/RES/93(26)). As for the European Convention on Human Rights, it reproduces in more explicit terms the status of the Council of Europe by specifying in paragraph 5 of its preamble: “*reaffirming their profound belief in those fundamental freedoms which are the foundation of justice and peace in the world and are best maintained on the one hand by an effective political democracy and on the other by a common understanding and observance of the Human Rights*

upon which they depend" (European Convention on Human Rights, Rome, 4.XI.1950). Finally, the European Union, by distinguishing itself from other regional international organizations, plays a central role, whether at regional or intercontinental level, in the process of democratization of States. Consequently, from these provisions stand out the remarkable progress made within the European continent in the promotion and propagation of the principle of democracy. Indeed, by forcing the member states of the Council of Europe or the states parties to the Convention to adopt a democratic standard, Europe appears as a model in terms of democracy, which explains why this continent, for several years, no longer knew any coup d'etat overthrowing a democratically elected government.

In Africa, the scene of numerous coups d'etat, a legal apparatus relating to sanctions against unconstitutional changes of government has been deployed from the Organization of the African Union to consolidate the democratic gains in the Member States (Kamto, 2013, p. 91). A meticulous development having been undertaken previously, it is nevertheless appropriate to insist on the considerable efforts made in terms of democracy within this continent, long tormented by illegal seizures of power. The OAU declarations of 1990, 1999 and 2000, the 1994 resolution of the African Commission on Human and Peoples' Rights on military regimes and the Algiers decisions of 1999 are all texts which demonstrate the African concern for democracy. Furthermore, it is possible to cite the Lomé Declaration on the framework for an Organization of African Unity response to unconstitutional changes of government, adopted by the Conference of Heads of State and Government of the OAU, held from 10 to 12 July 2000 in Lomé, which rightly expresses the recognition by the Heads of State and Government "that the principles of good governance, transparency and human rights are essential to guarantee governments representative and stable and can contribute to conflict prevention" (Declaration of Lomé, AHG/Decl. 2 (XXXVI) (2000)). Similarly, the Constitutive Act of the African Union adopted by the Heads of State and Government of the OAU on July 11, 2000 in Lomé sets out, among sixteen principles listed in Article 4, the "*condemnation and rejection unconstitutional changes of government*", supported by Article 30, one of the most defining articles in matters of unconstitutional change of government, which provides that "governments which come to power by unconstitutional means shall not be allowed to participate to the activities of the Union".

From Burkina Faso to Sudan in particular, coups have recently multiplied on the African continent. This military context was the backdrop for the annual summit of the African Union (AU), which was held on 5th-6th February 2022, in Addis Ababa, Ethiopia. Among the many topics discussed, the coups that shook the continent recently were unanimously against them (Dawit, 2022). During the meeting of the Peace and Security Council of the Union, the president of the Council noted that "*every African leader in the assembly unequivocally condemned the wave of unconstitutional changes of government,*" (TRT World and Agencies,

2022) and that The AU "*will not tolerate any military coup in any form whatsoever*"(African Union, 2022), recalling that all countries⁷ that have experienced putsches have been suspended. These few texts among dozens suffice to illustrate on the one hand the African effort in the consolidation of democracy within the continent, but also and above all the work undertaken with regard to the rejection of coups d'etat, a symbol of the instability of many countries in Africa.

Finally, in the inter-American system, the Charter of the Organization of American States sets out the OAS' commitment to democracy, by affirming from the third paragraph of the preamble that "representative democracy constitutes an indispensable condition for stability, peace and development in the region", and continues in the following paragraph that "the true sense of American solidarity and good neighborliness can only be conceived by consolidating in this continent and within the framework of democratic institutions, a regime of individual freedom and social justice based on respect for fundamental human rights". One of the essential aims of the Organization is to promote and consolidate representative democracy in full respect of the principle of non-intervention. The notion of democracy, although in a representative form, also becomes the pillar of the Organization of American States and a reference with regard to all the States parties to the OAS Charter. It allows freedom, emancipation for each State, but it is through this that solidarity will be able to be built. According to the OAS, democracy becomes a condition for solidarity and good living together on the international scene. The American effort on this subject as well as the contribution of the Charter becomes remarkable in the field of the international obligation to be democratic. It is also possible to cite other resolutions and protocols⁸ expressing this concern for representative democracy with regard to the member states of the OAS.

The evolution undertaken through these various texts within these three continents demonstrates the preponderant place that democracy has on the international scene by obliging the States parties to adopt a specific regime, most often through free and fair elections. As is the case with the inter-American and African systems for the protection of human rights, many States strive to adopt a democratic regime to be in accordance with the constitutive act of the international organizations concerned. At the conventional level, the consolidation of democracy through regional organizations undoubtedly fills the gaps at the universal level with the virtual absence of binding international legal instruments. It is therefore at the regional level that it would be possible to block and adopt more concrete sanctions with regard to unconstitutional changes of government, and more specifically

⁷ Four countries suspended in twelve months: Mali, Guinea, Sudan and Burkina Faso.

⁸ Washington Protocol, adopted on December 14, 1992 during the Sixteenth Extraordinary Session of the OAS General Assembly and entered into force on September 25, 1997, which expresses, among other things, the possibility for a Member State to be suspended from the work of the OAS following the sudden or irregular interruption of the democratic institutional process.

following the occurrence of coups d'etat. At the customary level, state practice seems to show a certain tendency towards the acceptance of a regional customary obligation to be democratic, even if this remains debatable.

4.3. De Facto Doctrine and Military Coups

The De Facto Doctrine is a legal elaboration carried out with the purpose of recognizing the existence and operation of governments revolutionaries. The problem is that once in power, governments must legitimize their existence and *raison d'être*, that is, they must justify why or for what reasons they are in possession of the political place that was not assigned to them (Cullen and Wheatley, 2013, p. 694). The Canadian jurist Constantineu (1910, p. 245-247) argues that the de facto doctrine is a rule or principle of law intended firstly to justify the authority of governments that have assumed power by force, secondly to recognize the existence of bodies that exercise power in the same way, protecting them from collateral challenges and thirdly, confer validity to the acts issued by those bodies.

According to Garcia-Mansilla, de facto governments should be framed in an "emergency doctrine" as they arise as a result of an extraordinary or exceptional situation (Mansilla, 2004, p. 307). In the Argentine Republic, this emergency doctrine was used in an accord of the Supreme Court in 1930 (Walker, 2006, p. 772) and this legal creation justified the reason for the military coup of that same year, however it should be noted that said presumption resulted, in the end, being the antecedent of a series of military coups that were injuring democratic values, cracking the legal and political scaffolding of national institutions. This emergency doctrine recognizes the legislative powers of political power. There is a precedent from the year 1865, similarly, the 1976 coup d'état, also in Argentina, was "legalized" by the Supreme Court of Justice (Walker, 2006, p. 773).

As we can observe, the biggest problem that arises is that a principle of legality must be established to allow recognizing the existence of the de facto government, since not every situation can deserve such a characterization, and since there are also multiple instances of irregularity that do not always require the recognition of effective power.

In a famous ruling of the Connecticut Supreme Court, maintains that: "the de facto doctrine was incorporated into the law as a police act and of necessity to protect the interests of the public and individuals, where those interests were affected by official acts of persons who exercised the functions of a position without being legitimate officials" (State v. Carroll, 38 Conn. 449 9 Am.Rep. 409 (1871)).

When it comes to fundamental questions, one of the problems, the greatest causes of the interruption of the democratic system and the normality of the functions carried out by the organs of power, is the legal continuity and therefore, the legitimacy and validity of the norms that have originated in said period. If, as is

supposed, a government that takes power by force is an illegitimate government, then it turns out that all the acts and norms that are created by this government are also illegitimate and therefore without legal value.

Thus, what was intended was to argue the need to accept the situation of force as a fact (facto) that explained the "continuity of the State" and therefore, the rules issued by the usurpers would also acquire continuity and legality as an indissoluble part of the state legal system. Measure that reaches sentences of all kinds.

One of the forms of recognition of governments is based on legitimacy and another on recognition. The doctrine of legitimacy maintains that any government that comes to power depends not on mere possession but on compliance with the legal order established for the succession of governments.

The question that can be asked is that, since there are two broad positions, one of which is based on the simple and plain rejection of the doctrine because it violates the constitutional order and another that, in the name of the continuity of the State's normative production, accepts that the norms and acts are valid and therefore justify the irruption of the force or dictatorial government.

A no less problem is constituted by the so-called "decree-laws" which are the norms produced by a de facto government and through the state of force that it imposes without mediating legislative action or participation of a democratic parliament. If we take the theory outlined by those who give continuity to the production of the State in legal matters, we should then argue that when political life is regularized through democracy, these decree-laws become part of the legal architecture and in some cases come to be called laws after a specific legislative treatment. In some cases, these decree-laws directly affected or violated any of the citizen rights, guarantees such as Habeas Corpus or the State of Siege, for which reason they are revoked (Sala, 1988, p. 8–24).

As a synthesis of the above, we can conclude that the governments de facto they have become phenomena that correspond to anomalous, emerging situations but noting that, after their passage, they have not provided solutions or given answers to the supposed reasons why they interrupted the democratic system. It is evident that these invocations are framed in ideological excuses and actions tending to the plain and simple seizure of power, rather than valid arguments that justify it. Definitely, history, society and laws will always judge in favour of common sense.

5. Conclusion

A succession of unresolved crises can be counterproductive for the maintenance of democracies that are weakened because the institutional system does not give complete answers to the problems. At times, cultures suffer setbacks or stagnation that lead to portals of uncertainty, leading a large part of society to find their way

for some time. These ruptures are usually in the medium to long term because cultural issues take a longer process.

In the coup, there are no essential or profound changes; there is a realignment or substitution of actors who take power where another actor was until a short time ago and will try to rectify or ratify the course set by the political decision that installed them in power. According to historical and political readings, in Africa and throughout successive decades, there have been many coups d'états that have created uncertainty, breakdowns of order, interruptions of political and social projects, and wounds that do not permanently heal the social fabric. Rather, there are remains of political dismemberment, traumatic and repeated experiences in the history of African countries. The authors of this paper think that the frequency of coups in Africa is a result of external influence and the indispensability of the political role of the military to the African governments.

The position of international law vis-à-vis military coup lies on the principle of non-intervention in the internal affairs of states. However, recent developments, especially in regional doctrines, overthrowing a democratically elected leader seems to be a serious concern. This article takes the position that there is an emerging customary rule on the duty to be democratic. The on-going situation in Niger⁹ where the Economic Community of West African States has already decided to use force against the putschists in case they refuse to return the overthrown president to power, seems to create a new doctrine that would imply that force can be used in response to an undemocratic seizing of power. Once this move successfully executed, the question of whether a military coup is illegal under international law will be clear or will remain a political satisfaction that only applies to African states.

Bibliography

ACHPR/Res.548 (LXXIII)(2022).

African Charter on Human and Peoples' Rights (1981).

https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf (Accessed:20 March 2023).

African Union (2022). *Closing Remarks by H.E AMB. Bankole Adeoye Commissioner for Political Affairs, Peace and Security African Union Commission.* <https://au.int/en/speeches/20220317/closing-remarks-he-amb-bankole-adeoye-commissioner-political-affairs-peace-and> (Accessed: 18 July 2023).

⁹ The Coup in Niger started in the end of July 2023.

- Arab Center for Research and Policy Studies (2022). *Tunisia: From the July 2021 Coup to the July 2022 Constitutional Referendum*. Al Daayen, Qatar: Policy Report. <https://www.dohainstitute.org/en/Lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/tunisia-from-the-july-revolution-to-the-constitution-referendum.pdf> (Accessed: 20 March 2023).
- Baldo, S. and Mailey, J. R. (2021). A Strategy for Revitalizing Sudan's Democratic Transition. *The Sentry-Briefing*. <https://thesentry.org/wp-content/uploads/2021/11/StrategyRevitalizingSudan%E2%80%99sDemocraticTransition-TheSentry-Nov2021.pdf> (Accessed: 10 February 2023).
- Caniglia, M. and Murphy, T. (2021). Khartoum's autocratic enabler: Russia in Sudan, *The European Council on Foreign Relations Commentary*. <https://ecfr.eu/article/khartoums-autocratic-enabler-russia-in-sudan/> (Accessed: 18 July 2023).
- Caporal, S. (2007). Coup d'Etat et Constitution. (Eds.) F. Rouvillois and C. Boutin, *Le Coup d'État : recours à la force ou dernier mot du politique ?*, Paris.
- Carey, H. F. (1997). The UN Humanitarian Intervention in Haiti and the Development of a Human Rights Enforcement Regime. *Journal of Haitian Studies*, 3(4), 30–47.
- Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua V. United States of America) Merits Judgment of 27 June 1986.
- Christakis, T. (2009). La violation du droit interne en tant que menace contre la paix, in: *SFDI, L'État de droit en droit international*. Paris: Pedone.
- Combacau, J. and Sur, S. (2016). *Droit international public* (12th ed.). Paris: LGDJ.
- Constantineau, A. (1910). *A treatise on the de facto doctrine in its relation to public officers and public corporations*. Toronto: The Lawyers Cooperative Pub.
- Crisis Group Africa (2022). *Eight Priorities for the African Union in 2022*. Briefing N°177, Nairobi/Brussels, <https://icg-prod.s3.amazonaws.com/b177-eight-priorities-for-the-au-2022.pdf> (Accessed: 23 February 2023).
- Cullen, A. and Wheatley, S. (2013). The Human Rights of Individuals in De Facto Regimes under the European Convention on Human Rights. *Human Rights Law Review*, 13(4), 2013, 691-728.
- D'aspremont, J. (2008). *L'État non démocratique en droit international*. Paris: Pedone.

- D'aspremont, J. (2009). *La licéité des coups d'Etat en droit international*. Paris: Pedone.
- Dawit, G. (2022). AU Members Condemn Coup Surge in Africa. *VOA News*. <https://www.voanews.com/a/au-members-condemn-coup-surge-in-africa/6429874.html> (Accessed: 9 February 2023).
- Declaration of Lomé (12 July. 2000), AHG/Decl. 2 (XXXVI).
- Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations (1970).
- Della, V. D. (1988). Government by Decree: The Craxi Government and the Use of Decree Legislation in the Italian Parliament. *Italian Politics*, 2(1), pp. 8–24.
- Dion, E. (2021). After Two Coups, Mali Needs Regional Support to Bolster Democracy. *United States Institutes for Peace-Analysis and Commentary*. <https://www.usip.org/publications/2021/12/after-two-coups-mali-needs-regional-support-bolster-democracy> (Accessed: 25 July 2023).
- Duzor, M. (2022). Rising incidents of coups in Africa—Why the new upsurge?. *Cocorioko-Voa*. <https://cocorioko.net/coups-in-africa-article-culled-from-the-voa/> (Accessed: 13 July 2023).
- ECOWAS (2018). *ECOWAS took a number of initiatives that were against junta in various military coups that affected this part of Africa*. Final Communiqué 54th ECOWAS Summit.
- European Convention on Human Rights, Rome, 4.XI.1950.
- Feldman, L. C. (2008). Judging Necessity: Democracy and Extra-Legalism. *Political Theory*, 36(4), pp. 550–77.
- Fund for Peace (2021). Fragile State Index. <https://public.tableau.com/app/profile/fund.for.peace/viz/fsi-2021-rankings/DashboardRankings> (Accessed: 24 March 2023).
- Galván, M. L. S. (2011). Interpretation of Article 39 of the UN Charter (Threat to the Peace) by the Security Council: Is the Security Council a Legislator for the Entire International Community?. *Anuario Mexicano de Derecho Internacional*. 1(11). pp. 147-185.
- Gowan, R. and Pradhan, A. (2022). Why the UN Security Council Stumbles in Responding to Coups. *International Crisis Group*

Commentary. <https://www.crisisgroup.org/global/why-un-security-council-stumbles-responding-coups> (Accessed: 21 June 2023).

Guzman, A. T. and Meyer, T. L. (2010). International Soft Law. *Journal of Legal Analysis*. 2(1), pp. 171-225.

Hobbes, T. (2008). *Leviathan*. Oxford: Oxford University Press.

Icelandic Human Rights Centre (2022). The Role of States. <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/human-rights-actors/the-role-of-states> (Accessed: 17 July 2023)

Inter-American Democratic Charter, adopted by the General Assembly at its special session held in Lima, Peru, on September 11, 2001.

International Covenant on Civil and Political Rights, 1966.

Kaberuka, D. (2022). Africa Can Avoid Another Lost Decade. *The Pan African Review*. <https://panafricanreview.rw/africa-can-avoid-another-lost-decade/> (Accessed: 22 June 2023).

Kahombo, B. (2017). *Putschists behind Bars?*. Völkerrechtsblog. <https://voelkerrechtsblog.org/putschists-behind-bars/> (Accessed: 13 July 2023).

Kamto, M. (2013). *Droit international de la gouvernance*, Paris: Pedone.

Klein, P. (1993). Le droit aux élections libres en droit international: mythes ou réalités. in *À la recherche du nouvel ordre Mondial*. Bruxelles: Association Droit des gens.

Lautenbach, G. (2013). *The Concept of the Rule of Law and the European Court of Human Rights*. Oxford: Oxford U.P.

Mansilla, M. J. G. (2004). Separation of Powers Crisis: The Case of Argentina. *Georgia Journal of International and Comparative Law*. 32(1), 305-391.

McCann, K. (2015). Breaking news: Burundian ‘coup d’état’. *Reliefweb*. <https://www.peaceinsight.org/en/articles/breaking-burundian-coup-detat/?location=burundi&theme=> (Accessed: 22 February 2023).

Miklaucic, M. (Ed). (2017). *The Struggle for Security in Africa*. Washington: Prism.

Montevideo Convention on the Rights and Duties of States, 1933.

- Ndubuisi, C. A. (2016). The African Union Non-Indifference Stance: Lessons from Sudan and Libya. *African Conflict and Peacebuilding Review*. 6(2), 1–22.
- New African (2022). What is behind the spate of coups in West Africa?. <https://newafricanmagazine.com/28086/> (Accessed: 20 March 2023).
- Nichols, M. (2022). 'An epidemic' of coups, U.N. chief laments, urging Security Council to act. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/an-epidemic-coups-un-chief-laments-urging-security-council-act-2021-10-26/> (Accessed: 13 July 2023).
- Orakhelashvili, A. (2011). Essence and Definition of Collective Security. *Collective Security*. Oxford Academic), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199579846.003.0002> (Accessed 7 August 2023).
- Pellet, A. (1993). The activity of the Arbitration Commission of the European Peace Conference in Yugoslavia. *French Directory of International Law*. (38), 286-303.
- Powell, M. J. (2012). *Coups and Conflict: The Paradox of Coup-Proofing*. (Theses and Dissertations). Kentucky: University of Kentucky.
- Powell, M. J. and Thyne L. C. (2011). Global instances of coups from 1950 to 2010: A New Dataset. *Journal of Peace Research*, 48(2), 249-259.
- Powell, M. J., Lasley, T. and Schiel, R. (2016). Combating Coups d'état in Africa 1950–2014. *Studies in Comparative International Development*, (51), 482–502.
- Project on Middle East Democracy (2023). Sisi's Egypt: Ten Years Since the Coup. <https://pomed.org/wp-content/uploads/2023/07/Event-Transcript-Sisis-Egypt-Ten-Years-Since-the-Coup.pdf> (Accessed: 25 July 2023).
- Rousseau, J. J. (2004). *The Social Contract*. London: Penguin Books.
- Sakane, K. (2022). Era of Coups” in Africa (Part 1): The Emergence of Russia and China amid the Decline of the West. *International Information Network Analysis*. https://www.spf.org/iina/en/articles/sakane_01.html (Accessed: 18 July 2023).
- Security Council Press Statement on Situation in Burkina Faso, UNSC 2022 <https://press.un.org/en/2022/sc15057.doc.htm> (Accessed: 7 July 2023).

- Shen, J. (2001). Non-Intervention as a Jus Cogens Principle and Humanitarian Intervention, (Ed.) Mortimer N. Sellers. *International Legal Theory*, 7(1), 1-45.
- Siegle, J. (2021). Africa's Coups and the Role of External Actors. *African Center for Strategic Studies*. <https://africacenter.org/spotlight/africas-coups-and-the-role-of-external-actors/> (Accessed: 12 July 2022).
- Souames, F. (2019). Algeria's bloodless coup. <https://africasacountry.com/2019/03/algerias-bloodless-coup> (Accessed: 22 February 2023).
- Soyinka, A. (2021). Chad's 'covert coup' and the implications for democratic governance in Africa. *The Conversation*. <https://theconversation.com/chads-covert-coup-and-the-implications-for-democratic-governance-in-africa-159725> (Accessed:25 July 2023).
- State v. Carroll, 38 Conn. 449 9 Am.Rep. 409 (1871).
- Statement by the President of the Security Council of 11 July 1997, S/PRST/1997/36.
- Statement by the President of the Security Council of 15 October 2020, S/PRST/2020/10.
- Statement by the President of the Security Council of 27 May 1997, S/PRST/1997/29.
- Stronski, P. (2023). Russia's Growing Footprint in Africa's Sahel Region. *Carnegie Endowment for International Peace*. <https://carnegieendowment.org/2023/02/28/russia-s-growing-footprint-in-africa-s-sahel-region-pub-89135> (Accessed: 12 May 2023).
- Tendi, B. M. (2020). The motivations and dynamics of Zimbabwe's 2017 military coup. *African Affairs*, 119(474), 39–67.
- The Africa Report (2021). Guinea Coup – the Fall of Alpha Condé, the in-Depth collection 2021. <https://www.theafricareport.com/in-depth/guinea-coup-the-fall-of-alpha-conde/> (Accessed: 25 July 2023).
- The Charter of the United Nations (1945). <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf> (Accessed: 25 July 2023).
- The Committee of Ministers of the Council of Europe/RES/(93)(26).

The Peace and Security Council of the African Union (2014). Press statement of the 432nd meeting of the PSC on 'Unconstitutional changes of Governments and popular uprisings in Africa'. <https://www.peaceau.org/en/article/press-statement-of-the-432nd-meeting-on-unconstitutional-changes-of-governments-and-popular-uprisings-in-africa> (Accessed: 24 March 2023).

The Security Council Report, The Security Council and Unconstitutional Changes of Government in Africa, July 2022 Monthly Forecast, <https://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2022-07/in-hindsight-the-security-council-and-unconstitutional-changes-of-government-in-africa.php> (Accessed: 8 July 2023).

The Sentry (2023). Architects of Terror: The Wagner Group's Blueprint for State Capture In the Central African Republic. <https://thesentry.org/wp-content/uploads/2023/06/ArchitectsTerror-TheSentry-June2023.pdf> (Accessed: 23 July 2023).

The Statute of the Council of Europe (1949). <https://rm.coe.int/1680306052> (Accessed: 23 July 2023).

TRT World and Agencies (2022). African Union unequivocally condemns recent 'wave' of military coups. <https://www.trtworld.com/africa/african-union-unequivocally-condemns-recent-wave-of-military-coups-54467> (Accessed: 9 July 2023).

Tunkin, G. I. (1961). Remarks on the Juridical Nature of Customary Norms of International Law. *California Law Review*, 49(3), 419–430.

UNGA/RES/12463(2022)

UNGA/RES/2131(XX)(1965).

UNGA/RES/2625(XXV)(1970).

UNGA/RES/43/157(1988).

United Nations General Assembly, Agenda item 107: The inadmissibility of intervention in the domestic affairs of States and the protection of their independence and sovereignty, Twentieth Session Official Records, 8 December 1965.

<https://legal.un.org/avl/Documents/Scans/AC%201%20SR.1402.pdf>

(accessed: 17 July 2023)

United States v Netherlands, Award, (1928) II RIAA 829, ICGJ 392 (PCA 1928), 4th April 1928, Permanent Court of Arbitration [PCA].

UNOWAS (2017). Electoral assistance provided by the UN is the outcome of the mobilization of the whole system https://reliefweb.int/report/world/electoral-assistance-provided-un-outcome-mobilization-whole-system?gclid=CjwKCAjww7KmBhAyEiwA5-PUShkpBP3AGdvbmFgO_jnJZbJSbd-x4s7ZHrenOdGG_Krbll6IrvvBJxoCYe0QAyD_BwE (Accessed: 13 July 2023).

UNSC/RES/2590(2021).

UNSC/RES/841(1993).

UNSC/RES/875(1993).

UNSC/RES/917(1994).

UNSC/RES/940(1994).

Walker, C. J. Toward Democratic Consolidation? The Argentine Supreme Court, Judicial Independence, and the Rule of Law. *Florida Journal of International Law*, 18(3), 745-806.

Washington Protocol (1997). Washington Protocol adopted on December 14, 1992 during the Sixteenth Extraordinary Session of the OAS General Assembly and entered into force on September 25, 1997.

Yerkes, S. E. (2022). The End of the Tunisia Model: The Country's Democracy Has Died—but May Yet Be Reborn. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/tunisia/end-tunisia-model> (Accessed: 22 February 2023).

Ethics Statement: The authors declare that ethical rules were followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation regarding scientific ethical issues, all responsibility belongs to the authors of the study, and Çankırı Karatekin University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences has no responsibility.

Derleme

Su Diplomasisi ve Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme

Burçin DEMİRBILEK

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF

bdemirbilek@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5874-1376

Öz

Sanayi Devrimi ile birlikte başlayan süreçte fosil kaynakların sınırsızlığı gibi kullanımı ve hızlı sanayileşme ve kitlesel üretimle birlikte çevre sorunları gitgide artmıştır. Buna bağlı olarak sera gazı emisyonlarının artması günümüzde yağış rejiminin değişmesi, su ve toprak kaynaklarının bozulması, şiddetli hava olaylarının yaşanması ve tarımsal üretimin azalması gibi ciddi sorunlara yol açmıştır. Küresel ısınmanın etkileri günümüzde ciddi bir şekilde hissedilmekte ve özellikle su kaynakları ciddi zarar görmektedir. Tatlı su kaynaklarının yeryüzünde eşit dağılmaması ve su miktarının gitgide azalmasıyla birlikte birçok ülkede su sorunları yaşanmaya başlamıştır. İklim değişikliğinin de etkisiyle, su miktarında azalma, kirliliğin artması ve su arz ve talep dengesinin kurulamaması güvenlik riskini arttırmaktadır. Suyu erişimin olmadığı veya suyun kalitesinin bozulduğu yerlerde hem sektörler hem de ülkeler arası çatışmalar yaşanmaktadır. Bu makale, bu bağlamda, sınıraşan sulara sahip ülkelerin yaşadıkları anlaşmazlıklara ve çatışmalara değinerek, sorunların ortak ve işbirliği içinde çözülmesi ve barış ortamının sağlanması için su diplomasisinin nasıl bir katkısının olacağına dair detaylı bir literatür çalışması yapmakta ve çeşitli ülkelerden örnekler vererek su diplomasisinin uygulanmasına dair bir değerlendirme yapmaktadır.

Anahtar kelimeler: Su diplomasisi, çatışma, diplomasi, yumuşak güç

Jel Sınıflandırma Kodları: Q51, Q53, Q56, F53

An Evaluation on Water Diplomacy and Its Practices¹

Abstract

The process that started with the Industrial Revolution is the unlimited use of fossilization caused the gradual growth of environmental problems with rapid industrialization and mass production. Accordingly, the increase in greenhouse gas emissions has led to serious issues such as the change of precipitation regime, deterioration of water and soil resources, severe weather events and decrease in agricultural production. The effects of global warming are seriously felt today and especially water resources are seriously damaged. With the uneven distribution of fresh water resources on the earth and the decrease in the amount of water, water issues have begun to be experienced in many countries. With the effect of climate change, the decrease in the amount of water, the increase in pollution and the inability to balance the water supply and demand cause the security issues. In places where there is no access to water or the quality of water deteriorates, there are conflicts between sectors and countries. In this context, this article deals with the disputes and conflicts experienced by countries that share transboundary waters, conducts a detailed literature review on how water diplomacy will contribute to solving problems cooperatively and ensuring a peaceful environment, and also provides an evaluation of the implementation of water diplomacy by giving examples from various countries.

Keywords: Water diplomacy, conflict, diplomacy, soft power

JEL Classification Codes: Q51, Q53, Q56, F53

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 05.09.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 15.09.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Demirbilek, B. (2023). Su diplomasisi ve uygulamaları üzerine bir değerlendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 1275-1294. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1355331.

1. Giriş

20. yüzyılda petrol gibi stratejik hammaddelere erişim ve paylaşım ülkelerarası çatışmalara sebep olmuştur. Nüfus artışıyla birlikte su arzının artması ve azalan su miktarı ve sınıraşan sular düşünüldüğünde su kaynakları üzerindeki anlaşmazlıkların çatışmaya dönüşme riski yükselmektedir (TASAM, 2016, s. 4). Günümüzde su sorunları, küreselleşme ve nüfus artışı gibi faktörlerden dolayı jeopolitik bir sorun haline gelmiştir. Bu nedenle, artan su stresi ve suyun adaletsiz dağılımı ulusal güvenlik tehdidi olarak algılanmaktadır (Phillips, Daoudy, McCaffrey, Öjendal ve Turton, 2006, s. 20). Güvenlik riskinin olmasının sebeplerinden biri, dünyada 310 nehir havzası iki veya daha fazla ülkenin sınırlarından geçmektedir (Grech-Madin, Döring, Kim ve Swain, 2018, s. 100). Ayrıca, kaynak kullanımında fazla paydaşın olması ve bazı ülkelerin halihazırda sorunlarının olması da çatışma riskini tetikleyen diğer bir nedendir.

Nüfus artışı, iklim değişimi, kirlilik ve yağış rejiminin değişmesi gibi nedenler su miktar ve kalitesinde azalmaya sebep olmuştur (Maden, 2013, s. 24). Bununla birlikte, suyun mülkiyeti, yönetimi ve kullanımı günümüzde önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Artık köklü siyasi, demografik, ekonomik ve hatta dini çatışmalar ile içiçe geçen su sorunları teknolojik ve hukuki sorunları birbirinden ayırmayı ve sorunları adil bir şekilde çözmeyi zorlaştırmaktadır (Morris, 1997, s. 1). 2025 yılında 3 milyar insanın su sıkıntısı yaşayacağı düşünüldüğünde, sosyal gerilim, politik istikrarsızlık ve çatışma olasılıkları artacaktır (Maden, 2013, s. 24; Grech-Madin vd., 2018, s. 100).

Su çatışmaları genelde, havzada halihazırda mevcut olan etnik, dini veya ideolojik çatışmalar, su kıtlığı, bazı kıyıdaşların avantajlı diğerlerinin ise kirlilik, taşkın gibi yaşadığı olumsuzluklar ve paydaşlarından bazılarının askeri, ekonomik ve teknik güce sahip olması (ve yukarı kıyıdaş) ve bunun paydaşlar arasında güç asimetrisine sebep olması gibi nedenlerden ortaya çıkmaktadır (Maden, 2013, s. 27). 1950-1960 yılları arasında Ürdün ve Yarmuk Nehirlerinin sularının yönünü değiştirmesi sebebiyle kıyıdaş ülkeler arasında yaşanan çatışmalar ve Fırat nehri üzerine yapılacak barajlar sebebiyle Irak, Türkiye ve Suriye arasında yaşanan anlaşmazlıklar buna örnektir (Maden, 2013, s. 25).

Suyun paylaşımı ve kullanımıyla ilgili çatışmalarla ilgili uluslararası örgütler çeşitli hedefler koymuştur. Avrupa Birliği (AB), su diplomasisi yoluyla barışı, sürdürülebilir kalkınmayı, insan haklarına saygıyı ve kurallara dayalı çok taraflı sistemi desteklemeyi amaçlamaktadır (Ruiz, 2020, s. 1). Su sadece çatışmanın değil aynı zamanda barışın ve işbirliğinin de kaynağı olabilir. 2017 “Küresel Üst Düzey Su ve Barış Paneli Raporu”, suyun yalnızca kalkınma ve insan haklarıyla ilgili olmadığını, aynı zamanda barış ve güvenlikle de ilgili olduğunu kabul etmiştir. 2018 yılında Avrupa Konseyi, suyla ilgili risklerin ciddi insani ve ekonomik maliyetlere sahip olabileceği ve bunların hepsinin birbirine bağlı bir dünyada AB için doğrudan etkileri olabileceğinden, su kıtlığının barış ve güvenliği etkileme

potansiyeline dikkat çekmiştir. Konsey AB'nin, suyun barış, güvenlik ve istikrar için bir araç olarak kullanılması konusundaki diplomatik katılımının artması gerektiğini vurgulamıştır (Ruiz, 2020, s. 2). Ayrıca AB, "Sınırşan Su Yolları ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanımı Sözleşmesi" (1992 "Helsinki Su Sözleşmesi") ve "Birleşmiş Milletler Sınırşan Su Kaynakları Hukuku Sözleşmesi" gibi su işbirliğine ilişkin uluslararası anlaşmaların uygulanmasını teşvik etmektedir. AB, su diplomasisinde işbirliğine dayalı sürdürülebilir kullanımı sağlamak için entegre su kaynakları yönetimini desteklemektedir (Ruiz, 2020, s. 4). AB bu bağlamda, Orta Asya'da su ve enerji konularında yapıcı bir diyalog geliştirmiştir ve bu diyalog halihazırda ilk anlaşmalara ve 'AB-Orta Asya Çevre ve Su İşbirliği Platformu'na yol açmıştır. Ortaklık Aracı, AB'nin bu ülkelerle olan politika diyalogunun temel direği olarak Hindistan ve Çin'deki su platformlarını desteklemektedir (Ruiz, 2020, s. 4).

Ek olarak, Birleşmiş Milletler tarafından 2015 yılında kabul edilen '2030 Gündemi'nin sürdürülebilir kalkınma hedefleri; güvenli ve uygun fiyatlı içme suyuna ulaşmayı, sanitasyonu, su kalitesinin artırılmasını, atık suyun yeniden kullanımını; tatlı su tedarikinin sağlanmasını; ve suyla ilgili ekosistemlerin korunmasını içermektedir. Bu bağlamda, Sürdürülebilir Kalkınma hedefleri, su ve gıda güvenliği, sağlık, iklim değişikliği, enerji veya cinsiyet eşitliği gibi diğer birçok alanda sektörler arası bir rol oynamaktadır (Ruiz, 2020, s. 5).

Su çatışması, işbirliği ve güvenlikle ilgili yaygın literatür su diplomasisinin doğuşunun temelini oluşturmuştur (Grech-Madin vd., 2018: 101). Ancak, küresel iklim tehdidi ve uluslararası nehirlerin eyaletler arası paylaşım düzenlemeleri göz önüne alındığında, su diplomasisine yönelik 'herkese uyan tek çözüm' yaklaşımı mümkün değil. Suyun barış için hayati önemine rağmen, sınır ötesi gerilimlerin nasıl işbirliğine dönüştürüleceğine ilişkin mevcut araçlar oldukça zayıf ve sınırlı kalmaktadır. Uluslararası kuruluşların ve diğer aktörlerin daha etkin olabilmesi için eyaletler arası su müzakerelerinde karşılıklı olarak koordine olmaları ve sektörler arası su konusunda güvenilir, uzun vadeli taahhüt göstermeleri ve ulus ötesi işbirliği gerekmektedir. Ancak, çok sayıda uluslararası paydaşların müzakerelerde tartışmalı ülkeleri bir araya getirmesi bazen çabaları engelleyebilir (Grech-Madin vd., 2018, s. 103).

Sonuç olarak, su kaynakları, devletlerin izledikleri politikalara göre, barışa da sebep olabilmektedir, savaşa da (Maden, 2013, s. 24). Ancak, dünyadaki mevcut suyun büyük bir kısmının sınırşan olması, özellikle iklim değişikliği etkilerinin mevcut su miktarını azaltmaya devam etmesi nedeniyle çatışma olasılığını ve istikrarsızlığı arttırmaktadır. Çevresel konularda yapılan sınır ötesi işbirliği ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığı güçlendirir. Bu da, su konusunda sınır ötesi işbirliği açısından bir kültür oluşturmayı kolaylaştırarak şiddet kullanımını caydırmaya yardımcı olabilir (Smith ve Winterman, 2022, s. 1). Ancak, özellikle Türkçe literatürde, su diplomasisi kavramına sınırlı bir akademik ilgi gösterilmiştir. Nasıl diplomaside

kurumsal yapı ve yasal düzenlemeler önemliyse, su diplomasisinde de bunlar gereklidir. Bu nedenle su diplomasisinde de kabul edilmiş uluslararası organizasyonların varlığı ve hukuki niteliklerinin belirlenmesi, su çatışmalarının çözümü için önemlidir. Bu bağlamda bu çalışma, suyun kullanımı ve paylaşımı ile ilgili kıyıdaş ülkelerin yaşadıkları anlaşmazlık ve çatışmalara karşı çözüm olarak karşımıza çıkan 'su diplomasisi', kavramıyla ilgili detaylı bir literatür taraması yapmakta ve çeşitli örnekler vererek su diplomasisinin temel prensipleri ve uygulamalarıyla ilgili genel bir çerçeve oluşturmayı amaçlamaktadır.

2. Su Çatışmaları

Petrol tedarikinin önemli olduğu 20. yüzyılda petrole erişim ve tedarikinin devamlılığı çeşitli çatışmalara sebep olmuştur ve petrol bir çatışma aracı olarak kullanılmıştır. Özellikle, Soğuk Savaş dönemi sonrası ise su petrolden daha stratejik bir kaynak olmuştur. Çünkü, ikamesi mümkün değildir ve artık ulusal güvenlik tehdit anlayışı değişmeye başlamıştır. Geleneksel güvenlik anlayışından çıkmış ve güvenlik kavramı siyasi, askeri, ekonomik, toplumsal ve çevresel boyutlarıyla da geniş bir perspektiften yorumlanmaya başlamıştır (Zeitoun, 2007, s. 214). Bu bağlamda, çevresel ekonomik ve toplumsal boyutlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Küresel ısınmayla birlikte de en çok su kaynakları zarar görmeye başlamıştır. Artan nüfus ve iklim değişikliğiyle birlikte su sıkıntısı çeken ülkeler artmaya başlamıştır. Örneğin, Türkiye'nin 2040 yılında nüfusunun 100 milyon olacağı tahmin edildiğinde, kişi başına düzen kullanılabilir su miktarı düşecek ve su kıtlığı sınırında bir ülke olacağı tahmin edilmektedir (Turan ve Bayrakdar, 2020, s. 10). Çünkü su güvensizliği, gıda güvenliğini de tehlikeye sokmaktadır. Su kıtlığı yüzünden tarımsal üretimin aksaması gıda açlığına ve sonunda da ciddi çatışmalara yol açabilir (Wachtel, 2007, ss. 147-148). Suyun dünyadan en çok kullanıldığı sektör tarımdır, bu nedenle suyun tarımda akılcı kullanımı için gerekli teknolojilerin kullanılması gereklidir. Kurak ya da yarı kurak bölgeler genelde gıdayı ihraç ederek su açığını kapamaya çalışmaktadır. Gıda ürünleri ihraç edildiğinde aynı zamanda, üretim sürecindeki gömülü suyu düşünüldüğünde, su ithali de yapılmış olmaktadır (Wachtel, 2007, s. 150).

Bütün sektörlerde girdi olarak kullanılan su, stratejik bir kaynaktır ve siyasallaştırılarak bir çatışma aracı haline gelebilir. Dünya'da yaklaşık 2 milyar insanın su stresi çeken ülkelerde yaşadığını düşündüğümüzde, ikamesi olmayan bu kaynağı paylaşanlar açısından çatışma olasılığını yükseltmektedir. Özellikle, sınıraşan sularda çatışmalar ve anlaşmazlıkların daha çok yaşandığı görülmektedir. Örneğin, Türkiye'nin Dicle ve Fırat havzasını paylaştığı Suriye ve Irak'la yaşadığı sorunlar (Turan ve Bayrakdar, 2020, s. 3). Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistinle birlikte beş kıyıdaş ülkenin paylaştığı Ürdün Nehri Havzası'nda da su paylaşımıyla ilgili sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle Filistin'de kişi başına düşen su miktarı 70m³'tür. Bu miktar yaşamsal insani ihtiyaçların karşılanmasında çok

yetersizdir ve su kaynaklarının adil bir şekilde yeniden paylaşımı gereklidir (Shuval, 2007, s. 4).

Çevresel bozulmalar, su miktar ve kalitesinde azalma ve sonucunda yaşanan kıtlık ülkelerarası askeri çatışmalara veya ülke içinde çatışmalara sebep olabilir. Yalnız suyla ilgili kaynak çatışmaları eğer ülkeler arası halihazırda mevcut olan aşılammış siyasi sorunlar varsa, çatışma sürecini hızlandırabilir. Ayrıca, ülke içinde yaşanan huzursuzluk ve çatışmalar da içteki rejimi güçsüzleştirip dışarıya karşı zayıf hale getirebilir (Wachtel, 2007, s. 151). Su kaynaklarına ilişkin hem devletlerin hem de devlet dışı aktörlerin yer aldığı uzun bir çatışma geçmişi vardır ve silahlı çatışmalarda su kaynaklarının ve altyapının hedef alınmasında son zamanlarda bir artış söz konusudur. Suyun sınırlı mevcudiyeti ve toplulukların veya ülkelerin suyun kullanımına ilişkin çelişkili iddiaları, çatışmalara ve kitlesel yer değiştirmelere yol açabilecek temel faktörlerdir. Örneğin Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da tekrarlayan kuraklıklar; artan su kıtlığı, düşük su kalitesi, silahlı çatışmalar, zorla yerinden edilme, zayıf su yönetimi ve zayıf kurumsal performansın birleşimi artan su krizine katkıda bulunmaktadır. Nil, Mekong, Dicle ve Fırat gibi sınıraşan nehirlerde büyük barajların inşasının giderek artması ve kıyıdaş devletler arasındaki gerilimlere katkıda bulunmaktadır (Ruiz, 2020, s. 2).

Suyla ilgili çatışmaların sebepleri sınıflandırılmıştır. İlki, ekonomik ve sosyal gelişim bağlamında su kaynaklarının (veya su sistemlerinin) nerede olduğuyla ilgili *kalkınma anlaşmazlıklarıdır*; örneğin Nil nehri kapsamında Etiyopya-Somali 1960'larda meydana gelen savaşlar (Phillips vd., 2006, s. 18; Mekonnen, 2018). İkincisi *su kaynaklarının kontrolü* ile ilgilidir, örneğin, Mısır-Sudan (1958) ve İsrail- Suriye (1958) olayları. Üçüncüsü, *siyasi bir araç olarak*; su kaynaklarının devlet veya devlet dışı bir aktör tarafından siyasi amaç için kullanılmasıdır; örneğin Irak-Suriye 1974'te ve Türkiye-Suriye-Irak arasında 1990'da meydana gelen çatışmalar. *Askeri hedef olarak su*; su kaynaklarının devletlerin askeri eylemlerinin hedefleri olarak kullanılmasıdır, örneğin, Zambiya-Rodezya (1965), İsrail-Suriye (1967) ve İsrail- Ürdün'de (1969) meydana gelen olaylar. Son olarak, *askeri araç olarak su*; su kaynaklarının askeri bir harekette savaş olarak kullanılmasını ifade etmektedir, örneğin, Etiyopya-Somali (1948) ve İsrail-Lübnan, (1982) olayları (Phillips vd., 2006, s. 18-19).

Sonuç olarak, nüfus artışı ile artan su talebi ve iklim değişikliğinin artan etkisiyle birlikte, su kıtlığı dünya nüfusunun dörtte birini etkilemektedir. Ülkelerin yaşadıkları su krizleri, 'Dünya Ekonomik Forumu' tarafından beş büyük küresel riskten biri olarak ifade edilmektedir. Dünyanın su kaynakları ve ekosistemleri bozuldukça ve su kıtlığı tehdidi yayıldıkça, suya erişim konusundaki gerginlikler ve çatışmalar artmaya devam etmektedir. Dünyadaki insanların %36'sı suyun kıt olduğu bölgelerde yaşamakta ve milyarlarca insan hâlâ güvenli içme suyuna erişememekte ve bunların çoğu kırılğan ve şiddet içeren bölgelerde yaşamaktadır.

Bu nedenle, su kaynaklarının yönetiminde ülkeler arasında etkin işbirliğinin sağlanması zorunlu hale gelmektedir (Ruiz, 2020, s. 1).

2.1. Mekong Nehir Havzası ve Su Diplomasisi Çalışmaları

Ortak sınıraşan nehir havzalarında bulunan ülkeler arasında su kaynakları üzerinde artan rekabetin, aşırı su tüketimi, su kirliliği ve iklim değişikliği nedeniyle artması muhtemeldir. Su alanında en çatışma eğilimli alan havzalardan biri, milyonlarca insana gıda güvenliği ve geçim kaynağı sağlayan Mekong Nehri Havzasıdır. Çin, 'Mekong Nehri Komisyonuna' (MRC) katılmadığı ve Mekong Nehri'nin yukarısında tek taraflı olarak barajlar inşa ettiği için yıllarca eleştirilmiştir (Zhang ve Zhang, 2021, s. 40). Ayrıca, Çin'in yaptığı barajlar, nehrin hidrolojik yapısını değiştirmiş ve Alt Mekong'daki (Kamboçya, Laos, Tayland ve Vietnam) devletlerin geçimlerini sağladıkları balıkçılık ve tarım faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir (Güntay, 2022, s. 145). Herhangi bir uluslararası varlığın bulunmaması ve ülkeler arasındaki anlaşma, Çin'in Mekong'un akışını bir süre kontrol etmesini sağlamıştır (Chandekar, 2021, s. 828).

Birleşmiş Milletler organı olan 'Asya ve Uzak Doğu Ekonomik Komisyonu' 1946'da kurulmuştur ve nehir havzası işbirliğinin ilk aşamasının oluşturulmasında önemli rol oynamıştır. 'Aşağı Mekong Havza Soruşturmaları Koordinasyon Komitesi' 1957 yılında Bangkok'ta yapılan anlaşmayla kurulmuştur. "Aşağı Mekong Havzası Suların Kullanımına İlişkin Esaslar Ortak Bildirgesi" 1957 anlaşmasını hayata geçirmiş ve *adil kullanım ilkesine* dayalı olarak imzalanmıştır. Laos ve Tayland arasındaki 1965'te yapılan Sözleşme Laos'taki 'Nam Ngum Barajı'nın tamamlanmasını amaçlamıştır (Phillips vd., 2006, ss. 100-101). 1995 yılında kurulan 'Mekong Nehri Komisyonu' ('*Mekong River Commission-MRC*') kurulan Mekong Nehri Havzasının geliştirilmesi, kullanılması, paylaşılması ve yönetimi için 'Mekong Anlaşması' ile kurulmuştur (Güntay, 2022, s. 152). Bu anlaşma, 40 yıldan fazla süren bölgesel ve bölgeler üstü çabaların ardından ortaya çıkmıştır (Smith ve Winterman, 2022: 8). Havzadaki sorunların ele alınma şekli, baraj yapımı ve su güvenliği açısından bu kuruluşun rolü önemlidir (Mirumachi, 2020, s. 93; Salmoral, Schaap, Nynke, Walschbauer ve Alhajaj, 2019). Tayland, Laos, Kamboçya ve Vietnam MRC'nin resmi üye ülkeleridir; Çin ve Yukarı Mekong Havzası'na kıyıdaş devletler olan Myanmar imza sahibi değildir ve 'Diyalog Ortakları' olarak adlandırılır (Güntay, 2022, s. 152). Bu komisyonun, *Konsej*, *Ortak Komite* ve *Sekreterlik* olmak üzere 3 organı vardır. Ortak Komite tarafından ortak projeler koordine edilir. Konsey ve Ortak Komite diplomatik temsili ifade eder. Ortak Komite ve Sekreterlik tarafından veri ve bilgi paylaşımı yapılır (Smith ve Winterman, 2022, s. 8).

Mekong nehri büyük barajların yarattığı risklere ve Hidroelektrik projelerine karşı uluslararası ve yerel direniş bölgesidir. Mekong Nehri Komisyonu, gayri resmi istişarelerin bir parçası olarak tabandan katılım düzeyini, sivil toplum gruplarının sürece katılmasını sağlamıştır (Grech-Madin vd., 2018, s. 106). Çin'in MRC'ye

katılım eksikliği fikir birliği sağlamakta, ancak kararlar üzerinde arabuluculuk yapılmasını zorlaştırmaktadır. Sonuç olarak, sağlanan mekanizma mutlaka sürdürülebilir ve adil bir çözüme yol açmaz (Smith ve Winterman, 2022, s. 16). Sonuç olarak, Mekong Bölgesi'ndeki mevcut anlaşmazlıkların çözümünde su diplomasisinin ne kadar etkili olduğu belirsizdir. Taraflar arasında diyalog başlamış, müzakere sürecinde çok aktörlü bir yapı oluşturulmuş ve anlaşmazlıklar azaltılmıştır. Ancak, veri paylaşımı ve baraj yapımı konusunda anlaşmazlıklar devam etmektedir (Güntay, 2022, s. 164).

2.2. Ürdün Nehri Örneği

Ürdün Nehir Havzası, ciddi siyasi ve askeri sorunların yaşandığı bir bölgede bulunmaktadır. Paydaşlar arası su paylaşımı çatışmalara ve bu çatışmalar da çevresel bozulmalara sebep olmuştur. Buradaki problemler; suyu kullanan aktörlerin fazlalığı ve aralarındaki güç asimetriklerinin fazla olmasıdır. Örneğin, İsrail'in güçlü silahlı kuvvetleri ve güçlü devletlerden siyasi ve askeri desteği vardır. Buna karşın işgal edilmiş Filistin'in ekonomisi, silahlı ordusu ve diğer ülkelerden siyasi desteği zayıftır. Bu durum da, suyun asil paylaşımını ve işbirliğini zorlaştırmaktadır (Zeitoun, 2007, ss. 218-219). Ayrıca, ülkeler arası siyasi çatışmalarda doğal kaynaklar her zaman savaş aracı olarak kullanılmaktadır, örneğin şehre giden su şebekelerinin kesilmesi ve baraj sularının kirletilmesi gibi.

İsrail uzun süredir bölgenin tatlı sularını ele geçirmeye ve onlara hakim olmaya çalışmıştır. Bunun için de tehdit ve şiddete başvurmuştur; 1960'ların ortası ve sonu Suriye ve Ürdün'ün, Ürdün Nehri havzası su faaliyetlerine yönelik çeşitli hava saldırıları düzenlenmesi; sonrasında, 1967'de Golan tepelerinin ve Filistin'in işgali. Bu şekilde İsrail, Ürdün Nehri havzasının kaynaklarının çoğu üzerinde kontrol sahibi olmuştur. Filistinlilerin suya erişimi ve kullanımı neredeyse tamamen İsrail otoriteleri tarafından kontrol edilmiştir. Ancak, 1995 II. Oslo sürecinde kurulan 'Ortak Su Komitesi' sayesinde mevcut su kaynaklarının yeniden tahsisi sağlanmıştır. Askeri Emirlerin birleşimi ve İsrail vetosunun kurumsallaşması ile Filistin'de su tedarik sistemleri gelişmeye başlamıştır (Phillips vd., 2006, ss. 56-57).

1996'da kurulan '*Middle East Desalination Research Center*' (MEDRC) Modeli, 1991 'Madrid Barış Konferansı Su Çalışma Grubu'ndan ve ardından gelen 'Madrid Süreci'nden sonra ortaya çıkmıştır. Bu çalışma grubunun 2 temel görevi vardır; Orta Doğu barış sürecini desteklemek ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki tatlı su kıtlığına çözüm bulmak. İklim değişikliği de dahil olmak üzere su, su-enerji-gıda bağlantısı ve atık su ile ilgili yeniden kullanımı gibi konulara odaklanılmıştır (Smith ve Winterman, 2022, s. 11). Bu kuruluş, teknik su konularıyla ilgili kapasite geliştirme projeleriyle ilgilenmiştir ve bununla ilgili olarak 1996'da 'Orta Doğu Tuzdan Arındırma Araştırma Merkezi' kurulmuştur (Smith ve Winterman, 2022, s. 11). Orta Doğu barış sürecinin yokluğundan dolayı, su kaynaklarının yönetimi konusunda işbirliğine ilişkin faaliyetlerin düzeyi oldukça sınırlı olmuştur. Ancak,

yine de bu model bu şartlara göre başarılı olmuştur (Smith ve Winterman, 2022, s. 11).

3. Su Diplomasisi ve Gelişimi

Dünya üzerinde meydana gelen uluslararası anlaşmazlıklar çeşitli yöntemlerle çözülmeye çalışılmıştır. Bunlar; ekonomik baskı, askeri yaptırım veya diplomatik kanallardır. Diplomasi, diplomatlar aracılığıyla, devletlerin kendi çıkarlarını ve prestijlerini korumaları için uluslararası alanda kendini temsil etmesi, anlaşmalar imzalaması ve anlaşmazlıklara çözüm bulmasıdır (Ünal Erzen, 2014, s. 4). Aynı zamanda ülkelerin çıkarlarının barışçıl yollarla korunması anlamına da gelmektedir. Diplomaside, ülkeler amaçlarına ulaşmak için, ikna, uzlaşma ve güç kullanma tehditleri gibi araçları kullanırlar (Ünal Erzen, 2014, s. 5).

Kamu diplomasisi ise bir devletin kendi geleneklerini, kültürünü, fikirlerini, ulusal amaçlarını yabancı ülkelere anlatma çabasıdır. Burada hem karar mekanizmaları hem de kamuoyu etkilenilmeye çalışılır (Ünal Erzen, 2014, s. 54; Nye, 2017). Bu bağlamda, diğer ülke kamuoyları üzerinde yaratılmak istenen bir olumlu algı vardır ve bu algının devam etmesi ve uzun süre kalıcı olması için de halkla ilişkiler, imaj yönetimi gibi alanlardan destek alınması gereklidir (Altincik ve Güner Koçak, 2022, s. 138; Ünal Erzen, 2014).

Kamu diplomasisi ülkelerin diğer ülke halklarıyla iletişime geçmesi ve kendi kurumlarını kültürlerini tanıtmaya amacı taşır, Devletlerin bunları yapabilmeleri için kamu diplomasisinin yumuşak güç (*soft power*), kamuoyu, devlet dışı aktörler gibi çeşitli bileşenleri bulunmaktadır (Çatal ve Doğan, 2018, s. 19). Nye (2017, s. 12)'e göre yumuşak güç "istediklerinizi, zorlama veya karşılığını ödeme yerine cazibe yoluyla elde etme becerisidir. Yumuşak güç, bir ülkenin kültürünün, siyasi ideallerinin ve politikalarının cazibesinden ortaya çıkar." 1965 yılında ortaya çıkan ve uluslararası ilişkilerin farklı boyutlarını ele alan kamu diplomasisi ise içinden yeni alanlar doğmuştur: dijital diplomasi, çevre diplomasisi ve kültürel diplomasi gibi (Çatal ve Doğan, 2018, s. 17). Su diplomasisi de bu bağlamda, su sorunlarını çözmek için yenilikçi bir yaklaşım olarak literatürdeki yerini almıştır (Chandekar, 2021, s. 825).

"Hidrodiplomasi" (*hydrodiplomacy*) ve "mavi diplomasi" (*blue diplomacy*) olarak da ifade edilen su diplomasisi kavramı (Keskinen, Salminen ve Haapala, 2021, s. 3), genel anlamda, su kaynaklarının devletler arasında tahsisi veya kullanımına ilişkin anlaşmazlıkları önlemek veya barışçıl bir şekilde çözmek için alınabilecek önlemler olarak tanımlanabilir. Sınıraşan suların adil ve makul kullanımı; ortak su yönetim organları konusunda anlaşmalar yapma zorunluluğu; sınıraşan suların adil ve makul kullanımı su diplomasisinin araçlarıdır (Honkonen ve Lipponen, 2018, s. 320).

Sınıraşan düzeyde su diplomasisi çoğunlukla, çatışmaların tırmanmasını önlemek ve işbirliğini geliştirmek ve farklı taraflar ile (devlet temsilcileri, sivil toplum, akademi, vb.) bağlantı kurmada ve güven inşa etme amaçlarıyla kullanılır. Bu, üst düzey diplomatik temsilciler arasında resmi veya gayri resmi diyalogları içerir (Barua, 2018, s. 61). Bu bağlamda, su diplomasisi, devlet (dışı) aktörler ile sınıraşan tatlı su kaynakları ile ilgili en az bir devlet veya uluslararası kuruluş arasındaki tüm temaslardır (Zhang ve Zhang, 2021, s. 40). Su diplomasisi, su krizi yönetimi ve su çatışmasının önlenmesinden daha geniş bir kapsama sahip olan uzun vadeli hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu uzun vadeli hedefler arasında; bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanması, bölgesel entegrasyonun teşvik edilmesi, paydaşlar arası ticari ilişkilerin güçlendirilmesi ve jeopolitik etkinin genişletilmesi vardır (Zhang ve Zhang, 2021, s. 44).

Su diplomasisi genel olarak paydaşlar arasındaki su anlaşmazlıklarını çözmeyi amaçlayan bir araçtır. Ancak, bu kavramın farklı tanımları vardır: (1) Su diplomasisi teknik, politik, sosyal ve ekonomik bilimleri içerir ve hükümet ve hükümet dışı aktörleri içerir. (2) Sınır ötesi su anlaşmazlıklarının ele alınması su diplomasisinin en önemli hedefidir. Bu nedenle su diplomasisi, ülkeler arası anlaşmazlıkları kontrol etme, önleme ve çözüme yoluyla sınır ötesi su işbirliği ve bölgesel entegrasyonun genişletilmesini amaçlamaktadır. (3) Su diplomasisi, su üzerinde 'işbirliği' ve 'yönetim' potansiyeli demektir. Bu nedenle, sınıraşan su kaynaklarının herhangi bir gerginlik ve çatışma olmadan paydaşlar tarafından istikrarlı bir şekilde kullanılmasını ifade etmektedir (Dehshiri ve Hekmatara, 2020, ss. 535-536; Kittikhoun ve Staubli, 2018, s. 660).

Su diplomasisi kavramı literatürde, 'su işbirliği' ve 'sınır ötesi su yönetimi' kavramları ile birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu kavramlar, birbiriyle ilişkilidir ancak ayrı kavramlardır. Her ikisi de, siyasi ve teknik kıyıdaş ülkeler arasındaki etkileşim yollarını birbirine bağlar. Sınır ötesi işbirliği daha çok teknik angajmana yönelik bir kavramdır; su diplomasisi, ise siyasi yollara odaklanmıştır. Sonuçtan ziyade işbirliği süreciyle ilgilenen su diplomasisi, önlemler olarak (ortaya çıkan) çatışmaları önlemeye veya barışçıl bir şekilde çözmeye çalışır ve devlet ve devlet dışı aktörler tarafından gerçekleştirilir. En geniş tanımıyla su diplomasisi; hem sınır ötesi bağlamlarda kullanılacak potansiyel işbirliğine hem de ve suyla ilgili sektörler arası iç sorunlara atıfta bulunur (Smith ve Winterman, 2022, s. 2). Bu bağlamda, su diplomasisi, sadece su işbirliğini ve çatışmasını anlamak için değil, aynı zamanda daha ziyade tüm su sorunlarına yönelik sürdürülebilir ve barışçıl çözümler geliştirmek için önemlidir (Grech-Madin vd., 2018, s. 100). Bu nedenle, su diplomasisine dış politika veya güvenlik uzmanları giderek daha fazla dahil olmaktadır. Bu süreç için işbirlikçi bir yaklaşım ve çok düzeyli yönetim ve geniş bir aktör ağının katılımı gereklidir (Mirumachi, 2020, s. 86).

Su diplomasisi kavramı, "savunma su diplomasisi" ve "saldırı amaçlı su diplomasisi" olarak ikiye ayrılır. Savunma su diplomasisi, bir ülkenin su işbirliğinin

düzgün bir şekilde gelişmesini ve işbirliğini teşvik etmesidir. Diğer ülkelerle çeşitli diplomatik yöntemlerle projeler ve miktar saldırgan su diplomasisi, bir ülkenin su haklarını, su kaynaklarını ve su kullanarak diğer ülkeleri kontrol etmesi ve dengelemesidir (Zhang ve Zhang, 2021, s. 45). Bu nedenle literatürde yumuşak güç (*soft power*) ve su diplomasisi arasında bir ilişki kurulmuştur. Birincisi, su diplomasisi su yönetimini sağlamak için diplomatik araçların kullanılmasıyla ilgilidir. Mevcut veya ortaya çıkan su anlaşmazlıkları ve çatışmalarının işbirliği adına çözülmesi veya hafifletilmesidir. Su diplomasisini benimseyen bir ülke, etkili bir şekilde uygulandığında, sınır ötesi hidropolitikteki gücün iki boyutu olan ikna edici ve düşünsel gücünü önemli ölçüde artırabilir. Örneğin, sınırışan su yönetimine yönelik yeni fikirleri ve çözümleri teşvik ederek ve kendi su yönetimini ihraç ederek uygulamalar, standartlar ve kurumlar sayesinde bir ülke, paydaşların belirli bir su konusunu (örneğin baraj inşası) nasıl çerçevelediği ve algıladığı üzerinde geniş kapsamlı etkileri olan önemli bir fikirsel güç kazanabilir (Zhang ve Zhang, 2021, s. 47). Diğer boyut ise; su diplomasisinin uzun vadeli hedeflerini ifade eder; bölgesel güvenliği ve istikrarı geliştirmeyi, bölgesel entegrasyonu teşvik etmeyi, ticari ilişkileri güçlendirmeyi ve jeopolitik etkiyi genişletmeyi amaçlar (Zhang ve Zhang, 2021, s. 48).

Barış ve çatışma araştırmalarının bazı özellikle şiddetin önlenmesi ve sürdürülebilirliğin sağlanması anlamında su diplomasisi çalışmalarına katkıda bulunmaktadır; (1) su diplomasisinin siyasi yönlerine ilişkin bilgiyi geliştirir ve siyaset, barış ve su arasındaki bağlantıların kurulmasını sağlar; (2) Çok disiplinli ve çok düzeyli bir alan olarak, su politikasını çeşitli düzeylerde analiz edebilecek donanıma sahiptir. Su diplomasisi bu bağlamda, multidisiplinerliği bir araya getirir; siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, sosyoloji, antropoloji, coğrafya ve ekonomi gibi disiplinlerden çok yönlü sosyo-politik (ve *ekolojik*) manzaraya dair zengin bir bakış açısı sunmalıdır. (3) Son olarak, su diplomasisinin araçlarını (normatif) geliştirebilir. Su etrafında daha sürdürülebilir ve sağlam bir barışa doğru yönelmek, çatışmaların önlenmesi, çevresel girişimler ve su paylaşımı mekanizmalarını güçlendirmeye yönelik çabalar su diplomasisi için önemlidir (Grech-Madin vd., 2018, s. 101).

Bu bağlamda su diplomasisi, kıyıdaş ülkelerin paylaştıkları su kaynakları ile ilgili meydana gelen anlaşmazlıkları önlemeye ve devletler arası işbirliğini sağlayarak, bölgesel istikrarın oluşmasını sağlamayı amaçlar (Güntay, 2022, s. 141). Su diplomasisi, paydaşların ortak su paylaşımından doğan sorunların işbirliği içinde çözülmesinin yanı sıra ekonomik işbirliğinin sağlanması anlamına da gelmektedir (Güntay, 2022, s. 143-144). Su diplomasisinin 4 aşaması bulunmaktadır: (1) su anlaşmazlıkları; bu aşamada arabuluculuk, müzakereler ve diplomatik baskı gibi yöntemler kullanılır ve bu şekilde su anlaşmazlıklarının çözümünü ifade eden 2. aşamaya ulaşılır. Taraflar arası güven inşasının sağlanmasıyla su çatışması önlenir (3), ve uluslararası anlaşmalar ve (4) nehir havza örgütlerinin kurulmasıyla da işbirliği sağlanır (Güntay, 2022, s. 145). Bu bağlamda, “su anlaşmazlıkların

düzeyine bağlı olarak bu temaslar müzakere, arabuluculuk, tarafsız inceleme araştırma, uzlaştırma şeklinde olabilir. Çatışma aşamasında müdahale ve muhakeme şeklini almakta, işbirliği tarafında ise ekonomik işbirliği, bilimsel işbirliği, ortak enstitüler, uluslararası anlaşmalar ve nihai aşamada bölgesel entegrasyon gibi adımlar atılmaktadır” (TASAM, 2016, s. 2).

Uluslararası bir hukuk rejimi oluşturma çabaları sınıraşan suların etrafında yapılan çalışmalar başarılı olamadığı için sahayı çok sayıda norm oluşturma ve yumuşak hukuk (*soft law*) yoluyla yöneten kurumsal girişimler ve yaklaşımlar bulunmaktadır. Ulus devletlerin ve devlet dışı kuruluşların çoklu veya ikili katılımı, bölgesel kalkınmanın desteklenmesinde aktörler ve su çatışmalarının önlenmesi ve arabuluculuk çalışmaları su diplomasisini ifade etmektedir (Mukhtarov vd., 2022, s. 1009). Bu nedenle su diplomasisi, kıyıdaş devletler adına kurumsallaşmış işbirliği, tüm su kullanıcılarının katılımıyla su kaynaklarının etkin ortak yönetimi ve önlenmesi ve çatışmaların yönetimi için vazgeçilmezdir. Su diplomasisinin varlığı önemlidir, çünkü sınır ötesi ilişkilerde devletlerin ilişkileri özellikle belirgin güç asimetrisinin varlığından etkilenebilir. Bu da, su paylaşımı ve kullanımı açısından paydaşlar arasında yapısal eşitsizlikler ve kararlar üzerinde kontrol eksikliği veya adaletsizliğe sebep olabilir (Honkonen ve Lipponen, 2018, s. 320).

Sonuç olarak, politika yapıcılar ve akademide giderek ilgi odağı olan ‘su diplomasisi’ ile ilgili farklı tanımlar mevcuttur. Su diplomasisi, kıyıdaş ülkeler arasında işbirliğinin geliştirilmesi, kaynakların ortak yönetimi için işbirliğinin geliştirilmesini ve bölgesel istikrarın ve barışın sağlanması amacını taşır. Diplomaside olduğu gibi su diplomasisinde de uluslararası aktörler, devletler ve oluşturdukları kurumlar, uluslararası kuruluşlar hukuku ve ilgili yasal ve kurumsal konuların belirlenmesinde büyük önem taşımaktadır (Schmeier ve Shubber, 2018, s. 114).

3.1. Su Diplomasisi ve Kurumsallaşma

Su diplomasisinin kurumsal bir dayanağa ihtiyacı vardır. ‘Uluslararası Nehir Havza Organizasyonları’ (*International River Basin Organizations-RBOs*) bu tür kurumsal dayanakları sağlayabilir (Schmeier ve Shubber, 2018, s. 113). Ancak, bu kurumların yasal ve kurumsal yapısının su diplomasisini etkili ve işlevsel bir şekilde sağlayıp sağlayamayacaklarını ve ne ölçüde sağlayabileceklerini tahmin etmek zordur. Çünkü, ülkelerarası ortaklaşa işbirliği için çerçeve oluşturmak ve havzaların sürdürülebilir yönetimini uzun vadeli bir kurumsal temele oturtmak zordur (Schmeier ve Shubber, 2018, s. 114). Bu nedenle, su konusunda anlaşmazlıkların önlenmesi ve kıyıdaş ülkeler arasında işbirliğinin sağlanması için RBO'lar önemli bir rol oynamaktadır. Bu kurumlar; anlaşmazlıkların veya çatışmaların ele alınması ve azaltılmasına yardımcı olunması, ortak bir havzada meydana gelebilecek faaliyetlerin kurallarının belirlenmesi, örneğin veri toplama, analiz etme ve değişim faaliyetleri veya önceden tanımlanmış süreçlerin yönetilmesi açısından önemlidir. Örneğin, 1911'de, ‘Institut de Droit International,

Madrid Deklarasyonu’, kıyıdaşlara sınıraşan su kaynaklarına ilişkin konularda karar alma yetkisine veya danışma yetkisine sahip ortak komisyonlar atamalarını tavsiye etmiştir (Schmeier ve Shubber, 2018, s. 115).

Su diplomasisinde devletlerden şirketlere ve sivil toplum kuruluşlarına kadar farklı roller üstlenen kişiler, kuruluşlar, sivil toplum grupları ve uluslararası kuruluşlar vardır. Üçüncü uluslararası örgütler veya hükümetlerarası örgütler biçimindeki tarafların, arabuluculuk yapma yeteneklerine olumlu katkıda buldukları gösterilmiştir (Smith ve Winterman, 2022, s. 4). Su diplomasisinde RBO'ların uluslararası bir kuruluş olarak hukuki niteliğini oluşturmak önemlidir. Bu kuruluşlar, bağlayıcı uluslararası anlaşmalar yapabilirler ve diğer paydaşlardan bağımsız hareket etme yeteneği vardır. Daha yüksek düzeyde kurumsallaşma ve merkezileşme, teorik olarak suyu geliştirme potansiyeline ve daha yüksek koordinasyon sağlar. RBO'ların paylaşılan su kaynaklarının yönetiminde kurumsal bağımsızlığı önemlidir. Tipik olarak, bu organ yalnızca idari ve mali hizmetler sağlamakla kalmaz, program ve projelerin yanı sıra veri toplamada su kaynaklarının planlanması, paylaşımı, veya paydaşlarla iletişimde de önemli bir rol oynar. Örneğin, Mekong'da ‘Nehir Havzası MRC Sekreterliği’ önemli bir rol oynamıştır (Schmeier ve Shubber, 2018, s. 117).

Uluslararası su hukukunda herhangi bir örf ve adet kuralı bulunmamakla birlikte, ortak su kaynakları üzerinde ortak kuruluşların kurulması, hem Birleşmiş Milletler (1997) “Seyrüsefer Dışı Sözleşme Uluslararası Su Yollarının Kullanımı”, hem de 1992 “Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) Sınıraşan Su Yollarının Korunması ve Kullanımına İlişkin Sözleşme” ve “Uluslararası Göller Sözleşmesi”nde ifade edilmiştir. Bunlara ek olarak bazı bölgesel hukuki belgeler de aynı görüştedir. Örneğin, 2000 ‘AB Su Çerçeve Direktifi’ veya 2000 ‘Güney Afrika Kalkınma Topluluğu Protokolü’ (Schmeier ve Shubber, 2018, s. 115). Ayrıca, 1997’de “Birleşmiş Milletler Suyolu Sözleşmesi” (*United Nations Watercourse Convention*) uygulanmaya konmuştur. Bu sözleşmenin amacı; belirsizlikler nedeniyle meydana gelen çatışmaların azaltılması, sınıraşan suyun kalitesi ve miktarının sağlanması, barış ve güvenliği teşvik etmek için uluslararası hukukun güçlendirilmesi için yazılı hukuki belgelerin varlığıdır (Chandekar, 2021, s. 831). Ayrıca bu sözleşme, Hindistan-Nepal arasındaki “Mahakali Anlaşması” (1996) ve Bangladeş - Çin arasında “Mangolya anlaşmaları” müzakere süreçlerinde de imzalanmıştır. Bu nedenle, bu tür bir belgenin çoğu kişi tarafından kabul edilen bağlayıcı bir yasal gücü vardır (Chandekar, 2021, s. 831).

Örneğin, Mali, Moritanya, Senegal ve Gine'yi içeren ‘Senegal Nehri Havzası Kalkınma Örgütü’ (*The Senegal River Basin Development Organization* – OMVS) 1972’de kıyıdaş devletler arasında kuraklıkla mücadele için kurulmuştur (Smith ve Winterman, 2022, s. 6). Bu örgütle birlikte bu 4 ülkenin ulusal yasaları bütünleştirilmiştir. Danışma niteliğinde ‘Daimi Su Komisyonu’ kurulmuştur. Ayrıca, ortak projeler, veri ve bilgi paylaşımı ve değerlendirme, ortak finansman

mekanizması ile her üye ülkenin olağan bütçesine katkıda bulunulur ve tüm masraf ve giderler karşılanır. ‘Yerel Koordinasyon Komiteleri’ ve ‘Ulusal Koordinasyon Komiteleri’ kurulmuştur. Her üye ülkede, ortak konuları görüşmek üzere üç ayda bir toplanan ve ekolojistlerden, bilim adamlarından ve politikacılardan oluşan ‘Uzman Komiteleri’ bulunmaktadır. Sonuç olarak, bu karşılıklı faydalar devletleri işbirliği yapmaya motive eder ve bu işbirliği daha sonra kıyıdaş ülkeler arasındaki güvenin artması ve dolayısıyla gelecekteki olası gerilimlerin azalmasına yardımcı olmaktadır (Smith ve Winterman, 2022, s. 7).

Hollanda’nın su diplomasisinde önemli bir aktör olduğunu düşünmektedir. 2011 yılında ‘Hollanda Bölgesel Su Otoriteleri’ oluşturulmuştur. 1990’ların sonlarından başlayarak, Hollandalı politika aktörlerinin koordineli çabaları, küresel su meselelerine birleşik ve tutarlı katılım stratejisi oluşturma amaçlıdır (Mukhtarov vd., 2022, s. 1010). Hollanda, teknik özellikleri nedeniyle ulusal ve sınıraşan su ihtilaflarında su yönetişimi uzmanlığı ve tarafsızlığı nedeniyle arabulucu olarak görev yapmaktadır. Ulusal su ile ilgili olarak Hollandalı su yönetişimi uzmanları ve hidrologları, Çin, Suriye, Mısır, Bangladeş ve daha pek çok ülkeye danışmanlık yapmaktadır. Hindistan, Çin ve Türkiye gibi su hegemonları genellikle üçüncü tarafların katılımına pek sıcak bakmasa da, Hollanda genel olarak tarafsız olarak kabul edilmektedir (Mukhtarov vd., 2022, s. 1016).

4. Kadın’ın Su Yönetiminde Rolü ve Su Diplomasisi

Küresel su politikasında, toplumsal cinsiyetin dikkate alınması 1970’lere kadar uzanmaktadır. 1980’lerde akademik çalışmalar, kadınların cinsiyete dayalı rollerini su politikalarının uygulanmasına kalkınma perspektifinden bakmıştır. 1990’larda ise cinsiyet dengeli yaklaşımlar (*‘gender-balanced’*) daha öne çıkmaya başlamıştır. 1977 “BM Water Mar del Plata Konferansı Eylem Planı”nda toplum sağlığı ve su temininde kadınların rolüne önem verilmesi vurgulanmıştır. 2000’li yıllarda akademik literatür, kadınların su yönetimindeki rollerinin güçlendirmesini ele alacak şekilde daha da gelişmeye başlamıştır. Son zamanlarda akademisyenler, su politikaları içinde toplumsal cinsiyet eşitliği ve su adaleti gibi kavramları (yeniden) ele almaktadırlar (Lama, 2021, s. 271-272). Su ve sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin ‘Dublin Bildirisi’, 1992’de ‘Uluslararası Su ve Çevre Konferansında (ICWE)’ kabul edilmiştir. Daha sonra, Dublin İlkeleri oluşturulmuş ve İlke 3’te “Kadınlar suyun sağlanması, yönetimi ve korunmasında merkezi bir rol oynar” denmiştir. Kadınlar, ev içi su kullanımında kilit rol oynamaktadırlar, ancak su kaynaklarıyla ilgili yönetim, sorun analizi ve karar alma konularında erkeklere göre çok daha az etkiye sahiptirler². Evsel su yönetiminde ve evsel su güvenliğinin sağlanmasında kadınlar önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle, Hindistan gibi su güvenliği olmayan ülkelerde kadınlar sürekli su taşımakta ve hijyen sorunları nedeniyle

² Global Water Partnership,
<https://www.gwp.org/contentassets/05190d0c938f47d1b254d6606ec6bb04/dublin-rio-principles.pdf>.

hastalanmaktadırlar (Watts, 2004, s. 2025; Ruiz, 2020, s. 5). Kadınların, bu nedenle, resmi karar alma süreçlerinde de yer alması için su yönetim komitelerine atanması gereklidir (Sam ve Todd, 2020, s. 358; Chew vd., 2019).

Kadınların su yönetiminde rolünün ve toplumsal cinsiyet konularının farkındalığı azdır. Ancak, kadınların, özellikle son 20 yılda, su diplomasisi ve karar alma sürecine katılımının mevcut durumu ve barış ve güvenlik arasındaki bağlantıları giderek artmaktadır. 31 Ekim'de 2000, 'Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi', barış ve güvenlik, kadınların çatışma yönetimi ve güvenliğin sürdürülmesinde rolünün kabul edilmesiyle ilgili '1325 sayılı' kararı kabul etmiş ve kadınların su yönetiminde rolleri ve su diplomatları olarak becerilerinin ve vasıflarının artırılmasıyla ilgili bir çalışma yapmıştır (Carmi, Alsayegh ve Zoubi, 2019, s. 331). İlk BM Kadın Forumu olan 'Budapeşte Su Zirvesi' 2016'da gerçekleştirilmiş ve kadınların basitçe savunmasız bir su kullanıcısı grubu olmaktan ziyade karar alma alanında değişimin temsilcileri olarak tanınmaları konusunda kesin bir tutum sergilenmiştir. Ancak, kadınların henüz kullanılmamış büyük bir potansiyeli ve rolü vardır ve su ile ulusal, bölgesel ve küresel barışın inşasında rol oynayabilir (Carmi vd., 2019, s. 331; Watts, 2004).

Ürdün Nehri Havzası, dünyanın en çok araştırılan havzalarından biridir. 1950'li yıllardan itibaren farklı işbirliği yöntemleri önerilse de bugün havza çapında bir anlaşma sağlanamamıştır. Dolayısıyla Ürdün Nehri Havzası, farklı seviyelerdeki su diplomasisinin nasıl yapılabileceğine dair güzel bir örnek olabilir. Ayrıca, sınırışan nehir havzasında barışın inşasına yönelik, kadınların kullanılmayan potansiyelini kullanmak için açıkça fırsatlar bulunmaktadır. Filistin Dışişleri Bakanlığı da dahil olmak üzere kadın yönetim yapıları ortaya çıkmıştır. Bunlar; tam teşekküllü bir bakanlık olarak Kadın İşleri, bakanlıklar arası bir komite olarak 'Ürdün Ulusal Kadın Komitesi' ve Başbakan'a bağlı bir komisyon olarak 'Lübnanlı Kadınlar Ulusal Komitesi', ilk önemli temel taşları olarak görülebilir. Ayrıca, ataerkil yapının baskın olduğu Arap ülkelerinin 'Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesini' onaylamaları da olumlu bir gelişmedir (Carmi vd., 2019: 332).

Kadınların su diplomasisi ile ilgili alanlarda ilerlemesinin önündeki engellerde sosyal, politik ve kurumsal unsurlar vardır (Carmi vd., 2019, s. 331). Ataerkil toplumlar, buna bağlı cinsiyet eşitsizlikleri ve gelenekler; kadınlar üzerindeki kısıtlamalara ve kararlara katılma yeteneklerinin sınırlandırılmasına sebep olmaktadır. Kadınların su ile ilgili kararlarda yer alma konusunda güçlendirilmeleri ve sivil ve siyasi katılımlarının artırılması gereklidir. Bu nedenle, kadınların yerel ekonomilerdeki rolünün güçlendirilmesi ve desteklenmesi, ayrımcılıkla mücadele edilmesi, ayrımcılığı destekleyen kültürel tutumların değiştirilmesi ve kadınların potansiyellerini ortaya çıkarmalarına yardımcı olacak yenilikleri desteklemek için; üniversitelerin ve okulların kadınların daha fazla bilime dayalı uzmanlaşmayı çeşitlendirmeleri, su mühendisliğinin ötesinde su biliminin diğer alanlarına

yönelmelerinin sağlanması, su sektöründe kadınlara yönelik kotanın artırılması için lobi yapılması, suyla ilgili disiplinlerde daha fazla mesleki eğitim talebi ve kadınların her düzeyde katılımının mümkün olduğunca teşvik edilmesi gereklidir (Carmi vd., 2019, ss. 339-340).

5. Sonuç

İklim krizinin artmasıyla ormansızlaşma, su kaynaklarının kirlenmesi gibi çevre sorunlar gitgide artmaya başlamıştır. Özellikle, Sanayi Devrimi sonrası kullanımı hızla artan kömür gibi yenilenemez kaynakların hızla azalması ve çevre sorunlarının artması ülkeleri daha temiz ve alternatif yenilenebilir enerji kaynakları arayışına itmiştir. Bu nedenle, ülkelerin enerji ve tarım gibi faaliyetlerini gerçekleştirebilmeleri ve su güvenliklerini sağlayabilmeleri gitgide zorlaşmaktadır. Kaynak paylaşımı ve kullanımı da gerek ülke içinde sektörler arasında gerekse aynı kaynağı paylaşan ülkeler arasında gerginliklere ve çatışmalara sebep olmaktadır. Özellikle, dünyada birçok ülkenin sınıraşan su kaynakları ve iklim krizi nedeniyle azalan ve kirlenen su kaynakları düşünüldüğünde çatışma riski her zaman vardır. Sınıraşan suların kullanımı özellikle yukarı kıyıdaş ülkeler için daha avantajlıdır. Ancak, burada ülkelerin siyasi, ekonomik ve askeri güçleri de etkili faktörlerdendir. Ayrıca, baraj yapımı, taşkınlar, suyun bazı ülkelere fazla kullanımı ve suyun kirlenmesi kıyıdaş ülkeler arasında ciddi gerginliklere sebep olmaktadır. Bu nedenle, birçok ülkenin aynı suyu paylaşması suyun kullanımını zorlaştırmaktadır.

Literatüre ve dünyadaki örneklere bakıldığında, ortaya çıkacak olası çatışmalarla ilgili genel kabul görmüş bir çözüm yolu bulunmamaktadır. Ancak bu aşamada, su diplomasisi suyun sürdürülebilir ve adil kullanımını kolaylaştırarak çatışmaların önlenmesini desteklemektedir ve böylece paydaş devletler arasında paylaştıkları su kaynağı ile ilgili ortak bir anlayış geliştirilebilir. Bu da ülkelerin su yönetimleriyle ilgili ortak komisyonlar ve organizasyonlar kurmasıyla mümkün olmaktadır. Ancak, su diplomasisinin pratikte uygulanmasına yönelik ciddi adımlar olsa da, ülkelerin kendi içlerinde yaşadıkları diğer (demografik, etnik, siyasi, askeri vb.) sorunlar ve aralarındaki güç asimetriği su çatışmalarının çözümünü zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, sonuç olarak, ülkelerin de 'yumuşak güç' kavramı bağlamında çatışmaları sonlandırma niyetleri, bağımsız kuruluşlara aracılığıyla iletişim kurarak çeşitli anlaşmalar imzalamaları; su kaynaklarının daha verimli kullanılmasını ve ülkeler arasındaki sorunlarda kalıcı çözümün sağlanması için önemlidir.

Kaynakça

Altincik, H., Güner Koçak, P. (2022). Kamu diplomasisi ve Halkla İlişkilerde Kullanılan Araçlar Kamu Diplomasisi Alanında Çalışan Akademisyenlerin Değerlendirmeleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Van YYÜ 40. Yıl Özel Sayısı*, 137-156.

- Çatal, B. ve Doğan, M. (2018). Yeni Diplomatik Yöntemler: Çevre Diplomasisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 16-31.
- Carmi, N., Alsayegh, M. ve Zoubi, M. (2019). Empowering Women in Water Diplomacy: A Basic Mapping of the Challenges in Palestine, Lebanon and Jordan. *Journal of Hydrology*, 569, 330-346.
- Chandekar, Sayali M.P. (2021). Importance of Water Diplomacy in Current Era: With Special Reference to South Asian Countries. *International Journal of Law Management & Humanities*, 4(3), 825-832.
- Chew, J. F., Corlin, L., Ona, F., Pinto, S., Fenyi-Baah, E., Osei, B. G. ve Gute, D. M. (2019). Water Source Preferences and Water Quality Perceptions among Women in the Eastern Region, Ghana: A Grounded Theory Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16, 1-14.
- Dehshiri, M. ve Hekmatara, H. (2020). Water Diplomacy and Water Disputes in the Maghreb Region. *Technium Social Sciences Journal*, 10, 530-543.
- Grech-Madin, C., Döring, S., Kim, K. ve Swain, A. (2018). Negotiating Water Across Levels: A Peace and Conflict “Toolbox” for Water Diplomacy. *Journal of Hydrology*, 559, 100-109.
- Güntay, N. (2022). Su Diplomasisi ve Bölgesel İşbirliği Ekseninde Mekong Nehri Havzası'nın İncelenmesi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 18(41), 137-169.
- Honkonen, T. ve Lipponen, A. (2018). Finland's Cooperation in Managing Transboundary Waters and the UNECE Principles for Effective Joint Bodies: Value for Water Diplomacy?. *Journal of Hydrology*, 567, 320-331.
- Keskinen, M., Salminen, E. ve Haapala, J. (2021). Water Diplomacy Paths – An Approach to Recognise Water Diplomacy Actions in Shared Waters. *Journal of Hydrology*, 602, 1-13.
- Lama, N. (2021). Water and Women's Right in India: An Eco-Feminist Approach. *Indian Journal of Law and Justice*, 12(1), 263-275.
- Kittikhoun, A. ve Staubli, D. M. (2018). Water Diplomacy and Conflict Management in the Mekong: From Rivalries to Cooperation. *Journal of Hydrology*, 567, 654-667.
- Maden, T. E. (2013). Sınırtaş Su Havzalarında İşbirliği Sorunu. *Ortadoğu Analiz*, 5(53), 23-31.

- Mirumachi, N. (2022). Informal Water Diplomacy and Power: A Case of Seeking Water Security in the Mekong River Basin. *Environmental Science and Policy*, 114, 86-95.
- Mekonnen, T. (2018). The Nile Issue and the Somali-Ethiopian Wars (1960s-78). *Annales d'Ethiopie*. 32, 271-291.
- Morris, M. E. (1997). Water and Conflict in the Middle East: Threats and Opportunities. *Studies in Conflict & Terrorism*, 20(1), 1-13.
- Mukhtarov, F., Gasper, D., Alta, A., Gautam, N., Duhita, M. S. ve Morales, D. H. (2022). From 'Merchants and Ministers' to 'Neutral Brokers'? Water diplomacy Aspirations by the Netherlands – A Discourse Analysis of the 2011 Commissioned Advisory Report. *International Journal of Water Resources Development*, 38(6), 1009-1031.
- Nye, J. S. (2017). *Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarılarının Araçları* (R. İnan-Aydın, Çev.). Ankara: BB101 Yayınları.
- Phillips, D., Daoudy, M., McCaffrey, S., Öjendal, J. ve Turton, A. (2006). Trans-boundary Water Cooperation as a Tool for Conflict Prevention and for Broader Benefit-sharing. *Global Development Studies*, No: 4. Prepared for the Ministry for Foreign Affairs: Sweden.
- Ruiz, C. M. (2020). EU Water Diplomacy. *Water Management and Diplomacy*, 1, 1-9.
- Salmoral, G., Schaap, Nynke C. E., Walschbauer, L. ve Alhajaj, A. (2019). Water Diplomacy and Nexus Governance in a Transboundary Context: In the Search for Complementarities. *Science of the Total Environment*, 690, 85–96.
- Sam, J. M. ve Todd, S. K. (2020) Women as Hand Pump Technicians: Empowering Women and Enhancing Participation in Rural Water Supply Projects. *Development in Practice*, 30(3), 357-368.
- Schmeier, S. (2021). International Water Law Principles in Negotiations and Water Diplomacy. *AJIL Unbound*, 115, 173-177.
- Schmeier, S. ve Shubber, Z. (2018). Anchoring Water Diplomacy – The Legal Nature of International River Basin Organizations. *Journal of Hydrology*, 567, 114-120.
- Shuval, H. (2007). Meeting Vital Human Needs: Equitable Resolution of Conflicts over Shared Water Resources of Israelis and Palestinians. H. Shuval ve H.

- Dweik (Ed.). *Water Resources in the Middle East: Israel-Palestinian Water Issues – From Conflict to Cooperation* içinde (s. 1-16). New York: Springer.
- Smith, D. ve Winterman, K. (2022). Models and Mandates in Transboundary Waters: Institutional Mechanisms in Water Diplomacy. *Water*, 14, 1-23.
- Turan, E. ve Bayrakdar, E. (2020). Türkiye'nin Su Yönetim Politikaları: Ulusal Güvenlik Açısından Bir Değerlendirme. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 1-19.
- TASAM (2016). Su Diplomasisi Çalıştayı Sonuç Raporu. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/39036/su_diplomasisi_calistayi_sonuc_raporu (Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2023).
- Ünal Erzen, M. (2014). *Kamu Diplomasisi*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Yimer, N. A. ve Subaşı, T (2021). Ethiopia: Trump's Securitization 'Speech Act' on the Grand Ethiopian Renaissance Dam (GERD). A Risk on the Ethiopia-Egypt Water Diplomacy. *Conflict Studies Quarterly*, 36, 66–82.
- Zhang, L. ve Zhang, H. (2021). Water Diplomacy and China's Bid for Soft Power in the Mekong. *The China Review*, 21(4), 39–75.
- Zeitoun, M. (2007). Violations, Opportunities and Power along the Jordan River: Security Studies Theory Applied to Water Conflict. H. Shuval ve H. Dweik. (Ed.). *Water Resources in the Middle East* içinde. (s. 213-223). Berlin: Springer.
- Wachtel, H. M. (2007). Water Conflicts and International Water Markets. H. Shuval ve H. Dweik (Ed.). *Water Resources in the Middle East: Israel-Palestinian Water Issues – From Conflict to Cooperation* içinde (s. 147-153). Springer: New York.
- Watts, S. (2004). Women, Water Management, and Health. *Emerging Infectious Diseases*, 10(11), 2022-2027.

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

An Evaluation on Water Diplomacy and Its Practices

Extended Abstract

1. Introduction

With the Industrial Revolution, the excessive use of fossil resources, rapid urbanization and mass production and consumption have caused many environmental problems. One of these environmental problems is the decreasing and polluted water resources. The use of non-renewable resources has led to an increase in greenhouse gas emissions in nature, which has led to the deterioration of the precipitation regime. The change in the quality and quantity of water resources has brought the water issue to a critical point and the water issue has become a security issue. Countries sharing transboundary waters have problems in the use and sharing of water, up to military interventions, in order to ensure food and energy security. However, emerging conflicts and military interventions are more common in riparian countries, which are currently experiencing political problems, among stakeholders with power asymmetry. For this reason, it is important to ensure cooperation and produce common solutions in countries experiencing problems. In conclusion, this article aimed to explain the security problems arising from countries' common water sharing. Because the problems that arise when considering the security conditions of water and food can cause life risks. For this reason, water diplomacy continues its activities in the development of inter-country communication and cooperation, as well as the establishment of joint committees with the mediation of other independent countries. In this way, the continuation of agreements between countries is important in the fair sharing of water and in preventing possible conflicts that may occur in the future.

2. Methodology

This study conducted a detailed literature review on water diplomacy, which is increasingly important in the literature. Additionally, it provided some examples to indicate how water diplomacy is practiced by countries that share the same water resources and finally suggestions for practicing water diplomacy was made.

3. Discussion and Evaluation

As explained in the article, there are many problems due to the sharing of transboundary waters of many countries in the world. This situation poses a risk of conflict in countries and also has negative effects on countries' ability to ensure water and food security. Strains arising from the use and sharing of water affect the management activities of countries, which puts food costs at risk. In addition, dam construction, especially by upper riparian countries or countries with more power, causes reactions from other riparian countries. In order for water to cease to be a tool of war and turn into a tool of peace, it is necessary to provide water diplomacy. Water diplomacy aims to ensure the fair and peaceful sharing and use of water by ensuring that the riparian countries, which are currently experiencing problems, are involved in the event by neutral third parties, and cooperation and agreements are made between the parties. For this reason, international organizations such as the European Union and the United Nations have had various goals and concrete steps towards ensuring water diplomacy. As in traditional diplomacy, it is important to ensure non-binding regulations and institutional structure in water diplomacy. In this context, one of the most striking examples in the literature is the Mekong River Basin. However, despite the establishment of various cooperation and commission with the inclusion of the United Nations, China's unwillingness to lose its hegemonic power over the basin prevented a full consensus from being achieved among the stakeholders. Another example discussed in the article is the Jordan River, which is in an area where

conflicts have been experienced for a long time. Israel's desire to dominate water resources has caused Israel to experience conflicts with other countries. As a result, countries experience problems such as pollution, flooding, and reduced agricultural irrigation due to water sharing. At this point, countries need to learn to use common water resources peacefully via water diplomacy.

4. Conclusion

This article focuses on the concept of water diplomacy, its applications and challenges. Increasing population growth and environmental problems cause an increase in international competition. In particular, countries sharing transboundary water resources have had problems with water sharing, up to military conflicts. The risk of water conflicts is even greater in regions of constant uncertainty, such as the Middle East. In this context, the use of international 'hard power' should be shifted to the use of 'soft power'. The article explains this with examples of the Mekong and Jordan basins. In the Jordan basin, various commissions have been established and positive steps have been taken, especially regarding the continuation of women in basin management. There have also been developments in the Mekong basin that will reduce China's long-standing hegemony. The concept of water diplomacy, which is an innovative approach in which state and non-state actors are involved, stands out as the solution to water problems. As a result, the implementation of water diplomacy, which enables stakeholders to cooperate in peaceful ways, creates new opportunities and regional integration for the resolution of water conflicts and the fair sharing of water is necessary for lasting peace and cooperation.

Review Article

Do Blue-Collar Employees Need Social Network and Social Capital?

Esra ÇINAR

*Atılım Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu
esra.cinar@atilim.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2319-8668*

Abstract

In this study, the role of unions on blue-collar workers and the importance of social networks in informal learning processes for blue-collar workers are discussed theoretically. Four propositions are developed within the framework of social network and social capital theories. These propositions are as follows: Blue-collar employees become members of trade union associations not only to provide the protection of their rights but also to develop or extend their social networks; blue-collar employees may prefer informal learning processes rather than formal learning processes; as it is easier to interact with colleagues for blue-collar employees, they may prefer to get support from their colleagues rather than supervisors, and advanced-skilled blue-collar employees may voluntarily engage in learning processes that contribute to their careers.

Keywords: Blue-collar workers, informal learning process, social capital theory, social network theory, trade unions

JEL Classification Codes: M10, M12

Mavi Yakalı Çalışanların Sosyal Ağa ve Sosyal Sermayeye İhtiyacı Var mı?

Öz

Bu çalışmada, mavi yakalı çalışanlar üzerinde sendikaların nasıl bir rolü olduğu ve mavi yakalı çalışanlar için resmi olmayan öğrenme süreçlerinde sosyal ağların önemi kuramsal açıdan tartışılmıştır. Kuramsal açıklamalar çerçevesinde dört hipoteze ulaşılmıştır. Bu hipotezler şu şekildedir: Mavi yakalı çalışanlar, haklarının korunmasının yanı sıra sosyal ağlarını geliştirmek veya genişletmek amacıyla sendikal derneklere üye olmaktadır; mavi yakalı çalışanlar resmi öğrenme süreçleri yerine resmi olmayan öğrenme süreçlerini tercih edebilirler; mavi yakalı çalışanların meslektaşlarıyla etkileşimi daha kolay olduğundan, amirleri yerine meslektaşlarından destek almayı tercih ederler ve yüksek vasıflı mavi yakalı çalışanlar, kariyerlerine katkı sağlayacak öğrenme süreçlerine gönüllü olarak katılacaklardır.

Anahtar kelimeler: Mavi yakalı çalışanlar, resmi olmayan öğrenme süreci, sosyal sermaye kuramı, sosyal ağ kuramı, sendikalar

Jel Sınıflandırma Kodları: M10, M12

Geliş Tarihi (Received): 29.08.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 11.09.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Çınar, E. (2023). Do blue-collar employees need social networks and social capital?. *Cankırı Karatekin University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 13 (3), 1295-1312. DOI: 10.18074/ckuibfd.1352216.

1. Introduction

With the transformation of the industrial society to the postindustrial stage, the number of blue-collar employees has decreased, whereas the number of white-collar employees has increased (Sözen, Yeloğlu & Ateş, 2009). The effects of globalization and knowledge-based economy/society trigger the need for white-collar workers (Huang, 2011). Shifting to a knowledge-based society brings human resources into an important position. The transformation from “blue-collar workers” who use their physical labor to “white-collar” workers who mostly use their mental ability appeared (Bayraktaroğlu, Özdemir, Aras & Özdemir, 2015). White collars are expected to monitor and observe the changes in the external environment and collect the relevant information for the organization. Organizations aim to benefit from their intellectual capacity (Sözen & Sağsan, 2009), which makes them essential for today’s organizations. Although organizations mainly focus on white-collar employees, this does not mean that blue-collar employees should not be given importance. As blue-collar workers have an impact on the efficiency and success of the organization, organizations need to consider their needs, behaviors, and attitudes.

There are many factors that distinguish white-collar employees from blue-collar employees, and this distinction goes beyond education level (Gagnon, Jansen, & Michael, 2008). While white-collar workers carry out professional jobs in offices such as marketing, finance, and human resources management (Chen, Perry, Yang & Yang, 2017), blue-collar workers generally perform labor-intensive jobs (Santhanam & Srinivas, 2019), and most of these jobs are related to operating system production in the organization (Huang, 2011). Blue-collar workers generally work in small and medium-sized businesses (Decius, Schaper & Seifert, 2021). White-collar can display strategic initiative behaviors by utilizing their educational background and training experiences permitting them to use their judgment (Gagnon et al., 2008). Blue collars have more tendency to leave the job compared to white collars (Santhanam & Srinivas, 2019; Huang, 2011). However, high turnover rates harm the work processes and work productivity (Santhanam & Srinivas, 2019).

From another point of view, placing employees in a specific collar-based category solely on profession will result in the employee's skills being ignored. In other words, although the employees are in a certain collar category based on their work, the knowledge, skills, and experiences of these people can be different from each other. In this case, a skill-based distinction should be made between employees involved in the same collar. Blue-collar workers are involved in team production, which requires that skilled and unskilled blue-collar workers have different levels of skills, so these employees need to be differentiated from each other (Jirjahn & Kraft, 2010). Skilled blue-collar workers have an important effect on team production, and perform complex tasks, whereas unskilled blue-collar workers

carry out simple tasks (Jirjahn & Kraft, 2010). Therefore, the transition from an industrial society to a postindustrial one has brought about a significant narrative shift in the realm of the worker. The rise of white-collar positions, driven by globalization and knowledge-based economies, has led to their increased importance, but blue-collar professions continue to play a vital part in the overall fabric of organizations (Alalehto & Larsson, 2009). By recognizing the interdependent connection between these two domains, organizations may comprehensively embrace the whole range of their workforce, cultivating a harmonic milieu where both categories of personnel are empowered to drive the organization towards sustainable expansion and accomplishment (Delon, 2019).

Organizations strive to deal with technological and environmental changes and provide continuous development of the employees. This situation compels organizations to provide development and training programs to update the knowledge, skills, and competencies of the employees (Rowold & Kauffeld, 2009). Organizations offer both formal and informal training to align the skills and competencies of employees with external changes. These two types of training yield different learning opportunities for the employees.

In informal learning processes, relationships or ties among employees can help employees learn new or required skills from their colleagues, which raises the importance of social networks in informal learning processes. From another perspective, the trade union is a mechanism providing an opportunity for developing or extending the need for social networks. Depending on these statements, this study focuses on the role of trade unions in meeting the need for social networks and social capital. The study further discusses the effects of social networks and social capital on the informal learning behavior of blue-collar workers on a theoretical basis.

2. Literature Review

2.1. Social Network and Social Capital

Organizations generally have a complex structure, and have some difficulties understanding who knows whom, how these people know each other, or whether they act in cooperation with each other (McDonald, 2003). Individuals socially interacting with each other become part of the network of relationships that surround them. These embedded relationships in organizations bring social network theory into a key position. Social network theory which is an interdisciplinary approach (Cantner, Graf, Herrman & Kalthaus, 2016) explains the patterns of relationships among individuals (Makagon, McCowan & Mench, 2012; McDonald, 2003) and the positions of the actors within the networks. This theory is one of the most important mechanisms that explain the hidden power of informal relationships on behaviors and individuals' positions within the network (Lee & Song, 2010). In this context, the theory is a substantial mechanism that allows both to define the

relational context in which behavior occurs and to understand the relational dimension of that behavior (Butts, 2008).

Social networks pave the way for the development of social capital since social capital pertains to relationships among individuals and organizations (Adler & Kwon, 2000). Social capital is an intangible asset and provides social relationships based on friendship or work interactions (Johnson & Jarley, 2005). While human capital is associated with “what you know”, social capital is related to “whom you know” (Johnson & Jarley, 2005). It develops mutual trust by providing collaboration between employees (Styhre, 2008). Social capital is divided into three categories structural, cognitive, and dimensional (Nahapiet & Ghosal, 1998). Structural social capital refers to practices and institutions, whereas cognitive social capital pertains to the perceived value of being part of the organization/ group (Styhre, 2008). On the other hand, the relational dimension of social capital emerges based on collaboration in a specific activity (Styhre, 2008). The relational dimension allows the determination of the level of trust that occurs with interpersonal interactions and norms, trust and identification provide employees to understand and act towards collective goals (Chow & Chan, 2008).

2.2. The Role of Trade Unions for Blue-Collar Employees

Trade unions, which can be regarded as ‘social partners’ strive to influence national governments’ social and macroeconomic policies (Hyman, 2007). They bargain for the wages, rights, and interests of employees with employers and the government (Checchi & Corneo, 2000), give legal advice, and provide collective action (Roca, 2016). From the view of sociology, trade union memberships can be discussed using four social action categories introduced by Weber (1972). According to this approach, the first reason to join a trade union is pertaining to attaining personal interests, gaining reputation, and access to required resources (Ebbinghaus, Göbel & Koos, 2011). The next reason is to obtain identity offered by union membership, which meets the belonging needs of individuals (Roca, 2016). Third, individuals create emotional ties with their unionized friends, which causes them to disregard the cost and advantages of trade unionism (Ebbinghaus et al, 2011). Finally, traditional motives such as having family members in the trade unions encourage individuals to participate in trade unions (Ebbinghaus et al, 2011).

Blue collars give importance to trade unions (Chen et al., 2017) not only for some benefits offered by the union but also for opportunities given to develop social networks and social capital. Understanding the unions from the perspective of social capital and social network theory can be regarded as putting “old wine into a new bottle” (Johnson & Jarley, 2005). Trade unions act as a bridge between the union members both in and out of the workplace (Johnson & Jarley, 2005), offer advantages for the establishment of social contacts among workers (Checchi & Corneo, 2000), provide required resources (Ebbinghaus et al, 2011), and contribute to the formation ties and relationships between employees. Moreover, they pave the

way for developing and enhancing social networks and social capital (Roca, 2016). In other words, trade unions are the structures where people interact and build interpersonal relationships and these interpersonal relationships allow members to get to know each other better. The high frequency of interactions among union members creates personal relationships both inside and outside the work and provides relational social capital (Johnson & Jarley, 2005). The relational dimension of social capital determines the level of trust that occurs with interpersonal interactions and norms, and trust and identification cause employees to understand and act towards collective goals (Chow & Chan, 2008). Therefore, the interpersonal relationships that thrive among individuals belonging to labor unions, as well as the connections formed between members and their leaders, contribute to the establishment of a cohesive network of reliance bolstered by affective ties (Venkataramani, Green & Schleicher, 2010). The establishment of trust, cultivated inside this intricate network of interpersonal connections, generates a shared perception of dependability and unity. As a result, trade unions serve the dual purpose of advocating for the professional rights and welfare of its members, while simultaneously serving as catalysts for the formation of a strong network of interpersonal relationships that drive the advancement of common objectives (Johnson & Jarley, 2005).

Labor unions offer organizational power to those who do not have the skill (Bibb & Form, 1977), and to blue-collar employees. Blue-collar employees can access important resources such as information by becoming members of unions (Ebbinghaus et al., 2011). The more people blue-collar workers have social ties with, the more different information they can obtain, and the use of this information in the organization they work for may provide organizational power. In a nutshell, blue-collar employees join unions not only to utilize the benefits trade unions offer but also to access required resources by developing social networks and social capital. On these assumptions, the first proposition is developed.

Proposition 1: Blue-collar employees become members of trade union associations not only to gain protection of their rights but also to develop or extend their social networks.

Although the personal development of employees has been a critical issue for trade unions for a long period of time, learning and training have come into a strategic position recently (Wallis, Stuart & Greenwood, 2005).

2.3. The Importance of Social Networks in Informal Learning Processes for Blue-Collar Employees

It is extremely important for organizations that its employees develop themselves and adopt a continuous learning approach throughout their career lives (Kyndt & Baert, 2013). For this reason, organizations frequently offer formal training programs to develop the skills, knowledge, and competencies of employees.

Employees can acquire new knowledge and skills through formal training which is a part of formal structure and offered by organizations. This kind of training allows employees to acquire appropriate skills for their jobs and learn how to perform their jobs (Ahmed, Shaukat, Usman, Nawaz & Nazir, 2018), which in turn, promotes learning and performance (Cerasoli, Alliger, Donsbach, Mathiev, Tannenbaum & Orvis, 2018). The general aim of such training is to enhance employee knowledge and skills and alter employee behaviors, which in turn, boosts the performance of the employees (Ahmed et al., 2018). As an increase in the knowledge of the employees raises the productivity of employees, organizations should engage in activities that increase employee knowledge and encourage them to adopt a lifelong learning approach (Raemdonck et al., 2014). While some large organizations generally have their own formal training system to promote the formal learning of employees, others do not adopt such kind of system within the organization as it is costly (Elstad, 2000). Formal training programs increase the formal learning of the employees. Formal learning aiming to increase the skills and knowledge of the employees is a planned and unstructured event or experience in the workplace (Choi & Jacobs, 2011). It is related to the educational systems (Nygren, Nissinen, Hamalainen & De Wever, 2019), and employees attend previously planned and structured lectures, discussions, or other instructional activities (Choi & Jacobs, 2011).

Informal learning is another form of learning that employees are engaged to increase their knowledge and skills, apart from training, courses, or workshops offered by the organization (Cunningham & Hillier, 2013). Informal learning, which forms a significant part of long-life learning is unstructured learning gained by daily activities in the work and it does not require any certification (Skule, 2004). Need, motivation, and learning opportunities are the factors that initiate informal learning (Marsick & Watkins, 2001). Informal learning comprises different types of job-based learning including interpersonal learning, intrapersonal learning, learning from non-interpersonal resources (Choi & Jacobs, 2011; Lohman & Woolf, 2001; Noe, Tews & Marand, 2013), and self-initiated learning.

Informal learning which is generally unstructured (Nygren et al., 2019) comprises self-directed learning, networking, mentoring, and coaching (Marsick & Watkins, 2001). The learning processes result from social interactions among employees and these interactions contribute to the development of mutual trust and respect for others' expertise (Blouin, 2018). Employees can learn work-related skills and competencies by developing social interactions and social contracts (Grosemans, Smet, Houben, De Cuyper & Kyndt, 2020). Furthermore, this type of learning improves job-related competencies through obtaining feedback, discussing, and monitoring others (Grosemans et al., 2020).

In informal learning behaviors, employees can monitor their colleagues, and ask questions about how to carry out their jobs/tasks (Cerasoli et al., 2018). Employees

may desire to develop new skills on a voluntary basis to improve themselves, adding more meaning to their work or advancing in their careers. In other words, they can display initiative behaviors to acquire new knowledge/skills. Initiative means displaying proactive and self-started autonomous behavior (Van Dam, 2017). Personal initiative includes self-started, proactive, and persistent behaviors such as overcoming barriers and displaying more volunteer behavior and energy at work (Frese, Garst & Fay, 2007). Employees' informal learning behaviors which are self-initiated, intentional, and field-based, do not stem from external forces but rather their curiosity (Cerasoli et al., 2018). Employees who desire to learn new knowledge and skills show self-started learning orientation behavior. Self-started learning-oriented individuals seek learning opportunities, display self-initiated behavior to learn, and handle all possible obstacles against learning (Raemdonck et al., 2014).

Most of the studies on informal learning processes concentrate on white-collar workers rather than blue-collar employees as the work of blue-collar employees is generally regarded as simple, routine, highly supervised, and stereotyped (Hennequin, 2007). Nevertheless, the reality is different from these perceptions, and most blue-collar workers are employed out of factories (Hennequin, 2007) and need to adopt a life-long learning approach and acquire new skills and knowledge. While some of the blue-collar occupations consist of unskilled or semi-skilled jobs, others comprise advanced-skilled jobs (Torre, 2019). Moreover, some blue-collar workers gain their skills on the job, so they do not need any formal education to do their jobs (Saraç, Meydan & Efil, 2017). Furthermore, the education or vocational training of blue-collar workers hold in their younger years is no longer sufficient for their entire work life (Mollenkopf, 2002). For this reason, they need to update their skills and competencies. Moreover, as companies alter their procedures, the skills and competencies of employees, and machinery and equipment to overcome environmental changes, employees need to learn new skills such as how to use new machines and equipment (Reardon, 2005). Although blue-collar workers are seen as performing routine work based on machines, the change in machinery and equipment used in the production process also brings about the learning process.

In line with these statements, the study of Beaud and Pialoux (1999) shows that assembly line works that are heavily carried out by blue-collar employees are complicated and entail know-how, initiative, and intense training (Hennequin, 2007). Then it can be concluded that learning processes are not only important for white-collar workers but also for blue-collar workers. When it is considered that blue-collar workers also give importance to skills training (Chen et al., 2017), it could be expected that they can display initiative behaviors to boost their learning. Blue-collar workers highly prefer to be involved in learning processes in informal settings (Reardon, 2005). This situation emphasizes the importance of informal learning processes for blue-collar workers. Based on these statements, the proposition below is developed:

Proposition 2: Blue-collar employees may prefer informal learning processes rather than formal learning processes.

Social network theory provides an opportunity for informal learning processes. Social networks increase the flow of information and feedback (Chow & Chan, 2008; Janhonen & Johanson, 2011; Jones & Volpe, 2011; Sözen & Sağsan, 2009), contribute to the creation of knowledge and training (Marineau et al., 2018), and facilitates the exchange of both tangible (e.g. goods, resources) and intangible resources (e.g. information, social support) among employees (Haythornthwaite, 1996). They further provide the development and enhancement of accessing required materials to perform the job, social support (Friedkin & Slater, 1994; Sykes, Venkatesh & Gosain, 2009), and collective actions and knowledge sharing among individuals (Chow & Chan, 2008). Through social networks, employees can access work-related resources (Sykes et al., 2009).

From another perspective, as knowledge is embedded into relationships (Nakano, Muniz & Batista, 2013), knowledge acquisition or informal learning processes within the context of relationships should be taken into consideration. Employees can share their knowledge and skills with their colleagues, and this benefits both employees and organizations (Decius et al., 2021). Employees participate in informal learning to get help, support, or information from their colleagues (Conlon, 2004). They prefer to get support and feedback from their colleagues with whom they interact frequently (Kram & Isabella, 1985). Getting or giving support is crucial for blue collars as cooperation provides a more positive view of careers and experiences (Hennequin, 2007). Colleagues provide feedback and exchange of experiences to those who desire to learn new things and skills (Decius et al., 2021). Closeness and openness determine the level of information sharing among individuals (Chow & Chan, 2008). Extrinsic rewards, a sense of self-worth, organizational climate, and interpersonal relationships trigger the possibility of knowledge sharing (Chow & Chan, 2008).

The quality of relationships which provides mutual support, a sense of belongingness, and a sense of shared values enhances the meaningfulness of working together (Lips-Wiersma, Wright & Dik, 2016). As white-collar employees generally have a high level of autonomy, they have more chances to build self-chosen connections than blue-collar workers (Lips-Wiersma et al., 2016). Interactions with the working environment increase the sense of meaningfulness of work (Isaksen, 2000).

As learning includes relational and interactive processes, advice networks among employees become critical (Lazega, Lemercier & Mounier, 2006). When employees search for information, advice, and opportunities to solve problems or carry out their jobs effectively, advice networks among colleagues evolve (Gibbons, 2004). Advice networks which are multi-dimensional constructs (Agneessens & Wittek, 2012) define a set of paths (Lazega et al., 2006) and control

the flow of information within the organization (Gibbons, 2004). Advice relationships allow employees to solve a problem or to gain resources from those who have expertise in some specific areas (Agneessens & Wittek, 2012). With these interactions, knowledge can be transmitted from experienced workers to less experienced workers (Johnson & Jarley, 2005). Furthermore, young workers may find a chance to get on-the-job training from experienced workers by using their informal interactions (Johnson & Jarley, 2005).

Advice networks build interpersonal ties and relationships between advice givers and advice seekers and these ties are independent of links resulting from the formal structure of the organization (Marineau et al., 2018). Individuals having expertise in one specific area are given value by their colleagues, which contributes to developing and increasing the number of advice relations (Gibbons, 2004). Employees trust the advice they get from their colleagues (Lazega et al., 2006). Social trust enhances the level of interaction among colleagues and a high level of interaction motivates employees to learn from each other (Chow & Chan, 2008). As colleagues are more open to new ideas and consider mistakes as a part of learning (Eddy, Tannenbaum, Lorenzet, Smith-Jentsch, 2005), employees may be more willing to engage in interactions with their colleagues to obtain job-based support. Blue-collar workers may feel comfortable getting help or asking advice from their colleagues rather than their superiors. With interpersonal ties, people who need help can gain help from others about how the system works (Sykes et al., 2009). For example, when employees have problems with the machines they use, they usually ask their colleagues for support to solve this problem (Frese, 1999). As seen, advice networks are independent of formal organizational structure and employees are free to select whom they ask for advice (Siciliano, 2015). They prefer to obtain support, advice, and feedback from their colleagues with whom they interact frequently (Kram & Isabella, 1985). Based on these statements, the next proposition is developed:

Proposition 3: As it is easier to interact with colleagues for blue-collar employees, they may prefer to acquire support from their colleagues rather than supervisors.

Blue-collar workers can enhance their professional careers by gaining new skills and competencies and this situation provides them with status and reputation among their colleagues (Hennequin, 2007). Blue-collar workers with high skills will be more willing to acquire or update new skills and competencies than employees with low skills or unskilled through advice ties. New skills and competencies may provide them status and reputation among their co-workers and position them as advisors to low-skilled or un-skilled blue-collar workers because those workers may feel comfortable asking for feedback from their colleagues rather than superiors. Higher learning cultures are positively related to the learning of blue-collar employees (Reardon, 2010). If a new technology is introduced in a company and blue-collar workers regard the technology as useful, then they will try to get the

maximum benefit from technology for themselves and the company (Reardon, 2010), thus learning processes emerge. Blue-collar workers search for new ways to make their jobs easier, more productive, and more sociable (Reardon, 2010). Cillo, Garcia- Perez, Giudice & Vicentini (2019) found a positive relationship between knowledge exploration and blue-collar workers' career success. In the light of these statements, the proposition below is developed:

Proposition 4: Advanced-skilled blue-collar employees will voluntarily engage in learning processes that contribute to their careers.

3. Conclusion

In this study, the role of unions on blue-collar workers and the importance of social networks in informal learning processes for blue-collar workers are discussed theoretically. Shifting from industrial society to the postindustrial stage declined the number of blue-collar employees and increased the number of white-collar employees. Classifying employees in a specific collar based solely on profession causes employee skills to be ignored. As blue-collar employees have different levels of skills (Jirjahn & Kraft, 2010), they need to make a distinction between their skills. Skilled blue-collar employees have a substantial impact on team production, and they perform complex tasks compared to low-skilled blue-collar employees.

Social networks and social capital yield several advantages such as accessing required knowledge, and resources. Those desiring to benefit from the advantages of social networks and social capital strive to build or enhance interpersonal relationships. Employees can use trade unions as a strategy to have new social interactions with others.

Blue collars give importance to trade unions (Chen et al., 2017) since labor unions offer organizational power to those who lack the required skills (Bibb & Form, 1977), and to blue-collar employees. Blue-collar employees can access important resources such as information by becoming members of unions (Ebbinghaus et al., 2011). The more people blue-collar workers have social networks with, the more different information they can obtain, and the use of this information in the organization they work for may provide organizational power. Considering these statements, the first proposition is suggested as “Blue-collar employees become members of trade union associations not only to provide the protection of their rights but also to develop or extend their social networks”.

Blue-collar employees prefer informal learning processes compared to formal learning. Employees learn through obtaining feedback, discussing, and monitoring others (Grosemans et al., 2020). Blue-collar workers highly prefer to be engaged in learning processes in informal settings (Reardon, 2005), which reveals the significance of informal learning processes for blue-collar workers. Then, the second proposition is developed as “Blue-collar employees may prefer informal

learning processes rather than formal learning processes”. Employees participate in informal learning to acquire help, support, or information from their colleagues (Conlon, 2004). Getting or giving support is essential for blue-collar workers as cooperation provides a more positive view of careers and experiences (Hennequin, 2007). Colleagues provide feedback and exchange of experiences to those who desire to learn new knowledge and skills (Decius et al., 2021). When employees have problems with the machines they use, they usually ask their colleagues for support to solve this problem (Frese, 1999) as it is much easier to interact with colleagues rather than supervisors. Depending on these assumptions, the third proposition is developed as “As it is easier to interact with colleagues for blue-collar employees, they may prefer to get support from their colleagues rather than supervisors”.

Furthermore, blue-collar workers with advanced skills will be more willing to acquire or update new skills and competencies than employees with low skills or unskilled through advice ties. New skills and competencies may provide them status and reputation among their co-workers and move them into the position of advice giver to the low-skilled or un-skilled blue-collar workers because those workers may feel comfortable asking their colleagues for feedback rather than superiors. Considering these assumptions, the final proposition is stated as “Advanced-skilled blue-collar employees will voluntarily engage in learning processes that contribute to their careers”.

The arguments of this present study have many implications for organizations. Not only white-collar workers but also blue-collar workers have an impact on the achievement of organizations' goals. In this context, organizations should consider the talents and skills of each of them, rather than classifying them within a certain collar according to their occupational groups. Since blue-collar employees generally tend to learn from their colleagues, organizations can create a positive and friendly atmosphere within the organization and enable easier interaction between employees. The fact that the organizational culture has a structure that will support the establishment of relations between employees will both increase the learning level of blue-collar workers and the performance and efficiency of the organization.

Discussing the social network and social capital needs of blue-collar workers, unions and informal learning processes contributes to the literature. However, further empirical analysis of this study is important in terms of supporting the propositions formed. Comparing blue-collar and white-collar studies in future studies will allow the subject to be understood from different aspects.

References

Adler, P. S. & Kwon, S. W. (2000). Social capital: The good, the bad, and the ugly. *Knowledge and Social Capital*, 89.

- Ahmed, I., Shaukat, M. Z., Usman, A., Nawaz, M. M. & Nazir, M. S. (2018). Occupational health and safety issues in the informal economic segment of Pakistan: a survey of construction sites. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 24(2), 240-250.
- Agneessens, F. & Wittek, R. (2012). Where do intra-organizational advice relations come from? The role of informal status and social capital in social exchange. *Social Networks*, 34(3), 333-345.
- Alalehto, T. & Larsson, D. (2009). The Roots of Modern White-Collar Crime: Does the Modern Form of White-Collar Crime have its Foundation in the Transition from a Society Dominated by Agriculture to One Dominated by Industry?. *Critical Criminology*, 17(3), 183-193.
- Bayraktaroğlu, S., Özdemir, Y., Aras, A. G. M. & Özdemir, A. G. S. (2015). Mavi yakalı çalışanlar: Neden akademik çalışmalar için cazip bir örneklem değil?. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 17(3), 138-157.
- Beaud, S. & Pialoux, M. (1999). *Retour sur la condition ouvrière*. Edition Fayard, Paris.
- Bibb, R. & Form, W. H. (1977). The effects of industrial, occupational, and sex stratification on wages in blue-collar markets. *Social Forces*, 55(4), 974-996.
- Blouin, D. (2018). Impact of interpersonal relations on learning and development of professional identity: A study of residents' perceptions. *Emergency Medicine Australasia*, 30(3), 398-405.
- Butts, C. T. (2008). Social network analysis: A methodological introduction. *Asian Journal of Social Psychology*, 11(1), 13-41.
- Cantner, U., Graf, H., Herrmann, J. & Kalthaus, M. (2016). Inventor networks in renewable energies: The influence of the policy mix in Germany. *Research Policy*, 45(6), 1165-1184.
- Cerasoli, C. P., Alliger, G. M., Donsbach, J. S., Mathieu, J. E., Tannenbaum, S. I. & Orvis, K. A. (2018). Antecedents and outcomes of informal learning behaviors: A meta-analysis. *Journal of Business and Psychology*, 33, 203-230.
- Checchi, D. & Corneo, G. (2000). Trade union membership: theories and evidence for Italy. *Lavoro e Relazioni Industriali*, 2, 151-186.

- Chen, C., Perry, P., Yang, Y. & Yang, C. (2017). Decent work in the Chinese apparel industry: Comparative analysis of blue-collar and white-collar garment workers. *Sustainability*, 9(8), 1344.
- Chow, W. S. & Chan, L. S. (2008). Social network, social trust and shared goals in organizational knowledge sharing. *Information & Management*, 45(7), 458-465.
- Choi, W., & Jacobs, R. L. (2011). Influences of formal learning, personal learning orientation, and supportive learning environment on informal learning. *Human Resource Development Quarterly*, 22(3), 239-257.
- Cillo, V., Garcia-Perez, A., Del Giudice, M. & Vicentini, F. (2019). Blue-collar workers, career success and innovation in manufacturing. *Career Development International*, 24(6), 529-544.
- Conlon, T. J. (2004). A review of informal learning literature, theory and implications for practice in developing global professional competence. *Journal of European Industrial Training*, 28(2/3/4), 283-295.
- Cunningham, J. & Hillier, E. (2013). Informal learning in the workplace: key activities and processes. *Education+ Training*, 55(1), 37-51.
- Decius, J., Schaper, N. & Seifert, A. (2021). Work characteristics or workers' characteristics? An input-process-output perspective on informal workplace learning of blue-collar workers. *Vocations and Learning*, 14(2), 285-326.
- Delon, M. (2019). Alfred lubrano, limbo: Blue-collar roots, white-collar dreams. *Sociologie*, 10(2), 231.
- Ebbinghaus, B., Göbel, C. & Koos, S. (2011). Social capital, 'Ghent' and workplace contexts matter: Comparing union membership in Europe. *European Journal of Industrial Relations*, 17(2), 107-124.
- Eddy, E. R., Tannenbaum, S. I., Lorenzet, S. J. & Smith-Jentsch, K. A. (2005). The influence of a continuous learning environment on peer mentoring behaviors. *Journal of Managerial Issues*, 383-395.
- Elstad, B. (2000). *Generation of interpersonal skills: A study of informal learning among volunteers*. (Doktorgradsavhandling). [Bergen]: Norges handelshøyskole.
- Frese, M. (1999). Social support as a moderator of the relationship between work stressors and psychological dysfunctioning: A longitudinal study with objective measures. *Journal of Occupational Health Psychology*, 4(3), 179.

- Frese, M., Garst, H. & Fay, D. (2007). Making things happen: Reciprocal relationships between work characteristics and personal initiative in a four-wave longitudinal structural equation model. *Journal of Applied Psychology*, 92(4), 1084.
- Friedkin, N. E. & Slater, M. R. (1994). School leadership and performance: A social network approach. *Sociology of Education*, 139-157.
- Gagnon, M. A., Jansen, K. J. & Michael, J. H. (2008). Employee alignment with strategic change: A study of strategy-supportive behavior among blue-collar employees. *Journal of Managerial Issues*, 425-443.
- Gibbons, D. E. (2004). Friendship and advice networks in the context of changing professional values. *Administrative Science Quarterly*, 49(2), 238-262.
- Grosemans, I., Smet, K., Houben, E., De Cuyper, N. & Kyndt, E. (2020). Development and validation of an instrument to measure work-related learning. *Scandinavian Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(1), 1-16.
- Hyman, R. (2007). How can trade unions act strategically?. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 13(2), 193-210.
- Haythornthwaite, C. (1996). Social network analysis: An approach and technique for the study of information exchange. *Library & Information Science Research*, 18(4), 323-342.
- Hennequin, E. (2007). What “career success” means to blue-collar workers. *Career Development International*, 12(6), 565-581.
- Huang, T. P. (2011). Comparing motivating work characteristics, job satisfaction, and turnover intention of knowledge workers and blue-collar workers, and testing a structural model of the variables' relationships in China and Japan. *The International Journal of Human Resource Management*, 22(04), 924-944.
- Isaksen, J. (2000). Constructing meaning despite the drudgery of repetitive work. *Journal of Humanistic Psychology*, 40(3), 84-107.
- Janhonen, M. & Johanson, J. (2011). Role of knowledge conversion and social networks in team performance. *International Journal of Information Management*, 31, 217-25.
- Jirjahn, U. & Kraft, K. (2010). Teamwork and intra-firm wage dispersion among blue-collar workers. *Scottish Journal of Political Economy*, 57(4), 404-429.

- Johnson, N. B. & Jarley, P. (2005). Unions as social capital: the impact of trade union youth programmes on young workers' political and community engagement. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 11(4), 605-616.
- Jones, C. & Volpe, E. H. (2011). Organizational identification: Extending our understanding of social identities through social networks. *Journal of Organizational Behavior*, 32(3), 413-434.
- Kram, K.E. & Isabella, L.A. (1985). Mentoring alternatives: the role of peer relationships in career development. *Academy of Management Journal*, 28(1), 110-32.
- Kyndt, E. & Baert, H. (2013). Antecedents of employees' involvement in work-related learning: A systematic review. *Review of Educational Research*, 83(2), 273-313.
- Lazega, E., Lemercier, C. & Mounier, U. (2006). A spinning top model of formal organization and informal behavior: Dynamics of advice networks among judges in a commercial court. *European Management Review*, 3(2), 113-122.
- Lee, E. S. & Song, D. W. (2010). Knowledge management for maritime logistics value: discussing conceptual issues. *Maritime Policy & Management*, 37(6), 563-583.
- Lips-Wiersma, M., Wright, S. & Dik, B. (2016). Meaningful work: differences among blue-, pink-, and white-collar occupations. *Career Development International*, 21(5), 534-551.
- Lohman, M. C. & Woolf, N. H. (2001). Finding their own way: Informal learning and Public School teachers. *Teachers and teaching: Theory and Practice*, 7(1), 59-74.
- Makagon, M. M., McCowan, B. & Mench, J. A. (2012). How can social network analysis contribute to social behavior research in applied ethology?. *Applied Animal Behaviour Science*, 138(3-4), 152-161.
- Marineau, J. E., Labianca, G. J., Brass, D. J., Borgatti, S. P. & Vecchi, P. (2018). Individuals' power and their social network accuracy: A situated cognition perspective. *Social Networks*, 54, 145-161.FİR
- Marsick, V. J. & Watkins, K. E. (2001). Informal and incidental learning. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 2001(89), 25-34.

- McDonald, D. W. (2003). Recommending collaboration with social networks: a comparative evaluation. In *Proceedings of the SIGCHI conference on Human factors in computing systems* (593-600).
- Mollenkopf, H. (2002). The significance of lifelong learning in a changing world. *Gerontechnology*, 2, 3-14.
- Nahapiet, J. & Ghoshal, S. (1998). Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage. *Academy of Management Review*, 23(2), 242-266.
- Nakano, D., Muniz Jr, J. & Dias Batista Jr, E. (2013). Engaging environments: tacit knowledge sharing on the shop floor. *Journal of Knowledge Management*, 17(2), 290-306.
- Noe, R. A., Tews, M. J. & Marand, A. D. (2013). Individual differences and informal learning in the workplace. *Journal of Vocational Behavior*, 83(3), 327-335.
- Nygren, H., Nissinen, K., Hämäläinen, R. & De Wever, B. (2019). Lifelong learning: Formal, non-formal and informal learning in the context of the use of problem-solving skills in technology-rich environments. *British Journal of Educational Technology*, 50(4), 1759-1770.
- Raemdonck, I., Gijbels, D. & Van Groen, W. (2014). The influence of job characteristics and self-directed learning orientation on workplace learning. *International Journal of Training and Development*, 18(3), 188-203.
- Reardon, R. F. (2005). Improving the Response of Blue-Collar Workers to New Manufacturing Technology. In *ASTD 2005 Research-to-Practice Conference Proceedings*, (p. 165).
- Reardon, R. F. (2010). The impact of learning culture on worker response to new technology. *Journal of Workplace Learning*, 22(4), 201-211.
- Roca, B. (2016). The role of social networks in trade union recruitment: The case study of a radical union in Spain. *Global Labour Journal*, 7(1).
- Rowold, J. & Kauffeld, S. (2009). Effects of career-related continuous learning on competencies. *Personnel Review*, 38(1), 90-101.
- Santhanam, N. & Srinivas, S. (2019). Modeling the impact of employee engagement and happiness on burnout and turnover intention among blue-collar workers at a manufacturing company. *Benchmarking: An International Journal*, 27(2), 499-516.

- Saraç, M., Meydan, B. & Efil, I. (2017). Does the relationship between person–organization fit and work attitudes differ for blue-collar and white-collar employees?. *Management Research Review*, 40(10), 1081-1099.
- Siciliano, M. D. (2015). Advice networks in public organizations: The role of structure, internal competition, and individual attributes. *Public Administration Review*, 75(4), 548-559.
- Skule, S. (2004). Learning conditions at work: a framework to understand and assess informal learning in the workplace. *International Journal of Training and Development*, 8(1), 8-20.
- Sözen, H. C. & Sagsan, M. (2009). Social networks versus technical networks: How different social interaction patterns effect information system utilization in the organizations. *Journal of US-China Public Administration*, 6(7), 65-72.
- Sözen, H. C., Yeloğlu, H. O. & Ateş, F. (2009). Eşitsizliğe karşı sessiz kalma: Mavi yakalı çalışanların motivasyonu üzerine görgül bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 395-408.
- Styhre, A. (2008). The role of social capital in knowledge sharing: The case of a specialist rock construction company. *Construction Management and Economics*, 26(9), 941-951.
- Sykes, T. A., Venkatesh, V. & Gosain, S. (2009). Model of acceptance with peer support: A social network perspective to understand employees' system use. *MIS Quarterly*, 371-393.
- Torre, M. (2019). Women in blue: Structural and individual determinants of sex segregation in blue-collar occupations. *Gender & Society*, 33(3), 410-438.
- Wallis, E., Stuart, M. & Greenwood, I. (2005). ‘Learners of the workplace unite!’ an empirical examination of the UK trade union learning representative initiative. *Work, Employment and Society*, 19(2), 283-304.
- Weber, M. (1972). *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der Verstehenden Soziologie*. 5th edn. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Van Dam, N. H. (2017). The 4th Industrial Revolution & the Future of Jobs. *Bookboon*. Retrieved October, 13, 2018.
- Venkataramani, V., Green, S. G. & Schleicher, D. J. (2010). Well-connected leaders: The impact of leaders’ social network ties on LMX and members’ work attitudes. *Journal of Applied Psychology*, 95(6), 1071–1084.

Ethics Statement: The author declare that ethical rules were followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation regarding scientific ethical issues, all responsibility belongs to the authors of the study, and Çankırı Karatekin University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences has no responsibility.

Bibliyometri

Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile Örgüt Kuramına İlişkin Genel Bir Değerlendirme

Nalan SABİR TAŞTAN

Ordu Üniversitesi Ulubey MYO

nalantastan@odu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5833-4498

Kürşat TAŞTAN

Sorumlu Yazar, Ordu Üniversitesi

kursattastan@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9476-4305

Sinan YILMAZ

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İİBF

syilmaz@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8576-9913

Öz

Çalışmada, örgütlerin fonksiyonlarını ve faaliyet gösterdikleri çevreyi nasıl etkilediklerini ve bu çevreden nasıl etkilendiklerini inceleyen bir araştırma alanı olan örgüt kuramının gelişiminin sistematik olarak incelenmesi ve bibliyometrik analiz yöntemiyle değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Durum çalışması modelinin kullanıldığı çalışmada, Scopus veri tabanından elde edilen örgüt kuramı alanındaki yayınların bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, örgüt kuramı alanındaki bilimsel yayınların sayısı, dili, türü, yayımlandığı kaynak eseri, yazarların kurumları, ülkeler, yayınların aldığı atıflar ve anahtar kelimeler bibliyometrik analiz çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmanın bulgularından, dünya genelinde örgüt kuramı üzerine 1941-2022 yılları arasında Scopus veri tabanında taranan toplam 2716 yayın yapıldığı, bu yayınların dilinin genel olarak İngilizce olduğu ve yayın yapılan belge türünün genel olarak (%73) makale olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Scopus veri tabanında taranan örgüt kuramı alanındaki Türkiye kaynaklı yayınlar ise oldukça sınırlı düzeydedir. Örgüt kuramı alanındaki bilimsel yayınların anahtar kelimelerinin sosyal ağ analizinde ise alandaki bilimsel yayınların 12 küme altında gruplandırıldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Çalışmanın bibliyometrik analiz bulgularının (yayın ve atıf sayısı) örgüt kuramının tarihsel gelişimi ile paralellik gösterdiği değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Örgüt kuramı, organizasyon teorisi, bibliyometrik analiz, bibliyometri, örgüt kuramını anlamak

Jel Sınıflandırma Kodları: D21, L20, M00, M10

A General Review of Organization Theory by Bibliometric Analysis Method¹

Abstract

This study aimed to systematically examine the development of organization theory, which is a research area that examines how organizations affect their functions and the environment in which they operate, how they are affected by this environment, and to evaluate it with the bibliometric analysis method. The model of the research is a case study. The study was conducted through publications in the field of organization theory obtained from the Scopus database. Using the bibliometric analysis method, academic publications in the field of organization theory were examined in terms of the number of publications, publication language, publication type, authors' institutions, published sources, countries, citations, and keywords. According to this study, the Scopus database contains 2716 publications on organization theory from 1941 to 2022, mostly in English. On the other side, the number of publications from Turkey in organization theory searched in the Scopus database is quite limited. Based on the social network analysis of the keywords regarding scientific publications in organization theory, it is concluded that scientific publications in the research area are grouped under 12 clusters. The bibliometric analysis results of the study (publications and citations) correspond with the historical evolution of organization theory.

Keywords: Organization theory, bibliometric analysis, bibliometrics, understanding organizations, understanding organization theory.

JEL Classification Codes: D21, L20, M00, M10

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 02.07.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 20.08.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Sabır Taştan, N., Taştan, K. ve Yılmaz, S. (2023). Bibliyometrik analiz yöntemi ile örgüt kuramına ilişkin genel bir değerlendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 1313-1341. DOI: 10.18074/ckuuiibfd.1321598.

1. Giriş

Örgütler, faaliyetleri bilinçli bir şekilde yapılandırılmış ve koordine edilmiş, dış çevre ile bağlantılı, belirli hedeflere yönelik sosyal varlıklardır (Daft, 2015, s. 11). Hayatın her alanı örgütlerle çevrili olmasına rağmen bu örgütlerin nasıl veya neden bu işleri yaptıkları nadiren sorgulanmaktadır. Ayrıca, bu sosyal yapılara karşı insanlar genellikle kayıtsız bir tutum içerisinde (Jones, 2017, s. 1). Bu kayıtsızlığa karşın, bireyler ve onlar arasındaki ilişkiler örgütlerin temel unsurunu oluşturmaktadır (Daft, 2015, s. 11).

Günümüzde yöneticiler, daha önce hiç olmadığı kadar fazla bir şekilde örgütlerinin yaratabileceği değeri artırmak amacıyla çalışanlarını koordine ve motive etmek için yeni ve daha iyi yollar aramaktadırlar (Jones, 2017, s. 11). Küreselleşme, yoğun rekabet ortamı, etik ve sosyal sorumluluk kavramlarının önem kazanması, piyasaya hızlı yanıt verme ihtiyacı, dijitalleşme ve artan iş gücü çeşitliliği (Daft, 2015, s. 7) gibi güçlükler nedeni ile örgütlerin tasarımı yönetim biliminin en öncelikli konularından biri haline gelmiştir. Diğer taraftan, örgütlerin yapısını ve kültürünü tasarlamının ve etkililiğini artırmak için değiştirmenin temel yolu ise stratejik yönetim, insan kaynakları yönetimi ve örgütsel davranış ile birlikte Türkiye’de yönetim / örgüt (organizasyon) alanının alt başlıklarından biri olarak kabul edilen (Erdemir, 2009, s. 9) ve örgütleri açıklayan örgüt kuramını bilmekten ve anlamaktan geçmektedir. Bu çalışmanın amacı, Örgüt Kuramı ile ilgili teorik bilgi sağlamak, Örgüt Kuramı’nın Türk yönetim / örgüt bilimi alanındaki yerini resmetmek ve resmedilen genel çerçevede bibliyometrik analiz yöntemiyle Örgüt Kuramı’nın dünyadaki ve Türkiye’deki durumunu ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Örgüt Kuramı Tanımı

Tarih boyunca çeşitli örgüt yapılarının varlığından bahsedilse de örgütlerin davranışlarını anlamaya ve açıklamaya çalışan bir sosyal bilim alanı olan örgüt kuramı, 19. yüzyılının sonlarından itibaren araştırmalara konu olmuş, özellikle 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren sosyal bilimlerde alanında yürütülen araştırmalarla geliştirilen yönetim düşüncelerinin birikimi ile ortaya çıkmıştır (Taşcı, 2013, ss. 4–8). Jones'a (2017, s. 8) göre örgüt kuramı, örgütlerin fonksiyonlarını ve faaliyet gösterdikleri çevreyi nasıl etkilediklerini ve bu çevreden nasıl etkilendiklerini inceleyen araştırma alanı olarak tanımlanmaktadır. Örgüt kuramı, bazı örgütlerin nasıl olağanüstü bir başarı gösterdiğini, bazılarının ise güçlerine ve büyüklüklerine rağmen nasıl başarısız olduklarının anlaşılmasını sağlamakla birlikte, örgütlerin etkin bir şekilde yönetilebilmesi için gelecekte ne olabileceğinin ve geçmişte ne olduğunun açıklanmasına da yardımcı olmaktadır (Daft, 2015, s. 6). Örgüt kuramının temel soruları, örgütlerin nasıl ve niçin oldukları gibi davrandıkları ve bunların sonuçlarının ne olduğudur (Greenwood, Oliver, Suddaby ve Sahlin, 2008a, s. 1).

2.2. Örgüt Kuramının Tarihsel Gelişimi

20. yüzyılın başlarında, modern sosyolojinin kurucularından Max Weber (1924), rasyonelleştirilmiş, yasal ve idari sistemlerin geleneksel ve karizmatik yönetim biçimlerinin yerini aldığı ve kamu ve özel sektör bürokrasilerinin yükselişinin bu yeni inanç ve değerlerin önemli bir göstergesi ve taşıyıcısı olduğunu öne sürmüştür. Frederick W. Taylor (1911) aynı büyük dönüşümü gözlemlemiş ve yazmıştır ancak Weber gibi bu tür yaklaşımları tanımlamak ve anlamaktan ziyade, fabrikalardaki üretim ile ilgili yaklaşımlarla yakından ilgilenmiştir. Taylor ve Weber'den sonra, Chester Barnard (1936) ve Philip Selznick (1948, 1957), örgütleri çevrelerinde hayatta kalmaya çalışan uyarlanabilir sistemler olarak görmeye başlamışlardır. Geliştirilen bu işlevselci yaklaşım, örgütlerin sadece teknik sistemler olmadığını, daha geniş bir çevre çemberinin bileşeni olacak şekilde önemli norm ve değerleri içeren politik ve sosyal sistemler olduğunu vurgulamıştır (Scott, 1992).

Bu çalışmalardan önce örgütler, Amerikalı sosyologlar tarafından kendi başlarına çalışmaya değer bir sosyal fenomen olarak kabul edilmemekteydi (Tolbert & Zucker, 1994, s. 3, 1996, s. 176). Her ne kadar örgütler, işlevselci analizlerin ortaya çıkmasından önce de sosyologlar tarafından çalışma konusu olmuş olsalar da (Örneğin, Chicago Okulu ile bağlantılı Amerikalı teorisyenlerin çalışmaları) bu tür çalışmalar tipik olarak örgütleri sosyal eşitsizlik, toplumlararası ilişkiler, sosyal sapma ve benzeri gibi genel sosyal sorunların yönleri olarak ele almıştır. Genel olarak bu dönemdeki analizlerin odağı kuruluşlar olarak örgütler değildir (Tolbert & Zucker, 1996, s. 176). Örgüt kuramı alanının doğuşu ve gelişimi genel olarak dört evrede incelenmektedir (Sargut & Özen, 2015, s. 14; Üsdiken & Leblebici, 2001):

Tablo 1: Örgüt Kuramının Gelişim Evreleri

Evreler	Yıllar	Özellikleri
Evre	1800'lerin sonlarından-1950'lere kadar	Farklı disiplinlerde ve uygulamada yönetim ve örgütler üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır.
Evre	1950'lerin başından 1970'lerin sonuna kadar	Örgüt kuramı bir çalışma alanı olarak belirginleşmiş ve koşul bağımlılık kuramı etrafında geçici uzlaşma sağlanmıştır.
Evre	1970'lerin sonundan 1990'ların sonuna kadar	Örgüt kuramlarında çeşitlenme görülmeye başlamıştır.
Evre	1990'ların sonundan-.....	Çeşitlenmeyle birlikte bütünleşme çabaları ve kuramları birlikte kullanan çalışmalar artmaya başlamıştır.

Kaynak: (Sargut & Özen, 2015, s. 14; Üsdiken & Leblebici, 2001)

Örgüt kuramı sosyal bilim anlamında henüz çok genç bir alan olmasına rağmen, sosyal bilimler alanındaki temel tartışma konularını, düşünce okullarını ve yaşanan değişimleri neredeyse bütünüyle yansıtan bir hızla gelişmiştir (Taşçı, 2013, s. 3). Üsdiken ve Leblebici'ye (2001) göre, örgüt kuramı 3 temel kökten beslenerek geliştirilmiş olup Tablo 1'deki 1. Evre'de yapılan çalışmalardan oluşan bu 3 temel kök şu şekildedir;

1. Devletler ve işletmeler için etkili ve verimli yönetimin nasıl olması gerektiği hakkında kurallar sunan ve genellikle Kuzey Amerika ve Avrupa'daki uygulayıcı-kuramcılarının (Mooney ve Reiley; Fayol ve Urwick gibi) katkılarından oluşan idari köken
2. Örgütlerdeki insan unsurunu konu alan ve daha sonra "insan ilişkileri yaklaşımı" adı altında gelişen ve davranışçı çalışmaların yer aldığı psikolojik köken
3. Örgütlerin yapısal analizine odaklanan sosyolojik köken (Merton ve öğrencileri: Genel olarak Kuzey Amerika'dan katkı sağlamıştır).

1950'lerin başlarından itibaren bu üç köken davranışçı bakış açısının egemen olduğu bilimsel yönelime evrilmiş ve görgül temelli çalışmalarla sosyal organizasyonlar olarak değerlendirilmeye başlanan örgütlerin kurumsal bağlamda açıklanması görüşü rağbet görmeye başlayarak hakim görüş konumuna gelmiştir (Sargut & Özen, 2015, ss. 15–16; Üsdiken & Leblebici, 2001, s. 379). Tolbert ve Zucker (1994, s. 4), bu dönemde örgütlerin, mikro düzende toplum olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Bu döneme kadarki çalışmalarda, "resmi örgütlere" verilen kilit role rağmen örgütlerin modern toplumsal süreçlerde bağımsız sosyal aktörleri temsil ettiği fikri, Merton ve meslektaşlarının öncü çalışmalarına kadar geniş çapta kabul görmemiştir (Tolbert & Zucker, 1996, s. 176).

1970'lerin sonlarına gelindiğinde koşul bağımlılık kuramının hakim olduğu örgüt kuramı çalışmalarında çok kısa bir süre içinde örgütsel literatürdeki kalıcı perspektiflerden kaynak bağımlılığı kuramı, örgütsel ekoloji kuramı ve yeni kurumsal kuram ortaya çıkmıştır (Greenwood, Oliver, Suddaby ve Sahlin, 2008b, s. 1).

2.3. Örgüt Kuramını Oluşturan Kuramlar

Örgüt kuramı çalışma alanını, örgütleri ve örgütlerin davranışlarını açıklamaya çalışan başlıca kuramlar olan; koşul bağımlılık kuramı, kaynak bağımlılığı kuramı, örgütsel ekoloji kuramı, örgüt iktisadı kuramı, ağ düzeneği kuramı, yeni kurumsal kuram, eleştirel kuram ve postmodern örgüt kuramları oluşturmaktadır.

Koşul bağımlılık kuramı tüm örgütlere uygulanabilecek en iyi tek bir yönetim tarzının/yapısının olmadığını vurgulayarak (Aytemiz Seymen, 2014, s. 139), yapısal düzenlemelerin ölçek koşullarına, görev belirsizliğine ve stratejik kapsam

koşullarına uygun seçilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Greenwood vd., 2008a, s. 3).

Kaynak bağımlılığı kuramı, örgütlerin buldukları çevrelerinde yerine getirmeleri gereken faaliyetlerinin gerektirdiği kaynaklara bağlılık derecesi (Pfeffer & Salancik, 1978) olarak ifade edilmektedir (Uysal & İpçioğlu, 2008, s. 50). Bu yaklaşıma göre örgütler, kaynak bağımlılığını azaltmak için çevre ile etkileşim içinde diğer kuruluşlara olan bağımlılıklarını ve kritik kaynakların tedarikini yönetmek gibi politikalar geliştirmelidir (Greenwood vd., 2008a, s. 3).

Örgütsel ekoloji kuramı, örgütlerin uyarlanabilir bir şekilde yönetilememesinin altını çizmiş ve bu durumda problemin yöneticilerin örgütsel uyumu etkileyememesi olmadığını ancak bu etkilemeyi yeterince hızlı bir şekilde yapamadıklarını ortaya koyarak (Greenwood vd., 2008a, s. 3) örgütlerin popülasyonlarında meşru olmak, gerekirse mutasyona uğrayıp doğal ayıklanmaktan kurtulmak, niş pazarlar keşfederek bir popülasyon oluşumuna gitmek, popülasyon yoğunluğunu ve rekabet düzeyini iyi irdelemek durumunda olduklarını ifade etmektedir (Erdil, Alparslan ve Kalkan, 2010, s. 29).

Örgüt kuramına iktisadi açıdan yaklaşan işlem maliyeti kuramı örgütlerin gerçekleştirdikleri faaliyetlerin maliyetlerine katlanıp katlanamama durumuna göre bürokratik yapılara veya piyasa yapılara adaptasyon göstereceklerini ileri sürerken (Erdil vd., 2010, s. 29; Sargut ve Özen, 2015), vekalet kuramı ise vekil (hissedarlar tarafından atanan üst yönetim) ile asil (hissedarlardan oluşan yönetim kurulu) arasındaki karmaşık yetki ilişkilerini incelemektedir (Jones, 2017, s. 41).

Kurumsal kuram, örgütlerin meşruiyet kazanmak zorunda olduklarını ve bu nedenle çevreye uyum sağlamaya çalıştıklarını iddia etmektedir (DiMaggio & Powell, 1983; Meyer & Rowan, 1977). Oliver'a (1991, s. 149) göre, hem kurumsal kuram hem de kaynak bağımlılığı kuramı, örgütlerin istikrar ve meşruiyet elde etmeye çalıştıklarını ileri sürmektedir (DiMaggio, 1988; DiMaggio & Powell, 1983; Meyer & Rowan, 1983; Pfeffer & Salancik, 1978).

Bu teorik bakış açılarının her biri, bir örgüt ve çevresi arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Bunlara ek olarak, eleştirel kuram farklı çıkar gruplarına söz hakkı verilmesi gerektiğini savunarak eşit fırsatların olduğu işyerleri oluşturmayı amaçlamaktadır. Postmodern örgüt kuramı ise, daha önceleri önemsiz ya da uygun olmadığı değerlendirilen mikro düzeydeki konuların örgütsel analiz çalışmalarına dahil edilmesini sağlamaktadır.

Diğer taraftan, örgüt kuramlarının bütüncül bir perspektif ile değerlendirilmediği ve dayandığı temellerin karmaşık ve belirsiz olduğu yönünde eleştiriler karşısında kuramcıların örgütleri neden-sonuç ilişkisi içerisinde tek sebepli metodolojik bir yaklaşımla açıklamaya çalışmaları örgütleri var eden gerçek nedenleri tespit etmekte yetersiz kalmaktadır (Arslan, 2022). Arslan'a (2022) göre, örgütler için

kaynaklara olan bağımlılık ne kadar önemliyse kendini çevreye meşru kabul ettirme de bir o kadar önemli olabilir. Benzer şekilde, örgütlerin çevreye uyumu ne kadar önemliyse işlem maliyetlerinin düşürülmesi de bir o kadar önemli olabilir. Postmodern kuramın geliştirdiği yeni bakış açıları ve eleştirel kuramın eleştirileri örgütlere yeni yönler verebilir.

2.4. Örgüt Kuramına Bütüncül Bakışta Yeni Kurumsal Kuramın Rolü

Yeni kurumsal kuram, örgüt kuramlarındaki karmaşıklığa bir çözüm olarak diğer bütün kuramlarla iç içe çalışabildiği için bu yönü ile diğer örgüt kuramlarına oranla literatürde daha ön plana çıkmaktadır. Örnek olarak, Yeni kurumsal kuram örgütlerin çevre karşısındaki edilgen durumuna kaynak bağımlılığı yaklaşımı ile son verilebileceğini iddia etmektedir. Bazı yazarlara göre ise vekalet kuramı, işlem maliyetleri ve kaynak bağımlılığı kuramlarını birlikte kullanmak daha iyi açıklama yapılmasını sağlayabilmektedir (Greenwood vd., 2008a, s. 28; Üsdiken, 2015, s. 117,118).

Yeni Kurumsal kuramın, örgütlerin davranışının sadece piyasa baskılarına değil, aynı zamanda devlet ve meslekler gibi düzenleyici kurumlardan gelen resmi ve gayri resmi kurumsal baskılara ve genel sosyal beklentiler ve önde gelen kuruluşlara bağlı olduğunu iddia etmesi, kaynak bağımlılığı kuramı ile örgütsel ekoloji kuramı arasındaki güçlü bağı açıklamaktadır (Paauwe & Boselie, 2003, s. 59).

Ayrıca, Yeni Kurumsal kuramın diğer örgüt kuramlarıyla birlikte kullanıldığı çalışmalar örgüt kuramı literatürüne önemli argümanlar kazandırmışlardır (Örnek olarak; Oliver'in (1991) Kurumsal Süreçlere Stratejik Yanıtlar, Pfeffer'in (1992) "güç" ile kaynak bağımlılıklarının ayrılmaz bir ilişkisi olması ve Westphal ve diğerlerinin (1997) kurumsal verimlilik ve meşruiyet üzerine normatif bağlama uyma/uyarlama araştırmaları). Kurumsal kuram, diğer kuramlarla birleşmesinden veya bu kuramların birleştirilmesinden uzun yıllar boyunca büyük ölçüde kazanç sağlamıştır. Kurumsal kuramın pek çok diğer teori ve konu ile birlikte kullanılması, göze çarpan ve önemli bir güçtür (Greenwood vd., 2008a, ss. 28–31).

Tolbert ve Zucker (1994, s. 27), sonuçları üretmek için öne sürülen mekanizmaların oldukça farklı olmasına rağmen farklı teorilerin genellikle aynı öngörülen örgütsel sonuçlara yol açtığını belirtmektedir. Bu nedenle, belirli bir teorik bakış açısıyla vurgulanan faktörlerin örgütsel eylemleri belirlemede gerçekten işe yarayıp yaramadığını belirlemek imkânsız değilse de genellikle son derece zordur.

Bütün bu açıklamalar ışığında, kurumsal kuram, kaynak bağımlılığı kuramı ve verimlilik odaklı olasılık teorilerinin her birinin örgüt kuramı çalışan akademisyenler için yararlı içgörüler sağlama olasılığının daha yüksek olduğu bağlamların veya koşulların (Tolbert & Zucker, 1994, s. 27) dikkate alınması son derece önemlidir.

Bu noktada, kurumsal kuramın, diğer örgüt kuramları için her şeyi yakalayan bir ifade haline gelmesi ve örgüt kuramının gelişiminde 'varsayılan seçenek' rolünü elde etmesi (Greenwood vd., 2008a, s. 33) ise büyük bir risk olarak değerlendirilmektedir (Boxenbaum & Jonsson, 2017, s. 38).

Her ne kadar istikrarlı ve tekrar eden davranışları kurum olarak tanımlama eğiliminin getirdiği kapsayıcılık (Powell & DiMaggio, 1991) ve diğer bütün kuramlarla iç içe çalışabilirliği nedenleriyle Yeni Kurumsal Kuram diğer kuramlara oranla daha ön plana çıkmış olsa da (Taştan & Yılmaz, 2022) örgütleri anlatmada, açıklamada ve yön vermede literatürdeki bütün kuramlardan faydalanılması gerekmektedir.

Unutulmamalıdır ki, kuramlar zaman içerisinde değişen ihtiyaçlara cevap verebilmek için yeni durumlara uyarlanabilmekte ve kuramlara ait argümanlar örgütleri anlamakta ve açıklamakta kullanılmaya devam etmektedir.

2.5. Örgüt Kuramının Yönetim Düşüncelerinden Farklılaşması

Türk yönetim ve örgüt alan yazınında kuramlar genellikle dünya literatürüne paralel olarak; Bilimsel Yönetim, Yönetim Süreçleri ve Bürokrasi kuramlarını içeren “Klasik Yaklaşım”, İnsan İlişkileri Çalışmalarını içeren “Neo Klasik Yaklaşım” ve Koşul Bağımlılık (Durumsal Yaklaşım-Sistem Teorisi) kuramını içeren “Modern Yaklaşımlar” başlıkları altında toplanmıştır (Sargut vd., 2015, s. 7,8). Ancak, bu sınıflama şekli ile kuramların ve yapılan çalışmaların farklı kaynaklarda farklı yaklaşımlar altında toplanması sorunu bir yana, literatürde hangi kuramların örgütlerin nasıl yönetilmesi gerektiğini belirten uygulamaya dönük yönetim bilgisi ile yada hangilerinin örgütleri açıklamaya yönelik kuramsal örgüt bilgisi (Sargut vd., 2015, s. 7,8) ile ilişkilendirildiği de açıklanmamaktadır.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, Bilimsel Yönetim Yaklaşımı, Yönetim Süreci Yaklaşımı, İnsan İlişkileri Yaklaşımı gibi Klasik ve Neo Klasik Yaklaşımlar örgütlerin ve yönetimin davranışlarını anlamak ve açıklamak biçimindeki bugün anlaşıldığı hali ile örgüt ve yönetim kuramı olarak değerlendirilmemektedir. Bu yaklaşımlar, örgüt kuramı ve örgütsel davranış gibi çalışma alanlarının doğmasına katkıda bulunmuş ve genellikle “örgütlerin” kuramını geliştirmekten ziyade verimli ve etkili olmasını sağlayacak bilgi üretimini hedeflemiş uygulamaya dönük (Sargut & Özen, 2015, s. 15) ve analiz düzeyi açısından bir örgüt kuramı olarak değerlendirilemeyecek çalışmalardır. Örgüt kuramları, bu yönetim düşüncelerinin birikimi ile ortaya çıkmıştır (Taşcı, 2013, s. 8) ancak bu yönetim düşüncelerini örgüt kuramı olarak nitelendirmek doğru değildir. Literatürdeki, analiz düzeyi² olarak

² Analiz düzeyi, araştırma konusunun hangi bağlam içinde inceleneceğinin belirlenmesini sağlamaktadır (Taşcı, 2013, s. 7).

“örgütü³” veya örgütleri” temel alan kaynak eksikliği (Sargut vd., 2015, s. 7,8) örgüt kuramının yeterince anlaşılmasına neden olmaktadır.

3. Yöntem

Bu bölümde; sırasıyla, araştırma deseni, araştırma kapsamı, veri toplama süreci ve verilerin analizi bölümlerine yer verilmiştir.

3.1. Araştırma Deseni

Araştırmada, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yöntem olarak kullanılmıştır. Araştırmacıların bir olgu ya da olayı derinlemesine incelemesini sağlayan bir araştırma yöntemi olan durum çalışması (Yıldırım & Şimşek, 2011) yöntemi, bu çalışmada yönetim bilimi literatüründe örgüt kuramı ile ilgili bilimsel yayınların bibliyometrik parametreler açısından incelenip mevcut durumunu ortaya koyabilmek amacıyla benimsenmiştir. Bibliyometri, bilimsel yayınların aldığı atıf sayısı, yazar, yayınlandığı kaynak, alan, tür, kurum, ülke gibi bilgilerinin kullanılması suretiyle belirli bir alanın araştırma eğilimini nicel olarak analiz etmek için kullanılan yöntemlerden biridir. Bibliyometrik analiz sayesinde yayınlar özelliklerine göre gruplandırılabilen, sayısal ilişkiler, trendler, yazarlar, sosyal ağlar, iş birliklerini dikkate alınarak bilimsel açıdan güvenilir sonuçlar elde edilebilmektedir (Aslancı, 2022, s. 4).

3.2. Araştırma Kapsamı ve Veri Toplama

Bilim sisteminin nitel yönlerinin (kalitesi veya itibarı gibi) nicel ölçümlerine dayanan (Rehn, Gornitzki, Larsson ve Wadskog, 2014, s. 1) bibliyometrik analizde temel bileşen olarak veri tabanının kapsamı (Thompson, 2018) ele alınmaktadır. Web of Science ve Scopus, dünya genelinde yaygın olarak kullanılan prestijli veri tabanlarıdır. Ancak, Scopus, özellikle Sosyal ve Beşerî Bilimler alanında Üniversiteler Arası Kurul (ÜAK) tarafından yayımlanan Doçentlik kriterlerinde alan endeksi olarak belirlendiği ve İngilizce konuşulmayan ülkelerde yayınlanan dergileri de tarayarak (Elsevier, 2020) bölgesel yayınları daha çok endekslediği için çalışmada veri toplanan veri tabanı olarak kullanılmıştır. Sosyal ve beşerî bilimler alanlarında yapılan yayınlar genellikle bölgesel içeriklere sahip oldukları için yayımlandıkları bölgenin dilinde ve o bölgeye ait ulusal dergilerde daha çok yayımlanmaktadır (Karasözen, Bayram ve Zan, 2011, s. 249). Bu nedenle bölgesel yayınları daha çok endeksleyen Scopus veri tabanı özellikle seçilmiştir.

Bu kapsamda 19.11.2022 tarihinde Scopus.com web adresinde tarama yapılarak “örgüt kuramı” bilim alanı ile ilgili yayın bilgileri (örgüt kuramını oluşturan diğer

³ Örgüt kuramı alanında; mikro (örgüt düzeyi), meso (örgütler-arası düzey) ve makro (örgütler-üstü yani örgüt toplulukları düzeyi) olmak üzere üç temel analiz düzeyinden bahsedilmektedir. Örgüt araştırmalarında bu analiz düzeylerinden herhangi biri kullanılabilirken Klein, Tosi, ve Cannella'a (1999) göre çoklu analiz düzeylerinin kullanılması kuramların açıklayıcılığını artırabilecektir (Taşcı, 2013, s. 7,8).

kuramlar içeriğe dahil edilmeden) elde edilmiştir. Çalışmada, ilk olarak, Scopus.com web sitesindeki arama sayfasındaki “Start exploring” sayfasındaki “Search (Arama)” bölümünde arama terimleri olarak “Organization Theory” ve “Örgüt Kuramı” kelimeleri yazılmıştır. Arama seçeneklerinden “belge başlığı, öz, anahtar kelime” seçilmiştir.

Çalışma kapsamında daha genel bir sonuca ulaşılabilme için Scopus veri tabanındaki ilk yayın yapılan tarihten (dünya geneli yayınlar için 1941, Türkiye kaynaklı yayınlar için 1995) 2022 yılına kadar yaklaşık seksen yıllık zaman dilimi analiz edilmiştir. Arama sonuçlarında “Örgüt Kuramı-Organization Theory” konulu bilimsel yayınların çalışma alanı olarak çeşitlilik arz ettiği ve “Computer Science, Engineering, Arts and Humanities, Medicine, Mathematics, Agricultural and Biological Sciences, Physics and Astronomy, Chemical Engineering” gibi alanlarda örgüt kuramı ile ilgili çalışmalar olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle veri tabanından elde edilen arama sonuçları “Subject area (Konu alanı)” açısından filtrelenerek “Business, Management and Accounting”, “Social Sciences” ve “Economics, Econometrics and Finance” alanlarındaki kayıtlarla sınırlandırılmıştır. Sonraki aşamada önce dünya geneli için veriler indirilmiş daha sonra ise veriler Türkiye kaynaklı yayınlarla sınırlandırılmıştır. Böylelikle “örgüt kuramı” bilimi alanında yapılan araştırmalar hakkında genel bir kanıya ulaşılmaya çalışılmıştır.

3.3. Veri Analizi

Araştırmada veri analizi yöntemi olarak bibliyometrik analiz tekniği kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz tekniğinde, matematik ve istatistik yöntemleri kitaplara ve diğer bilimsel iletişim araçlarına uygulanmaktadır (Pritchard, 1969; Karagöz & Şeref, 2019, s. 128). İnceoğlu'na (2014, s. 34) göre bibliyometrik analiz “literatür birikiminin tümünü ya da belli bir kesitini ele alarak, ilgili disiplinin zaman ve mekandaki devinimiyle ilgili somut veriler sunar, genellemeler yapar” (Karagöz & Şeref, 2019, s. 128).

Çalışmada 1941’den 2022’ye kadar olan dönemde örgüt kuramı bilim alanı ile ilgili yayınlanmış olan ve Scopus’ta endekslenen toplam 2716 yayın ve Türkiye kaynaklı 12 yayın bibliyometrik göstergeler açısından incelenmiş ve kategorilendirilmiştir. Verilere ilişkin tablolar ve grafikler ile yüzde ve frekansların oluşturulmasında Microsoft Excel uygulaması kullanılmıştır. Örgüt Kuramı ile ilgili 2716 yayının anahtar kelimelerinin sosyal ağ analizi görselleştirilmesinde ise VOSviewer (Version 1.6.18) paket programı kullanılmıştır. VOSviewer, bir bilimsel literatürden çıkarılan önemli terimlerin birlikte oluşum ağlarını oluşturmak ve görselleştirmek için kullanılabilir metin madenciliği işlevi sunarak bibliyometrik ağları oluşturmak ve görselleştirmek için kullanılan bir yazılım aracıdır (VOSviewer, 2022). Bu kapsamda örgüt kuramı ile ilgili yayınların anahtar kelimeleri VOSviewer kullanılarak görsel olarak haritalandırılmıştır.

4. Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde, bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak elde edilen bulgular tablolar, grafikler ve şekiller halinde sunulmuştur.

4.1. Yayın Sayısı

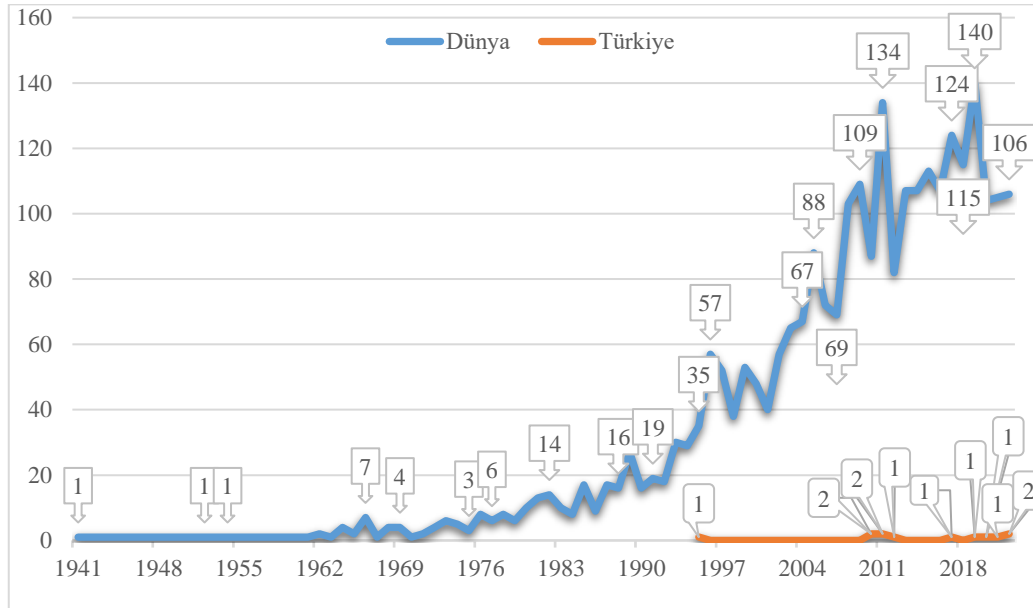
Örgüt Kuramı alanında dünya genelindeki 2716 bilimsel yayının yıllara göre sayısal dağılımı Tablo 2’de gösterilmektedir. Belirtilen dönemde Türkiye kaynaklı 12 yayın yapılmıştır.

Tablo 2: Örgüt Kuramı Alanındaki Bilimsel Yayınların Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Sayı (n)	Yıl	Sayı (n)	Yıl	Sayı (n)	Yıl	Sayı (n)
2022	106	2006	72	1989	27	1972	4
2021	105	2005	88	1988	16	1971	2
2020	104	2004	67	1987	17	1970	1
2019	140	2003	65	1986	9	1969	4
2018	115	2002	57	1985	17	1968	4
2017	124	2001	40	1984	8	1967	1
2016	107	2000	48	1983	10	1966	7
2015	113	1999	53	1982	14	1965	2
2014	107	1998	38	1981	13	1964	4
2013	107	1997	52	1980	10	1963	1
2012	82	1996	57	1979	6	1962	2
2011	134	1995	35	1978	8	1961	1
2010	87	1994	29	1977	6	1960	1
2009	109	1993	30	1976	8	1954	1
2008	103	1992	18	1975	3	1952	1
2007	69	1991	19	1974	5	1941	1
		1990	16	1973	6		

Kaynak: Elsevier'den (2022b) elde edilen verilerle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’de gösterilen bilimsel yayınların yıllara göre dağılım düzeyı Şekil 1’de daha net bir şekilde görülmektedir.

Şekil 1: Örgüt Kuramı Alanındaki Bilimsel Yayınların Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: Elsevier'den (2022b) elde edilen verilerle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1’de gösterilen 1941-2022 yılları arasındaki örgüt kuramı alanındaki bilimsel yayınların yıllara göre sayıları incelendiğinde, örgüt kuramı ile ilgili ilk yayının 1941 yılında yapıldığı görülmektedir. 1960’lı yıllara kadar yapılan sınırlı sayıda yayının 1970’lerin sonlarına doğru bir istikrar kazanması, çalışmanın literatür kısmında verilen evrelere uygun olarak bir çalışma alanı olarak örgüt kuramının ortaya çıktığını göstermektedir. 1980’li yıllarda başlayan ivme ise 1990’lı yıllarda görülen çeşitlenme ile birlikte örgüt kuramı alanında yapılan çalışmaların artmasına neden olmuştur. Verilere göre, en çok yayın yapılan yıl 2019 yılıdır (n=140). 2000’li yıllarla birlikte örgüt kuramı ile ilgili çalışmaların belirli bir olgunluk seviyesine ulaştığı gözlemlenmektedir. Türkiye kaynaklı yayınlarda ise yine çalışmanın literatür kısmında belirtildiği üzere örgüt kuramına ilgi sınırlı düzeydedir. 1995 yılında yayınlanan ilk yayını muhtelif yıllarda yapılan bir iki yayın takip etmiştir. Her ne kadar Scopus veri tabanında elde edilen yada uluslararası prestijli veri tabanlarında yer alan yayın sayısı az görünse de ilk baskısı 2007 yılında yapılan ve “Mavi Kitap” olarak ünlenen Sargut ve diğerlerinin (2015) “Örgüt Kuramları” kitabının Türk yönetim bilimi alanını domine ettiğini söylemek mümkündür. Daha sonraki ikinci nesil Türk örgüt kuramcılardan Taşcı ve diğerlerinin (2013) “Örgüt Kuramı” ve Sözen ve Basım’ın (2017) “Örgüt Kuramları” isimli kitaplarının ise alandaki eksikliği giderecek nitelikte Türk yönetim ve örgüt literatürüne Mavi Kitap ile birlikte vizyon kazandırdığını vurgulamak gerekmektedir.

4.2. Yayın Türü

Örgüt Kuramı alanındaki bilimsel yayınların yayın türüne göre dağılımı Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Örgüt Kuramı Alanındaki Bilimsel Yayınların Türleri

Tür	Dünya Geneli Yayın Sayısı (N)	Yüzde (%)	Türkiye Kaynaklı Yayın Sayısı (N)	Yüzde (%)
Makale	1.985	73,09	7	58,33
Kitap Bölümü	266	9,79	2	16,67
İnceleme	203	7,47		
Kitap	113	4,16	1	8,33
Konferans Bildirisi	109	4,01	2	16,67
Editör Başyazısı	29	1,07		
Kısa İnceleme	9	0,33		
Editöre Mektup	2	0,07		
Toplam	2716	100	12	100

Kaynak: Elsevier'den (2022b) elde edilen verilerle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'de görüldüğü üzere, örgüt kuramı alanında yapılan bilimsel yayınlar genel olarak "makale" şeklindedir (n=1985). Alandaki tüm yayınların %73'ünün makale olduğu görülmektedir. Makaleyi sırasıyla kitap bölümü, inceleme, kitap ve konferans bildirisi izlemektedir. Türkiye kaynaklı yayınlarda ise 7 makale, 2 kitap bölümü, 1 kitap ve 2 konferans bildirisi bulunmaktadır.

4.3. Yayın Dili

Örgüt Kuramı alanındaki bilimsel yayınların yayın diline göre dağılımı Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Örgüt Kuramı Alanındaki Bilimsel Yayınların Dilleri

Dil	Dünya Geneli		Türkiye Kaynaklı	
	Yayın Sayısı (N)	Yüzde (%)	Yayın Sayısı (N)	Yüzde (%)
İngilizce	2613	95,75	11	91,67
Rusça	26	0,95		
Almanca	23	0,84		
İspanyolca	17	0,62		
Çince	11	0,40		
Portekizce	9	0,33		
Fransızca	6	0,22		
İtalyanca	5	0,18		
Lehçe	5	0,18		
Hırvatça	2	0,07		
Japonca	2	0,07		
Litvanca	2	0,07		
Ukraynaca	2	0,07		
Boşnakça	1	0,04		
Felemenkçe	1	0,04		
Norveççe	1	0,04		
Türkçe	1	0,04	1	8,33
Tanımsız	2	0,07		
Toplam	2729*	100	12	100

Kaynak: Elsevier'den (2022b) elde edilen verilerle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

***Bazı yayınların iki dilde yayınlanması nedeniyle dil sayısı yayın sayısından fazla çıkabilmektedir.**

Tablo 4'te görüldüğü üzere, örgüt kuramı alanındaki bilimsel yayınlar için genel olarak kullanılan dil İngilizcedir (n=2613). Nitekim, Türkiye kaynaklı 12 yayının da 11'i İngilizce olarak yayımlanmıştır.

4.4. Örgüt Kuramı ile İlgili Yayınların Kaynakları, Yazarların Kurumları ve Ülkeler

Örgüt Kuramı alanındaki bilimsel yayınların yayınlandıkları kaynaklar Tablo 5'te gösterilmektedir. Kaynak sayısı (n=160) fazla olduğu için yayın sayısına göre ilk 20 dergi gösterilmiştir.

Tablo 5: Örgüt Kuramı Alanındaki Bilimsel Yayınların Yayınlandıkları Kaynaklar

Kaynak İsmi	Yayın Sayısı (N)
Organization Studies	117
Organization	73
Organization Science	64
Journal of Management Inquiry	56
Research in the Sociology of Organizations	42
Human Relations	37
Journal of Management Studies	35
Journal of Educational Administration	20
Educational Researcher	19
Journal of Organizational Change Management	19
Strategic Management Journal	18
Academy of Management Review	17
Journal of Business Ethics	17
Administration Society	16
Scandinavian Journal of Management	16
European Management Journal	15
International Journal of Public Administration	14
Public Administration	14
Culture and Organization	13
Journal of Management	13

Kaynak: Elsevier'den (2022b) elde edilen verilerle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Örgüt Kuramı alanındaki bilimsel yayınların yazarlarının kurumları Tablo 6'da gösterilmektedir. Kurum sayısının (n=160) fazla olması nedeniyle yayın sayısına göre ilk 20 kuruma yer verilmiştir.

Tablo 6: Örgüt Kuramı Alanındaki Bilimsel Yayınların Yazarlarının Kurumları (Dünya Geneli)

Kurum	Yayın Sayısı (N)
Copenhagen Business School	59
Stanford University	49
University of Technology Sydney	43
Universitetet I Oslo	33
The University of Manchester	32
University of Michigan, Ann Arbor	31
Goteborgs Universitet	29
University of Alberta	27
University of California, Berkeley	26
Vrije Universiteit Amsterdam	23
Pennsylvania State University	22
University of Pennsylvania	21
Handelshøyskolen Bı	21
University of Warwick	21
Northwestern University	20
University of Toronto	20
Università Bocconi	20
Harvard University	19
New York University	19
Michigan State University	19

Kaynak: Elsevier'den (2022b) elde edilen verilerle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5 ve Tablo 6'da görüldüğü üzere, Kuzey Amerika ve Avrupa kıtalarında bulunan ülkelerin üniversiteleri ve bu ülkelerde bulunan dergiler örgüt kuramı ile ilgili araştırmalarda dünyaya liderlik etmektedirler. Bu durum örgüt kuramı alanındaki bilimsel yayınların yayımlandığı ülkelerde de kendini göstermektedir. Örgüt Kuramı alanındaki bilimsel yayınların ülkelere göre dağılımı Tablo 7'de verilmiştir. Ülke sayısı (n=78) fazla olduğu için, Tablo 7'de yayın sayısı açısından ilk 20 ülke ve Türkiye gösterilmektedir.

Tablo 7: Örgüt Kuramı Alanındaki Bilimsel Yayınların Ülkeleri

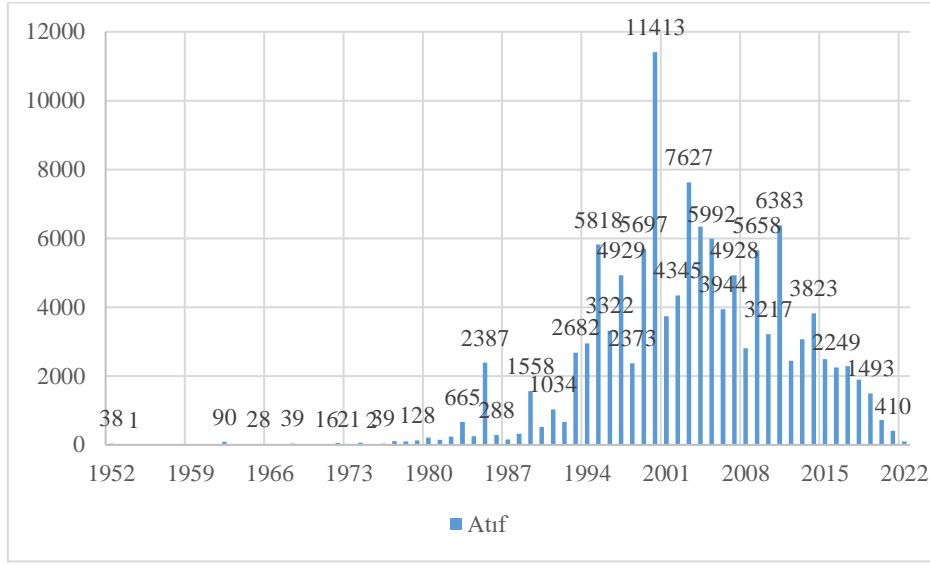
Ülke	Yayın Sayısı (N)
Amerika Birleşik Devletleri	931
Birleşik Krallık	400
Avustralya	163
Almanya	158
Kanada	144
Hollanda	117
İsveç	116
Norveç	107
Fransa	98
Danimarka	97
Çin	81
İtalya	80
Finlandiya	51
Avusturya	39
İspanya	37
Rusya Federasyonu	34
İsviçre	30
Hindistan	26
Belçika	23
Singapur	21
Türkiye	12

Kaynak: Elsevier'den (2022b) elde edilen verilerle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Yayın yapılan ülkeleri gösteren Tablo 7'ye göre, yayınlarda Amerika ve Avrupa kıtalarının ülkelerinin ağırlığı göze çarpmaktadır. Kuramın doğuşuna kaynaklık eden Amerika Birleşik Devletleri ise 931 yayın ile açık ara en çok yayın yapılan ülke konumundadır.

4.5. Atıf Analizi

Örgüt Kuramı alanında yayınlanan bilimsel yayınların yıllara göre atıf sayıları Şekil 2'de gösterilmektedir.

Şekil 2: Örgüt Kuramı Alanındaki Bilimsel Yayınların Aldıkları Atıflar

Kaynak: Elsevier'den (2022a) elde edilen verilerle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2 incelendiğinde, örgüt kuramı alanında yayınlanan bilimsel yayınlara yapılan atıflarının örgüt kuramının gelişimine uygun olarak 1990'lı yıllara kadar düşük oranda seyrettiği, 1990'lı yıllarla birlikte başlayan atıf sayısındaki artışın 2000'li yıllarda ve sonrasında devam ettiği, son yıllarda ise yapılan atıflarda gözle görülür bir düşüş olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumu, 1990'lı yıllarda başlayan örgüt kuramı akımının 2000'li yıllarla birlikte bir fenomen haline geldiği şeklinde değerlendirmek mümkündür. En çok atıf alan yayınlar ise sırasıyla; Eisenhardt ve Martin'in (2000) "Dynamic capabilities: What are they? - Dinamik yetenekler: Nelerdir?" (8404 atıf), Margolis ve Walsh'in (2003) "Misery Loves Companies: Rethinking Social Initiatives by Business – Sefalet, Şirketleri Seviyor: İşletmelere Göre Sosyal Girişimleri Yeniden Düşünmek (2940 atıf), Carlile'nin (2004) "Transferring, Translating, and Transforming: An Integrative Framework for Managing Knowledge Across Boundaries - Aktarma, Çevirme ve Dönüştürme: Sınırların Ötesinde Bilgiyi Yönetmek İçin Bütünleştirici Bir Çerçeve" (1928 atıf), Oliver'in (1997) "Sustainable competitive advantage: Combining institutional and resource-based views - Sürdürülebilir rekabet avantajı: Kurumsal ve Kaynak Temelli Görüşleri Birleştirmek" (1721 atıf) ve Blackler'in (1995) "Knowledge, Knowledge Work and Organizations: An Overview and Interpretation - Bilgi, Bilgi Çalışması ve Örgütler: Genel Bir Bakış ve Yorum" (1594 atıf) isimli eserleridir (Elsevier, 2022a).

4.6. Türkiye Kaynaklı Yayınlar

Örgüt Kuramı alanındaki Türkiye kaynaklı yayınlar, yazarları ve yayımlandıkları kaynaklar Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8: Örgüt Kuramı Alanında Türkiye Kaynaklı Yayınlar

Yayın İsmi	Yazarlar	Yılı	Yayınlandığı Kaynak
Linking organisational justice and work engagement: mediating role of trust	Erdoğan, M.E., Ertop, D., Okan, R.Y.	2022	International Journal of Business and Emerging Markets
The Status Granted to Organizational Identity Characteristics: An Application of the Best-Worst Method and Regression Analysis	Topaler, B., Çavdaroglu, N.A.	2022	International Series in Operations Research and Management Science
Media performance: From the perspective of the comparative advantage theory of competition (Book Chapter)	Özkan, I., Arbak, T.H.	2021	Paradigm Shifts within the Communication World
History in management and organization studies: From margin to mainstream (Book)	Üsdiken, B., Kipping, M.	2020	History in Management and Organization Studies: From Margin to Mainstream
Singularity, normality, and hybridity: The university in organization theory [İstisnailik, Olağanlık ve Melezlik: Organizasyon Teorisinde Üniversite]	Fındıklı, B.	2019	Amme İdaresi Dergisi
Institutional entrepreneurship and organisational learning: Financial stability policy design in Turkey	Yağcı, M.	2017	Policy and Society
Transforming Public Organizations into Learning Organizations: A Conceptual Model	Maden, C.	2012	Public Organization Review
Strategic reactions of organizations to legal environment: A typology for industries in the process of institutionalization	Kırkbeşoğlu, E.	2011	Procedia- Social and Behavioral Sciences
Overview of methodological trends of the last decade in strategic management research	Uygun, R., Altın, E.	2011	Procedia- Social and Behavioral Sciences
Between contending perspectives and logics: Organizational studies in Europe	Üsdiken, B.	2010	Organization Studies
Strategic role of human resource development as boundary spanner	Hassan, M.U., Yaqub, M.Z.	2010	European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences
Organizational Analysis in North America and Europe: A Comparison of Co-citation Networks	Üsdiken, B., Pasadeos, Y.	1995	Organization Studies

Kaynak: Elsevier'den (2022b) elde edilen verilerle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Örgüt Kuramı alanındaki Türkiye kaynaklı yayınların yazarlarının kurumları Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9: Örgüt Kuramı Alanındaki Türkiye Kaynaklı Yayınların Yazarlarının Kurumları

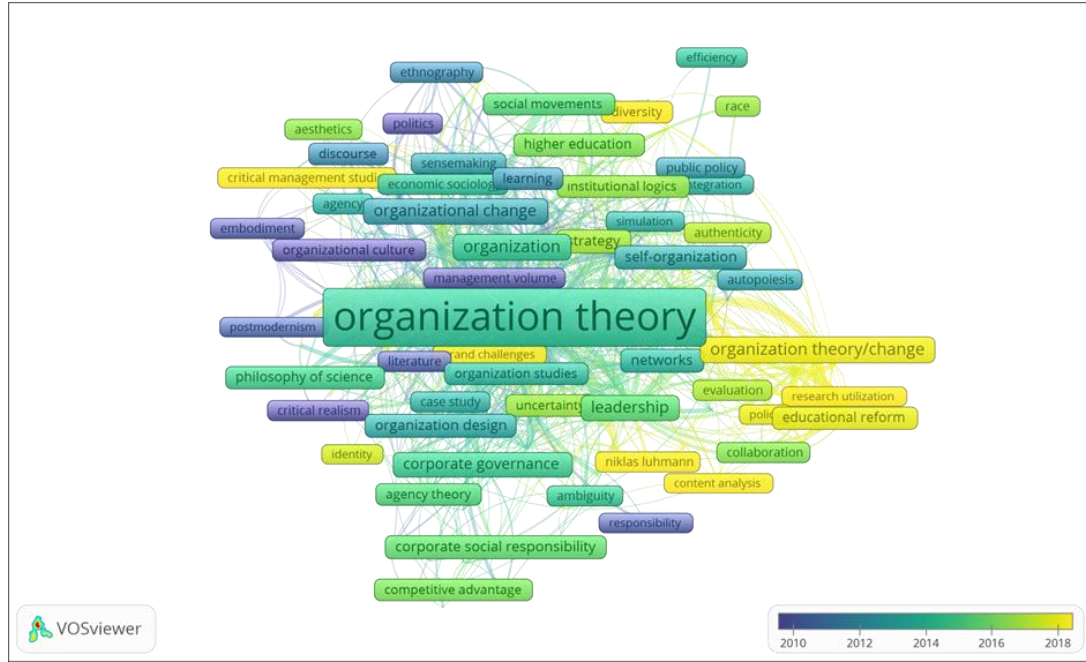
Kurum	Yayın Sayısı (N)
Boğaziçi Üniversitesi	2
Sabancı Üniversitesi	2
Çanakkale 18 Mart Yeditepe Üniversitesi	1
The University Of Alabama	1
Universität Wien	1
İstanbul Üniversitesi	1
Başkent Üniversitesi	1
Yaşar Üniversitesi	1
Kadir Has Üniversitesi	1
Universitetet İ Bergen	1
York University	1
Özyeğin Üniversitesi	1
İstinye Üniversitesi	1
Schulich School Of Business	1

Kaynak: Elsevier'den (2022b) elde edilen verilerle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 8 ve Tablo 9’da görüldüğü üzere, örgüt kuramı alanında Türkiye kaynaklı yayınlar oldukça sınırlı düzeydedir.

4.7. Anahtar Kelimelerin Sosyal Ağ Analizi

Örgüt Kuramı alanındaki bilimsel yayınların anahtar kelimelerine yönelik sosyal ağ analizi Şekil 3’te gösterilmektedir.

Şekil 3: Örgüt Kuramı Alanındaki Bilimsel Yayınların Anahtar Kelimelerinin Sosyal Ağ Analizi

Kaynak: Elsevier'den (2022b) elde edilen verilerle yazarlar tarafından VOSviewer (2022) yazılımı kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 3 incelendiğinde örgüt kuramı alanındaki bilimsel yayınların 12 küme altında gruplandığı anlaşılmaktadır (çerçeve genişliği anahtar kelimenin kullanım sıklığını, renklendirme ise zaman boyutunu göstermektedir). “Organization Theory”, “Organization”, “Organization Theory/Change” ve “Organizational Change” bağlantı ögelerinin ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Şekil 3’te gösterilen sosyal ağ grafiğine göre Scopus veri tabanında taranan örgüt kuramı ile ilgili bilimsel yayınların birbiriyle bağlantılı olduğu değerlendirilmektedir.

5. Sonuç

Bu çalışmada Örgüt Kuramı ile ilgili kavramsal açıklamalar ve alandaki araştırmaların bibliyometrik analizi ışığı altında genel bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Bibliyometrik analizde, Kırkbeşoğlu ve diğerlerinin (2015) Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongrelerinden elde ettikleri sonuçlardan farklı olarak Scopus veri tabanındaki bilgiler ve bir bilim alanı olarak Örgüt Kuramı’nın kendisi (kuramı oluşturan diğer kuramlar içeriğe dahil edilmeden) incelenmiştir.

Çalışmanın bibliyometrik analiz bulguları örgüt kuramının tarihsel gelişimini doğrulayıcı veriler sunmaktadır. Çalışmanın bulgularında, örgüt kuramı alanında Scopus veri tabanındaki ilk yayının 1941 yılında yapıldığı, 1960'lı yıllara kadar yayınların sınırlı sayıda olduğu, 1970'lerin sonlarına doğru yayınların istikrar kazanmaya başladığı ve bir bilim alanı olarak örgüt kuramının bu yıllarda ortaya çıktığı görülmektedir. 1990'lı yıllarda başlayan alandaki çeşitlenmenin etkisi ile örgüt kuramı ile ilgili çalışmaların 2000'li yıllara doğru baskın bir biçimde fazlaştığı ve 2000'li yıllarla birlikte örgüt kuramı ile ilgili çalışmaların belirli bir olgunluk seviyesine ulaştığı görülmektedir. Örgüt kuramı ile ilgili yayınlanan çalışmalara yapılan atıflar da örgüt kuramının tarihsel gelişimine uygun olarak 1990'lı yıllara kadar düşük oranda seyretmiştir. 1990'lı yıllarla birlikte atıf sayılarında artış başladığı ve bu artışın 2000'li yıllarda ve sonrasında devam ettiği çalışmanın bulgularında görülmektedir. Alandaki çalışmaların özellikle Kuzey Amerika ve Avrupa kıtalarında bulunan yazarlar, üniversiteler ve dergiler ekseninde yoğunlaştığını söylemek mümkündür.

Türkiye kaynaklı yayınlarda ise yine çalışmanın literatür kısmında belirtildiği üzere örgüt kuramına ilgi sınırlı düzeydedir. Örgüt kuramı alanındaki uluslararası gelişmelere rağmen, özellikle 1980'li yıllardan sonra yaşanan kuramsal çeşitlenmeyi (Üsdiken & Leblebici, 2001) Türkiye'deki örgütler ve yönetim yazınının sınırlı olarak izlediği ya da hiç izlemediği (Üsdiken & Erden, 2002, s. 94) bilinen bir gerçek olarak (Özen, 2015, s. 36; Sargut vd., 2015, s. 7) bibliyometrik analiz sonucunda da karşımıza çıkmaktadır. 1995 yılında yayınlanan ilk yayını muhtelif yıllarda yapılan bir iki yayın takip etmiştir. Her ne kadar Scopus veri tabanında elde edilen yada uluslararası prestijli veri tabanlarında yer alan yayın sayısı sınırlı sayıda (Erdoğan vd., 2022; Findikli, 2019; Hassan & Yaqub, 2010; Kirkbesoglu, 2011; Maden, 2012; Özkan & Arbak, 2021; Topaler & Çavdaroglu, 2022; Üsdiken, 2010; Üsdiken & Kipping, 2020; Üsdiken & Pasadeos, 1995; Uygun & Altin, 2011; Yağcı, 2017) olsa da alandaki Türkçe 3 kitap (Örgüt Kuramları (Sargut vd., 2015), Örgüt Kuramı (Taşcı vd., 2013) ve Örgüt Kuramları (Sözen & Basım, 2017)) Türk yönetim ve örgüt literatürüne örgüt kuramı alanında yön vermişlerdir.

Türk yönetim ve örgüt yazını üzerine önemli çalışmalarda bulunan Sargut ve diğerleri (2015, ss. 11–13), Üsdiken'e (1996) ve Pfeffer'e (1993) dayandırdıkları açıklamalarında, Türk yönetim ve örgüt yazınında sorunlar olduğunu, temel kuram bilgisinin zayıf olduğunu, genel geçer okur için yazılmış kaynakların alandaki hakimiyetinin sorunlar oluşturduğunu ve her metaforun yeni bir kurammış gibi işlenmesi nedeniyle alanın meşruiyetinin zarar gördüğünü belirtmişlerdir. Bu nedenle Türk yönetim ve örgüt yazınında örgüt kuramının ve örgüt kuramını oluşturan diğer kuramların daha fazla ele alınması temel kuram bilgisinin alana yerleşmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda, araştırmacıların kendi bakış açılarından örgüt kuramını yorumlayan eserler kaleme almaları ve yazında örgüt kuramının çerçevesini belirten bu eser gibi eserlerin

fazlaşması önerilmektedir. Okuyucuların doğru kaynağa ulaşabilmesi açısından bilim insanlarının eserlerinin alanda hâkim olması genel geçer okur için yazılmış kaynakların alandaki hakimiyetini sona erdirecektir.

Kaynakça

- Arslan, S. (2022). *Örgüt Kuramlarına Genel Bakış*. Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Ders Notları, Eskişehir.
- Aslancı, S. (2022). Araştırma Sorgulamaya Dayalı Öğrenme: Bibliyometrik Bir Analiz. *Scientific Educational Studies*, 0–2. <https://doi.org/10.31798/ses.1068633>
- Aytemiz Seymen, O. (2014). Koşul Bağımlılık Kuramı Kapsamında Örgüt Büyüklüğü-Örgüt Yapısı İlişkisinin Yazınsal Açısından Eleştirel Bir Değerlendirmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 135-165. DOI: 10.24889/ifede.268173
- Blackler, F. (1995). Knowledge, Knowledge Work and Organizations: An Overview and Interpretation. *Organization Studies*, 16(6), 1021–1046. <https://doi.org/10.1177/017084069501600605>
- Boxenbaum, E. & Jonsson, S. (2017). Isomorphism, Diffusion and Decoupling: Concept Evolution and Theoretical Challenges. İçinde R. Greenwood, C. Oliver, T. Lawrence, & R. Meyer (Ed.), *The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism* (2. baskı, Sayı May, ss. 77–101). SAGE Publications Inc. London. <https://doi.org/10.4135/9781446280669.n4>
- Carlile, P. R. (2004). Transferring, Translating, and Transforming: An Integrative Framework for Managing Knowledge Across Boundaries. *Organization Science*, 15(5), 555–568. <https://doi.org/10.1287/orsc.1040.0094>
- Daft, R. L. (2015). *Örgüt Kuramları ve Tasarımını Anlamak* (10.). Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. Ankara.
- DiMaggio, P. J. (1988). Interest and Agency in Institutional Theory. İçinde L. G. Zucker (Ed.), *Institutional Patterns and Organizations: Culture and Environment* (ss. 3–22). Ballinger. Cambridge, Massachusetts.
- DiMaggio, P. J. & Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147–160. [https://doi.org/10.1016/S0742-3322\(00\)17011-1](https://doi.org/10.1016/S0742-3322(00)17011-1)

- Eisenhardt, K. M. & Martin, J. A. (2000). Dynamic capabilities: what are they? *Strategic Management Journal*, 21(10–11), 1105–1121.
[https://doi.org/10.1002/1097-0266\(200010/11\)21:10/11<1105::AID-SMJ133>3.0.CO;2-E](https://doi.org/10.1002/1097-0266(200010/11)21:10/11<1105::AID-SMJ133>3.0.CO;2-E)
- Elsevier. (2020). Content Coverage Guide. *Scopus*, 1–24.
https://www.elsevier.com/__data/assets/pdf_file/0007/69451/Scopus_Content_Coverage_Guide_WEB.pdf (Accessed on 22 July 2021)
- Elsevier. (2022a). *Download citation overview*. Scopus.com.
https://www.scopus.com/cto2/batch/results.uri?key=CTO_1540967581_Zk6LwyDBwD5HCcFAOf3kuw%253D%253D&exportFormat=CITATION
- Elsevier. (2022b). *Results*. Scopus.com.
<https://www.scopus.com/results/results.uri?sort=plf-f&src=s&st1=%2522organization+theory%2522&nlo=&nlr=&nls=&sid=13abc8ccd689af4939c573bbe8f403c0&sot=b&sdt=cl&cluster=scosubjabbr%252C%2522BUSI%2522%252Ct%252C%2522SOI%2522%252Ct%252C%2522ECON%2522%252Ct%252Bscosubtype%252C%2522er%2522%252Cf%252>
- Erdemir, E. (2009). Türkiye’de Yönetim/Örgüt Alanının Gelişimi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 4(1), 7–12.
- Erdil, O., Alparslan, A. M. & Kalkan, A. (2010). Örgütsel Ekoloji Kuramından Stratejik Yönetim Anlayışına. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 17–31.
- Erdoğan, M. E., Ertop, D. & Okan, R. Y. (2022). Linking organisational justice and work engagement: mediating role of trust. *International Journal of Business and Emerging Markets*, 14(3), 319–347.
<https://doi.org/10.1504/IJBEM.2022.123867>
- Findikli, B. (2019). Singularity, normality, and hybridity: The university in organization theory. *Amme İdaresi Dergisi*, 52(2), 49–78.
- Greenwood, R., Oliver, C., Suddaby, R. & Sahlin, K. (2008a). Introduction. İçinde R. Greenwood, C. Oliver, R. Suddaby, & K. Sahlin (Ed.), *The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism* (ss. 1–46). SAGE Publications Ltd. London.
- Greenwood, R., Oliver, C., Suddaby, R. & Sahlin, K. (2008b). The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism. İçinde R. Greenwood, C. Oliver, R. Suddaby, & K. Sahlin (Ed.), *The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism*. SAGE Publications Ltd. London.
<https://doi.org/10.4135/9781848608122>

- Hassan, M. U. & Yaqub, M. Z. (2010). Strategic role of human resource development as boundary spanner. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 19, 146–154.
- İnceoğlu, Ç. (2014). Türkiye’de Sinemayı Konu Alan Doktora Tezleri Üzerine Bibliyometrik Bir Çözümleme. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 21, 31–50.
- Jones, G. R. (2017). *Örgüt Kuramı, Örgüt Tasarımı ve Örgütsel Değişim*. Gazi Kitabevi. Ankara.
- Karagöz, B., & Şeref, İ. (2019). Yunus Emre İle İlgili Araştırmaların Bibliyometrik Analizi. *Mediterranean Journal of Educational Research*, 13(27), 123–141. <https://doi.org/10.29329/mjer.2019.185.6>
- Karasözen, B., Bayram, Ö. & Zan, B. U. (2011). WoS ve Scopus Veri Tabanlarının Karşılaştırması. *Türk Kütüphaneciliği*, 25, 238–260.
- Kirkbesoglu, E. (2011). Strategic reactions of organizations to legal environment: A typology for industries in the process of institutionalization. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 24, 1322–1328. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.09.027>
- Kırkbeşoğlu, E., Sözen, H. C. & Kurt, E. (2015). Türkiye’de Örgüt Kuramı Çalışmalarının Bibliyometrik Profili: Atıf Ağlarının Dönemsel Karşılaştırması. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 52(Mart), 109–136.
- Klein, K. J., Tosi, H. & Cannella, A. A. (1999). Multilevel Theory Building: Benefits, Barriers, and New Developments. *Academy of Management Review*, 24(2), 248–253. <https://doi.org/10.5465/amr.1999.1893934>
- Maden, C. (2012). Transforming Public Organizations into Learning Organizations: A Conceptual Model. *Public Organization Review*, 12(1), 71–84. <https://doi.org/10.1007/s11115-011-0160-9>
- Margolis, J. D. & Walsh, J. P. (2003). Misery Loves Companies: Rethinking Social Initiatives by Business. *Administrative Science Quarterly*, 48(2), 268–305. <https://doi.org/10.2307/3556659>
- Meyer, J. W. & Rowan, B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340–363. <https://doi.org/10.1086/226550>
- Meyer, J. W. & Rowan, B. (1983). The structure of educational organizations. İçinde J. W. Meyer & W. R. Scott (Ed.), *Organizational environments: Ritual and rationality* (ss. 71–97). Sage. Beverly Hills, CA.

- Oliver, C. (1991). Strategic Responses To Institutional Processes. *Academy of Management Review*, 16(1), 145–179. <https://doi.org/10.3233/978-1-60750-925-7-305>
- Oliver, C. (1997). Sustainable competitive advantage: combining institutional and resource-based views. *Strategic Management Journal*, 18(9), 697–713. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0266\(199710\)18:9<697::AID-SMJ909>3.0.CO;2-C](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(199710)18:9<697::AID-SMJ909>3.0.CO;2-C)
- Özen, Ş. (2015). Yeni Kurumsal Kuram: Örgütleri Çözümlemede Yeni Ufuklar ve Yeni Sorunlar. A. S. Sargut & Ş. Özen (Ed.), *Örgüt Kuramları* içinde (ss. 237–330). İmge Kitabevi. Ankara.
- Özkan, I. & Arbak, T. H. (2021). Media performance: From the perspective of the comparative advantage theory of competition. *Paradigm Shifts within the Communication World*, 19–29.
- Paauwe, J. & Boselie, P. (2003). Challenging ‘strategic HRM’ and the relevance of the institutional setting. *Human Resource Management Journal*, 13(3), 56–70. <https://doi.org/10.1111/j.1748-8583.2003.tb00098.x>
- Pfeffer, J. (1992). Understanding power in organizations. *California Management Review*, 34(2), 29–50. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511626562.003>
- Pfeffer, J. (1993). Barriers to the Advance of Organizational Science: Paradigm Development as a Dependent Variable. *The Academy of Management Review*, 18(4), 599. <https://doi.org/10.2307/258592>
- Pfeffer, J. & Salancik, G. R. (1978). *The External Control of Organizations: A Resource Dependence Perspective*. Harper & Row. New York.
- Powell, W. W. & DiMaggio, P. J. (1991). *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. University of Chicago. Chicago.
- Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25, 348–349.
- Rehn, C., Gornitzki, C., Larsson, A. & Wadskog, D. (2014). Bibliometric Handbook for Karolinska Institutet. İçinde *Bibliometric Handbook for Karolinska Institutet*. Karolinska Institutet. Stockholm. <https://doi.org/10.1093/reseval/rvt018>
- Sargut, A. S. & Özen, Ş. (2015). Örgüt Kuramlarına Genel Bakış: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme. A. S. Sargut & Ş. Özen (Ed.), *Örgüt Kuramları* içinde (3. Baskı, ss. 11–34). İmge Kitabevi. Ankara.

- Sargut, A. S., Özen, Ş., Gökşen, N. S., Oğuz, F., Önder, Ç., Üsdiken, B. & Yıldırım, E. (2015). *Örgüt Kuramları* (A. S. Sargut & Ş. Özen (Ed.); 3. Baskı). İmge Kitabevi. Ankara.
- Scott, R. W. (1992). The Subject is Organizations. *Organizations: Rational, Natural, and Open Systems, January 1998*, 3–26.
<https://doi.org/10.2307/2393090>
- Selznick, P. (1948). Foundations of the Theory of Organization. *American Sociological Review*, 13(1), 25. <https://doi.org/10.2307/2086752>
- Selznick, P. (1957). *Leadership in Administration*. Harper & Row. New York.
- Sözen, H. C. & Basım, H. N. (2017). *Örgüt Kuramları*. Beta Yayıncılık. İstanbul.
- Taşcı, D. (2013). Örgüt Kuramlarına Giriş. D. Taşcı & E. Erdemir (Ed.), *Örgüt Kuramı* içinde (ss. 2–29). Anadolu Üniversitesi. Eskişehir.
- Taşcı, D., Koç, U., Sayılar, Y., Önder, Ç., Wastı, N., Özen, Ş., Özen Aytemur, J. & Erdemir, E. (2013). *Örgüt Kuramı* (D. Taşcı & E. Erdemir (Ed.); 1. Baskı). Anadolu Üniversitesi. Eskişehir. <https://doi.org/10.1002/9781444324402.ch5>
- Taştan, K. & Yılmaz, S. (2022). Yeni Kurumsal Kurama Genel Bakış. K. Taştan & N. Sabır Taştan (Ed.), *YENİ KURUMSAL KURAM Sosyal Bilimlerin Yeni Evrensel Dili* içinde (1. baskı, ss. 1–33). Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. Ankara.
- Taylor, F. W. (1911). *The Principles of Scientific Management*. Harper & Brothers Publishers. [http://strategy.sjsu.edu/www.stable/pdf/Taylor, F. W. \(1911\). Harper & Brothers. New York](http://strategy.sjsu.edu/www.stable/pdf/Taylor, F. W. (1911). Harper & Brothers. New York).
- Thompson, D. F. (2018). Bibliometric Analysis of Pharmacology Publications in the United States: A State-Level Evaluation. *Journal of Scientometric Research*, 7(3), 167–172. <https://doi.org/10.5530/jscires.7.3.27>
- Tolbert, P. S. & Zucker, L. G. (1994). Institutional Analyses of Organizations: Legitimate but not Institutionalized. *UCLA: Institute for Social Science Research*, 6(5), 1–42. <https://escholarship.org/uc/item/23z6m92c>
- Tolbert, P. S. & Zucker, L. G. (1996). The Institutionalization of Institutional Theory. S. Clegg, C. Hardy, & W. Nord (Ed.), *Handbook of organization studies* içinde (ss. 175–190). SAGE. London.
<https://doi.org/10.1177/0170840611425735>
- Topaler, B. & Çavdaroğlu, N. A. (2022). The Status Granted to Organizational Identity Characteristics: An Application of the Best-Worst Method and

- Regression Analysis. *International Series in Operations Research and Management Science*, 326, 335–360. https://doi.org/10.1007/978-3-030-91851-4_13
- Üsdiken, B. (1996). Importing Theories of Management and Organization. *International Studies of Management & Organization*, 26(3), 33–46. <https://doi.org/10.1080/00208825.1996.11656686>
- Üsdiken, B. (2010). Between contending perspectives and logics: Organizational studies in Europe. *Organization Studies*, 31(6), 715–735. <https://doi.org/10.1177/0170840610372581>
- Üsdiken, B. (2015). Çevresel Baskı ve Talepler Karşısında Örgütler: Kaynak Bağımlılığı Yaklaşımı. A. S. Sargut & Ş. Özen (Ed.), *Örgüt Kuramları* içinde (3. baskı, ss. 77–132). İmge Kitabevi. Ankara
- Üsdiken, B. & Erden, Z. (2002). 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Yönetim Alanı: Disiplinin Yapısı ve Yaklaşımlar. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 91–112.
- Üsdiken, B. & Kipping, M. (2020). History in management and organization studies: From margin to mainstream. *History in Management and Organization Studies: From Margin to Mainstream*, 1–312. <https://doi.org/10.4324/9781315194844>
- Üsdiken, B. & Leblebici, H. (2001). Organization Theory. N. Anderson, D. S. Ones, H. K. Sinangıl, & C. Vıswesvaran (Ed.), *Industrial, Work And Organizational Psychology* içinde (C. 2, ss. 377–397). SAGE Publications. London. <https://doi.org/10.1108/ijm.2006.01627aaa.001>
- Üsdiken, B. & Pasadeos, Y. (1995). Organizational Analysis in North America and Europe: A Comparison of Co-citation Networks. *Organization Studies*, 16(3), 503–526. <https://doi.org/10.1177/017084069501600306>
- Uygun, R. & Altın, E. (2011). Overview of methodological trends of the last decade in strategic management research. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 24, 1475–1480. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.09.025>
- Uysal G. & İpçioğlu, İ. (2008). Kaynak Bağımlılığı Teorisinin Kritik Bir Unsuru Olarak Kaynak Belirsizliği ve Müşteri Tedarikçi Arasındaki İlişkisel Değişime Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15 (2), 49-60.
- VOSviewer. (2022). Visualizing scientific landscapes. <https://www.vosviewer.com/>
- Weber, M. (1924). *Economy and Society: An Interpretive Sociology*. Germany.

- Westphal, J. D., Gulati, R. & Shortell, S. M. (1997). Customization or Conformity? An Institutional and Network Perspective on the Content and Consequences of TQM Adoption. *Administrative Science Quarterly*, 42(2), 366. <https://doi.org/10.2307/2393924>
- Yağcı, M. (2017). Institutional entrepreneurship and organisational learning: Financial stability policy design in Turkey. *Policy and Society*, 36(4), 539–555. <https://doi.org/10.1080/14494035.2017.1369616>
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (8. baskı). Şeçkin Yayınevi. Ankara.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

A General Review of Organization Theory by Bibliometric Analysis Method

Extended Abstract

1. Introduction

Challenges such as globalisation, intense competition, the growing importance of ethics and social responsibility, the need to respond quickly to the market, digitalisation and the increasing diversity of the workforce (Daft, 2015, p. 7) have made organisational design one of the most prioritised topics in management science. At the same time, knowledge and understanding of organisational theory is the main way to design and change the structure as well as the culture of organisations to increase their effectiveness.

Organisation theory provides an understanding of how some organisations are extraordinarily successful while others fail despite their power and size, and helps to explain what can happen in the future and what has happened in the past in order to manage organisations effectively (Daft, 2015, p. 6). The fundamental questions of organisation theory are how and why organisations behave as they do and what the consequences are (Greenwood, et al., 2008a, p. 1).

The basic theories that attempt to explain organisations and their behaviour, such as contingency theory, resource dependence theory, organisational ecology theory, organisational economics theory, network theory, new institutional theory, critical theory and postmodern organisational theories, make up the field of organisation theory.

2. Method

In this study, which aims to examine the development of organisation theory systematically and evaluate it through bibliometric analysis, a bibliometric analysis of organisation theory publications (organisation theory as a scientific field was analysed, other theories that make up the theory were not included in the content) was carried out using the case study model, one of the qualitative research designs, obtained data from the Scopus database. In this context, the theoretical information on organisation theory was first provided, and then a bibliometric analysis was carried out on the number of scientific publications in organisation theory, language, type, source of publication, authors' institutions, countries, citations and keywords.

3. Results and Discussion

From the results of the study, it was concluded that there were 2716 publications in organisation theory indexed in the Scopus database worldwide between 1941 and 2022, the language of these publications was English, and the type of document published was (73%) articles.

When the number of scientific publications in organisation theory between 1941 and 2022 is examined by year, it can be seen that the first publication in organisation theory was made in 1941. The limited number of publications until the 1960s stabilises towards the end of the 1970s. This is the period in which organisation theory emerged as a field of study. The momentum that began in the 1980s led to an increase in the number of studies in organisation theory, with the diversification seen in the 1990s. According to the data, the most published year is 2019 (n=140). It can be observed that studies on organisation theory reached a certain level of maturity in the 2000s.

Turkish publications in organisation theory indexed in the Scopus database are very limited. The first publication in 1995 was followed by one or two publications in different years.

According to the study, universities and journals in North America and Europe lead the world in organisational theory research. This situation is also reflected in the countries in which organisational studies are published. The dominance of the American and European continents is also evident in the number of publications.

It can be seen that the number of citations to academic publications on organisation theory remained low until the 1990s as organisation theory developed. Although the increase in the number of citations that began in the 1990s continued into the 2000s and beyond, there has been a noticeable decrease in citations in recent years. This situation can be interpreted as the movement of organisation theory that began in the 1990s becoming a phenomenon of the 2000s.

In the social network analysis of the keywords of scientific publications in organisation theory, it is concluded that scientific publications in the research area are grouped into 12 clusters. It is assessed that the results of the bibliometric analysis of the study (number of publications and citations) are parallel with the historical development of organisation theory.

4. Conclusion

The results of the bibliometric analysis of the study provide data that confirm the historical development of organisation theory. It can be said that studies in the field are concentrated on authors, universities and journals located in North America and Europe. On the other hand, there is a limited interest in organisation theory in publications from Turkey. However, although the number of publications obtained from the Scopus database or included in prestigious international databases is limited, three Turkish books in the field (Organisation Theories (Sargut et al., 2015), Organisation Theory (Taştan et al., 2013) and Organisation Theories (Sözen & Basım, 2017)) have shaped the Turkish management and organisation literature in organisation theory.

Sargut et al. (2015, pp. 11-13), who have conducted important studies on the Turkish management and organisation literature, stated in their explanations based on Üsdiken (1996) and Pfeffer (1993) that there are problems in the Turkish management and organisation literature. In the same study, he contested that the basic theoretical knowledge is weak, the dominance of sources written for general readers in the field creates problems, and the legitimacy of the field is damaged because every metaphor is treated as a new theory. For this reason, it is very important that organisation theory and other theories that make up organisation theory are discussed more in the Turkish management and organisation literature in order to establish basic theoretical knowledge in the field. In future studies, it is suggested that researchers should write works that interpret organisation theory from their own perspective and that there should be more works like this one that set the framework of organisation theory in the literature. The dominance of works by academics in the field in terms of readers' access to the right source will end the dominance of sources written for the general reader in the field.

Biyografi

II. Abdülhamid Döneminden Bir Bürokrat: Hacı İsmail Hakkı Bey'in Sergüzeşti

İsmet SARIBAL

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF
ismetsaribal@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0870-6687

Öz

Hacı İsmail Hakkı Bey, Tırnova Evkaf Muhasebecisi Mustafa Refik Efendi'nin oğluydu. Küçük yaşta memuriyet hayatına başladı. Midhat Paşa'yla olan tanışıklığı memuriyet hayatını İstanbul'da sürdürmesinin önünü açtı. Kayserili Ahmed Paşa'nın kızıyla evlenerek Babıali'deki nepotizm ağına dâhil oldu. Sultan II. Abdülhamid'in iktidara gelişi ve meşruti idareye geçilmesi sürecinde Hacı İsmail Hakkı Efendi Şura-yı Devletteki işinden oldu. Bir müddet sonra mülazemetle Beyoğlu Bidayet Mahkemesinde işe başladı ve hâkimliğe kadar uzanan yeni bir kariyer yoluna girdi. II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde hâkimlikten atıldı. Ardından Şehremaneti Azalığına tayin edildi. Gizli bir görevle Selanik'e gönderildi. Selanik'te suikasta uğradı, sağ olarak kurtuldu. İstanbul'a döndükten sonra hafiye damgası yedi, "İzhâr-ı Hakikat yahut Sergüzeşt" adını verdiği bir risale yazıp başından geçenleri anlatarak hafiye olmadığını ispatlamaya çalıştı. 31 Mart Vakası sonrasında İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti üyesi olduğu iddiasıyla Rodos'a sürgüne gönderildi. Bu çalışmada İzhâr-ı Hakikat yahut Sergüzeşt adlı risalesi üzerinden Hacı İsmail Hakkı Bey'in hayatı hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar kelimeler: II. Abdülhamid, hafiye, nepotizm, sergüzeşt, İsmail Hakkı Bey

Jel Sınıflandırma Kodları: Z00, D73

A Bureaucrat from the Period of Abdulhamid II: Serguzeşt of Hacı Ismail Hakkı Bey¹

Abstract

Hacı Ismail Hakkı Bey was the son of Tırnova Evkaf Accountant Mustafa Refik Efendi. He started his career as a civil servant at a young. His acquaintance with Midhat Pasha paved the way for him to continue his civil service life in Istanbul. He was involved in the nepotism network in Babıali by marrying the daughter of Kayserili Ahmed Pasha. In the process of Sultan Abdulhamid II coming into power and transitioning to the constitutional administration, Hacı İsmail Hakkı Efendi lost his job in the Council of State (Şura-yı Devlet). After a while, he started working at the Beyoğlu Bidayet Court and embarked on a new career path that extended to judgeship. He was fired from judgeship before the proclamation of the Second Constitutional Monarchy. Afterward, he got appointed as a member of the Şehremaneti. He was sent on a secret mission to Selanik (Thessaloniki). He survived an assassination attempt in Selanik (Thessaloniki). Upon his return to Istanbul, he was labeled as a spy and he wrote a pamphlet entitled "İzhâr-ı Hakikat yahut Sergüzeşt" describing his experiences to prove that he wasn't spy. He was exiled to Rhodes due to the claims of being a member of the İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti (Committee of Muhammedî Union). He requested forgiveness from the İttihat ve Terakki administration (Committee of Union and Progress) and was eventually forgiven. In this study, evaluations will be made about the life of Hacı Ismail Hakkı Bey, through his pamphlet "İzhâr-ı Hakikat yahut Sergüzeşt".

Keywords: Abdulhamid II, spy, nepotism, serguzest, Ismail Hakkı Bey

JEL Classification Codes: Z00, D73

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 21.08.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 29.08.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Saribal, İ. (2023). II. Abdülhamid döneminden bir bürokrat: Hacı İsmail Hakkı Bey'in sergüzeşti. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 1342-1367. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1347312

1. Giriş

Hacı İsmail Hakkı Bey [Hakkı Bey] 1850 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Tırnova Evkâf Muhasebecisi Mustafa Refik Efendi'dir. Hakkı Bey, babasının vazifesi dolayısıyla Tırnova'da büyümüştür. Rüşdiye eğitimini bu şehirde tamamlamış, bu süreçte Bulgarca'yı da öğrenmiştir. Hakkı Bey, 1867 yılında henüz 17 yaşındayken 300 kuruş maaşla Tırnova Sancağı Evkâf Muhasebeciliği İkinci Kitabesinde işe başladı. Babasının dahliyle başladığı bu işte bir yıl çalıştıktan sonra 400 kuruş maaşla Tırnova Sancağı Meclis-i Tahrir İkinci Kitabetine geçti. İki yıl bu daireye devam ettikten sonra istifa etti ve İstanbul'a gitti (BOA, *DH.SAİD.d.*, 18 / 35, 29 Zilhicce 1267 [25 Ekim 1851]).

Aslına bakılırsa bu planlı bir gidiştir. Zira Hakkı Bey, Tırnova sancağında kâtiplik yaptığı sırada babasının konumu sayesinde o sıralar yeni teşkil edilen Tuna vilayetinin valisi Midhat Paşa'yla tanışma şansı bulmuştur. Hakkı Bey'in *Sergüzeşt*'inde ifade ettiğine göre Midhat Paşa, bölgede reformlar yaptığı sırada Hakkı Bey'in pederi Mustafa Refik Efendi'yi yanından ayırmamış, Tanzimat'ın uygulanmasına yönelik gayretlerinden dolayı *nizâm-ı seniyye* lakabıyla müstehir Mustafa Refik Efendi'nin bilgi ve tecrübelerinden istifade etmişti. İşte bu yakınlıktan mütevellit Hakkı Bey İstanbul'a Midhat Paşa'nın yanına gitmeye karar vermiş, bir müddet Paşa'nın hanesinde konaklamış ve nihayetinde Paşa'nın iltimasıyla 1873 yılı sonlarında mülazemetle Şura-yı Devlet Fihrist Odasında işe başlamıştı (İsmail Hakkı, H 1324, s. 1-2)².

Şura-yı Devlette işe başlayan Hakkı Bey, kariyerini sağlama almak amacıyla Babiali'deki nepotizm ağına dâhil olmuş, Kayserili Ahmed Paşa'nın kızıyla evlenmişti. Kayserili Ahmed Paşa, dönemin etkili isimlerinden biriydi. Paşa, 1825'te bahriye neferi olarak donanmaya katılmıştı. Eğitimli değildi, okuma yazması olup olmadığı dahi meçhuldü. Bununla birlikte gayreti, cesareti ve gösterdiği yararlık sayesinde kısa sürede subaylığa terfi etmişti. Sisam İhtilali, Girit ve Mehmed Ali Paşa isyanlarının yatıştırılması gibi önemli görevlerde yer almış, Kırım Harbi sırasında Karadeniz'deki Osmanlı donanmasının komutanı olarak giriştiği muharebelerdeki başarısı nedeniyle rütbesi vezirliğe (müşirlik) yükseltilmişti. Nihayet Sultan Abdülaziz döneminde 15 Haziran 1873'te bahriye nazırlığına terfi ederek donanmanın en yüksek mevkiine gelmeyi başarmıştı (Uzunçarşılı, 1943, ss. 524-526).

Hakkı Bey, bu kudretli paşaların desteğini arkasına almasına rağmen 1880 yılı başlarına değin Şura-yı Devletin Nafia, Mülkiye ve Maliye dairelerinde müsevvidlik ve evrak memuriyeti gibi sıradan görevlerde bulunmuş, daha üst bir makam ve mevki elde edememiştir (BOA, *DH.SAİD.d.*, 18 / 35, 29 Zilhicce 1267

² Hacı İsmail Hakkı Bey, hafiyeye olmadığını ispatlamak için kaleme aldığı *İzhâr-ı Hakikat* yahut *Sergüzeşt* adlı risalesinin bir nüshasını devrin sadrazamı Kıbrıslı Kâmil Paşa'ya takdim etmiştir. Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın şahsi evrakından Osmanlı Arşivine intikal eden risale BOA, Y. EE. KP, 31 / 3098, 23 Zilkade 1326 [16 Aralık 1908] koduyla tasnif edilmiştir.

[25 Ekim 1851]). Zira Hakkı Bey'in Babıali'ye adım attığı bu yıllarda, diğer Tanzimatçı devlet adamları gibi, Midhat Paşa ve Kayserili Ahmed Paşa da Sultan Abdülaziz ve onun teveccühünü kazanan Tanzimat karşıtı Mahmud Nedim Paşa tarafından pasifize edilmişti. Bu durum hayli zamandır meşruti idareyi arzulayan ve bu nedenle artık Genç Osmanlıların sözcüsü konumunda görülmeye başlanan Midhat Paşa ile Mahmud Nedim Paşa mağduru Kayserili Ahmed Paşa'nın Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi sürecinde etkin rol oynamalarına neden olmuş (Uzunçarşılı, 2021, s. 23), bu da Hakkı Bey'in kariyerinin gidişatını tamamen değiştirmişti.

2. Hakkı Bey'in Daire-i Adliye Geçişi

Sultan II. Abdülhamid'in iktidara gelişi ve meşruti idareye geçilmesi sürecinde Midhat Paşa'nın sürgün edilmesi ve Kayserili Ahmed Paşa'nın ölümüyle Hacı İsmail Hakkı Efendi Şura-yı Devletteki işinden olmuştu. Bu zor dönemde Hakkı Bey, *Sergüzeşt*'inde ifade ettiğine göre Midhat Paşa'yla irtibatını koparmamış, Midhat Paşa'nın konağına gidip gelmeye devam etmişti. Hatta iddiasına göre Kânûn-ı Esâsî ilan edilmeden (23 Aralık 1876) birkaç gün evvel Midhat Paşa, Hakkı Bey'i konağına çağırmış, Paşa'nın kethüdası Tayfur Ağa'nın da hazır bulunduğu bir ortamda Kânûn-ı Esâsî layihasının bir nüshasını incelemesi için ona vermişti. Hakkı Bey, bu iddiasını doğrulamak için *Sergüzeşt*'inde epey ayrıntı verir. Şöyle ki, Midhat Paşa'nın layihanın bir nüshasını güvendiği dostlarından biri olan ve risalenin yazıldığı tarihte Beyrut'ta bulunan Çerkes Yusuf Bey'e gönderdiğini belirtir. Hakkı Bey, daha sonra Çerkes Yusuf Bey'le bir araya geldiğini, Yusuf Bey konuyla alakalı bilgi sahibi olan birileriyle görüşmek istediğini kendisine söyleyince o sıralar Bursa komiseri olan merhum Abidin Paşa'yı tavsiye ettiğini, görüşmeyi kabul edince de Abidin Paşa'yla birlikte Yusuf Bey'in Valide Çeşmesi'nde bulunan evine gittiklerini ve hep birlikte kanun metnini okuduklarını dile getirir. Söylediklerinin doğruluğunu teyit için bu durumdan haberdar olan Abidin Paşa'nın ailesini şahit gösterir (İsmail Hakkı, H 1324, s. 2).

Hakkı Bey, Hicri 1298 yılı başlarında (Aralık 1880 – Ocak 1881) Şura-yı Devletteki işinden ayrılır ayrılmaz kariyerine farklı bir yön verip deyim yerindeyse memuriyete sıfırdan başlamış, mülazemetle Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesine girmişti. Esasen Hakkı Bey'in bu tercihi bir tesadüf olmasa gerektir. Çünkü 1879 yılında çıkarılan Ceza Muhakemesi Kanunu'yla savcılık kurumu ihdâs edilmiş, ülkenin her tarafındaki Nizamiye Mahkemelerine müddeî-i umumiler (savcılar) ve müddeî-i umumi muavinleri (savcı yardımcıları) atanması kararlaştırılmıştı. Hukuk Mektebi'nin böylesi bir ihtiyacı karşılayacak potansiyeli olmadığından, başka memuriyetlerden özellikle de mahkemelerin içinden yetişmiş kişilerle bu açığın kapatılması yoluna gidilmişti. Hatta alınan bu tedbirlere rağmen bazı mahkemelere atayacak müddeî-i umumi ve müddeî-i umumi muavini bulunamamış, bunların vazifelerini teftiş memurları ya da zaptiye zabitleri yürütmek zorunda kalmıştı (Özkorkut, 2016, s. 80-84).

Hakkı Bey, mahkemenin iç işleyişini öğrenip elde ettiği tecrübeyle bir mansıp elde etmeye çalıştığı bu dönemde fırsatını bulduğunda adını saray nezdinde duyurmak için çaba göstermeye çalışmıştı. Akralalık ilişkileri sayesinde Babıali'nin nabzını tutmasını etraflıca öğrenen Hakkı Bey, Sultan II. Abdülhamid'in önceliklerini ve hassasiyetlerini iyi analiz etmiş, saraya ulaşmak için gerekli vasıtaları etraflıca öğrenmişti. O sıralar gündemde Sultan'ın Anadolu demiryollarını Bağdat'a kadar uzatmayı arzu ettiğine dair söylentiler vardı. Hakkı Bey bunu fırsat bildi. *Sergüzeşt*'inde ifade ettiğine göre 93 Harbi'nden birkaç yıl sonra bir şekilde irtibat kurduğu Amerikalı zengin bir iş adamının Kanûn-ı Esâsî'nin yeniden uygulamaya konulması şartıyla Anadolu demiryolu hattının Bağdat'a kadar uzatılması ve Osmanlı madenlerinin işletilmesi için yüz milyon lira harcamaya hazır olduğu yönündeki teklifini Sultan'ın Teşrifat Müdürü Hacı Mahmud Efendi'ye iletmış, söz konusu iş adamının talebinin haklı gerekçelerini Hacı Mahmud Efendi'ye anlatmıştı. Hacı Mahmud Efendi, Sultan'ın da Meclis-i Mebûsânın yeniden açılmasını arzu ettiğini ancak şu an için ortamın buna müsait olmadığını düşündüğünü dile getirerek bir daha bu konularla alakalı konuşmaması yönünde kendisini uyarılmış ve mezkûr teklifi sümen altı etmişti (İsmail Hakkı, H 1324, s. 2-3).

Hakkı Bey'in bulunduğu konum ve dönemin koşulları itibarıyla Sultan'a Kânûn-ı Esâsî'nin yeniden uygulanmasını ön koşul olarak ileri süren bir projeyi sunmaya cesaret edemeyeceği açıktır. Bu proje Hakkı Bey tarafından böyle bir ön koşul olmadan Teşrifat Müdürü Hacı Mahmud Efendi'ye iletilmiş olmalıdır. Bu araştırma için önemli olan nokta Amerikalı iş adamının teklifinin kabul görüp görmemesi meselesinden³ ziyade mülazemetliğe devam eden Hakkı Bey'in imajını düzeltip iş hususundaki amacına ulaşip ulaşmadığıdır. Nitekim Hakkı Bey'in 20 Ocak 1884 tarihinde 1400 kuruş maaşla Kırkkilise Bidayet Mahkemesi Müddeî-i Umumi Muavinliğine atanmış olması amacına ulaştığının göstergesi olsa gerektir. Gariptir ki Hakkı Bey yeni görevinde bir yıl dahi kalmamış, 11 Kasım 1885'te bir üst mahkemeye yani Edirne İstinaf Mahkemesi Müddeî-i Umumiliğine tayin edilmişti. Ayrıca dördüncü rütbeden Mecidî nişanıyla da ödüllendirilmişti. Hakkı Bey'in Edirne'deki mesaisine tanıklık eden Edirne Valisi İzzet Paşa, Hakkı Bey'in görevini layıkıyla yerine getirdiğini Adliye Nezaretine bildirmiş, dönemin Adliye Nazırı Ahmed Cevdet Paşa da İzzet Paşa'nın görüşünü tasdik etmişti (BOA, *DH.SAİD.d.*, 18 / 35, 29 Zilhicce 1267 [25 Ekim 1851]).

³ İsim zikretmediği için Hakkı Bey'e ulaşan Amerikalı iş adamının kim olduğu tespit edilememiştir. Lakin yeri gelmişken sıklıkla tekrar edilen bir yanlış düzeltmekte yarar vardır. Konuyla alakalı yapılan arşiv araştırması sırasında İngiltere'nin ünlü demiryolu finansörlerinden Charles Waring'in 93 Harbi devam ederken Babıali'ye ilettiği bir teklife ulaşılmıştır. Buna göre Waring, şirketi namına daha önce inşa ettikleri demiryolu hatlarını referans göstermiş, İstanbul'a gelmek istediğini, iş ortaklarıyla birlikte demiryolu yapımı hususunda istekli olduklarını dile getirerek başvuruda bulunmuş fakat Waring'in bu talebi karşılık görmemişti (BOA, HR. SFR (3), 254 / 94, 18 Ekim 1877). Waring'in bu başvurusuna ilk kez değinen Kurat'ın Waring'le alakalı "galiba Amerikalı" ifadesi (Kurat, 1959, s. 39) daha sonra yapılan çalışmalarda Waring'in Amerikalı olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.

Hakkı Bey, Edirne İstinaf Mahkemesi Müddeî-i Umumiliği yıllarındaki mesaisini Rumeli Vilayeti Kanunu Layihası'nın icrasına sarf ettiğini, başarısının arka planındaki sebebin bu olduğunu belirtir (BOA, Y. PRK. AZJ, 41 / 92, 29 Zilhicce 1318 [19 Nisan 1901]). Bu kanun layihası, Sultan II. Abdülhamid tarafından 93 Harbi sonrasında Berlin Antlaşması'nın Rumeli'de ortaya çıkardığı karışıklığı gidermeye yönelik hazırlanmıştı. Kanun layihasının içeriği oldukça kapsamlıydı. Ahalinin umumi hukuku, validen muhtara vilayet yönetiminde yer alan bürokratların vazifeleri, kısacası vilayet yönetimiyle alakalı tüm hususlar en ince ayrıntısına kadar açıklanmıştı. Kasım 1880'de Bulgar ihtilal komitalarının ele geçirmek istediği Edirne vilayeti de bu kanun layihasının kapsamına dâhil edilmişti (Yarçacı, 2013, s. 80-81). Hakkı Bey, bu kanun layihası çerçevesinde, vilayetin müddeî-i umumi olarak Bulgar ihtilal komitalarının Makedonya'da karışıklık çıkartmaya yönelik faaliyetlerini takip ettiğini dile getirir. Hatta Varna'da kurulmuş olan Terakkî-i Rodop adlı bir komitanın 9 Aralık 1886 tarihli umumi talimatnamesiyle komitanın aldığı kararları ve amaçlarını da içeren bir raporu Babiali'ye iletildiğini fakat ehemmiyet verilmediğini iddia eder (İsmail Hakkı, H 1324, s. 3).

Arşive müracaat edildiğinde hakikaten Hakkı Bey'in bir hafiyeye titizliğinde Bulgarların faaliyetlerini doğrudan Mabeyne raporladığı anlaşılmaktadır. Arşivden ulaşılan 3 Mayıs 1303 [15 Mayıs 1887] tarihli bir belgede Hakkı Bey'in "Edirne Memuru Hakkı Bey" olarak tanımlanması ve yazışmanın şifreli olarak yapılması bu bakımdan dikkat çekicidir. Hakkı Bey, söz konusu belgede Bulgaristan'daki hükümetin ve taraftarlarının bağımsızlık ilanı için çalışmalarını sürdürdüğünü birkaç ay evvel raporladığını, şimdi ise Popov adlı bir subayın katillerinin muhakemesinin görüleceği 21 Mayıs 1887 [9 Mayıs 1303] tarihinde bir hayli Bulgar subayın Zağra'ya getirilerek bağımsızlık ilanı için talimat verileceğini ve buna bazı ecnebi hükümetlerin destek vereceğini bildirmişti. Yine aynı belgeden Hakkı Bey'in "Bulgaristan İstiklali Vatanperver Cemiyeti" namındaki talimatın bir nüshasını da Mabeyne gönderdiği anlaşılmaktadır (BOA, Y.PRK. MK, 3 / 46, 21 Şaban 1304 [15 Mayıs 1887]).

Anlaşılan o ki Hakkı Bey'in bu çabaları ona başkente dönmek için gerekli zemini hazırlamıştı. Nitekim Hakkı Bey, 14 Şubat 1888 tarihinde becayiş yoluyla Dersaadet İstinaf Müddeî-i Umumi Muavinliğine geçmişti. İlk bakışta pek de mühim gözükmeyen bu tayin aslına bakılırsa kısa bir süre sonra "nişan-ı Osmanî" alıp baş muavinlik sıfatını (BOA, *DH.SAİD.d.* , 18 / 35, 29 Zilhicce 1267 [25 Ekim 1851]) elde edecek olan Hakkı Bey için kendi geçmişinin yükünden, kötü imajından kurtulmuş olmayı ve daha da önemlisi daha iyi bir konuma yükselmek için ona sunulmuş bir fırsatı ifade etmekteydi. Bu nedenle Hakkı Bey bundan sonra hukuk meselelerinden ziyade fırsatını buldukça kendine alan açacak farklı hususlarda adını duyurmaya çalışacaktı.

3. Hayal-i Hamidiyye

Sultan II. Abdülhamid dönemi önemli gelişmelerinden biri de “Hamidiye Hafif Süvari Alayları”nın kurulmasıydı. Bu alaylar, Doğu Anadolu’da merkezi otoritenin tesis edilmesi, devletin aşiretlerin askeri gücünden yararlanması, Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetlerinin engellenmesi ve muhtemel bir Rus saldırısına karşı bölge savunmasının güçlendirilmesi amacıyla 1890 yılı başlarında kurulmaya başlanmıştı. IV. Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşa, Anadolu Islahat-ı Umûmî Müfettişi yâverândan Ahmed Şakir Paşa, Teftiş-i Askeri Komisyonu Üyesi Miralay İbrahim Bey’in kuruluşunda aktif rol aldığı bu alaylar Doğu Anadolu’daki Arap, Kürt, Türkmen ve Karakalpak aşiretlerinden oluşturulmuştu (Eraslan, 1997, s. 462).

Hakkı Bey, bu alayların kuruluşu sürecinde kendisine durumdan vazife çıkarmış, daha evvel babasıyla birlikte Irak hattında yaptığı bir seyahat sırasında edindiği bilgilere istinaden bölgedeki aşiretlerle ilgili düşüncelerini ve bu çerçevede alayların kuruluşu sürecinde bölgedeki memurların alması gereken tedbirleri 21 Nisan 1891 tarihinde yazdığı bir arzuhalle Sultan’a arz etmişti (BOA, Y. PRK. AZN, 5 / 27, 12 Ramazan 1308 [21 Nisan 1891]). Hakkı Bey’in arzuhalinde öne çıkan hususlar şu şekildedir: Hakkı Bey arzuhalinde bölgedeki aşiretleri göçebe ve yarı göçebe olarak tasnif eder. Göçebe olan aşiretlerin kendi aralarında devamlı surette çatıştıklarını, bu aşiretlerden toplanması gereken ağnam ve deve rüsumunun binde birinin ancak alınabildiğini belirtir. Yarı göçebe olan aşiretlerin ancak bir kısmının tahrir dâhil edilebildiğini, ziraatla uğraşan yarı göçebe aşiretlerden Ahz-ı Asker Kanunu çerçevesinde asker toplanamadığını söyler. Yarı göçebe aşiretlerin çoğu, bölgede daha evvel yapılan ıslahat çerçevesinde denetim altına alınmış olsa da bazı vergi memurları ve zaptiyelerin irtikâpları nedeniyle bu aşiretlerin iskânlarından beklenen fayda sağlanamadığını belirtir. İskân edilen aşiretler arasında yaşanan çatışmaların önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmadığını, bu çatışmayı önlemekle görevli memurların yaptırım olarak sadece bahar mevsiminde yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak ve ürettiklerini satmak için bir araya gelen aşiretlerden hayvanlarının zekâtlarını ve şeri vergilerini tahsil etmekle yetindiklerini dile getirir.

Hakkı Bey, yine de bu aşiretlerden teşvik ve taltif edilirlerse süvari alayları teşkil edilebileceğini, bunları disipline etmek için gönderilecek olan Nizamiye askerlerinin bölgedeki memurlarla iş birliği etmesi hâlinde mevcut sorunların çözülebileceğini ifade eder. Ayrıca padişah mukataalarından ayrılacak bir bütçeyle her bir aşiretin nüfusuna göre iptidai mekteplerinin açılmasını ve bu bağlamda çocuklara zorunlu eğitim verilmesi gerektiğinin altını çizer. Böylelikle ehl-i sünnet ve’l-cemaate ve de dört mezhebe tabiyken otuz seneden beri Acem hocalarının müdahaleleri neticesinde mezhebî akideleri bozulan bölge halkının İslam akaidine dönmelerinin mümkün olacağını belirtir.

Hakkı Bey, göçebe aşiretlerin iskân edilip ziraata başlamalarıyla ilgili de fikir beyan eder. Bu aşiretlerin Dicle ve Fırat Nehirleri civarında iskân edilebilecekleri yerleri

ve hangi şartlarda tahsis edilecek arazilerin mülkiyetinin aşiretlere verilebileceğine dair değerlendirmelerde bulunur. Akıncılar gibi gördüğü aşiretlerin “Felahiyye-i Seniyye” ismiyle anılmasını önerir. Aşiret reislerine aynı zamanda kışla olarak kullanılmak üzere birer hane inşa edilmesi gerektiğini söyler. Bu aşiretlerin askerlikten çekindiklerini ve bu nedenle kurulacak olan alaylara süvari askeri yerine “Hayal-i Hamidiyye” adı verilmesini teklif eder. Bu alayların hızlı bir şekilde kurulması ve aşiretleri süvari talimine heveslendirmek için bölgeye nitelikli süvari askeri gönderilmesi gerektiğini, ilk etapta aşiretlerden birer ikişer Hayal-i Hamidiyye için bölükler oluşturulmasını ve bu bölüklerin alaylara merkez olarak seçilecek olan yerlerde eğitime başlamaları gerektiğinin faydalı olacağını aktarır.

Hakkı Bey’in kendi görev alanı ve uzmanlığıyla alakası olmayan bir hususta bu kadar ayrıntılı bir arzuhal yazması oldukça ilgi çekicidir. Bununla birlikte dikkate alınmadığından olsa gerek Hakkı Bey *Sergüzeşt*’inde bu arzuhalinden bahsetmez. Onun *Sergüzeşt*’inde öne çıkardığı ve bu bağlamda Sultan nezdinde ismini duyurmayı başardığı asıl girişimi 1893 yılında yaptığı hac yolculuğu sonrasında yazdığı bir layihayla vücut bulmuştur.

4. Afganistan Meselesi

Hakkı Bey, *Sergüzeşt*’inde 1893’te hac vazifesini yerine getirmek amacıyla gittiği Hicaz’da o vakit Afganistan emiri bulunan Abdurrahman Han’ın amcaoğluyla İngilizlerin Afganistan’daki durumuyla ilgili bir mülakatta bulunduğundan bahseder. Bu mülakattan elde ettiği bilgileri İstanbul’a döndüğü vakit bir layiha şeklinde Yıldız’a iletmiştir. Arşivden ulaştığımız layihasında Hakkı Bey, Müslümanların Sultan II. Abdülhamid’in hilafeti altında birleşeceklerini, Rusların ya da İngilizlerin buna mâni olamayacaklarını belirterek söze başlar. Afganistan’daki bazı kabile ve beylerin İngiltere’nin himayesine girdiğini, bununla birlikte Osmanlı Devleti’nin bölgede güçlü konumda bulunan Abdurrahman Han’la iş birliği yapması durumunda bu durumun Babıali lehine değişeceğini iddia eder. Abdurrahman Han’ın sekiz milyon nüfusu kendisine tabi kıldığını, yüz elli bin kişilik güçlü bir ordu vücuda getirdiğini, birkaç sene zarfında bu sayının üç yüz bini bulacağını dile getirir. İngilizlerin Rus tehdidine karşı Abdurrahman Han’la iş birliği yaptığını, bu çerçevede Abdurrahman Han’ın İngilizlerden yıllık elli bin liralık destek aldığını fakat aldığı tedbirlerle kısa süre zarfında Abdurrahman Han’ın bu yardıma ihtiyacı kalmayacağını ifade eder. Hatta bu gelişmelerden ötürü Londra’da bazı mahfillerde “Hindistan’ı Abdurrahman Han’dan başkası alamaz” tarzında laflar edildiğini söyler. Hakkı Bey benzer şekilde Rusların da Abdurrahman Han’dan çekindiği fikrindedir. Elinde tuttuğu mevki itibarıyla Rusların birkaç milyon asker feda etmeden Abdurrahman Han’ın gücünü kıramayacaklarını iddia eder. Hatta bazı Rus generallerin Abdurrahman Han ele geçirilmedikçe Hindistan’dan ümidin kesilmesi gerektiğini düşündüklerini dile getirir. Bu sebeplerden dolayı Abdurrahman Han’la ittifak kurulmasının Babıali’ye önemli kazanımlar sağlayacağını, şayet bu başarılı ise İngilizlerin Mısır’ı tekrar

Osmanlı idaresine bırakmak zorunda kalacakları kanaatinde olduğunu belirtir. İşin bu kısmı göz önünde bulundurularak İngilizlerin Abdurrahman Han'a yardımı kesmeleri durumunda Babıali'nin maddi olarak Abdurrahman Han'a destek vermesi gerektiğini özellikle vurgular (BOA, Y. PRK. AZN, 10 / 53, 6 Kânunusani 1310 [18 Ocak 1895]).

Hakkı Bey'e göre öncelikle yapılması gereken iş Abdurrahman Han nezdine düzgün bir elçilik heyeti göndermektir. Hakkı Bey, daha önce Şir Ali Han nezdine gönderilen elçilik heyetini bu bağlamda eleştirir. Buna göre Afganistan'a Şir Ali Han'ın biraderi mesabesinde bulunan, daha da önemlisi Afganların hassasiyetlerini bilen İstanbul'da mukim Hasan Han elçi olarak gönderilmesi gerekirken onun yerine vaziyetten bihaber Ahmed Hulusi Efendi elçi olarak gönderilmiştir. Ahmed Hulusi Efendi, Hakkı Bey'in iddiasına göre Afganistan'da bulunduğu sırada ramazan ayında oruç tutmamış, maiyetinde genç bir çocuk ve bir İngiliz bulundurması ve de İngiliz hükûmetinin Osmanlı Devleti'nin dostu olduğu gibi söylemlerde bulunması nedeniyle Afganların tepkisini çekmiştir. Bu nedenle Ahmed Hulusi Efendi'nin Afganistan'a yaptığı seyahatten bir netice alınamadığını iddia etmiştir (BOA, Y. PRK. AZN, 10 / 53, 6 Kânunusani 1310 [18 Ocak 1895]).

Hakkı Bey, Abdurrahman Han'a bir name-i hümâyûn yazılmasını, oğulları Habibullah Han ve Nasrullah Han'a birer nişanla nadide Mushaf-ı şerif ve kılıç gibi hediyelerin de hazırlanarak duruma göre açıktan ya da gizli bir şekilde iki kişilik bir elçilik heyetinin gönderilmesini teklif eder. Bu iki kişilik heyetinin kimlerden oluşacağını, elçilik heyetinin vazifesinin ne olacağını belirlenmesi için öncesinde Abdurrahman Han tarafının nabzının yoklanmasını talep eder. Bu çerçevede hac farızasını yerine getirirken kendisiyle birlikte bulunan Üsküdar Afgan Dergâhının Şeyhi Mustafa Resul Efendi tarafından yazılan bir mektubun, daha önce Afganistan Emareti kitabesinde çalışan ve o tarihte İstanbul'da yaşayan Mehmed Sâdık Efendi adında bir Afgan tarafından Abdurrahman Han'a ulaştırılması gerektiğini söyler. Birkaç ay içerisinde gelecek cevaba, edinilecek intibaaya istinaden elçilik heyetinin ve bu heyetin vazifesinin belirlenmesinin sağlıklı olacağını belirtir (BOA, Y. PRK. AZN, 10 / 53, 6 Kânunusani 1310 [18 Ocak 1895]).

Hakkı Bey bir taraftan layihasına yanıt beklerken diğer taraftan Abdurrahman Han tarafıyla irtibata geçerek niyetin ciddi olduğunu göstermek maksadıyla Abdurrahman Han'ın yakın adamlarından Bağdevan Han'ı İstanbul'a getirtmeye muvaffak olmuştu. Hakkı Bey, Bağdevan Han'ı evinde dört ay kadar misafir etmiş fakat Babıali'den beklenen cevap bir türlü gelmemişti (İsmail Hakkı, H 1324, s. 3). Bunun üzerine Hakkı Bey 17 Nisan 1895'te Dersaadet İstinaf Müdde-i Umumi Baş Muavini sıfatıyla layihasını özetler mahiyette kaleme aldığı bir arzuhali yeniden Yıldız'a iletmiş (BOA, Y. PRK. AZN, 11 / 56, 5 Nisan 1311 [17 Nisan 1895]) fakat bu arzuhalin üzerinden bir hafta geçmeden Bağdevan Han, uhdesine beşinci rütbeden Mecidî nişanı verilerek ülkesine gönderilmişti (BOA, İ. TAL, 75 / 91, 27 Şevval 1312 [23 Nisan 1895]).

Hakkı Bey'in eleştirdiği Şirvanizâde Ahmed Hulusi Efendi başkanlığındaki heyet 93 Harbi sırasında (8 Eylül 1877) Kabil'e gitmişti. Babıali'nin elçilik heyetini göndermekten maksadı Emir Şir Ali Han'ı İttihâd-ı İslâm'a davet etmek ve bu çerçevede onu Buhara ve Hive'nin kurtarılmasına ikna edip yeni bir cephe açarak Ruslara karşı üstünlük kazanmaktı. Ancak denge politikasını gözeten Babıali aynı zamanda Emir Şir Ali Han'a Osmanlı Devleti'nin müttefiki İngiltere'yle olan ilişkilerini iyi tutmasını salık vermişti. Emir Şir Ali Han ise İngiltere ve Rusya gibi iki hilekâr devletin tehdidi altına bulduklarını, İngiltere'nin Afganistan toprağı olan Kuvat'ı (Kuetta) işgal ettiğini ve bu nedenle İngiltere'yle dostane ilişkiler kurulamayacağını, Rus tehdidine karşı Buhara Emiri'ne ihtarda bulunup ittifak teklif ettiği hâlde kabul görmediğini ve bu sebeple onlara destek veremeyeceklerini ifade etmişti. Emir Şir Ali Han, Osmanlı Devleti'nin müttefiki İngiltere'nin işgal ettiği Kuetta'dan çıkması hâlinde İngilizlerle bir sorunlarının kalmayacağını da sözlerine ilave ederek elçilik heyetini eli boş bir şekilde İstanbul'a yolcu etmişti (Yazıcı, 2020, s. 3-5). Yani ortada Hakkı Bey'in özellikle altını çizdiği yanlış elçi tercihinden çok daha fazlası vardı. İlerleyen yıllarda da Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya arasında ciddi bir rekabetin yaşandığı sorunlu bir alana girmekten uzak durmayı doğal olarak tercih edecekti. Bu bakımdan Hakkı Bey'in layihasının değerlendirilmeye alınması ihtimal dâhilinde bile değildi.

Hakkı Bey, mevzubahis hac yolculuğu ve bu yolculuk sırasında tespit ettiği bazı hususları ayrıntılı bir layiha şeklinde ayrıca Sultan'a sunmuştu. Ulaşım ile ilgili problemlerin çözümü, hac mevsiminde asayişin sağlanmasıyla alakalı alınması gereken tedbirleri, karantina uygulamasına dair teklifleri ve diğer birçok hususta hac meselesiyle ilgili tespitleri içeren layiha kabul görmüş ve bu layiha çerçevesinde bazı düzenlemeler de yapılmıştı (layihanın detayları için bk. Telli, 2022, s. 18-49).

5. Ticari Teşebbüsleri

Hakkı Bey bir taraftan Afganistan meselesiyle alakalı süreci takip ederken diğer taraftan ticari bir projeyi hayata geçirmek için yoğun çaba sarf etmekteydi. Hakkı Bey'in projesi Midilli Adası'nın Kalonya ve Pire Körfezleri'nde bulunan iki adet bataklık *tethîrîyle* ziraata elverişli hâle getirilmesi, temizlik işlemi tamamlandıktan sonra tatlı su ağızlarına yeni tekniklerle dalyanlar inşa edilmesi, balık rüsumuna tabi olarak söz konusu dalyanlarda yetiştirilecek balık, midye, istiridye, ıstakoz ve sair deniz ürünlerinin ticaretinin yapılmasıyla ilgiliydi. Hakkı Bey, bataklıkların kurutulması sonrasında ortaya çıkacak arazinin tasarruf hakkının kendisine verilmesini, dalyanlardan elde edeceği deniz ürünlerinin bozulmadan kısa sürede nakli için kayık ya da küçük gemilerin yanaşabileceği iskeleler inşasına müsaade edilmesini istemiş, proje için harcayacağı meblağa karşılık yetmiş yıllık bir imtiyaz talebinde bulunmuştu. Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği ile Ticaret ve Nafia Nezaretiyle yapılan yazışmalar ve Şura-yı Devlette yapılan müzakereler sonucunda proje kabul edilmiş, yapılan mukaveleyle Babıali tarafından Hakkı

Bey'e mevzubahis şartlar tahtında elli yıllığına bir imtiyaz verilmişti (BOA, ŞD, 1195/3, 18 Zilhicce 1309 [14 Temmuz 1892]; BOA, İ. TNF, 1 / 24, 22 Cemaziyelevvel 1310 [12 Aralık 1892]).

Midilli'yle organik bir bağı bulunmayan Hakkı Bey'in esasen kendi çapını da aşan böylesi bir işe tek başına kalkışmış olması makul değildir. Arşiv kayıtlarından Hakkı Bey'in projesinin kabulünde Midilli'deki Bank de Meteline'nin başkan yardımcısı sıfatıyla Panos M. Courtgi'nin kefaletinin önemli rolü olduğu anlaşılmaktadır. Büyük bir ekonomik güce sahip olan Courtgi ailesi 1891'de Midilli'de Bank de Meteline'i açarak adayı ticari faaliyetlerine merkez yapmıştı. Bu süreçte Courtgi ailesi adadaki yerleşik nüfuz gruplarıyla bir nüfuz mücadelesine girişmiş ve bu mücadele sırasında rakiplerini Babıali nezdinde itibarsızlaştırmaya çalışmıştı. Bu maksadın temini için ise Yenidünya Dimitraki Efendi ile Hakkı Bey'i kullanmışlardı. Gerçekten de Hakkı Bey Ağustos 1892 ve Kasım 1893 tarihlerinde Midilli'yle alakalı iki defa Yıldız'a şikâyet dilekçesi vermişti. Hakkı Bey, bu dilekçelerinde Rum mekteplerindeki bazı yasa dışı uygulamaları işaret edip bunda parmağı olduğunu düşündüğü Midilli Hristiyanlarının önde gelen bazı isimlerini özellikle de Courtgi ailesinin çıkarlarına karşı duranları suçlamış, bu duruma müdahale edilmezse Yunanistan yanlısı bu grubun adada büyük çaplı bir olay çıkarabileceğini iddia etmişti. Hakkı Bey'in iddiaları sonrasında bir soruşturma başlatılmış fakat iki tarafın Babıali nezdindeki girişimleri meseleyi sonucu olmayan bir nüfuz mücadelesine dönüştürmüştü (Ünver, 2012, s. 259-261).

Açık olan şu ki Courtgi ailesi Hakkı Bey'i Babıali nezdindeki imajını iyileştirmek için kullanmakla kalmamış, adayla ilgili projeler üretip Hakkı Bey vasıtasıyla bunları hayata geçirmeye ve böylelikle maddi çıkarlarını artırmaya da çalışmıştı. Bataklıkların kurutulması projesi bu çıkar ilişkisinin bir parçasıydı ki projenin icrası için kurulan şirketin kontrolü de Courtgi ailesinin elindeydi. Nitekim proje çerçevesinde kurulacak olan dalyanlarda, elektrikle balık avlamaya yarayan bir sistemin tesisiyle alakalı yapılan yazışmalarda Courtgi kumpanyası mevzubahis imtiyazın müşterek sahibi olarak resmi yazışmalara geçmişti. Bu yazışmalardan projenin hayata geçirilmesi için kurulan şirketin başında Courtgi ailesinden Dimitraki Efendi'nin bulunduğu, Hakkı Bey'in ise şirketin ikinci başkanlığı ile vekâlet/temsilcilik işlerini yürüttüğü anlaşılmaktadır (BOA, ŞD, 585 /20, 28 Şaban 1313 [13 Şubat 1896]).

Afganistan meselesindeki mesaisi Hakkı Bey'in önünü açmış, Courtgi ailesiyle yaptığı iş birliğine güvenen Hakkı Bey yeni projelerini Babıali'ye kabul ettirmek için fırsat kollamaya başlamıştı. Nihayet Hakkı Bey'in Midilli'de bir soda fabrikası kurmak için yaptığı imtiyaz başvurusu da *teçhizat-ı askeriye* için yüzde iki bir vergi alınmak şartıyla 20 Kasım 1894 tarihinde kabul edilmişti. Lakin soda üretiminde kullanılacak ham maddenin nasıl ve nereden tedarik edileceği konusunda yaşanan belirsizlik nedeniyle (BOA, ŞD, 2352 /13, 15 Cemaziyelahir 1313 [3 Aralık 1895]) süreç uzamış, projenin hayata geçirilmesi ertelenmişti. Bununla birlikte imtiyazın

alınmasından yaklaşık yedi yıl sonra Duyûn-ı Umûmiye İdaresiyle varılan mutabakat sonucunda Hakkı Bey'e soda üretimi için Midilli'deki tuzlaldan kıyyesi iki para karşılığında tuz alımına ruhsat verilmişti (BOA, BEO, 1738 / 310289, 11 Receb 1319 [24 Ekim 1901]). Bu dönemde Hakkı Bey'in başvurusunu yapıp imtiyazını alamadığı girişimleri de olmuştu. İstanbul Adalar'daki içme sularının sağlık açısından zararlı olduğuna dair duyum alınca Adalar'a deniz altından borularla su götürülmesi için yaptığı kırk senelik imtiyaz başvurusu ile (BOA, BEO, 609 / 45635, 21 Cemaziyelevvel 1312 [20 Kasım 1894]) Midilli Adası'nın Küçük Ilıca bölgesindeki taş madeninden yeni bir tür mermer tozu imali için yaptığı otuz yıllık imtiyaz talebi bu kabildendi (BOA, BEO, 609 / 45635, 2 Zilkade 1312 [27 Nisan 1895]).

Hakkı Bey arşive yansıyan tespit edebildiğimiz bu girişimlerden çok daha fazla sayıda projeye Babıali'nin kapısını aşındırılmış olmalıdır. Burada önemli olan husus proje sayısının tespitinden ziyade Hakkı Bey'in elde ettiği ticari imtiyazlarla geçmişindeki kötü imajın yükünden iyice arınmış olmasıdır. Pek tabii Hakkı Bey sadece ticari projelerle sarayın kapısını çalmamış, fırsatını bulduğunda memleket meseleleriyle ilgili olduğuna dair intiba uyandırmak için yaptığı girişimlerine de devam etmiştir. Mesela *Sergüzeşt*'inde ifade ettiği üzere Johnson adında bir İngiliz iş adamının Ereğli madenleri için yaptığı bir teklifi Yıldız'a iletmişti. İngiliz iş adamı Johnson, Ereğli madenlerinin işletme imtiyazı karşılığında, Japon - Çin Savaşı (1894-1895) patlak verdiği dönemde sipariş edilen zırhlı geminin satın alma bedelini ödeyeceğini, hükûmetin ihtiyacı olan kömürü ücretsiz vereceğini, kömür rûsumundan mahsup edilmek üzere bir milyon lira da avans ödeyeceğini taahhüt etmişti. Lakin Hakkı Bey aracılığıyla Yıldız'a iletilen bu teklif reddedilmişti (İsmail Hakkı, H 1324, s. 3). Bununla birlikte Hakkı Bey, çok geçmeden bu gayretlerinin karşılığı olarak Adliye dairesindeki konumuna farklı bir mahiyet kazandırmış, 21 Nisan 1896 tarihinde Dersaadet İstinaf Mahkemesi Azalığına yani hâkimliğe terfi etmişti (BOA, *DH.SAİD.d.*, 18 / 35, 29 Zilhicce 1267 [25 Ekim 1851]).

Hakkı Bey, hâkimliğe terfi ettikten sonra Courtgi ailesinin maddi desteğine ve bulunduğu konuma güvenerek daha kapsamlı projeleri gündemine almıştı. 31 Ocak 1897 tarihinde Yıldız Sarayı'na bir mektup göndererek yeni bir projeyi Sultan'a arz etti. Hakkı Bey'in projesi öncelikle İskenderun rıhtımının ve limanının temizlenmesini ve sonrasında söz konusu rıhtımın ve limanın artan ticaret kapasitesini kaldıracak bir hâle getirilmesini öngörmekteydi. Projenin ikinci aşaması ise bu limanın demiryoluyla Halep, Antep, Birecik, Urfa istikametini takip ederek Diyarbakır'a bağlanmasıydı. Hakkı Bey bu hat faaliyete geçirilirse ilerleyen dönemde demiryolunun Musul'a kadar uzatılabileceğini de dile getirmişti. Hakkı Bey, projeyi yapacak sermayedarların hazır olduğunu, bu sermayedarların Osmanlı Anonim Şirketi namında bir şirketin çatısı altına toplanarak gerekli taahhütleri verip ilgili bürokratik prosedürleri yerine getirdikten sonra hemen işe koyulabileceklerini ifade etmişti. Bu projeden Hakkı Bey'in hissesine düşen pay ise *mezkûr rıhtım ve liman ve demiryolu hattının işlettilmesi imtiyazının lütfen ve merhameten*

kendisine inayet ve ihsan buyurulmasıydı (BOA, Y. MTV, 114 / 23, 19 Kânunusani 1311 [31 Ocak 1896]).

Hakkı Bey'in deyim yerindeyse bu devasa projesi pek tabii kabul görmedi. Bununla birlikte Hakkı Bey Midilli'yle alakalı projelerine kaldığı yerden devam etti. Nihayet Kasım 1899'da Midilli'yle alakalı yeni bir projeyle Babıali'ye müracaat etmiş, Midilli ve Sakız Adaları'nın havagazıyla aydınlatma işinin imtiyazının kendisine verilmesini, bu aydınlatma işi için maden kömürü yerine petrol kullanılmasına müsaade edilmesini, şayet talebi kabul görürse Darülaceze'ye yıllık 15 adet Osmanlı lirası bağışlamayı teklif etmişti. Hakkı Bey, bu imtiyazı da elli seneliğine almayı başarmıştı. İlginç olan şu ki Hakkı Bey'in bu imtiyazdaki resmi ortağı Panos M. Courtgi'nin damadı İstavri Karamanu'ydu (BOA, BEO, 1397 / 104754, 4 Receb 1317 [8 Kasım 1899]; BOA, A. DVN. MKL, 2 Safer 1318 [1 Haziran 1900]). Bu proje çerçevesinde de bir şirket kurulmuş, Midilli'nin kısa sürede havagazıyla aydınlatılması noktasında başarılı bir iş çıkartılmıştı (Ünver, 2012, s. 229-230). Hatta bu başarıya istinaden Hakkı Bey ve ortakları Edirne, Ankara ve Konya'nın da havagazıyla aydınlatılması işine de talip olmuş fakat talepleri kabul görmemişti (BOA, BEO, 1625 / 121840, 11 Zilkade 1318 [2 Mart 1901]).

Hakkı Bey, Midilli'ye bağlı Cunda Adası'nın muhtelif yerlerinde dalyanlar kurup balık avlamakla alakalı Cunda Adası sakinlerinden Andorya'yla birlikte 20 senelik bir imtiyaz başvurusu yaparak ruhsat talebinde bulunmuştu. Ancak Cunda Adası civarında kurulacak olan dalyanların o civarda oltayla balık avlayan küçük gemileri ve kötü hava koşullarının olduğu dönemlerde tesis edilecek dalyanların deniz trafiğini tehlikeye düşürme ihtimali dolayısıyla söz konusu imtiyaz talebi karşılıksız bırakılmıştı (BOA, ML. EEM, 326 / 34, 15 Ramazan 1315 [7 Şubat 1898]). Hakkı Bey bu projesinden vazgeçmemiş birkaç yıl sonra projeyi yine Babıali'nin gündemine getirmişti. Hakkı Bey bu kez Ayvalık ile Cunda Adaları arasında kalan bölgedeki dalyanların imtiyazını otuz seneliğine talep etmişti. Aslında bu dalyanların imtiyazı Osmanlı tebaasından bazı Rumların elindeydi fakat imtiyaz süresinin sonuna gelmişti. Hakkı Bey, Akdeniz'de Yunanların faaliyetlerini arttırdığını, bundan sebep özellikle Adalar Bölgesi'nde kaçakçılığın önünün alnamadığını, bu imtiyazın kendisine verilmesinin bu bakımdan önem arz ettiğini dile getirmiş, Hicaz Demiryolu ve Darülaceze başta olmak üzere benzeri hayır kurumlarına imtiyazdan elde ettiği kardan para aktarmaya hazır olduğunu da ayrıca belirtmişti. Hakkı Bey bu talebini bir dilekçeyle doğrudan Yıldız'a iletmek yerine, Tophane-i Amire Müşirini aracı kılmıştı. Yine de tüm çabalarına rağmen söz konusu imtiyazı elde edememişti (BOA, BEO, 1719 / 128851, 20 Cemaziyevvel 1319 [4 Eylül 1901]).

Belirtmek gerekir ki Hakkı Bey *Sergüzeşt*'inde buraya kadar aktarılan ticari girişimlerinden yalnızca birinden, Midilli Adası'nın Kalonya ve Pire Körfezleri'ndeki bataklıkların kurutulması imtiyazından bahseder. Bataklıkların civarındaki köylerde yaşayan Müslüman ahalinin bataklıklardan kaynaklı tifo ve

sıtma gibi hastalıklar nedeniyle bölgeyi terk ettiğini, bu bataklıkları kurutup Girit muhacirlerinin iskânına açmak maksadıyla söz konusu imtiyazı aldığını belirtir. Lakin yirmi bin lira üzerinde para harcadığı hâlde düşmanlarının tazyikiyle işi zamanında bitirmediği bahane edilerek imtiyazının elinden alındığı iddia eder (İsmail Hakkı, H 1324, s. 4). Courtgi ailesiyle olan ilişkisinden, kurduğu şirketlerden, aldığı veyahut alamadığı diğer imtiyazlardan kesinlikle söz etmez.

6. Hakkı Bey'in Hâkimlikten Azledilmesi

Hakkı Bey tüm girişimlerine rağmen ticari girişimlerini Midilli sınırları dışına taşıyamamıştı. Belki de bu durumun bir sonucu olarak bürokraside daha iyi bir konuma gelmenin yollarını aramaya başlamış, bir dilekçeyle Sultan'a durumunu arz etmişti. Hakkı Bey, otuz senedir umûr-ı mülkiye, maliye ve adliye çalıştığını, Edirne'de görev yaptığı dönemde Rumeli Kanun Layihasını başarıyla uygulayarak her sınıftan ahalinin hassasiyetini ve aynı zamanda vilayet yönetiminin inceliklerini öğrendiğini ifade ederek Basra vilayeti valiliğinin kendisine verilmesini istemişti (BOA, Y. PRK. AZJ, 41 / 92, 29 Zilhicce 1318 [19 Nisan 1901]). Ancak Hakkı Bey'in bu talebi Sultan nezdinde kabul görmemişti.

Aslına bakılırsa Hakkı Bey'i valilik gibi yeni bir arayışa iten bir diğer sebep Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa'ydı. Hakkı Bey *Sergüzeşt*'inde görevden azledilişini Abdurrahman Paşa'nın kendisine olan düşmanlığına bağlar. Hâkimlik yaptığı süreçte kanunlara ve adalet-i vicdana uyduğunu özellikle hürriyet taraftarlarının mağduriyetlerini önlemeye çalıştığını iddia eder. İstibdat yanlılarının iltimas taleplerini reddettiğini bilhassa Adliye Sicil Müdürü Agâh Efendi'nin bu husustaki entrikalarını engellediğini söyler. Ona göre kendisi sebep gösterilmeden ve kesinleşmiş bir yargı kararı olmadan kanuna mugayir bir şekilde görevden alınmıştır (İsmail Hakkı, H 1324, s. 4).

Abdurrahman Paşa 1895 yılında Adliye Nazırlığına getirilmişti. Paşa'nın üzerinde hassasiyetle durduğu bir mesele varsa o da yargı mensuplarının ve diğer adliye personelinin namuslu ve işinin ehli kimseler olmasıydı. Bu nedenle rüşvete karşı deyim yerindeyse savaş açmıştı. Hâkimlerin seçilmesi ve tercüme-i hâlleriyle bizzat ilgilenmiş, adalet sistemini iyileştirmeye çalışmıştı (Demirel, 2008, s. 44). İşte Abdurrahman Paşa'yla Hakkı Bey'i karşı karşıya getiren ve meseleye Adliye Sicil Müdürü Agâh Efendi'yi de katan nokta burasıydı. Hakkı Bey hakkında çok ciddi bir rüşvet suçlaması vardı. Rüşvet suçlaması Rum Patrikhanesine ait tartışmalı bir arazi meselesiyle alakalıydı. Hakkı Bey iddia o ki Patrikhaneye gitmiş, Patrik'le bir mülakat yaparak tartışmaya konu olan arazinin bir kısmının kendisine verilmesi karşılığında davayı Patrikhane lehinde çözeceğini açıktan söylemişti. Patrik bu durumu Babiali'ye şikâyet etmişti. İddialar bununla da sınırlı değildi. Hakkı Bey davaya dâhil olanların evlerine gitmiş, onları kendi hanesinde misafir etmiş hatta *Müzekkere Odası* aralığında dava vekilleriyle davayla alakalı *pervasızca* konuşmuştu. Bu iddialar göz önünde bulundurularak Hakkı Bey hâkimlikten azledilmişti (BOA, ŞD, 3114 / 29, 18 Rabiulahir 1331 [27 Mart 1913]).

Hakkı Bey *Sergüzeşt*'inde bu hadiseden söz etmez. Esasen tek bir sebebe mebni de hâkimlikten azledilmemiştir. Emekliliğiyle alakalı yazışmalardan Hakkı Bey hakkında azline sebep olacak başka iddiaların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu iddialardan ilki, her ne kadar suçlamalardan beraat etmiş olsa da eşine miras kalan arazilerin satışı sırasında yaşanan bir usulsüzlüğü konumunu kullanarak örtbas etmesiyle ilgiliydi. Diğeri ise tutuklu bulunan iki Rum'a ait bir zembili içerisinde dinamit olduğu iddiasıyla incelemek üzere Zabtiye Nezaretine göndermesiyle alakalıydı. Yapılan inceleme sonucunda zembilin içerisinde sadece taş bulunduğu anlaşılmış ve Hakkı Bey bu nedenle bir soruşturma geçirmişti (BOA, ŞD, 3114 / 29, 18 Rabiulahir 1331 [27 Mart 1913]). Velhâsıl Hakkı Bey bir hâkime yakışmayacak fiilleri yüzünden azledilmişti. Hakkı Bey *Sergüzeşt*'inde bu hususta kendini sadece usul yönünden savunmuş yani hâkimlerin Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu'nun 84. ve 89. maddelerine göre azledilemez olmasını gerekçe gösterip haksızlığa uğradığını dile getirmiş lakin esasa dair tek kelime etmemiş, hakkındaki iddiaları gizlemeye çalışmıştır.

7. Ma' hûd Hafiyе

Hakkı Bey görevden azledilince mağduriyetini dile getirerek tekrar görevine dönmek istemişti. Olumlu yanıt alamayınca geçimini sağlayamadığını gerekçe göstererek Midilli'ye gitmek için mürur tezkeresi talebinde bulunmuştu. Bunun üzerine Hakkı Bey'e 31 Mayıs 1907 tarihinde Şehremaneti Meclis Azalığı görevi verilmişti. Hakkı Bey yeniden bir işe kavuşmuş olsa da kendi ifadesine göre Midilli'deki işlerini yoluna koymak için zor da olsa İstanbul'dan ayrılmak için izin almıştı (BOA, *DH.SAİD.d.* , 18 / 35, 29 Zilhicce 1267 [25 Ekim 1851]; İsmail Hakkı, H 1324, s. 4). Ama bu noktada Hakkı Bey'in İstanbul'dan ayrılışı bambaşka bir mahiyet kazanmıştı. Midilli'ye gitmesine izin verilmiş fakat Mabeyn tarafından Midilli'deki işlerini hallettikten sonra gizli bir görevle Selanik'e geçmesi istenmişti.

Hakkı Bey'in *Sergüzeşt*'inde yer verdiği iddiasına göre Makedonya'daki eşkıya komitalarıyla ilgili Edirne'de çalıştığı dönemde edindiği tecrübeye istinaden kendisinden bölgeye gitmesi ve son durumla alakalı bir rapor hazırlaması istenmişti. Bu nedenle Hakkı Bey önce İzmir'e, oradan Midilli'ye ve nihayetinde Selanik'e gitmek için yola çıkmıştı. Hakkı Bey, İstanbul'dan ayrıldığı günlerde Zilhovalı Hacı Osman Nuri Efendi adında bir zatın İstanbul'a gelerek Mabeyne Makedonya'daki İttihâd cemiyetleriyle ilgili bazı bilgiler aktardığını iddia eder. Hakkı Bey bu zatla bir buçuk yıl kadar önce bir vesileyle görüşüp tanışmıştır. Hacı Nuri Efendi bu tanışıklıktan mütevellit daha önce Hakkı Bey'e mektup yazdığını ve elindeki bilgileri onunla paylaştığını Mabeyne ifade eder. Bunun üzerine Mabeyn tarafından, Hacı Osman Nuri Efendi'den Selanik'e geçecek olan Hakkı Bey'le buluşması ve Mabeyne aktardığı bilgileri onunla paylaşması istenir. Hacı Osman Nuri Efendi, yanına kardeşleri Musa Kazım ve Hasan Fehmi'yi de alarak Selanik'te Hakkı Bey'e ulaşır, gizli bir görevle geldiklerini belirterek elindeki muhtelif evrakları Hakkı Bey'le paylaşır. Hakkı Bey, Hacı Osman Nuri Efendi'nin

kendisiyle paylaştığı evrakların uydurma olduğuna kanaat eder. Bu nedenle Hacı Osman Nuri Efendi ve kardeşlerini, getirdikleri evrakların ecnebi postalarında, İstanbul'da hatta kendi elinde olan türden evraklar olduğunu söyleyerek başından savar. Daha sonra ejder olarak nitelendirdiği Hacı Osman Nuri Efendi ve kardeşlerini takip etmesi için Selanik mustantıklarından Hacı Süleyman Efendi'nin oğlu Ahmed Şuayb Efendi'den ricada bulunur (İsmail Hakkı, H 1324, s. 4-5).

Selanik'teki beşinci gününde Hakkı Bey'in konakladığı Kolombo Otel'i'ne bir adam gelir ve ona İsmail Mahir Paşa'nın kendisiyle görüşmek istediğini iletir. Hakkı Bey, tanımadığını iddia ettiği İsmail Mahir Paşa'nın yanına gider. İsmail Mahir Paşa 3. Ordu Müşiriyetinden gelen şifreli bir telgrafi Hakkı Bey'e gösterir. Telgrafta her ikisinden bir tahkikat başlatılmasına yönelik gerekçe yazmaları istenmektedir. Hakkı Bey, asayişin berkemal olduğunu, adalete aykırı bir durumun bulunmadığını ve bu nedenle herhangi bir tahkikata gerek olmadığına dair bir varaka yazar ve İsmail Mahir Paşa'nın yanından ayrılır. Bununla da yetinmez, İsmail Mahir Paşa ve beraberindekilerin şahsi husumetlerini gözeterek uydurma birtakım iddialarla bazı subaylar hakkında soruşturma başlatmak hevesinde olduklarını Babıali'ye bildirdiğini, bunun üzerine söz konusu paşaların İstanbul'a çağrıldığını ve planladıkları soruşturmanın iptal olduğunu iddia eder. Hakkı Bey bu durumu ayrıca 3. Ordu Müfettiş-i Umumisine de bildirdiğini söyler. Hakkı Bey bu hadise nedeniyle İsmail Mahir Paşa'nın kendisine bir tehdit-nâme gönderdiğini de iddia eder. Buna göre 3 Temmuz 1908 tarihli bu tehdit-nâmede İsmail Mahir Paşa, Hakkı Bey'e şu satırları yazmıştır: “Sizi hiç tanımadığım ve yüzünüzü yalnız bir kere gördüğüm halde hidemâtımı akîm bırakmak maksadıyla aleyhimde birtakım şeyler yazdığınızı haber aldım. Acaba kabahat bende midir refiklerim paşalarda mıdır? Sizin mesleğiniz zahirde sadakat, hakikatte ihanettir. Tahkikatım aleyhinde vazifeniz haricinde yazdığınızdan dolayı sizi şikâyete mecbur olacağımdan iş'arâtınızı tashih etmenizi ihtar ederim. Fî 20 Haziran 1324 [3 Temmuz 1908] / Ferik Mahir (İsmail Hakkı, H 1324, s. 5-6).”

Hakkı Bey'in İsmail Mahir Paşa'yla ilgili iddiaları makul değildir. Hakikat-ı hâlde İsmail Mahir Paşa o tarihte Üçüncü Ordunun cephaneliklerini teftiş etmek üzere Selanik'teydi. Lakin Paşa'nın Sultan tarafından kendisine tevdi edilen asıl vazifesi, Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey'in yaralanması hadisesini araştırmak ve bu çerçevede bölgede faaliyetlerini yoğunlaştıran İttihat ve Terakki Cemiyetinin (İTC) asıl maksadının ne olduğunu öğrenmekti. İlginç olan şu ki İsmail Mahir Paşa ve beraberindeki heyetin gizli vazifesinin ne olduğu herkesçe bilinmekteydi (Erkin, 2019, s. 75-76). Bu nedenle Paşa, İTC'nin açık hedefi hâline gelmişti. Niyazi Bey hareketini bastırmak üzere II. Abdülhamid tarafından görevlendirilen Metroviç 18. Nizamiye Fırkası Kumandanı Şemsi Paşa'nın 7 Temmuz 1908 tarihinde Manastır telgrafhanesinden çıkarken Mülâzım Bigalı Atıf Efendi tarafından öldürülünce hayatından endişeye düşen İsmail Mahir Paşa'ya 12 Temmuz 1908 tarihinde Selanik'ten ayrılmaktan başka çare kalmamıştı. Nitekim İsmail Mahir Paşa'nın İstanbul'a dönüşü de o kadar kolay olmamış, vapurda bulunan bir hukuk

öğrencisinin heyete saldırısı sonucunda çıkan çatışmada iki kişi ölmüş ve iki kişi de yaralanmıştı (Tunçay vd., 2008, s. 15-16). Paşa, bu saldırıdan yara almadan kurtulmuştu fakat Meşrutiyet'in ilanı sonrasında 3 Aralık 1908 tarihinde bir suikasta kurban gidecekti (Yalçın, 1976, s. 53).

Sabiha Sertel gibi dönemin tanıklarının hatıralarında (Sertel, 1994) ve dönemin gazetelerinde ("Harici", 1908) Şemsi Paşa suikastından bir gün evvel İsmail Mahir Paşa'nın maiyetinden Hakkı Bey adında bir zatın öldürüldüğüne dair bilgilere tesadüf edilir. Ayrıca güncel bazı kaynaklarda bahsi geçen Hakkı Bey suikastı, Şemsi Paşa suikastıyla birlikte değerlendirilir ve İTC tarafından planlanan bu iki suikastın Niyazi Bey'i takipten kurtardığına, Sultan tarafından baskı altına alınmaya çalışılan İTC'yi rahatlattığına dair değerlendirmelerde bulunulur (Tunçay vd., 2008, s. 15-16). İşin aslına bakılırsa suikasta kurban gittiği iddia edilen kişi bu çalışmaya konu olan Hakkı Bey'den başkası değildir. Ancak Hakkı Bey böyle bir suikast sonucu hayatını kaybetmemiştir.

Meselenin aslı şu şekildedir: Şemsi Paşa suikastından bir gün evvel Hakkı Bey yanında Ahmet Şuayb Efendi olduğu hâlde gece 04.30 sularında Selanik'te kiraladığı hanesine giderken Zilhovalı Hacı Osman Nuri Efendi ve adamlarıyla karşılaşır. Zilhovalı Hacı Osman Nuri Efendi'nin adamlarından polis komiserliğinden atılmış Hasan Fehmi revolverini Hakkı Bey ve Ahmet Şuayb Efendi'yi öldürmek kastıyla beş altı kez ateşler. Hakkı Bey'e kurşun isabet etmez fakat Ahmet Şuayb Efendi'nin kalçasına bir kurşun isabet eder. Ahmet Şuayb Efendi bu kurşun yarısından dolayı bir müddet sonra vefat eder. Olay üzerine bir adli soruşturma başlatılır. Bu andan itibaren Hakkı Bey ile Zilhovalı Hacı Osman Nuri Efendi'nin gizli görevleri Selanik İttihat ve Terakki gazetesinde tefrika hâlinde yayımlanan polisiye bir habere dönüşür. "Mühim Bir Vesika" başlığıyla yayımlanan haberin giriş kısmında, "ma'hûd hafıye", "idare-i sâbikanın en sâdık hâdiminden" sıfatlarıyla anılan Hakkı Bey'in Selanik'e sâbık Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey'in yaralanması meselesini araştırmak için Sultan tarafından gönderilen bir hafıye olduğu bilgisine yer verilir. Akabinde Hacı Osman Nuri Efendi'nin ifadesine geçilir ("Mühim Bir Vesika", 1908).

Hacı Osman Nuri Efendi ifadesinde Sultan'ın bendegâni olduğunu, Selanik'te bir fesat cemiyetinin teşekkül ettiğine ilişkin bazı bilgileri Mabeyne ilemesi üzerine kendisinin bu fesat cemiyetini ortaya çıkarmak vazifesiyle Selanik'e gönderildiğini, Hakkı Bey'in de bu vazife çerçevesinde maiyetine verildiğini söyler. Lakin Hakkı Bey kendisinden ayrılarak deniz yoluyla önce Midilli'ye daha sonra Selanik'e gitmiştir. İkili daha sonra Selanik'teki Kolombo Oteli'nde buluşur. Ancak Hakkı Bey kendilerine verilen vazifeyle meşgul olmak yerine Midilli bankerleriyle ve Selanik'te bulunma sebebiyle alakası olmayan başka kişilerle görüşüp ticari işlerinin peşinden koşturur. Hatta bazı kişilerden para dahi alır. Hacı Osman Nuri Efendi, Hakkı Bey'in rezil bir kişi olduğunu, Mabeynde Hakkı Bey'in "Yalancı Hakkı" namıyla anıldığını, beş kuruş için *irtikab ve irtişa* edebilecek kapasitede

olduğunu ve bu sebeple geçen sene Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa tarafından işten atıldığını dile getirir. Hakkı Bey'in işten atıldıktan sonra birtakım yalanlarla Mabeyne yanaşarak kendisini Şehremaneti azalığına tayin ettirdiğini belirtir. Hacı Osman Nuri Efendi'ye göre Hakkı Bey, İsmail Mahir ve Yusuf Paşalar ile iş birliği içerisindeydi. Bunlar bir araya gelerek halktan ve memurlardan günahsız bazı kişileri töhmet altında bırakacak bir layiha hazırladılar. Hacı Osman Nuri Efendi, Hakkı Bey'e neden bu layihayı imzaladın diye sorduğunda Hakkı Bey "Madem bizi li-ecli't-tahkikât buraya gönderdiler, bir şey söylemezsek ayıp olur" der. Bunun üzerine Hacı Osman Nuri Efendi, Hakkı Bey'in Ahmet Şuayb Efendi'yle olan yakınlığından da şüphelenerek Hakkı Bey'in aleyhinde vukuat jurnalleri göndermeye başlar. Hakkı Bey'in hem kendisinin gözetiminden kaçmak hem de bazı münasebetsiz kadınlarla birlikte olmak kastıyla dar ve tenha bir sokakta bir ev kiralandığını iddia eder. Hacı Osman Nuri Efendi bu iddialarını tüm delilleriyle Sultan'a iletince suikastla alakalı resmen ifade vermektan mazur olduğunu söyleyerek sözlerini tamamlar ("Mühim Bir Vesika", 1908).

Haberin devamında Hakkı Bey'in de ifadesine yer verilir. Ancak haberin giriş kısmında Hakkı Bey'in ifadesine geçmeden önce Hakkı Bey'in evine gidip ifadesini alan görevlilerin bazı değerlendirmelerine yer verilir. Hakkı Bey, görevlilere olayın ardından İstanbul'a dönmesine müsaade edilmesi için Mabeyne *coşkulu* bir telgraf gönderdiğini fakat daha sonra yaptığının doğru olmadığını düşünüp Selanik'te kalması gerektiğine kanaat ettiğini ifade etmiş, Mabeynden üst düzey bir ismin kendisine ulaştığını ve Selanik'e vali olarak atanma ihtimali olduğunu ilettilerini söylemiştir. Hakkı Bey daha sonra keten bezinden bir pantolon getirmiş, mezkûr pantolonu Müşir Paşa hazretlerine de gösterdiğini ifade ederek pantolonun olay gecesi üzerinde olduğunu söylemiş, pantolonun iki bacağına diz bölümünün ayağa yakın kısımlarının arka tarafındaki ikişer kurşun deliğini göstermiştir. Görevliler bu deliklerin Hakkı Bey tarafından açıldığına hükmetmiştir. Zira Hakkı Bey olay gecesi yapılan sorgulamasında kendisine kurşun isabet etmediğini söylemiştir. Ayrıca pantolondaki kurşun deliklerinde herhangi bir yanık izi olmadığı gibi Hakkı Bey'de de bir yaralanma söz konusu değildir. Kaldı ki silah yan taraftan ateşlenmiş olduğundan arkadan isabet etmesi de mümkün değildir. Görevliler Hakkı Bey bir ara namaz kılmak için odadan ayrıldığında odadaki masanın altında bulunan Ahmet Şuayb Efendi'nin genç kadınlarla çekilmiş iki adet fotoğrafıyla sedeften bir iğneyi görmüşler ve gizlice iğneyi yanlarına alıp mahkeme heyetine sunmuşlardır ("Mühim Bir Vesika", 1908).

Hakkı Bey'in ifadesi ise şu şekildedir: Hakkı Bey bu olaydan dokuz ay önce Kılıç Ali Paşa Camii avlusunda Arzuhalci Süleyman Efendi'nin yanına geldiğini, Zilhovalı Hacı Osman Nuri Efendi adında bir adamın elinde pek mühim siyasi bilgiler olduğunu söylediğini, bunun üzerine kendisinin Zilhovalı Hacı Osman Nuri Efendi'yi hanesinde kabul ettiğini iddia eder. Hakkı Bey, Hacı Osman Nuri Bey'e ne iş yaptığını ve elinde ne gibi bir malumat olduğunu sorar. Hacı Osman Nuri Efendi ise fukaradan olduğunu, okuyuculukla geçindiğini ifade edip Kürtlerin bazı

yolsuz tasavvuratta olduklarını, Arnavutluk'ta Arnavut lisanının neşri gibi fesat fikirlerin bulunduğunu Hakkı Bey'e aktarır. Hakkı Bey, Hacı Osman Nuri Efendi'nin sözlerinin bir diğerini yalanlarlar mahiyette olmasından ve bir ehemmiyeti bulunmamasından dolayı Hacı Osman Nuri Efendi'ye memleketine dönmesini tavsiye eder. Hacı Osman Nuri, Hakkı Bey'in yanından ayrılır fakat daha sonra Selanik Hukuk Mektebinden bazı talebelerin Selanik Adliyesinde görülüp karara bağlanan davalarıyla ilgili kendisine bir ihbarda bulunur. Hakkı Bey bu ihbarı dikkate almaz. Nihayet Hacı Osman Nuri Efendi İstanbul'a tekrar gelir, Hakkı Bey'den evinde kalmak için ricada bulunur o da insaniyet namına kabul eder. Hacı Osman Nuri Efendi birkaç günlük bu misafirlik zarfında erbab-ı fesadın kimler olduğunu, evrak-ı muzırının nerelerde saklandığını bildiğini mektup şeklinde Mabeyne iletir. Bunun üzerine vaziyeti araştırmak üzere Hacı Osman Nuri Efendi'ye görev verildiğini ve kendisinin de Osman Nuri Efendi'nin maiyetinde olarak Selanik'e görevlendirildiğini söyler. Hacı Osman Nuri Efendi cemiyet-i fesadiyenin mensuplarının kimler olduğunu, muzır evrakın nerede saklandığını akrabalarından Hasan Fehmi ve Hafız Kazım vasıtasıyla öğrenip kendisine bildireceğini söyler ki bu kişiler Hakkı Bey'e göre zaten bu gizli cemiyetin üyesidirler. Hacı Osman Nuri Efendi'nin Selanik'te evrak-ı muzır bulmak zor olduğundan Yunanistan'dan veyahut İskenderiye'den para karşılığında müstear isimlerle ceraid-i muzır getirtmek için külliyetli para talep ettiğini ayrıca belirtir. Bununla birlikte bir ay geçtiği hâlde bu yönde bir gelişme olmaz. Hacı Osman Nuri Efendi'nin adamları fesad cemiyetinin mensuplarını dikkatli olmaları konusunda uyarırlar ve Hakkı Bey bu ihaneti fark eder. Hakkı Bey bunların hem cemiyet-i fesadiyeden olduklarını hem de dolandırıcı makulesinden olduklarını anlayınca onlara baskı yapmaya başlar. Evrakların nerede saklandığını bildikleri için onları sürekli tazyik eder ve bu nedenle kendisine karşı bir suikast tertiplediklerini iddia eder. Durumu fark edince gözden uzak kalmak maksadıyla otelden ayrılıp bir hane kiralar. Hakkı Bey, Hacı Osman Nuri Efendi ve adamlarının Mabeynin hafiyeleri olduklarını söyleyerek halkı tedhiş ettiklerini, olayın yaşandığı gece polis müdürüne güneş doğarken evrak-ı fesadiyeyi buldukları mahalden çıkarmak üzere altı yedi polis tefrik ettirdiklerini fakat gece bu olay yaşandığı için bunu gerçekleştiremediklerini söyler. Hakkı Bey suikastı tertip edenin Hacı Osman Nuri Efendi olduğunu söyler ki o gece beyaz sakalından onu teşhis etmiştir. Sorgu heyeti Hakkı Bey'in kendisine mühim sorular sorulduğu vakit burasını geçelim deyip geçiştirdiğini ifadenin sonuna eklemiştir ("Mühim Bir Vesika", 1908).

Hakkı Bey'e yönelik suikast girişiminin gazeteye yansıyan kısmı ifadelerin neşrinden ibarettir. Bundan sonra yaşananlar için yine Hakkı Bey'in *Sergüzeşt*'ine müracaat etmek gerekir. Buna göre ifadeleri alındıktan sonra soruşturmaya dâhil olan herkesin İstanbul'a dönmesine müsaade edilir. Hacı Osman Nuri Efendi ve adamları ortada bir cinayet olmasına rağmen serbest bırakılır. Hakkı Bey ise Selanik'teki durumla alakalı bir rapor hazırlar ve Babıali'ye sunar. Hakkı Bey'e göre bölgedeki sorunun temelinde üç grubun faaliyeti vardır. Bunlardan ilki yabancı devletlerin desteğiyle otonom bir devlet kurmak isteyenlerdir. İkinci grup, ahalisinin

bir kısmı Müslüman olsa da bağımsız Arnavutluk için mücadele edenlerdir. Üçüncü grup ise Slavlar yani Bulgar, Ulah, Sırp ve Etnik-i Eteryâ'nın güdümündeki Rumlardır. Bunlar bölgede bir terör ortamı oluşturarak çıkarlarına uygun bir ortam hazırlamaya çalışmaktadır. Bunların faaliyetlerini önlemek için içerisinde askerlerin de bulunduğu bir grup vatansever gizli bir cemiyet olan İttihat ve Terakkiyi kurmuştur. Resneli Niyazi Bey'in etrafında toplananların amacı da padişaha karşı bir isyan çıkarmak değil, bölgedeki kötü gidişatı önlemek ve bu bağlamda meşrutî idareye geçilmesi için Sultan'ı ikna etmekten ibarettir. Hakkı Bey yabancı devletlerin Rumeli'deki gözetim ve müdahalesinin önüne geçilmesi için ahalinin hukukun serbest bırakılmasına bağlı olduğunu, bunun da ancak Kânûn-ı Esâsî ahkâmınca Meclis-i Umûmînin toplanmasıyla gerçekleşeceği minvalindeki raporunu 27 Haziran 1324 [10 Temmuz 1908] tarihinde Mabeyne iletmıştır. Hakkı Bey'in raporu iddiasına göre iki gün Başkitabet dairesinde bekletilmiştir. İsrarları neticesinde raporu en sonunda meseleyle alakadar bulunan Said ve Kamil Paşalara ulaşmış, Hakkı Bey'den kurenadan Rıza Bey refakatiyle Said Paşa'yla görüşmesi istenilmiştir. 29 Haziran 1324 [12 Temmuz 1908] tarihinde yapılan görüşmede Hakkı Bey raporunda sunduğu hususları arzen ve şifahen Said Paşa'ya iletmıştır. Hakkı Bey 23 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesinin raporunda yazdıklarının doğruluğunu teyit eden bir gelişme olarak değerlendirir (İsmail Hakkı, H 1324, s. 10-12).

Dikkat edileceği üzere Hakkı Bey *Sergüzeşt*'inde İttihat ve Terakki gazetesinde yer alan hafiye olduğunu kabul ettiği sorgu ifadesine yer vermez. Esasen kamuoyuna mal olan bu hadisede Hakkı Bey'in hafiye olduğunu inkâr edebilecek bir yeri de kalmamıştır. Dönemin tanıklarından Süleyman Kâni İrtem'in *Meşrutiyet Doğarken* adlı kitabında bu meseleyi etraflıca anlatmış olması bu bakımdan dikkat çekicidir. İrtem, Sultan II. Abdülhamid'in Makedonya'daki durumu öğrenmek için İsmail Mahir Paşa ve Yusuf Paşa'yı bir heyetle bölgeye gönderdiğini ancak Sultan'ın âdeti olduğu üzere bir işi yalnız bir şahsa veyahut heyete vermeyi tercih etmediğini ve bu nedenle Hakkı Bey ile Zilhovalı Hacı Osman Nuri Efendi'yi ayrıca Selanik'e gönderdiğini belirtir. İsmail Mahir Paşa'yla Hakkı Bey'in daha sonrasında ise Hakkı Bey'le Hacı Osman Nuri Efendi'nin birbirine düşmesini devrin yönetim anlayışını ve bu bağlamda Sultan'ın karakterini göstermesi bakımından eleştirir (İrtem, 1999, s. 11-12).

Selanik'ten döndükten sonra Hakkı Bey'i "İzhâr-ı Hakikat yahut Sergüzeşt"i yazmaya sevk eden de işte kamuoyunda aleyhinde oluşan bu hafiye algısını kırmaktan ibaretti. Bu nedenle *Sergüzeşt*'ini matbaada bastırıp etrafa servis etmiş, bir nüshasını da sadarete arz etmişti. Elbette ki Hakkı Bey hafiyelik için eğitilmiş maaşlı bir profesyonel değildi. Sultana jurnal vermeyi bir kazanç kapısı olarak gören, sadece maddî kazanç için değil padişahın teveccühünü, güvenini kazanmak suretiyle bir mansıp elde etmek için hafiyeliğe soyunan taifedendi (Beyhan, 1999, s. 70). Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sonrasında hazırlanan hafiye listelerinde "her işin altından çıkar" şeklinde bir tanımlamayla kendine yer bulan

(Gör, 2016, s. 183) Hakkı Bey, *Sergüzeşt*'ini kamuoyuyla paylaşmış olsa da anlaşılan o ki hafiye algısını kırmakta başarılı olamamıştı. Vakia bu durumun geri planında 31 Mart Vakası'ndaki rolünün önemli bir payı vardı.

8. Hakkı Bey'in Rodos'a Sürgünü

Hakkı Bey'in isminin karıştığı ve bu bağlamda Rodos'a sürgüne gönderilmesine sebep olan gelişmeler 31 Mart Vakası'yla ilgiliydi. 31 Mart Vakası'ndan (13 Nisan 1909) on gün kadar önce İttihâd-ı Muhammedî adında bir cemiyet kurulmuştu. Cemiyetin kurucusu Derviş Vahdetî, yayın organı ise Volkan gazetesiydi. Dini duygulara hitap eden ve Osmanlı'yı yüceltmek maksadını güden cemiyetin kurucuları arasında Feyzullah Efendizâde Mehmed Sâdık Efendi, Beyazıt dersiamlarından Mehmed Emin Hayretî, Fâtih dersiamlarından Divrikî Kadızâde Abdullah Ziyâeddin Efendi ve Said Nursi gibi isimler bulunmaktaydı. Derviş Vahdetî ve diğer Volkan yazarları II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında konjonktüre uygun olarak İttihat ve Terakki Fırkasını desteklemişlerdi. Ancak zamanla İttihâdçuların başta hürriyetleri kısıtlayıcı uygulamaları olmak üzere diğer politikalarına eleştiri getirmeye başlamışlar, bunun üzerine İttihâdçılar da onları istibdat ve irtica yanlısı olmakla suçlamışlardı (Özcan, 2001, s. 475).

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyetinin 3 Nisan 1909 tarihinde Ayasofya'da düzenlenecek bir mevlid-i şerifle *resm-i küşâdı* icra edilmek istenmişti. Bu çerçevede Derviş Vahdetî, izin almak için Zabtiye Nezaretine müracaat etmiş, mevlid ve açılış töreninin icrası için müsaade almıştı. Vahdetî daha sonra tertip edecekleri programın detaylarını aktarmak için polis müdürüyle bir mülakat gerçekleştirmiş ve bu görüşmenin detaylarını Volkan gazetesinde yazmıştı. Vahdetî'nin aktardığına göre polis müdürü mülakatın başında Vahdetî'ye İsmail Hakkı Bey kimdir diye sormuştu. Vahdetî, hangi İsmail Hakkı diye cevap verince polis müdürü sizin cemiyete riyaset ediyormuş diye karşılık vermiş, İsmail Hakkı Bey'in Ayasofya'daki mevlid programı sırasında orada toplananları galeyana getirip açılış törenini meşrutiyet karşıtı bir gösteriye dönüştüreceği yönünde bir istihbarat alındığını aktarmıştı. Vahdetî, daha önce de cemiyeti kendi fesat emellerine alet etmek isteyenlerin çıktığını, bu İsmail Hakkı'nın da onlardan biri olduğunu söylemiş, daha da önemlisi İsmail Hakkı'yı "İstibdat devrinin en müthiş hafiyelerinden" biri olarak nitelendirmişti. Vahdetî, gazetenin bir sonraki nüshasında *ma' hûdlardan* diye nitelendirdiği İsmail Hakkı'yı sağda solda İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti reisi olduğunu söyleyerek geçmişini gizlemek için cemiyeti kullanmakla suçlamıştı (Vahdetî, 1909).

Mevzubahis İsmail Hakkı bu çalışmaya konu olan Hakkı Bey'den başkası değildir. Volkan gazetesinin daha önceki sayılarından anlaşıldığına göre Hakkı Bey'le Vahdetî'nin İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti kurulmadan evvel bir görüşmeleri olmuştu. Vahdetî'nin iddiasına göre Hakkı Bey, Emirizâde Ömer Lütfü'yle birlikte İttihâd-ı Muhammedî adında bir cemiyet kurdukları beyanıyla Vahdetî'yle temasa geçmiş, İstanbul'da kurulacak olan Mason locasına karşı cemiyetin güçlendirilmesi

maksadıyla Volkan gazetesinin cemiyetin yayın organı olmasını teklif etmişlerdi. Vahdetî, Hakkı Bey ve Emirizâde Ömer Lüftü'nün mutlakıyet yanlısı olduklarından şüphelenmişti. Bu bağlamda Hakkı Bey'in ma'hûd bir hafiye olduğuna ve bu nedenle İTC tarafından öldürülmesine karar verildiğine özellikle dikkat çekmişti. Vahdetî, İttihâd-ı Muhammedî ismini çok beğendiğinden bir süre sonra kendi namına cemiyeti kurmaya karar verdiğini dile getirmişti (Özcan, 2001, s. 475; Akşin, 1970, s. 22). İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti reisinin kim olduğuna dair tartışmanın geri planında işte bu mevzu vardı.

Hakkı Bey'in neden böyle bir işe kalkıştığı meçhuldür. Lakin bu girişimi ona oldukça pahalıya mal olmuştur. 31 Mart Vakası sonrasında Vahdetî ve on iki arkadaşı idama mahkûm edilirken, Hakkı Bey de Divan-ı Örfî kararıyla İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti üyesi olduğu gerekçe gösterilerek müebbet kalebentlik cezasıyla Rodos'a gönderilmişti. Hakkı Bey kendi ifadesine göre sürgün yıllarında oldukça sıkıntılı günler geçirmişti. 28 Haziran 1912 tarihinde yazdığı arzuhalinde günde beş kuruş yevmiyeyle geçinmeye çalıştığını fakat Rodos'un İtalyanların eline geçmesi sonrasında yevmiyesini alamadığını ve bu nedenle açlıktan telef olmak üzere olduğunu belirtmişti. Hakkı Bey, aynı cezadan sürgünde bulunan arkadaşlarının affedildiğini, kendisinin unutulduğunu dile getirerek "Hâkân-ı sâbıkın adamı değilim. Habbe-i vâhîde mükâfat görmedim" diyerek başladığı sitemli sözlerle yeniden affını talep etmişti (BOA, DH. MUI, 159 / 105, 23 Receb 1330 [8 Temmuz 1912]). Nihayet bu arzuhalinden hemen sonra Hakkı Bey'in sürgün dönemi sona ermişti. Hakkı Bey'in bundan sonraki safahatıyla ilgili emekliliğiyle ilgili yazışmalar dışında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

9. Sonuç Yerine

Hakkı Bey son dönem Osmanlı bürokrasisinde iltimasın, nepotizmin ciddi rolü olduğuna dair önemli bir örnektir. Midhat Paşa'nın iltimasıyla Şura-yı Devlette işe başlayan Hakkı Bey, Kayserili Ahmed Paşa'nın kızıyla evlenerek kariyerini sağlama almaya çalışmıştır. Sırtını dayadığı paşaların desteğini kaybedince Şura-yı Devletteki memuriyetini bırakmak zorunda kalmış ve mülazemetle Adliye dairesinde işe başlamıştır. Burada deyim yerindeyse sıfırdan başladığı kariyerini Sultan'a arz ettiği fikirleri ve hafiyeliğiyle hâkimliğe kadar ilerletmeyi başarmıştır. Dahası bu başarısını, konumunu kullanarak sarayın kapısını aşındırıp elde ettiği ticari imtiyazlarla maddi kazanca dönüştürmüştür. Hakkı Bey'in kariyer serüvenine dair bu hususlar dönemin bürokrasisine dair dinamiklerin anlaşılması bakımından mühim göstergelerdir.

Hakkı Bey'in *Sergüzeşt*'i onun kariyerine dair detaylara ulaşmamıza imkân tanımıştır. Aynı zamanda *Sergüzeşt*'teki verilerden yararlanılarak Hakkı Bey'in II. Meşrutiyet'in ilanı ve Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sürecinde yaşanan önemli hadiselerdeki rolü değerlendirilmiştir. Kaleme aldığı layihaları, ticari projeleri, hafiyeliği bağlamında önemli bir bürokrat olan fakat birçok kaynakta adı zikredilmesine, birçok hadisenin içerisinde yer almasına rağmen kim

olduğu net olarak bilinmeyen hatta Selanik’te suikast sonucu öldüğü gibi hakkında hatalı değerlendirmeler yapılan Hakkı Bey’in biyografisi tüm yönleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Defterler

BOA, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (*DH.SAİD.d.*), 18 - 35.

Belgeler

BOA, Babıali Evrak Odası (BEO), 1397- 104754, 1719 - 128851, 1625 - 121840, 1738 - 310289, 609 - 45635.

BOA, Dâhiliye Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (DH. MUI), 159- 105.

BOA, Hariciye Nezareti Belgrat Sefareti (HR. SFR [3]), 254- 94.

BOA, İrade Taltifat (İ. TAL), 75- 91.

BOA, İrade Ticaret ve Nafia (İ. TNF), 1- 24.

BOA, Maliye Evrak-ı Emiriye Müdüriyeti (ML. EEM), 326- 34.

BOA, Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), 2352- 13, 585- 20, 3114 - 29, 1195 - 3.

BOA, Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı- Yıldız Esas Evrakına Ek (Y. EE. KP), 31- 3098.

BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV), 114- 23.

BOA, Yıldız Müfettişlik ve Komiserlik Tahriratı (Y.PRK. MK), 3- 46.

BOA, Yıldız Perakende Evrakı- Adliye ve Mezâhib Nezareti (Y. PRK. AZN), 10- 53, 5- 27, 11 - 56.

BOA, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZJ), 41- 92.

Gazeteler

Harici. (1908, Temmuz 12). *Balkan*, 4.

Mühim Bir Vesika. (1908, Ağustos 11 - 16). *İttihat ve Terakki*, 1-4.

Sertel, Y. (1994, Şubat 27 - 28). Sabiha Sertel ve Zor Yıllar. *Cumhuriyet*.
<https://core.ac.uk/download/pdf/45608818.pdf>, e.t. 18.03.2022.

Derviş Vahdeti. (1909, Nisan 5). İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti. *Volkan*, 1.

Hatıralar, Araştırma ve İncelemeler

Akşin, Sina. (1970). *31 Mart Olayı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler
Fakültesi Yayınları.

Beyhan, M. A. (1999). “II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve
Jurnaller”, *İlmi Araştırmalar*, (8), 65-83.

Demirel, F. (2008). *Adliye Nezaretinin Kuruluşu ve Faaliyetleri 1876-1914*,
İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Eraslan, C. (1997). Hamidiye Alayları. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,
XV, 462- 464.

Erkin, B. (2019). *Hâtırat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gör, E. (2016). *II. Abdülhamid'in Hafiyeye Teşkilatı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

İrtem, S. K. (1999). *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön-Türk İhtilali*. (yay. haz. Osman
Selim Kocahanoğlu), İstanbul: Temel Yayınları.

İsmail Hakkı. (H 1324). *İzhâr-ı Hakikat Yahut Sergüzeşt*. İstanbul: Matbaa-i Ahmed
İhsan.

Kurat, A. N. (1959). *Türk- Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış 1800-1959*.
Ankara: Doğu Matbaası.

Özcan, A. (2001). İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Ansiklopedisi*, XXIII, 475- 476.

Özkorkut, N.Ü. (2016). *Osmanlı Hukukunda Müdde-i Umumilik: Savcılık
Kurumunun Türk Hukukuna Girişi ve Uygulanma Süreci*. Ankara: Turhan
Kitabevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1943). Kayserili Ahmed Paşa Hakkında İkinci Abdülhamid'in
Bir Hatt-ı Hümayûnu. *Bellekten*, VII (27), 523- 542.

Uzunçarşılı, İ. H. (2021). *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*. Ankara: Türk Tarih
Kurumu Yayınları.

- Ünver, M. (2012). *Midilli Adası'nın İdari ve Sosyo - Ekonomik Yapısı 1876-1914*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Telli, H. (2022). İsmail Hakkı Bey'in II. Abdülhamid'e Sunduğu Hac Raporu. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, VII (1), 18-49.
- Tunçay, M., Çavaş, R., Akbayar, N., Öztuncay, B. & Demirel, Y. (drl.). (2008). *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı*, İstanbul: YKY Yayınları.
- Yalçın, H. C. (1976). *Siyasal Anılar*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yarcı, G. (2013). Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913). *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, IV (1), 76-114.
- Yazıcı, O. (2020). Osmanlı- Rus Savaşı'nda (1877-1878) Sultan II. Abdülhamid'in İttifak Arayışları ve Afganistan'daki Akisleri. *İRTAD*, 5, 1-13.

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

A Bureaucrat from the Period of Abdulhamid II: Sergüzeşt of Hacı İsmail Hakkı Bey

Extended Abstract

1. Introduction

In this study, the life of Hacı İsmail Hakkı Bey, one of the bureaucrats of the Abdulhamid II period, was examined. The objective is to reveal the phases of Hacı İsmail Hakkı Bey, who is mentioned in important historical events yet whose identity cannot be determined exactly. The second objective is the analysis of the dynamics of the late Ottoman bureaucracy in terms of Hacı İsmail Hakkı Bey's phase.

2. Method

The main source of the study is the pamphlet called “İzhâr-ı Hakikat yahut Sergüzeşt”, written by Hacı İsmail Hakkı Bey. He wrote this pamphlet to answer the accusation of spying against him at the end of his career. Although the pamphlet was written to respond to the accusation of spying, he made evaluations about the whole of his civil service life in his pamphlet. Based on this, the information given by Hacı İsmail Hakkı Bey in Sergüzeşt was criticized within the framework of archive documents, newspapers, and memories of the period. Thus, detailed information about Hacı İsmail Hakkı Bey was obtained.

3. Results and Discussions

Accordingly, the turning point of Hacı İsmail Hakkı Bey's life was that he met Midhat Pasha, the Governor of the Tuna (Danube) Province, due to his father's duty as a Tırnova Evkaf Accountant. When Midhat Pasha left the governorship of the Tuna (Danube) province and returned to Istanbul, he took Hacı İsmail Hakkı Bey with him and enabled him to start working in Council of State. Then, Hacı İsmail Hakkı Bey married the daughter of Kayserili Ahmed Pasha, one of the famous names of the period, and was included in the nepotism network in Sublime Porte (Babıali). However, despite the support of these mighty pashas, Hacı İsmail Hakkı Bey could not reach a better position in the bureaucracy. The background of this situation is the deterioration of the relations of Midhat Pasha and Kayserili Ahmed Pasha with the Sultan Abdulaziz administration. With the exile of Midhat Pasha and the death of Kayserili Ahmed Pasha in the process of Sultan Abdulhamid II coming into power and transitioning to the constitutional administration, Hacı İsmail Hakkı Bey lost his job in the Council of State. Upon this, Hacı İsmail Hakkı Bey decided to continue his civil service career in a different medium. Although he did not have any training or experience in law, he started to work in Beyoğlu Bidayet Court and entered a new career path ranging from an internship to a judgeship.

In this process, Hacı İsmail Hakkı Bey prepared and presented many commercial projects to the Sultan, tried to gain his appreciation, and achieved a significant degree of success in this regard. In this respect, the projects implemented especially on the Midilli (Lesbos) Island in cooperation with the Courtgi family, one of the leading families of the island, attract attention. He has undersigned fundamental projects such as the establishment of fisheries around Midilli (Lesbos) Island and the lighting of the island with gas. In this process, he was involved in the conflict of interest of the business partner Courtgi family with other important families on the island by using his position and also tried to improve the image of the Courtgi family before Sublime Porte. Hacı İsmail Hakkı Bey also attempted to carry out larger-scale commercial projects outside the borders of Midilli (Lesbos), such as building a railway line from Iskenderun to Mosul, yet these were not accepted by the Sublime Porte.

Hacı İsmail Hakkı Bey attempted to make his name known to the Sultan not only with commercial projects but also with political projects. The Hamidiye Regiments, the measures to be taken during the pilgrimage season, and he prepared to draw attention to the importance of the Hejaz region the pamphlets are examples of this attempts. Again, the pamphlet he prepared about Afghanistan, which is the subject of conflict between the British and the Russians, had a significant effect on the course of his career. In fact, Hacı İsmail Hakkı Bey not only wrote pleading in this regard, but also brought Bagdevan Khan, relative of Abdurrahman Khan, to Istanbul and even hosted him in his house. Hacı İsmail Hakkı Bey, based on the self-confidence of these projects and the position he achieved, also asked the Sultan to give him the governorship of Basra province for a while.

Hacı İsmail Hakkı Bey was dismissed from the judiciary due to the investigations conducted against him before the declaration of the Second Constitutional Monarchy. He begged forgiveness and told Sublime Porte that he wanted to return to his job. Eventually, the demand was accepted and he was assigned to the membership of Şehremaneti. However, he was sent to Selanik (Thessaloniki), which was a boiling cauldron at the time, with a secret mission before he had the chance to start this mission. He survived an assassination attempt in Selanik (Thessaloniki). As a result of an in-depth investigation initiated afterwards and reflected in the newspapers of the period, he was labeled as a spy. When he returned to Istanbul, he wrote his pamphlet, *Sergüzeşt*, and tried to exonerate himself. However, after the 31 March incident, he was exiled to Rhodes, claiming to be a member of the İttihâd-ı Muhammedi Cemiyeti (Committee of Muhammedi Union). After a few years in exile, he was forgiven and allowed to return to Istanbul.

4. Conclusions

Life of Hacı İsmail Hakkı Bey is a good example of the significance of favor and nepotism in the late Ottoman bureaucracy. Like other bureaucrats of the time, Hacı İsmail Hakkı Bey attempted to make his name known in the eyes of the Sultan with political and commercial projects that were essentially outside his profession, and he was very successful in this regard. With these projects, he paved the way for a better position in the bureaucracy and became a wealthy bureaucrat, especially with the revenues he received from commercial projects. With this study, the career adventure of Hacı İsmail Hakkı Bey in the bureaucracy was written, his role in the significant political events of the period was clarified, and some misunderstood issues were revealed.

Kitap İncelemesi

George Orwell'in Bin Dokuz Yüz Seksen Dört Eserinde Ulusal ve Uluslararası Güvenlik Yaklaşımı Üzerine İnceleme

Andaç KARABULUT

Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF

andac.karabulut@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5620-2344

Öz

George Orwell 1984 adlı eser bir distopya olarak yazılmış olsa da Soğuk Savaş döneminin gelecekteki yansıma ve sonuçları üzerine analizi, yazar tarafından romanlaştırılarak aktarılmasına sebep olmuştur. 1984 adlı eser üzerine pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Ancak istihbarat ve güvenlik üzerine akademik incelemeler yeterli sayıda değildir. George Orwell'in 1984 adlı eseri Alman faşizminden, iktidarın düşman yaratarak kitleleri kontrol edip bu sayede rejimi güçlü tutmanın yollarını eserinde göstermiştir. George Orwell'in güvenlik ve istihbarat yaklaşımı 21. yüzyıl uluslararası sistemine de benzemektedir. Özellikle George Orwell'in yazmış olduğu 1984 adlı eserde iç güvenlik çalışmaları günümüz Orta Doğu muhaberat sistemine de benzemektedir. 1984 adlı eserde düşman yaratmak ve yaratılan düşman ile birlikte tehdit ve risk unsurlarının spesifik bir şekilde belirtilmesi eseri ayrıca dikkat çekici bir hale getirmektedir. Çalışmanın amacı 1984 adlı eserinin güvenlik yaklaşımı incelenmesidir. Özellikle otoriter rejimlerin istihbarat ve kolluk kuvvetleri ile toplumların kontrol edilmesi ve otoriter rejimlerin toplumları terörize etme durumu incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: 1984, uluslararası güvenlik, ulusal güvenlik, istihbarat, terör, uluslararası ilişkiler

Jel Sınıflandırma Kodları: F50, F53, F59

A Review on National and International Security Approach in George Orwell's Nineteen Eighty-Four Works¹

Abstract

Although George Orwell's 1984 was written as a utopia, it led to an analysis of the future reflections and consequences of the Cold War era by being fictionalized by the author. Numerous studies have been conducted on the work 1984. However, there are not enough academic studies on intelligence and security. George Orwell's work in 1984 shows ways of controlling the masses by creating enemies and thus keeping the regime strong, similar to the ways in which German fascism did. George Orwell's security and intelligence approach also resembles the 21st century international system. In particular, the internal security measures in the work 1984 resemble the current Middle Eastern intelligence system. Creating an enemy in the work 1984 and specifying threat and risk factors in a specific way also make the work particularly striking. With this study, the security and intelligence approaches of the work 1984 have been examined. The aim of the study is to examine the security approach in 1984. In particular, how authoritarian regimes control intelligence and law enforcement security and societies has been examined. In addition to this situation, the potential for terrorizing the state or society in the authoritarian regime(s) in the book 1984 has been examined by literature review.

Keywords: 1984, international security, national security, intelligence, terrorism, international relations

JEL Classification Codes: F50, F53, F59

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 15.05.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 19.07.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Karabulut, A. (2023). George Orwell'in bin dokuz yüz seksen dört eserinde ulusal ve uluslararası güvenlik yaklaşımı üzerine inceleme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 1368-1380. DOI: 10.18074/ckuifbd.1297136.

1. Giriş

George Orwell, Bin Dokuz Yüz Seksen Dört adlı eserine ilk olarak "Avrupa'daki Son Adam" ismini vermek istemiştir. Ancak sonra eserin adını 1984 olarak karar vermiştir. Eser, bir distopya eseri olarak kabul edilmektedir. George Orwell'in 1984 adlı eseri, ters distopya tarzında bir çalışma olduğu belirtilmektedir. Ters distopyalarda devlet düzenleri, iktidarlarını sürdürürebilmek için çeşitli denetim yöntemlerine başvurarak toplumsal düzenin mükemmel olduğunu kabul etmektedir. Bu sayede George Orwell, okuyucuya 1984 adlı eseri eleştirmek ve sorgulamak için bir fırsat sunmaktadır (Akkoyun, 2015, s.25; Polatel, 2016, s.55).

1984 adlı eserdeki distopya, geniş bir perspektifte ve eleştiriye açık bir şekilde okuyucuyu karşılamaktadır. Aynı zamanda 1984 distopyası, "insanın ruh ve zihinsel sağlığının korunmasının mümkün olmadığı bir dünya" olarak da yorumlanmaktadır. Başka bir bakış açısı ise George Orwell'in 1984 adlı eseri yazmasının nedeninin, diktatör sistemlere karşı olması olduğu belirtilmektedir. Eserin özüne bakıldığında, komünizmin eleştirildiği gibi görünse de, eserin aslında dikta yönetimlerinin tutumlarını açık bir şekilde anlatmaya çalıştığı ifade edilmektedir (Doğan, 2016, s.9).

George Orwell' in eseri 1940'lerde yazılan ve 1984 yılını bir distopya şeklinde konu alan çalışmadır. Eserin ana karakteri olan Winston'un kitapta yer alan Okyanusya, Doğu Asya ve Avrasya ülkelerinin birbirleri ile giriştikleri güç mücadelesinin, totaliter devlet sisteminde toplum üzerindeki ideolojik yansımaları, distopik toplum kurguları eşliğinde aktarmaktadır. Eser ana bölüm olarak üçe ayrılmaktadır. İlk bölümde ana karakter Winston'un kendi devlet sistemindeki baskıcı yapısını kendi üzerindeki şaşkınlığı anlatmaktadır. Komünist sistemin bireyleri tek tipte olmaları için uygulamış olduğu baskıyı anlatmaktadır. Birinci bölümde ayrıca devletin kamu alanı anlatılırken, insanın hür ve özgür iradesine nasıl ket vurulduğu da belirtilmektedir. İnsan davranışının ve bir canlının temel gereksinimi olan yemek, içmek, uyumak ve üremek gibi doğal ihtiyaçlarına devlet tarafından engel konulurken, insanın en büyük özelliği olan düşünme faaliyetinin eserin bu bölümünde devlet tarafından suç olarak nitelendirildiği aktarılmaktadır. Ancak "düşünme" bir suç olsa da karakter Winston, düşüncelerini, duygularını deftere gizlice yazdığını aktarmaktadır. İlk bölümde, devletin toplumunun paranoya yaşadığı vurgulanmaktadır. İş arkadaşlarından sosyal çevreye kadar herkesin potansiyel olarak Düşünce Polisi Ajanı olabileceği, hatta dokuz yaşındaki bir çocuğun bile ajan olabileceği fikri ifade edilmektedir. Ayrıca, devlette idam gibi cezaların meşru olduğu aktarılmaktadır. Bu bölümde dikkat çeken bir diğer konu ise yönetimin, basın ve medyayı propaganda aracı olarak etkileyici bir şekilde kullanmasıdır.

Eserin ikinci bölümünde ise Winston'un "aşk" gibi duygusal dürtülere dahi engel olan ve yasak olan baskıcı sistemde bir kadınla aralarında gerçekleşen ve gelişen aşk hikayesini anlatılmaktadır. Adı Julia olan bu kıza âşık olan Winston, daha

öncesinde Julia'nın bir Düşünce Polisi Ajanı olduğunu düşünmüş, daha sonrasında onun da sistemden nefret ettiğini anlamıştır. Gizlice gerçekleşen buluşmadan doğan bir aşk anlatılmaktadır. Bu durum günümüzde komünist sistem ile yönetilen Kore Demokratik Halk Cumhuriyetinin almış olduğu kararlar ile benzemektedir. Kore Demokratik Halk Cumhuriyetinde de kadın erkek arasındaki ilişkiler kısıtlanmakta ve uymayanlara ağır cezalar verilmektedir (BBC, 2015).

Eserin üçüncü ve son bölümünde ise Winston kendini bir anda hapiste bulmaktadır. Winston hapse düşmeden önce bakanlıklardan gelen yazıları düzeltme işlemleri ile uğraşmaktadır. Winston'a göre hapse düşmesindeki amaç Kipling'in şiirlerinin bir tanesinde "Tanrı" sözcüğünü silmemiş olmasıdır. Ancak Winston, O'Brien tarafından işkenceye alınır ve suçunun eylemsel sebeplerle değil zihin ve düşüncelerinden kaynaklandığını belirtir. Bu durum O. Brien'e göre hastalıklı ve tehlikeli bir durumdur.

George Orwell'in 1984 romanı, distopya türünün en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilir. Kitap, bir adamın totaliter bir dünyada yaşadığı hikâyeyi anlatır ve bu dünya devletinin, vatandaşlarının her hareketini kontrol etmek için propaganda, sansür ve gözetim gibi araçları kullanarak insanların düşünce ve davranışlarını kontrol altında tuttuğu bir geleceği tasvir eder. Bu çalışmada, 1984 distopyası realist teoriyle incelenmiş ve nitel araştırma yöntemi kullanılarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

2. George Orwell Hayatı ve Bin Dokuz Yüz Seksen Dört

George Orwell 1903 yılında Hindistan'ın Bengal eyaletinin Montihari kentinde dünyaya gelmiştir ve gerçek adı Eric Arthur'dur. Ailesi ile İngiltere'ye dönen yazar, öğrenimini Eton College'de tamamlamıştır. 1922-27 yılları arasında Hindistan İmparatorluk Polis Teşkilatında görev yapmıştır. Ancak Hindistan İmparatorluğunda yer alan yönetimin içyüzünü görünce istifa etmiştir. II. Dünya Savaşı sonlarına doğru; "Bin Dokuz Yüz Seksen Dört" eserini yazmıştır (Orwell, 2015, s.1).

Eserin ana karakteri olan Winston, Londra'da yaşamaktadır ve eserdeki distopyanın uluslararası sisteminin toplum üzerindeki yansımaları yasak olmasına rağmen hem yazarak hem de yaşantılarını anlatarak okuyucuya aktarmaktadır. Distopya geleneğinin Yevgeni Zamyatin'in 1921 yılında kaleme aldığı "Biz" (We) adlı eseri ile başladığı, Aldous Huxley'in Brave New World 1932 ve Orwell'in 1984'ü ile devam etmiştir (Vieira, 2010, ss.3-27).

Distopya, terminolojide Yunanca kökenli olup ve negatif anlam ile nitelendirilen "dis" eki ile yer anlamına gelen "topos" kelimesinin birleşimiyle "kötü yer" anlamına gelmektedir. Distopya, (anti-distopya) genellikle ütöpik toplum anlayışının karşı düşüncesini belirtmek için kullanılır. Distopik bir toplum otoriter/totaliter bir devlet modeli, ya da benzer bir başka baskıcı sistem altında

karakterize edilir. Kavram ilk olarak John Stuart Mill tarafından 1868 tarihli İngilizlerin İrlanda politikalarını kınadığı konuşmada kullanılmıştır (Kirtley, 2011, ss.28-70).

1984'ün yazıldığı dönemde Popper tarafından da eleştirilmiş olan distopyanın tehlikeli boyutları açıklanmaya çalışılmıştır. Poper, distopyayı savunan ve toplumun tamamını ele alan bir ideal olarak değerlendiren Platon ve Marx'ın bütün toplumsal dünyaya toptan şekil değiştirecek apokaliptik bir devrim düşü içinde olduğunu söylemektedir. Ayrıca Poper, Platonun distopya yaklaşımını radikal estetik barındırdığını belirtmektedir. Çünkü Platon'un distopik yaklaşımı akılcı bir dünyadan ziyade kötülüklerinden arınmış bir dünyayı sentezlemesi gerçekçilik dışıdır. Poper aynı zamanda Platon gibi romantik yaklaşımların iyimser tavırları dünyayı cennetten ziyade cehenneme çevireceğini belirtmektedir (Popper, 2013, ss.167-176).

Distopya edebiyatının gelişimi incelendiğinde totaliter rejimlerin yayılması ile birlikte eserlerin üretildiği görülmektedir. "We" kitabı Zamyatin' in kendi ülkesi olan Sovyetler Birliğine yönelik bir eleştiri olarak kaleme alınmışken 1984 ise Sovyetler Birliği(Stalin dönemi), Almanya (Hitler dönemi) ve İtalya (Mussolini dönemi) yönetimlerinden etkilenmiştir. Orwell, yöneticilerin ideal toplum tipi yaratmaya çalışırken totaliter bir rejimin nasıl oluştuğu ve rejimin insanlar üzerindeki etkilerinin nereye kadar gidebileceği kurgulanıyor. Bunu kurgularken zıt kavramlardan faydalanarak esasen doğru olmayan bir kavrama doğru anlamını vererek (Gerçek Bakanlığı) toplum üzerindeki algı yönetimini ortaya koyuyor (Müftüoğlu ve Özbay, 2015, s.180; Ağkaya, 2016, ss.26-28).

2.1. 1984 ve Totaliterizm, Korkuya Dayalı Rıza ve Düşman Yaratmak

Orwell romanında düşman inşa etme sürecinden de bahsetmektedir. Düşman sahibi olmak sadece kimlik sahibi olmak açısından değil aynı zamanda kendi değer sistemimizi ölçebilmek için bir engel edinmemiz ve o engelle yüzleşirken kendi değerlerimizi sergilememiz açısından önemli olduğundan dolayı eğer düşman yoksa onu yaratmak gerekir. Orwell 1984 kitabında halk düşmanı Goldstein'in ekranda belirmesi ile insanların verdikleri abartılı tepkiyi ve kendisinin hislerini dile getirirken vurguladığı işte bu ortak düşmana verilen tepkinin insanları birleştirdiği gözler önüne serilmektedir. İtalyanların varlığı asabi Almanların varlığı sayesinde gerçekleşmiştir. Umberto ECO "Düşman Yaratmak" adlı eserinde Amerika Birleşik Devletleri'nin yeniden ulusal kimlik inşası ihtiyacı ile ilgili olarak şu tespiti yapmıştır;

"Kötülük İmparatorluğu ortadan kalkıp büyük düşman Sovyetler dağılınca Amerika Birleşik Devletlerinde olanlara bakmak lazım. Sovyetler Birliği ile mücadele ederken aldığı yardımları hatırlayıp Amerika Birleşik Devletlerine yardım elini uzatan ve Bush için yeni düşmanlar yaratarak hem ulusal kimlik duygusunu hem de kendi

iktidarını pekiştirme fırsatı veren Bin LADİN olmasaydı, kimlikleri çökerdi." (Eco, 2014, ss.36-38).

1984 Kitabında verilen bilgilerden, Devlet yönetiminde totaliter bir rejimin uygulandığını görülmektedir.

“Friedrich ve Brzezinski totalitarizmin temel özelliklerini şu şekilde sıralar: “İnsan varlığının bütün dirimsel taraflarını kaplayan ve toplumda yaşayan herkesin en azından edilgin bir şekilde bağlı olduğu resmi bir doktrin meydana getiren resmi bir ideoloji; tek bir adam, bir diktatör tarafından yönetilen tek bir kitle partisi, hiyerarşik ve oligarşik düzenlenmiş, bürokrasi ile iç içe ya da ona üstün bir durumda olan parti; partiyi hem destekleyen hem de parti liderleri adına onu denetleyen ve yalnız rejim düşmanlarına karşı değil keyfi olarak seçilmiş başka sınıflara karşı kullanılan yıldırıcı bir polis denetimi sistemi; basın, radyo, sinema gibi bütün etkili kitle haberleşme araçlarını kullanarak, partinin ve sadık üyelerinin elinde toplanmış ve teknolojinin şartlandığı tam bir denetim tekeli; silahlı kuvvetleri kullanarak tam bir vesayet tekeli; bürokratik işbirliği ile ekonominin merkezden denetimi ve yönetimi” (Çetin, 2002, ss.15-19)

Faşizm ve Diktatörlük adlı eserde, Poulantzas faşizmin çeşitli seviyeleri olduğunu açıklamaktadır. Bu bağlamda, kısıtlanan ve baskılanan sosyo-ekonomik ve siyasi hakların önce iç düşman tehdidi ile meşrulaştığı, hatta toplumsal birlikteliği arttırıcı bir etki yarattığına dikkat çekmektedir. Ardından, dış bir düşman yaratılarak yayılmacı politikaların uygulanabildiği belirtilmektedir. Almanya'daki faşizm sürecinde, 27 Şubat 1933'teki Reichstag Yangınının, hak ve özgürlüklerin kaldırılması ve gücün belirli bir grubun elinde toplanması açısından önemli bir dönüm noktası olduğu ve Poulantzas'ın aşamalara ilişkin tanımına uygun olduğu ifade edilmektedir. 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'de ilan edilen olağanüstü hal, yürütme organının yetkilerini arttırmış ve iç-dış düşman tehdidi gerekçesiyle "olağanüstü" kurumlar ve gelişmiş gözetleme-denetleme teknikleri gibi araçların geniş çapta kullanılmasına sebep olmuştur. "Terörizmi Durdurmak ve Önlemek İçin Gerekli Araçların Temini" adlı Yurtseverlik Yasası, 2 Ekim 2001'de Temsilciler Meclisi Adalet Komitesi tarafından "ABD Yasası: Amerika'yı Birleştirme ve Güçlendirme Yasası" olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu yaklaşım özünde güvenikleştirme çalışmasının da bir örneği olarak yorumlanabilir. Güvenikleştirme, güvenlik konusu otorite tarafından siyasi gündemin dışında tutulması ile birlikte olağan üstü bir durum olarak ifade edilmektedir. Güvenlik konusunun kapsamındaki olgunun olağanüstü önlemler ile meşrulaştırılmasıdır (Altuntaş, 2012, ss.40-60; Polantzas, 2019, ss.27-30; Hisarlıoğlu, 2019, ss. 2-8).

Orwell'in 1984 kitabındaki Büyük Birader hükûmetinin sürekli gözetleme tekniklerini icat edilmiş ve çok korkutucu bir terörist figürü Emmanuel Goldstein ile birlikte yürütmesi çok tesadüfi değildir. “Terörizme karşı savaş” işte tam da bu

abartılmış korku ve icat edilmiş iç ve dış düşman figürüne karşı mücadeleyi simgelemektedir. Gramsci faşizm için “işleme konulduğunda bazı toplumsal tabakaların bilincinde çoktan olgunlaşmış bulunmaktadır” tespitinde bulunmaktadır. Foucault’a göre devletin toplumdan beklentisi, toplumun devlete itaat etmesidir. Ayrıca iktidarlar, askeri ve eğitim kurumlarının gelişmişliği toplumsal bilgi düzeyini arttıracaklarını savunmaktadır. Terörizm, insan hayatına kasteden şiddet eylemleri ile korku ve dehşet yaratarak hükümetlere, toplumlara ve bireylere zarar veren bir olgudur. Terörizme karşı savaş, terörizme karşı koymak için yürütülen mücadelelerdir. Bu mücadeleler, terörizmin sonuçlarını önlemeye yönelik olduğu gibi, terörizme kaynaklık eden sebepleri ortadan kaldırmayı da amaçlayabilir. Ancak, terörizme karşı savaş, bazen hükümetlerin olağanüstü durumlar için tasarlanan mekanizmaları kullanarak insan haklarına ve özgürlüklerine müdahale etmesine neden olabilir. Bu durumda, terörizmle mücadele etmek için kullanılan araçlar, otoriterlik, faşizm ve hatta totalitarizm gibi rejimlerin işleyişine benzer hale gelebilir (Altuntaş, 2012, ss.33-34; Altunay ve Yunus vd., 2021, ss. 24-26).

Terörizmle savaş, olağanüstü durumlarda hükümetlerin uygulamakta olduğu gözetleme, denetleme ve sınırlandırma politikaları nedeniyle eleştirilmektedir. Özellikle, terörizmle mücadele kapsamında kurulan bu mekanizmaların hukuki temellerinin yetersiz olması, insan haklarına müdahale etmesi ve keyfi uygulamalara yol açması, halkın özgürlükleri ve güvenliği açısından endişe vericidir. Ayrıca, terörizme karşı savaşın sınırlarının belirsiz olması, terörist faaliyetleri önlemek için kullanılan araçların otoriterleşme sürecini hızlandırması da mümkündür. Terörizmle mücadele ederken, insan haklarına saygı göstermek, hukukun üstünlüğü ilkesini korumak ve sınırlarını belirlemek önemlidir. Aksi takdirde, terörizme karşı savaş, faşizmin işleyişine benzer bir karşı-devrim sürecine dönüşebilir. "Terörizme karşı savaş" kavramı, geniş kitleleri gözetleme ve denetleme mekanizmalarıyla kontrol altına almak gibi faşist uygulamalara denk düşmektedir. Bu süreçte, artık belirli bir düşman figürüne ihtiyaç duyulmayabilir ve bu figürlerin daraltıcı unsurları zamanla yetersiz kalabilir veya yeni ittifaklara engel olabilir. Ayrıca tehditlerin gerçekliği ve savaşın devamı için zaferlere olan ihtiyaç, eski düşman figürlerinin ortadan kaldırılmasını engellemez (Altuntaş, 2012, ss.36-40; Throp, 1984, ss.5-10).

1984 eserinde karakterlerin irrasyonel davranış sergilemesi özünde eserde yer alan karakter ve devletlerin terörize olma potansiyelinin yüksek olduğunu da belirtmektedir (Caplan, 2006, s. 98). George Orwell 1984 adlı eserin totaliter yapısını vurgularken Frodsham, 1984 adlı eserin totaliter yapısında terörün çok rahat bir şekilde var olabileceğini açıklamıştır (Frodsham, 1984, ss.140-143).

2.2. 1984 Eseri ve Güvenlik

Eser daha öncede belirtildiği üzere bir distopyayı anlatmaktadır. Bir distopya da kurulan devlet olsa da George Orwell'in tasavvurundaki distopyada devlet çeşitli

prensipler çerçevesinde güvenlik konusunda hassas davranmıştır. Çalışmanın bu bölümünde George Orwell'in distopyasında yer alan güvenlik prensibi iki temelde incelenecektir. Distopyanın iç ve dış güvenlik başlıklarında inceleme konusu ölçeklendirilerek eserden birebir alıntı ile atıfta bulunulacaktır.

Ulus-devlet yapıları, kökeninde yurttaşları için güvenlik üreten bir mekanizma durumunda olmalıdır. Modern “devletin bekası=güvenlik=yurttaşların güvenliği” şeklindeki formülasyonun şiddeti meşrulaştırdığı literatürlerde belirtilmektedir (Sandıklı, 2011, s.28). Bu atıflara ek olarak eserde:

*“Çoğu zaman ne yargılama olur ne de bir tutuklama raporu tutulur.
Ortadan kayboluverirsiniz.”* (Orwell,2015, s.13).

İfadesi ile şiddetin meşruluğu belirtilmektedir. Bu doğrultularda eserdeki distopya güvenlik üretmek yerine güvenlik tüketmektedir. Distopyada basının önemi sık sık vurgulanmaktadır. Reel hayatta devletin iç ve dış güvenliğinin sağlanmasında, bu bağlamda da suç ve suçluluk mücadelesinde farklı yöntemler uygulanmaktadır. Bu yöntemler arasında bireylerin haberleşmesinin, kamusal alandaki hareketlenmelerinin ve kişisel birtakım verilerin gözetim altında tutulması esasına dayanmaktadır. Bu durum distopyada da önemle vurgulanmıştır. “Büyük Birader Sizi İzliyor” vurgusu eserde sürekli nitelenirken bu durum ilk olarak eserin 45.sayfasında “*Büyük Birader'in gözleri paranın üstünden bile sizi izliyordu.*” Olarak ifade edilerek, devletin toplumu her an gözetlediği vurgulanmaktadır (Karakehya, 2009, s.323; Orwell, 2015, s.45; Yılmaz, 2013, ss.90-93).

Orwell'in fütüristik dünyasında fiziksel güvenlik önemle vurgulanmıştır. Bu doğrultuda askeri güvenlik mahkemeler ile desteklenmektedir. Bu durum ayrıca askeri suçların da önüne geçmek içinde bir yol olarak belirtilmektedir. Orwell'in belirtmiş olduğu sert güç yaklaşımı devletlerin ulusal gücünü nasıl geliştirebileceği üzerine de bir simülasyon niteliği taşımaktadır (Mell, 2002, s.376; Fujawa, 2005, s.4).

2.3. Distopyada İç Güvenlik: Muhaberat

Eserde iç politikanın dış politikayı etkileyeceği gösterilmektedir. Eserde devlet (Okyanusya), insanın iradesini elinde bulunduran, yiyeceği yemekten, yaşayacağı ve çalışacağı yer, insanın temel gereksinimleri ve diğer bütün kararları veren bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Halbuki insanlık tarihinin en önemli konusu özgür irade ve karar verebilmesidir (Göker, 2011, s.11).

Devlet (Okyanusya) iç güvenliği sağlarken güvenlik organizasyonun temelini “Düşünce Polis”leri oluşturmuştur. Özellikle Düşünce Polislerinin ajanlarının aktif

olarak espionaj ve kontrespiyonaj² faaliyetlerinden bahsetmektedir. Devlet'in (Okyanusya) istihbarat sisteminin "muhaberat" sistemi ile özdeşleşmektedir. Muhaberat otoriter devlet iktidarında görülen bir "haber alma, değerlendirme ve sonuç olarak istihbaratı ortaya koyma" servsidir. Bu doğrultuda verilen örnekler arasında Esad'ın muhaberat birimlerinin Deuxiema Bürosun'da potansiyel suçlu olarak gördükleri insanlara işkence yapmalarınıdır (Ratwell, 1996, s.10). Bin Dokuz Yüz Seksen Dört'de yer alan distopyada da bu durum Suriye Esad rejiminde yer alan "Muhaberat" sistemine benzemektedir. Örneğin:

"Düşünce Polisi'nin aralarına saldırdığı birkaç ajan asılsız söylentiler yayıyor, tehlikeli olabileceği düşünülenleri saptayıp etkisiz kılıyordu; ama onlara Parti ideolojisini aşılacak için bir çabada bulunulmuyordu." (Orwell,2015, s.90)

Günümüz Ortadoğu'sunda yer alan "muhaberat" sistemlerinde "bilgi"; para veya tehdit karşılığında halktan ya da bizzat muhaberat ajanları tarafından alınmaktadır. Bu açıklamaya örnek teşkil edecek durum ise Irak Baas Partisi içinde oluşmuş olan El-Muhaberat, 1968 darbesinin ardından ülkenin genelini kapsayacak bir yapılanma içerisinde olmuş olmasıdır. Irak El-Muhaberat'ının yapısı Arap aşiret üyelerinden oluşan ve Sünni çoğunluğa sahip kişilerden meydana gelmekte idi. Bu doğrultuda distopyadaki istihbarat servisinin de Irak El-Muhaberat ajan yapılanmasına benzemektedir, bu durumu eserde: *"Casuslara bağlı gençler, bir solukta damlara tırmanıp bacalardan sarkan flamaları keserken harikalar yaratıyorlardı"* olarak ifade edilmektedir (Pirinççi, 2013, s.49; Orwell, 2015, s.203).

2.4. Distopyada Dış Güvenlik: Uluslararası Sistem

Realizm teorisi, özellikle Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistemde popüler hale gelmiştir. Bu nedenle uluslararası ilişkiler, hukuk kurallarının belirlendiği ve yaptırımlarla desteklendiği bir merkezi hükümet ya da otoritenin bulunmadığı, anarşik bir ortamda gerçekleşmektedir (Pirinççi, 2013, s.49; Özdemir, 2008, s.114). Uluslararası sistemlerde devletlerin kendi güvenliğini komşuları pahasına sağlamaya çalışmaları ve devletlerin birbirleri ile çıkarları doğrultusunda ilişkilerde bulunması, devletlerarası güç mücadelesinin doğmasına sebep olmaktadır (Baylis, 2008, s.73).

"Bin Dokuz Yüz Seksen Dört" eserindeki distopyada ise uluslararası sistemin anarşik olduğu betimlenirken "güç" devlet için önemli bir faktör olmuştur. Bu durum eserde şu şekilde belirtilmektedir:

² **Espionaj:** Yabancı bir ülkede yürütülen casusluk ve benzeri gizli faaliyetlerin tümüdür. **Kontrespiyonaj:** Espiyonaja karşı koyma faaliyeti. Bir ülkede casusluk ve benzeri gizli faaliyetler yürüten yabancı unsurların bu faaliyetlerini önlemek için yapılan karşı çalışmaların tümü. Karabulut, A.(2013); "İstihbaratta Propagandanın Önemi" Turan-SAM, 5(20), Sf.36.

“...mültecilerle dolu bir gemi Akdeniz'de bir yerde bombalanıyordu....; Avrasya ordusunun ürkütücü gücü dayanılır gibi değildi; (Orwell,2015, ss.28-32).”

Devletler için güç önemli bir faktör teşkil etse de “güç dengesi” Westphalian dönemde uluslararası sistemin devamlılığını sağlayan ve sistem güvenliğini ilgilendiren; kendiliğinden oluşan bir mekanizmadır (Özdal ve Jane,2014, s.218). Güç dengesi, kapasiteyi artırma güdüsüyle hareket ederken savaş yerine görüşmeyi tercih etmek; Sistem içinde başat duruma geçmeye çalışan devlet ve koalisyonlara karşı çıkmak olarak da belirtilmektedir (Yılmaz, 2008, ss.29-30). Bu açıklamalar neticesinde Bin Dokuz Yüz Seksen Dört adlı bir distopya üzerine yazılmış eserde de bir güç dengesi oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Okyanusya'nın bir devlet ile savaşırken diğer devlet ile barış yaptığı belirtilmektedir. Okyanusya'nın Doğu Asya ile savaştıktan sonra Avrasya ile ittifak kurması, eserdeki güç dengesi düzenini örneklemektedir. Ayrıca yine eserde Okyanusya'nın olası Avrasya ile savaşım Doğu Asya ile ittifak kurma çabalarının olması distopyanın dengelerin dengeleyicisi rolünde Okyanusya'nın olduğunu göstermektedir (Orwell, 2015, ss.32-53-204).

3. Sonuç

Eser 1950'li yıllarda yazılmış olsa da günümüzde dikkat çeken eserler arasında yer almaktadır. Döneminin bir distopyasını oluşturan eser dönemin uluslararası sisteminin gelecekteki durumunu çarpıcı bir şekilde tasvir etmektedir. Bütüncül insan ve toplum anlayışına dayalı olan totalitarizmin varabileceği tehlikeli boyutlar eserde vurgulanmaktadır.

Eserde iç güvenlik önemli bir faktördür. Daha öncede belirtildiği üzere devletin tek tip insan modeli üzerine yoğunlaşarak; insanların hür düşünce iradesine ket vurulmaya çalışılmaktadır. Düşünce Polis ajanlarının toplumdaki ziyade totaliter rejime hizmet etmesi ve düzene aykırı bireylerin yargılanmadan öldürülmesi, distopyada istihbarat sisteminin günümüz Ortadoğu devletlerinin “muhaberat” sistemine benzediğini göstermektedir.

Eserde devlet, dış güvenliğini sağlarken realist perspektiften güvenliğini sağlamaktadır. Askeri ve ajan faaliyetlerinin aktif olması ile atom bombası gibi kitlesel silahların önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Devletin içinde ve dışında yaratılan düşmanlar sayesinde toplumsal düzen sağlanmaya çalışılmaktadır. Totaliter bir yapıda meşrulaştırılan gözetleme ve denetleme teknikleri, korku, polis devleti uygulamaları ile bağdaştırılarak tek toplum güçlü devlet tek siyasi düşünce olgusu trajik bir şekilde anlatılmıştır.

Kitapta, insanlar arasındaki tüm iletişimlerin ve etkileşimlerin devlet tarafından izlendiği ve kontrol edildiği bir dünya tasvir edilir. Bu, modern istihbarat uygulamalarıyla karşılaştırıldığında oldukça benzer bir durumdur. İstihbarat

kurumları, günümüzde de insanlar arasındaki iletişimleri ve faaliyetleri izlemek için teknolojik araçlar kullanmaktadır. Ayrıca, kitapta bahsedilen "Büyük Birader" figürü, modern istihbarat teşkilatlarındaki lider figürlerine benzer bir rol oynamaktadır. Eserde belirtilen teknolojik araçlar, günümüzde de benzer şekilde kullanılmaktadır. Özellikle, kitapta bahsedilen teleskran (televizor) cihazı, bugünün akıllı televizyonlarına benzer bir teknolojidir ve devletin gözetim faaliyetleri için kullanılabilir. Bu tür teknolojiler, ulusal güvenlik ve devletin iç güvenliği açısından önemlidir çünkü devlet, potansiyel tehditleri belirlemek ve müdahale etmek için bu teknolojileri kullanmaktadır.

Eser günümüzde demokrasi ile yönetilen devletlerin milli birliği ve ulusal kimliği sağlamak adına kolayca başvurdukları totaliter rejim uygulamalarını, rejimi koruyan muhaberat birliklerini, ulusal kimliğin devamlılığı için düşman yaratmanın gerekliliğini, insanın maddi ve manevi varlığının gelişimine ket vuran bir anlayışın eskiden daha da kötüye götüreceğini göstermesi açısından bir uyarı niteliği taşıdığından değerlidir.

Kaynakça

- Altuntaş, E. O. (2012). Kapitalizmin Doğal Bir Evresi Olarak Totaliter- Polis Devletinin Yükselişi ve ABD Örneği. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 9(35), 35-60.
- Akkoyun, T. (2015). Distopya Yazını ve Aydın Çılgılığı: George Orwell'in Bin Dokuz Yüz Seksendörtromanı Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 25-30.
- Ağkaya, O. (2016). Distopya ve Distopya: Siyasetin Edebiyat Üzerindeki Etkisi, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 23-48.
- Baylıd, J. (2008), Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18), 69-85.
- Caplan, B. (2006). Terrorism: The relevance of the rational choice model, *Public Choice*, 128(0), 91-107.
- Çetin, H. (2002). Totalitarizm: İdeolojik Kökenleri ve Toplumsal İnşa Araçları, *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 15-43.
- Doğan, Ş. (2016). *Fütürolojik Bir Roman Analizi: George Orwell Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Bitirme Tezi.
- Eco, U. (2014). *Düşman Yaratmak*, İstanbul: Doğan Kitap.

- Fujawa, J. M. (2005). Privacy made public: will national security be the end of individualism?. *ACM SIGCAS Computers and Society*, 35(1), 4-4.
- Frodsham, J. D. (1984). The New Barbarians: Totalitarianism, Terror and the Left Intelligentsia in Orwell's 1984, *World Affairs*, 147(3), 139-160.
- Göker, C. (2011). Yönlendirici Vergilendirme, Marmara Üniversitesi, *Vergi Hukuk Toplantısı*, 17(0), 3-4.
- Hisarlıoğlu, F. (2019). Güvenikleştirme. *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.24, s. 1-7.
- Karakehya, H. (2009). Gözetim ve Suçla Mücadele, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58(2),319-357.
- Karabulut, A. (2013). İstihbaratta Propagandanın Önemi, *Turan-SAM*, 5(20), 33-42.
- Kirtley, P. M. (2011). The Hunger Games: Discussing Dystopia, *National Social Science Conference*, 46(0).
- Mell, P. (2002). Big Brother at the door: Balancing national security with privacy under the USA PATRIOT Act. *Denver Law Review*, 80, 375.
- Müftüoğlu, M. ve Özbay, F. (2015). Gündelik Hayatta Totalitarizm: George Orwell'ın 1984 Adlı Distopya Romanında İdeal Toplum Tasavvurları, *Dumlupınar University Journal of Social Science*, 44(0), 179-189.
- Orwell, G. (2015). *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, Celal ÜSTER (Çvr), İstanbul: Can Yayınları.
- Özdal, B. ve Jane, M. (2014), La Der Des Ders”in Uluslararası Sistemin Yapısına Etkileri, *Akademik Bakış*, 7(14), 215-246.
- Özdemir, H. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3), 113-144.
- Pirinççi, F. (2006). Saddam Dönemi İstihbarat ve Güvenlik Örgütlerinin Irak'taki Sünni Direnişe Etkisi, *Avrasya Dosyası: Terör*, 12(3) 185-218.
- Pirinççi, F. (2013). *Uluslararası İlişkiler Kuramları-II: Savunmacı ve Saldırgan Realizm*. Tayyar Arı, Elif Toprak (Ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Popper, R. K. (2013). *Açık Toplum ve Düşmanları- Estetikçilik, Yetkincilik Ve Distopyacılık*. Çvr: Harun Rızatepe ve Mete Tunçay, Ankara: Liberte Yayınları.

- Polatel, A. (2016). *Ters Distopya Yazınında Çeviri: George Orwell'in 1984 Romanının Çevirilerindeki Çevirmen Kararlarının Bütüncü Temelli Çözümlemesi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çeviribilim Bölümü Yüksek Lisans Tez.
- Polantzas, N. (2019). *Faşizm ve Diktatörlük*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rathmell, A. (1996). Syria's Intelligence Services: Origins And Development, *The Journal Of Conflict Studies*, 16(2), 34-51.
- Sandıklı, A. ve Emeklier, B. (2011), 21. Yüzyılda Yeni Güvenlik Anlayışları ve Yaklaşımları, Hasret Çakmak, Caner Sancaktar (Ed.), *Kocaeli: Uluslararası Balkan Kongresi*.
- Yılmaz, Z. Ş. (2013). Anna Seghers'in "Yedinci Şafak" Adlı Romanında Tarihin Yansıması, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2).
- Throp, M. R. (1984). The Dynamics of Terror in Orwell's "1984", *Brigham Young University Studies*, 24(1).
- Vieira, F. (2010). The concept of utopia. In: Claeys G (ed.) *The Cambridge Companion to Utopian Literature* (3-27), Cambridge: Cambridge University Press.
- Yılmaz, S. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç Dengesinin Evrimi. *Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(1).

İnternet Kaynakça

- BBC News, (01.08.2015), *Bir İngiliz öğrencinin Kuzey Kore izlenimleri*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150731_kuzey_kore_ogrenci (Erişim: 13.04.2023).

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

A Review on National and International Security Approach in George Orwell's Nineteen Eighty-Four Works

Extended Abstract

1. Introduction

1984 is a dystopian novel by George Orwell, published in 1949. The story takes place in a totalitarian society in the year 1984, where the ruling party, known as the "Party," controls every aspect of citizens' lives through strict surveillance and propaganda. The protagonist of the story is Winston Smith, a member of the Outer Party who works for the Party's propaganda department, rewriting historical records to conform to the Party's version of reality. Winston begins to secretly rebel against the Party and dreams of a better life. He falls in love with Julia, another Party member, and they begin a secret affair. Winston and Julia are eventually caught and tortured by the Party's agents, who force Winston to betray Julia and love Big Brother, the Party's leader. The novel ends with Winston's mind fully indoctrinated and his rebellious thoughts extinguished. 1984 is a commentary on the dangers of totalitarianism, and the novel's themes of government surveillance, propaganda, and mind control continue to resonate with readers today.

2. Methodology

The study first attempted to explain how the novel 1984 addressed the issue of security. Subsequently, a literature review was conducted to explain the security policies in the novel 1984. Concepts such as intelligence, external security, and internal security were examined in the novel. Additionally, the novel attempted to clarify intelligence and communication issues. The literature review revealed that intelligence played a key role in strengthening authority.

3. Conclusion

The importance of intelligence is emphasized in George Orwell's novel 1984, and it is concluded that fear is a crucial argument in authoritarian regimes for governing societies. While conveying fear is important for controlling the masses, the novel highlights that intelligence agencies can provide this fear. This situation also creates a simulation of today's world for the reader. Therefore, examining the novel in terms of security and intelligence is crucial.

The fact that the novel 1984 resembles the Soviet Union during the Cold War period is a noteworthy observation. The novel emphasizes the communist ideal of creating a uniform model of humans and controlling them through intelligence services. A work that could be the subject of a different study, a description of the North Korean system (Democratic People's Republic of Korea) depicts creating an enemy to prevent societies from questioning the regime.